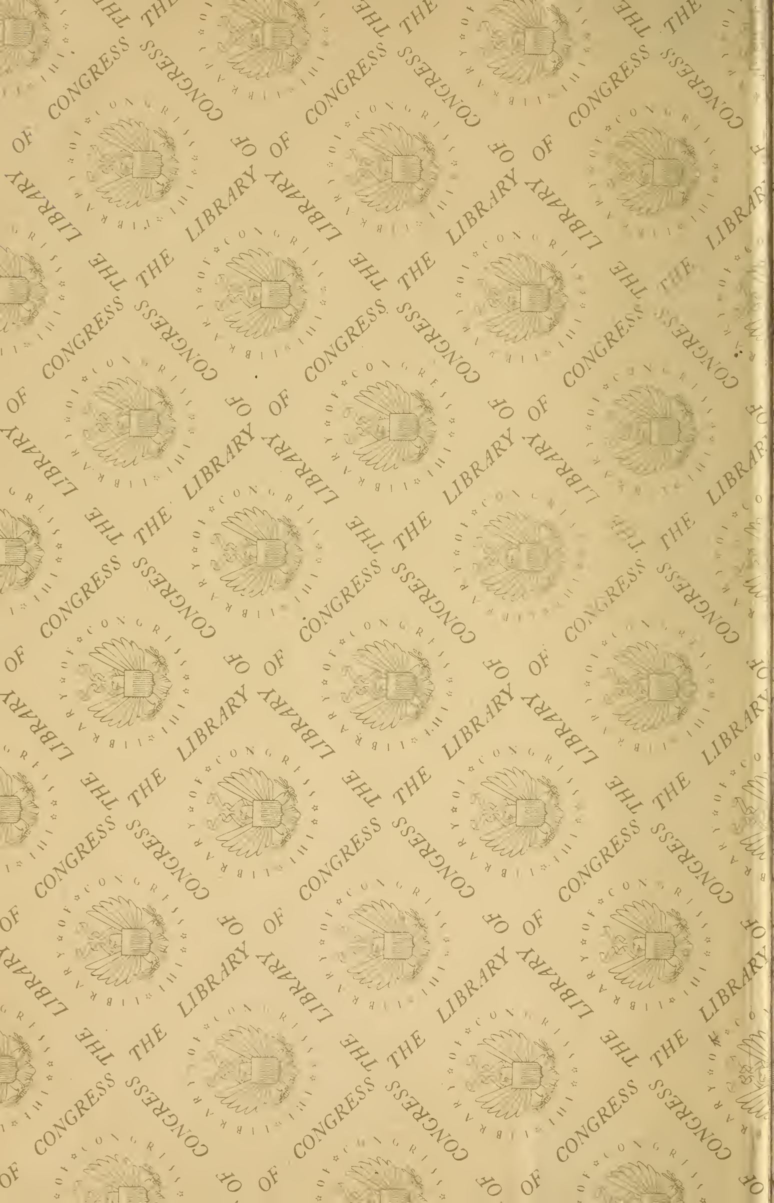
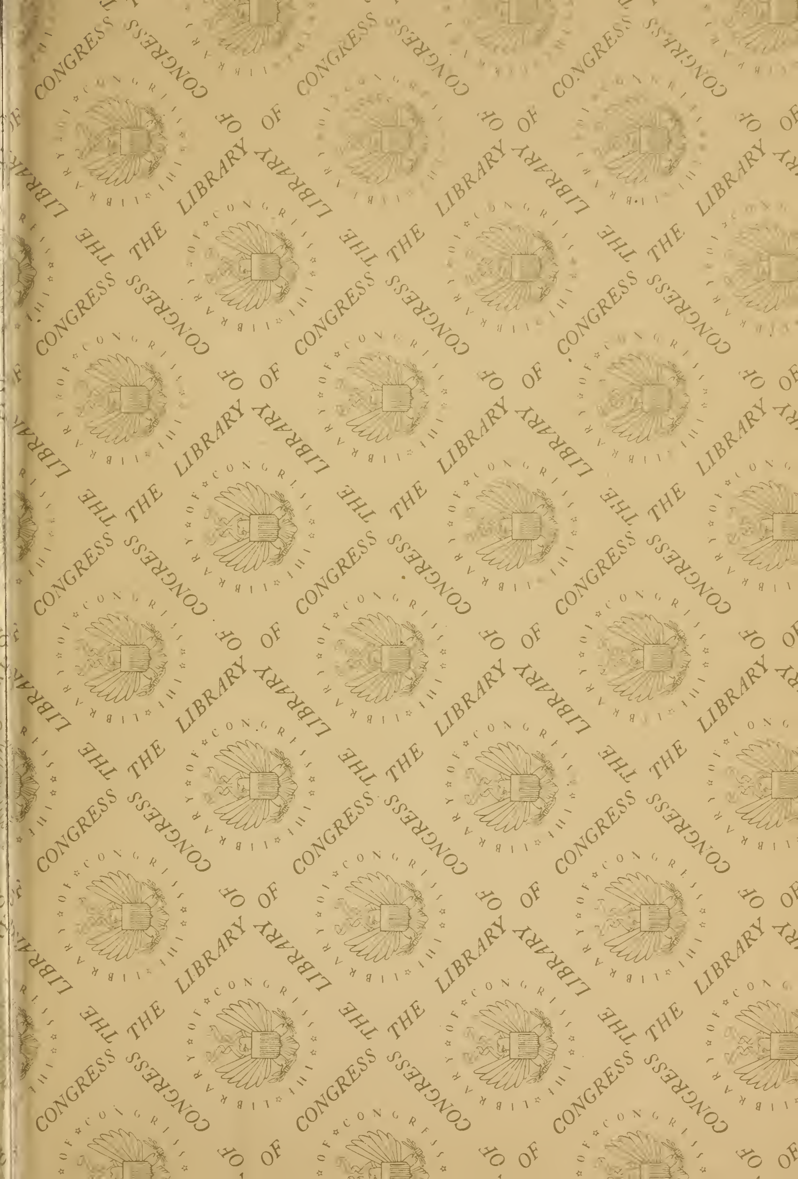

THE LIBRARY OF CONGRESS

THE LIBRARY OF CONGRESS

Q. CURTII RUFI

DE

GESTIS

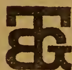
ALEXANDRI MAGNI

REGIS MACEDONUM

LIBRI QUI SUPERSUNT OCTO.

RECOGNOVIT

HENRICUS EDUARDUS FOSS.

LIPSIAE

SUMPTIBUS ET TYPIS B. G. TEUBNERI.

MDCCCLXXI.

PRAEFATIO.

De critica in emendando Curtio exercenda quae mea sit sententia, satis a me in epistola ad Iulium Mützellium data, Altenburgi a. 1845 edita, declaratum arbitror. Quam vero aliis praescripsi viam, eandem apparet etiam mihi in edendo opere Curtiano fuisse ingrediendam. Ex quo autem epistolam illam scripsi, nova Zumptii editio prodiit, et Florentinae bibliothecae copiae per viginti annos pressae tandem cum viris doctis communicatae sunt. Quarum accuratiore cognitione tantum abest ut de ea, in qua olim fui, deiectus sim sententia, ut firmius etiam in eadem perstem.

Itaque codices Leidensem, Vossianum 1, Bernensem A, Florentinos A et B, qui optimi solent vocari, quantum quidem tum per ipsorum rationem, tum per dicendi genus Curtii licebat, secutus sum. Etenim Curtii oratio, quamquam limata, venusta, subtilis atque adeo more illius aetatis distincta interdum est poëticis verbis, propius tamen accedit ad communem puri sermonis consuetudinem, aeque remota illa a laeta ubertate Ciceronis, atque ab austera Taciti brevitate. Multae igitur codicum vel omnium vel optimorum lectiones, quae apud Tacitum ferri possent, apud Curtium reiiciendae sunt atque emendandae. Codices autem Curtiani omnes, ne uno quidem excepto, corruptissimi sunt. In iis, qui optimi et sunt et habentur, quos supra nominavi, melior profecto est quam in ceteris plerumque collocatio verborum. Multa illi praeterea continent integra et incorrupta, quae in deterioribus vel omnibus vel plerisque foedata sunt mendis. Contra in verborum terminationibus tam vitiosi et corrupti omnes sunt, ut non liceat nimiae audaciae eum arguere, qui in hoc genere tantum sibi sumat, ut levi extremae syllabae litteraeve mutatione inducat, quod vel Curtii orationi accommodatius vel alia de causa melius sit lectione codicum. Omnes deinde uno eoque foedissimo occupantur vitio: plurimas habent lacunas. Tam frequentes tamque magnae illae in optimis codicibus sunt, ut, qui solos illos sequi vellet Curtiani libri editor, reiectis aliorum lectionibus, risu dignissimus esset. Itaque quum semel deteriorum librorum lectiones innumerabilibus locis recipi debeant, et, nisi monstrum libri procreare velimus, carere iis plane non possimus, ne nunc quidem potui mihi persuadere, quae in unis codicibus minus bonis inveniuntur, ea omnia, nisi ad ex-

plendam scriptoris orationem prorsus necessaria sint, tanquam librariorum additamenta esse spernenda. Huius igitur generis lectiones non dubitavi recipere, vulgares potius editiones quam Zumptium, quocum in aliis plerumque consensi, secutus, si vel aeque bona meliorve adiectio quam omissio videretur esse, vel non nimis exigua esset auctoritas, vel denique nulla de ascriptione per librarium facta oriretur suspicio: quae sane suspicio interdum satis firma et iusta est, ubi librarios apparet, quae legere non possent, coniectando assequi voluisse.

Multa tamen in Curtiano opere inveniuntur, quae, quum ope codicum, quos adhuc novimus, corrigi nequeant, coniectura sunt emendanda. Quoniam vero priores editores codicum lectiones, quae vitiosae viderentur, mutare non dubitaverunt, idem etiam mihi ius datum esse putavi: in quo hanc fere semper servavi legem, ut, nisi aperta essent vitia, coniecturis abstinerem. Meae coniecturae partim novae sunt, partim iam in epistola ad Mützellium propositae. Neque tamen omnia, quae olim excogitavi, nunc recepi, sed nonnulla, quae, vel re denuo pensitata vel cognitis Florentinorum codicum lectionibus, falsa esse intelligerem, repudiavi. Praeter Acidalii deinde, Zumptii, Mützellii emendationes Ieepii potissimum, viri ingeniosissimi, multas recepi correctiones, propositas illas in Mützellii libro menstruo gymnasiorum usibus destinato a. 1848. Vol. I. p. 419—427. et a. 1850. Vol. I. p. 57—65: commentationem eius de Q. Curtii Rufi historiarum fragmentis, Guelferb. a. 1827 editam, comparare mihi quamvis cupienti non contigit. Quas non recepi Ieepii coniecturas, eas certe omnes accurate examinavi neque ullam, nisi gravibus de causis, reieci: quamquam nunc quidem causas illas propter spatii mihi concessi angustias exponere non licet. Multo plures sine dubio recipere potuissem, nisi Ieepius Zumptii auctoritatem secutus multa, quae in optimis codicibus lacunosa sunt, spretis aliorum librorum additamentis, conatus esset mutandis singulis verbis emendare: in quo mihi vir egregius felicissimo suo ingenio non recte usus esse operamque perdidisse videtur.

Iam quum discipulis haec destinata editio sit, neque licuerit mihi adiectis annotationibus scriptoris verba illustrare receptasque defendere lectiones, hac certe praefatione breviter de iis Curtii dictis agam, quae vel mea vel aliorum opera videor mihi correxisse. Sed quoniam brevitate opus est, plerumque nec aliorum opiniones refutabo nec apponam exempla, quibus meam sententiam illustrem: uberius de iisdem rebus programmate scholastico, quod anno proximo sum editurus, disseram. Agam nunc autem de iis tantum coniecturis, quae a me primo vel factae sunt vel receptae: quae ab aliis, praesertim a Mützellio, iam receptae sunt, eas non commemorabo. Qui vero de mea opera iudicare velint, eos primum rogaverim, ut, antequam iudicent, penitus cognoverint Curtianorum codicum rationem, deinde, ne una Zumptii editione utantur et confidant, in qua de codicum lectionibus non semper accurate recteque traditur.

Ut primo statim obtutu lectoribus patescat, quae in codicibus sint, quae non sint, quaecunque vel a me vel ab aliis ad explendas lacunas interposita sunt, omnia uncis [ ] inclusi: quae additamenta ubi incertum erat num ipsa Curtii verba repraesentarent, an sententiam tantum necessariam redderent, minoribus litterarum formis exscribenda curavi: denique additamenta e Iustino in Curtii librum translata his signis [ ] a ceteris seiunxi. Ceterum et summam a me interpunctionis rationem habitam et diligentissime omnia exscripta typis esse facile intelligentes harum rerum iudices agnoscent.

III, 2 (4), 6. *Hyrcani egregii, ut inter illas gentes, [equites,] sex milia expleverant, additis equitibus mille Tapuris.* Vulgo *militatura* pro *mille Tapuris*. Recte quidem Zumptius codicum scripturam *additis equitibus* pro vulgato *equis* recepit: sententia vero iam, nisi simul *militatura* mutetur, ineptissima est. Quid enim? ubi tandem gentium extat exercitus, cuius milites, non additis equitibus, militent? Nonne etiam in Darei exercitu Persis, Medis, Barcanis, Armeniis peditibus, quos modo nominavit Curtius, equites additi erant? Siquidem igitur Hyrcani pedites erant, potius, quot additi essent equites, quam fuisse additos tradere scriptor debebat. Si vero, ut Z. statuit, illud certaminis genus significare voluisset Curtius, quo pedites inter equites versabantur, debebat dicere *immixtis equitibus dimicatura* atque etiam numerum equitum ascribere. Deinde quid sibi vult futurum illud *militatura*, quum iam in exercitu essent Hyrcani et militarent? Scripsi igitur *mille Tapuris.* Qua recepta coniectura post *gentes* simul necesse erat adiicere *equites.* Et displicet sane illud *egregii* ad *Hyrcani* appositum, nisi additamento aliquo significetur, qua re Hyrcani excelluerint. Iam vero iusta verborum collocatio est: similes enim dicendi formulae, atque illa *ut inter illas gentes,* inter adiectivum et substantivum poni solent. IX, 1 (3), 14. *Ad magnam deinde, ut in ea regione, urbem pervenit.* Erant autem et Tapuri et Hyrcani omnes equites et in acie coniuncti. Arrian. III, 8, 4. *Παρθυαίους καὶ Ὑρκανίους καὶ Ταπούρους, τοὺς πάντας ἱππέας, Φραταφέρνης ἦγεν.* Ibid. III, 11, 4. *ἐπὶ δὲ Τάπουροι καὶ Ὑρκάνιοι.* Curt. III, 9 (23), 5. *Hyrcani Medique equites.* Ieepius (p. 57.) coniecit *additis equitibus mille. Tapuri et Derbices —.* In eandem ego quoque incideram coniecturam, sed quum sequantur verba *ex eadem gente,* quae ad *Tapuros et Derbices* referri nequeunt, eam reieci.

III, 2 (5), 17. *mansuetam naturam.* Codd. plerique *suam n.* Flor. C. Bern. A. Leid. *etiam n.* Haec diversitas inde orta est, quod librarii vocem prave et per compendium fortasse scriptam diversa ratione interpretati sunt. Equidem hanc vocem arbitror *mansuetam* fuisse. Prior eius pars, ut saepissime in his codicibus, intercidit: ex ea, quae relicta est, parte *suetam* alii *suam,* alii *etiam* fecerunt. Sic III, 4 (9), 1. prior pars vocis *Ciliciam* excidit: ex reliqua parte *iciam* in Voss. 1. Bern. B. Flor. C H. factum est *etiam.*

III, 3 (6), 5. *Quidam non ita [laeta] augurabantur.* Vid. epist. ad M. p. 13.

III, 4 (9), 1. *[in] regionem, quae Castra Cyri appellatur, pervenit.* Quamvis Z. putet, neminem ausurum, *in* contra omnium librorum auctoritatem interponere, ego tamen ausus sum. Saepissime in codd. Curtianis *in* praepositio omissa est. Nunquam autem Curtius verbum *pervenire*, quo sexcenties utitur, omissa praepositione, cum accusativo nominis, nisi illud proprium est, construit. IV, 7 (29), 2. *in regionem Aegypti, quam nunc Castra Alexandri vocant, pervenit.*

III, 11 (26), 4. *Iamque immissi in medium Persarum — tuebantur.* Vulgo *ipsi* pro *immissi.* Mützellius iam in hoc pronomine offendit. Curtius, quum, quid alios iusserit Alexander, modo narraverit, de illo quidem poterat pronomine *ipse* uti, de Macedonibus supra commemoratis non poterat. Deinde constructio nulla est, quum verba *in medium* neque cum verbo *tuebantur* neque cum participio *circumfusi* coniungi queant: quis vero cum Zumptio orationem addito participio *illati* suppleri posse putaverit? Si, quod ego conieci, *immissi* scribitur, omnis sublata est difficultas. Sententia enim haec est: qui in medium Persarum ab Alexandro immissi erant, (erant autem iidem, quos supra Curtius dixit in medium belli discrimen strenue ab eo translatos esse,) quamquam undique erant circumfusi, egregie tamen se tuebantur.

III, 11 (27), 15. *Equi pariter equitesque Persarum serie laminarum [obtecti et] ob id graves genus certaminis — aegre moliebantur.* Paulo audacius nunc in emendando h. l. versatus sum et a ratione in epist. p. 14. proposita paulum discessi. Etenim displicet mihi vulgatum *serie laminarum graves*, quum infra demum (IV, 9 (35), 3.) Curtius tegumentum illud equis equitibusque Persarum fuisse tradat. Quis tandem verba illa statim intelligat de tegumento dicta esse? Itaque quae in codd. ante *graves* posita verba sunt *ob id genus*, ea integra retinui, nisi quod *graves* et *genus*, quae sane similia sunt, locum inter se mutasse statui. Tum lacuna manifesta est, quam verbis *obtecti et* explevi. Haec autem *obtecti et ob id graves* prorsus ad eorum similitudinem dicta sunt exemplorum, quae epist. p. 15. apposui. *Obtecti et* videntur propterea excidisse, quia sequuntur verba *ob id. Agmen* in *certaminis* mutandum esse docui l. l. p. 15. Ceterum si quis statuat, *genus* ob pravam vocis *graves* interpretationem a librariis male additum esse, et sic scribat: *obtecti et ob id graves certamen — moliebantur,* equidem non repugnem.

III, 11 (27), 15. *Thessali inulti eos occupaverant.* In codd. paene omnibus *inulti* extat. Vulgaris lectio *multos*, quae in Flor. G. reperitur, ex *inulti eos* videtur orta esse: sic igitur scripsi.

III, 11 (28), 23. *qui tamen Dareo tabernaculum exornaverant* Reiecta coniectura in epist. p. 29. proposita, *tamen* pro eo, quod in codd. est, *cum* vel *tum*, scripsi. Saepe *tamen, tum, cum, eum* inter se commutantur. Levis iam in verbis inest reprehensio eorum, qui tam

celeriter obliti veteris domini ad novum transierint: quam reprehensionem aptissimam duco.

III, 12 (32), 24. *et, ut video, dignus es [imperio], qui — superaveris.* Vitiosa vulgaris lectio est: quippe verbis *qui — superaveris* affertur causa, cur dignus aliqua re sit Alexander, res ipsa autem, qua dignus sit, non commemoratur. Neque enim cum Z. intelligi posse *pro cuius salute deos precemur*, manifestum est. Quum vero, verba *et video* cur vitiosa habeantur et mutentur, causa nulla sit, ego potius lacunosam esse orationem statui.

III, 13 (33), 1. * * *atque quum praecessisse et Darei satrapam comperisset.* Quum in Flor. A. Leid. Voss. 1. Bern. A. *praecessisset et* scriptum sit, et pronomen *is*, quod vulgo additur, in libris mss. non extet, omisso autem eo non Alexandrum, sed Parmenionem sententiae esse subiectum nequeat intelligi, tutius equidem duxi, ita scribere, ut iam Mützellius vidit scribendum esse, et, quum sic manca ab initio oratio sit, apponere signa lacunae. Ceterum Mützellius *praecessisse* in *processisse* mutavit: recte fortasse.

III, 13 (33), 3. *— mitteret cum exigua manu, [cui traderet], quaecunque rex penes ipsum reliquisset.* Tractavi hunc locum epist. p. 15., sed falsam ibi ingressus sum viam. Multo rectius et prorsus egregie locum expedivit Zumptius, quem secutus sum.

III, 13 (35), 17. *Ceterum dii tantae fortunae proditorem, seri ultores, celeriter debita poena persecuti sunt.* Ieepio (p. 422.) obsecutus *seri ultores* scripsi pro eo, quod epist. p. 30. conieci, *seri saepe ultores*, quum illud explicari possit *qui seri solent esse ultores.* Sed quod Ieepius etiam *dii*, quod et vulgares editiones habent et ego retinui, omitti posse dicit, non habet me assentientem. Quis enim, illud nisi addatur, intelligat, seros ultores esse deos? Neque verum est, quod Z. affirmat, in omnibus codd. mss. omitti *dii*, quum neque Snakenburgius a Leid. et Voss. 2. illud abesse tradat neque de aliis libris satis multis res certa sit.

IV, 1 (1), 3. *— quattuor milia, [omnis exercitus] iam regius. Tum —.* Epist. p. 17. lacunam sic explevi: *iam regius [exercitus]. Tum —.* Quum vero Z. in Flor. DFI tradat ante *iam* relictum spatium esse aliquot vocabulorum, duo ibi verba interposui. Similia additamenta interdum ap. Curt. reperiuntur. VII, 3 (11), 4. *Haud dubie robur omnium virium regis.* cf. III, 9 (23), 2. Ieepius (p. 57.) aliam ingressus viam coniecit *nec tamen segnius tum* vel *non segnius tamen.* Ego vero hanc mihi praescripsi et, quantum potui, servavi legem, ut, ubi lacunam deprehendisse mihi viderer, si quid ad explendam eam interponerem, verba in codicibus reperta aut paululum tantum aut plane non immutarem. Etenim si quis, neglecta hac lege, codicum verba audacter mutare et alia praeterea interponere vellet, profecto nimis latus tum temeritati pateret campus, et inferri in scriptorem facili negotio possent, quae nunquam ei venerunt in mentem.

IV, 1 (5), 30. *ad hoc oppidum.* Vulgo *ad hoc ipsum.* Z. *hoc*

ipsum. Nemo profecto rationem Zumptii probabit, putantis, *hoc ipsum* extra ordinem interpositum esse. Epist. p. 38. dixi scribendum esse *ad oppidum:* arbitror tamen, *ad hoc oppidum* propius etiam ad codicum lectionem accedere.

IV, 1 (5), 31. — *eduxit: ac, velut in medio positis fundis hostium, cuncta agebantur*. Egi de h. l. epist. p. 30. Et reliqua quidem ita constitui, ut l. l. constituenda esse dixi: *praedis* tamen (pro *fundis*) minus aptum vidi esse. Quum enim vulgo *omnibus* post *positis* additum sit, pro eo in optimis codd. *dis* vel *diis*, in Leid. *odis*, in plerisque *cunctis*, in Voss. 2. *terris* invenitur. Nunc igitur *fundis* scripsi, quo Curtium usum esse puto, ne iterum *agris* poneret. Quamquam enim haudquaquam ille, ut ne optimi quidem scriptores Latini, eorundem vocabulorum repetitionem reformidat, interdum tamen ad evitandam eam synonymis utitur. *Locus vero sine aedificio in urbe area, rure autem ager appellatur: idemque ager cum aedificio fundus dicitur*. Digg. lib. L. tit. 16, 211. Iam intelligitur, scriptura *dis* vel *diis* quomodo orta sit: quippe prior pars vocabuli, ut saepissime, excidit. Intelligitur deinde etiam, unde profecta lectio *cunctis* sit: *ct* et *d* enim saepissime, *f* et *c* interdum inter se commutantur. Intelligitur denique, quomodo Vossiani 2. nata scriptura sit *terris:* quippe in codd. Curtianis pro male intellectis verbis haud raro synonyma a librariis posita sunt. V. epist. p. 10. 11.

IV, 3 (13), 12. *triremes tris omnino*. V. epist. p. 31.

IV, 6 (25), 2. *Bactrianorum ducem, propere quam maximo — iubet*. Vulgo de Gronovii coniectura *B. praetorem, quam m*. In nonnullis codd. est *ducem, perquam:* in plerisque *ducem*, in nonnullis *Bactrianorum* omittitur. Certum est, *perquam*, quae vulgaris olim lectio fuit, falsum esse. Et ingeniosa quidem Gronovii coniectura illa a Zumptio aliisque recepta, neque tamen veram eam arbitror: cur enim *ducem* reiiciatur, causam non video. Itaque *per* mutavi in *propere*. Prior huius vocis pars excidit: quod, quum *per* et *pro* simillima sint et in codd. saepissime permutentur, fieri facile potuit. Simili modo IX, 6 (23), 2. verba *corpori invalido* mutilata sunt: omissa est *cor* syllaba, et ex *pori invalido* deinde factum *perinvalido*. Ceterum *propere* h. l. aptissimum, quoniam celeritate sane tunc opus erat.

IV. 6 (27), 19. *largius*. Vulgo *latius*, codd. *longius*. Quum neque, quam late, neque, quam longe sanguis manaverit, referat, posui, quod iam Mützellio in mentem venit, *largius*.

IV, 6 (27), 19. *tepens*. Vulgo *recens*, Z. *stupens*. Nulla profecto explicatione defendi poterit *stupens vulnus*. Non elegantissima modo, sed etiam verissima Acidalii coniectura est, a me recepta, ad quam etiam vulgaris lectio ducit. Probatur illa Ieepio quoque, qui (p. 68.) allatis exemplis Zumptii sententiam refutavit, opinantis, non vulnus, sed sanguinem tepere.

IV, 7 (29), 4. [*ad*] *Cercasoron amne superato*. Codd. *Oron*. Zumptius *Heroon* de Schmiederi coni. scripsit. Heroon amnem Schmie-

derus et Zumptius putant esse canalem ex Pelusiaco Nili brachio usque ad sinum Arabicum prope Heroopolim deductum, qui postea canalis regius Ptolemaei vel Traiani appellatus est. At in hac lectione ne integrum quidem servatum est *oron*, quod in codd. est: deinde vero quis unquam canalem illum vocavit Heroon amnem? Itaque scripsi [*ad*] *Cercasoron*. Nomina propria in codd. Curtianis omnium maxime corrupta et mutilata sunt: fieri igitur etiam in hoc nomine poterat, ut pars prior cum praepositione excideret. *Nilus* autem, ut ait Mela I, 9, 2, *iuxta Cercasorum oppidum triplex esse incipit* h. e. primum dividitur. Iam quum Alexander, ut Arrianus III, 1, 3. narrat, Pelusio Heliopolim atque inde Memphim proficisceretur, verisimile profecto, Mazacem Memphi, quae urbs in sinistra Nili ripa sita erat, Cercasorum contendisse ibique amne superato Alexandro vel Heliopoli adhuc versanti vel inde iam profecto occurrisse. Oppidum illud, a Strabone Cercasura nominatum, ab Herodoto *Κερκάσωρος*, a Mela Cercasorus appellatur. Satis autem constat, Curtium in urbium nominibus praeferre terminationes Graecas.

IV, 7 (32), 29. *Vera et salubri aestimatione fidem oraculi* [*pensanti*] *vana profecto responsa, sicut erant, videri potuissent.* Tractavi hunc locum epist. p. 31. Nunc tamen non *exigenti*, sed *pensanti* interposui, quia *exigere* hac examinandi significatione semel tantum, *pensare* saepe ap. Curt. reperitur.

IV, 11 (43), 2. *hoc tertium.* Correxi, quod vulgo scribitur, *tertio:* quippe exemplum adverbii in *o* exeuntis, ita cum pronomine coniuncti, nullum reperitur. Apud Curtium autem in hoc genere audendum aliquid: terminationes enim quum ceterae, tum praesertim illae *o* et *um* saepissime in his codd. permutatae sunt.

IV, 11 (44), 11. *qui nunc vincti.* Vulgo *multi.* V. epist. p. 38.

IV, 11 (44), 19. *ubi igitur me affamini? numne obliti estis? nempe ultra Euphraten sum.* Quae in multis codd. et vett. editt. post *affamini* interponuntur, *nempe obliti estis*, post Modium ab editoribus omissa sunt. Sed quis persuadeat sibi, talia a librariis addi? Mutavi igitur *nempe* in *numne* nihilque iam esse censeo, quod iure in illis verbis reprehendas. Cic. N. D. I, 31, 88. *Quid? deum ipsum numne vidisti?*

IV, 12 (45), 7. *Pedites his plurium gentium non immixtos, sed suae quasque nationis iunxerat copias.* Quum intellexerim, *immixtos* defendi posse, id quidem retinui, pro *quisque* autem sine dubitatione *quasque* scripsi. V. epist. p. 39. Neque enim Zumptii explicatio cuiquam facile probabitur, quum subiectum sententiae et sit et debeat esse *Dareus.*

IV, 13 (50), 28. *post eum Orestae Lyncestaeque sunt* [*positi*]. *Sunt*, quod vulgo omittitur, Z. e codd. recepit. Nunquam tamen Curtius in describenda acie tempore praesenti utitur, sed aut perfecto aut imperfecto. *Positi*, quod adieci, ob sequens *post* facile omitti a librario potuit.

IV, 13 (50), 28. *Huius agmini proximus Amyntas erat: Philippus Balacri Stymphaeos regebat, in societatem nuper ascitos.* Vulgo priora

sic scribuntur: *Huius agminis princeps Amyntas erat*, quae rectissime Z. inepta esse dicit. Neque enim *princeps* puto cum Mützellio ita intelligi posse, ut Amyntam statuamus principem in hoc cornu tenuisse locum: nam a dextro cornu orsus ad laevum Curtius transit: Amyntas igitur ultimum potius, siquidem non alius dux sequebatur, habebat locum. Iam quum Arrianus III, 11, 9. tradat, Amyntae agmen, quamquam propter ducis ipsius absentiam Simmias ei tum praeerat, excepisse agmen Polypercontis, scripsi *huius agmini proximus Amyntas erat.* Sequentia vulgo sic scripta sunt: *Philagus Balacros regebat, in societatem nuper adscitos.* Bern. A. Flor. AB. Leid. Voss. 1. habent *phaligrus baracrieos regebant*, Flor. DFGI. *balacris eos*, Flor. C. *balacre eos*, Flor. E. *balacri eos.* Diodorus XVII, 57. Philippum Balacri in acie excepisse Polypercontem scribit: itaque non possum, quin *Philippus Balacri* recte a Zumptio receptum esse putem. Tum vero *eos*, quod in codd. et editt. extat, pars nominis gentis eius est, quam Philippus regebat: ad eam etiam *ascitos* (Z. *ascitus*) refertur, quod in omnibus libris mss. est. Iam liceat quidem cum Mützellio scribere *Parauaeos*, cuius nominis pars prior propter similitudinem nominis Balacri facile intercidere potuerit: sed quum non constet, Parauaeos in phalange Macedonum fuisse, deinde quum *s* littera in nonnullis codd. genitivo *Balacri* adiuncta sit, *Stymphaeos* scripsi. Diodorus quidem Polypercontem scribit rexisse Stymphaeos: at Curtius hunc peregrino militi narrat praefuisse, et Polyperconti, ut Diodorus refert, in acie proximus Philippus erat. Quamobrem, sive Diodori sive Curtii dicamus esse errorem, licet sane statuere, Curtium Stymphaeos, quos Polyperconti non adiunxerit, attribuisse Philippo. In acie certe erant. Iam Diodori et Arriani narrationes apte inter se conciliatae sunt. Polyperconti enim proximum Amyntae agmen, huic Philippus Balacri erat. Diodorus Amyntae, Arrianus Philippi omisit mentionem.

IV, 14 (55), 22. *nisi quid in vobis spei, ego — sum.* Vulgo *vobis, ipse ego* scribitur: sic autem prior sententiae pars imperfecta est: requiritur enim genitivus, qui ad *quid* referatur. Apte addideris *opis* vel *spei. Opis*, quum *nobis* antecedat, poterat sane excidere: et frequentissima haec dicendi ratio apud Curtium: *aliquid opis est in aliquo.* Non hoc tamen interposui, sed *ipse*, quod otiosum prorsus et male adiectum est, in *spei* mutavi. Neque enim revera se ipsum captivum esse dicit Dareus, sed maiorem tantum sui partem h. e. matrem, filias, filium, in Alexandri esse potestate: quod si voluit dicere, ut voluit, non licebat addere *ipse.*

IV, 15 (57), 17. *trunci quoque et debiles quidam arma tamen non omittebant.* Bern. AB. Flor. CH. Voss. 1. Leid. Voss. 2. *quidem* habent, non eodem tamen omnes loco: Flor. CIG. ed. Mod. *tamen*, sed ne hoc quidem eodem in omnibus loco reperitur. Utrumque, vulgo omissum, ego recepi, ita tamen, ut *quidem* mutarem in *quidam*, quod Zumptio iam videtur placuisse. Neque verisimile est, omnes truncos et debiles retinuisse arma.

IV, 16 (61), 11. *devios saltus*. Vulgo *diversos*, Z. *divisos*. Ego Ieepii (p. 59.) elegantissimam coniecturam praetuli.

V, 1 (4), 29. *vix sustinendo operi firmum*. Vulgo *sufficiendo*, quod ferri nullo modo potest. Quis enim, quaeso, cum Zumptio unquam dixerit, pontem in locum egesti limi strui vel fieri? Neque *sufficere* significat *substruere*, quae Mützellii est opinio. Mutatio, qua usus sum, admodum exigua est: qua adhibita tam apta sententia tamque aperta est, ut ne verbum quidem adiicere opus sit.

V, 1 (6), 45. *trium stipendium mensium*. Omisi nunc, quod epist. p. 32. adiiciendum esse dixi, *mercenarius*, quum verba illa putari possint apposita esse ad *ducenos*.

V, 2 (9), 19. *dono se, quae docerent, dare*. Z. *donoque se doceret dare*, vulgo *donoque doceret dare*. Zumptius explicatione horum verborum mihi non satisfacit: sententia enim ieiuna et inanis est. Deinde cur Curtius narravit, purpuram cum his, quae confecerant, traditam esse Sisygambi? Quae debeat esse sententia, Mützellius docuit, sed coniectura eius *donoque, quae docerent, dare* non tota usus sum. Etenim quum *se* in codd. sit, ratus equidem, *que* h. e. *quae* et *se* locum mutasse, scripsi, ut supra posui. *Docerent* est etiam in Bong. 1.

V, 4 (14), 16. [*et*] *persequentium regem*. Verba *persequentium regem*, quae editoribus male addita visa sunt, quum in codd. omnibus extent, difficile sane est eiicere. Quod ego apposui, *et*, facile propter antecedens *exaudisset* excidere potuit. Persequentes regem autem non sunt barbari, sed Macedones regem comitantes. *Persequi* enim hac significatione apud Curt. satis frequens. IV, 1 (5), 27. V, 8 (24), 8. V, 9 (27), 12. IX, 6 (24), 12.

V, 4 (15), 20. *monitos, quia et eques pediti erat mixtus, ut quum pinguissimum esset solum — sensim procederent*. Vulgo *monitos, ut, quia eques p. e. m., qua p. e. s. — s. procederent*. Sed in optimis plurimisque codd. *et* ante *pedes* appositum, deinde *et quum* vel *et quam* pro *qua* scriptum est. Vulgaris lectio uno Flor. C. nititur. Sententia autem non satis apta: neque enim verisimile est, iussisse Alexandrum equites modo sensim, — ubi pingue esset solum, — modo celeriter procedere. Deinde Curtius, id si volebat exprimere, non *pinguissimum*, sed *pingue* ponere debebat. Rectius verbis *quum pinguissimum esset solum* causam afferri statuimus, cur sensim procedere Alexander equites iusserit. Ergo secutus sum optimos codices, omisi tamen primum *et* (post *monitos*), tertium autem (ante *quum*) mutavi in *ut*.

V, 6 (20), 4. *quae reperiebant*. Vulgo *reperiebantur*, Z. codices secutus *recipiebant*. At displicent argutiae, quas in oppositis sibi verbis recipiendi et capiendi sibi repperisse Z. videtur.

V, 7 (22), 7. *aggerentem igni faces*. *Igni*, in codd. paulo inferius post *aqua* appositum, ab editoribus omissum est. Quo ego transtuli illud, ibi sane aptissime collocatum est. VI, 6 (23), 29. *Ergo aggeri alias arbores iubet et igni dari alimenta*. Post partici

pium autem collocavi, quia Curtius fere semper participiis casus ex iis nexos postponit.

V, 8 (24), 3. *fidelitate.* Vulgo *fide*, codd. *fideliter*. V. epist. p. 40. Quod Z. dicit, *fidelitas* apud Curtium non inveniri, verum quidem est, sed quum alioqui probum locoque aptissimum sit vocabulum, non dubitavi recipere.

V, 9 (26), 1. *supra.* Sic de certissima Acidalii coniectura pro vulgato *saepe* scripsi. Quis tandem sibi persuadeat, Curtium in duobus primis libris deperditis tam levis momenti rem saepe commemorasse, praesertim quum VI, 5 (14), 1. eius iterum mentionem faciat? Ceterum ibi in eiusdem rei hominisque commemoratione *supra* posuit.

V, 10 (27), 10. [*quasi*] *deprecarentur.* V. epist. p. 33.

V, 11 (30), 6. *utinam e t i a m ceteris.* Vulgo *et in.* Dativum sententia requiri Modius iam et Mützellius viderunt. Illi igitur *in* eiecerunt, ego *et in* mutavi in *etiam.*

V, 11 (31), 7. *interpretis* [*ore*] *relato.* V. epist. p. 34.

V, 11 (31), 8. *in ultimo discrimine et fortunae tuae et vita.* V. epist. p. 40.

V, 11 (31), 10. *Eludant, r i d e a n t licet —.* Vulgo *eludant licet*, sed codd. *eludant videlicet.* Z. codices sequitur, fatetur tamen, *videlicet* non apte cum coniunctivo coniungi, sed requiri *licet.* Idem Mützellius et Ieepius rectissime statuunt. Iam facile fuerit, corrigere *eludent:* cum futuro enim *videlicet* recte coniungitur. Neque tamen illud tempus in hac sententiae conformatione locum habere arbitror. Itaque *rideant licet* scripsi. Statuo enim, syllabam *ant* excidisse, deinde ex *ride licet* factum esse *videlicet.* De toto hoc loco Ieepius (p. 60.) disputavit, sed virum doctissimum, qui cetera omnia ingeniose, multa felicissime tractavit, in hoc loco expediendo et explicando miror prorsus a vero aberrasse.

VI, 1 (3), 20. *a quo Lacedaemonii — precati: a r e g e a u t e m veniam defectionis — impetraverunt.* Tandem hunc locum difficillimum prorsus emendatum esse arbitror. Tractavi eum epist. p. 17 sqq., sed admodum dubitanter *gratae* adiectivum defendi, tum quia illud ipsum non valde placebat, tum propter discrepantiam, quae sic inter Diodori et Curtii narrationes oriretur. Non multo post quam epistolam edidi, vidi, pro *geate*, quod in optimis libris est, ex quo Z. *Tegeatae* fecit, scribendum esse *a rege autem.* Primae enim syllabae *a re* propter antecedentes *ati* interciderunt. Etenim in Pal. 1. Mer. Ald. *precari* legitur: iam si ita coniunxeris syllabas: *arigeate,* videbis, haec paene iam esse *a rege autem,* siquidem *autem* per compendium scribitur. Tanto certiorem hanc coniecturam duco, quia in eandem fere Ieepius (p. 425.) incidit: — *precati a rege veniam — impetraverunt.*

VI, 3 (8), 9. *insequentur.* Heinsii haec coniectura: in codd. optimis *si sequentur* scriptum est.

VI, 6 (21), 10. *quo tandem ore.* Egregia et omnibus numeris

absoluta haec est Ieepii (p. 420.) coniectura. Vulgo *tantae morae pretium.*

VI, 7 (25), 15. *Ioleum.* Quod in codd. est, *Ioceum,* non est Graecum nomen. *Ioleus* alia forma est nominis *Iolaus* vel *Iollas.*

VI, 9 (32), 2. *spes.* Etiamnum hoc verum puto, praesertim quum sequantur verba *adhuc — posse.* V. epist. p. 41.

VI, 9 (33), 7. *indignatione repressa.* Vulgo *pressa*, codd. *expressa. Repressa* aptissimum est: militum enim indignatio iam eruperat et fremitu se ostenderat. *Re* et *ex* interdum in libris mss. permutantur. Sic VII, 5 (23), 29. Flor. EH. Bern. B. *recipiunt* pro *excipiunt.*

VI, 9 (34), 21. *[Id] si ipsi admiseritis.* Vulgo *id si ipse admisit.* In codd. *id* non invenitur: pro *ipse* plerique et optimi libri habent *ipsi.* Vulgatae lectionis sententiam non esse aptam probe sensit Ieepius (p. 61.). Neque enim lamentatur Alexander, sed puniri vult Philotam seque vindicari: neque ille, quasi de Philotae scelere dubitet, *si admisit* potest dicere, quum admisisse eum maxima asseveratione affirmet. Iam Flor. C. habet *ad miseri*, Iun. Mod. *dimisero:* recte igitur Ieepius coniecit *si ipsi admiseritis.* Hunc secutus sum: retinui tamen etiam, quod Freinshemius adiecit, *id,* quod mihi non modo multo fortius, sed etiam necessarium videtur: *ipsi* enim non est nominativus, sed dativus ad Philotam relatus.

VI, 9 (34), 22. *ipsum.* Sic pro vulgato *ipsi* de Zumptii coniectura scripsi. Alexander enim Parmenionis fastigio suum opponit.

VI, 10 (37), 9. *Dimnus sane, si viveret adhuc, ut vellet mihi parcere.* V. epist. p. 41.

VI, 10 (39), 28. *Dum consulitur Hammon, dum arcanum et occultum scelus. Iupiter enim —.* V. epist. p. 21.

VII, 1 (4), 29. *Si non, propemodum in tua verba erratum est. Omnes —.* V. epist. p. 23.

VII, 2 (7), 12. — *quam quibus eluderentur, reputans.* Vulgo *eluderet*, Z. de Heinsii coniectura *se tueretur.* Codd. Leid. Voss. 1. Bern. A. Flor. EGH. Bern. B. *eluderetur.* Ieepius (p. 62.) veram lectionem vidit esse *eluderentur.*

VII, 2 (10), 36. *Et qui forte taedium laboris per litteras erant questi.* Haec, quae vulgo infra post *exceptae sunt* leguntur, in hunc locum transponenda esse docui epist. p. 45. Vitiorum hoc genus rarius in codd. Curtianis est, haudquaquam tamen hoc unum eius est exemplum. Ego vero facilius putavi, transferre verba in eum locum, quo iam aptissime posita sunt, quam cum Mützellio post ea statuere lacunam, quam quomodo expleas nescias, praesertim quum illa ipsa post verba *querentium litterae exceptae sunt* molestissima sint.

VII, 3 (12), 8. *latere puro.* Ego, quid sit *latere primo,* — sic enim vulgo scribitur, — fateor me nescire. Etenim quî fieri possit, ut verba *struunt latere primo* significent id, quod Z. significare ea affirmat: fundamentum quoque faciunt ex latere, haud sane intelligo

Quae ego scripsi, *struunt latere puro*, significant: struunt latere, nulla adhibita materia, cuius illud solum erat sterile. *Purus* adiectivum hanc habere significationem lexica docent. Facilior etiam coniectura fuerit *optimo*: facile enim *o* intercidere et ex *ptimo* fieri potuit *primo*: sententia tamen minus videtur apta esse.

VII, 3 (12), 9. 10. — *accipiunt. Ad medium vites et arbores — obtegunt.* Non recepi audacissimam Zumptii coniecturam *admittunt* pro *accipiunt ad medium*, sed codices et vulgares editiones secutus sum. Vulgo tamen post *medium* interpungitur: ego codices secutus post *accipiunt* posui punctum. Deinde *obtegunt* pro vulgato *obruunt* scripsi. Res satis aperta est. Hieme vites et arbores penitus defossae latent: sed etiam reliqua anni parte tantus terrae rigor est, ut prorsus carere tegumento et exponi frigori nequeant, sed ad medium certe obtectae debeant esse. Etiam in nostris regionibus arbores delicatiores ab hortulanis auctumno et hieme usque ad medium, vites autem atque etiam tenellae aliquot arbores totae stramento obteguntur. Sed hac ipsa de causa, quia sine dubio non terra arbores et vites obruebantur, sed stramento obtegebantur a Parapamisadis, *obtegunt* scripsi.

VII, 3 (13), 17. *nunc in medio.* Vulgo *medium.* Quum sequantur deinceps verba *nunc in ultimo agmine*, quamquam probe scio, *aderat in medium* Latine dici, tamen, quoniam extremae syllabae vocabulorum in codd. Curtianis tam saepe corruptae sunt, ausus sum corrigere *in medio.*

VII, 4 (16), 9. *periculum* * * [*Bessus*] * * *poculum* —. *Bessus* inter lacunae signa interposui, ut statim legenti appareat, quae sequantur verba, ad illum referri.

VII, 4 (16), 11. *alias cupiditas.* Acutissime vidit Ieepius (p. 62.), vulgarem lectionem *aliis* mendosam esse. Ad verba *obstat metus* addendum est *alias*, ut respondeant sibi iam *alias* — *alias* — *nonnunquam.*

VII, 4 (16), 11. *Expertus es utcunque, quod ipse reppereris* —. Etiam haec emendatio Ieepio (l. l.) debetur. Vulgo audacius correctum — *unumquemque, quod ipse reppererit* —, quum in codd. sit *utrumque* (vel *utramque*) — *reppereris.*

VII, 4 (19), 34. *dux hostilis exercitus* [*Erigyius*]. V. epist. p. 42.

VII, 4 (19), 40. *cui Erigyius spolia barbari caesi.* V. epist. p. 43.

VII, 5 (21), 16. — *quam praeterierant, qui agmen cludebant.* Vera haec lectio est, a Ieepio (p. 426.) reperta. Extat illa in Leid. Voss. 2. Flor. G, nisi quod in illis *ducebant* pro *cludebant* scriptum est. Hoc Ieepius coniectura invenit.

VII, 5 (22), 25. — *sed Alexandro propitios esse, cuius victoriam semper etiam hostes adiuvissent.* Vulgo *esse* om., et *hostis adiuvisset* scribitur. Sed vulgata lectio Aldi coniectura orta est: in codd. reperitur *propitios insecutos victoriam.* Manifestum iam est, *cuius* nihil esse nisi alteram partem verbi *insecutos:* relinquitur *inse*, quod ego quidem in *esse* mutavi. Etenim recte Bessus Dareo dicit deos non

iniquos *fuisse*, quia iam mortuus ille erat, Alexandro autem *esse* propitios, quia etiamtum ille vivebat, neque desierant dii ei favere. Simili modo VII, 5 (24), 37. *Existat ab inferis* (*Dareus*), *qui illo supplicio indignus fuit et hoc solatio dignus est. Hostes adiuvissent* scripsi, quia Bern. A. Leid. Voss. 1. Flor. ABEGH. Paris. ABC. *adiuvissent*, Flor. F. *hostes adiuvissent* habent, et pluralis numerus accommodatus rei videtur: neque enim Dareus solus Alexandrum adiuvit, sed multi etiam alii hostes, praesertim Bessus ipse interficiendo Dareo, et Spitamenes capiendo Besso.

VII, 5 (23), 31. *occurrentibus Branchidis.* Vulgo *occurrentibus, Branchidas.* Editoribus, Zumptio certe, satisfactum videtur vulgatae lectionis explicatione a Radero proposita, dicente, milites Alexandri Milesios occurrisse ad audiendam regis sententiam. At quomodo tandem milites dici poterant regi occurrere, quocum ipsi in itinere erant? Adiicit Zumptius, Alexandrum milites iussisse secum procedere Branchidas h. e. in Branchidarum urbem, quasi ad hanc rem iussu opus esset. Alexandrum cum exercitu procedentem sponte sine dubio milites Milesii sequebantur. Iam quum occurrendi verbum de regibus, principibus, ducibus, urbium incolis Alexandro interdum quidem dimicandi causa, plerumque vero ad conciliandam gratiam veniamque petendam obviam euntibus frequentissimum apud Curtium sit, apparet, etiam h. l. Branchidas regi appropinquanti, ut se dederent, obviam ivisse. Itaque scribendum *Branchidis*, ut est in Voss. 2. B. 1. (*Branciadis*) utque Modius iam scribi posse vidit. Ceterum *occ. Branchidis* malim pro ablativis abs. quam pro dativis habere et ad *iubet* adiicere *eos*: cf. VIII, 10 (34), 1. 2.

VII, 5 (24), 42. *Nunc si forsitan — possit, tunc — fuit.* Sic scribendum esse conieci, — vulgo enim *nam si — tamen — fuit* scribitur, — antequam Snakenburgii apparatum criticum inspexi: ex quo cognovi, *nunc* esse in Bong., *tum* autem in optimis Leid. Voss. 1. D., *tam* in Pal. 1. Bong. Iam vero inter *tum* et *tunc* tam exiguum in codd. est discrimen, tamque saepe illa inter se commutantur, ut, si quis *tunc* ponat, ubi in codd. *tum* inveniatur, haec vix nominari possit mutatio: *tunc* autem h. l. fortius aptiusque, quam *tum.* Vulgaris lectio non habet aptam explicationem. Nam si tunc (sic enim vulgata scriptura a Z. explicatur, nec potest aliter) tam celeber usus sagittandi erat, ut Catenis ars minus admirabilis videri possit, quî tandem factum est, ut tamen miraculum visentibus esset? Curtius vero illi aetati suam opponit. Ipsius aetate propter celebrem sagittandi usum ars excipiendi aves volantes non adeo admirabilis erat, tunc visentibus ingens miraculum.

VII, 6 (26), 12. *super Bosporum colunt.* Codd. et vulg. *super Bosporo incolunt*, Z. *super Bosporon colunt.* Ego, quum *o* et *u*, *in* et *m* saepe in his codd. permutentur, *Bosporum colunt* scripsi, ut VI, 2 (6), 13. VIII, 1 (1), 7.

VII, 7 (29), 4. *Recta deinde regione* [*ad*] *Alaunum ultra Istrum iacentem colit.* Vulgo *recta* (Z. *rectam*) *deinde regionem aliam* —:

codd. plerique et optimi *recta deinde regione alium* —. In his *alium* vitiosum est, verissimum autem, quod Merulae editio habet, *alaunum*, modo addatur *ad:* quam lectionem editores non debebant negligere. Alaunus, ut Ptolemaeus III, 5. tradit, mons erat Sarmatiae Europaeae inter Borysthenem et Tanaim situs. Curtius autem VI, 2 (6), 13. *at qui* (*Scythae*), ait, *in Europa sunt, a laevo Thraciae latere ad Borysthenem atque inde ad Tanaim, alium amnem, recta plaga attinent.* Iuxta Alaunum montem Scythae Alauni habitabant, qui, ut refert Eustathius ad Dionys. Perieg. p. 146. Bernh., a monte nomen traxerunt, diversi illi ab Alanis in Asia habitantibus. Supra Istrum septentrionem versus habitasse Alaunos illos Scythas, ergo etiam montem iacuisse Alaunum Dionysius Perieg. v. 302. 305. docet.

VII, 7 (31), 25. *Tibi autem, qui scitius, quam potest* [*ille, interpretaberis*], *denuntio* —. Codd. optimi *tibi autem, qui* (nonnulli *qui* om.) *sepius, quam potest:* in vulg. editt. *qui sepius* om. Z. *tibi autem quietius, quam potest.* Zumptii haec coniectura deterrima sine dubio est: nam quis, quaeso, quietius quicquam potest denuntiare, quam potest? Neque, quod Ieepius (p. 426.) coniecit, *qui serius, quam potest,* mihi probatur. Nam ut concedam, quod nequit concedi, *indicas* propter sequens *indices* assumi ad *qui serius* posse, ut taceam, non *quam potest,* sed *quam poteras* vel *quam debebas* dicendum fuisse, cur tandem Alexander, quum Aristandrum iam dicat serius indicare, denuntiat ei, ut sibi ipsi indicet? Haeccine dicendi ratio unquam probari potuerit? *Sepius* autem, quod in multis codd. est, minime tamen certum: nam in Flor. CEGHI. Bern. B. scriptum est *sepius vel citius*, quod quid significet, scient, qui codd. Curtianos cognoverint. Indicare voluerunt librarii, vocem in codice, quem describebant, male scriptam sibique non prorsus intellectam vel *sepius* vel *citius* sibi videri esse. Quid igitur verisimilius, quam illam vocem fuisse *scitius?* Quod qui intellexerit, ei primum non poterit esse dubium, quin lacuna h. l. sit, deinde sententia ipsa statim erit apertissima. Dixerat Alexander, Erigyium metu suo interprete extorum usum esse, h. e. eum, quum affirmaret, tristia exta fuisse, male ea interpretatum esse. Tum rex ad Aristandrum conversus, tu, inquit, scitius quam Erigyius interpretaberis exta, h. e. tu dices, laeta illa fuisse: id enim dicere vatem vult atque ita ei, quid respondendum sit, satis aperte significat. Iam patebit causa, cur verba *ille* (h. e. Erigyius), *interpretaberis* interposuerim. Ceterum pro *ille* licebat etiam interponere *metus.* VIII, 9 (33), 33. *Siderum motus scite spectare dicuntur et futura praedicere.* III, 3 (6), 6. *protinusque Chaldaeos interpretatos, imperium Persarum ad eos transiturum, quorum arma esset imitatus.* Sic nova etiam lux affulgebit loco, quem deinceps tractaturus sum.

VII, 7 (31), 28. *Rex iussum — remisit ad sacra.* In codd. *ad alia*, deinde in plerisque *remisit* om. Z. quidem *remisit* ab omnibus abesse affirmat, sed de nonnullis certe id non est traditum. Ingeniose, ut solet, Ieepius (p. 420.) coniecit *fatalia* (pro *ad alia*), sed dubito

tamen, num Alexandro tam temeraria tribui possit sententia, ut deos dicat fatis destinata sibi concedere. Iam vero *remisit*, quamvis incertae sit auctoritatis, plane necessarium mihi videtur. Num tandem Curtium, quum mox Aristandrum supervenisse et laeta exta renuntiasse tradat, putabimus antea non narrasse, abisse eum vel remissum a rege esse? Deinde autem, nisi adiicitur *remisit*, Alexandri ratio et calliditas plane non potest perspici nec ita, ut decebat, a Curtio detegitur. Vidimus supra, Alexandrum vati suppeditasse, quod ab eo responderi vellet. Is tamen, nimis obstupefactus et attonitus, non statim perspexit voluntatem regis nec ita, ut debebat, respondit. Qua re coactus remittit eum Alexander ad repetenda sacrificia simulque felicitati suae iubet confidere: deos enim concedere sibi h. e. si nova instituerit sacra, deos laeta exta daturos esse. Tum demum vates regis mentem cepit moxque supervenit, nuntians, quae volebat Alexander audire. Quae quum ita sint, *ad alia* mutavi in *ad sacra*. Fortasse tamen etiam h. l. lacuna est sic explenda: *ad alia [sacrificia facienda]*.

VII, 8 (34), 17. *iugum boum et aratrum.* Codd. *iugum, boves et aratrum*, vulgo *iugum boum, aratrum*, Z. *boves et* om. *Boum* verum esse et sententia declarat et codicis Flor. G. scriptura *bovem: et* autem omittere non licet, propterea quod iugum boum et aratrum ad significandam agriculturam accurate coniuncta sunt unumque efficiunt, cui recte deinceps tria illa: *hasta, sagitta, patera*, sine copula adiiciuntur.

VII, 8 (35), 29. *nos religionem in ipsa fide ponimus.* Vix putaverim, *novimus*, quae vulgaris lectio est, ita explicari posse, ut idem fere esse dicatur, quod *colimus*. Itaque, quamquam nemo adhuc in hac voce offendit, facere tamen non potui, quin scriberem *ponimus*.

VII, 9 (37), 14. *Reliquum [agmen sero] substitit.* Epist. p. 35. lacunam sic explevi: *agmen non*. Nunc *non* mihi idcirco minus aptum videtur, quia Alexander suis modo praecepit, ut, donec lucis aliquid superesset, fugientium tergis inhaererent.

VII, 9 (38), 19. *Elpinicon.* Quum, quod codices exhibent, *Excipinon*, nec sit nec possit esse nomen Graecum, ego, quoniam non putavi, monstrum illud relinquendum esse, nihilque, quod similius esset, repperi, scripsi *Elpinicon*.

VII, 11 (42), 15. *quibus [alii], quum cuneos inter saxa defigerent, gradus subdidere, quîs insisterent.* Codd. *subinde* pro *subdidere*, editores etiam *quibus* deleverunt. Codicum et editionum vulgarium et Zumptii scripturas falsas esse, ut alia omittam argumenta, una iam docet adverbii *subinde* collocatio: neque *quibus* tam temere omitti potest. Iam minime credibile est, qui adiectis funium laqueis evaserint, eosdem, quum tamen funes manibus tenerent, simul cuneos inter saxa defixisse, quibus insisterent: immo verisimile, ab aliis eos, ut in nitendo fieri solet, adiutos esse, et, quum pedum fultura egerent nec ipsi facile cuneos infigere possent, alios id fecisse atque ita illorum pedibus gradus subdidisse. Sic coniecturam meam satis defensam arbitror.

VII, 11 (42), 18. *in inviis et asperis.* Vulgo *et in asperis,* quod ineptum.

VIII, 1 (3), 24. *non alia re.* Nihil melius certiusve hac Zumptii coniectura, quam cur ipse non receperit, nescio: *alias*, quod vulgo legitur, et *simulatione* nullo modo opponi sibi possunt. VIII, 13 (45), 14. *nulla re melius quam audacia armati.*

VIII, 4 (15), 15. [*aegre*] *seque et arma sustentans. Aegre* desiderari iam vidit Mützellius: ipse tamen non interposuit.

VIII, 5 (19), 19. [*a victis*] *discere.* Interposui *a victis* de coniectura Freinshemii.

VIII, 6 (22), 18. *humanae mentes ingentia concupiscentes devoraverunt.* Plerique codd. *ingentes concupiscentiae*, quae sane nihili sunt: Mützellius ea ita mutavit coniectura, ut ego scripsi. Additamentum non modo bonum, sed etiam necessarium.

VIII, 6 (22), 19. *collaudatis quoque.* Codd. et vulg. *collaudatisque*, Z. *collaudatis.* Rectius, opinor, ego mutavi: *quoque*, ut saepe apud Curtium, est *etiam*, *adeo.* Alexander eos, qui insidiaturi ipsi tota nocte perstiterant, adeo collaudavit.

VIII, 7 (25), 15. *parce* [*parentibus et*], *quorum orbas senectutem, suppliciis ne oneraveris.* Vulgo *parce, quorum orbam senectutem suppliciis ne oneraveris.* Inepta autem haec scriptura. Nam quum *parce* nihil fere aliud sit, nisi *supplicio ne afficias*, iam haec oritur sententia: supplicio ne afficias eos, quorum orbam senectutem supplicio ne afficias. Ieepius (p. 426.) *orbam* in *orbas* mutavit, cetera intacta reliquit: sed *parce, ne — oneraveris* pro *parce onerare*, quae iam ipsa poëtica dicendi ratio est, non licet dicere. At felicissime tamen coniecit, *orbas* scribendum esse. Hoc ego retinui, expleta simul lacuna, quam inter *parce* et *quorum*, quae coniungi apte nequeunt, apparet esse. *Parentibus et*, quum *parce* sequatur, propter initii utriusque vocis similitudinem interciderunt. Iam vero acumen in sententia inest et acerbitas truci Hermolai ingenio accommodatissima. Infra, VIII, 8 (28), 18. Alexander haec Hermolai verba respiciens, *At nunc*, inquit, *mones me, ut vestris parentibus parcam.*

VIII, 8 (26), 2. *tamen non solum ipse* [*audivi, sed etiam, ut vos*] *audiretis, expressi.* H. l. tam aperta lacuna est, ut nemo de ea dubitet. In explenda ea Mützellium potius quam Zumptium secutus sum, quamquam ita *ipsi* in *ipse* mutandum erat. Deinde *etiam* addidi, quia Curtius illud, ubi verba *non solum, non modo* antecedunt, rarissime omittit, neque sane causa est, cur h. l. id fecisse eum statuamus et tam parci simus verborum.

VIII, 8 (26), 3. *et ferunt a tutoribus pupilli.* Elegantissima haec est Acidalii coniectura et dignissima profecto, quae recipiatur. Vulgo *ut* legitur. Editores non ausi sunt eam recipere, quia, quomodo codicum scriptura orta esset, non perspexerunt: nunc, accuratius cognita codicum natura, facile est intellectu. Intercidit enim prior verbi pars *fer*, deinde ex *unt* factum est *ut.*

VIII, 8 (29), 20. *horum manibus.* Vulgo *hominibus.* V. epist. p. 44.

VIII, 9 (30), 6. *Uterque rubro mari accipitur. Indus ripas multasque arbores — exsorbet.* Vulgo *utque r. m. a. findens ripas multas arbores — exsorbet.* Sic etiam Z., nisi quod codicum scripturam *uterque* et *multasque* restituit. Hanc codicum Zumptiique lectionem falsam esse docet dicendi ratio ipsa. Quis enim apte coniungat *mari accipitur* et *findens ripas* et *arbores exsorbet?* quasi amnis tum demum ripas findat et arbores exsorbeat, quum mari accipiatur. Licet vero prima verba *uterque — accipitur* ad Gangem et Indum relata tolerari possint, sequentia tamen de uno Indo accipienda esse tum res ipsa docet, tum ex eo apparet, quod sequuntur haec: *Acesines eum auget.* Et Z. quidem *Indum* scripsit, in codd. tamen *eum* est, idque retinendum. Itaque Mützellius *Indus, qui* pro *uterque* scripsit: quae mihi paulo audacior videtur esse coniectura, quum non valde similes sint litterarum ductus. Haec vero paene primaria in emendando Curtio lex est, ut in coniecturis faciendis quam proxime ad litterarum ductus, qui in codicibus inveniuntur, accedatur: in quibus coniecturis haec non servata lex est, de iis magna plerumque erit dubitatio. Itaque *uterque*, quamquam, quod Curtius de utroque amne narrat, falsum est, tamen servandum. Vitium potius in participio *findens* inest. Etenim quid tandem est illud *findere ripas?* Comparat quidem Mützellius Horatianum *findere tellurem*, at longe id diversum sine dubio: nam terram sive campos profecto amnis perfluens findit, at quomodo ripas? Iam si *findere ripas* statuas esse i. q. *findendo (campos) efficere ripas*, quo modo Z. ad IV, 12 (45), 3. *dividere cornua* explicavit, primum ego de hac omnino explicatione dubitaverim, deinde, quum ita quidem omnes omnino fluvii ripas findant, nemo profecto credat, id tanquam magnum aliquid et peculiare de celeberrimo flumine Indo Curtium nobis narrare. Itaque *findens* mutavi in *Indus.* Iam etiam *multasque* aptissimum, neque *multas,* ut vulgo, scribere opus est. *Exsorbere ripas* rectissime dicitur et rectius profecto, quam *findere ripas.*

VIII, 9 (30), 8. *Ganges * decursurum in mare intercipit, magnoque motu amnis uterque colliditur: quippe Ganges — obiicit.* Vulgatam lectionem codicum auctoritate defensam et firmatam retinui. Z. de Indo et Acesine hic agi ratus Gangis nomen utroque loco omisit. Mützellius, quum de confluentibus Acesinis et Hydaspis Curtius IX, 4 (15), 9. similia hisce narret, priore loco *Ganges* in *Hydaspen* mutavit, altero omisit. Haec omnia magnae mihi videntur esse audaciae. De mea sententia potius verisimillimum est, de Gange h. l. agi. Nam quum editores recte statuant, Dyardanem, qui deinceps commemoratur, in Gangem influere, paene necessarium antea Gangis est nomen. Itaque post prius illud *Ganges* apposui lacunae signum: intercidit enim nomen amnis in Gangem influentis. Quis ille fuerit, non possumus scire: fortasse tamen Iomanes fuit, cuius nomen non adeo dissimile est, ut non potuerit post nomen Gangis intercidere.

VIII, 9 (30), 12. *aquilone maxime deuruntur.* Codd. *aquiloni m. decurrunt*, vulgo *aquilones m. deurunt.* Codicum scripturam non potest artificiosa Zumptii explicatio tueri. Verum sine dubio est deurendi verbum: sed quum singularis numerus *is* — *mitis* sequatur, satis ille codicum auctoritate defensus, scripsi *aquilone* — *deuruntur.* Litterae *e* et *i*, deinde terminationes activi et passivi frequentissime in his codicibus permutantur.

VIII, 9 (30), 13. *Nec cur ibi se natura [inverterit, patescit] causa.* Epist. p. 26. proposui — *natura [inverterit], causa [impressa].* Nunc melius duxi, unam quam duas statuere lacunas. Iam explicari fortasse potest, unde, quod in nonnullis codd. reperitur, *ingrescit* s. *nigrescit*, infra illud post *alluitur* locatum, profectum sit. Etenim si excidit *verterit*, ex *inpatescit* fieri sane poterat *ingrescit.* Sic X, 1 (5), 12. ex *invictus quondam*, postquam *victus* excidit, factum est *in quodam* (*quoddam*, *quosdam*).

VIII, 9 (32), 23. *Quum rex semet* —. Codd. aliquot *se ne*, vulgo *sane*, al. *sese* vel *se.* Forma *semet* Curtium delectari recte Z. annotavit.

VIII, 10 (38), 32. *admotas.* Voss. 1. Flor. BG. et a pr. m. Leid. Flor. A. *adiutas*, alii *auditas*, alii *aductas.* Vulgo *adductas*, Mützellius *advectas.* Ego *iu*, quod in codicibus est, *m* esse et *o* excidisse puto. Curtius enim turres semper moveri et admoveri dicit. IV, 6 (26), 9. V, 3 (10), 7. VI, 6 (24), 34. VIII, 2 (9), 26. VIII, 11 (41). 19.

VIII, 11 (41), 24. *[speciem] tamen — fecit.* Quod Mützellius interponendum esse vidit, *speciem*, recepi quidem, neque tamen ante *fecit*, ut Mützellius, sed ante *tamen* collocavi.

VIII, 12 (41), 2. *per funditores ac sagittarios.* Vulgo *cum funditore ac sagittario:* Z. Iunium secutus *cum* omisit. Quum vero *funditores ac sagittarios* in omnibus codd. sit, in Flor. et Leid. autem praeterea anteponatur *fere*, non dubitavi hoc mutare in *per.*

VIII, 13 (46), 26. *[Alexander] obscuritatem* —. Quum antecedat *terruisset alium*, et Alexander alii opponatur, Z. recte vidit, interponendum esse regis nomen: ipse tamen non interposuit. *At*, quod idem dixit addendum esse, certe necessarium non puto.

IX, 4 (15), 10. *aestu.* Sic de Ieepii (p. 63.) coniectura scripsi. Vulgo *metu.*

IX, 7 (27), 4. *Margianum.* Vulgo *Macerianum*, quod, quum corruptum sit, Zumptius in *Macarianum* mutavit. At Strabo Boxum tradit fuisse Persam, neque verisimile est, Bitonem Graeco usum esse sicario. Deinde de forma nominis dubitare licet: quippe Graece incolae urbis Macariae *Μακαρεῖς* vel *Μακαρεᾶται* appellantur. His de causis *Margianum* scripsi. Margiana, regio Asiae est, inter Bactrianam et Hyrcaniam sita.

IX, 7 (29), 19. *Ingens hic militum convenerat multitudo: inter quos qui erant Graeci, Dioxippo studebant.* Recepi, quod Z. iam intellexit scribendum esse. Vulgo *ingens h. m., inter quos erant Graeci,*

qui D. s., convenerat multitudo. Secutus Z. codices est, nisi quod *qui* de coniectura transposuit.

IX, 8 (32), 17. *in regno.* Vulgo *in regnum*, quod h. l. haudquaquam ferri potest: Flor. G. *in regione.* Ceterum aliud fortasse latet vitium, quod tamen ut detegerem et corrigerem nondum mihi contigit.

IX, 9 (34), 1. [*compulit*] — *permittere.* Epist. p. 35. *perpulit* post *permittere* adiiciendum esse dixi, ubi Zumptius *coëgit* collocaverat. Nunc *compulit* commodiore loco media in sententia posui: ibidem codex Theocren. *adegit* habet. *Perpellere* apud alios quidem scriptores cum infinitivo, apud Curtium semper cum *ut* particula construitur. Itaque quamquam constructio illa etiam apud Curtium minime improbari possit, nolui tamen eam in hunc scriptorem inferre.

IX, 9 (35), 12. *Hi contis navigia appellebant et, dum remos aptari prohibebant, consederant.* Vulgo *hi*, *dum* pro *et*, *dum.* Vulgaris haec lectio inepta est nec potest intelligi. Docere vult Curtius exemplo nautarum militumque Alexandri, in tumultu festinationem quoque tardam esse. Id tamen priore sententiae parte minime docetur, quum, quod malum ex eo, quod contis propellerentur navigia, ortum sit, non indicetur. Altera vero pars plane obscura est: neque enim quisquam perspicit, quî factum sit, ut nonnulli remos aptari prohiberent. Itaque *hi* mutavi in *et.* Etenim qui naves contis appellebant, eo ipso remos aptari prohibebant atque ita, quum contis non aeque bene atque remis regi illae possent, sed inhabiles essent, consederant. Iam *hi* — *quidam* — *aliae* sibi respondent: punctum igitur post *consederant* delendum et colon ponendum erat. Ceterum quod in Voss. 2. esse traditur, *propellebant*, magis placet, quam *appellebant.*

IX, 9 (35), 13. *omnes receperant.* Vulgo *non r.* Ineptum illud *non* mirum in modum Z. explicat: quippe totum locum non intellexit. Mützellius *non* omisit, quod, quum interdum illud male additum in codicibus sit, profecto reprehendi nequit. Ego tamen cum Scheffero *non* in *omnes* mutavi, quod sane rei accommodatissimum est. Tribus argumentis vel exemplis Curtius probat, quod docere vult. Alii enim ob festinationem contis, non remis naves propellebant, atque ita factum est, ut considerent: alii enavigare properantes non expectabant, donec satis nautarum adesset: ergo propter hominum paucitatem clauda et inhabilia navigia erant: alii denique omnes, quotquot ruebant, in naves inconsulte recipiebant atque propter nimiam hominum multitudinem celeriter navigare non poterant. Ex his apparet, *inconsulte* non ad *ruentes*, sed ad *receperant* pertinere.

IX, 10 (40), 16. *versa.* Vulgo *versi.* Licet quidem dicere (X, 7 (22), 1.) *in seditionem ac discordiam versa concio*, non puto autem, dici posse *homo in rabiem vertitur.* Quod ego scripsi, *in rabiem desperatione versa*, prorsus more Curtii dictum est. III, 8 (21), 20 *in sollicitudinem versa fiducia est.* VII, 2 (7), 12. V, 3 (12), 20.

ira in rabiem versa. IV, 6 (28), 29. IV, 10 (40), 14. IV, 16 (61), 12 VIII, 11 (40), 12. IX, 3 (11), 2. IX, 10 (40), 15.

X, 1 (1), 1. [*adducentes*]. V. epist. p. 36. Non persuadebo mihi, *adducentes* omitti posse, nisi mihi prorsus simile exemplum e bono depromptum auctore afferatur.

X, 1 (5), 42. *contra tantum.* Quum etiam codd. Florentini *traiectum* habeant, repudiavi coniecturam epist. p. 27. propositam. Quod nunc excogitavi, ad scripturam codicum prope videtur accedere, siquidem statuimus, syllabam *con* excidisse. *Tantum* apud ipsum Ciceronem pro *adeo* poni constat. Iustin. XII, 4, 1. *a Philippo illum patre tantum degenerasse.* Tacit. German. c. 45. *in tantum — degenerant.*

X, 2 (7), 6. 7. *Soli Athenienses non suae modo, sed etiam publicae vindices* [*libertatis*], — *assueti. Prohibuere igitur exules* —. Reiecta coniectura epist. p. 28. proposita, retinui codicum lectionem, nisi quod prima verba ex vulgari ratione scripsi et *ordinem hominum* in *ordinum omnium* mutavi: commate autem post Athenienses deleto, post *assueti* punctum posui, ut primaria sententia sic conformata sit: *Soli Athenienses vindices* (*erant* vel *extiterunt*), *quia colluvionem — aegre ferebant — assueti.*

X, 2 (8), 11. [*cum*] *fide facta professio est.* Non *professi sunt*, ut vulgo scribitur, sed *professio est* in codd. est: Ieepium igitur (p. 62.) secutus *cum* ante *fide* interposui.

X, 3 (11), 5. *quum — prohibiti aditu regis essent.* Vulgo *aditu venissent.* Conieci olim *revenissent*, sed ne hoc quidem, nisi addatur *in castra*, placere potest. Mützellius satis feliciter proposuit *remissi essent:* melior tamen fortasse nova mea coniectura *regis essent. Aditus* cum genitivo saepe construitur. Iustin. XXI, 6, 5. *per Parmenionem aditu regis obtento.*

X, 5 (18), 29. *ita et iuveni et in tantis admittenda rebus.* Vulgo *ita ut.* Quod ego posui, elegantius et consuetudini Curtii accommodatius est. VI, 11 (42), 15. *utpote et damnatus et inimicis — torquentibus.* IV, 10 (42), 32. *et dominus et iuvenis.* V, 10 (29), 15. *qualem et regem et virum fallerent.* VI, 10 (38), 13. *unde et parricidae et proditori tam alti quies somni?*

X, 6 (19), 5. *vices.* Vulgo *vires.* V. epist. p. 44. Zumptius, ut defendat, quod nequit defendi, Perdiccam statuit ita dignitatem anuli significare, ut Alexandrum dicat eo gazam regiam occlusisse. Praeclara profecto sententia, et Perdicca ipso et occasione, qua eius oratio habita est, dignissima!

X, 7 (22), 5. *Impensa probra, quae obiecerat* —. Vulgo *obiecerat* om., codd. *impense.* Nihil quidem melius inveni, quam quod olim conieci, *intendit, sed:* nam quod Ieepius (p. 65.) excogitavit, *impetit, sed,* in Curtium non cadit: tutius tamen nunc duxi, nihil prorsus mutare, nisi quod *impensa* pro *impense* scripsi, atque lacunae signa ante *haud ambigue* collocare. Neque enim in iis, quae adhuc dixit Pithon, insunt probra.

X, 7 (23), 10. *suffragari spei publicae de novo rege paulo ante conceptae robur aetatis: experirentur modo stirpem Philippi et filium ac fratrem regum duorum: sibimetipsis potissimum crederent.* Vulgo *suffragari reipublicae d. n. r. p. a. concepto: robur aetatis experirentur: modo stirpem Philippi, et f. a. f. r. d., sibimetipsis potissimum crederent.* Correxit hunc locum Tellierius, quem Mützellius sequitur: ego tamen *publicae*, quod Mützellius omisit, retinui: deinde Meleagrum verbis *sibimetipsis potissimum crederent* non se significare, sed milites ipsos arbitror. Hortatur milites, ut sibi ipsis potius quam principibus credant.

X, 7 (23), 11. *si et nova.* Vulgo *si nova,* codd. *et si nova.*

X, 8 (25), 6. *quum regem adissent, interrogare eum coepit, an Perdiccam comprehendi ipse iussisset.* Vulgo *adisset.* Quod ego scripsi, in Flor. G. invenitur, in quo tamen codice male etiam *coeperunt* scriptum est. Res autem haec erat. Milites indignati, quod Perdiccas ad mortis periculum adductus esset, Meleagrum ultum ire decreverant. Meleager vero, qui seditionem providerat, paratus erat ad evitandam militum iram. Itaque quum illi regem adissent, ipse quoque aderat et coram militibus publice interrogavit eum, an Perdiccam comprehendi ipse iussisset: antea autem ei iam suppeditaverat, quod responderet. Ergo Meleagri instinctu rex respondit, se, non Meleagrum, iussisse. Sic Meleager periculum effugit.

Q. CURTII RUFI
DE GESTIS
ALEXANDRI MAGNI
REGIS MACEDONUM
LIBER III.

ARGUMENTUM.

I. Celaenarum urbe et arce recepta, primariam Phrygiae urbem Alexander ingreditur, in qua fatalem Gordii nodum solvit, ac deinde obviam Dareo ire statuit. II. Exercitus Persici lustratio: de quo quum Darei iussu Charidemus Atheniensis verum liberumque protulisset iudicium, capite multatus est. III. Thymodes Pharnabazo, hic Memnoni succedit. Darei somnium eiusque varia interpretatio. Pompae Persarum regum orto sole demum procedentium, tum copiarum Alexandri descriptio. IV. Desertas ab Arsame, Darei praefecto, Ciliciae fauces Alexander opportune occupat. V. Quum in Cydnum flumen abluendi corporis gratia intempestive descendisset, gravissimo morbo corripitur. VI. Mox a fido sapientique medico Philippo pristinae valetudini restituitur. VII. Vegetior factus Dareum aggredi constituit Sisenemque Persam imprudentia delinquentem occidi iubet. VIII. Darei ante pugnam consilia: tum exercitus Persici consternatio, proximae internecionis praesagium. IX. Utriusque aciei descriptio. X. Alexandri oratio ad milites. XI. Pugna ad Issum, in qua centena milia peditum ac decem milia equitum Persarum occumbunt, reliquis fusis fugatisque. XII. Matris et uxoris Darei aliarumque captivarum luctum levat Alexander. XIII. Darei gazam immensam cum ingenti nobilium numero praefectus Damasci Parmenioni tradit.

CAP. I.

1 (1 ed. Zumpt.) Inter haec Alexander, ad condu- A. 333
cendum ex Peloponnēso militem Cleandro cum pecu- ineunte
nia misso, Lyciae Pamphyliaeque rebus composi- a. Chr. n. Ol.
2 tis, ad urbem Celaenas exercitum admovit. Media III, 3.
illa tempestate moenia interfluebat Marsўas amnis, fabulo-

sis Graecorum carminibus inclitus. Fons eius ex summo 3
montis cacumine excurrens in subiectam petram magno
strepitu aquarum cadit: inde diffusus circumiectos rigat
campos, liquidus et suas dumtaxat undas trahens. Itaque 4
color eius placido mari similis locum poëtarum mendacio
fecit: quippe traditum est, Nymphas amore amnis retentas
in illa rupe considere. Ceterum quamdiu intra muros fluit, 5
nomen suum retinet: at quum extra munimenta se evolvit,
maiore vi ac mole agentem undas Lycum appellant.

Alexander quidem urbem destitutam a suis intrat, ar- 6
cem vero, in quam confugerant, oppugnare adortus cadu-
ceatorem praemisit, qui denuntiaret, ni dederent, ipsos
ultima esse passuros. Illi caduceatorem in turrem et situ 7
et opere multum editam perductum, quanta esset altitudo,
intueri iubent ac nuntiare Alexandro, non eadem ipsum et
incolas aestimatione munimenta metiri: se scire, inexpu-
gnabiles esse: ad ultimum, pro fide morituros. Ceterum, 8
ut circumsideri arcem et omnia sibi in dies artiora vide-
runt esse, sexaginta dierum inducias pacti, ut, nisi intra
eos auxilium Darēus ipsis misisset, dederent urbem, post-
quam nihil inde praesidii mittebatur, ad praestitutam diem
permisere se regi.

Superveniunt deinde legati Atheniensium, petentes, 9
ut capti apud Granīcum amnem redderentur sibi. Ille non
hos modo, sed etiam ceteros Graecos restitui suis iussu-
rum respondit, finito Persico bello.

(2) Ceterum Darēo imminens, quem nondum Euphrā- 10
ten superasse cognoverat, undique omnes copias contra-
hit, totis viribus tanti belli discrimen aditurus. Phrygia 11
erat, per quam ducebatur exercitus, pluribus vicis quam
urbibus frequens. Tunc habebat nobilem quondam Midae 12
regiam: Gordium nomen est urbi, quam Sangarius amnis
interfluit, pari intervallo Pontico et Cilicio mari distantem.
Inter haec maria angustissimum Asiae spatium esse com- 13
perimus, utroque in artas fauces compellente terram. Quae
quia continenti adhaeret, sed magna ex parte cingitur flu-
ctibus, speciem insulae praebet ac, nisi tenue discrimen
obiiceret, quae nunc dividit maria, committeret.

14 Alexander, urbe in ditionem suam redacta, Iovis
templum intrat. Vehiculum, quo Gordium, Midae patrem,
vectum esse constabat, aspexit, cultu haud sane a viliori-
15 bus vulgatisque usu abhorrens. Notabile erat iugum,
astrictum compluribus nodis in semetipsos implicatis et
16 celantibus nexus. Incolis deinde affirmantibus, editam
esse oraculo sortem, Asiae potiturum, qui inexplicabile
vinculum solvisset, cupido incessit animo sortis eius im-
17 plendae. Circa regem erat et Phrygum turba et Macedŏ-
num, illa expectatione suspensa, haec sollicita ex temera-
ria regis fiducia: quippe serie vinculorum ita astricta, ut,
unde nexus inciperet quove se conderet, nec ratione nec
visu percipi posset, solvere aggressus iniecerat curam, ne
18 in omen verteretur irritum inceptum. Ille nequicquam diu
luctatus cum latentibus nodis, *Nihil*, inquit, *interest, quo-
modo solvantur:* gladioque ruptis omnibus loris oraculi
sortem vel elusit vel implevit.

19 (3) Quum deinde Darēum, ubicunque esset, occupare
statuisset, ut a tergo tuta relinqueret, Amphotĕrum classi
ad oram Hellesponti, copiis autem praefecit Hegelŏchum,
Lesbum et Chium Coumque praesidiis hostium liberatu-
20 ros. His talenta ad belli usum quingenta attributa: ad An-
tipătrum et eos, qui Graecas urbes tuebantur, sexcenta
missa: ex foedere naves sociis imperatae, quae Helle-
21 sponto praesiderent. Nondum enim Memnŏnem vita exces-
sisse cognoverat: in quem omnes intenderat curas, satis
gnarus, cuncta in expedito fore, si nihil ab eo moveretur.

22 Iamque ad urbem Ancȳram ventum erat, ubi numero
copiarum inito Paphlagoniam intrat: huic iuncti erant He-
nĕti, unde quidam Venĕtos trahere originem credunt.
23 Omnis haec regio paruit regi, datisque obsidibus tributum,
quod ne Persis quidem tulissent, pendere ne cogerentur,
24 impetraverunt. Calas huic regioni praepositus est: ipse,
assumptis, qui ex Macedonia nuper advenerant, Cappado-
ciam petiit.

CAP. II.

1 (4) At Darēus nuntiata Memnŏnis morte haud secus,

quam par erat, motus, omissa omni alia spe, statuit ipse
decernere: quippe, quae per duces suos acta erant, cuncta
damnabat, ratus, pluribus curam, omnibus abfuisse fortu-
nam. Igitur castris ad Babyloniam positis, quo maiore 2
animo capesserent bellum, universas vires in conspectum
dedit et, circumdato vallo, quod decem milium armatorum
multitudinem caperet, Xerxis exemplo numerum copiarum
iniit. Orto sole ad noctem agmina, sicut descripta erant, 3
intravere vallum. Inde emissa occupaverant Mesopota-
miae campos, equitum peditumque propemodum innume-
rabilis turba, maiorem, quam pro numero, speciem ferens.
Persarum erant centum milia, in quîs eques triginta imple- 4
bat. Medi decem equitum, quinquaginta milia peditum
habebant. Barcanorum equitum duo milia fuere, armati 5
bipennibus levibusque scutis cetrae maxime speciem red-
dentibus: peditum decem milia pari armatu sequebantur.
Armenii quadraginta milia miserant peditum, additis sep- 6
tem milibus equitum. Hyrcāni, egregii, ut inter illas gen-
tes, [equites,] sex milia expleverant, additis equitibus
mille Tapūris. Derbĭces quadraginta peditum milia arma- 7
verant: pluribus aere aut ferro praefixae hastae, quidam
lignum igni duraverant. Hos quoque duo milia equitum
ex eadem gente comitata sunt. A Caspio mari octo mi- 8
lium pedester exercitus venerat, ducenti equites. Cum
his erant ignobiles aliae gentes: duo milia peditum, equi-
tum duplicem paraverant numerum. His copiis triginta 9
milia Graecorum mercede conducta, egregiae iuventutis,
adiecta sunt. Nam Bactriānos et Sogdiānos et Indos ce-
terosque rubri maris accolas, ignota etiam ipsi gentium
nomina, festinatio prohibebat acciri. Nec quicquam illi 10
minus quam multitudo militum defuit.

(5) Cuius tum universae aspectu admodum laetus,
purpuratis solita vanitate spem eius inflantibus, conversus
ad Charidēmum Atheniensem belli peritum et ob exilium
infestum Alexandro, — quippe Athēnis, iubente eo, fuerat
expulsus, — percontari coepit, satisne ei videretur in-
structus ad obterendum hostem. At ille et suae sortis et 11
regiae superbiae oblitus, *Verum*, inquit, *et tu forsitan au-*

dire nolis et ego, nisi nunc dixero, alias nequicquam con-
12 *fitebor. Hic tanti apparatus exercitus, haec tot gentium et*
totius orientis excita sedibus suis moles finitimis potest esse
terribilis: nitet purpura auroque, fulget armis et opulentia,
quantam qui oculis non subiecere, animis concipere non pos-
13 *sunt. Sed Macedŏnum acies, torva sane et inculta, clypeis*
hastisque immobiles cuneos et conferta robora virorum tegit.
Ipsi phalangem vocant, peditum stabile agmen: vir viro,
armis arma conserta sunt: ad nutum monentis intenti sequi
14 *signa, ordines servare didicerunt. Quod imperatur, omnes*
exaudiunt: obsistere, circumire, discurrere in cornu, mutare
15 *pugnam non duces magis quam milites callent. Ac ne auri*
argentique studio teneri putes, adhuc illa disciplina pauper-
tate magistra stetit. Fatigatis humus cubile est: cibus, quem
occupati parant, satiat: tempora somni artiora quam noctis
16 *sunt. Iam Thessăli equites et Acarnānes Aetolique, invicta*
bello manus, fundis, credo, et hastis igne duratis repellentur?
Pari robore opus est. In illa terra, quae hos genuit, auxilia
quaerenda sunt: argentum istud atque aurum ad conducen-
17 *dum militem mitte.* Erat Darēo mite ac tractabile ingenium,
nisi mansuetam naturam plerumque fortuna corrumperet.
Itaque veritatis impatiens hospitem ac supplicem tunc
quummaxime utilia suadentem abstrahi iussit ad capitale
18 supplicium. Ille ne tum quidem libertatis oblitus, *Habeo,*
inquit, *paratum mortis meae ultorem: expetet poenas con-*
silii mei spreti is ipse, contra quem tibi suasi. Tu quidem li-
centia regni tam subito mutatus documentum eris posteris,
homines, quum se permisere fortunae, etiam naturam dedis-
19 *cere.* Haec vociferantem, quibus imperatum erat, iugu-
lant. Sera deinde poenitentia subit regem, ac vera dixisse
confessus sepeliri eum iussit.

CAP. III.

1 (6) Thymōdes erat, Mentŏris filius, impiger iuvenis: cui praeceptum est a rege, ut omnes peregrinos milites, in quîs plurimum habebat spei, a Pharnabāzo acciperet, opera eorum usurus in bello: ipsi Pharnabāzo tradit imperium, quod antea Memnŏni dederat.

Anxium de instantibus curis agitabant etiam per 2
somnum species imminentium rerum, sive illas aegritudo,
sive divinatio animi praesagientis accersit. Castra Ale- 3
xandri magno ignis fulgore collucere ei visa sunt, et paulo
post Alexander adduci ad ipsum in eo vestis habitu, quo
ipse fuisset, equo deinde per Babyloniam vectus subito cum
ipso equo oculis esse subductus. Ad haec vates varia 4
interpretatione curam distrinxerant. Alii laetum id regi
somnium esse dicebant, quod castra hostium arsissent,
quod Alexandrum, deposita regia veste, in Persico et vul-
gari habitu perductum esse vidisset. Quidam non ita [laeta] 5
augurabantur: quippe illustria Macedŏnum castra visa ful-
gorem Alexandro portendere: quem regnum Asiae occu-
paturum esse haud ambigere, quoniam in eodem habitu
Darēus fuisset, quum appellatus est rex. Vetera quoque 6
omina, ut fert sollicitudo, revocaverant: recensebant enim,
Darēum in principio imperii vaginam acinacis Persicam
iussisse mutari in eam formam, qua Graeci uterentur, pro-
tinusque Chaldaeos interpretatos, imperium Persarum ad
eos transiturum, quorum arma esset imitatus. Ceterum 7
ipse et vatum responso, quod edebatur in vulgus, et spe-
cie, quae per somnum oblata erat, admodum laetus castra
ad Euphrāten moveri iubet.

(7) Patrio more Persarum traditum est, orto sole de- 8
mum procedere. Die iam illustri signum e tabernaculo
regis bucina dabatur. Super tabernaculum, unde ab om-
nibus conspici posset, imago solis crystallo inclusa fulge-
bat. Ordo autem agminis erat talis. Ignis, quem ipsi sa- 9
crum et aeternum vocabant, argenteis altaribus praefere-
batur. Magi proximi patrium carmen canebant. Magos 10
trecenti et sexaginta quinque iuvenes sequebantur, puni-
ceis amiculis velati, diebus totius anni pares numero:
quippe Persis quoque in totidem dies descriptus est an-
nus. Currum deinde Iovi sacratum albentes vehebant 11
equi: hos eximiae magnitudinis equus, quem Solis appel-
labant, sequebatur. Aureae virgae et albae vestes regen-
tes equos adornabant. Haud procul erant vehicula decem, 12
multo auro argentoque caelata. Sequebatur haec equita-

13 tus duodecim gentium variis armis et moribus. Proximi
ibant, quos Persae Immortales vocant, ad decem milia.
Cultus opulentiae barbarae non alios magis honestabat:
illi aureos torques, illi vestem auro distinctam habebant
14 manicatasque tunicas, gemmis etiam adornatas. Exiguo
intervallo, quos cognatos regis appellant, decem et quin-
que milia hominum. Haec vero turba muliebriter prope-
modum culta luxu magis quam decoris armis conspicua
15 erat. Doryphŏroe vocabantur proximum his agmen, so-
liti vestem excipere regalem. Hi currum regis anteibant,
16 quo ipse eminens vehebatur. Utrumque currus latus deo-
rum simulacra ex auro argentoque expressa decorabant:
distinguebant internitentes gemmae iugum, ex quo emine-
bant duo aurea simulacra cubitalia, quorum alterum Nini,
alterum Beli gerebat effigiem. Inter haec auream aqui-
lam pinnas extendenti similem sacraverant.

17 (8) Cultus regis inter omnia luxuria notabatur. Pur-
18 pureae tunicae medium album intextum erat: pallam auro
distinctam aurei accipitres, velut rostris inter se concur-
rerent, adornabant: et zona aurea muliebriter cinctus aci-
19 nacem suspenderat, cui ex gemma vagina erat. Cidărim
Persae vocabant regium capitis insigne: hoc caerulea fa-
20 scia albo distincta circumibat. Currum decem milia hasta-
torum sequebantur: hastas argento exornatas, spicula auro
21 praefixa gestabant. Dextra laevaque regem ducenti ferme
nobilissimi propinquorum comitabantur. Horum agmen
claudebatur triginta milibus peditum, quos equi regis qua-
22 dringenti sequebantur. Intervallo deinde unius stadii ma-
trem Darēi Sisygambim currus vehebat, et in alio erat con-
iunx. Turba feminarum reginas comitantium equis vecta-
23 batur. Quindecim deinde, quas armamaxas appellabant,
sequebantur. In his erant liberi regis et qui educabant
eos spadonumque grex, haud sane illis gentibus vilis.
24 Tum regiae pellices trecentae et sexaginta vehebantur, et
ipsae regali cultu ornatuque. Post quas pecuniam regis
sexcenti muli et trecenti cameli vehebant, praesidio sagit-
25 tariorum prosequente. Propinquorum amicorumque con-
iuges huic agmini proximae lixarumque et calonum gre-

ges vehebantur. Ultimi erant cum suis quisque ducibus,
qui cogerent agmen, leviter armati. Contra si quis aciem 26
Macedŏnum intueretur, dispar facies erat, equis virisque
non auro, non discolori veste, sed ferro atque aere ful-
gentibus. Agmen et stare paratum et sequi, nec turba 27
nec sarcinis praegrave, intentum ad ducis non signum
modo, sed etiam nutum. Et castris locus et exercitui com-
meatus suppetebant. Ergo Alexandro in acie miles non 28
defuit: Darēus, tantae multitudinis rex, loci, in quo pu-
gnavit, angustiis redactus est ad paucitatem, quam in
hoste contempserat.

CAP. IV.

(9) Interea Alexander, Abistamĕne Cappadociae prae- 1
posito, Ciliciam petens cum omnibus copiis [in] regionem,
quae Castra Cyri appellatur, pervenerat. Stativa illic ha-
buerat Cyrus, quum adversus Croesum in Lydiam duce-
ret. Aberat ea regio quinquaginta stadia ab aditu, quo 2
Ciliciam intramus: Pylas incolae dicunt artissimas fauces,
munimenta, quae manu ponimus, naturali situ imitante.
Igitur Arsămes, qui Ciliciae praeerat, reputans, quid ini- 3
tio belli Memnon suasisset, quondam salubre consilium
sero exequi statuit: igni ferroque Ciliciam vastat, ut hosti
solitudinem faciat: quicquid usui potest esse, corrumpit,
sterile ac nudum solum, quod tueri nequibat, relicturus.
Sed longe utilius fuit, angustias aditus, qui Ciliciam ape- 4
rit, valido occupare praesidio iugumque opportune itineri
imminens obtinere, unde inultus subeuntem hostem aut
prohibere aut opprimere potuisset: nunc paucis, qui cal- 5
libus praesiderent, relictis, retro ipse concessit, populator
terrae, quam a populationibus vindicare debebat. Ergo,
qui relicti erant, proditos se rati ne conspectum quidem
hostis sustinere valuerunt, quum vel pauciores locum ob-
tinere potuissent.

(10) Namque perpetuo iugo montis asperi ac prae- 6
rupti Cilicia includitur: quod quum a mari assurgat, ve-
lut sinu quodam flexuque curvatum, rursus altero cornu
in diversum litus excurrit. Per hoc dorsum, qua maxime 7

introrsus mari cedit, asperi tres aditus et perangusti sunt,
quorum uno Cilicia intranda est. Campestris eadem, qua
vergit ad mare, planitiem eius crebris distinguentibus ri-
8 vis: Pyrămus et Cydnus incliti amnes fluunt. Cydnus non
spatio aquarum, sed liquore memorabilis: quippe leni
tractu e fontibus labens puro solo excipitur, nec torrentes
9 incurrunt, qui placide manantis alveum turbent: itaque
incorruptus idemque frigidissimus, — quippe multa ripa-
rum amoenitate inumbratus, — ubique fontibus suis simi-
10 lis in mare evadit. Multa in ea regione monumenta, vul-
gata carminibus, vetustas exederat. Monstrabantur ur-
bium sedes, Lyrnessi et Thebes, Typhōnis quoque specus
et Corycium nemus, ubi crocum gignitur, ceteraque, in
quibus nihil praeter famam duraverat.
11 (11) Alexander fauces iugi, quae Pylae appellantur,
intravit. Contemplatus locorum situm non alias magis
dicitur admiratus esse felicitatem suam: obrui potuisse vel
saxis confitebatur, si fuissent, qui [in] subeuntes propelle-
12 rent. Iter vix quaternos capiebat armatos: dorsum mon-
tis imminebat viae non angustae modo, sed plerumque
praeruptae, crebris oberrantibus rivis, qui ex radicibus
13 montium manant. Thracas tamen leviter armatos praece-
dere iusserat scrutarique calles, ne occultus hostis in sub-
euntes erumperet. Sagittariorum quoque manus occupa-
verat iugum: intentos arcus habebant, moniti, non iter ip-
14 sos inire, sed proelium. Hoc modo agmen pervenit ad
urbem Tarson, cui tum maxime Persae subiiciebant ignem,
15 ne opulentum oppidum hostis invaderet. At ille, Parme-
niōne ad inhibendum incendium cum expedita manu prae-
misso, postquam barbaros adventu suorum fugatos esse
cognovit, urbem a se conservatam intrat.

CAP. V.

1 (12) Mediam Cydnus amnis, de quo paulo A. 333 a. Chr. n.
ante dictum est, interfluit, et tunc aestas erat, cuius Ol. 111, 4.
calor non aliam magis quam Ciliciae oram vapore solis
2 accendit, et diei fervidissimum tempus coeperat. Pulvere
simul ac sudore perfusum regem invitavit liquor fluminis,

ut calidum adhuc corpus ablueret. Itaque veste deposita,
in conspectu agminis, — decorum quoque futurum ratus,
si ostendisset suis, levi et parabili cultu corporis se esse
contentum, — descendit in flumen. Vixque ingressi sub- 3
ito horrore artus rigere coeperunt: pallor deinde suffusus
est, et totum propemodum corpus vitalis calor reliquit.
Expiranti similem ministri manu excipiunt nec satis com- 4
potem mentis in tabernaculum deferunt. Ingens sollicitudo
et paene iam luctus in castris erat. Flentes querebantur, 5
in tanto impetu cursuque rerum omnis aetatis ac memo-
riae clarissimum regem non in acie saltem, non ab hoste
deiectum, sed abluentem aqua corpus ereptum esse et
extinctum. Instare Darēum, victorem, antequam vidisset 6
hostem. Sibi easdem terras, quas victoria peragrassent,
repetendas: omnia aut ipsos aut hostes populatos: per va-
stas solitudines, etiamsi nemo insequi velit, euntes fame
atque inopia debellari posse. Quem signum daturum fu- 7
gientibus? quem ausurum Alexandro succedere? Iam ut
ad Hellespontum fuga penetrarent, classem, qua transeant,
quem praeparaturum? Rursus in ipsum regem misericor- 8
dia versa, illum florem iuventae, illam vim animi, eundem
regem et commilitonem divelli a se et abrumpi immemo-
res sui querebantur.

(13) Inter haec liberius meare spiritus coeperat: al- 9
levabat rex oculos et, paulatim redeunte animo, circum-
stantes amicos agnoverat, laxataque vis morbi ob hoc so-
lum videbatur, quia magnitudinem mali sentiebat. Animi 10
autem aegritudo corpus urgebat: quippe Darēum quinto
die in Cilicia fore nuntiabatur. Vinctum ergo se tradi et
tantam victoriam eripi sibi ex manibus obscuraque et ig-
nobili morte in tabernaculo extingui se querebatur. Ad- 11
missisque amicis pariter ac medicis, *In quo me*, inquit, *ar-*
ticulo rerum mearum fortuna deprehenderit, cernitis. Stre-
pitum hostilium armorum exaudire mihi videor et, qui ultro
intuli bellum, iam provocor. Darēus ergo, quum tam super- 12
bas litteras scriberet, fortunam meam in consilio habuit: sed
nequicquam, si mihi arbitrio meo curari licet. Lenta reme- 13
dia et segnes medicos non expectant tempora mea: vel mori

strenue quam tarde convalescere mihi melius est. Proinde,
si quid opis, si quid artis in medicis est, sciant, me non tam
14 *mortis, quam belli remedium quaerere.* Ingentem omnibus
incusserat curam tam praeceps temeritas eius. Ergo pro
se quisque precari coepere, ne festinatione periculum au-
15 geret, sed esset in potestate medentium: inexperta reme-
dia haud iniuria ipsis esse suspecta, quum ad perniciem
eius etiam a latere ipsius pecunia sollicitaret hostis.
16 Quippe Darēus mille talenta interfectori Alexandri datu-
rum se pronuntiari iusserat. Itaque ne ausurum quidem
quemquam arbitrabantur experiri remedium, quod propter
novitatem posset esse suspectum.

CAP. VI.

1 (14) Erat inter nobiles medicos ex Macedonia regem
secutus Philippus, natione Acarnan, fidus admodum regi
puero comes et custos salutis datus non ut regem modo,
2 sed etiam ut alumnum eximia caritate diligebat. Is non
praeceps se, sed strenuum remedium afferre tantamque
vim morbi potione medicata levaturum esse promisit.
Nulli promissum eius placebat praeter ipsum, cuius peri-
3 culo pollicebatur. Omnia quippe facilius quam moram
perpeti poterat: arma et acies in oculis erant, et victo-
riam in eo positam esse arbitrabatur, si tantum ante signa
stare potuisset, id ipsum, quod post diem tertium medica-
mentum sumpturus esset (ita enim medicus praedixerat),
4 aegre ferens. Inter haec a Parmeniōne, fidissimo purpu-
ratorum, litteras accipit, quibus ei denuntiabat, ne salutem
suam Philippo committeret: mille talentis a Darēo et spe
5 nuptiarum sororis eius esse corruptum. Ingentem animo
sollicitudinem litterae incusserant, et quicquid in utram-
que partem aut metus aut spes subiecerat, secreta aesti-
6 matione pensabat. *Bibere perseverem? ut, si venenum da-*
tum fuerit, ne immerito quidem, quicquid acciderit, evenisse
videatur? Damnem medici fidem? in tabernaculo ergo me
opprimi patiar? At satius est, alieno me mori scelere, quam
7 *metu nostro.* Diu animo in diversa versato, nulli, quid

scriptum esset, enuntiat epistolamque, sigillo anuli sui im-
presso, pulvino, cui incumbebat, subiecit.

(15) Inter has cogitationes biduo absumpto, illuxit a 8
medico destinatus dies, et ille cum poculo, in quo medica-
mentum diluerat, intravit. Quo viso Alexander, levato cor- 9
pore in cubili, epistolam a Parmeniōne missam sinistra
manu tenens accipit poculum et haurit interritus: tum
epistolam Philippum legere iubet: nec a vultu legentis mo-
vit oculos, ratus, aliquas conscientiae notas in ipso ore
posse deprehendere. Ille, epistola perlecta, plus indigna- 10
tionis quam pavoris ostendit: proiectisque amiculo et lit-
teris ante lectum, *Rex*, inquit, *semper quidem spiritus meus*
ex te pependit, sed nunc vere, arbitror, sacro et venerabili
ore trahitur. Crimen parricidii, quod mihi obiectum est, tua 11
salus diluet. Servatus a me vitam mihi dederis: oro quaeso-
que, omisso metu, patere medicamentum concipi venis: laxa
paulisper animum, quem intempestiva sollicitudine amici sane
fideles, sed moleste seduli turbant. Non securum modo haec 12
vox, sed etiam laetum regem ac plenum bonae spei fecit.
Itaque, *Si dii*, inquit, *Philippe, tibi permisissent, quo modo*
maxime velles animum experiri meum, alio profecto voluis-
ses, sed certiore, quam expertus es, ne optasses quidem. Hac 13
epistola accepta, tamen, quod dilueras, bibi: et nunc crede,
me non minus pro tua fide quam pro mea salute esse solli-
citum. Haec locutus dextram Philippo offert.

(16) Ceterum tanta vis medicamenti fuit, ut, quae se- 14
cuta sunt, criminationem Parmeniōnis adiuverint. Inter-
clusus spiritus arte meabat. Nec Philippus quicquam
inexpertum omisit. Ille fomenta corpori admovit, ille tor-
pentem nunc cibi, nunc vini odore excitavit. Atque ut 15
primum mentis compotem esse sensit, modo matris soror-
umque, modo tantae victoriae appropinquantis admonere
non destitit. Ut vero medicamentum se diffudit in venas, 16
et sensim toto corpore salubritas percipi potuit, primum
animus vigorem suum, deinde corpus quoque expectatione
maturius recuperavit: quippe post tertium diem, quam in
hoc statu fuerat, in conspectum militum venit. Nec avidius 17
ipsum regem quam Philippum intuebatur exercitus: pro

se quisque dextram eius amplexi grates habebant velut
praesenti deo. Namque haud facile dictu est, praeter in-
genitam illi genti erga reges suos venerationem, quantum
huius utique regis vel admirationi dediti fuerint vel cari-
18 tate flagraverint. Iam primum nihil sine divina ope aggredi
videbatur: nam quum praesto esset ubique fortuna, teme-
19 ritas in gloriam cesserat. Aetas quoque vix tantis matura
rebus, sed abunde sufficiens, omnia eius opera honesta-
bat. Et quae leviora haberi solent, plerumque in re mili-
tari gratiora vulgo sunt, exercitatio corporis inter ipsos,
cultus habitusque paulum a privato abhorrens, militaris
20 vigor: quîs ille vel ingenii dotibus vel animi artibus, ut
pariter carus ac venerandus esset, effecerat.

CAP. VII.

1 (17) At Darēus, nuntio de adversa valetudine eius
accepto, celeritate, quantam capere tam grave agmen
poterat, ad Euphrāten contendit iunctoque eo pontibus
quinque tamen diebus traiecit exercitum, Ciliciam occu-
2 pare festinans. Iam Alexander, viribus corporis receptis,
ad urbem Solos pervenerat: cuius potitus, ducentis talen
tis multae nomine exactis, arci praesidium militum impo-
3 suit. Vota deinde pro salute suscepta per ludum atque
otium reddens ostendit, quanta fiducia barbaros sperneret:
4 quippe Aesculapio et Minervae ludos celebravit. Spectanti
nuntius laetus affertur Halicarnasso, Persas acie a suis
esse superatos, Myndios quoque et Caunios et pleraque
5 tractus eius suae facta ditionis. Igitur edito spectaculo
ludicro castrisque motis et Pyrămo amne ponte iuncto, ad
urbem Mallon pervenit: inde alteris castris ad oppidum
6 Castabŭlum. Ibi Parmenio regi occurrit, quem praemiserat
ad explorandum iter saltus, per quem ad urbem, Isson
7 nomine, penetrandum erat. Atque ille, angustiis eius occu-
patis et praesidio modico relicto, Isson quoque desertam
a barbaris ceperat. Inde progressus, deturbatis, qui in-
teriora montium obsidebant, praesidiis cuncta firmavit
occupatoque itinere, sicut paulo ante dictum est, idem et
8 auctor et nuntius venit. Isson deinde rex copias admovit:

ubi consilio habito, utrumne ultra progrediendum foret, an ibi opperiendi essent novi milites, quos ex Macedonia adventare constabat, Parmenio non alium locum proelio aptiorem esse censebat. Quippe illic utriusque regis copias 9
numero futuras pares, quum angustiae multitudinem non caperent: planitiem ipsis camposque esse vitandos, ubi circumiri, ubi ancipiti acie opprimi possent. Timere, ne non virtute hostium, sed lassitudine sua vincerentur. Persas recentes subinde successuros, si laxius stare potuissent. Facile ratio tam salubris consilii accepta est. Itaque 10
inter angustias saltus hostem opperiri statuit.

(18) Erat in exercitu regis Sisĕnes Perses: quondam 11
a praetore Aegypti missus ad Philippum donisque et omni honore cultus exilium patria sede mutaverat: secutus deinde in Asiam Alexandrum inter fideles socios habebatur. Huic epistolam Cretensis miles obsignatam anulo, 12
cuius signum haud sane notum erat, tradidit. Nabarzānes, praetor Darēi, miserat eam hortabaturque Sisĕnem, ut dignum aliquid nobilitate atque moribus suis ederet: magno id ei apud regem honori fore. Has litteras Sisĕnes, utpote 13
innoxius, ad Alexandrum saepe deferre tentavit: sed quum tot curis apparatuque belli regem videret urgeri, aptius subinde tempus expectans suspicionem initi scelesti consilii praebuit. Namque epistola, priusquam ei redde- 14
retur, in manus Alexandri pervenerat, lectamque eam et ignoti anuli sigillo impresso Sisĕni dari iusserat ad aestimandam fidem barbari. Qui quia per complures dies non 15
adierat regem, scelesto consilio eam visus est suppressisse et in agmine a Cretensibus haud dubie iussu regis occisus est.

CAP. VIII.

(19) Iamque Graeci milites, quos Thymōdes a Phar- 1
nabāzo acceperat, praecipua spes et propemodum unica, ad Darēum pervenerant. Hi magnopere suadebant, ut retro 2
abiret spatiososque Mesopotamiae campos repeteret: si id consilium damnaret, at ille divideret saltem innumerabiles copias neu sub unum fortunae ictum totas vires regni

3 cadere pateretur. Minus hoc regi quam purpuratis eius displicebat: ancipitem fidem et mercede venalem proditionem imminere, et dividi non ob aliud copias velle, quam ut ipsi in diversa digressi, si quid commissum esset, tra-
4 derent Alexandro. Nihil tutius fore, quam circumdatos eos exercitu toto obrui telis, documentum non inultae per-
5 fidiae futuros. At Darēus, ut erat sanctus ac mitis, se vero tantum facinus negat esse facturum, ut suam secutos fidem, suos milites, iubeat trucidari. Quem deinde amplius nationum exterarum salutem suam crediturum sibi, si tot
6 militum sanguine imbuisset manus? Neminem stolidum consilium capite luere debere. Defuturos enim, qui suaderent, si suasisse periculosum esset. Denique ipsos quotidie ad se advocari in consilium variasque sententias dicere, nec tamen melioris fidei haberi, qui prudentius
7 suaserit. Itaque Graecis nuntiare iubet, ipsum quidem benivolentiae illorum gratias agere, ceterum, si retro ire pergat, haud dubie regnum hostibus traditurum. Fama
8 bella stare et eum, qui recedat, fugere credi. Trahendi vero belli vix ullam esse rationem. Tantae enim multitudini, utique quum iam hiems instaret, in regione vasta et invicem a suis atque hoste vexata non suffectura alimenta.
9 Ne dividi quidem copias posse, servato more maiorum, qui universas vires discrimini bellorum semper obtulerint.
10 Et hercule, terribilem antea regem et absentia sua ad vanam fiduciam elatum, postquam adventare se senserit, cautum pro temerario factum, delituisse inter angustias saltus ritu ignobilium ferarum, quae, strepitu praetereuntium
11 audito, silvarum latebris se occuluerint. Iam etiam valetudinis simulatione frustrari suos milites. Sed non amplius ipsum esse passurum detrectare certamen. In illo specu, in quem pavidi recessissent, oppressurum esse cunctantes. Haec magnificentius iactata, quam verius.

12 (20) Ceterum pecunia omni rerumque pretiosissimis Damascum Syriae cum modico praesidio militum missis, reliquas copias in Ciliciam duxit, insequentibus more patrio agmen coniuge ac matre. Virgines quoque cum
13 parvo filio comitabantur patrem. Forte eadem nocte et

Alexander ad fauces, quibus Syria aditur, et Darēus ad
eum locum, quem Amanicas Pylas vocant, pervenit. Nec 14
dubitavere Persae, quin, Isso relicta, quam ceperant, Ma-
cedŏnes fugerent. Nam etiam saucii quidam et invalidi,
qui agmen non poterant persequi, excepti erant. Quos 15
omnes instinctu purpuratorum barbara feritate saevientium,
praecisis adustisque manibus, circumduci, ut copias suas
noscerent, satisque omnibus spectatis nuntiare, quae vi-
dissent, regi suo iussit. Motis ergo castris, superat Pină- 16
rum amnem, in tergis, ut credebat, fugientium haesurus.

(21) At illi, quorum amputaverat manus, ad castra
Macedŏnum penetrant, Darēum, quanto maximo cursu
posset, sequi nuntiantes. Vix fides habebatur. Itaque 17
speculatores [in] maritimas regiones praemissos explorare
iubet, ipse adesset, an praefectorum aliquis speciem prae-
buisset universi venientis exercitus. Sed quum specula- 18
tores reverterentur, procul ingens multitudo conspecta est.
Ignes deinde totis campis collucere coeperunt, omniaque
velut continenti incendio ardere visa, quum incondita mul-
titudo maxime propter iumenta laxius tenderet. Itaque eo 19
ipso loco metari suos castra iusserat, laetus, quod omni
expetierat voto, in illis potissimum angustiis decernendum
fore. Ceterum, ut solet fieri, quum ultimi discriminis tem- 20
pus adventat, in sollicitudinem versa fiducia est. Illam
ipsam fortunam, qua aspirante res tam prospere gesserat,
verebatur, — nec iniuria ex his, quae tribuisset sibi, —
quamque mutabilis esset reputabat: unam superesse no-
ctem, quae tanti discriminis moraretur eventum. Rursus 21
occurrebat, maiora periculis praemia, et sicut dubium
esset, an vinceret, ita illud utique certum esse, honeste et
cum magna laude moriturum. Itaque corpora milites 22
curare iussit ac deinde tertia vigilia instructos et armatos
esse. Ipse in iugum editi montis ascendit multisque collu-
centibus facibus patrio more sacrificium diis praesidibus
loci fecit. Iamque tertium, sicut praeceptum erat, signum 23
tuba miles acceperat, itineri simul paratus ac proelio:
strenueque iussi procedere oriente luce pervenerunt ad
angustias, quas occupare decreverant. Darēum triginta 24

inde stadia abesse praemissi indicabant. Tunc consistere
agmen iubet armisque ipse sumptis aciem ordinat.
(22) Darēo adventum hostium pavidi agrestes nuntia-
verunt, vix credenti, occurrere etiam, quos ut fugientes
25 sequebatur. Ergo non mediocris omnium animos for-
mido [incesserat], — quippe itineri quam proelio aptiores
erant, — raptimque arma capiebant. Sed ipsa festinatio
discurrentium suosque ad arma vocantium maiorem me-
26 tum incussit. Alii in iugum montis evaserant, ut hostium
agmen inde prospicerent, equos plerique frenabant. Di-
scors exercitus nec ad unum intentus imperium vario
27 tumultu cuncta turbaverat. Darēus initio iugum montis
cum parte copiarum occupare statuit, et a fronte et a tergo
circumiturus hostem, a mari quoque, quo dextrum eius
cornu tegebatur, alios obiecturus, ut undique urgeret.
28 Praeter haec viginti milia praemissa cum sagittariorum
manu Pinărum amnem, qui duo agmina interfluebat, trans-
ire et obiicere sese Macedŏnum copiis iusserat: si id
praestare non possent, retrocedere in montes et occulte
29 circumire ultimos hostium. Ceterum destinata salubriter
omni ratione potentior fortuna discussit: quippe alii prae
metu imperium exequi non audebant, alii frustra exeque-
30 bantur, quia, ubi partes labant, summa turbatur.

CAP. IX.

1 (23) Acies autem hoc modo stetit. Nabar- A. 333
zānes equitatu dextrum cornu tuebatur, additis a. Chr. n. Ol. III, 4.
funditorum sagittariorumque viginti fere milibus. mense Maemacterione
2 In eodem Thymōdes erat, Graecis peditibus mer- (Novembri.)
cede conductis, triginta milibus, praepositus. Hoc erat haud
dubie robur exercitus, par Macedonicae phalangi acies.
3 In laevo cornu Aristomēdes Thessălus viginti milia bar-
barorum peditum habebat. In subsidiis pugnacissimas
4 locaverat gentes. Ipsum regem in eodem cornu dimica-
turum tria milia delectorum equitum, assueta corporis
custodia, et pedestris acies, quadraginta milia, sequeban-
5 tur. Hyrcāni deinde Medique equites: his proximi cete-
rarum gentium, ultra eos dextra laevaque dispositi. Hoc

agmen, sicut dictum est, instructum sex milia iaculatorum
funditorumque antecedebant. Quicquid in illis angustiis 6
adiri poterat, impleverant copiae, cornuaque hinc ab iugo,
illinc a mari stabant: uxorem matremque regis et alium
feminarum gregem in medium agmen acceperant.

(24) Alexander phalangem, qua nihil apud Macedŏ- 7
nas validius erat, in fronte constituit. Dextrum cornu Ni-
cānor, Parmeniōnis filius, tuebatur: huic proximi stabant
Coenos et Perdiccas et Meleāger et Ptolemaeus et Amyn-
tas, sui quisque agminis duces. In laevo, quod ad mare 8
pertinebat, Cratĕrus et Parmenio erant, sed Cratĕrus Par-
meniōni parere iussus. Equites ab utroque cornu locati:
dextrum Macedŏnes, Thessălis adiunctis, laevum Pelopon-
nesii tuebantur. Ante hanc aciem posuerat funditorum 9
manum, sagittariis admixtis. Thraces quoque et Cretenses
ante agmen ibant, et ipsi leviter armati. At his, qui prae- 10
missi a Darēo iugum montis insederant, Agriānos oppo-
suit, ex Graecia nuper advectos. Parmeniōni autem prae-
ceperat, ut, quantum posset, agmen ad mare extenderet,
quo longius abesset acies montibus, quos occupaverant
barbari. At illi neque obstare venientibus nec circumire 11
praetergressos ausi, funditorum maxime aspectu territi,
profugerant: eaque res Alexandro tutum agminis latus,
quod ne superne incesseretur timuerat, praestitit. Triginta 12
et duo armatorum ordines ibant: neque enim latius ex-
tendi aciem patiebantur angustiae. Paulatim deinde laxare
se sinus montium et maius spatium aperire coeperant, ita
ut non pedes solum pluribus ordinibus incedere, sed etiam
lateribus circumfundi posset equitatus.

CAP. X.

(25) Iam in conspectu, sed extra teli iactum utraque 1
acies erat, quum priores Persae inconditum et trucem
sustulere clamorem. Redditur et a Macedonibus, maior 2
exercitus numero, iugis montium vastisque saltibus reper-
cussus: quippe semper circumiecta nemora petraeque,
quantamcunque accepere vocem, multiplicato sono refe-
runt. Alexander ante prima signa ibat, identidem manu 3

suos inhibens, ne suspensi, acrius ob nimiam festina-
4 tionem concitato spiritu, capesserent proelium. Quum-
que agmini obequitaret, varia oratione, ut cuiusque
animis aptum erat, milites alloquebatur. Macedŏnes, tot
bellorum in Europa victores, ad subigendam Asiam at-
que ultima orientis non ipsius magis quam suo ductu
5 profecti, inveteratae virtutis admonebantur. Illos, ter-
rarum orbis liberatores emensosque olim Hercŭlis et
Libĕri patris terminos, non Persis modo, sed etiam omni-
bus gentibus impositūros iugum: Macedŏnum provin-
cias Bactra et Indos fore. Minima esse, quae nunc in-
6 tuerentur: sed omnia victoria aperiri. Non in praeruptis
petris Illyriorum et Thraciae saxis sterilem laborem fore:
spolia totius orientis offerri. Vix gladio futurum opus:
totam aciem suo pavore fluctuantem umbonibus posse
7 propelli. Victor ad haec Atheniensium Philippus pater
invocabatur, domitaeque nuper Boeotiae et urbis in ea no-
bilissimae, ad solum dirutae, species repraesentabatur
animis. Iam Granīcum amnem, iam tot urbes aut expugna-
tas aut in fidem acceptas omniaque, quae post tergum
erant, strata et pedibus ipsorum subiecta memorabat.
8 Quum adierat Graecos, admonebat, ab his gentibus illata
Graeciae bella Darēi prius, deinde Xerxis insolentia,
aquam ipsos terramque poscentium, ut neque fontium
9 haustum nec solitos cibos relinquerent deditis. Ab his
templa ruinis et ignibus esse deleta, urbes eorum ex-
pugnatas, foedera divini humanique iuris violata referebat.
Illyrios vero et Thracas, rapto vivere assuetos, aciem
hostium auro purpuraque fulgentem intueri iubebat, prae-
10 dam, non arma gestantem. Irent et imbellibus feminis
aurum viri eriperent. Aspera montium suorum iuga nudas-
que calles et perpetuo rigentes gelu ditibus Persarum
campis agrisque mutarent.

CAP. XI.

1 (26) Iam ad teli iactum pervenerant, quum Persarum
equites ferociter in laevum cornu hostium invecti sunt:
quippe Darēus equestri proelio decernere optabat, pha-

langem Macedonici exercitus robur esse coniectans. Iamque etiam dextrum Alexandri cornu circumibatur. Quod 2
ubi Macĕdo conspexit, duabus alis equitum ad iugum montis iussis subsistere, ceteros in medium belli discrimen strenue transfert. Subductis deinde ex acie Thessălis equiti- 3
bus, praefectum eorum occulte circumire tergum suorum iubet Parmenionique coniungi et, quod is imperasset, impigre exequi. Iamque immissi in medium Persarum, un- 4
dique circumfusi, egregie [se] tuebantur, sed conferti et quasi cohaerentes tela vibrare non poterant: simul erant emissa, in eosdem concurrentia implicabantur, levique et vano ictu pauca in hostem, plura in humum innoxia cadebant. Ergo comminus pugnam coacti conserere gladios impigre stringunt. Tum vero multum sanguinis fusum est: 5
duae quippe acies ita cohaerebant, ut armis arma pulsarent, mucrones in ora dirigerent. Non timido, non ignavo cessare tum licuit: collato pede, quasi singuli inter se dimicarent, in eodem vestigio stabant, donec vincendo locum sibi facerent. Tum demum ergo promovebant gradum, 6
quum hostem prostraverant. At illos novus excipiebat adversarius fatigatos, nec vulnerati, ut alias solent, acie poterant excedere, quum hostis instaret a fronte, a tergo sui urgerent.

(27) Alexander non ducis magis quam militis munia 7
exequebatur, opimum decus caeso rege expetens. Quippe Darēus curru sublimis eminebat, et suis ad se tuendum et hostibus ad incessendum ingens incitamentum. Ergo fra- 8
ter eius Oxāthres, quum Alexandrum instare ei cerneret, equites, quibus praeerat, ante ipsum currum regis obiecit, armis et robore corporis multum super ceteros eminens, animo vero et pietate in paucissimis. Illo utique proelio clarus alios improvide instantes prostravit, alios in fugam avertit. At Macedŏnes, ut circa regem erant, mutua adhor- 9
tatione firmati cum ipso in equitum agmen irrumpunt. Tum vero similis ruinae strages erat. Circa currum Darēi iacebant nobilissimi duces, ante oculos regis egregia morte defuncti, omnes in ora proni, sicut dimicantes procubuerant, adverso corpore vulneribus acceptis. Inter hos Atizўes et 10

Rheomīthres et Satăces, praetor Aegypti, magnorum exer-
cituum praefecti, noscitabantur: circa eos cumulata erat
peditum equitumque obscurior turba. Macedŏnum quoque
non quidem multi, sed promptissimi tamen caesi sunt: in-
ter quos Alexandri dextrum femur leviter mucrone per-
11 strictum est. Iamque, qui Darēum vehebant equi, confossi
hastis et dolore efferati iugum quatere et regem curru ex-
cutere coeperant: quum ille veritus, ne vivus veniret in
hostium potestatem, desilit et in equum, qui ad hoc ipsum
sequebatur, imponitur, insignibus quoque imperii, ne fu-
12 gam proderent, indecore abiectis. Tum vero ceteri dissi-
pantur metu et, qua cuique ad fugam patebat via, erum-
punt, arma iacientes, quae paulo ante ad tutelam corporum
13 sumpserant: adeo pavor etiam auxilia formidat. Instabat
fugientibus eques a Parmeniōne missus, et forte in illud
cornu omnes fuga abstulerat.

At in dextro Persae Thessălos equites vehementer
14 urgebant. Iamque una ala ipso impetu proculcata erat,
quum Thessăli, strenue circumactis equis dilapsi, rursus in
proelium redeunt sparsosque et incompositos victoriae
15 fiducia barbaros ingenti caede prosternunt. Equi pariter
equitesque Persarum serie laminarum [obtecti et] ob id
graves genus certaminis, quod celeritate maxime constat,
aegre moliebantur: quippe in circumagendis equis suis
Thessăli inulti eos occupaverant.

16 (28) Hac tam prospera pugna nuntiata, Alexander,
non ante ausus persequi barbaros, utrimque iam victor in-
17 stare fugientibus coepit. Haud amplius regem quam mille
equites sequebantur, quum ingens multitudo hostium cade-
ret. Sed quis aut in victoria aut in fuga copias numerat?
Agebantur ergo a tam paucis pecorum modo, et idem me-
18 tus, qui cogebat fugere, fugientes morabatur. At Graeci,
qui in Darēi partibus steterant, Amynta duce, (praetor hic
Alexandri fuerat, tunc transfuga) abrupti a ceteris, haud
19 sane fugientibus similes evaserant. Barbari longe diversam
fugam intenderunt: alii, qua rectum iter in Persĭdem duce-
bat, quidam circuitu rupes saltusque montium occultos
petivere, pauci castra Darēi.

Sed iam illa quoque victor intraverat, omni quidem 20
opulentia ditia. Ingens auri argentique pondus, non belli,
sed luxuriae apparatum, diripuerant milites. Quumque plus
raperent, passim strata erant itinera vilioribus sarcinis,
quas in comparatione meliorum avaritia contempserat.
Iamque ad feminas perventum erat, quibus quo cariora 21
ornamenta sunt, violentius detrahebantur: ne corpo-
ribus quidem vis ac libido parcebat. Omnia planctu 22
tumultuque, prout cuique fortuna erat, repleverant, nec
ulla facies mali deerat, quum per omnes ordines aetates-
que victoris crudelitas ac licentia vagaretur. Tunc vero 23
impotentis fortunae species conspici potuit, quum ii, qui
tamen Darēo tabernaculum exornaverant, omni luxu et
opulentia instructum, eadem illa Alexandro, quasi veteri
domino, reservabant. Namque id solum intactum omise-
rant milites, ita tradito more, ut victorem victi regis taber-
naculo exciperent.

(29) Sed omnium oculos animosque in semet averte- 24
rant captivae mater coniunxque Darēi: illa non maiestate
solum, sed etiam aetate venerabilis, haec formae pulchri-
tudine, ne illa quidem sorte corruptae. Receperat in sinum
filium nondum sextum annum aetatis egressum, in spem
tantae fortunae, quantam pater eius paulo ante amiserat,
genitum. At in gremio anus aviae iacebant adultae virgi- 25
nes duae, non suo tantum, sed etiam illius maerore con-
fectae. Ingens circa eam nobilium feminarum turba con-
stiterat, laceratis crinibus abscissaque veste, pristini de-
coris immemores, reginas dominasque veris quondam,
tunc alienis nominibus invocantes. Illae suae calamitatis 26
oblitae, in utro cornu Darēus stetisset, quae fortuna dis-
criminis fuisset, requirebant. Negabant, se captas, si vi-
veret rex. Sed illum equos subinde mutantem longius fuga
abstulerat.

In acie autem caesa sunt Persarum peditum centum 27
milia, decem equitum. At a parte Alexandri quattuor et
quingenti saucii fuere, ex peditibus triginta omnino et duo
desiderati sunt, equitum centum quinquaginta interfecti.
Tantulo impendio ingens victoria stetit.

CAP. XII.

1 (30) Rex quidem Darēum persequendo fatigatus,
postquam et nox appetebat et consequendi spes non erat,
2 in castra paulo ante a suis capta pervenit. Invitari deinde
amicos, quibus maxime assueverat, iussit (quippe summa
dumtaxat cutis in femine perstricta non prohibebat inter-
3 esse convivio): quum repente e proximo tabernaculo lu-
gubris clamor barbaro ululatu planctuque permixtus epu-
lantes conterruit. Cohors quoque, quae excubabat ad
tabernaculum regis, verita, ne maioris motus principium
4 esset, armare se coeperat. Causa subiti pavoris fuit, quod
mater uxorque Darēi cum captivis nobilibus regem, quem
interfectum esse credebant, ingenti gemitu eiulatuque de-
5 flebant. Unus namque e captivis spadonibus, qui forte ante
ipsarum tabernaculum steterat, amiculum, quod Darēus,
sicut paulo ante dictum est, ne cultu proderetur, abiecerat,
in manibus eius, qui repertum ferebat, agnovit ratusque,
interfecto detractum esse, falsum nuntium mortis eius
6 attulerat. Hoc mulierum errore comperto, Alexander for-
tunae Darēi et pietati earum illacrimasse fertur. Ac primo
Mithrēnem, qui Sardis tradiderat, peritum linguae Persi-
7 cae, ire ad consolandas eas iusserat. Veritus deinde, ne
proditor captivarum iram doloremque renovaret, Leonnā-
tum ex purpuratis suis misit, iussum indicare, falso lamen-
tari eas vivum. Ille cum paucis armigeris in tabernaculum,
in quo captivae erant, pervenit missumque se a rege nun-
8 tiare iubet. At hi, qui in vestibulo erant, ut armatos con-
spexere, rati, actum esse de dominis, in tabernaculum
currunt, vociferantes, adesse supremam horam missosque,
9 qui occiderent captas. Itaque, ut quae nec prohibere pos-
sent nec admittere auderent, nullo responso dato, tacitae
10 opperiebantur victoris arbitrium. Leonnātus, expectato
diu, qui se introduceret, postquam nemo procedere aude-
bat, relictis in vestibulo satellitibus, intrat in tabernaculum.
Ea ipsa res turbaverat feminas, quod irrupisse non admis-
11 sus videbatur. Itaque mater et coniunx provolutae ad pe-
des orare coeperunt, ut, priusquam interficerentur, Darēi
corpus ipsis patrio more sepelire permitteret: functas

supremo in regem officio impigre sese morituras. Leonnā- 12
tus, et vivere Darēum et ipsas non incolumes modo, sed
etiam apparatu pristinae fortunae reginas fore. Tum de-
mum Darēi mater allevari se passa est.

(31) Alexander postero die, cum cura sepultis militi- 13
bus, quorum corpora invenerat, Persarum quoque nobilis-
simis eundem honorem haberi iubet matrique Darēi per-
mitti, quos vellet, patrio more sepeliret. Illa paucos arta 14
propinquitate coniunctos pro habitu praesentis fortunae
humari iussit, apparatum funerum, quo Persae suprema
officia celebrarent, invidiosum fore existimans, quum victo-
res haud pretiose cremarentur.

Iamque, iustis defunctorum corporibus solutis, prae- 15
mittit ad captivas, qui nuntiarent, ipsum venire, inhibita-
que comitantium turba tabernaculum cum Hephaestiōne
intrat. Is longe omnium amicorum carissimus erat regi, 16
cum ipso pariter educatus, secretorum omnium arbiter:
libertatis quoque in admonendo eo non alius ius habebat:
quod tamen ita usurpabat, ut magis a rege permissum
quam vindicatum ab eo videretur: et sicut aetate par erat
regi, ita corporis habitu praestabat. Ergo reginae illum 17
esse regem ratae suo more veneratae sunt. Inde ex capti-
vis spadonibus, quis Alexander esset, monstrantibus, Si-
sygambis advoluta est pedibus eius, ignorationem nun-
quam antea visi regis excusans. Quam manu allevans rex,
Non errasti, inquit, *mater*, *nam et hic Alexander est.*

(32) Equidem, hac continentia animi si ad ultimum vi- 18
tae perseverare potuisset, feliciorem fuisse crederem, quam
visus est esse, quum Liběri patris imitaretur triumphum,
ab Hellesponto usque ad Oceănum omnes gentes victoria
emensus. Sic vicisset profecto superbiam atque iram, 19
mala invicta: sic abstinuisset inter epulas caedibus ami-
corum egregiosque bello viros et tot gentium secum do-
mitores indicta causa veritus esset occidere. Sed nondum 20
fortuna se animo eius superfuderat: itaque orientem eam
moderate et prudenter tulit, ad ultimum magnitudinem eius
non cepit.

Tunc quidem ita se gessit, ut omnes ante eum reges 21

et continentia et clementia vincerentur. Virgines reginas,
excellentis formae, tam sancte habuit, quam si eodem, quo
22 ipse, parente genitae forent: coniugem eiusdem, quam nulla
aetatis suae pulchritudine corporis vicit, adeo ipse non
violavit, ut summam adhibuerit curam, ne quis captivo
23 corpori illuderet: omnem cultum reddi feminis iussit, nec
quicquam ex pristinae fortunae magnificentia captivis
24 praeter fiduciam defuit. Itaque Sisygambis, *Rex*, inquit,
mereris, ut ea precemur tibi, quae Darēo nostro quondam
precatae sumus, et, ut video, dignus es [imperio], qui tantum
regem non felicitate solum, sed etiam aequitate superaveris.
25 *Tu quidem matrem me et reginam vocas, sed ego me tuam*
famulam esse confiteor. Et praeteritae fortunae fastigium
capio et praesentis iugum pati possum: tua interest, quantum
in nos licuerit, si id potius clementia quam saevitia vis esse
26 *testatum.* Rex bonum animum habere eas iussit: Darēi
filium collo suo admovit, atque nihil ille conspectu tunc
primum a se visi conterritus cervicem eius manibus am-
plectitur. Motus ergo rex constantia pueri, Hephaestiōnem
intuens, *Quam vellem*, inquit, *Darēus aliquid ex hac indole*
hausisset!

27 (33) Tum tabernaculo egressus, tribus aris in ripa Pi-
nări amnis Iovi atque Hercŭli Minervaeque sacratis, Syriam
petit, Damascum, ubi regis gaza erat, Parmeniōne prae-
misso.

CAP. XIII.

1 * * atque quum praecessisse et Darēi satrapam compe-
risset, veritus, ne paucitas suorum sperneretur, accersere
2 maiorem manum statuit. Sed forte in exploratores ab eo
praemissos incidit natione Mardus, qui ad Parmeniōna per-
ductus litteras ad Alexandrum a praefecto Damasci missas
tradit ei: nec dubitare eum, quin omnem regiam supelle-
3 ctilem cum pecunia traderet, adiecit. Parmenio, asservari
eo iusso, litteras aperit: in quîs erat scriptum, ut mature
Alexander aliquem ex ducibus suis mitteret cum manu
exigua, [cui traderet], quaecunque rex penes ipsum reli-
quisset. Itaque Mardum, datis comitibus, ad proditorem

remittit. Ille e manibus custodientium lapsus Damascum
ante lucem intrat. Turbaverat ea res Parmeniōnis animum 4
insidias timentis, et ignotum iter sine duce non audebat
ingredi: felicitati tamen regis sui confisus agrestes, qui
duces itineris essent, excipi iussit. Quibus celeriter reper-
tis quarto die ad urbem pervenit, iam metuente praefecto,
ne sibi fides habita non esset. Igitur, quasi parum muni- 5
mentis oppidi fidens, ante solis ortum pecuniam regiam
(gazam Persae vocant) cum pretiosissimis rerum efferri
iubet, fugam simulans, re vera, ut praedam hosti offerret.

(34) Multa milia virorum feminarumque excedentem 6
oppido sequebantur, omnibus miserabilis turba praeter
eum, cuius fidei commissa erat. Quippe quo maior prodi-
tionis merces foret, obiicere hosti parabat gratiorem omni
pecunia praedam, nobiles viros, praetorum Darēi coniu-
ges liberosque, praeter hos Graecarum urbium legatos,
quos Darēus, velut in arce tutissima, in proditoris reli-
querat manibus. Gangăbas Persae vocant humeris onera 7
portantes: hi quum [frigus] tolerare non possent, — quippe
et procella subito nivem effuderat et humus rigebat gelu
tum astricta, — vestes, quas cum pecunia portabant, auro
et purpura insignes induunt, nullo prohibere auso, quum
fortuna regis etiam humillimis in ipsum licentiam faceret.
Praebuere ergo Parmeniōni non spernendi agminis spe- 8
ciem: qui intentiore cura suos quasi ad iustum proelium
paucis adhortatus equis calcaria iubet subdere et acri im-
petu in hostem evehi. At illi, qui sub oneribus erant, omis- 9
sis per metum, capessunt fugam: armati quoque, qui eos
prosequebantur, eodem metu arma iactare ac nota diver-
ticula petere coeperunt. Praefectus, quasi et ipse conter- 10
ritus, simulans cuncta pavore compleverat. Iacebant totis
campis opes regiae, illa pecunia stipendio ingenti militum
praeparata, ille cultus tot nobilium virorum, tot illustrium
feminarum, aurea vasa, aurei freni, tabernacula regali
magnificentia ornata, vehicula quoque a suis destituta, in- 11
gentis opulentiae plena, facies etiam praedantibus tristis,
si qua res avaritiam moraretur. Quippe tot annorum in-
credibili et fidem excedente fortuna cumulata tunc alia

stirpibus lacerata, alia in coenum demersa eruebantur.
non sufficiebant praedantium manus praedae.
12 (35) Iamque etiam ad eos, qui primi fugerant, ventum
erat: feminae pleraeque parvos trahentes liberos ibant.
Inter quas fuere tres virgines, Ochi, qui ante Darēum re-
gnaverat, filiae, olim quidem ex fastigio paterno rerum
mutatione detractae, sed tum sortem earum crudelius ag-
13 gravante fortuna. In eodem grege uxor quoque eiusdem
Ochi fuit Oxathrisque (frater hic erat Darēi) filia et con-
iunx Artabāzi, principis purpuratorum, [et] filius, cui Ilio-
14 nĕo fuit nomen. Pharnabāzi quoque, cui summum impe-
rium maritimae orae rex dederat, uxor cum filio excepta
est, Mentŏris filiae tres ac nobilissimi ducis Memnŏnis con-
iunx et filius: — vixque ulla domus purpurati expers fuit
15 tantae cladis: — Lacedaemonii [quoque] et Athenienses,
societatis fide violata Persas secuti: Aristogīton et Dropĭ-
des et Iphicrătes, inter Athenienses genere famaque longe
clarissimi: Lacedaemonii Pausippus et Onomastorĭdes cum
16 Monĭmo et Callicratĭde, hi quoque domi nobiles. Summa
pecuniae signatae fuit talentûm duo milia et sexcenta, facti
argenti pondus quingenta aequabat. Praeterea triginta mi-
lia hominum cum septem milibus iumentorum dorso onera
17 portantium capta sunt. Ceterum dii tantae fortunae prodi-
torem, seri ultores, celeriter debita poena persecuti sunt.
Namque unus e consciis eius, credo, regis vicem etiam in
illa sorte reveritus, interfecti proditoris caput ad Darēum
tulit, opportunum solatium prodito: quippe et ultus ini-
micum erat et nondum in omnium animis memoriam ma-
iestatis suae exolevisse cernebat.

LIBER IV.

ARGUMENTUM.

I. Alexander litteris a Dareo superbe scriptis regie respondet. Abdalonymum Sidoniis regem praeficit. Amyntas transfuga miro modo a Persis ipsis occiditur. Variae variis locis praefectorum Darei clades.
II. Tyrus urbs, incolis Alexandrum recipere recusantibus, obsidetur.

III. Quae obsidio dubiis belli eventibus admodum nobilitata est. IV. Tandem vi capta funesto vastatur incendio. V. Darei iterata de pace submissiorque legatio ab Alexandro repudiatur: quo facto Graeci eum corona aurea donant: ille per praefectos plerasque Persarum provincias in potestatem suam redigit. VI. Ad bellum dum se accingit Dareus, Alexander Gazam expugnat eiusque praefectum Betim crudeli afficit supplicio. VII. Dein Aegyptum pergit et adit Iovis Hammonis oraculum. VIII. In Aegypto Alexandriam condit, Memphim petit, res Aegypti ordinat. IX. Dareus ad Arbela pervenit eoque invito Alexander Tigrim superat. X. Milites ob lunae defectum turbatos per Aegyptios vates confirmat Alexander. Persas vastatores coniicit in fugam. Darei uxor captiva, moerore confecta, supremum diem obit, unde Alexandri lacrimae. Darei suspiciones luctusque et vota. XI. Pacem tertium quaesitam Dareus non impetrat, immo ad deditionem aut ad bellum ab Alexandro provocatur. XII. Ad proelium dum Persarum se exercitus parat, Macedones terrore velut lymphatico percussi arma alacriter capessunt. XIII. Consilia de nocturno proelio Parmenionis et Polypercontis Alexander damnat somnoque refectus interrito vultu suos ad pugnam accendit. XIV. Alexandri ad Graecorum, Darei ad Persarum exercitus ante pugnam orationes. XV. Cruenti ad Arbela proelii descriptio. Victor Alexander Dareum victum persequitur. XVI. Parmenio in discrimine constitutus Alexandrum retrahit. Tandem integra victoria potiti Macedones reliquos Persas fuga sibi quaerere salutem cogunt.

CAP. I.

(1 ed. Zumpt.) Darēus, tanti modo exercitus rex, qui 1
triumphantis magis quam dimicantis more curru sublimis inierat proelium, per loca, quae prope immensis agminibus impleverat, iam inania et ingenti solitudine vasta, fugiebat. Pauci regem sequebantur: nam nec eodem omnes 2
fugam intenderant et, deficientibus equis, cursum eorum, quos rex subinde mutabat, aequare non poterant. Onchas 3
deinde pervenit, ubi excepere eum Graecorum quattuor milia, [omnis exercitus] iam regius. Tum ad Euphrāten contendit, id demum credens fore ipsius, quod celeritate praecipere potuisset.

At Alexander Parmeniōnem, per quem apud Damas- 4
cum recepta erat praeda, iussum, eam ipsam et captivos diligenti asservare custodia, Syriae, quam Coelen vocant, praefecit. Novum imperium Syri, nondum belli cladibus 5
satis domiti, aspernabantur: sed celeriter subacti obedienter imperata fecerunt. Arădus quoque insula deditur regi.

6 Maritimam tum oram et pleraque longius etiam a mari recedentia rex eius insulae Strato possidebat: quo in fidem accepto castra movit ad urbem Marăthon.

7 (2) Ibi illi litterae a Darēo redduntur, quibus, ut superbe scriptis, vehementer offensus est. Praecipue eum movit, quod Darēus sibi regis titulum nec eundem Alexan-
8 dri nomini adscripserat. Postulabat autem magis, quam petebat, ut, accepta pecunia, quantamcunque tota Macedonia caperet, matrem sibi et coniugem liberosque resti-
9 tueret: de regno aequo, si vellet, Marte contenderet. Si saniora consilia tandem pati potuisset, contentus patrio, cederet alieni imperii finibus: socius amicusque esset. In ea se fidem et dare paratum et accipere.

10 Contra Alexander in hunc maxime modum rescripsit: *Rex Alexander Darēo. Cuius nomen sumpsisti, Darēus Graecos, qui oram Hellesponti tenent, coloniasque Graecorum Ionias omni clade vastavit: cum magno deinde exercitu mare*
11 *traiecit, illato Macedoniae et Graeciae bello. Rursus Xerxes, gentis eiusdem, ad oppugnandos nos cum immanium barbarorum copiis venit: qui navali proelio victus Mardonium tamen reliquit in Graecia, ut absens quoque popularetur*
12 *urbes, agros ureret. Philippum vero, parentem meum, quis ignorat ab his interfectum esse, quos ingentis pecuniae spe sollicitaverant vestri? Impia enim bella suscipitis et, quum habeatis arma, licemini hostium capita: sicut tu proxime talentis mille, tanti exercitus rex, percussorem in me emere voluisti.*
13 *Repello igitur bellum, non infero. Et dii quoque pro meliore stant causa: magnam partem Asiae in ditionem redegi meam, te ipsum acie vici. Quem etsi nihil a me impetrare oportebat, utpote qui ne belli quidem in me iura servaveris, tamen, si veneris supplex, et matrem et coniugem et liberos sine pretio recepturum esse promitto. Et vincere et consulere victis scio.*
14 *Quod si te committere nobis times, dabimus fidem, impune venturum. De cetero, quum mihi scribes, memento, non solum*
15 *regi te, sed etiam tuo scribere.* Ad hanc perferendam Thersippus est missus.

(3) Ipse in Phoenīcen descendit et oppidum Byblon traditum recepit. Inde ad Sidōna ventum est, urbem ve-

tustate famaque conditorum inclitam. Regnabat in ea 16
Strato, Darēi opibus adiutus: sed quia deditionem magis
popularium quam sua sponte fecerat, regno visus in-
dignus, Hephaestionique permissum, ut, quem eo fastigio
[e] Sidoniis dignissimum arbitraretur, constitueret regem.
Erant Hephaestiōnis hospites clari inter suos iuvenes: qui, 17
facta ipsis potestate regnandi, negaverunt, quemquam
patrio more in id fastigium recipi, nisi regia stirpe ortum.
Admiratus Hephaestion magnitudinem animi spernentis, 18
quod alii per ignes ferrumque peterent, *Vos quidem macti*
virtute, inquit, *estote*, *qui primi intellexistis*, *quanto maius*
esset, *regnum fastidire*, *quam accipere*. *Ceterum date ali-*
quem regiae stirpis, *qui meminerit*, *a vobis acceptum habere*
se regnum. Atque illi, quum multos imminere tantae spei 19
cernerent, singulis amicorum Alexandri ob nimiam regni
cupiditatem adulantes, statuunt, neminem esse potiorem,
quam Abdalonȳmum quendam, longa quidem cognatione
stirpi regiae annexum, sed ob inopiam suburbanum hor-
tum exigua colentem stipe. Causa ei paupertatis, sicut 20
plerisque, probitas erat: intentusque operi diurno strepitum
armorum, qui totam Asiam concusserat, non exaudiebat.

(4) Subito deinde, de quibus ante dictum est, cum 21
regiae vestis insignibus hortum intrant, quem forte steriles
herbas eligens Abdalonȳmus repurgabat. Tum rege eo sa- 22
lutato, alter ex his, *Habitus*, inquit, *hic vestis*, *quam cernis*
in meis manibus, *cum isto squalore permutandus tibi est*.
Ablue corpus illuvie aeternisque sordibus squalidum: *cape*
regis animum et in eam fortunam, *qua dignus es*, *istam con-*
tinentiam perfer. *Et quum in regali solio residebis*, *vitae ne-*
cisque omnium civium dominus, *cave obliviscaris huius status*,
in quo accipis regnum, *immo hercule*, *propter quem*. Somnio 23
similis res Abdalonȳmo videbatur: interdum, satisne sani
essent, qui tam proterve sibi illuderent, percontabatur.
Sed ut cunctanti squalor ablutus est, et iniecta vestis pur-
pura auroque distincta, et fides a iurantibus facta, serio
iam rex, iisdem comitantibus, in regiam pervenit.

Fama deinde, ut solet, strenue tota urbe discurrit: 24
aliorum studium, aliorum indignatio eminebat: divitissi-

mus quisque humilitatem inopiamque eius apud amicos
25 Alexandri criminabatur. Admitti eum rex protinus iussit
diuque contemplatus, *Corporis*, inquit, *habitus famae gene-
ris non repugnat: sed libet scire, inopiam qua patientia tule-
ris.* Tum ille, *Utinam*, inquit, *eodem animo regnum pati
possim! hae manus suffecere desiderio meo: nihil habenti
26 nihil defuit.* Magnae indolis specimen ex hoc sermone Ab-
dalonȳmi cepit. Itaque non Stratōnis modo regiam su-
pellectilem attribui ei iussit, sed pleraque etiam ex Per-
sica praeda: regionem quoque urbi appositam ditioni eius
adiecit.

27 (5) Interea Amyntas, quem ad Persas ab Alexandro
transfugisse diximus, cum quattuor milibus Graecorum
ipsum ex acie persecutis fuga Tripŏlin pervenit. Inde, in
naves militibus impositis, Cyprum transmisit et, quum in
illo statu rerum id quemque, quod occupasset, habiturum
arbitraretur, velut certo iure possessum, Aegyptum petere
decrevit, utrique regi hostis et semper ex ancipiti muta-
28 tione temporum pendens. Hortatusque milites ad spem
tantae rei docet, Satăcem, praetorem Aegypti, cecidisse
in acie: Persarum praesidium et sine duce esse et invali-
dum: Aegyptios, semper praetoribus eorum infestos, pro
29 sociis ipsos, non pro hostibus aestimaturos. Omnia expe-
riri necessitas cogebat: quippe quum primas spes fortuna
destituit, futura praesentibus videntur esse potiora. Igitur
conclamant, duceret, quo videretur. Atque ille utendum
animis, dum spe calerent, ratus ad Pelusium ostium pene-
30 trat, simulans, a Darēo se esse praemissum. Potitus ergo
Pelusii Memphim copias promovit: ad cuius famam Ae-
gyptii, vana gens et novandis quam gerendis aptior rebus,
ex suis quique vicis urbibusque ad hoc oppidum concur-
runt ad delenda praesidia Persarum. Qui territi, tamen
31 spem retinendi Aegyptum non omiserunt. Sed eos Amyn-
tas proelio superatos in urbem compellit castrisque po-
sitis victores ad populandos agros eduxit: ac, velut in
32 medio positis fundis hostium, cuncta agebantur. Itaque
Mazăces, quamquam infelici proelio suorum animos terri-
tos esse cognoverat, tamen palantes et victoriae fiducia

incautos ostentans perpulit, ne dubitarent ex urbe erum-
pere et res amissas recuperare. Id consilium non ratione 33
prudentius quam eventu felicius fuit: ad unum omnes
cum ipso duce occisi sunt. Has poenas Amyntas utrique
regi dedit, nihilo magis ei, ad quem transfugerat, fidus,
quam illi, quem deseruerat.

(6) Darēi praetores, qui proelio apud Isson super- 34
fuerant, cum omni manu, quae fugientes secuta erat, as-
sumpta etiam Cappadŏcum et Paphlagŏnum iuventute, Ly-
diam recuperare tentabant. Antigŏnus, praetor Alexandri, 35
Lydiae praeerat: qui, quamquam plerosque militum ex
praesidiis ad regem dimiserat, tamen, barbaris spretis, in
aciem suos eduxit. Eadem illic quoque fortuna partium
fuit: tribus proeliis alia atque alia regione commissis
Persae funduntur. Eodem tempore classis Macedŏnum ex 36
Graecia accita Aristomĕnen, qui ad Hellesponti oram re-
cuperandam a Darēo erat missus, captis eius aut mersis
navibus, superat. A Milesiis deinde Pharnabāzus, prae- 37
fectus Persicae classis, pecunia exacta et praesidio in urbem
Chium introducto, centum navibus Andrum et inde Siph-
num petiit. Has quoque insulas praesidiis occupat, pecu-
nia multat.

Magnitudo belli, quod ab opulentissimis Europae 38
Asiaeque regibus in spem totius orbis occupandi gereba-
tur, Graeciae quoque et Cretae arma commoverat. Agis, 39
Lacedaemoniorum rex, octo milibus Graecorum, qui ex
Cilicia profugi domos repetierant, contractis, bellum Anti-
pătro, Macedoniae praefecto, moliebatur. Cretenses has 40
aut illas partes secuti nunc Spartanorum, nunc Macedŏ-
num praesidiis occupabantur. Sed leviora inter illos fuere
discrimina, unum certamen, ex quo cetera pendebant, in-
tuente fortuna.

CAP. II.

(7) Iam tota Syria, iam Phoenīce quoque, excepta 1
Tyro, Macedŏnum erat, habebatque rex castra in conti-
nenti, a qua urbem angustum fretum dirimit. Tyros et 2
magnitudine et claritate ante omnes urbes Syriae Phoeni-

cesque memorabilis facilius societatem Alexandri accep-
tura videbatur, quam imperium. Coronam igitur auream
donum legati afferebant commeatusque large et hospita-
3 liter ex oppido advexerant. Ille dona, ut ab amicis, accipi
iussit benigneque legatos allocutus Hercŭli, quem praeci-
pue Tyrii colerent, sacrificare velle se dixit: Macedŏnum
reges credere, ab illo deo ipsos genus ducere: se vero, ut
4 id faceret, etiam oraculo monitum. Legati respondent, esse
templum Hercŭlis extra urbem in ea sede, quam Palaetўron
5 ipsi vocent: ibi regem deo sacrum rite facturum. Non
tenuit iram Alexander, cuius alioqui pŏtens non erat. Ita-
que, *Vos quidem,* inquit, *fiducia loci, quod insulam incolitis,
pedestrem hunc exercitum spernitis: sed brevi ostendam, in
continenti vos esse. Proinde sciatis licet, aut intraturum me
6 urbem aut oppugnaturum.* Cum hoc responso dimissos
monere amici coeperunt, ut regem, quem Syria, quem
Phoenīce recepisset, ipsi quoque urbem intrare pateren-
7 tur. At illi loco satis fisi obsidionem ferre decreverant.

(8) Namque urbem a continenti quattuor stadiorum
fretum dividit: Afrĭco maxime obiectum crebros ex alto
8 fluctus in litus evolvit. Nec accipiendo operi, quo Mace-
dŏnes continenti insulam iungere parabant, quicquam ma-
gis quam ille ventus obstabat. Quippe vix leni et tran-
quillo mari moles agi possunt: Afrĭcus vero prima quae-
que congesta, pulsu illiso mari, subruit, nec ulla tam firma
moles est, quam non exedant undae, et per nexus operum
manantes et, ubi acrior flatus extitit, summi operis fastigio
9 superfusae. Praeter hanc difficultatem haud minor alia
erat: muros turresque urbis praealtum mare ambiebat:
non tormenta nisi e navibus procul excussa mitti, non
scalae moenibus applicari poterant: praeceps in salum
murus pedestre interceperat iter: naves nec habebat rex
et, si admovisset, pendentes et instabiles missilibus arceri
poterant.

10 Inter quae parva dictu res Tyriorum fiduciam accen-
dit. Carthaginiensium legati ad celebrandum sacrum an-
niversarium more patrio tunc venerant: quippe Carthagi-
nem Tyrii condiderunt, semper parentum loco culti.

Hortari ergo Poeni coeperunt, ut obsidionem forti animo 11 paterentur: brevi Carthagine auxilia ventura. Namque ea tempestate magna ex parte Punicis classibus maria obsidebantur.

(9) Igitur bello decreto, per muros turresque A. 333 exeunte a. Chr. n. Ol. III, 4. 12 tormenta disponunt, arma iunioribus dividunt, opifices, quorum copia urbs abundabat, in officinas distribuunt. Omnia belli apparatu strepunt: ferreae quoque manus (harpagonas vocant), quas operibus hostium iniicerent, corvique et alia tuendis urbibus excogitata praeparabantur. Sed quum fornacibus ferrum, quod ex- 13 cudi oportebat, impositum esset, admotisque follibus ignem flatu accenderent, sanguinis rivi sub ipsis flammis extitisse dicuntur: idque omen in Macedŏnum metum verterunt Tyrii. Apud Macedŏnas quoque quum forte panem 14 quidam militum frangerent, manantis sanguinis guttas notaverunt, territoque rege Aristander, peritissimus vatum, si extrinsecus cruor fluxisset, Macedonibus id triste futurum ait: contra, quum ab interiore parte manaverit, urbi, quam obsidere destinassent, exitium portendere. Alexan- 15 der, quum et classem procul haberet et longam obsidionem magno sibi ad cetera impedimento videret fore, caduceatores, qui ad pacem eos compellerent, misit: quos Tyrii contra ius gentium occisos praecipitaverunt in altum. Atque ille suorum tam indigna morte commotus urbem obsidere statuit.

(10) Sed ante iacienda moles erat, quae continenti 16 urbem committeret. Ingens ergo animos militum desperatio incessit, cernentium profundum mare, quod vix divina ope posset impleri: quae saxa tam vasta, quas tam proceras arbores posse reperiri? exhauriendas esse regiones, ut illud spatium exaggeraretur: exaestuare semper fretum, quoque artius volutetur inter insulam et continentem, hoc acrius furere. At ille haudquaquam rudis 17 pertractandi militares animos speciem sibi Hercŭlis in somno oblatam esse pronuntiat, dextram porrigentis: illo duce, illo aperiente, in urbem intrare se visum. Inter haec caduceatores interfectos, gentium iura violata referebat:

unam esse urbem, quae cursum victoris morari ausa es-
18 set. Ducibus deinde negotium datur, ut suos quisque castiget, satisque omnibus stimulatis opus orsus est. Magna vis saxorum ad manum erat, Tyro vetere praebente: materies ex Libăno monte ratibus et turribus faciendis adve-
19 hebatur. Iamque a fundo maris in altitudinem modicam opus excreverat, nondum tamen aquae fastigium aequabat, — et quo longius moles agebatur a litore, hoc magis,
20 quicquid ingerebatur, praealtum absorbebat mare: — quum Tyrii, parvis navigiis admotis, per ludibrium exprobrabant, illos armis inclitos dorso, sicut iumenta, onera gestare: interrogabant etiam, num maior Neptūno Alexander esset. Haec ipsa insectatio alacritatem militum accendit.

21 (11) Iamque paulum moles aqua eminebat, et simul aggeris latitudo crescebat, urbique admovebatur: quum Tyrii, magnitudine molis, cuius incrementum eos antea fefellerat, conspecta, levibus navigiis nondum commissum opus circumire coeperunt, missilibus quoque eos, qui pro
22 opere stabant, incessere. Multis ergo impune vulneratis, quum et removere et appellere scaphas in expedito esset,
23 ad curam semet ipsos tuendi ab opere converterant. Igitur rex munientibus coria velaque iussit obtendi, ut extra teli iactum essent, duasque turres ex capite molis erexit,
24 e quibus in subeuntes scaphas tela ingeri possent. Contra Tyrii navigia procul a conspectu hostium litori appellunt expositisque militibus eos, qui saxa gestabant, obtruncant. In Libăno quoque Arăbum agrestes, incompositos Macedŏnas adorti, triginta fere interficiunt, paucioribus captis.

CAP. III.

1 Ea res Alexandrum dividere copias coëgit: et ne segniter assidere uni urbi videretur, operi Perdiccan Crateronque praefecit, ipse cum expedita manu Arabiam petiit.

2 (12) Inter haec Tyrii navem magnitudine eximia, saxis arenaque a puppi oneratam, ita ut multum prora emineret, bitumine ac sulphure illitam remis concitaverunt.

et quum magnam vim venti vela quoque concepissent, ce-
leriter ad molem successit: tum prora eius accensa, remi- 3
ges desiluere in scaphas, quae ad hoc ipsum praeparatae
sequebantur. Navis autem, igne concepto, latius fundere
incendium coepit, quod, priusquam posset occurri, turres
et cetera opera in capite molis posita comprehendit. At 4
qui desiluerant in parva navigia, faces et quicquid alendo
igni aptum erat in eadem opera ingerunt. Iamque non
modo Macedŏnum turres, sed etiam summa tabulata con-
ceperant ignem: quum hi, qui in turribus erant, partim
haurirentur incendio, partim, armis omissis, in mare se-
met ipsi immitterent. At Tyrii, qui capere eos quam in- 5
terficere mallent, natantium manus stipitibus saxisque la-
cerabant, donec debilitati impune navigiis excipi possent.
Nec incendio solum opera consumpta, sed forte eodem 6
die vehementior ventus totum ex profundo mare illisit in
molem, crebrisque fluctibus compages operis verberatae
se laxavere, saxaque interfluens unda medium opus ru-
pit. Prorutis igitur lapidum cumulis, quibus iniecta terra 7
sustinebatur, praeceps in profundum ruit, tantaeque molis
vix ulla vestigia invenit Arabia rediens Alexander.

(13) Hic, quod in adversis rebus solet fieri, alius in
alium culpam referebant, quum omnes verius de saevitia
maris queri possent. Rex novi operis molem orsus in ad- 8
versum ventum non latere, sed recta fronte direxit: ea
cetera opera, velut sub ipsa latentia, tuebatur: latitudinem
quoque aggeri adiecit, ut turres in medio excitatae pro-
cul teli iactu abessent. Totas autem arbores cum ingen- 9
tibus ramis in altum iaciebant, deinde saxis onerabant
rursusque cumulo eorum alias arbores iniiciebant: tum
humus aggerebatur, superque alia strue saxorum arbo-
rumque cumulata velut quodam nexu continens opus iun-
xerant.

Nec Tyrii, quicquid ad impediendam molem excogi-
tari poterat, segniter exequebantur. Praecipuum auxilium 10
erat, qui procul hostium conspectu subibant aquam oc-
cultoque lapsu ad molem usque penetrabant, falcibus pal-
mites arborum eminentium ad se trahentes: quae ubi se-

cutae erant, pleraque secum in profundum dabant: tum
levatos onere stipites truncosque arborum haud aegre mo-
liebantur: deinde totum opus, quod stipitibus fuerat in-
nixum, fundamento lapso, sequebatur.

11 Aegro animi Alexandro nec, perseveraret, an abiret,
satis certo classis Cypro advenit eodemque tempore Cle-
ander, cum Graecis militibus in Asiam nuper advectus.
Centum et nonaginta navium [classem] in duo dividit cor-
nua: laevum Pnytagŏras, rex Cypriorum, cum Cratĕro tue-
batur, Alexandrum in dextro quinqueremis regia vehebat.
12 Nec Tyrii, quamquam classem habebant, ausi navale inire
certamen: triremes tris omnino ante ipsa moenia oppo-
suerunt: quibus rex invectus, ipsas demersit.

13 (14) Postera die classe ad moenia admota, undique
tormentis et maxime arietum pulsu muros quatit: quos
Tyrii raptim obstructis saxis refecerunt, interiorem quo-
que murum, ut, si prior fefellisset, illo se tuerentur, undi-
14 que orsi. Sed undique vis mali urgebat: moles intra teli
iactum erat, classis moenia circumibat, terrestri simul na-
valique clade obruebantur. Quippe binas quadriremes
Macedŏnes inter se ita iunxerant, ut prorae cohaererent,
puppes intervallo, quantum capere poterant, distarent.
15 Hoc puppium intervallum antennis asseribusque validis
deligatis superque eos pontibus stratis, qui militem susti-
nerent, impleverant: sic instructas quadriremes ad urbem
agebant: inde missilia in propugnantes ingerebantur tuto,
16 quia proris miles tegebatur. Media nox erat, quum clas-
sem, sicuti dictum est, paratam circumire muros iubet:
iamque naves urbi undique admovebantur, et Tyrii despe-
ratione torpebant: quum subito spissae nubes intendere
se coelo, et, quicquid lucis internitebat, effusa caligine
17 extinctum est. Tum inhorrescens mare paulatim levari,
deinde, acriore vento concitatum, fluctus ciere et inter se
navigia collidere. Iamque scindi coeperunt vincula, qui-
bus connexae quadriremes erant, ruere tabulata et cum
18 ingenti fragore in profundum secum milites trahere. Ne-
que enim conserta navigia ulla ope in turbido regi pote-
rant: miles ministeria nautarum, remex militis officia tur-

babat, et, quod in eiusmodi casu accidit, periti ignaris parebant: quippe gubernatores, alias imperare soliti, tum metu mortis iussa exequebantur. Tandem remis pertinacius everberatum mare veluti eripientibus navigia classicis cessit, appulsaque sunt litori, lacerata pleraque.

(15) Iisdem forte diebus Carthaginiensium legati tri- 19
ginta superveniunt, magis obsessis solatium, quam auxilium: quippe domestico bello Poenos impediri nec de imperio, sed pro salute dimicare nuntiabant. Syracusāni 20
tunc Africam urebant et haud procul Carthaginis muris locaverant castra. Non tamen defecere animis Tyrii, quamquam ab ingenti spe destituti erant, sed coniuges liberosque devehendos Carthaginem tradiderunt, fortius, quicquid accideret, laturi, si carissimam sui partem extra sortem communis periculi habuissent. Quumque unus e ci- 21
vibus in concione indicasset, oblatam esse per somnum sibi speciem Apollinis, quem eximia religione colerent, urbem deserentis, molemque a Macedonibus in salo iactam in silvestrem saltum esse mutatam: quamquam auctor le- 22
vis erat, tamen ad deteriora credenda proni metu aurea catena devinxere simulacrum araeque Hercŭlis, cuius numini urbem dicaverant, inseruere vinculum, quasi illo deo Apollinem retenturo. Syracūsis id simulacrum devexerant Poeni et in maiore locaverant patria: multisque aliis spoliis urbium a semet captarum non Carthaginem magis quam Tyrum ornaverant. Sacrum quoque, quod equidem 23
diis minime cordi esse crediderim, multis saeculis intermissum repetendi auctores quidam erant, ut ingenuus puer Saturno immolaretur: quod sacrilegium verius quam sacrum Carthaginienses, a conditoribus traditum, usque ad excidium urbis suae fecisse dicuntur. Ac nisi seniores obstitissent, quorum consilio cuncta agebantur, humanitatem dira superstitio vicisset.

(16) Ceterum efficacior omni arte necessitas non usi- 24
tata modo praesidia, sed quaedam etiam nova admovit. Namque ad implicanda navigia, quae muros subibant, validis asseribus corvos et ferreas manus cum uncis ac falcibus illigaverant, ut, quum tormento asseres promovis-

25 sent, subito laxatis funibus, iniicerent. Unci quoque et falces ex iisdem asseribus dependentes aut propugnatores aut ipsa navigia lacerabant. Clypeos vero aereos multo igne torrebant, quos repletos fervida arena coenoque de-
26 cocto e muris subito devolvebant. Nec ulla pestis magis timebatur: quippe ubi loricam corpusque fervens arena penetraverat, nec ulla vi excuti poterat et, quicquid attigerat, perurebat, iacientesque arma, laceratis omnibus, quîs protegi poterant, vulneribus inulti patebant: corvi vero et ferreae manus tormento remissae plerosque rapiebant.

CAP. IV.

1 (17) His rex fatigatus statuerat, soluta obsidione, Aegyptum petere. Quippe quum Asiam ingenti velocitate percurrisset, circa muros unius urbis haerebat, tot maxi-
2 marum rerum opportunitate dimissa. Ceterum tam discedere irritum, quam morari pudebat: famam quoque, qua plura quam armis everterat, ratus leviorem fore, si Tyrum quasi testem, se posse vinci, reliquisset. Igitur ne quid inexpertum omitteret, plures naves admoveri iubet
3 delectosque militum imponi. Et forte belua, inusitatae magnitudinis, super ipsos fluctus dorso eminens ad molem, quam Macedŏnes iecerant, ingens corpus applicuit diverberatisque fluctibus allevans semet utrimque conspecta
4 est: deinde a capite molis rursus alto se immersit ac, modo super undas eminens magna sui parte, modo superfusis fluctibus condita, haud procul munimentis urbis
5 emersit. Utrisque laetus fuit beluae aspectus: Macedŏnes iter iaciendo operi monstrasse eam augurabantur, Tyrii, Neptūnum, occupati maris vindicem, abripuisse beluam, ac molem brevi profecto ruituram. Laetique omine eo ad epulas dilapsi oneravere se vino, quo graves, orto sole, navigia conscendunt, redimita floribus coronisque: adeo victoriae non omen modo, sed etiam gratulationem praeceperant.
6 (18) Forte rex classem in diversam partem agi iusserat, triginta minoribus navigiis relictis in litore: e qui-

bus Tyrii duobus captis cetera ingenti terruerunt metu,
donec, suorum clamore audito, Alexander classem litori,
a quo fremitus acciderat, admovit. Prima e Macedŏnum 7
navibus quinqueremis velocitate inter ceteras eminens oc-
currit: quam ut conspexere Tyriae, duae ex diverso in la-
tera eius invectae sunt, in quarum alteram quinqueremis
eadem concitata, et ipsa rostro icta est et illam invicem
tenuit. Iamque ea, quae non cohaerebat, libero impetu 8
evecta in aliud quinqueremis latus invehebatur: quum
opportunitate mira triremis e classe Alexandri in eam ip-
sam, quae quinqueremi imminebat, tanta vi impulsa est,
ut Tyrius gubernator in mare excuteretur e puppi. Plures 9
deinde Macedŏnum naves superveniunt, et rex quoque
aderat: quum Tyrii inhibentes remis aegre evellere navem,
quae haerebat, portumque omnia simul navigia repetunt.
Confestim rex insecutus portum quidem intrare non po-
tuit, quum procul e muris missilibus summoveretur, naves
autem omnes fere aut demersit aut cepit.

(19) Biduo deinde ad quietem dato militibus, iussis- 10
que et classem et machinas pariter admovere, ut undi-
que territis instaret, ipse in altissimam turrem ascendit,
ingenti animo, periculo maiore. Quippe regio insigni et 11
armis fulgentibus conspicuus unus praecipue telis peteba-
tur. Et digna prorsus spectaculo edidit: multos e muris
propugnantes hasta transfixit, quosdam etiam comminus
gladio clypeoque impulsos praecipitavit: quippe turris,
ex qua dimicabat, muris hostium propemodum cohaere-
bat. Iamque, crebris arietibus saxorum compage laxata, 12
munimenta defecerant, et classis intraverat portum, et qui-
dam Macedŏnum in turres hostium desertas evaserant:
quum Tyrii, tot simul malis victi, alii supplices in templa
confugiunt, alii, foribus aedium obseratis, occupant liberum
mortis arbitrium, nonnulli ruunt in hostem, haud inulti ta-
men perituri, magna pars summa tectorum obtinebat, saxa 13
et quicquid fors in manus dederat ingerentes subeuntibus.
Alexander, exceptis, qui in templa confugerant, omnes in-
terfici ignemque tectis iniici iubet. His per praecones pro- 14
nuntiatis, nemo tamen armatus opem a diis petere susti-

nuit: pueri virginesque templa compleverant, viri in vestibulo suarum quisque aedium stabant, parata saevienti-
15 bus turba. Multis tamen saluti fuere Sidonii, qui intra Macedŏnum praesidia erant. Hi urbem quidem inter victores intraverant, sed cognationis cum Tyriis memores (quippe utramque urbem Agenŏrem condidisse credebant) multos Tyriorum, etiam protegentes, ad sua perduxere navigia: quibus occultati Sidōna devecti sunt. Quindecim
16 milia hoc furto subducta saevitiae sunt. Quantumque sanguinis fusum sit, vel ex hoc existimari potest, quod intra munimenta urbis sex milia armatorum trucidata sunt.
17 Triste deinde spectaculum victoribus ira praebuit regis. Duo milia, in quibus occidendi defecerat rabies, crucibus
18 affixi per ingens litoris spatium pependerunt. Carthaginiensium legatis pepercit, addita denuntiatione belli, quod praesentium rerum necessitas moraretur.

19 (20) Tyros septimo mense, quam oppugnari coepta erat, capta est, urbs et vetustate originis et crebra fortunae varietate ad memoriam posteritatis insignis. Condita ab Agenŏre diu mare, non vicinum modo, sed quodcunque classes eius adierunt, ditionis suae fecit. Et si famae libet credere, haec

A. 332 medio a. Chr. n. Ol. 112, 1. mense Hecatombaeone.

20 gens litteras prima aut docuit aut didicit. Coloniae certe eius paene orbe toto diffusae sunt: Carthāgo in Africa, in Boeotia Thebae, Gades ad Oceănum. Credo, libero commeantes mari saepiusque adeundo ceteris incognitas terras elegisse sedes iuventuti, qua tunc abundabat: sive quia crebris motibus terrae (nam hoc quoque traditur) cultores eius fatigati nova et externa domicilia armis
21 sibimet quaerere cogebantur. Multis ergo casibus defuncta et post excidium renata, nunc tamen, longa pace cuncta refovente, sub tutela Romanae mansuetudinis acquiescit.

CAP. V.

1 (21) Iisdem ferme diebus Darēi litterae allatae sunt, tandem ut regi scriptae. Petebat, uti filiam suam (Statīrae erat nomen) nuptiis Alexander sibi adiungeret: dotem fore

omnem regionem inter Hellespontum et Halyn amnem si-
tam: inde orientem spectantibus terris contentum se fore.
Si forte dubitaret, quod offerretur, accipere: nunquam diu 2
eodem vestigio stare fortunam semperque homines, quan-
tamcunque felicitatem habeant, invidiam tamen sentire ma-
iorem. Vereri se, ne avium modo, quas naturalis levitas 3
ageret ad sidera, inani ac puerili mentis affectu efferretur.
Nihil difficilius esse, quam in illa aetate tantam capere for-
tunam. Multas se adhuc reliquias habere nec semper in- 4
ter angustias posse deprehendi: transeundum esse Ale-
xandro Euphrāten Tigrinque et Araxen et Hydaspen, magna
munimenta regni sui. Veniendum in campos, ubi pauci-
tate suorum erubescendum sit. Mediam, Hyrcaniam, 5
Bactra et Indos, Oceăni accolas, quando aditurum? ne
Sogdiānos et Arachosios nominem ceterasque gentes ad
Caucăsum et Tanăim pertinentes. Senescendum fore tan-
tum terrarum vel sine proelio obeunti. Se vero ad ipsum 6
vocare desineret: namque illius exitio se esse venturum.
Alexander his, qui litteras attulerant, respondit, Darēum 7
sibi aliena promittere et, quod totum amiserit, velle par-
tiri. Doti sibi dari Lydiam, Iōnas, Aeolĭdem, Hellesponti
oram, victoriae suae praemia. Leges autem a victoribus
dici, accipi a victis. In utro statu ambo essent, si solus
ignoraret, quamprimum Marte decerneret. Se quoque, 8
quum transiret mare, non Ciliciam aut Lydiam, — quippe
tanti belli exiguam hanc esse mercedem, — sed Persepŏ-
lim, caput regni eius, Bactra deinde et Ecbatăna ultimique
orientis oram imperio suo destinasse. Quocunque ille fu-
gere potuisset, ipsum sequi posse: desineret terrere flu-
minibus, quem sciret maria transisse.

(22) Reges quidem haec invicem scripserant. Sed 9
Rhodii urbem suam portusque dedebant Alexandro. Ille
Ciliciam Socrăti tradiderat, Philōta regioni circa Tyrum
iusso praesidere. Syriam, quae Coele appellatur, Andro-
măcho Parmenio tradiderat, bello, quod supererat, in-
terfuturus. Rex, Hephaestiōne Phoenīces oram classe 10
praetervehi iusso, ad urbem Gazam cum omnibus copiis
venit.

11 Iisdem fere diebus sollemne erat ludicrum A. 332
Isthmiorum, quod conventu totius Graeciae cele- a. Chr. n. aestate.
bratur. In eo concilio Graeci, ut sunt temporaria Ol. 112, 1.
ingenia, decernunt, ut quindecim legarentur ad regem, qui
ob res pro salute ac libertate Graeciae gestas coronam au-
12 ream donum victoriae ferrent. Iidem paulo ante incertae
famae captaverant auram, ut, quocunque pendentes ani-
mos tulisset fortuna, sequerentur.

13 (23) Ceterum non ipse modo rex obibat urbes adhuc
iugum imperii recusantes, sed praetores quoque ipsius,
egregii duces, pleraque invaserant. Calas Paphlagoniam,
Antigŏnus Lycaoniam, Balăcrus, Hydarne, Darēi praetore,
14 superato, Milētum cepit: Amphotĕrus et Hegelŏchus cen-
tum sexaginta navium classe insulas inter Achaiam atque
Asiam in ditionem Alexandri redegerunt. Tenĕdo quo-
que recepta, Chium, incolis ultro vocantibus, statuerant
15 occupare: sed Pharnabāzus, Darēi praetor, comprehensis,
qui res ad Macedŏnes trahebant, rursus Apollonĭdi et
Athenagŏrae, suarum partium viris, urbem cum modico
16 praesidio militum tradit. Praefecti Alexandri in obsidione
urbis perseverabant, non tam suis viribus, quam ipsorum,
qui obsidebantur, voluntate. Nec fefellit opinio. Namque
inter Apollonĭden et duces militum orta seditio irrumpendi
17 in urbem occasionem dedit, quumque, porta effracta, co-
hors Macedŏnum intrasset, oppidani, olim consilio prodi-
tionis agitato, aggregant se Amphotĕro et Hegelŏcho: Per-
sarumque praesidio caeso Pharnabāzus cum Apollonĭde
18 et Athenagŏra vincti traduntur, duodecim triremes cum
suo milite ac remige, praeter eas triginta inanes, et pira-
tici lembi Graecorumque tria milia, a Persis mercede con-
ducta. His in supplementum copiarum suarum distribu-
tis piratisque supplicio affectis, captivos remiges adiecere
classi suae.

19 (24) Forte Aristonīcus, Methymnaeorum tyrannus,
cum piraticis navibus, ignarus omnium, quae apud Chium
acta erant, prima vigilia ad portus claustra successit in-
terrogatusque a custodibus, quis esset, Aristonīcum ad
20 Pharnabāzum venire respondit. Illi Pharnabāzum quidem

iam quiescere et non posse tum adiri, ceterum patere socio atque hospiti portum et postera die Pharnabāzi copiam fore affirmant. Nec dubitavit Aristonīcus primus 21
intrare: secuti sunt ducem piratici lembi, ac dum applicant navigia crepidini portus, obiicitur a vigilibus claustrum, et, qui proximi excubabant, ab iisdem excitantur: nullo ex his auso repugnare, omnibus catenae iniectae sunt, Amphotĕro deinde Hegelochoque traduntur. Hinc 22
Macedŏnes transiere Mitylēnen, quam Chares Atheniensis nuper occupatam duorum milium Persarum praesidio tenebat: sed quum obsidionem tolerare non posset, urbe tradita, pactus, ut incolumi abire liceret, Imbrum petit. Deditis Macedŏnes pepercerunt.

CAP. VI.

(25) Darēus, desperata pace, quam per litteras lega- 1
tosque impetrari posse crediderat, ad reparandas vires bellumque impigre renovandum intendit animum. Duces 2
ergo copiarum Babyloniam convenire, Bessum quoque, Bactrianorum ducem, propere quam maximo posset exercitu coacto, descendere ad se iubet. Sunt autem Bactriāni 3
inter illas gentes promptissimi, horridis ingeniis multumque a Persarum luxu abhorrentibus: siti haud procul Scytharum bellicosissima gente et rapto vivere assueta semper in armis erant. Sed Bessus, suspecta perfidia, haud 4
sane aequo animo in secundo se continens gradu, regem terrebat. Nam quum regnum affectaret, proditio, qua sola id assequi poterat, timebatur.

Ceterum Alexander, quam regionem Darēus petisset, 5
omni cura vestigans, tamen explorare non poterat, more quodam Persarum arcana regum mira celantium fide. Non 6
metus, non spes elicit vocem, qua prodantur occulta. Vetus disciplina regum silentium vitae periculo sanxerat. Lingua gravius castigatur, quam ullum probrum: nec magnam rem magis sustineri posse credunt ab eo, cui tacere grave sit, quod homini facillimum voluerit esse natura.

(26) Ob hanc causam Alexander omnium, quae apud 7

hostem gererentur, ignarus urbem Gazam obsidebat.
Praeerat urbi Betis, eximiae in regem suum fidei, modico-
8 que praesidio muros ingentis operis tuebatur. Alexan-
der, aestimato locorum situ, agi cuniculos iussit, facili ac
levi humo acceptante occultum opus: quippe multam
arenam vicinum mare evomit, nec saxa cotesque, quae in-
9 terpellent specus, obstant. Igitur ab ea parte, quam oppi-
dani conspicere non possent, opus orsus, ut a sensu eius
averteret, turres muris admoveri iubet. Sed eadem hu-
mus movendis inutilis turribus, desidente sabulo, agilita-
tem rotarum morabatur et tabulata turrium perfringebat,
multique vulnerabantur impune, quum idem recipiendis
10 qui admovendis turribus labor eos fatigaret. Ergo recep-
tui signo dato, postero die muros corona circumdari ius-
sit ortoque sole, priusquam admoveret exercitum, opem
11 deûm exposcens sacrum patrio more faciebat. Forte prae-
tervolans corvus glebam, quam unguibus ferebat, subito
amisit: quae quum regis capiti incidisset, resoluta deflu-
xit, ipsa autem avis in proxima turre consedit. Illita erat
turris bitumine ac sulphure, in qua alis haerentibus fru-
12 stra se allevare conatus a circumstantibus capitur. Digna
res visa, de qua vates consuleret: et erat non intactae a
superstitione mentis. Ergo Aristander, cui maxima fides
habebatur, urbis quidem excidium augurio illo portendi,
ceterum periculum esse, ne rex vulnus acciperet: itaque
13 monuit, ne quid eo die inciperet. Ille, quamquam unam
urbem sibi, quo minus securus Aegyptum intraret, ob-
stare aegre ferebat, tamen paruit vati signumque receptui
dedit.

(27) Hinc animus crevit obsessis, egressique porta
recedentibus inferunt signa, cunctationem hostium suam
14 fore occasionem rati. Sed acrius quam constantius proe-
lium inierunt: quippe ut Macedŏnum signa circumagi vi-
dere, repente sistunt gradum. Iamque ad regem proelian-
tium clamor pervenerat, quum denuntiati periculi haud
sane memor loricam tamen, quam raro induebat, amicis
15 orantibus, sumpsit et ad prima signa pervenit. Quo con-
specto Arabs quidam, Darēi miles, maius fortuna sua fa-

cinus ausus, gladium clypeo tegens, quasi transfuga geni-
bus regis advolvitur. Ille assurgere supplicem recipique
inter suos iussit. At barbarus, gladio strenue in dextram 16
translato, cervicem appetit regis: qui, exigua corporis de-
clinatione evitato ictu, in vanum manum barbari lapsam
amputat gladio, denuntiato in illum diem periculo, ut arbi-
trabatur ipse, defunctus. Sed, ut opinor, inevitabile est 17
fatum. Quippe dum inter primores promptius dimicat, sa-
gitta ictus est: quam per loricam adactam, stantem in hu-
mero medicus eius Philippus evellit. Plurimus deinde 18
sanguis manare coepit, omnibus territis, quia non, quam
alte penetrasset telum, lorica obstante, cognoverant. Ipse,
ne oris quidem colore mutato, supprimi sanguinem et vul-
nus obligari iussit. Diu ante ipsa signa, vel dissimulato 19
vel victo dolore, perstiterat: quum suppressus paulo ante
sanguis medicamento, quo retentus erat, manare largius
coepit, et vulnus, quod tepens adhuc dolorem non move-
rat, frigente sanguine, intumuit. Linqui deinde animo et 20
submitti genu coepit: quem proximi exceptum in castra
receperunt. Et Betis interfectum ratus urbem ovans victo-
ria repetit.

(28) At Alexander, nondum percurato vulnere, agge- 21
rem, quo moenium altitudinem aequaret, extruxit pluribus-
que cuniculis muros subrui iussit. Oppidani ad pristinum 22
fastigium moenium novum extruxere munimentum, sed
ne id quidem turres aggeri impositas poterat aequare.
Itaque interiora quoque urbis infesta telis erant. Ultima 23
pestis urbis fuit cuniculo subrutus murus, per cuius ruinas
hostis intravit. Ducebat ipse rex antesignanos, et dum in-
cautius subit, saxo crus eius affligitur. Innixus tamen telo, 24
nondum prioris vulneris obducta cicatrice, inter primores
dimicat, ira quoque accensus, quod duo in obsidione ur-
bis eius vulnera acceperat. Betim, egregia edita pugna 25
multisque vulneribus confectum, deseruerunt sui, nec ta-
men segnius proelium capessebat, lubricis armis suo pa-
riter atque hostium sanguine. Sed quum undique telis 26
[peteretur, ad postremum, exhaustis viribus, vivus in potestatem
hostium pervenit]: quo adducto, insolenti gaudio iuvenis

elatus, alias virtutis etiam in hoste mirator, *Non, ut voluisti,* inquit, *morieris, Beti, sed, quicquid in captivum inveniri*
27 *potest, passurum esse te cogita.* Ille non interrito modo, sed contumaci quoque vultu intuens regem nullam ad minas
28 eius reddidit vocem. Tum Alexander, *Videtisne obstinatum ad tacendum?* inquit. *Num genu posuit? num supplicem vocem misit? Vincam tamen silentium et, si nihil aliud, certe*
29 *gemitu interpellabo.* Ira deinde vertit in rabiem, iam tum peregrinos ritus nova subeunte fortuna. Per talos enim spirantis lora traiecta sunt, religatumque ad currum traxere circa urbem equi: gloriante rege, Achillem, a quo genus ipse deduceret, imitatum se esse poena in hostem capienda.
30 Cecidere Persarum Arabumque circa decem milia: nec Macedonibus incruenta victoria fuit. Obsidio certe A. 332
non tam claritate urbis nobilitata est, quam ge- a. Chr. n. aestate.
minato periculo regis. Ol. 112, 1.

Qui Aegyptum adire festinans Amyntan cum decem triremibus in Macedoniam ad inquisitionem novorum mi-
31 litum misit. Namque etiam secundis atterebantur tamen copiae, devictarumque gentium militi minor quam domestico fides habebatur.

CAP. VII.

1 (29) Aegyptii olim Persarum opibus infensi, — quippe avare et superbe imperitatum sibi esse credebant, — ad spem adventus eius erexerant animos, utpote qui Amyntam quoque transfugam et cum precario imperio venien-
2 tem laeti recepissent. Igitur ingens multitudo Pelusium, qua intraturus videbatur, convenerat. Atque ille septimo die, postquam a Gaza copias moverat, in regionem Aegypti, quam nunc Castra Alexandri vocant, pervenit.
3 Deinde, pedestribus copiis Pelusium petere iussis, ipse cum expedita delectorum manu Nilo amne vectus est: nec sustinuere adventum eius Persae, defectione quoque per-
4 territi. Iamque haud procul Memphi erat: in cuius praesidio Mazăces, praetor Darēi, relictus, [ad] Cercasōron amne superato, octingenta talenta Alexandro omnemque re-
5 giam supellectilem tradidit. A Memphi eodem flumine

vectus ad interiora Aegypti penetrat compositisque rebus
ita, ut nihil ex patrio Aegyptiorum more mutaret, adire
Iovis Hammōnis oraculum statuit. Iter expeditis quoque 6
et paucis vix tolerabile ingrediendum erat: terra coeloque
aquarum penuria est, steriles arenae iacent, quas ubi va-
por solis accendit, fervido solo exurente vestigia, intole-
rabilis aestus existit. Luctandumque est non solum cum 7
ardore et siccitate regionis, sed etiam cum tenacissimo
sabulo, quod praealtum et vestigio cedens aegre moliun-
tur pedes. Haec Aegyptii vero maiora iactabant. Sed in- 8
gens cupido animum stimulabat adeundi Iovem, quem
generis sui auctorem, haud contentus mortali fastigio, aut
credebat esse aut credi volebat.

(30) Ergo cum his, quos ducere secum sta- A. 331 9
tuerat, secundo amne descendit ad Mareōtin pa- ineunte a. Chr. n.
ludem. Eo legati Cyrenensium dona attulere, Ol. 112, 1.
pacem et ut adiret urbes suas petentes. Ille, donis acceptis
amicitiaque coniuncta, destinata exequi pergit. Ac primo 10
quidem et sequenti die tolerabilis labor visus, nondum tam
vastis nudisque solitudinibus aditis, iam tamen sterili et
emoriente terra. Sed ut aperuere se campi alto obruti 11
sabulo, haud secus quam profundum aequor ingressi ter-
ram oculis requirebant. Nulla arbor, nullum culti soli oc- 12
currebat vestigium. Aqua etiam defecerat, quam utribus
cameli vexerant, et in arido solo ac fervido sabulo nulla
erat. Ad hoc sol omnia incenderat, siccaque et adusta 13
erant ora: quum repente, sive illud deorum munus sive
casus fuit, obductae coelo nubes condidere solem, ingens
aestu fatigatis, etiamsi aqua deficeret, auxilium. Enimvero 14
ut largum quoque imbrem excusserunt procellae, pro se
quisque excipere eum, quidam, ob sitim impotentes sui,
ore quoque hianti captare coeperunt. Quatriduum per 15
vastas solitudines absumptum est. Iamque haud procul
oraculi sede aberant, quum complures corvi agmini occur-
runt, modico volatu prima signa antecedentes, et modo
humi residebant, quum lentius agmen incederet, modo se
pennis levabant antecedentium iterque monstrantium ritu.

(31) Tandem ad sedem consecratam deo ventum est. 16

Incredibile dictu, inter vastas solitudines sita undique am-
bientibus ramis, vix in densam umbram cadente sole, con-
tecta est, multique fontes, dulcibus aquis passim mananti-
17 bus, alunt silvas. Coeli quoque mira temperies, verno
tepori maxime similis, omnes anni partes pari salubritate
18 percurrit. Accolae sedis sunt ab oriente proximi Aethiŏ-
pum. In meridiem versam Arăbes spectant: Troglodȳtis
cognomen est: horum regio usque ad rubrum mare ex-
19 currit. At qua vergit ad occidentem, alii Aethiŏpes colunt,
quos Scenītas vocant. A septentrione Nasamōnes sunt,
20 gens Syrtica, navigiorum spoliis quaestuosa: quippe ob-
sident litora et aestu destituta navigia notis sibi vadis occu-
pant. Incolae nemoris, quos Hammonios vocant, dispersis
tuguriis habitant: medium nemus pro arce habent, triplici
21 muro circumdatum. Prima munitio tyrannorum veterem
regiam clausit: in proxima coniuges eorum cum liberis et
pellicibus habitant: hic quoque dei oraculum est: ultima
22 munimenta satellitum armigerorumque sedes erant. Est et
aliud Hammōnis nemus: in medio habet fontem, quem So-
lis aquam vocant: sub lucis ortum tepida manat, medio
die, cuius vehementissimus est calor, frigida eadem fluit,
inclinato in vesperam calescit, media nocte fervida ex-
aestuat: quoque nox propius vergit ad lucem, multum ex
nocturno calore decrescit, donec sub ipsum diei ortum as-
23 sueto tepore languescat. Id, quod pro deo colitur, non
eandem effigiem habet, quam vulgo diis artifices accom-
modaverunt: umbilico maxime similis est habitus, sma-
24 ragdo et gemmis coagmentatus. Hunc, quum responsum
petitur, navigio aurato gestant sacerdotes, multis argenteis
pateris ab utroque navigii latere pendentibus: sequuntur
matronae virginesque, patrio more inconditum quoddam
carmen canentes, quo propitiari Iovem credunt, ut certum
edat oraculum.

25 (32) Ac tum quidem regem propius adeuntem maxi-
mus natu e sacerdotibus filium appellat, hoc nomen illi
parentem Iovem reddere affirmans. Ille se vero et accipere
26 ait et agnoscere, humanae sortis oblitus. Consuluit deinde,
an totius orbis imperium fatis sibi destinaret pater. Aeque

in adulationem compositus terrarum omnium rectorem
fore ostendit. Post haec institit quaerere, an omnes paren- 27
tis sui interfectores poenas dedissent. Sacerdos parentem
eius negat ullius scelere posse violari, Philippi autem om-
nes interfectores fuisse supplicia: adiecit, invictum fore,
donec excederet ad deos. Sacrificio deinde facto, dona et 28
sacerdotibus et deo data sunt, permissumque amicis, ut
ipsi quoque consulerent Iovem. Nihil amplius quaesierunt,
quam, an auctor esset sibi divinis honoribus colendi suum
regem. Hoc quoque acceptum fore Iovi vates respondet,
ut ipsi victorem regem divino honore colerent. Vera et 29
salubri aestimatione fidem oraculi [pensanti] vana profecto
responsa, sicut erant, videri potuissent: sed fortuna, quos
uni sibi credere coëgit, magna ex parte avidos gloriae
magis quam capaces facit. Iovis igitur filium se non so- 30
lum appellari passus est, sed etiam iussit rerumque gesta-
rum famam, dum augere vult tali appellatione, corrupit.
Et Macedŏnes assueti quidem regio imperio, sed in maiore 31
libertatis umbra, quam ceterae gentes, immortalitatem af-
fectantem contumacius, quam aut ipsis expediebat aut regi,
aversati sunt. Sed haec suo quaeque tempori reserventur: 32
nunc cetera exequi pergam.

CAP. VIII.

(33) Alexander ab Hammōne rediens, ut Mareōtin pa- 1
ludem haud procul insula Pharo sitam venit, contemplatus
loci naturam primum in ipsa insula statuerat urbem novam
condere. Inde, ut apparuit, magnae sedis insulam haud ca- 2
pacem esse, elegit urbi locum, ubi nunc est Alexandrīa,
appellationem trahens ex nomine auctoris. Complexus,
quicquid soli est inter paludem ac mare, octoginta stadio-
rum muris ambitum destinat et, qui exaedificandae urbi
praeessent, relictis, Memphim petit. Cupido haud iniusta 3
quidem, ceterum intempestiva incesserat, non interiora
modo Aegypti, sed etiam Aethiopiam invisere: Memnŏnis
Tithonique celebrata regia cognoscendae vetustatis avi-
dum trahebat paene extra terminos solis. Sed imminens 4
bellum, cuius multo maior supererat moles, otiosae pere-

grinationi tempora exemerat. Itaque Aegypto praefecit
Aeschȳlum Rhodium et Peucesten Macedŏnem, quattuor
milibus militum in praesidium regionis eius datis: claustra
Nili fluminis Polemōnem tueri iubet: triginta ad hoc trire-
5 mes datae. Africae deinde, quae Aegypto iuncta est, prae-
positus Apollonius: vectigalibus eiusdem Africae Aegypti-
que Cleomēnes. Ex finitimis urbibus commigrare Alexan-
drīam iussis, novam urbem magna multitudine implevit.
6 Fama est, quum rex urbis futurae muros polenta, ut Mace-
dŏnum mos est, destinasset, avium greges advolasse et po-
lenta esse pastas: quumque id omen pro tristi a plerisque
esset acceptum, respondisse vates, magnam illam urbem
advenarum frequentiam culturam multisque eam terris
alimenta praebituram.

7 (34) Regem, quum secundo amne deflueret, assequi
cupiens Hector, Parmeniōnis filius, eximio aetatis flore, in
paucis Alexandro carus, parvum navigium conscendit, plu-
ribus, quam capere posset, impositis. Itaque mersa navis
8 omnes destituit. Hector diu flumini obluctatus, quum ma-
dens vestis et adstricti crepidis pedes natare prohiberent, in
ripam tamen semianimis evasit et ut primum fatigatus spi-
ritum laxavit, quem metus et periculum intenderat, nullo
adiuvante, (quippe in diversum evaserant alii) exanimatus
9 est. Amissi eius desiderio vehementer afflictus est reper-
tumque corpus magnifico extulit funere.

Oneravit hunc dolorem nuntius mortis Andromăchi,
quem praefecerat Syriae: vivum Samarītae cremaverant.
10 Ad cuius interitum vindicandum, quanta maxima celeri-
tate potuit, contendit, advenientique sunt traditi tanti sce-
11 leris auctores. Andromăcho deinde Memnŏna substituit,
affectisque supplicio, qui praetorem interemerant, tyran-
nos, inter quos Methymnaeorum Aristonīcum et Chryso-
lāum, popularibus suis tradidit: quos illi ob iniurias tortos
necaverunt.

12 Atheniensium deinde, Rhodiorum et Chiorum legatos
audit. Athenienses victoriam gratulabantur et, ut captivi
Graecorum suis restituerentur, orabant: Rhodii et Chii de
13 praesidio querebantur. Omnes aequa desiderare visi im-

petraverunt. Mitylenaeis quoque, ob egregiam in partes
fidem, et pecuniam, quam in bellum impenderant, reddi-
dit et magnam regionem finibus adiecit. Cypriorum quo- 14
que regibus, qui et a Darēo defecerant ad ipsum et op-
pugnanti Tyrum miserant classem, pro merito honos ha-
bitus est.

Amphotĕrus deinde, classis praefectus, ad liberandam 15
Cretam missus (namque et Persarum et Spartanorum ar-
mis pleraque eius insulae obsidebantur) ante omnia mare
a piraticis classibus vindicare iussus: quippe obnoxium
erat praedonibus, in bellum utroque rege con- [A. 331 a. Chr. n. incipiente vere. Ol. 112, 1.]
verso. His compositis, Hercŭli Tyrio ex auro cra- 16
teram cum triginta pateris dicavit: imminensque
Darēo iter ad Euphrāten pronuntiari iussit.

CAP. IX.

(35) At Darēus, quum ab Aegypto devertisse in Africam 1
hostem comperisset, dubitaverat, utrumne circa Mesopo-
tamiam subsisteret, an interiora regni sui peteret, haud
dubie potentior auctor praesens futurus ultimis gentibus
impigre bellum capessendi, quas aegre per praefectos suos
moliebatur. Sed ut idoneis auctoribus fama vulgavit, 2
Alexandrum cum omnibus copiis, quamcunque ipse adis-
set regionem, petiturum: haud ignarus, quam cum strenuo
res esset, omnia longinquarum gentium auxilia Babyloniam
contrahi iussit. Bactriāni Scythaeque et Indi convenerant:
nam et ceterarum gentium copiae partibus simul affuerunt.
Ceterum, quum dimidio ferme maior esset exercitus, quam 3
in Cilicia fuerat, multis arma deerant: quae summa cura
comparabantur. Equitibus equisque tegumenta erant ex
ferreis laminis serie inter se connexis: quîs antea praeter
iacula nihil dederat, scuta gladiique adiiciebantur: equo- 4
rumque domandi greges peditibus distributi sunt, ut ma-
ior pristino esset equitatus: ingensque, ut crediderat,
hostium terror ducentae falcatae quadrigae, unicum illa-
rum gentium auxilium, secutae sunt. Ex summo temone 5
hastae praefixae ferro eminebant: utrimque a iugo ternos
direxerat gladios: inter radios rotarum plura spicula emi-

nebant in adversum: aliae deinde falces summissae rota-
rum orbibus haerebant, et aliae in terram demissae, quic-
quid obvium concitatis equis fuisset, amputaturae.

6 (36) Hoc modo instructo exercitu ac perarmato, Ba-
bylōne copias movit. A parte dextra erat Tigris, nobilis
fluvius, laevam tegebat Euphrātes, agmen Mesopotamiae
7 campos impleverat. Tigri deinde superato, quum audisset,
haud procul abesse hostem, Satropăten, equitum prae-
fectum, cum mille delectis praemisit. Mazaeo praetori sex
8 milia data, quibus hostem transitu amnis arceret: eidem
mandatum, ut regionem, quam Alexander esset aditurus,
popularetur atque ureret: quippe credebat, inopia debel-
lari posse nihil habentem, nisi quod rapiendo occupasset:
ipsi autem commeatus alii terra, alii Tigri amne subvehe-
9 bantur. Iam pervenerat Arbēla vicum, nobilem sua clade
facturus. Hic commeatuum sarcinarumque maiore parte
deposita, Lycum amnem ponte iunxit et per dies quinque,
10 sicut ante Euphrāten, traiecit exercitum. Inde octoginta
fere stadia progressus ad alterum amnem (Boumēlo no-
men est) castra posuit. Opportuna explicandis copiis re-
gio erat, equitabilis et vasta planities. Ne stirpes quidem
et brevia virgulta operiunt solum, liberque prospectus
oculorum etiam ad ea, quae procul recessere, permittitur.
Itaque si qua campi eminebant, iussit aequari totumque
fastigium extendi.

11 (37) Alexandro, qui numerum copiarum eius, quan-
tum procul coniectari poterat, aestimabant, vix fecerunt
fidem, tot milibus caesis, maiores copias esse reparatas.
12 Ceterum omnis periculi et maxime multitudinis contemptor
undecimis castris ad Euphrāten pervenit: quo
pontibus iuncto equites primos ire, phalangem
sequi iubet, Mazaeo, qui ad inhibendum transitum
eius cum sex milibus equitum occurrerat, non auso
13 periculum sui facere. Paucis deinde non ad quie-
tem, sed ad reparandos animos diebus datis mi-
liti, strenue hostem insequi coepit, metuens, ne interiora
regni sui peteret sequendusque esset per loca omni soli-
14 tudine atque inopia vasta. Igitur quarto die praeter Ar-

A. 331 a. Chr. n. media aestate. Ol. 112, 2. mense Hecatombaeone.

bēla penetrat ad Tigrin. Tota regio ultra amnem recenti
fumabat incendio: quippe Mazaeus, quaecunque adierat,
haud secus quam hostis urebat. Ac primo, caligine, quam 15
fumus effuderat, obscurante lucem, insidiarum metu sub-
stitit: deinde, ut speculatores praemissi tuta omnia nuntia-
verunt, paucos equitum ad tentandum vadum fluminis
praemisit: cuius altitudo primo summa equorum pectora,
mox, ut in medium alveum ventum est, cervices quoque
aequabat. Nec sane alius ad orientis plagam tam violen- 16
tus invehitur, multorum torrentium non aquas solum, sed
etiam saxa secum trahens. Itaque a celeritate, qua defluit,
Tigri nomen est inditum, quia Persica lingua Tigrin sagit-
tam appellant.

(38) Igitur pedes, velut divisus in cornua, circum- 17
dato equitatu, levatis super capita armis, haud aegre ad
ipsum alveum penetrat. Primus inter pedites rex egressus 18
in ripam vadum militibus manu, quando vox exaudiri non
poterat, ostendit. Sed gradum firmare vix poterant, quum
modo saxa lubrica vestigium fallerent, modo rapidior
unda subduceret. Praecipuus erat labor eorum, qui hume- 19
ris onera portabant: quippe quum semetipsos regere non
possent, in rapidos gurgites incommodo onere aufereban-
tur, et, dum sua quisque spolia consequi studet, maior
inter ipsos quam cum amni orta luctatio est, cumulique
sarcinarum passim fluitantes plerosque perculerant. Rex 20
monere, ut satis haberent arma retinere, cetera se reddi-
turum. Sed neque consilium neque imperium accipi po-
terat: obstrepebat hinc metus, praeter hunc invicem nu-
tantium mutuus clamor. Tandem, qua leniore tractu amnis 21
aperit vadum, emersere, nec quicquam praeter paucas
sarcinas desideratum est. Deleri potuit exercitus, si quis 22
vincere ausus esset, sed perpetua fortuna regis avertit
inde hostem. Sic Granīcum, tot milibus equitum peditum-
que in ulteriore stantibus ripa, superavit, sic angustis in
Ciliciae callibus tantam multitudinem hostium: audaciae 23
quoque, qua maxime viguit, ratio minui potest, quia nun-
quam in discrimen venit, an temere fecisset. Mazaeus,
qui, si transeuntibus flumen supervenisset, haud dubie

oppressurus fuit incompositos, in ripa demum et iam per-
24 armatos adequitare coepit. Mille admodum equites prae-
miserat. Quorum paucitate Alexander explorata, deinde
contempta, praefectum Paeŏnum equitum Aristōna laxatis
25 habenis invehi iussit. Insignis eo die pugna equitum et
praecipue Aristōnis fuit: praefectum equitatus Persarum
Satropăten directa in gutture hasta transfixit fugientemque
per medios hostes consecutus ex equo praecipitavit et
obluctanti caput gladio dempsit, quod relatum magna cum
laude ante regis pedes posuit.

CAP. X.

1 (39) Biduo ibi rex stativa habuit: in proxi- A. 331
2 mum deinde iter pronuntiari iussit. Sed prima a. Chr. n.
fere vigilia luna deficiens primum nitorem sideris nocte inter 20. et 21.
sui condidit, deinde, sanguinis colore suffuso, lu- Septembr. interce-
men omne foedavit, sollicitisque sub ipsum tanti dente.
discriminis casum ingens religio et ex ea formido Ol. 112, 2.
3 quaedam incussa est. Diis invitis in ultimas terras trahi
se querebantur: iam nec flumina posse adiri nec sidera
pristinum servare fulgorem: vastas terras, deserta omnia
occurrere: in unius hominis iactationem tot milium san-
guinem impendi: fastidio esse patriam, abdicari Philippum
4 patrem, coelum vanis cogitationibus petere. Iam prope
seditionem res erat, quum ad omnia interritus duces prin-
cipesque militum frequentes adesse praetorio Aegyptios-
que vates, quos coeli ac siderum peritissimos esse crede-
5 bat, quid sentirent, expromere iubet. At illi, qui satis
scirent, temporum orbes implere destinatas vices lunam
que deficere, quum aut terram subiret, aut sole premere-
tur, rationem quidem ipsis perceptam non edocent vulgus:
6 ceterum affirmant, solem Graecorum, lunam esse Persa-
rum, quotiensque illa deficiat, ruinam stragemque illis
gentibus portendi: veteraque exempla percensent Persĭdis
regum, quos adversis diis pugnasse lunae ostendisset de-
7 fectio. Nulla res multitudinem efficacius regit, quam su-
perstitio: alioquin impotens, saeva, mutabilis, ubi vana
religione capta est, melius vatibus quam ducibus suis

paret. Igitur edita in vulgus Aegyptiorum responsa rursus
ad spem et fiduciam erexere torpentes.

(40) Rex impetu animorum utendum ratus secunda 8
vigilia castra movit: dextra Tigrim habebat, a laeva mon-
tes, quos Gordyaeos vocant. Hoc ingresso iter speculatores, 9
qui praemissi erant, sub lucis ortum Darēum adventare
nuntiaverunt. Instructo igitur milite et composito agmine
antecedebat. Sed Persarum moratores erant, mille ferme, 10
qui speciem magni agminis fecerant: quippe ubi explorari
vera non possunt, falsa per metum augentur. His cognitis, 11
rex cum paucis suorum assecutus agmen refugientium ad
suos, alios cecidit, alios cepit: equitesque praemisit simul
speculatum, simul ut ignem, quo barbari cremaverant vi-
cos, extinguerent. Quippe fugientes raptim tectis acervis- 12
que frumenti iniecerant flammas, quae, quum in summo
haesissent, ad inferiora nondum penetraverant. Extincto 13
igitur igne, plurimum frumenti repertum est: copia alia-
rum quoque rerum abundare coeperunt. Ea res ipsa militi
ad persequendum hostem animum incendit: quippe urente
et populante eo terram, festinandum erat, ne incendio
cuncta praeciperet. In rationem ergo necessitas versa est: 14
quippe Mazaeus, qui antea per otium vicos incenderat,
iam fugere contentus pleraque inviolata hosti reliquit.
Alexander haud longius centum quinquaginta stadiis Da- 15
rēum a se abesse compererat. Itaque ad satietatem quo-
que copia commeatuum instructus quatriduo in eodem
loco substitit.

Interceptae deinde Darēi litterae sunt, quibus Graeci 16
milites sollicitabantur, ut regem aut interficerent aut pro-
derent: dubitavitque, an eas pro concione recitaret, satis
confisus Graecorum quoque erga se benivolentiae ac fidei.
Sed Parmenio deterruit, non esse talibus promissis im- 17
buendas aures militum affirmans: patere vel unius insidiis
regem: nihil nefas esse avaritiae. Secutus consilii aucto- 18
rem castra movit.

(41) Iter facienti spado e captivis, qui Darēi uxorem
comitabantur, deficere eam nuntiat et vix spiritum ducere. 19
Itineris continui labore animique aegritudine fatigata inter

socrus et virginum filiarum manus collapsa erat, deinde et
20 extincta. Id ipsum nuntians alius supervenit. Et rex haud
secus, quam si parentis suae mors nuntiata esset, crebros
edidit gemitus lacrimisque obortis, quales Darēus profudis-
set, in tabernaculum, in quo mater erat Darēi, defuncto
21 assidens corpori, venit. Hic vero renovatus est maeror, ut
prostratam humi vidit. Recenti malo priorum quoque ad-
monita receperat in gremium adultas virgines, magna qui-
dem mutui doloris solatia, sed quibus ipsa deberet esse
22 solatio. In conspectu erat nepos parvulus, ob id ipsum
miserabilis, quod nondum sentiebat calamitatem, ex maxi-
23 ma parte ad ipsum redundantem. Crederes, Alexandrum
inter suas necessitudines flere et solatia non adhibere, sed
quaerere. Cibo certe abstinuit omnemque honorem funeri
patrio Persarum more servavit, dignus hercule, qui nunc
quoque tantum et mansuetudinis et continentiae ferat fru-
24 ctum. Semel omnino eam viderat, quo die capta est, nec
ut ipsam, sed ut Darēi matrem videret, eximiamque pul-
chritudinem formae eius non libidinis habuerat incitamen-
tum, sed gloriae.

25 (42) E spadonibus, qui circa reginam erant, Tyriōtes
inter trepidationem lugentium elapsus per eam portam,
quae, quia ab hoste aversa erat, levius custodiebatur, ad
Darēi castra pervenit exceptusque a vigilibus in taberna-
26 culum regis perducitur, gemens et veste lacerata. Quem
ut conspexit Darēus, multiplici doloris expectatione com-
motus et, quid potissimum timeret, incertus, *Vultus*, in-
quit, *tuus nescio quod ingens malum praefert, sed cave mi-
seri hominis auribus parcas: didici esse infelix, et saepe ca-
27 lamitatis solatium est, nosse sortem suam. Num, quod maxime
suspicor et loqui timeo, ludibria meorum nuntiaturus es, mihi
28 et, ut credo, ipsis quoque omni tristiora supplicio?* Ad haec
Tyriōtes, *Istud quidem procul abest*, inquit: *quantuscunque
enim reginis honos ab his, qui parent, haberi potest, tuis a
victore servatus est, sed uxor tua paulo ante excessit e vita.*
29 Tum vero non gemitus modo, sed etiam eiulatus totis
castris exaudiebantur, nec dubitavit Darēus, quin inter-
fecta esset, quia nequisset contumeliam perpeti. Ex-

clamatque amens dolore: *Quod ego tantum nefas commisi, Alexander, quem tuorum propinquorum necavi, ut hanc vicem saevitiae meae redderes? Odisti me, non quidem provocatus: sed finge, iustum intulisse te bellum: cum feminis ergo agere debueras?* Tyriōtes affirmare per deos patrios, nihil 30
in eam gravius esse consultum: ingemuisse etiam Alexandrum morti et non parcius flevisse, quam ipse lacrimaret.
Ob haec ipsa amantis animus in sollicitudinem suspicio- 31
nemque revolutus est, desiderium captivae profecto a consuetudine stupri ortum esse coniectans. Summotis igi- 32
tur arbitris, uno dumtaxat Tyriōte retento, iam non flens, sed suspirans, *Videsne*, inquit, *Tyriōte, locum mendacio non esse? tormenta iam hic erunt: sed ne expectaveris per deos, si quid tibi tui regis reverentiae est: num, quod et scire expeto et quaerere pudet, ausus est et dominus et iuvenis?*
Ille quaestioni corpus offerre, deos testes invocare, caste 33
sancteque habitam esse reginam. Tandem ut fides facta 34
est, vera esse, quae affirmaret spado, capite velato, diu flevit manantibusque adhuc lacrimis, veste ab ore reiecta, ad coelum manus tendens, *Dii patrii*, inquit, *primum mihi stabilite regnum: deinde, si de me iam transactum est, precor, ne quis potius Asiae rex sit, quam iste tam iustus hostis, tam misericors victor.*

CAP. XI.

(43) Itaque quamquam, frustra pace bis petita, omnia 1
in bellum consilia converterat, victus tamen continentia hostis ad novas pacis conditiones ferendas decem legatos, cognatorum principes, misit: quos Alexander, consilio advocato, introduci iussit. E quibus maximus natu, *Da-* 2
rēum, inquit, *ut pacem a te iam hoc tertium peteret, nulla vis subegit, sed tua iustitia et continentia expressit. Matrem,* 3
coniugem, liberos eius, nisi quod sine illo sunt, captos esse non sensimus: pudicitiae earum, quae supersunt, curam haud secus quam parens agens reginas appellas, speciem pristinae fortunae retinere pateris. Vultum tuum video, qualis Darēi 4
fuit, quum dimitteremur ab eo: et ille tamen uxorem, tu hostem luges. Iam in acie stares, nisi cura te sepulturae eius

moraretur. Ecquid mirum est, si tam ab amico animo pacem
petit? quid opus est armis, inter quos odia sublata sunt?
5 *Antea imperio tuo finem destinabat Halyn amnem, qui Ly-*
diam terminat. Nunc, quicquid inter Hellespontum et Eu-
6 *phrāten est, in dotem filiae offert, quam tibi tradit: Ochum*
filium, quem habes, pacis et fidei obsidem retine, matrem et
duas virgines filias redde: pro tribus corporibus triginta mi-
7 *lia talentûm auri precatur accipias. Nisi moderationem*
animi tui notam haberem, non dicerem, hoc esse tempus, quo
8 *pacem non dare solum, sed etiam occupare deberes. Re-*
spice, quantum post te reliqueris: intuere, quantum petas.
Periculosum est praegrave imperium: difficile est enim, con-
tinere, quod capere non possis. Videsne, ut navigia, quae
9 *modum excedunt, regi nequeant? Nescio, an Darēus ideo*
tam multa amiserit, quia nimiae opes magnae iacturae locum
faciunt. Facilius est, quaedam vincere, quam tueri: quam,
hercule, expeditius manus nostrae rapiunt, quam continent!
Ipsa mors uxoris Darēi admonere te potest, minus iam mise-
ricordiae tuae licere, quam licuit.
10 (44) Alexander, legatis excedere tabernaculo iussis,
quid placeret, ad consilium refert. Diu nemo, quid senti-
11 ret, ausus est dicere, incerta regis voluntate. Tandem
Parmenio, antea suasisse, ait, ut captivos apud Damascum
redimentibus redderet: ingentem pecuniam potuisse redigi
ex his, qui nunc vincti virorum fortium occuparent manus.
12 Et nunc magnopere censere, ut unam anum et duas puel-
las, itinerum agminumque impedimenta, triginta milibus
13 talentûm auri permutet. Opimum regnum occupare posse
conditione, non bello, nec quemquam alium inter Istrum
et Euphrāten possedisse terras ingenti spatio intervallo-
que discretas. Macedoniam quoque potius respiceret,
14 quam Bactra et Indos intueretur. Ingrata oratio regi fuit.
Itaque ut finem dicendi fecit, *Et ego*, inquit, *pecuniam*
quam gloriam mallem, si Parmenion essem. Nunc Alexan-
der de paupertate securus sum et me non mercatorem memini
15 *esse, sed regem. Nihil quidem habeo venale, sed fortunam*
meam utique non vendo: captivos si placet reddi, honestius
16 *dono dabimus, quam pretio remittemus.* Introductis deinde

legatis, ad hunc modum respondit: *Nuntiate Darēo, ⟦gra-*
tiarum actionem apud hostem supervacaneam esse, et⟧ me,
quae fecerim clementer et liberaliter, non amicitiae eius tri-
buisse, sed naturae meae, ⟦nec adversus calamitates, sed ad- 17
versus hostium vires contendere⟧. Bellum cum captivis et
feminis gerere non soleo: armatus sit oportet, quem oderim.
Quodsi saltem pacem bona fide peteret, deliberarem forsitan, 18
an darem. Verum enimvero, quum modo milites meos litte-
ris ad proditionem, modo amicos ad perniciem meam pecu-
nia sollicitet, ad internecionem mihi persequendus est, non ut
iustus hostis, sed ut percussor veneficus. Conditiones vero 19
pacis, quas affertis, si accepero, victorem eum faciunt. Quae
post Euphrāten sunt, liberaliter donat. Ubi igitur me affa-
mini? numne obliti estis? nempe ultra Euphrāten sum. Sum-
mum ergo dotis, quam promittit, terminum castra mea trans-
eunt. Hinc me depellite, ut sciam, vestrum esse, quod ceditis.
Eadem liberalitate dat mihi filiam suam: nempe quam scio 20
alicui servorum eius nupturam. Multum vero mihi praestat,
si me Mazaeo generum praeponit! Ite, nuntiate regi vestro, 21
et quae amisit et quae adhuc habet, praemia esse belli: hoc
regente utriusque terminos regni, id quemque habiturum,
quod proximae lucis assignatura fortuna est, ⟦et me in Asiam 22
non venisse, ut ab aliis [leges] acciperem, sed ut aliis darem.
Si secundus et non par mihi vellet haberi, facerem forsitan,
quae petit. Ceterum nec mundus duobus solibus potest regi
nec duo summa regna, salvo statu terrarum, potest habere.
Proinde aut deditionem hodie aut in crastinum bellum paret: 23
nec aliam sibi, quam expertus est, polliceatur fortunam⟧. Le- 24
gati respondent, quum bellum in animo sit, facere eum
simpliciter, quod spe pacis non frustraretur. Ipsos pe-
tere, ut quamprimum dimittantur ad regem: eum quo-
que bellum parare debere. Dimissi nuntiant, adesse cer-
tamen.

CAP. XII.

(45) Ille quidem confestim Mazaeum cum tribus equi- 1
tum milibus ad itinera, quae hostis petiturus erat, occu-
panda praemisit. Alexander, corpori uxoris eius iustis 2

persolutis omnique graviore comitatu intra eadem muni-
menta cum modico praesidio relicto, ad hostem conten-
3 dit. In duo cornua diviserat peditem, utrique lateri equite
4 circumdato: impedimenta sequebantur agmen. Praemis-
sum deinde cum citis equitibus Menĭdan iubet explorare,
ubi Darēus esset. At ille, quum Mazaeus haud procul
consedisset, non ausus ultra procedere, nihil aliud quam
fremitum hominum hinnitumque equorum exaudisse nun-
5 tiat. Mazaeus quoque, conspectis procul exploratoribus,
in castra se recepit, adventus hostium nuntius. Igitur
Darēus, qui in patentibus campis decernere optabat, ar-
6 mari militem iubet aciemque disponit. In laevo cornu
Bactriāni ibant equites, mille admodum, Dahae totidem, et
Arachosii Susianique quattuor milia explebant. Hos quin-
quaginta falcati currus sequebantur. Proximus quadrigis
erat Bessus cum octo milibus equitum item Bactriānis.
7 Massagĕtae duobus milibus agmen eius claudebant. Pe-
dites his plurium gentium non immixtos, sed suae quas-
que nationis iunxerat copias. Persas deinde cum Mardis
8 Sogdianisque Ariobarzānes et Orontobătes ducebant. Illi
partibus copiarum, summae Orsīnes praeerat, a septem
Persis oriundus, ad Cyrum quoque, nobilissimum regem,
9 originem sui referens. Hos aliae gentes, ne sociis qui-
dem satis notae, sequebantur. Post quas quinquaginta
quadrigas Phradātes magno Caspiorum agmine antecede-
bat. Indi ceterique rubri maris accolae, nomina verius
10 quam auxilia, post currus erant. Claudebatur hoc agmen
aliis falcatis curribus quinquaginta: quîs peregrinum mili-
tem adiunxerat. Hunc Armenii, quos minores appellant,
Armenios Babylonii, utrosque Belītae et qui montes Cos-
11 saeorum incolebant sequebantur. Post hos ibant Gor-
tŭae, gentis quidem Euboicae, Medos quondam secuti, sed
iam degeneres et patrii moris ignari. Applicuerat his
Phrygas et Cataŏnas. Parthienorum deinde gens, inco-
lentium terras, quas nunc Parthi Scythia profecti tenent,
12 claudebant agmen. Haec sinistri cornus acies fuit. Dex-
trum tenebant natio maioris Armeniae Cadusiique et Cap-
padŏces et Syri ac Medi. His quoque falcati currus quin-

quaginta erant. Summa totius exercitus, equites quadra- 13
ginta quinque milia, pedestris acies ducenta milia exple-
verat. Hoc modo instructi decem stadia procedunt iussi-
que subsistere armati hostem expectabant.
(46) Alexandri exercitum pavor, cuius causa non 14
suberat, invasit: quippe lymphati trepidare coeperunt,
omnium pectora occulto metu percurrente. Coeli fulgor,
tempore aestivo ardenti similis internitens, ignis praebuit
speciem, flammasque ex Darēi castris splendere, velut
illati temere praesidiis, credebant. Quodsi perculsis Ma- 15
zaeus, qui praesidebat itineri, supervenisset, ingens cla-
des accipi potuit: nunc, dum ille segnis in eo, quem oc-
cupaverat, tumulo sedet, contentus non lacessi, Alexander, 16
cognito pavore exercitus, signum ut consisterent dari, ante
ipsos arma deponere ac levare corpora iubet, admonens,
nullam subiti causam esse terroris, hostem procul stare.
Tandem compotes sui pariter arma et animos recepere: 17
nec quicquam ex praesentibus tutius visum est, quam eo-
dem loco castra munire. Postero die Mazaeus, qui cum 18
delectis equitum in edito colle, ex quo Macedŏnum pro-
spiciebantur castra, consederat, sive metu, sive quia spe-
culari modo iussus erat, ad Darēum rediit. Macedŏnes 19
eum ipsum collem, quem deseruerat, occupaverunt: nam
et tutior planitie erat et inde acies hostium, quae in campo
explicabatur, conspici poterat. Sed caligo, quam circa 20
humidi effuderant montes, universam equidem rei faciem
non abstulit, ceterum agminum discrimina atque ordinem
prohibuit perspici. Multitudo inundaverat campos, fremi-
tusque tot milium etiam procul stantium aures impleverat.
Fluctuari animo rex et modo suum, modo Parmeniōnis 21
consilium sera aestimatione perpendere: quippe eo ven-
tum erat, unde recipi exercitus, nisi victor, sine clade non
posset. [Movebat etiam eum multitudo hostium, respectu
paucitatis suae gentis: sed interdum reputabat, quantas 22
res cum hac gente gessisset quantosque populos fudis-
set.] Itaque, [quum spes metum vinceret, periculosius bel-
lum differre ratus, ne desperatio suis cresceret,] dissimu-
lato eo, mercenarium equitem ex Paeonia praecedere iubet.

23 Ipse phalangem, sicut antea dictum est, in duo cornua extenderat: utrumque cornu equites tegebant. Iamque nitidior lux, discussa caligine, aciem hostium ostenderat, et Macedŏnes sive alacritate sive taedio expectationis ingentem pugnantium more edidere clamorem. Redditus et a Persis nemora vallesque circumiectas terribili sono im-
24 pleverat. Nec iam contineri Macedŏnes poterant, quin cursu quoque ad hostem contenderent. Melius adhuc ratus, in eodem tumulo castra munire, vallum iaci iussit: strenueque opere perfecto in tabernaculum, ex quo tota acies hostium conspiciebatur, secessit.

CAP. XIII.

1 (47) Tum vero universa futuri discriminis facies in oculis erat: armis insignibus equi virique splendebant, et omnia intentiore cura praeparari apud hostem sollicitudo
2 praetorum agmina sua interequitantium ostendebat: ac pleraque inania, sicut fremitus hominum, equorum hinnitus, armorum internitentium fulgor, sollicitam expectatione
3 mentem turbaverant. Igitur sive dubius animi, sive ut suos experiretur, consilium adhibet, quid optimum factu
4 esset, exquirens. Parmenio, peritissimus inter duces artium belli, furto, non proelio opus esse censebat: intempesta nocte opprimi posse hostes: discordes moribus, linguis, ad hoc somno et improviso periculo territos, quando
5 in nocturna trepidatione coituros? At interdiu primum terribiles occursuras facies Scytharum Bactrianorumque: hirta illis ora et intonsas comas esse, praeterea eximiam vastorum magnitudinem corporum. Vanis et inanibus mi-
6 litem magis quam iustis formidinis causis moveri. Deinde tantam multitudinem circumfundi paucioribus posse. Non in Ciliciae angustiis et inviis callibus, sed in aperta
7 et lata planitie dimicare. Omnes fere Parmeniōni assentiebantur: Polypercon haud dubie in eo consilio positam
8 victoriam arbitrabatur. Quem intuens rex, — namque Parmeniōnem nuper acrius, quam vellet, increpitum rursus castigare non sustinebat, — *Latrunculorum*, inquit, *et furum ista sollertia est, quam praecipitis mihi: quippe illo-*

rum votum unicum est, fallere. Meae vero gloriae semper 9
aut absentiam Darēi aut angustias locorum aut furtum no-
ctis obstare non patiar: palam luce aggredi certum est: malo,
me meae fortunae poeniteat, quam victoriae pudeat. Ad 10
haec illud quoque accedit: vigilias agere barbaros et in armis
stare, ut ne decipi quidem possint, compertum habeo. Ita-
que ad proelium vos parate. Sic incitatos ad corpora cu-
randa dimisit.

(48) Darēus id, quod Parmenio suaserat, hostem fa- 11
cturum esse coniectans frenatos equos stare magnamque
exercitus partem in armis esse ac vigilias intentiore cura
servari iusserat: ergo ignibus tota eius castra fulgebant.
Ipse cum ducibus propinquisque agmina in armis stan- 12
tium circumibat, Solem et Mithren sacrumque et aeternum
invocans ignem, ut illis dignam vetere gloria maiorumque
monumentis fortitudinem inspirarent. Et profecto, si qua 13
divinae opis auguria humana mente concipi possent, deos
stare secum. Illos nuper Macedŏnum animis subitam in-
cussisse formidinem: adhuc lymphatos ferri agique, arma
iacientes: expetere praesides Persarum imperii debitas e
vecordibus poenas. Nec ipsum ducem saniorem esse: 14
quippe ritu ferarum praedam modo, quam expeteret, in-
tuentem in perniciem, quae ante praedam posita esset, in-
currere.

Similis apud Macedŏnes quoque sollicitudo erat, no-
ctemque, velut in eam certamine edicto, metu egerunt.
Alexander non alias magis territus ad vota et preces Ari- 15
standrum vocari iubet. Ille in candida veste, verbenas
manu praeferens, capite velato, praeibat preces regi, Io-
vem Minervamque [et] Victoriam propitianti. Tunc qui- 16
dem sacrificio rite perpetrato, reliquum noctis acquietu-
rus in tabernaculum rediit. Sed nec somnum capere nec
quietem pati poterat. Modo e iugo montis aciem in dex-
trum Persarum cornu demittere agitabat, modo recta fronte
concurrere hosti, interdum haesitare, an potius in laevum
detorqueret agmen. Tandem gravatum animi anxietate 17
corpus altior somnus oppressit.

(49) Iamque luce orta duces ad accipienda imperia

convenerant, insolito circa praetorium silentio attoniti:
18 quippe alias accersere ipsos et interdum morantes casti-
gare assueverat: tunc ne ultimo quidem rerum discrimine
excitatum esse mirabantur et non somno quiescere, sed
19 pavore marcere credebant. Non tamen quisquam ex cu-
stodibus corporis intrare tabernaculum audebat: et iam
tempus instabat, nec miles iniussu ducis aut arma capere
20 poterat aut in ordines ire. Diu Parmenio cunctatus, cibum
ut caperent, ipse pronuntiat. Iamque exire necesse erat:
tunc demum intrat tabernaculum saepiusque nomine com-
21 pellatum, quum voce non posset, tactu excitavit. *Multa
lux*, inquit, *est: instructam aciem hostis admovit: tuus miles
adhuc inermis expectat imperium. Ubi est vigor ille animi
22 tui? nempe excitare vigiles soles.* Ad haec Alexander: *Cre-
disne, me prius somnum capere potuisse, quam exonerarem
animum sollicitudine, quae quietem morabatur?* signumque
23 pugnae tuba dari iussit. Et quum in eadem admiratione
Parmenio perseveraret, quod solutum se curis somnum
cepisse dixisset, *Minime*, inquit, *mirum est: ego enim, quum
Darēus terram ureret, vicos excinderet, alimenta corrumpe-
24 ret, potens mei non eram: nunc vero quid metuam, quum acie
decernere paret? Hercule, votum meum implevit. Sed huius
consilii postea quoque ratio reddetur: vos ite ad copias, qui-
bus quisque praeest. Ego iam adero et, quid fieri velim, ex-
25 ponam.* Raro admodum, admonitu magis amicorum quam
metu discriminis adeundi, thorace uti solebat: tunc quo-
que munimento corporis sumpto, processit ad milites. Haud
alias tam alacrem viderant regem: et vultu eius interrito
certam spem victoriae augurabantur.

26 (50) Atque ille, proruto vallo, exire copias iubet
aciemque disponit. In dextro cornu locati sunt equites,
quos agema appellabant. Praeerat his Clitus, cui iunxit
Philōtae turmas: ceterosque praefectos equitum lateri eius
27 applicuit. Ultima Meleāgri ala stabat, quam phalanx se-
quebatur. Post phalangem Argyraspȳdes erant: his Nicā-
28 nor, Parmeniōnis filius, praeerat. In subsidiis cum manu sua
Coenos, post eum Orestae Lyncestaeque sunt [positi]: post
illos Polypercon, dux peregrini militis: huius agmini proxi-

mus Amyntas erat. Philippus Balăcri Stymphaeos rege-
bat, in societatem nuper ascitos. Haec dextri cornus facies
erat. In laevo Cratĕrus Peloponnensium equites habebat, 29
Achaeorum et Locrensium et Malieôn turmis sibi adiun-
ctis. Hos Thessăli equites claudebant, Philippo duce. Pe-
ditum acies equitatu tegebatur. Frons laevi cornus haec
erat. Sed ne circumiri posset a multitudine, ultimum agmen 30
valida manu cinxerat. Cornua quoque subsidiis firmavit,
non recta fronte, sed a latere positis, ut, si hostis circum-
venire aciem tentasset, parata pugnae forent. Hic Agri- 31
āni erant, quibus Attălus praeerat, adiunctis sagittariis
Cretensibus. Ultimos ordines avertit a fronte, ut totam
aciem orbe muniret. Illyrii hic erant, adiuncto milite mer-
cede conducto. Thracas quoque simul obiecerat leviter
armatos. Adeoque aciem versabilem posuit, ut, qui ul- 32
timi stabant, ne circumirentur, verti tamen et in frontem
circumagi possent. Itaque non prima, quam latera, non
latera munitiora fuere, quam terga.

(51) His ita ordinatis, praecipit, ut, si falcatos currus 33
cum fremitu barbari emitterent, ipsi, laxatis ordinibus, im-
petum incurrentium silentio exciperent, haud dubius, sine
noxa transcursuros, si nemo se opponeret: sin autem sine
fremitu immisissent, eos ipsi clamore terrerent pavidos-
que equos telis utrimque suffoderent. Qui cornibus prae- 34
erant, extendere ea iussi, ita ut nec circumvenirentur, si
artius starent, nec tamen ultimam aciem exinanirent. Im- 35
pedimenta cum captivis, inter quos mater liberique Darēi
custodiebantur, haud procul acie in edito colle constituit,
modico praesidio relicto. Laevum cornu, sicut alias, Par-
meniōni tuendum datum: ipse in dextro stabat.

Nondum ad iactum teli pervenerant, quum Bion qui- 36
dam transfuga, quanto maximo cursu potuerat, ad regem
pervenit, nuntians, murices ferreos in terram defodisse
Darēum, qua hostem equites emissurum esse credebat,
notatumque certo signo locum, ut fraus evitari a suis pos-
set. Asservari transfuga iusso, duces convocat: exposi- 37
toque, quod nuntiatum erat, monet, ut regionem monstra
tam declinent equitemque periculum edoceant.

38 (52) Ceterum hortantem exercitus exaudire non po-
terat, usum aurium intercipiente fremitu duorum agminum,
sed in conspectu omnium duces et proximum quemque
interequitans alloquebatur.

CAP. XIV.

1 Emensis tot terras in spem victoriae, de qua dimican-
dum foret, hoc unum superesse discrimen. Granīcum hic
amnem Ciliciaeque montes et Syriam Aegyptumque prae-
euntibus raptas, ingentia spei gloriaeque incitamenta, re-
2 ferebat. Reprehensos ex fuga Persas pugnaturos, quia
fugere non possent. Tertium iam diem metu exsangues,
armis suis oneratos, in eodem vestigio haerere. Nullum
desperationis illorum maius indicium esse, quam quod
urbes, quod agros suos urerent, quicquid non corrupis-
3 sent, hostium esse confessi. Nomina modo vana gentium
ignotarum ne extimescerent. Neque enim ad belli discri-
men pertinere, qui ab his Scythae, quive Cadusii appella-
rentur. Ob id ipsum, quod ignoti essent, ignobiles esse.
4 Nunquam ignorari viros fortes: at imbelles, ex latebris
suis erutos, nihil praeter nomina afferre. Macedŏnas vir-
tute assecutos, ne quis toto orbe locus esset, qui tales vi-
5 ros ignoraret. Intuerentur barbarorum inconditum agmen
alium nihil praeter iaculum habere, alium funda saxa li-
brare, paucis iusta arma esse. Itaque illinc plures stare,
6 hinc plures dimicaturos. Nec postulare se, ut fortiter ca-
pesserent proelium, ni ipse ceteris fortitudinis fuisset ex-
emplum. Se ante prima signa dimicaturum. Spondere
pro se tot cicatrices, totidem corporis decora: scire ipsos,
unum paene se praedae communis exsortem in illis co-
7 lendis ornandisque usurpare victoriae praemia. Haec se
fortibus viris dicere. Si qui dissimiles eorum essent, illa
fuisse dicturum: pervenisse eo, unde fugere non possent.
Tot terrarum spatia emensis, tot amnibus montibusque
post tergum obiectis, iter in patriam et penates manu esse
8 faciendum. Sic duces, sic proximi militum instincti sunt.
(53) Darēus in laevo cornu erat, magno suorum agmi-
ne, delectis equitum peditumque, stipatus, contempserat-

que paucitatem hostis, vanam aciem esse, extentis corni-
bus, ratus. Ceterum, sicut curru eminebat, dextra laeva- 9
que ad circumstantia agmina oculos manusque circumfe-
rens, *Terrarum*, inquit, *quas Oceănus hinc alluit, illinc clau-*
dit Hellespontus, paulo ante domini, iam non de gloria, sed
de salute et, quod saluti praeponitis, de libertate pugnandum
est. Hic dies imperium, quo nullum amplius vidit aetas, aut 10
constituet aut finiet. Apud Granīcum minima virium parte
cum hoste certavimus: in Cilicia victos Syria poterat exci-
pere: magna munimenta regni Tigris atque Euphrātes erant.
Ventum est eo, unde pulsis ne fugae quidem locus est. Om- 11
nia tam diutino bello exhausta post tergum sunt: non incolas
suos urbes, non cultores habent terrae. Coniuges quoque et
liberi sequuntur hanc aciem, parata hostibus praeda, nisi
pro carissimis pignoribus corpora opponimus. Quod mea- 12
rum fuit partium, exercitum, quem paene immensa planities
vix caperet, comparavi: equos, arma distribui: commeatus,
ne tantae multitudini deessent, providi: locum, in quo acies
explicari posset, elegi. Cetera in vestra potestate sunt: au- 13
dete modo vincere famamque, infirmissimum adversus fortes
viros telum, contemnite.

(54) *Temeritas est, quam adhuc pro virtute timuistis:*
quae ubi primum impetum effudit, velut quaedam animalia,
emisso aculeo, torpet. Hi vero campi deprehendere pauci- 14
tatem, quam Ciliciae montes absconderant. Videtis ordines
raros, cornua extenta, mediam aciem vanam et exhaustam:
nam ultimi, quos locavit aversos, terga iam praebent. Obteri
mehercule equorum ungulis possunt, etiamsi nil praeter fal-
catos currus emisero. Et bello vicerimus, si vicimus proe- 15
lio: nam ne illis quidem ad fugam locus est: hinc Euphrātes,
illinc Tigris prohibet inclusos. Et quae antea pro illis erant, 16
in contrarium versa sunt. Nostrum mobile et expeditum
agmen est, illud praeda grave. Implicatos ergo spoliis no-
stris trucidabimus, eademque res et causa erit victoriae et
fructus. Quodsi quem e vobis nomen gentis movet, cogitet, 17
Macedŏnum illic arma esse, non corpora. Multum enim san-
guinem invicem hausimus, et semper gravior in paucitate ia-
ctura est. Nam Alexander, quantuscunque ignavis et timi- 18

dis videri potest, unum animal est et, si quid mihi creditis,
temerarium et vecors, adhuc nostro pavore quam sua virtute
19 felicius. Nihil autem potest esse diuturnum, cui non subest
ratio. Licet felicitas aspirare videatur, tamen ad ultimum
temeritati non sufficit. Praeterea breves et mutabiles vices
20 rerum sunt, et fortuna nunquam simpliciter indulget. For-
sitan ita dii fata ordinaverunt, ut Persarum imperium, quod
secundo cursu per ducentos triginta annos ad summum fa-
stigium evexerant, magno motu concuterent magis, quam af-
fligerent admonerentque nos fragilitatis humanae, cuius
21 nimia in prosperis rebus oblivio est. Modo Graecis ultro
bellum inferebamus: nunc in sedibus nostris propulsamus il-
latum. Iactamur invicem varietate fortunae. Videlicet im-
perium, quia mutuo affectamus, una gens non capit.
22 (55) Ceterum, etiamsi spes non subesset, necessitas ta-
men stimulare deberet: ad extrema perventum est. Matrem
meam, duas filias, Ochum in spem huius imperii genitum,
principes, illam sobolem regiae stirpis, duces vestros, regum
instar, vinctos habet: nisi quid in vobis spei, ego maiore mei
parte captivus sum. Eripite viscera mea ex vinculis: resti-
tuite mihi pignora, prŏ quibus ipsi mori non recusatis, paren-
23 tem, liberos: nam coniugem in illo carcere amisi. Credite,
nunc omnes hos tendere ad vos manus, implorare patrios
deos, opem vestram, misericordiam, fidem exposcere, ut com-
pedibus, ut servitute, ut precario victu ipsos liberetis. An
creditis, aequo animo his servire, quorum reges esse fa-
24 stidiunt? Video, admoveri hostium aciem: sed quo pro-
pius discrimen accedo, hoc minus his, quae dixi, possum
esse contentus. Per ego vos deos patrios aeternumque ignem,
qui praefertur altaribus, fulgoremque solis intra fines regni
mei orientis, per aeternam memoriam Cyri, qui ademptum
Medis Lydisque imperium primus in Persidem intulit: vin-
25 dicate ab ultimo dedecore nomen gentemque Persarum. Ite
alacres et spe pleni, ut, quam gloriam accepistis a maiori-
bus vestris, posteris relinquatis. In dextris vestris iam liber-
tatem, opem, spem futuri temporis geritis. Effugit mortem,
quisquis contempserit: timidissimum quemque consequitur.
26 Ipse non patrio more solum, sed etiam ut conspici possim,

curru vehor nec recuso, quo minus imitemini me, sive fortitudinis exemplum sive ignaviae fuero.

CAP. XV.

(56) Interim Alexander, ut et demonstratum A. 331 1
a transfuga insidiarum locum circumiret et Darēo, a. Chr. n. Kal. Octbr.
qui cornu tuebatur, occurreret, agmen obliquum Ol. 112, 2.
incedere iubet. Darēus quoque eodem suum obvertit, 2
Besso admonito, ut Massagĕtas equites in laevum Alexandri cornu [a] latere invehi iuberet. Ipse ante se falcatos 3
currus habebat, quos signo dato universos in hostem effudit. Ruebant laxatis habenis aurigae, quo plures, nondum satis proviso impetu, obtererent. Alios ergo hastae 4
multum ultra temonem eminentes, alios ab utroque latere dimissae falces laceravere. Nec sensim Macedŏnes cedebant, sed effusa fuga turbaverant ordines. Mazaeus quo- 5
que perculsis metum incussit, mille equitibus ad diripienda hostis impedimenta circumvehi iussis, ratus, captivos quoque, qui simul asservabantur, rupturos vincula, quum suos appropinquantes vidissent. Non fefellerat Parmeniōnem, 6
qui in laevo erat: propere igitur Polydamanta mittit ad regem, qui et periculum ostenderet et, quid fieri iuberet, consuleret. Ille, audito Polydamante, *Abi*, *nuntia*, inquit, 7
Parmeniōni, si acie vicerimus, non nostra solum nos recuperaturos, sed etiam, quae hostium sunt, occupaturos. Proinde 8
non est, quod virium quicquam subducat ex acie, sed, ut me, ut Philippo patre dignum est, contempto sarcinarum damno, fortiter dimicet. Interim barbari impedimenta turbaverant, 9
caesisque plerisque custodum captivi, vinculis ruptis, quicquid obvium erat, quo armari possent, arripiunt et aggregati suorum equitibus Macedŏnas ancipiti circumventos malo invadunt: laetique, qui circa Sisygambim 10
erant, vicisse Darēum, ingenti caede prostratos hostes, ad ultimum etiam impedimentis exutos esse nuntiant: quippe eandem fortunam ubique esse credebant et victores Persas ad praedam discurrisse. Sisygambis, hortantibus ca- 11
ptivis, ut animum a maerore allevaret, in eodem, quo antea fuit, perseveravit. Non vox ulla excidit ei, non oris

color vultusve mutatus est: sedit immobilis (credo, praecoci gaudio verita irritare fortunam), adeo ut, quid mallet,
12 intuentibus eam fuerit incertum. Inter haec Menĭdas, praefectus equitum Alexandri, cum paucis turmis opem impedimentis laturus advenerat, incertum, suone consilio, an regis imperio: sed non sustinuit Cadusiorum Scytharumque impetum: quippe vix tentato certamine refugit ad regem, amissorum impedimentorum testis magis, quam vindex.
13 Iam consilium Alexandri dolor vicerat, et, ne cura recuperandi sua militem a proelio averteret, non immerito verebatur. Itaque Arĕten, ducem hastatorum (sarissophŏros vocabant), adversus Scythas mittit.

14 (57) Inter haec currus, qui circa prima signa turbaverant aciem, in phalangem invecti erant. Macedŏnes con-
15 firmatis animis in medium agmen accipiunt. Vallo similis acies erat: iunxerant hastas et ab utroque latere temere incurrentium ilia suffodiebant. Circumire deinde currus et
16 propugnatores praecipitare coeperunt: ingens ruina equorum aurigarumque aciem compleverat. Hi territos regere non poterant, qui crebra iactatione cervicum non iugum modo excusserant, sed etiam currus everterant: vulnerati interfectos trahebant, nec consistere territi nec progredi
17 debiles poterant. Paucae tamen evasere quadrigae in ultimam aciem, iis, quibus inciderunt, miserabili morte consumptis: quippe amputata virorum membra humi iacebant, et quia calidis adhuc vulneribus aberat dolor, trunci quoque et debiles quidam arma tamen non omittebant, donec, multo sanguine effuso, exanimati procumberent.

18 Interim Arĕtes, Scytharum, qui impedimenta diripiebant, duce occiso, gravius territis instabat. Supervenere deinde missi a Darēo Bactriāni pugnaeque vertere fortunam. Multi ergo Macedŏnum primo impetu obtriti sunt,
19 plures ad Alexandrum refugerunt. Tum Persae, clamore sublato, qualem victores solent edere, ferociter in hostem, quasi ubique profligatum, incurrerunt. Alexander territos castigare, adhortari, proelium, quod iam elanguerat, solus accendere, confirmatisque tandem animis ire in hostem iubet.

(58) Rarior acies erat in dextro cornu Persarum: 20
namque inde Bactriāni discesserant ad opprimenda impedi-
menta. Itaque Alexander laxatos ordines invadit et multa
caede hostium invehitur. At qui in laevo cornu erant Per- 21
sae, spe, posse eum includi, agmen suum a tergo dimican-
tis opponunt: ingensque periculum in medio haerens
adisset, ni equites Agriāni, calcaribus subditis, circumfusos
regi barbaros adorti essent aversosque caedendo in se
obverti coëgissent. Turbata erat utraque acies. Alexander 22
et a fronte et a tergo hostem habebat: qui averso ei in-
stabant, ab Agriānis equitibus premebantur, et Bactriāni,
impedimentis hostium direptis, reversi ordines suos re-
cuperare non poterant: plura simul abrupta a ceteris ag-
mina, ubicunque alium alii fors miscuerat, dimicabant.
Duo reges, iunctis prope agminibus, proelium accenderant. 23
Plures Persae cadebant: par ferme utrimque numerus vul-
nerabatur: curru Darēus, Alexander equo vehebatur: 24
utrumque delecti tuebantur, sui immemores. Quippe
amisso rege nec volebant salvi esse nec poterant. Ante
oculos sui quisque regis mortem occumbere ducebat egre-
gium. Maximum tamen periculum adibant, quos maxime 25
tuebantur: quippe sibi quisque caesi regis expetebat decus.

(59) Ceterum, sive ludibrium oculorum sive vera spe- 26
cies fuit, qui circa Alexandrum erant, vidisse se credide-
runt paululum super caput regis placide volantem aqui-
lam, non sono armorum, non gemitu morientium territam:
diuque circa equum Alexandri pendenti magis quam vo-
lanti similis apparuit. Certe vates Aristander alba veste 27
indutus et dextra praeferens lauream militibus in pugnam
intentis avem monstrabat, haud dubium victoriae auspi-
cium. Ingens ergo alacritas et fiducia paulo ante territos 28
accendit ad pugnam, utique postquam auriga Darēi, qui
ante ipsum sedens equos regebat, hasta transfixus est.
Nec aut Persae aut Macedŏnes dubitavere, quin ipse rex
esset occisus. Ergo lugubri ululatu et incondito clamore 29
gemituque totam fere aciem adhuc aequo Marte pugnan-
tium turbavere cognati Darēi et armigeri: laevumque cornu
in fugam effusum destituerat currum, quem a dextra parte

30 stipati in medium agmen receperunt. Dicitur acinace stricto
Darēus dubitasse, an fugae dedecus honesta morte vitaret.
Sed eminens curru nondum omnem suorum aciem proelio
31 excedentem destituere erubescebat: dumque inter spem
et desperationem haesitat, sensim Persae cedebant et laxa-
verant ordines. Alexander, mutato equo, — quippe plures
fatigaverat, — resistentium adversa ora fodiebat, fugien-
32 tium terga. Iamque non pugna, sed caedes erat, quum
Darēus quoque currum suum in fugam vertit. Haerebat
in tergis fugientium victor, sed prospectum oculorum nu-
bes pulveris, quae ad coelum ferebatur, abstulerat: ergo
haud secus quam in tenebris errabant, ad sonum notae
33 vocis, ut signum, subinde coëuntes. Exaudiebant tamen
strepitus habenarum, quibus equi currum vehentes iden-
tidem verberabantur: haec sola fugientis vestigia excepta
sunt.

CAP. XVI.

1 (60) At in laevo Macedŏnum cornu, quod Parmenio,
sicut ante dictum est, tuebatur, longe alia fortuna utriusque
partis res gerebatur. Mazaeus cum omni suorum equitatu
2 vehementer invectus urgebat Macedŏnum alas. Iamque
abundans multitudine aciem circumvehi coeperat, quum
Parmenio equites nuntiare iubet Alexandro, in quo discri-
mine ipsi essent: ni mature subveniretur, non posse sisti
3 fugam. Iam multum viae praeceperat rex, imminens fu-
gientium tergis, quum a Parmeniōne tristis nuntius venit.
Refrenare equos iussi, qui sequebantur, agmenque con-
stitit, frendente Alexandro, eripi sibi victoriam e manibus
4 et Darēum felicius fugere, quam se sequi. Interim ad Ma-
zaeum superati regis fama pervenerat. Itaque, quamquam
validior erat, tamen fortuna partium territus perculsis
languidius instabat. Parmenio ignorabat quidem causam
sua sponte pugnae remissae, sed occasione vincendi stre-
5 nue est usus. Thessălos equites ad se vocari iubet. *Ec-
quid videtis*, inquit, *istos, qui ferociter modo instabant, pedem
referre, subito pavore perterritos? Nimirum nobis quoque
regis nostri fortuna vicit. Omnia Persarum caede strata sunt.*

Quid cessatis? an ne fugientibus quidem pares estis? Vera 6
dicere videbatur, et spes languentes quoque erexerat.
Subditis calcaribus, proruere in hostem: et illi iam non
sensim, sed citato gradu recedebant, nec quicquam fugae,
nisi quod nondum terga verterant, deerat. Parmenio ta- 7
men ignarus, quaenam in dextro cornu fortuna regis es-
set, repressit suos: Mazaeus, dato pugnae spatio, non
recto itinere, sed maiore et ob id tutiore circumitu Tigrin
superat et Babyloniam cum reliquiis devicti exercitus
intrat.

(61) Darēus paucis fugae comitibus ad Lycum am- 8
nem contenderat: quo traiecto dubitavit, an solveret pon-
tem: quippe hostem iam affore nuntiabatur. Sed tot milia
suorum, quae nondum ad amnem pervenerant, ponte
rescisso videbat hostis praedam fore. Abeuntem, quum 9
intactum sineret pontem, dixisse constat, malle se se-
quentibus iter dare, quam auferre fugientibus. Ipse in-
gens spatium fuga emensus media fere nocte Arbēla per-
venit.

Quis tot ludibria fortunae, ducum, agminum caedem 10
multiplicem, devictorum fugam, clades nunc singulorum,
nunc universorum aut animo assequi queat aut oratione
complecti? Propemodum saeculi res in unum illum diem
pro! fortuna cumulavit. Alii qua brevissimum patebat 11
iter, alii devios saltus et ignotas sequentibus calles pete-
bant. Eques pedesque confusi sine duce, armatis inermes,
integris debiles implicabantur. Deinde, misericordia in 12
metum versa, qui sequi non poterant, inter mutuos gemi-
tus deserebantur. Sitis praecipue fatigatos et saucios per-
urebat, passimque omnibus rivis prostraverant corpora,
praeterfluentem aquam hianti ore captantes. Quam quum 13
avide turbidam hausissent, tendebantur extemplo praecor-
dia, premente limo: resolutisque et torpentibus membris,
quum supervenisset hostis, novis vulneribus excitabantur.
Quidam, occupatis proximis rivis, deverterant longius, ut, 14
quicquid occulti humoris usquam manaret, exciperent,
nec ulla adeo avia et sicca lacuna erat, ut vestigantium
sitim falleret. E proximis vero itineri vicis ululatus senum 15

feminarumque exaudiebantur, barbaro ritu Darēum adhuc
regem clamantium.
16 (62) Alexander, ut supra dictum est, inhibito suorum
impetu, ad Lycum amnem pervenerat, ubi ingens multi-
tudo fugientium oneraverat pontem: et plerique, quum
hostis urgeret, in flumen se praecipitaverant gravesque
armis et proelio ac fuga defatigati gurgitibus haurieban-
17 tur. Iamque non pons modo fugientes, sed ne amnis qui-
dem capiebat agmina sua improvide subinde cumulantes:
quippe ubi intravit animos pavor, id solum metuunt, quod
18 primum formidare coeperunt. Alexander, instantibus suis,
impune abeuntem hostem permitteret sequi, hebetia esse
tela et manus fatigatas tantoque cursu corpora exhausta
19 et praeceps in noctem diei tempus causatus est. Revera
de laevo cornu, quod adhuc in acie stare credebat, solli-
citus reverti ad ferendam opem suis statuit. Iamque signa
converterat, quum equites a Parmeniōne missi illius quo-
20 que partis victoriam nuntiant. Sed nullum eo die maius
periculum adiit, quam dum copias reducit in castra. Pauci
eum et incompositi sequebantur, ovantes victoria: — quippe
omnes hostes aut in fugam effusos aut in acie cecidisse
21 credebant: — quum repente ex adverso apparuit agmen
equitum, qui primo inhibuere cursum, deinde, Macedŏnum
22 paucitate conspecta, turmas in obvios concitaverunt. Ante
signa rex ibat, dissimulato magis periculo, quam spreto.
23 Nec defuit ei perpetua in dubiis rebus felicitas: namque
praefectum equitatus avidum certaminis et ob id ipsum
incautius in se ruentem hasta transfixit: quo ex equo
24 lapso proximum ac dein plures eodem telo confodit. In-
vasere turbatos amici quoque: nec Persae inulti cadebant:
quippe non universae acies, quam hae tumultuariae manus,
25 vehementius iniere certamen. Tandem barbari, quum
obscura luce tutior fuga videretur esse, quam pugna, dis-
persis agminibus abiere. Rex extraordinario periculo de-
functus incolumes suos reduxit in castra.
26 (63) Cecidere Persarum, quorum numerum victores
finire potuerunt, milia XL: Macedŏnum minus quam CCC
27 desiderati sunt. Ceterum hanc victoriam rex maiore ex parte

virtuti quam fortunae suae debuit: animo, non, ut antea, loco
vicit. Nam et aciem peritissime instruxit et promptissime 28
ipse pugnavit et magno consilio iacturam sarcinarum im-
pedimentorumque contempsit, quum in ipsa acie summae
rei videret esse discrimen: dubioque adhuc pugnae eventu
pro victore se gessit: perculsos deinde hostium fudit, fu- 29
gientes, quod in illo ardore animi vix credi potest, pru-
dentius quam avidius persecutus est. Nam si, parte exer- 30
citus adhuc in acie stante, instare cedentibus perseveras-
set, aut culpa sua victus esset, aut aliena virtute vicisset.
Iam si multitudinem equitum occurrentium extimuisset,
victori aut foede fugiendum aut miserabiliter cadendum
fuit. Ne duces quidem copiarum sua laude fraudandi sunt: 31
quippe vulnera, quae quisque excepit, indicia virtutis sunt.
Hephaestiōnis brachium hasta ictum est: Perdicca et Coe- 32
nos et Menĭdas sagittis prope occisi. Et si vere aestimare 33
Macedŏnas, qui tunc erant, volumus, fatebimur, et regem
talibus ministris et illos tanto rege fuisse dignissimos.

LIBER V.

ARGUMENTUM.

I. Dareo Mediae fines ingresso, Arbelis potitur Alexander et Babylone, cuius situs, amplitudo, corrupti mores describuntur. II. Militibus praemia proponit, ut iis otium excuteret. Susa urbem ac regum Persarum thesauros recipit, Sisygambim solatur. III. Uxiorum regione superata, Madatem praefectum ac deditos et captivos tum libertate, tum immunitate donat Persidemquĕ intrare cogitans ab Ariobarzane recedere cogitur. IV. Captivo quodam iter paucis cognitum aperiente, Persarum exercitum, ipso Ariobarzane occiso, delet. V. Ad Persepolim properans captivorum Graecorum IV milia liberat. VI. Opulentissima urbe Persepoli direpta, interiorem Persidis regionem petit ac Mardorum domat gentem. VII. Alexander in convivio a Thaide impulsus Persarum regiam incendit, deinde persequi Dareum statuit. VIII. Darei suos ad pugnam hortantis oratio. IX. Variae principum sententiae ac tumultus ob Nabarzanis, qui cum Besso proditionis societatem inierat, consilium. X. Bessi et Narbazanis de Dareo prodendo aut occidendo nefaria deliberatio, quam miris

artibus occultant. XI. Insidiae proditorum Dareo aperiuntur. Is tamen praesens Graecorum respuit auxilium, paratus perire, si salvum esse sui nollent milites. XII. Bessus Dareum fictis verbis et lacrimis delusum comprehendit aureisque vinctum compedibus in sordido vehiculo ad Alexandrum deducere parat. XIII. Alexander, audito Darei periculo, ad Persarum exercitum contendit. Bessus autem cum reliquis parricidis arma vultumque victoris metuens Dareum multis confossum vulneribus relinquit fugaque sibi consulit. Darei corpus repertum Alexander lacrimis prosequitur et ad Sisygambim sepeliendum mittit.

CAP. I.

1 (1 ed. Zumpt.) Quae interim ductu imperioque Alexan-
dri vel in Graecia vel in Illyriis ac Thracia gesta sunt, si
suis quaeque temporibus reddere voluero, interrumpen-
2 dae sunt res Asiae, quas utique ad fugam mortemque Da-
rēi universas in conspectum dari et, sicut inter se cohae-
rent, ita opere ipso coniungi haud paulo aptius videri
potest. Igitur ante, quae proelio apud Arbēla coniuncta
sunt, ordiar dicere.
3 Darēus media fere nocte Arbēla pervenerat, eodem-
que magnae partis amicorum eius ac militum fugam fortuna
4 compulerat. Quibus convocatis exponit, haud dubitare se,
quin Alexander celeberrimas urbes agrosque omni copia
rerum abundantes petiturus esset: praedam opimam pa-
5 ratamque ipsum et milites eius spectare. Id suis rebus tali
in statu saluti fore: quippe se deserta cum expedita manu
petiturum. Ultima regni sui adhuc intacta esse: inde bello
6 vires haud aegre reparaturum. Occuparet sane gazam
avidissima gens et ex longa fame satiaret se auro, mox
futura praedae sibi: usu didicisse, pretiosam supellectilem
pellicesque et spadonum agmina nihil aliud fuisse, quam
onera et impedimenta: eadem trahentem Alexandrum, qui-
7 bus rebus antea vicisset, inferiorem fore. Plena omnibus
desperationis videbatur oratio, quippe Babyloniam, urbem
opulentissimam, dedi cernentibus: iam Susa, iam cetera
ornamenta regni causamque belli victorem occupaturum.
8 At ille docere pergit, non speciosa dictu, sed usu neces-
saria in rebus adversis sequenda esse: ferro geri bella,

non auro, viris, non urbium tectis: omnia sequi armatos:
sic maiores suos perculsos in principio rerum celeriter
pristinam reparasse fortunam. Igitur, sive confirmatis 9
eorum animis, sive imperium magis quam consilium se-
quentibus, Mediae fines ingressus est.

(2) Paulo post Alexandro Arbēla traduntur, regia su- 10
pellectile ditique gaza repleta: quattuor milia talentûm
fuere, praeterea pretiosae vestes, totius, ut supra dictum
est, exercitus opibus in illam sedem congestis. Ingruen- 11
tibus deinde morbis, quos odor cadaverum totis iacen-
tium campis vulgaverat, maturius castra movit. Eunti-
bus a parte laeva Arabia, odorum fertilitate nobilis regio,
campestre iter est. Inter Tigrin et Euphrāten iacentia tam 12
uberi et pingui solo sunt, ut a pastu repelli pecora dican-
tur, ne satietas perimat. Causa fertilitatis est humor, qui
ex utroque amne manat, toto fere solo propter venas aqua-
rum resudante. Ipsi amnes ex Armeniae montibus pro- 13
fluunt ac magno deinde aquarum divortio iter, quod coe-
perunt, percurrunt: duo milia et quingenta stadia emensi
sunt, qui amplissimum intervallum circa Armeniae montes
notaverunt. Iidem quum Mediae et Gordyaeorum terram 14
secare coeperunt, paulatim in artius coëunt et, quo longius
manant, hoc angustius inter se spatium terrae relinquunt.
Vicini maxime sunt in campis, quos incolae Mesopotamiam 15
appellant: mediam namque ab utroque latere concludunt.
Iidem per Babyloniorum fines in rubrum mare irrumpunt.
Alexander quartis castris ad Mennin urbem pervenit. Ca- 16
verna ibi est, ex qua fons ingentem bituminis vim effun-
dit, adeo ut satis constet, Babylonios muros ingentis
operis huius fontis bitumine interlitos esse.

(3) Ceterum Babyloniam procedenti Alexandro Ma- 17
zaeus, qui ex acie in eam urbem confugerat, cum adultis
liberis supplex occurrit, urbem seque dedens. Gratus ad-
ventus eius fuit regi: quippe magni operis obsidio futura
erat tam munitae urbis. Ad hoc vir illustris et manu 18
promptus famaque etiam proximo proelio celebris et ce-
teros ad deditionem sui incitaturus exemplo videbatur.
Igitur hunc quidem benigne cum liberis excipit: ceterum 19

quadrato agmine, quod ipse ducebat, velut in aciem irent,
ingredi suos iubet. Magna pars Babyloniorum constiterat
in muris, avida cognoscendi novum regem: plures obviam
20 egressi sunt. Inter quos Bagophănes, arcis et regiae pe-
cuniae custos, ne studio a Mazaeo vinceretur, totum iter
floribus coronisque constraverat, argenteis altaribus utro-
que latere dispositis, quae non ture modo, sed omnibus
21 odoribus cumulaverat. Dona eum sequebantur greges pe-
corum equorumque: leones quoque et pardales caveis
22 praeferebantur. Magi deinde suo more carmen canentes,
post hos Chaldaei Babyloniorumque non vates modo, sed
etiam artifices cum fidibus sui generis ibant: laudes hi
regum canere soliti, Chaldaei siderum motus et statas vi-
23 ces temporum ostendere. Equites deinde Babylonii, suo
equorumque cultu ad luxuriam magis quam ad magnifi-
centiam exacto, ultimi ibant. Rex armatis stipatus oppi-
danorum turbam post ultimos pedites ire iussit: ipse cum
curru urbem ac deinde regiam intravit. Postero die supel-
lectilem Darēi et omnem pecuniam recognovit.

24 (4) Ceterum ipsius urbis pulchritudo ac vetustas non
regis modo, sed etiam omnium oculos in semet haud im-
merito convertit. Semirămis eam condiderat, non, ut ple-
25 rique credidere, Belus, cuius regia ostenditur. Murus in-
structus laterculo coctili, bitumine interlitus, spatium XXX
et duorum pedum [in] latitudinem amplectitur: quadrigae
26 inter se occurrentes sine periculo commeare dicuntur. Al-
titudo muri L cubitorum eminet spatio: turres denis pedi-
bus quam murus altiores sunt. Totius operis ambitus
CCCLXV stadia complectitur: singulorum stadiorum stru-
cturam singulis diebus perfectam esse memoriae proditum
est. Aedificia non sunt admota muris, sed fere spatium
27 iugeri unius absunt. Ac ne totam quidem urbem tectis occu-
paverunt: per LXXX stadia habitatur, nec omnia continua
sunt, credo, quia tutius visum est, pluribus locis spargi.
Cetera serunt coluntque, ut, si externa vis ingruat, obses-
28 sis alimenta ex ipsius urbis solo subministrentur. Euphrā-
tes interfluit magnaeque molis crepidinibus coercetur. Sed
omnium operum magnitudinem circumveniunt cavernae

ingentes, in altitudinem pressae ad accipiendum impetum
fluminis, quod, ubi appositae crepidinis fastigium exces-
sit, urbis tecta corriperet, nisi essent specus lacusque, qui
exciperent. Coctili laterculo structi sunt: totum opus bi- 29
tumine adstringitur. Pons lapideus flumini impositus iun-
git urbem. Hic quoque inter mirabilia orientis opera nu-
meratus est: quippe Euphrātes altum limum vehit, quo
penitus ad fundamenta iacienda egesto vix sustinendo operi
firmum reperiunt solum: arenae autem subinde cumulatae 30
et saxis, quîs pons sustinetur, annexae morantur amnem,
qui retentus acrius, quam si libero cursu mearet, illiditur.
(5) Arcem quoque ambitu XX stadia complexam habent. 31
XXX pedes in terram turrium fundamenta demissa sunt, ad
LXXX summum munimenti fastigium pervenit. Super arcem, 32
vulgatum Graecorum fabulis miraculum, pensiles horti sunt,
summam murorum altitudinem aequantes multarumque ar-
borum umbra et proceritate amoeni. Saxo pilae, quae to- 33
tum onus sustinent, instructae sunt: super pilas lapide
quadrato solum stratum est, patiens terrae, quam altam
iniiciunt, et humoris, quo rigant terras: adeoque validas
arbores sustinent moles, ut stipites earum VIII cubitorum
spatium crassitudine aequent, in L pedum altitudinem
emineant, frugiferaeque sint, ut si terra sua alerentur. Et 34
quum vetustas non opera solum manu facta, sed etiam
ipsam naturam paulatim exedendo perimat, haec moles,
quae tot arborum radicibus premitur tantique nemoris
pondere onerata est, inviolata durat: quippe XX [pedes]
lati parietes sustinent, undecim pedum intervallo distan-
tes, ut procul visentibus silvae montibus suis imminere
videantur. Syriae regem Babylōne regnantem hoc opus 35
esse molitum memoriae proditum est, amore coniugis vi-
ctum, quae desiderio nemorum silvarumque in campestri-
bus locis virum compulit amoenitatem naturae genere hu-
ius operis imitari.

(6) Diutius in hac urbe quam usquam constitit rex: 36
nec alius locus disciplinae militari magis nocuit. Nihil ur-
bis eius corruptius moribus, nihil ad irritandas illiciendas-
que immodicas cupiditates instructius. Liberos coniuges- 37

que cum hospitibus stupro coire, modo pretium flagitii
detur, parentes maritique patiuntur. Convivales ludi tota
Perside regibus purpuratisque cordi sunt: Babylonii ma-
xime in vinum et quae ebrietatem sequuntur effusi sunt.
38 Feminarum convivia ineuntium in principio modestus est
habitus: dein summa quaeque amicula exuunt paulatim-
que pudorem profanant: ad ultimum (honos auribus habitus
sit) ima corporum velamenta proiiciunt. Nec meretricum
hoc dedecus est, sed matronarum virginumque, apud quas
39 comitas habetur vulgati corporis vilitas. Inter haec flagitia
exercitus ille domitor Asiae per XXXIV dies saginatus ad
ea, quae sequebantur, discrimina haud dubie debilior fu-
turus fuit, si hostem habuisset.

Ceterum, quo minus damnum sentiret, identidem in-
40 cremento renovabatur. Namque Amyntas Andromĕni ab
Antipătro Macedŏnum peditum sex milia adduxit, D prae-
41 terea eiusdem generis equites: cum his DC Thracas, ad-
iunctis peditibus suae gentis III milibus quingentis: et ex
Peloponnēso mercenarius miles ad IV milia advenerat cum
42 CCCLXXX equitibus. Idem Amyntas adduxerat L princi-
pum Macedoniae liberos adultos ad custodiam corpo-
ris: quippe inter epulas hi sunt regis ministri, iidemque
equos ineuntibus proelium admovent venantesque comi-
tantur et vigiliarum vices ante cubiculi fores servant: ma-
gnorumque praefectorum et ducum haec incrementa sunt
et rudimenta.

43 Igitur rex, arci Babyloniae Agathōne praesidere iusso
cum DCC Macedŏnum trecentisque mercede conductis,
praetores, qui regioni Babyloniae ac Ciliciae praeessent,
Menētem et Apollodōrum relinquit. Duo milia his mili-
tum cum mille talentis data: utrique praeceptum, ut in
44 supplēmentum milites legerent. Mazaeum transfugam sa-
trapea Babyloniae donat, Bagophănem, qui arcem tradi-
derat, se sequi iussit: Armenia Mithrēni, Sardium proditori,
45 data est. Ex pecunia deinde Babyloniae tradita Ma-
cedŏnum equitibus sexceni denarii tributi: peregrinus
eques quingenos accepit, ducenos pedes, trium stipendium
mensium.

CAP. II.

(7) His ita compositis, in regionem, quae Satrapēne 1
vocatur, pervenit. Fertilis terra, copia rerum et omni com-
meatu abundans. Itaque diutius ibi substitit ac, ne desi- 2
des otio demitterent animos, iudices dedit praemiaque
proposuit de virtute militari certantibus. Novem, qui for- 3
tissimi iudicati essent, singulis militum milibus praefuturi
erant (chiliarchas vocabant), tunc primum in hunc nume-
rum copiis distributis: namque antea quingenariae cohortes
fuerant nec fortitudinis praemia cesserant. Ingens mili- 4
tum turba convenerat, egregio interfutura certamini, testis
eadem cuiusque factorum et de iudicibus latura senten-
tiam: quippe verone an falso honos cuique haberetur,
ignorari non poterat. Primus omnium virtutis causa dona- 5
tus est Atharrĭas senior, qui omissum apud Halicarnasson
a iunioribus proelium unus maxime accenderat: proximus
ei Antigĕnes visus est: tertium locum Philōtas Augaeus
obtinuit: quartus Amyntae datus: post hos Antigŏnus et ab
eo Lyncestes Amyntas fuit: septimum locum Theodŏtus,
ultimum obtinuit Hellanīcus. In disciplinā quoque militaris 6
rei a maioribus [tradita] pleraque summa utilitate mutavit.
Nam quum ante equites in suam quisque gentem describe-
rentur seorsus a ceteris, exempto nationum discrimine,
praefectis, non utique suarum gentium, sed delectis, attri-
buit. Tuba, quum castra movere vellet, signum dabat, cu- 7
ius sonus plerumque, tumultuantium fremitu exoriente,
haud satis exaudiebatur: ergo perticam, quae undique
conspici posset, supra praetorium statuit, ex qua signum
eminebat, pariter omnibus conspicuum: observabatur ignis
noctu, fumus interdiu.

(8) Iamque Susa ei adituro Abulītes, regionis eius 8
praefectus, sive Darēi iussu, ut Alexandrum praeda reti-
neret, sive sua sponte filium obviam misit, traditurum se
urbem promittens. Benigne iuvenem excepit rex et eodem 9
duce ad Choaspen amnem pervenit, delicatam, ut fama est,
vehentem aquam. Hic Abulītes cum donis regalis opulen- 10
tiae occurrit. Dromades cameli inter dona erant, velocita-

tis eximiae, XII elephanti a Darēo ex India acciti, iam non
terror, ut speraverat, Macedŏnum, sed auxilium, opes victi
11 ad victorem transferente fortuna. Ut vero urbem intravit,
incredibilem ex thesauris summam pecuniae egessit, L
milia talentûm argenti non signati forma, sed rudi pon-
12 dere. Multi reges tantas opes longa aetate cumulaverant
liberis posterisque, ut arbitrabantur, quas una hora in
13 externi regis manus intulit. Consedit deinde in regia sella
multo excelsiore, quam pro habitu corporis. Itaque quum
pedes imum gradum non contingerent, unus ex regiis
14 pueris mensam subdidit pedibus. Et quum spadonem,
qui Darēi fuerat, ingemiscentem conspexisset rex, causam
maestitiae requisivit. Ille indicat, Darēum vesci in ea so-
litum seque sacram eius mensam ad ludibrium reciden-
15 tem sine lacrimis conspicere non posse. Subiit ergo regem
verecundia violandi hospitales deos, iamque subduci iu-
bebat, quum Philōtas: *Minime vero haec feceris, rex, sed
omen quoque accipe, mensam, ex qua libavit hostis epulas,
tuis pedibus esse subiectam.*

16 (9) Rex Persĭdis finem aditurus Susa urbem Archelāo
et praesidium III milium tradidit: Xenophĭlo arcis cura
mandata est, Macedŏnum aetate gravibus praesidere arcis
17 custodiae iussis: thesaurorum Callicrăti tutela permissa:
satrapea regionis Susiānae restituta Abulītae. Matrem
18 quoque Darēi et liberos in eadem urbe deponit. Ac forte
Macedonicas vestes multamque purpuram dono ex Mace-
donia sibi missam cum his, quae confecerant, tradi Sisy-
gambi iubet: — omni namque honore eam et filii quoque
19 pietate prosequebatur: — admonerique iussit, ut, si cordi
quoque vestis esset, conficere eam neptes suas assueface-
ret: dono se, quae docerent, dare. Ad hanc vocem lacri-
mae obortae prodidere animum aspernantis id munus:
quippe non aliud magis in contumeliam Persarum feminae
20 accipiunt, quam admovere lanae manus. Nuntiant, qui
dona tulerant, tristem esse Sisygambim, dignaque res et
excusatione et solatio visa. Ipse ergo pervenit ad eam et,
Mater, inquit, *hanc vestem, qua indutus sum, sororum non
donum solum, sed etiam opus vides: nostri decepere me mo-*

6*

res. Cave, obsecro, in contumeliam acceperis ignorationem 21
meam. Quae tui moris esse cognovi, ut spero, abunde servata sunt. Scio, apud vos filio in conspectu matris nefas esse con- 22
sidere, nisi quum illa permisit: quotiescunque ad te veni, donec, ut considerem, annueres, restiti. Procumbens venerari me saepe voluisti: inhibui. Dulcissimae matri Olympiădi nomen debitum tibi reddo.

CAP. III.

(10) Mitigato animo eius, rex quartis castris pervenit 1
ad Tigrim fluvium: Pasitĭgrim incolae vocant. Oritur in montibus Uxiorum et per L stadia silvestribus ripis praeceps inter saxa devolvitur. Accipiunt deinde eum campi, 2
quos clementiore alveo praeterit, iam navium patiens. DC sunt stadia mollioris soli, per quod leni tractu aquarum Persico mari se insinuat. Amne superato, cum IX milibus 3
peditum et Agriānis sagittariisque [et] Graecorum mercenariorum tribus milibus, additis Thracum [mille], in regionem Uxiorum pervenit. Finitima Susis est et in primam Persĭdem excurrit, artum inter se et Susiānos aditum relinquens. Madātes erat regionis praefectus, haud sane 4
temporum homo: quippe ultima pro fide experiri decreverat. Sed periti locorum Alexandrum docent, occultum iter 5
esse per calles et aversum ab urbe: si paucos misisset leviter armatos, super capita hostium evasuros. Quum 6
consilium placuisset, iidem itinerum fuerunt duces. M et D mercede conducti et Agriāni fere mille Taurōni praefecto dati ac post solis occasum iter ingredi iussi. Ipse, 7
tertia vigilia castris motis, circa lucis ortum superat angustias caesaque materia cratibus et pluteis faciundis, ut, qui turres admoverent, extra teli iactum essent, urbem obsidere coepit. Praerupta erant omnia, saxis et cotibus 8
impedita. Multis ergo vulneribus depulsi, ut quibus non cum hoste solum, sed etiam cum loco dimicandum esset, subibant tamen, quia rex inter primos constiterat, inter- 9
rogans, tot urbium victores an erubescerent haerere in obsidione castelli exigui et ignobilis, simul admonens, iam * *.

Inter haec eminus petebatur: quem testudine obiecta mi-
lites, [ubi], ut inde cederet, perpellere nequierant, tue-
bantur.
10 (11) Tandem Tauron super arcem urbis se cum suo
agmine ostendit: ad cuius conspectum et hostium animi
11 labare et Macedŏnes acrius proelium inire coeperunt. An-
ceps oppidanos malum urgebat, nec sisti vis hostium po-
terat. Paucis ad moriendum, pluribus ad fugam animus
fuit, magna pars in arcem concessit. Inde XXX oratoribus
missis ad deprecandum, triste responsum a rege redditur,
12 non esse veniae locum. Itaque suppliciorum quoque metu
perculsi ad Sisygambim, Darēi matrem, occulto itinere
ignotoque hostibus mittunt, qui peterent, ut ipsa regem
mitigaret, haud ignari, parentis eam loco diligi colique.
Et Madātes sororis eius filiam secum matrimonio iunxerat,
13 Darēum propinqua cognatione contingens. Diu Sisygam-
bis supplicum precibus repugnavit, abnuens, deprecatio-
nem pro illis convenire fortunae, in qua esset: adiecitque,
metuere sese, ne victoris indulgentiam fatigaret, saepius-
14 que cogitare, captivam esse se, quam reginam fuisse. Ad
ultimum victa litteris Alexandrum ita deprecata est, ut id
ipsum excusaret, quod deprecaretur: petere se, ut illis
quoque, si minus, sibi ignosceret: pro necessario ac pro-
pinquo suo, iam non hoste, sed supplice, tantum vitam
15 precari. Moderationem clementiamque regis, quae tunc
fuit, vel una haec res possit ostendere: non Madāti modo
ignovit, sed omnes et deditos et captivos libertate atque
immunitate donavit, urbem reliquit intactam, agros sine
tributo colere permisit. A victore Darēo plura mater non
impetrasset.
16 (12) Uxiorum dein gentem subactam Susianorum sa-
trapae contribuit: divisisque cum Parmeniōne copiis illum
campestri itinere procedere iubet, ipse cum expedito ag-
mine iugum montium cepit, quorum perpetuum dorsum
17 in Persĭdem excurrit. Omni hac regione vastata, tertio die
Persĭdem, quinto angustias, quas illi Susĭdas pylas vocant,
intrat. Ariobarzānes has cum XXV milibus peditum oc-
cupaverat rupes abscissas et undique praeruptas, in qua-

rum cacuminibus extra teli iactum barbari stabant, de in-
dustria quieti et paventibus similes, donec in artissimas
fauces penetraret agmen. Quod ubi contemptu sui pergere 18
vident, tum vero ingentis magnitudinis saxa per montium
prona devolvunt, quae incussa saepius subiacentibus pe-
tris maiore vi incidebant nec singulos modo, sed agmina
proterebant. Fundis quoque excussi lapides et sagittae 19
undique ingerebantur. Nec id miserrimum fortibus viris
erat, sed quod inulti, quod ferarum ritu, velut in fovea de-
prehensi, caederentur. Ira igitur in rabiem versa, eminen- 20
tia saxa complexi, ut ad hostem pervenirent, alius alium
levantes conabantur ascendere. Ea ipsa multorum simul
manibus correpta et convulsa in eos, qui commoverant,
recidebant. Nec stare ergo poterant nec niti, ne testudine 21
quidem protegi, quum tantae molis onera propellerent bar-
bari. Regem non dolor modo, sed etiam pudor temere in
illas angustias eiecti exercitus angebat. Invictus ante eam 22
diem fuerat, nihil frustra ausus: impune Ciliciae fauces
intraverat, mare quoque novum in Pamphyliam iter ape-
ruerat: tunc haesitabat deprehensa felicitas, nec aliud re-
medium erat, quam reverti, qua venerat. Itaque signo re- 23
ceptui dato, densatis ordinibus scutisque super capita
consertis, retro evadere ex angustiis iubet. XXX fuere
stadia, quae remensi sunt.

CAP. IV.

(13) Tum castris undique aperto loco positis, non con- 1
sultare modo, quid agendum esset, sed vates quoque ad-
hibere coepit a superstitione animi. Sed quid tum praedi- 2
cere Aristander, cui plurimum credebat ex vatibus, poterat?
Itaque damnatis intempestivis sacrificiis, peritos locorum
convocari iubet. Per Mediam iter ostendebant tutum aper-
tumque: sed rex deserere milites insepultos erubescebat, 3
ita tradito more, ut vix ullum militiae tam sollemne esset
munus, quam humandi suos. Captivos ergo, quos nuper 4
exceperat, vocari iubet: inter quos erat quidam Graecae
Persicaeque linguae peritus, qui frustra eum in Persĭdem
montium dorso exercitum ducere affirmat: silvestres esse

calles, vix singulis pervios: omnia contegi frondibus im-
5 plexosque arborum ramos silvas committere. Namque Per-
sis ab altero latere perpetuis montium iugis clauditur: quod
in longitudinem MDC, in latitudinem CLXX stadia procurrit.
Hoc dorsum a Caucăso monte ad rubrum mare pertinet:
quaque defecit mons, aliud munimentum, fretum, obiectum
6 est. Planities deinde sub radicibus montium spatiosa pro-
cumbit, fertilis terra multisque vicis atque urbibus fre-
7 quens. Araxes amnis per hos campos multorum aquas
torrentium evolvit in Medum: Medus ad mare ad meridiem
versus — minor amnis eo, quem accepit — evehitur,
gignendaeque herbae non alius est aptior, quicquid alluit,
8 floribus vestiens. Platani quoque et populi contegunt ri-
pas, ita ut procul visentibus continuata videantur monti-
bus nemora riparum. Quippe obumbratus amnis presso in
solum alveo dilabitur, imminentque colles, ipsi quoque
9 frondibus laeti, radices eorum humore subeunte. Regio
non alia tota Asia salubrior habetur: temperat coelum
hinc perpetuum iugum opacum et umbrosum, quod aestus
levat, illinc mare adiunctum, quod modico tepore terras
fovet.

10 (14) His captivus expositis interrogatus a rege, au-
ditune an oculis comperta haberet, quae diceret, pastorem
se fuisse et omnes eas calles percurrisse respondit: bis
11 captum, semel a Persis in Lycia, iterum ab ipso. Subit
animum regis memoria oraculo editae sortis: quippe con-
sulenti responsum erat, ducem in Persĭdem ferentis viae
12 Lycium civem fore. Igitur promissis, quanta et praesens
necessitas exigebat et ipsius fortuna capiebat, oneratum
armari iubet Macedŏnum more et, quod bene verteret,
monstrare iter: quamvis arduum et praeceps, evasurum
se esse cum paucis, nisi forte crederet, quo ipse pecoris
causa isset, Alexandrum pro gloria et perpetua laude ire
13 non posse. Etiam atque etiam docere captivus, quam dif-
ficile iter esset, maxime armatis. Tum rex, *Praedem*, in-
quit, *me accipe, neminem eorum, qui sequuntur, recusaturum*
14 *ire, qua duces.* Cratĕro igitur ad custodiam castrorum re-
licto cum peditibus, quîs assueverat, et iis copiis, quas

Meleāger ducebat, et sagittariis equitibus M praecipit, ut,
castrorum specie manente, plures de industria ignes fieri
imperet, quo magis barbari credant, ipsum regem in ca-
stris esse. Ceterum, si forte Ariobarzānes cognovisset, 15
per callium anfractus intrare, et ad occupandum iter suum
partem copiarum tentasset opponere, Cratĕrus eum, illato
terrore, retineret, ad propius periculum conversurum ag-
men: sin autem ipse hostem fefellisset et saltum occupas- 16
set, quum trepidantium barbarorum tumultum exaudisset
[et] persequentium regem, id ipsum iter, quo pridie pulsi
fuerant, ne dubitaret ingredi: quippe vacuum fore, hosti-
bus in semet aversis.

(15) Ipse tertia vigilia, silenti agmine ac ne tuba qui- 17
dem dato signo, pergit ad demonstratum iter callium. Tri-
dui alimenta portare militem iusserat, leviter armatum.
Sed praeter invias rupes ac praerupta saxa, vestigium sub- 18
inde fallentia, nix cumulata vento ingredientes fatigabat:
quippe, velut in foveas delati, hauriebantur et, quum a com-
militonibus allevarentur, trahebant magis adiuvantes, quam
sequebantur. Nox quoque et ignota regio ac dux, incer- 19
tum, an satis fidus, multiplicabant metum: si custodes fe-
fellisset, quasi feras bestias ipsos posse deprehendi: ex
unius captivi vel fide vel anima pendere et regis salutem
et suam. Tandem venere in iugum. A dextra iter ad ipsum 20
Ariobarzānen erat: hic Philōtam et Coenon cum Amynta
et Polyperconte, expeditam habentes manum, relinquit,
monitos, quia et eques pediti erat mixtus, ut, quum pin-
guissimum esset solum et pabuli fertile, sensim procede-
rent: duces erant itineris de captivis dati. Ipse cum armi- 21
geris et ala, quam agema appellabant, ardua semita, sed
longius a stationibus hostium remota, multa cum vexa-
tione processit. Medius erat dies, et fatigatis necessa- 22
ria quies: quippe tantundem itineris supererat, quantum
emensi erant, sed minus praecipitis atque ardui. Itaque 23
refectis cibo somnoque militibus, secunda vigilia surgit.
Et cetera quidem haud aegre praeterit: ceterum, qua se
montium iugum paulatim ad planiora demittit, ingens vo-
rago, concursu cavata torrentium, iter ruperat. Ad hoc 24

arborum rami alius alio implicati et cohaerentes ut perpe-
tuam obiecerant sepem. Desperatio igitur ingens, adeo ut
25 vix lacrimis abstinerent, incesserat. Praecipue obscuritas
terrori erat: nam etiamsi qua sidera internitebant, conti-
nenti fronde tectae arbores conspicere prohibebant. Ne
aurium quidem usus supererat, silvas quatiente vento,
qui concurrentibus ramis maiorem, quam pro flatu, sonum
26 edebat. Tandem expectata lux omnia, quae terribiliora
nox fecerat, minuit: circumiri brevi spatio poterat eluvies,
et sibi quisque dux itineris coeperat fieri.
27 (16) Evadunt ergo in editum verticem: ex quo ho-
stium statione conspecta strenue armati a tergo se osten-
dunt nihil tale metuentibus: quorum pauci, qui congredi
28 ausi erant, caesi sunt. Itaque hinc morientium gemitus,
hinc ad suos recurrentium miserabilis facies integros quo-
que, antequam discrimen experirentur, in fugam avertit.
29 Fremitu deinde in castra, quîs Cratĕrus praesidebat, illato,
ad occupandas angustias, in quibus pridie haeserant, mi-
30 les educitur. Simul et Philōtas cum Polyperconte Amyn-
taque et Coeno diversum iter ingredi iussus alium terro-
31 rem intulit barbaris. Undique ergo Macedŏnum armis ful-
gentibus, ancipiti malo oppressi memorabile tamen proe-
lium edunt. Ut opinor, ignaviam quoque necessitas acuit,
32 et saepe desperatio spei causa est. Nudi complectebantur
armatos et ingenti corporum mole secum ad terram de-
33 trahentes ipsorum telis plerosque fodiebant. Ariobarzānes
tamen XL ferme equitibus et quinque milibus peditum
stipatus per mediam aciem Macedŏnum cum multo suo-
rum atque hostium sanguine erupit, Persepŏlim urbem,
34 caput regionis, occupare festinans. Sed a custodibus ur-
bis exclusus, consecutis strenue hostibus, cum omnibus
fugae comitibus, renovato proelio, cecidit. Cratĕrus quo-
que, raptim agmine acto, supervenit.

CAP. V.

1 (17) Rex eodem loco, quo hostium copias fuderat,
castra communit. Quamquam enim undique fugati hostes
victoriam concesserant, tamen praealtae praecipitesque

fossae, pluribus locis obiectae, abruperant iter, sensim-
que et caute progrediendum erat, iam non hostium, sed
locorum fraude suspecta. Procedenti ei litterac redduntur 2
a Tiridāte, custode pecuniae regiae, indicantes, eos, qui in
urbe essent, audito eius adventu, diripere velle thesau-
ros dimissos: properaret occupare: expeditum iter esse,
quamquam Araxes amnis interfluat. Nullam virtutem regis 3
istius magis quam celeritatem laudaverim. Relictis pe-
destribus copiis, tota nocte cum equitibus itineris tanto
spatio fatigatis ad Araxen prima luce pervenit. Vici erant 4
in propinquo: quibus dirutis pontem ex materia eorum,
subditis saxis, strenue induxit.

Iamque haud procul urbe erant, quum miserabile ag- 5
men, inter pauca fortunae exempla memorandum, regi oc-
currit. Captivi erant Graeci, ad quattuor milia fere, quos
Persae vario suppliciorum modo affecerant: alios pedibus, 6
quosdam manibus auribusque amputatis inustisque barba-
rarum litterarum notis in longum sui ludibrium reservave-
rant: et quum se quoque alienae ditionis esse cernerent,
volentes regi occurrere non prohibuerant. Invisitata si- 7
mulacra, non homines videbantur, nec quicquam in illis
praeter vocem poterat agnosci. Plures igitur lacrimas
commovere, quam profuderant ipsi: quippe in tam multi-
plici variaque fortuna singulorum intuentibus similes qui-
dem, sed tamen dispares poenas, quis maxime miserabilis
esset, liquere non poterat. Ut vero Iovem illi tandem, Grae- 8
ciae ultorem, aperuisse oculos conclamavere, omnes pari
supplicio affecti sibi videbantur. Rex, abstersis, quas pro-
fuderat, lacrimis, bonum habere animum iubet, visuros
urbes suas coniugesque: et castra inde duo ab urbe stadia
communit.

(18) Graeci excesserant vallo, deliberaturi, quid po- 9
tissimum a rege peterent: quumque aliis sedem in Asia
rogare, aliis reverti domos placeret, Euctēmon Cymaeus
ita locutus ad eos fertur: *Ii, qui modo etiam ad opem pe-* 10
*tendam ex tenebris et carcere procedere erubuimus, ut nunc
est, supplicia nostra, quorum nos pudeat magis, an poeniteat,
incertum est, ostentare Graeciae velut laetum spectaculum*

11 *cupimus. Atqui optime miserias ferunt, qui abscondunt: nec*
ulla tam familiaris est infelicibus patria, quam solitudo et
status prioris oblivio. Nam qui multum in suorum misericor-
dia ponunt, ignorant, quam celeriter lacrimae inarescant.
12 *Nemo fideliter diligit, quem fastidit: nam et calamitas que-*
rula est et superba felicitas. Ita suam quisque fortunam in
consilio habet, quum de aliena deliberat. Nisi mutuo essemus
miseri, olim alius alii potuissemus esse fastidio: quid mirum
13 *est, fortunatos semper parem quaerere? Obsecro vos, olim*
vita defuncti quaeramus locum, in quo haec semesa membra
obruamus, ubi horribiles cicatrices celet exilium. Grati pror-
sus coniugibus, quas iuvenes duximus, revertemur! Liberi
in flore et aetatis et rerum agnoscent patres ergastuli detri-
14 *menta? Et quota pars nostri tot obire terras potest? Procul*
Europa in ultima orientis relegati, senes, debiles, maiore
membrorum parte multati, tolerabimus scilicet, quae armatos
15 *et victores fatigarunt. Coniuges deinde, quas captis fors et*
necessitas unicum solatium applicuit, parvosque liberos tra-
himus nobiscum, an relinquimus? Cum his venientes nemo
16 *agnoscere volet. Relinquemus ergo extemplo praesentia pi-*
gnora, quum incertum sit, an visuri simus illa, quae petimus?
Inter hos latendum est, qui nos miseros nosse coeperunt. Haec
Euctēmon.
17 (19) Contra Theaetētus Atheniensis orsus est dicere:
Neminem pium habitu corporis suos aestimaturum, utique
saevitia hostis, non natura calamitosos. Dignum esse omni
malo, qui erubesceret fortuito: tristem enim de mortalitate
ferre sententiam et desperare misericordiam, quia ipse
18 alteri denegaturus sit. Deos, quod ipsi nunquam optare
ausi forent, offerre patriam, coniuges, liberos et quicquid
19 homines vel vita aestimant vel morte redimunt. Quin illi
ex hoc carcere erumperent: alium domi esse coeli hau-
stum, alium lucis aspectum: mores, sacra, linguae com-
mercium etiam a barbaris expeti: quae ingenita ipsi omis-
suri sint sua sponte, non ob aliud tam calamitosi, quam
20 quod illis carere coacti essent. Se certe rediturum ad pe-
nates et in patriam tantoque beneficio regis usurum: si
quos contubernii liberorumque, quos servitus coëgisset

agnoscere, amor detineret, relinquerent, quibus nihil patria
carius esset.

Pauci huius sententiae fuere: ceteros consuetudo na- 21
turâ potior vicit. Consenserunt, petendum esse a rege, ut
aliquam ipsis attribueret sedem. Centum ad hoc electi 22
sunt: quos Alexander ratus, quod ipse praestare cogita-
bat, petituros, *Iumenta*, inquit, *assignari*, *quae vos vehe-*
rent, et singulis vestrum milia denariûm dari iussi. Quum re-
dieritis in Graeciam, praestabo, *ne quis statum suum, si haec*
calamitas absit, vestro credat esse meliorem. Illi, obortis 23
lacrimis, terram intuebantur nec aut erigere vultus aut lo-
qui audebant: tandem, rege tristitiae causam exigente,
Euctēmon similia iis, quae in consilio dixerat, respondit.
Atque ille non fortunae solum eorum, sed etiam poeniten- 24
tiae misertus terna milia denariûm singulis dari iussit: de-
nae vestes adiectae sunt, et armenta cum pecoribus ac
frumento data, ut coli serique attributus iis ager posset.

CAP. VI.

(20) Postero die convocatos duces copiarum docet, 1
nullam infestiorem urbem Graecis esse, quam regiam ve-
terum Persĭdis regum. Hinc illa immensa agmina infusa:
hinc Darēum prius, dein Xerxem Europae impium intulisse
bellum. Excidio illius parentandum esse maiori- A. 330
bus. Iamque barbari, deserto oppido, qua quem- a. Chr. n. 2
que metus agebat, diffugerant: quum rex phalan- mense
gem nihil cunctatus inducit. Multas urbes refertas Ianuario. Ol. 112, 2.
opulentia regia partim expugnaverat, partim in fidem ac-
ceperat, sed urbis huius divitiae vicere praeterita. In hanc 3
totius Persĭdis opes congesserant barbari: aurum argen-
tumque cumulatum erat, vestis ingens modus, supellex
non ad usum, sed ad ostentationem luxus comparata. Ita- 4
que inter ipsos victores ferro dimicabatur: pro hoste erat,
qui pretiosiorem occupaverat praedam: et quum omnia,
quae reperiebant, capere non possent, iam res non occu-
pabantur, sed aestimabantur. Lacerabant regias vestes, 5
ad se quisque partem trahentes: dolabris pretiosae artis
vasa caedebant: nihil neque intactum erat neque integrum

ferebatur: abrupta simulacrorum membra, ut quisque avel-
6 lerat, trahebat. Neque avaritia solum, sed etiam crudelitas
in capta urbe grassata est: auro argentoque onusti vilia
captivorum corpora trucidabant, passimque obvii caede-
7 bantur, quos ante pretium sui miserabiles fecerat. Multi
ergo hostium manus voluntaria morte occupaverunt, pre-
tiosissima vestium induti e muris semetipsos cum coniu-
gibus ac liberis in praeceps iacientes. Quidam ignes (quod
paulo post facturus hostis videbatur) subiecerant aedibus,
8 ut cum suis vivi cremarentur. Tandem suis rex corporibus
et cultu feminarum abstinere iussit. Ingens captivae pe-
9 cuniae modus traditur, prope ut fidem excedat. Ceterum
aut de aliis quoque dubitabimus, aut credemus, in huius
urbis gaza fuisse C et XX milia talentûm: ad quae vehenda
(namque ad usus belli secum portare decreverat) iumenta
10 et camelos a Susis et a Babylōne contrahi iussit. Acces-
sere ad hanc pecuniae summam, captis Persagădis, sex
milia talentûm. Cyrus Persagădum urbem condiderat, quam
Alexandro praefectus eius Gobăres tradidit.

11 (21) Rex arcem Persepŏlis, III milibus Macedŏnum
praesidio relictis, Nicarchĭden tueri iubet: Tiridāti quoque,
qui gazam tradiderat, servatus est honos, quem apud Da-
rēum habuerat: magnaque exercitus parte et impedimentis
ibi relictis Parmeniōna Craterumque praefecit. A. 330
12 Ipse cum mille equitibus peditumque expedita a. Chr. n. vere.
manu interiorem Persĭdis regionem sub ipsum Ver- Ol. 112, 2.
giliarum sidus petiit multisque imbribus et prope intole-
rabili tempestate vexatus procedere tamen, quo intende-
13 rat, perseveravit. Ventum erat ad iter perpetuis obsitum
nivibus, quas frigoris vis gelu adstrinxerat, locorumque
squalor et solitudines inviae fatigatum militem terrebant,
humanarum rerum terminos se videre credentem. Omnia
vasta atque sine ullo humani cultus vestigio attoniti intue-
bantur et, antequam lux quoque et coelum ipsos defice-
14 rent, reverti iubebant. Rex castigare territos supersedit:
ceterum ipse equo desiluit pedesque per nives et concre-
tam glaciem ingredi coepit. Erubuerunt non sequi pri-
mum amici, deinde copiarum duces, ad ultimum milites:

primusque rex dolabra glaciem perfringens iter sibi fecit:
exemplum regis ceteri imitati sunt. Tandem propemodum 15
invias silvas emensi humani cultus rara vestigia et passim errantes pecorum greges repperere: et incolae, qui sparsis tuguriis habitabant, quum se callibus inviis septos esse credidissent, ut conspexere hostium agmen, interfectis, qui comitari fugientes non poterant, devios montes
et nivibus obsitos petiverunt. Inde per colloquia captivo- 16
rum paulatim feritate mitigata, tradidere se regi. Nec in deditos gravius consultum.

Vastatis inde agris Persĭdis vicisque compluribus re- 17
dactis in potestatem, ventum est in Mardorum gentem bellicosam et multum a ceteris Persis cultu vitae abhorrentem. Specus in montibus fodiunt, in quos seque ac coniuges et liberos condunt: pecorum aut ferarum carne vescuntur.
Ne feminis quidem pro naturae habitu molliora ingenia 18
sunt: comae prominent hirtae, vestis super genua est, funda vinciunt frontem: hoc et ornamentum capitis et te-
lum est. Sed hanc quoque gentem idem fortunae impetus 19
domuit. Itaque tricesimo die, postquam a Persepŏli pro-
fectus erat, eodem rediit. Dona deinde amicis ceterisque 20
pro cuiusque merito dedit. Propemodum omnia, quae in ea urbe ceperat, distributa.

CAP. VII.

(22) Ceterum ingentia animi bona, illam indolem, qua 1
omnes reges antecessit, illam in subeundis periculis constantiam, in rebus moliendis efficiendisque velocitatem, in deditos fidem, in captivos clementiam, in voluptatibus permissis quoque et usitatis temperantiam, haud tolerabili
vini cupiditate foedavit. Hoste et aemulo regni reparante 2
tummaxime bellum, nuper subactis, quos vicerat, novumque imperium aspernantibus, de die inibat convivia, quibus feminae intererant, non quidem, quas violari nefas esset, quippe pellices, licentius, quam decebat, cum armato vi-
vere assuetae. Ex his una Thais, et ipsa temulenta, maxi- 3
mam apud omnes Graecos initurum gratiam affirmat, si regiam Persarum iussisset incendi: expectare hoc eos,

4 quorum urbes barbari delessent. Ebrio scorto de tanta re
ferenti sententiam unus et alter, et ipsi mero onerati, as-
sentiuntur. Rex quoque avidior fuit, quam patientior:
Quin igitur ulciscimur Graeciam et urbi faces subdimus?
5 Omnes incaluerant mero: itaque surgunt temulenti ad in-
cendendam urbem, cui armati pepercerant. Primus rex
ignem regiae iniecit, tum convivae et ministri pellicesque.
Multa cedro aedificata erat regia: quae, celeriter igne
6 concepto, late fudit incendium. Quod ubi exercitus, qui
haud procul urbe tendebat, conspexit, fortuitum ratus ad
7 opem ferendam concurrit. Sed ut ad vestibulum regiae
ventum est, vident regem ipsum adhuc aggerentem igni
faces. Omissa igitur, quam portaverant, aqua, aridam ma
teriem in incendium iacere coeperunt.

8 (23) Hunc exitum habuit regia totius orientis, unde
tot gentes antea iura petebant, patria tot regum, unicus
quondam Graeciae terror, molita mille navium classem et
exercitus, quibus Europa inundata est, contabulato mari
molibus perfossisque montibus, in quorum specus fretum
9 immissum est. Ac ne tam longa quidem aetate, quae ex-
cidium eius secuta est, resurrexit. Alias urbes habuere
Macedŏnum reges, quas nunc habent Parthi: huius vesti-
gium non inveniretur, nisi Araxes amnis ostenderet. Haud
procul moenibus fluxerat: inde urbem fuisse XX stadiis
10 distantem credunt magis quam sciunt accolae. Pudebat
Macedŏnes, tam praeclaram urbem a comissabundo rege
deletam esse. Itaque res in serium versa est, et imperave-
runt sibi, ut crederent, illo potissimum modo fuisse delen-
11 dam. Ipsum, ut primum gravatam ebrietate mentem quies
reddidit, poenituisse constat et dixisse, maiores poenas
Persas Graecis daturos fuisse, si ipsum in solio regiaque
12 Xerxis conspicere coacti essent. Postero die Lycio, itineris,
quo Persĭdem intraverat, duci, XXX talenta dono dedit.

Hinc in regionem Mediae transiit, ubi supplementum
novorum e Cilicia militum occurrit. Peditum erant quin-
que milia, equites mille: utrisque Platon Athenien- A. 330
sis praeerat. His copiis auctus Darēum persequi mense Maio.
statuit. Ol. 112, 2.

CAP. VIII.

(24) Ille iam Ecbatăna pervenerat. Caput Mediae urbs 1 haec: nunc tenent Parthi, eaque aestiva agentibus sedes est. Adire deinde Bactra decreverat, sed veritus, ne celeritate Alexandri occuparetur, consilium iterque mutavit. Aberat ab eo Alexander stadia MD: sed iam nullum inter- 2 vallum adversus velocitatem eius satis longum videbatur. Itaque proelio magis quam fugae se praeparabat. XXX 3 milia peditum sequebantur, in quibus Graecorum erant quattuor milia, fidelitate erga regem ad ultimum invicta. Funditorum quoque et sagittariorum manus quattuor milia 4 expleverat: praeter hos III milia et CCC equites erant, maxime Bactrianorum. Bessus praeerat, Bactriānae regionis praefectus. Cum hoc agmine Darēus paulum declina- 5 vit via militari, iussis praecedere lixis impedimentorumque custodibus. Consilio deinde advocato, *Si cum ignavis*, 6 inquit, *et pluris qualemcunque vitam honesta morte aestimantibus me fortuna iunxisset, tacerem potius, quam frustra verba consumerem. Sed maiore, quam vellem, documento et vir-* 7 *tutem vestram et fidem expertus magis etiam conniti debeo, ut dignus talibus amicis sim, quam dubitare, an vestri similes adhuc sitis. Ex tot milibus, quae sub imperio fuerunt meo, bis me* 8 *victum, bis fugientem persecuti estis. Fides vestra et constantia, ut regem me esse credam, facit. Proditores et transfugae* 9 *in urbibus meis regnant: non hercule, quia tanto honore digni habentur, sed ut praemiis eorum vestri sollicitentur animi. Meam fortunam tamen, quam victoris, maluistis sequi, dignissimi, quibus, si ego non possim, dii pro me gratiam referant. Et mehercule, referent. Nulla erit tam surda posteritas,* 10 *nulla tam ingrata fama, quae non in coelum vos debitis laudibus ferat.* (25) *Itaque etiamsi consilium fugae, a qua multum abhorret animus, agitassem, vestra tamen virtute fretus obviam issem hosti. Quousque enim in regno exulabo et per* 11 *fines imperii mei fugiam externum et advenam regem, quum liceat experto belli fortunam aut reparare, quae amisi, aut honesta morte defungi? Nisi forte satius est, expectare victo-* 12 *ris arbitrium et Mazaei et Mithrēnis exemplo precarium accipere regnum nationis unius, ut iam malit ille gloriae suae*

13 *quam irae obsequi. Nec dii siverint, ut hoc decus mei capitis
aut demere mihi quisquam aut condonare possit, nec hoc im-
perium vivus amittam, idemque erit regni mei, qui spiritus*
14 *finis. Si hic animus, si haec lex, nulli non parta libertas est:
nemo e vobis fastidium Macedŏnum, nemo vultum superbum
ferre cogetur. Sua cuique dextra aut ultionem tot malorum*
15 *pariet aut finem. Equidem, quam versabilis fortuna sit, do-
cumentum ipse sum nec immerito mitiores vices eius expecto.
Sed si iusta ac pia bella dii aversantur, fortibus tamen viris*
16 *licebit honeste mori. Per ego vos decora maiorum, qui totius
orientis regna cum memorabili laude tenuerunt, per illos
viros, quibus stipendium Macedonia quondam tulit, per tot
navium classes in Graeciam missas, per tot tropaea regum
oro et obtestor, ut nobilitate vestra gentisque dignos spiritus*
17 *capiatis, ut eadem constantia animorum, qua praeterita tole-
rastis, experiamini, quicquid deinde fors tulerit. Me certe in
perpetuum aut victoria egregia nobilitabit aut pugna.*

CAP. IX.

1 (26) Haec dicente Darēo, praesentis periculi species
omnium simul corda animosque horrore perstrinxerat, nec
aut consilium suppetebat aut vox: quum Artabāzus, ve-
tustissimus amicorum, quem hospitem fuisse Philippi su-
pra diximus, *Nos vero*, inquit, *pretiosissimam vestem induti
armisque, quanto maximo cultu possumus, adornati regem in
aciem sequemur, ea quidem mente, ut victoriam speremus,*
2 *mortem non recusemus.* Assensu excepere ceteri hanc vo-
cem. Sed Nabarzānes, qui in eodem consilio erat cum
Besso, inauditi antea facinoris societate inita, regem suum
per milites, quibus ambo praeerant, comprehendere et
vincire decreverant, ea mente, ut, si Alexander ipsos in-
secutus foret, tradito rege vivo, inirent gratiam victoris,
magni profecto cepisse Darēum aestimaturi: sin autem
eum effugere potuissent, interfecto Darēo, regnum ipsi oc-
3 cuparent bellumque renovarent. Hoc parricidium quum
diu volutassent, Nabarzānes aditum nefariae spei prae-
parans, *Scio, me*, inquit, *sententiam esse dicturum, prima
specie haudquaquam auribus tuis gratam. Sed medici quoque*

graviores morbos asperis remediis curant, et gubernator, ubi
naufragium timet, iactura, quicquid servari potest, redimit.
Ego tamen, non ut damnum quidem facias, suadeo, sed ut te 4
ac regnum tuum salubri ratione conserves. Diis adversis bel-
lum inimus, et pertinax fortuna Persas urgere non desinit.
Novis initiis et ominibus opus est. Auspicium et imperium in-
terim alii trade, qui tamdiu rex appelletur, donec Asia dece-
dat hostis, victor deinde regnum tibi reddat. Hoc autem brevi 5
futurum ratio promittit. Bactra intacta sunt, Indi et Sacae
in tua potestate: tot populi, tot exercitus, tot equitum pedi-
tumque milia ad renovandum bellum vires paratas habent,
ut maior belli moles supersit, quam exhausta sit. Quid rui- 6
mus beluarum ritu in perniciem non necessariam? Fortium
virorum est, magis mortem contemnere, quam odisse vitam.
Saepe taedio laboris ad vilitatem sui compelluntur ignavi: at 7
nihil virtus inexpertum omittit. Itaque ultimum omnium mors
est, ad quam non pigre ire satis est. Proinde si Bactra, quod 8
tutissimum receptaculum est, petimus, praefectum regionis
eius Bessum regem temporis gratia statuamus. Compositis
rebus, iusto regi tibi fiduciarium restituet imperium.

(27) Haud mirum est, Darēum non temperasse animo, 9
quamquam, tam impiae voci quantum nefas subesset, late-
bat. Itaque, *Pessimum*, inquit, *mancipium*, *repperisti exop-*
tatum tibi tempus, *quo parricidium aperires?* strictoque 10
acinace interfecturus eum videbatur, ni propere Bessus
Bactrianique, [quasi] deprecarentur, tristium specie, cete-
rum, si perseveraret, vincturi, circumstetissent. Nabarzānes 11
interim elapsus, mox et Bessus consecutus copias, quibus
praeerant, a cetero exercitu secedere iubent, secretum
inituri consilium. Artabāzus convenientem praesenti for- 12
tunae sententiam orsus mitigare Darēum, temporum iden-
tidem admonens, coepit: ferret aequo animo qualiumcun-
que, suorum tamen vel stultitiam vel errorem. Instare
Alexandrum, gravem, etiamsi omnes praesto essent: quid
futurum, si persecuti fugam ipsius alienentur? Aegre pa- 13
ruit Artabāzo: et quamquam movere castra statuerat, tur-
batis tamen omnium animis eodem in loco substitit. Sed
attonitus maestitia simul et desperatione tabernaculo se

14 inclusit. Ergo in castris, quae nullius regebantur imperio,
varii animorum motus erant, nec in commune, ut antea,
15 consulebatur. Dux Graecorum militum Patron arma capere
suos iubet paratosque esse ad exequendum imperium.
16 Persae secesserant: Bessus cum Bactriānis erat tentabat-
que Persas abducere, Bactra et intactae regionis opulenta
simulque, quae manentibus instarent pericula, ostentans.
Persarum omnium eadem fere fuit vox, nefas esse, deseri
17 regem. Inter haec Artabāzus omnibus imperatoriis funge-
batur officiis: ille Persarum tabernacula circumire, hortari,
monere nunc singulos, nunc universos non ante destitit,
quam satis constaret, imperata facturos. Idem aegre a
Darēo impetravit, ut cibum caperet animumque rebus ad-
verteret.

CAP. X.

1 (28) At Bessus et Nabarzānes olim agitatum scelus
exequi statuunt, regni cupiditate accensi: Darēo autem in-
2 columi tantas opes sperare non poterant. Quippe in illis
gentibus regum eximia maiestas est: ad nomen quoque
barbari conveniunt, et pristinae veneratio fortunae sequi-
3 tur adversam. Inflabat impios animos regio, cui praeerant,
armis virisque et spatio locorum nulli earum gentium se-
cunda. Tertiam partem Asiae tenet: multitudo iuniorum
4 exercitus, quos amiserat Darēus, aequabat. Itaque non il-
lum modo, sed etiam Alexandrum spernebant, inde vires
5 imperii repetituri, si regis potiri contigisset. Diu omnibus
cogitatis, placuit, per milites Bactriānos ad omne obse-
quium destinatos regem comprehendere mittique nuntium
6 ad Alexandrum, qui indicaret, vivum asservari eum, si, id
quod timebant, proditionem aspernatus esset, occisuri Da-
7 rēum et Bactra cum suarum gentium manu petituri. Cete-
rum propalam comprehendi Darēus non poterat, tot Per-
sarum milibus laturis opem regi: Graecorum quoque fides
8 timebatur. Itaque quod vi non poterant, fraude assequi
tentant: poenitentiam secessionis simulare decreverant et
9 excusare apud regem consternationem suam. Interim, qui
Persas sollicitarent, mittuntur. Hinc spe, hinc metu milita-

res animos versant: ruinae rerum subdere illos capita: in
perniciem trahi, quum Bactra pateant, exceptura eos donis
et opulentia, animis quam concipere non possint.
(29) Haec agitantibus Artabāzus supervenit sive re- 10
gis iussu sive sua sponte, affirmans, mitigatum esse Da-
rēum et eundem illis amicitiae gradum patere apud regem.
Illi lacrimantes nunc purgare se, nunc Artabāzum orare, ut 11
causam ipsorum tueretur precesque perferret. Sic peracta 12
nocte, sub lucis exortum Bessus et Nabarzānes cum Ba-
ctriānis militibus in vestibulo praetorii aderant, titulum
sollemnis officii occulto sceleri praeferentes. Darēus,
signo ad eundum dato, currum pristino more conscendit.
Nabarzānes ceterique parricidae procumbentes humi, quem 13
paulo post in vinculis habituri erant, sustinuere venerari:
lacrimas etiam poenitentiae indices profuderunt: adeo hu-
manis ingeniis parata simulatio est. Preces deinde suppli- 14
citer admotae Darēum natura simplicem et mitem non
credere modo, quae affirmabant, sed flere etiam coëgerunt.
Ac ne tum quidem cogitati sceleris poenituit, quum intue- 15
rentur, qualem et regem et virum fallerent. Ille quidem
securus periculi, quod instabat, Alexandri manus, quas
solas timebat, effugere properabat.

CAP. XI.

(30) Patron autem, Graecorum dux, praecepit suis, 1
ut arma, quae in sarcinis antea ferebantur, induerent, ad
omne imperium suum parati et intenti. Ipse currum regis 2
sequebatur, occasioni imminens alloquendi eum: quippe
Bessi facinus praesenserat. Sed Bessus id ipsum metuens,
custos verius quam comes, a curru non recedebat. Diu 3
ergo Patron cunctatus ac saepius sermone revocatus, inter
fidem timoremque haesitans, regem intuebatur. Qui ut tan- 4
dem advertit oculos, Bubăcen spadonem inter proximos
currum sequentem percontari iubet, numquid ipsi velit di-
cere. Patron se vero, sed remotis arbitris loqui velle cum
eo respondit: iussusque propius accedere sine interprete
(nam haud rudis Graecae linguae Darēus erat), *Rex*, in- 5
quit, *ex L milibus Graecorum supersumus pauci, omnis for-*

tunae tuae comites et in hoc tuo statu iidem, qui, florente te,
fuimus, quascunque terras elegeris, pro patria et domesticis
6 *rebus petituri. Secundae adversaeque res tuae copulavere*
nos tecum. Per hanc fidem invictam oro et obtestor, in nostris
castris tibi tabernaculum statue, nos corporis tui custodes esse
patiaris. Omisimus Graeciam, nulla Bactra sunt nobis: spes
omnis in te, utinam etiam ceteris esset. Plura dici non attinet.
Custodiam corporis tui externus et alienigena non deposce-
rem, si crederem, alium posse praestare.
7 (31) Bessus, quamquam erat Graeci sermonis igna-
rus, tamen, stimulante conscientia, indicium profecto Pa-
trōnem detulisse credebat: et, interpretis [ore] relato ser-
8 mone Graeci, exempta dubitatio est. Darēus autem, quan-
tum ex vultu concipi poterat, haud sane territus percontari
Patrōna causam consilii, quod afferret, coepit. Ille non
ultra differendum ratus, *Bessus*, inquit, *et Nabarzānes in-*
sidiantur tibi: in ultimo discrimine et fortunae tuae et vita.
9 *Hic dies aut parricidis aut tibi futurus ultimus.* Et Patron
10 quidem egregiam conservati regis gloriam tulerat. Elu-
dant, rideant licet, quibus forte temere humana negotia
volvi agique persuasum est: [equidem aeterna constitu-
tione crediderim] nexuque causarum latentium et multo
ante destinatarum suum quemque ordinem immutabili
11 lege percurrere. Darēus certe respondit, quamquam sibi
Graecorum militum fides nota sit, nunquam tamen a po-
pularibus suis recessurum. Difficilius sibi esse, damnare,
quam decipi. Quicquid fors tulisset, inter suos perpeti
malle, quam transfugam fieri. Sero se perire, si salvum
12 esse milites sui nollent. Patron, desperata regis salute,
ad eos, quibus praeerat, rediit, omnia pro fide experiri
paratus.

CAP. XII.

1 (32) At Bessus occidendi protinus regis impetum ce-
perat. Sed veritus, ne gratiam Alexandri, nisi vivum eum
tradidisset, inire non posset, dilato in proximam noctem
sceleris consilio, agere gratias incipit, quod perfidi homi-
nis insidias, iam Alexandri opes spectantis, prudenter

cauteque vitasset. Donum eum hosti laturum fuisse regis
caput. Nec mirari, hominem mercede conductum omnia 2
habere venalia: sine pignore, sine lare, terrarum orbis
exulem, ancipitem hostem, ad nutum licentium circumferri.
Purganti deinde se deosque patrios testes fidei suae invo- 3
canti Darēus vultu assentiebatur, haud dubius, quin vera
deferrentur a Graecis: sed eo rerum ventum erat, ut tam
periculosum esset, non credere suis, quam decipi. XXX 4
milia erant, quorum inclinata in scelus levitas timebatur:
IV milia Patron habebat: quibus si credidisset salutem
suam, damnata popularium fide, parricidio excusationem
videbat offerri. Itaque praeoptabat, immerito quam iure 5
violari. Besso tamen insidiarum consilium purganti re-
spondit, Alexandri sibi non minus iustitiam quam virtu-
tem esse perspectam. Falli eos, qui proditionis ab eo
praemium expectent: violatae fidei neminem acriorem fore
vindicem ultoremque. Iamque nox appetebat, quum Per- 6
sae more solito, armis positis, ad necessaria ex proximo
vico ferenda discurrunt. At Bactriāni, ut imperatum a
Besso erat, armati stabant.

(33) Inter haec Darēus Artabāzum acciri iubet: expo- 7
sitisque, quae Patron detulerat, haud dubitare Artabāzus,
quin transeundum esset in castra Graecorum: Persas quo-
que, periculo vulgato, secuturos. Destinatus sorti suae et 8
iam nullius salubris consilii patiens unicam in illa fortuna
opem, Artabāzum, ultimum illum visurus, amplectitur: per-
fususque mutuis lacrimis inhaerentem sibi avelli iubet:
capite deinde velato, ne inter gemitus digredientem velut
a rogo intueretur, in humum pronum corpus abiecit. Tum 9
vero custodia eius assueti, quos regis salutem vel pericu-
lis vitae tueri oportebat, dilapsi sunt, armatis, quos iam
adventare credebant, haud rati se futuros pares. Ingens
ergo in tabernaculo solitudo erat, paucis spadonibus, quia,
quo discederent, non habebant, circumstantibus regem.
At ille, remotis arbitris, diu aliud atque aliud consilium 10
animo volutabat. Iamque solitudinem, quam paulo ante
pro solatio petiverat, perosus Bubăcen vocari iubet. Quem 11
intuens, *Ite*, inquit, *consulite vobis, ad ultimum regi vestro,*

*ut decebat, fide exhibita. Ego hic legem fati mei expecto.
Forsitan mireris, quod vitam non finiam: alieno scelere quam
12 meo mori malo.* Post hanc vocem spado gemitu non taber-
naculum modo, sed etiam castra complevit. Irrupere deinde
alii laceratisque vestibus lugubri et barbaro ululatu regem
13 deplorare coeperunt. Persae, ad illos clamore perlato, at-
toniti metu nec arma capere, ne in Bactriānos inciderent,
nec quiescere audebant, ne impie deserere regem vide-
14 rentur. Varius ac dissonus clamor sine duce ac sine im-
perio totis castris referebatur.

(34) Besso et Nabarzāni nuntiaverant sui, regem a
15 semetipso interemptum esse. Planctus eos deceperat. Ita-
que citatis equis advolant, sequentibus, quos ad ministe-
rium sceleris delegerant: et quum tabernaculum intrassent,
quia regem vivere spadones indicabant, comprehendi vin-
16 cirique iusserunt. Rex curru paulo ante vectus et deorum
auspiciis ac suis honoribus cultus, nulla externa ope ad-
mota, captivus servorum suorum, in sordidum vehiculum
17 pellibus undique contectum imponitur. Pecunia regis et
supellex quasi belli iure diripitur: onustique praeda per
18 scelus ultimum parta fugam intendunt. Artabāzus cum his,
qui imperio parebant, Graecisque militibus Parthiēnen pe-
19 tebat, omnia tutiora parricidarum contuitu ratus. Persae
promissis Bessi onerati, maxime, quia nemo alius erat,
quem sequerentur, coniunxere se Bactriānis, agmen eo-
20 rum tertio assecuti die. Ne tamen honos regi non habere-
tur, aureis compedibus Darēum vinciunt, nova ludibria
subinde excogitante fortuna. Et ne forte cultu regio pos-
set agnosci, sordidis pellibus vehiculum intexerant: ignoti
iumenta agebant, ne percontantibus in agmine monstrari
posset: custodes procul sequebantur.

CAP. XIII.

1 (35) Alexander, audito, Darēum movisse ab Ecbată-
nis, omisso itinere, quod patebat in Mediam, fugientem
2 insequi pergit strenue. Tabas (oppidum est in Paraetacēne
ultima) pervenit: ibi transfugae nuntiant, praecipitem fuga
3 Bactra petere Darēum. Certiora deinde cognoscit ex Ba-

gistāne Babylonio: non equidem vinctum regem, sed in
periculo esse aut mortis aut vinculorum affirmabat. Rex, 4
ducibus convocatis, *Maximum*, inquit, *opus, sed labor bre-
vissimus superest. Darēus haud procul destitutus a suis aut
oppressus. In illo corpore posita est nostra victoria, et tanta
rēs celeritatis est praemium.* Omnes pariter conclamant, 5
paratos ipsos sequi: nec labori nec periculo parceret. Igi-
tur raptim agmen cursus magis quam itineris modo ducit,
ne nocturna quidem quiete diurnum laborem relaxante.
Itaque quingenta stadia processit, perventumque erat in 6
vicum, in quo Darēum Bessus comprehenderat. Ibi Me- 7
lon, Darēi interpres, excipitur. Corpore aeger non potuerat
agmen assequi et deprehensus celeritate regis transfugam
se esse simulabat. Ex hoc acta cognoscit. Sed fatigatis
necessaria quies erat. Itaque delectis equitum sex milibus, 8
trecentos, quos dimachas appellabant, adiungit: dorso hi
graviora arma portabant, ceterum equis vehebantur: quum
res locusque posceret, pedestris acies erat.

(36) Haec agentem Alexandrum adeunt Orsĭlos et Mi- 9
thracēnes, qui Bessi parricidium exosi transfugerant nun-
tiabantque, stadia D abesse Persas: ipsos brevius iter
monstraturos. Gratus regi adventus transfugarum fuit. 10
Itaque prima vespera, ducibus iisdem, cum expedita equi-
tum manu monstratam viam ingreditur, phalange, quan-
tum festinare posset, sequi iussa. Ipse quadrato agmine
incedens ita cursum regebat, ut primi coniungi ultimis
possent. CCC stadia processerant, quum occurrit Brocu- 11
bēlus, Mazaei filius, Syriae quondam praetor. Is quoque
transfuga nuntiabat, Bessum haud amplius quam CC sta-
dia abesse. Exercitum, utpote [qui nihil] praecaveret, in-
compositum inordinatumque procedere. Hyrcaniam videri
petituros. Si festinaret sequi, palantes superventurum.
Darēum adhuc vivere. Strenuo alioquin cupiditatem con- 12
sequendi transfuga iniecerat. Itaque calcaribus subditis,
effuso cursu eunt. Iamque fremitus hostium iter ingre-
dientium exaudiebatur, sed prospectum ademerat pulveris
nubes. Paulisper ergo inhibuit cursum, donec consideret
pulvis. Iamque conspecti a barbaris erant et abeuntium 13

agmen conspexerant, nequaquam futuri pares, si Besso
tantum animi fuisset ad proelium, quantum ad parrici-
dium fuerat. Namque et numero barbari praestabant et
robore: ad hoc refecti cum fatigatis certamen inituri erant.
14 Sed nomen Alexandri et fama, maximum in bello utique
momentum, pavidos in fugam avertit.
15 (37) Bessus vero et ceteri facinoris eius partici-
pes vehiculum Darēi assecuti coeperunt hortari eum, ut
16 conscenderet equum et se hosti fuga eriperet. Ille deos
ultores adesse testatur et Alexandri fidem implo- A. 330
rans negat, se parricidas velle comitari. Tum a. Chr. n. medio.
vero ira quoque accensi tela coniiciunt in regem Ol. 112, 3
17 multisque confossum vulneribus relinquunt. Iu- mense Hecatom-
menta quoque, ne longius prosequi possent, con- baeone.
vulnerant, duobus servis, qui regem comitabantur, occisis
18 Hoc edito facinore, ut vestigia fugae spargerent, Nabar-
zānes Hyrcaniam, Bessus Bactra, paucis equitum comi-
tantibus, petebant: barbari ducibus destituti, qua quem-
que aut spes ducebat aut pavor, dissipabantur: D tantum
equites congregaverant se, incerti adhuc, resistere melius
19 esset, an fugere. Alexander, hostium trepidatione com-
perta, Nicanōrem cum equitum parte ad inhibendam fugam
emittit: ipse cum ceteris sequitur. III ferme milia resisten-
tia occisa sunt: reliquum agmen pecudum more intactum
20 agebatur, iubente rege, ut caedibus abstineretur. Nemo
captivorum erat, qui monstrare Darēi vehiculum posset:
singuli, ut quaeque prenderent, scrutabantur, nec tamen
21 ullum vestigium fugae regis extabat. Festinantem Alexan-
drum vix tria milia equitum persecuta sunt. At in eos,
qui lentius sequebantur, incidebant universa fugientium
22 agmina. Vix credibile dictu: plures captivi, quam qui ca-
perent erant: adeo omnem sensum territis fortuna penitus
excusserat, ut nec hostium paucitatem nec multitudinem
suam satis cernerent.
23 (38) Interim iumenta, quae Darēum vehebant, nullo
regente, decesserant militari via et errore delata per quat-
tuor stadia in quadam valle constiterant, aestu simulque
24 vulneribus fatigata. Haud procul erat fons, ad quem mon-

stratum a peritis Polystrătus Macĕdo siti maceratus accessit: ac dum galea haustam aquam sorbet, tela iumentorum deficientium corporibus infixa conspexit. Miratusque, confossa potius quam abacta esse, semivivi hominis * * *

[Supplementum Freinshemii.]

[gemitum percipit. Itaque more ingenii humani cupidus visendi, quid rei vehiculo isto conderetur, dimotis pellibus, quibus obtectum erat, Dareum multis vulneribus confossum repperit. Regius enim cultus et aureae catenae, quîs a parricidis vinctus fuerat, dubitationem eximebant. Non erat expers Graeci sermonis Dareus: gratiasque agebat diis, qui post tanta mala tamque gravia hoc tamen indulsissent solatii, ne omnino in solitudine extremum spiritum effunderet. *Itaque te*, inquit, *quisquis es mortalium, per communem hominum sortem, a qua nec maximos regum exemptos esse praesenti spectaculo moneris, rogo quaesoque, ut haec ad Alexandrum mandata mea perferas: nihil eorum, quae longe tristissima perpessus sum, ne hunc quidem incomparabilis calamitatis exitum ita gravem mihi accidisse, ut hoc unum, quod post tanta in me meosque merita adversus clementissimum victorem inimico vivendum fuit et nunc ingrato moriendum est. Sed si qua postremis miserorum votis apud deos vis est, et cum ipso spiritu profusas preces mitius aliquod numen exaudit, ille quidem sospes et incolumis longeque supra contagium meae sortis et invidiam fortunae positus in solio Cyri gloriosam aetatem exigat: suaeque virtutis memor eum matri liberisque meis locum apud se esse patiatur, quem illi fide et obsequio meruerint. At parricidas promptum exitium consequatur, quod Alexander irrogabit, si non misericordia infelicis hostis, saltem odio facinorum, et ne impunita in aliorum etiam regum suumque ipsius exitium erumpant.* Post haec, quum siti angeretur, allata per Polystratum aqua recreatus, *Ergo*, ait, *hanc etiam tantis calamitatibus extremam accedere oportuit, ut bene merito gratiam referre non possim: at referet Alexander, Alexandro vero dii.* Dextram deinde protendit eamque Alexandro, fidei regiae pignus, ferri iubens, apprehensa Polystrati manu, animam efflavit. Alexander an spiranti adhuc supervenerit, incertum est: illud constat, miserabili regis opulentissimi exitu comperto, copiosas lacrimas profudisse statimque chlamyde sibi detracta corpus operuisse et magno cum honore ad suos deferri iussisse, ut regio Persarum more curatum monumentis maiorum inferretur. Ingratitudinem hominum, a quîs pro summis beneficiis crudele exitium Dareus pertulit, quamquam suopte ingenio horrendam et exsecrabilem, insigniore ad posteritatem infamia damnavit canis cuiusdam mira fides, qui ab omnibus familiaribus derelicto solus adfuit et, quam in vivum prae se tulit benevolentiam, morienti quoque constanter praestitit. Hunc vitae finem sortitus est ille, quem modo contumelia affici putabant, nisi regem regum et

deorum consanguineum salutarent: magnoque iterum experimento approbatum est, neminem magis patere fortunae, quam qui pluribus eiusdem blanditiis irretitus iugum illius tota cervice receperit].

LIBER VI.

ARGUMENTUM.

I. Proelii inter Lacedaemonios atque Macedones descriptio. Agidis mors. Pax ab Alexandro victis Lacedaemoniis conceditur. II. Alexander bello invictus otio et deliciis frangitur: unde rumor in castris, qui torpentem excitat. III. Alexandri ad milites oratio, ut bellum in Asia inchoatum persequantur et absolvant. IV. Ziobetis, miri fluminis, descriptio. Alexander Nabarzani per litteras salutem quaerenti veniam pollicetur. Deinde mari Caspio et Hyrcaniae proximus quosdam Darei praefectos recipit in gratiam. V. Artabazo summa cum animi benivolentia excepto, Graecis, qui Dareum adiuverant, parcit Alexander et, Mardorum gente debellata, Amazonum reginae cupidini satisfacit. VI. Macedones Alexandri offenduntur moribus: qui, ut seditionem averteret, ad bellum Besso inferendum mentem convertit, quod stratagemate inchoat: Satibarzanem, quod defecisset, primum persequitur, barbaros a montibus fortiter dispellit, Artacoanam expugnat. VII. Coniurationem in Alexandrum Dimnus Nicomacho, hic per Cebalinum fratrem Alexandro detegit. Hinc mors Dimni, qui ipse sibi manus infert. VIII. Amicorum regiorum consilio Philotas, Parmenionis filius, coniurationis auctor et particeps creditus, capitur ac, velato capite, in regiam abducitur. IX. De coniuratione adversus Philotam Alexandri ad milites oratio, in quorum concionem adductus Philotas defensionem parat. X. Philotae oratio, qua coniurationis accusationem copiose refellit. XI. Concio a quodam Bolone accensa in Philotam surgit. Is paulo post, ut se cruciatibus liberaret, coniurationem sive fictam sive veram confitetur et a Macedonibus cum aliis a Nicomacho nominatis more patrio saxis obruitur.

[Supplementum Freinshemii.]

[Dum ea per Asiam geruntur, ne in Graecia quidem Macedoniaque tranquillae res fuere. Regnabat apud Lacedaemonios Agis, Archidami filius, qui Tarentinis opem ferens ceciderat eodem die, quo Philippus Athenienses ad Chaeroneam vicit. Is, Alexandri per virtutem aemulus, cives suos stimulabat, ne Graeciam servitute Macedonum diutius premi paterentur: nisi in tempore providerent, idem iugum ad ipsos transiturum esse. Annitendum igitur, dum aliquae adhuc Persis ad resistendum vires essent: illis oppressis, adversus immanem potentiam frustra

avitae libertatis memores futuros. Sic instinctis animis, occasionem belli ex commodo coeptandi circumspiciebant. Igitur felicitate Memnonis invitati consilia cum ipso miscere aggressi sunt: et, postquam ille rerum laetarum initia intempestiva morte destituit, nihilo remissius agebant. Sed ad Pharnabazum et Autophradaten profectus Agis triginta argenti talenta decemque triremes impetravit, quas Agesilao fratri misit, ut in Cretam navigaret, cuius insulae cultores inter Lacedaemonios et Macedonas diversis studiis distrahebantur. Legati quoque ad Dareum missi sunt, qui in usum belli ampliorem vim pecuniae pluresque naves peterent. Atque haec eorum coepta clades ad Issum (nam ea intervenerat) adeo non interpellavit, ut etiam adiuverit. Quippe fugientem insecutus Alexander in longinqua loca magis magisque rapiebatur: et ex ipso proelio mercenariorum ingens multitudo in Graeciam fuga penetraverat: quorum octo milia Persica pecunia conduxit Agis eorumque opera plerasque Cretensium urbes recepit. Quum deinceps Menon in Thraciam ab Alexandro missus barbaros ad defectionem impulisset, adque eam comprimendam Antipater exercitum ex Macedonia in Thraciam duxisset, opportunitate temporis strenue usi Lacedaemonii totam Peloponnesum, paucis urbibus exceptis, in partes traxerunt confectoque exercitu viginti milium peditum cum equitibus bis mille Agidi summam imperii detulerunt. Antipater, ea re comperta, bellum in Thracia, quibus potest conditionibus, componit raptimque in Graeciam regressus ab amicis sociisque civitatibus auxilia cogit. Quibus convenientibus ad quadraginta pugnatorum milia recensuit. Advenerat et ex Peloponneso valida manus: sed quia dubiam ipsorum fidem resciverat, dissimulata suspicione, gratias egit, quod ad defendendam adversus Lacedaemonios Alexandri dignitatem affuissent: scripturum se id regi, gratiam in tempore relaturo. In praesens nihil opus esse maioribus copiis: itaque domos redirent, foederis necessitate expleta. Nuntios deinde ad Alexandrum mittit, de motu Graeciae certiorem facturos Atque illi regem apud Bactra demum consecuti sunt, quum interim Antipatri victoria et nece Agidis in Arcadia transactum esset. Sane iam pridem, tumultu Lacedaemoniorum cognito, quantum tot terrarum spatiis discretus potuit, providerat: Amphoterum cum Cypriis et Phoeniciis navibus in Peloponnesum navigare, Meneten tria milia talentûm ad mare deferre iusserat, ut ex propinquo pecuniam Antipatro subministraret, quanta illum indigere cognovisset. Probe enim perspexerat, quanti ad omnia momenti motus istius inclinatio futura esset, quamquam deinceps, accepto victoriae nuntio, suis operibus id discrimen comparans murium eam pugnam fuisse cavillatus est. Ceterum principia eius belli haud improspera Lacedaemoniis fuere. Iuxta Corrhagum, Macedoniae castellum, cum Antipatri militibus congressi victores extiterant: et rei bene gestae fama etiam, qui suspensis mentibus fortunam spectaverant, in societatem eorum pertracti sunt. Una ex Eleis Achaeisque urbibus Pellene foedus aspernabatur, et in Arcadia Megalopolis, fida Macedonibus ob Philippi memoriam, a

quo beneficiis affecta fuerat. Sed haec arte circumsessa haud procul deditione aberat, nisi tandem Antipater subvenisset. Is postquam castra castris contulit seque numero militum alioque apparatu superiorem conspexit, quamprimum de summa rerum proelio contendere statuit: neque Lacedaemonii detrectavere certamen. Ita commissa est pugna, quae rem Spartanam maiorem in modum afflixit. Quum enim angustiis locorum, in quibus pugnabatur, confisi, ubi hosti nullum multitudinis usum futurum credebant, animose congressi essent, neque Macedones impigre resisterent, multum sanguinis fusum est. Sed postquam Antipater integram subinde manum laborantibus suis subsidio mittebat, impulsa Lacedaemoniorum acies gradum paulisper retulit. Quod conspicatus Agis cum cohorte regia, quae ex fortissimis constabat, se in medium]

CAP. I.

1 (1 ed. Zumpt.) * * * pugnae discrimen immisit ob- A. 330
truncatisque, qui promptius resistebant, magnam a. Chr. n. ineunte
2 partem hostium propulit. Coeperant fugere victo- aestate.
res [et], donec avidius sequentes in planum de- Ol. 112, 2
duxere, inulti cadebant: sed ut primum locus, in quo stare
3 possent, fuit, aequis viribus dimicatum est. Inter omnes tamen Lacedaemonios rex eminebat non armorum modo et corporis specie, sed etiam magnitudine animi, quo uno
4 vinci non potuit. Undique nunc comminus, nunc eminus petebatur diuque arma circumferens alia tela clypeo excipiebat, corpore alia vitabat, donec hasta femina perfossa,
5 plurimo sanguine effuso, destituere pugnantem. Ergo clypeo suo exceptum armigeri raptim in castra referebant,
6 iactationem vulnerum haud facile tolerantem. Non tamen omisere Lacedaemonii pugnam et, ut primum sibi quam hosti aequiorem locum capere potuerunt, densatis ordini-
7 bus, effuse fluentem in se aciem excepere. Non aliud discrimen vehementius fuisse memoriae proditum est. Duarum nobilissimarum bello gentium exercitus pari Marte
8 pugnabant. Lacedaemonii vetera, Macedones praesentia decora intuebantur: illi pro libertate, hi pro dominatione pugnabant: Lacedaemoniis dux, Macedonibus locus de-
9 erat. Diei quoque unius tam multiplex casus modo spem, modo metum utriusque partis augebat, velut de industria
10 inter fortissimos viros certamen aequante fortuna. Ceterum

angustiae loci, in quo haeserat pugna, non patiebantur to-
tis ingredi viribus: spectabant ergo plures, quam inierant
proelium, et, qui extra teli iactum erant, clamore invicem
suos accendebant.

(2) Tandem Lacōnum acies languescere, lubrica arma 11
sudore vix sustinens: pedem deinde referre coepit et, ur-
gente hoste, apertius fugere. Insequebatur dissipatos 12
victor et emensus cursu omne spatium, quod acies Lacō-
num obtinuerat, ipsum Agin persequebatur. Ille, ut fugam 13
suorum et proximos hostium conspexit, deponi se iussit:
expertusque membra, an impetum animi sequi possent,
postquam deficere sensit, poplitibus semet excepit galea- 14
que strenue sumpta, clypeo protegens corpus, hastam
dextra vibrabat, ultro vocans hostem, si quis iacenti spo-
lia demere auderet. Nec quisquam fuit, qui sustineret 15
comminus congredi. Procul missilibus appetebatur, ea ipsa
in hostem retorquens, donec lancea nudo pectori infixa
est: qua ex vulnere evulsa inclinatum ac deficiens caput
clypeo paulisper excepit, deinde, linquente spiritu pariter
ac sanguine, moribundus in arma procubuit. Cecidere La- 16
cedaemoniorum V milia et CCC, ex Macedonibus haud
amplius mille: ceterum vix quisquam nisi saucius revertit
in castra.

(3) Haec victoria non Spartam modo sociosque eius,
sed etiam omnes, qui fortunam belli spectaverant, fregit.
Nec fallebat Antipătrum, dissentire ab animis gratulantium 17
vultus: sed bellum finire cupienti opus erat decipi. Et
quamquam fortuna rerum placebat, invidiam tamen, quia
maiores res erant, quam quas praefecti modus caperet,
metuebat. Quippe Alexander hostes vinci voluerat, Anti- 18
pătrum vicisse ne tacitus quidem indignabatur, suae dem-
ptum gloriae existimans, quicquid cessisset alienae. Ita- 19
que Antipăter, qui probe nosset spiritus eius, non est
ausus ipse agere arbitria victoriae, sed concilium Graeco-
rum, quid fieri placeret, consuluit. A quo Lacedaemonii 20
nihil aliud, quam ut oratores mittere ad regem liceret, pre-
cati: a rege autem veniam defectionis praeter auctores
impetraverunt: Megalepolitanis, quorum urbs obsessa erat

a defectionis sociis Achaeis et Elēis, CXX talenta dare iussi
21 sunt. Hic fuit exitus belli, quod repente ortum, prius ta-
men finitum est, quam Darēum Alexander apud Arbēla
superaret.

CAP. II.

1 (4) Sed ut primum instantibus curis laxatus est ani-
mus militarium rerum quam quietis otiique patientior, ex-
cepere eum voluptates, et, quem arma Persarum non fre-
2 gerant, vitia vicerunt: intempestiva convivia et perpotandi
pervigilandique insana dulcedo ludique et greges pellicum,
omnia in externum lapsa morem. Quem aemulatus, quasi
potiorem suo, ita popularium animos oculosque pariter
offendit, ut a plerisque amicorum pro hoste haberetur.
3 Tenaces quippe disciplinae suae solitosque parco ac pa-
rabili victu ad implenda naturae desideria defungi in pe-
4 regrina et devictarum gentium mala impulerat. Hinc sae-
pius comparatae in caput eius insidiae, secessio militum
et liberior inter mutuas querelas dolor, ipsius deinde nunc
ira, nunc suspiciones, quas excitabat inconsultus pavor,
ceteraque his similia, quae deinde dicentur.
5 (5) Igitur quum intempestivis conviviis dies pariter
noctesque consumeret, satietatem epularum ludis inter-
pellabat, non contentus artificum, quos e Graecia excive-
rat, turba: quippe captivae iubebantur suo ritu canere, in-
6 conditum et abhorrens peregrinis auribus carmen. Inter
quas unam rex ipse conspexit maestiorem quam ceteras
et producentibus eam verecunde reluctantem. Excellens
erat forma, et formam pudor honestabat: deiectis in ter-
ram oculis et, quantum licebat, ore velato, suspicionem
praebuit regi, nobiliorem esse, quam ut inter conviviales
7 ludos deberet ostendi. Ergo interrogata, quaenam esset,
neptem se Ochi, qui nuper regnasset in Persis, filio eius
genitam, esse respondit: uxorem Hystaspis fuisse. Propin-
quus hic Darēi fuerat, magni et ipse exercitus praetor.
8 Adhuc in animo regis tenues reliquiae pristini moris hae-
rebant. Itaque fortunam regia stirpe genitae et tam celebre
nomen reveritus non dimitti modo captivam, sed etiam

restitui ei suas opes iussit, virum quoque requiri, ut reperto coniugem redderet.

Postero autem die praecepit Hephaestiōni, ut omnes 9
captivos in regiam iuberet adduci. Ibi singulorum nobilitate spectata, secrevit a vulgo, quorum eminebat genus. Mille hi fuerunt: inter quos repertus est Oxāthres, Darēi frater, non illius fortuna quam indole animi sui clarior. Sex et 10
viginti milia talentûm proxima praeda redacta erant: e quîs duodecim milia in congiarium militum absumpta sunt. Par huic pecuniae summa custodum fraude subtracta est. Oxy- 11
dātes erat nobilis Perses, qui a Darēo capitali supplicio destinatus cohibebatur in vinculis: huic liberato satrapeam Mediae attribuit: fratremque Darēi recepit in cohortem amicorum, omni vetustae claritatis honore servato.

(6) Hinc in Parthiēnen perventum est, tunc ignobilem 12
gentem, nunc caput omnium, qui post Euphrāten et Tigrim amnes siti rubro mari terminantur. Scythae regionem 13
campestrem ac fertilem occupaverunt, graves adhuc accolae. Sedes habent et in Europa et in Asia: qui super Bospŏrum colunt, adscribuntur Asiae: at qui in Europa sunt, a laevo Thraciae latere ad Borysthĕnem atque inde ad Tanăim, alium amnem, recta plaga attinent. Tanăis Europam 14
et Asiam medius interfluit. Nec dubitatur, quin Scythae, qui Parthos condidere, non a Bospŏro, sed ex Europae regione penetraverint.

Urbs erat ea tempestate clara Hecatompўlos, condita 15
a Graecis: ibi stativa rex habuit, commeatibus undique advectis. Itaque rumor, otiosi militis vitium, sine auctore percrebruit, regem contentum rebus, quas gessisset, in Macedoniam protinus redire statuisse. Discurrunt lymphatis 16
similes in tabernacula et itineri sarcinas aptant: signum datum crederes, ut vasa colligerent. Totis castris tumultus hinc contubernales suos requirentium, hinc onerantium plaustra perfertur ad regem. Fecerant fidem rumori 17
temere vulgato Graeci milites, redire iussi domos, quorum equitibus singulis denariûm sena milia dono dederat. Ipsis quoque finem militiae adesse credebant. Haud secus, 18
quam par erat, territus Alexander, qui Indos atque ultima

orientis peragrare statuisset, praefectos copiarum in prae-
torium contrahit: obortisque lacrimis ex medio gloriae
spatio revocari se, victi magis quam victoris fortunam in
19 patriam relaturum, conquestus est: nec sibi ignaviam mi-
litum obstare, sed deorum invidiam, qui fortissimis viris
subitum patriae desiderium admovissent, paulo post in
20 eandem cum maiore laude famaque redituris. Tum vero
pro se quisque operam suam offerre, difficillima quaeque
poscere, polliceri militum quoque obsequium, si animos
21 eorum leni et apta oratione permulcere voluisset. Nun-
quam infractos et abiectos recessisse, quotiens ipsius
alacritatem et tanti animi spiritus haurire potuissent. Ita
se facturum esse respondit: illi modo vulgi aures praepa-
rarent sibi: satisque omnibus, quae in rem videbantur
esse, compositis vocari ad concionem exercitum iussit,
apud quem talem orationem habuit.

CAP. III.

1 (7) *Magnitudinem rerum, quas gessimus, milites, in-
tuentibus vobis, minime mirum est, et desiderium quietis et*
2 *satietatem gloriae occurrere. Ut omittam Illyrios, Triballos,
Boeotiam, Thraciam, Spartam, Achaeos, Peloponnēsum,
quorum alia ductu meo, alia imperio auspicioque perdomui:*
3 *ecce, orsi bellum ab Hellesponto Iōnas, Aeolĭdem servitio
barbariae impotentis exemĭmus, Cariam, Lydiam, Cappado-
ciam, Phrygiam, Paphlagoniam, Pamphyliam, Pisĭdas, Ci-
liciam, Syriam, Phoenīcen, Armeniam, Persĭdem, Medos,*
4 *Parthiēnen habemus in potestate: plures provincias com-
plexus sum, quam alii urbes ceperunt, et nescio, an enume-
ranti mihi quaedam ipsarum rerum multitudo subduxerit.*
5 *Itaque si crederem, satis certam esse possessionem terrarum,
quas tanta velocitate domuimus, ego vero, milites, ad penates
meos, ad parentem sororesque et ceteros cives, vel retinentibus
vobis, erumperem, ut ibi potissimum parta vobiscum laude et
gloria fruerer, ubi nos uberrima victoriae praemia expe-
ctant, liberûm, coniugum parentumque laetitia, pax, quies,*
6 *rerum per virtutem partarum secura possessio. Sed in novo
et, si verum fateri volumus, precario imperio, adhuc iugum*

eius rigida cervice subeuntibus barbaris, tempore, milites,
opus est, dum mitioribus ingeniis imbuantur, et efferatos mol-
lior consuetudo permulceat. Fruges quoque maturitatem sta- 7
tuto tempore expectant: adeo etiam illa sensus omnis ex-
pertia tamen sua lege mitescunt. Quid? creditis, tot gentes 8
alterius imperio ac nomine assuetas, non sacris, non moribus,
non commercio linguae nobiscum cohaerentes, eodem proelio
domitas esse, quo victae sunt? Vestris armis continentur, non
suis moribus, et qui praesentes metuunt, in absentia hostes
erunt. Cum feris bestiis res est, quas captas et inclusas, quia
ipsarum natura non potest, longior dies mitigat.

(8) Et adhuc sic ago, tanquam omnia subacta sint ar- 9
mis, quae fuerunt in ditione Darēi. Hyrcaniam Nabarzānes
occupavit: Bactra non possidet solum parricida Bessus, sed
etiam minatur: Sogdiāni, Dahae, Massagĕtae, Sacae, Indi
sui iuris sunt. Omnes hi, simul terga nostra viderint, inse-
quentur. Illi enim eiusdem nationis sunt, nos alienigenae et 10
externi. Suis quisque autem placidius paret, etiam quum is
praeest, qui magis timeri potest. Proinde aut, quae cepimus,
omittenda sunt, aut, quae non habemus, occupanda. Sicut in 11
corporibus aegris, milites, nihil, quod nociturum est, medici
relinquunt, sic nos, quicquid obstat imperio, recidamus. Par-
va saepe scintilla contempta magnum excitavit incendium.
Nihil tuto in hoste despicitur: quem spreveris, valentiorem
negligentia facies. Ne Darēus quidem hereditarium Persa- 12
rum accepit imperium, sed in sedem Cyri beneficio Bagōae,
castrati hominis, admissus: ne vos magno labore credatis
Bessum vacuum regnum occupaturum.

(9) Nos vero peccavimus, milites, si Darēum ob hoc vici- 13
mus, ut servo eius traderemus imperium: qui ultimum ausus
scelus regem suum, etiam externae opis egentem, certe cui
nos victores pepercissemus, quasi captivum in vinculis habuit,
ad ultimum, ne a nobis conservari posset, occidit. Hunc vos 14
regnare patiemini, quem equidem cruci affixum videre
festino, omnibus regibus gentibusque et fidei, quam violavit,
meritas poenas solventem? At hercule, si mox eundem Grae- 15
corum urbes aut Hellespontum vastare nuntiatum erit vobis,
quo dolore afficiemini, Bessum praemia vestrae occupavisse

victoriae? Tunc ad repetendas res festinabitis, tunc arma
16 *capietis. Quanto autem praestat, territum adhuc et vix mentis*
suae compotem opprimere! Quatridui nobis iter superest, qui
tot proculcavimus nives, tot amnes superavimus, tot montium
iuga transcucurrimus. Non mare illud, quod exaestuans iter
fluctibus occupat, euntes nos moratur, non Ciliciae fauces et
17 *angustiae includunt: plana omnia et prona sunt. In ipso li-*
mine victoriae stamus. Pauci nobis fugitivi et domini sui in-
terfectores supersunt. Egregium mehercule opus et inter
prima gloriae vestrae numerandum posteritati famaeque
tradetis, Darēi quoque hostis, finito post mortem illius odio,
parricidas esse vos ultos, neminem impium effugisse vestras
18 *manus. Hoc perpetrato, quanto creditis Persas obsequentio-*
res fore, quum intellexerint, vos pia bella suscipere et Bessi
sceleri, non nomini suo irasci?

CAP. IV.

1 (10) Summa militum alacritate iubentium, quocunque
2 vellet, duceret, oratio excepta est. Nec rex moratus im-
petum: tertioque per Parthiēnen die ad fines Hyrcaniae
penetrat, Cratĕro relicto cum iis copiis, quibus praeerat,
et ea manu, quam Amyntas ducebat, additis sexcentis
equitibus et totidem sagittariis, ut ab incursione barbaro-
3 rum Parthiēnen tueretur. Erigyium impedimenta, modico
praesidio dato, campestri itinere ducere iubet. Ipse cum
phalange et equitatu CL stadia emensus castra in valle,
qua Hyrcaniam adeunt, communit. Nemus praealtis den-
sisque arboribus umbrosum est, pingue vallis solum ri-
4 gantibus aquis, quae ex petris imminentibus manant. Ex
ipsis radicibus montium Ziobētis amnis effunditur, qui tria
fere stadia in longitudinem universus fluit, deinde saxo,
quod alveolum interpellat, repercussus duo itinera, velut
5 dispensatis aquis, aperit. Inde torrens et saxorum, per
quae incurrit, asperitate violentior terram praeceps subit.
Per CCC stadia conditus labitur rursusque, velut ex
alio fonte conceptus, editur et novum alveum intendit,
6 priore sui parte spatiosior. Quippe in latitudinem decem
et trium stadiorum diffunditur rursusque angustioribus

coercitus ripis iter cogit: tandem in alterum amnem cadit, cui Ridagno nomen est. Incolae affirmabant, quaecunque 7
demissa essent in cavernam, quae propior est fonti, rursus, ubi aliud os amnis aperitur, existere. Itaque Alexander duos tauros, qua subeunt aquae terram, praecipitari iubet: quorum corpora, ubi rursus erumpit, expulsa videre, qui missi erant, ut exciperent.

(11) Quartum iam diem eodem loco quietem militi 8
dederat, quum litteras Nabarzānis, qui Darēum cum Besso interceperat, accipit, quarum sententia haec erat: se Darēo non fuisse inimicum, immo etiam, quae credidisset utilia esse, suasisse et, quia fidele consilium regi dedisset, prope occisum ab eo. Agitasse Darēum, custodiam 9
corporis sui contra ius fasque peregrino militi tradere, damnata popularium fide, quam per ducentos et triginta annos inviolatam regibus suis praestitissent. Se in prae- 10
cipiti et lubrico stantem consilium a praesenti necessitate repetisse. Darēum quoque, quum occidisset Bagōan, hac excusatione satisfecisse popularibus, quod insidiantem sibi interemisset. Nihil esse miseris mortalibus spiritu ca- 11
rius. Amore eius ad ultima esse propulsum. Sed ea magis esse secutum, quae coëgisset necessitas, quam quae optasset. In communi calamitate suam quemque habere 12
fortunam. Si venire se iuberet, sine metu esse venturum. Non timere, ne fidem datam tantus rex violaret: deos a deo falli non solere. Ceterum si, cui fidem daret, videretur 13
indignus, multa exilia patere fugienti: patriam esse, ubicunque vir fortis sedem sibi elegerit. Nec dubitavit Alexan- 14
der fidem, quo Persae modo accipiebant, dare, inviolatum, si venisset, fore.

(12) Quadrato tamen agmine et composito ibat, speculatores subinde praemittens, qui explorarent loca. Levis 15
armatura ducebat agmen, phalanx eam sequebatur, post pedites erant impedimenta. Et gens bellicosa et naturae situs difficilis aditu curam regis intenderat. Namque per- 16
petua valles iacet, usque ad mare Caspium patens. Duo terrae eius velut brachia excurrunt: media flexu modico sinum faciunt lunae maxime similem, quum eminent

17 cornua, nondum totum orbem sidere implente. Cercĕtae
et Mosȳni et Chalȳbes a laeva sunt, ab altera parte Leu-
cosȳri et Amazŏnum campi: et illos, qua vergit ad septen-
18 trionem, hos ad occasum conversa prospectat. Mare Ca-
spium dulcius ceteris ingentis magnitudinis serpentes
alit: piscium in eo longe diversus ab aliis color est. Qui-
dam Caspium, quidam Hyrcanium appellant: alii sunt, qui
Maeotiam paludem in id cadere putent: et argumentum
afferunt aquam, quod dulcior sit, quam cetera maria: in-
19 fuso paludis humore mitescere. A septentrione ingens in
litus mare incumbit longeque agit fluctus et magna parte
exaestuans stagnat. Idem alio coeli statu recipit in se fre-
tum eodemque impetu, quo effusum est, relabens terram
naturae suae reddit. Et quidam credidere, non Caspium
mare esse, sed ex India in Hyrcaniam cadere, cuius fasti-
gium, ut supra dictum est, perpetua valle summittitur.
20 (13) Hinc rex XX stadia processit semita propemo-
dum invia, cui silva imminebat, torrentesque et eluvies
iter morabantur. Nullo tamen hoste obvio, penetrat, tan-
21 demque ad cultiora perventum est. Praeter alios commea-
tus, quorum tum copia regio abundabat, pomorum quoque
ingens modus nascitur, et uberrimum gignendis uvis so-
22 lum est. Frequens arbor faciem quercus habet, cuius folia
multo melle tinguntur: sed, nisi solis ortum incolae occu-
paverint, vel modico tepore sucus extinguitur.
23 XXX hinc stadia processerat, quum Phrataphernes ei
occurrit, seque et eos, qui post Darēi mortem profugerant,
dedens: quibus benigne exceptis ad oppidum Arvas per-
24 venit. Hic ei Cratĕrus et Erigyius occurrunt. Praefectum
Tapurorum gentis Phradātem adduxerant. Hic quoque in
fidem receptus multis exemplo fuit experiendi clementiam
25 regis. Satrapen deinde Hyrcaniae dedit Manăpin: exul
hic, regnante Ocho, ad Philippum pervenerat: Tapurorum
quoque gentem Phradāti reddidit.

CAP. V.

1 (14) Iamque rex ultima Hyrcaniae intraverat, quum
Artabāzus, quem Darēo fidissimum fuisse supra diximus,

cum propinquis Darēi ac suis liberis modicaque Graeco-
rum militum manu occurrit. Dextram venienti obtulit rex: 2
quippe et hospes Philippi fuerat, quum, Ocho regnante,
exularet, et hospitii pignora in regem suum ad ultimum
fides conservata vincebat. Comiter igitur exceptus, *Tu* 3
quidem, inquit, *rex, deos quaeso, perpetua felicitate floreas.
Ego ceteris laetus hoc uno torqueor, quod praecipiti senectute
diu frui tua bonitate non possum.* Nonagesimum et quintum
annum agebat. Novem iuvenes, omnes eadem matre ge- 4
niti, patrem comitabantur: hos Artabāzus dexterae regis
admovit, precatus, ut tam diu viverent, donec utiles
Alexandro essent. Rex pedibus iter plerumque faciebat: 5
tunc admoveri sibi et Artabāzo equos iussit, ne, ipso in-
grediente pedibus, senex equo vehi erubesceret.

(15) Ut deinde castra sunt posita, Graecos, quos Ar- 6
tabāzus adduxerat, convocari iubet: at illi, nisi fides La-
cedaemoniis quoque et Sinopensibus daretur, respondent,
se, quid agendum ipsis foret, deliberaturos. Legati erant 7
Lacedaemoniorum missi ad Darēum, quo victo applicue-
rant se Graecis mercede apud Persas militantibus. Rex, 8
omissis sponsionum fideique pignoribus, venire eos iussit,
fortunam, quam ipse dedisset, habituros. Diu cunctantes,
plerisque consilia variantibus, tandem venturos se polli-
centur. At Democrătes Atheniensis, qui maxime Macedŏ- 9
num opibus semper obstiterat, desperata venia, gladio se
transfigit. Ceteri, sicut constituerant, ditioni Alexandri
ipsos se permittunt. Mille et D milites erant: praeter hos 10
legati ad Darēum missi XC. In supplementum distributus
miles, ceteri remissi domum praeter Lacedaemonios, quos
tradi in custodiam iussit.

(16) Mardorum erat gens confinis Hyrcaniae, cultu 11
vitae aspera et latrociniis assueta. Haec sola nec legatos
miserat nec videbatur imperata factura. Itaque rex in-
dignatus, si una gens posset efficere, ne invictus esset,
impedimentis cum praesidio relictis, invicta manu comi-
tante, procedit. Noctu iter fecerat, et prima luce hostis in 12
conspectu erat: tumultus magis quam proelium fuit. De-
turbati ex collibus, quos occupaverant, barbari profuge-

13 runt, proximique vici ab incolis deserti capiuntur. Inte-
riora regionis eius haud sane adiri sine magna vexatione
exercitus poterant. Iuga montium praealtae silvae rupes-
que inviae sepiunt: ea, quae plana sunt, novo munimenti
14 genere impedierant barbari. Arbores densae sunt de in-
dustria consitae, quarum teneros adhuc ramos manu fle-
ctunt, quos intortos rursus inserunt terrae: inde velut ex
15 alia radice laetiores virent trunci. Hos, qua natura fert,
adolescere non sinunt: quippe alium alii quasi nexu con-
serunt, qui ubi multa fronde vestiti sunt, operiunt terram.
Itaque occulti ramorum velut laquei perpetua sepe iter
16 cludunt. Una ratio erat caedendo aperire saltum, sed
hoc quoque magni operis. Crebri namque nodi durave-
rant stipites, et in se implicati arborum rami, suspensis
17 circulis similes, lento vimine frustrabantur ictus. In
colae autem ritu ferarum virgulta subire soliti tum quo-
que intraverant saltum occultisque telis hostem laces-
sebant.

(17) Ille venantium modo latibula scrutatus plerosque
confodit: ad ultimum circumire saltum milites iubet, ut, si
18 qua pateret, irrumperent. Sed ignotis locis plerique ober-
rabant, exceptique sunt quidam, inter quos equus regis
(Bucephălam vocabant), quem Alexander non eodem, quo
ceteras pecudes, animo aestimabat. Namque ille nec in
dorso insidere suo patiebatur alium et regem, quum vellet
ascendere, sponte genua submittens excipiebat credeba-
19 turque sentire, quem veheret. Maiore ergo, quam decebat,
ira simul ac dolore stimulatus equum vestigari iubet et per
interpretem pronuntiari, ni reddidissent, neminem esse
victurum. Hac denuntiatione territi cum ceteris donis
20 equum adducunt. Sed ne sic quidem mitigatus caedi sil-
vas iubet aggestaque humo e montibus planitiem ramis
21 impeditam exaggerari. Iam aliquantum altitudinis opus
creverat, quum barbari, desperato, regionem, quam occu-
paverant, posse retineri, gentem suam dedidere. Rex, ob-
sidibus acceptis, Phradāti parere eos iussit.

22 (18) Inde quinto die in stativa revertitur. Artabā-
zum deinde, geminato honore, quem Darēus habuerat

ei, remittit domum. Iam ad urbem Hyrcaniae, in qua
regia Darēi fuit, ventum erat. Ibi Nabarzānes, accepta
fide, occurrit, dona ingentia ferens. Inter quae Bagōas 23
erat, specie singulari spado atque in ipso flore pueri-
tiae, cui et Darēus assuetus fuerat et mox Alexander
assuevit: eiusque maxime precibus motus Nabarzāni
ignovit.

(19) Erat, ut supra dictum est, Hyrcaniae finitima 24
gens Amazŏnum, circa Thermodonta amnem Themiscȳrae
incolentium campos. Reginam habebant Thalestrin, omni- 25
bus inter Caucăsum montem et Phasin amnem imperitan-
tem. Haec cupidine visendi regis accensa finibus regni
sui excessit et, quum haud procul abesset, praemisit indi-
cantes, venisse reginam adeundi eius cognoscendique avi-
dam. Protinus facta potestate veniendi, ceteris iussis sub- 26
sistere, trecentis feminarum comitata processit: atque ut
primum rex in conspectu fuit, equo ipsa desiluit, duas
lanceas dextra praeferens. Vestis non toto Amazŏnum 27
corpori obducitur: nam laeva pars ad pectus est nuda,
cetera deinde velantur. Nec tamen sinus vestis, quem
nodo colligunt, infra genua descendit. Altera papilla in- 28
tacta servatur, qua muliebris sexus liberos alant: aduri-
tur dextera, ut arcus facilius intendant et tela vibrent. In- 29
territo vultu regem Thalestris intuebatur, habitum eius
haudquaquam rerum famae parem oculis perlustrans.
Quippe omnibus barbaris in corporum maiestate veneratio
est, magnorumque operum non alios capaces putant, quam
quos eximia specie donare natura dignata est. Ceterum 30
interrogata, num aliquid petere vellet, haud dubitavit fa-
teri, ad communicandos cum rege liberos se venisse, di-
gnam, ex qua ipse regni generaret heredes. Feminini sexus
se retenturam, marem reddituram patri. Alexander, an cum 31
ipso militare vellet, interrogat: at illa causata, sine cu-
stode regnum reliquisse, petere perseverabat, ne se irri-
tam spei abire pateretur. Acrior ad Venĕrem feminae cu- 32
pido, quam regis, ut paucos dies subsisteret, perpulit. XIII
dies in obsequium desiderii eius absumpti sunt. Tum illa
regnum suum, rex Parthiēnen petiverunt.

CAP. VI.

1 (20) Hic vero palam cupiditates suas solvit conti-
nentiamque et moderationem, in altissima quaque fortuna
2 eminentia bona, in superbiam ac lasciviam vertit. Patrios
mores disciplinamque Macedŏnum regum salubriter tem-
peratam et civilem habitum velut leviora magnitudine sua
ducens Persicae regiae par deorum potentiae fastigium
3 aemulabatur. Iacere humi venerabundos ipsum, paulatim-
que servilibus ministeriis tot victores gentium imbuere et
4 captivis pares facere expetebat. Itaque purpureum dia-
dema, distinctum albo, quale Darēus habuerat, capiti cir-
cumdedit vestemque Persicam sumpsit, ne omen quidem
veritus, quod a victoris insignibus in devicti transiret ha-
5 bitum. Et ille se quidem spolia Persarum gestare dicebat:
sed cum illis quoque mores induerat, superbiamque ha-
6 bitus animi insolentia sequebatur. Litteras quoque, quas
in Europam mitteret, veteris anuli gemma obsignabat, his,
quas in Asiam scriberet, Darēi anulus imprimebatur: ut
appareret, unum animum duorum non capere fortunam.
7 Amicos vero et equites (hi namque principes militum)
aspernantes quidem, sed recusare non ausos Persicis
8 ornaverat vestibus. Pellices CCC et LX, totidem, quot Da-
rēi fuerant, regiam implebant, quas spadonum greges, et
ipsi muliebria pati assueti, sequebantur.

9 (21) Haec luxu et peregrinis infecta moribus veteres
Philippi milites, rudis natio ad voluptates, palam aversa-
bantur, totisque castris unus omnium sensus ac sermo
erat, plus amissum victoria, quam bello esse quaesitum.
10 Tum maxime vinci ipsos dedique alienis moribus et ex-
ternis: quo tandem ore domos, quasi in captivo habitu,
reversuros? Pudere iam sui. Regem victis quam victori-
bus similiorem ex Macedoniae imperatore Darēi satrapen
11 factum. Ille non ignarus, et principes amicorum et exer-
citum graviter offendi, gratiam liberalitate donisque re-
parare tentabat. Sed, opinor, liberis pretium servitutis in-
12 gratum est. Igitur ne in seditionem res verteretur, otium
interpellandum erat bello, cuius materia opportune aleba-
13 tur. Namque Bessus, veste regia sumpta, Artaxerxen ap-

pellari se iusserat Scythasque et ceteros Tanăis accolas contrahebat. Haec Satibarzānes nuntiabat, quem receptum in fidem regioni, quam antea obtinuerat, praefecit. Et 14
quum grave spoliis apparatuque luxuriae agmen vix moveretur, suas primum, deinde totius exercitus sarcinas, exceptis admodum necessariis, conferri iussit in medium.
Planities spatiosa erat, in quam vehicula onusta perduxe- 15
rant. Expectantibus cunctis, quid deinde esset imperaturus, iumenta iussit abduci suisque primum sarcinis face subdita ceteras incendi praecepit. Flagrabant, exurentibus 16
dominis, quae ut intacta ex urbibus hostium raperent, saepe flammas restinxerant, nullo sanguinis pretium audente deflere, quum regius opes idem ignis exureret.
Brevis deinde oratio mitigavit dolorem, habilesque militiae 17
et ad omnia parati laetabantur, sarcinarum potius quam disciplinae fecisse iacturam. Igitur Bactriānam regionem 18
petebant.

(22) Sed Nicānor, Parmeniōnis filius, subita morte correptus magno desiderio sui affecerat cunctos. Rex ante 19
omnes maestus cupiebat quidem subsistere, funeri affuturus, sed penuria commeatuum festinare cogebat. Itaque Philōtas cum duobus milibus et DC relictus, ut iusta fratri persolveret: ipse contendit ad Bessum.

Iter facienti ei litterae afferuntur a finitimis satrapa- 20
rum, e quibus cognoscit, Bessum quidem hostili animo occurrere cum exercitu, ceterum Satibarzānem, quem satrapam Ariorum ipse praefecisset, defecisse ab eo. Itaque 21
quamquam Besso imminebat, tamen ad Satibarzānem opprimendum praeverti optimum ratus levem armaturam et equestres copias educit totaque nocte itinere strenue facto improvisus hosti supervenit. Cuius cognito adventu Satibar- 22
zānes cum II milibus equitum (nec plures subito contrahi poterant) Bactra perfugit, ceteri proximos montes occupaverunt. Praerupta rupes est, qua spectat occidentem: 23
eadem, qua vergit ad orientem, leniore summissa fastigio, multis arboribus obsita, perennem habet fontem, ex quo largae aquae manant. Circuitus eius XXX et II stadia comprehendit. In vertice herbidus campus. In hoc multi-

tudinem imbellem considere iubent: ipsi, qua rupes [adiri]
poterat, arborum truncos et saxa obmoliuntur. XIII milia
25 armata erant. In quorum obsidione Cratĕro relicto ipse
Satibarzānem sequi festinat.

(23) Et quia longius abesse eum cognoverat, ad ex-
pugnandos eos, qui edita montium occupaverant, redit.
26 Ac primo repurgari iubet, quicquid ingredi possent: de-
inde, ut occurrebant inviae cotes praeruptaeque rupes,
27 irritus labor videbatur, obstante natura. Ille, ut erat animi
semper obluctantis difficultatibus, quum et progredi ar-
duum et reverti periculosum esset, versabat se ad omnes
cogitationes, aliud atque aliud, ita ut fieri solet, ubi prima
quaeque damnamus, subiiciente animo. Haesitanti, quod
28 ratio non potuit, fortuna consilium subministravit. Vehe-
mens Favonius erat, et multam materiam ceciderat miles,
aditum per saxa molitus. Haec vapore torrida casu inarse-
29 rat. Ergo aggeri alias arbores iubet et igni dari alimenta:
celeriterque stipitibus cumulatis fastigium montis aequa-
30 tum est. Tunc undique ignis iniectus cuncta compre-
hendit. Flammam in ora hostium ventus ferebat, fumus
31 ingens velut quadam nube absconderat coelum. Sonabant
incendio silvae, atque ea quoque, quae non incenderat
miles, concepto igne, proxima quaeque adurebant. Bar-
bari suppliciorum ultimum, si qua intermoreretur ignis,
effugere tentabant, sed, qua flamma dederat locum, hostis
32 obstabat. Varia igitur caede consumpti sunt: alii in me-
dios ignes, alii petris praecipitavere se, quidam manibus
hostium se obtulerunt, pauci semiustulati venere in po-
testatem.

33 (24) Hinc ad Cratĕrum, qui Artacoāna obsidebat, re-
dit. Ille, omnibus praeparatis, regis expectabat adventum,
34 captae urbis titulo, sicut par erat, cedens. Igitur Alexan-
der turres admoveri iubet: ipsoque aspectu barbari territi,
e muris supinas manus tendentes, orare coeperunt, iram
in Satibarzānem, defectionis auctorem, reservaret, sup-
plicibus semet dedentibus parceret. Rex, data venia
non obsidionem modo solvit, sed omnia sua incolis red-
didit.

Ab hac urbe digresso supplementum novorum mili- 35
tum occurrit. Zoïlus D equites ex Graecia adduxerat: III
milia ex Illyrico Antipăter miserat: Thessăli equites C et
XXX cum Philippo erant: ex Lydia II milia et DC, pere-
grinus miles, advenerant: CCC equites, gentis eiusdem,
sequebantur. Hac manu adiecta, Drangas [pervenit]. Bel- 36
licosa natio est. Satrapes erat Barzaëntes, sceleris in re-
gem suum particeps Besso. Is suppliciorum, quae merue
rat, metu profugit in Indiam.

CAP. VII.

(25) Iam nonum diem stativa erant, quum 1
externa vi non tutus modo rex, sed invictus, in-
testino facinore petebatur. Dimnus, modicae apud 2
regem auctoritatis et gratiae, exoleti, cui Nico-
măcho erat nomen, amore flagrabat, obsequio uni sibi de-
diti corporis vinctus. Is, quod ex vultu quoque perspici 3
poterat, similis attonito, remotis arbitris, cum iuvene se-
cessit in templum, arcana se et silenda afferre praefatus,
suspensumque expectatione per mutuam caritatem et pi- 4
gnora utriusque animi rogat, ut affirmet iureiurando, quae
commisisset, silentio esse tecturum. Et ille ratus, nihil, 5
quod etiam cum periurio detegendum foret, indicaturum,
per praesentes deos iurat. Tum Dimnus aperit, in tertium 6
diem regi insidias comparatas seque eius consilii fortibus
viris et illustribus esse participem. Quibus iuvenis audi- 7
tis se vero fidem in parricidio dedisse constanter abnuit,
nec ulla religione, ut scelus tegat, posse constringi. Di- 8
mnus et amore et metu amens, dexteram exoleti com-
plexus et lacrimans, orare primum, ut particeps consilii
operisque fieret: si id sustinere non posset, attamen ne 9
proderet se, cuius erga ipsum benivolentiae praeter alia
hoc quoque haberet fortissimum pignus, quod caput suum
permisisset fidei adhuc inexpertae. Ad ultimum aversari 10
scelus perseverantem mortis metu terret: ab illo capite
coniuratos pulcherrimum facinus inchoaturos. Alias de- 11
inde effeminatum et muliebriter timidum, alias proditorem
amatoris appellans, nunc ingentia promittens interdumque

A. 330 a. Chr. n. mense Octobri. Ol. 112, 3.

regnum quoque, versabat animum tanto facinore procul
12 abhorrentem. Strictum deinde gladium modo illius, modo
suo admovens iugulo, supplex idem et infestus, expressit
tandem, ut non solum silentium, sed etiam operam polli-
13 ceretur. Namque abunde constantis animi et dignus, qui
pudicus esset, nihil ex pristina voluntate mutaverat, sed
14 se captum Dimni amore simulabat nihil recusare. Scisci-
tari inde pergit, cum quibus tantae rei societatem inisset:
plurimum referre, quales viri tam memorabili operi ad-
15 moturi manus essent. Ille et amore et scelere male sanus
simul gratias agit, simul gratulatur, quod fortissimis iu-
venum non dubitasset se adiungere, Demetrio, corporis
custodi, Peucolāo, Nicanŏri. Adiicit his Aphobētum, Io-
leum, Dioxĕnum, Archepŏlim, Amyntam.
16 (26) Ab hoc sermone dimissus Nicomăchus ad fra-
trem (Cebalīno erat nomen), quae acceperat, defert. Pla-
cet, ipsum subsistere in tabernaculo, ne, si regiam intras-
set, non assuetus adire regem, coniurati proditos se esse
17 resciscerent. Ipse Cebalīnus ante vestibulum regiae — ne-
que enim propius aditus ei patebat — consistit, opperiens
aliquem amicorum ex prima cohorte, quo introduceretur ad
18 regem. Forte, ceteris dimissis, unus Philōtas, Parmeniōnis
filius, incertum, quam ob causam, substiterat in regia.
Huic Cebalīnus ore confuso magnae perturbationis notas
prae se ferens aperit, quae ex fratre compererat, et sine
19 dilatione nuntiari regi iubet. Philōtas, collaudato eo, pro-
tinus intrat ad Alexandrum: multoque invicem de aliis
rebus sermone consumpto nihil eorum, quae ex Cebalīno
20 cognoverat, nuntiat. Sub vesperam eum prodeuntem in
vestibulo regiae excipit iuvenis, an mandatum executus
21 foret, requirens. Ille non vacasse sermoni suo regem cau-
satus discessit. Postero die Cebalīnus venienti in regiam
praesto est intrantemque admonet pridie communicatae
cum ipso rei. Ille curae sibi esse respondet: ac ne tum
quidem regi, quae audierat, aperit. Coeperat Cebalīno esse
22 suspectus. Itaque non ultra interpellandum ratus nobili
iuveni (Metron erat ei nomen) super armamentarium po-
23 sito, quod scelus pararetur, indicat. Ille, Cebalīno in arma-

mentario abscondito, protinus regi corpus forte curanti,
quid ei index detulisset, ostendit.
(27) Rex, ad comprehendendum Dimnum missis satel- 24
litibus, armamentarium intrat. Ibi Cebalīnus gaudio elatus,
Habeo te, inquit, *incolumem ex impiorum manibus ereptum.*
Percontatus deinde Alexander, quae noscenda erant, or- 25
dine cuncta cognoscit. Rursusque institit quaerere, quo-
tus dies esset, ex quo Nicomăchus ad eum detulisset in-
dicium: atque illo fatente, iam tertium esse, existimans, 26
haud incorrupta fide tanto post deferre, quae audierat,
vinciri eum iusserat. Ille clamitare coepit, eodem tempo- 27
ris momento, quo audisset, ad Philōtam decurrisse: ab eo
percontaretur. Rex item quaerens, an Philōtam adisset, an 28
institisset ei, ut perveniret ad se, perseverante eo affir-
mare, quae dixerat, manus ad coelum tendens, mananti-
bus lacrimis, hanc sibi a carissimo quondam amicorum
relatam gratiam querebatur. Inter haec Dimnus haud 29
ignarus, quam ob causam accerseretur a rege, gladio, quo
forte erat cinctus, graviter se vulnerat occursuque satelli-
tum inhibitus perfertur in regiam. Quem intuens rex, *Quod,* 30
inquit, *in te, Dimne, tantum cogitavi nefas, ut tibi Macedŏ-
num regno dignior Philōtas me quoque ipso videretur?* Illum
iam defecerat vox. Itaque edito gemitu vultuque a con-
spectu regis averso, subinde collapsus extinguitur.
(28) Rex, Philōta venire in regiam iusso, *Cebalīnus,* 31
inquit, *ultimum supplicium meritus, si in caput meum prae-
paratas insidias biduo texit, huius criminis Philōtam reum
substituit, ad quem protinus indicium detulisse se affirmat.
Quo propiore gradu amicitiae me contingis, hoc maius est* 32
*dissimulationis tuae facinus, et ego Cebalīno magis quam
Philōtae id convenire fateor. Faventem habes iudicem, si,
quod admitti non oportuit, saltem negari potest.* Ad haec 33
Philōtas haud sane trepidus, si animus vultu aestimaretur,
Cebalīnum quidem scorti sermonem ad se detulisse, sed
ipsum tam levi auctori nihil credidisse respondit, veritum,
ne iurgium inter amatorem et exoletum non sine risu alio-
rum detulisset: quum Dimnus interemerit semet, qualia- 34
cunque erant, non fuisse reticenda. Complexusque regem

orare coepit, ut praeteritam vitam potius quam culpam, silentii tamen, non facti ullius, intueretur. Haud facile dixerim, credideritne ei rex, an altius iram suppresserit: dextram reconciliatae gratiae pignus obtulit et contemptum magis quam celatum indicium esse videri sibi dixit.

CAP. VIII.

1 (29) Advocato tum consilio amicorum, cui tamen Phi-
2 lōtas adhibitus non est, Nicomăchum introduci iubet. Is
eadem, quae detulerat ad regem, ordine exposuit. Erat
Cratĕrus regi carus in paucis et eo Philōtae ob aemulatio-
3 nem dignitatis adversus: neque ignorabat, saepe Alexan-
dri auribus nimia iactatione virtutis atque operae gravem
fuisse et ob ea non quidem sceleris, sed contumaciae ta-
4 men esse suspectum. Non aliam premendi inimici occa-
sionem aptiorem futuram ratus, odio suo pietatis praefe-
rens speciem, *Utinam,* inquit, *in principio quoque huius rei*
5 *nobiscum deliberasses. Suasissemus, si Philōtae velles igno-*
scere, patereris potius, ignorare eum, quantum deberet tibi,
quam usque ad mortis metum adductum cogeres saepius de
periculo suo quam de tuo cogitare beneficio. Ille enim sem-
per insidiari tibi poterit, tu non semper Philōtae poteris igno-
6 *scere. Nec est, quod existimes, eum, qui tantum facinus au-*
sus est, venia posse mutari. Scit, eos, qui misericordiam con-
7 *sumpserunt, amplius sperare non posse. At ego, etiamsi ipse*
vel poenitentia vel beneficio tuo victus quiescere volet, patrem
eius Parmeniōnem, tanti ducem exercitus et inveterata apud
milites tuos auctoritate haud multum infra magnitudinis tuae
fastigium positum, scio non aequo animo salutem filii sui de-
8 *biturum tibi. Quaedam beneficia odimus. Meruisse mortem*
confiteri pudet. Superest, ut malit videri iniuriam accepisse,
quam vitam. Proinde scito, tibi cum illis de salute esse pu-
9 *gnandum. Satis hostium superest, ad quos persequendos*
ituri sumus: latus a domesticis hostibus muni. Hos si sum-
moves, nihil metuo ab externo.
10 (30) Haec Cratĕrus. Nec ceteri dubitabant, quin con-
iurationis indicium suppressurus non fuisset, nisi auctor
aut particeps. Quem enim pium et bonae mentis, non ami-

cum modo, sed ex ultima plebe, auditis, quae ad eum de-
lata erant, non protinus ad regem fuisse cursurum? ne 11
Cebalīni quidem exemplo, qui ex fratre comperta ipsi nun-
tiasset, Parmeniōnis filium, praefectum equitatus, omnium
arcanorum regis arbitrum! simulasse etiam, non vacasse
sermoni suo regem, ne index alium internuntium quaereret.
Nicomăchum religione quoque deûm astrictum conscien- 12
tiam suam exonerare properasse: Philōtam, consumpto
per ludum iocumque paene toto die, gravatum esse pauca
verba, pertinentia ad caput regis, tam longo et forsitan
supervacuo inserere sermoni. At enim se non credidisse 13
talia deferentibus pueris! Cur igitur extraxisset biduum,
tanquam indicio haberet fidem? dimittendum fuisse Ce-
balīnum, si delationem eius damnabat. In suo quemque 14
periculo magnum animum habere, quum de salute regis
timeretur, credulos esse debere, vana quoque deferentes
admittere. Omnes igitur quaestionem de eo, ut participes 15
sceleris indicare cogeretur, habendam esse decernunt.
Rex admonitos, uti consilium silentio premerent, dimittit.

(31) Pronuntiari deinde iter in posterum iubet, ne
qua novi initi consilii daretur nota. Invitatus est etiam 16
Philōtas ad ultimas ipsi epulas, et rex non coenare
modo, sed etiam familiariter colloqui cum eo, quem
damnaverat, sustinuit. Secunda deinde vigilia, luminibus 17
extinctis, cum paucis in regiam coëunt Hephaestion et
Cratĕrus et Coenus et Erigyius, hi ex amicis: ex armigeris
autem Perdiccas et Leonnātus. Per hos imperatum, ut, qui
ad praetorium excubabant, armati vigilarent. Iam ad 18
omnes aditus dispositi erant equites, itinera quoque ob-
sidere iussi, ne quis ad Parmeniōnem, qui tum Mediae
magnisque copiis praeerat, occultus evaderet. Atharrīas 19
autem cum trecentis armatis intraverat regiam: huic de-
cem satellites traduntur, quorum singulos deni armigeri
sequebantur. Hi ad alios coniuratos comprehendendos 20
distributi sunt: Atharrīas cum trecentis ad Philōtam mis-
sus clausum aditum domus moliebatur, quinquaginta iu-
venum promptissimis stipatus: nam ceteros cingere undi-
que domum iusserat, ne occulto aditu Philōtas posset elabi.

21 Illum sive securitate animi sive fatigatione resolutum
somnus oppresserat: quem Atharrĭas torpentem adhuc
22 occupat. Tandem ei, sopore discusso, quum iniicerentur
catenae, *Vicit*, inquit, *bonitatem tuam, rex, inimicorum
meorum acerbitas.* Nec plura elocutum, capite velato, in re-
giam adducunt.

23 (32) Postero die rex edixit, omnes armati coirent.
Sex milia fere militum venerant: praeterea turba lixarum
24 calonumque impleverant regiam. Philōtam armigeri agmine
suo tegebant, ne ante conspici posset a vulgo, quam rex
25 allocutus milites esset. De capitalibus rebus vetusto Ma-
cedŏnum modo inquirebat exercitus: in pace erat vulgi:
et nihil potestas regum valebat, nisi prius valuisset aucto-
26 ritas. Igitur Dimni primum cadaver infertur, plerisque,
quid parasset quove casu extinctus esset, ignaris.

CAP. IX.

1 Rex deinde in concionem procedit, vultu praeferens
dolorem animi. Amicorum quoque maestitia expectatio-
2 nem haud parvam rei fecerat. Diu rex, demisso in terram
vultu, attonito stupentique similis stetit. Tandem recepto
animo, *Paene*, inquit, *milites, paucorum hominum scelere
vobis ereptus sum: deûm providentia et misericordia vivo.
Conspectusque vestri venerabilis coëgit, ut vehementius par-
ricidis irascerer, quoniam spes, immo unus vitae meae fru-
ctus est, tot fortissimis viris et de me optime meritis referre
3 adhuc gratiam posse.* Interrupit orationem militum gemi
tus, obortaèque sunt omnibus lacrimae. Tum rex, *Quanto,*
inquit, *maiorem in animis vestris motum excitabo, quum
tanti sceleris auctores ostendero! quorum mentionem adhuc
reformido et, tanquam salvi esse possint, nominibus abstineo.
4 Sed vincenda est memoria pristinae caritatis, et coniuratio
impiorum civium detegenda. Quomodo autem tantum nefas
sileam? Parmenio, illa aetate, tot meis, tot parentis mei me-
ritis devinctus, omnium nobis amicorum vetustissimus, ducem
5 se sceleri tanto praebuit. Minister eius Philōtas Peucolāum et
Demetrium et hunc Dimnum, cuius corpus aspicitis, ceteros-
que, eiusdem amentiae, in caput meum subornavit.*

(33) Fremitus undique indignantium querentiumque 6
tota concione obstrepebat, qualis solet esse multitudinis,
et maxime militaris, ubi aut studio agitur aut ira. Nico- 7
măchus deinde et Metron et Cebalīnus producti, quae quis-
que detulerat, exponunt. Nullius eorum indicio Philōtas
ut particeps sceleris destinabatur. Itaque, indignatione
repressa, vox indicum silentio excepta est. Tum rex, 8
Qualis, inquit, *ergo animi vobis videtur*, *qui huius rei dela-
tum indicium ad ipsum suppressit? Quod non fuisse vanum,
Dimni exitus declarat. Incertam rem deferens tormenta non* 9
*timuit Cebalīnus: Metron ne momentum quidem temporis
distulit exonerare se, ut eo, ubi lavabar, irrumperet: Philōtas* 10
*solus nihil timuit, nihil credidit. O magni animi virum! Iste
regis periculo commoveretur, vultum mutaret, indicem tan-
tae rei sollicitus audiret! Subest nimirum silentio facinus, et* 11
*avida spes regni praecipitem animum ad ultimum nefas im-
pulit. Pater Mediae praeest. Ipse apud multos copiarum
duces meis praepotens viribus maiora, quam capit, spirat.
Orbitas quoque mea, quod sine liberis sum, spernitur. Sed* 12
*errat Philōtas. In vobis liberos, parentes, consanguineos ha-
beo: vobis salvis, orbus esse non possum.*

(34) Epistolam deinde Parmeniōnis interceptam, quam 13
ad filios Nicanŏrem et Philōtam scripserat, recitat, haud
sane indicium gravioris consilii praeferentem. Namque 14
summa eius haec erat: *Primum vestri curam agite, deinde
vestrorum: sic enim, quae destinavimus, efficiemus.* Adiecit- 15
que rex, sic esse scriptam, ut, sive ad filios pervenisset,
a consciis posset intelligi, sive intercepta esset, falleret
ignaros. *At enim Dimnus, quum ceteros participes sceleris* 16
*indicaret, Philōtam non nominavit! Hoc quidem illius non
innocentiae, sed potentiae indicium est, quod sic ab iis timetur
etiam, a quibus prodi potest, ut, quum de se fateantur, illum
tamen celent. Ceterum Philōtam ipsius indicat vita. Hic* 17
*Amyntae, qui mihi consobrinus fuit et in Macedonia capiti
meo impias comparavit insidias, socium se et conscium ad-
iunxit. Hic Attălo, quo graviorem inimicum non habui, so-
rorem suam in matrimonium dedit. Hic, quum scripsissem* 18
ei pro iure tam familiaris usus atque amicitiae, qualis sors

edita esset Iovis Hammōnis oraculo, sustinuit rescribere mihi,
se quidem gratulari, quod in numerum deorum receptus
essem, ceterum misereri eorum, quibus vivendum esset sub
19 *eo, qui modum hominis excederet. Haec sunt etiam pridem*
animi alienati a me et invidentis gloriae meae indicia: quae
equidem, milites, quamdiu licuit, in animo meo pressi. Vi-
debar enim mihi partem viscerum meorum abrumpere, si, in
20 *quos tam magna contuleram, viliores mihi facerem. Sed iam*
non verba punienda sunt: linguae temeritas pervenit ad
21 *gladios. Hos, si mihi creditis, Philōtas in me acuit. [Id] si*
ipsi admiseritis, quo me conferam, milites? cui caput meum
credam? Equitatui, optimae exercitus parti, principibus
nobilissimae iuventutis, unum praefeci: salutem, spem, victo-
22 *riam meam fidei eius tutelaeque commisi. Patrem in idem*
fastigium, in quo me ipsum posuistis, admovi: Mediam, qua
nulla opulentior regio est, et tot civium sociorumque milia
imperio eius dicionique subieci. Unde praesidium petieram,
23 *periculum extitit. Quam feliciter in acie occidissem, potius*
hostis praeda, quam civis victima! Nunc servatus ex pericu-
lis, quae sola timui, in haec incidi, quae timere non debui.
24 *Soletis identidem a me, milites, petere, ut saluti meae parcam.*
Ipsi mihi praestare potestis, quod suadetis ut faciam. Ad
vestras manus, ad vestra arma confugio: invitis vobis, salvus
esse nolo: volentibus, non possum, nisi vindicor.
25 (35) Tum Philōtam, religatis post tergum manibus, ob-
soleto amiculo velatum iussit induci. Facile apparebat,
motos esse tam miserabili habitu non sine invidia paulo
26 ante conspecti. Ducem equitatus pridie viderant: sciebant,
regis interfuisse convivio. Repente non reum quidem,
27 sed etiam damnatum, immo vinctum intuebantur. Subibat
animos Parmeniōnis quoque, tanti ducis, tam clari civis,
fortuna, qui modo duobus filiis, Hectŏre ac Nicanŏre, or-
batus cum eo, quem reliquum calamitas fecerat, absens
28 diceret causam. Itaque Amyntas, regius praetor, inclina-
tam ad misericordiam concionem rursus aspera in Philō-
tam oratione commovit: proditos eos esse barbaris: ne-
minem ad coniugem suam, neminem in patriam et ad
parentes fuisse rediturum: velut truncum corpus, dempto

capite, sine spiritu, sine nomine, aliena terra, ludibrium
hostis futuros. Haudquaquam pro spe ipsius Amyntae 29
oratio grata regi fuit, quod coniugum, quod patriae ad-
monitos pigriores ad cetera munia exequenda fecisset.

(36) Tum Coenus, quamquam Philōtae sororem ma- 30
trimonio secum coniunxerat, tamen acrius, quam quis-
quam, in Philōtam invectus est, parricidam esse regis, pa-
triae, exercitus, clamitans: saxumque, quod forte ante 31
pedes iacebat, arripuit, emissurus in eum, ut plerique cre-
didere, tormentis subtrahere cupiens. Sed rex manum
eius inhibuit, dicendi prius causam debere fieri potesta-
tem reo nec aliter iudicari passurum se affirmans. Tum 32
dicere iussus Philōtas, sive conscientia sceleris sive peri-
culi magnitudine amens et attonitus, non attollere oculos,
non hiscere audebat. Lacrimis deinde manantibus, lin- 33
quente animo, in eum, a quo tenebatur, incubuit: abster-
sisque amiculo eius oculis paulatim recipiens spiritum ac
vocem dicturus videbatur. Iamque rex intuens eum, *Ma-* 34
cedŏnes, inquit, *de te iudicaturi sunt: quaero, an patrio
sermone sis apud eos usurus.* Tum Philōtas, *Praeter Ma-* 35
cedŏnas, inquit, *plerique adsunt, quos facilius, quae di-
cam, percepturos arbitror, si eadem lingua fuero usus, qua
tu egisti, non ob aliud, credo, quam ut oratio tua intelligi
posset a pluribus.* Tum rex, *Ecquid videtis, adeo etiam ser-* 36
*monis patrii Philōtam taedere? solus quippe fastidit eum di-
cere. Sed dicat sane, utcunque ei cordi est, dum memineritis,
aeque illum a nostro more quam a sermone abhorrere.* At-
que ita concione excessit.

CAP. X.

(37) Tum Philōtas, *Verba*, inquit, *innocenti reperire* 1
facile est, modum verborum misero tenere difficile. Itaque 2
*inter optimam conscientiam et iniquissimam fortunam desti-
tutus ignoro, quomodo et animo meo et tempori paream. Ab-* 3
*est quidem optimus causae meae iudex, qui cur me ipse au-
dire noluerit, non mehercule excogito, quum illi, utrimque
cognita causa, tam damnare me liceat, quam absolvere: non
cognita vero, liberari ab absente non possum, qui a praesente*

4 damnatus sum. Sed quamquam vincti hominis non superva-
cua solum, sed etiam invisa defensio est, qui iudicem non do-
cere videtur, sed arguere: tamen, utcunque licet me dicere,
memet ipse non deseram nec committam, ut damnatus etiam
5 mea sententia videar. Equidem, cuius criminis reus sim, non
video. Inter coniuratos nemo me nominat: de me Nico-
măchus nihil dixit: Cebalīnus plus, quam audierat, scire non
6 potuit. Atqui coniurationis caput me fuisse credit rex! Po-
tuit ergo Dimnus eum praeterire, quem sequebatur? praeser-
tim quum quaerenti socios vel falso fuerim nominandus, quo
7 facilius, qui tentabatur, posset impelli. Non enim detecto
facinore nomen meum praeteriit, ut posset videri socio pe-
percisse: Nicomăcho, quem taciturum arcana de semetipsc
credebat, confessus, aliis nominatis, me unum subtrahebat.
8 Quaeso, commilitones, si Cebalīnus me non adisset, nihil me
de coniuratis scire voluisset, num hodie dicerem causam,
9 nullo me nominante? Dimnus sane, si viveret adhuc, ut vellet
mihi parcere: quid ceteri? qui de se confitebuntur, me vide-
licet subtrahent! Maligna est calamitas, et fere noxius,
10 quum suo supplicio crucietur, acquiescit alieno. Tot conscii
ne in equuleum quidem impositi verum fatebuntur? Atqui
nemo parcit morituro, nec cuiquam moriturus, ut opinor.
11 (38) Ad verum crimen et ad unum revertendum mihi
est: cur rem delatam ad te tacuisti? cur tam securus audisti?
Hoc, qualecunque est, confesso mihi, ubicunque es, Alexan-
der, remisisti: dexteram tuam amplexus, reconciliati pignus
12 animi, convivio quoque interfui. Si credidisti mihi, absolutus
sum, si pepercisti, dimissus: vel iudicium tuum serva. Quid
hac proxima nocte, qua digressus sum a mensa tua, feci?
quod novum facinus delatum ad te mutavit animum tuum?
13 Gravi sopore acquiescebam, quum me malis indormientem
meis inimici vinciendo excitaverunt. Unde et parricidae et
14 proditori tam alti quies somni? Scelerati, conscientia obstre-
pente, condormire non possunt: agitant eos furiae, non con-
summato modo, sed etiam cogitato parricidio. At mihi secu-
ritatem primum innocentia mea, deinde tua dextera obtulerat:
non timui, ne plus alienae crudelitati apud te liceret, quam
15 clementiae tuae. Sed ne te mihi credidissc poeniteat: res ad

me deferebatur a puero, qui non testem, non pignus indicii
exhibere poterat, impleturus omnes metu, si coepisset audiri.
Amatoris et scorti iurgio interponi aures meas credidi infe- 16
lix et fidem eius suspectam habui, quod non ipse deferret,
sed fratrem potius subornaret. Timui, ne negaret, mandasse 17
sese Cebalīno, et ego viderer multis amicorum regis fuisse
periculi causa. Sic quoque, quum laeserim neminem, inveni, 18
qui mallet, perire me, quam incolumem esse: quid inimicitia-
rum creditis excepturum fuisse, si insontes lacessissem? At 19
enim Dimnus se occidit! Num igitur facturum eum divinare
potui? Minime. Ita, quod solum indicio fidem fecit, id me,
quum a Cebalīno interpellatus sum, movere non poterat.

(39) At hercule, si conscius Dimno tanti sceleris fuis- 20
sem, biduo illo, proditos esse nos, dissimulare non debui: Ceba-
līnus ipse tolli de medio nulloque negotio potuit. Denique post 21
delatum indicium, quo periturus eram, cubiculum regis solus
intravi, ferro quidem cinctus. Cur distuli facinus? An sine
Dimno non sum ausus? Ille igitur princeps coniurationis 22
fuit! sub illius umbra Philōtas latebam, qui regnum Mace-
dŏnum affecto! Ecquis e vobis corruptus est donis? quem
ducem, quem praefectum impensius colui? Mihi quidem ob-
iicitur, quod societatem patrii sermonis asperner, quod Ma-
cedŏnum mores fastidiam. Sic ergo imperio, quod dedignor,
immineo! Iam pridem nativus ille sermo commercio aliarum 23
gentium exolevit: tam victoribus, quam victis peregrina lin-
gua discenda est. Non mehercule ista me magis laedunt, 24
quam quod Amyntas, Perdiccae filius, insidiatus est regi:
cum quo quod amicitia fuerit mihi, non recuso defendere, si
fratrem regis non oportuit diligi a nobis. Sin autem in 25
illo fortunae gradu positum etiam venerari necesse erat,
utrum, quaeso, quod non divinavi, reus sum, an impiorum
amicis insontibus quoque moriendum est? Quod si aequum
est, cur tamdiu vivo? si iniustum, cur nunc demum occidor?
At enim scripsi, misereri me eorum, quibus vivendum esset 26
sub eo, qui se Iovis filium crederet. Fides amicitiae, veri con-
silii periculosa libertas, vos me decepistis! vos, quae sentie-
bam, ne reticerem, impulistis! Scripsisse me haec fateor 27
regi, non de rege scripsisse. Non enim faciebam invidiam,

sed pro eo timebam. Dignior mihi Alexander videbatur, qui
Iovis stirpem tacitus agnosceret, quam qui praedicatione ia-
28 *ctaret. Sed quoniam oraculi fides certa est, sit deus causae*
meae testis. Retinete me in vinculis, dum consulitur Ham
mon, dum arcanum et occultum scelus. Iupiter enim, qui
regem nostrum dignatus est filium, neminem eorum, qui stirpi
29 *suae insidiati sunt, latere patietur. Si certiora oraculis cre-*
ditis esse tormenta, ne hanc quidem exhibendae veritatis
fidem deprecor.
30 (40) *Solent rei capitis adhibere vobis parentes. Duos*
fratres ego nuper amisi: patrem nec ostendere possum nec
31 *invocare audeo, quum et ipse tanti criminis reus sit. Parum*
est enim, tot modo liberûm parentem, in unico filio acquie-
scentem, eo quoque orbari, nisi ipse in rogum meum imponi-
32 *tur. Ergo, carissime pater, et propter me morieris et mecum!*
Ego tibi vitam adimo, ego senectutem tuam extinguo! Quid
enim me procreabas infelicem, adversantibus diis? an ut hos
33 *ex me fructus perciperes, qui te manent? Nescio, adolescen-*
tia mea miserior sit, an senectus tua: ego in ipso robore aeta-
tis eripior: tibi carnifex spiritum adimet, quem, si fortuna
34 *expectare voluisset, natura reposcebat. Admonuit me patris*
mei mentio, quam timide et cunctanter, quae Cebalīnus detu-
lerat ad me, indicare debuerim. Parmenio enim, quum au-
disset, venenum a Philippo medico regi parari, deterrere
eum voluit epistola scripta, quo minus medicamentum biberet,
quod medicus dare constituerat. Num creditum est patri meo?
35 *num ullam auctoritatem eius litterae habuerunt? Ego ipse,*
quotiens, quae audieram, detuli, cum ludibrio credulitatis
repulsus sum. Si et, quum indicamus, invisi et, quum tacemus,
36 *suspecti sumus, quid facere nos oportet?* Quumque unus e
circumstantium turba exclamasset: *Bene meritis non insi-*
37 *diari*, Philōtas, *Recte*, inquit, *quisquis es, dicis. Itaque si in-*
sidiatus sum, poenam non deprecor et finem facio dicendi,
quoniam ultima verba gravia sunt visa auribus. Abducitur
deinde ab his, qui custodiebant eum.

CAP. XI.

1 (41) Erat inter duces manu strenuus Bolon quidam,

pacis artium et civilis habitus rudis, vetus miles, ab humili
ordine ad eum gradum, in quo tunc erat, promotus: qui, 2
tacentibus ceteris, stolida audacia ferox admonere eos
coepit, quotiens suis quisque diversoriis, quae occupas-
sent, proturbatus esset, ut purgamenta servorum Philōtae
reciperentur eo, unde commilitones expulisset. Auro ar- 3
gentoque vehicula eius onusta totis vicis stetisse, ac ne in
viciniam quidem diversorii quemquam commilitonum re-
ceptum esse, sed per dispositos, quos supra somnum ha-
bebat, omnes procul relegatos, ne femina illa murmu-
rantium inter se silentio verius quam sono excitaretur.
Ludibrio ei fuisse rusticos homines Phrygasque et Pa- 4
phlagŏnas appellatos: qui non erubesceret, Macĕdo na-
tus, homines linguae suae per interpretem audire. Nunc 5
cur Hammōnem consuli vellet? eundem Iovis arguisse
mendacium, Alexandrum filium agnoscentis, scilicet ve-
ritum, ne invidiosum esset, quod dii offerrent. Quum 6
insidiaretur capiti regis et amici, non consuluisse eum Io-
vem: nunc ad oraculum mittere, dum pater eius sollici-
tetur, qui praesit in Media, et pecunia, cuius custodia
commissa sit, perditos homines ad societatem sceleris
impellat. Ipsos missuros ad oraculum, non qui Iovem in- 7
terrogent, quod ex rege cognoverint, sed qui gratias
agant, qui vota pro incolumitate regis optimi persolvant.
Tum vero universa concio accensa est, et a corporis cu- 8
stodibus initium factum, clamantibus, discerpendum esse
parricidam manibus eorum. Id quidem Philōtas, qui gra-
viora supplicia metueret, haud sane iniquo animo au-
diebat.

(42) Rex in concionem reversus, sive ut in custodia 9
quoque torqueret, sive ut diligentius cuncta cognosceret,
concilium in posterum diem distulit et, quamquam in
vesperam inclinabat dies, tamen amicos convocari iubet.
Et ceteris quidem placebat, Macedŏnum more obrui saxis, 10
Hephaestion autem et Cratĕrus et Coenus tormentis veri-
tatem exprimendam esse dixerunt, et illi quoque, qui aliud
suaserant, in horum sententiam transeunt. Consilio ergo 11
dimisso, Hephaestion cum Cratĕro et Coeno ad quaestio-

12 nem de Philōta habendam consurgunt. Rex, Cratĕro ac-
cersito et sermone habito, cuius summa non edita est, in
intimam diversorii partem secessit et, remotis arbitris, in
13 multam noctem quaestionis expectavit eventum. Tortores
in conspectum Philōtae omnia crudelitatis instrumenta
14 proponunt. Et ille ultro, *Quid cessatis*, inquit, *regis inimi-
cum, interfectorem, confitentem occidere? quid quaestione
opus est? cogitavi, volui.* Cratĕrus exigere, ut, quae con-
15 fiteretur, in tormentis quoque diceret. Dum corripitur,
dum obligantur oculi, dum vestis exuitur, deos patrios,
gentium iura nequicquam apud surdas aures invocabat.
Per ultimos deinde cruciatus, utpote et damnatus et ini-
16 micis in gratiam regis torquentibus, laceratur. Ac primo,
quamquam hinc ignis, illinc verbera iam non ad quaestio-
nem, sed ad poenam ingerebantur, non vocem modo, sed
17 etiam gemitus habuit in potestate: sed postquam intu-
mescens corpus ulceribus flagellorum ictus nudis ossibus
incussos ferre non poterat, si tormentis adhibituri modum
18 essent, dicturum se, quae scire expeterent, pollicetur. Sed
finem quaestioni fore, iurare eos per Alexandri salutem
volebat removerique tortores. Et utroque impetrato, *Cra-
19 tĕre*, inquit, *dic, quid me velis dicere.* Illo indignante,
ludificari eum, rursusque revocante tortores, tempus pe-
tere coepit, dum reciperet spiritum, cuncta, quae sciret,
indicaturus.

20 Interim equites, nobilissimus quisque, et ii maxime,
qui Parmeniōnem propinqua cognatione contingebant,
postquam Philōtam torqueri fama vulgaverat, legem Ma-
cedŏnum veriti, qua cautum erat, ut propinqui eorum, qui
regi insidiati essent, cum ipsis necarentur, alii se inter-
ficiunt, alii in devios montes vastasque solitudines fugiunt,
ingenti per tota castra terrore diffuso: donec rex, tumultu
cognito, legem de supplicio coniunctorum sontibus re-
mittere edixit.

21 (43) Philōtas verone an mendacio liberare se a cru-
ciatu voluerit, anceps coniectura est, quoniam et vera
confessis et falsa dicentibus idem doloris finis ostenditur:
22 ceterum, *Pater*, inquit, *meus Hegelŏcho quam famĭliariter*

usus sit, non ignoratis: illum dico Hegelŏchum, qui in acie
cecidit: omnium malorum nobis fuit causa. Nam quum pri- 23
mum Iovis filium se salutari iussit rex, id indigne ferens ille,
hunc igitur regem agnoscimus, inquit, qui Philippum de-
dignatur patrem? actum est de nobis, si ista perpeti possu-
mus. Non homines solum, sed etiam deos despicit, qui postu- 24
lat deus credi. Amisimus Alexandrum, amisimus regem:
incidimus in superbiam nec diis, quibus se exaequat, nec
hominibus, quibus se eximit, tolerabilem. Nostrone sanguine 25
deum fecimus, qui nos fastidiat? qui gravetur mortalium
adire concilium? Credite mihi, et nos, si viri sumus, a diis
adoptabimur. Quis proavum huius Alexandrum, quis deinde 26
Archelāum, quis Perdiccam occisos ultus est? hic quidem
interfectoribus patris ignovit. Haec Hegelŏchus dixit super 27
coenam: et postero die prima luce a patre accersor. Tristis
erat et me maestum videbat. Audieramus enim, quae sollici-
tudinem incuterent. Itaque ut experiremur, utrumne vino 28
gravatus effudisset illa, an altiore concepta consilio, accersi
eum placuit. Venit: eodemque sermone ultro repetito adiecit,
se, sive auderemus duces esse, proximas a nobis partes vin-
dicaturum, sive deesset animus, consilium silentio esse tectu-
rum. Parmeniōni, vivo adhuc Darēo, intempestiva res vide- 29
batur: non enim sibi, sed hosti esse occisuros Alexandrum:
Darēo vero sublato, praemium regis occisi Asiam et totum
orientem interfectoribus esse cessura. Approbatoque consilio
in haec fides et data est et accepta. Quod ad Dimnum perti- 30
net, nihil scio: et haec confessus intelligo, non prodesse mihi,
quod proximi sceleris expers sum. Illi, rursus tormentis ad- 31
motis, quum ipsi quoque hastis os oculosque eius everbe-
rarent, expressere, ut hoc quoque crimen confiteretur.
Exigentibus deinde, ut ordinem cogitati sceleris expone- 32
ret, quum diu Bactra retentura regem viderentur, timuisse
respondit, ne pater LXX natus annos, tanti exercitus dux,
tantae pecuniae custos, interim extingueretur, ipsique
spoliato tantis viribus occidendi regis causa non esset.
Festinasse ergo se, dum praemium in manibus haberet, 33
repraesentare consilium: cuius patrem expertem fuisse
nisi crederent, tormenta, quamquam iam tolerare non

34 posset, tamen non recusare. Illi collocuti, satis quaesitum
videri, ad regem revertuntur.

(44) Qui postero die et, quae confessus erat Philōtas,
recitari et ipsum, quia ingredi non poterat, iussit afferri.
35 Omnia agnoscente eo, Demetrius, qui proximi sceleris
participes esse arguebatur, producitur. Multa affirmatione
animique pariter constantia et vultus abnuens, quicquam
sibi in regem cogitatum esse, tormenta etiam deposcebat
36 in semetipsum: quum Philōtas, circumlatis oculis, ut in-
cidere in Calin quendam haud procul stantem, propius
eum iussit accedere. Illo perturbato et recusante transire
ad eum, *Patieris*, inquit, *Demetrium mentiri rursusque me*
37 *excruciari?* Calin vox sanguisque defecerant: et Macedŏ-
nes Philōtam inquinare innoxios velle suspicabantur, quia
nec a Nicomăcho nec ab ipso Philōta, quum torqueretur,
nominatus esset adolescens. Qui ut praefectos regis cir-
cumstantes se vidit, Demetrium et semetipsum id facinus
38 cogitasse confessus est. Omnes ergo a Nicomăcho nomi-
39 nati more patrio, dato signo, saxis obruti sunt. Magno
non salutis, sed etiam invidiae periculo liberatus erat
Alexander: quippe Parmenio et Philōtas, principes ami-
corum, nisi palam sontes, sine indignatione totius exer-
40 citus non potuissent damnari. Itaque anceps quaestio fuit:
dum infitiatus est facinus, crudeliter torqueri videbatur,
post confessionem Philōtas ne amicorum quidem miseri-
cordiam meruit.

LIBER VII.

ARGUMENTUM.

I. Alexander Lyncestem, maiestatis reum, interfici iubet: deinde in Amyntam et Simmiam, Philotae amicos, inquirit, qui suam innocentiam gravi oratione defendunt. II. Amynta et fratribus in gratiam receptis, Polydamas regis iussu celeriter in Mediam profectus Parmenionem interficit: unde indignatio et seditio militum Parmenionis oritur, quae tandem extinguitur. III. Varios populos Alexander domat et septendecim diebus cum exercitu Caucasum superat. IV. Bessus de bello adversus Alexandrum gerendo inter epulas con

sultat, sapienti tamen Cobaris consilio non paret. Interim rex Bactra pervenit, ubi de Graecorum defectione et de Satibarzane ab Erigyio singulari certamine occiso nuntius ei affertur. V. Exercitus Alexandri, per Sogdianae deserta itinere facto, Oxum amnem singulari ratione superat. Bessus a Spitamene dolo captus ad Alexandrum adducitur, a quo Oxathri, Darei fratri, cruci figendus traditur. VI. Barbarorum et Macedonum erga regem benivolentia. Varias expugnat urbes. Alexandriam ad Tanaim amnem condit. VII. De bello Scythis inferendo Alexander aeger ex vulnere cum suis init consilium. Aristander vates regis voluntati sua accommodat responsa. Menedemus a Spitamene per insidias cum duobus milibus peditum et CCC equitibus a Dahis interficitur: quod callide dissimulat Alexander. VIII. Dum exercitus ad bellum accingitur, Scytharum legati adveniunt ac de pace egregiam ad Alexandrum habent orationem. IX. Rex, legatis dimissis, Tanaim superat: bellum Scythis infert: cum victis benigne agit. X. Sogdianorum nobilium invictus animus. Bessi supplicium. Novo milite augetur exercitus. XI. Petram ab Arimaze Sogdiano obsessam, situ naturae fere inexpugnabilem, ad deditionem cogit Alexander.

CAP. I.

(1 ed. Zumpt.) Philōtan sicut, recentibus sceleris eius 1
vestigiis, iure affectum supplicio censuerant milites, ita,
postquam desierat esse, quem odissent, invidia in miseri-
cordiam vertit. Moverat et claritas iuvenis et patris eius 2
senectus atque orbitas. Primus Asiam aperuerat regi: 3
omnium periculorum eius particeps semper alterum in
acie cornu defenderat, Philippo quoque ante omnes ami-
cus et ipsi Alexandro tam fidus, ut occidendi Attălum non
alio ministro uti mallet. Horum cogitatio subibat exerci- 4
tum, seditiosaeque voces referebantur ad regem. Quîs ille
haud sane motus satisque prudens, otii vitia negotio dis-
cuti, edicit, ut omnes in vestibulo regiae praesto sint.
Quos ubi frequentes adesse cognovit, in concionem pro- 5
cessit. Haud dubie ex composito Atharrĭas postulare coe-
pit, ut Lyncestes Alexander, qui multo ante quam Philōtas
regem voluisset occidere, exhiberetur. A duobus indici- 6
bus, sicut supra diximus, delatus tertium iam annum
custodiebatur in vinculis. Eundem in Philippi quoque
caedem coniurasse cum Pausania pro comperto fuit: sed
quia primus Alexandrum regem salutaverat, supplicio ma-

7 gis quam crimini fuerat exemptus. Tunc quoque Antipă-
tri, soceri eius, preces iustam regis iram morabantur.
Ceterum recruduit soporatus dolor: quippe veteris peri-
8 culi memoriam praesentis cura renovabat. Igitur Alexan-
der ex custodia educitur iussusque dicere, quamquam
toto triennio meditatus erat defensionem, tamen haesitans
et trepidus pauca ex his, quae composuerat, protulit: ad
ultimum non memoria solum, sed etiam mens eum desti-
9 tuit. Nulli erat dubium, quin trepidatio conscientiae indi-
cium esset, non memoriae vitium. Itaque ex his, qui
proximi astiterant, obluctantem adhuc oblivioni lanceis
confoderunt.
10 (2) Cuius corpore ablato rex introduci iussit Amyn-
tam et Simmiam: nam Polĕmon, minimus ex fratribus,
11 quum Philōtam torqueri comperisset, profugerat. Omnium
Philōtae amicorum hi carissimi fuerant, ad magna et ho-
norata ministeria illius maxime suffragatione producti:
memineratque rex, summo studio ab eo conciliatos sibi,
nec dubitabat, huius quoque ultimi consilii fuisse partici-
12 pes: igitur olim sibi esse suspectos matris suae litteris,
quibus esset admonitus, ut ab his salutem suam tueretur.
Ceterum se invitum deteriora credentem, nunc manifestis
13 indiciis victum, iussisse vinciri. Nam pridie quam detege-
retur Philōtae scelus, quin secreto cum eo fuissent, non
posse dubitari. Fratrem vero, qui profugerit, quum de
14 Philōta quaereretur, aperuisse fugae causam. Nuper prae-
ter consuetudinem officii specie, amotis longius ceteris,
admovisse semetipsos lateri suo, nulla probabili causa
seque mirantem, quod non vice sua tali fungerentur offi-
cio, et ipsa trepidatione eorum perterritum strenue ad ar-
15 migeros, qui proxime sequebantur, recessisse. Ad haec
accedere, quod, quum Antiphănes, scriba equitum, Amyn-
tae denuntiasset pridie quam Philōtae scelus deprehen-
sum esset, ut ex suis equis more solito daret his, qui
amisissent suos, superbe respondisse, nisi incepto de-
16 sisteret, brevi sciturum, quis ipse esset. Iam linguae
violentiam temeritatemque verborum, quae in semetipsum
iacularentur, nihil aliud esse, quam scelesti animi indicem

ac testem. Quae si vera essent, idem meruisse eos, quod
Philōtam: si falsa, exigere ipsum, ut refellant. Productus 17
deinde Antiphănes de equis non traditis et adiectis etiam
superbe minis indicat.

(3) Tum Amyntas, facta dicendi potestate, *Si nihil,* 18
inquit, *interest regis, peto, ut, dum dico, vinculis liberer.* Rex
solvi utrumque iubet: desiderantique Amyntae, ut habitus
quoque redderetur armigeri, lanceam dari iussit. Quam 19
ut laeva comprehendit, evitato eo loco, in quo Alexandri
corpus paulo ante iacuerat, *Qualiscunque,* inquit, *exitus nos*
manet, rex, confitemur, prosperum tibi debituros, tristiorem
fortunae imputaturos. Sine praeiudicio dicimus causam, 20
liberis corporibus animisque. Habitum etiam, in quo te co-
mitari solemus, reddidisti. Causam non possumus, fortunam
timere desinemus. Et quaeso, permittas mihi id primum de- 21
fendere, quod a te ultimum obiectum est. Nos, rex, sermonis
adversus maiestatem tuam habiti nullius conscii sumus nobis.
Dicerem, iampridem vicisse te invidiam, nisi periculum esset,
ne alia malignius dicta crederes blanda oratione purgari.
Ceterum etiamsi militis tui vel in agmine deficientis et fati- 22
gati vel in acie periclitantis vel in tabernaculo aegri et
vulnera curantis aliqua vox asperior esset accepta, meruera-
mus fortibus factis, ut malles ea tempori nostro imputare,
quam animo. Quum quid accidit tristius, omnes rei sunt: 23
corporibus nostris, quae utique non odimus, infestas admove-
mus manus: parentes liberis si occurrant, et ingrati et invisi
sunt. Contra quum donis honoramur, quum praemiis onusti
revertimur, quis ferre nos potest? quis illam animorum ala-
critatem continere? Militantium nec indignatio nec laetitia 24
moderata est: ad omnes affectus impetu rapimur. Vitupera-
mus, laudamus, miseremur, irascimur, utcunque praesens
movit affectio: modo Indiam adire et Oceănum libet, modo
coniugum et liberorum patriaeque memoria occurrit. Sed 25
has cogitationes, has inter se colloquentium voces signum
tuba datum finit: in suos quisque ordines currimus, et, quic-
quid irarum in tabernaculo conceptum est, in hostium effun-
ditur capita. Utinam Philōtas quoque intra verba peccasset!
Proinde ad id praevertar, propter quod rei sumus. 26

(4) Amicitiam, quae nobis cum Philōta fuit, adeo non
eo infitias, ut expetisse quoque nos magnosque ex ea fructus
27 percepisse confitear. An vero Parmeniōnis, quem tibi proxi-
mum esse voluisti, filium omnes paene amicos tuos dignatione
28 vincentem cultum a nobis esse miraris? Tu hercule, si verum
audire vis, rex, huius nobis periculi es causa. Quis enim
alius effecit, ut ad Philōtam decurrerent, qui placere vellent
tibi? Ab illo traditi ad hunc gradum amicitiae tuae ascendi-
mus. Is apud te fuit, cuius gratiam expetere et iram timere
29 possemus. Si non, propemodum in tua verba erratum est.
Omnes, te praeeunte, iuravimus, eosdem nos inimicos ami-
cosque habituros esse, quos tu haberes: hoc sacramento pie-
tatis obstricti aversaremur scilicet, quem tu omnibus prae-
30 ferebas! Igitur, si hoc crimen est, paucos innocentes habes:
immo hercule neminem. Omnes enim Philōtae amici esse
voluerunt, sed totidem, quot volebant esse, non poterant. Ita,
si a consciis amicos non dividis, ne ab amicis quidem sepa-
31 rabis illos, qui idem esse voluerunt. Quod igitur conscientiae
affertur indicium? Ut opinor, quia pridie familiariter et sine
arbitris locutus est nobiscum. At ego purgare non possem,
si pridie quicquam ex vetere vita ac more mutassem. Nunc
vero, si, ut omnibus diebus, illo quoque, qui suspectus est, fe-
cimus, consuetudo diluet crimen.
32 (5) Sed equos Antiphăni non dedimus, et pridie quam
Philōtas detectus est, haec mihi cum Antiphăne res erat! qui
si nos suspectos facere vult, quod illo die equos non dederi-
mus, semetipsum, quod eos desideraverit, purgare non pot-
33 erit. Anceps enim crimen est inter retinentem et exigentem:
nisi quod melior est causa suum non tradentis, quam poscen-
34 tis alienum. Ceterum, rex, equos decem habui, e quibus
Antiphănes octo iam distribuerat his, qui amiserant suos.
Omnino duos ipse habebam: quos quum vellet abducere homo
superbissimus, certe iniquissimus, nisi pedes militare vellem,
35 retinere cogebar. Nec infitias eo, liberi hominis animo locu-
tum esse me cum ignavissimo et hoc unum militiae suae usur-
pante, ut alienos equos pugnaturis distribuat. Huc enim
malorum ventum est, ut verba mea eodem tempore et Alexan-
dro excusem et Antiphăni.

At hercule, mater de nobis inimicis tuis scripsit! Utinam 36
prudentius esset sollicita pro filio et non inanes quoque species anxio animo figuraret! Quare enim non adscribit metus sui causam? denique non ostendit auctorem? Quo facto dictove nostro mota tam trepidas tibi litteras scripsit? O miseram 37
conditionem meam, cui forsitan non periculosius est, tacere, quam dicere! Sed utcunque cessura res est, malo, tibi defensionem meam displicere, quam causam. Agnosces autem, quae dicturus sum: quippe meministi, quum me ad perducendos ex Macedonia milites mitteres, dixisse te, multos integros iuvenes in domo tuae matris abscondi. Praecepisti 38
igitur mihi, ne quem praeter te intuerer, sed detrectantes militiam perducerem ad te. Quod equidem feci, et liberius, quam expediebat mihi, executus sum tuum imperium. Gorgiam, Hecataeum et Gorgătam, quorum bona opera uteris, inde perduxi. Quid igitur iniquius est, quam me, qui, si tibi 39
non paruissem, iure daturus fui poenas, nunc perire, quia parui? Neque enim ulla alia matri tuae persequendi nos causa est, quam quod utilitatem tuam muliebri praeposuimus gratiae. Sex milia Macedŏnum peditum et DC equites ad- 40
duxi, quorum pars secutura me non erat, si militiam detrectantibus indulgere voluissem. Sequitur ergo, ut, quia illa propter hanc causam irascitur nobis, tu mitiges matrem, qui irae eius nos obtulisti.

CAP. II.

(6) Dum haec Amyntas agit, forte supervenerunt, qui 1
fratrem eius Polemŏnem, de quo ante dictum est, fugientem consecuti vinctum reducebant. Infesta concio vix inhiberi potuit, quin protinus suo more saxa in eum iaceret. Atque ille sane interritus, *Nihil*, inquit, *pro me deprecor,* 2
modo ne fratrum innocentiae fuga imputetur mea. Haec si defendi non potest, meum crimen sit. Horum ob id ipsum melior est causa, quod ego, qui profugi, suspectus sum. At 3
haec elocuto universa concio assensa est: lacrimae deinde omnibus manare coeperunt, adeo in contrarium repente mutatis, ut solum pro eo esset, quod maxime laeserat.
Iuvenis erat primo aetatis flore pubescens, quem inter 4

equites tormentis Philōtae conturbatos alienus terror abs-
tulerat: desertum eum a comitibus et haesitantem inter
revertendi fugiendique consilium, qui secuti erant, occu-
5 paverunt. Is tum flere coepit et os suum converberare,
maestus non suam vicem, sed propter ipsum periclitan-
6 tium fratrum. Moveratque iam regem quoque, non concio-
nem modo, sed unus erat implacabilis frater, qui terribili
vultu intuens eum, *Tum*, ait, *demens, lacrimare debueras,*
quum equo calcaria subderes, fratrum desertor et deserto-
rum comes. Miser, quo et unde fugiebas? Effecisti, ut reus
7 *capitis accusatoris uterer verbis.* Ille peccasse se, sed gravius
in fratres quam in semetipsum fatebatur. Tum vero neque
lacrimis neque acclamationibus, quibus studia sua multi-
tudo profitetur, temperaverunt. Una vox erat pari emissa
consensu, ut insontibus et fortibus viris parceret. Amici
quoque, data misericordiae occasione, consurgunt flentes-
8 que regem deprecantur. Ille, silentio facto, *Et ipse*, inquit,
Amyntam mea sententia fratresque eius absolvo. Vos autem,
iuvenes, malo beneficii mei oblivisci, quam periculi vestri
meminisse. Eadem fide redite in gratiam mecum, qua ipse
9 *vobiscum revertor. Nisi, quae delata essent, excussissem,*
valde dissimulatio mea suspecta esse potuisset. Sed satius
est, purgatos esse, quam suspectos. Cogitate, neminem ab-
10 *solvi posse, nisi qui dixerit causam. Tu, Amynta, ignosce*
fratri tuo. Erit hoc simpliciter etiam mihi reconciliati animi
tui pignus.

11 (7) Concione deinde dimissa, Polydamanta vocari iu-
bet. Longe acceptissimus Parmeniōni erat, proximus lateri
12 in acie stare solitus. Et quamquam conscientia fretus in
regiam venerat, tamen, ut iussus est fratres suos exhibere,
admodum iuvenes et regi ignotos ob aetatem, fiducia in
sollicitudinem versa, trepidare coepit, saepius, quae no-
13 cere possent, quam quibus eluderentur, reputans. Iam ar-
migeri, quibus imperatum erat, produxerant eos, quum
exsanguem metu Polydamanta propius accedere iubet:
submotisque omnibus, *Scelere*, inquit, *Parmeniōnis omnes*
pariter appetiti sumus, maxime ego ac tu, quos amicitiae
14 *specie fefellit. Ad quem persequendum puniendumque* —

vide, quantum fidei tuae credam — te ministro uti statui. Ob-
sides, dum hoc peragis, erunt fratres tui. Proficiscere in 15
Mediam et ad praefectos meos litteras scriptas manu mea
perfer. Velocitate opus est, qua celeritatem famae antecedas.
Noctu pervenire illuc te volo, postero die, quae scripta erunt,
exequi. Ad Parmeniōnem quoque epistolas feres, unam a me, 16
alteram Philōtae nomine scriptam. Signum anuli eius in mea
potestate est. Si pater credet, a filio impressum, quum te vi-
derit, nihil metuet.

(8) Polydămas tanto liberatus metu impensius etiam, 17
quam exigebatur, promittit operam: collaudatusque et
promissis oneratus, deposita veste, quam habebat, Ara-
bica induitur. Duo Arăbes, quorum interim coniuges ac 18
liberi, vinculum fidei, obsides apud regem erant, dati co-
mites. Per deserta etiam ob siccitatem loca camelis un-
decima die, quo destinaverat, perveniunt. Et priusquam 19
ipsius nuntiaretur adventus, rursus Polydămas vestem Ma-
cedonicam sumit et in tabernaculum Cleandri (praetor hic
regius erat) quarta vigilia pervenit. Redditis deinde litte- 20
ris, constituerunt prima luce ad Parmeniōnem coire. Nam-
que ceteri quoque, quibus litteras regis attulerat, ad eum
venturi erant. Iam Parmeniōni Polydamanta venisse nun-
tiaverunt. Qui dum laetatur adventu amici, simulque 21
noscendi, quae rex ageret, avidus — quippe longo inter-
vallo nullam ab eo epistolam acceperat — Polydamanta
requiri iubet. Diversoria regionis illius magnos recessus 22
habent amoenosque nemoribus manu consitis: ea praecipue
regum satraparumque voluptas erat. Spatiabatur in ne- 23
more Parmenion, medius inter duces, quibus erat impera-
tum litteris regis, ut occiderent. Agendae autem reì con-
stituerant tempus, quum Parmenion a Polydamante litteras
traditas legere coepisset. Polydămas procul veniens, ut a 24
Parmeniōne conspectus est, vultu laetitiae speciem prae-
ferente, ad complectendum eum cucurrit: mutuaque gra-
tulatione functi, Polydămas epistolam a rege scriptam ei
tradidit, Parmenion vinculum epistolae solvens, quidnam 25
rex ageret, requirebat. Ille ex ipsis litteris cogniturum esse
respondit. Quibus Parmenion lectis, *Rex*, inquit, *expedi-* 26

tionem parat in Arachosios. Strenuum hominem et numquam
cessantem! Sed tempus, saluti suae, tanta iam parta gloria,
27 *parcere.* Alteram deinde epistolam, Philōtae nomine scri-
ptam, laetus, quod ex vultu notari poterat, legebat. Tum
latus eius gladio haurit Cleander, deinde iugulum ferit:
ceteri exanimum quoque confodiunt.
28 (9) Et armigeri, qui ad aditum nemoris astiterant,
cognita caede, cuius causa ignorabatur, in castra perve-
29 niunt et tumultuoso nuntio milites concitant. Illi armati ad
nemus, in quo perpetrata caedes erat, coëunt et, ni Poly-
dămas ceterique eiusdem noxae participes dedantur, mu-
rum circumdatum nemori eversuros denuntiant omnium-
30 que sanguine duci parentaturos. Cleander primores eorum
intromitti iubet litterasque regis scriptas ad milites reci-
tat, quibus insidiae Parmeniōnis in regem precesque, ut
31 ipsum vindicarent, continebantur. Igitur cognita regis vo-
luntate non quidem indignatio, sed tamen seditio com-
pressa est. Dilapsis pluribus, pauci remanserunt, qui,
saltem ut corpus ipsius sepelire permitterent, precabantur.
32 Diu id negatum est, Cleandri metu, ne offenderet regem.
Pertinacius deinde precantibus, materiem consternationis
subtrahendam ratus, capite deciso, truncum humare per
33 misit. Ad regem caput missum est.
Hic exitus Parmeniōnis fuit, militiae domique clari
viri. Multa sine rege prospere, rex sine illo nihil magnae
rei gesserat. Felicissimo regi et omnia ad fortunae suae
exigenti modum satisfecit. LXX natus annos iuvenis du-
cis et saepe etiam gregarii militis munia explevit: acer
consilio, manu strenuus, carus principibus, vulgo militum
34 acceptior. Haec impulerint illum ad regni cupiditatem, an
tantum suspectum fecerint, ambigi potest, quia Philōtas
ultimis cruciatibus victus verane dixerit, quae facta pro-
bari non poterant, an falsis tormentorum petierit finem,
re quoque recenti, quum magis posset liquere, dubita-
tum est.
35 (10) Alexander, quos libere mortem Parmeniōnis con-
questos esse compererat, separandos a cetero exercitu
ratus in unam cohortem secrevit ducemque his Leonĭdam

dedit, et ipsum Parmeniōni quondam intima familiaritate coniunctum. Fere iidem erant, quos alioquin rex habue- 36
rat invisos, et qui forte taedium laboris per litteras erant questi. Nam quum experiri vellet militum animos, admonuit, qui litteras in Macedoniam ad suos scripsisset, his, quos ipse mittebat, perlaturis cum fide, traderet. Simpliciter ad necessarios suos quisque scripserat, quae sentiebat: aliis gravis erat, plerisque non ingrata militia. Ita et agentium 37
gratias et querentium litterae exceptae sunt. Hanc seorsus cohortem a ceteris tendere ignominiae causa iubet, fortitudine usurus in bello, libertatem linguae ab auribus credulis remoturus. Et consilium, temerarium forsitan, — quippe fortissimi iuvenes contumelia irritati erant, — sicut omnia alia, felicitas regis excepit. Nihil illis ad bella prom- 38
ptius fuit. Incitabat virtutem et ignominiae demendae cupido et quia fortia facta in paucis latere non poterant.

CAP. III.

A. 330 a. Chr. n mense Octobri. Ol. 112, 3.

(11) His ita compositis, Alexander, Aria- 1
norum satrape constituto, iter pronuntiari iubet in Arimaspos, quos iam tunc mutato nomine Euergētas appellabant, ex quo frigore victusque penuria Cyri exercitum affectum tectis et commeatibus iuverant. Quintus dies erat, ut in eam regionem pervenerat. 2
Cognoscit, Satibarzānem, qui ad Bessum defecerat, cum equitum manu irrupisse rursus in Arīos. Itaque Carānum et Erigyium cum Artabāzō et Andronīco et sex milibus Graecorum peditum * *: DC equites sequebantur. Ipse LX 3
diebus gentem Euergetarum ordinavit, magna pecunia ob egregiam in Cyrum fidem donata.

A. 330 a. Chr. n exeunte et a. 329 ineunte Ol. 112, 3.

Relicto deinde, qui iis praeesset, Amedīne 4
(scriba is Darēi fuerat), Arachosios, quorum regio ad Ponticum mare pertinet, subegit. Ibi exercitus, qui sub Parmeniōne fuerat, occurrit. Sex milia Macedŏnum erant et CC nobiles et quinque milia Graecorum cum equitibus DC, haud dubie robur omnium virium regis. Arachosiis datus Menon praetor, IV milibus 5
peditum et DC equitibus in praesidium relictis.

(12) Ipse rex nationem ne finitimis quidem satis no-
tam, quippe nullo commercio colentem mutuos usus, cum
6 exercitu intravit. Parapamisădae appellantur, agreste ho-
minum genus et inter barbaros maxime inconditum. Lo-
7 corum asperitas hominum quoque ingenia duraverat. Ge-
lidissimum septentrionis axem ex magna parte spectant,
Bactriānis ad occidentem coniuncti sunt: meridiana regio
8 ad mare Indicum vergit. Tuguria latere puro struunt et,
quia sterilis est terra materia, in nudo etiam montis dorso
usque ad summum aedificiorum fastigium eodem laterculo
9 utuntur. Ceterum structura latior ab imo paulatim incre-
mento operis in artius cogitur, ad ultimum in carinae
maxime modum coit. Ibi foramine relicto, superne lumen
10 accipiunt. Ad medium vites et arbores, si quae in tanto
terrae rigore durare potuerunt, obtegunt: penitus hieme
defossae latent: quum nix discussa aperire humum coepit,
11 coelo solique redduntur. Ceterum adeo altae nives pre-
munt terram, gelu et perpetuo paene rigore constrictae, ut
ne avium quidem feraeve ullius vestigium extet. Obscura
coeli verius umbra quam lux, nocti similis, premit terram,
vix ut, quae prope sunt, conspici possint.

12 (13) In hac tamen omnis humani cultus solitudine
destitutus exercitus, quicquid malorum tolerari potest,
pertulit, inopiam, frigus, lassitudinem, desperationem.
13 Multos exanimavit rigor insolitus nivis: multorum adussit
pedes: plurimorum oculis praecipue perniciabilis fuit.
Fatigati quippe in ipso gelu deficientia corpora sterne-
bant: quae quum moveri desissent, vis frigoris ita adstrin-
14 gebat, ut rursus ad surgendum conniti non possent. A
commilitonibus torpentes excitabantur: neque aliud reme-
dium erat, quam ut ingredi cogerentur. Tum demum, vitali
15 calore moto, membris aliquis redibat vigor. Si qui tuguria
barbarorum adire potuerunt, celeriter refecti sunt. Sed
tanta caligo erat, ut aedificia nulla alia res quam fumus
16 ostenderet. Illi, nunquam ante in terris suis advena viso,
quum armatos repente conspicerent, exanimati metu, quic-
quid in tuguriis erat, afferebant, ut corporibus ipsorum
17 parceretur, orantes. Rex agmen circumibat pedes, iacen-

tes quosdam erigens et alios, quum aegre sequerentur,
adminiculo corporis sui excipiens. Nunc ad prima signa,
nunc in medio, nunc in ultimo agmine, itineris multiplicato
labore, aderat. Tandem ad loca cultiora perventum est, 18
commeatuque largo recreatus exercitus: simul et, qui
consequi non potuerant, in illa castra venerunt.

(14) Inde agmen processit ad Caucăsum montem, 19
cuius dorsum Asiam perpetuo iugo dividit: hinc simul
mare, quod Ciliciam subit, illinc Caspium fretum et amnem
Araxen aliaque regionis Scythiae deserta spectat. Taurus, 20
secundae magnitudinis mons, committitur Caucăso, a Cap-
padocia se attollens Ciliciam praeterit Armeniaeque mon-
tibus iungitur. Sic inter se tot iuga velut serie cohaerentia 21
perpetuum habent dorsum, ex quo Asiae omnia fere flu-
mina, alia in rubrum, alia in Caspium mare, alia in Hyrca-
nium et Ponticum decidunt. XVII dierum spatio 22
Caucăsum superavit exercitus. Rupes in eo X in
circuitu stadia complectitur, quattuor in altitudi-
nem excedit: in qua vinctum Promethĕa fuisse an-
tiquitas tradit. Condendae in radicibus montis urbi sedes 23
electa est. VII milibus seniorum Macedŏnum et praeterea
militibus, quorum opera uti desisset, permissum in novam
urbem considere. Hanc quoque Alexandrīam incolae ap-
pellaverunt.

A. 329 a. Chr. n. vere incipiente. Ol. 112, 3.

CAP. IV.

(15) At Bessus Alexandri celeritate perterritus, diis pa- 1
triis sacrificio rite facto, sicut illis gentibus mos est, cum
amicis ducibusque copiarum inter epulas de bello consul-
tabat. Graves mero suas vires extollere, hostium nunc 2
temeritatem, nunc paucitatem spernere incipiunt. Praeci- 3
pue Bessus ferox verbis et parto per scelus regno super-
bus ac vix potens mentis dicere orditur, socordia Darēi
crevisse hostium famam. Occurrisse enim in Ciliciae an- 4
gustissimis faucibus, quum retrocedendo posset perdu-
cere incautos in loca naturae situ invia, tot fluminibus ob-
iectis, tot montium latebris, inter quas deprehensus hostis
ne fugae quidem, nedum resistendi occasionem fuerit

5 habiturus. Sibi placere in Sogdiānos recedere, Oxum amnem velut murum obiecturum hosti, dum ex finitimis
6 gentibus valida auxilia concurrerent. Venturos autem Chorasmios et Dahas Sacasque et Indos et ultra Tanăim amnem colentes Scythas, quorum neminem adeo humilem esse, ut humeri eius non possent Macedŏnis militis verticem
7 aequare. Conclamant temulenti, unam hanc sententiam salubrem esse: et Bessus circumferri merum largius iubet, debellaturus super mensam Alexandrum.
8 (16) Erat in eo convivio Cobăres, natione Medus, sed magicae artis (si modo ars est, non vanissimi cuiusque ludibrium) magis professione quam scientia celeber, alio-
9 qui moderatus et probus. Is quum praefatus esset, scire, servo utilius esse, parere dicto, quam afferre consilium, quum illos, qui pareant, idem quod ceteros maneat, qui vero suadeant, proprium sibi periculum * *: [Bessus] * *
10 poculum ei etiam, quod habebat in manu, tradidit. Quo accepto Cobăres, *Natura*, inquit, *mortalium hoc quoque nomine prava et sinistra dici potest, quod in suo quisque negotio*
11 *hebetior est, quam in alieno. Turbida sunt consilia eorum, qui sibi suadent. Obstat metus, alias cupiditas, nonnunquam naturalis eorum, quae excogitaveris, amor: nam in te superbia non cadit. Expertus es utcunque, quod ipse reppereris,*
12 *aut solum aut optimum ducere. Magnum onus sustines capite, regium insigne. Hoc aut moderate perferendum est, aut, quod abominor, in te ruet. Consilio, non impetu opus est.*
13 Adiicit deinde, quod apud Bactriānos vulgo usurpabant, canem timidum vehementius latrare, quam mordere, altissima quaeque flumina minimo sono labi. Quae inserui, ut, qualiscunque inter barbaros potuit esse prudentia, trade-
14 retur. His audientium expectationem suspenderat. Tum consilium aperit, utilius Besso, quam gratius. *In vestibulo*, inquit, *regiae tuae velocissimus consistit rex. Ante ille ag-*
15 *men, quam tu mensam istam movebis. Nunc ab Tanăi exercitum accerses et armis flumina oppones. Scilicet, qua tu fugiturus es, hostis sequi non potest! Iter utrique commune est, victori tutius. Licet strenuum metum putes esse, velocior*
16 *tamen est spes. Quin validioris occupas gratiam dedisque te,*

utcunque cesserit, meliorem fortunam deditus quam hostis
habiturus? Alienum habes regnum, quo facilius eo careas. 17
Incipies forsitan iustus esse rex, quum ipse fecerit, qui tibi et
dare potest regnum et eripere. Consilium habes fidele, quod 18
diutius exequi supervacuum est. Nobilis equus umbra quoque
virgae regitur: ignavus ne calcari quidem concitari potest.
Bessus et ingenio et multo mero ferox adeo exarsit, ut vix 19
ab amicis, quo minus occideret eum, — nam strinxerat quo-
que acinacem, — contineretur. Certe e convivio prosiluit,
haudquaquam potens mentis. Cobăres inter tumultum ela-
psus ad Alexandrum transfugit.

(17) VIII milia Bactrianorum habebat armata Bessus, 20
quae, quamdiu propter coeli intemperiem Indiam potius
Macedŏnas petituros crediderant, obedienter imperata fe-
cerunt: postquam adventare Alexandrum compertum est,
in suos quisque vicos dilapsi Bessum reliquerunt. Ille 21
cum clientium manu, qui non mutaverant fidem, Oxo
amne superato exustisque navigiis, quibus transierat, ne
iisdem hostis uteretur, novas copias in Sogdiānis con-
trahebat.

Alexander Caucăsum quidem, ut supra dictum est, 22
transierat, sed inopia frumenti prope ad famem ventum
erat. Suco ex sesamo expresso haud secus quam oleo 23
artus perungebant. Sed huius suci ducenis quadragenis
denariis amphorae singulae, mellis denariis trecenis nona-
genis, trecenis vini aestimabantur: tritici nihil aut admo-
dum exiguum reperiebatur. Siros vocabant barbari, quos 24
ita sollerter abscondunt, ut, nisi qui defoderunt, invenire
non possint: in his conditae fruges erant. In quarum pe-
nuria milites fluviatili pisce et herbis sustinebantur. Iam- 25
que haec ipsa alimenta defecerant, quum iumenta, quibus
onera portabant, caedere iussi sunt: horum carne, dum in
Bactriānos perventum, traxere vitam.

(18) Bactriānae terrae multiplex et varia natura est. 26
Alibi multa arbor et vitis largos mitesque fructus alit: so-
lum pingue crebri fontes rigant: quae mitiora sunt, fru-
mento conseruntur, cetera armentorum pabulo cedunt.
Magnam deinde partem eiusdem terrae steriles arenae 27

tenent: squalida siccitate regio non hominem, non frugem
alit: quum vero venti a Pontico mari spirant, quicquid sa-
buli in campis iacet, converrunt. Quod ubi cumulatum est,
magnorum collium procul species est, omniaque pristini
28 itineris vestigia intereunt. Itaque, qui transeunt campos,
navigantium modo noctu sidera observant, ad quorum
cursum iter dirigunt, et propemodum clarior est noctis
29 umbra, quam lux. Ergo interdiu invia est regio, quia nec
vestigium, quod sequantur, inveniunt et nitor siderum ca-
ligine absconditur. Ceterum si quos ille ventus, qui a mari
30 exoritur, deprehendit, arena obruit. Sed qua mitior terra
est, ingens hominum equorumque multitudo gignitur. Ita-
31 que Bactriāni equites XXX milia expleverant. Ipsa Bactra,
regionis eius caput, sita sunt sub monte Parapamīso. Bac-
trus amnis praeterit moenia. Is urbi et regioni dedit
nomen.

32 (19) Hic regi stativa habenti nuntiatur ex Graecia Pe-
loponnesiorum Laconumque defectio. Nondum enim victi
erant, quum proficiscerentur tumultus eius principia nun-
tiaturi. Et alius praesens terror affertur, Scythas, qui ultra
Tanăim amnem colunt, adventare, Besso ferentes opem.
Eodem tempore, quae in gente Ariorum Carānus et Eri-
33 gyius gesserant, perferuntur. Commissum erat proelium
inter Macedŏnes Ariosque. Transfuga Satibarzānes barbaris
praeerat: qui quum pugnam segnem utrimque aequis vi-
ribus stare vidisset, in primos ordines adequitavit dempta-
que galea, inhibitis, qui tela iaciebant, si quis viritim di-
micare vellet, provocavit ad pugnam: nudum se caput in
34 certamine habiturum. Non tulit ferociam barbari dux hosti-
lis exercitus [Erigyius], gravis quidem aetate, sed et animi
et corporis robore nulli iuvenum postferendus. Is, galea
dempta, canitiem ostentans, *Venit*, inquit, *dies*, *quo aut
victoria aut morte honestissima*, *quales amicos et milites*
35 *Alexander habeat, ostendam.* Nec plura elocutus equum in
hostem egit. Crederes imperatum, ut acies utraeque tela
cohiberent. Protinus certe recesserunt, dato libero spatio,
intenti in eventum non duorum modo, sed etiam suae sor-
36 tis, quippe alienum discrimen secuturi. Prior barbarus

emisit hastam, quam Erigyius modica capitis declinatione
vitavit, atque ipse infestam sarissam, equo calcaribus con-
cito, in medio barbari gutture ita fixit, ut per cervicem
emineret. Praecipitatus ex equo barbarus adhuc tamen 37
repugnabat. Sed ille extractam e vulnere hastam rursus
in os dirigit. Satibarzānes manu complexus, quo maturius
interiret, ictum hostis adiuvit. Et barbari, duce amisso, 38
quem magis necessitate quam sponte secuti erant, tunc
haud immemores meritorum Alexandri arma Erigyio tra-
dunt. Rex his quidem laetus, de Spartānis haudquaquam 39
securus, magno tamen animo defectum eorum tulit, dicens,
non ante ausos consilia nudare, quam ipsum ad fines In-
diae pervenisse cognossent. Ipse Bessum persequens co- 40
pias movit: cui Erigyius spolia barbari caesi, opimum belli
decus, praeferens occurrit.

CAP. V.

(20) Igitur Bactrianorum regione Artabāzo tradita, 1
sarcinas et impedimenta ibi cum praesidio relinquit. Ipse
cum expedito agmine loca deserta Sogdianorum intrat,
nocturno itinere exercitum ducens. Aquarum, ut ante di- 2
ctum est, penuria prius desperatione quam desiderio bi-
bendi sitim accendit. Per CCCC stadia ne modicus quidem
humor existit. Arenas vapor aestivi solis accendit: quae 3
ubi flagrare coeperunt, haud secus quam continenti incen-
dio cuncta torrentur. Caligo deinde immodico terrae fer- 4
vore excitata lucem tegit, camporumque non alia quam
vasti et profundi aequoris species est. Nocturnum iter to- 5
lerabile videbatur, quia rore et matutino frigore corpora
levabantur. Ceterum cum ipsa luce aestus oritur, omnem-
que naturalem absorbet humorem siccitas: ora visceraque
penitus uruntur. Itaque primum animi, deinde corpora 6
deficere coeperunt. Pigebat et consistere et progredi.
Pauci a peritis regionis admoniti praepararant aquam. 7
Haec paulisper repressit sitim: deinde crescente aestu
rursus desiderium humoris accensum est. Ergo, quicquid
vini oleique erat, oribus ingerebatur, tantaque dulcedo

8 bibendi fuit, ut in posterum sitis non timeretur. Graves deinde avide hausto humore non sustinere arma, non ingredi poterant, et feliciores videbantur, quos aqua defecerat, quum ipsi sine modo infusam vomitu coge-
9 rentur egerere. Anxium regem tantis malis circumfusi amici, ut meminisset sui, orabant: animi sui magnitudi-
10 nem unicum remedium deficientis exercitus esse: quum ex his, qui praecesserant ad capiendum locum castris, duo occurrunt, utribus aquam gestantes, ut filiis suis, quos in eodem agmine esse et aegre pati sitim non igno-
11 rabant, occurrerent. Qui quum in regem incidissent, alter ex eis, utre resoluto, vas, quod simul ferebat, implet, porrigens regi. Ille accipit: percontatus, quibus aquam por-
12 tarent, filiis ferre cognoscit. Tunc poculo pleno, sicut oblatum est, reddito, *Nec solus*, inquit, *bibere sustineo nec tam exiguum dividere omnibus possum. Vos currite et liberis vestris, quod propter illos attulistis, date.*

13 (21) Tandem ad flumen Oxum ipse pervenit prima fere vespera. Sed exercitus magna pars non potuerat consequi: in edito monte ignes iubet fieri, ut ii, qui aegre sequebantur, haud procul castris ipsos abesse cognoscerent.
14 Eos autem, qui primi agminis erant, mature cibo ac potione firmatos, implere alios utres, alios vasa, quibuscunque
15 aqua portari posset, iussit ac suis opem ferre. Sed qui intemperantius hauserunt, intercluso spiritu, extincti sunt, multoque maior horum numerus fuit, quam ullo amiserat
16 proelio. At ille thoracem adhuc indutus nec aut cibo refectus aut potu, qua veniebat exercitus, constitit nec ante ad curandum corpus recessit, quam praeterierant, qui agmen cludebant: totamque eam noctem cum magno animi
17 motu perpetuis vigiliis egit. Nec postero die laetior erat, quia nec navigia habebat nec pons erigi poterat, circum amnem nudo solo et materia maxime sterili. Consilium igitur, quod unum necessitas subiecerat, init. Utres quam
18 plurimos, stramentis refertos, dividit. His incubantes transnavere amnem, quique primi transierant, in statione erant, dum traiicerent ceteri. Hoc modo sexto demum die in ulteriore ripa totum exercitum exposuit.

(22) Iamque ad persequendum Bessum statuerat pro- 19
gredi, quum ea, quae in Sogdiānis erant, cognoscit. Spi-
taměnes erat inter omnes amicos praecipuo honore cultus
a Besso. Sed nullis meritis perfidia mitigari potest: quae 20
tamen minus in eo invisa esse poterat, quia nihil ulli ne-
fastum in Bessum, interfectorem regis sui, videbatur. Ti-
tulus facinori speciosus praeferebatur, vindicta Darēi: sed
fortunam, non scelus oderat Bessi. Namque ut Alexan- 21
drum flumen Oxum superasse cognovit, Dataphernem et
Catěnem, quibus a Besso maxima fides habebatur, in so-
cietatem cogitatae rei asciscit. Illi promptius adsunt, quam
rogabantur, assumptisque octo fortissimis iuvenibus talem
dolum intendunt. Spitaměnes pergit ad Bessum et, remo- 22
tis arbitris, comperisse ait se, insidiari ei Dataphernem et
Catěnem, ut vivum Alexandro traderent, agitantes: a se-
met occupatos esse et vinctos teneri. Bessus tanto merito, 23
ut credebat, obligatus partim gratias agit, partim avidus
explendi supplicii adduci eos iubet. Illi, manibus sua 24
sponte religatis, a participibus consilii trahebantur: quos
Bessus truci vultu intuens consurgit, manibus non tempe-
raturus. Atque illi, simulatione omissa, circumsistunt eum
et frustra repugnantem vinciunt, direpto ex capite regni
insigni lacerataque veste, quam e spoliis occisi regis in-
duerat. Ille deos, sui sceleris ultores, adesse confessus 25
adiecit, non Darēo iniquos fuisse, quem sic ulciscerentur,
sed Alexandro propitios esse, cuius victoriam semper
etiam hostes adiuvissent. Multitudo an vindicatura Bes- 26
sum fuerit, incertum est, nisi illi, qui vinxerant, iussu
Alexandri fecisse ipsos ementiti dubios adhuc animi
terruissent. In equum impositum Alexandro tradituri
ducunt.

(23) Inter haec rex, quibus matura erat missio, electis 27
DCCCC fere, bina talenta equiti dedit, pediti terna dena-
riûm milia, monitosque, ut liberos generarent, remisit
domum. Ceteris gratiae actae, quod ad reliqua belli na-
vaturos operam pollicebantur. Dum Bessus perducitur, 28
perventum erat in parvulum oppidum: Branchĭdae eius
incolae erant. Milēto quondam iussu Xerxis, quum e

Graecia rediret, transierant et in ea sede constiterant,
quia templum, quod Didymēon appellatur, in gratiam
29 Xerxis violaverant. Mores patrii nondum exoleverant,
sed iam bilingues erant, paulatim a domestico externo
sermone degeneres. Magno igitur gaudio regem exci-
piunt, urbem seque dedentes. Ille Milesios, qui apud
30 ipsum militarent, convocari iubet. Vetus odium Milesii
gerebant in Branchidarum gentem proditionis ergo. His,
sive iniuriae, sive originis meminisse mallent, liberum
31 de Branchĭdis permittit arbitrium. Variantibus deinde sen-
tentiis, se ipsum consideraturum, quid optimum factu
esset, ostendit. Postero die occurrentibus Branchĭdis, se-
cum procedere iubet. Quumque ad urbem ventum esset,
32 ipse cum expedita manu portam intrat: phalanx moenia
oppidi circumire iussa et, dato signo, diripere urbem, pro-
33 ditorum receptaculum, ipsosque ad unum caedere. Illi
inermes passim trucidantur, nec aut commercio linguae
aut supplicum velamentis precibusque inhiberi crudelitas
potest. Tandem, ut deiicerent fundamenta murorum, ab
34 imo moliuntur, ne quod urbis vestigium extaret. Nemora
quoque [et] lucos sacros non caedunt modo, sed etiam
extirpant, ut vasta solitudo et sterilis humus, excussis
35 etiam radicibus, linqueretur. Quae si in ipsos proditionis
auctores excogitata essent, iusta ultio esse, non crudelitas
videretur: nunc culpam maiorum posteri luere, qui ne
viderant quidem Milētum, ideo et Xerxi non potuerant
prodere.

36 (24) Inde processit ad Tanăim amnem. Quo perdu-
ctus est Bessus, non vinctus modo, sed etiam omni vela-
mento corporis spoliatus. Spitamĕnes eum tenebat collo
inserta catena, tam barbaris, quam Macedonibus gratum
37 spectaculum. Tum Spitamĕnes, *Et te*, inquit, *et Darēum,
reges meos, ultus interfectorem domini sui adduxi, eo modo
captum, cuius ipse fecit exemplum. Aperiat ad hoc specta-
culum oculos Darēus! Existat ab inferis, qui illo supplicio
38 indignus fuit et hoc solatio dignus est!* Alexander, multum
collaudato Spitamĕne, conversus ad Bessum, *Cuius*, inquit,
ferae rabies occupavit animum tuum, quum regem de te

optime meritum prius vincire, deinde occidere sustinuisti?
Sed huius parricidii mercedem falso regis nomine persolvisti.
Ibi ille facinus purgare non ausus regis titulum se usur- 39
pare dixit, ut gentem suam tradere ipsi possit: qui si ces-
sasset, alium fuisse regnum occupaturum. Et Alexander 40
Oxāthren, fratrem Darēi, quem inter corporis custodes ha-
bebat, propius iussit accedere tradique Bessum ei, ut
cruci affixum, mutilatis auribus naribusque, sagittis con-
figerent barbari asservarentque corpus, ut ne aves quidem
contingerent. Oxāthres cetera sibi curae fore pollicetur: 41
aves non ab alio quam a Catĕne posse prohiberi adiicit,
eximiam eius artem cupiens ostendere: namque adeo certo
ictu destinata feriebat, ut aves quoque exciperet. Nunc si 42
forsitan, sagittandi tam celebri usu, minus admirabilis vi-
deri ars haec possit, tunc ingens visentibus miraculum
magnoque honori Catĕni fuit. Dona deinde omnibus, qui 43
Bessum adduxerant, data sunt. Ceterum supplicium eius
distulit, ut eo loco, in quo Darēum ipse occiderat, ne-
caretur.

CAP. VI.

(25) Interea Macedŏnes ad petendum pabulum incom- 1
posito agmine egressi a barbaris, qui de proximis monti-
bus decurrerunt, opprimuntur, pluresque capti sunt, quam
occisi: barbari autem captivos prae se agentes rursus in 2
montem recesserunt. XX milia latronum erant. Fundis sa-
gittisque pugnam invadunt. Quos dum obsidet rex, inter 3
promptissimos dimicans sagitta ictus est, quae in medio
crure fixa reliquerat spiculum. Illum quidem maesti et at- 4
toniti Macedŏnes in castra referebant: sed nec barbaros
fefellit subductus ex acie: quippe ex edito monte cuncta
prospexerant. Itaque postero die misere legatos ad regem, 5
quos ille protinus iussit admitti solutisque fasciis, magni-
tudinem vulneris dissimulans, crus barbaris ostendit. Illi 6
iussi considere affirmant, non Macedŏnes quam ipsos
tristiores fuisse, cognito vulnere ipsius: cuius si auctorem
repperissent, dedituros fuisse: cum diis enim pugnare
sacrilegos tantum. Ceterum se gentem in fidem dedere. 7

superatos virtute illius. Rex, fide data et captivis rece-
8 ptis, gentem in deditionem accepit. Castris inde motis,
lectica militari ferebatur, quam pro se quisque eques pe-
desque subire certabant. Equites, cum quibus rex proe-
lia inire solitus erat, sui muneris id esse censebant: pe-
dites contra, quum saucios commilitones ipsi gestare as-
suevissent, eripi sibi proprium officium tum potissimum,
9 quum rex gestandus esset, querebantur. Rex in tanto
utriusque partis certamine et sibi difficilem et praeteri-
tis gravem electionem futuram ratus invicem subire eos
iussit.
10 (26) Hinc quarto die ad urbem Maracanda perven-
tum est. LXX stadia murus urbis amplectitur: arx alio
cingitur muro. Ac praesidio urbis relicto proximos vicos
depopulatur atque urit.
11 Legati deinde Abiorum Scytharum superveniunt, li-
beri, ex quo decesserat Cyrus, tum imperata facturi. Iu-
stissimos barbarorum constabat: armis abstinebant, nisi
lacessiti: libertatis modico et aequali usu principibus hu-
12 miliores pares fecerant. Hos benigne allocutus ad eos
Scythas, qui Europam incolunt, Berdam quendam misit
ex amicis, qui denuntiaret his, ne Tanăim, amnem regionis,
iniussu regis transirent. Eidem mandatum, ut contempla-
retur locorum situm et illos quoque Scythas, qui super
13 Bospŏrum colunt, viseret. Condendae urbi sedem super
ripam Tanăis elegerat, claustrum et iam perdomitorum
et quae deinde adire decreverat. Sed consilium distulit
Sogdianorum nuntiata defectio, quae Bactriānos quoque
14 traxit. VII milia equitum erant, quorum auctoritatem ce-
teri sequebantur. Alexander Spitamĕnem et Catĕnem, a
quibus ei traditus erat Bessus, haud dubius, quin eorum
opera redigi possent in potestatem, qui novaverant res,
15 iussit accersi. At illi, defectionis, ad quam coercendam
evocabantur, auctores, vulgaverant fama, Bactriānos equi-
tes a rege omnes, ut occiderentur, accersi idque impera-
tum ipsis: non sustinuisse tamen exequi, ne inexpiabile
in populares facinus admitterent: non magis Alexandri
saevitiam quam Bessi parricidium ferre potuisse. Itaque

sua sponte iam motos metu poenae haud difficulter conci-
taverunt ad arma.
(27) Alexander, transfugarum defectione comperta, 16
Cratĕrum obsidere Cyropŏlim iubet, ipse aliam urbem re-
gionis eiusdem corona capit: signoque, ut puberes inter-
ficerentur, dato reliqui in praedam cessere victoris: urbs
diruta est, ut ceteri cladis eius exemplo continerentur.
Memacēni, valida gens, obsidionem non ut honestiorem 17
modo, sed etiam ut tutiorem ferre decreverant. Ad quo-
rum pertinaciam mitigandam rex L equites praemisit, qui
clementiam ipsius in deditos simulque inexorabilem ani-
mum in devictos ostenderent. Illi nec de fide nec de po- 18
tentia regis ipsos dubitare respondent equitesque tendere
extra munimenta urbis iubent: hospitaliter deinde exce-
ptos gravesque epulis et somno intempesta nocte adorti
interfecerunt. Alexander haud secus, quam par erat, mo- 19
tus urbem corona circumdedit, munitiorem, quam ut pri-
mo impetu capi posset. Itaque Meleāgrum et Perdiccam
in obsidionem iungit, [ipse ad Craterum proficiscitur,] Cyropŏ-
lim, ut ante dictum est, obsidentem. Statuerat autem par- 20
cere urbi conditae a Cyro: quippe non alium gentium illa-
rum magis admiratus est, quam hunc regem et Semirămim,
quos et magnitudine animi et claritate rerum longe emi-
cuisse credebat. Ceterum pertinacia oppidanorum iram 21
eius accendit. Itaque captam urbem diripi iussit [et] de-
leri. [Tum] Memacēnis haud iniuria infestus ad Meleāgrum
et Perdiccam redit. Sed non alia urbs fortius obsidionem 22
tulit: quippe et militum promptissimi cecidere et ipse rex
ad ultimum periculum venit. Namque cervix eius saxo ita
icta est, ut, oculis caligine offusa, collaberetur, ne mentis
quidem compos: exercitus certe, velut erepto eo, ingemuit.
Sed invictus adversus ea, quae ceteros terrent, nondum 23
percurato vulnere, acrius obsidioni institit, naturalem ce-
leritatem ira concitante. Cuniculo ergo suffossa moenia
ingens nudavere spatium, per quod irrupit: victorque ur-
bem dirui iussit.
(28) Hinc Menedēmum cum III milibus peditum et 24
DCCC equitibus ad urbem Maracanda misit. Spitamĕnes

transfuga, praesidio Macedŏnum inde deiecto, muris urbis
eius incluserat se, haud oppidanis consilium defectionis
approbantibus. Sequi tamen videbantur, quia prohibere
25 non poterant. Interim Alexander ad Tanăim amnem redit
et, quantum soli occupaverant castris, muro circumde-
dit. LX stadiorum urbis murus fuit: hanc quoque urbem
26 Alexandrīam appellari iussit. Opus tanta celeritate per-
fectum est, ut decimo septimo die, quam munimenta ex-
citata erant, tecta quoque urbis absolverentur. Ingens mi-
litum certamen inter ipsos fuerat, ut suum quisque munus
27 — nam divisum erat — primus ostenderet. Incolae novae
urbi dati captivi, quos, reddito pretio dominis, liberavit:
quorum posteri nunc quoque non apud eos tam longa ae-
tate propter memoriam Alexandri exoleverunt.

CAP. VII.

1 (29) At rex Scytharum, cuius tum ultra Tanăim im-
perium erat, ratus, eam urbem, quam in ripa amnis Mace-
dŏnes condiderant, suis impositam esse cervicibus, fra-
trem, Carthăsim nomine, cum magna equitum manu misit
ad diruendam eam proculque amne submovendas Mace-
2 dŏnum copias. Bactriānos Tanăis ab Scythis, quos Euro-
paeos vocant, dividit. Idem Asiam et Europam finis inter-
3 fluit. Ceterum Scytharum gens haud procul Thracia sita
ab oriente ad septentrionem se vertit Sarmatarumque, ut
4 quidam credidere, non finitima, sed pars est. Recta deinde
regione [ad] Alaunum ultra Istrum iacentem colit: ultima
Asiae, quae Bactra sunt, stringit. Habitant, quae septen-
trioni propiora sunt: profundae inde silvae vastaeque so-
litudines excipiunt: rursus, quae et Tanăim et Bactra spe-
5 ctant, humano cultu haud disparia sunt. Primus cum hac
gente non provisum bellum Alexander gesturus, quum in
conspectu eius obequitaret hostis, adhuc aeger ex vulnere,
praecipue voce deficiens, quam et modicus cibus et cer-
vicis extenuabat dolor, amicos in consilium advocari iu-
6 bet. Terrebat eum non hostis, sed iniquitas temporis.
Bactriāni defecerant: Scythae etiam lacessebant: ipse non
insistere in terra, non equo vehi, non docere, non hortari

suos poterat. Ancipiti periculo implicitus, deos quoque 7
incusans, querebatur, se iacere segnem, cuius velocitatem
nemo antea valuisset effugere: vix suos credere, non si-
mulari valetudinem.

(30) Ita, qui post Darēum victum ariolos et vates con- 8
sulere desierat, rursus ad superstitionem, humanarum
mentium ludibria, revolutus Aristandrum, cui credulitatem
suam addixerat, explorare eventum rerum sacrificiis iu-
bet. Mos erat aruspicibus, exta sine rege spectare et,
quae portenderentur, referre. Inter haec rex, dum fibris 9
pecudum explorantur eventus latentium rerum, propius
ipsum considere amicos iubet, ne contentione vocis cica-
tricem infirmam adhuc rumperet. Hephaestio, Cratĕrus et
Erigyius erant cum custodibus in tabernaculum admissi.
Discrimen, inquit, *me occupavit meliore hostium quam* 10
meo tempore. Sed necessitas ante rationem est, maxime in
bello, quo raro permittitur tempora legere. Defecere Bac- 11
triāni, in quorum cervicibus stamus, et, quantum in nobis
animi sit, alieno Marte experiuntur. Haud dubia fortuna, si
omiserimus Scythas ultro arma inferentes: contempti ad
illos, qui defecerunt, revertemur: si vero Tanăim transieri- 12
mus et ubique invictos esse nos Scytharum pernicie ac san-
guine ostenderimus, quis dubitabit parere etiam Europae
victoribus? Fallitur, qui terminos gloriae nostrae metitur 13
spatio, quod transituri sumus. Unus amnis interfluit, quem
si traiicimus, in Europam arma proferimus. Et quanti 14
aestimandum est, dum Asiam subigimus, in alio quodam-
modo orbe tropaea statuere et, quae tam longo intervallo
natura videtur diremisse, una victoria subito committere?
At hercule, si paululum cessaverimus, in tergis nostris 15
Scythae haerebunt. An soli sumus, qui flumina transnare
possumus? Multa in nosmetipsos recident, quibus adhuc vici-
mus. Fortuna belli artem victos quoque docet. Utribus amnem 16
traiiciendi exemplum fecimus nuper: hoc, ut Scythae imitari
nesciant, Bactriāni docebunt. Praeterea unus gentis huius 17
exercitus adhuc venit, ceteri expectantur. Ita bellum vitando
alemus et, quod inferre possumus, accipere cogemur. Ma- 18
nifesta est consilii mei ratio. Sed an permissuri sint mihi

Macedŏnes animo uti meo, dubito, quia, ex quo hoc vulnus
19 *accepi, non equo vectus sum, non pedibus ingressus. Sed si*
me sequi vultis, valeo, amici. Satis virium est ad toleranda
ista: aut, si iam adest vitae meae finis, in quo tandem opere
melius extinguar?
20 (31) Haec quassa adhuc voce, subdeficiens, vix proxi-
mis exaudientibus, dixerat, quum omnes a tam praecipiti
21 consilio regem deterrere coeperunt, Erigyius maxime, qui
haud sane auctoritate proficiens apud obstinatum animum
superstitionem, cuius potens non erat rex, incutere tenta-
vit dicendo, deos quoque obstare consilio magnumque
22 periculum, si flumen transisset, ostendi. Intranti Erigyio
tabernaculum regis Aristander occurrerat, tristia exta
füisse significans: haec ex vate comperta Erigyius nun-
23 tiabat. Quo inhibito Alexander non ira solum, sed etiam
pudore confusus, quod superstitio, quam celaverat, dete-
24 gebatur, Aristandrum vocari iubet. Qui ut venit, intuens
eum, *Non rex*, inquit, *sed privatus sum. Sacrificium ut fa*
ceres, mandavi: quid eo portenderetur, cur apud alium quam
apud me professus es? Erigyius arcana mea et secreta, te
prodente, cognovit. Quem certum mehercule habeo extorum
25 *interprete uti metu suo. Tibi autem, qui scitius, quam potest*
[*ille, interpretaberis*], *denuntio, ipsi mihi indices, quid extis*
26 *cognoveris, ne possis infitiari, dixisse, quae dixeris.* Ille ex-
sanguis attonitoque similis stabat, per metum etiam voce
suppressa: tandemque, eodem metu stimulante, ne regis
expectationem moraretur, *Magni*, inquit, *laboris, non ir-*
riti discrimen instare praedixi: nec me ars mea, quam beni-
27 *volentia perturbat. Infirmitatem valetudinis tuae video et,*
quantum in uno te sit, scio. Vereor, ne praesenti fortunae
28 *tuae sufficere non possis.* Rex iussum confidere felicitati
suae remisit ad sacra: sibi ad gloriam concedere deos.
29 Consultanti inde cum iisdem, quonam modo flumen trans-
irent, supervenit Aristander, non alias laetiora exta vi-
disse se affirmans, utique prioribus longe diversa: tum
sollicitudinis causas apparuisse, nunc prorsus egregie lita-
tum esse.
30 (32) Ceterum, quae subinde nuntiata sunt regi, con-

11 *

tinuae felicitati rerum eius imposuerant labem. Menedē- 31
mum, ut supra dictum est, miserat ad obsidendum Spita-
mĕnem, Bactriānae defectionis auctorem. Qui, comperto
hostis adventu, ne muris urbis includeretur, simul fretus,
excipi posse, qua venturum sciebat, consedit occultus.
Silvestre iter aptum insidiis tegendis erat: ibi Dahas con- 32
didit. Equi binos armatos vehunt, quorum invicem singuli
repente desiliunt: equestris pugnae ordinem turbant. Equo- 33
rum velocitati par hominum pernicitas. Hos Spitamĕnes
saltum circumire iussos pariter et a lateribus et a fronte et
a tergo hosti ostendit. Menedēmus undique inclusus, ne 34
numero quidem par, diu tamen resistit, clamitans, nihil
aliud superesse locorum fraude deceptis, quam honestae
mortis solatium ex hostium caede. Ipsum praevalens 35
equus vehebat, quo saepius in cuneos barbarorum effusis
habenis evectus magna strage eos fuderat. Sed quum 36
unum omnes peterent, multis vulneribus exsanguis Hypsĭ-
dem quendam ex amicis hortatus est, ut in equum suum
ascenderet et se fuga eriperet. Haec agentem anima de-
fecit, corpusque ex equo defluxit in terram. Hypsĭdes 37
poterat quidem effugere, sed, amisso amico, mori statuit.
Una erat cura, ne inultus occideret. Itaque, subditis cal-
caribus equo, in medios hostes se immisit et, memorabili
edita pugna, obrutus telis est. Quod ubi videre, qui caedi 38
supererant, tumulum paulo quam cetera editiorem capiunt:
quos Spitamĕnes fame in deditionem subacturus obsedit.
Cecidere eo proelio peditum II milia, CCC equites. Quam 39
cladem Alexander sollerti consilio texit, morte denuntiata
his, qui ex proelio advenerant, si acta vulgassent.

CAP. VIII.

(33) Ceterum quum animo disparem vultum diutius 1
ferre non posset, in tabernaculum super ripam fluminis de
industria locatum secessit. Ibi sine arbitris singula animi 2
consulta pensando noctem vigiliis extraxit, saepe pellibus
tabernaculi allevatis, ut conspiceret hostium ignes, e qui-
bus coniectare poterat, quanta hominum multitudo esset.
Iamque lux appetebat, quum thoracem indutus procedit 3

ad milites, tum primum post vulnus proxime acceptum.
4 Tanta erat apud eos veneratio regis, ut facile periculi,
quod horrebant, cogitationem praesentia eius excuteret.
5 Laeti ergo et manantibus gaudio lacrimis consalutant eum
6 et, quod ante recusaverant bellum, feroces deposcunt. Ille
se ratibus equitem phalangemque transportaturum esse
7 pronuntiat: super utres iubet nare levius armatos. Plura
nec dici res desideravit nec rex dicere per valetudinem
8 potuit. Ceterum tanta alacritate militum rates iunctae sunt,
ut in triduum ad XII milia effectae sint. Iamque ad trans-
eundum omnia aptaverant, quum legati Scytharum XX
more gentis per castra equis vecti nuntiare iubent regi,
9 velle ipsos ad eum mandata perferre. Admissi in taberna-
culum iussique considere in vultu regis defixerant oculos,
credo, quia magnitudine corporis animum aestimantibus
10 modicus habitus haudquaquam famae par videbatur. Scy-
this autem non, ut ceteris barbaris, rudis et inconditus
sensus est: quidam eorum sapientiam capere dicuntur,
11 quantamcunque gens capit semper armata. Sicque locu-
tos esse apud regem memoriae proditum est. Abhorrent
forsitan moribus nostris et tempora et ingenia cultiora
sortitis: sed ut possit oratio eorum sperni, tamen fides
nostra non debet: quae utcunque sunt tradita, incorrupta
12 perferemus. Igitur unum ex his maximum natu ita locu-
tum accepimus:

(34) *Si dii habitum corporis tui aviditati animi parem
esse voluissent, orbis te non caperet: altera manu orientem,
altera occidentem contingeres et hoc assecutus scire velles,*
13 *ubi tanti numinis fulgor conderetur. Sic quoque concupiscis,
quae non capis. Ab Europa petis Asiam: ex Asia transis in
Europam: deinde, si humanum genus omne superaveris, cum
silvis et nivibus et fluminibus ferisque bestiis gesturus es bel-*
14 *lum. Quid? tu ignoras, arbores magnas diu crescere, una
hora extirpari? Stultus est, qui fructus earum spectat, alti-
tudinem non metitur. Vide, ne, dum ad cacumen pervenire
contendis, cum ipsis ramis, quos comprehenderis, decidas.*
15 *Leo quoque aliquando minimarum avium pabulum fuit, et
ferrum rubigo consumit. Nihil tam firmum est, cui pericu-*

lum non sit etiam ab invalido. Quid nobis tecum est? Nun- 16
quam terram tuam attigimus. Qui sis, unde venias, licetne
ignorare in vastis silvis viventibus? Nec servire ulli possumus
nec imperare desideramus. Dona nobis data sunt — ne Scytha- 17
rum gentem ignores — iugum boum et aratrum, hasta, sagitta,
patera. His utimur et cum amicis et adversus inimicos. Fru- 18
ges amicis damus, boum labore quaesitas: patera cum iisdem
vinum diis libamus: inimicos sagitta eminus, hasta comminus
petimus. Sic Syriae regem et postea Persarum Medorumque
superavimus, patuitque nobis iter usque in Aegyptum. At tu, 19
qui te gloriaris ad latrones persequendos venire, omnium
gentium, quas adisti, latro es. Lydiam cepisti, Syriam occu-
pasti, Persĭdem tenes, Bactriānos habes in potestate, Indos
petisti: iam etiam ad pecora nostra avaras et insatiabiles ma-
nus porrigis. Quid tibi divitiis opus est, quae te esurire co- 20
gunt? Primus omnium satietate parasti famem, ut, quo
plura haberes, acrius, quae non habes, cuperes. Non succur- 21
rit tibi, quamdiu circum Bactra haereas? dum illos subigis,
Sogdiāni bellare coeperunt. Bellum tibi ex victoria nascitur.
Nam ut maior fortiorque sis, quam quisquam, tamen alieni-
genam dominum pati nemo vult.

(35) Transi modo Tanăim: scies, quam late pateant, 22
nunquam tamen consequeris Scythas. Paupertas nostra ve-
locior erit, quam exercitus tuus, qui praedam tot nationum
vehit. Rursus, quum procul abesse nos credes, videbis in tuis
castris. Eadem enim velocitate et sequimur et fugimus. Scy- 23
tharum solitudines Graecis etiam proverbiis audio eludi. At
nos deserta et humano cultu vacua magis quam urbes et opu-
lentos agros sequimur. Proinde fortunam tuam pressis ma- 24
nibus tene. Lubrica est nec invita teneri potest. Salubre con-
silium sequens quam praesens tempus ostendit melius. Impone
felicitati tuae frenos: facilius illam reges. Nostri sine pedi- 25
bus dicunt esse fortunam, quae manus et pinnas tantum
habet: quum manus porrigit, pinnas quoque comprehendere
non sinit. Denique, si deus es, tribuere mortalibus beneficia 26
debes, non sua eripere: sin autem homo es, id quod es, sem-
per esse te cogita. Stultum est, eorum meminisse, propter
quae tui obliviscaris. Quibus bellum non intuleris, bonis 27

amicis poteris uti. Nam et firmissima est inter pares amicitia
et videntur pares, qui non fecerunt inter se periculum virium.
28 *Quos viceris, amicos tibi esse cave credas: inter dominum et*
servum nulla amicitia est: etiam in pace belli tamen iura ser-
29 *vantur. Iurando gratiam Scythas sancire ne credideris:*
colendo fidem iurant. Graecorum ista cautio est, qui pacta
consignant et deos invocant: nos religionem in ipsa fide po-
nimus. Qui non reverentur homines, fallunt deos. Nec tibi
30 *amico opus est, de cuius benivolentia dubites. Ceterum nos*
et Asiae et Europae custodes habebis: Bactra, nisi dividat
Tanăis, contingimus: ultra Tanăim usque ad Thraciam
colimus: Thraciae Macedoniam coniunctam esse fama est.
Utrique imperio tuo finitimos hostes an amicos velis esse, con-
sidera. Haec barbarus.

CAP. IX.

1 (36) Contra rex fortuna sua et consiliis eorum se usu-
rum esse respondet: nam et fortunam, cui confidat, et con-
silium suadentium, ne quid temere et audacter faciat, secu-
2 turum. Dimissisque legatis in praeparatas rates exercitum
imposuit. In proris clypeatos locaverat, iussos in genua sub-
3 sidere, quo tutiores essent adversus ictus sagittarum. Post
hos, qui tormenta intenderent, stabant, et ab utroque latere
et a fronte circumdati armatis. Reliqui, qui post tormenta
constiterant, remigem loricam indutum scutorum testudine
4 armati protegebant. Idem ordo in illis quoque ratibus,
quae equitem vehebant, servatus est. Maior pars a puppe
nantes equos loris trahebat. At illos, quos utres stramento
5 repleti vehebant, obiectae rates tuebantur. Ipse rex cum
delectis primus ratem solvit et in ripam dirigi iussit. Cui
Scythae admotos ordines equitum in primo ripae margine
opponunt, ut ne applicari quidem terrae rates possent.
6 Ceterum praeter hanc speciem ripis praesidentis exerci-
tus ingens navigantes terror invaserat: namque cursum
gubernatores, quum obliquo flumine impellerentur, regere
non poterant, vacillantesque milites et, ne excuterentur,
7 solliciti nautarum ministeria turbaverant. Ne tela quidem
conati nisu vibrare poterant, quum prior standi sine pe-

riculo quam hostem incessendi cura esset. Tormenta sa-
luti fuerunt, quibus in confertos ac temere se offerentes
haud frustra excussa sunt tela. Barbari quoque ingentem 8
vim sagittarum infudere ratibus, vixque ullum fuit scutum,
quod non pluribus simul spiculis perforaretur.
(37 Iamque terrae rates applicabantur, quum acies 9
clypeata consurgit et hastas certo ictu, utpote libero nisu,
mittit e ratibus: et ut territos recipientesque equos videre,
alacres mutua adhortatione in terram desiluere. Turbatis 10
acriter pedem inferre coeperunt. Equitum deinde turmae,
quae frenatos habebant equos, perfregere barbarorum
aciem. Interim ceteri agmine dimicantium tecti aptavere
se pugnae. Ipse rex, quod vigoris aegro adhuc corpori 11
deerat, animi firmitate supplebat. Vox adhortantis non
poterat audiri, nondum bene obducta cicatrice cervicis,
sed dimicantem cuncti videbant. Itaque ipsi quidem du- 12
cum fungebantur officio aliusque alium adhortati in hostem
salutis immemores ruere coeperunt. Tum vero non ora, 13
non arma, non clamorem hostium barbari tolerare potue-
runt, omnesque effusis habenis — namque equestris acies
erat — capessunt fugam. Quos rex, quamquam vexationem
invalidi corporis pati non poterat, per LXXX tamen stadia
insequi perseveravit. Iamque linquente animo suis prae- 14
cepit, ut, donec lucis aliquid superesset, fugientium tergis
inhaererent: ipse, exhaustis etiam animi viribus, in castra
se recepit. Reliquum [agmen sero] substitit. Transierant 15
iam Libĕri Patris terminos, quorum monumenta lapides
erant, crebris intervallis dispositi, arboresque procerae,
quarum stipites hedera contexerat: sed Macedŏnas ira 16
longius provexit: quippe media fere nocte in castra redie-
runt, multis interfectis, pluribus captis, equosque M et
DCCC abegere. Ceciderunt autem Macedŏnum equites LX,
pedites C fere, mille saucii fuerunt.
(38) Haec expeditio deficientem magna ex parte 17
Asiam fama tam opportunae victoriae domuit. Invictos
Scythas esse crediderant: quibus fractis nullam gentem
Macedŏnum armis parem fore confitebantur. Itaque Sacae
misere legatos, qui pollicerentur, gentem imperata factu-

18 ram. Moverat eos regis non virtus magis, quam clementia
in devictos Scythas: quippe captivos omnes sine pretio
remiserat, ut fidem faceret, sibi cum ferocissimis gentium
19 de fortitudine, non de ira fuisse certamen. Benigne igitur
exceptis Sacarum legatis, comitem Elpinīcon dedit, adhuc
admodum iuvenem, aetatis flore conciliatum sibi, qui, quum
specie corporis aequaret Hephaestiōnem, ei lepore haud
20 sane virili par non erat. Ipse, Cratĕro cum maiore parte
exercitus modicis itineribus sequi iusso, ad Maracanda
urbem contendit, ex qua Spitamĕnes, comperto eius ad-
21 ventu, Bactra perfugerat. Itaque quatriduo rex longum
itineris spatium emensus pervenerat in eum locum, in quo,
Menedēmo duce, II milia peditum et CCC equites amiserat.
Horum ossa tumulo contegi iussit et inferias more patrio
22 dedit. Iam Cratĕrus cum phalange subsequi iussus ad re-
gem pervenerat. Itaque ut omnes, qui defecerant, pariter
belli clade premerentur, copias dividit urique agros et in-
terfici puberes iussit.

CAP. X.

1 (39) Sogdiāna regio maiore ex parte deserta est:
octingenta fere stadia in latitudinem vastae solitudines te-
2 nent. Ingens spatium rectae regionis est, per quam amnis
(Polytimētum vocant incolae) fertur. Torrentem eum ri-
pae in tenuem alveum cogunt, deinde caverna accipit
3 et sub terram rapit. Cursus absconditi indicium est
aquae meantis sonus, quum ipsum solum, sub quo tan-
4 tus amnis fluit, ne modico quidem resudet humore. Ex
captivis Sogdianorum ad regem XXX nobilissimi, cor-
porum robore eximio, perducti erant: qui, ut per interpre-
tem cognoverunt, iussu regis ipsos ad supplicium trahi,
carmen laetantium modo canere tripudiisque et lasciviori
corporis motu gaudium quoddam animi ostentare coepe-
5 runt. Admiratus rex, tanta magnitudine animi oppetere
mortem, revocari eos iussit, causam tam effusae laetitiae,
6 quum supplicium ante oculos haberent, requirens. Illi,
si ab alio occiderentur, tristes morituros fuisse respon-
dent: nunc a tanto rege, victore omnium gentium, maiori-

bus suis redditos honestam mortem, quam fortes viri voto
quoque expeterent, carminibus sui moris laetitiaque cele-
brare. Tum rex: *Quaero itaque, an vivere velitis non inimici* 7
mihi, cuius beneficio victuri estis. Illi nunquam se inimicos 8
ei, sed bello lacessitos hostes fuisse respondent. Si quis
ipsos beneficio quam iniuria experiri maluisset, certatu-
ros fuisse, ne vincerentur officio. Interrogatique, quo 9
pignore fidem obligaturi essent, vitam, quam acciperent,
pignori futuram esse dixerunt: reddituros, quandoque re-
petisset. Nec promissum fefellerunt. Nam qui remissi do-
mos ierant, fide continuere populares: quattuor inter cu-
stodes corporis retenti nulli Macedŏnum in regem caritate
cesserunt.

(40) In Sogdiānis Peucolāo cum tribus mili- 10
bus peditum (neque enim maiori praesidio indige-
bat) relicto, Bactra pervenit. Inde Bessum Ecbatăna
duci iussit, interfecto Darēo poenas capite perso-
luturum. Iisdem fere diebus Ptolemaeus et Menĭdas pedi- 11
tum tria milia et equites mille adduxerunt, mercede mili-
taturos. Alexander quoque ex Lycia cum pari numero 12
peditum et D equitibus venit. Totidem ex Syria Asclepio-
dōrum sequebantur: Antipăter Graecorum VIII milia, in
quîs DC equites erant, miserat. Itaque exercitu aucto, ad 13
ea, quae defectione turbata erant, componenda processit,
interfectisque consternationis auctoribus quarto die ad
flumen Oxum perventum est. Hic, quia limum vehit, tur-
bidus semper et insalubris est potui. Itaque puteos miles 14
coeperat fodere. Nec tamen, humo alte egesta, existebat
humor, quum in ipso tabernaculo regis conspectus est
fons, quem quia tarde notaverant, subito extitisse finxe-
runt: rexque ipse credi voluit, deorum donum id fuisse.
Superatis deinde amnibus Ocho et Oxo, ad urbem Marga- 15
niam pervenit. Circa eam VI oppidis condendis electa
sedes est: duo ad meridiem versa, quattuor spectantia
orientem, modicis inter se spatiis distabant, ne procul re-
petendum esset mutuum auxilium. Haec omnia sita sunt 16
in editis collibus, tum velut freni domitarum gentium, nunc
originis suae oblita serviunt, quibus imperaverunt.

A. 328 a. Chr. n. mensibus hibernis. Ol. 112, 4.

CAP. XI.

1 (41) Et cetera quidem pacaverat rex. Una erat petra,
quam Arimāzes Sogdiānus cum XXX milibus armatorum
obtinebat, alimentis ante congestis, quae tantae multitu-
2 dini vel per biennium suppeterent. Petra in altitudinem
XXX eminet stadia, circuitu C et L complectitur. Undique
3 abscissa et abrupta semita perangusta aditur. In medio alti-
tudinis spatio habet specum, cuius os artum et obscurum
est: paulatim deinde ulteriora panduntur, ultima etiam altos
recessus habent. Fontes per totum fere specum manant,
e quibus collatae aquae per prona montis flumen emittunt.
4 Rex, loci difficultate spectata, statuerat inde abire: cupido
5 deinde incessit animo naturam quoque fatigandi. Prius
tamen quam fortunam obsidionis experiretur, Cophen (Ar-
tabāzi hic filius erat) misit ad barbaros, qui suaderet, ut de-
derent rupem. Arimāzes loco fretus superbe multa respon-
dit, ad ultimum, an Alexander etiam volare posset, interro-
6 gat. Quae nuntiata regi sic accendere animum, ut adhibitis,
cum quibus consultare erat solitus, indicaret insolentiam
barbari, eludentis ipsos, quia pinnas non haberent. Se au-
tem proxima nocte effecturum, ut crederet, Macedŏnes
7 etiam volare. *Trecentos*, inquit, *pernicissimos iuvenes ex
suis quisque copiis perducite ad me, qui per calles et paene*
8 *invias rupes domi pecora agere consueverant.* Illi praestan-
tes et levitate corporum et ardore animorum strenue ad-
ducunt: quos intuens rex, *Vobiscum*, inquit, *o iuvenes et
mei aequales, urbium invictarum ante me munimenta supera-
vi, montium iuga perenni nive obruta emensus sum, angu-
stias Ciliciae intravi, Indiae sine lassitudine vim frigoris sum*
9 *perpessus. Et mei documenta vobis dedi et vestra habeo. Pe-
tra, quam videtis, unum aditum habet, quem barbari obsi-
dent: cetera negligunt: nullae vigiliae sunt, nisi quae castra*
10 *nostra spectant. Invenietis viam, si sollerter rimati fueritis
aditus ferentes ad cacumen. Nihil tam alte natura constituit.
quo virtus non possit eniti. Experiendo, quae ceteri despera-*
11 *verunt, Asiam habemus in potestate. Evadite in cacumen,
quod quum ceperitis, candidis velis signum mihi dabitis: ego*
12 *copiis admotis hostem in nos a vobis convertam. Praemium*

erit ei, qui primus occupaverit verticem, talenta X: uno minus accipiet, qui proximus ei venerit, eademque ad decem homines servabitur portio. Certum autem habeo, vos non tam liberalitatem intueri meam, quam voluntatem.

(42) His animis regem audierunt, ut iam cepisse ver- 13
ticem viderentur: dimissique ferreos cuneos, quos inter
saxa defigerent, validosque funes parabant. Rex circum- 14
vectus petram, qua minime asper ac praeruptus aditus vi-
debatur, secunda vigilia, quod bene verteret, ingredi iubet.
Illi, alimentis in biduum sumptis, gladiis modo atque hastis
armati subire coeperunt. Ac primo pedibus ingressi sunt: 15
deinde, ut in praerupta perventum est, alii manibus emi-
nentia saxa complexi levavere semet, alii adiectis funium
laqueis evasere: quibus [alii], quum cuneos inter saxa de-
figerent, gradus subdidere, quîs insisterent. Diem inter
metum laboremque consumpserunt. Per aspera enisis du- 16
riora restabant, et crescere altitudo petrae videbatur. Illa
vero miserabilis erat facies, quum ii, quos instabilis gra-
dus fefellerat, ex praecipiti devolverentur. Mox eadem
in se patienda alieni casus ostendebat exemplum. Per 17
has tamen difficultates enituntur in verticem montis, om-
nes fatigatione continuati laboris affecti, quidam mul-
cati parte membrorum: pariterque eos et nox et somnus
oppressit. Stratis passim corporibus in inviis et asperis 18
saxorum, periculi instantis obliti in lucem quieverunt: tan-
demque velut ex alto sopore excitati, occultas subiectas-
que ipsis valles rimantes, ignari, in qua parte petrae tanta
vis hostium condita esset, fumum specu infra se ipsos
evolutum notaverunt. Ex quo intellectum, illam hostium 19
latebram esse. Itaque hastis imposuere, quod convenerat
signum: totoque e numero duos et XXX in ascensu inter-
isse agnoscunt.

(43) Rex non cupidine magis potiundi loci, quam vi- 20
cem eorum, quos ad tam manifestum periculum miserat,
sollicitus toto die cacumina montis intuens restitit. Noctu
demum, quum obscuritas conspectum oculorum ademis-
set, ad curandum corpus recessit. Postero die nondum 21
satis clara luce primus vela, signum capti verticis, con-

spexit. Sed ne falleretur acies, dubitare cogebat varietas
coeli, nunc internitente lucis fulgore, nunc condito. Verum
22 ut liquidior lux apparuit coelo, dubitatio exempta est: vo-
catumque Cophen, per quem barbarorum animos tentave-
rat, mittit ad eos, qui moneret, nunc saltem salubrius con-
silium inirent: sin autem fiducia loci perseverarent, ostendi
23 a tergo iussit, qui ceperant verticem. Cophes admissus
suadere coepit Arimāzi petram tradere, gratiam regis ini-
turo, si tantas res molientem in unius rupis obsidione
haerere non coëgisset. Ille ferocius superbiusque, quam
24 antea, locutus abire Cophen iubet. At is prensum manu
barbarum rogat, ut secum extra specum prodeat: quo im-
petrato iuvenes in cacumine ostendit eiusque superbiae
haud immerito illudens pinnas habere ait milites Alexan-
25 dri. Iamque e Macedŏnum castris signorum concentus et
totius exercitus clamor audiebatur. Ea res, sicut plera-
que belli vana et inania, barbaros ad deditionem traxit.
Quippe occupati metu paucitatem eorum, qui a tergo
26 erant, aestimare non poterant. Itaque Cophen (nam trepi-
dantes reliquerat) strenue revocant et cum eo XXX prin-
cipes mittunt, qui petram tradant et, ut incolumibus abire
27 liceat, paciscantur. Ille quamquam verebatur, ne, con-
specta iuvenum paucitate, deturbarent eos barbari, tamen
et fortunae suae confisus et Arimāzi superbiae infensus
28 nullam se conditionem deditionis accipere respondit. Ari-
māzes, desperatis magis quam perditis rebus, cum pro-
pinquis nobilissimisque gentis suae descendit in castra.
quos omnes verberibus affectos sub ipsis radicibus pe-
29 trae crucibus iussit affigi. Multitudo dediticiorum incolis
novarum urbium cum pecunia capta dono data est: Arta-
bāzus in petrae regionisque, quae apposita esset ei, tutela
relictus.

LIBER VIII.

ARGUMENTUM.

I. Massagetis, Dahis, Sogdianis subactis, Scythae sui regis filiam Alexandro coniugem offerunt. Rex, leone interfecto et quattuor milibus ferarum in venatione deiectis, Clitum in convivio liberius locutum interficit. II. Sera Alexandri poenitentia: bellicae deinde expeditiones adversus Bactrianos transfugas et Sysimithren. Philippi, strenuissimi iuvenis, et Erigyii, clarissimi ducis, obitus. III. Spitamenis uxorem interfecti mariti caput afferentem Alexander castris excedere iubet: provincias quasdam a praefectorum suorum iniuriis vindicat. IV. Frigoris nimia vi paene opprimitur exercitus, Gabazam aditurus. Alexandri constantia et erga gregarium militem humanitas: eiusdem, Oxyarte in fidem recepto, cum Roxane matrimonium. V. Cogitationibus in bellum Indicum versis, adulatorum fraude, nimia superbia elatus Alexander more Persarum Macedonas venerabundos ipsum salutare poscit, quod gravi oratione Callisthenes improbat. VI. Ex ignominia Hermolao, nobili puero, illata nascitur in caput Alexandri coniuratio: qua detecta cum auctoribus sceleris innocens Callisthenes in vincula coniicitur. VII. In Alexandri superbiam et crudelitatem invehitur, Callisthenem defendit Hermolaus. VIII. Hermolao Alexander respondet: Callisthenem et reliquos coniuratos necari iubet. IX. In Indiam movet Alexander. Disserit Curtius de Indiae situ, fluminibus, coeli temperie, animalibus, divitiis, de Indorum ingenio, regum luxuria, gymnosophistarum vita ac sapientia. X. Alexander Indiae cis Indum regulos nonnullos sibi occurrentes in fidem recipit, varias urbes et regiones deditionem detrectantes expugnat, in Mazagarum obsidione vulneratus se esse hominem fatetur. XI. Urbem Noram et petram Aornin ab Hercule frustra olim obsessam post multos labores tandem in ditionem redigit. XII. India cis Indum domita, Indum transit Alexander Omphimque se et sua tradentem restituit: mutua dona regia. XIII. Abisares se dedit, Barzaëntes et Samaxus vincti in custodiam traduntur. Alexandri castra ad Hydaspen et bellum cum Poro: cuius copiis varia arte distractis ripam adversam occupat Alexander. XIV. Indorum et Macedonum insignis et cruenta pugna: Pori captivi magnanimitas et Alexandri regis clementia.

CAP. I.

(1 ed. Zumpt.) Alexander, maiore fama quam gloria 1
in ditionem redacta petra, quum propter vagum hostem spargendae manus essent, in tres partes divisit exercitum.

Hephaestiōnem uni, Coenon alteri duces dederat: ipse ce-
2 teris praeerat. Sed non eadem mens omnibus barbaris
fuit. Armis quidam subacti, plures ante certamen impe-
rata fecerunt: quibus eorum, qui in defectione persevera-
3 verant, urbes agrosque iussit attribui. At exules Bactriāni
cum DCCC Massagetarum equitibus proximos vicos vasta-
verunt. Ad quos coercendos Attīnas, regionis eius prae-
fectus, CCC equites, insidiarum, quae parabantur, ignarus,
4 eduxit. Namque hostis in silvis, quae erant forte campo
iunctae, armatum militem condidit, paucis propellentibus
pecora, ut improvidum ad insidias praeda perduceret.
5 Itaque incomposito agmine solutisque ordinibus Attīnas
praedabundus sequebatur: quem praetergressum silvam,
qui in ea consederant, ex improviso adorti cum omnibus
6 interemerunt. Celeriter ad Cratĕrum huius cladis fama
perlata est, qui cum omni equitatu supervenit: et Massa-
gĕtae quidem iam refugerant, Dahae mille oppressi sunt:
7 quorum clade totius regionis finita defectio est. Alexander
quoque, Sogdiānis rursus subactis, Maracanda repetit. Ibi
Berdes, quem ad Scythas super Bospŏrum colentes mi
8 serat, cum legatis gentis occurrit. Phrataphernes quoque,
qui Chorasmiis praeerat, Massagĕtis et Dahis regionum
confinio adiunctus, miserat, qui facturum imperata polli-
9 cerentur. Scythae petebant, ut regis sui filiam matrimonio
sibi iungeret: si dedignaretur affinitatem, principes Mace-
dŏnum cum primoribus suae gentis connubio coire pate-
retur: ipsum quoque regem venturum ad eum polliceban-
10 tur. Utraque legatione benigne audita, Hephaestiōnem et
Artabāzum opperiens stativa habuit: quibus adiunctis in
regionem, quae appellatur Bazaīra, pervenit.
11 (2) Barbarae opulentiae in illis locis haud ulla sunt
maiora indicia, quam magnis nemoribus saltibusque no-
12 bilium ferarum greges clusi. Spatiosas ad hoc eligunt sil-
vas, crebris perennium aquarum fontibus amoenas: muris
nemora cinguntur turresque habent venantium receptacula.
13 Quattuor continuis aetatibus intactum saltum fuisse con-
stabat: quem Alexander cum toto exercitu ingressus agi-
14 tari undique feras iussit. Inter quas quum leo, magnitudi-

nis rarae, ipsum regem invasurus incurreret, forte Lysi-
măchus, qui postea regnavit, proximus Alexandro vena-
bulum obiicere ferae coeperat. Quo rex repulso et abire
iusso adiecit, tam a semet uno, quam a Lysimăcho leo-
nem interfici posse. Lysimăchus enim quondam, quum 15
venaretur in Syria, occiderat quidem eximiae magnitudi-
nis feram solus, sed laevo humero usque ad ossa lacera-
tus ad ultimum periculi pervenerat. Id ipsum exprobrans 16
ei rex fortius, quam locutus est, fecit. Nam feram non ex-
cepit modo, sed etiam uno vulnere occidit. Fabulam, 17
quae obiectum leoni a rege Lysimăchum temere vulgavit,
ab eo casu, quem supra diximus, ortam esse crediderim.
Ceterum Macedŏnes, quamquam prospero eventu defun- 18
ctus erat Alexander, tamen scivere gentis suae more, ne
aut pedes venaretur aut sine delectis principum atque
amicorum. Ille, IV milibus ferarum deiectis, in eodem 19
saltu cum toto exercitu epulatus est.

(3) Inde Maracanda reditum est: acceptaque aetatis
excusatione ab Artabāzo provinciam eius destinat Clito.
Hic erat, qui apud Granīcum amnem nudo capite regem 20
dimicantem clypeo suo texit et Rhosăcis manum capiti re-
gis imminentem gladio amputavit: vetus Philippi miles
multisque bellicis operibus clarus. Hellanīce, quae Alexan- 21
drum educaverat, soror eius, haud secus quam mater a
rege diligebatur. Ob has causas validissimam imperii par-
tem fidei eius tutelaeque commisit. Iamque iter parare in 22
posterum iussus sollemni et tempestivo adhibetur convi-
vio. In quo rex, quum multo incaluisset mero, immodicus
aestimator sui, celebrare, quae gesserat, coepit, gravis
etiam eorum auribus, qui sentiebant, vera memorari. Si- 23
lentium tamen habuere seniores, donec Philippi res orsus
obterere nobilem apud Chaeronēam victoriam sui operis
fuisse iactavit ademptamque sibi malignitate et invidia pa-
tris tantae rei gloriam. Illum quidem, seditione inter Ma- 24
cedŏnes milites et Graecos mercenarios orta, debilitatum
vulnere, quod in ea consternatione acceperat, iacuisse,
non alia re quam simulatione mortis tutiorem: se corpus
eius protexisse clypeo suo ruentesque in illum sua manu

25 occisos. Quae patrem nunquam aequo animo esse con-
fessum, invitum filio debentem salutem suam. Itaque post
expeditionem, quam sine eo fecisset ipse in Illyrios, vi-
ctorem scripsisse se patri, fusos fugatosque hostes nec
26 affuisse usquam Philippum. Laude dignos esse, non qui
Samothrācum initia viserent, quum Asiam uri vastarique
oporteret, sed eos, qui magnitudine rerum fidem anteces-
sissent.

27 (4) Haec et his similia laeti audiere iuvenes, ingrata
senioribus erant, maxime propter Philippum, sub quo diu-
28 tius vixerant: quum Clitus, ne ipse quidem satis sobrius,
ad eos, qui infra ipsum cubabant, conversus Euripĭdis
rettulit carmen, ita ut sonus magis quam sermo exaudiri
29 posset a rege, quo significabatur, male instituisse Grae-
cos, quod tropaeis regum dumtaxat nomina inscriberen-
tur: alieno enim sanguine partam gloriam intercipi. Itaque
rex, quum suspicaretur, malignius habitum esse sermonem,
30 percontari proximos coepit, quid ex Clito audissent. Et
illis ad silendum obstinatis Clitus paulatim maiore voce
Philippi acta bellaque in Graecia gesta commemorat, omnia
31 praesentibus praeferens. Hinc inter iuniores senesque
orta contentio est, et rex, velut patienter audiret, quîs Cli-
32 tus obterebat laudes eius, ingentem iram conceperat. Ce-
terum quum animo videretur imperaturus, si finem proca-
citer orto sermoni Clitus imponeret, nihil eorum omittente,
33 magis exasperabatur. Iamque Clitus etiam Parmeniōnem
defendere audebat et Philippi de Atheniensibus victoriam
Thebarum praeferebat excidio, non vino modo, sed etiam
34 animi prava contentione provectus. Ad ultimum, *Si mo-
riendum*, inquit, *est pro te*, *Clitus est primus: at quum victo-
riae arbitrium agis*, *praecipuum ferunt praemium*, *qui pro-
35 cacissime patris tui memoriae illudunt. Sogdiānam regionem
mihi attribuis*, *totiens rebellem et non modo indomitam*, *sed
quae ne subigi quidem possit. Mittor ad feras bestias*, *prae-
36 cipitia ingenia sortitas. Sed quae ad me pertinent*, *transeo:
Philippi milites spernis*, *oblitus*, *nisi hic Atharrĭas senex iu-
niores pugnam detrectantes revocasset*, *adhuc nos circa Ha-
37 licarnassum haesuros fuisse. Quomodo igitur Asiam etiam*

cum istis iunioribus subiecisti? Verum est, ut opinor, quod avunculum tuum in Italia dixisse constat, ipsum in viros incidisse, te in feminas.

(5) Nihil ex omnibus inconsulte ac temere iactis re- 38
gem magis moverat, quam Parmeniōnis cum honore mentio illata. Dolorem tamen rex pressit, contentus iussisse,
ut convivio excederet. Nec quicquam aliud adiecit, quam, 39
forsitan eum, si diutius locutus foret, exprobraturum sibi fuisse vitam a semetipso datam: hoc enim superbe saepe
iactasse. Atque illum cunctantem adhuc surgere, qui 40
proximi ei cubuerant, iniectis manibus, iurgantes monen-
tesque conabantur abducere. Clitus, quum abstraheretur, 41
ad pristinam violentiam ira quoque adiecta, suo pectore tergum illius esse defensum, nunc, postquam tanti meriti praeterierit tempus, etiam memoriam invisam esse procla-
mat. Attăli quoque caedem obiiciebat et ad ultimum Iovis, 42
quem patrem sibi Alexander assereret, oraculum eludens, veriora se regi quam patrem eius respondisse dicebat.
Iam tantum irae conceperat rex, quantum vix sobrius 43
ferre potuisset. Enimvero olim mero sensibus victis, ex
lecto repente prosiluit. Attoniti amici, ne positis quidem, 44
sed abiectis poculis, consurgunt, in eventum rei, quam
tanto impetu acturus esset, intenti. Alexander, rapta lan- 45
cea ex manibus armigeri, Clitum adhuc eadem linguae intemperantia furentem percutere conatus a Ptolemaeo et
Perdicca inhibetur. Medium complexi et obluctari perse- 46
verantem morabantur: Lysimăchus et Leonnātus etiam
lanceam abstulerant. Ille militum fidem implorans com- 47
prehendi se a proximis amicorum, quod Darēo nuper accidisset, exclamat signumque tuba dari, ut ad regiam armati
coirent, iubet. Tum vero Ptolemaeus et Perdiccas genibus 48
advoluti orant, ne in tam praecipiti ira perseveret spatiumque potius animo det: omnia postero die iustius executu-
rum. Sed clausae erant aures, obstrepente ira. Itaque 49
impotens animi procurrit in regiae vestibulum et, vigili excubanti hasta ablata, constitit in aditu, quo necesse erat
his, qui simul coenaverant, egredi. Abierant ceteri. Clitus 50
ultimus sine lumine exibat. Quem rex, quisnam esset, in-

terrogat. Eminebat etiam in voce sceleris, quod parabat,
51 atrocitas. Et ille iam non suae, sed regis irae memor Cli-
52 tum esse et de convivio exire respondit. Haec dicentis
latus hasta transfixit morientisque sanguine aspersus, *I
nunc*, inquit, *ad Philippum et Parmeniōnem et Attălum.*

CAP. II.

1 (6) Male humanis ingeniis natura consuluit, quod ple-
rumque non futura, sed transacta perpendimus. Quippe
rex, postquam ira mente decesserat, etiam ebrietate dis-
cussa, magnitudinem facinoris sera aestimatione perspexit.
2 Videbat tunc, immodica libertate abusum, sed alioquin
egregium bello virum et, nisi erubesceret fateri, servato-
rem sui occisum. Detestabile carnificis ministerium occu-
paverat rex, verborum licentiam, quae vino poterat im-
3 putari, nefanda caede ultus. Manabat toto vestibulo cruor
paulo ante convivae: vigiles attoniti et stupentibus similes
procul stabant, liberioremque poenitentiam solitudo ex-
4 cipiebat. Ergo hastam ex corpore iacentis evulsam retor-
sit in semet iamque admoverat pectori, quum advolant vi-
giles et repugnanti e manibus extorquent allevatumque in
5 tabernaculum deferunt. Ille humi prostraverat corpus, ge-
mitu eiulatuque miserabili totam personans regiam. La-
niare deinde os unguibus et circumstantes rogare, ne se
6 tanto dedecori superstitem esse paterentur. Inter has
preces tota nox extracta est. Scrutantemque, num ira deo-
rum ad tantum nefas actus esset, subit, anniversarium sa-
crificium Libĕro Patri non esse redditum statuto tempore.
Itaque inter vinum et epulas caede commissa, iram dei
7 fuisse manifestam. Ceterum magis eo movebatur, quod
omnium amicorum animos videbat attonitos: neminem cum
ipso sociare sermonem postea ausurum: vivendum esse
in solitudine velut ferae bestiae, terrenti alias, alias timenti.
8 Primā deinde luce tabernaculo corpus, sicut adhuc cruen-
tum erat, iussit inferri. Quo posito ante ipsum, lacrimis
obortis, *Hanc*, inquit, *nutrici meae gratiam rettuli*, *cuius
duo filii apud Milētum pro mea gloria occubuere mortem*, *hic
frater*, *unicum orbitatis solatium*, *a me inter epulas occisus*

est. Quo nunc se conferet misera? Omnibus eius unus super- 9
sum, quem solum aequis oculis videre non poterit. Et ego,
servatorum meorum latro, revertar in patriam, ut ne dex-
tram quidem nutrici sine memoria calamitatis eius offerre
possim! Et quum finis lacrimis querelisque non fieret, 10
iussu amicorum corpus ablatum est. Rex triduum iacuit
inclusus. Quem ut armigeri corporisque custodes ad mo- 11
riendum obstinatum esse cognoverunt, universi in taber-
naculum irrumpunt diuque precibus ipsorum reluctatum
aegre vicerunt, ut cibum caperet. Quoque minus caedis 12
puderet, iure interfectum Clitum Macedŏnes decernunt, se-
pultura quoque prohibituri, ni rex humari iussisset.

(7) Igitur decem diebus maxime ad confirmandum 13
pudorem apud Maracanda consumptis, cum parte exerci-
tus Hephaestiōnem in regionem Bactriānam misit, com-
meatus in hiemem paraturum. Quam Clito autem destina- 14
verat provinciam, Amyntae dedit: ipse Xenippa pervenit.
Scythiae confinis est regio habitaturque pluribus ac fre-
quentibus vicis, quia ubertas terrae non indigenas modo
detinet, sed etiam advenas invitat. Bactrianorum exulum, 15
qui ab Alexandro defecerant, receptaculum fuerat. Sed
postquam regem adventare compertum est, pulsi ab inco-
lis II milia fere et quingenti congregantur. Omnes equites 16
erant, etiam in pace latrociniis assueti: tum ferocia inge-
nia non bellum modo, sed etiam veniae desperatio effera-
verat. Itaque ex improviso adorti Amyntam, praetorem
Alexandri, diu anceps proelium fecerant: ad ultimum, DCC 17
suorum amissis, quorum CCC hostis cepit, dedere terga
victoribus, haud sane inulti: quippe LXXX Macedŏnum
interfecerunt, praeterque eos CCC et L saucii facti sunt.
Veniam tamen etiam post alteram defectionem impetra- 18
verunt.

(8) His in fidem acceptis, in regionem, quam Nautăca 19
appellant, rex cum toto exercitu venit. Satrapes erat Sy-
simīthres, duobus ex sua matre filiis genitis: quippe apud
eos parentibus stupro coire cum liberis fas est. Is, arma- 20
tis popularibus, fauces regionis, qua in artissimum cogi-
tur, valido munimento sepserat. Praeterfluebat torrens

amnis, terga petra claudebat: hanc manu perviam incolae
21 fecerant. Sed aditus specus accipit lucem, interiora, nisi
illato lumine, obscura sunt. Perpetuus cuniculus iter prae-
22 bet in campos, ignotum, nisi indigenis. At Alexander,
quamquam angustias naturali situ munitas valida manu
barbari tuebantur, tamen arietibus admotis munimenta, quae
manu adiuncta erant, concussit fundisque et sagittis pro-
pugnantium plerosque deiecit: quos ubi dispersos fugavit,
ruinas munimentorum supergressus ad petram admovit
23 exercitum. Ceterum interveniebat fluvius, coëuntibus aquis
ex superiore fastigio in vallem: magnique operis videba-
24 tur, tam vastam voraginem explere. Caedi tamen arbores
et saxa congeri iussit: ingensque barbaros pavor, rudes ad
talia opera, concusserat, excitatam molem subito cernentes.
25 (9) Itaque rex, ad deditionem metu posse compelli ra-
tus, Oxarten misit, nationis eiusdem, sed ditionis suae, qui
26 suaderet duci, ut traderet petram. Interim ad augendam
formidinem et turres admovebantur et excussa tormentis
tela micabant. Itaque verticem petrae, omni alio praesidio
27 damnato, petiverunt. At Oxartes trepidum diffidentemque
rebus suis Sysimīthrem coepit hortari, ut fidem quam vim
Macedŏnum mallet experiri neu moraretur festinationem
victoris exercitus in Indiam tendentis: cui quisquis semet
offerret, in suum caput alienam cladem esse versurum.
28 Et ipse quidem Sysimīthres deditionem annuebat: ceterum
mater eademque coniunx morituram se ante denuntians,
quam in ullius veniret potestatem, barbari animum ad ho-
nestiora quam tutiora converterat, pudebatque, libertatis
29 maius esse apud feminas quam apud viros pretium. Ita-
que dimisso internuntio pacis, obsidionem ferre decreve-
rat. Sed quum hostis vires suasque pensaret, rursus mu-
liebris consilii, quod praeceps magis quam necessarium
30 esse credebat, poenitere eum coepit: revocatoque strenue
Oxarte futurum se in regis potestate respondit, unum pre-
catus, ne voluntatem et consilium matris suae proderet,
31 quo facilius venia illi quoque impetraretur. Praemissum
igitur Oxarten cum matre liberisque et totius cognationis
grege sequebatur, ne expectato quidem fidei pignore,

quod Oxartes promiserat. Rex, equite praemisso, qui re- 32
verti eos iuberet opperirique praesentiam ipsius, super-
venit: et victimis Minervae ac Victoriae caesis, imperium
Sysimīthri restituit, spe maioris etiam provinciae facta, si
cum fide amicitiam ipsius coluisset. Duos illi iuvenes, pa- 33
tre tradente, secum militaturos sequi iussit.

(10) Relicta deinde phalange, ad subigendos, qui de-
fecerant, cum equite processit. Arduum et impeditum 34
saxis iter primo utcunque tolerabant. Mox equorum non
ungulis modo attritis, sed corporibus etiam fatigatis, se-
qui plerique non poterant, et rarius subinde agmen fiebat,
pudorem, ut fere fit, immodico labore vincente. Rex ta- 35
men subinde equos mutans sine intermissione fugientes
insequebatur. Nobiles iuvenes comitari eum soliti defece-
rant praeter Philippum. Lysimăchi erat frater, tum pri-
mum adultus et, quod facile appareret, indolis rarae. Is 36
pedes, incredibile dictu, per D stadia vectum regem comi-
tatus est, saepe equum suum offerente Lysimăcho: nec
tamen, ut digrederetur a rege, effici potuit, quum lorica
indutus arma gestaret. Idem, quum perventum esset in 37
saltum, in quo se barbari abdiderant, nobilem edidit pug-
nam regemque comminus cum hoste dimicantem protexit.
Sed postquam barbari in fugam effusi deseruere silvas, 38
animus, qui in ardore pugnae corpus sustentaverat, liquit:
subitoque ex omnibus membris profuso sudore arboris
proximae stipiti se applicuit. Deinde, ne illo quidem ad- 39
miniculo sustinente, manibus regis exceptus est, inter
quas collapsus extinguitur. Maestum regem alius haud 40
levis dolor excepit. Erigyius inter claros duces fuerat:
quem extinctum esse, paulo antequam reverteretur in cas-
tra, cognovit. Utriusque funus omni apparatu atque ho-
nore celebratum est.

CAP. III.

(11) Dahas deinde statuerat petere: ibi namque Spi- 1
tamĕnen esse cognoverat. Sed hanc quoque expeditio-
nem, ut pleraque alia, fortuna indulgendo ei nunquam fa-
tigata pro absente transegit. Spitamĕnes uxoris immodico 2

amore flagrabat: quam aegre fugam et nova subinde exi-
lia tolerantem in omne discrimen comitem trahebat. Illa
malis fatigata identidem muliebres adhibere blanditias, ut
tandem fugam sisteret victorisque Alexandri clementiam
3 expertus placaret, quem effugere non posset. Tres adulti
erant liberi ex eo geniti: quos quum pectori patris admo-
visset, ut saltem eorum misereri vellet, orabat: et quo ef-
4 ficaciores essent preces, haud procul erat Alexander. Ille
se prodi, non moneri ratus et formae profecto fiducia cu-
pere eam quamprimum dedi Alexandro, acinacem strinxit,
percussurus uxorem, nisi prohibitus esset fratrum eius
5 occursu. Ceterum abire e conspectu iubet, addito metu
mortis, si se oculis eius obtulisset: et ad desiderium le-
6 vandum noctes agere inter pellices coepit. Sed penitus
haerens amor fastidio praesentium accensus est. Itaque
rursus uni ei deditus orare non destitit, ut tali consilio abs-
tineret patereturque sortem, quamcunque iis fortuna fe-
7 cisset: sibi mortem deditione esse leviorem. At illa pur-
gare se, quod, quae utilia esse censebat, muliebriter
forsitan, sed fida tamen mente suasisset: de cetero futu-
8 ram in viri potestate. Spitamĕnes simulato captus obse-
quio de die convivium apparari iubet: vinoque et epulis
9 gravis et semisomnus in cubiculum fertur. Quem ut alto
et gravi somno sopitum esse sensit uxor, gladium, quem
veste occultaverat, stringit caputque eius abscisum, cruore
10 respersa, servo suo conscio facinoris tradit. (12) Eodem
comitante, sicuti erat, cruenta veste, in Macedŏnum castra
pervenit nuntiarique Alexandro iubet, esse, quae ex ipsa
11 deberet cognoscere. Ille protinus barbaram iussit admitti.
Quam ut respersam cruore conspexit, ratus, ad deploran-
12 dam contumeliam venisse, dicere, quae vellet, iubet. At
illa servum, quem in vestibulo stare iusserat, introduci
desideravit. Qui, quia caput Spitamĕnis veste tectum ha-
bebat, suspectus scrutantibus, quid occuleret, ostendit.
13 Confuderat oris exsanguis notas pallor, nec, quis esset,
nosci satis poterat. Ergo rex certior factus, humanum ca-
put afferre eum, tabernaculo excessit percontatusque, quid
14 rei sit, illo profitente, cognoscit. Variae hinc cogitationes

invicem animum diversa agitantem commoverant. Meri-
tum ingens in semet esse credebat, quod transfuga et pro-
ditor, tantis rebus, si vixisset, iniecturus moram, inter-
fectus esset: contra facinus ingens aversabatur, quum
optime meritum de ipsa, communium parentem liberorum,
per insidias interemisset. Vicit tamen gratiam meriti sce- 15
leris atrocitas, denuntiarique iussit, ut excederet castris
neu licentiae barbarae exemplar in Graecorum mores et
mitia ingenia transferret.

(13) Dahae, Spitamĕnis caede comperta, Datapher- 16
nem, defectionis eius participem, vinctum Alexandro se-
que dedunt. Ille maxima praesentium curarum parte li-
beratus convertit animum ad vindicandas iniurias eorum,
quibus a praetoribus suis avare ac superbe imperabatur.
Ergo Phratapherni Hyrcaniam et Mardos cum Tapūris tra- 17
didit mandavitque, ut Phradāten, cui succedebat, ad se in
custodiam mitteret. Arsămi, Drangarum praefecto, substi-
tutus est Stasānor: Arsăces in Mediam missus, ut Oxydā-
tes inde discederet. Babylonia, demortuo Mazaeo, Stamĕni
subiecta est.

CAP. IV.

(14) His compositis, tertio mense ex hibernis A. 327 a. Chr. n. vere appropinquante. Ol. 113, 1. 1
movit exercitum, regionem, quae Gabāza appella-
tur, aditurus. Primus dies quietum iter praebuit: 2
proximus ei nondum quidem procellosus et tristis,
obscurior tamen pristino, non sine minis crescentis mali
praeteriit. Tertio ab omni parte coeli emicare fulgura et, 3
nunc internitente luce, nunc condita, non oculos modo
meantis exercitus, sed etiam animos terrere coeperunt.
Erat prope continuus coeli fragor, et passim cadentium 4
fulminum species visebatur, attonitisque auribus stupens
agmen nec progredi nec consistere audebat. Tum repente 5
imber grandinem incutiens torrentis modo effunditur. Ac
primo quidem armis suis tecti exceperant, sed iam nec
retinere arma lubricae et rigentes manus poterant nec
ipsi destinare, in quam regionem obverterent corpora,
quum undique tempestatis violentia maior, quam vitabatur,

6 occurreret. Ergo ordinibus solutis, per totum saltum erra-
bundum agmen ferebatur, multique prius metu quam la-
bore defatigati prostraverant humi corpora, quamquam
7 imbrem vis frigoris concreto gelu astrinxerat. Alii se sti-
pitibus arborum admoverant: id plurimis et adminiculum
8 et suffugium erat. Nec fallebat ipsos, morti locum eligere,
quum immobiles vitalis calor linqueret: sed grata erat
pigritia corporum fatigatis, nec recusabant extingui quie-
scendo. Quippe non vehemens modo, sed etiam pertinax
vis mali insistebat, lucemque, naturale solatium, praeter
tempestatem haud disparem nocti silvarum quoque umbra
9 suppresserat. Rex unus tanti mali patiens circumire mili-
tes, contrahere dispersos, allevare prostratos, ostendere
procul evolutum ex tuguriis fumum hortarique, ut proxi-
10 ma quaeque suffugia occuparent. Nec ulla res magis sa-
luti fuit, quam quod multiplicato labore sufficientem malis,
quibus ipsi cesserant, regem deserere erubescebant.
11 (15) Ceterum efficacior in adversis necessitas, quam
ratio, frigoris remedium invenit. Dolabris enim silvas
sternere aggressi passim acervos struesque accenderunt.
12 Continenti incendio ardere crederes saltum et vix inter
flammas agminibus relictum locum. Hic calor stupentia
membra commovit, paulatimque spiritus, quem continue-
13 rat rigor, meare libere coepit. Excepere alios tecta barba-
rorum, quae in ultimo saltu abdita necessitas investigave-
rat, alios castra, quae in humido quidem, sed iam coeli
mitescente saevitia, locaverunt. Duo milia militum atque
14 lixarum calonumque pestis illa consumpsit. Memoriae
proditum est, quosdam applicatos arborum truncis et non
solum viventibus, sed etiam inter se colloquentibus similes
esse conspectos, durante adhuc habitu, in quo mors quem-
15 que deprehenderat. Forte Macĕdo gregarius miles, [aegre]
seque et arma sustentans, tandem in castra pervenerat.
Quo viso rex, quamquam ipse tummaxime admoto igne
refovebat artus, ex sella sua exiluit torpentemque militem
et vix compotem mentis, demptis armis, in sua sede iussit
16 considere. Ille diu nec, ubi requiesceret, nec, a quo esset
exceptus, agnovit. Tandem, recepto calore vitali, ut re-

giam sedem regemque vidit, territus surgit. Quem intuens 17
Alexander, *Ecquid intelligis, miles*, inquit, *quanto meliore sorte, quam Persae, sub rege vivatis? Illis enim in sella regis consedisse capital foret, tibi saluti fuit.* Postero die, convoca- 18
tis amicis copiarumque ducibus, pronuntiari iussit, ipsum omnia, quae amissa essent, redditurum. Et promisso fides extitit. Nam Sysimīthres multa iumenta et camelorum duo 19
milia adduxit pecoraque et armenta: quae distributa pariter militem et damno et fame liberaverunt. Rex gratiam 20
sibi relatam a Sysimīthre praefatus sex dierum cocta cibaria ferre milites iussit, Sagos petens. Totam hanc regionem depopulatus XXX milia pecorum ex praeda Sysimīthri dono dat.

(16) Inde pervenit in regionem, cui Oxyartes, satra- 21
pes nobilis, praeerat, qui se regis potestati fideique permisit. Ille, imperio ei reddito, haud amplius, quam ut duo ex tribus filiis secum militarent, exegit. Satrapes etiam 22
eum, qui penes ipsum relinquebatur, tradit. Barbara opulentia convivium, quo regem accipiebat, instruxerat. Id 23
quum multa comitate celebraret, introduci XXX nobiles virgines iussit. Inter quas erat filia ipsius, Roxāne nomine, eximia corporis specie et decore habitus in barbaris raro. Quae quamquam inter electas processerat, omnium tamen 24
oculos convertit in se, maxime regis, minus iam cupiditatibus suis imperantis inter obsequia fortunae, contra quam non satis cauta mortalitas est. Itaque ille, qui uxorem Da- 25
rēi, qui duas filias virgines, quibus forma praeter Roxānen comparari nulla poterat, haud alio animo quam parentis aspexerat, tunc in amorem virgunculae, si regiae stirpi compararetur, ignobilis ita effusus est, ut diceret, ad stabiliendum regnum pertinere, Persas et Macedŏnes connubio iungi: hoc uno modo et pudorem victis et superbiam victoribus detrahi posse. Achillem quoque, a quo 26
genus ipse deduceret, cum captiva coisse: ne inferri nefas arbitrarentur, ita matrimonii iure velle iungi. Insperato 27
gaudio laetus pater sermonem eius excipit: et rex in medio cupiditatis ardore iussit afferri patrio more panem. Hoc erat apud Macedŏnes sanctissimum coëuntium pignus:

28 quem divisum gladio uterque libabat. Credo, eos, qui
gentis mores condiderunt, parco et parabili victu osten-
dere voluisse iungentibus opes, quantulo contenti esse
29 deberent. Hoc modo rex Asiae et Europae introductam
inter convivales ludos matrimonio sibi adiunxit, e captiva
30 geniturus, qui victoribus imperaret. Pudebat amicos, su-
per vinum et epulas socerum ex deditis esse delectum:
sed post Cliti caedem libertate sublata, vultu, qui maxime
servit, assentiebantur.

CAP. V.

1 (17) Ceterum Indiam et inde Oceănum petiturus, ne
quid a tergo, quod destinata impedire posset, moveretur,
ex omnibus provinciis XXX milia iuniorum legi iussit et
ad se armata perduci, obsides simul habiturus et milites.
2 Cratĕrum autem ad persequendos Haustānem et Catĕnem,
qui ab ipso defecerant, misit: quorum Haustānes captus
est, Catēnes in proelio occisus. Polypercon quoque re-
gionem, quae Bubacēne appellatur, in ditionem redegit.
3 Itaque, omnibus compositis, cogitationes in bellum Indi-
cum vertit. Dives regio habebatur non auro modo, sed
gemmis quoque margaritisque, ad luxum magis quam ad
4 magnificentiam exculta. Periti militares auro et ebore ful-
gere dicebant: itaque, necubi vinceretur, quum ceteris
praestaret, scutis argenteas laminas, equis frenos aureos
addidit, loricas quoque alias auro, alias argento adorna-
vit. CXX milia armatorum erant, quae regem ad id bellum
5 sequebantur. Iamque omnibus praeparatis, quod olim
prava mente conceperat, tunc esse maturum [ratus], quo-
nam modo coelestes honores usurparet, coepit agitare.
Iovis filium non dici tantum se, sed etiam credi volebat,
6 tanquam perinde animis imperare posset ac linguis, ita-
que more Persarum Macedŏnas venerabundos ipsum sa-
lutare prosternentes humi corpora. Non deerat talia con-
cupiscenti perniciosa adulatio, perpetuum malum regum,
7 quorum opes saepius assentatio quam hostis evertit. Nec
Macedŏnum haec erat culpa, — nemo enim illorum quic-
quam ex patrio more labare sustinuit, — sed Graecorum,

qui professionem honestarum artium malis corruperant
moribus. Agis quidam Argīvus, pessimorum carminum 8
post Choerīlum conditor, et ex Sicilia Cleo (hic quidem non
ingenii solum, sed etiam nationis vitio adulator) et cetera
urbium suarum purgamenta, quae propinquis etiam maxi-
morumque exercituum ducibus a rege praeferebantur, —
hi tum coelum illi aperiebant Herculemque et Patrem
Libĕrum et cum Pollūce Castŏrem novo numini cessuros
esse iactabant.

(18) Igitur festo die omni opulentia convivium exor- 9
nari iubet, cui non Macedŏnes modo et Graeci, principes
amicorum, sed etiam [barbari] nobiles adhiberentur. Cum
quibus quum discubuisset rex, paulisper epulatus convi-
vio egreditur. Cleo, sicut praeparatum erat, sermonem 10
cum admiratione laudum eius instituit. Merita deinde per-
censuit, quibus uno modo referri gratiam posse, si, quem
intelligerent deum esse, confiterentur, exigua turis impensa
tanta beneficia pensaturi. Persas quidem non pie solum, 11
sed etiam prudenter reges suos inter deos colere: ma-
iestatem enim imperii salutis esse tutelam. Ne Hercŭlem
quidem et Patrem Libĕrum prius dicatos deos, quam vi-
cissent secum viventium invidiam: tantundem quoque
posteros credere, quantum praesens aetas spopondisset.
Quodsi ceteri dubitent, semetipsum, quum rex inisset con- 12
vivium, prostraturum humi corpus. Debere idem facere
ceteros, et inprimis sapientia praeditos: ab illis enim cul-
tus in regem exemplum esse prodendum. Haud perplexe 13
in Callisthĕnen dirigebatur oratio. Gravitas viri et prompta
libertas invisa erat regi, quasi solus Macedŏnas paratos
ad tale obsequium moraretur.

(19) Is tum, silentio facto, unum illum intuentibus 14
ceteris, *Si rex*, inquit, *sermoni tuo affuisset, nullius profecto
vox responsuri tibi desideraretur: ipse enim peteret, ne in
peregrinos externosque ritus degenerare se cogeres neu rebus
felicissime gestis invidiam tali adulatione contraheres. Sed* 15
*quoniam abest, ego tibi pro illo respondeo, nullum esse eun-
dem et diuturnum et praecocem fructum coelestesque honores
non dare te regi, sed auferre. Intervallo enim opus est, ut*

credatur deus, semperque hanc gratiam magnis viris posteri
16 *reddunt. Ego autem seram immortalitatem precor regi, ut et*
vita diuturna sit et aeterna maiestas. Hominem consequitur
17 *aliquando, nunquam comitatur divinitas. Hercŭlem modo et*
Patrem Libĕrum consecratae immortalitatis exempla refere-
bas. Credisne, illos unius convivii decreto deos factos? Prius
ab oculis mortalium amolita natura est, quam in coelum fama
18 *perveheret. Scilicet ego et tu, Cleo, deos facimus: a nobis*
divinitatis suae auctoritatem accepturus est rex. Potentiam
tuam experiri libet: fac aliquem regem, si deum potes fa-
19 *cere. Facilius est, coelum dare, quam imperium? Dii propitii*
sine invidia, quae Cleo dixit, audierint eodemque cursu, quo
fluxere adhuc res, ire patiantur. Nostris moribus velint nos
esse contentos. Non pudet patriae, nec desidero, ad quem-
modum rex mihi colendus sit, [*a victis*] *discere. Quos equi-*
dem victores esse confiteor, si ab illis leges, quîs vivamus, ac-
cipimus.
20 (20) Aequis auribus Callisthĕnes, veluti vindex pu-
blicae libertatis, audiebatur. Expresserat non assensio-
nem modo, sed etiam vocem, seniorum praecipue, quibus
21 gravis erat inveterati moris externa mutatio. Nec quic-
quam eorum, quae invicem iactata erant, rex ignorabat,
quum post aulaea, quae lectis obduxerat, staret. Igitur ad
Agin et Cleōnem misit, ut, sermone finito, barbaros tan-
tum, quum intrasset, procumbere suo more paterentur:
et paulo post, quasi potiora quaedam egisset, convivium
22 repetit. Quem venerantibus Persis Polypercon, qui cuba-
bat supra regem, unum ex his mento contingentem hu-
mum per ludibrium coepit hortari, ut vehementius id qua-
teret ad terram, elicuitque iram Alexandri, quam olim
23 animo capere non poterat. Itaque rex, *Tu autem*, inquit,
non veneraberis me? An tibi uni digni videmur esse ludibrio?
Ille nec regem ludibrio nec se contemptu dignum esse
24 respondit. Tum detractum eum lecto rex praecipitat in
terram. Et quum is pronus corruisset, *Videsne*, inquit,
idem te fecisse, quod in alio paulo ante ridebas? Et tradi eo
in custodiam iusso convivium solvit. Polyperconti qui-
dem postea, castigato diu, ignovit.

CAP. VI.

In Callisthĕnen olim contumaciae suspectum pervi- 1
cacioris irae fuit. Cuius explendae matura obvenit oc-
casio.

(21) Mos erat, ut supra dictum est, principibus Ma- 2
cedŏnum, adultos liberos regibus tradere ad munia haud
multum servilibus ministeriis abhorrentia. Excubabant, 3
servatis noctium vicibus, proximi foribus eius aedis, in
qua rex acquiescebat. Per hos pellices introducebantur
alio aditu, quam quem armati obsidebant. Iidem acceptos 4
ab agasonibus equos, quum rex ascensurus esset, admo-
vebant comitabanturque et venantem et in proeliis, omni-
bus artibus studiorum liberalium exculti. Praecipuus ho- 5
nor habebatur, quod licebat sedentibus vesci cum rege.
Castigandi eos verberibus nullius potestas praeter ipsum
erat. Haec cohors velut seminarium ducum praefecto- 6
rumque apud Macedŏnas fuit: hinc habuere posteri re-
ges, quorum stirpibus post multas aetates Romani opes
ademerunt.

Igitur Hermolāus, puer nobilis ex regia cohorte, 7
quum aprum telo occupasset, quem rex ferire destinaverat,
iussu eius verberibus affectus est. Quam ignominiam
aegre ferens deflere apud Sostrătum coepit. Ex eadem co- 8
horte erat Sostrătus, amore eius ardens. Qui quum lace-
ratum corpus, in quo deperibat, intueretur, forsitan olim
ob aliam quoque causam regi infestus, iuvenem sua sponte
iam motum, data fide acceptaque, perpulit, ut occidendi
regem consilium secum iniret. Nec puerili impetu rem 9
executi sunt: quippe sollerter legerunt, quos in societa
tem sceleris asciscerent. Nicostrătum, Antipătrum Ascle-
piodorumque et Philōtam placuit assumi: per hos adiecti
sunt Antĭcles, Elaptonius et Epimĕnes. Ceterum agendae 10
rei haud sane facilis patebat via. Opus erat, eadem omnes
coniuratos nocte excubare, ne ab expertibus consilii im-
pedirentur: forte autem alius alia nocte excubabat. Itaque 11
in permutandis stationum vicibus ceteroque apparatu exe-
quendae rei triginta et duo dies absumpti sunt.

12 (22) Aderat nox, qua coniurati excubare debebant,
mutua fide laeti, cuius documentum tot dies fuerant. Ne-
minem metus spesve mutaverat: tanta omnibus vel in re-
13 gem ira vel fides inter ipsos fuit. Stabant igitur ad fores
aedis eius, in qua rex vescebatur, ut convivio egressum
14 in cubiculum deducerent. Sed fortuna ipsius simulque
epulantium comitas provexit omnes ad largius vinum:
ludi etiam convivales extraxere tempus, nunc laetantibus
coniuratis, quod sopitum aggressuri essent, nunc sollici-
15 tis, ne in lucem convivium extraheret. Quippe alios in
stationem oportebat prima luce succedere, ipsorum post
septimum diem reditura vice: nec sperare poterant, in
16 illud tempus omnibus duraturam fidem. Ceterum quum
iam lux appeteret, et convivium solvitur et coniurati ex-
ceperunt regem, laeti, occasionem exequendi sceleris ad-
motam: quum mulier, attonitae, ut creditum est, mentis,
conversari in regia solita, quia instinctu videbatur futura
praedicere, non occurrit modo abeunti, sed etiam semet
obiecit vultuque et oculis motum praeferens animi, ut re-
17 diret in convivium, monuit: et ille per ludum bene deos
suadere respondit revocatisque amicis in horam diei
18 ferme secundam convivii tempus extraxit. Iam alii ex co-
horte in stationem successerant, ante cubiculi fores ex-
cubituri, adhuc tamen coniurati stabant, vice officii sui
expleta: adeo pertinax spes est, quam humanae mentes
19 ingentia concupiscentes devoraverunt. Rex benignius
quam alias allocutus discedere eos ad curanda corpora,
quoniam tota nocte perstitissent, iubet. Data sunt singulis
quinquaginta sestertia, collaudatis quoque, quod etiam
aliis tradita vice tamen excubare perseverassent.
20 (23) Illi tanta spe destituti domos abeunt. Et ceteri
quidem expectabant stationis suae noctem: Epiměnes sive
comitate regis, qua ipsum inter coniuratos exceperat, re-
pente mutatus, sive quia coeptis deos obstare credebat,
fratri suo Eurylŏcho, quem antea expertem esse consilii
21 voluerat, quid pararetur, aperit. Omnibus Philōtae suppli-
cium in oculis erat. Itaque protinus iniicit fratri manum
et in regiam pervenit excitatisque custodibus corporis ad

salutem regis pertinere, quae afferret, affirmat. Et tempus, 22
quo venerant, et vultus, haud sane securi animi index, et
maestitia e duobus alterius Ptolemaeum ac Leonnātum ex-
cubantes ad cubiculi limen excitaverunt. Itaque apertis
foribus et lumine illato, sopitum mero ac somno excitant
regem. Ille, paulatim mente collecta, quid afferrent, inter-
rogat. Nec cunctatus Eurylŏchus non ex toto domum suam 23
aversari deos dixit, quia frater ipsius, quamquam impium
facinus ausus foret, tamen et poenitentiam eius ageret et
per se potissimum profiteretur indicium. In eam ipsam
noctem, quae decederet, insidias comparatas fuisse, au-
ctores scelesti consilii esse, quos minime crederet rex.
Tum Epimĕnes cuncta ordine consciorumque nomina ex- 24
ponit. Callisthĕnen non ut participem facinoris nominatum
esse constabat, sed solitum puerorum sermonibus vitupe-
rantium criminantiumque regem faciles aures praebere.
Quidam adiiciunt, quum Hermolāus apud eum quoque 25
verberatum se a rege quereretur, dixisse Callisthĕnen, me-
minisse debere eos, iam viros esse: idque ad consolan-
dam patientiam verberum, an ad incitandum iuvenum do-
lorem dictum esset, in ambiguo fuisse.

Rex, animi corporisque sopore discusso, quum tanti 26
periculi, quo evaserat, imago oculis oberraret, Eurylŏchum
L talentis et cuiusdam Tyridātis opulentis bonis protinus
donat fratremque, antequam pro salute eius precaretur,
restituit. Sceleris autem auctores interque eos Callisthĕ- 27
nen vinctos asservari iubet: quibus in regiam adductis
toto die et nocte proxima mero ac vigiliis gravis ac-
quievit.

(24) Postero autem frequens consilium adhibuit, cui 28
patres propinquique eorum, de quibus agebatur, inter-
erant, ne de sua quidem salute securi: quippe Macedŏnum
more perire debebant, omnium devotis capitibus, qui san-
guine contigissent eos. Rex introduci coniuratos praeter 29
Callisthĕnen iussit: atque, quae agitaverant, sine cuncta-
tione confessi sunt. Increpantibus deinde universis eos, 30
ipse rex, quo suo merito tantum in semet cogitassent fa-
cinus, interrogat.

CAP. VII.

1 Stupentibus ceteris, Hermolāus, *Nos vero*, inquit, *quo-*
niam, quasi nescias, quaeris, occidendi te consilium inivimus,
quia non ut ingenuis imperare coepisti, sed quasi in mancipia
2 *dominaris.* Primus ex omnibus pater ipsius Sopŏlis, par-
ricidam etiam parentis sui clamitans esse, consurgit et, ad
os manu obiecta, scelere et malis insanientem ultra negat
3 audiendum. Rex, inhibito patre, dicere Hermolāum iubet,
quae ex magistro didicisset Callisthĕne. Et Hermolāus,
Utor, inquit, *beneficio tuo et dico, quae nostris malis didici.*
4 *Quota pars Macedŏnum saevitiae tuae superest? quotus qui-*
dem non e vilissimo sanguine? Attălus et Philōtas et Parmenio
et Lyncestes Alexander et Clitus, quantum ad hostes pertinet,
vivunt, stant in acie, te clypeis suis protegunt et pro gloria
tua, pro victoria vulnera accipiunt: quibus tu egregiam
5 *gratiam rettulisti. Alius mensam tuam sanguine suo aspersit,*
alius ne simplici quidem morte defunctus est. Duces exerci-
tuum tuorum in equuleum impositi Persis, quos vicerant,
fuere spectaculo. Parmenio indictā causa trucidatus est, per
6 *quem Attălum occideras. Invicem enim miserorum uteris*
manibus ad expetenda supplicia et, quos paulo ante ministros
7 *caedis habuisti, subito ab aliis iubes trucidari.* Obstrepunt
subinde cuncti Hermolāo, pater supremum strinxerat fer-
rum, percussurus haud dubie, ni inhibitus esset a rege:
quippe Hermolāum dicere iussit petiitque, ut causas sup-
plicii augentem patienter audirent.

8 (25) Aegre ergo coercitis, rursus Hermolāus, *Quam*
liberaliter, inquit, *pueris rudibus ad dicendum agere permit-*
tis! at Callisthĕnis vox carcere inclusa est, quia solus potest
9 *dicere. Cur enim non producitur, quum etiam confessi audiun-*
tur? nempe quia liberam vocem innocentis audire metuis ac
10 *ne vultum quidem pateris. Atqui nihil eum fecisse contendo.*
Sunt hic, qui mecum rem pulcherrimam cogitaverunt: nemo
est, qui conscium fuisse nobis Callisthĕnen dicat, quum morti
11 *olim destinatus sit a iustissimo et patientissimo rege. Haec*
ergo sunt Macedŏnum praemia, quorum ut supervacuo et
sordido abuteris sanguine! At tibi XXX milia mulorum
captivum aurum vehunt, quum milites nihil domum praeter

gratuitas cicatrices relaturi sint. Quae tamen omnia tolerare 12
potuimus, antequam nos barbaris dederes et novo more victo-
res sub iugum mitteres. Persarum te vestis et disciplina de-
lectat, patrios mores exosus es. Persarum ergo, non Mace-
dŏnum regem occidere voluimus et te transfugam belli iure
persequimur. Tu Macedŏnas voluisti genua tibi ponere vene- 13
rarique te ut deum: tu Philippum patrem aversaris et, si quis
deorum ante Iovem haberetur, fastidires etiam Iovem. Mi- 14
raris, si liberi homines superbiam tuam ferre non possumus?
Quid speramus ex te, quibus aut insontibus moriendum est,
aut, quod tristius morte est, in servitute vivendum? Tu qui- 15
dem, si emendari potes, multum mihi debes. Ex me enim
scire coepisti, quid ingenui homines ferre non possint. De
cetero parce [parentibus et], quorum orbas senectutem, sup-
pliciis ne oneraveris: nos iube duci, ut, quod ex tua morte
petieramus, consequamur ex nostra. Haec Hermolāus.

CAP. VIII.

(26) At rex, *Quam falsa sint*, inquit, *quae iste tradita* 1
a magistro suo dixit, patientia mea ostendit. Confessum enim 2
ultimum facinus tamen non solum ipse [audivi, sed etiam,
ut vos] audiretis, expressi, non imprudens, quum permisissem
latroni huic dicere, usurum eum rabie, qua compulsus est, ut
me, quem parentis loco colere deberet, vellet occidere. Nuper 3
quum procacius se in venatione gessisset, more patrio et ab
antiquissimis Macedoniae regum usurpato castigari eum
iussi. Hoc et oportet fieri et ferunt a tutoribus pupilli, a ma-
ritis uxores: servis quoque pueros huius aetatis verberare
concedimus. Haec est saevitia in ipsum mea, quam impia 4
caede voluit ulcisci. Nam in ceteros, qui mihi permittunt uti
ingenio meo, quam mitis sim, non ignoratis, et commemorare
supervacuum est. Hermolāo parricidarum supplicia non 5
probari, quum eadem ipse meruerit, minime hercule admiror.
Nam quum Parmeniōnem et Philōtam laudat, suae servit
causae. Lyncesten vero Alexandrum bis insidiatum capiti 6
meo a duobus indicibus liberavi, rursus convictum per bien-
nium tamen distuli, donec vos postularetis, ut tandem debito
supplicio scelus lueret. Attălum, antequam rex essem, hostem 7

*meo capiti fuisse meministis. Clitus utinam non coëgisset me
sibi irasci! Cuius temerariam linguam probra dicentis mihi
et vobis diutius tuli, quam ille eadem me dicentem tulisset.
8 Regum ducumque clementia non in ipsorum modo, sed etiam
in illorum, qui parent, ingeniis sita est. Obsequio mitigantur
imperia: ubi vero reverentia excessit animis, et summa imis
confundimus, vi opus est, ut vim repellamus.*

9 (27) *Sed quid ego mirer, istum crudelitatem mihi obie-
cisse, qui avaritiam exprobrare ausus sit? Nolo singulos
vestrum excitare, ne invisam liberalitatem meam faciam, si
pudori vestro gravem fecero. Totum exercitum aspicite: qui
paulo ante nihil praeter arma habebat, nunc argenteis cubat
lectis: mensas auro onerant, servorum greges ducunt, spolia de
10 hostibus sustinere non possunt. At enim Persae, quos vicimus,
in magno honore sunt apud me! Equidem moderationis meae
certissimum indicium est, quod ne victis quidem superbe im-
pero. Veni enim in Asiam, non ut funditus everterem gentes,
nec ut dimidia parte terrarum solitudinem facerem, sed ut
illos quoque, quos bello subegissem, victoriae meae non poeni-
11 teret. Itaque militant vobiscum, pro imperio vestro sangui-
nem fundunt, qui superbe habiti rebellassent. Non est diu-
turna possessio, in quam gladio inducimur: beneficiorum
12 gratia sempiterna est. Si habere Asiam, non transire volu-
mus, cum his communicanda est nostra clementia: horum
fides stabile et aeternum faciet imperium. Et sane plus ha-
bemus, quam capimus. Insatiabilis autem avaritiae est, ad-
13 huc impleri velle, quod iam circumfluit. Verumtamen eorum
mores in Macedŏnas transfundo! In multis enim gentibus
esse video, quae non erubescamus imitari: nec aliter tantum
imperium apte regi potest, quam ut quaedam et tradamus
illis et ab iisdem discamus.*

14 (28) *Illud paene risu dignum fuit, quod Hermolāus
postulabat a me, ut aversarer Iovem, cuius oraculo agnoscor.
15 An etiam, quid dii respondeant, in mea potestate est? Obtulit
mihi filii nomen: recipere ipsis rebus, quas agimus, haud
alienum fuit. Utinam Indi quoque deum esse me credant!
Fama enim bella constant, et saepe etiam, quod falso credi-
16 tum est, veri vicem obtinuit. An me luxuriae indulgentem pu-*

tatis arma vestra auro argentoque adornasse? Assuetis, nihil vilius hac videri materia, volui ostendere, Macedŏnas, invictos ceteris, ne auro quidem vinci. Oculos ergo primum 17
eorum sordida omnia et humilia spectantium capiam et docebo, nos non auri aut argenti cupidos, sed orbem terrarum subacturos venire. Quam gloriam tu, parricida, intercipere voluisti et Macedŏnas, rege adempto, devictis gentibus dedere. At nunc mones me, ut vestris parentibus parcam! Non opor- 18
tebat quidem vos scire, quid de his statuissem, quo tristiores periretis, si qua vobis parentum memoria et cura est: sed olim istum morem occidendi cum scelestis insontes propinquos parentesque solvi et profiteor, in eodem honore futuros omnes eos, in quo fuerunt. Nam tuum Callisthĕnen, cui uni 19
vir videris, quia latro es, scio, cur produci velis: ut coram his probra, quae in me modo iecisti, modo audisti, illius quoque ore referantur. Quem, si Macĕdo esset, tecum introduxissem, dignissimum te discipulo magistrum: nunc Olynthio non idem iuris est.

(29) Post haec consilium dimisit tradique damnatos 20
norum manibus, qui ex eadem cohorte erant, iussit. Illi, ut fidem suam saevitia regi approbarent, excruciatos necaverunt. Callisthĕnes quoque tortus interiit, initi consilii 21
in caput regis innoxius, sed haudquaquam aulae et assentantium accommodatus ingenio. Itaque nullius caedes 22
maiorem apud Graecos Alexandro excitavit invidiam, quod praeditum optimis moribus artibusque, a quo revocatus ad vitam erat, quum, interfecto Clito, mori perseveraret, non tantum occiderit, sed etiam torserit, indicta quidem causa. Quam crudelitatem sera poenitentia consecuta est. 23

CAP. IX.

A. 327 a. Chr. n. exeunte vere. Ol. 113, 1.

(30) Sed ne otium serendis rumoribus natum aleret, in Indiam movit, semper bello quam 1
post victoriam clarior. India tota ferme spectat 2
orientem, minus in latitudinem, quam recta regione spatiosa. Quae austrum accipiunt, in altius terrae 3
fastigium excedunt: plana sunt cetera multisque inclitis amnibus Caucăso monte ortis placidum per campos iter

4 praebent. Indus gelidior est, quam ceteri: aquas vehit a
5 colore maris haud multum abhorrentes. Ganges, omnium
ab oriente fluvius eximius, ad meridianam regionem de-
currit et magnorum montium iuga recto alveo stringit: inde
6 eum obiectae rupes inclinant ad orientem. Uterque rubro
mari accipitur. Indus ripas multasque arbores cum magna
7 soli parte exsorbet, saxis quoque impeditus, quîs crebro
reverberatur: ubi mollius solum reperit, stagnat insulas-
8 que molitur: Acesīnes eum auget. Ganges * decursurum
in mare intercipit, magnoque motu amnis uterque colli-
ditur: quippe Ganges asperum os influenti obiicit, nec
9 repercussae aquae cedunt. Dyardănes minus celeber au-
ditu est, quia per ultima Indiae currit: ceterum non cro-
codilos modo, uti Nilus, sed etiam delphinos ignotasque
10 aliis gentibus beluas alit. Ethimantus crebris flexibus sub-
inde curvatus ab accolis rigantibus carpitur: ea causa est,
cur tenues reliquias iam sine nomine in mare emittat.
11 Multis praeter hos amnibus tota regio dividitur, sed igno-
12 bilibus, quia non adeo interfluunt. Ceterum, quae pro-
piora sunt mari, aquilone maxime deuruntur: is cohibitus
iugis montium ad interiora non penetrat, ita alendis fru-
13 gibus mitia. Sed adeo in illa plaga mundus statas tem-
porum vices mutat, ut, quum alia fervore solis exaestuant,
Indiam nives obruant, rursusque, ubi cetera rigent, illic
intolerandus aestus existat. Nec, cur ibi se natura [inver-
14 terit, patescit] causa. Mare certe, quo alluitur, ne colore
quidem abhorret a ceteris. Ab Erȳthro rege inditum est
nomen: propter quod ignari rubere aquas credunt.
15 (31) Terra lini ferax: inde plerisque sunt vestes. Libri
arborum, teneri haud secus quam chartae, litterarum no-
16 tas capiunt. Aves ad imitandum humanae vocis sonum
dociles sunt. Animalia inusitata ceteris gentibus, nisi in-
17 vecta. Eadem terra rhinocerotas alit, non generat. Ele-
phantorum maior est vis, quam quos in Africa domitant:
18 et viribus magnitudo respondet. Aurum flumina vehunt,
19 quae leni modicoque lapsu segnes aquas ducunt. Gem-
mas margaritasque mare litoribus infundit: neque alia
illis maior opulentiae causa est, utique postquam vitiorum

commercium vulgavere in exteras gentes: quippe aesti-
mantur purgamenta exaestuantis freti pretio, quod libido
constituit. Ingenia hominum, sicut ubique, apud illos lo- 20
corum quoque situs format. Corpora usque pedes car- 21
baso velant, soleis pedes, capita linteis vinciunt: lapilli ex
auribus pendent: brachia quoque et lacertos auro colunt,
quibus inter populares aut nobilitas aut opes eminent.
Capillum pectunt saepius, quam tondent: mentum semper 22
intonsum est: reliquam oris cutem ad speciem levitatis
exaequant.

(32) Regum tamen luxuria, quam ipsi magnificentiam 23
appellant, super omnium gentium vitia. Quum rex semet
in publico conspici patitur, turibula argentea ministri fe-
runt totumque iter, per quod ferri destinavit, odoribus
complent. Aurea lectica, margaritis circumpendentibus, re- 24
cubat: distincta sunt auro et purpura carbasa, quae indu-
tus est: lecticam sequuntur armati corporisque custodes,
inter quos ramis aves pendent, quas cantu seriis rebus 25
obstrepere docuerunt. Regia auratas columnas habet: to- 26
tas eas vitis auro caelata percurrit, aviumque, quarum
visu maxime gaudent, argenteae effigies opera distinguunt.
Regia adeuntibus patet, quum capillum pectit atque ornat: 27
tunc responsa legationibus, tunc iura popularibus reddit.
Demptis soleis, odoribus illinuntur pedes. Venatus maxi- 28
mus labor est, inclusa vivario animalia inter vota cantus-
que pellicum figere. Binûm cubitorum sagittae sunt, quas
emittunt maiore nisu, quam effectu. Quippe telum, cuius
in levitate vis omnis est, inhabili pondere oneratur. Bre- 29
viora itinera equo conficit: longior ubi expeditio est, ele-
phanti vehunt currum, et tantarum beluarum corpora tota
contegunt auro. Ac ne quid perditis moribus desit, lecti-
cis aureis pellicum longus ordo sequitur: separatum a re-
ginae ordine agmen est aequatque luxuriam. Feminae 30
epulas parant. Ab iisdem vinum ministratur, cuius omni-
bus Indis largus est usus. Regem mero somnoque sopi-
tum in cubiculum pellices referunt, patrio carmine noctium
invocantes deos.

(33) Quis credat, inter haec vitia curam esse sapien- 31

tiae? Unum agreste et horridum genus est, quod sapien-
32 tes vocant. Apud hos occupare fati diem pulchrum, et
vivos se cremari iubent, quibus aut segnis aetas aut in-
commoda valetudo est: expectatam mortem pro dedecore
vitae habent. Nec ullus corporibus, quae senectus solvit,
honos redditur: inquinari putant ignem, nisi qui spirantes
33 recipit. Illi, qui in urbibus publicis moribus degunt, side-
rum motus scite spectare dicuntur et futura praedicere.
Nec quemquam admovere leti diem credunt, cui expectare
34 interrito liceat. Deos putant, quicquid colere coeperunt,
35 arbores maxime, quas violare capital est. Menses in qui-
nos denos descripserunt dies, anni plena spatia servantur.
36 Lunae cursu notant tempora, non, ut plerique, quum or-
bem sidus implevit, sed quum se curvare coepit in cornua,
et idcirco breviores habent menses, qui spatium eorum
37 ad hunc lunae modum dirigunt. Multa et alia traduntur
quibus morari ordinem rerum haud sane operae vide-
batur.

CAP. X.

1 (34) Igitur Alexandro fines Indiae ingresso gentium
suarum reguli occurrerunt, imperata facturi, illum tertium
Iove genitum ad ipsos pervenisse memorantes: Patrem
Liběrum atque Hercŭlem fama cognitos esse, ipsum coram
2 adesse cernique. Rex benigne exceptos sequi iussit, iis-
dem itinerum ducibus usurus. Ceterum quum amplius
nemo occurreret, Hephaestiōnem et Perdiccam cum co-
piarum parte praemisit ad subigendos, qui aversarentur
imperium: iussitque ad flumen Indum procedere et navi-
gia facere, quîs in ulteriora transportari posset exercitus.
3 Illi, quia plura flumina superanda erant, sic iunxere naves,
4 ut solutae plaustris vehi possent rursusque coniungi. Post
se Cratěro cum phalange iusso sequi, equitatum ac levem
armaturam eduxit eosque, qui occurrerant, levi proelio
5 in urbem proximam compulit. Iam supervenerat Cratěrus.
Itaque ut principio terrorem incuteret genti nondum arma
Macedŏnum expertae, praecipit, ne cui parceretur, muni-
6 mentis urbis, quam obsidebat, incensis. Ceterum dum ob-

equitat moenibus, sagitta ictus est. Cepit tamen oppidum,
et, omnibus incolis eius trucidatis, etiam in tecta saevi-
tum est.

(35) Inde, domita ignobili gente, ad Nysam urbem 7
pervenit. Forte castris ante ipsa moenia in silvestri loco
positis, nocturnum frigus vehementius quam alias horrore
corpora affecit, opportunumque remedium ignis oblatum
est. Caesis quippe silvis flammam excitaverunt, quae, 8
igni alita, oppidanorum sepulcra comprehendit. Vetusta
cedro erant facta conceptumque ignem late fudere, donec
omnia solo aequata sunt. Et ex urbe primum canum la- 9
tratus, deinde etiam hominum fremitus auditus est. Tum
et oppidani hostem, et Macedŏnes ad urbem ipsos venisse
cognoscunt. Iamque rex eduxerat copias et moenia obsi- 10
debat, quum hostium, qui discrimen tentaverant, obruti
telis sunt. Aliis ergo deditionem, aliis pugnam experiri
placebat: quorum dubitatione comperta circumsideri tan-
tum eos et abstineri caedibus iussit: tandemque obsidio- 11
nis malis fatigati dedidere se. A Libĕro Patre conditos se
esse dicebant: et vera haec origo erat. Sita est sub radi- 12
cibus montis, quem Meron incolae appellant. Inde Graeci
mentiendi traxere licentiam, Iovis femine Libĕrum Patrem
esse celatum.

(36) Rex, situ montis cognito ex incolis, cum toto 13
exercitu, praemissis commeatibus, verticem eius ascendit.
Multa hedera vitisque toto gignitur monte: multae peren-
nes aquae manant. Pomorum quoque varii salubresque 14
suci sunt, sua sponte fortuitorum seminum fruges humo
nutriente. Lauri baccarisque multa in illis rupibus agrestis
est silva. Credo equidem, non divino instinctu, sed lasci- 15
via esse provectos, ut passim hederae ac vitium folia de-
cerperent redimitique fronde toto nemore similes bacchan-
tibus vagarentur. Vocibus ergo tot milium praesidem 16
nemoris eius deum adorantium iuga montis collesque re-
sonabant, quum orta licentia a paucis, ut fere fit, in omnes
se repente vulgasset. Quippe velut in media pace per 17
herbas aggestamque frondem prostravere corpora. Et rex
fortuitam laetitiam non aversatus, large ad epulas omnibus

praebitis, per decem dies Libĕro Patri operatum habuit
18 exercitum. Quis neget, eximiam quoque gloriam saepius
fortunae quam virtutis esse beneficium? quippe ne epu-
lantes quidem et sopitos mero aggredi ausus est hostis,
haud secus bacchantium ululantiumque fremitu perterri-
tus, quam si proeliantium clamor esset auditus. Eadem
felicitas ab Oceăno revertentes temulentos comissantesque
inter ora hostium texit.
19 (37) Hinc ad regionem, quae Daedăla vocatur, per-
ventum est. Deseruerant incolae sedes et in avios sil-
vestresque montes confugerant. Ergo Acadīra transit,
20 aeque usta et destituta incolentium fuga. Itaque rationem
belli necessitas mutavit. Divisis enim copiis, pluribus si-
mul locis arma ostendit, oppressique, ubi non expectave-
21 rant hostem, omni clade perdomiti sunt. Ptolemaeus plu-
rimas urbes, Alexander maximas cepit: rursusque, quas
22 distribuerat, copias iunxit. Superato deinde Choaspe
amne, Coenon in obsidione urbis opulentae (Beīram inco-
lae vocant) reliquit: ipse ad Mazăgas venit. Nuper Assa-
cāno, cuius regnum fuerat, demortuo, regioni urbique
23 praeerat mater eius Cleŏphis. XXXVIII milia peditum
tuebantur urbem non situ solum, sed etiam opere muni-
tam. Nam qua spectat orientem, cingitur amne torrenti,
qui, praeruptis utrimque ripis, aditum ad urbem impedit.
24 Ad occidentem et a meridie velut de industria rupes prae-
altas admolita natura est, infra quas cavernae et voragi-
nes longa vetustate in altum cavatae iacent, quaque desi-
25 nunt, fossa ingentis operis obiecta est. XXXV stadia
murus urbis complectitur, cuius inferiora saxo, superiora
crudo latere sunt structa. Lateri vinculum lapides sunt,
quos interposuere, ut duriori materiae fragilis incumberet,
26 simulque terra humore diluta. Ne tamen universa consi-
deret, impositae erant trabes validae, quibus iniecta ta-
27 bulata muros et tegebant et pervios fecerant. Haec muni-
menta contemplantem Alexandrum consiliique incertum,
quia nec cavernas, nisi aggere, poterat implere nec tor-
menta aliter muris admovere, quidam e muro sagitta per-
28 cussit. Tum forte in suram incidit telum: cuius spiculo

evulso admoveri equum iussit: quo vectus, ne obligato
quidem vulnere, haud segnius destinata exequebatur. Ce- 29
terum quum crus saucium penderet, et, cruore siccato,
frigescens vulnus aggravaret dolorem, dixisse fertur, se
quidem Iovis filium dici, sed corporis aegri vitia sentire.
Non tamen ante se recepit in castra, quam cuncta per- 30
spexit et, quae fieri vellet, edixit.

(38) Ergo, sicut imperatum erat, alii extra urbem
tecta moliebantur ingentemque vim materiae faciendo ag-
geri detrahebant, alii magnarum arborum stipites cum ra-
mis ac moles saxorum in cavernas deiiciebant. Iamque 31
agger aequaverat summae fastigium terrae: itaque tur-
res erigebantur: quae opera ingenti militum ardore intra
nonum diem absoluta sunt. Ad ea visenda rex, nondum
obducta vulneri cicatrice, processit laudatisque militibus
admoveri machinas iussit, e quibus ingens vis telorum in
propugnatores effusa est. Praecipue rudes talium operum 32
terrebant mobiles turres, tantasque moles nulla ope, quae
cerneretur, admotas deorum numine agi credebant: pila
quoque muralia et excussas tormentis praegraves hastas
negabant convenire mortalibus. Itaque, desperata urbis 33
tutela, concessere in arcem. Inde, quia nihil obsessis
praeter deditionem placebat, legati ad regem descende-
runt, veniam petituri. Qua impetrata regina venit cum 34
magno nobilium feminarum grege, aureis pateris vina li-
bantium. Ipsa, genibus regis parvo filio admoto, non ve- 35
niam modo, sed etiam pristinae fortunae impetravit decus.
Quippe appellata regina est: et credidere quidam, plus
formae quam miserationi datum. Puero quoque certe 36
postea ex ea utcunque genito Alexandro fuit nomen.

CAP. XI.

(39) Hinc Polypercon ad urbem Noram cum exercitu 1
missus inconditos oppidanos proelio vicit: intra muni-
menta compulsos secutus urbem in ditionem redegit. Multa 2
ignobilia oppida deserta a suis venere in regis potestatem.
Quorum incolae armati petram, Aornin nomine, occupa-

verunt. Hanc ab Hercŭle frustra obsessam esse terraeque
3 motu coactum absistere fama vulgaverat. Inopem consilii
Alexandrum, quia undique praeceps et abrupta rupes erat,
senior quidam peritus locorum cum duobus filiis adit, si
pretium operae esset, aditum se monstraturum esse pro-
4 mittens. LXXX talenta constituit daturum Alexander et,
altero ex iuvenibus obside retento, ipsum ad exequenda,
5 quae obtulerat, dimisit. Leviter armatis dux datus est
Mullīnus, scriba regis. Hos enim, circuitu qui fallerent
6 hostem, in summum iugum placebat evadere. Petra non,
ut pleraeque, modicis ac mollibus clivis in sublime fasti-
gium crescit, sed in metae maxime modum erecta est, cu-
ius ima spatiosiora sunt, altiora in artius coëunt, summa
7 in acutum cacumen exsurgunt. Radices eius Indus amnis
subit, praealtus, utrimque asperis ripis: ab altera parte
voragines eluviesque praeruptae sunt. Nec alia expugnandi
8 patebat via, quam ut replerentur. Ad manum silva erat,
quam rex ita caedi iussit, ut nudi stipites iacerentur:
quippe rami fronde vestiti impedissent ferentes. Ipse pri-
mus truncam arborem iecit, clamorque exercitus, index
alacritatis, secutus est, nullo detrectante munus, quod rex
occupavisset.
9 (40) Intra septimum diem cavernas expleverant, quum
rex sagittarios et Agriānos iubet per ardua niti: iuvenes-
10 que promptissimos ex sua cohorte XXX delegit. Duces
his dati sunt Charus et Alexander, quem rex nominis,
quod sibi cum eo commune esset, admonuit. Ac primo,
quia tam manifestum periculum erat, ipsum regem discri-
11 men subire non placuit: sed ut signum tuba datum est,
vir audaciae promptae conversus ad corporis custodes
sequi se iubet primusque invadit in rupem. Nec deinde
quisquam Macedŏnum substitit, relictisque stationibus sua
12 sponte regem sequebantur. Multorum miserabilis fuit ca-
sus, quos ex praerupta rupe lapsos amnis praeterfluens
hausit, triste spectaculum etiam non periclitantibus: quum
vero alieno exitio, quid ipsis timendum foret, admoneren-
tur, in metum misericordia versa, non extinctos, sed semet-
13 ipsos deflebant. Et iam eo perventum erat, unde sine per-

nicie, nisi victores, redire non possent, ingentia saxa in
subeuntes provolventibus barbaris, quîs perculsi instabili
et lubrico gradu praecipites recidebant. Evaserant tamen 14
Alexander et Charus, quos cum XXX delectis praemiserat
rex, et iam pugnare comminus coeperant: sed quum su-
perne tela barbari ingererent, saepius ipsi feriebantur,
quam vulnerabant. Ergo Alexander et nominis sui et pro- 15
missi memor, dum acrius quam cautius dimicat, confossus
undique obruitur. Quem ut Charus iacentem conspexit, 16
ruere in hostem omnium praeter ultionem immemor coe-
pit multosque hasta, quosdam gladio interemit: sed quum
tot unum incesserent manus, super amici corpus procu-
buit exanimis. Haud secus, quam par erat, promptissimo- 17
rum iuvenum ceterorumque militum interitu commotus rex
signum receptui dedit. Saluti fuit, quod sensim et intre- 18
pidi se receperunt, et barbari hostem depulisse contenti
non institere cedentibus.

(41) Ceterum Alexander, quum statuisset desistere 19
incepto, — quippe nulla spes potiundae petrae offereba-
tur, — tamen speciem ostendit in obsidione perseverantis.
Nam et itinera obsideri iussit et turres admoveri et fatiga-
tis alios succedere. Cuius pertinacia cognita Indi per bi- 20
duum quidem ac duas noctes cum ostentatione non fidu-
ciae modo, sed etiam victoriae epulati sunt, tympana suo
more pulsantes: tertia vero nocte tympanorum quidem 21
strepitus desierat audiri: ceterum ex tota petra faces re-
fulgebant, quas accenderant barbari, ut tutior esset ipsis
fuga, obscura nocte per invia saxa cursuris. Rex, Balăcro, 22
qui specularetur, praemisso, cognoscit, petram fuga Indo-
rum esse desertam. Tum dato signo, ut universi concla-
marent, incomposite fugientibus metum incussit: multique, 23
tanquam adesset hostis, per lubrica saxa perque invias
cotes praecipitati occiderunt: plures aliqua membrorum
parte mulcati ab integris deserti sunt. Rex, locorum ma- 24
gis quam hostium victor, [speciem] tamen magnae victo-
riae sacrificiis et cultu deûm fecit. Arae in petra locatae
sunt Minervae Victoriaeque. Ducibus itineris, quo subire 25
iusserat leviter armatos, etsi promissis minora praestite-

rant, pretium cum fide redditum est. Petrae regionisque ei adiunctae Sisocosto tutela permissa.

CAP. XII.

1 Inde processit Ecbolĭma: et quum angustias itineris
obsideri XX milibus armatorum ab Erĭce quodam com-
perisset, gravius agmen exercitus Coeno ducendum mo-
2 dicis itineribus tradidit. Ipse praegressus, per funditores
ac sagittarios deturbatis, qui obsederant saltum, sequenti-
3 bus se copiis viam fecit. Indi sive odio ducis, sive gra-
tiam victoris inituri Erĭcen fugientem adorti interemerunt
caputque eius atque arma ad Alexandrum detulerunt. Ille
facto impunitatem dedit, honorem denegavit exemplo.
4 (42) Hinc ad flumen Indum sextisdecimis castris
pervenit omniaque, ut praeceperat, ad traiiciendum prae-
parata ab Hephaestiōne repperit. Regnabat in ea regione
Omphis, qui patri quoque fuerat auctor dedendi regnum
5 Alexandro et post mortem parentis legatos miserat, qui
consulerent eum, regnare se interim vellet, an privatum
6 opperiri eius adventum. Permissoque, ut regnaret, non
tamen ius datum usurpare sustinuit. Is benigne quidem
exceperat Hephaestiōnem, gratuitum frumentum copiis
eius admensus, non tamen ei occurrerat, ne fidem ullius,
7 nisi regis, experiretur. Itaque venienti obviam cum ar-
mato exercitu egressus est: elephanti quoque per modica
intervalla militum agmini immixti procul castellorum fe-
8 cerant speciem. Ac primo Alexander non socium, sed
hostem adventare credebat. Iamque et ipse arma milites
capere et equites discedere in cornua iusserat, paratus
ad pugnam. At Indus, cognito Macedŏnum errore, iussis
subsistere ceteris, ipse concitat equum, quo vehebatur:
9 idem Alexander quoque fecit, sive hostis sive amicus oc-
curreret, vel sua virtute vel illius fide tutus. Coivere, quod
ex utriusque vultu posset intelligi, amicis animis: ceterum
sine interprete non poterat conseri sermo. Itaque adhi-
bito eo, barbarus occurrisse se dixit cum exercitu, totas
imperii vires protinus traditurum, nec expectasse, dum
10 per nuntios daretur fides. Corpus suum et regnum per

mittere illi, quem sciret gloriae militantem nihil magis
quam famam timere perfidiae.

(43) Laetus simplicitate barbari rex et dextram fidei
suae pignus dedit et regnum restituit. LVI elephanti erant, 11
quos tradidit Alexandro, multaque pecora eximiae magni-
tudinis, tauros ad III milia, pretiosum in ea regione acce-
ptumque animis regnantium armentum. Quaerenti Alexan- 12
dro, plures agricultores haberet, an milites, cum duobus
regibus bellanti sibi maiore militum quam agrestium manu
opus esse respondit. Abisăres et Porus erant, sed in Poro 13
eminebat auctoritas. Uterque ultra Hydaspen amnem re-
gnabat et belli fortunam, quisquis arma inferret, experiri
decreverat. Omphis, permittente Alexandro, et regium in- 14
signe sumpsit et more gentis suae nomen, quod patris
fuerat. Taxĭlen appellavere populares, sequente nomine
imperium, in quemcunque transiret. Igitur quum per tri- 15
duum hospitaliter Alexandrum accepisset, quarto die et,
quantum frumenti copiis, quas Hephaestion duxerat, prae-
bitum a se esset, ostendit et aureas coronas ipsi amicis-
que omnibus, praeter haec signati argenti LXXX talenta
dono dedit. Qua benignitate eius Alexander mire laetus 16
et, quae is dederat, remisit et mille talenta ex praeda,
quam vehebat, adiecit multaque convivalia ex auro et ar-
gento vasa, plurimum Persicae vestis, XXX equos ex suis
cum iisdem insignibus, quîs assueverant, quum ipsum
veherent. Quae liberalitas sicut barbarum obstrinxerat, 17
ita amicos ipsius vehementer offendit. E quibus Meleāger
super coenam largiore vino usus gratulari se Alexandro
dixit, quod saltem in India repperisset dignum talentis
mille. Rex haud oblitus, quam aegre tulisset, quod Clitum 18
ob linguae temeritatem occidisset, iram quidem tenuit,
sed dixit, invidos homines nihil aliud quam ipsorum esse
tormenta.

CAP. XIII.

(44) Postero die legati Abisărae adiere regem. Omnia 1
ditioni eius, ita ut mandatum erat, permittebant: firmata-
que invicem fide remittuntur ad regem. Porum quoque 2

nominis sui fama ratus ad deditionem posse compelli, misit ad eum Cleochăren, qui denuntiaret ei, ut stipendium penderet et in primo suorum finium aditu occurreret regi. Porus alterum ex his facturum sese respondit, ut
3 intranti regnum suum praesto esset, sed armatus. Iam Hydaspen Alexander superare decreverat, quum Barzaēntes, defectionis Arachosiis auctor, vinctus trigintaque elephanti simul capti perducuntur, opportunum adversus Indos auxilium: quippe plus in beluis quam in exercitu spei
4 ac virium illis erat. Samaxusque, rex exiguae partis Indorum, qui Barzaënti se coniunxerat, vinctus adductus
5 est. Igitur transfuga et regulo in custodiam, elephantis autem Taxĭli traditis, ad amnem Hydaspen pervenit, in cuius ulteriore ripa Porus consederat, transitu prohibitu-
6 rus hostem. LXXX et V elephantos obiecerat, eximio corporum robore, ultraque eos currus CCC et peditum XXX fere milia, in quîs erant sagittarii, sicuti ante dictum est,
7 gravioribus telis, quam ut apte excuti possent. Ipsum vehebat elephantus, super ceteras beluas eminens, armaque auro et argento distincta corpus rarae magnitudinis honestabant. Par animus robori corporis et, quanta inter rudes poterat esse, sapientia.

8 (45) Macedŏnas non conspectus hostium solum, sed etiam fluminis, quod transeundum erat, magnitudo terrebat. Quattuor in latitudinem stadia diffusum, profundo alveo et nusquam vada aperiente, speciem vasti maris
9 fecerat. Nec pro spatio aquarum late stagnantium impetum coercebat, sed, quasi in artum coëuntibus ripis, torrens et elisus ferebatur, occultaque saxa inesse ostende-
10 bant pluribus locis undae repercussae. Terribilior erat facies ripae, quam equi virique compleverant. Stabant ingentes vastorum corporum moles et de industria irritatae
11 horrendo stridore aures fatigabant. Hinc amnis, hinc hostis capacia quidem bonae spei pectora et saepe se experta improviso tamen pavore percusserant. Quippe inhabiles rates nec dirigi ad ripam nec tuto applicari posse
12 credebant. Erant in medio amne insulae crebrae, in quas et Indi et Macedŏnes nantes, levatis super capita armis,

transibant. Ibi levia proelia conserebantur, et uterque rex
parvae rei discrimine summae experiebatur eventum. Ce- 13
terum in Macedŏnum exercitu temeritate atque audacia
insignes fuere Symmăchus et Nicānor, nobiles iuvenes et
perpetua partium felicitate ad spernendum omne pericu-
lum accensi. Quîs ducibus promptissimi iuvenum lanceis 14
modo armati transnavere in insulam, quam frequens ho-
stis tenebat, multosque Indorum, nulla re melius quam au-
dacia armati, interemerunt. Abire cum gloria poterant, si 15
unquam temeritas felix inveniret modum: sed dum super-
venientes contemptim et superbe quoque expectant, cir-
cumventi ab his, qui occulti enaverant, eminus obruti te-
lis sunt. Qui effugerant hostem, aut impetu amnis ablati 16
sunt aut vorticibus impliciti.

(46) Eaque pugna multum Pori fiduciam erexit, cun-
cta cernentis e ripa. Alexander inops consilii tandem ad 17
fallendum hostem talem dolum intendit. Erat insula in flu-
mine amplior ceteris, silvestris eadem et tegendis insidiis
apta. Fossa quoque praealta haud procul ripa, quam te-
nebat ipse, non pedites modo, sed etiam cum equis viros
poterat abscondere. Igitur ut a custodia huius opportuni- 18
tatis oculos hostium averteret, Ptolemaeum omnibus tur-
mis obequitare iussit procul insula et subinde Indos cla-
more terrere, quasi flumen transnaturus foret. Per com- 19
plures dies Ptolemaeus id fecit eoque consilio Porum
quoque agmen suum ei parti, quam se petere simulabat,
coëgit advertere. Iam extra conspectum hostis insula erat. 20
Alexander in diversa parte ripae statui suum tabernacu-
lum iussit assuetamque comitari ipsum cohortem ante id
tabernaculum stare et omnem apparatum regiae magnifi-
centiae hostium oculis de industria ostendi. Attălum 21
etiam, aequalem sibi et haud disparem habitu oris et cor-
poris, utique quum procul viseretur, veste regia exornat,
praebiturum speciem, ipsum regem illi ripae praesidere
nec agitare de transitu. Huius consilii effectum primo mo- 22
rata tempestas est, mox adiuvit, incommoda quoque ad
bonos eventus vertente fortuna. Traiicere amnem cum ce- 23
teris copiis in regionem insulae, de qua ante dictum est,

parabat, averso hoste in eos, qui cum Ptolemaeo inferio-
rem obsederant ripam: quum procella imbrem vix sub
tectis tolerabilem effundit. Obrutique milites nimbo in ter-
ram refugerunt, navigiis ratibusque desertis: sed tumul-
tuantium fremitus, obstrepentibus ventis, ab hoste non
24 poterat audiri. Deinde momento temporis repressus est
imber: ceterum adeo spissae intendere se nubes, ut con-
derent lucem, vixque colloquentium inter ipsos facies
25 noscitarentur. Terruisset alium obducta nox coelo, quum
ignoto amne navigandum esset, forsitan hoste eam ipsam
ripam, quam caeci atque improvidi et ex periculo gloriam
26 accersentes [petebant], occupante: [Alexander] obscurita-
tem, quae ceteros terrebat, suam occasionem ratus, dato
signo, ut omnes silentio ascenderent, ratem eam, qua
27 ipse vehebatur, primam iussit expelli. Vacua erat ab ho
stibus ripa, quae petebatur: quippe adhuc Porus Ptole
maeum tantum intuebatur. Una ergo navi, quam petrae
fluctus illiserat, haerente, ceterae evadunt: armaque ca-
pere milites et ire in ordines iussit.

CAP. XIV.

1 (47) Iamque agmen in cornua divisum ipse A. 326
ducebat, quum Poro nuntiatur, armis virisque ri- a. Chr. n.
pam obtineri et rerum adesse discrimen. Ac mense Aprili
primo humani ingenii vitio spei suae indulgens vel Maio. Ol. 113, 2
Abisăren belli socium (et ita convenerat) adven- mense Munychione.
2 tare credebat. Mox, liquidiore luce aperiente
hostem, C quadrigas et IIII milia equitum venienti agmini
obiecit. Dux erat copiarum, quas praemisit, Hages, fra-
3 ter ipsius, summa virium in curribus. Senos viros sin-
guli vehebant, duos clypeatos, duos sagittarios, ab utroque
latere dispositos: aurigae erant ceteri, haud sane iner-
mes: quippe iacula complura, ubi comminus proeliandum
4 erat, omissis habenis, in hostem ingerebant. Ceterum vix
ullus usus huius auxilii eo die fuit. Namque, ut supra
dictum est, imber violentius quam alias fusus campos lu-
bricos et inequitabiles fecerat, gravesque et propemodum
5 immobiles currus illuvie ac voraginibus haerebant. Contra

Alexander expedito ac levi agmine strenue invectus est.
Scythae et Dahae primi omnium invasere Indos: Perdic-
cam deinde cum equitibus in dextrum cornu hostium emi-
sit. Iam undique pugna se moverat, quum hi, qui currus 6
agebant, illud ultimum auxilium suorum rati effusis habe-
nis in medium discrimen ruere coeperunt. Anceps id 7
malum utrisque erat: nam et Macedŏnum pedites primo
impetu obterebantur et per lubrica atque invia immissi
currus excutiebant eos, a quibus regebantur: aliorum tur- 8
bati equi non in voragines modo lacunasque, sed etiam in
amnem praecipitavere curricula: pauci telis hostium ex- 9
acti penetravere ad Porum acerrime pugnam cientem.

(48) Is, ut dissipatos tota acie currus vagari sine re-
ctoribus vidit, proximis amicorum distribuit elephantos.
Post eos posuerat peditem ac sagittarios et tympana pul- 10
sare solitos. Id pro cantu tubarum Indis erat, nec stre-
pitu eorum movebantur, olim ad notum sonum auribus
mitigatis. Hercŭlis simulacrum agmini peditum praefere- 11
batur. Id maximum erat bellantibus incitamentum, et de-
seruisse gestantes militare flagitium habebatur. Capitis 12
etiam sanxerant poenam his, qui ex acie non rettulissent,
metu, quem ex illo hoste quondam conceperant, etiam in
religionem venerationemque converso. Macedŏnas non
beluarum modo, sed etiam ipsius regis aspectus parum-
per inhibuit. Beluae dispositae inter armatos speciem 13
turrium procul fecerant. Ipse Porus humanae magnitudi-
nis propemodum excesserat formam. Magnitudini Pori
adiicere videbatur belua, qua vehebatur, tantum inter ce-
teras eminens, quanto aliis ipse praestabat. Itaque Ale- 14
xander contemplatus et regem et agmen Indorum, *Tandem*,
inquit, *par animo meo periculum video. Cum bestiis simul
et cum egregiis viris res est.* Intuensque Coenon, *Quum* 15
ego, inquit, *Ptolemaeo Perdiccaque et Hephaestiōne comita-
tus in laevum hostium cornu impetum fecero, viderisque me
in medio ardore certaminis, ipse dextrum move et turbatis
signa infer. Tu, Antigĕne, et tu, Leonnate, et Tauron, inve-
hemini in mediam aciem et urgebitis frontem. Hastae nos-* 16
trae praelongae et validae non alias magis quam adversus

beluas rectoresque earum usui esse poterunt: deturbate eos,
qui vehuntur, et ipsas confodite. Anceps genus auxilii est
et in suos acrius furit. In hostem enim imperio, in suos
17 *pavore agitur.* Haec elocutus concitat equum primus:
iamque, ut destinatum erat, invaserat ordines hostium,
quum Coenus ingenti vi in laevum cornu invehitur.
18 Phalanx quoque mediam Indorum aciem uno impetu
perrupit.

(49) At Porus, qua equitem invehi senserat, beluas
agi iussit: sed tardum et paene immobile animal equorum
19 velocitatem aequare non poterat. Ne sagittarum quidem
ullus erat barbaris usus. Quippe longas et praegraves,
nisi prius in terra statuerent arcum, haud satis apte et
commode imponunt: tum, humo lubrica et ob id impe-
diente conatum, molientes ictus celeritate hostium occu-
20 pantur. Ergo spreto regis imperio, (quod fere fit, ubi
turbatis acrius metus quam dux imperare coepit) totidem
21 erant imperatores, quot agmina errabant. Alius iungere
aciem, alius dividere, stare quidam, et nonnulli circum-
vehi terga hostium iubebant. Nihil in medium consule-
22 batur. Porus tamen cum paucis, quibus metu potior fue-
rat pudor, colligere dispersos, obvius hosti ire pergit ele-
23 phantosque ante agmen suorum agi iubet. Magnum be-
luae iniecere terrorem, insolitusque stridor non equos
modo, tam pavidum ad omnia animal, sed viros quoque
24 ordinesque turbaverat. Iam fugae circumspiciebant lo-
cum paulo ante victores, quum Alexander Agriānos et
Thracas leviter armatos, meliorem concursatione quam
25 comminus militem, emisit in beluas. Ingentem hi vim te-
lorum iniecere et elephantis et regentibus eos. Phalanx
26 quoque instare constanter territis coepit. Sed quidam
avidius persecuti beluas in semet irritavere vulneribus.
Obtriti ergo pedibus earum ceteris, ut parcius instarent,
27 fuere documentum. Praecipue terribilis illa facies erat,
quum manu arma virosque corriperent et super se regen-
28 tibus traderent. Anceps ergo pugna nunc sequentium,
nunc fugientium elephantos in multum diei varium certa-
men extraxit: donec securibus (id namque genus auxilii

praeparatum erat) pedes amputare coeperunt. Copidas 29
vocabant gladios leviter curvatos, falcibus similes, quîs
appetebant beluarum manus. Nec quicquam inexpertum
non mortis modo, sed etiam in ipsa morte novi supplicii
timor omittebat.

(50) Ergo elephanti vulneribus tandem fatigati suos 30
impetu sternunt, et, qui rexerant eos, praecipitati in ter-
ram ab ipsis obterebantur. Itaque pecorum modo magis
pavidi quam infesti ultra aciem exigebantur, quum Porus, 31
destitutus a pluribus, tela multo ante praeparata in cir-
cumfusos ex elephanto suo coepit ingerere, multisque
eminus vulneratis, expositus ipse ad ictus, undique pete-
batur. Novem iam vulnera hinc tergo, illinc pectore ex- 32
ceperat multoque sanguine profuso languidis manibus
magis elapsa quam excussa tela mittebat. Nec segnius 33
belua instincta rabie, nondum saucia, invehebatur ordini-
bus, donec rector beluae regem conspexit, fluentibus mem-
bris omissisque armis, vix compotem mentis. Tum be- 34
luam in fugam concitat, sequente Alexandro: sed equus
eius multis vulneribus confossus deficiensque procubuit,
posito magis rege, quam effuso. Itaque dum equum mu-
tat, tardius insecutus est. Interim frater Taxĭlis, regis 35
Indorum, praemissus ab Alexandro monere coepit Porum,
ne ultima experiri perseveraret dederetque se victori. At 36
ille, quamquam exhaustae erant vires, deficiebatque san-
guis, tamen ad notam vocem excitatus, *Agnosco*, inquit,
Taxĭlis fratrem, imperii regnique sui proditoris: et telum,
quod unum forte non effluxerat, contorsit in eum: quod
per medium pectus penetravit ad tergum. Hoc ultimo 37
virtutis opere edito, fugere acrius coepit: sed elephantus
quoque, qui multa exceperat tela, deficiebat. Itaque sistit
fugam peditemque sequenti hosti obiecit. Iam Alexander 38
consecutus erat et, pertinacia Pori cognita, vetabat resi-
stentibus parci. Ergo undique et in pedites et in ipsum
Porum tela congesta sunt: quîs tandem gravatus labi ex
belua coepit. Indus, qui elephantum regebat, descendere 39
eum ratus more solito elephantum procumbere iussit in
genua: qui ut se submisit, ceteri quoque (ita enim insti-

tuti erant) demisere corpora in terram. Ea res et Po-
rum et ceteros victoribus tradidit.
40 (51) Rex spoliari corpus Pori, interemptum esse cre-
dens, iubet, et, qui detraherent loricam vestemque, con-
currere: quum belua dominum tueri et spoliantes coepit
appetere levatumque corpus eius rursus dorso suo impo-
nere. Ergo telis undique obruitur, confossoque eo in ve-
41 hiculum Porus imponitur. Quem rex ut vidit allevantem
oculos, non odio, sed miseratione commotus, *Quae, ma-
lum*, inquit, *amentia te coëgit, rerum mearum cognita fama,
belli fortunam experiri, quum Taxiles esset in deditos cle-*
42 *mentiae meae tam propinquum tibi exemplum?* At ille,
Quoniam, inquit, *percontaris, respondebo ea libertate, quam
interrogando fecisti. Neminem me fortiorem esse censebam.
Meas enim noveram vires, nondum expertus tuas: fortiorem
esse te belli docuit eventus. Sed ne sic quidem parum felix*
43 *sum, secundus tibi.* Rursus interrogatus, quid ipse victo-
rem statuere debere censeret, *Quod hic*, inquit, *dies tibi*
44 *suadet, quo expertus es, quam caduca felicitas esset.* Plus
monendo profecit, quam si precatus esset. Quippe magni-
tudinem animi eius interritam ac ne fortuna quidem in-
fractam non misericordia modo, sed etiam honore exci-
45 pere dignatus est. Aegrum curavit haud secus, quam si
pro ipso pugnasset: confirmatum contra spem omnium in
amicorum numerum recepit: mox donavit ampliore regno,
46 quam tenuit. Nec sane quicquam ingenium eius solidius
aut constantius habuit, quam admirationem verae laudis
et gloriae: simplicius tamen famam aestimabat in hoste,
quam in cive. Quippe a suis credebat magnitudinem suam
destrui posse: eandem clariorem fore, quo maiores fuis-
sent, quos ipse vicisset.

LIBER IX.

ARGUMENTUM.

I. Poro devicto, ad Hypasin usque penetrat Alexander variasque gentes et urbes, quarum mores describuntur, sibi subiicit. II. Gan-

garidas et Prasios aggressurus milites fatigatos et bellum detrectantes oratione ad perseverantiam adhortatur. III. Coenus pro exercitu Alexandro respondet, se paratos quidem esse sequi, sed exhaustos esse victoriis: assentiuntur ceteri duces et milites, quorum precibus victus rex ad Hydaspen revertitur classeque parata secundo amne devehitur. IV. Circa confluentes Hydaspis et Acesinis in Siborum fines pervenit indeque ad Mallos et Oxydracas. Oratione ad milites seditiosos habita, barbaros fugat eorumque oppidum, contempto vate Demophonte, obsidet. V. Alexander, qui praecipiti saltu se in urbem plenam armatorum solus immisit, graviter vulneratus ultimo tandem periculo a suis eripitur. Magnum eius ex vulnere periculum. VI. Nondum satis curato vulnere, barbaris se perisse credentibus ostendit atque amicis rogantibus, ut saluti suae publicaeque parceret, generose respondet, in instituto suo et consilio domandi orbis terrarum perseverans. VII. Graecorum quorundam in Bactriana defectio repressa. Malli et Oxydracae se dedunt. Horratas Macedo et Dioxippus Atheniensis imparibus armis singulari certamine inter se pugnant. Victor Dioxippus paulo post inimicorum calumniis ultra modum irritatus se ipse interimit. VIII. Donis a legatis Indorum acceptis, rex secundo Indo ad gentem Pataliam devehitur, domitis gentibus flumen accolentibus. Ptolemaei vulnus miraculo sanatum. IX. Alexander cupidine visendi Oceanum correptus non sine periculis propter aestus maritimos et nautarum imperitiam tandem voti sui compos redditur. X. Nearcho relicto, ut cum classe per Oceanum reverteretur, ipse rex per Arabitas et Oritas et ingentia Cedrosiae deserta movet, ubi exercitus cum summa fame et pestilentia luctatur. Tandem in Carmaniam pervenit eamque luxurioso agmine peragrat, Bacchi triumphum, victis Indiae gentibus, imitans.

CAP. I.

(1 ed. Zumpt.) Alexander tam memorabili victoria lae- 1
tus, qua sibi orientis fines apertos esse censebat, Soli victimis caesis, milites quoque, quo promptioribus animis reliqua belli munia obirent, pro concione laudatos docuit, quicquid Indis virium fuisset, illa dimicatione prostra-
tum: cetera opimam praedam fore celebratasque opes in 2
ea regione eminere, quam peterent. Proinde iam vilia et obsoleta esse spolia de Persis: gemmis margaritisque et auro atque ebore Macedoniam Graeciamque, non suas tan-
tum domos, repletum ire. Avidi milites et pecuniae et 3
gloriae, simul quia nunquam eos affirmatio eius fefellerat, pollicentur operam: dimissisque cum bona spe navi-

gia exaedificari iubet, ut, quum totam Asiam percurrisset,
4 finem terrarum, mare, inviseret. Multa materia navalis
in proximis montibus erat: quam caedere aggressi magni-
5 tudinis inusitatae repperere serpentes. Rhinocerotes quo-
que, rarum alibi animal, in iisdem montibus erant. Cete-
rum hoc nomen beluis inditum a Graecis: sermonis eius
6 ignari aliud lingua sua usurpant. Rex, duabus urbibus
conditis in utraque fluminis, quod superaverat, ripa, co-
piarum duces coronis et mille aureis singulos donat: ce-
teris quoque pro portione aut gradus, quem in amicitia
7 obtinebant, aut navatae operae honos habitus est. Abi-
săres, qui, priusquam cum Poro dimicaretur, legatos ad
Alexandrum miserat, rursus alios misit, pollicentes, om-
nia facturum, quae imperasset, modo ne cogeretur corpus
suum dedere: neque enim aut sine regio imperio victu-
8 rum, aut regnaturum esse captivum. Cui Alexander nun-
tiari iussit, si gravaretur ad se venire, ipsum ad eum esse
venturum.

(2) Hinc, Poro amneque superato, ad interiora In
9 diae processit. Silvae erant prope in immensum spatium
diffusae procerisque et in eximiam altitudinem editis ar-
10 boribus umbrosae. Plerique rami instar ingentium stipi-
tum flexi in humum rursus, qua se curvaverant, erigeban-
tur, adeo ut species esset non rami resurgentis, sed arbo-
11 ris ex sua radice generatae. Coeli temperies salubris·
quippe et vim solis umbrae levant et aquae largae ma-
12 nant e fontibus. Ceterum hic quoque serpentium magna
vis erat, squamis fulgorem auri reddentibus. Virus haud
ullum magis noxium est: quippe morsum praesens mors
13 sequebatur, donec ab incolis remedium oblatum est. Hinc
per deserta ventum est ad flumen Hyarōtim. Iunctum
erat flumini nemus, opacum arboribus alibi inusitatis agre-
14 stiumque pavonum multitudine frequens. Castris inde
motis, oppidum haud procul positum corona capit obsi-
dibusque acceptis stipendium imponit.

(3) Ad magnam deinde, ut in ea regione, urbem per-
15 venit, non muro solum, sed etiam palude munitam. Ce-
terum barbari vehiculis inter se iunctis dimicaturi occur-

rerunt: tela aliis hastae, aliis secures erant, transiliebantque in vehicula strenuo saltu, quum succurrere laborantibus suis vellent. Ac primo insolitum genus pugnae Ma- 16
cedŏnas terruit, quum eminus vulnerarentur: deinde, spreto tam incondito auxilio, ab utroque latere vehiculis circumfusi repugnantes fodere coeperunt. Et vincula, quîs 17
conserta erant, iussit incidi, quo facilius singula circumvenirentur. Itaque, VIII milibus suorum amissis, in oppidum refugerunt. Postero die, scalis undique admotis, 18
muri occupantur: paucis pernicitas saluti fuit: qui, cognito urbis excidio, paludem transnavere et in vicina oppida ingentem intulere terrorem, invictum exercitum et deorum profecto advenisse memorantes.

(4) Alexander, ad vastandam eam regionem Perdicca 19
cum expedita manu misso, partem copiarum Euměni tradidit, ut is quoque barbaros ad deditionem compelleret: ipse ceteros ad urbem validam, in quam aliarum quoque confugerant incolae, duxit. Oppidani, missis, qui regem 20
deprecarentur, nihilominus bellum parabant. Quippe orta seditio in diversa consilia diduxerat vulgum: alii omnia deditione potiora, quidam nullam opem in ipsis esse ducebant. Sed dum nihil in commune consulitur, qui dedi- 21
tioni imminebant, apertis portis, hostem recipiunt. Ale- 22
xander, quamquam belli auctoribus iure poterat irasci, tamen omnibus venia data et obsidibus acceptis, ad proximam deinde urbem castra movit. Obsides ducebantur 23
ante agmen. Quos quum ex muris agnovissent, utpote gentis eiusdem, in colloquium convocaverunt. Illi clementiam regis simulque vim commemorando ad deditionem eos compulere: ceterasque urbes simili modo domitas in fidem accepit.

(5) Hinc in regnum Sopīthis perventum est. Gens, 24
ut barbari credunt, sapientia excellit bonisque moribus regitur. Genitos liberos non parentum arbitrio tollunt 25
aluntque, sed eorum, quibus spectandi infantium habitum cura mandata est. Si quos insignes aut aliqua parte membrorum inutiles notaverunt, necari iubent. Nuptiis coëunt 26
non genere ac nobilitate coniunctis, sed electa corporum

27 specie, quia eadem aestimatur in liberis. Huius gentis
oppidum, cui Alexander admoverat copias, ab ipso So-
pīthe obtinebatur. Clausae erant portae, sed nulli in mu-
ris turribusque se armati ostendebant, dubitabantque Ma-
cedŏnes, deseruissent urbem incolae, an fraude se occu-
28 lerent: quum, subito patefacta porta, rex Indus cum
duobus adultis filiis occurrit, multum inter omnes barba-
29 ros eminens corporis specie. Vestis erat auro purpura-
que distincta, quae etiam crura velabat: aureis soleis
inseruerat gemmas: lacerti quoque et brachia margaritis
30 ornata erant. Pendebant ex auribus insignes candore et
magnitudine lapilli. Baculum aureum berylli distingue-
bant: quo tradito precatus, ut sospes acciperet, se libe-
rosque et gentem suam dedidit.

31 (6) Nobiles ad venandum canes in ea regione sunt:
latratu abstinere dicuntur, quum viderunt feram, leonibus
32 maxime infesti. Horum vim ut ostenderet Alexandro, in
conseptu leonem eximiae magnitudinis iussit emitti et IV
omnino admoveri canes, qui celeriter feram occupave-
runt. Tum ex his, qui assueverant talibus ministeriis,
unus canis leoni cum aliis inhaerentis crus avellere et,
33 quia non sequebatur, ferro amputare coepit: ne sic qui-
dem pertinacia victa, rursus aliam partem secare instituit
et inde non segnius inhaerentem ferro subinde caedebat.
Ille in vulnere ferae dentes moribundus quoque infixerat;
tantam in illis animalibus ad venandum cupiditatem inge-
34 nerasse naturam memoriae proditum est. Equidem plura
transcribo, quam credo: nam nec affirmare sustineo, de
35 quibus dubito, nec subducere, quae accepi. Relicto igi-
tur Sopīthe in suo regno, ad fluvium Hypăsin processit,
Hephaestiōne, qui diversam regionem subegerat, con-
36 iuncto. Phegeus erat gentis proximae rex: qui, popula-
ribus suis colere agros, ut assueverant, iussis, Alexandro
cum donis occurrit, nihil, quod imperaret, detrectans.

CAP. II.

1 (7) Biduum apud eum substitit rex: tertio die amnem
superare decreverat, transitu difficilem non spatio solum

aquarum, sed etiam saxis impeditum. Percontatus igitur 2
Phegĕa, quae noscenda erant, XI dierum ultra flumen per
vastas solitudines iter esse cognoscit: excipere deinde
Gangen, maximum totius Indiae fluminum: ulteriorem ri- 3
pam colere gentes Gangarĭdas et Prasios eorumque regem
esse Aggrammen, XX milibus equitum ducentisque pedi-
tum obsidentem vias. Ad hoc quadrigarum duo milia 4
trahere et praecipuum terrorem elephantos, quos trium
milium numerum explere dicebat. Incredibilia regi om- 5
nia videbantur. Igitur Porum (nam cum eo erat) percon-
tatur, an vera essent, quae dicerentur. Ille vires quidem 6
gentis et regni haud falso iactari affirmat: ceterum, qui
regnaret, non modo ignobilem esse, sed etiam ultimae
sortis: quippe patrem eius, tonsorem vix diurno quaestu
propulsantem famem, propter habitum haud indecorum
cordi fuisse reginae. Ab ea in propiorem eius, qui tum 7
regnasset, amicitiae locum admotum, interfecto eo per in-
sidias, sub specie tutelae liberûm eius invasisse regnum
necatisque pueris hunc, qui nunc regnat, generasse, invi-
sum vilemque popularibus, magis paternae fortunae quam
suae memorem. Affirmatio Pori multiplicem animo re- 8
gis iniecerat curam. Hostem beluasque spernebat, situm
locorum et vim fluminum extimescebat: relegatos in ulti- 9
mum paene rerum humanarum persequi terminum et eru-
ere arduum videbatur. Rursus avaritia gloriae et insatia-
bilis cupido famae nihil invium, nihil remotum videri si-
nebat. Et interdum dubitabat, an Macedŏnes tot emensi 10
spatia terrarum, in acie et in castris senes facti, per ob-
iecta flumina, per tot naturae obstantes difficultates secu-
turi essent: abundantes onustosque praeda magis parta
frui velle, quam acquirenda fatigari. Non idem sibi et 11
militibus animi esse: [se], totius orbis imperium mente com-
plexum, adhuc in operum suorum primordio stare: mili-
tem, labore defatigatum, proximum quemque fructum,
finito tandem periculo, expetere.

(8) Vicit ergo cupido rationem, et, ad concionem vo- 12
catis militibus, ad hunc maxime modum disseruit: *Non
ignoro, milites, multa, quae terrere vos possent, ab incolis*

13 Indiae per hos dies de industria esse iactata: sed non est
improvisa vobis mentientium vanitas. Sic Ciliciae fauces, sic
Mesopotamiae campos, Tigrin et Euphrāten, quorum alte-
rum vado transivimus, alterum ponte, terribilem fecerant
14 Persae. Nunquam ad liquidum fama perducitur: omnia,
illa tradente, maiora sunt vero. Nostra quoque gloria, quum
15 sit ex solido, plus tamen habet nominis, quam operis. Modo
quis beluas offerentes moenium speciem, quis Hydaspen am-
nem, quis cetera auditu maiora quam vero sustinere posse
credebat? Olim hercule fugissemus ex Asia, si nos fabulae
16 debellare potuissent. Creditisne, elephantorum greges ma-
iores esse, quam usquam armentorum sunt, quum et rarum
sit animal nec facile capiatur multoque difficilius mitige-
17 tur? Atqui eadem vanitas copias peditum equitumque nu-
meravit. Nam flumen, quo latius fusum est, hoc placidius
stagnat: quippe angustis ripis coercita et in angustiorem
alveum elisa torrentes aquas invehunt: contra spatio alvei
18 segnior cursus est. Praeterea in ripa omne periculum est,
ubi applicantes navigia hostis expectat. Ita, quantumcun-
que flumen intervenit, idem futurum discrimen est evaden-
tium in terram.

19 (9) Sed omnia ista vera esse fingamus. Utrumne vos
magnitudo beluarum, an multitudo hostium terret? Quod
pertinet ad elephantos, praesens habemus exemplum: in suos
vehementius quam in nos incurrerunt: tam vasta corpora
20 securibus falcibusque mutilata sunt. Quid autem interest,
totidem sint, quot Porus habuit, an tria milia, quum, uno
aut altero vulneratis, ceteros in fugam declinari videamus?
21 Deinde paucos quoque incommode regunt: congregata vero
tot milia ipsa se elidunt, ubi nec stare nec fugere potuerint
inhabiles vastorum corporum moles. Equidem sic animalia
ista contempsi, ut, quum haberem, ipse non opposuerim, sa-
22 tis gnarus, plus suis quam hostibus periculi inferre. At enim
equitum peditumque multitudo vos commovet! Cum paucis
enim pugnare soliti estis et nunc primum inconditam susti-
23 nebitis turbam. Testis adversus multitudinem invicti Ma-
cedŏnum roboris Granīcus amnis et Cilicia inundata cruore
Persarum et Arbēla, cuius campi devictorum a nobis ossibus

strati sunt. Sero hostium legiones numerare coepistis, post- 24
quam solitudinem in Asia vincendo fecistis. Quum per Hel-
lespontum navigaremus, de paucitate nostra cogitandum fuit:
nunc nos Scythae sequuntur, Bactriāna auxilia praesto sunt,
Dahae Sogdianique inter nos militant.

(10) *Nec tamen illi turbae confido. Vestras manus* 25
intueor, vestram virtutem rerum, quas gesturus sum, vadem
praedemque habeo. Quamdiu vobiscum in acie stabo, nec
mei nec hostium exercitus numero: vos modo animos mihi
plenos alacritatis ac fiduciae adhibete. Non in limine ope- 26
rum laborumque nostrorum, sed in exitu stamus: pervenimus
ad solis ortum et Oceănum, nisi obstat ignavia: inde victores,
perdomito fine terrarum, revertemur in patriam. Nolite,
quod pigri agricolae faciunt, maturos fructus per inertiam
amittere e manibus. Maiora sunt periculis praemia: dives 27
eadem et imbellis est regio. Itaque non tam ad gloriam vos
duco, quam ad praedam. Digni estis, qui opes, quas illud
mare litoribus invehit, referatis in patriam, digni, qui nihil
inexpertum, nihil metu omissum relinquatis. Per vos glo- 28
riamque vestram, qua humanum fastigium exceditis, perque
et mea in vos et in me vestra merita, quibus invicti contendi-
mus, oro quaesoque, ne humanarum rerum terminos adeun-
tem alumnum commilitonemque vestrum, ne dicam regem,
deseratis. Cetera vobis imperavi, hoc unum debiturus sum. 29
Et is vos rogo, qui nihil unquam vobis praecepi, quin pri-
mus me periculis obtulerim, qui saepe aciem clypeo meo texi,
ne infregeritis in manibus meis palmam, qua Hercŭlem Li-
berumque Patrem, si invidia abfuerit, aequabo. Date hoc 30
precibus meis et tandem obstinatum silentium rumpite. Ubi
est ille clamor, alacritatis vestrae index? ubi ille meorum
Macedŏnum vultus? Non agnosco vos, milites, nec agnosci
videor a vobis. Surdas iamdudum aures pulso: aversos ani-
mos et infractos excitare conor.

(11) Quumque illi, in terram demissis capitibus, ta- 31
cere perseverarent, *Nescio quid,* inquit, *in vos imprudens*
deliqui, quod me ne intueri quidem vultis In solitudine
mihi videor esse. Nemo respondet, nemo saltem negat. Quos 32
alloquor? quid autem postulo? Vestram gloriam et magni-

tudinem vindicamus. Ubi sunt illi, quorum certamen paulo ante vidi, contendentium, qui potissimum vulnerati regis corpus exciperent? desertus, destitutus sum, hostibus dedi-
33 *tus. Sed solus quoque ire perseverabo. Obiicite me fluminibus et beluis et illis gentibus, quarum nomina horretis. Inveniam, qui desertum a vobis sequantur: Scythae Bactrianique erunt mecum, hostes paulo ante, nunc milites nostri.*
34 *Mori praestat, quam precario imperatorem esse. Ite reduces domos: ite deserto rege ovantes. Ego hic a vobis desperatae victoriae aut honestae morti locum inveniam.*

CAP. III.

1 Ne sic quidem ulli militum vox exprimi potuit. Expectabant, ut duces principesque ad regem perferrent, vulneribus et continuo labore militiae fatigatos non detrectare munia, sed sustinere non posse. Ceterum illi
2 metu attoniti in terram ora defixerant. Igitur primo fremitus sua sponte, deinde gemitus quoque oritur, paulatimque liberius dolor erigi coepit, manantibus lacrimis, adeo ut rex, ira in misericordiam versa, ne ipse quidem quamquam cuperet, temperare oculis potuerit.

3 (12) Tandem, universa concione effusius flente, Coenus ausus est, cunctantibus ceteris, propius tribunal ac-
4 cedere, significans, se loqui velle. Quem ut videre milites detrahentem galeam capiti (ita enim regem alloqui mos
5 est), hortari coeperunt, ut causam exercitus ageret. Tum Coenus, *Dii prohibeant*, inquit, *a nobis impias mentes: et profecto prohibent. Idem animus est tuis, qui fuit semper, ire, quo iusseris, pugnare, periclitari, sanguine nostro commendare posteritati tuum nomen. Proinde, si perseveras, inermes quoque et nudi et exsangues, utcunque tibi cordi est,*
6 *sequimur vel antecedimus. Sed si audire vis non fictas tuorum militum voces, verum necessitate ultima expressas, praebe, quaeso, propitias aures imperium atque auspicium tuum constantissime secutis et, quocunque pergis, secuturis.*
7 *Vicisti, rex, magnitudine rerum non hostes modo, sed etiam milites. Quicquid mortalitas capere poterat, implevimus. Emensis maria terrasque melius nobis quam incolis omnia*

nota sunt. Paene in ultimo mundi fine consistimus. In 8
alium orbem paras ire et Indiam quaeris, Indis quoque igno-
tam: inter feras serpentesque degentes eruere ex latebris et
cubilibus suis expetis, ut plura, quam sol videt, victoria lus-
tres. Digna prorsus cogitatio animo tuo, sed altior nostro. 9
Virtus enim tua semper in incremento erit, nostra vis iam in
fine est. Intuere corpora exsanguia, tot perfossa vulneri- 10
bus, tot cicatricibus putria. Iam tela hebetia sunt, iam arma
deficiunt. Vestem Persicam induimus, quia domestica sub-
vehi non potest. In externum degeneravimus cultum. Quo- 11
tocuique lorica est? quis equum habet? iube quaeri, quam
multos servi ipsorum persecuti sint, quid cuique supersit ex
praeda. Omnium victores omnium inopes sumus. Nec lu-
xuria laboramus, sed bello instrumenta belli consumpsimus.
Hunc tu pulcherrimum exercitum nudum obiicies beluis? 12
quarum ut multitudinem augeant de industria barbari, ma-
gnum tamen esse numerum etiam ex mendacio intelligo.
Quodsi adhuc penetrare in Indiam certum est, regio a meri- 13
die minus vasta est: qua subacta licebit decurrere in illud
mare, quod rebus humanis terminum voluit esse natura. Cur 14
circuitu petis gloriam, quae ad manum posita est? hic quo-
que occurrit Oceănus. Nisi mavis errare, pervenimus, quo
tua fortuna ducit. Haec tecum, quam sine te cum his, lo- 15
qui malui, non uti inirem circumstantis exercitus gratiam,
sed ut vocem loquentium potius quam gemitum murmuran-
tium audires.

(13) Ut finem orationi Coenus imposuit, clamor un- 16
dique cum ploratu oritur, regem, patrem, dominum con-
fusis appellantium vocibus. Iamque et alii duces praeci- 17
pueque seniores, quîs ob aetatem et excusatio honestior
erat et auctoritas maior, eadem precabantur. Ille nec 18
castigare obstinatos nec mitigare poterat iratos. Itaque
inops consilii desiluit e tribunali claudique regiam iussit,
omnibus praeter assuetos adire prohibitis. Biduum irae 19
datum est: tertio die processit erigique XII aras ex
quadrato saxo, monumentum expeditionis suae, muni-
menta quoque castrorum iussit extendi cubiliaque am-
plioris formae, quam pro corporum habitu, relinqui, ut

speciem omnium augeret, posteritati fallax miraculum
praeparans.
20 Hinc repetens, quae emensus erat, ad flumen Acesī-
nem locat castra. Ibi forte Coenus morbo extinctus est.
Cuius morte ingemuit quidem rex, adiecit tamen, propter
paucos dies longam orationem eum exorsum, tanquam
21 solus Macedoniam visurus esset. Iam in aqua classis,
quam aedificari iusserat, stabat. Inter haec Memnon ex
Thracia in supplementum equitum V milia, praeter eos ab
Harpălo peditum septem milia adduxerat armaque XXV
milia auro et argento caelata pertulerat, quîs distributis
22 vetera cremari iussit. Mille navigiis aditurus Oceănum
discordesque et vetera odia retractantes Porum et Taxĭ-
len, Indiae reges, firmata per affinitatem gratia, relinquit
in suis regnis, summo in aedificanda classe amborum stu-
23 dio usus. Oppida quoque duo condidit, quorum alterum
Nicaeam appellavit, alterum Bucephălam, equi, quem ami-
24 serat, memoriae ac nomini dedicans urbem. Elephan-
tis deinde et impedimentis terra sequi iussis, secundo
amne defluxit, quadraginta ferme stadia singulis diebus
procedens, ut opportunis locis exponi subinde copiae
possent

CAP. IV.

1 (14) Perventum erat in regionem, in qua A. 326
2 Hydaspes amnis Acesīni committitur. Hinc de- a. Chr. n.
currit in fines Siborum. Hi de exercitu Hercŭlis exeunte Octobri.
maiores suos esse memorant: aegros relictos Ol. 113, 3.
3 esse: cepisse sedem, quam ipsi obtinebant. Pelles fera-
rum pro veste, clavae tela erant: multaque, etiam quum
Graeci mores exolevissent, stirpis ostendebant vestigia.
4 Hinc, excensione facta, CC et L stadia excessit depopula-
5 tusque regionem oppidum, caput eius, corona cepit. XL
peditum milia gens in ripa fluminum opposuerat: quae,
amne superato, in fugam compulit inclusosque moenibus
expugnat. Puberes interfecti sunt, ceteri venierunt.
6 Alteram deinde urbem expugnare adortus magnaque vi
defendentium pulsus multos Macedŏnum amisit. Sed

quum in obsidione perseverasset, oppidani, desperata sa-
lute, ignem subiecere tectis, se quoque ac liberos con-
iugesque incendio cremant. Quod quum ipsi augerent, 7
hostes extinguerent, nova forma pugnae erat. Delebant
incolae urbem, hostes defendebant: adeo etiam naturae
iura bellum in contrarium mutat. Arx erat oppidi in- 8
tacta, in qua praesidium dereliquit: ipse navigiis circum-
vectus est arcem.

(15) Quippe III flumina tota India praeter Gangem
maxima munimento arcis applicant undas. A septen-
trione Indus alluit, a meridie Acesīnes Hydaspi confundi-
tur. Ceterum amnium coetus maritimis similes fluctus 9
movet, multoque ac turbido limo, quod aquarum concursu
subinde turbatur, iter, qua meant navigia, in tenuem al-
veum cogitur. Itaque quum crebri fluctus se inveherent 10
et navium hinc proras, hinc latera pulsarent, subducere
nautae vela coeperunt. Sed ministeria eorum hinc aestu,
hinc praerapida celeritate fluminum occupantur. In ocu- 11
lis omnium duo maiora navigia submersa sunt: leviora,
quum et ipsa nequirent regi, in ripam tamen innoxia ex-
pulsa sunt. Ipse rex in rapidissimos vortices incidit,
quibus intorta navis obliqua et gubernaculi impatiens age-
batur. Iam vestem detraxerat corpori, proiecturus semet 12
in flumen, amicique, ut exciperent eum, haud procul na-
bant, apparebatque anceps periculum tam nataturi, quam
navigare perseverantis. Ergo ingenti certamine conci- 13
tant remos, quantaque vis humana esse poterat, admota
est, ut fluctus, qui se invehebant, everberarentur. Findi 14
crederes undas et retro gurgites cedere. Quibus tandem
navis erepta non tamen ripae applicatur, sed in proximum
vadum illiditur. Cum amni bellum fuisse crederes. Ergo
aris pro numero fluminum positis sacrificioque facto,
XXX stadia processit.

(16) Inde ventum est in regionem Oxydracarum 15
Mallorumque, quos alias bellare inter se solitos tunc pe-
riculi societas iunxerat. Nonaginta milia iuniorum pedi-
tum in armis erant, praeter hos equitum X milia nongen-
taeque quadrigae. At Macedŏnes, qui omni discrimine 16

iam defunctos se esse crediderant, postquam integrum
bellum cum ferocissimis Indiae gentibus superesse cogno-
verunt, improviso metu territi rursus seditiosis vocibus
17 regem increpare coeperunt: Gangen amnem et quae ultra
essent coactum transmittere non tamen finisse, sed mu-
tasse bellum. Indomitis gentibus se obiectos, ut sanguine
18 suo aperirent ei Oceănum. Trahi extra sidera et solem
cogique adire, quae mortalium oculis natura subduxerit.
Novis identidem armis novos hostes existere. Quos ut
omnes fundant fugentque, quod praemium ipsos manere?
caliginem ac tenebras et perpetuam noctem profundo in-
cubantem mari, repletum immanium beluarum gregibus
fretum, immobiles undas, in quibus emoriens natura de-
fecerit.

19 Rex non sua, sed militum sollicitudine anxius, con-
cione advocata, docet, imbelles esse, quos metuant. Nihil
deinde praeter has gentes obstare, quominus terrarum
spatia emensi ad finem simul mundi laborumque perve-
20 niant. Cessisse illis metuentibus Gangen et multitudinem
nationum, quae ultra amnem essent: declinasse iter eo,
21 ubi par gloria, minus periculum esset. Iam prospicere
se Oceănum, iam perflare ad ipsos auram maris: ne invi-
derent sibi laudem, quam peteret. Hercŭlis et Libĕri Pa-
tris terminos transituros illos, regi suo parvo impendio
immortalitatem famae daturos. Paterentur, se ex India
redire, non fugere.

22 (17) Omnis multitudo, et maxime militaris, mobili
impetu effertur. Ita seditionis non remedia quam princi-
23 pia maiora sunt. Non alias tam alacer clamor ab exer-
citu est redditus, iubentium, duceret diis secundis aequa-
retque gloria, quos aemularetur. Laetus his acclamatio-
24 nibus ad hostes protinus castra movet. Validissimae In-
dorum gentes erant et bellum impigre parabant: ducem-
que ex natione Oxydracarum, spectatae virtutis, elegerant,
qui sub radicibus montis castra posuit lateque ignes, ut
speciem multitudinis augeret, ostendit, clamore quoque
ac sui moris ululatu identidem acquiescentes Macedŏnas
5 frustra terrere conatus. Iam lux appetebat, quum rex

fiduciae ac spei plenus alacres milites arma capere et ex-
ire in aciem iubet. Sed — haud traditur, metune, aut
oborta seditione inter ipsos — subito profugerunt bar-
bari: certe avios montes et impeditos occupaverunt: quo-
rum agmen rex frustra persecutus impedimenta cepit.

(18) Perventum deinde est ad oppidum Oxydraca- 26
rum, in quod plerique confugerant, haud maiore fiducia
moenium, quam armorum. Iam admovebat rex, quum 27
vates monere eum coepit, ne committeret, aut certe differ-
ret obsidionem: vitae eius periculum ostendi. Rex De- 28
mophontem (is namque vates erat) intuens, *Si quis*, inquit,
*te arti tuae intentum et exta spectantem sic interpellet, non
dubitem*, *quin incommodus ac molestus videri tibi possit.*
Et quum ille ita prorsus futurum respondisset, *Censesne*, 29
inquit, *tantas res*, *non pecudum fibras ante oculos habenti
ullum esse maius impedimentum*, *quam vatem superstitione
captum?* Nec diutius, quam respondit, moratus admoveri 30
iubet scalas cunctantibusque ceteris evadit in murum.
Angusta muri corona erat: non pinnae, sicut alibi, fasti-
gium eius distinxerant, sed perpetua lorica obducta tran-
situm sepserat. Itaque rex haerebat magis quam stabat 31
in margine, clypeo undique incidentia tela propulsans:
nam ubique eminus ex turribus petebatur. Nec subire 32
milites poterant, quia superne vi telorum obruebantur.
Tandem magnitudinem periculi pudor vicit: quippe cer-
nebant, cunctatione sua dedi hostibus regem. Sed festi- 33
nando morabantur auxilia. Nam dum pro se quisque cer-
tat evadere, oneravere scalas: quîs non sufficientibus de-
voluti unicam spem regis fefellerunt. Stabat enim in con-
spectu tanti exercitus, velut in solitudine destitutus.

CAP. V.

(19) Iamque laevam, qua clypeum ad ictus circumfe- 1
rebat, lassaverat, clamantibus amicis, ut ad ipsos desiliret,
stabantque excepturi: quum ille rem ausus est incredibi-
lem atque inauditam multoque magis ad famam temerita-
tis quam gloriae insignem. Namque in urbem hostium 2
plenam praecipiti saltu semetipse immisit, quum vix spe-

rare posset, dimicantem certe et non inultum esse mori-
turum: quippe antequam assurgeret, opprimi poterat et
3 capi vivus. Sed forte ita libraverat corpus, ut se pedi-
bus exciperet. Itaque stans init pugnam: et ne circumiri
4 posset, fortuna providerat. Vetusta arbor haud procul
muro ramos multa fronde vestitos, velut de industria re-
gem protegentes, obiecerat: huius spatioso stipiti corpus,
ne circumiri posset, applicuit, clypeo tela, quae ex ad-
5 verso ingerebantur, excipiens. Nam quum unum procul
tot manus peterent, nemo tamen audebat propius acce-
6 dere: missilia ramis plura quam clypeo incidebant. Pu-
gnabat pro rege primum celebrati nominis fama, deinde
desperatio, magnum ad honeste moriendum incitamentum.
7 Sed quum subinde hostis afflueret, iam ingentem vim te-
lorum exceperat clypeo, iam galeam saxa perfregerant,
8 iam continuo labore gravia genua succiderant. Itaque
contemptim et incaute, qui proximi steterant, incurre-
runt: e quibus duos gladio ita excepit, ut ante ipsum
exanimes procumberent. Nec cuiquam deinde propius
incessendi eum animus fuit: procul iacula sagittasque
mittebant.
9 (20) Ille ad omnes ictus expositus aegre iam exce-
ptum poplitibus corpus tuebatur: donec Indus duorum
cubitorum sagittam (namque Indis, ut antea diximus, huius
magnitudinis sagittae erant) ita excussit, ut per thoracem
10 paulum super latus dextrum infigeret. Quo vulnere af-
flictus, magna vi sanguinis emicante, remisit arma, mori-
bundo similis adeoque resolutus, ut ne ad evellendum
quidem telum sufficeret dextera. Itaque ad expoliandum
11 corpus, qui vulneraverat, alacer gaudio accurrit. Quem
ut iniicere corpori suo manus sensit, credo, ultimi dede-
coris indignitate commotus linquentem revocavit animum
12 et nudum hostis latus subiecto mucrone hausit. Iacebant
circa regem tria corpora, procul stupentibus ceteris: ille,
ut, antequam ultimus spiritus deficeret, dimicans iam ex-
13 tingueretur, clypeo se allevare conatus est et, postquam
ad connitendum nihil supererat virium, dextera impenden-
tes ramos complexus tentabat assurgere. Sed ne sic

quidem potens corporis rursus in genua procumbit, manu
provocans hostes, si quis congredi auderet.

(21) Tandem Peucestes per aliam oppidi partem, de- 14
turbatis propugnatoribus, muri vestigia persequens regi
supervenit. Quo conspecto Alexander, iam non vitae 15
suae, sed mortis solatium supervenisse ratus, clypeo fati-
gatum corpus excepit. Subit inde Timaeus et paulo post
Leonnātus, huic Aristŏnus supervenit. Indi quoque, quum 16
intra moenia regem esse comperissent, omissis ceteris,
illuc concurrerunt urgebantque protegentes. Ex quibus
Timaeus, multis adverso corpore vulneribus acceptis egre-
giaque edita pugna, cecidit: Peucestes quoque tribus ia- 17
culis confossus non se tamen scuto, sed regem tuebatur:
Leonnātus, dum avide ruentes barbaros summovet, cer-
vice graviter icta, semianimis procubuit ante regis pedes.
Iam et Peucestes vulneribus fatigatus summiserat clypeum: 18
in Aristŏno spes ultima haerebat. Hic quoque graviter
saucius tantam vim hostium ultra sustinere non poterat.
Inter haec ad Macedŏnas regem cecidisse fama perlata 19
est. Terruisset alios, quod illos incitavit. Namque peri-
culi omnis immemores dolabris perfregere murum et, qua
moliti erant aditum, irrupere in urbem Indosque plures
fugientes quam congredi ausos ceciderunt. Non senibus, 20
non feminis, non infantibus parcitur: quisquis occurrerat,
ab illo vulneratum regem esse credebant. Tandemque
internecione hostium iustae irae parentatum est. Ptole- 21
maeum, qui postea regnavit, huic pugnae affuisse auctor
est Clitarchus et Timagĕnes. Sed ipse, scilicet gloriae
suae non refragatus, afuisse se, missum in expeditionem,
memoriae tradidit. Tanta componentium vetusta rerum
monumenta vel securitas vel, par huic vitium, creduli-
tas fuit!

(22) Rege in tabernaculum relato, medici lignum sa- 22
gittae corpori infixum ita, ne spiculum moveretur, absci-
dunt. Corpore deinde nudato, animadvertunt, hamos in- 23
esse telo nec aliter id sine pernicie corporis extrahi posse,
quam ut secando vulnus augerent. Ceterum, ne secantes 24
profluvium sanguinis occuparet, verebantur: quippe in-

gens telum adactum erat et penetrasse in viscera videba-
25 tur. Critobūlus, inter medicos artis eximiae, sed in tanto
periculo territus, [manus] admovere metuebat, ne in ip-
sius caput parum prosperae curationis recideret eventus.
26 Lacrimantem eum ac metuentem et sollicitudine prope-
modum exsanguem rex conspexerat. *Quid*, inquit, *quod-
ve tempus expectas et non quamprimum hoc dolore me sal-
tem moriturum liberas? An times, ne reus sis, quum insa-*
27 *nabile vulnus acceperim?* At Critobūlus tandem, vel finito
vel dissimulato metu, hortari eum coepit, ut se continen-
dum praeberet, dum spiculum evelleret: etiam levem cor-
28 poris motum noxium fore. Rex, quum affirmasset, nihil
opus esse iis, qui semet continerent, sicut praeceptum
erat, sine motu praebuit corpus. Igitur patefacto latius
vulnere et spiculo evulso, ingens vis sanguinis manare
coepit linquique animo rex et, caligine oculis offusa,
29 veluti moribundus extendi. Quumque profluvium medica-
mentis frustra inhiberent, clamor simul atque ploratus
amicorum oritur, regem expirasse credentium. Tandem
constitit sanguis, paulatimque animum recepit et circum-
30 stantes coepit agnoscere. Toto eo die ac nocte, quae se-
cuta est, armatus exercitus regiam obsedit, confessus,
omnes unius spiritu vivere. Nec prius recesserunt, quam
compertum est, somno paulisper acquiescere. Hinc cer-
tiorem spem salutis eius in castra rettulerunt.

CAP. VI.

(23) Rex, septem diebus curato vulnere necdum ob-
ducta cicatrice, quum audisset, convaluisse apud barbaros
famam mortis suae, duobus navigiis iunctis, statui in me-
dium undique conspicuum tabernaculum iussit, ex quo se
ostenderet perisse credentibus: conspectusque ab incolis
2 spem hostium falso nuntio conceptam inhibuit. Secundo
deinde amne defluxit, aliquantum intervalli a cetera classe
praecipiens, ne quies corpori invalido adhuc necessaria
pulsu remorum impediretur.

3 Quarto, postquam navigare coeperat, die pervenit in
regionem desertam quidem ab incolis, sed frumento et

pecoribus abundantem. Placuit is locus et ad suam et ad
militum requiem. Mos erat principibus amicorum et cu- 4
stodibus corporis, excubare ante praetorium, quotiens ad-
versa regi valetudo incidisset. Hoc tum quoque more
servato, universi cubiculum eius intrant. Ille sollicitus, 5
ne quid novi afferrent, quia simul venerant, percontatur,
num hostium recens nuntiaretur adventus.

(24) At Cratĕrus, cui mandatum erat, ut amicorum 6
preces perferret ad eum, *Credisne*, inquit, *adventu magis*
hostium — ut iam in vallo consisterent — sollicitos nos
esse, quam cura salutis tuae, ut nunc est, tibi vilis? Quan- 7
talibet vis omnium gentium conspiret in nos, impleat armis
virisque totum orbem, classibus maria consternat, invisita-
tas beluas inducat: tu nos praestabis invictos. Sed quis 8
deorum hoc Macedoniae columen ac sidus diuturnum fore
polliceri potest, quum tam avide manifestis periculis offeras
corpus, oblitus, tot civium animas trahere te in casum? Quis 9
enim tibi superstes aut optat esse aut potest? Eo perveni-
mus, auspicium atque imperium secuti tuum, unde, nisi te
reduce, nulli ad penates suos iter est. Quodsi adhuc de Per- 10
sĭdis regno cum Darēo dimicares, etsi nemo vellet, tamen ne
admirari quidem posset, tam promptae esse te ad omne dis-
crimen audaciae: nam ubi paria sunt periculum ac prae-
mium, et secundis rebus amplior fructus est et adversis so-
latium maius: tuo vero capite ignobilem vicum emi, quis ferat 11
non tuorum modo militum, sed ullius gentis barbarae civis,
qui tuam magnitudinem novit? Horret animus cogitatione 12
rei, quam paulo ante vidimus. Eloqui timeo, invicti corpo-
ris spolia inertissimas manus fuisse infecturas, nisi te in-
terceptum misericors in nos fortuna servasset. Totidem pro-
ditores, totidem desertores sumus, quot te non potuimus per-
sequi. Universos licet milites ignominia notes, nemo recu- 13
sabit luere id, quod ne admitteret, praestare non potuit.
Patere nos, quaeso, alio modo esse viles tibi. Quocunque 14
iusseris, ibimus. Obscura pericula et ignobiles pugnas no-
bis deposcimus: temetipsum ad ea serva, quae magnitudinem
tuam capiunt. Cito gloria obsolescit in sordidis hostibus,
nec quicquam indignius est, quam consumi eam, ubi non

15 *possit ostendi.* Eadem fere Ptolemaeus, et similia his ce-
teri. Iamque confusis vocibus flentes eum orabant, ut
tandem exsatiatae laudi modum faceret ac saluti suae, id
est publicae, parceret.
16 (25) Grata erat regi pietas amicorum. Itaque singu-
17 los familiarius amplexus considere iubet. Altiusque ser-
mone repetito, *Vobis quidem*, inquit, *o fidissimi piissimique*
civium atque amicorum, grates ago habeoque, non solum eo
nomine, quod hodie salutem meam vestrae praeponitis, sed
quod a primordiis belli nullum erga me benivolentiae pignus
atque indicium omisistis, adeo ut confitendum sit, nunquam
mihi vitam meam fuisse tam caram, quam esse coepit, ut vo-
18 *bis diu frui possim. Ceterum non eadem est cogitatio eo-*
rum, qui pro me mori optant, et mea, [*qui*] *quidem hanc be-*
nivolentiam vestram virtute meruisse me iudico. Vos enim
diuturnum fructum ex me, forsitan etiam perpetuum, per-
cipere cupiatis: ego me metior non aetatis spatio, sed gloriae.
19 *Licuit paternis opibus contento intra Macedoniae terminos*
per otium corporis expectare obscuram et ignobilem senectu-
tem: quamquam ne pigri quidem sibi fata disponunt, sed
unicum bonum diuturnam vitam existimantes saepe acerba
mors occupat: verum ego, qui non annos meos, sed victo-
rias numero, si munera fortunae bene computo, diu vixi.
20 *Orsus a Macedonia imperium Graeciae teneo, Thraciam et*
Illyrios subegi, Triballis Maedisque imperito, Asiam, qua Hel-
lesponto, qua rubro mari subluitur, possideo. Iamque haud
procul absum a fine mundi, quem egressus aliam naturam,
21 *alium orbem aperire mihi statui. Ex Asia in Europae ter-*
minos momento unius horae transivi. Victor utriusque re-
gionis post nonum regni mei, post vigesimum atque octavum
aetatis annum, videorne vobis in excolenda gloria, cui me
uni devovi, posse cessare? (26) *Ego vero non deero et, ubi-*
cunque pugnabo, in theatro terrarum orbis esse me credam.
22 *Dabo nobilitatem ignobilibus locis: aperiam cunctis gentibus*
terras, quas natura longe summoverat. In his operibus ex-
tingui mihi, si fors ita feret, pulchrum est: ea stirpe sum
genitus, ut multam prius quam longam vitam debeam optare.
23 *Obsecro vos, cogitate, nos pervenisse in terras, quibus femi-*

nae ob virtutem celeberrimum nomen est. Quas urbes Semirămis condidit! quas gentes redegit in potestatem! quanta opera molita est! Nondum feminam aequavimus gloria, et iam nos laudis satietas cepit? Dii faveant, maiora adhuc restant. Sed ita nostra erunt, quae nondum attigimus, si 24
nihil parvum duxerimus, in quo magnae gloriae locus est. Vos modo me ab intestina fraude et domesticorum insidiis praestate securum: belli Martisque discrimen impavidus subibo. Philippus in acie tutior quam in theatro fuit: hostium 25
manus saepe vitavit, suorum effugere non valuit. Aliorum quoque regum exitus si reputaveritis, plures a suis quam ab hoste interemptos numerabitis. Ceterum, quoniam olim rei 26
agitatae in animo meo nunc promendae occasio oblata est, mihi maximus laborum atque operum meorum erit fructus, si Olympias mater immortalitati consecretur, quandocunque excesserit vita. Si licuerit, ipse praestabo hoc: si me praeceperit fatum, vos mandasse mementote. Ac tum quidem amicos dimisit: ceterum per complures dies ibi stativa habuit.

CAP. VII.

(27) Haec dum in India geruntur, Graeci milites nu- 1
per in colonias a rege deducti circa Bactra, orta inter ipsos seditione, defecerant, non tam Alexandro infensi, quam metu supplicii. Quippe occisis quibusdam popularium, 2
qui validiores erant, arma spectare coeperunt et, Bactriāna arce, quae casu negligentius asservata erat, occupata, barbaros quoque in societatem defectionis impulerant. Athe- 3
nodōrus erat princeps eorum, qui regis quoque nomen assumpserat, non tam imperii cupidine, quam in patriam revertendi cum his, qui auctoritatem ipsius sequebantur. Huic Bito quidam, nationis eiusdem, sed ob aemulationem 4
infestus, comparavit insidias invitatumque ad epulas per Boxum quendam Margiānum in convivio occidit. Postero 5
die, concione advocata, Bito ultro insidiatum sibi Athenodōrum plerisque persuaserat: sed aliis suspecta erat fraus Bitōnis, et paulatim in plures coepit manare suspicio. Itaque Graeci milites arma capiunt, occisuri Bitōnem, si 6

daretur occasio: ceterum principes eorum iram multitudi-
7 nis mitigaverunt. Praeter spem suam Bito praesenti pe-
riculo ereptus, paulo post insidiatus auctoribus salutis
suae est: cuius dolo cognito et ipsum comprehenderunt
8 et Boxum. Ceterum Boxum protinus placuit interfici, Bi-
tōnem etiam per cruciatum necari. Iamque corpori tor-
menta admovebantur, quum Graeci, incertum, ob quam
9 causam, lymphatis similes ad arma discurrunt. Quorum
fremitu exaudito, qui torquere Bitōnem iussi erant, omi-
sere, veriti, ne id facere tumultuantium vociferatione pro-
10 hiberentur. Ille, sicut nudatus erat, pervenit ad Graecos,
et miserabilis facies supplicio destinati in diversum ani-
11 mos repente mutavit, dimittique eum iusserunt. Hoc modo
poena bis liberatus cum ceteris, qui colonias a rege attri-
butas reliquerunt, revertit in patriam. Haec circa Bactra
et Scytharum terminos gesta.
12 (28) Interim regem duarum gentium, de quibus ante
dictum est, centum legati adeunt. Omnes curru veheban-
tur, eximia magnitudine corporum, decoro habitu: lineae
13 vestes intexto auro purpuraque distinctae. Ei se dedere
ipsos, urbes agrosque referebant, per tot aetates invio-
latam libertatem illius primum fidei ditionique permissu-
ros: deos sibi deditionis auctores, non metum: quippe
14 intactis viribus iugum excipere. Rex, consilio habito, de-
ditos in fidem accepit, stipendio, quod Arachosiis utraque
natio pensitabat, imposito. Praeterea II milia et D equi-
15 tes imperat: et omnia obedienter a barbaris facta. Invi-
tatis deinde ad epulas legatis gentium regulisque, exornari
convivium iussit. Centum aurei lecti modicis intervallis
positi erant: lectis circumdederat aulaea purpura auroque
fulgentia, quicquid aut apud Persas vetere luxu aut apud
Macedŏnas nova immutatione corruptum erat, confusis
utriusque gentis vitiis, in illo convivio ostendens.
16 (29) Intererat epulis Dioxippus Atheniensis, pugil no-
bilis et ob eximiam virtutem virium regi pernotus et gratus.
Invidi malignique increpabant per seria et ludum, saginati
corporis sequi inutilem beluam: quum ipsi proelium ini-
17 rent, oleo madentem praeparare ventrem epulis. Eadem

igitur in convivio Horrātas Macĕdo iam temulentus expro-
brare ei coepit et postulare, ut, si vir esset, postero die se-
cum ferro decerneret: regem tandem vel de sua temeritate
vel de illius ignavia iudicaturum. Et a Dioxippo contemptim 18
militarem eludente ferociam accepta conditio est. Ac po-
stero die rex, quum etiam acrius certamen exposcerent,
quia deterrere non poterat, destinata exequi passus est.
Ingens hic militum convenerat multitudo: inter quos qui 19
erant Graeci, Dioxippo studebant. Macĕdo iusta arma
sumpserat, aereum clypeum, hastam, quam sarissam vo-
cant, laeva tenens, dextra lanceam, gladioque cinctus,
velut cum pluribus simul dimicaturus. Dioxippus oleo ni- 20
tens et coronatus laeva puniceum amiculum, dextra vali-
dum nodosumque stipitem praeferebat. Ea ipsa res om-
nium animos expectatione suspenderat: quippe armato
congredi nudum dementia, non temeritas videbatur. Igi- 21
tur Macĕdo haud dubius, eminus interfici posse, lanceam
emisit: quam Dioxippus quum exigua corporis declinatione
vitasset, antequam ille hastam transferret in dextram, as-
siluit et stipite mediam eam fregit. Amisso utroque telo, 22
Macĕdo gladium coeperat stringere: quem occupatum
complexu, pedibus repente subductis, Dioxippus arietavit
in terram ereptoque gladio pedem super cervicem iacenti
imposuit, stipitem intentans elisurusque eo victum, ni pro-
hibitus esset a rege. Tristis spectaculi eventus non Mace- 23
donibus modo, sed etiam Alexandro fuit, maxime, quia
barbari affuerant: quippe celebratam Macedŏnum fortitu-
dinem ad ludibrium recidisse verebatur. Hinc ad crimi- 24
nationem invidorum adapertae sunt aures regis. Et post
paucos dies inter epulas aureum poculum ex composito
subducitur, ministrique, quasi amisissent, quod amoverant,
regem adeunt. Saepe minus est constantiae in rubore, 25
quam in culpa. Coniectum oculorum, quibus ut fur desti-
nabatur, Dioxippus ferre non potuit: et quum excessisset
convivio, litteris conscriptis, quae regi redderentur, ferro
se interemit. Graviter mortem eius tulit rex, existimans, in- 26
dignationis esse, non poenitentiae testem, utique postquam
falso insimulatum eum nimium invidorum gaudium ostendit.

CAP. VIII.

1 (30) Indorum legati dimissi domos paucis post diebus
cum donis revertuntur. Trecenti erant equites, mille tri-
ginta currus, quos quadriiugi equi ducebant, lineae vestis
aliquantum, mille scuta Indica et ferri candidi talenta cen-
2 tum leonesque rarae magnitudinis et tigres, utrumque ani-
mal ad mansuetudinem domitum, lacertarum quoque in-
3 gentium pelles et dorsa testudinum. Cratĕro deinde imperat
rex, haud procul amne, per quem erat ipse navigaturus,
copias duceret: eos autem, qui comitari eum solebant,
imponit in naves et in fines Mallorum secundo amne de-
vehitur.

4 Inde Sabarcas adiit, validam Indiae gentem, quae
populi, non regum imperio regebatur. Sexaginta milia pe-
ditum habebant, equitum sex milia: has copias currus
quingenti sequebantur. Tres duces spectatos virtute bel-
5 lica elegerant. At qui in agris erant proximi flumini, (fre-
quentes autem vicos, maxime in ripa, habebant) ut videre
totum amnem, qua prospici poterat, navigiis constratum
et tot militum arma fulgentia, territi nova facie deorum
exercitum et alium Libĕrum Patrem, celebre in illis genti-
6 bus nomen, adventare credebant. Hinc militum clamor,
hinc remorum pulsus variaeque nautarum voces hortan-
7 tium pavidas aures impleverant. Ergo universi ad eos,
qui in armis erant, currunt, furere clamitantes et cum diis
proelium inituros: navigia non posse numerari, quae in-
victos viros veherent. Tantumque in exercitum suorum
intulere terroris, ut legatos mitterent, gentem dedituros.

8 (31) His in fidem acceptis, ad alias deinde gentes
quarto die pervenit. Nihilo plus animi his fuit, quam cete-
ris fuerat. Itaque oppido ibi condito, quod Alexandrīam
appellari iusserat, fines eorum, qui Musicāni appellantur,
9 intravit. Hic de Teriolte satrape, quem Parapamisădis
praefecerat, iisdem arguentibus, cognovit: multaque avare
10 ac superbe fecisse convictum interfici iussit. Oxyartes,
praetor Bactrianorum, non absolutus modo, sed etiam iure
amoris amplioris imperii donatus est finibus. Musicānis

deinde in ditionem redactis, urbi eorum praesidium imposuit.

Inde Praestos, et ipsam Indiae gentem, perventum 11
est. Porticānus rex erat, qui se munitae urbi cum magna
manu popularium incluserat. Hanc Alexander tertio die,
quam coeperat obsidere, expugnavit. Et Porticānus, quum 12
in arcem confugisset, legatos de conditione deditionis mi-
sit ad regem: sed antequam adirent eum, duae turres cum
ingenti fragore prociderant, per quarum ruinas Macedŏnes
evasere in arcem: qua capta Porticānus cum paucis re-
pugnans occiditur.

(32) Diruta igitur arce et omnibus captivis venunda- 13
tis, Sambi regis fines ingressus est multisque oppidis in
fidem acceptis validissimam gentis urbem cuniculo cepit.
Barbaris simile monstri visum est, rudibus militarium ope- 14
rum: quippe in media ferme urbe armati terra existebant,
nullo suffossi specus ante vestigio facto. Octoginta milia 15
Indorum in ea regione caesa Clitarchus est auctor, mul-
tosque captivos sub corona venisse. Rursus Musicāni 16
defecerunt, ad quos opprimendos missus est Pithon, qui
captum principem gentis eundemque defectionis auctorem
adduxit ad regem. Quo Alexander in crucem sublato rur-
sus amnem, in quo classem expectare se iusserat, repetit.

Quarto deinde die secundo amne pervenit ad oppidum, 17
quod in regno erat Sambi. Nuper se ille dediderat, sed
oppidani detrectabant imperium et clauserant portas. Quo- 18
rum paucitate contempta rex quingentos Agriānos moenia
subire iussit et sensim recedentes elicere extra muros ho-
stem, secuturum profecto, si fugere eos crederet. Agriāni, 19
sicut imperatum erat, lacessito hoste, subito terga vertunt:
quos barbari effuse sequentes in alios, inter quos ipse
rex erat, incidunt. Renovato ergo proelio, ex tribus mi-
libus barbarorum sexcenti caesi sunt, mille capti, ceteri
moenibus urbis inclusi.

(33) Sed non, ut prima specie laeta victoria, ita 20
eventu quoque fuit: quippe barbari veneno tinxerant gla-
dios. Itaque saucii subinde expirabant, nec causa tam
strenuae mortis excogitari poterat a medicis, quum etiam

21 leves plagae insanabiles essent. Barbari autem sperave-
rant, incautum et temerarium regem excipi posse. Et forte
22 inter promptissimos dimicans intactus evaserat. Praeci-
pue Ptolemaeus laevo humero leviter quidem saucius, sed
maiore periculo quam vulnere affectus regis sollicitudinem
in se converterat. Sanguine coniunctus erat, et quidam
Philippo genitum esse credebant, certe pellice eius ortum
23 constabat. Idem corporis custos promptissimusque bel-
lator et pacis artibus quam militiae maior et clarior, mo-
dico civilique cultu, liberalis in primis adituque facili, ni-
24 hil ex fastu regiae assumpserat. Ob haec regi an popu-
laribus carior esset, dubitari poterat, tum certe primum
expertus suorum animos, adeo ut fortunam, in quam
postea ascendit, in illo periculo Macedŏnes ominati esse
25 videantur. Quippe non levior illis Ptolemaei fuit cura,
quam regis: qui et proelio et sollicitudine fatigatus quum
Ptolemaeo assideret, lectum, in quo ipse acquiesceret,
26 iussit inferri. In quem ut se recepit, protinus altior inse-
cutus est somnus. Ex quo excitatus per quietem vidisse
se exponit speciem draconis oblatam, herbam ferentis ore,
27 quam veneni remedium esse monstrasset: colorem quo-
que herbae referebat, agniturum, si quis repperisset, affir-
mans. Inventam deinde — quippe a multis simul erat
requisita — vulneri imposuit: protinusque dolore finito
28 intra breve spatium cicatrix quoque obducta est. Bar-
baros ut prima spes fefellerat, se ipsos urbemque dedi-
derunt.

(34) Hinc in proximam gentem Pataliam perventum
est. Rex erat Moeris, qui, urbe deserta, in montes pro-
29 fugerat. Itaque Alexander oppido potitur agrosque po-
pulatur. Magnae inde praedae actae sunt pecorum ar-
30 mentorumque, magna vis reperta frumenti. Ducibus de
inde sumptis amnis peritis, defluxit ad insulam medio
ferme alveo enatam.

CAP. IX.

1 Ibi diutius subsistere coactus, quia duces socordius
asservati profugerant, misit qui conquirerent alios: nec

repertis pervicax cupido visendi Oceănum adeundique terminos mundi [compulit] sine regionis peritis flumini ignoto caput suum totque fortissimorum virorum salutem permittere. Navigabant ergo omnium, per quae fereban- 2
tur, ignari. Quantum inde abesset mare, quae gentes colerent, quam placidum amnis os, quam patiens longarum navium esset, anceps et caeca aestimatio augurabatur. Unum erat temeritatis solatium perpetua felicitas. Iam 3
CCCC stadia processerant, quum gubernatores agnoscere ipsos auram maris et haud procul videri sibi Oceănum abesse indicant regi. Laetus ille hortari nauticos coepit, in- 4
cumberent remis: adesse finem laboris omnibus votis expetitum: iam nihil gloriae deesse, nihil obstare virtuti: sine ullo Martis discrimine, sine sanguine orbem terrae ab illis capi: ne naturam quidem longius posse procedere: brevi incognita, nisi immortalibus, esse visuros. Paucos tamen navigio emisit in ripam, qui agrestes vagos 5
exciperent, e quibus certiora nosci posse sperabat. Illi scrutati omnia tuguria tandem latentes repperere. Qui 6
interrogati, quam procul abesset mare, responderunt, nullum ipsos mare ne fama quidem accepisse: ceterum tertio die perveniri posse ad aquam amaram, quae corrumperet dulcem. Intellectum est, mare destinari ab ignaris naturae eius. Itaque ingenti alacritate nautici remigant, 7
et proximo quoque die, quo propius spes admovebatur, crescebat ardor animorum. Tertio iam die mixtum flumini subibat mare, leni adhuc aestu confundente dispares undas. Tum aliam insulam medio amni sitam evecti paulo 8
lentius, quia cursus aestu reverberabatur, applicant classem et ad commeatus petendos discurrunt, securi casus eius, qui supervenit ignaris.

(35) Tertia ferme hora erat, quum stata vice Oceă- 9
nus exaestuans invehi coepit et retro flumen urgere. Quod primo coercitum, deinde vehementius pulsum maiore impetu adversum agebatur, quam torrentia praecipiti alveo incurrunt. Ignota vulgo freti natura erat, monstraque et 10
irae deûm indicia cernere videbantur. Identidem intumescere mare et in campos paulo ante siccos descendere

11 superfusum. Iamque levatis navigiis et tota classe di-
spersa, qui expositi erant, undique ad naves trepidi et im-
12 proviso malo attoniti recurrunt. Sed in tumultu festinatio
quoque tarda est. Hi contis navigia appellebant et, dum
13 remos aptari prohibebant, consederant: quidam enavi-
gare properantes, sed non expectatis, qui simul esse de-
bebant, clauda et inhabilia navigia languide moliebantur:
aliae navium inconsulte ruentes omnes receperant: pari-
terque et multitudo et paucitas festinantes morabatur.
14 Clamor hinc expectare, hinc ire iubentium dissonaeque
voces nunquam idem atque unum tendentium non oculo-
15 rum modo usum, sed etiam aurium abstulerant. Ne in
gubernatoribus quidem quicquam opis erat, quorum nec
exaudiri vox a tumultuantibus poterat nec imperium a ter-
16 ritis incompositisque servari. Ergo collidi inter se naves,
abstergerique invicem remi, et alii aliorum navigia urgere
coeperunt. Crederes, non unius exercitus classem vehi,
17 sed duorum navale inisse certamen. Incutiebantur pup-
pibus prorae: premebantur a sequentibus, qui antece-
dentes turbaverant: iurgantium ira perveniebat etiam ad
manus.
18 (36) Iamque aestus totos circa flumen campos inun-
daverat, tumulis dumtaxat eminentibus, velut insulis par-
vis: in quos plerique trepidi, omissis navigiis, enare pro-
19 perant. Dispersa classis partim in praealta aqua stabat,
qua subsederant valles, partim in vado haerebat, utcun-
que inaequale terrae fastigium occupaverant undae: quum
20 subito novus et pristino maior terror incutitur. Recipro-
cari coepit mare, magno tractu aquis in suum fretum re-
currentibus, reddebatque terras paulo ante profundo salo
mersas. Igitur destituta navigia alia praecipitantur in
proras, alia in latera procumbunt. Strati erant campi sar-
cinis, armis, avulsarum tabularum remorumque fragmen-
21 tis. Miles nec egredi in terram nec in nave subsistere
audebat, identidem praesentibus graviora, quae seque-
rentur, expectans. Vix, quae perpetiebantur, videre ipsos
22 credebant, in sicco naufragia, in amni mare. Nec finis
malorum. Quippe aestum paulo post mare relaturum,

quo navigia allevarentur, ignari, famem et ultima sibimet
ominabantur. Beluae quoque fluctibus destitutae terribi-
les vagabantur.
(37) Iamque nox appetebat, et regem quoque despe- 23
ratio salutis aegritudine affecerat. Non tamen invictum
animum curae obruunt, quin tota nocte persideret in spe-
culis equitesque praemitteret ad os amnis, ut, quum mare
rursus exaestuare sensissent, praecederent. Navigia quo- 24
que et lacerata refici et eversa fluctibus erigi iubet para-
tosque esse et intentos, quum rursus mare terras inun-
dasset. Tota ea nocte inter vigilias adhortationesque 25
consumpta, celeriter et equites ingenti cursu refugere et
secutus est aestus. Qui primo, aquis leni tractu subeun-
tibus, coepit levare navigia, mox totis campis inundans
etiam impulit classem: plaususque militum nauticorumque 26
insperatam salutem immodico celebrantium gaudio litori-
bus ripisque resonabat. Unde tantum redisset subito
mare, quo pridie refugisset, quaenam esset eiusdem ele-
menti natura, modo discors, modo imperio temporum ob-
noxia, mirabundi requirebant. Rex, quum ex eo, quod 27
acciderat, coniectaret, post solis ortum statum tempus
esse, de media nocte, ut aestum occuparet, cum paucis
navigiis secundo amne defluxit. Evectusque os eius qua-
dringenta stadia processit in mare, tandem voti sui com-
pos: praesidibusque et maris et locorum diis sacrificio
facto ad classem rediit.

CAP. X.

(38) Hinc adversum flumen subit classis et altero die 1
appulsa est haud procul lacu salso, cuius incognita natura
plerosque decepit, temere ingressos aquam. Quippe sca-
bies corpora invasit, et contagium morbi etiam in alios
vulgatum est. Oleum remedio fuit. Leonnāto deinde 2
praemisso, ut puteos foderet, qua terrestri itinere ductu-
rus exercitum videbatur, — quippe sicca erat regio, — ipse
cum copiis subsistit, vernum tempus expectans. In- A. 325
terim et urbes plerasque condidit. Nearcho at- a. Chr. n. Ol. 113, 3. 3
que Onesicrĭto nauticae rei peritis imperavit, ut validis-

simas navium deducerent in Oceănum, progressique,
quoad tuto possent, naturam maris noscerent: vel eo-
dem amne vel Euphrāte subire eos posse, quum reverti
ad se vellent.
4 (39) Iamque mitigata hieme et navibus, quae inutiles
5 videbantur, crematis terra ducebat exercitum. Nonis cas-
tris in regionem Arabītôn, inde totidem diebus in Cedro
siorum perventum est. Liber hic populus, concilio ha
bito, dedidit se, nec quicquam deditis praeter commeatus
6 imperatum est. Quinto hinc die venit ad flumen: Ară-
bum incolae appellant. Regio deserta et aquarum inops
excipit: quam emensus in Orītas transit. Ibi maiorem
exercitus partem Hephaestiōni tradidit, levem armaturam
7 cum Ptolemaeo Leonnatoque partitus est. Tria simul ag-
mina populabantur Indos, magnaeque praedae actae sunt:
maritimos Ptolemaeus, ceteros ipse rex et ab alia parte
Leonnātus urebant. In hac quoque regione urbem condi-
dit, deductique sunt in eam Arachosii.
8 (40) Hinc pervenit ad maritimos Indos. Desertam
vastamque regionem late tenent ac ne cum finitimis qui-
9 dem ullo commercii iure miscentur. Ipsa solitudo natura
quoque immitia efferavit ingenia: prominent ungues nun-
10 quam recisi: comae hirsutae et intonsae sunt. Tuguria
conchis et ceteris purgamentis maris instruunt. Ferarum
pellibus tecti, piscibus sole duratis et maiorum quoque
11 beluarum, quas fluctus eiecit, carne vescuntur. Consum-
ptis igitur alimentis Macedŏnes primo inopiam, deinde ad
ultimum famem sentire coeperunt, radices palmarum —
12 namque sola ea arbor gignitur — ubique rimantes. Sed
quum haec quoque alimenta defecerant, iumenta caedere
aggressi ne equis quidem abstinebant: et quum deessent,
quae sarcinas veherent, spolia de hostibus, propter quae
13 ultima orientis peragraverant, cremabant incendio. Fa-
mem deinde pestilentia secuta est: quippe insalubrium
ciborum novi suci, ad hoc itineris labor et aegritudo animi
vulgaverant morbos, et nec manere sine clade nec pro-
gredi poterant: manentes fames, progressos acrior pesti-
14 lentia urgebat. Ergo strati erant campi paene pluribus

semivivis, quam cadaveribus. Ac ne levius quidem aegri
sequi poterant: quippe agmen raptim agebatur, tantum
singulis ad spem salutis ipsos proficere credentibus, quan-
tum itineris festinando praeciperent. Igitur, qui defece- 15
rant, notos ignotosque, ut allevarentur, orabant: sed nec
iumenta erant, quibus excipi possent, et miles vix arma
portabat, imminentisque et ipsis facies mali ante oculos
erat. Ergo saepius revocati ne respicere quidem suos
sustinebant, misericordia in formidinem versa. Illi relicti 16
deos testes et sacra communia regisque implorabant
opem, quumque frustra surdas aures fatigarent, in rabiem
desperatione versa, parem suo exitum similesque ipsis
amicos et contubernales precabantur.

(41) Rex dolore simul ac pudore anxius, quia causa 17
tantae cladis ipse esset, ad Phrataphernen Parthienorum
satrapen misit, qui iuberet camelis cocta cibaria afferre,
aliosque finitimarum regionum praefectos certiores neces-
sitatis suae fecit. Nec cessatum est ab his. Itaque fame 18
dumtaxat vindicatus exercitus tandem in Cedrosiae fines
perducitur. Omnium rerum sola fertilis regio est, in qua
stativa habuit, ut vexatos milites quiete firmaret. Hic 19
Leonnāti litteras accepit, conflixisse ipsum cum octo mili-
bus peditum et trecentis equitibus Oritarum prospero
eventu. A Cratĕro quoque nuntius venit, Ozīnen et Zari-
aspen, nobiles Persas, defectionem molientes oppressos
a se, in vinculis esse. Praeposito igitur regioni Sibyrtio, 20
(namque Menon, praefectus eius, nuper interierat morbo)
in Carmaniam ipse processit. Aspastes erat satrapes gen- 21
tis, suspectus, res novare voluisse, dum in India rex est.
Quem occurrentem, dissimulata ira, comiter allocutus, dum 22
exploraret, quae delata erant, in eodem honore habuit.

(42) Quum inde praefecti, sicut imperatum erat, equo-
rum iumentorumque iugalium vim ingentem ex omni,
quae sub imperio erat, regione misissent, quibus deerant
impedimenta, restituit. Arma quoque ad pristinum re- 23
fecta sunt cultum: quippe haud procul a Persĭde aberant,
non pacata modo, sed etiam opulenta. Igitur, ut supra 24
dictum est, aemulatus Patris Libĕri non gloriam solum,

quam ex illis gentibus deportaverat, sed etiam famam, sive
illud triumphus fuit ab eo primum institutus, sive bacchan-
tium lusus, statuit imitari, animo super humanum fastigium
25 elato. Vicos, per quos iter erat, floribus coronisque sterni
iubet, liminibus aedium crateras vino repletas et alia exi-
miae magnitudinis vasa disponi: vehicula deinde con-
strata, ut plures capere milites possent, in tabernaculo-
rum modum ornari, alia candidis velis, alia veste pretiosa.
26 Primi ibant amici et cohors regia, variis redimita floribus
coronisque: alibi tibicinum cantus, alibi lyrae sonus au-
diebatur: item in vehiculis pro copia cuiusque adornatis
comissabundus exercitus, armis, quae maxime decora
erant, circumpendentibus. Ipsum convivasque currus ve-
hebat, crateris aureis eiusdemque materiae ingentibus po-
27 culis praegravis. Hoc modo per dies septem bacchabun-
dum agmen incessit, parata praeda, si quid victis saltem
adversus comissantes animi fuisset: mille hercule, viri
modo et sobrii, septem dierum crapula graves in suo tri-
28 umpho capere potuerunt. Sed fortuna, quae rebus famam
pretiumque constituit, hoc quoque militiae probrum vertit
in gloriam. Et praesens aetas et posteritas deinde mirata
est, per gentes nondum satis domitas incessisse temulen-
tos, barbaris, quod temeritas erat, fiduciam esse creden-
29 tibus. Hunc apparatum carnifex sequebatur: quippe sa-
trapes Aspastes, de quo ante dictum est, interfici iussus
30 est. Adeo nec luxuriae quicquam crudelitas nec crudeli-
tati luxuria obstat.

LIBER X.

ARGUMENTUM.

I. Cleander ceterique praefecti copiarum, quae in Media relictae fuerant, scelerum in provincia admissorum poenas dant. Nearchi et Onesicriti adventus. Alexandri de orbe terrarum subigendo consilia. Orsines, Persa nobilissimus, insons supplicio afficitur. Litterae ex India et Europa. II. Dum Alexander Susis stativa habens Graeciam motam pacare, ex militibus aere alieno liberatis seniores

domum remittere, reliquos retinere cogitat, in castris oritur seditio, quam gravi oratione et regia auctoritate compescit. III. IV. Seditiosis supplicio affectis, Asiaticorum militum concione advocata, eorum se opera posthac usurum dicit iisque corporis custodiam committit. Militum suorum poenitentia non movetur. [Sequitur magna lacuna.] V. Rex moribundus exercitum salutat. Dicta et gesta eius ante obitum. Quantum a suis fuerit desideratus, praecipue vero a Darei matre, quae, audita eius morte, voluntariam mortem obit. Alexandri virtutes et vitia. VI. De rege, qui Alexandrum exciperet, inter Macedonas consultatio et variae sententiae. VII. Arrhidaeum, Philippi ex pellice filium, fratrem Alexandri, regem salutat Meleager: filio Alexandri ex Roxane futuro Perdiccam et Leonnatum tutores destinat Pithon. Regiam peditibus stipatus irrumpit Arrhidaeus cum Meleagro: equitibus comitibus ex urbe excedere statuunt Perdiccas et Leonnatus. VIII. Perdiccas e vitae periculo servatus, campis occupatis, Babylonem fame premit. Arrhidaeus autem pacis studiosus tumultum media quadam ratione componere conatur. IX. Perdiccas, dum patrio more exercitum lustrat, Meleagrum et trecentos fere alios discordiae auctores dolo opprimit. X. Alexandri imperium dividit Perdiccas, summam Arrhidaeo et sibi, provincias copiarum ducibus tribuens. Rumor de Alexandro veneno necato. Corpus eius Aegyptiorum et Chaldaeorum more curatum Ptolemaeus Alexandriam transfert.

CAP. I.

(1 ed. Zumpt.) Iisdem fere diebus Cleander et Sitalces et cum Agathōne Herăcon superveniunt, qui Parmeniōnem iussu regis occiderant, quinque milia peditum cum equitibus mille [adducentes]. Sed et accusatores eos e provincia, cui praefuerant, sequebantur: nec tot facinora, quot admiserant, compensare poterant caedis perquam gratae regi ministerio. Quippe quum omnia profana spoliassent, ne sacris quidem abstinuerant, virginesque et principes feminarum stupra perpessae corporum ludibria deflebant. Invisum Macedŏnum nomen avaritia eorum ac libido barbaris fecerat. Inter omnes tamen eminebat Cleandri furor, qui nobilem virginem constupratam servo suo pellicem dederat. Plerique amicorum Alexandri non tam criminum, quae palam obiiciebantur, atrocitatem, quam memoriam occisi per illos Parmeniōnis, quod tacitum prodesse reis apud regem poterat, intuebantur, laeti, recidisse iram in irae ministros nec ullam potentiam scelere quae-

7 sitam cuiquam esse diuturnam. Rex, cognita causa, pro-
nuntiavit, ab accusatoribus unum et id maximum crimen
esse praeteritum, desperationem salutis suae: nunquam
enim talia ausuros, qui ipsum ex India sospitem aut op-
8 tassent reverti aut credidissent reversurum. Igitur hos
quidem vinxit, DC autem militum, qui saevitiae eorum mi-
9 nistri fuerant, interfici iussit. Eodem die sumptum est
supplicium de iis quoque, quos auctores defectionis Per-
sarum Cratĕrus adduxerat.

10 (2) Haud multo post Nearchus et Onesicrĭtus, quos
longius in Oceănum procedere iusserat, superveniunt.
11 Nuntiabant autem quaedam audita, alia comperta: insulam
ostio amnis subiectam auro abundare, inopem equorum
esse: singulos eos compererant ab iis, qui ex continenti
12 traiicere auderent, singulis talentis emi. Plenum esse be-
luarum mare: aestu secundo eas ferri, magnarum navium
corpora aequantes: truci cantu deterritas sequi classem
cum magno aequoris strepitu, velut demersa navigia, sub-
13 isse aquas. Cetera incolis crediderant, inter quae, rubrum
mare non a colore undarum, ut plerique crederent, sed
14 ab Erўthro rege appellari: esse haud procul a continenti
insulam palmis frequentibus consitam et in medio fere ne-
more columnam eminere, Erўthri regis monumentum, lit-
15 teris gentis eius scriptam. Adiiciebant, navigia, quae li-
xas mercatoresque vexissent, famam auri secutis guber-
natoribus, in insulam esse transmissa nec deinde ab his
16 postea visa. Rex cognoscendi plura cupidine accensus
rursus eos terram legere iubet, donec ad Euphrātis ostia
appellerent classem: inde adverso amne Babylōna subi-
turos.

17 (3) Ipse animo infinita complexus statuerat, omni ad
orientem maritima regione perdomita, ex Syria petere
Africam, Carthagini infensus, inde, Numidiae solitudini-
bus peragratis, cursum Gadis dirigere, — ibi namque co-
18 lumnas Hercŭlis esse fama vulgaverat, — Hispanias deinde,
quas Iberiam Graeci a flumine Ibēro vocabant, adire et
praetervehi Alpes Italiaeque oram, unde in Epīrum brevis
19 cursus est. Igitur Mesopotamiae praetoribus imperavit,

materia in Libăno monte caesa devectaque ad urbem Sy-
riae Thapsăcum, septingentarum carinas navium ponere:
septiremes omnes esse deducique Babyloniam. Cyprio-
rum regibus imperatum, ut aes stuppamque et vela prae-
berent.

Haec agenti Pori et Taxĭlis regum litterae traduntur, 20
Abisăren morbo, Philippum, praefectum ipsius, ex vul-
nere interisse oppressosque, qui vulnerassent eum. Igi- 21
tur Philippo substituit Eudaemŏnem (dux erat Thracum),
Abisăris regnum filio eius attribuit.

(4) Ventum est deinde Persagăda. Persica A. 324 22
est gens, cuius satrapes Orsīnes erat, nobilitate a. Chr. n. ineunte.
ac divitiis inter omnes barbaros eminens. Genus Ol. 113, 4. 23
ducebat a Cyro, quondam rege Persarum: opes et a maio-
ribus traditas habebat et ipse longa imperii possessione
cumulaverat. Is regi cum omnis generis donis, non ipsi 24
modo ea, sed etiam amicis eius daturus, occurrit. Equo-
rum domiti greges sequebantur currusque argento et auro
adornati, pretiosa supellex et nobiles gemmae, aurea
magni ponderis vasa vestesque purpureae et signati ar-
genti talentûm tria milia. Ceterum tanta benignitas bar- 25
baro causa mortis fuit. Nam quum omnes amicos regis
donis super ipsorum vota coluisset, Bagōae spadoni, qui
Alexandrum obsequio corporis devinxerat sibi, nullum
honorem habuit. Admonitusque a quibusdam, quam Ale- 26
xandro cordi esset, respondit, amicos regis, non scorta se
colere nec moris esse Persis, mares ducere, qui stupro
effeminarentur. His auditis, spado potentiam flagitio et 27
dedecore quaesitam in caput nobilissimi et insontis exer-
cuit. Namque gentis eiusdem levissimos falsis crimini-
bus adstruxit, monitos, tum demum ea deferre, quum ipse
iussisset. Interim, quotiens sine arbitris erat, credulas 28
regis aures implebat, dissimulans causam irae, quo gra-
vior criminantis auctoritas esset. Nondum suspectus erat 29
Orsīnes, iam tamen vilior. Reus enim in secreto ageba-
tur, latentis periculi ignarus: et importunissimum scor-
tum, ne in stupro quidem et dedecoris patientia frau-
dis oblitum, quotiens amorem regis in se accenderat,

Orsīnem modo avaritiae, interdum etiam defectionis ar-
guebat.
30 (5) Iam matura erant in perniciem innocentis menda-
cia, et fatum, cuius inevitabilis sors est, appetebat. Forte
enim sepulcrum Cyri Alexander iussit aperiri, in quo erat
31 conditum eius corpus, cui dare volebat inferias. Auro
argentoque repletum esse crediderat, — quippe ita fama
Persae vulgaverant, — sed praeter clypeum eius putrem
32 et arcus duos Scythicos et acinacem nihil repperit. Ce-
terum, corona aurea imposita, amiculo, cui assueverat
ipse, solium, in quo corpus iacebat, velavit, miratus, tanti
nominis regem, tantis praeditum opibus, haud pretiosius
33 sepultum esse, quam si fuisset e plebe. Proximus erat
lateri spado: qui regem intuens, *Quid mirum*, inquit, *est,*
inania sepulcra esse regum, *quum satraparum domus au-*
34 *rum inde egestum capere non possint? Quod ad me attinet,*
ipse hoc bustum antea non videram: sed ex Darēo ita ac-
35 *cepi*, *tria milia talentûm condita esse cum Cyro. Hinc illa*
benignitas in te, *ut*, *quod impune habere non poterat Orsī-*
36 *nes, donando etiam gratiam iniret.* Concitaverat iam ani-
mum in iram, quum hi, quibus negotium idem dederat,
superveniunt. Hinc Bagōas, hinc ab eo subornati falsis
37 criminibus occupant aures. Antequam accusari se suspi-
caretur Orsīnes, in vincula est traditus. Non contentus
supplicio insontis spado, ipse morituro manum iniecit.
Quem Orsīnes intuens, *Audieram*, inquit, *in Asia olim re-*
gnasse feminas: hoc vero novum est, *regnare castratum.*
38 Hic fuit exitus nobilissimi Persarum, nec insontis modo,
39 sed eximiae quoque benignitatis in regem. Eodem tem-
pore Phradātes regnum affectasse suspectus occiditur.
Coeperat esse praeceps ad repraesentanda supplicia, item
40 ad deteriora credenda. Scilicet res secundae valent com-
mutare naturam, et raro quisquam erga bona sua satis
cautus est. Idem enim paulo ante Lyncesten Alexandrum
41 delatum a duobus indicibus damnare non sustinuerat, hu-
miliores quoque reos contra suam voluntatem, quia cete-
ris videbantur insontes, passus absolvi: hostibus victis
42 regna reddiderat: ad ultimum contra tantum ab semet-

ipso degeneravit, ut, invictus quondam adversus libidi-
nem animi, arbitrio scorti aliis regna daret, aliis adime-
ret vitam.
(6) Iisdem fere diebus litteras a Coeno accipit de re- 43
bus in Europa et Asia gestis, dum ipse Indiam subegit.
Zopyrio, Thraciae praepositus, quum expeditionem in 44
Getas faceret, tempestatibus procellisque subito coortis,
cum toto exercitu oppressus erat. Qua cognita clade 45
Seuthes Odrȳsas, populares suos, ad defectionem com-
pulerat. Amissa propemodum Thracia, ne Graecia qui-
dem * *

[Freinshemii Supplementum.]

[tumultibus inconcussa mansit. Nam Alexander, punita satraparum quorundam insolentia, quam, dum in extremo orbe Indorum armis attinetur, per summa scelera atque flagitia in provinciales exercuerant, ceterorum metum intenderat: qui in paribus delictis idem admissorum praemium expectantes in mercenariorum militum fidem confugiebant, illorum manibus, si ad supplicium poscerentur, salutem suam tutaturi: aut pecunia, quanta poterat, coacta, fugam inibant. Ea re cognita, litterae ad omnes Asiae praetores missae sunt, quibus inspectis e vestigio omnes peregrinos milites, qui stipendia sub ipsis facerent, dimittere iubebantur. Erat inter eos Harpalus, quem Alexander, quod ob ipsius amicitiam olim a Philippo eiectus solum vertisset, inter fidissimos habebat et post Mazaei mortem satrapia Babyloniae donaverat thesaurorumque custodiae praefecerat. Is igitur, quum fiduciam, quam in propensissima regis gratia habere poterat, magnitudine flagitiorum consumpsisset, quinque talentûm milia ex gaza regia rapit conductaque sex milium mercenariorum manu in Europam evadit. Iampridem enim luxu et libidinibus in praeceps tractus desperataque apud regem venia adversus iram ipsius in alienis opibus subsidium circumspicere coeperat: et Athenienses, quorum non contemnendam potentiam et apud ceteros Graecos auctoritatem, tum occultum in Macedonas odium norat, sedulo coluerat. Itaque spem suis faciebat, Athenienses, adventu suo cognito copiisque et pecuniis, quas adduceret, coram inspectis, protinus arma consiliaque sociaturos esse. Nam apud populum imperitum et mobilem per homines improbos et avaritia venales omnia se muneribus consecuturum existimabat.]

CAP. II.

(7) Igitur triginta navibus Sunium transmittunt (pro- 1
montorium est Attĭcae terrae), unde portum urbis petere

2 decreverant. His cognitis, rex Harpălo Atheniensibus-
que iuxta infestus classem parari iubet, Athēnas protinus
3 petiturus. Quod consilium quum clam agitat, litterae ei
redduntur, Harpălum intrasse quidem Athēnas, pecunia
conciliasse sibi principum animos, mox, concilio plebis
habito, iussum urbe excedere ad Graecos milites perve-
nisse, a quibus interceptum et trucidatum a quodam Thim-
4 brōne per insidias. His laetus in Europam traiiciendi
consilium omisit: sed exules praeter eos, qui civili san-
guine aspersi erant, recipi ab omnibus Graecorum civita-
5 tibus, quîs pulsi erant, iussit. Et Graeci haud ausi impe-
rium aspernari, quamquam solvendarum legum id prin-
cipium esse censebant, bona quoque, quae extarent, re-
6 stituere damnatis. Soli Athenienses non suae modo, sed
etiam publicae vindices [libertatis], colluvionem ordinum
omnium quia aegre ferebant, non regio imperio, sed legi-
7 bus moribusque patriis regi assueti. Prohibuere igitur
exules finibus, omnia potius toleraturi, quam purgamenta
quondam urbis suae, tunc etiam exilii, admitterent.
8 (8) Alexander, senioribus militum in patriam A. 324
remissis, tredecim milia peditum et duo milia a. Chr. n. vere.
equitum, quae in Asia retineret, eligi iussit, exi- Ol. 113, 4.
stimans, modico exercitu continere posse Asiam, quia
pluribus locis praesidia disposuisset: nuperque conditas
urbes, quas colonis replesset, res novare cupientibus ob-
9 stare credebat. Ceterum priusquam secerneret, quos
erat retenturus, edixit, ut omnes milites aes alienum pro-
fiterentur. Grave plerisque esse compererat: et quam-
quam ipsorum luxu contractum erat, dissolvere tamen
10 ipse decreverat. Illi tentari ipsos rati, quo facilius ab in-
tegris sumptuosos discerneret, prolatando aliquantum ex-
traxerant temporis. Et rex satis gnarus, professioni aeris
pudorem, non contumaciam obstare, mensas totis castris
11 poni iussit et decem milia talentûm proferri. Tum demum
[cum] fide facta professio est, nec amplius ex tanta pecunia
quam centum et triginta talenta superfuere. Adeo ille
exercitus, tot divitissimarum gentium victor, plus tamen
victoriae quam praedae deportavit ex Asia.

(9) Ceterum ut cognitum est, alios remitti domos, 12
alios retineri, perpetuam eum regni sedem in Asia habitu-
rum rati, vecordes et disciplinae militaris immemores se-
ditiosis vocibus castra complent regemque ferocius quam
alias adorti omnes simul missionem postulare coeperunt,
deformia ora cicatricibus canitiemque capitum ostentan-
tes. Nec aut praefectorum castigatione aut verecundia 13
regis deterriti tumultuoso clamore et militari violentia vo-
lentem loqui inhibebant, palam professi, nusquam inde,
nisi in patriam, vestigium esse moturos. Tandem silentio 14
facto, magis quia motum esse credebant, quam quia ipsi
moveri poterant, quidnam acturus esset, expectabant.
Ille, *Quid haec*, inquit, *repens consternatio et tam procax* 15
atque effusa licentia denuntiat? Eloqui metuo: palam certe
rupistis imperium, et precario rex sum, cui non alloquendi,
non noscendi monendique aut intuendi vos ius reliquistis.
Equidem, quum alios dimittere in patriam, alios mecum 16
paulo post deportare statuerim, tam illos acclamantes video,
qui abituri sunt, quam hos, cum quibus praemissos subsequi
statui. Quid hoc est rei? dispari in causa idem omnium 17
clamor est. Pervelim scire, utrum, qui discedunt, an, qui
retinentur, de me querantur. Crederes, uno ore omnes sus- 18
tulisse clamorem: ita pariter ex tota concione responsum
est, omnes queri.

(10) Tum ille, *Non hercule*, inquit, *potest fieri, ut ad-* 19
ducar, querendi simul omnibus hanc causam esse, quam
ostenditis, in qua maior pars exercitus non est, utpote quum
plures dimiserim, quam retenturus sum. Subest nimirum 20
altius malum, quod omnes avertit a me. Quando enim re-
gem universus deseruit exercitus? Ne servi quidem uno
grege profugiunt dominos, sed est quidam in illis pudor a ce-
teris destitutos relinquendi. Verum ego tam furiosae con- 21
sternationis oblitus remedia insanabilibus conor adhibere.
Omnem hercule spem, quam ex vobis conceperam, damno
nec ut cum militibus meis, — iam enim esse desistis, — sed
ut cum ingratissimis operis agere decrevi. Secundis rebus, 22
quae circumfluunt vos, insanire coepistis, obliti status eius,
quem beneficio exuistis meo, digni hercule, qui in eodem con-

senescatis, quoniam facilius est vobis, adversam quam se-
23 *cundam regere fortunam. En tandem! Illyriorum paulo*
ante et Persarum tributariis Asia et tot gentium spolia fa-
stidio sunt. Modo sub Philippo seminudis amicula ex pur-
pura sordent, aurum et argentum oculi ferre non possunt:
lignea enim vasa desiderant et ex cratibus scuta rubiginem-
24 *que gladiorum. Hoc cultu nitentes vos accepi, et quingenta*
talenta aeris alieni, quum omnis regia supellex haud am-
plius quam sexaginta talentorum esset, meorum operum fun-
damenta: quibus tamen — absit invidia! — imperium ma-
25 *ximae terrarum partis imposui. Asiaene pertaesum est,*
quae vos gloria rerum gestarum diis pares fecit? In Eu-
ropam ire properatis, rege deserto, quum pluribus vestrum
defuturum viaticum fuerit, ni aes alienum luissem, nempe
26 *in Asiatica praeda. Nec pudet profundo ventre devictarum*
gentium spolia circumferentes reverti velle ad liberos con-
iugesque, quibus pauci praemia victoriae potestis ostendere.
Nam ceterorum, dum etiam spei vestrae obviam istis, arma
27 *quoque pignori sunt. Bonis vero militibus cariturus sum,*
pellicum suarum concubinis: quibus hoc solum ex tantis
opibus superest, in quod impenditur. Proinde fugientibus
me pateant limites: facessite hinc ocius, ego cum Persis ab-
euntium terga tutabor. Neminem teneo: liberate oculos meos,
28 *ingratissimi cives. Laeti vos excipient parentes liberique*
sine vestro rege redeuntes: obviam ibunt desertoribus trans-
29 *fugisque. Triumphabo mehercule de fuga vestra et, ubi-*
cunque ero, expetam poenas hos, cum quibus me relin-
quitis, colendo praeferendoque vobis. Iam autem scietis,
et quantum sine rege valeat exercitus et quid opis in me
uno sit.

30 (11) Desiluit deinde frendens de tribunali et in medium armatorum agmen se immisit, notatos quoque, qui ferocissime oblocuti erant, singulos manu corripuit nec ausos repugnare tredecim asservandos custodibus corporis tradidit.

CAP. III.

1 Quis crederet, saevam paulo ante concionem obtor

puisse subito metu et, quum ad supplicium videret trahi
nihil ausos graviora quam ceteros, * *

[tam effusam antea licentiam atque seditiosam militum violentiam ita 2
compressam, ut non modo nullus ex omnibus irruenti regi restiterit,
verum etiam cuncti pavore exanimati, attonitis similes, quid de ipsis
quoque rex statuendum censeret, suspensa mente expectarent. Itaque]

sive nominis, quod gentes, quae sub regibus sunt, inter 3
deos colunt, sive propria ipsius veneratio, sive fiducia
tanta vi exercentis imperium conterruit eos: singulare 4
certe ediderunt patientiae exemplum adeoque non sunt
accensi supplicio commilitonum, quum sub noctem inter-
fectos esse cognossent, ut nihil omiserint, quod singuli
magis obedienter et pie facerent. Nam quum postero 5
die prohibiti aditu regis essent, Asiaticis modo militibus
admissis, lugubrem totis castris edidere clamorem, de-
nuntiantes, protinus esse morituros, si rex perseveraret
irasci.

(12) At ille, pervicacis ad omnia, quae agitasset, 6
animi, peregrinorum militum concionem advocari iubet,
Macedonibus intra castra cohibitis: et quum frequentes
coissent, adhibito interprete, talem orationem habuit:
Quum ex Europa traiicerem in Asiam, multas nobiles gen- 7
tes, magnam vim hominum imperio meo me additurum esse
sperabam. Nec deceptus sum, quod de his credidi famae. 8
Sed ad illa hoc quoque accessit, quod video fortes viros erga
reges suos pietatis invictae. Luxu omnia fluere credideram 9
et nimia felicitate mergi in voluptates. At hercule, munia
militiae hoc animorum corporumque robore aeque impigre
toleratis et, quum fortes viri sitis, non fortitudinem magis
quam fidem colitis. Hoc ego nunc primum profiteor, sed 10
olim scio. Itaque et delectum e vobis iuniorum habui et vos
meorum militum corpori immiscui. Idem habitus, eadem
arma sunt vobis, obsequium vero et patientia imperii longe
praestantior est, quam ceteris. Ergo ipse Oxyartis Persae 11
filiam mecum in matrimonio iunxi, non dedignatus ex ca-
ptiva liberos tollere. Mox deinde, quum stirpem generis 12
mei latius propagare cuperem, uxorem Darēi filiam duxi
proximisque amicorum auctor fui ex captivis generandi li-

beros, ut hoc sacro foedere omne discrimen victi et victoris
13 *excluderem. Proinde genitos esse vos mihi, non ascitos milites credite. Asiae et Europae unum atque idem regnum est. Macedŏnum vobis arma do. Inveteravi peregrinam*
14 *novitatem, et cives mei estis et milites. Omnia eundem ducunt colorem: nec Persis Macedŏnum morem adumbrare nec Macedonibus Persas imitari indecorum. Eiusdem iuris esse debent, qui sub eodem rege victuri sunt.* * * *

[Supplementum.]

15 [Hac oratione habita, Persis corporis sui custodiam credidit, Persas satellites, Persas apparitores fecit. Per quos quum Macedones, qui huic seditioni occasionem dedissent, vincti ad supplicia traherentur, unum ex iis auctoritate et aetate gravem ad regem ita locutum ferunt.]

CAP. IV.

1 (13) *Quousque*, inquit, *animo tuo etiam per supplicia, et quidem externi moris, obsequeris? Milites tui, cives tui, incognita causa, captivis suis ducentibus, trahuntur ad poenam. Si mortem meruisse iudicas, saltem ministros sup-*
2 *plicii muta.* Amico animo, si veri patiens fuisset, admonebatur, sed in rabiem ira pervenerat. Itaque rursus — nam parumper, quibus imperatum erat, dubitaverant —
3 mergi in amnem, sicut vincti erant, iussit. Ne hoc quidem supplicium seditionem militum movit. Namque copiarum duces atque amicos eius manipuli adeunt, petentes, ut, si quos adhuc pristina noxa iudicaret esse contactos, iuberet interfici: offerre se corpora irae: trucidaret. * * *

[Supplementum Freinshemii.]

[Tandem prae dolore vix mentis compotes universi concurrunt ad regiam armisque ante fores proiectis, tunicati astantes, nuda et obnoxia poenis corpora admitti flentes orabant. Non se deprecari, quin suppliciis sontium expiarentur, quae per contumaciam deliquissent. Regis iracundiam sibi morte tristiorem esse. Quumque dies noctesque ante regiam persistentes miserabili clamore habituque poenitentiam suam approbarent, biduum tamen adversus humillimas suorum preces iracundia regis duravit. Tertio die victus

constantia supplicum processit incusataque leniter exercitus immodestia, non sine multis utrimque lacrimis, in gratiam se cum ipsis redire professus est. Digna tamen res visa est, quae maioribus hostiis expiaretur. Itaque sacrificio magnifice perpetrato, Macedonum simul Persarumque primores invitavit ad epulas. Novem milia eo convivio excepisse proditum est memoriae eosque omnes, invitante rege, ex eodem cratere libavisse, Graecis barbarisque vatibus tum alia fausta vota praeeuntibus, tum imprimis, ut ea utriusque imperii in idem corpus coalita societas perpetua foret. Maturata deinde est missio, et infirmissimus quisque exauctorati. Amicorum quoque seniorum quibusdam commeatum dedit: ex quîs Clitus, cognomento Albus, Gorgiasque et Polydamas et Antigenes fuere. Abeuntibus non modo praeteriti temporis stipendia cum fide persolvit, verum etiam talentum adiecit in singulos milites, viatici nomine. Filios ex Asiaticis uxoribus susceptos (ad decem milia fuisse traduntur) apud se relinqui iussit, ne in Macedoniam cum parentibus transgressi et coniugibus liberisque prioribus permixti familias singulorum contentionibus et discordiis implerent, sibi curae fore pollicitus, ut patrio more instituti militiae artes edocerentur. Ita supra decem veteranorum milia dimissa sunt, additusque est Craterus, qui eos deduceret, ex praecipuis regis amicis. Cui si quid humanitus accidisset, Polyperconti parere iussi sunt. Litteris etiam ad Antipatrum scriptis honorem emeritis haberi praecepit, ut, quotiens ludi atque certamina ederentur, in primis ordinibus coronati spectarent, utque fato functorum liberi etiam impuberes in paterna stipendia succederent. Craterum Macedoniae continentibusque regionibus cum imperio praeesse placuit, Antipatrum cum supplemento iuniorum Macedonum ad regem pergere. Verebatur enim, ne per discordiam praefecti cum Olympiade gravis aliqua clades acciperetur. Nam multas ad Alexandrum epistolas mater, multas Antipater miserat, vicissimque alter alterum arroganter et acerbe pleraque facere criminabantur, quae ad dedecus aut detrimentum regiae maiestatis pertinerent. Postquam enim rumor occisi regis temere vulgatus in Macedoniam penetravisset, mater eius sororque Cleopatra tumultuatae fuerant, et haec quidem paternum regnum, Olympias Epirum invaserat. Forte, dum eiusmodi litterae redduntur, Hephaestion assuetus, omnium arcanorum se participem haberi, resignatas ab Alexandro simul inspiciebat. Neque vetuit eum rex, sed detractum digito anulum ori legentis admovit, nihil eorum, quae perscripta essent, in alios efferendum significans. Incusasse autem ambos fertur et matris insolentia permotus exclamasse, eam pro habitatione decem mensium, quam in utero sibi praebuisset, gravem mercedem exigere: Antipatrum vero suspectum habuisse, quasi parta ex Spartanis victoria tollentem animos et imperio tot iam in annos prorogato supra praefecti modum elatum. Itaque quum eius gravitas atque integritas a quibusdam praedicaretur, subiecit, exte-

rius quidem album videri, sed, si penitus introspiciatur, totum esse purpureum. Pressit tamen suspicionem suam neque ullum manifestius abalienati animi indicium praetulit. Credidere tamen plerique, Antipatrum, evocari se supplicii causa ratum, impiis machinationibus regiae mortis, quae paulo post secuta est, auctorem extitisse.

Interea rex, ut imminuti exercitus detrimenta sarciret, optimum quemque Persarum in Macedonicos ordines allegit: mille etiam praestantissimos segregavit ad propiorem sui corporis custodiam: aliam hastatorum manum, haud pauciores decem milibus, circa regium tabernaculum excubias agere iussit. Haec agenti Peucestes supervenit cum viginti sagittariorum funditorumque milibus, quos ex sua provincia coëgerat. His per exercitum distributis, profectus est Susis et, Pasitigri amne transmisso, apud Caras castra metatus est: inde, quatriduo per Sittacenen ductis copiis, Sambana processit, ubi per septem dies quietum agmen tenuit. Tridui deinde itinere emenso, Celonas perventum est. Oppidum hoc tenent Boeotia profecti, quos Xerxes sedibus suis excitos in orientem transtulit: servabantque argumentum originis peculiari sermone, ex Graecis plerumque vocibus constante: ceterum ob commerciorum necessitatem finitimorum barbarorum lingua utebantur. Inde Bagistanen ingressus est, regionem opulentam et abundantem arborum amoeno et fecundo foetu ceterisque ad vitae non usum modo, verum etiam delectationem pertinentibus. Gravis inter haec Eumeni cum Hephaestione simultas inciderat. Nam servos Eumenis diversorio, quod pro hero suo anteceperant, Hephaestio proturbavit, ut Euius tibicen eo reciperetur. Neque multo post, quum iam sopita odia viderentur, nova exorta contentione adeo recruduerunt, ut etiam in atrox iurgium et acerba utrimque convicia prorumperent. Sed Alexandri interventu imperioque inimicitiae saltem in speciem abolitae sunt: quum ille quidem Hephaestioni etiam minatus esset, qui in flagrantissima regis gratia positus quamquam cupidum reconciliationis Eumenem pertinacius aversabatur.

Perventum deinde est in Mediae campos, ubi maximi equorum greges pascebantur. Nisaeos appellant, magnitudine et specie insignes. Supra quinquaginta milia ibi reperta, quum Alexander eo transiret, a comitibus illius annotatum est: olim triplo plures fuisse, sed inter bellorum turbas maximam eorum partem praedones abegisse. Ad triginta dies ibi substitit rex. Eo Atropates, Mediae satrapa, centum barbaras mulieres adduxit, equitandi peritas peltisque et securibus armatas: unde quidam crediderunt, Amazonum ex gente reliquias fuisse. Septimis deinde castris Ecbatana attigit, Mediae caput. Ibi sollemnia diis sacrificia fecit ludosque edidit et in convivia festosque dies laxavit animum, ut mox in novorum operum curam atque ministeria validior intenderetur. Sed ista volventem, velut iniecta manu, fatum alio traxit vitamque carissimo ami-

corum eius neque multo post ipsi quoque regi extorsit. Pueros in stadio certantes spectabat, quum nuntiatur, deficere Hephaestionem, qui, morbo ex crapula contracto, septimum iam diem decumbebat. Exterritus amici periculo statim consurgit et ad hospitium illius celeriter pergit: neque tamen prius eo pervenit, quam illum mors occupasset. Id regi omnium, quae in vita pertulerat, adversorum luctuosissimum accidisse certum habetur, eumque magnitudine doloris in lacrimas et lamenta victum multa animi de gradu deiecti argumenta edidisse. Sed ea quidem varie traduntur: illud inter omnes constat, ut quam decentissimas exequias ei duceret, noluisse Ecbatanis sepeliri, sed Babylonem, quo ipse concessurus erat, a Perdicca deferri curasse ibique funus inaudito antehac exemplo duodecim talentûm milibus locavisse. Per universum certe imperium lugeri eum iussit: et ne memoria eius in exercitu exolesceret, equitibus, quîs praefuerat, nullum praefecit ducem, sed Hephaestionis alam appellari voluit et, quae ille signa instituisset, ea non immutari. Funebria certamina ludosque, quales nunquam editi fuissent, meditatus tria artificum milia coëgit: qui non multo post in ipsius exequiis certasse feruntur. Nec amici tam effuso affectu ad conciliandam eius gratiam segniter usi certatim repperere, per quae memoria defuncti clarior honoratiorque fieret. Igitur Eumenes, quum se ob simultatem cum Hephaestione regis indignationem incurrisse sensisset, multis auctor fuit seque et arma sua Hephaestioni consecrandi pecuniasque ad cohonestandum funus large contulit. Hoc exemplum imitati sunt ceteri: eoque mox processit assentationum impudentia, ut regi maerore et desiderio defuncti insanienti persuasum tandem fuerit, deum esse Hephaestionem. Quo quidem tempore ex copiarum ducibus Agathocles Samius ad extremum periculi venit, quod illius tumulum praeteriens illacrimasse visus esset. Ac nisi Perdiccas, venanti sibi Hephaestionem apparuisse ementitus, per deos omnes ipsumque Hephaestionem deierasset, ex ipso se cognovisse, Agathoclem non ut mortuum et vanae divinitatis titulis frustra ornatum flevisse, verum ob memoriam pristinae sodalitatis lacrimas non tenuisse, vir fortis et de rege bene meritus pietatis in amicum graves poenas innoxio capite pependisset.

Ceterum ut paulisper a luctu avocaret animum, in Cossaeorum gentem expeditionem suscepit. Iuga Mediae vicina Cossaei tenent, asperum et acre genus et praedando vitam tolerare solitum. Ab his Persarum reges annuo tributo pacem redimere consueverant, ne in subiecta decurrentes infestam latrociniis regionem facerent. Nam vim tentantes Persas facile reppulerant, asperitate locorum defensi, in quae se recipiebant, quotiens armis superabantur. Iidem muneribus quotannis placabantur, ut regi Ecbatanis, ubi aestiva solebat agere, Babylonem remigranti tutus per ea loca transitus esset. Hos igitur Alexander bipartito agmine aggressus intra quadraginta dies perdomuit. Nam ab ipso rege et Ptolemaeo, qui partem exercitus

ducebat, saepe caesi, ut captivos suos reciperent, permisere se victori Ille validas urbes opportunis locis extrui iussit, ne, abducto exer citu, fera gens obedientiam exueret. Motis inde castris, ut militem expeditione recenti fessum reficeret, lento agmine Babylonem procedebat. Iamque vix triginta ab urbe stadiis aberat, quum Near chus occurrit, quem per Oceanum et Euphratis ostia Babylonem praemiserat: orabatque, ne fatalem sibi urbem vellet ingredi. Compertum id sibi ex Chaldaeis, qui multis iam praedictionum eventibus artis suae certitudinem abunde probavissent. Rex fama eorum hominum constantique asseveratione motus, dimissis in urbem amicorum plerisque, alia via praeter Babylonem ducit ac ducentis inde stadiis stativa locat. Sed ab Anaxarcho philosopho edoctus, contemptis Chaldaeorum monitis, quorum disciplinam inanem aut supervacuam arbitrabatur, urbem intrat. Legationes eo ex universo ferme orbe confluxerant. Quibus per complures dies studiose auditis, deinceps ad Hephaestionis exequias adiecit animum. Quae summo omnium studio ita celebratae sunt, ut nullius ad id tempus regis feralia magnitudine sumptuum apparatusque celebritate non vicerint. Post haec cupido incessit regi per Pallacopam amnem ad Arabum confinia navigandi: quo delatus, urbi condendae commoda sede reperta, Graecorum aetate aut vulneribus invalidos et si qui sponte remanserant ibi collocat. Quibus ex sententia perfectis iam futuri securus Chaldaeos irridebat, quod Babylonem non ingressus tantum esset incolumis, verum etiam excessisset. Enimvero revertenti per paludes, quas Euphrates in Pallacopam effusus efficit, foedum omen oblatum est. Quippe rami desuper impendentes detractum capiti regio diadema proiecerunt in fluctus. Quum deinde alia super alia prodigiosa et minacia nuntiarentur, procurandis iis Graeco simul barbaroque ritu continua sacra facta sunt. Neque tamen expiari praeterquam morte regis potuere. Qui, quum Nearchum excepisset convivio iamque cubitum iturus esset, Medii Larissaei obnixis precibus dedit, ut ad eum comissatum veniret. Ubi postquam tota nocte perpotasset, male habere coepit. Ingravescens deinde morbus adeo omnes vires intra sextum diem exhausit, ut ne vocis quidem potestas esset. Interea milites, sollicitudine desiderioque eius anxii, quamquam obtestantibus ducibus, ne valetudinem regis onerarent, expresserunt, ut in conspectum eius admitterentur.]

CAP. V.

1 (14) Intuentibus lacrimae obortae praebuere speciem
2 iam non regem, sed funus eius visentis exercitus. Maeror tamen circumstantium lectum eminebat: quos ut rex adspexit, *Invenietis*, inquit, *quum excessero, dignum talibus*
3 *viris regem?* Incredibile dictu audituque, in eodem habitu

corporis, in quem se composuerat, quum admissurus mi-
lites esset, durasse, donec a toto exercitu illud ultimum
persalutatus est: dimissoque vulgo, velut omni vitae de-
bito liberatus, fatigata membra reiecit. Propiusque adire 4
iussis amicis — nam et vox deficere iam coeperat — de-
tractum anulum digito Perdiccae tradidit, adiectis manda-
tis, ut corpus suum ad Hammōnem ferri iuberent. Quae- 5
rentibus his, cui relinqueret regnum, respondit, ei, qui
esset optimus: ceterum providere iam se, ob id certamen
magnos funebres ludos parari sibi. Rursus Perdicca in- 6
terrogante, quando coelestes honores haberi sibi vellet,
dixit, tum velle, quum ipsi felices essent. Suprema haec
vox fuit regis, et paulo post extinguitur.

(15) Ac primo ploratu lamentisque et plan- A. 323 7
ctibus tota regia personabat: mox, velut in vasta a. Chr. n. die 11. vel
solitudine, omnia tristi silentio muta torpebant, 13. mensis Iunii.
ad cogitationes, quid deinde futurum esset, do- Ol. 114, 1.
lore converso. Nobiles pueri custodiae corporis eius as- 8
sueti nec doloris magnitudinem capere nec se ipsos intra
vestibulum regiae tenere potuerunt vagique et furentibus
similes totam urbem luctu ac maerore compleverant, nul-
lis questibus omissis, quos in tali casu dolor suggerit.
Ergo qui extra regiam astiterant, Macedŏnes pariter bar- 9
barique, concurrunt, nec poterant victi a victoribus in
communi dolore discerni. Persae iustissimum ac mitissi-
mum dominum, Macedŏnes optimum ac fortissimum re-
gem invocantes certamen quoddam maeroris edebant.
Nec maestorum solum, sed etiam indignantium voces ex- 10
audiebantur, tam viridem et in flore aetatis fortunaeque
invidia deûm ereptum esse rebus humanis. Vigor eius
et vultus educentis in proelium milites, obsidentis urbes,
evadentis in muros, fortes viros pro concione donantis
occurrebant oculis. Tum Macedŏnes divinos honores ne- 11
gasse ei poenitebat, impiosque et ingratos fuisse se con-
fitebantur, quod aures eius debita appellatione frau-
dassent.

(16) Et quum diu nunc in veneratione, nunc in desi-
derio regis haesissent, in ipsos versa miseratio est. Ma- 12

cedonia profecti ultra Euphrāten [in] mediis hostibus no-
vum imperium aspernantibus destitutos se esse cernebant:
sine certo regis herede publicas vires ad se quemque tra-
13 cturum. Bella deinde civilia, quae secuta sunt, mentibus
augurabantur: iterum, non de regno Asiae, sed de rege,
ipsis sanguinem esse fundendum: novis vulneribus vete-
14 res rumpendas cicatrices: senes, debiles, modo petita mis-
sione a iusto rege, nunc morituros pro potentia forsitan
15 satellitis alicuius ignobilis. Has cogitationes volventibus
nox supervenit terroremque auxit. Milites in armis vigi-
labant: Babylonii alius e muris, alius e culmine sui quisque
16 tecti prospectabant, quasi certiora visuri. Nec quisquam
lumina audebat accendere. Et quia oculorum cessabat
usus, fremitus vocesque auribus captabant ac plerumque
vano metu territi per obscuras semitas, alius alii occur-
17 santes, invicem suspecti ac solliciti ferebantur. Persae,
comis suo more detonsis, in lugubri veste cum coniugi-
bus ac liberis non ut victorem et modo hostem, sed ut
gentis suae iustissimum regem vero desiderio lugebant.
Assueti sub rege vivere non alium, qui imperaret ipsis,
digniorem fuisse confitebantur.

18 (17) Nec muris urbis luctus continebatur, sed proxi-
mam regionem ab ea, deinde magnam partem Asiae cis
19 Euphrāten tanti mali fama pervaserat. Ad Darēi quoque
matrem celeriter perlata est. Abscissa ergo veste, qua
induta erat, lugubrem sumpsit laceratisque crinibus humi
20 corpus abiecit. Assidebat ei altera ex neptibus, nuper
amissum Hephaestiōnem, cui nupserat, lugens, proprias-
21 que causas doloris in communi maestitia retractabat. Sed
omnium suorum mala Sisygambis una capiebat. Illa suam,
illa neptium vicem flebat. Recens dolor etiam praeterita
revocaverat. Crederes, modo amissum Darēum et pari-
ter miserae duorum filiorum exequias esse ducendas.
22 Flebat simul mortuos vivosque. Quem enim puellarum
acturum esse curam? quem alium futurum Alexandrum?
iterum esse se captas, iterum excidisse regno. Qui, mor-
tuo Darēo, ipsas tueretur, repperisse: qui post Alexan-
23 drum respiceret, utique non reperturas. Subibat inter

haec animum, octoginta fratres suos eodem die ab Ocho,
saevissimo regum, trucidatos adiectumque stragi tot filio-
rum patrem: e septem liberis, quos genuisset ipsa, unum
superesse: ipsum Darēum floruisse paulisper, ut crude-
lius posset extingui. Ad ultimum dolori succubuit obvo- 24
lutoque capite accidentes genibus suis neptem nepotem-
que aversata cibo pariter abstinuit et luce. Quinto, post-
quam mori statuerat, die extincta est. Magnum profecto 25
Alexandro indulgentiae in eam iustitiaeque in omnes ca-
ptivos documentum est mors huius: quae, quum sustinuis-
set post Darēum vivere, Alexandro esse superstes erubuit.
(18) Et hercule, iuste aestimantibus regem liquet, bona 26
naturae eius fuisse, vitia vel fortunae vel aetatis. Vis in- 27
credibilis animi, laboris patientia propemodum nimia, for-
titudo non inter reges modo excellens, sed inter illos quo-
que, quorum haec sola virtus fuit, liberalitas saepe maiora 28
tribuentis, quam a diis petuntur, clementia in devictos, tot
regna aut reddita, quibus ea dempserat bello, aut dono
data, mortis, cuius metus ceteros exanimat, perpetua con- 29
temptio, gloriae laudisque ut iusto maior cupido, ita et iu-
veni et in tantis admittenda rebus, iam pietas erga paren- 30
tes, quorum Olympiăda immortalitati consecrare decreve-
rat, Philippum ultus erat, iam in omnes fere amicos 31
benignitas, erga milites benivolentia, consilium par magni-
tudini animi et, quantam vix poterat aetas eius capere,
sollertia, modus immodicarum cupiditatum, Veneris intra 32
naturale desiderium usus nec ulla, nisi ex permisso, volu-
ptas ingentes profecto dotes erant. Illa fortunae: diis 33
aequare se et coelestes honores accersere et talia sua
dentibus oraculis credere et dedignantibus venerari ipsum
vehementius, quam par esset, irasci, in externum habitum
mutare corporis cultum, imitari devictarum gentium mo-
res, quos ante victoriam spreverat. Nam iracundiam et 34
cupidinem vini sicuti iuventa irritaverat, ita senectus mi-
tigare potuisset. Fatendum est tamen, quum plurimum 35
virtuti debuerit, plus debuisse fortunae, quam solus om-
nium mortalium in potestate habuit. Quotiens illum a
morte revocavit? quotiens temere in pericula vectum per-

36 petua felicitate protexit? Vitae quoque finem eundem
illi quem gloriae statuit. Expectavere eum fata, dum,
oriente perdomito aditoque Oceăno, quicquid mortalitas
37 capiebat, impleret. Huic regi ducique successor quaere-
batur: sed maior moles erat, quam ut unus subire eam
posset. Itaque nomen quoque eius et fama rerum in to-
tum propemodum orbem reges ac regna diffudit, clarissi-
mique sunt habiti, qui etiam minimae parti tantae fortunae
adhaeserunt.

CAP. VI.

1 (19) Ceterum Babylōne (inde enim devertit oratio)
corporis eius custodes in regiam principes amicorum du-
cesque copiarum advocavere. Secuta est militum turba
cupientium scire, in quem Alexandri fortuna esset trans-
2 itura. Multi duces frequentia militum exclusi regiam in-
trare non poterant, quum praeco, exceptis, qui nominatim
citarentur, adire prohiberet. Sed precarium spernebatur
3 imperium. Ac primum eiulatus ingens ploratusque reno-
vatus est: deinde futuri expectatio, inhibitis lacrimis, si-
4 lentium fecit. Tum Perdicca, regia sella in conspectum
vulgi data, in qua diadema vestisque Alexandri cum ar-
mis erant, anulum sibi pridie traditum a rege in eadem
sede posuit: quorum aspectu rursus obortae omnibus la-
5 crimae integravere luctum. Et Perdicca, *Ego quidem*, in-
quit, *anulum, quo ille regni atque imperii vices obsignare*
6 *erat solitus, traditum ab ipso mihi reddo vobis. Ceterum*
quamquam nulla clades huic, qua affecti sumus, par ab ira-
tis diis excogitari potest, tamen magnitudinem rerum, quas
egit, intuentibus credere licet, tantum virum deos accommo-
dasse rebus humanis, quarum sorte completa cito repeterent
7 *eum suae stirpi. Proinde quoniam nihil aliud ex eo super-*
est, quam quod semper ab immortalitate seducitur, corpori
hominique quam primum iusta solvamus, haud obliti, in qua
8 *urbe, inter quos simus, quali praeside ac rege spoliati. Tra-*
ctandum est, commilitones, cogitandumque, ut victoriam
partam inter hos, de quibus parta est, obtinere possimus.
Capite opus est: hocine uno, an pluribus, in vestra potestate

est. Illud scire debetis, militarem sine duce turbam corpus
esse sine spiritu. Sextus mensis est, ex quo Roxāne prae- 9
gnans est: optamus, ut marem enitatur, cuius regnum, diis
approbantibus, futurum, quando adoleverit. Interim, a qui-
bus regi velitis, destinate. Haec Perdicca.

(20) Tum Nearchus, Alexandri modo sanguinem ac 10
stirpem regiae maiestati convenire, neminem ait posse mi-
rari. Ceterum, expectari nondum ortum regem et, qui 11
iam sit, praeteriri, nec animis Macedŏnum convenire nec
tempori rerum. Esse e Barsīne filium regis: huic diadema
dandum. Nulli placebat oratio. Itaque suo more hastis 12
scuta quatientes obstrepere perseverabant. Iamque prope
ad seditionem pervenerant, Nearcho pervicacius tuente
sententiam. Tum Ptolemaeus, *Digna prorsus est soboles,* 13
inquit, *quae Macedŏnum imperet genti, Roxānes vel Barsī-*
nae filius, cuius nomen quoque Europam dicere pigebit, ma-
iore ex parte captivi. Est, cur Persas vicerimus, ut stirpi 14
eorum serviamus! quod iusti illi reges Darēus et Xerxes
tot milium agminibus tantisque classibus nequicquam peti-
verunt. Mea sententia haec est, ut, sede Alexandri in regia 15
posita, qui consiliis eius adhibebantur, coëant, quotiens in
commune consulto opus fuerit, eoque, quod maior pars eo-
rum decreverit, stetur: duces praefectique copiarum his pa-
reant. Ptolemaeo quidam, pauciores Perdiccae assentie- 16
bantur. Tum Aristŏnus orsus est dicere, Alexandrum con-
sultum, cui relinqueret regnum, voluisse, optimum deligi.
Iudicatum autem ab ipso optimum Perdiccam, cui anulum
tradidisset. Neque enim unum eum assedisse morienti, 17
sed circumferentem oculos ex turba amicorum delegisse,
cui traderet. Placere igitur, summam imperii ad Perdic-
cam deferri. Nec dubitavere, quin vera censeret. Itaque 18
universi procedere in medium Perdiccam et regis anulum
tollere iubebant. Haerebat inter cupiditatem pudoremque
et, quo modestius, quod expectabat, appeteret, pervica-
cius oblaturos esse credebat. Itaque cunctatus diuque, 19
quid ageret, incertus ad ultimum tamen recessit et post
eos, qui sederant proximi, constitit.

(21) At Meleāger, unus e ducibus, confirmato animo, 20

quem Perdiccae cunctatio erexerat, *Nec dii sierint*, inquit,
ut Alexandri fortuna tantique regni fastigium in istos hu-
meros ruat: homines certe non ferent. Nihil dico de nobi-
lioribus, quam hic est, sed de viris tantum, quibus invitis
21 *nihil perpeti necesse est. Nec vero interest, Roxānes filium,*
quandoque genitus erit, an Perdiccam regem habeatis, quum
iste sub tutelae specie regnum occupaturus sit. Itaque nemo
ei rex placet, nisi qui nondum natus est, et in tanta omnium
festinatione non iusta modo, sed etiam necessaria exactos
menses solus expectat et iam divinat, marem esse conce-
22 *ptum: quem vos dubitetis paratum esse vel subdere? Si me-*
diusfidius Alexander hunc nobis regem pro se reliquisset, id
solum ex his, quae imperasset, non faciendum esse cense-
23 *rem. Quin igitur ad diripiendos thesauros discurritis? ha-*
24 *rum enim opum regiarum utique populus est heres.* Haec
elocutus per medios armatos erupit, et, qui abeunti viam
dederant, ipsum ad pronuntiatam praedam sequebantur.

CAP. VII.

1 (22) Iamque armatorum circa Meleāgrum frequens
globus erat, in seditionem ac discordiam versa concione:
quum quidam plerisque Macedŏnum ignotus ex infima
plebe, *Quid opus est*, inquit, *armis civilique bello habentibus*
2 *regem, quem quaeritis? Arrhidaeus Philippo genitus, Ale-*
xandri paulo ante regis frater, sacrorum caerimoniarumque
consors modo, nunc solus heres, praeteritur a vobis. Quo
merĭto suo? quidve fecit, cur etiam gentium communi iure
fraudetur? Si Alexandro similem quaeritis, nunquam re-
3 *perietis: si proximum, hic solus est.* His auditis, concio
primo silentium, velut iussa, habuit: conclamant deinde
pariter, Arrhidaeum vocandum esse mortemque meritos,
4 qui concionem sine eo habuissent. Tum Pithon plenus
lacrimarum orditur dicere, nunc vel maxime miserabilem
esse Alexandrum, qui tam bonorum civium militumque
fructu et praesentia fraudatus esset. Nomen enim memo-
riamque regis sui tantum intuentes ad cetera caligare eos.
5 * * * haud ambigue in iuvenem, cui regnum destinabatur.
Impensa probra, quae obiecerat, magis ipsi odium, quam

Arrhidaeo contemptum attulerunt: quippe dum miseren-
tur, etiam favere coeperunt. Igitur non alium regem se, 6
quam eum, qui ad hanc spem genitus esset, passuros per-
tinaci acclamatione declarant vocarique Arrhidaeum iu-
bent. Quem Meleāger infestus invisusque Perdiccae stre- 7
nue perducit in regiam: et milites Philippum consalutatum
regem appellant.

(23) Ceterum haec vulgi erat vox, principum alia 8
sententia. E quibus Pithon consilium Perdiccae exequi
coepit tutoresque destinat filio ex Roxāne futuro Perdic-
cam et Leonnātum, stirpe regia genitos. Adiecit, ut in 9
Europa Cratĕrus et Antipăter res administrarent. Tum
iusiurandum a singulis exactum, futuros in potestate regis
geniti Alexandro. Meleāger haud iniuria metu supplicii 10
territus cum suis secesserat. Rursus Philippum trahens
secum irrupit in regiam, clamitans, suffragari spei publicae
de novo rege paulo ante conceptae robur aetatis: experi-
rentur modo stirpem Philippi et filium ac fratrem regum
duorum: sibimetipsis potissimum crederent. Nullum pro- 11
fundum mare, nullum vastum fretum et procellosum tan-
tos ciet fluctus, quantos multitudo motus habet, utique si
et nova et brevi duratura libertate luxuriat. Pauci Per- 12
diccae modo electo, plures Philippo, quem spreverant,
imperium dabant. Nec velle nec nolle quicquam diu po-
terant, poenitebatque modo consilii, modo poenitentiae
ipsius. Ad ultimum tamen in stirpem regiam inclinavere
studiis. Cesserat ex concione Arrhidaeus, principum au- 13
ctoritate conterritus: et, abeunte illo, conticuerat magis
quam languerat militaris favor. Itaque revocatus vestem
fratris — eam ipsam, quae in sella posita fuerat — indui-
tur, et Meleāger, thorace sumpto, capit arma, novi regis 14
satelles. Sequitur phalanx hastis clypeos quatiens, ex-
pletura se sanguine illorum, qui affectaverant nihil ad ip-
sos pertinens regnum. In eadem domo familiaque imperii 15
vires remansuras esse gaudebant: hereditarium imperium
stirpem regiam vindicaturam: assuetos esse nomen ipsum
colere venerarique, nec quemquam id capere, nisi geni-
tum, ut regnaret.

16 (24) Igitur Perdicca territus conclave, in quo Ale-
xandri corpus iacebat, obserari iubet. Sexcenti cum ipso
erant, spectatae virtutis: Ptolemaeus quoque se adiunxe-
17 rat ei puerorumque regia cohors. Ceterum haud difficul-
ter a tot milibus armatorum claustra perfracta sunt. Et
rex quoque irruperat, stipatus satellitum turba, quorum
18 princeps erat Meleāger. Iratusque Perdicca hos, qui Ale-
xandri corpus tueri vellent, sevocat: sed, qui irruperant,
eminus tela in ipsum iaciebant. Multisque vulneratis tan-
dem seniores, demptis galeis, quo facilius nosci possent,
precari, qui cum Perdicca erant, coepere, ut absisterent
19 bello regique et pluribus cederent. Primus Perdicca arma
deposuit, ceterique idem fecere. Meleāgro deinde sua-
dente, ne a corpore Alexandri discederent, insidiis locum
quaeri rati diversa regiae parte ad Euphrāten fugam in-
20 tendunt. Equitatus, qui ex nobilissimis iuvenum consta-
bat, Perdiccam et Leonnātum frequens sequebatur, place-
21 batque excedere urbe et tendere in campis. Sed Perdicca
ne pedites quidem secuturos ipsum desperabat: itaque ne
abducendo equites abrupisse a cetero exercitu videretur,
in urbe subsistit.

CAP. VIII.

1 (25) At Meleāger regem monere non destitit, ius im-
perii Perdiccae morte sanciendum esse: ni occupetur im-
potens animus, res novaturum: meminisse eum, quid de
rege meruisset: neminem autem ei satis fidum esse, quem
2 metuat. Rex patiebatur magis, quam assentiebatur. Ita-
que Meleāger silentium pro imperio habuit misitque regis
nomine, qui Perdiccam accerserent. Iisdem mandatum,
3 ut occiderent, si venire dubitaret. Perdicca, nuntiato sa-
tellitum adventu, sedecim omnino pueris regiae cohortis
comitatus in limine domus suae constitit castigatosque,
et Meleāgri mancipia identidem appellans, sic animi vul-
tusque constantia terruit, ut vix mentis compotes fugerent.
4 Perdicca pueros equos iussit conscendere et cum paucis
amicorum ad Leonnātum pervenit, iam firmiore praesidio
5 vim propulsaturus, si quis inferret. Postera die indigna

res Macedonibus videbatur, Perdiccam ad mortis periculum adductum, et Meleāgri temeritatem armis ultum ire decreverant. Atque ille, seditione provisa, quum regem 6
adissent, interrogare eum coepit, an Perdiccam comprehendi ipse iussisset. Ille, Meleāgri instinctu, se iussisse respondit: ceterum non debere tumultuari eos, Perdiccam enim vivere.

(26) Igitur concione dimissa Meleāger equitum ma- 7
xime defectione perterritus inopsque consilii — quippe in ipsum periculum reciderat, quod inimico paulo ante intenderat — triduum fere consumpsit incerta consilia volvendo. Et pristina quidem regiae species manebat: nam 8
et legati gentium regem adibant et copiarum duces aderant et vestibulum satellites armatique compleverant. Sed 9
ingens sua sponte maestitia ultimae desperationis index erat, suspectique invicem non adire propius, non colloqui audebant, secretas cogitationes intra se quoque volvente, et ex comparatione regis novi desiderium excitabatur amissi. Ubi ille esset, cuius imperium, cuius auspicium 10
secuti erant, requirebant. Destitutos se inter infestas indomitasque gentes, expetituras tot suarum cladium poenas, quandocunque oblata esset occasio. His cogitatio- 11
nibus animos exedebant, quum annuntiatur, equites, qui sub Perdicca essent, occupatis circa Babylōna campis, frumentum, quod in urbem vehebatur, retinuisse. Itaque in- 12
opia primum, deinde fames esse coepit, et, qui in urbe erant, aut reconciliandam cum Perdicca gratiam aut armis certandum esse censebant. Forte ita acciderat, ut, qui 13
in agris erant, populationem villarum vicorumque veriti confugerent in urbem, oppidani, quum ipsos alimenta deficerent, urbe [excederent], et utrique generi tutior aliena sedes quam sua videretur.

(27) Quorum consternationem Macedŏnes veriti in 14
regiam coëunt quaeque ipsorum sententia esset exponunt. Placebat autem, legatos ad equites mitti de finienda discordia armisque ponendis. Igitur a rege legatur Pasas 15
Thessălus et Amissus Megalepolitānus et Perilāus: qui, quum mandata regis edidissent, non aliter posituros arma

equites, quam si rex discordiae auctores dedidisset, tulere
16 responsum. His renuntiatis, sua sponte arma milites ca-
piunt. Quorum tumultu e regia Philippus excitus, *Nihil,*
inquit, *seditione est opus. Nam inter se certantium prae-*
17 *mia, qui quieverint, occupabunt. Simul mementote, rem*
esse cum civibus, quibus spem gratiae cito abrumpere ad
18 *bellum civile properantium est. Altera legatione an miti-*
gari possint, experiamur: et credo, nondum regis corpore
19 *sepulto, ad praestanda ei iusta omnes esse coituros. Quod*
ad me attinet, reddere hoc imperium malo, quam exercere
civium sanguine: et si nulla alia concordiae spes est, oro
20 *quaesoque, eligite potiorem.* Obortis deinde lacrimis, dia-
dema detrahit capiti, dextram, qua id tenebat, protendens,
21 ut si quis se digniorem profiteretur, acciperet. Ingentem
spem indolis ante eum diem fratris claritate suppressae
ea moderata excitavit oratio. Itaque cuncti instare coe-
22 perunt, ut, quae agitasset, exequi vellet. Eosdem rursus
legat, petituros, ut Meleāgrum tertium ducem acciperent.
Haud aegre id impetratum est. Nam et abducere Mele-
āgrum Perdicca a rege cupiebat et unum duobus impa-
23 rem futurum esse censebat. Igitur Meleāgro cum pha-
lange obviam egresso Perdicca equitum turmas antece-
dens occurrit. Utrumque agmen, mutua salutatione facta,
coit, in perpetuum, ut arbitrabantur, concordia et pace
firmata.

CAP. IX.

1 (28) Sed iam fatis admovebantur Macedŏnum genti
bella civilia. Nam et insociabile est regnum et a pluribus
2 expetebatur. Primum ergo collegere vires, deinde dis-
perserunt: et quum pluribus corpus, quam capiebat, one-
rassent, cetera membra deficere coeperunt: quodque im-
perium sub uno stare potuisset, dum a pluribus sustine-
3 tur, ruit. Proinde iure meritoque populus Romanus sa-
lutem se principi suo debere profitetur, qui noctis, quam
4 paene supremam habuimus, novum sidus illuxit. Huius
hercule, non solis ortus lucem caliganti reddidit mundo,
quum sine suo capite discordia membra trepidarent.

Quot ille tum extinxit faces! quot condidit gladios! quan- 5
tam tempestatem subita serenitate discussit! Non ergo
revirescit solum, sed etiam floret imperium. Absit modo 6
invidia, excipiet huius saeculi tempora eiusdem domus
utinam perpetua, certe diuturna posteritas. Ceterum, ut 7
ad ordinem, a quo me contemplatio publicae felicitatis
averterat, redeam, Perdicca unicam spem salutis suae in
Meleāgri morte deponebat: vanum eundem et infidum ce-
leriterque res novaturum et sibi maxime infestum occu-
pandum esse. Sed alta dissimulatione consilium preme- 8
bat, ut opprimeret incautum. Ergo clam quosdam ex co-
piis, quibus praeerat, subornavit, ut, quasi ignoraret ipse,
conquererentur palam, Meleāgrum aequatum esse Perdic-
cae. Quorum sermone Meleāger ad se relato furens ira 9
Perdiccae, quae comperisset, exponit. Ille, velut nova re
exterritus, admirari, queri dolentisque speciem ostentare
ei coepit: ad ultimum convenit, ut comprehenderentur tam
seditiosae vocis auctores. Agit Meleāger gratias ample- 10
xusque Perdiccam fidem eius in se ac benivolentiam col-
laudat. Tum communi consilio rationem opprimendi no- 11
xios ineunt. Placet, exercitum patrio more lustrari: et
probabilis causa videbatur praeterita discordia. Macedŏ- 12
num reges ita lustrare soliti erant milites, ut discissae ca-
nis viscera ultimo in campo, in quem deduceretur exerci-
tus, ab utraque abiicerent parte, intra id spatium armati
omnes starent, hinc equites, illinc phalanx.

(29) Itaque eo die, quem huic sacro destinaverant, 13
rex cum equitibus elephantisque constiterat contra pedi-
tes, quîs Meleāger praeerat. Iam equestre agmen move- 14
batur, et pedites subita formidine ob recentem discordiam
haud sane pacati quicquam expectantes parumper addu-
bitavere, an in urbem subducerent copias: quippe pro
equitibus planities erat. Ceterum veriti, ne temere com- 15
militonum fidem damnarent, substitere, praeparatis ad di-
micandum animis, si quis vim inferret. Iam agmina coi-
bant, parvumque intervallum erat, quod aciem utramque
divideret. Itaque rex cum una ala obequitare peditibus 16
coepit, discordiae auctores — quos tueri ipse debebat —

instinctu Perdiccae ad supplicia deposcens: minabaturque, omnes turmas cum elephantis inducturum se in recusan-
17 tes. Stupebant improviso malo pedites, nec plus in ipso Meleāgro erat aut consilii aut animi. Tutissimum ex praesentibus videbatur, expectare potius quam movere for-
18 tunam. Tum Perdicca, ut torpentes et obnoxios vidit, CCC fere, qui Meleāgrum erumpentem ex concione, quae prima habita est post mortem Alexandri, secuti erant, a ceteris discretos elephantis in conspectu totius exercitus obiecit: omnesque beluarum pedibus obtriti sunt, nec pro-
19 hibente Philippo nec auctore: apparebatque, id modo pro suo vindicaturum, quod approbasset eventus. Hoc bellorum civilium Macedonibus et omen et principium fuit.
20 Meleāger, sero intellecta fraude Perdiccae, tum quidem, quia ipsius corpori vis non afferebatur, in agmine quietus
21 stetit: at mox, damnata spe salutis, quum eius nomine, quem ipse fecerat regem, in perniciem suam abutentes videret inimicos, confugit in templum: ac ne loci quidem religione defensus occiditur.

CAP. X.

1 (30) Perdicca, perducto in urbem exercitu, consilium principum virorum habuit, in quo imperium ita dividi placuit, ut rex quidem summam eius obtineret: satrapes Ptolemaeus Aegypti et Africae gentium, quae in ditione
2 erant: Laomedonti Syria cum Phoenīce data est: Philōtae Cilicia destinata: Lyciam cum Pamphylia et maiore Phrygia obtinere iussus Antigŏnus: in Cariam Cassander, Me-
3 nander in Lydiam missi: Phrygiam minorem Hellesponto adiunctam Leonnāti provinciam esse iusserunt: Cappadocia Eumĕni cum Paphlagonia cessit, praeceptumque est, ut regionem eam usque ad Trapezunta defenderet, bellum cum Ariarāthe gereret: solus hic detrectabat imperium.
4 Pithon Mediam, Lysimăchus Thraciam appositasque Thraciae Ponticas gentes obtinere iussi. Qui Indiae quique Bactris et Sogdiānis ceterisque aut Oceăni aut rubri maris accolis praeerant, quibus quisque finibus habuisset, imperii etiam ius obtinerent, decretum est: Perdicca ut cum

rege esset copiisque praeesset, quae regem sequebantur.
Credidere quidam, testamento Alexandri distributas esse 5
provincias: sed famam eius rei, quamquam ab auctoribus
tradita est, vanam fuisse comperimus. Et quidem suas 6
quisque opes, divisis imperii partibus, tuebantur: quas
ipsi fundaverant, si unquam adversus immodicas cupidi-
tates terminus staret. Quippe paulo ante regis ministri, 7
specie imperii alieni procurandi, singuli ingentia invase-
rant regna, sublatis certaminum causis, quum et omnes
eiusdem gentis essent et a ceteris sui quisque imperii re-
gione discreti. Sed difficile erat, eo contentos esse, quod 8
obtulerat occasio: quippe sordent prima quaeque, quum
maiora sperantur. Itaque omnibus expeditius videbatur,
augere regna, quam fuisset, accipere.

(31) Septimus dies erat, ex quo corpus regis iacebat 9
in solio, curis omnium ad formandum publicum statum a
tam sollemni munere aversis. Et non aliis quam Meso- 10
potamiae regione fervidior aestus existit, adeo ut plera-
que animalia, quae in nudo solo deprehendit, extinguat:
tantus est vapor solis et coeli, quo cuncta, velut igne, tor-
rentur. Fontes aquarum et rari sunt et incolentium fraude 11
celantur: ipsis usus patet, ignotus est advenis. Ut tan- 12
dem curare corpus exanimum amicis vacavit, nulla tabe,
ne minimo quidem livore corruptum videre, qui intrave-
rant. Vigor quoque, qui constat ex spiritu, non destitue-
rat vultum. Itaque Aegyptii Chaldaeique, iussi corpus 13
suo more curare, primo non sunt ausi admovere, velut
spiranti, manus: deinde precati, ut ius fasque esset mor-
talibus, attrectare eum, purgavere corpus, repletumque est
odoribus aureum solium, et capiti adiecta fortunae eius
insignia. Veneno necatum esse credidere plerique: filium 14
Antipătri, inter ministros, Iollam nomine, patris iussu de-
disse. Saepe certe audita erat vox Alexandri, Antipătrum
regium affectare fastigium maioremque esse praefecti opi-
bus ac titulo Spartanae victoriae inflatum, omnia a se data
asserentem sibi. Credebant etiam, Cratĕrum cum veterum 15
militum manu ad interficiendum eum missum. Vim autem 16
veneni, quod in Macedonia gignitur, talem esse constat,

ut ferrum quoque exurat: ungulam iumenti dumtaxat pa-
17 tientem esse suci. Stygem appellant fontem, ex quo pe-
stiferum virus emanat. Hoc per Cassandrum allatum
traditumque fratri Iollae et ab eo supremae regis potioni
18 inditum. Haec, utcunque sunt credita, eorum, quos ru-
mor asperserat, mox potentia extinxit. Regnum enim Ma-
19 cedoniae Antipăter et Graeciam quoque invasit: soboles
deinde excepit, interfectis omnibus, quicunque Alexan-
20 drum etiam longinqua cognatione contigerant. Ceterum
corpus eius a Ptolemaeo, cui Aegyptus cesserat, Mem-
phim et inde paucis post annis Alexandrīam translatum
est, omnisque memoriae ac nomini honos habetur.

INDEX NOMINUM.

A.

D.

I.

L.

P.

ERNESTO RENAN

INSTITUTI FRANCICI SOCIO

B. M

C. SUETONI TRANQUILLI

QUAE SUPERSUNT OMNIA.

RECENSUIT

CAROLUS LUDOVICUS ROTH

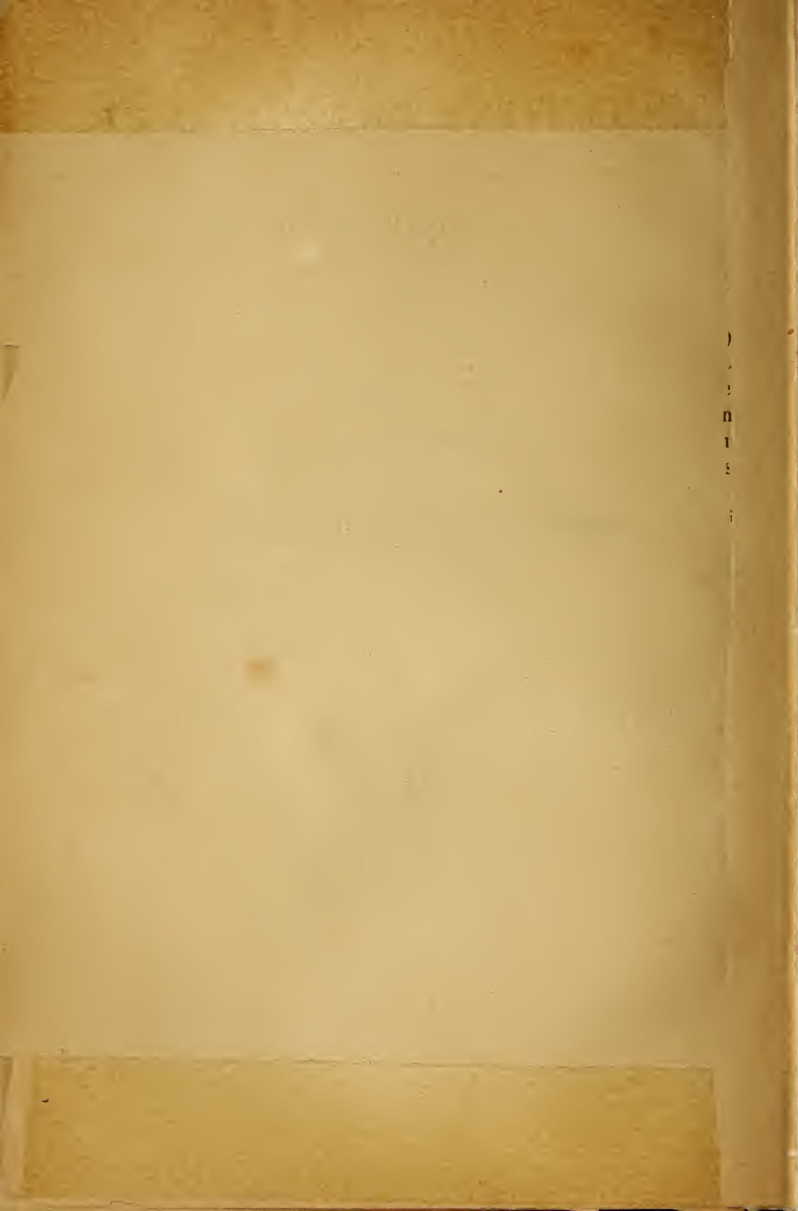
BRISIGAVUS.

LIPSIAE

SUMPTIBUS ET TYPIS B. G. TEUBNERI.

MDCCCLXXI.

AD LECTOREM PRAEFATIO.

Suetoniana studia, splendidissimis olim commendata ominibus Politiani Erasmi Lipsii, deinde Casauboni Gro-oviorum patris et filii Graevii Burmanni Oudendorpii -nesti laboribus nobilitata, nostro saeculo valde refri-oscere coeperunt. Nam qui proximis temporibus Sue-nio edendo manum admoverunt, scholarum commodis onsulere satis habuerunt et ipse Fridericus Augustus Volf, quamvis criticis subsidiis non deficeretur, do-orum hominum exspectationi impar visus est. Prae-erea nonnulli de fide rerum a Tranquillo conscriptarum audabili studio exposuerunt; de verbis emendandis libri-ue specie universa ad pristinam integritatem revocanda mnia acta esse visa sunt. Neque id prorsus falso; nam b egregiis illis editoribus tam libri veteres magno nu-iero inquisiti et ad emendationem adhibiti sunt, quam emendationes ingeniosae corruptis locis inventae, ut sane qui vel acervum variae lectionis augere elaboraret vel hariolando operam daret, paucorum, sicut mea fert opinio, gratiam esset consecuturus.

Verum hoc nondum satis perfectum esse videtur, ut ex infinito librorum numero optimi et antiquissimi eligantur ac tamquam duces fidi, quos nusquam nisi in aper-tos errores inciderint ipsi deserere liceat, observentur. Multis in rebus, quae leviores videntur, ut est vocabu-orum collocatio aut scribendi ratio aut capitum distinctio, editionum priorum curatores morem semel receptum vul-gatumque sequi quam ex libris immutare maluerunt. Sed ostra aetate intellectum est, nullam esse rationem vul-gatae lectionis ac ne in minimis quidem rebus habendam, nisi optimorum librorum accederet auctoritas. Itaque

postquam tali aequabilitate complures scriptores antiqui felici eventu ad optimos libros exacti sunt, eandem constantiam in hoc scriptore non diutius desiderari passi sumus, et nisi voluntatem vires defecerunt, hoc praestare conati sumus, ut antiquissimos eosdemque optimos libros nostra editio ubique et in omnibus rebus aequabiliter referret. Id quem ad modum instituendum existimaverimus, docebimus, postquam de vita et scriptis Suetonii breviter exposuerimus.

Suetonii vita.

C. Suetonius Tranquillus quo oppido, quo genere[1] quo anno natus sit, nec ipse in iis quidem libris qui aetatem tulerunt tradidit, neque apud alios scriptores memoriae proditum reperio. Ad Cisalpinam Galliam referendum existimat Vossius de hist. Lat. 1, 31 argumento hau ita firmo usus, quod familiaris fuerit Plinii hominis Transpadani. Ipse commemorat patrem Suetonium Laetum nomine et legionis XIII G. P. F. tribunum angusticlavium interfuisse Betriacensi bello Aprili mense an. 69. Laetum mox militia perfunctum matrimonio operam dedisse putarim, cum filius ei natus sit Tranquillus primis Vespasiani annis. Puer et patrem et avum audivit de rebus quibus ipsi interfuerant narrantes p. 127, 27. 213, 24. cfr. p. 300, 5. Adulescentiam Domitiano imperante a. 81—96 egit Romae p. 248, 36. 259, 18. 198, 6; quorum locorum postremus ad annum fere 9 pertinere videtur, quo anno mortuus est Vologaesus Parthorum rex.

De virili aetate Tranquilli non adeo tenuis memoria superest in Plinianis epistulis. Earum scripti sunt novem libri priores post Domitiani mortem et ante Plinii

1) Huius gentis antiquiorem non novi quam C. Suetonium Paulinum sub Claudio et Nerone bellica laude clarum itemque rerum a se gestarum scriptorem (Plin. n. h. 5 §. 14), qui postremo in Betriacensi acie Othonianis copiis interque eas legioni XIII praefuit, ut refert Tacitus hist. 2, 24. 44. Omnium postremus esse videtur Suetonius Optatianus, qui Taciti imperatoris a. 275 et 276 vitam scripsit, ut Vopiscus tradit in Tacito 11. Tranquillinus quidam Sanctus est ecclesiae Romanae.

proconsulatum Bithynicum, id est intra annos 97 et 108; qui enim decimus inscribi solet, liber singularis est epistularum ad Traianum et a Traiano datarum, isque post proconsulatum circiter annum 112 editus est paucis mensibus ante Plinii mortem, ut docet Henzen ad Orellianas Inscriptiones 3 p. 124. Spectat igitur Plinii epistularum Tranquillo inscriptarum vetustissima annos XXVI egressum, novissima quadragesimum nondum ingressum. Sunt vero hae 1, 18 et 24. 3, 8. 5, 10. 9, 34. 10, 94 et 95 ed. Keil. In his epistulis Plinius honori et commodis reique familiari Suetonii in contubernium suum recepti omnibus modis et diligentissime consulit. Tribunatum militarem petenti impetravit rursusque petentis gratia in propinquum aliquem transtulit, modico pretio praediolum urbi vicinum multisque rebus commendatum comparavit, causam apud centumviros acturum et somnio perterritum non modo verbis consolatus est, sed etiam dilatione aliquot dierum expetita confirmavit, in expoliendis libellis quos dudum absolverat nimium cunctantem blanditiis ad edendum exhortatus est. Neque minus Tranquillus Plinio decem fere annis maiori honoribusque multum antecedenti omnem reverentiam praestabat et consilio, si usu venerat, adiuvabat, denique a. 109 cum extraordinario imperio in Bithyniam ac Pontum missum comitatus est. Operae pretium est audire quibus verbis ex Bithynia a. 110 scriptis Plinius amico parum felix matrimonium experto ius trium liberorum a Traiano Caesare impetraverit: *Suetonium Tranquillum*, inquit, *probissimum honestissimum eruditissimum virum, et mores eius secutus et studia, iam pridem in contubernium adsumpsi tantoque magis diligere coepi, quanto hunc propius inspexi.*

Quantum ex his Plinianis locis intelligere licet, Tranquillus nullis muneribus aut militaris aut publicae rei functus privatam ac scholasticam vitam exegit, dum Plinium epistulis scribendis adiuvat otiumque vel litteris impendit vel discipulis vel clientibus. Hinc fit ut scholasticum hominem (i. e. rhetoricum professorem cfr. infra p. 271, 17) Plinius 1, 24 appellet, γραμματικὸν et

φιλόλογον p. 275, 6. 303, 15 Graeci. Libros non ante quadragesimum aetatis annum edidit, sed dudum scribere instituerat libellos quosdam a Plinio admodum desideratos; qui fuerintne de Viris illustribus an alii non decerno, certe de vita Caesarum aliquanto post edidit.

Plinio mortuo Tranquillus ad C. Septicii Clari amicitiam atque officia transiit, cui iam pridem ut amicissimo Plinii carus esse debuit. Is anno 119 praefectus praetorio factus Tranquillum ita promeritus est, ut de vita Caesarum libros VIII ei mitteret p. 286, 3; quippe Septicio maxime intercedente factum esse videtur ut epistularum magisterium simulque non mediocrem gratiae locum apud Hadrianum principem p. 40, 22 obtineret, unde mox una cum amico deiectus est. Refert enim Spartianus cap. 11, Hadrianum e Britannia, ubi anno 121 muro per LXXX milia passuum ducendo intentus fuerit, Septicio Claro praefecto praetorii et Suetonio Tranquillo epistularum magistro multisque aliis, quos apud Sabinam uxorem iniussu suo familiarius se tunc egisse cognosset, quam reverentia domus aulicae postularet, successores dedisse. Morosam enim et asperam mulierem perosus, quia dimittere principe se non satis dignum existimabat, et omni extraneorum coetu prohibuit nec tamen despicatui esse aulicis passus est. Suetonius quo tempore hanc acerbitatem principis expertus est quinquagenarius fuit, vitaeque quod fuit reliquum litterarum studio conscribendisque libris dedisse videtur.

Novissimam vivi mentionem factam video a M. Frontone in epistula ad M. Aurelium adulescentem data, editionis Mediolanensis p. 103, Romanae p. 174, Berolinensis p. 16. Eam epistulam postremis Hadriani annis scriptam statuit Niebuhrius, fortasse rectius primis Pii temporibus tribuisset. Fuit quidem vetusti codicis pagina illa adeo oblitterata, ut pauca legi potuerint eaque parum inter se cohaerentia. Verum cum verba reputo * *Tranquilli industriae, qui nisi sciret quanto opere me diligeres, voluntarium hoc negotium sibi numquam expetisset*, itemque ea quae praecedunt *Invenit autem me Tranquillus, cum fri-*

geret, etiamnunc vetantem, satis clare cognoscere mihi videor, haud ita benevole quidem sensisse de Tranquillo Frontonem, sed Marcus credo iniuriam ab avo illatam cupidior fuit reparandi quam continuandi. Licebit igitur existimare, non defuisse optimo seni per extremam senectutem gratiam Antoninorum.

De scriptis Suetonii expositurus eum ordinem sequar, ut primum de iis dicam quae supersunt, dein de amissis. Prioris generis duo sunt, sed ne ea quidem ab omni parte integra; nam de vita Caesarum libri principio carent, libellus de Grammaticis et rhetoribus fine.

De vita Caesarum libri a. 120 editi.

De vita Caesarum libros octo Hadriano imperante editos esse, iam olim e locis p. 254, 8 et 40, 22 intellectum est; sed invento demum Lydi libro, qui est de magistratibus Romanorum, Parisiis editus a. 1812, sciri potuit non alio anno quam 120 vulgatos esse. Lydus enim, studiosissimus Tranquilli (verba repetivi p. 286, 2) Caesarum vitas dicatas ait Septimio praefecto cohortium praetorianarum. Eo loco pro Septimio Septicium reponendum esse eum de quo supra diximus, primus I. D. Fuss in epistola ad Hasium Leodii 1820 edita docuit, postea multi certatim demonstrarunt; ac fortasse ne peccavit quidem librarius, cum Lydi codex Parisinus Suppl. graec. n. 257. tam foede commaculatus ac dilaceratus sit, ut ea litterula essetne $\varkappa$ an μ equidem discernere non quiverim. Is Septicius cum per biennium a. 119—121 praefectura functus sit, iam nullus dubitandi locus relictus est.

ἀκέφαλοι.

Sed Lydianus locus non minus commode in lucem emersit ad aliam doctorum hominum controversiam dirimendam, quae de principio Caesarum amisso an extante agitabatur. Mutilum esse primum librum docti dudum viderunt et primi quidem commemorati ab Raphaele Volaterrano commentariorum urbanorum Romae a. 1506 editorum libro 19, cuius haec sunt verba: *Opinio grammaticorum nonnullorum est primam vitam Caesaris haud integram reperiri, cum verisimile non sit ipsius incunabula generis tacuisse adeoque ex abrupto exorsum*

esse, *cum ceterorum omnium*, *etiam ignobilium*, *altius originem repetierit: itaque 'Iulius Caesar' in principio addita esse verba.* Eandem sententiam cum doctissimus quisque tulisset ut Turnebus Ursinus Glandorpius, et vel mederi ei iacturae studuisset a. 1521 Io. Lud. Vives compositis supplementi instar aliquot capitibus, quae postea Laevinus Torrentius ampliora fecit, solus Isaacus Casaubonus, ceterum Tranquilli interpretum facile princeps, extitit qui Caesaris vitam illaesam ad nos pervenisse sibi persuaderet, mire commentus potuisse scriptorem in alio libro de Iulia gente Caesarisque adulescentia exposuisse. Recentium satis erit duos appellasse Fr. A. Wolfium qui initio Caesaris aliquot stellulas defectus significandi causa apposuit, et Niebuhrium qui plane gemina lacuna Plutarchi Caesarem laborare animadvertit. Iam postquam Lydi locus innotuit, dubitare nemo sanus potest. Sed ut omnem rem complectar, haec fere desiderantur:

1) exterior libri titulus. Vetustissimi enim libri Memmianus et Vaticanus Lipsii, praeterea Parisinus 5804 et Haganus (?) Wolfii, denique commemorati a Volaterrano et Vive ita incipiunt: *annum agens sextum decimum patrem amisit sequentibusque consulibus*, nusquam adiecto Divi Iulii nomine. Temptaverunt quidem reliquorum librorum scribae multis modis hiatum explere, dum unum nomen *Caesar* vel duo *Iulius Caesar* primo, secundo, tertio loco adiiciunt, quin etiam trina nomina *Divus Iulius Caesar* vel *Iulius Caesar Divus* vel *Caius Iulius Caesar* primo loco praetexunt, verum eo magis suam inscitiam produnt consulum nominibus non suppletis. Neque minus de vano haustae sunt vulgares operis inscriptiones *de XII Caesaribus*, *de vita XII Caesarum*, *de vita et moribus duodecim Caesarum* aliaeque similes, cum in Memmiano libro omnino nulla appareat (nam barbaram manum saeculi XIV non curo) verusque libri titulus antiquitus ab nonnullis librariis, nunc a nobis debuerit ex insequentium vitarum clausulis et inscriptionibus tamquam postliminii iure reciperari.

2) praefatio ad C. Septicium Clarum praefectum praetorio vel praefectum praetorianarum cohortium, in qua de consilio suo scriptorem docuisse suspicor quae lectorum scire intererat.

3) Caesarum gentile stemma, *στέμμα συγγενικὸν Καισάρων* (uti scriptum fuisse iudicavi p. 283, 8 et 287, 25 vel a Suida vel Suidae auctore). Desiderari a lectoribus talem generis Caesarum descriptionem, vulgaria exempla Suetonii documento sunt eius modi stemmatis instructa. Neque ignorasse veteres id artificium, testis est Tranquillus ipse p. 188, 8.

4) Libri primi, qui de Divo Iulio est, initium. Necessario enim Tranquillus, quem ad modum in reliquis vitis facere consuevit, de Iuliae familiae origine Albana ac Troiana eiusdemque incrementis, tum de Caesarum nomine et genere, postremo de ipsius Divi Iulii ortu futuraeque magnitudinis signis, de puerili institutione et magistris exposuerat. Inde superesse arbitror frustulum p. 286, 9 relatum, quod perperam Broukhusius ex p. 79, 35, Casaubonus adeo ex p. 226, 31—33 derivatum voluerat. De Caesarum nomine Spartianus quoque in Aelio Vero cap. 2 et Servius ad Verg. Aen. 1, 286 Tranquillo auctore usi esse videntur. De magistro ipse mentionem fecit p. 260, 15.

Omnia haec quae modo enumeravimus complectenti facile videbitur integer quaternio deperisse eius exempli, unde nostra omnia propagata sunt. Facta esse ea iactura debet post Lydum qui saeculo VI medio scripsit, et ante IX saeculum quo Memmianus liber scriptus est, omnium ut integerrimus ita et vetustissimus, sed capite et ipse truncatus et tamquam res salva esset, maiuscula littera initiali et versiculo rubricato ornatus.

Distribuit Suetonius opus de Caesarum vita in libros octo; certe nulla videtur esse idonea causa, cur veteri testimonio p. 283, 8 fidem derogemus. Librorum enim Suetonianorum hac in re nulla auctoritas esse potest, postquam titulo una cum principio operis deperdito ipsa quoque descriptio obscurari coepta est. Itaque factum distincti in libros VIII.

est ut in antiquissimo Memmiano codice duodecim vitae nominibus imperatorum distinguerentur omnes, sed non ultra quinque primas Divi Iulii, Divi Augusti, Tiberii, C. Caligulae[2]), Divi Claudii vitas numerandi vocabula servarentur liber primus, liber secundus, liber tertius, liber quartus, liber quintus. Ac ne hoc quidem praetermittendum est, quod in eodem libro Caesares sex primi singulis versiculis litterarum maiorum et rubricatarum incipiunt, sex posteriorum tantum duo, Galba et Vitellius. Procedente tempore malum latius serpsit, cum interruptum numerorum ordinem librarius aliquis ita resarciendum existimaret, ut singulis vitis singulos libros tribueret, id est libros distingueret duodecim. Ea labes iam codicem Mediceum tertium (pl. 68, 7) qui inter minus integros de antiquissimis est, occupavit, ut mirum videri non debeat, quod Vincentius Bellovacensis et Iacobus Magni et alii mediae aetatis scriptores cum vetustissimis editoribus hunc ordinem secuti sint. Sed cum reputaverimus tres Flavios coniunctos librum efficere minorem quam vel unum Tiberium, tresqne 'aestivos' imperatores ne Caligulam quidem aequare magnitudine, comparatis etiam aliorum scriptorum ut Diogenis Laertii rationibus, recte ac merito Isaacum Casaubonum anno 1595 iudicabimus Suidae auctoritati concessisse.

item in capita.

Capitum quoque distinctionem ne silentio transeam, nolui eum quidem ordinem numerandique morem perturbare, quem a scribis quinto decimo saeculo inductum primisque editionibus receptum Erasmus numeris in margine editionis Basiliensis a. 1518 appositis sanxisse videtur in perpetuum; neque is tam ineptus est ut abiici debuerit. Sed nolui tamen nescius esses, lector benevole, reperisse me in Memmiano codice aliam capitum divisionem tam commodam tamque luculentam, ut ipsius Tranquilli manu instituta esse videatur. Eam igitur, paucis modo aliter administratis quae necessario refingenda

2) *Tranquilli librum vitam Caligulae continentem* Lampridius quoque commemorat in Commodo cap 10.

erant, in hac editione accurate expressam esse scito versiculorum initiis reductis.

De vita Caesarum libri octo quo tempore editi, quo principio praediti, qua ratione in libros et capita divisi fuerint, exposuimus; iam dicendum est, quo consilio et quo scribendi genere compositi, denique quibus iudiciis a posteris excepti sint.

Amisso operis initio cum auctorem ipsum de consilio suo laborisque adiumentis disserentem non habeamus, hoc mihi videtur ante omnia ac probe tenendum esse, ut in vitarum scriptoribus, non in historiarum auctoribus collocari se voluerit[3]. Itaque inique faceret, qui prooemia, orationes, morum adumbrationes et si quae solent huius generis altiora et ampliora ab historicis cum rerum gestarum memoria coniungi, a Tranquillo desideraret; talia neque scripsit neque se scripturum recepit, hoc unum secutus ut Caesarum duodecim vitam neque quicquam praeterea componeret. Tale consilium haudquaquam improbandum duco, cum res enarrandae sunt, quarum summa ad unum principem regio quidem nomine carentem sed potestate plus quam regia praeditum delata est; immo laudandum esse existimo, cum scriptorem aliquem video intellexisse hoc se scribendi genere, quod in vitis exponendis versetur, facilius quam historica arte, rara illa et praeclara, et sibi et aliis satis esse facturum.

Sed hoc tamen concedendum est, Suetonianum genus neque ad Taciti Agricolam neque ad Plutarcheas vitas accedere. Primum enim temporum nimium indiligens est, cum non modo ad annorum numeros praeter natalem fatalemque diem nihil fere retulerit, sed ne per aetatis quidem gradus distinxerit eius hominis cuius vitam persequitur, mores corroboratos, immutatos, corruptos; hinc fit ut illius morum tam bonorum quam malorum singula documenta inveniamus multa, sed universi ingenii mox in Operis vitia

3) Id ne Vopiscum quidem latuit, qui in Probo cap. 2 *non ut Sallustios*, inquit, *Livios Tacitos Trogos ... imitarer, sed Marium Maximum*, *Suetonium Tranquillum* etc.

melius mox in peius mutati, denique perfecti ac consummati nusquam plenam imaginem videamus adumbratam. Deinde hoc in Suetonio reprehendendum est, quod rerum publicarum minus diligens fuit quam Caesarum personis dignum videtur. De re publica pace belloque vel aucta vel deminuta, de civium provincialiumque statu, de legibus et magistratibus pauca quaedam et disiecta adnotavit, totus fere in id intentus, ut a Caesaribus suis nihil humani alienum fuisse doceret. Hinc factum est ut in Divi Augusti vita Agrippae et Maecenatis laudes, in Tiberio Seiani scelera verbis vel nullis vel parcissimis illustrarentur; hinc C. Caligulae spurcissimum illud quadriennium integri libri spatium explevit; hinc trium principum rebellio, nisi Taciti historias fortuna servasset, obscurissima foret.

Laborat igitur Suetonianum genus vitiis quibusdam non exiguis, quae cum vitae studiorumque genere scriptoris videntur coniuncta fuisse. Publicis enim muneribus numquam functus nec magis animi quadam magnitudine naturali adiutus, sed libros indefesso studio legere excerpere inter se conferre solitus, facilius singularia et aliquo modo exstantia facta vel dicta animadvertere ac per capita componere quam aequabilem copiosumque rerum ordinem, qui quasi vitae humanae decursum aliquem imitaretur, pertexere potuit. Inde explicare licet, quod quae de eius Illustribus viris supersunt, quoniam sunt hominum litteris deditorum vitae, accedente etiam insigni singularum brevitate, perfectionis speciem habent maiorem; Caesares vero, sive nati sunt et educati ad spem imperandi, sive provecta aetate ad principatum accesserunt, ad unam eandemque fere capitum formulam descripti sunt, ut grammaticum hominem agnoscere tibi videare, qui ex auctorum infinita multitudine notabilia quaeque decerpta et in discretos adversariorum forulos disposita interiecto tempore componere et stilo formare aggressus est.

Sunt tamen his ipsis vitiis laudes coniunctae, quas prudens historicarum rerum iudex maximi faciet: in col-

ligendis rebus eximia ac plane singularis fides et diligentia, in conscribendis prudentia et verborum elegantia rara. De fontibus, ut nunc loquimur, Suetonii nostra memoria multi egerunt vel omnium vel singularum vitarum, ut Schweiger Golbéry Krause Prutz Egger Hirzel Wiedemann, quos honoris causa appello, sed inter omnes convenit, ubique idoneos secutum auctores, numquam consilio, rarissime errore falsa tradidisse. Frequenter scriptores a se consultos nominatim affert, Acta quoque populi et senatus, ipsas Caesarum epistolas autographas p. 76, 22. 197, 1 ad quas ipsi aditus patebat, inspexit, ne libellis quidem sine nomine vulgatis famosisque versiculis neglectis, sed optimos quosque auctores et quantum fieri potuit rebus gestis aequales secutus. Quanta cura in diversitate tradentium vel minutas res tractaverit, exemplo esse potest p. 121 sq. disputatio de loco ubi C. Caligula natus sit. Quam diligenter primarios auctores sequi soleat, documento est Divi Augusti index rerum a se gestarum, quem monumentum Ancyranum dicere consuevimus, non modo commemoratus p. 85, 29, sed per totam Augusti vitam collatus et in usum conversus, ut non raro vel eadem verba remanserint, ut p. 46, 32. 47, 13—17. 57, 37—58, 7. Nonnumquam nimium brevitatis studium fraudi fuit, ut quae discerni et poterant et debebant in unum coniungeret. De iis historicis, quorum libri aetatem tulerunt, Velleium Iosephum Plutarchum nusquam consuluisse videtur, Tacitum si per aetatem legere potuit et legit, id quod p. 186, 26. 196, 37 credibile fit[4]), certe ducem neque in Tiberii rebus tradendis, quod Sievers putabat, neque in rebellione trium principum enarranda secutus est.

In componendis rebus eum fere morem tenet, ut repetitis ex antiquitate familiae vel gentis originibus, ipsius imperatoris, cuius vitam scribit, pueritiam virilem-

4) Multa parum idonea affert Krause de Suetonii fontibus p. 4. 5. 70. Berol. 1831. Male et Niebuhr in praelectt. hist. Rom. 3 p. 204 (aliter p. 28) et Boetticher in lexico Taciteo p. XXII Tacitum putarant post Suetonium scripsisse.

que aetatem usque ad imperii initia annorum ordine exponat, tum vero mores per universum imperii spatium publice privatimque proditos singillatim neque per tempora sed per species virtutum vel vitiorum exsequatur (p. 20, 13. 41, 18; 65, 17) denique rursus temporum ordinem sequens indicia mox futurae mortis ipsumque obitum cum testamenti quibusdam capitibus enarret. Neque tamen eundem semper ordinem in explicandis moribus servavit, sed ubi res postulare visa est, vel a publicis vel a privatis moribus initium sumpsit primumque locum vel minoribus vel maioribus rebus dedit. Per omnia hanc sibi legem scripsisse videtur, ne ulla in re incertam aut suam aut aliorum opinionem sequeretur neque interpositis disputationibus lectorum animos praepararet, sed ubique exempla luculenta proponeret resque rebus coniungeret. Adde miram scribendi brevitatem verborumque parcimoniam, et intelliges recte dici solere, nullum fere scriptorem tam exiguo libro tantam rerum multitudinem ac tot exquisita veteris historiae et vitae documenta comprehendisse.

Dicendi genere usus est simplici ac puro, nullam fere elegantiae laudem affectante nisi singulis in verbis proprietatem, in iunctis perspicuitatem. Praesenti tempore de praeteritis rebus rarissime usus est, ut p. 9, 11. 207, 27. Sed nulli virtuti aeque ac brevitati inservit ob eamque causam eius Caesaris, cuius vitam scribit, nomen rarissime ponit et participia unus omnium maxime non contemnenda arte frequentat.

Apud posteros existimatio.

His igitur virtutibus cum Suetonianae Caesarum vitae commendarentur, mirandum non est magno omnium plausu esse exceptas. Nam non modo frequenter lectitatae et a posterioribus historicis, sive pristinae sive Christianae religioni addicti fuerunt, excerptae et imitando expressae sunt, sed vel ad Graecos pervenerunt et per totam mediam aetatem in usu esse non desierunt. Colligenti veterum scriptorum locos vel nominatim vel tacite Tranquillo debitos apparebit, nullam fere Caesarum paginam testimoniis insequentium scriptorum destitui.

Antiquissimus est Polyaenus, qui excerpta e Divi Iulii et Divi Augusti vitis quadraginta fere annis postquam editae sunt in suis Strategematis 8, 23. 24 reposuit. Cassium quoque Dionem Suetonio studiose usum esse, etsi non confitetur, arguit locus 64, 11—13 quo loco ea quae Suetonius p. 213, 23 patris sui fide in litteras retulerat, tamquam apud historicos inventa repetivit. De Latinis antiquissimus est Tertullianus, Christianus Afer; quo non multo posteriores Spartianus, Lampridius, Capitolinus, Vopiscus Augustae historiae scriptores, si non prorsus contemnendi sunt, Tranquilli imitationi debent. Quarti saeculi scriptores Eutropius, S. Aurelius Victor, Hieronymus et Paulus Orosius tantam copiam verborum Suetonianorum descripserunt, ut vel ad emendationem illorum adhibendi sint; Decimus Ausonius hexametris ter duodecim Caesarum nomina, annos, mortes complexus est.

Omitto Vergilii Lucani Iuvenalis commentatores, sed hoc praetereundum non est, sexto saeculo Ioannem Laurentium Lydum et Ioannem Antiochenum laudabilem operam Suetonii vitis ceterisque scriptis impendisse, Graecos homines; quo tempore in Occidente tanta Latinarum litterarum incuria incesserat, ut cum ingenti aliorum librorum bonorum multitudine etiam Suetoniana opera pleraque perirent et vel de vita Caesarum libri octo, de quibus agimus, non multum abesset quin interciderent.

Diversorum exemplorum origo.

U n u m e x e m p l a r tantae ruinae superfuit, idque vitiis minoribus maioribusque, hic illic lacunis quoque et interpolationibus foedatum[5]), quin etiam integro quater-

---

5) Exempla infra ponuntur. Ne tituli quidem vitarum incorrupti manserunt (certe C. C a l i g u l a non esse a manu scriptoris constat) quamquam multo peiora ab editoribus admissa sunt, ut C a e s a r, O c t a v i a n u s etc. Ceterum scriptum fuisse videtur id exemplar binis laterculis, versiculis litterarum XVIII vel XIX, quod coniicio e loco p. 197, 5 ubi omnes libri habent:

maxime non mediocre studium
maxima etc.

nione ab initio mutilatum. Id exemplar, conservatum ut ego existimo in Francia imperante Carolo Magno, quo principe veterum litterarum novum studium exarsit, multiplicatis exemplis describi coeptum, eorum quae ad nos pervenerunt omnium communis origo et quasi parens factum est. Itaque saeculo nono[6]) prima post migrationem gentium reperiuntur vestigia operis de vita Caesarum lecti et in usum conversi. Et circiter annum quidem 830 Einhardus in recessu Seligenstadensi in saltu Odanwald vitam Caroli Magni conscripsit, Suetonii Caesaribus et praecipue Divi Augusti vita tam strenue usus, ut non modo omnem libelli descriptionem sed etiam integras haud raro sententias inde repetiverit, et nonnumquam, ut iam Casaubonus iudicavit, imitandi studio suae historiae veritatem transgressus esse videatur. Eodem saeculo VIIII medio Servatus Lupus epist. 91 p. 137 ed. Baluz. Suetonium Tranquillum de vita Caesarum, qui apud Fuldenses in duos nec magnos codices divisus exstaret, sibi mitti iussit, quoniam in sua vicinitate (fuit autem abbas Ferrariae in dioecesi Galliae Senonensi) nullum inveniretur exemplum. Postremo superest hodie quoque Memmianus codex omnium qui inventi sunt et antiquissimus et optimus, qui nunc Parisiis asservatur numero 6115 distinctus, sed olim in Turonensi S. Martini coenobio Alcuini doctrina nobilitato exstabat, saeculo VIIII exeunte scriptus.

Insequentium scriptorum digni sunt qui propter familiaritatem Suetonii nominentur Ioannes Saresberiensis in Policratico S. XII, Vincentius Bellovacensis in

---

et p. 105, 24 ubi in Memmiano libro sic scribitur:
aucorum senatorum ino-
P pia etc.
Illic integrum vocabulum, hic unam litteram primo loco versiculi motam arbitror.

6) Maxime notabile est Paulum Diaconum Suetonii plane ignarum videri; (Hist. misc. 6, 16. 7, 20. 9, 2 ex Orosio descripta) neque enim dubito quin si hunc novisset, in consarcinanda sua anno circiter 780 Historia Miscella uberrimos hinc fructus decerpsisset.

Speculo historiali S. XIII, Iacobus Magni in Sophilogio S. XIV.

Exemplorum typographica arte multiplicatorum, quas editiones appellare usu receptum est, antiquissima sunt Romana duo, anno 1470 emissa (alterum Sextili mense et Ioannis Antonii Campani cura, foliorum 125, alterum Decembri ex recognitione Ioannis Andreae Aleriensis episcopi foliorum 107) et Venetum unum foliorum 162 anno 1471 vulgatum. Hae tres editiones, principes appellandae, cum ex scriptis codicibus pro se quaeque expressa sit, etsi in multis rebus inter se differunt, cum exempli causa in Veneta editione Graeca verba ubique omissa sint, in Romanis capitum descriptio a vulgari discrepet, in universum tamen iudicanti simillimae inter se et recentissimorum pessimorumque librorum, quales sunt Perizonianus et Harlemensis, propago dicendae sunt. Editiones principes.

Posteriorum editorum prae ceteris propter receptas e melioribus libris emendationes laudem consecuti sunt Philippus Beroaldus a. 1493 et 1506, Desiderius Erasmus a. 1518, Robertus Stephanus a. 1543, Isaacus Casaubonus a. 1595 et 1610, Ioannes Augustus Ernesti a. 1748 et 1775, Franciscus Oudendorpius a. 1751. Etsi editiones non correxerunt, tamen vel in commentariis Suetonianis vel aliis opusculis bonas librorum lectiones prolatas commendaverunt hi fere: Angelus Politianus, Ioannes Baptista Pius, Henricus Glareanus, Hadrianus Turnebus, Theodorus Pulmannus, Laevinus Torrentius, Iustus Lipsius, Ianus Gruterus, Caspar Barthius, Claudius Salmasius, Ioannes Georgius Graevius, Iacobus Gronovius, Petrus Burmannus. Corrigendi officio, cum veteribus libris destituerentur, plerumque non male functi sunt divinando Marcus Antonius Sabellicus a. 1490, Ioannes Baptista Egnatius a. 1516, Sigismundus Gelenius a. 1533 et 1546 (hunc enim repetitionibus Erasmianae editionis Basiliae factis praefuisse existimo). Posteriores critici.

Scriptorum librorum per universam Germaniam et Galliam et Italiam ingens numerus reperitur, eorumque Codicum multitudo.

multi ab editoribus vel leviter inspecti vel diligenter collati sunt. Sic ut exemplis utar, Parisiis in Imperiali bibliotheca libri XXIV numero servantur, per Alamanniam Basilienses, Friburgenses, Turicenses singulos, Bernenses (non Bremenses) duos habent. Sed in tanto numero pauci sunt, quorum collatione hodie Suetonianus liber adiuvari posse videatur. Et antiquitate et integritate reliquos, quotquot adhuc innotuerunt, omnes longe superat et quasi obscurat Memmianus liber Parisinus 6115. Itaque paulo copiosius de eo dicendum existimo.

Codex Memmianus. Prodiit, ut iam diximus, e Turonensi bibliotheca (inscripsit enim saec. XIII bibliothecarius aliquis: iste liber est de armario bī martini tūr) anno circiter 1562 per turbas, ut ego existimo, Hugenoticas pervenitque in bibliothecam Henrici Memmii (de Mesmes) supplicum libellorum in regia magistri. Nam quod Robertum Stephanum in emendanda editione Parisina anni 1543 Memmiano codice usum esse Graevius aliique voluerunt, id falsum est[7]). Primus, quantum investigare potui, Memmiano codici operam dedit Hadrianus Turnebus a. 1564, qui in Adversariorum parte media lib. 13—24 Errico Memmio dedicata, neque tamen eius nomine librum appellare ausus, multa inde prolata commendavit. Similiter et Petrus Pithoeus[8]) et Ioannes[9]) Obsopoeus, cum

---

7) Lectiones consideranti, quas Stephanus primus in ordinem verborum recepit, apparebit ad manum ei duos libros scriptos fuisse, quorum alterum codicem Parisinum 6116 vel 5802 fuisse arbitror, alterum similem aliquem Medicei primi et Copesiani et Hulsiani, fortasse Parisinum regium 5801. Ad illud genus haec pertinent: p. 63, 26 *et ut unus;* p. 85, 4 *iam tunc;* p. 213, 6 *tamen* omissum; p. 218, 12 *lactassent;* p. 237, 1 *et statuarum;* p. 252, 4 *conatur.* Ad posterius haec: p. 11, 36 *fluminibusque;* p. 37, 1 *et* omissum: p. 142, 6 *caperent;* p. 244, 19 *et methodium.* Memmiani codicis apud Stephanum ego ne vestigium quidem reperi.

8) Pithoeus iam in Subsecivis suis Octobri mense a. 1564 editis nonnulla e 'vetusto et optimo libro' prodidit; plura Casaubonus, qui Pithoeana excerpta a. 1594 per Iacobum Bongarsium acceperat.

9) Barthius aliquoties Vincentium Obsopoeum adiungit, sa-

ad Stephaniana exemplaria Memmiani codicis discrepantiam adnotarent, quorum exemplorum alterum ad Casaubonum pervenit, alterum per manus Casp. Barthii, Gottliebi Kortte, P. D. Longolii et Fr. Augusti Wolf postremo Berolinum delatum est, Memmii possessoris nomen prodere nondum sustinuerunt[10]). Itaque factum est, ut vel Pithoei et Obsopoei codices commemorarentur qui nulli fuerunt, vel pro diversis auctoritatibus numerarentur codices Turonensis, Pithoeanus, Memmianus, qui unus fuit. Postea Casaubonus ad secundam suam editionem corrigendam Iacobi Memmii, Henrici filii, beneficio ipsum Memmianum librum utendum accepit, pauloque post eundem ad Casauboni exemplum a. 1610 impressum Claudius Salmasius contulit, quod exemplum[11]) ad manus fuit Schildio a. 1647, Graevio a. 1672, Iacobo Gronovio a. 1698, Oudendorpio a. 1751, nunc Leidae servatur. Ex Memmiorum possessione quando egregius ille liber in Emerici Bigot, qui a. 1689 mortuus est, bibliothecam no. 196 transierit, non comperi; sed a. 1706 cum reliquis Bigotianis emptus et no. 5984 (ita apud Montfaucon) notatus in Regiam bibliothecam illatus est. Ibi Richardi Bentleii iussu (quem Suetonii editionem praeparatam habuisse noramus e Diario Veneto 18 p. 458, pluribus intelleximus editis a. 1842 Bentleii epistolis, de quibus expositum est in Museo Rhenano 8 p. 13. 21.) Memmianum codicem anno circiter 1719 inspexerunt Ioannes Walkerus et Thomas Bentleius, Richardi ex fratre filius, cuius rei ille mentionem fecit in adnotatis ad Ciceronem de deorum natura 2, 57 in Davisiana editione, hic ad Caesarem de bello civili 1, 1 anno 1742 a se editum.

tis inepte, qui Parisiis non vixerit et Gesnero teste ante a. 1539 mortuus sit.

10) Solus, quantum scio, XV saeculo Dionysius Lambinus in adnotationibus ad Aemilium Probum a. 1568 conscriptis (Cim. 1. Dat. 86. Hann. 51) Erricum Memmium egregium Suetonii codicem ms. domi habere aperte professus est.

11) Inde Salmasiani codicis mentio; ne apud ipsum quidem Salmasium aliter scriptum reperi quam *V. C.* vel *optimus codex.*

Posteriorum qui hunc pretiosissimum librum tractaverit neminem novi. Actum igitur egisse non videbor, quod per caniculares ferias a. 1855 Parisios profectus hunc librum diligentia quantum fieri potuit maxima contuli. Qua in re magnopere me iuvit bibliothecariorum ac praecipue Ernesti Renan humanitas, contubernalis mei amicissimi Eduardi Wölfflin comitas. Quodsi iterum collato Memmiano libro Suetoniani operis emendationem promovere mihi contigit, his viris eius rei maxima gratia habenda est.

Ut de externa specie libri pauca dicam, distinctus est hodie numero 6115 et 'Codex Memmianus' a bibliothecariis inscriptus, ut illis quidem de libri origine et proventu dubium fuisse non potuerit. Constat foliis quaternariis pergamenis 126 per quaterniones complicatis, et ita quidem ut bibliopegi stupore is quaternio qui in Divo Augusto p. 52, 33—69, 36 verba continet *titulis restituit* et quae sequuntur usque ad *vasa Corinthia* post duos insequentes quaterniones collocatus sit. Titulo primore caret, sed falsum est id quod Thomas Bentleius tradiderat, ne maiuscula quidem littera incipere vocabulum omnium primum quod est *Annum*. Quinque enim verba *Annum agens sextum decimum patrem* liquore rubro et maiusculis litteris scripta sunt et principe quidem littera A reliquarum altitudinem aliquantum superante; ut vel hac re eluceat, non in hoc ipso exemplo iacturam primi quaternionis factam esse. Scriptura saeculi VIIII luculenta est, compendiis admodum paucis impedita. Varias manus emendatrices expertus est, quae vel ex alio exemplo vel coniectando pristinam scripturam immutarent. Scribam initio legendi satis imperitum primo libro produnt vocabula integra compendiis superscripta, cum super L. *lucio* vel *lucii*, super M. *marcus* vel *marci* vel *marco*, super P. R. *populi romani*, aliquando super C. *curtius* additum sit. Nonnumquam grammaticum agere conatus est, ut p. 4, 32 ubi ad vocabulum quod est *nutantis* in margine adnotavit *ubique suetonius accusativum IIIe declinationis pluralem in is ponit.*

Memmianum codicem omnium qui aetatem tulerunt integerrimum esse, ab initio omnes intellexerunt et praedicaverunt. Sed tamen cavendum est ne nimiam de eo exspectationem concipiamus et reliquos prae eo omnes contemnamus. Errant enim cum Richardo Bentleio qui Suetonianos codices ad unum omnes ex hoc tamquam primario parente natos voluerunt. Ea opinio adeo falsa est ut ne unum quidem librum, certe eorum de quibus constat, liceat ex eo descriptum dicere. Laborat enim vitiis quibusdam, quorum ceteri libri omnes expertes sunt. Sic verborum plus minusve p. 38, 16 *vallo per*: p. 58, 14 *ipsum*; p. 169, 19 *imperii quarto decimo;* p. 193, 38 *magna iam ordinum frequentia vix repertae Capitolii claves*, *cum ex oratione;* p. 211, 17 *statim;* p. 236, 20 *ac magis;* p. 249, 31 *conspiratione* desideratur in hoc libro, comparet in reliquis omnibus, quod fieri nullo pacto potuisset, si hic liber omnium origo communis esset. Ac si quis non ex ipso Memmiano codice, sed ex gemino aliquo eiusque simillimo reliquos descendisse diceret, ne is quidem recte iudicaret. Magnus enim est locorum numerus, ubi cum Memmiano multi alii eadem corruptela affecti sunt. Sic versiculum qui p. 22, 6 de tribus medius est, non Memmianus modo sed Parisini quoque 5801 et 5804, Mediceus tertius et a prima manu Mediceus secundus (*primum* puto scriptum oportuit) omiserunt, eundem vetustissimus quidam epitomator et Ioannes Saresberiensis 3, 14 ignoraverunt, frustraque fuit Bentleius cum ad margines Memmiani libri alicubi delitescere speraret. Verum nec desiderari potest ille versiculus et alii librorum generi debetur. E diverso verba insiticia *in bonam partem*, quae p. 131, 33 addita sunt ad vocabulum *notos*, Memmianus itemque multi alii libri admiserunt, sed carent eo additamento cum Mediceo primo et tertio aliisque multis libris editiones omnes.

His exemplis satis demonstratum esse videtur, Memmianum codicem non eum esse, unde tamquam e simplici radice reliquorum librorum suboles enata sit. Fuerunt enim iam nono saeculo quo ille scriptus est etsi non toti-

dem librorum discrimina quot temporum decursu facta sunt, at eadem certe genera ac familiae.

Codex Mediceus tertius

In optimis et antiquissimis codicibus post Memmianum iure censetur Florentinus Mediceus plutei 68 numero 7 (ap. Montfaucon 10) Saec. XI. binis columnis scriptus. Tertium vulgo nominant Mediceorum[12]) eorum, quos Iacobus Friderici f. Gronovius ad margines Gryphiani exempli a. 1544 editi collatos possidebat, sed aliqua conscientia praepeditus neque ipse in sua editione adhibuit neque aliis utendos permisit; donec Abrahamus Gronovius patre suo mortuo eas copias Oudendorpio tradidit. Non male collati esse videntur, sed frequenter numeri quibus distinguuntur 1. 2. 3. nescio cuius vitio confusi sunt, qua re eorum librorum auctoritas minus certa fide nititur. Huius igitur tertii praestantiam iam Politianus cognoverat ideoque contulerat a. 1480; nam is Florentinus codex ex D. Marci bibliotheca quem contulisse se ait non alius fuit atque Mediceus 3, id quod ex vitiis illi propriis intelligitur; verba p. 129, 21 *ut quidam putant;* p. 249, 7 *illos sibi reddidisse;* p. 250, 22 *iusserat* deesse Politianus et Gronovius prodiderunt soli. Is igitur liber ad Memmianum proxime[13]) accedit ac saepe solus cum eo vel recta servavit vel corruptus est, cfr. p. 21, 30 *et vi Nicomedi* scriptum; p. 32, 26 et 76, 12 et 92, 31 *libris* et *ingenium* et *eius* omissa. Sed multo saepius a Memmiano desciscit et ad alterum genus, cuius est

eque affines.

Mediceus primus, deflectit, ut vel cum eo solo peccet, ut p. 19, 36 *in dies* et p. 104, 14 *umquam* omittens, vel cum multitudine deteriorum librorum Mediceo primo affinium eadem corruptela laboret: Tornacensem

12) Novem Suetonii exempla Medicea enumerant et Montfaucon et Bandini, plut. 64, 3—9. 66, 39. 68, 7 (Montf. 10) pleraque saec. XV.

13) Eos dico qui constanter comparati sunt. Nam Parisinum 5804 saec. XV. ubique fere cum Memmiano facere deprehendi. Certe Parisinorum solus cum Memmiano p. 3, 8 *Annum agens sextum*; p. 53, 3 *exempli in perniciem;* p. 107, 18 *eam amplius* scriptum habet.

dico, Copesianum, Hulsianum, Bernensem, Palatinos tres, Viterbiensem, Guelferbytanum primum[14]). Hi omnes p. 128, 16 *de caelo venit nobis rex* et p. 168, 33 *rectas facite* quasi interpretandi causa interponunt, p. 224, 7 *incertum sponte an evocatus* scribunt, p. 245, 9 *in provinciis* omittunt.

---

14) Mediceus primus, plutei 66 numero 39, saeculi XI Gronovio videbatur; Bandini saec. XIII ineuntis docet. — Tornacensem codicem pervetustum e monasterio S. Martini ablatum Gulielmus Montioius Anglus anno circiter 1515 Erasmo, Erasmus a. 1530 Glareano dono dedit. Postea tamen a Tornacensibus reciperatus est, cum et Delrio (ad Senecam tragicum p. 239) eum viderit et Torrentius nova eius collatione usus sit. Desiderabatur in eo Domitiani maxima pars a cap. 2. — Henrici Copesii librum nitidissime scriptum Graevius contulit eademque collatione usus est Burmannus. Ad saeculum XIII retulerunt, sed ad XV vel unum illud *quoi* pro *cui* scribi solitum trahit. — Hulsii consulis Hagensis librum, qui item recentioris aetatis fuit, Burmannus adhibuit a Stavereno collatum. Hulsiana bibliotheca cnm a. 1730 Hagae venierit, Haganus ille codex, quem in auctione Longolius emit, postea Harlessius possedit et Wolfius, nunc Berolinensis bibliotheca habet, membraneus foliorum 46 maximorum, idem esse videri potest atque Hulsianus. Mirum tamen quod Wolfius dicit, prima verba esse *Annum agens sextum decimum* et per omnia codicem Memmiano simillimum esse (intellegebat credo Obsopoei collationem, qua et ipsa utebatur) cum Hulsianus *Annum agens Caesar s. d.* habuerit. — Bernenses (Bremenses nulli sunt) duo saeculi XIV, alter olim Danielis et Bongarsii, nunc numero 104 distinctus, alter no. 206 et originis incertae, a Bremio et Ochsnero Wolfii gratia collati sunt, certe per Divi Iulii vitam. Ego cum Steigeri V. C. benivolentia utrumque domi haberem, priore propter incredibilem litterarum exilitatem prorsus abstinui, posteriorem hic illic inspexi. Is Graeca ubique praetermittit in lacuna. — Palatinorum trium codicum, qui illo tempore Heidelbergae fuerunt, nunc Romae custodiuntur numeris Palat. 896 sqq. distincti, excerpta quaedam edidit Ianus Gruterus a. 1611, paene inutilia, cum non aequabili diligentia percucurrerit, sed in locis controversis et suspectis modo inspexerit; fuerunt nisi fallor saec. XIV et XV. — Viterbiensis libri, quem Italus quidam, cuius nomen elutum est, *Perusini aeris fugiens intemperiem . . . Viterbii in propriis aedibus annum agens aetatis XXVIII*

Codex Vaticanus Lipsii.

Difficillima res est de Vaticano codice quodam, e quo paucas lectiones a Lipsio collectas Pulmannus a. 1574 edidit. Eiusdem libri Lipsius ipse in Antiquis lectionibus et in Electis mentionem fecit, tresque lectiones a Pulmanno non positas Torrentius protulit[15]). Fertur sine distinctione capitum scriptus esse, cum notis (?) et tres priores tantum libros, Divum Iulium Divum Augustum et Tiberium, continuisse, amisso ut videtur altero tomo. Quamquam Lipsiana excerpta tam negligenter facta sunt,

---

a. 1460 transcripsit, postea I. Ang. Hemandus, tum Io. Manesserius, nunc Parisina bibliotheca no. 5806 possidet, collationem Casaubonus a. 1595 Genevae instituit miroque eius amore captus supparem dicere ausus est Memmiano. Sed convenit ei omnium maxime cum Palatinorum primo; nam p. 3, 8 *Iulius Caesar Divus annum agens;* p. 151, 19 *copreis XL tropheis;* p. 201, 36 *per tres menses;* p. 234, 32 *e Caesaris ministris*, hi soli codices scriptum habuerunt. Eundem tamen Palatinum Gruterus quoque plurimi fecit et nominavit aliquando librum simplicem et innocentem. Fuit tamen secundus aliquanto sincerior. Tertius ad codicem aliquem propaginis Paris. 6116. Med. 2. etc. contaminatus esse videtur, e. gr. p. 214, 16. — Guelferbytani primi, Gudiani 268. saec. XI (?) paucas quasdam lectiones Wolfius prodidit a Langero submissas. Sed desidia sensim obrepente in C. Caligulae et Divi Claudii vitis rarissime, in Neronis semel, in posterioribus ne semel quidem vel huius libri vel aliorum mentionem fecit. — Torrentianorum codicum unus alterve hic foret commemorandus, si Torrentio codices suos quatuor saepius nominatim distinguere placuisset; iam vero ita loqui solet: 'codex unus, haud malus, optimus, noster, pervetustus, libri duo, quatuor' et similiter, ut eius labor hodie paene inutilis sit. — Parisinorum codicum praeter Viterbiensem hic nominandi sunt no. 5801 saec. XII optimus, quem Casaubonum quoque inspexisse probant omissa p. 182, 20 verba *alteri pluris aliquanto rosaria;* tum Notre-Dame 188 saec. XIII, excerpta continens; postremo no. 5805. 5810. 6117. saec. XV.

15) Pauculae adnotationes e Vaticano codice a Politiano a. 1480 factae huncne Vaticanum an alium spectent equidem ignoro. Fulvii Ursini e V. C. excerpta, quae dicit, plerumque commenticia sunt, ex Erasmi Stephani Torrentii editionibus conficta. Nimis timide de eius fide dubitarunt Iac. Gronovius et Oudendorpius. Raro non mentitur, ut cum '*capita*' commemorat p. 71, 16.

ut saepe per decem vel duodecim deinceps capita ne una quidem varietas proferatur, in secundo et tertio libro integrae p. 59—85 et p. 110—118 silentio transeantur, tamen vel in his miseris speciminibus vestigia praeclarae indolis insunt manifesta. Sic p. 38, 16 et 25 *magno intervallo per* et *Aemilio Papo* solus utrumque recte habet; omnium maximum sit, quod p. 12, 1 lacunam explere videtur numero *CCCC* addito, qui et ipse apud Eutropium exstat. Operae igitur pretium faceret qui hunc Vaticanum codicem requireret inventique apices omnes rimaretur et cum vulgatis componeret. Bibliothecae Vaticanae numeri ad Suetonium spectantes hi sunt: 1860. 1904—1915. 2966. 3335. 3336.

Codex Parisinus 6116 eiusque similes.

Interim non negligendum est tertium codicum genus, ad quod referendi sunt codex Parisinus 6116 a me diligenter examinatus et Mediceus secundus apud Oudendorpium, tum incertae originis excerpta Lislaeana, Cuiaciana, Bongarsiana, Vossiana[16].

16) Codex Parisinus numero nunc 6116, in XII libros divisus, nullis capitum intervallis, incipiens sic: *Gaii Suetonii tranquilli de vita cesarum lib. I. Incipit divus Iulius. Annum agens cesar,* in fine *Sidonii* (i. e. Ausonii) *versus. Cesareos* etc. continens, saeculo XII scriptus, supra versus et in marginibus secunda manu multifariam correctus, ad manum fuisse videtur iam Stephano a. 1543 et Turnebo qui per tota Adversaria multa inde protulit, certe Casaubono, qui ad Divi Iulii cap. 78 perantiquum appellavit. Contuli ego mense Augusto 1855, cum de vetustioribus Parisinis hunc Memmiano dissimillimum esse expertus essem. — Codicem Mediceum secundum, plutei 64 numero 8, foliorum quaternariorum 72, variis lectionibus marginalibus oppletum, saec. XIII ineunte scriptum, Iacobus Gronovius contulit, adhibuit Oudendorpius. — De Excerptis impedita res est. Primum nominandus est Hier. Groslotius Lislaeus Aurelianensis. Is igitur excerpta e codice aliquo ad Lipsium mittenda curavit, quae ille accepisse negavit a. 1587, vide Syllogen Burmannianam I p. 347. 359. Idem Casaubono a. 1595 schedas tradidit, ex eodem ut videtur vetere codice decerptas. Eum codicem Cuiacianum fuisse et a Bongarsio collatum, certis argumentis probari posse confido. Lipsius enim in adnotatis ad Suetonium a Burmanno editis Cuiacii MS. saepius commemorat et superest in Lei-

Hoc genus haud dubie vehementer corruptum est, cum intra paucas paginas, ut exemplo utar, p. 244, 23 verba *sponte in Catthos* et quae sequuntur usque ad *duas;* p. 249, 5 et p. 250, 3. 4 Graeca omnia; p. 250, 32 *commendanti* omittat; p. 248, 34 *intra urbem* interpolet; p. 243, 24 *in thermis;* p. 247, 34 *e remotioribus* et *tribunos;* p. 248, 28 *et accusati et accusatores* scriptum ostendat. Nihilo minus tamen non plane spernendum est, immo cum antiquissimo per se cohaesisse intelliges, postquam reputaveris non modo Memmiani libri scripturam saepe eo solo confirmari, sed vel Memmiano et

---

densi bibliotheca Cuiaciani codicis collatio Lipsii manu ad margines editionis 1574 apposita, ut collationem a Groslotio Lipsio transmissam appareat non perisse. Iam et Groslotius (in Burmanni sylloge I p. 358) Bongarsium ait pro *senatumque* p. 175, 24 coniecisse *scenamque*, et Casaubonus *citharae* p. 175, 26 dicit Bongarsium e codice Cuiaciano enotasse (itemque p. 224, 7). Atqui reperio *ἴσ. scenamque* et *citharae* scriptum et *incertum sponte* deletum in Excerptis Bongarsianis, id est in Bernensi exemplo editionis 1574, cuius ad margines Bongarsius perpetuam collationem codicis alicuius adscripsit. Eum codicem in Bernensi exemplo Bongarsius saepe obscure significat *Sic V. C.* adscribens, bis tantum ad p. 164, 14 et 24 *proxima* et *gestatione* adnotat *Sic Cu.* Cuiacianum igitur codicem a Bongarsio anno circiter 1580 collatum eiusque collationis exempla ad Groslotium, Lipsium, Casaubonum pervenisse existimo. In tanto testium numero nonnulla turbata esse non est mirandum, sed alter altero propius ad Bongarsiana mea accedere solet. Sic p. 240, 33 Bongarsius e codice excerpserat *pellibus al. paludibus;* id ipsum refert vetus Lipsii, *pedibus vel paludibus* habere fertur Cuiacianus, Lislaei codd. pars *pellibus* pars *paludibus*. Item p. 139, 23 *speculatoribus* habet Bongarsii autographon et Cuiacianus apud Casaubonum, *saepeculatoribus* habere dicuntur excerpta Groslotiana apud Casaubonum et Cuiaciana apud Burmannum. Quidquid id est, is codex multis nominibus nobilitatus simillimus est Parisino 6116 et magis etiam Mediceo secundo. — Eademque res est cum excerptis Vossianis, quae Isaacus Vossius ad editionem a. 1592 in Leidensi bibliotheca servatam adscripsit. Ea sive e Mediceo aliquo codice ut Oudendorpius existimavit, sive ut equidem putare malo ex Anglico aliquo desumpta sunt, pertinent ad id tertium genus, de quo dicere instituimus.

reliquis omnibus corruptis in hoc solo recta superesse. Hoc ut compluribus exemplis demonstrem, huic generi librorum debetur p. 22, 6 integer versiculus, p. 108, 2 verbum *creditur;* p. 164, 6 pronomen *qui*; idem additamentis liberum est p. 45, 21 *patre;* p. 141, 1 *omnem;* p. 150, 23 *domo;* p. 204, 24 *sui*[17]); Graeca optime servavit p. 84, 3 προπέμψατε; 168, 33 τρώσας; singula verba integra praebuit p. 16, 12 *et fugientem;* p. 34, 20 *Cascae;* p. 38, 25 *Papo;* p. 56, 10 *recensum;* p. 56, 37 *circove*[18]); p. 97, 11 *sinistra*[19]); p. 103, 32 *remotus;* p. 147, 13 *novi;* p. 159, 10 *exciente*; p. 176, 21 *admissis a;* p. 183, 27 *rete;* p. 183, 31 *alia;* p. 209, 10 *Ferentio;* p. 242, 32 *initia;* p. 247, 22 *Paeti;* p. 252, 4 *conatur.*

Hi igitur libri, de quibus exposui, ad emendationem ut idonei ita necessarii esse videntur. Reliqui quorum ingens est multitudo, novicii et a grammaticis correcti, auctoritatem habent nullam. Nusquam enim ex antiquitate ullam lectionem servarunt quae non in Memmiano aut in duorum generum vetustioribus exemplis scripta exstet. Fit tamen nonnumquam, ut feliciter coniectando vel in uno libro novicio vel in compluribus aliquod vitium sublatum sit, ideoque ab eo qui singularum correctionum auctoritates persequitur pro Sabellico aut Beroaldo appellandus sit codex Cortianus vel Basiliensis, id est ignotus quidam grammaticus saeculi XV, cuius haud improbabile commentum in hunc vel illum librum devenit. Codices saec. XV

Hoc ut exemplis aliquot illustrem, primum lacunas commemoro per Divum Iulium in omnibus libris bonis et antiquis repertas. Unum vocabulum p. 14, 37 excidit, quod e Cicerone reciperari debuit et reciperatum denique est a. 1596, verbum *regnandi;* verum XV saeculo

17) Huc fortasse aliquis referat etiam p. 11, 21 *perfecitque utrumque;* p. 62, 15 *solere.*

18) Id nunc praefero propter p. 287, 14.

19) Ita enim scribi oportuit secundum Monum. Ancyranum 2, 44 ubi Augustus *quos* inquit *sinistra fortuna mihi eripuit.*

magistri aliquot de coniectura vel *regni* vel *imperii* supplere maluerunt, quod utrumque in principes quoque editiones transiit. Eam lacunam quae p. 26, 19 complura verba absorpsit, grammaticus quidam saeculo XV tam commode resarsit, ut in eius coniectura acquiesci potuerit. Receperunt codices Perizonianus, Parisini 5809. 5811. 5814 et editiones Romanae principes. Difficilior visus hiatus p. 36, 20; explere studuerunt sex septem magistri alter altero probabilius, omnium pessime is cuius commentum in Parisino 5809, Turicensi, Cortiano inventum postremo in editionibus subsedit. Contra facillima res fuit in restituendo eo loco, qui p. 24, 34—36 lacuna hiabat, supersunt enim verba elapsa in commentariis Caesarianis. Tamen non comparent nisi in Parisinis quattuor 5803. 5812. suppl. Lat. 140. Sorbonne 914, in Basiliensi et Vindobonensi 183, itemque cum levi varietate in margine Medicei primi et in Parisino 5810, ex editionibus in Lugdunensi a. 1508. Alius quidam magister pauciora verba haec *ceteri quam bene atque emendate* satis esse ratus Parisino 5805, a. 1453 scripto, et Beroaldo a. 1506 persuasit.

Neque minus noviciorum librorum auctoritas eo infringitur, quod non certa et constanti aliqua affinitate cum antiquis exemplis coniunguntur, sed diversorum exemplorum collatione contaminati modo ad hanc modo ad illam librorum stirpem pertinere videntur. Sic Basiliensis codex F I 12 et Vindobonensis 183 (Vind. 1. appellavit Oudendorpius) qui libri inter se tam similes sunt ut pro uno haberi possint, accedentibus reliquis similibus, Perizoniano, Harlemensi, Corsendonciano, Nonniano, Lindenbrogiano, Ferrariensi, Vratislaviensibus duobus[20]), Parisinis 5812. suppl. Lat. 140. Sorb. 914. tribus-

20) Perizonianus codex notis marginalibus oppletus a. 1545 Roma Vesaliam delatus est, tum a Guil. Noomsio ad Iacobum Perizonium, postremo in Leidensem bibliothecam pervenit. Usi sunt Burmannus et Oudendorpius. — Ut Perizonianus codex ad Romanam editionem Io. Andreae proxime accedit, ita editioni principi Venetae nullus similior est Harlemensi in bibl.

que editionibus principibus plerumque cum tertio genere faciunt, quod supra Par. 6116. Med. 2 etc. efficere dixi, ut cum p. 207, 10 *maiora et tristiora;* p. 208, 34 *gibbus vel caro;* p. 214, 16 *et apud Culiternam* scriptum habent; p. 229, 21 *sedentem;* p. 236, 26 *ad extemporalitatem usque* omittunt. Iidem tamen libri quod p. 217, 27 *factionis suae;* p. 238, 11 *adverso rumore;* p. 243, 20 *quid sibi* habent; quod p. 248, 34 *intra urbem* omittunt; p. 117, 24 *praecipitandum;* p. 240, 1 *in servos* addunt, ad secundum librorum genus, cuius sunt Mediceus 1, Tornacensis etc. correcti sunt, non aequaliter quidem omnes, sed ut fors ferebat modo plures modo pauciores, tum rarius tum crebrius.

Plane eadem res de his quinque codicibus Pinelliano, Foucaultiano et Friburgensi, tum de Cortiano et Vindobonensi 2[21]) dicenda est, nisi quod aliis locis et ab aliis

---

publ. quem Phil. Rullaeus et Franc. Oudendorpius Graevii Burmannique gratia contulerunt; sub finem Divi Iulii deest tota pagina. — Corsendoncensis collegii itemque Alvari Nonnii medici codicibus usus est Theodorus Pulmannus a. 1574. — Frid. Lindenbrogius codicis nescio cuius specimina Casaubono donavit a. 1596. — Librum Ferrariensem i. e. qui fuerat olim Io. Bapt. Panaeti Ferrariensis, Torrentius a. 1578 consuluit. — Vratislaviensium librorum in bibl. Rehdigeriana positorum C. E. Chr. Schneider in programmate a. 1817 excerptas quasdam lectiones edidit, sed (nescio cur tam sinistro consilio usus) tantum eas quas nemodum in aliis libris observasset.

21) Ferd. Pinelli Itali librum a. 1569 Obertus Gifanius Venetiis contulit; eius collationis rarissima specimina Torrentius dedit, paulo plura Ioannes Schefferus in Miscellaneis Observationibus t. IX p. 328 sqq. — Codicis cuiusdam Romae a. 1444 scripti, qui Nic. Ios. Foucaulti († 1721) fuit, ex a. 1737 bibliothecae senatus Lipsiensis Rep. I. fol. 9. est, non indiligentem collationem Baumgarten Crusius repeti iussit I. p. XV. — Friburgensem codicem eum dico, quem olim signo 'P. 60' distinctum senilis manus *Ios. P.... Mog.* 23 *Nov.* 1818 *indubie prorsus manu saec. duodecimi* scriptum persuadere voluit, tum Iosephus Lassberg Moguntiaci emit, postea (anno circiter 1830, cf. Golbéry notice sur Suétone p. 11) Io. Leon. Hug celeberrimus theologus suo sibi aere comparavit et testa-

magistris correcti sunt. Interdum cum secundo, nonnumquam cum tertio librorum genere ita consentiunt, ut ex utroque conflati esse debeant. Verba *iactavit* p. 68, 27; *defuit stanti* p. 163, 28; omissum *Catuli* p. 199, 22 et *in provinciis* p. 245, 9; additum p. 237, 5 *natam* secundum genus produnt; omissa p. 11, 21 *perfecitque utrumque*; p. 20, 21 *diligenter ac raderetur;* p. 48, 8 *delictorum*; p. 62, 15 *solere;* p. 102, 30 *Archelaum Cappadocem* exempla sint cum tertio genere affinitatis.

Codices excerptorum.

Postquam exemplorum et formulis et calamo scriptorum mentionem fecimus non nimium levem, paucis commemoranda sunt Excerpta quaedam e Caesaribus facta; videntur enim vel haec ad criticen factitandam aliquod momentum conferre posse, tantoque maius quanto antiquiora sunt. Eius igitur generis tria exempla novi, Lipsiense a Theod. Moebio in Schneidewini Philologo I p. 636 sqq. descriptum, Parisina duo a me a. 1855 inspecta. Et Lipsiensis quidem codex, senatorius ille Rep. I. 4. 48 saeculo XIV scriptus et initio mutilus, eadem Excerpta continet, quae in Parisinorum altero no. 8818 saec. XI. integra et emendate scripta reperiuntur. Initium hoc est: *Ex Libris Suetonii Tranquilli de vita Caesarum. Iulius Caesar questor adhuc gades hispaniarum cum venisset visa apud herculis* etc. p. 5, 20. Sequuntur ex omnium Caesarum vitis, praeter Claudii

---

mento a. 1846 Friburgensi bibliothecae legavit. Eum codicem Theodori Bergk benivolentia ad me missum examinavi et reliquis sui generis paulo meliorem esse deprehendi. Scriptus est charactere Romano, qui imperitos facile fallat, saec. XV. — Cortianus codex uno folio mutilatus, in quo scriptae erant p. 239, 29 — 242, 8, ceterum picturis numismatisque eleganter ornatus quin item saec. XV scriptus sit noli dubitare. Tales multos Parisiis vidi. Fuerat Lyseri contulitque ad exemplum Genevense a. 1611 Gottlieb Kortte, cuius labore et Ernesti et Oudendorpius usi sunt. Quo delatus sit et codex et collatio, ignoro. — Vindobonensem 2, ut Oudendorpius appellavit, 184 ut bibliothecarii distinxerunt, saec. XVI ineunte scriptum, contulit Oudendorpii gratia van Swieten nobilissimus medicus ad exemplum Iunckerianum a. 1722.

Galbae Othonis, narratiunculae quaedam dictorum vel factorum memorabilium. Postremo adduntur de Traiano et Ioviano pauci versiculi ex Orosio[22]) descripti. Codice Suetoniano usus est is qui hoc florilegium compilavit antiquissimo, qui plerumque cum Memmiano et virtutibus et vitiis conspirabat, verum nonnumquam integrior illo fuisse videtur. Sic quod legitur in hac epitome *turpius pereo* pro *turpiter* p. 195, 38, id codici nondum lacunoso debetur; fortasse etiam omissum *quo* p. 72, 18 nondum interpolato. — Alter codex Parisinus, 'Notre-Dame 188' inscriptus et a multis inspectus, saec. XIII conscriptus est multorumque tam poetarum quam oratorum Latinorum modo continua capita modo decerptos flosculos continet. Ac Suetoniana compilatio multo uberior quidem est superiore, sed haud aeque eleganter facta, cum nunc pleni instar apographi esse possit, nunc multarum paginarum, ut p. 3—18; 38—46; 78—97; 118—124; 155—162; 167—173 nulla aut vix tenuia quaedam vestigia reliquerit. Adhibuit scriptor codicem in XII libros distributum et Medicei primi simillimum, ut haec exempla demonstrant: p. 5, 27. 28 *concitaverunt* et *potiundi*; 30, 10 *mirabilem;* 75, 35 *eloquentiae;* 195, 26 *coram se.* Illud quoque non indignum memoria duco, haec utraque excerpta pro integro Suetonio[23]) ad manus scriptoribus duobus mediae aetatis *φι-*

22) Praeter Suetonium et Orosium non video cur plures libros is scriptor adhibuisse dicatur, neque ulla est causa cur Suetonii exemplum statuas ei ad manum fuisse miro quodam modo concinnatum, quo et ipso Orosius usus sit. Quaecumque a Tranquillo aliena sunt, Orosio debentur. Maximum sit p. 183, 27 *retibus aureis quae funibus purpureis vel coccineis extrahebantur*, ubi Orosiana *retibus aureis quae purpureis funibus extrahebantur* necessario substituenda fuerunt, quod in Suetoniano exemplo corrupte *veste aurato* scriptum exstabat. Sic enim Memmianus. Item p. 22, 6 versiculum integrum ignorat cum Memmiano.

23) Ceterum non nego Orosio quoque auctore Saresberiensem Suetonii verba afferre ut 8, 18 et 19. Semel neque sine cautione per se nominatim appellavit Suetonium,

λολογικωτάτοις fuisse, et illa quidem Ioanni Saresberiensi, qui Policraticum suum a. 1161 scripsit, haec Vincentio Bellovacensi, qui a. 1244 Speculum suum historiale absolvit[24]) et in libris VI—X dimidiam fere partem illorum excerptorum repetivit.

Eutropius, Victor, Orosius, Lydus. Postremo loco commemorandi sunt ii scriptores, qui Romano imperio nondum everso Suetonianum opus legerunt atque inde tamquam ex copioso flumine canales suos derivaverunt. Qui cum multo antiquiores sint omnibus libris superstitibus, dubiis lectionibus nonnumquam sua auctoritate magnum pondus conferre possunt, Eutropium dico, Victorem, Orosium et Lydum. Id ut aliquot exemplis demonstrem, Eutropius lectionem *duodecim* p. 237, 18 confirmat per aliquot saecula vitii typographici gratia ab editoribus spretam, verborum ordinem p. 241, 10 *congessit quantas* vindicat, p. 12, 1 Vaticano codici lacunam explenti patrocinatur; Aurelius Victor p. 238, 6 *virum* recte omitti docet et p. 195, 38 vetustis Excerptis *pereo* praebentibus calculum adiicit; Orosius vocabulum *omnium* p. 109, 9 aliena manu inculcatum esse docet; Lydus in suo exemplo p. 56, 37 *circove* lectum esse prodit. Quaedam lectiones ex his scriptoribus vel nulla Suetonianorum librorum auctoritate accedente videbantur recipien-

---

de Fortuna Galbae scribens 5, 4; et mirabere credo mecum enumeratos 8, 18 extr. deinceps *Suetonium*, Q. Curtium, Cornelium Tacitum, T. Livium, Serenum *et Tranquillum.* De Vincentio quaerere operae non fuit.

24) Ioannis Saresberiensis conferenda sunt capita 1, 7. 1, 13. 2, 10. 3, 14. 4, 8. 8, 7. 8, 19. Epitoma illa usum esse, multis rebus probatur ut defectu versiculi p. 22, 6 et nominis *Crassus* p. 171, 2; tum lectionibus his p. 72, 18. 25 *loco stomachus* et *buccatas;* p. 182, 35 *testiculis;* p. 229, 21 sqq. *debilis; orantibus; defuit eventus;* p. 240, 35 *factum quod sibi esset paenitendum.* Vincentium Bellovacensem alteris excerptis usum esse arguunt scriptionis differentiae hae: p. 23, 33 *Eloquentia mirabili*; 27, 31 *lasciviendi passim;* 62, 29 *suis serio;* 63, 32 *ita amicos;* 72, 33 *bibit. Sed pro potione;* 104, 7. 9 *in quaestura* et *sestertia decem;* 106, 12 *animum vertit. Satis;* 111, 33. 37 *et Cassium* et *non solum;* 128, 26 *inter duos fratres* etc.

dae esse, ut p. 234, 4 *salutatur* e Victore, p. 154, 8 *aquilae* ex Orosio. Addent fortasse alii p. 11, 37 *centena* ex Eutropio, p. 154, 9 *moverive*, p. 161, 6 *Christo*, p. 189, 33 *milia funerum* ex Orosio.

Enumeravi quibus adiumentis criticis ad emendandos Caesares critico uti liceat; sed ne sic quidem vulneribus vel omnibus vel gravioribus medendi copia facta est. Restant multa, quae nulla umquam ars humana sanare posse videtur, lacunas dico et interpolationes vetustissimis temporibus factas et in omnia exempla nostra transmissas. Lacunas complures supra indicavi, praeterea addendae sunt hae maiores et minores p. 10, 15. 58, 2. 83, 12. 89, 18. 108, 4. 130, 36. 131, 32. 163, 28. 168, 21. 172, 13. 187, 17. 27. 202, 3. 220, 30. 231, 25. 232, 23. 239, 1. 242, 37. 250, 36. Ad eas explendas sensus reperiri possunt plus minusve probabiles, verba reciperari non possunt. Multo facilius interpolationes inventae sunt hae p. 14, 33. 40, 31. 109, 31. 123, 19. 132, 36. 178, 24. Omnium codicum vitia.

Multa inseri poterant huic prologo de singularibus quibusdam rebus ad syntaxin et orthographian Tranquilli pertinentia, sed cum festinandum sit, pauca modo et quasi per saturam addo. In subiungendis temporibus orationis obliquae interdum praesenti utitur, ubi imperfectum exspectabas. Sic p. 10, 31 *elegit — ut sit;* p. 61, 27 *visum est, ut qui perferunt — exigant, possint;* p. 63, 20 *censuit — de iis qui — edant;* p. 97, 25 *recusavit — ut unus proclamaret: aut agat aut desistat! alter coram exprobraret — polliciti sint — praestet:* p. 135, 4 *iactavit ne — possint.* Sed magis etiam est mirandum, quod tempore perfecto et imperfecto non raro promiscue usus esse videtur: p. 11, 1 *non temperavit quin — iactaret ac — responderit;* p. 18, 10 *confluxit, ut — manerent — ac saepe elisi exanimatique sint;* p. 107, 36 *obtrectavit ut — elevarit et — increparet;* p. 115, 36 *experiebatur quae — fuisset, quid — sint;* p. 146, 21 *consensit ut — convocarent, quidam — censuerint:* p. 150, 17 *nec dubium est (quin) reliquerit ac — nuncuparet:* p. 226, 20 *rediit —* De coniunctivo observatio.

ut qui — obligaret — et descenderit. Sic enim libri. Quae exempla eo libentius congessi, quod nonnulla temere in hac quoque editione ad regulam artis correcta sunt.

Orthographica. In orthographicis rebus non vulgarem rationem observavi, ut certum aliquem scribendi modum vel vetustiorem vel recentiorem mordicus retinerem et ludimagistri instar per totam editionem inculcarem (hoc enim legentibus relinquendum duco, qui quidquid oculos offenderit emendare scilicet poterunt) sed ubique librorum auctoritati obsecutus sum. Quodsi negari non potest, unum eundemque scriptorem intra unius paginae spatium *deum* et *deorum*, *vectigalium* et *vectigaliorum*, *quibus* et *quis*, *aedes* et *aedis*, *tres* et *tris*, *vetere* et *veteri*, *dextra* et *dextera*, *adolescere* et *adulescentes* et multa similia ad idem exemplum scripsisse, quidni *nactus* quoque et *nanctus*, *sed* et *set*, *conlega* et *collegium*, *adferre* et *allatus*, *comparavi* et *conponantur*, *coloniis* et *colonis*, *obiit* et *obit* et innumerabilia id genus alia idem scriptor admiserit, vel auribus vel iudicio vel casui obtemperans? Nam admodum pauca in his rebus scimus et plura discendi facultas tamdiu adempta erit, quamdiu consequentes esse, ut hodierno verbo utar, id est opiniones et praeiudicia sequi, quam vetustatem explorare malemus. Numquam perspecta esset Notkeri et Sangallensium illa regula, qua modo *bruader dohter got*, modo *pruader tohter cot* scripserunt, nisi summa cum fide eorum scripta expressa essent. Est igitur vehementer optandum, ut tandem aliquando puerile illud consequentiae studium valere iubeamus et has quoque minutias ad libros exigamus. Fidissimum ducem habemus in Suetonio Memmianum codicem, cuius orthographica consuetudo ad libros palimpsestos proxime accedit; cum igitur ducem, ubicumque fieri posse[25]) vi-

25) Sequi nolui in aperte falsis ut *provintia*, quod Niebuhr probavit, nummi lapidesque damnant. Admittere ausus non sum, fortasse iniuria, *hrinocerotem Hrianum Hrodum* et *Hrodios;* sic enim in Memmiano aliisque libris scriptum reperio, qui iidem *rhetorem Rhenum Rhodanum* solito more prae-

debatur, secutus sum e. gr. in scribendis Graecis vocabulis litteris vel Graecis vel Latinis[26]).

Restat ut adnotationis criticae rationem exponam. Brevitati ut consulerem, earum tantum lectionum auctoritates apposui, quae vel ex libris correctis vel ex doctorum hominum coniectura receptae sunt. Sciat igitur lector harum rerum studiosus, ubi nihil adnotatum invenerit, Memmianum aliosve veteres ac bonos libros nobiscum consentire; ubi ii vitiosi esse ac necessario deserendi videbantur, nominatim afferri vel codicum saec. XV vel grammatici alicuius posterioris emendationem. Ita brevem quendam universae rei criticae conspectum habebit et non minus de librorum bonitate quam de doctorum hominum per quattuor fere saecula meritis iudicare poterit. Ab hac tamen consuetudine nonnumquam in partem ut spero potiorem discessi, ita ut et bonorum librorum quam secutus eram auctoritatem appellarem et coniecturam ingeniosi critici non satis certam nec receptam commemorarem. **Adnotatio critica.**

4, 17 *triumphalem* Vatic. Memm. Med 3. pro *triumphalem virum*, cfr. 187, 9. 238, 6. 248, 4 | 23 *dignatione* Ursinus || 5, 4 *et in* Casaubonus pro *sed in* || 6, 16 *Ambronas* Oudendorpius || 8, 5 *administratione* cod Basil. Edd. *ab administratione* cod Cort. Guelf 1. 2. Bern 1 pro *ab ministratione* | 19 *Vettio Iudice* Lambinus Ursinus | 32 *ornarentur* Lambinus pro *ordinarentur* || 10, 3 *ad viginti* Casaubonus pro *ac viginti* | 15 *inductum quendam pr.* Guelf 1. *induxit* Stephanus. *induxit Vettium pr.* Ursinus. *subornasse inductum pr.* Oudendorpius. *indicem subornavit Vettium inductum pr.* ego | 30 *cuivis* — *ido-*

bent. Addendus est *Hrascypolis* Thrax p. 102, 30 quem librarii in *Thrascypolim* corruperunt. Varronis is mos fuit etiam alias observatus, cfr. Cornutus p. 2285 P. Priscianus 1, 5, 25.

26) Sic dedi *geronticos; Apragopolim; dialectos; artius* — *holocleros; Tyrrhenicon; Carchedoniacon; Hecatebeletes; Halosin Ilii; eutacto; clinopalen* et similia Hac quoque in re ad vetustos libros redeundum existimo, nam apud veteres, ut apud nos in immiscendis vocabulis Gallicis, alii aliter facere consuerant.

neas et materia Iacobus Gronovius, cfr. supra p. XXXV || 11, 1 *responderet* Torrentius pro *responderit*, cfr. supra p. XXXV | 21 *per utrumque* Vratisl 2. Casaubonus pro *utrumque*, cfr. supra p. XXIX | 37 *centena* Eutropius || 12, 1 *eique CCCC* Vatic. *eique sestertium quadringenties* Eutropius. *eique annuum imperavit sestertium* Historia miscella. *φόρον* Paeanius. *eique sestertium quater millies* Lipsius | 33 *e praeda* ego. *ex praeda* Ursinus pro *et praedia* || 13, 19 *obrogasset* Stephanus pro *abrogasset* || 14, 33 interpolationem proscripsit Casaubonus | 37 *regnandi* Scriverius, cfr. supra p. XXIX || 15, 22 *esto, inquit* Erasmus || 17, 32 *e scaena* Turnebus pro *scaena* || 18, 18 *novis* Ursinus pro *nobis* | 28 *edidisset* Stephanus pro *dedisset* || 19, 2 *iis* Egnatius pro *his* | 6 *quadraginta* ed Basiliensis 1533. *quinquaginta* Casaubonus pro *decem* | 9 *ii* Egnatius pro *hi* || 22, 17 *primo* Torrentius pro *proximo* | *sestertio* Oudendorpius pro *sestertium* | 30 *Naso* Mancinellus pro *vasa* || 23, 33 *militarique re* Lipsius. *militari quoque re* cod Basil. Vindob 1. *militarique arte* Nic. Heinsius pro *militari quare* || 24, 25 *Caesaris* omittunt Paris 6116. Med 2. Exc Voss. ed Rom 2. | 34 *Cuius — emendate* omittunt libri, cfr. supra p. XXX || 25, 11 *primus* Ursinus pro *primum* | 17 *volet* Stephanus. *velit* Ernesti pro *vellet* || 26, 19 de lacunae supplemento cfr. supra p. XXX | 32 *aquilifer* Egnatius pro *aquilifero* || 27, 7 *forma* ego. *for̤una* Memm. *fortuna* reliqui | 15 *se subtrahebat* ego pro *subtrahebat* || 29, 2 *in* delet Burmannus | 18 *deversoriolo eo* Casaubonus pro *deversorio loco* || 30, 25 *rebellaverant* Stephanus pro *rebellaverunt* || 31, 26 *Ampius* Vatic. pro *Amprius* || 32, 18 *valuit* cod Viterb. Vindob 1. Basil. Cort. ed Basil 1533 pro *voluit* | 26 *libris* omittunt Memm. Med 3. item Med 1 a prima manu, cfr. p. 192, 29 || 34, 15 *Tillius* Manutius pro *Tullius* | 19 *Cascis* Beroaldus pro *Cassiis* || 35, 6 *reliquo* Lipsius pro *reliquos* | 32 *ad manum* Beroaldus. *ad munus* Faehse. *idoneum* Nic. Heinsius. *odorum* Oudendorpius || 36, 20 *sollicitum maluisse. Quidam dicere etiam* ego, cfr. p. XXX | 36 *primos consecrato* ed Basil 1546 pro *primo consecratos* || 38, 14 *mi-*

nores cod Copes. Vindob 1. Basil. al. Sabellicus. *minos* Memm. *minis* Med 1. 3. al. *romanas* Paris 6116. al. Edd. | 16 *intervallo per* Vatic. Med 1. 3. al. *inter* Memm. *magna vi per* Paris 6116. al. Edd. || 39, 18 *profiteri* cod Viterb. Stephanus pro *confiteri* | 31 *farinast* Politianus pro *farina est* vel *farina si* || 40, 22 *cubiculi Lares* Lipsius pro *cubiculares* | 31 *quod — Roma est* delenda censet Guyet et Cannegieter, cfr. Lydus p. 101, 12 Bonn. || 42, 21 *partibus* Beroaldus pro *patribus* || 43, 28 *compecto* Io Fr Gronovius. *compacto* Lipsius pro *conspecto* || 44, 31 *Cleopatra* Memm. Io Fr Gronovius pro *Cleopatrae* | 34 *CN. Domitium* oportuit. cfr. p. 201, 37 || 45, 4 *repetita Italia* Scheffer pro *repetit alia* | 28 *Ptolemaeeum* Bernegger || 46, 29 *Ubios* Pithoeus, sed cfr. Tacitus ann. 2. 26. Victor epit. 1, 7 || 48, 28 *Sicilia* cod Basil. Edd. pro *Cilicia* | 32 *perfecto* ego pro *inperfecto* || 49, 30 *Iulius* Memm. || 50, 21 *primum* Memm. pro *primo* || 52, 6 *sestertii* Io Fr Gronovius pro *sestertium* | 35 *professus* Exc Notre Dame, Vindob 2. Gruterus pro *professus est* || 53, 3 *exempli in* Memm. Paris 5804; item Paris 5801 a prima manu pro *exempli correxit quae in* | 10 *grassaturas* Salmasius. *grassaturad* Memm. pro *grassatores* | 13 *exussit* Guelf 1. Beroaldus pro *excussit* | 21 *addidit* Stephanus pro *addixit* | 23 *vicesimo* Cuiacius pro *tricensimo* vel *tricesimo* || 55, 23 *protinus a* quidam apud Torrentium pro *protinus* | 36 *ex improbatis* Edd. pro *in exprobratis* || 56, 12 *mensum* ego. *quaternuum mensuum* Memm. *mensium* reliqui | 13 *sui quisque* Egnatius. *suam cuiusque* Duker, cfr. tabula Heracleensis cap. 6 et 7 | 15 *Scaptiensibus tribulibus* Beroaldus pro *Scaptensibus tribubus* | 20 *civitatem Romanam* cod Basil. Vindob 1. 2. Cort. ed Rom 1. Beroaldus pro *civitates Romanas*, cfr. p. 205, 37 | 37 *circove* Paris 6116. Med 2. Frib. Basil. alii, Lydus infra p. 287, 14; cfr. supra p. XXIX || 57, 7 *sestertio* Ernesti pro *sestertium* | 9 *trecenos* Torrentius pro *tricenos* | 33 *post se* cod Basil. Vindob 1 pro *posse;* cfr. p. 96, 38 | 34 *posthac* Med 2. Frib. Fouc. Stephanus pro *post hanc* | 35 *duceret* Stephanus || 58, 2 *Munera* supplet Perizonius. *Circensibus*

ludis gladiatoriisque muneribus frequentissime editis interiecit plerumque bestiarum Africanarum venationes vel similia, cfr. p. 158, 10 sqq. ego | 22 *L. Icium* Torrentius pro *Licium* vel *Lycium* vel *Litium* || 59, 21 *aberat* cod Nonn. Cort. ed Basil 1533 pro *aderat* || 60, 1 *loco* ed Basil 1533 pro *longo* | 2 *ludis et scena* Stephanus. *ludis et scenã* Memm. pro *ludos et scenam* | 12 *ab se* Beroaldus. *ad se* Paris 6116. Med 2. Exc Voss. Frib. pro *se* || 62, 10 *sed violentius* Pithoeus pro *sedulo lentius* | 33 *adaperta* Beroaldus pro *adoperta* || 63, 12 *vir virum* Torrentius ut p. 54, 20 pro *triumvirum*, sed cfr. p. 55, 13 | 17 *nec magna* Torrentius | 26 *tribu* Erasmus. *tribubus* cod Palat 1. Edd. pro *tribus* | 37 *eripere* Iuncker pro *eriperet* || 64, 11 *consensu* ed Rom 1. 2 pro *concessu* | 31 *huic urbi* Oudendorpius pro *huic* || 66, 20 *Vinicio* Gifanius, sed cfr. Orellii inscriptt. no. 3309 | 23 *notare* Lipsius pro *natare* | 30 *mensum* ego. *mensuum* Memm. pro *mensium* || 67, 2; 3 *Phoebe*; *Phoebes* Gifanius pro *foede; foedes* | 25 *Salvidienum* ed Basil 1533 pro *Salvidenium* | 35 *sui* ed Basil 1533 pro *suae* | 38 *frigoris* Lipsius pro *rigoris* || 68, 2 *hic* Torrentius pro *et hic* | 16 *Licinum* Torrentius pro *Licinium* | *et Celadum* Casaubonus pro *Enceladum* || 69, 4 *viro* cod Basil. Vindob 1. Beroaldus pro *viri* || 71, 6 *technyphion* ego || 72, 2 *ludios* Beroaldus pro *ludos* | 18 *quo* omittunt vetusta Excerpta et Egnatius, cfr. supra p. XXXIII || 73, 10 *evigilandum* Casaubonus pro *vigilandum* | 32 *et a memoria* Lipsius pro *etiam memoriam* || 74, 22 *subucula et* Beroaldus pro *subuculae* | 32 *aut* ego pro *at* || 75, 1 *segestria* ego. *segestro* Cuiacius pro *sestertio* | 17 *scriptos* cod Cort. Burmannus pro *scriptis* || 76, 2 *urbibus*, cfr. Priscianus 10, 8, 43 | 14 *Verrius* Beroaldus, adversus temporum rationes. *Granius* Casaubonus | 16 *inanis* Io Fr Gronovius pro *inanibus* | 28 *bacelum* Erasmus | *et pro pullo* Edd. *ut pullum pullaceum* ego || 77, 4 *per Arei* Salmasius pro *sperarei* || 79, 2 *Hierosolyma* Burmannus pro *Hierosolymam* | 21 *matronae convenirent* Ernesti. *matronae domum irent* Graevius || 80, 8 *Caesarem Drusum* Müller apud Baumg. Crusium | 21 *in eius sinum remp. quam* ego, cfr.

p. 84, 25. 153, 2. *in eius signum reip. quam* Memm. *in sinum eius signum* Med 1. 3. *in eius sinum signum reip. quam* Par 6116. Exc Bong. Frib. Pinell. Basil. *in eius sinu signum reip. quod* Edd. || 81, 3 *significari* Stephanus, cfr. p. 26, 26. 203, 6 | 34 *et exitum* ego. *ac exitum* vel *atque exitum* Edd. pro *at exitum* | 35 *praesagiente. Philippis* ed Iuntina 1510 pro *praesagiente Philippo* || 83, 12 *similium* supplet Oudendorpius || 84, 1 *εἰ δέ τι ἔχοι* ego. *ἐπειδή τι ἔχει* Iac Gronovius. ЄΤCΙΔЄΤΙΑΧΟΙ Memm. ЄΥCΔЄ-ΤΙΑΧΟΙ Paris 6116. ЄΤΙCΙΔΕΤΙΑΧΟΙ Med 1. || 84, 2 *τὸ παίγνιον, κρότον δότε* ego. *τῷ παιγνίῳ δότε κρότον* Iac Gronovius pro ΤΟΠΑΙCΝΙΟΔΟΤЄΚΡΟΤΟΝ | 3 *ἡμᾶς* et *προπέμψατε* ego. *ὑμεῖς* et *τι ποιεῖτε* vel *κτυπήσατε* vel *ποππύσατε* Edd. ЄΜΑC et ΤΙΠΟΠΑΙΨΑΤЄ Memm. ΗЄΜΑC et ΡΟΠΜΨΑΤΗ Paris 6116 | 35 *pro rostris sub veteribus* Egnatius || 85, 21 *vicies sestertium* quidam apud Casaubonum pro *vicena sestertia* || 86, 14 *triumphos septem* ed Rom 1. 2 | 18 *quo* cod Huls. Vindob 1. Beroaldus pro *quod* | 27 *Inregillensis* Fasti Capitolini et Livius 8, 15, 5 || 87, 8 *Glician* Sigonius pro *Ilycian* | 31 *intersertus* Memm. || 88, 9 *Pater Tiberii Nero quaestor* Med 3. et plurimi | 36 *L. que* ego pro *q.* cfr. p. 41, 13. 14 | 37 *laboriosam* Pithoeus. *laxoriosam* Memm. a prima manu pro *luxuriosam* | *exercitam* Egnatius pro *exercitatam* || 89, 2 *iterum* Ursinus pro *item* | 3 *ab iis* Egnatius pro *ab his* | 18 *Troiam* Memm. pro *Troianis*: deesse videtur *lusit* | 36 *et umentibus* Lipsius. *et mentibus* Memm. a prima manu pro *et tumentibus* || 91, 20 *gymnasia* ed Lugd 1508 || 92, 29 *Nemausenses* cod Perizon. Beroaldus. *Resainenses* Iac Gronovius pro *Remausenses* || 94, 22 *est multique* ed Gryph. 1548. *et multi* Stephanus pro *est multi* || 95, 14 *ac maioribus* ed Ven 1. Erasmus | 30 *ageret* Edd. pro *augeret* || 96, 13 ΜΟΥΙCΑCΔΙCΤЄΤΡΑΤΗΓΩΝ Memm. Paris 6116. *Μούσαις τε* Med 1. 2. 3. *Μούσαις* Edd. *Μούσαις καλὰ* vel *ἄριστε* Turnebus. *Μούσαις ἄριστα* Casaubonus. *τοῖς ἐμοῖς ὦ ἄριστε* Iac Gronovius. *τοῖς σοῖς σοί τε* Oudendorpius. *ταῖς μου ἴσα σαῖςτε* ego | 18 *Ii* ego. *hii* Memm. pro *hi* | 24 *γ'* ego. *δ'* Edd. pro *τ* || 97, 11 *si-*

nistra fortuna, cfr. supra p. XXIX | 20 *mimo* Io Fr Gronovius pro *animo* || 98, 1 *quidem* Stephanus pro *quidam* | 2 *iis* Casaubonus. *hiis* Memm. pro *his* || 99, 23 *senatui semper servire* Bergk || 100, 2 *adsuescerent* Duker; cfr. p. 109, 17 || 101, 8 *mullos* Beroaldus pro *mulos* | 20 *ab iis* Egnatius pro *ab his* || 102, 24 *meruerant* Beroaldus pro *meruerunt* | 30 *Rhascypolim* Beroaldus. *Hrascypolim* ego pro *Thrascypolim*; cfr. supra p. XXXVII || 103, 2 *Callippides* ed Basil 1533 pro *Gallipides* | 8 *et* Erasmus pro *sed* | 17 *mari* Stephanus pro *maris* || 104, 3 *Gallo* pro *Gallio* Torrentius. *Cestio Gallo* ego || 105, 5 *et quicquam* cod Vindob 2. Cort. Periz. ed Rom 1. 2, sed cfr. p. 192, 9. 193, 18 | 18 *gratorum* Turnebus. *gretorum* Paris 6116 pro *Graecorum* | 22 *iis* ed Rom 2. pro *his* | 32 *sestertio* Glareanus pro *sestertium* || 107, 26 *iis* ego pro *his* | 28 *dilexit*, *alterius virtutibus alterius vitiis* Lipsius || 108, 4 *secretò ostentant quae* Memm. Med 3. Paris 5801 et 5804. Copes. Huls. Haganus Wolfii. *secreto* vel *secreta obstarent per quae* plurimi. *nisi ea secreto ostentanti auferenda ipsumque iugulandum curasset. Propter quae* vel similia supplenda censeo | 5 *creberrime* Beroaldus pro *celeberrime* | 16 *exitium* Beroaldus pro *exitum* || 109, 9 *Horum* Memm. a prima manu, Orosius 7, 4 pro *Horum omnium* | 31 *id est lutum a sanguine maceratum* proscripsit ed Iuntina 1510 || 110, 26 *Tam bibet* Gruterus | 33 *remediorum* Graevius pro *remedium* || 111, 11 *praetoriarum* Lipsius | 27 *libertis* ego pro *liberis* | *etiam uxoribus suis* cod Bern. Periz. ed Rom 2 || 112, 1 *et* Beroaldus pro *sed* | 26 *evocarat* Beroaldus pro *evocabat* || 114, 10 *tali* Muretus pro *talis* || 115, 38 *Minois* ed Rom 2 pro *Minonis*, cfr. p. 199, 25 || 116, 15 *subvectus* ego pro *subvectus est* || 117, 20 *inlatis* cod Basil. Vindob 1. marg Periz. pro *inlatus* || 120, 15 *divexanti* Torrentius pro *diu vexanti* || 122, 21 *sola restat publici* Scriverius pro *sola auctor restat et publici* | 26 *ioco* Beroaldus pro *loco* | 31 *et conspectu* ego. *conspectu* Paris 6116. Edd. pro *ex conspectu* | 32 *ablegari* Beroaldus pro *oblegari* || 123, 1 *uno et vicesimo* Oudendorpius | 11 *ne* cod Basil. Erasmus pro *nec* | 19 *serpentis id*

genus proscripsit Graevius | 25 *iam tunc* Politianus. *vero tunc* Erasmus. *hoste tunc* Med 1. 2. Copes. Cort. al. Beroaldus. *hoste* Paris 6116. Exc Cuiac. al. *ne tunc* Med 3. *uete* Memm. | 28 *Enniam*, *Naevii Macronis* Casaubonus || 125, 6 *is* Memm. pro *his* | 16 *habeo et* cod Cort. Vindob 2. ed Rom 1. pro *et habeo* || 126, 4 *Liviae Augustae* Beroaldus | 8 *adiecit* Beroaldus pro *adfecit* | 29 *fascias* Beroaldus pro *fasces* || 127, 12 *ad Puteolanas* Torrentius pro *Puteolanas* | 18 *quercea* ego. *quiercica* Memm. *quercica* Paris 6116. Edd. *quercina* cod Basil. Vindob 1. *querquea* Historia miscella. *aerea* Med 1. 3. Aur Victor. *aurea* Politianus. *quernea* cod Cort. Vindob 2 || 128, 23 *e Graecia* ed Argent 1515. Egnatius pro *egregia* || 129, 12 *Siculasque* Sabellicus pro *singulasque* | 18 *Lurconem* Lipsius pro *Lyrgonem* | 28 *oboluisset* Beroaldus pro *obolevisset* vel *abolevisset* || 130, 12 *prostraverit* Beroaldus. *prostrarit* Burmannus pro *prostravit* | 36 *non prius* excidisse videtur. *quam enixam uxorio nomine dignatus est* Paris 6116. Med 2. al. Edd. || 131, 28 *serens* cod Basil. al. ed Rom 1. 2. pro *ferens* | 32 *gladiatoribus* deesse videtur | 33 *paegniaris* ego. *pegniares* Memm. *pegmaris* Med 1. 3. *pegmares* Paris 6116. al. Edd. | 34 *obiciebat* Burmannus pro *subiciebat* || 132, 36 *hoc est inverecundiam* delevit Egnatius | 38 *et in omnes* cod Palat 3. Sabellicus pro *et hominis* || 134, 3 *et miles* Ruhnkenius | 24 *demetetur* Graevius || 135, 4 *ne qui r. p. p. reum* Rutgersius | 16 *hoplomacho* Sabellicus pro *aplomacho* | 20 *Nemorensi* Sabellicus pro *Nemoressi* | 29 *neque suae* omittunt omnes praeter Exc Notre Dame, Periz. ed Rom 2 || 136, 18 *symphonias* Exc Notre Dame, cod Basil. al. pro *symphro.* vel *simphro.* || 137, 19 *sestertio* Ernesti pro *sestertium* | 21 *libertos* Beroaldus. *liberios* Memm. pro *liberos* || 138, 16 *distinctisque* ed Basil 1533. *discretisque* Oudendorpius. *districtisque* Memm. a prima manu pro *distructisque* vel *destructisque* || 139, 5 *antea iter* Iac Gronovius pro *ante alter* | 18 *sex milium* Lipsius. *senum milium* Casaubonus || 141, 1 *urbem omnem petit* Memm. Med 1. 3. Copes. | 2 *avertendos* Sabellicus pro *vertendos* | 30 *efferabat* Edd. pro *efferebat* || 142, 2 *in-*

somnia ed Rom 1. pro *insomnio* | 3 *iis* cod Frib. ed Rom 1. 2 pro *his* | 12 *at vero maiore* Med 3. Iuncker. *ad vero maiore* Memm. *ad vero maiora* Paris 6116. plurimi. *ad maiora vero* Exc Paris 8818. Exc Notre Dame, cod Basil. Beroaldus. *at vero ad maiora* Heinsius | 20 *propere reversus* Cannegieter pro *prope reversus* vel *propere versus* || 143, 18 *Threx* Torrentius pro *Thrax* || 144, 29 *ut* ed Rom 1. 2 pro *et* || 145, 17 *actor* Beroaldus pro *auctor* | 34 *iratum* Lipsius || 146, 21 *convocarint* Oudendorpius pro *convocarent*, cfr. supra p. XXXV || 148, 20 *Iulo* Pulmannus propter Horatii carm. 4, 2, 2. cfr. p. 265, 9 || 149, 17 *artius* et *holocleros* Augustus scribere maluit quam ἄρτιος et ὁλοκλήρως. cfr. supra p. XXXVII | 20 ἠλαττῶσθαι Beroaldus pro ἐλαττῶσθαι | 29 *Silani* Beroaldus pro *Silvani* | 33 *montem* omittunt Med 2. 3. Paris 6116 || 150, 7 *nam* ego. NAM Memm. Paris 6116. al. πάνυ vel λίαν Edd. | 17 *e* ed Rom 2. pro *ne* | *nuncuparit* ed Rom 1. pro *nuncuparet*, cfr. supra p. XXXV | 17 *quoque* Ernesti pro *que* | 31 *exposceret* cod Huls. Vindob 1. Basil. Casaubonus pro *exposcerent* || 151, 1 *resarturum* Beroaldus pro *resarsurum* | 3 *sestertii* Iac Gronovius pro *sestertium* || 152, 36 *Liviae* omittit Memm. || 153, 3 *ab viva* Lipsius pro *ab avia* || 154, 2 *Polionis* Memm. | 8 *aquilae* Torrentius ex Orosio pro *aquila* | 9 *moverive* Orosius | 34 *an* Stephanus pro *in* || 156, 16 *principali* Sabellicus pro *principalem* | 21 *Stoechadas* ed Ven 1. pro *Stochadas* || 157, 9 *civi* Ursinus pro *civis* | 10 *Poppaeae* Egnatius pro *Pompeae* vel *Popeae* | 12 *potiusque* ed Rom 2. pro *potius quam* | 24 *ecfosso* ego pro *exfosso* | 28 *salo* Stephanus pro *solo* || 158, 12 *et* delet Madvig ad Cic. de finibus p. 288 | 24 *daturus edixerat* ed Basil 1533 pro *daturum se dixerat* || 159, 4 *aut non* Memm. Med 3. Paris 6116. *aut vos* Med 1. *autem non* vel *avete vos* codd. et edd. saec. XV. | 7 *vacillatione* cod Basil. al. Edd. pro *bacillatione* | 18 *dira ave* ego. *dira avi* Turnebus. *dira aut* Memm. Paris 5801 et 5805. *dira aut in urbe aut* reliqui | 19 *pro rostris* Memm. Paris 5801. Med 3. *commonito* vel *commonente pro rostris* reliqui | 28 *ii* Stephanus pro *hi* vel *hii* || 160, 11 *communi* ed Basil 1533 pro

communis | 36 *Esquilino* cod Basil. al. Edd. pro *Esquilinio* || 161, 6 *Christo* Orosius, Beroaldus | 12 *Dryidarum* ego. *Druidarum* Exc Notre Dame, cod Basil. al. Erasmus pro *Driadarum* vel *Dryadarum* | 17 *icit* Sabellicus pro *iecit* || 162, 15 *Pompeiis impuberem* Torrentius. *Pompeiis puberem* Lipsius pro *Pompeium puberem* | 16 *cum ei* Lipsius pro *cui et* || 163, 28 *vel stanti* Paris 6116. Med 1. 2. al. Edd. *stanti* Exc Notre Dame, Copes. Frib. Vindob 2. Cort. *et veterum stanti* Memm. Med 3. *ei, verum stanti* Oudendorpius. *et veteri vel stanti* Vindob 1. Basil. *ceterum stanti* Exc Cuiac. || 164, 2 *sexageni* Lipsius | 6 *qui — vescerentur* Paris 6116. al. Edd. *vescerentur* Memm. *vescenti* Med 1. 3. Frib. Vindob 2. Cortianus | 19 *evigilabat* Casaubonus pro *vigilabat* | 20 *interdiu* Beroaldus pro *interdum* || 166, 13 *scriberet* ego | 14 *modo veniam* cod Gandensis, Torrentius pro *veniam modo* | 26 *nec tamen* Ursinus pro *nec ante* | 32 *iis* Egnatius pro *his* || 167, 8 *descripsitque* Torrentius. *ac descripsit* Oudendorpius pro *descripsit* | 10 *quaesturae* Beroaldus pro *quaestore* | 20 *λάλει καὶ μὴ θίγγανε* Turnebus pro *λαλι και μη θινγανα* || 168, 18 *ανδρ᾽ ἀπαμύνασθαι* ego pro *ἄνδρα ἐπαμύνασθαι* | 21 *alterum* supplet Ursinus, *et* Casaubonus, *Claudieum* ego | 33 *καὶ ἰάσεται* Victorius pro *πεισεται* vel *πεισαται* || 169, 13 *clystera* cod Copes. Salmasius. *clysteram* Memm. Med 1. 3 pro *clystere* vel *clysterem*, cfr. p. 177, 32. 178, 27. 180, 3. 193, 19. || 171, 23 et 26 *iis* Egnatius pro *his* || 172, 8 *repentem* quidam apud Casaubonum | 13 *ioco* Sabellicus pro *loco* | 13 *quae querentibus* Casaubonus pro *quaerentibus* | 19 *Anti* ego. *Antii* Turnebus pro *ante* || 173, 3 *at* ego. *ad* Memm. Med 3 pro *et* vel *est* || 174, 2 *et consecravit* cod Vindob 2. Frib. Fouc. *consecravitque* ed Rom 1. 2 pro *consecravit* | 34 *catadromum* cod Basil. al. Beroaldus pro *gatadromum* | 35 *inscribitur* Erasmus pro *scribitur* | 38 *avium* cod Basil. al Edd. pro *aulum* || 175, 7 *quadragenos senatores sexagenosque* Lipsius | 11 *C numero* Oudendorpius | 22 *toti* cod Basil. al. Edd. || 176, 4 *tiara deducta* Beroaldus pro *diariam deductam* | 9 *tamquam nullo residuo* Lipsius ||

177, 26 *dispicere* cod Periz. ed Rom 1. 2 pro *despicere* || 178, 16 *sufferti* Sabellicus pro *sufferri* vel *sufferi* | 24 *pueris — laeviis* Memm. *pueris — velis* Med 1. 3. *pueri — levis* Paris 6116. *purpureis — laenis* ego || 179, 2 *Non dubitavit — dare* Exc Notre Dame, cod Basil. al. Edd. | 2 *an* Io Fr Gronovius pro *in* | 15 *prasinum* Beroaldus pro *prasini* | 37 *Casii* Sabellicus pro *Cassii* || 182, 17 *ganea* Salmasius pro *ganeae* | *institorio* Turnebus pro *institorlo* | 19 *sestertio* Salmasius pro *sestertium* | 26 *sollemnia* cod Vindob 2. Cort. Oudendorpius. *sollemne* Turnebus pro *sollemni* | 38 *affirmabant* Memm. || 183, 22 *Spiculum* Beroaldus pro *Speculum* | 29 *falerataque* Salmasius. *et phalerata* Paris 6116. al. Edd. *falerata* Memm. Med 1. 3. al. | *cimazacum* Memm. Exc Cuiac. *cymazacum* Med 1. 2. 3. *cumzymazacum* Paris 6116. *Mazacum* Edd. *Mazycum* ego || 184, 31 *fuissent, quo essent* Casaubonus || 185, 19 *maceria* Gutherius pro *materia* | 23 *venen. inclyta* cod Vindob 2. Cort. Ernesti || 186, 22 *L. Agerinum* Edd. *Agerinum* Turnebus pro *lagerinum* || 187, 6 *Poppaeam* Sabellicus pro *Pompeiam.* Et sic in seqq. | 17 *fingeret* omittunt cod Basil. al. Edd. *fingeret et* Med 1. 3. al. | 27 *inter* omittit Torrentius. *item* cod Periz. Harl. Edd. *interemit* cod Frib. || 188, 9 *Barbillo* Vater e Dione | 29 *quam duarum horarum* cod Bern. *quam III horarum* cod Guelf. || 190, 4 μητροκτόνοι Sabellicus, Dio, Philostrat. Soph. init. | 5 ΝЄΟΥΗΦΟΝ Memm. Paris 6116. Turnebus | 17 πάτερ — μῆτερ Edd. pro πατηρ — μητηρ | 20 *notarat* Oudendorpius pro *notaret* | 30 διαθρέψει Turnebus, Dio. διατρεσφει Memm. διατρεφει Paris 6116 || 191, 10 *gaudentis* Beroaldus pro *gaudentibus* vel *gaudendi* | 27 *elaboratae* Burmannus pro *laboratae* || 192, 30 *a se consule* cod Vindob 2. Cort. Ernesti pro *a consule* || 193, 14 *lucranti* Oudendorpius pro *lucrantia* | 19 *raderet* Turnebus | 20 *ascopera* Politianus. *ascoma* Turnebus pro *ascopa* | 21 *egi quod* Gruterus | 35 *exaudita uxoris vox* cod Frib. || 194, 6 *desisse* cod Lovaniensis, Torrentius pro *dedisse* vel *decidisse* || 195, 11 *aversum* Io Fr Gronovius pro *versum* | 19 *pallio instratum* Exc Notre Dame, Torrentius | 28 *Phaonti*

Memm. pro *Phaontis* vel *Phaonte* | 38 *turpiter* omittunt Med 3. Bern. *turpius pereo* Exc 8818. Io Saresb. H Cannegieter. *turpius peream* Victor || 196, 12 *Icelus* Turnebus pro *hic eius* | 16 *Ecloge* ed Basil 1533 pro *Egloge* | 17 *Acte* Beroaldus pro *acti* vel *actia* | 19 *colli* cod Bernensis, Stephanus pro *collo* vel *colle* || 197, 5 *non mediocre studium. Maxime* Sabellicus pro *maxime non mediocre studium maxima* | 29 *icunculam* Egnatius pro *acunculam* || 199, 25 *Minonis* Memm. cfr. p. 115, 38 || 200, 32 *Livii* cod Harlem. Beroaldus pro *Livia* | *Ocellae* ed Basil 1533 pro *Ocellare* || 201, 15 *autem* omittunt Paris 6116 a prima manu, Med 2. Periz. Harl. ed Ven 1 | 37 *CN. Domitio* oportuit, cfr. p. 44, 34 || 202, 3 *in locum Gaetulici* ego. *Gaetulico* Stephanus pro *lici* | 5 *paenula* Salmasius. *paenulis* cod Basil. al. ed Rom 2 pro *paenulas* || 205, 19 *exorsis* Beroaldus pro *exorsus* | *venit Onesimus* Ant Augustinus. *venit Dorsennus* Lachmann pro *venitione simus* | 27 *Ii* cod Bernensis pro *Hi* | 37 *civitates* Memm. Med 1. 3. al. cfr. p. 56, 20 || 207, 9 *terrae tremor* Erasmus pro *terra et tremor* vel *terra tremore* | 10 *maiora et tristiora* Paris 6116. Med 2. Basil. al. Edd. || 208, 13 *Germanicianorum* Turnebus pro *Germaniciorum* | 13 *Ii* cod Bern. pro *Hi* | 18 *capillo prae calvitie arripere* Paris 6116. Med 2. Frib. Basil. Harl. Periz. Edd. | 19 *addidit* Paris 6116 pro *abdidit* | 26 *Patrobii* Sabellicus pro *Patrobil* | 29 *Aurelia via* Torrentius pro *Aureliae viae* | 36 *abundantis* Graevius pro *abundanti* vel *abundans* | 38 *pronioris* Stephanus || 210, 24 *Id* Casaubonus pro *Et* || 211, 1 *militem* ed Basil 1546. *milites* Burmannus | 17 *statim* omittit Memmianus || 212, 2 *ratione* Erasmus pro *oratione* | 16 *prolapsus* Paris 6116. al. cfr. p. 214, 23 | 18 *αὐλοῖς* cod Periz. Pius pro ΔΟΥΛΟΙC vel ΑCΥΛΟΙC | 26 *Placuerat* Torrentius pro *Et placuerat* || 213, 38 *et* Oudendorpius pro *sed* || 214, 19 *scambusque* Turnebus pro *cambusque* Memm. || 215 *Q. Clodii* Muretus. *Q. Longini* Lipsius. *Q. Eulogii* Casaubonus pro *que elogii* | 216, 33 *statim* omittunt Paris 6116. Med 2. Exc Cuiac. || 217, 26 *Vini* Torrentius pro *Iuni* | 27 *factionis suae* Med 1. 3. al. Edd. || 218, 32 *lustratisque* cod Pe-

riz. ed Rom 2 pro *lustravitque* || 220, 7 *solvit* ed Basil 1533 pro *coluit* | 9 *circumforaneo* Sabellicus pro *circumforano*, cfr. Cic. pro Cluentio 14, 40 | 25 *phoenicopterorum* ego pro *phoenicopterum* | 30 *farra* cod Frib. Basil. al. ed Rom 1. 2. *farris frusta* Exc Cuiac. *farris grana* Oudendorpius. *liba farris* ego || 221, 38 *reclamantibus* cod Palat 3. Huls. Bern. Beroaldus pro *declamantibus* || 222, 30 *iis* cod Frib. Bern. al. | 38 *subiecto* cod Frib. Vindob 2. al. ed Rom 1. 2. Ven 1. Eutropius, Victor || 225, 10 *Sabinis* Sabellicus pro *Samnis* vel *Sannis* | 24 *tribunus* quidam apud Glareanum, Torrentius; cfr. p. 236, 33. 297, 8 | 26 *illam* Torrentius pro *etiam* | 27 *hanc* Duker pro *ac* | 28 *infensum* Lipsius pro *infensus* || 226, 15 *amicos* cod Cort. Vindob 2. Harl. Periz. ed Rom 1. 2 | 20 *obligarit* Egnatius pro *obligaret*, cfr. supra p. XXXV | 23 *cui* cod Basil. Vindob 1. Sabellicus pro *qui* || 227, 12 *quae* omittunt Memm. Med 1. 3. item Paris 6116 a prima manu. *quae erat* omittit codex Torrentii, Ernesti || 228, 10 *statuam — conversam* cod Periz. ed Rom 1. 2 pro *statua — conversa* | 36 *V. Kl. Iul.* Paris 6116 a sec. manu, Vindob 1. Basil. *V. Non. Iul.* Ernesti e Tacito hist. 2, 79 || 231, 25 *et* supplet ed Ven 1. *que* cod Bern. *aut* ego | 33 *clausulam* Duker pro *clausulae* || 232, 13 *reperietur* Scriverius pro *reperiretur* | 23 *laetatus* supplent cod Bern. item Med 2. a sec. manu, al. Edd. sed oportuit *laetatus est et* || 233, 4 *quadragies* Budaeus | 12 *Coae Veneris* Graevius pro *coevenerit* | 19 *Apollinari* Edd. *Apelli* cod Frib. a sec. manu, Torrentius pro *appellari* | 24 *pristina* Memm. pro *pristinae* | 25 *Cybiosacten* Torrentius pro *Cybiotanten* | 30 *sestertio* Io Fr Gronovius pro *sestertium* || 234, 2 *evigilabat* Graevius pro *vigilabat* | 4 *salutatur* ego ex Aurelio Victore pro *salutabatur* || 235, 1 *et pactus est* Iac Gronovius. *pactusque est* cod Periz. ed Rom 1. 2 pro *pactus est* | 7 *ponere et* ego pro *poneret* vel *ponerent* | 16 *Cutilias* Beroaldus pro *Cutillas* || 236, 6 *IIII* Memm. a prima manu | 20 *ac magis* omittit Memm. | 34 *summa industriae — modestiae fama* cod Periz. ed Rom 1. 2 pro *summae industriae — modestia et fama* || 237, 4 *Arrecinam* scribendum, cfr.

Orelli-Henzen inscriptt. no. 5429 | 9 *Taricheas* cod Frib. a sec. manu, Ursinus. *Taricheam* Herm Barbarus pro *Trachias* vel *Thracias* | 18 *VII propugnatores* ed Iuntina 1510 | 19 *ea* Memm. Guyetus pro *eam* | 36 *ad se* omittit Paris 6116 a prima manu || 238, 18 *cognitionibus* Torrentius pro *contionibus* | 33 *celeriter* Calderinus pro *celebriter* || 239, 1 *rata* supplet Egnatius | 30 *publice* cod Torrentii. *publice nisi* Memm. Med 3. Pal 2. *nisi sibi publice* cod Bern. Pal 1. Egnatius pro *nisi sibi perisse testatus est publice* || 240, 33 *pallulis* Memm. Med 3. al. cfr. Seneca de ira 3, 22, 2. *paludibus* Paris 6116. Med 2. al. *paludamentis* Med 1. Copes. Bern. Basil. al || 241, 10 *quantas congessit* ed Ven 1 | 26 *variae* Memm. Med 3. Paris 6116. al. *vanae* Med 1. Huls. al. Edd. | 31 *nam* Iac Gronovius. *quia vel quam* Exc Cuiac. *quoniam* Oudendorpius pro *quam* || 242, 9 *opibus* Memm. Paris 6116. al. pro *operibus*, cfr. p. 67, 35 | 27 *palamque* cod Bern. Frib. Bas. al. Edd. cfr. p. 32, 32. *et palam* Med 3 pro *palam* | 32 *sibi tempus horarum* cod Bern. | 38 *consalutavit* ego. *consulatu filium uit* Memm. Bern. *consulatus filium et* Paris 6116. Med 2. al. *consalutaverat ut* cod Frib. Basil. al. Edd. vocabulo *filium* quod ex superiore versiculo repetitum est recte deleto || 243, 21 *Maecium* Oudendorpius pro *Metium* | 27 *iis* cod Bern. Frib. pro *his* | 34 *virgines* Lipsius pro *virginis* || 244, 3 *ederentque* Memm. Torrentius pro *redderentque* | 8 *sacro* Torrentius. *sacro cum* Iac Gronovius. *sacrorum quidem die* Sabellicus pro *sacrorum* | 19 *et odium* Memm. Paris 6116. Beroaldus pro *metodium* vel *et exmethodium* || 241, 1 *communi rerum usu* Memm. Paris 6116. Beroaldus pro *communes rerum usus* | 3 *gregum* Beroaldus pro *grecum* | 36 *Scantinia* Sabellicus pro *cantinia* vel *catinia* || 246, 1 *Ocellatis* Beroaldus | 17 *e diverso* delet Ernesti | 21 *iis* cod Bern. Egnatius pro *his* | 37 *impuberem* ed Basil 1533 pro *puberem* || 247, 9 *in exilio* Torrentius pro *exilio* | 12 *abductam* Beroaldus pro *adductam* | 16 *Pompusianum* ego pro *Pomposianum*, cfr. p. 232, 9 | 18 *membrana* Scriverius. *membranis* Beroaldus pro *membranas* | 32 *investigat* Stephanus pro *in-*

vestigato ‖ 248, 1 *actorem* cod Lislaei, Torrentius pro *auctorem* | 4 *Arrecinum* scribendum, cfr. Orelli-Henzen inscriptt. no. 5429 | 29 *dictumve* Torrentius pro *dictumque* | 34 *vel* Io Fr Gronovius pro *velut* | 249, 9 *revocatam* Salmasius pro *vocatam* vel *evocatam* | 22 *arci* Memm. *arti* Paris 6116. al. *arcui* Med 1. 3. al. Edd. ἀρκεῖ Turnebus | 23 *quot* cod Basil. ed Rom 1. 2 pro *quod* | 31 *conspiratione* omittit Memm. ‖ 250, 2 *namque quod* Memm. Paris 6116. al. | 2. 3 Graeca habent Memm. Med 1. 3. Politianus (Beroaldus) soli | *κἄν* ego. *κὴν* Politianus. KAI Memm. | *σοί τράγε* ego. *Καίσαρι* Politianus. COIKAPΘE Memm. | 10 *tempore* Memm. a prima manu pro *tempore vero* vel *tempore quoque* | 16 *audendam* Edd. pro *audiendam* | 36 *negantem* Stephanus ‖ 251, 13 *circa* libri omnes, cfr. p. 148, 35 | 30 *obvoluto ad* Paris 6116. al. Edd. *obvoluto in* Med 1.3. al. *obvolutamb* Memm. | *dolonem* Iac Ferrarius pro *dolum* | 34 *et Saturius* Paris 6116. al. Edd. *est et Satur* Memm. Med 3 | 35 *arae* Ernesti pro *curae* ‖ 252, 5 *conatur* Paris 6116. Exc Cuiac. Stephanus pro *conatum* | 8 *Phyllis* cod Vindob 2. ed Rom 2. pro *Phyllix* | 19 *adhoc* Memm. Med 1.3. al. | 19 *et animum* Med 1.3. al. *animum* Memm. Paris 6116. al. Edd. | 33 *effingeret* Beroaldus | 34 *scopo* Stephanus | 38 *reparari* Duker, cfr. p. 107, 20. 267, 14 ‖ 253, 5 *alieno* cod Frib. Palat 3. ed Rom 2. Ven 1. *alfeno* Memm. Paris 6116. al. *alieno alfeno* Med 3. al. *alieno alphabeto* Med 1. al. | 6 *et dictorum* Exc Notre Dame, Torrentius | 9 *et canum* Med 1. 3. al. | *et condicionem* ego | 21 *devellcret* Guyet pro *divelleret* ‖ 254, 7 *rei p. statum* Paris 6116. al. Edd. *statum rei p.* Med 1. 3. al. *rerum statum publice* Memm.

De grammaticis et rhetoribus libellus.

Iam dicendum est de Tranquilli libello, exiguo illo et mutilato, qui de Grammaticis et Rhetoribus inscribitur. Eum libellum partem olim fuisse maioris operis, quod de Illustribus viris Suetonius scriptum reliquit, infra docebimus, cum de deperditis eius libris dicetur. Nunc de hoc libello solo, ut separatim inventus et vulgatus est, agam, hoc tantum praefatus, unum libellum fuisse de grammaticis et rhetoribus, non duos. No-

vum enim caput, non librum, prima scriptoris verba p. 268 *Rhetorica quoque apud nos perinde atque grammatica* etc. aperte produnt. Sed ne in codicibus quidem satis idonea argumenta diversae opinionis invenias. Interponit quidem Berolinensis liber verba haec: *Eiusdem de rhetoricis* (sic) *libellus incipit*, Harleianus et Parisinus haec: *Suetonii Tranquilli de grammaticis liber primus explicit. sequitur eiusdem de rhetoribus liber (secundus)* Vaticanus 4498 haec: *Liber primus finit. Suetonii Tranquilli historici de Rhetoribus Liber II.* Verum hi libri levi sunt auctoritate, ac fides potius iis habenda, qui vel nihil tituli vel *de rhetoribus* tantum interserunt, quales sunt Leidensis, Gudianus, Farnesianus, Vaticani 1518 et 1862, alii. Is quoque titulus, qui vulgares editiones inde ab Aldina anni 1508 occupavit: *C. Suetonii Tranquilli libri duo, de illustribus grammaticis et claris rhetoribus*, prostremis modo verbis vetustiorum aliquot editionum auctoritatem sequitur, maiorem partem ab Aldo concinnatus est.

Hunc libellum post Hieronymum[27]) qui legerit aut commemoraverit, neminem novi. Multis igitur saeculis pro deperdito haberi debuit, donec circiter a. 1452 Enoc Asculanus, Germania Daniaque peragrata, cum alia antiquitatis monumenta (de quibus videndi Orellius ad Ciceronis epistolas ed. 2 p. XLIII, Massmann ad Taciti Germaniam p. 11 et T. Mommsen in Museo Rhenano 6 p. 627) tum Taciti duos libellos, de Germania et de Oratoribus, cum hoc Suetoniano, uno ut videtur codice comprehensos, reperit in Italiamque attulit. Vide Iovianum Pontanum a. 1460 haec tradentem infra p. 288. Cui auctori assentiendum existimo referenti *mendosos iam tum et imperfectos* i. e. extrema parte mutilatos fuisse hos grammaticos et rhetoras; sed fidem denegandam, cum a Polentono Patavino alterum Suetonii codicem, in quo alia Illustrium virorum pars inesset, concrematum arguit.

saeculo XV medio inventus.

27) Gellium quoque huic libello debere arbitror, quae 15, 11 non nimium diligenter de philosophis et rhetoribus retulit.

Nam in Polentonianis scriptis, quorum gratia scelus illud commissum esse fertur, nullas Suetonii lacinias ac plane nulla veterum scriptorum vestigia nisi vulgatorum exstare demonstravit Ritschl in Parergis Plautinis 1 p. 632.

Omnes igitur qui inveniuntur codices novicii sunt, i. e. altera parte saeculi XV scripti[28]) ut sane mirandum sit tam brevi tempore tantam lectionum diversitatem in exemplis ex uno propagatis subnasci potuisse. Haec exempla nulli usui forent, nisi liber ille ab Henocho inventus vel perisset vel ignoto loco lateret. Nunc ut res se habet, boni libri a corruptis distinguendi sunt et critico diligenter sequendi.

Codices scripti. Libelli de Grammaticis et rhetoribus codices scripti, quantum ego comperi, universi reperiuntur numero XV[29]). Ex iis aequabili diligentia ad emendationem collati sunt quinque: Leidensis, quem singulari de causa Perizonianum appellant, Gudianus, Berolinensis, Harleianus, Parisinus. De iis statim uberius dicetur. Nondum diligenter examinati vel ne inspecti quidem sunt libri Italici novem, quorum quinque Romae in Pontificia bibliotheca, singuli Venetiis, Mediolanii, Florentiae, Neapoli servantur; unum Havniensis bibliotheca possidet in Dania[30]).

---

28) Annorum notas hi praeferunt: 1460 Leidensis, 1462 Harleianus, 1464 Venetus, 1477 Berolinensis.

29) Inde ne specie quidem veri ornari potuit verbum ab homine doctissimo eodemque bibliothecario Amadeo Peyron iactatum, qui in Notitia librorum a Valperga bibl. Taurin. donatorum Lips. 1820 p. 85 Inclinat, inquit, animus ut credam Suetonium de grammaticis, *cuius teste Casaubono vestigium quidem nullum in librariis vel locupletissimis apparet*, ab impostoribus philologis Italiae saec. XV esse profectum.

30) Romanorum tituli hi sunt: Vaticani tres 1518. 1862. 4498, Ottobonianus 1455, Urbinas 1194. Eorum Achilles Statius, cum hunc libellum a. 1565 Romae ederet, duos, non tres, consuluit et quidem, ut opinor, primo loco enumeratos. — Venetus codex in Marciana bibliotheca Class. XIV, 1 notatus, olim Patavii in bibl. S. Ioannis in Viridiario repositus, scriptus est Bononiae a. 1464; cfr. Massmann ad Taciti Germaniam, Thomas in Münchner gel. Anz. 1853 no. 1. 2. — Mediolanii Ambrosianum codicem commemorat Montfaucon

Editiones principes

In hac raritate scriptorum exemplorum typis quoque impressorum ratio habenda est, eoque magis quod scriptis aetate supparia sunt et ex scriptis codicibus fideliter repetita. Diligentissima igitur investigatione per plurimas bibliothecas facta ego et amici tres editiones invenimus principum nomine appellandas, quod suum quaeque scriptum librum sequitur, rarissimas omnes. Nominamus Incertam, Venetam, Florentinam.

Incerta

Incertae editionis, quae urbem annum typographum nusquam prodit, exempla foliis XV constant quaternariis versiculorum XXIV. Titulus maiusculis litteris hic est: *Suetonii Tranquilli de | grammaticis et rhetori| bus clarissimis libellus foeliciter incipit.* postremus versiculus hic: *cibo. FINIS AMEN.* Göttingense exemplar Osann comparavit, Stuttgartinum Francisci Pfeiffer V. C. benivolentia transmissum ego; praeterea exstat Venetiis in bibl. Marciana. Prodisse bibliographi Venetiis circiter a. 1472 ex officina Nicolai Ienson opinantur, mavult humanissimus Iosephus Valentinelli Mediolanensem arbitrari[31]).

Veneta

Venetam editionem cum Modesto de re militari et libello de magistratibus coniunctam impresserunt Barth. Cremonensis ac Barth. de Carlo Vercellensis consocii Venetiis a. 1474[32]), inscripsit *Reverendissimo domino do-*

---

bibl. bibl. 1 p. 524. — Florentinus in Laurentiana plut. 89 cod. 8 Caesares quoque Suetonii continet, sed in Grammaticis p. 265, 1 post *Hic initio* deficit. — Neapolitanus, olim Farnesianus 121, hodie inscribitur Bibl. Reg. IV. c. 21. — De Havniensi, qui olim Ioannis Grammii fuit, cfr. Arntzen praef. ad Aur. Victorem.

31) Venetum enim exemplum Class. XIV, 176 uno volumine colligatum est cum Mediolanensi aliqua editione (Hain no. 6964) cuius typographicam quoque speciem refert. Ceterum repetivit et emendavit Incertam editionem Beroaldus, ut ferunt Bononiae a. 1504; neque enim novi nisi Friburgi inventam repetitionem, quam M. Schurerius Argentorati a. 1510 emisit *ex castigatione Philippi Beroaldi;* cfr. Schröter ad Aur. Victorem de viris illustribus p. XII. Beroaldi igitur emendationes a nemine commemoratas ex hac repetitione cognovi.

32) Idem exemplum Maittaire descripsit, P. Pithoeus nisi

mino Iohāni etc. *Iohēs Aloisius Tuscanus advocatus consistorialis*, invenerunt Parisiis (Incunab. no. 1133) meaque gratia diligentissime contulerunt I a c o b u s H u n z i k e r Helvetius et A n d r e a s F r i g e l l Suecus. Tranquilli libellus folia XV quaternaria 29^a—43^b complectitur, incipit *Suetonius de grammaticis*, desinit *abstinuit cibo.* | *LAVS DEO.*

Florentina. Tertia est F l o r e n t i n a editio a. 1478 impressa et foliis quaternariis XIV constans. Initium est *C. Suetonii Tranquilli.* | *de grammaticis. et rhetori* | *bus. claris. liber. incipit.* finis *cibo:* | *Nil. amplius. reperitur.* | *Impressum Florentiae a* | *pud Sanctum Iacobum de* | *Ripoli. MCCCCLXXVIII*[33]). Duo exempla Lipsiae bibl.

---

fallor tamquam codicem contulit. Germanum typothetam *folgares* p. 267, 19 et *victas* p. 269, 36 produnt. De quibusdam rebus bibliographicis videndi Schweiger 2 p. 615. Hain no. 11443. Nescio vetustiorne sit an posterior ea impressio, quam prodisse putant ex Romana officina vel Ioannis Gensberg vel Ioannis Schurener de Boppardia.

33) Principem dico hanc Florentinam editionem non tam certis rationibus inductus, quam quod antiquiorem eius generis non novi. Collatis enim similibus exemplis aetate inferioribus, suspicari licet de vetustiore aliqua editione nondum inventa, unde et Florentina et reliquae derivatae esse videantur. Verum cum eam rem nunc ad liquidum perducere non queam, satis habeo trium posteriorum editionum notitiam addere. Hoc enim exemplum, ut bonitate sua meruit, omnium saepissime recusum est.

1. In bibl. univ. Lipsiensis (Hist. lat. 146) itemque Vratislaviensis editio servatur folia quaternaria VIII versuum XXX continens, urbis anni typographi indiciis destituta, ita incipiens *C. Suetonii Tranquilli de gramma-* | *ticis: et rhetoribus claris libellus.* ita desinens *abstinens cibo.* | *Suetonii Trāqlli de claris Grāmaticis: & rhetorib⁹. Finis.* Bibliographi docent adiunctam olim fuisse Apicio de re coquinaria circiter a. 1500 Venetiis per Bernardinum Venetum impresso. Lipsiense exemplum a M o e b i o missum conferens vitia quaedam Florentinae editionis sublata, pauca nova illata cognovi ope ut videtur editionis Incertae a. 1474; ita p. 267, 27 habet *Scripsit vero ex variis;* p. 269, 28 *porta.*

2. Veteris editionis Mediolanensis Iac. Bongarsius a. 1595 Casaubono spem fecerat, sed non inventam mittere non pot-

Senatoria possidet, unde nonnulla excerpsit Ernesti, plura Baumgarten-Crusius 1 p. XVI. XLII prodidit, omnia amicissimus Theodorus Moebius mecum communicavit.

Aldina editio.

Vulgatae lectionis principium Aldina est editio, ab Aldo Pio Manutio et Ioanne Baptista Egnatio Venetiis a. 1508 curata et Plinii epistolis adiuncta. Ad eam praeparandam editores non scripto quodam libro usos esse existimo, verum tribus editionibus quas modo principes dixi, diversissimis inter se, comparatis et quasi in unum collatis libellum emendatiorem reddiderunt, quam usque eo editus fuerat. Et fundamentum impressionis Venetam a. 1474 esse voluerunt, id quod ex quibusdam rebus exiguis quae oculos fallere solent, litteras dico vel maiusculas vel minusculas, interpungendi signa, vitia quoque

uerat, cfr. Casauboni epistolae ed. Graev. p. 31. Verum a. 1610 Casaubonus ad manum sibi fuisse testatur editionem cum Aurelii Victoris viris illustribus coniunctam et Mediolani per Alex. Minutianum *ante centum et octo annos* i. e. anno 1502 excusam, quae sibi scripti libri instar fuisset. Plerasque lectiones ab eo commemoratas pluresque omissas Bongarsii manu adscriptas reperi in exemplo Antverpiensis editionis a. 1574, quod Bernae servatur. In eo exemplo littera *M* quae ex editione, littera *P* quae e Petaviano, nunc Parisino codice scripto excerpta sunt distinguuntur. Bernensi exemplo Casaubonum usum esse, fidem faciunt coniecturae aliquot Bongarsianae *ex Bongarsii codice* ab illo prolatae, convincunt hic illic notae *M* et *P* confusae vel Pithoei codex pro Petaviano ex compendio *P* factus. Praeterea eam editionem nemo vidit, neque hodie bibliographi aliam Virorum illustrium editionem Mediolanensem ab Alex. Minutiano impressam norunt nisi de a. 1509 eamque Grammaticis carentem. Ceterum fuit illa mera repetitio Florentinae vel similis alicuius, sine ullis vestigiis manus emendatricis.

3. Achilles Statius Romae a. 1565 veterem quandam editionem consuluit cum Florentina ubique fere consentientem, nonnumquam Venetae Bernardini accedentem, ut p. 259, 22 *e ludendo;* p. 269, 25 *porta;* sed haud ita raro nunc in omittendis vocabulis (p. 261, 14 et 16 *Varrone* et *Murena;* p. 264, 9 *que;* p. 271, 19 *dum*) nunc in nominibus mutandis (p. 258, 6 *L. Aelius;* p. 263, 16 *Taberius;* 21. 31 *Hirtius* et *Hirtio*) suo quoque arbitrio agentem.

nonnulla typographica, intelligitur. Tum e Florentina editione a. 1478, quae veterum omnium longe optima est, lectionibus ferme CCLXX receptis totidem fere emendationes intulerunt. Sed ne Incertam quidem neglexerunt, circiter XXV locis, ut p. 260, 22 *reperi;* p. 266, 7 *quoad;* p. 269, 21. 28 *adiectis* et *infuit;* p. 271, 10 *actaque ita* ad illam editionem sive potius Beroaldinam eius repetitionem refictis; Beroaldum enim emendationes quaedam, ut p. 258, 6 *Praeconinus;* p. 266, 30 *praesagiente*, prodere videntur. His si addideris pauca suo arbitrio administrata, ut Graecis litteris vocabula Graeca scripta, Ciceronis locum p. 263, 25 sqq. e Cicerone suppletum, praenomen *Q* pro *M* p. 258, 9 correctum, *in* p. 257, 17 et *etsi* p. 265, 19 additum, deletum p. 261, 25 corruptum vocabulum (*natum*, *natus*, *nominatus*) et p. 266, 27 *vero:* omnem Aldinam editionem explicatam et quasi in luce positam habebis. Restant tamen, non est enim celandum, etiam nunc obscura haec: *oratores* additum p. 257, 6; *Satrii* p. 264, 14 et *quidam* p. 269, 36 scriptum; quorum primum et tertium in Berolinensi, medium in Leidensi libro exstat, impressum ante Aldum non cognovi.

His igitur virtutibus excellens Aldina recensio digna et habita est et fuit, quae ab insequentibus vel per omnia vel paucis mutatis repeteretur. Inter criticos proximae aetatis laudandi sunt Robertus Stephanus, Elias Vinetus, Achilles Statius, et inde a Casaubono ii qui de universo Suetonio bene meruerunt. Nam coniunctim cum libris de vita Caesarum primi Antonius Gryphius Lugduni a. 1566 et Theodorus Pulmannus Antverpiae a. 1574 edere instituerunt.

Novum edendi fundamentum iecit Ludovicus Tross Hammone a. 1841 eiusque exemplum imitatus Fridericus Osann Gissae 1854, Leidensi libro ubicumque fieri salva ratione potuit typis expresso. Qua in re cum non satis considerate illi egisse videantur, certa iam quaerenda sunt argumenta, quibus boni libri a corruptis, singulae lectiones probae a falsis distinguantur.

Libri meliores.

Meliora igitur ea exempla dico, quae **Indicem** praescriptum habent eorum grammaticorum et rhetorum, quorum vitas libellus integer continebat. Is index necessario antiquissimus et vel Henochiano libro antiquior est, cum et deperditae partis nomina servaverit, cfr. infra p. 272, et ad superstitem partem emendationis[34]) nonnihil conferat. Fortasse ne erraret quidem, si quis Plinii maioris, Gellii, Hygini, Polyaeni exemplis usus ipsi Suetonio tribueret.

Hunc igitur nominum indicem in capite libelli scriptum habent libri hi:

1. **Vaticani duo** ab Achille Statio a. 1565 inspecti, hodie nisi fallor numeris 1518 et 1862 distincti, quorum uterque Taciti quoque Germaniam et de Oratoribus, praeterea prior Porphyrionis scholia Horatiana continet. Varietates a Statio proditas plerasque in Leidensi quoque vel Gudiano libro invenias, sed uter utri similior sit in illa distinguendi negligentia non dixeris[35]). Verum cum in Tacito illi secundum Leidensem optimi existimentur, utique dignissimi sunt qui Suetonii quoque gratia diligenter examinentur.

2. **Leidensis** XVIII Periz. c. 21 cum duobus Taciti libellis coniunctus. Scriptus est a. 1460 ab Ioviano Pontano, fortasse Neapoli, cfr. p. 288, tum a. 1742 incertum unde a Leidensibus et aere quidem quod Perizonius le-

---

34) Praenomina grammaticorum, quae iam in Henochiano libro effluxerant noto illo scribarum more capitales litteras omittendi, ut ab miniatore ornatiores addantur, Indicis ope reciperata sunt p. 260, 34. 261, 24. 262, 15. 264, 26. 270, 21; ac de postremorum duorum veritate aliunde quoque constat. Item nomen *Voltacilius* p. 270, 13 indici debetur, ab Hieronymo confirmatur. Ceterum vitia quoque index sua habet, ut cum p. 267, 6 praenomen, p. 263, 16 integrum nomen omittit, p. 265, 18 *fryginum* offert pro *hygino;* nam p. 265, 29 praenomen *C.* in Gudiano quidem indice corruptum non est.

35) Forsitan priorem Gudiano, posteriorem Leidensi similiorem suspicari licet, cum in libello de Germania Leidensis et Vaticanus 1862 concinere soleant.

gaverat emptus. Librum omnium optimum et integerrimum (etiam nunc, postquam Gudianus accessit) diligenter descripserunt et contulerunt Ludovicus Tross in editione Hammone a. 1841 vulgata, Frid. Ritschl in Parergis Plautinis 1 p. 609, Io. Ferd. Massmann ad Taciti Germaniam.

3. Gudianus 93, Guelferbyti repositus cfr. Ebert bibl. Guelferb. p. 159, foliorum quaternariorum septem, optimus. Mea gratia diligentissime contulit amicissimus vir Theodorus Moebius Lipsiensis.

Praeterea in Vaticano 4498, in quo volumine super duos Taciti libellos eiusdem Agricola, item Plinius de viris illustribus multaque alia scripta continentur, Massmann eundem nominum indicem praefixum inveniri refert. Nec minus in Neapolitano sive Farnesiano idem videri poterit scriptus esse, cum certe in Taciteis libellis exemplar illud superiorum et maxime Vaticani 1518 comes sit perpetuus. Contra omissus est, consilio puto editoris, in Florentina editione a. 1478; namque ea cum libris modo enumeratis alioqui conspirare solet.

Libri deteriores. Iam his libris alterum librorum genus opponitur indice illo destitutum, numero maius, bonitate inferius. Diligenter collati sunt hi:

1. Berolinensis, simul cum Caesarum vitis ab Antonio Sinibaldo Neapoli a. 1477 scriptus. Eius collationem non indiligenter factam Frid. Osann acceperat, multo accuratiorem mihi dono dedit Rudolphus Burckhardt Basiliensis, nostrae disciplinae non ita pridem alumnus. Non esse hunc codicem exscriptum e Veneta editione a. 1474, cum qua mira ei necessitudo intercedit, multa comprobant, ut una eademque pagina 258 hae lectiones: *viveret*, *atque magis*, *pretia vero*, *ingressu*, *epistola ostendit*, *rigida*, quarum loco editio illa has praefert: *vixerit*, *ac magis*, *pretia*, *gressu*, *epistola*, *tigida*.

2. Harleianus 2639, Londinii in museo Britannico repositus, scriptus ut videtur a. 1462 et cum Tacito de Oratoribus coniunctus. Examinavit a. 1851 Frid. Osann.

3. Parisinus 7773, quondam Petavianus, cum eodem Taciti libello cohaerens, omnium librorum et pessimus et

a plurimis inspectus. Primus enim P. Pithoeus ad Taciti dialogum a. 1580 editum hunc librum (*exemplar Italicum* dicit) consuluit, cfr. A. E. Egger in Zimmermanni Zeitschr. f. d. AW. 1836 p. 337 sqq. sed Suetonianae quoque parti eodem anno operam datam lectio *incipere* p. 271, 14 persuadet, a Pithoeo in praefatione ad Quintiliani declamationes e *vet. suo exemplari* prodita[36]). Secundus est Iacobus Bongarsius, cuius collationem ad margines Pulmannianae editionis adscriptam Casaubonus a. 1595 accepit et ego beneficio C. L. Steigeri V. C. bibliothecae Bernensis praefecti domi habui. Deinde a. 1610 Casaubonus librum ipsum a Paulo Petavio commodatum inspexit. Postea Isaaci Vossii collatio, quae Leidae asservatur, et Burmanno et Oudendorpio praesto fuit. Nostro saeculo Friderici Aug. Wolf precibus obsecutus Lécluse, deinde suam editionem praeparans Osann, denique a. 1855 ego et amicissimus Iacobus Hunziker diligentissime comparavimus.

His scriptis libris editiones impressae addantur Incerta et Veneta a. 1474, in quibus et ipsis Index desideratur.

---

36) Difficillima quaestio visa est de Pithoei codice aliquo, quem N. Faber ad M. Senecam rhetorem, Casaubonus in utraque editione, Andreas Schottus in Observationibus humanis p. 28 sqq. Bongarsius in exemplo Bernensi commemoraverunt, nemo vidit. Ea difficultas iam soluta est, postquam Veneta editio a. 1474 e tenebris emersit. Nam ut paucis absolvam rem multis verbis non dignam, a Pithoeo exemplum aliquod impressum conscribillatum fuit collationibus duabus, altera libri Parisini 7773, altera editionis Venetae a. 1474. Eae duae collationes cum a Pithoeo obscure significatae essent, factum est ut qui illo exemplo uterentur modo notas confunderent (sicut cum p. 257, 23 *recitarent*, p. 266, 2 *animos*, quae lectiones in Parisino reperiuntur, e Pithoei libro attulerunt) modo Pithoei membranas appellarent quae vetus editio dicenda fuit. De universa re non falso nos iudicasse, comprobent lectiones p. 259, 18 *principem Romae*, 20 *declarare*, 32 *infantiam;* p. 262, 8 *rerum Romanarum;* p. 266, 19 *militaris verna;* p. 267, 9 *Sic cum Romae* nusquam nisi apud Pithoeum et in Veneta editione inventae.

Iam collatis inter se libris indice vel praeditis vel destitutis si quis inquisierit, utri universam scriptionem fidelius et integrius referant, hos posteriores multis locis reperiet pariter omnes corruptos ita, ut necessario corrigi debeant et plerumque possint ex prioribus, illos vero, etsi non incorruptos, at tam egregios cognoscet, ut ex alteris certe corrigi possint nusquam [37]). Distinguimus igitur duo librorum genera, quorum alterum indice praefixo notabile codices Vaticanos 1518 et 1862, Leidensem, Gudianum, Neapolitanum, praeterea Florentinam editionem complectitur simulque interna sua praestantia commendatur, alterum libros continens Vaticanum 4498, Florentinum, Venetum, Berolinensem, Harleianum, Parisinum cum editionibus Incerta ac Veneta a. 1474 et indice caret et auctoritate. Et indicem quidem per se spectatum ad librorum bonitatem nihil facere, Florentina editio et Vaticanus liber 4498 convincunt, quorum illa indice carens meliori librorum generi, hic indice praeditus deteriori assignandus fuit. Sed facilius hoc argumento tibi persuadebis, deteriores libros omnes ex aliquo exemplo melioris generis iam satis depravato, qualis Vaticanus 4498 est, facta insuper indicis iactura, esse derivatos.

Rem ut paulo diligentius exemplis illustremus, libri Berolinensis Harleianus Parisinus, itemque nisi fallor Vaticanus 4498 et Florentinus, postremo Veneta editio ac plerumque Incerta [38]) vocabula omittunt *scilicet* p. 257, 3 et 259, 15; *ita* p. 264, 20; *eo* p. 265, 23; *quae* p. 268, 17; corrupte praebent p. 263, 15 *nuper factum*, 26 *praesente scire*, 31 *habuero;* p. 264, 30 *liberalis antiquus;* p. 265,

---

37) Nam p. 271, 14 *incipere*, quod solus Parisinus codex habet pro *in opere*, felici coniecturae deberi Harleianus aperte demonstrat. Obstare videtur locus p. 270, 26 ubi Leid. Gud. ed Flor. *a C.* habent pro *ab;* atqui de Vaticanis et Neapolitano nondum constat.

38) Duobus codicibus is qui Incertam editionem paravit usus esse videtur.

14 *Scribonia uxoris filia;* p. 266, 14 *auctoritatem*, 37 *inde callium* vel *inde carnium;* p. 268, 10 *interrupto.*

Sed praeter ea vitia, corruptione ut fit latius serpente, libri Harleianus et Parisinus cum editionibus Veneta et fere Incerta haec habent communia: omiserunt p. 259, 20 *remoto*, p. 261, 24 *est;* addiderunt p. 268, 31 et 269, 21 *et;* corrupte scripserunt p. 260, 23 *non impensius;* p. 261, 8 *omni sermone;* p. 262, 12 *noto celeri et;* p. 267, 11 *quamvis se;* p. 268, 21 *ostendamus;* p. 270, 10 *subiratoque.* Tum multis locis tam Berolinensis codex et Veneta editio[39]), quam Harleianus et Parisinus codex, qui propter similitudinem pro uno haberi possunt, vel una cum editionibus Veneta et Incerta[40]) vel soli[41]) gravissimos errores admiserunt.

De libris melioribus iudicium.

Satis demonstratum esse videtur, id quod docere instituimus, nullam esse posterioris generis auctoritatem. Restant prioris familiae libri bene collati tres, Leidensis Gudianus et Florentina editio, quibus quaenam ratio cum posteriore genere intercedat et quomodo inter se ipsi cohaereant iam videndum est. Et deteriores quidem libri cum nullo bonorum saepius[42]) conspirant quam cum Gu-

---

39) E. c. omiserunt p. 257, 15 *in urbem*, 17 *Palatii;* p. 265, 11 *philosophi*, 35 *Augusto etiam insinuatus est;* p. 268, 18 *maiorum* et *neque;* addiderunt p. 257, 21 *sunt;* p. 263, 3 *idem*, 14 *dicebat*; p. 264, 3 *aedem* etc.

40) Omittunt e. c. *inde* p. 260, 38; *Romam* p. 261, 1; *Hermam* p. 261, 32; praebent p. 261, 22 *exemplum* pro *filium* etc.

41) Exemplis non opus est. Hoc tantum demonstro, Parisinum librum Harleiano aliquanto peiorem esse. Parisinus enim omisit haec: p. 261, 25 *notus*, p. 264, 22 *Latine*, p. 265, 33 *permansit*, p. 266, 31 *omnium*, p. 267, 7 *donec taedio ad studia se contulit*, 20 *quaedam*, p. 270, 11 *appellat;* idem corrupte exhibet p. 259, 35 *patrio*, p. 260, 30 *principium*, p. 266, 27 *variis ac*, p. 267, 6 *Valerius quibus*, p. 270, 6 *virorum.* Quibus vitiis omnibus, si Osanno fides habenda est, Harleianus codex inquinatus non est.

42) Ceterum notabile exemplum est p. 260, 15 *pueri adhuc*, quae interpolatio de bonis libris solam editionem Florentinam occupavit.

diano, ut ex simillimo aliquo eius descendisse illi debeant. Namque is solus de tribus p. 260, 25 *grammatica*, p. 264, 36 *superiore*, p. 266, 14 *verbo*, quae vera sunt, cum deterioribus libris servavit; item solus cum illis haec corrupta p. 259, 11 *tam*, 13 *ipsis*, 15 *alias*, p. 264, 5 *improbi*, p. 271, 16 *adoranter*, et interpolata p. 262, 38 *et*, p. 264, 11 *domino*, et omissum p. 265, 19 *puerum* ostendit; denique p. 267, 11 omisso in ordine et suppleto ad marginem vocabulo *omnes*, et p. 268, 14 ubi *Latinos* habet in ordine, *Latine* ·*f*· in margine, deteriorum librorum diversitatem facilem reddit explicatu.

De ipsis libris probatae fidei tribus Leidensis minime saepe erroribus turbatus est, sed ne is quidem tam sincerus ut, ubi solus contra reliquos omnes stat, ei maxime concedendum esse videatur. Nam qui eum pro primario habeant et tamquam reliquorum omnium parentem revereantur, iam nullos hodie esse video, et sane deponenda talis opinio fuit de codice ne semel quidem exscripto. Pontanus igitur omne vitiorum genus librariis consuetum sed raro commisit. Nonnulla festinando depravata ipse emendavit, ut p. 257, 4. 259, 21; 34. 260, 5; 35. 262, 5. 264, 12; 24; 27. 266, 20. 269, 28; quibus locis *discipulis*, *parentum nostrorum*, *Opimius*, *duas litteras*, *peremptorum*, *cogimus*, *et doctrinam*, *versiculis*, *exercitanda docentium genera*, *filium comitatus*, *absoluta* properante calamo scripta ipse ita restituit uti apud nos leguntur. Alia non correxit aperte ab ipso peccata, ut p. 258, 26 *Laccus*, p. 260, 9 *Dionis*, p. 261, 14 *Varone*, p. 263, 10 *Crateri*, p. 269, 15 *anascenas et catascenas*, p. 270, 10 *Atracino*, nec omissum p. 267, 3 *qui cum* supplevit. Tum coniectando quoque Pontanum indulsisse produnt supra pristinam scripturam addita haec: p. 257, 7 *notum est ac*, 23 *retrectarent*, 28 *Vectius et Q.* p. 262, 36 *Miretur*, p. 265, 9 *et in iis*, p. 266, 20 *textrinus*, p. 271, 17 *adornate ut ne*, et p. 262, 31 ubi *georgustio a γεωργῶ colo terram* reponendum esse existimavit. Etiam in libelli titulo verba *De viris illustribus liber* et *Grammatici illustres* quin idem addiderit, dubitare non sinunt ea quae infra p. 288 prae-

fatus est. Hinc fit ut reliquas quoque diversitates in solo Leidensi libro repertas scribentis vel errore vel arbitrio ortas putem, ideoque in ordinem non receperim. Sunt vero hae: p. 258, 14 *Post hos*, 29 *valuit*, 32 *diligenter aliquid*, p. 259, 13 *apparandam*, 22 *e ludo*, p. 260, 37 *moxque equo*, p. 263, 6 *Mirati summum*, p. 264, 37 *publicaverat*, p. 266, 33 *pepercisse*, p. 268, 3 *paululo*, 14 *conveniant*, p. 269, 6 *non una*, 10 *et presse*, p. 270, 5 *idem mihi*, 15 *studia*, 26 *Mancino*. Recepi tamen quae vel sine libro recipienda erant: p. 258, 4 *generque*, 8 *optimatium*, p. 262, 38 *cauliculi*, p. 270, 38 *salsum*.

Ad confirmandam codicis Leidensis fidem non raro dubiam atque ancipitem multum Florentina editio confert, multo plus Gudianus codex. Quippe editioni, cuius singularia enumerare non attinet, tam propinqua cum Leidensi libro origo est, ut non raro easdem maculas traxerit, ut p. 257, 24 *et ceteris*, p. 260, 10 *Scytobachionis*, p. 263, 11 *quasi*, 17 *litterarum* omissum, p. 264, 36 *inferiore*, p. 266, 26 *nec ni*, p. 267, 17 *unum vel*, p. 270, 10 *ordinarium*, 14 *et*, p. 271, 27 *Pisonem personalem*, 31 *in ispeum erat*[43]).

At vero Gudianus codex, idem et optimus et plurima singularia[44]) continens, tam longe a Leidensi distat, ut numquam in vitiis, nisi antiquissimis, conspirent nec nisi vera communia habeant. Gudianum codicem cum ante nos nemo consuluisset, cavendum fuit ne nova[45]) eius

43) Etiam cum Berolinensi libro, quod mirandum est, Leidensis lapsus quosdam communes habet, ut p. 260, 38 *non* omissum, p. 263, 24 *et magister Ciceronis*, p. 268, 10 *non essent*.

44) Exempla haec sint: p. 257, 17 *cum in regione*, p. 258, 23 *conductum ut multos*, 27 *quidem docuit ad*, p. 261, 13 *cum in iudicio*, 17 *aetatis* omissum, p. 262, 2 *censebatur. Sic philologus. Quod*, 16 *cuius*, 20 *vel ex his*, 22 κατὰ γραμματικοὺς supra versum, 38 *et*^*libra*, in margine *una*, p. 263, 35 *consuetudinemque*, p. 264, 4 *fuit*, p. 265, 11 *Q. atque Sexti*, 21 *grammaticum quendam Graecum*, p. 268, 4 *cui* omissum, p. 270, 17 *eius* omissum, p. 271, 26 *sua magna invidia*.

45) Non dubito quin inventa nunc primum in Gudiano

bonitate occaecati nimium ei obsequeremur. Eandem igitur legem quam in Leidensi nobis scripseramus, ut ne singularia captaremus, sed communia teneremus, hic quoque servavimus. Itaque consensum Gudiani libri cum Leidensi pro firmissimo pignore lectionis pristinae, id est in Henochiano archetypo inventae, habuimus; ubi dissentire videbamus, in neutrum proniores, vel reliquorum librorum vel ipsius rei ratione habita veterem lectionem assequi studuimus.

Haec ut aliquot exemplis confirmem, consensu codicum Leidensis et Gudiani stabilita existimavi: p. 258, 26 *Iaccus* non aspiratum, p. 260, 15 *adhuc* omissum, 30 *suum annalium Ennii*, p. 262, 24 *Is scripsit*, p. 264, 33 *Catulinae*, p. 266, 1 *inscribuntur*, p. 268, 21 *ostenderemus*, p. 271, 23 *optulisset.* Eodem consensu p. 265, 34 *condicionem*, p. 271, 25 *conditionem* posui. In dissensu librorum plerumque auctoritati Leidensis[46]) obsecutus (e. c. p. 259, 37 *simul*, p. 262, 29 *Dictynna*, 37 *sit sapientiam*, p. 269, 10 *consuerant*, 28 *affuit*) nonnumquam tamen Gudiano oboediendum putavi, ut in his: p. 257, 7 *adnotatum*, p. 258, 14 *Posthac*, 19 *Laevius*, p. 259, 18 *repeto*, p. 260, 25 *grammatica*, p. 263, 16 *Eros*, p. 264, 36 *superiore*, p. 265, 1 *Pasicles*, 3 et 5 *Zmyrnae* et *Zmyrna* (p. 259, 37 *Smyrnae* Suetonius ab se dedit) p. 266, 14 *verbo*, p. 269, 24 *Ostiam*, 32 *imposuerunt*, p. 270, 10 *ordearium*, p. 272, 11 *Verginius.* Rarissime ab utroque recedendum fuit, sicut p. 263, 22 *Memmi* scripsi pro *Memmia*, p. 270, 26 *ab* pro *a C.* Semel p. 269, 10 ubi alter *atque* alter *et* praebebat, uterque solus, e Florentina editione et deterioribus libris *ac* recipiendum duxi.

---

similiter in Vaticano 1518 aliisque libris insint. Namque e Vaticanis quoque suis Achilles Statius haec prodidit: p. 259, 31 *Servius post hoc*, p. 261, 6 *neglegentia*, p. 263, 16 *Straberius*, p. 264, 33 *Catulinae*, 36 *superiore*, 37 *perite*, p. 269, 28 *infuit*, p. 272, 4 *Caestius*, 11 *Verginius*.

46) Eiusdem libri auctoritate p. 264, 25 *Epirota*, 27 *claruit* nititur, illic vocabulo *et* subnotato, hic *inclaruit* a correctore scripto. Item p. 270, 25 *Epidi* a prima manu est.

Denique beneficio Gudiani codicis, et optimi et a Moebio accuratissime collati, factum est ut orthographica ratio paulo diligentius quam adhuc factum erat institui posset. Eius enim auctoritate *Nicia*, *Crassicius*, *Porcius* (addendus fuit *Albucius*) *c* littera, tum *Dionysi*, *Pompei*, *venalici*, *Brundusi*, etiam *repetit* p. 260, 38 simplici *i*, deinde praenomina[47]) et numeralia vel omnibus litteris vel compendiis, postremo *auctor*, *ceteri*, *causa*, *milia*, *litterae*, *nummum* et similia sic ut vides scripta sunt.

Henochianus liber.

Ceterum quaestio haec orthographica ad deperditum illum codicem Henochianum, cuius quandam speciem et adumbrasse et restituisse nobis videmur, revocanda erit. Ac si recte disputatum est, codicum adhuc collatorum omnium proxime ad illud exemplum accedere Leidensem et Gudianum, opinionem nobis quidem assensu comprobare non licebit, quam docti quidam homines de aetate illius concepisse videntur. Nos intra XIII saeculum consistemus, idque duabus potissimum rationibus inducti, orthographica et tachygraphica.

Nostram de vita Caesarum editionem si quis cum libello de grammaticis conferre voluerit, in hoc admodum diversum genus scribendi vocabula animadvertet. Rarissime enim veteris scripturae vestigia, et quidem ea fere quae librariorum odium quasi subterfugerunt, deprehendet, praepositionum in verbis compositis sincere scriptarum exemplum nullum[48]), accusativi pluralis tertiae declinationis in is terminati unum[49]), simplicis *i* lit-

47) Namque hac in parte Pontanus, qui Leidensem codicem exscripsit, uni legendi facilitati inserviens, non raro imprudentius egit, dum v. c. pro CN. *Gn.* reponit, C. et L. in *Caium* et *Lutium* resolvit, Cornelium et Augustum in *Corn.* et *Aug.* coartat, quin etiam pro M. Ciceronis p. 263, 24 *magister Ciceronis* scribit.

48) Excipiendum p. 257, 7 *adnotatum*, olim in *ad notum* et *at notum* corruptum; nam p. 267, 14 boni libri omnes *annotare* habent.

49) p. 268, 26 *grandis;* nam p. 263, 8 *omnis* non habent nisi Parisinus codex et Incerta editio, qui libri antiquitatis affectatione etiam *quom* pro *cum* scribere solent. Ac-

terae pro duplici positae[50]) pauca inveniet; contra saepissime *Antonii*, *Sallustii* etc. et vel *obiicere* et *subiiciam* scriptum et de singulis vocabulis *adolescentes*[51]), *epistola*, *pene*, *tentare*, *concionari*, *quatuor*, *vendicavit*, *Brundusi*, *quanquam*, *unquam*, *nunquam* sic ut vides scripta offendet. Omnia haec reputans codici Henochiano maiorem quam saeculi XIII aetatem tribuere non audebit.

Eodem altera quaestionis pars, quam tachygraphicam dixi, spectare videtur. Henochianus liber, si recte statuimus Leidensem et Gudianum codicem duo quasi apographa eius esse, necessario omni genere compendiorum et siglorum refertus fuit, quorum lectio persaepe difficilis atque ambigua esset. Passim compendia agnoscas, quibus vocabula *et* et *etiam*, *hoc* et *haec*, *nihil* et *nil*, terminationes in perfectis *erunt* et *ere* et similia aegre distinguerentur. In singulis vocabulis tria exempla pono inventa pagina 271 dimidiata. Versu enim 18 pro eo quod est *tantum non* alter scriba *tamen non*, alter *tantum modo* dedit; versu 27 quoddam compendium ille *personalem*, hic *proconsulem* explicavit; versu 31 ille *in ispeum*, hic *in conspectu* invenisse sibi visus est. At vero haud scio an quisquam rei peritus genus scripturae tam compendiarium antiquius saeculo XIII habiturus sit.

Quarundam diversitatum per codices inventarum causas in ipso Henochiano libro quaerendas esse puto; fit enim nonnumquam tam in Leidensi quam Gudiano libro, ut duae lectiones altera supra alteram scriptae sint. Sic p. 261, 21 in utroque *marmoreo* legitur supra posterius *o* littera *a* addita; p. 264, 33 ille *Catelinae u* imposito, hic *Catulinae* imposito *i* ostendit; p. 269, 33 ille *rescogniti sunt* deleto tamen priore *s*, hic *recogniti sunt* et

---

cedant tamen Graeca *acroasis*, *paraphrasis*, *thesis*, *synthesis*.

50) cfr. supra p. LXV. Adde *Sexti*, *Spoleti*, *Mediolani*, *Brundusi*.

51) Semel *adulescentibus* et *neglegentia* invenitur. Adde *antiquos* p. 263, 29.

supra *l' res cognita est* habet[52]). Apparet puto eius modi varietates in ipso archetypo a librariis esse inventas.

Postremo vitiis quoque et lacunis Henochianus liber corruptus fuit non paucis. Ad quae tollenda doctorum hominum iudicium et divinatio quid valuerit, haec adnotatio docebit: **Adnotatio critica.**

257, 6 *qui iidem* Stephanus pro *quidem* | 7 *adnotatum* Gud. et Beroaldus pro *ad notum* vel *al notum* | 8 *Graeca* Bongarsius | 21 *tamen sunt imitati* Berol. ed Ven. *imitatis* quidam apud Wolfium, Th Mommsen | 28 *L. Aelius* Egger, sed cfr. Charisius p. 114 P. | 28 *Vectiusque* Iac Gronovius, *Vettiusque* Oudendorpius pro *Vectius Q.*

258, 4 *generque* Leid. et Carrio pro *gener Q.* | 6 *Praeconinus* Beroaldus pro *Praeconius*, cfr. Plinius n. h. 33 § 29. 37 § 9. Caesar b. G. 3, 20 | 7 *Stilo* Berol. et Stephanus pro *Istilo* | 8 *tantus* Berol. ed Ven. mss Statii pro *tantum* | 8 *optimatium* Leid. pro *optimatum*, cfr. p. 3, 25. 6, 37. 7, 38. 42, 22 | 3 *Metellum* ego, *Q. Metellum* Aldus pro *M. Metellum* | 13 *praemortua* Stephanus pro *praemortui* | 14 *Posthac* Gudianus. *Post haec*, *Post hoc*, *Post hos* reliqui | 14 *ars* Bongarsius | 19 *Laevius* Gud. *Levius* Berol. *Laeneus*, *Leneus*, *Lenaeus* reliqui. *Cilnius* Graevius, *Maecenas* Osann | 20 *agasma* (*ΑΓΑΣΜΑ*) Baumgarten-Crusius pro *agacema*.. *ἄγημα* Aldus, *ἄγαλμα* Iac Gronovius, *ἀγάπημα* Toupius | 21 *a Calvisio Sabino* Th Mommsen, cfr. Seneca epist. 27, 5—8. *ab Titio* Beroaldus, *ab L. Sextio* Oudendorpius | 23 *conductum multos edocuisse* Berol. ed Ven. *conductum ut* Gud. Casaubonus. Lacunam ita fere *tot annuis L. Titium et Romae et in provinciis multos edocuisse* explet Th Mommsen | 26 *Pescennius* Osann. *Fescennius* Leid. *Sescennius* Gud. | 31 *libello quodam* Bongarsius | 37 *Ticida* Leid. et Gyraldus. *Tigida*, *Rigida*, *Sigida* reliqui.

52) Adde p. 259, 6 *titulo* et *titulos*, p. 260, 23 *ut hoc* et *ut hic*, p. 264, 27 *claruit* et *inclaruit*, 37 *parieti* et *perite*, p. 268, 14 *Latinos* et *Latine* ·*ſ*· p. 269, 35 *synthesis* et *syntaxis* etc.

259, 14 *ethologias* Beroaldus pro *aethologias*, *ethiologias*, *ethimologias* | 30 *negavit* Stephanus, *negabat* Schottus | 31 *post huius* Leid. Par. Harl. ms Statii. *postinus*, *postunus*, *posthumius*, *post hoc*, *post hic* reliqui. *Saevius Postumus idem ABC Marcus docebit* Th Bergk, cfr. Aratus ap. Stephanum Byz. *Γάργαρα* | 37 *simul* Leid. Berol. *simulque* reliqui.

260, 1 *quia* Ernesti pro *qui quia* | 2 *inscripsisse* Wolf | 4 *L litteram* I Fr Gronovius pro *litteram* | 9 *Alexandriae (et quidem* Th Mommsen | 15 *pueri* Leid. Gud. Berol. *pueri adhuc* reliqui | 23 *ut hoc* vel *ut hic* omnes praeter ed Flor. | 25 *grammatica* Gud. Harl. Paris. ed Inc. cfr. p. 261, 22. *grammaticae* reliqui | 30 *suum* et *Ennii* omittit ed Ven. | 38 *repetiit* Leid. ed Inc. | 38 *non* omittit Leid. Berol.

261, 5 *peri alogon* Beroaldus, *περιαλγής* Toupius | 21 *marmorea* Leid. et Gud. supra versum, Bongarsius pro *marmoreo* | 32 *L. Aelium* Gros | 34 *filium* supplet Statius, *discipulum* Casaubonus, *servum* Oudendorpius | 34 *hermam*, in marg. *aere* Gud.

262, 1 *vindicavit* Paris. et Statius pro *vendicavit* | 14 *Sallustii* delet Bongarsius | 15 *Bursini* Gud. | 24 *Is scripsit* Leid. Gud. ed Mediol. pro *Inscripsit* | 29 *saecula per maneat* Mommsen | 29 *Diana* Gud. ed Flor. | 34 *assulas* Beroaldus pro *assylas* | 36 *Miretur* Leid. supra versum et Guyetus.

263, 1 *pergula sub* Mommsen | 8 *omnis* Paris. ed Inc. | 12 *filio quoque* Gud. Harl. Paris. ed Inc. pro *filioque* | 16 *Eros* Gud. et Scaliger pro *heros* | 16 *suomet aere* ego pro *uometre* vel *nametra* | 17 *litterarum* omittit Leid. ed Flor. | 22 *Memmi* ego. *Memmia* Leid. Gud. pro *Memmii* | 28 *Niciae* addidit ed Flor. | 30 *ποιητοῦ an παρεμβεβλημένοι* et 36 *velim cum mihi ille iucundus esse non* addidit Aldus | 36 *possit* Aldus pro *possem*, *possum*, *possim* | 37 *Santra* Statius pro *satyra*.

264, 9 *Catonis verborum* vet ed Statii, Vinetus, Mommsen | 10 *Athenis* N Heinsius pro *cathenis* vel *catenis* | 11 *suum* Leid. mss Statii, ed Flor. pro *suum domino* vel *domino suo* | 14 *Attici* Beroaldus pro *Satti* (*Attici Sati* Berol. ed Ven.) | 20 *ita ut* Leid. Gud. edd Flor. Inc. pro *ut* | 23 *Ver-*

gilium Gud. | 31 *eius* delet NHeinsius | 32 *ne quem* S Gelenius et Statius pro *neque* | 33 *Catulinae* ms Statii, Gud. in ordine, Leid. supra versum pro *Catilinae* | 36 *inferiore* Leid. ed Flor. | 36 *hemicyclium* Gud. ms Statii pro *hemicyclum* | 38 *Crassicius* Gud. pro *Crassitius*.

265, 3 *pergula* ed Ven. et Beroaldus pro *parcula* vel *percula* | 3 et 5 *Zmyrnae* et *Zmyrna* Gud. Harl. Paris. pro *Smyrnae* et *Smyrna* | 9 *Iulum* Wolf, sed cfr. ad p. 148, 20 | 11 *Sextii* NFaber | 19 *puerum* Leid. edd Flor. Inc. omittunt reliqui | 25 *Licino* Bergk pro *Licinio*, cfr. Orelli-Henzen inscriptt. no 644. 3124. 3260. 3 p. 316 | 35 *Quo delegante* Statius pro *Quod elegantem*.

266, 1 *inscribuntur* Leid. Gud. Vinetus pro *scribuntur* | 14 *verbo* Gud. Harl. Paris. pro *verba* | 17 *deicit* S Gelenius, quidam apud Casaubonum | 19 *Remmius* Statius. *Reminius* Leid. in ordine pro *Rhemmius* | 19 *Palaemon* Aldus pro *Palemon* | 19 *Vicetinus* Vinetus ex Hieronymo pro *Vicentinus* | 30 *praesagente* ed Ven. *praesagiente* Beroaldus | 31 *Vergilio* Gud. | 33 *pepercisse* Leid. | 38 *insitam* ed Inc. et S Gelenius et Mommsen pro *institutam* | 38 *CCCLX uvas* Ursinus pro *CCCLXV vasa*.

267, 10 *repeteret* Schottus pro *repetere* | 11 *omnes contemni* Leid. Berol. ed Flor. ‸ *contemni*, in margine *omnes* Gud. *se contemni* Harl. Paris. edd Inc. Ven. | 17 *unum vel alterum* Leid. ed Flor. sed cfr. p. 113, 11. 227, 6. 269, 22. 297, 34 | 18 *pomeridianis* Aldus | 20 *perraro. Nimis pauca* Vinetus et Statius pro *perraro nimis. Pauca*

268, 2 *grammatica sero* Beroaldus | 3 *paululo* Leid. | 5 *S. C.* et *C.* omittunt libri, addidit Stephanus ex Gellio 15, 11. *S. Cōf.* post *rhetoribus* v. 8 addiderat ed Ven. | 11 *ita edixerunt* Berol. ed Ven. pro *ita dixerunt*, *item dixerunt*, *item edixerunt* | 12 *renuntiatum* ed Ven. pro *nae* (*ne*) *renuntiatum* | 14 *conveniant* Leid. | 14 *Latinos* Gud. Berol. ed Ven. *Latine* ·*ſ*· vel *scilicet* Gud. in margine, Leid. Harl. Paris. edd Inc. Flor. | 20 *consuerunt* Berol. ed Flor. pro *consueverunt* | 20 *visum est* Stephanus e Gellio 15, 11 | 21 *nostra sententia* Gud. secunda manu et Guyetus | 25 *consulibus* delet NFaber | 31 *bis quoque* Gud.

269, 6 *non una* Leid. | 13 *tum ... tum* Berol. ed Inc. Stephanus, Vinetus pro *dum ... dum* | 14 *aut historiis demere* Stephanus | 16 *exoleverunt* Beroaldus pro *exoluerunt* | 18 *tradebantur* Harl. Paris. | 24 *Ostiam* Gud. pro *hostiam* | 28 *affuit* Leid. Berol. ms Statii, ed Flor. *infuit* Gud. ms Statii, ed Inc. *fuit* Harl. Paris. ed Ven. | 32 *imposuerunt* Gud. Paris. pro *imposuere* | 34 *liber* delet Stephanus | 34 *libertatem* Vinetus pro *libertate* | 35 *appellatione Graeca* Schottus, sed cfr. v. 20 | 35 *syntaxis* Gud. ed Flor. *theses* Ernesti. ὑποθέσεις N Faber.

270, 5 *mihi idem* Leid. | 9 *significat* Muretus pro *significabat* cfr. p. 261, 9. 297, 19. | 10 *ordinarium* Leid. ms Statii, ed Flor. | 13 *Voltacilius* Harl. Paris. ed Inc. Index, Hieronymus. *Volcatius* Berol. ed Ven. *Otacilius* Leid. Gud. ed Flor. | 13 *Plautus* sive *Plotus* Hieronymus. *Plutius* ed Ven. *Pilitus* Aldus | 13 *ostiarius* Berol. pro *hostiarius* | 14 *et studia* Leid. | 20. 21 *ad id tempus. M. Epidius* ego pro *Ad id tempus Epidius*, cfr. p. 125, 11. 162, 8. 238, 1. *M. Epidius* Index | 23 *C.* delet Dion Vossius quia *Ti.* oportuit | 26 *se ab* Berol. Harl. Paris. edd Inc. Ven. *se a C.* Leid. Gud. ed Flor. | 26 *Nucerino* Beroaldus pro *Nuncino*, *Nucino*, *Nunciono*, *Nuntio*, *Mancino*, *Minemo* | 32 *extrisse* pro *extricte* Statius. *extitisse* Harl. Paris. ed Inc. | 32 *in eiusdem* Guyetus | 36 *Adhibes* Beroaldus pro *tibi et* | 37 *compotorum* Stephanus pro *competitorum* | 38 *cui* addidit Beroaldus | 38 *in te quae* Beroaldus pro *in quem* | 38 *salsum* Leid. (?) et Beroaldus pro *falsum*.

271, 1 *in te* addidit Beroaldus | 1 *dicta* addidit Stephanus | 5 *immunia* Beroaldus pro *immuni* | 6 *Albucius* N Faber pro *Albutius* | 13 *demittere* Iac Gronovius pro *dimittere* | 14 *incipere* Harl. manu secunda, Paris. et Faernus pro *in opere* | 16 *autem* Berol. ed Ven. pro *aut* | 16 *genere* Stephanus, Vinetus pro *gemere* | 18 *tantum non* N Faber et Pithoeus pro *tamen non* vel *tantum modo* | 28 *cohibente lictore* Stephanus | 28 *et ita* ego pro *ita*.

Pro subscriptione habent *Amplius repertum non est adhuc. desunt rhetores XI.* Leid. *vacat in exemplari* Neapolitanus, *nil amplius reperitur* ed Flor.

Fragmenta.

Deperditorum Suetonii librorum reliquias primus Isaacus Casaubonus in priore editione sua a. 1595 collegit addiditque nonnullas in secunda a. 1610 vulgata[53]. Ei syllogae postquam Schildius Terentii vitam et Iacobus Gronovius a. 1698 tria fragmenta p. 281, 25. 302, 17. 304, 32 adiecit, posteriores editores nihil quod adderent habuisse videntur. Nostra aetate cum de singulis quibusdam partibus complures, tum de universis Suetonii scriptis laudabiliter Iosephus Regent Vratislaviae a. 1856 commentatus est. Equidem in disponendis Tranquilli libris Suidam ducem sequendum esse existimavi, qui etsi auctore ignoto usus est tamen nulla in re falsa tradidisse videtur; in ordinandis vero librorum particulis internam quandam probabilitatem sectari necessario satis habui.

Libri ludicri.

Suetonium libros non conscripsisse nisi Latina lingua omnes adhuc credidisse video; neque ego si aliter statuo, certo aliquo vel testimonio vel argumento utor. Sed mirum tamen videtur, quod aliquot librorum mentionem a Latinis nullam, contra satis frequentem a Graecis scriptoribus factam animadverto. Possit hoc aliquis ita explicare velle, ut insignia quaedam loca, sicut haud dubie in libris de vita Caesarum factum est, aut libellos etiam quosdam integros a Graecis sermonis Latini peritis conversos dicat. Verum talis opinio rei expediendae non videtur satis facere posse. Tanta enim est interdum allatorum a Suetonio e veteribus Graecorum scriptoribus multitudo vel versuum vel proverbiorum, tanta in explicandis Graecorum moribus ac vocabulorum originibus rimandis diligentia atque ubertas, ut quibus lectoribus nisi Graecis haec scripta arbitrere, quo sermone nisi Graeco composita dicas vix reperias. Perlegat mihi

53) In secunda accesserunt p. 276, 9. 280, 8 et 33. 282, 8. 287, 38. 299, 13. 303, 31. 304, 4. 306, 24. Harum aliquam partem Petro Pithoeo deberi puto, cfr. Casauboni epist. ed. Graev. p. 110. Lucani vitam a Theodoro Cantero accepit a. 1596, ut ex Casauboni epistolis ed. Almelov. p. 646 intelligitur.

aliquis ea quae p. 275—278 de ludis Graecorum oblectamentisque convivalibus, tum quae p. 282 de conviciis et maledictis apud eosdem usitatis relata sunt, neque dubito quin mihi assensurus sit, cum illos libellos Graeco sermone scriptos fuisse iudico. Nec per se improbabile est, utroque sermone scripsisse hominem ab aetate Frontonis, Favorini, Marci Antonini haud ita longe remotum.

In libris ludorum hoc quoque addi posse videtur. Si ut Romanorum ita Graecorum quoque ludos Tranquillus Latine exposuit, cur non potius quattuor libros ludicrae rei coniunctim edidit, quorum duo Graecorum, totidem Romanorum ludos, et alter quidem pueriles convivalesque iocos, alter certamina ac spectacula publica contineret? Sed clare traditum est, nec causam ambigendi video, uno libro Graecorum iocos, duobus Romanorum spectacula et certamina fuisse exposita, i. e. ab originibus repetita et veterum scriptorum testimoniis illustrata. Neque ullum reperio spectaculorum Graeciae tractatorum vestigium. Inde conficio, ut hi tituli non pro unius corporis partibus habeantur, quod multis placuit, sed probe distinguantur. Alterum opus monobiblon Graece scriptum Graecorum lusus iocosque tractabat, alterum Latinum Romanorum primo libro rem scenicam, secundo circenses explicabat. Titulum p. 278, 36 qui est in libro de puerorum lusibus suspectum habeo, nec solis puerilibus ludis librum de duobus alterum repletum fuisse credo. Sed utrum Servio pro *in libro* scribendum fuerit *in capite*, an diversum omnino a superioribus hoc opus tertiumque de re ludicra Tranquillus scripserit, non decerno. Casaubonus *de Graecorum lusibus* reponebat. Ceterum opus multa rerum varietate conspicuum Tertulliano et Diomedi etiam non monentibus usui fuit. Sed nonnulla, ut ea quae p. 279, 27 de *congiariis* a Numa rege populo datis et p. 280, 28 de origine vocabuli *sica* nimis nugatorie traduntur, falso ad Suetonium auctorem relata arbitror. In ultimo frusto p. 280, 36 vocabulum *viros* excidisse videtur; nec minus epigramma excidit, qualia Martialis 8, 43. 9, 78. 10, 43 lusit.

Ex eo libro, qui sexto loco ponitur de nominibus[54]) et genere vestium, haud scio an Nonius Marcellus capite XIV, quod est de genere vestimentorum cum testimoniis, particulas decerpserit non contemnendas; solet enim ille auctorum suorum ut Gellii scrinia tacite expilare. Sed eum locum, qui p. 281, 25 legitur de trabearum generibus a Numa Pompilio inventis, Suetonii ut credam, Byzantini fabulatores non persuadent; certe Servio potius fidem habeo non nimium dissimilia p. 282, 3 e Suetonio proferenti, nec ignoraverunt illi Graeculi Servianum commentarium. Habet quidem Ioannes Lydus illis similia, et Chrysostomus quoque ad 1 Corinth. homilia XXVI non licere ait sine cingulo et chlamyde ad Caesarem ingredi; sed ante Diocletianum, de quo Eutropius 9, 26 videndus est, talia scribi potuisse nego. De genere vestium.

De maledictis librum Graece scriptum videri, paulo ante significavi. De sordidiore argumenti genere comparare licet cum aliorum scriptiones, tum ipsius Tranquilli libellum qui fuit de meretricibus p. 302, 15. De maledictis.

Ad Romana instituta referri ea quae de triumpho agunt, instituto mere Romano neque usquam nisi Romae agi solito, mirum commentum dixit Bernhardy, mire sane miratus. De vocabulo quod est triumphus eiusque origine similia eorum quae Tranquillus docuisse fertur, Zonaras quoque tradit 12, 32 t. 2 p. 619 Bonn. Romana instituta.

De libris de vita Caesarum supra singulatim dictum est.

De Romanorum viris illustribus qui olim scripserant, Varro Santra Nepos Hyginus[55]), eos Sue- De viris illustribus

54) Ineptum *κυρίων*, quod apud Suidam post *ὀνομάτων* legitur, me invito typotheta omisit. Sed certe hac in re plane divinum hominem dixeris, qui cum sagacissimo Bernhardy casu in idem incidit.

55) Hos ita Hieronymus coniungit infra p. 287, 35. Verbo commemorandus etiam est 'Tarquitius de illustribus viris disserens' apud Lactantium div. inst. 1, 10, 1 eoque magis quod fuerunt qui Tranquilli nomen reponerent. Sed

tonius ita secutus est, ut viros rebus bellicis civilique virtute claros excluderet[56]) et solos eos, qui litteris id est libris scribendis inclaruissent, perscriberet[57]). Et quantum iudicare hodie licet, opus condidit fide brevitate rerumque varietate sic excellens, ut non mediocrem doctorum hominum plausum ferret. Nam et integras nonnumquam vitas inde decerptas codicibus poetarum aliorumque scriptorum commentatores solebant praefigere, et Hieronymus Stridonensis, qui de doctissimis veteris ecclesiae doctoribus fuit, has vitas tanti fecit, ut non modo a. 380 in convertendo augendoque Eusebii chronico multas inde particulas 'curiosissime excerptas' admisceret, sed etiam a. 392 in catalogo suo ecclesiasticorum scriptorum componendo hunc potissimum quem imitaretur ducem et exemplum sibi sumeret. Denique aliquot paginas eius operis integras anno circiter 1452 Enoc Asculanus ex Germaniae partibus in Italiam attulit. Libellum enim de Grammaticis et rhetoribus superstitem libri de Viris illustribus particulam esse, et statim intellectum est, ut a Pontano p. 288, et Hieronymi excerptis abunde confirmatur.

Itaque speciem eorum librorum communem hanc fuisse dicas, ut in singulorum principiis Suetonius de arte vel disciplina exponeret nonnulla coniunctim, quae

---

de Tarquitio iam G. I. Vossius bene exposuit. Antiquissima memoria apud Vergilium exstat Catalecton 7, 3 sive Anthologiae Meyer. no. 90.

56) Id et Hieronymi verba et ipsa fragmenta docent. Iniuria igitur loco p. 283, 1 qui de Ventidio Basso est Vinetus et alii abusi sunt, ut de ducibus quoque illustribus librum fuisse persuaderent. Ne de regibus quidem librum in Illustribus fuisse, locus Ausonii declarat infra p. 303, 19 allatus. De Viris illustribus, qui Plinii nomine circumferuntur, Suetonio tributis infra p CII sq. dicam.

57) Scriptorum illustrium potius quam Virorum illustrium libros inscriptos fuisse Vinetus arbitrabatur (isque sui ipse immemor, qui de Ducibus quoque librum statuisset) et Casaubonus libros Virorum in litteris illustrium appellavit, uterque Hieronymo et Suida invitis.

initia, quae incrementa, quas mutationes habuerit, tum de claris scriptoribus (cfr. p. 259, 24. 269, 37) singulatim ageret, temporumque ordinem secutus eorum vitam et scripta breviter perscriberet. Quam vero diligenter singula[58]) perscrutatus sit auctorumque testimoniis confirmaverit, praeclaro exemplo Terentii vita demonstrat.

Hac editione libellum quidem de Grammaticis et rhetoribus, ut adhuc fuit, separatum reliquimus; ceteras autem reliquias ita inter se composuimus, ut vitas quae supersunt integrae cum brevibus illis chronici Hieronymiani notationibus coniungeremus ac pro librorum et temporum ratione disponeremus. Meminerit igitur lector, ea loca Hieronymi singula pro tenui quadam umbra copiosarum vitarum, quales nonnullas fortuna servavit, esse habenda, universa vero ne dimidiae quidem partis operis a Tranquillo scripti nomina prodere ac memoriam. Nam cum grammaticorum XXII superstitum Hieronymus non amplius quinque, rhetorum autem XVI tantum decem mentione dignos iudicaverit, itaque de vitis XXXVIII quindecim reddat aliquo modo in epitomen contractas: plus quam dimidiam partem Illustrium virorum, quorum vitas a Suetonio plene scriptas manibus tenebat, praetermisisse et quod in eo fuit oblivioni tradidisse dici poterit[59]). Sed iniqui ne simus, gratia ei potius habenda erit eorum quae servavit quam irascendum propter ea quae suppressit.

Et vere Suetonio reddenda esse omnia fere quae de Romanis scriptoribus[60]) apud Hieronymum leguntur, post Pontacum et Scaligerum, Eusebiani chronici edito-

---

58) Ita quae p 258, 12 leguntur, Varroni debentur, cfr. Plinius n. h. 25 § 24.

59) Vide modo oratores p. 289 et historicos p. 300, quorum non antiquiores commemoravit Cicerone et Cornelio Nepote.

60) Non omnino omnia; nam aliunde petitum est v. c. id quod Remmio Palaemoni subiunxit: *qui quondam interrogatus quid inter stillam et guttam interesset, gutta inquit stat stilla cadit.* Vide etiam infra adnot. 63.

res, tot docti homines intellexerunt nostraque aetate Fridericus Ritschl in Parergis 1 p. 619, Carolus Fridericus Hermann in programmate Göttingae a. 1848 edito, Theodorus Mommsen in dissertationibus societatis Saxonicae 1 p. 673 tam luculente demonstraverunt, ut res pro confecta haberi debeat. Itaque excusatione opus non erit, quod illa Hieronymi additamenta in hoc Suetonianarum reliquiarum corpus recepi. Cum tamen vel illis egregiis iudicibus dubitationes aliquot relictae sint, p. 272, 28 et p. 301, 18 ea seposui, quorum auctor Suetonius utrum sit necne etiam nunc incertum est. Recipere ausus non sum, quamquam fortasse eidem Suetonio debitas, notationes nonnullas a Cassiodorio ad annos ab urbe condita 515. 568. 639. 769 Varr. adscriptas, de quibus Theodorus Bergk benevole me commonefecerat.

Singulis particulis numeros annorum ab u. c. subdidi, quos Hieronymo addere placuit, eosque simplices, ubi editiones conspirare, complures, ubi variare inter se videbam. Eius modi numeros consulatibus finitos Tranquillus, ut integrae vitae demonstrant, raro prodiderat ipse; plerosque Hieronymus adscripsit, suis ratiocinationibus usus persaepe vel errore vel festinatione vitiosis. Qua de re Ritschl in Parergis p. 623 et van Heusde in Epistola de Lucilio p. 7 egerunt.

Quot libris Tranquillus illustres viros perscripserit, neque a Suida proditum est neque coniecturis investigatum. Hoc tantum pro certo affirmare licet, praeter superstitem libellum qui de Grammaticis et rhetoribus est, singulos libros fuisse de Oratoribus, de Poetis[61]), de Historicis. Neque tamen causam video idoneam, cur reliquos scriptores, ut iurisconsultos ac maxime philosophos Illustrium virorum appellatione et honore privatos a Tranquillo ex-

61) Poetas duobus libris expositos fuisse Mommsen opinatur, altero epicos et lyricos, altero comoediarum et tragoediarum et mimorum scriptores.

istimem. Me quidem contradicentem non habebit, qui totum corpus Latinarum litterarum historiae Suetonianae septem vel octo libellis constitisse sibi persuaserit.

Fortasse quaerat aliquis ecquid exstet indicii, unde eluceat quo potissimum tempore Suetonius hos libros edidisse videatur; neque praetermittenda sunt quae ad eam rem diiudicandam pertineant. Quod si illustrium virorum ab illo scriptorum aetate postremos contulerimus cum iis quos non scripsit, probabile iudicium facere videbimur; vivorum enim nominibus et vitis abstinuit necessario.

Commemoravit igitur p. 272 Quintilianum, Isaeum, Iulium Tironem rhetores, quos antequam libri de Illustribus viris ederentur diem obisse oportet. Iam Quintilianus vel Domitiano vel Nerva imperante fato concessit[62]), Isaeus sub initia principatus Traiani annum sexagesimum excesserat teste Plinio epist. 2, 3, 5. cfr. Iuvenalis 3, 74; Iulium Tironem, quem nonnulli imperite cum Ciceronis liberto (cfr. p. 289, 14) confuderunt, idem Plinius epist. 6, 31 mortuum esse tradit cum Traianus in Dacia esset, i. e. anno 105 vel 106. Hinc certissime sequitur, ut post annum 106 hi libri editi sint.

Nunc videndum de iis quos Tranquillus non scripsit. Eorum tres nomino, Iuvenalem Tacitum Plinium[63]). Iuvenalis vitarum, quas editas vide apud Ottonem Iahn p.386, nullam Suetonii ac ne satis quidem vetustam esse, iam inter omnes constat; singulae enim plus minusve fabulosae sunt et nulla fide dignae, cum de ipsa poetae aetate taceant aut falsa tradant, quem a. 127 in vivis

62) Falso viventem nonnulli a Plinio et Iuvenale commemorari voluerunt. Pliniana epistola 6, 32 si vere ad Quintilianum data est, nihil causae apparet cur de Fabio magis quam de Nonio capiatur; rhetorem omnia excludunt, cfr. 2, 14, 9. 6, 6, 3. Iuvenalis locus 7, 189 de mortuo agit, cum ille non soleat nisi mortuos carpere.

63) Nam de Salvio Iuliano et Frontone et Ulpiano, quos Hermann, credo ut centenarium numerum compleret, postremos fecit, Hieronymus Eutropium lib. VIII. auctorem habuit.

fuisse compertum est. Hinc patet quam male superiorum nonnulli ut Salmasius unam earum vitarum Suetonio tribuerint; praeterea nulla librorum auctoritate hoc fecerunt, et redarguit eos Hieronymi in chronico et Diomedis in satiricorum enumeratione de Iuvenale silentium. Deinde Tacitum scimus a. 116 Annalibus scribendis (Annal. 2, 61. 4, 4) operam dedisse, cuius de vita ac morte nec Hieronymus nec alius quisquam prodidit. Sed ne Plinii quidem amicissimi hominis et optime de se meriti ullam mentionem Tranquillus in suis Illustribus fecerat, ut nondum mortui. Alioquin fieri non potuisset, ut Hieronymus[64]) cum omnibus fere posterioribus ex duobus Pliniis unum faceret et quae apud Tertullianum apolog. 2. de Plinii ad Traianum epistola meminerat scripta, ea cum Suetoniana vita Plinii maioris tam misere coniungeret quam factum videmus p. 300, 27. Atqui ex inscriptione testamentaria (Orelli-Henzen inscriptt. 3 p. 124) Plinium ante a. 114 mortuum esse intelligitur.

Ex iis quae disputavi sequitur ut Suetonius Viros suos illustres intra annos 106 et 113 scripserit. Ac nisi animus me fallit, illa Tranquilli volumina sive libelli, quos perfectos iam et absolutos Plinius epist. 5, 10 sed nimia cunctatione edendi nondum vulgatos queritur, non alii sunt atque Illustrium libelli, quos amici admonitione impulsus ante iter in Bithyniam susceptum videri potest emisisse.

De singulis Hieronymi locis quaerere nostri instituti non est, et commodius ab C. Fr. Hermanno quae rerum veritatem spectant petentur. Neque tamen de Livio Andronico p. 291, 12 Cassiodorii verba praetermittam, qui ad *a. 515 His consulibus* inquit *ludis Romanis primum tragoedia et comoedia a L. Livio ad scaenam data.*

Terentii vita.

P. Terentii vitam p. 292, 1—295, 1 Aelius Donatus quod in prologum commenti sui Terentiani recepit, integram nobis servavit. Vetustissimas editiones inde

64) Numeros p. Chr. n. 107—109 Hieronymus, 113 Cassiodorius, 117 Prosper Plinio dederunt.

ab a. 1472 impressas Hain enumerat no. 6382 sqq. De emendanda bene meruerunt Robertus Stephanus[65]) a. 1529 et Fridericus Lindenbrogius a. 1602, uterque Parisiis et Parisinis subsidiis usus. Et plurima, nisi omnia fallunt, codici Regio 7920 Saec. XI. debuerunt, quem ego quoque benevolentia Iacobi Hunziker diligentissime collatum habui. Eius libri tanta est praestantia, ut vel post Stephanum et Lindenbrogium bonarum lectionum mihi quoque spicilegium relictum fuerit haudquaquam paenitendum. Non nulli usui fuit et Lindenbrogio, ut suspicor, et mihi alter codex Parisinus 7921 Saec. XV. chartaceus, ab eodem amico examinatus; sed is veterum editionum[66]) tam similis est, ut emendantis studium parum adiuvet. Eandemque Leidensis codicis rationem esse ab Ritschelio certior factus sum; nam de Theodori Boendermakeri Ultraiectini exemplo nihil ad Terentianam vitam Westerhovius attulit. Ceterum hic brevitati eo magis studere licebit, quod et de summa re critica et de singulis plerisque copiosius exposui in Museo Rhenano 12 p. 174, quo studiosos lectores delego. Meminerit igitur qui hoc exemplum cum prioribus conferre volet, nusquam Parisinorum codicum ac praecipue vetustioris auctoritatem a me desertam esse nisi lectore monito.

292, 2 *serviit* ego pro *servit* vel *servivit* | 7 *sit* Aldus a. 1517 pro *est* | 7 *ad dominum Romanum* Iac Gronovius. *adduci Romam ibique venire* Schopen, cfr. p. 265, 20. Gellius 5, 14, 26 | 17 *vocem divinam* Muretus a. 1555 pro *vocem dum et* vel *voce divina* | 18 *Philum* ego pro *firum* vel *furium* | 19 *ab hisce* Aldus. Ad lacunam explendam *propter* (vel *ob*) *morum elegantiam: Redis* addiderim, cfr. Mus. Rhen. 12 p. 187 | 23 *Mortuust Stymphalo* ego

---

65) Nam quod in Museo Rhenano 12 p. 174 modo suspicatus eram videri Erasmum nihil nisi Stephani editionem repetisse, id postea ita se habere cognovi. Stephanus enim ex veteri codice Donati commentum multis locis castigavit. Erasmus paucula modo et ex ingenio mutavit.

66) Quibus in conferendis me adiuverunt amicissime Ioannes Zündel Bernas et Gustavus Becker Lubecensis.

pro *Mortuus est in falo* (*phalo*) | 23 *in oppido* ego pro *oppido* | 24 *nil* ter Wolf pro *nihil* | 25 *id* Wolf pro *idem* | 29 et 34 *Caecilio* et *Caecilii* Crinitus et Muretus pro *Caerio* et *Caerii* ex p. 291, 38; etiam p. 294, 25 Parisinus prior *Celio* habet | 30 *dicitur* ThMommsen; totus versus et amplius a Parisino priore abest | 35 *dinumeratione* Schopen pro *denumeratione* vel *de enumeratione* | 37 *Hecyra summota* ThMommsen | 38 *die* omittunt veteres edd. *pro nova* Ritschl.

293, 6 *eamque* Schopen pro *namque* vel *eandem* | 8 *isti* edd. pro *ipsi* | 11 *cum* Aldus pro *quod* | 14 *tempore* omittunt Parisini | 19 *domui* ego pro *demu* vel *domi* | 28 *Santra* Erasmus pro *Satra* | 32 *Popillio* Muretus pro *Popilio*, *Pompilio*, *Popillo* | 34 *dicantur* ego pro *dicuntur* vel *dicerentur* | 37 *qua* Ascensius a. 1504 et Hare pro *qui* vel *quia*, cfr. p. 59, 23.

294, 1 *percipiendi* edd. pro *percipienda;* addi quoque potuit *ad* | 3 *egressus urbem est* Stephanus | 6 *et navem ut* pro *navem* (*navim*) *ut* ego. *navim cum* edd. | 9 *e Menandro* Schildius a. 1656, sed cfr. Cicero de finibus 1, 3, 7. Gellius 2, 23, 6. Donatus in appendice huius vitae | 10 *Arcadiae Stymphalo sive Leucadia* Erasmus. *sinu Leucadiae* Parisinus posterior, Edd. | 12 *ex* ego pro *ac ex* vel *acri* | 16 *in via* Burmannus, sed cfr. p. 116, 15. 147, 28. 208, 29. 231, 19. 252, 9. 291, 25. 295, 14 | 16 *villam* delet Schopen, sed cfr. p. 113, 28 | 16 *Quo magis miror* etc. delet Bothe, sed cfr. p. 162, 17. 262, 10 | 18 *nihil Publius Scipio profuit*, *nihil ei Laelius* Aldus ex p. 292, 23 | 19 *id* Wolf pro *idem* | 24 *dices* Ascensius, Aldus | 25 *Vulcatius* SebBrant a. 1503 pro *Vulcanus* | 33 *tu in summis o* Stephanus pro *tu in summisso* vel *tam summisso* | 37 *neve* pro *neque* ego. *neque in* edd. | 37 *despectus* edd. pro *despecta ex* vel *despecta* | 38 *ac* ego pro *au* vel *et*.

Horatii vita. Q. Horatii Flacci vitam ab aliquo[67]) veterum

67) Fortasse Acrone, cum Porphyrio ipsum se dicat de vita poetae narrationem scripsisse, ad Satir. 1, 6, 41.

commentatorum Horatii servatam primum[68]) a. 1548 Petrus Nannius Alcmariensis miscellaneorum p. 72, tum in Horatianis editionibus Muretus a. 1555, Lambinus a. 1567 et Cruquius a. 1578 vulgaverunt. Haec exempla tam multis rebus inter se differunt, ut sane mirandum sit qua ratione omnia ex uno eodemque vetere libro hausta esse dicantur; quippe codice, qui Gandavi in bibliotheca S. Petri Blandinia asservabatur, antiquissimo Nannius per se et Mureti gratia Antonius Morillonus, denique Cruquius usi esse volunt. Et Cruquius quidem minimum negotii facessit, cum totus fere ex Mureto et Lambino pendeat, interdum ad Nannium inclinet, semel tantummodo scripto libro aliquid debeat[69]). Porro Lambinus ne tantillum quidem e vetere libro desumpsit; sed is compositis Nannii et Mureti exemplis 'emendatiorem' ut ipse ait, ut mihi videtur corruptiorem scriptionem reddidit sui ingenii placitis. At Muretus tot lectiones proprias Nannioque ignoratas habet easque tam diversa natura, ut alter quidam codex Morillono qui eius auctor est praesto fuisse debeat, cuius ille collatione emendatum Nannianum exemplum e Flandria Venetias miserit[70]).

---

68) Diu ante Nannium Petrus Crinitus eam vitam sibi notam fuisse significavit, de poetis Lat. 3, 38. Memoria non indignum est, quae a Suetonio referuntur Augusti ad Flaccum epistolae 'confictas illi visas esse neque dignas tanto principe eiusque summa eruditione'. Criniti librum editum vidi a. 1508, sed antiquior editio exstare dicitur de a. 1500.

69) Vocabulum *quosdam* p. 298, 2 et in scriptis exstat neque a quoquam ante Cruquium typis impressum est. Sed p. 297, 3 *Quintus*, 4 *quidem*, 10 *in gratiam*, 12 *demonstratur*, 15 *hinno me*, 18 *ut hoc*, 24 *suggerere*, 33 *purissimum*, p. 298, 15 *ne accusem brevitatem* Lambino obsecutus, p. 297, 5 *exprobrasset in altercatione*, 16 *extremis Esquiliis*, 29 *habeo*, p. 298, 27 *epistola obscura* suo genio indulgens, utraque sine librorum auctoritate scripsit. Praeterea p. 297, 36 deprehendisse se 'in Blandiniis manuscriptis' lacunam ait, de qua explenda desperaret.

70) Hoc aliquot exemplis demonstrandum esse intelligo. Multa quidem ab Nannio nimia festinatione corrupta Morillonus ex eodem libro diligentius inspecto correxisse potest, ut

De meis libris Gandavensi exemplo Nannii simillimum esse video Parisinum 8214, in quo pariter p. 297, 10 *deinde* et *locum in amborum amicitia*, 21 *a te*, 22 *iuvabit*, p. 298, 19 *οτκωανcτατωc*, 24 *tiburtini* scripta reperio; ad Morilloni sive Mureti Gandavensem proxime accedit Parisinus 7972.

Scripta exempla Horatianae vitae, quantum ego compertum habeo, XI numero exstant, Parisiis quinque, Bonnae Guelferbyti Vratislaviae Monachii Venetiis Romae singula[71]). Eorum novem ita cognita sunt ut vel de

---

cum vocabula rectius ordinat, vel cum p. 297, 6 *brachio se* pro *cubito*, 26 *convictor* pro *victor* scribit, 12 *ubi inquit* et p. 298, 12 *Item Horatius* omittit, p. 297, 31 *enim*, 32 *eum*, 38 *suorum*, p. 298, 2 *vero*, 17 *corpusculum non*, 24 *meas* addit; potest inquam, si Nannio insignem in describendo socordiam imputare volumus. Sed non potest p. 297, 10 *mox* pro *deinde* et p. 298, 19 *οἰκωλήστατος* pro *οτηκωάντατος* in eodem libro invenisse, cum etiam meorum librorum pars hoc, pars illud ostendat. Apparet igitur alter quidam codex; quem tamen ne descriptum a Morillono sed tantummodo collatum existimes, lectiones nonnullae argumento sunt ex Nanniano superstites, quas, si vitam exscripsisset integram, correctas oportuit. Sic p. 297, 12 *monstratur* et 298, 17 *sed si tibi*, 23 *domusque eius* relicta, p. 297, 16 *iudiciis* et 298, 6 *ad se* omissa, maxime p. 297, 36 *credidit* receptum, quae omnia in nullo praeterea libro exstant, certissima sunt exempli Nanniani vestigia.

71) Parisini codices regii hi sunt: 7971 olim Floriacensis, 7972 olim Ioannis Iacobi Mentell. 7974 a Dionysio Gothofredo Puteanis fratribus dono datus, 7977 olim Nicolai de Clemangiis, 8214 Colbertinus, omnes Saec. X. Post Rutgersium et Vanderburgium ego cunctos contuli a. 1855, vid. Philologus Schneidewini 10 p 310 sqq. — Bonnae in bibliotheca Eduardi Heine liber Barcinone in Hispania comparatus servatur, saec. X scriptus et a Francisco Ritter in edito a. 1856 Horatio collatus. — Guelferbytanum codicem Helmst. 338 Ferrariae a. 1461 scriptum ait Ebert p. 91. — Vratislaviensem Rehdigeranum Sect. I. 5. 4 chartaceum satisque recentem C. E. Gläser excerpsit in Museo Rhenano a. 1848 p. 440. — Monacensis 375 saec. XII. Carolus Kirchner Novarum quaestionum p. 43. 46 mentionem fecit. — Venetum S. Marci class. XIV. no. 202 Iosephus Valentinelli in litteris ad me datis commemoravit. — E Vaticano Reginae

singulis verbis vel de universo genere iudicare liceat. Distinguendi enim sunt ab integris libris quos impressa exempla referunt ii codices, qui amplius dimidia parte breviores sunt, Parisinum dico 7977, Bonnensem, Monacensem, Vaticanum[72]). Ii enim libri de 69 versiculis, quos in nostro exemplo Horatii vita complectitur, non plus quam 30 servaverunt, excidere passi verba p. 297, 15 *Augustus* et quae sequuntur usque ad p. 298, 11 *Caesar*, tum 23 *domusque* — 27 *tenebatur*, postremo 30 *post* — 33 *tabulas*. Tam brevem Horatii vitam fortasse aliquis interpolationum quarundam memor antiquissimam et genuinam putet; verum si proprius rem inspexerit, omissa deprehendet ea quae omnium minime abesse possunt[73]), contra suspecta omnia tenacissime servata. Itaque ea brevitas librario alicui debetur, qui inutili scilicet verborum prolixitati omittendo medendum existimavit.

Sequuntur ea loca, quae in libris minus bene se habere visa sunt.

1701 Carolus Fea nonnulla protulit. — Non numeravi collegii Gemblacensis codicem antiquissimum, in quo Pulmannus eandem vitam reperisse se ait.

72) Haec ita plane uti perscribo in Parisino libro se habere scito Nam de reliquis res paulo obscurior est. In Bonnensi magna illa lacuna omnino eadem indicatur, sed extrema inde a vocabulo *domusque* pauca illa et erasa abesse omnia dicuntur. In Monacensi libro 'deficere mediam fere partem' Kirchner p. 43 testatus est. De Vaticani lacunis Fea nihil tradidit, sed tam allatae ex parte superstite lectiones quam non allatae in partibus interceptis (sine auctore p. 297, 24 *ingerere* commemoravit Ritter) eum librum mutilatis accensendum esse arguunt.

73) Nam eorum quae in prima lacuna exciderunt (non improbante Crinito, cfr. adnot. 68.) Horatiana scholia supra p. 296, 35 et 39 bis nominatim mentionem fecerunt. Ne postremus quidem locus excipiendus est, cui non omissione sed emendatione subveniendum esse iudico. Vitiosum enim illud *nonum* scribae non Suetonio imputo, cum et Hieronymus *LVII* recte habeat et in alia Horatii vita, quae ex Suetoniana excerpta est (Kirchner nov. quaest. p. 44) *septuagesimo septimo* scriptum sit.

297, 4 *vero* Muretus. *fere* Casaubonus | 5 *traditum est* Lambinus. Totum locum *ut vere — emungentem* Christianus Iani deleri vult collato Auctore ad Herennium 4, 54. Adde Macrobium Saturn. 7, 3, 6. Plutarchum Moral. p. 631 D. Diogenem Laertium 4, 46. Suidam s. v. *ἀγκών*. Proverb. Schott. 1, 9. | 10 *Augusto in gratiam insinuatus* Lambinus | 11 *dilexerit* Par 7977. Bonn. Muretus et Vinetus pro *dilexit* | 14 *tu tuum* Muretus pro *tutum* | 15 *innulo* ego. *hinnulo* Oudendorpius, cfr. Nonius p. 122, 6. Plinius n. h. 8 § 172. *hinno me* Lambinus. *mulo me* Baumgarten-Crusius. *Ninnio* P. Pithoeus. *mimo*, *minio*, *nimio*, *muno*, *ninio* libri | 18 *obtulit, ut hoc* Lambinus | 21 *a te* Par 8214, Nannius pro *te* | *adducere* Par 8214, Muretus | *igitur* Muretus | 24 *suggerere destitit* Lambinus | 32 *ἀνθυπερηφανοῦμεν* Casaubonus. *ἀνθυπερηφανεύομεν* Nannius. *ὑπερηφανευόμεθα* Lambinus. *ἀνθυπερφρονοῦμεν* Muretus pro ΑΝΕΠΕΡΕΦΑΝΟΥΜΕΝ | 33 *putissimum* Lambinus | *penem* Muretus pro *paene*, *poenae*, *pene* | 36 *perpetuo* Edd. cfr. Gellius 2, 12, 1.

298, 3 *mentionem factam* Lambinus | *Iratum* Lambinus | 4 *loqueris* Henr Stephanus | 6 *ad se* omittunt Edd. | 12 *Item Horatius habitu* ms Nannii | *brevis fuit* Edd. | 14 *Dionysius* Nannius. *Onesimus* Gläser. *Anysius* est apud Lydum p. 61, 20 Bonn. | *ut a causante* ego. *ut accusem te* Bentley. *ne accusem te* Casaubonus. *ut non accusem brevitatem* Nannius. *ut accusantem* libri | 17 *sed si tibi* Bonn. (?) Edd. | 18 *ut* Par 7977. Vatic. Bonn. *quo* Salmasius pro *cum* | 19 *ὀγκωδέστατος* Nannius pro ΟΤΚΩΔΗCΤΑΤΟC | 20 *Venereas* Edd. | 21 *scortum d. h. dispositum — coitus obviaret* Par 7977. Bonn. *specula in* (vel *toto*) *cubiculo scortans* Oudendorpius, Lessing, Gläser. Totum locum *Ad res — referretur* proscribunt Dacier, Bentley, Lessing; cfr. *ita ut cubiculo speculato uteretur quo se coeuntem videret* in alia vita Horatii. *ut cubiculum suum speculis adornaret quatenus et coitum suum spectare posset* de Cratino in Scholiis ad Horatii epist. 1, 19, 1. Similia de Hostio habet Seneca quaest. natur. 1, 16. de Tiberio Suetonius supra

p. 104, 18 | 23 *aut Tarentini* Lambinus | 29 *Marcio* Bongarsius ad Iustinum 12, 15 et Casaubonus pro *Mario* | 30 *post septimum* Vinetus, cfr. supra adnot. 73 | 33 *Humatus* omittit Henr Stephanus.

Persii vitam eam quae ad nos pervenit alienam esse a Suetonio et veteres libri docent, 'de commentario Probi Valerii sublatam' testantes[74]), et scriptio ipsa misere perturbata nullaque in re luculentam Tranquilli orationem referens. Commentatorem aliquem produnt auctorem verba quae in illa vita exstant haec 'hunc ipsum librum imperfectum reliquit', imperitum hominem haec 'Neronem illius temporis principem'. Ac ne quis Hieronymi loco p. 299, 5 posito abutatur ad patrocinandum Suetonio, sive Casaubono potius et Barthio qui primi Persianam vitam Suetonii esse voluerunt, illo loco nihil efficitur, nisi quod unusquisque per se intelligit, de Persio quoque in Illustribus viris actum fuisse; nam quo anno aliquis et ubi natus sit mortuusque, id certe ne postremus quidem vitae scriptor praetermiserit. Persii vita.

Verum alia res est de Lucani vita p. 299, 13 relata, unde re vera[75]) Hieronymus ea verba quae praeposuimus exscripsit. Accedunt Suetoniani ingenii[76]) ac stili tam aperta vestigia, ut docti homines post Scaligerum[77]) Casaubonum Salmasium ad unum omnes de Illustribus viris excerptam esse consenserint. Neque tamen pro integra haberi debet. Desiderantur enim initio Lucani vita.

---

74) Recentiores libri et impressi Cornuti nomen praescriptum habent.

75) Nam diversa satis ea sunt quae in altera Lucani vita leguntur: *venas sibi praecidit.*

76) Iniquior Tranquilli in Lucanum animus eiusdemque de Seneca iudicium acrius (supra p. 196, 35) a scriptore non abhorrent antiquorum studiosissimo et Quintiliani si non disciplina at certe iudicio admiratore.

77) In Appendice Virgiliana sive Catalectis Lugduni a. 1573 editis, ad Culicis initium. Iacobus quoque Bongarsius in codice Bernensi 45 adnotavit: *puto a Suetonio Tranquillo hanc vitam esse descriptam.*

cum ipso nomine ea quae ad genus Annaeorum ipsiusque poetae aetatem accuratius definiendam pertinebant, quae consulto scholiasten omisisse crediderim, postquam alteram vitam quae Vaccae fertur integram perscripsit[78]) has res diligentissime exsecutam. Tum in posterioribus quoque nonnulla minus levigata sunt, ut pristina elegantia omittendo contrahendoque obscurata esse videatur. At p. 299, 21 non scholiastae consilio, sed librarii lapsu ea excidisse apparet quae de fuga Lucani et itinere Athenas facto studiisque philosophiae scripta fuerunt.

Haec vita post editionem principem a. 1475 factam toties cum Lucani carmine vulgata est, ut sane mirandum sit et Scaligerum formis non excusam putavisse et Casaubonum secundae suae editioni[79]) addidisse tamquam ineditam[80]). Scripti libri inspecti sunt adhuc VIII numero, quorum bini Bernae et Parisiis, singuli Montepessuli Cassellis Berolini asservantur, unus incertum ubi la-

---

78) Superest eius generis codex Bernensis 370 idemque omnium emendatissimus. In eo enim post vocabulum *accessio*, quod ultimum est vitae a Vacca conscriptae, continuo sequuntur *Prima ingenii* etc. parvulo relicto intervallo nulloque titulo interposito.

79) A. 1610. Sed iam a. 1596 acceperat, a Theodoro Cantero Ultraiectino e veteri codice descriptam, cfr. Casauboni epistolae p. 646 Almel. quod exemplum Almeloveenus ad vulgatas editiones refinxisse videtur. Desumptam a Cantero C. Fr. Weber opinabatur ex aliqua priscarum editionum cum quibus nonnulla communia habet, ut p. 299, 15 interpolata verba *Qui tantae levitatis et immoderatae linguae fuit.* At eadem verba Berolinensis quoque liber habet; et haec certe p. 299, 12 *M. Annaeus Lucanus Cordubensis*, 21 *ruri*, p. 300, 1 *parricidam*, 3 *suis*, 5 sqq. *Poemata etiam eius* etc. utique in scriptis libris reperta, nemo typothetae tradiderat ante Casaubonum. Dubitare igitur noli quin codice ms. Canterus usus sit, et tali quidem qui ad Bernensem 45 proxime accedebat, cfr. p. 299, 20 *Hic in initio*, 21 *longe*, p. 300, 2 *libero arbitrio*, 5 *etiam eius*.

80) Primum ad vetusta exempla accessisse Hugonem Grotium video, qui in sua editione a. 1614 emissa Casaubonum alioquin referens, uncis ea inclusit quae ab antiquis editionibus abesse animadverterat.

tet[81]). Omnium optimus et ex antiquissimo derivatus es liber Bernensis 370, qui raro reliquorum ope emendari potest, nonnulla solus recte servavit[82]). Ad id exemplum duo librorum genera satis inter se diversa et fluxa fide alterum altero melius quasi alternis vicibus accedere solent. Priore Cassellanus Wittianus Berolinensis cum editione principe continetur, alterum Montepessulanus et Parisinus 7502 longiusque haud raro aberrantes Parisinus 8039 et Bernensis 45 cum Canteri libro constituunt. Cum priore igitur genere Bernensis ille 370 ab initio additamento nominum liber est, cum posteriore nullum vocabulum desiderari passus est p. 299, 20. 21. 36. Singula notabilia haec fere sunt:

299, 15 *a* Baumgarten-Crusius, *a Cn.* Weber pro *cum* | *cum Pompeio a Caesare* Grotius | 24 *recitante se* Canterus pro *recitante, recitantes, recitantem* | 25 *recessisse* Bern 370. *recessit* Par 8039. *Neronem recessisse* Canterus. *cum recessisset* Omnibonus. *recessisset* reliqui | 26 *posthac* Par 7502 | 28 *emisso* Edd. (male. Similiter *alvus deici* et *descendere* dicitur, equi *ventrem facere*) | 33 *multus* Omnibonus pro *multis* | 36 *parem* omittunt omnes praeter Bern 370. Montep. Par 7502.

81) De Bernensibus no. 45 et 370 olim Bongarsianis saec. X. scriptis copiosius exponit Sinner p. 507. 510. Eiusdem aetatis dicuntur esse Parisini Regii, alter no. 7502 olim Colbertinus, alter 8039 olim Thuani. Illos mea gratia C. L. de Steiger, hos Iac. Hunziker contulerant, cum postea eosdem in scriptione academica Caroli Fr. Weber Marburgi a. 1856 edita tam diligenter collatos reperi, ut admodum pauca mihi relicta sint vel addenda vel emendanda. — De Montepessulano no. 113, olim Buherii Divionensis, saec. IX exeunte scripto cfr. Catalogue général des manuscrits des départements 1 p. 325. Collatum habuit Oudendorpius a Dorvillio. — Cassellanus liber saec. XII. et Berolinensis no. 35 saec. XIV. apud Weberum collati reperiuntur. — Deperditus esse videtur codex saec. X. ab Oudendorpio non satis diligenter collatus, quem olim Sixtinus et Sixius, a. 1727 Ioannes de Witt possidebat senator Amstelodamensis.

82) Male p. 299, 37 *et*, p. 300, 6 *venalia* omisit solus, p. 299, 34 *praedicenda* habet cum plerisque. Idem solus recte p. 299, 25 *recessisse*, p. 300, 3 *exaravit* ostendit.

300, 3 *corrigendis* Bern 370. Montep. Par 7502 pro *corrigendos*, cfr. p. 193, 1. 195, 26. *de corrigendis* Salmasius | 4 *Poemata — quoque* omittit Omnibonus | 5 *etiam* omittit Grotius; sed locus lacunosus esse videtur | 6 *venalia* omittit Bern 370, supra versum habet Berol. cfr. p. 101, 13.

De vita Iuvenalis quod satis sit, supra p. LXXVII sq. dictum erit.

Plinii Secundi vita.

Plinii Secundi vitam codices Naturalis historiae permulti ac vetustissimi servaverunt scriptam inter testimonia de utroque Plinio ex antiquis scriptoribus collecta. Duo enim Plinii, quorum alter Vespasiani alter Traiani familiaris fuit, non per tenebras mediae demum aetatis pro uno haberi coepti sunt, sed iam inde ab ineunte tertio saeculo homines non indocti, ut Serenus Samonicus ipseque Macrobius, eum errorem admiserant. Gravius etiam est, Hieronymum[83]) quoque tam in commentario Iesaiae cap. 54 t. 4 p. 637 Vallars. Plinium Secundum 'eundem oratorem et philosophum' libro de naturali historia XXXVII auctorem citavisse, quam in Chronico 'Plinium Secundum Novocomensem oratorem et historicum, qui periit dum visit Vesuvium' in medio Traiani principatu[84]) collocavisse. Sed is Hieronymi error quamvis Pliniorum memoriae obfuerit, tamen paene

83) Is Plinianas epistolas prorsus ignorasse videtur; neque enim umquam commemoravit et quae de Christianis inde affert, ea ex Eusebii chronico et hist. eccl. desumpsit cum ipsa Tertullianei apologetici mentione.

84) Ad a. 107 vel 109 apud Hieronymum, ad a. 117 apud Prosperum, ad a. 113 apud Cassiodorium. Ita per manus quasi chronographorum usque ad Bedam et Marianum Scotum et Hermannum Contractum idem error traditus est, donec circiter a. 1313 Ioannes presbyter mansionarius ecclesiae Veronensis perlectis Plinii epistolis duos Plinios fuisse docuit, quorum tamen maiorem temere suae civitati vindicare studuit. De hoc Ioanne Mansionario post Vossium et Maffeium et Tartarollium (cfr. Th. Mommsen in Schneidewini Philologo 1 p. 180) diligentissime Antonius Rezzonicus egit in Disquisitionum Plinianarum duobus voluminibus Parmae 1763 et 1767 editis, quod opus grande et confusum hodie in oblivionem fere venit.

opportunus evenit Tranquillo vel nobis vitam p. 300, 29 relatam ei auctori adserentibus. Hieronymus enim adversus Scaligerum Casaubonum Salmasium Vossium, qui ab imperito homine saeculo VI illam vitam scriptam opinati sunt, pro Tranquillo sponsor producendus est. Qui nisi apud bonum aliquem auctorem invenisset scriptum, Plinium Secundum Novocomensem historicum perisse, dum viseret Vesuvium: certe in eius modi oblivionem et inconsiderantiam non incurrisset, ut ad a. 79 montem Vesuvium scriberet regiones vicinas et urbes cum hominibus exussisse, et XXX annis post unum de iis hominibus traderet insignem habitum esse historicum. Deleri volunt verba 'periit dum visit Vesuvium' ab omnibus libris chronographisque servata, sed ne 'historicus' quidem in minorem Plinium convenit[85]). Falsi arguunt in maiore 'Novocomensem' patriam, sed Veronae suae auctorem non habent aut vetustiorem aut certiorem Mansionario Veronensi. Maneat igitur verbis ab Hieronymo tamquam invito positis sua auctoritas. At quem auctorem de vitis Illustrium virorum habuit praeter Tranquillum?

Sed ut mittamus Hieronymum, ipsa Plinii vita nihil sane habet quo Suetonium auctorem suspectum reddat. Inscriptus est titulus 'Ex catalogo virorum illustrium Tranquilli' aut 'Suetonius Tranquillus in libro de viris illustribus', reperitur in multis codicibus et vel saec. XI scriptis, nihil inest aperte falsum aut ineptum, nonnulla tam in principio quam in fine propria sunt ac nusquam alibi scripta, denique sermo non abhorret. Et debuisse utique in Illustribus viris locum Plinio assignari, neminem latet[86]).

85) Eum quoque historicum fuisse demonstrare vult Vallarsius ad eum locum chronici. Ceterum quos codices idem Vallarsius liberos esse ait additamento illo, quod est de Vesuvio, timeo ne saeculo XV. non vetustiores sint.

86) Intellexit hoc Casaubonus quoque, sed mira iudicandi perversitate vitam p. 301, 5 positam, quam Mansionarius ille e Suetoniana et Plinii epistolis 3, 5. 6, 16 et suis ineptiis concinnavit, vetustiorem existimavit.

Nihilo minus tamen qualis ad nos transmissa est, non a Tranquillo scriptam sed ab aliquo scholiaste breviorem factam existimo. Desidero enim ut maxime necessaria annorum vitae numerum LVI et historicorum operum pleniorem memoriam. Amplius non addo, cum e. gr. notationem natalis fatalisque anni consulum nominibus factam Hieronymi lapsus excludat. Et ne tantum quidem deesse crederem, nisi veterum librorum lacunae et corruptelae ad id credendum inducerent. Initio enim vitae ab aliquot codicibus, qui de antiquissimis sunt, duo vocabula, plane ut in Lucani vita factum vidimus, absunt; tum in media, ubi edidimus 'cum Germanis gesta sunt, XX voluminibus' plerique libri *cum Romanis*, fortasse omnes *XXXVII* vel *XXXVIII voluminibus* habent, ut duorum operum tituli 'bellorum Germaniae lib. XX' et 'A fine Aufidii Bassi lib. XXXI' in unum coaluisse videantur[87]).

Descripsit vitam circiter a. 1244 Vincentius Bellovacensis Spec. hist. 11, 67 (eumque secutus Walter Burley) item Franciscus Petrarcha circiter a. 1348 de viris illustribus ed. Basil. 1563 p. 427. Formis excuderunt Naturalis historiae editores inde a principe Veneto a. 1469 plurimi; quod ignorans[88]) Elias Vinetus a. 1556 Suetonii de grammaticis libello addidit ut ineditam, missam sibi ab Arnoldo Ferron, qui Tolosae ex vetusto codice bibl. Petri Fuxensis (de Foix) Cardinalis descripserat. Denique eiusdem gratia, ut qua potissimum Novocomensium ambitio niteretur, Rezzonicus duo maxima volumina conscripsit, sed critico parum adiumenti subministravit.

300, 29. 30 Titulum et verba *Plinius Secundus* non habent Toletanus, Vindobon. 9, Paris 6796 A, Barberinus

---

87) Vinetus quoque *huic Plinianae vitae loco aliquid accidisse* putat.

88) Eum errorem libere confessus est in secunda editione a. 1570 vel 1571 facta, quam bibliographis incognitam esse miror. Certe in Casauboniana repetitione p. 32 errorem excusat 'abhinc annos quindecim' commissum.

2503 | 30 pro *Novocomensis* libri nonnulli *novecomensis*, *novemcomenses*, *novem quo menses*, *novem menses*, *novem mensibus* habent | 30 de *equestribus militiis* cfr. infra p. 160, 18. Plinius epist. 7, 25, 2. Orelli-Henzen inscriptt. no. 6930 | 33 *liberalibus artibus* Rezzonicus | 35 *Romanis* plurimi libri. *Germanis* Toletanus, Escorialenses, al. Edd. | 35 *XX* Edd. pro *XXXVII* vel *XXXVIII* | 37 *clade* Hermolaus Barbarus. *Stabiis* Vinetus a. 1556 pro *gades* vel *grades* || 300, 1 *liburnica* Toletanus, ed. Tarvis. 1479 pro *liburnicas*, vel *liburnicam* | 1 *pertendisset* Burmannus, cfr. p. 4, 31. 15, 20. 116, 22. 139, 24 | 3 *existimat* Vinetus | 4 *oraverit* Vinetus.

De Lucani patre p. 301, 38 iniuria Lipsium arbitror emendandi causa *ob bona — perimitur* proposuisse, cum Tacitus quoque Ann. 16, 17 Melam tradat rem familiarem filii interfecti acriter requisisse. Sed praenomen rectius *M.* scribitur apud Vaccam.

Quae de Institutione officiorum p. 302, 31 supersunt, ubi 'diversos ponens usus' i. e. varia componens e veteribus poetis testimonia Suetonius infertur, tum ea quae de Regibus p. 303, 27 exempli causa afferuntur regum nomina nusquam alibi prodita, documento esse possunt quam litterate peritus et patrii sermonis et historiae exterarum gentium Tranquillus fuerit quamque gravem iacturam in singulis eius libellis fecerimus.

De Rebus variis locum a Charisio servatum librarii negligentia corruptum puto; neminem enim latebit p. 303, 35 in enumerandis secundum litterarum ordinem praepositionibus turbas datas esse, et maximam partem eius summae quae XVIII Graecarum numerum superaret intercidisse. Nam restituendum est *Graecae*, quod ante Keilium edebatur.

P. 304, 6 in eo quod est *isto vilius hominis erit caena* multi vocabulum *hominis* corruptum putaverunt, reponebantque *hodie* Palmerius, *hodie nobis* Casaubonus, *domini* Scriverius, *haec mihi* Passeratius, *hoc est* Bentleius; sed fortasse vicarium est cuiuslibet nominis proprii. Equidem in soloecismo *vilius erit caena* magis offendo.

De Prato s. Pratis. Ad loca ab Isidoro ex Prato sive libris Pratorum Tranquilli excerpta egregium nuper subsidium accessit sollertia Gustavi Becker Lübecensis, cui libelli de Natura rerum debetur editio non modo in verbis emendatior quam Arevaliana fuit, sed in auctoritatibus etiam colligendis multo diligentior. Is igitur non satis habuit ad Suetonium referre quae Isidorus nominatim inde attulit, sed et quae proxime vel praecederent vel insequerentur, ut cap. 37 et 38, quin etiam nonnulla a Tranquilli nomine longe remota, sicut in primis sex capitibus, eidem auctori tribuenda esse satis probabiliter docuit. Cuius argumentationis summa haec est, ut caput 37, quo venti enumerantur quater terni, totum eodemque ordine versibus leoninis[89]) infra p. 305, 27 citatis includi ibique Tranquillo tribui moneret, tum de signis tempestatum cap. 38 Varronis et Nigidii auctoritates reconditioris doctrinae quam pro Isidoro esse demonstraret, denique ad prima capita, quae sunt de diebus et mensibus et annis, duo Suetonii frustula p. 305, 36 et 306, 18 proxime accedere doceret. Nos tamen, ut in re non plane certa, intra manifestam nomineque finitam auctoritatem consistendum duximus.

Collati ad p. 304, 18 codices X sunt antiquissimi omnes, Basilienses tres, Bernenses[90]) quattuor, Bambergenses duo, Bruxellanus unus, quorum titulos scripturaeque discrepantiam studiosus lector apud Beckerum inve-

---

89) Addi potuit hoc quoque, videri illi versificatori praeter librum de Natura rerum ad manus fuisse carmen de Ventis (cfr. Meyer Anthol. no. 1056. Wernsdorf 5 p. 523) quod Arevalus ab Eugenio Toletano, qui a. 657 mortuus est, conscriptum existimat, Wernsdorfius vel Isidoro antiquius iudicat. At ille carminis scriptor Suetonio haud dubie usus est, cum tria ventorum nomina Graeca solus subministret, ab Isidoro et recentiore versificatore omissa, a Tranquillo necessario posita. Cum Suetonio facit ventorum rota in museo Pio-Clementino marmorea.

90) Quos nostra gratia inspexit Ioannes Zünde V. C.

niet integram. Horum p. 304, 19 *Pratis* servarunt Basilienses duo et a prima manu Bambergensis posterior, *partis* vel *parthis* vel *partes* vel *partibus* sex, *partes non libertis*[91]) unus habet | 21 *lulligines* Cicero quoque de divin. 2, 145 et Plinius n. h. 18, 361 norunt | 28 *litora* soli Basil 1. et Bamb 2, reliqui *litore* habent | 29 *Numquid* ex Basil 2. recepi, cum *Ecquid* Bamb 2, *Quid* reliqui offerant.

Caput quod perscribitur p. 304, 32 non habent nisi pauci libri, Basilienses duo, Bambergensis prior, Bruxellanus. Primus e Bodleiano codice protulit Iacobus Gronovius a. 1698, emendavit quinque libris Italicis usus Arevalus Romae a. 1803. Argumenti causa comparari possunt Isidorus etymol. XIII, 17. 18. 21. XIV, 8, 41; 43. et Festus s. v. *flustra*, *tullii*, *torrens*. Notabilia haec sunt: 32 *Pratis* omnes | 33 *Externum* Arevalus pro *Extremum* | 36 *et Adriaticum* Bodl. Brux. Bamb 1. || 305, 3 *Vada* Basil 1. 2. *vaga*, *vuga*, *vuaga* reliqui | 5 *brachea* i. e. *βραχέα* Odofredus Müller pro *brachia* | 9 *Poenico* Iac Gronovius pro *ponico*, *punico*, *pontico*, *pontifico* | 11 *sub laetu* Bodl. *sublata* Arevalus | 12 *abstrusas* Bodl. Brux. Bamb 1. *omnes latebras subluta mole abstrusos sinus* Ribbeck. *omnes latebras obiecta mole obstruas sinus* ego | 13 *Atta* Iac Gronovius pro *aota*, *cato*, *atita* | 13 *pro polo* Basil 2. *populo* Bodl. *porro populo* ego | 17 *qui* Arevalus | 18 *torrens terrae* Arevalus ex Varrone de l. l. 6, 6. de re r. 1, 2, 5 et Festo s. v. *torrens*, invito Isidoro, cfr. etymol. 13, 21, 2. differ. 1, 244 | 19 *Tulli* Becker | 20 *Aniene* Iac Gronovius pro *aniense*, *animensae*, *assiense* | 21 *praecipiti* ego pro *praecipite*, *praecipitia*, *praecipitio;* cfr. Horatius carm. 1, 7, 13 Statius silv. 1, 5, 25.

Ad p. 305, 22 decem libri, terni Basilienses et Bernenses, bini Bambergenses et Monacenses, collati sunt:

91) Id ex glossemate *nomen libri* accrevisse puto. Similiter enim p. 304, 32 ad *Pratis* complures libri *in annalibus* vel *in annalibus libris patrum*, et p. 305, 9 ad *in bello Poenico* additum habent *in inscriptione*.

23 *certis* omnes, *propriis* Arevalus | 25 *Thracias* ego, *tracias* Basil 3. Bamb 2. *tracidas* reliqui octo. *Thrascias* Grialus, sed is fuit in XII. Thraciam ventum nominant Aristoteles p. 979 Weise, Galenus, Philargyrius ad Verg. Ge. 4, 298, marmor Pio-Clementinum; cfr. Zimmermann Zeitschr. f. d. AW. 1841 p. 131. 136 | 25 *Gallia* Bamb 2. et a secunda manu Monac 1. *gallicia*, *gallaecia*, *galatia* reliqui; eadem variatio Etymol. 13, 11.

In Prisciani tribus locis quod Dorvillius coniecit *Pratorum*, probavi, quamquam libri constanter *Praetorum* retinent, ultimo loco excepto, ubi codex unus et alter *praeorum* habet vel *paetorum*. Sed cum de Pratorum libris res extra dubitationem posita sit, Praetorum vix[92]) Latine dicantur, cum praesertim unum Praetorum locum Isidorus de Pratis decerpserit, vel ne nimium dicam in libello ubi Pratis usus est perscripserit, excellentem emendationem non diutius excludendam existimavi. Ceterum Priscianusne an librarius erroris arguendus sit, non magis decerno quam utri *Plaetoria* lex, de qua Heracleensis tabula cap. VIII fidem facit, in *Laetoriam* corrupta imputetur.

P. 306, 1 *galbeoli* alias non nominantur; *galbulos* Martialis, *galganos* Plinius novit | 3 *in libro X.* Prati puto | 6 *Suetonius Tranquillus* scripsi pro eo quod in codice legitur *Sitonius* (vel *Sidonius*) *Crancillus*; similiter p. 282, 3 et 8 *Sitonius* et *Sytonius* Petrus Daniel ediderat, et p. 306, 11 codex Bernensis *Stanio* habet | 8 *existimatur* ego pro *aestimatur* | 16 *scriba librarius* a Varrone de re r. 3, 2, 14 commemoratur | 18 *conluviales* olim fuisse videntur, a conluvie rerum dicti | 21 *fugit* ego pro *sugit* | 25 *Verrius Flaccus* .. *probavit* .. *huic adsentiens* Scaliger; de Verrio Flacco et Granio Flacco intelligit Odofr. Müller |

92) Neque enim in censum veniunt magistratuum sacerdotumque commentarii, ut *Augurum libri* apud Varronem de l. l. 5, 21; Varronis vero *Augurum libri* (vel *liber* potius) apud Macrobium Saturn. 1, 16, 19, *Tribuum*que *liber* ab ipso de l. l. 5, 56 appellatus Rerum divinarum humanarumque partes fuerunt.

28 *libello suo* non intelligo. Ceterum *aedem . . inchoatam* supra quoque p. 65, 10 habemus.

Libellum Differentiarum Sermonum, qui ex Suetonii Tranquilli Prato excerptus esse dicitur, ab hac editione excludere nolui, quamquam sponte confiteor talem qualis est a Suetonio neque scribi neque a Remmio Palaemone desumi potuisse. Sed cum semel tantum formis impressus sit eiusque editionis exempla et rarissima sint et corruptissima, nolui lectori harum rerum studioso quasi abscondere libellum nuper aliquoties in disceptationem vocatum et saltem titulo de meliore nota commendatum, denique a nobis, nisi animus fallit, aliquanto emendatiorem factum.

Exstat libellus quantum explorare potui, non amplius semel manu scriptus, in codice Saec. IX, qui olim Ioannis Bouhier Divione fuit, nunc Montepessulanus est, numero 306 distinctus. In eo codice, ut singulatim exponitur in Catalogue général des manuscrits des départements 1 p. 409, Synonymica opuscula complura insunt, non tantum Agroecii et Isidori genuina, sed Probi Valerii quoque et Virgilii et Ciceronis vel subditicia vel suspecta, praeterea eiusdem generis alia sine auctorum nominibus. Ex eo codice cum alia tum hanc particulam descripsit Philippus d'Orville ediditque a. 1749 in Miscellaneis observationibus novis 9 p. 977 sqq. Eiusdem antiquissimi codicis copiam a Friderico Dübner factam donoque sibi datam Fridericus Ritschl mihi utendam permisit, cuius beneficii maximas egregio viro gratias ago. Titulus[93]) est: INCIPIVNT differentiae sermonum Remi Palemonis ex libro Suetonii, subscriptio

93) Ipsi titulo quasi prologi instar haec praemissa sunt: 'Palemon Vicetinus insignis grammaticus Romae habetur; qui quondam interrogatus quid inter stillam et guttam interesset, Gutta inquit stat, stilla cadit' quae verba ex Hieronymi chronico descripta supra adnot. 60 commemoravimus. Sed errore factum est ut Dorvillius eumque secutus Handius hunc prologum libello proxime praescripto tamquam epilogum subiungerent.

haec: Explicit praescriptae verborum differentiae ex libro Suetonii Tranquillini qui inscribitur Pratum. Inde ego integrum titulum composui p. 306, 35.

Ad emendandum libellum vehementer depravatum contulerunt nonnihil duae differentiarum scriptiones simillimae, quae eodem codice Montepessulano continentur. Altera superiori proxime praecedens ita incipit: 'Inter auxilium et praesidium et subsidium' ita desinit: 'Inter ultorem et vindicem hoc interest, quod ulciscimur nos accepta iniuria, vindicamus ne accipiamus'. Maiorem eius scriptionis partem edidit a. 1605 Elias Putsche in Grammaticis suis p. 2203 sqq. Postremam partem supplevit ex ipso codice editor catalogi supra citati p. 412 sq. et ex apographo Dorvilliano Ferdinandus Hand in programmate Ienensi a. 1848. Alteram differentiarum syllogen, quae ita incipit: 'Inter polliceri et promittere' et Isidori Hispalensis esse fertur, primi ediderunt Iacobus du Breul cum Isidoro Paris. 1601 et Dionysius Gothofredus in Grammaticis suis a. 1602, isque Bongarsiano codice usus. Eius libelli ego quoque maiorem partem reperi in codice Basiliensi F III 15[a] Saec. VIII. Nonnulla Arevalus contulit.

Iam si quis de auctoritate huius libelli quaerat, hoc primum moneo, qualis est talem neque a Suetonio neque ab ullo vetere scriptore compositum esse posse: tanta est rerum perscriptarum commixtio ac perturbatio. Titulus differentias quidem sermonum pollicetur et est sane maior pars eius argumenti, sed interponuntur permulta plane diversi generis, de declinationibus nominum et verborum vel ad communem loquendi usum vel ad magistrorum praecepta dirigendis, de generibus nominum, de originibus vocabulorum, de recte intelligendis verbis quibusdam rarioribus, eaque tam disiecta et quasi fortuito passim sparsa, tum repetita quoque bis terve atque etiam repugnantia inter se, ut certum quoddam scribendi genus certumque scriptoris consilium non agnoscas, sed adversaria quaedam perlustrare tibi videare privatum in

usum confecta et ex variis libris inter legendum excerpta. Incipit tandem post mediam ferme partem p. 314, 3 integer differentiarum libellus alienis rebus non permixtus et litterarum ordine ab A ad V deductus[94]). Sed vel ea pars, per se satis aequabilis, eo suspicionem movet quod aliae scriptiones eius generis complures circumferuntur, plane geminae huius, neque tamen Remmii et Suetonii sed vel Isidori vel nullius nomine inscriptae. Auget suspicionem quod Ciceronis quoque et Vergilii in eodem codice inveniuntur similes libelli, quorum sane nullam esse cum illis auctoribus necessitudinem inter omnes constat[95]). Denique is libellus tantopere destituitur omni eruditione solidiore, contra ea adeo ineptiis scatet, ut non modo Suetonii sed ne Romani quidem hominis esse possit. Vide modo quae p. 307, 6 de nomine quod est *honos*, p. 308, 11 de adiectivo *aeneus* vel potius *œneus*, p. 309, 24 de numeralibus *duo* et *ambo*, p. 310, 18 et 24 de nomine *cors* et de adverbio *rursus*, p. 318, 27 de *seriis* rebus nugatur misellus ille grammatista, et statim de scriptore vetustatis cogitare desieris. Nam de absurdis vocabulorum originibus dicere praetermitto, cum in hoc genere vel apud antiquissimos nihil fere incredibile sit.

Nihilo minus tamen vestigia quaedam melioris doctrinae agnosco, quae tenui saltem filo ostendant cum antiquitate Romana hanc scriptionem coniungi. Tale est Nigidii p. 318, 21 frustulum nusquam alibi oblatum, talis auctoritas p. 310, 28 allata Procelli, quem eundem existimare licebit qui 'Porcellus grammaticus' apud Senecam rhetorem in secunda Suasoria p. 14, 19 Burs. dicitur, talia quae de *lustris* p. 315, 13 et de adverbio quod est *simitu*

94) Magnum hiatum p. 314, 10 significatum probabiliter explebit, qui duarum scriptionum, quas modo in subsidium critico vocandas diximus, competentes particulas conquisierit.

95) Video tamen Ciceronis synonyma, itemque Plinii Secundi sive Frontonis differentias verborum et nominum olim perscriptas fuisse in extremo libro Charisii; cfr. A. Mai ad Frontonem p. 416 ed. Rom.

p. 319, 20 traduntur. Nec pauca apud bonos artis doctores, Festum dico et Charisium[96]), similiter invenies perscripta atque hic scribuntur. Postremo ad vindicandam titulo aliquam auctoritatem Hieronymi locus qui de Palaemone eiusque distinguendorum vocabulorum studio est facere poterit[97]).

Haec si recte in utramque partem disputata esse videbuntur, vere Suetonius homonymica quaedam ex Palaemonis libro decerpta in Pratum suum intulit, idque caput posterior aliquis magister descripsit similibusque differentiis adauctum et observationibus grammaticis diversi generis interpolatum haud sane feliciter amplius fecit. Sed quae sint antiquae genuinaeque libelli partes, quae noviciae, id neque facile est explorare et a consilio huius editionis alienum. Emendationum autem nostrarum et brevissime et commodissime rationem reddemus, si mutatam a nobis codicis lectionem quae quidem memoria digna videatur, hic apposuerimus.

307, 4 *terra* | 7 *fit honotes ut dotes sacerdotes* | 8 *honores ut arbores* | 13 *possit esse absconsum nam cum* | 18 *habuntdat* | 21 *opus* | 22 *quod et animus*, supra *s* addito *m* | 27 *pomerium ubi pome* | 28 *et sacer* | 29 *ales sunt* | 32 *velum lineae* | 36 et 37 absunt a Dübneri apographo.

308, 4 *amstitiae* | 7 *vincti* | 11 *aenes fieret* | 19 *ita dater et* | 22 *circumdatur* | 24 *annua vota* | 30 *cui usus.*

96) Cfr. Festus s. v. *ad, apud, lacerare, lustra, miseratur, monstrum, obsecrare, properare, supervacaneum, tuor.* Charisii comparanda sunt ea verba quibus p. 75 P. *pugillares*, p. 85 *pometa*, p. 86 *mi et mihi*, p. 100 *plurium an plurum*, p. 102 *ficus an ficos* illustrat. Eorum quae p. 319, 7. 320, 30 leguntur, in Veronensibus scholiis ad Verg. Aen. 1, 1 et 8, 106 gemina invenies.

97) Desideratur in nostro quidem libello illa differentia Palaemonis nomine nobilitata, et alia legitur p. 319, 27. Sed et illam et hanc ea collectio servavit quae Isidori fertur, apud Arevalum et Gothofredum itemque in Basiliensi codice scripta. Itaque nostram farraginem qui compilavit, non ignoratione omisit, sed consulto prologi instar praeposuit illam Palaemonis differentiam.

309, 5 *qui huc* | 7 *Quodsi huc* | 17 *Inter vellere* | 24 *Duobus an* | 27 *hos duos* | 28 *locus* | *ut ambi* | 29 *duo ut ambo* | 32 *Currit an* | *eaque nunc audi* vel *eaque nunciandi* | 33 *p̄l īpr. Nam* | 37 *verbum erit.*

310, 2 *saturnalis facit ut subsellis* | 3 *fieri saturnalio* | 6 *Inter gnavum et ignarum et gnarum* | 16 *nec latc inī littera* | 24 *Rursus an* | 31 *tribunalis* | *animalis* | 32 *monosyllabam in* | fortasse *quia sal* vel *quia sol* | 38 *enim phyteton.*

311, 3 *Pugil. pugil an pugillares an pugilaria nec pugillar dici* | 4 *neutraliter* suppleo | *codicis* | 16 *et de hoc* | *quia integer em hoc pane quia cum fractur dicimus* | 19 *Plurimum an* | 20 *plurimum deberi* | 22 *pro dunt* | *debere di* | 27 Huius*que*modi, semper sic | 34 *dix crunt qua* | 37 *caeruleum est.*

312, 7 *eniena fruenta* | 8 *Inter timorem metum pavo rem et formidinem: timor* suppleo | 9 *animus* | 10 *sepes sine* | 11 *et ei equus* | 13 *animus* | 16 *summe* | 22 *terre minuat* | 23 *circa quam* | 26 *seorsum seponitur* 2 manu | 29 fortasse *pertinet, non ad rem* | 33 *horat* | 35 *rationem* | 37 *quod d'o* | 38 *pullicus.*

313, 2 *ot illi* vel *e̊t illi* | *vindentur* | 3 *locis* | 6 *trati* additur post *arbitrii* | 9 *aliquod* | *aliquod* | 10 *veluti p; merium* | 11 *pus murum* | 14 *inicientem* | 16 *iniciens* | 20 *etim* | 21 *quod iab* | 22 *quod ad lanugi et quod* | 25 *est quia licito* | 28 *inlicitatis saepius* | 29 fortasse *dici inlicitatores* | 34 *noxae* | 37 fortasse *comminus duorum.*

314, 3 *venit* | 4 *cogitit* | *laborare* | 5 *idem quod* | 8 *locum* | *persona* | 13 *Imbrem* et *imber* suppleo | *vis* | 14 *idem pulso* | *a nubibus* | 15 *aliqua* | 16 *serena* | 18 *et peccatoris* | 20 *de ea* | 25 *Inter et itener* | *quod qui* | 27 *unum est* suppleo | 28 *totius* | 31 *Invenitur* | 32 *naturam* | fortasse *tamen principia* et *speciem initii.*

315, 3 *Inducia* | *inducie nomine nomero* | 5 *pacem pepigessem* | 6 *ut in* | 7 *imbecilliorem altero* | 11 fortasse *cum membratim discerpit* | 18 *id* Hand pro [illegible] | 20 *numero singulari* | 22 *omnes conditiones* | 25 *iu. que reperta* | 28 *artius legent* | 30 fortasse *VI. DC*

31 *maximus* | *filio parentes cognato* | 32 *et ludricum* 33 *ludricum quod*

316, 1 *alterius ut melice at casum miserari tantum affectum insontis amicitia* | 2 mutilati versus Verg. Georg 1, 466 et 41 | 3 *opus si ipsius* | 5 *futura prospicit* Isidodorus Arevali | 12 *opera* | 15 *alterio* | 19 *quantitatis* | 21 *hominem quidem* | 23 *noctis ut interdiu diei* Bondam | 25 *omniam noticiam* | 26 *aliquis scit* | 29 *Nefarius et* | 34 *et oliva et olium et vol'a fructus* | 35 *olivetum unde olivum liquorem appellant ut querquetum prynetum. verum*

317, 3 *ovata aut super aequum* | 7 *quam oris* | 8 *precatur aut* | 14 *oculi* | 15 *interdum tenebrae nox* | 16 *corporibus in caelo conspicitur ut comeete* | 17 *cognitu.* fortasse *modum naturae cognitae* | *egreditur serpens cum pedibus aut cum* | 23 *peccora* bis | 29 *vasa* Hand pro *bacha.* Alii libri *vaga*, *vacua*, *virga* habent | 30 *amaleta* | 35 *dominus proprius est locus* | 37 *spicatur.*

318, 2 *dubiae rei prospicit forāmā spicatur. Prohiberet* | 4 *porro iubere* | 8 fortasse *obesorum hominum* | 12 *et regale* | 14 *relinquimur* | 16 *dicimus olea fructus ēst oliva arbor multitudo dicitur relictos*, cfr. p. 316, 34 | 18 *Recidivum et Redivivum* olim fuit | *v literis* | 20 *defructis.* Addendum *paratur* | 27 *servus et iasper* | 29 *sceleratus autem est suo* | 31 *infamis autem scerum.*

319, 1 *dissimilare* | *dissimilamus* | 7 *cruhorem* | 8 *est eo quod* | 14 *ine ceteris* | 15 *inopiam multorum id* | 16 *in sensus* | 19 *substractum* | *immineat* | 20 *simitu* Arevalus pro *similitum* | 21 *similitum loci* | 22 *tamquam similitum* | 24 *monstrator sanguinis* | 25 *qui quod dicit* | 29 *voluntatis* | 30 *tergora — hominis* absunt ab apographo Dübneriano | 31 *et terga animalis* | 33 *Tum et tur. tum ordinis signif c̄ temporis* | 37 *a nb' accipimus.*

320, 6 *vades qui vas ipsum aut aliut* | 8 *praedes qui* | *praesenti du et idem dat* | 12 *umidum ponitur infectum et madidum* | 13 *a medium* | 17 *Vis vires* | 21 *Verecor et reverecor* bis | 23 *plaga* | *exiit* | 25 *plaga* | 27 *Voluptatem et volupitatem. volumtas* | 30 *quod virtutibus modis* | 32 *differtur.*

Flosculis atque herbis e Prato decerptis addendum quoque iudicarem caput de vocibus animantium, si de auctoritate paulo securior essem. Solus enim Boxhornius ad Plauti Menaechmos 4, 2, 91 'Vetus grammaticus Sidonius, inquit, cuius fragmentum de vocibus animantium in aliquot Glossariis nostris mss. legitur: *noctua cucubat*'. Eiusmodi glossaria de sonis animalium duo Leidensia edidit Burmannus in Anthologia, vetustissimum exemplum Aldhelmus, qui a. 709 mortuus est, servavit apud A. Maium in Classicis 5 p. LII et 569. Sed Sidonium [98]) grammaticum praeter Boxhornium, levis auctoritatis hominem, in hac re nemo appellavit; alioquin haec verborum de sonis animalium enumeratio non iniucundum Pratorum caput videri posset implevisse.

Pseudepigrapha.

Denique paucis dicendum est de iis libris, quos iniuria quidam a Suetonio scriptos esse opinati sunt.

Commentarii Caesariani.

Ac primum quidem commemorandus est error vix credibilis ac tamen longe diuque vagatus, quo Caesariani belli Gallici ceterorumque eius corporis bellorum scriptor Suetonius Tranquillus habitus est. Eum errorem de Caesarianis codicibus, ut aliquot exemplis utar, Bongarsianus antiquissimus et optimus statim primo libro ineunte prae se fert, tum Hamburgensis libro VII et VIII extremo, Colbertinus 2957 apud Montfaucon, Mediceus LXVIII, 7 de quo supra p. XXIV dictum est. Accedat Vindobonensis codex 60, historiam miscellaneam nondum formis impressam continens, in qua bella deinceps Gallicum Civile Africanum Alexandrinum Hispaniense 'a Suetonio milite Caesaris et forsan proavo eius qui de vita Caesarum scripsit' composita esse traduntur. Sed idem error antiquissimus est, cum quinto saeculo ineunte Orosius in Hispania, medio Sidonius Apollinaris in Gallia ei obnoxius fuerit. Ille enim suo Caesarianorum bellorum summario, quod ex superstitibus Divi Iulii commen

98) Supra vidimus p. XCIV Suetonii nomen frequenter in Sitonium et Sidonium abisse. De Sidonio Citerio Syracusano, qui Ausonii aequalis fuisse dicitur, res admodum suspecta est, an umquam vixerit.

tariis contractum Historiis 6, 7 sqq. inseruit, haec verba praeposuit: 'Hanc historiam Suetonius Tranquillus ple nissime explicuit, cuius nos competentes portiunculas decerpsimus'. Eadem verba Paulus Diaconus in Historiam suam miscellam recepit multique scriptores mediae aetatis repetiverunt, donec a. 1544 Robertus Stephanus hanc scilicet 'Eutropii[99]) epitomen belli Gallici ex Suetonii Tranquilli monumentis quae desiderantur' separato libello ederet, quam posteriores nonnulli cum Caesarianis commentariis coniunxerunt. Neque minus Sidonius Apollinaris epistolarum 9, 14, ubi difficillimam rem esse ait Iulii Caesaris laudes celebrare, cum Livii volumina, 'opera Suetonii', Iuvenci Martialis historia, Balbi ephemeris[100]) fando adaequanda sint, bellorum et ipse scriptorem videtur Suetonium existimavisse. Quodsi quis quaerat, quo modo tam turpis error oriri potuerit, hoc mihi omnium maxime probatur, ut codicum quorundam Caesarianorum principio praescriptum fuisse putem Suetonii vel integrum Divum Iulium vel eum locum qui infra p. 24, 21 de commentariis Gallici civilisque belli Pompeiani legitur. Ita fieri potuit, ut Suetonii nomen in principio grandibusque litteris scriptum pro titulo universi corporis haberetur. Ceterum vel post renatas litteras eidem errori obstrinxisse se Ludovicum nescio quem Caduccum cognovi.

de Viris illustribus.

Satis notus est libellus de Viris illustribus, qui hodie Andreae Schotti auctoritate et exemplo cum Aurelio Victore edi solet; nec latet quantum is negotii doctis hominibus creaverit. Scripti enim libri omnes Plinium auctorem demonstrant, hunc fere titulum praeferentes: *Gaii Plinii Secundi oratoris Veronensis de viris illustribus liber* sive *libellus.* Verum exigua est librorum auctoritas, cum ita recentes omnes sint ut ne ad XIII

---

99) Eutropii enim nomine illo tempore Miscella historia Pauli circumferebatur.

100) Balbi ephemeridem Carolus Nipperdey p. 36 de octavo belli Gallici libro intelligit, qui liber ad Balbum missus est.

quidem saeculum ullus referri possit[101]). Itaque postquam intellectum est nullum umquam Plinium oratorem Veronensem fuisse, at de duobus Pliniis qui vere scriptis nobilitati sunt neutrum tale opusculum reliquisse, alios auctores quos de Illustribus viris scripsisse constabat substituere coeperunt, virgula quasi divina Suetonium, deinde Cornelium Nepotem, denique nostra aetate Hyginum significantes[102]). Et Suetonium quidem recens inventa Virorum illustrium particula, quae de Grammaticis et rhetoribus est, adeo commendare videbatur, ut iam a. 1474 Angelus Sabinus in paradoxis in Iuvenalem Romae editis 'Suetonium de viris illustribus' aliquoties auctorem appellaret eodemque tempore 'Suetonius Tranquillus de preclare gestis Romanorum' Mediolani prodierit non semel, ut Hain docet no. 2132 sq. 15133 sq. Insequenti quoque saeculo non pauca eius generis exempla impressa sunt, postremum quod norim Cracoviae a. 1524. De Suetonio cogitare desierunt, postquam Hieronymo duce intellexerunt nullum in eius Illustribus viris regibus et imperatoribus locum fuisse.

Dialogus de oratoribus.

D i a l o g u m d e o r a t o r i b u s esse qui mallent Suetonio quam Tacito tribuere Baluzius in Miscellaneis 2 p. 451 Paris. 1678 significavit; quinam illi essent quibusque argumentis usi, neque apud Baluzium neque alias tra-

---

101) Antiquissima nisi fallor libelli memoria apud Ioannem Mansionarium Veronensem reperitur, qui in commentariolo de duobus Pliniis anno circiter 1313 scripto, cfr. supra adnot. 84, *Plinius iunior*, inquit, — *fecit etiam — librum Virorum illustrium a Phoca rege Albanorum usque ad Cleopatram in XCVIII capitulis secundum ipsorum virorum numerum; in quo vitas ipsorum et merita mirabili et aperta brevitate describit.* Meminerit lector hunc Ioannem omnium primum Plinium maiorem Novocomensibus adimere et Veronae suae vindicare studuisse. Non raro Franciscus quoque Petrarcha in Viris suis illustribus circiter a. 1348 scriptis Plinii huius verba nominatim affert, v. c. ea quae cap. 5. 5. 10, 2. 42, 1. 76, 1 leguntur.

102) De primis Cornelii Nepotis patronis, ut Hermolao Barbaro et Iano Parrhasio videndus est Machanaeus ad Vir. ill. cap. 45. De Hygino carissimus mihi Eduardus Wölfflin cogitavit in Ampelianis quaestionibus p. 38 sqq.

ditum reperi. Eam coniecturam temere iactam bene refutavit Eckstein in commentatione de illo dialogo edita p. 45 sq.

de Animantium naturis.

Suetonius de Animantium naturis quando vixerit et quo modo scripserit, citatus ille a Guilelmo Malmesburiensi de gestis pontificum Anglorum 1, 2 et a Giraldo Cambrensi in Itinerario Hiberniae 1, 7, quorum ille anno circiter 1125, hic 1180 scripsit, explorare mihi non licuit.

Itaque postquam omnia fere quae Suetonianam crisin spectant pro ingenii facultate illustrare studui, restat ut hanc meam curam lectorum benevolentiae commendem errorumque veniam petam. Vitia typographica ne superessent, et a me et ab amicissimo Eduardo Wölfflin sedulo opera data est, sed in plagulas iam expurgatas nescio quo miro postliminii iure nonnulla furtim illata sunt. Ea quae vel ipse admisi vel antiquitus commissa non sustuli, laetabor si a doctioribus emendabuntur.

Scripsi Basiliae Kal. Dec. 1857.

Carolus Ludovicus Roth.

CORRIGENDA.

5, 34	setius
44, 9	hostium
48, 35	ἀμείνων
53, 5	grassàtorum
83, 15	κτίστην
20	κτίστου
90, 21	incursionibus
98, 35	satis facientem
108, 22	diem
154, 38	togatumne
157, 9	cuiusque:
160, 23	publicavit; ingratos
183, 38	pascuis
187, 35	filium
190, 6	magna
213, 38	exaravit
237, 4	Arrecinam
248, 4	Arrecinum
275, 1	TRANQUILLI
2	RELIQUIAE
279, 9	initio Neptunum
10	vocabant. Dehinc
280, 20	invenimus:
281, 16	Alexandrinos
282, 16	λιπαιτόμενος· οὖτω Τράγκυλλος
303, 15	φιλόλογος
304, 33	adserit
316, 27	Natum
324, a,	Agamemnon 111, 32.
331, b, 18	Drusus 148, 22. 149, 14. 150, 3; 10.
19	128, 4.
20	172, 27.
22	190, 18.

C. SUETONI TRANQUILLI

DE VITA CAESARUM

AD C. SEPTICIUM CLARUM PRAEFECTUM PRAETORIO

LIBRI VIII.

Τράγκυλλος, ὁ Σουητώνιος χρηματίσας, γραμματικὸς Ῥωμαῖος, ἔγραψε .... συγγενικὸν Καισάρων· περιέχει δὲ βίους καὶ διαδοχὰς αὐτῶν ἀπὸ Ἰουλίου ἕως Δομετιανοῦ, βιβλία η.

Suidas s. v. Τράγκυλλος.

Τράγκυλλος τοὺς τῶν Καισάρων βίους ἐν γράμμασιν ἀποτίνων Σεπτικίῳ, ὃς ἦν ὕπαρχος τῶν πραιτωριανῶν σπειρῶν ἐπ' αὐτοῦ, πραίφεκτον αὐτὸν τῶν πραιτωριανῶν ταγμάτων καὶ φαλάγγων ἡγεμόνα τυγχάνειν ἐδήλωσεν.

Ioannes Laurentius Lydus de magistrat Rom. II 6.

C. SUETONI TRANQUILLI

DE VITA CAESARUM

LIBER I.

DIVUS IULIUS.

* * *

Suetonius ait in vita Caesaris, responsa esse data per totum orbem, nasci invictum imperatorem.

Servius ad Verg. Aen. 6, 799.

* * *

1 Annum agens sextum decimum patrem amisit; sequentibusque consulibus flamen Dialis destinatus, dimissa Cossutia, quae familia equestri sed admodum dives praetextato desponsata fuerat, Corneliam Cinnae quater consulis filiam duxit uxorem, ex qua illi mox Iulia nata est; neque ut repudiaret compelli a dictatore Sulla ullo modo potuit. Quare et sacerdotio et uxoris dote et gentilicis hereditatibus multatus, diversarum partium habebatur, ut etiam discedere e medio et quamquam morbo quartanae adgravante prope per singulas noctes commutare latebras cogeretur, seque ab inquisitoribus pecunia redimeret; donec per virgines Vestales, perque Mamercum Aemilium et Aurelium Cottam propinquos et adfines suos veniam impetravit. Satis constat Sullam, cum deprecantibus amicissimis et ornatissimis viris aliquandiu denegasset atque illi pertinaciter contenderent, expugnatum tandem proclamasse, sive divinitus sive aliqua coniectura, *vincerent ac sibi haberent, dum modo scirent eum, quem incolumem tanto opere cuperent, quandoque optimatium partibus,*

quas secum simul defendissent, exitio futurum; nam Caesari multos Marios inesse.

2 Stipendia prima in Asia fecit Marci Thermi praetoris con-
tubernio; a quo ad accersendam classem in Bithyniam missus,
desedit apud Nicomeden, non sine rumore prostratae regi
pudicitiae; quem rumorem auxit, intra paucos rursus dies re-
petita Bithynia per causam exigendae pecuniae, quae debe-
retur cuidam libertino clienti suo. Reliqua militia secundiore
fama fuit et a Thermo in expugnatione Mytilenarum corona
3 civica donatus est. Meruit et sub Servilio Isaurico in Cilicia,
sed brevi tempore. Nam Sullae morte comperta, simul spe
novae dissensionis, quae per Marcum Lepidum movebatur,
Romam propere redit. Et Lepidi quidem societate, quam-
quam magnis condicionibus invitaretur, abstinuit, cum in-
genio eius diffisus tum occasione, quam minorem opinione
4 offenderat. Ceterum composita seditione civili Cornelium Do-
labellam consularem et triumphalem repetundarum postula-
vit; absolutoque Rhodum secedere statuit, et ad declinandam
invidiam et ut per otium ac requiem Apollonio Moloni cla-
rissimo tunc dicendi magistro operam daret. Huc dum hi-
bernis iam mensibus traicit, circa Pharmacussam insulam a
praedonibus captus est, mansitque apud eos, non sine summa
indignatione, prope quadraginta dies cum uno medico et cu-
bicularis duobus. Nam comites servosque ceteros initio sta-
tim ad expediendas pecunias, quibus redimeretur, dimiserat.
Numeratis deinde quinquaginta talentis, expositus in litore
non distulit quin e vestigio classe deducta persequeretur
abeuntis, ac redactos in potestatem supplicio, quod saepe
illis minatus inter iocum fuerat, adficeret. Vastante regiones
proximas Mithridate ne desidere in discrimine sociorum vide-
retur, ab Rhodo, quo pertenderat, transiit in Asiam, auxiliis-
que contractis et praefecto regis provincia expulso nutantis
ac dubias civitates retinuit in fide.

5 Tribunatu militum, qui primus Romam reverso per suffra-
gia populi honor optigit, actores restituendae tribuniciae po-
testatis, cuius vim Sulla diminuerat, enixissime iuvit. L. etiam
Cinnae uxoris fratri, et qui cum eo civili discordia Lepidum
secuti post necem consulis ad Sertorium confugerant, reditum

in civitatem rogatione Plotia confecit, habuitque et ipse super ea re contionem.

Quaestor Iuliam amitam uxoremque Corneliam defunctas 6
laudavit e more pro rostris. Et in amitae quidem laudatione de eius ac patris sui utraque origine sic refert: *Amitae meae Iuliae maternum genus ab regibus ortum, paternum cum diis inmortalibus coniunctum est. Nam ab Anco Marcio sunt Marcii Reges, quo nomine fuit mater; a Venere Iulii, cuius gentis familia est nostra. Est ergo in genere et sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent. et caerimonia deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges.* In Corneliae autem locum Pompeiam duxit Quinti Pompei filiam, L. Sullae neptem; cum qua deinde divortium fecit. adulteratam opinatus a Publio Clodio, quem inter publicas caerimonias penetrasse ad eam muliebri veste tam constans fama erat, ut senatus quaestionem de pollutis sacris decreverit.

Quaestori ulterior Hispania obvenit; ubi cum mandatu 7
PR. iure dicundo conventus circumiret Gadisque venisset. animadversa apud Herculis templum Magni Alexandri imagine. ingemuit et quasi pertaesus ignaviam suam, quod nihil dum a se memorabile actum esset in aetate, qua iam Alexander orbem terrarum subegisset, missionem continuo efflagitavit. ad captandas quam primum maiorum rerum occasiones in urbe. Etiam confusum eum somnio proximae noctis (nam visus erat per quietem stuprum matri intulisse) coiectores ad amplissimam spem incitaverunt, arbitrium terrarum orbis portendi interpretantes, quando mater, quam subiectam sibi vidisset, non alia esset quam terra, quae omnium parens ha-
beretur. Decedens ergo ante tempus colonias Latinas de pe- 8
tenda civitate agitantes adiit, et ad audendum aliquid concitasset, nisi consules conscriptas in Ciliciam legiones paulisper ob id ipsum retinuissent.

Nec eo secius maiora mox in urbe molitus est. Siquidem 9
ante paucos dies quam aedilitatem iniret, venit in suspicionem conspirasse cum Marco Crasso consulari, item Publio Sulla et L. Autronio post designationem consulatus ambitus condemnatis, ut principio anni senatum adorirentur, et trucidatis

quos placitum esset, dictaturam Crassus invaderet, ipse ab eo magister equitum diceretur, constitutaque ad arbitrium re publica, Sullae et Autronio consulatus restitueretur. Meminerunt huius coniurationis Tanusius Geminus in historia, Marcus Bibulus in edictis, C. Curio pater in orationibus. De hac significare videtur et Cicero, in quadam ad Axium epistula referens, Caesarem in consulatu confirmasse regnum, de quo aedilis cogitarat. Tanusius adicit, Crassum paenitentia vel metu diem caedi destinatum non obisse, et idcirco ne Caesarem quidem signum, quod ab eo dari convenerat, dedisse; convenisse autem Curio ait, ut togam de umero deiceret. Idem Curio sed et M. Actorius Naso auctores sunt, conspirasse eum etiam cum Gnaeo Pisone adulescente, cui ob suspicionem urbanae coniurationis provincia Hispania ultro extra ordinem data sit; pactumque, ut simul foris ille, ipse Romae ad res novas consurgerent, per Ambranos et Transpadanos; destitutum utriusque consilium morte Pisonis.

10 Aedilis praeter comitium ac forum basilicasque etiam Capitolium ornavit porticibus ad tempus extructis, in quibus abundante rerum copia pars apparatus exponeretur. Venationes autem ludosque et cum collega et separatim edidit, quo factum est, ut communium quoque inpensarum solus gratiam caperet, nec dissimularet collega eius Marcus Bibulus, *evenisse sibi quod Polluci: ut enim geminis fratribus aedes in foro constituta tantum Castoris vocaretur, ita suam Caesarisque munificentiam unius Caesaris dici.* Adiecit insuper Caesar etiam gladiatorium munus, sed aliquanto paucioribus quam destinaverat paribus; nam cum multiplici undique familia comparata inimicos exterruisset, cautum est de numero gladiatorum, quo ne maiorem cuiquam habere Romae liceret.

11 Conciliato populi favore temptavit per partem tribunorum, ut sibi Aegyptus provincia plebi scito daretur, nanctus extraordinarii imperii occasionem, quod Alexandrini regem suum socium atque amicum a senatu appellatum expulerant, resque vulgo inprobabatur. Nec obtinuit adversante optimatium factione, quorum auctoritatem ut quibus posset modis in vicem deminueret, tropaea Gai Mari de Iugurtha deque

Cimbris atque Teutonis, olim a Sulla disiecta, restituit, atque
in exercenda de sicaris quaestione eos quoque sicariorum
numero habuit, qui proscriptione ob relata civium Romano-
rum capita pecunias ex aerario acceperant, quamquam ex-
ceptos Cornelis legibus. Subornavit etiam qui Gaio Rabirio 12
perduellionis diem diceret, quo praecipuo adiutore aliquot
ante annos Luci Saturnini seditiosum tribunatum senatus coer-
cuerat, ac sorte iudex in reum ductus tam cupide condemna-
vit, ut ad populum provocanti nihil aeque ac iudicis acerbi-
tas profuerit. Deposita provinciae spe pontificatum maximum 13
petit, non sine profusissima largitione; in qua reputans ma-
gnitudinem aeris alieni, cum mane ad comitia descenderet,
praedixisse matri osculanti fertur, *domum se nisi pontificem
non reversurum.* Atque ita potentissimos duos competitores
multumque et aetate et dignitate antecedentes superavit, ut
plura ipse in eorum tribubus suffragia quam uterque in om-
nibus tulerit.

Praetor creatus, detecta coniuratione Catilinae senatu- 14
que universo in socios facinoris ultimam statuente poenam,
solus municipatim dividendos custodiendosque publicatis bo-
nis censuit. Quin et tantum metum iniecit asperiora suaden-
tibus, identidem ostentans quanta eos in posterum a plebe
Romana maneret invidia, ut Decimum Silanum consulem de-
signatum non piguerit sententiam suam, quia mutare turpe
erat, interpretatione lenire, velut gravius atque ipse sen-
sisset exceptam. Obtinuisset adeo, transductis iam ad se plu-
ribus et in his Cicerone consulis fratre, nisi labantem ordi-
nem confirmasset M. Catonis oratio. Ac ne sic quidem im-
pedire rem destitit, quoad manus equitum Romanorum, quae
armata praesidii causa circumstabat, inmoderatius perseve-
ranti necem comminata est, etiam strictos gladios usque eo
intentans, ut sedentem una proximi deseruerint, vix pauci com-
plexu togaque obiecta protexerint. Tunc plane deterritus non
modo cessit, sed et in reliquum anni tempus curia abstinuit.

Primo praeturae die Quintum Catulum de refectione Ca- 15
pitoli ad disquisitionem populi vocavit, rogatione promulgata,
qua curationem eam in alium transferebat; verum impar opti-
matium conspirationi, quos relicto statim novorum consulum

officio frequentes obstinatosque ad resistendum concucurrisse
16 cernebat, hanc quidem actionem deposuit. Ceterum Caecilio Metello tribuno plebis turbulentissimas leges adversus collegarum intercessionem ferenti auctorem propugnatoremque se pertinacissime praestitit, donec ambo administratione rei publicae decreto patrum submoverentur. Ac nihilo minus permanere in magistratu et ius dicere ausus, ut comperit paratos, qui vi ac per arma prohiberent, dimissis lictoribus abiectaque praetexta domum clam refugit, pro conditione temporum quieturus. Multitudinem quoque biduo post sponte et ultro confluentem operamque sibi in adserenda dignitate tumultuosius pollicentem conpescuit. Quod cum praeter opinionem evenisset, senatus, ob eundem coetum festinato coactus, gratias ei per primores viros egit, accitumque in curiam et amplissimis verbis conlaudatum in integrum restituit, inducto priore decreto.

17 Recidit rursus in discrimen aliud, inter socios Catilinae nominatus et apud Novium Nigrum quaestorem a Lucio Vettio indice et in senatu a Quinto Curio, cui, quod primus consilia coniuratorum detexerat, constituta erant publice praemia. Curius e Catilina se cognovisse dicebat, Vettius etiam chirographum eius, Catilinae datum, pollicebatur. Id vero Caesar nullo modo tolerandum existimans, cum inplorato Ciceronis testimonio quaedam se de coniuratione ultro ad eum detulisse docuisset, ne Curio praemia darentur effecit; Vettium pignoribus captis, et direpta supellectile male mulcatum ac pro rostris in contione paene discerptum, coiecit in carcerem; eodem Novium quaestorem, quod compellari apud se maiorem potestatem passus esset.

18 Ex praetura ulteriorem sortitus Hispaniam, retinentes creditores interventu sponsorum removit, ac neque more neque iure, ante quam provinciae ornarentur, profectus est: incertum, metune iudicii, quod privato parabatur, an quo maturius sociis inplorantibus subveniret; pacataque provincia, pari festinatione, non expectato successore, ad triumphum simul consulatumque decessit. Sed cum, edictis iam comitis, ratio eius haberi non posset nisi privatus introisset urbem, et ambienti ut legibus solveretur multi contradice-

rent, coactus est triumphum, ne consulatu excluderetur, dimittere. E duobus consulatus competitoribus, Lucio Luc- 19
ceio Marcoque Bibulo, Lucceium sibi adiunxit, pactus ut is, quoniam inferior gratia esset pecuniaque polleret, nummos de suo, communi nomine, per centurias pronuntiaret. Qua cognita re optimates, quos metus ceperat nihil non ausurum eum in summo magistratu concordi et consentiente collega, auctores Bibulo fuerunt tantundem pollicendi, ac plerique pecunias contulerunt, ne Catone quidem abnuente eam largitionem e re publica fieri.

Igitur cum Bibulo consul creatur. Eandem ob causam opera ab optimatibus data est, ut provinciae futuris consulibus minimi negotii, id est silvae callesque, decernerentur. Qua maxime iniuria instinctus, omnibus officiis Gnaeum Pompeium adsectatus est, offensum patribus, quod, Mithridate rege victo, cunctantius confirmarentur acta sua; Pompeioque Marcum Crassum reconciliavit, veterem inimicum ex consulatu, quem summa discordia simul gesserant; ac societatem cum utroque iniit, ne quid ageretur in re publica, quod displicuisset ulli e tribus. Inito honore primus omnium 20
instituit, ut tam senatus quam populi diurna acta confierent et publicarentur. Antiquum etiam retulit morem, ut quo mense fasces non haberet, accensus ante eum iret, lictores pone sequerentur. Lege autem agraria promulgata, obnuntiantem collegam armis foro expulit, ac postero die in senatu conquestum, nec quoquam reperto qui super tali consternatione referre aut censere aliquid auderet, qualia multa saepe in levioribus turbis decreta erant, in eam coegit desperationem, ut, quoad potestate abiret, domo abditus nihil aliud quam per edicta obnuntiaret.

Unus ex eo tempore omnia in re publica et ad arbitrium administravit, ut nonnulli urbanorum, cum quid per iocum testandi gratia signarent, non Caesare et Bibulo, sed Iulio et Caesare consulibus actum scriberent, bis eundem praeponentes, nomine atque cognomine; utque vulgo mox ferrentur hi versus:

Non Bibulo quicquam nuper sed Caesare factum est:
Nam Bibulo fieri consule nil memini.

Campum Stellatem, maioribus consecratum, agrumque Campanum, ad subsidia rei publicae vectigalem relictum, divisit extra sortem ad viginti milibus civium, quibus terni pluresve liberi essent. Publicanos remissionem petentis tertia mercedum parte relevavit, ac, ne in locatione novorum vectigalium inmoderatius licerentur, propalam monuit. Cetera item, quae cuique libuissent, dilargitus est, contradicente nullo, ac, si conaretur quis, absterrito. Marcum Catonem interpellantem extrahi curia per lictorem ducique in carcerem iussit. Lucio Lucullo liberius resistenti tantum calumniarum metum iniecit, ut ad genua ultro sibi accideret. Cicerone in iudicio quodam deplorante temporum statum, Publium Clodium inimicum eius, frustra iam pridem a patribus ad plebem transire nitentem, eodem die horaque nona transduxit. Postremo in universos diversae factionis * * * inductum praemiis, ut se de inferenda Pompeio nece sollicitatum a quibusdam profiteretur, productusque pro rostris auctores ex conpacto nominaret; sed uno atque altero frustra nec sine suspicione fraudis nominatis, desperans tam praecipitis consilii eventum, intercepisse veneno indicem creditur.

21 Sub idem tempus Calpurniam, L. Pisonis filiam successuri sibi in consulatu, duxit uxorem, suamque, Iuliam, Gnaeo Pompeio conlocavit, repudiato priore sponso Servilio Caepione, cuius vel praecipua opera paulo ante Bibulum inpugnaverat. Ac post novam adfinitatem Pompeium primum rogare sententiam coepit, cum Crassum soleret, essetque consuetudo, ut quem ordinem interrogandi sententias consul Kal. Ianuariis instituisset, eum toto anno conservaret.

22 Socero igitur generoque suffragantibus, ex omni provinciarum copia Gallias potissimum elegit, cuius emolumento et opportunitate idonea sit materia triumphorum. Et initio quidem Galliam Cisalpinam, Illyrico adiecto, lege Vatinia accepit; mox per senatum Comatam quoque, veritis patribus ne, si ipsi negassent, populus et hanc daret. Quo gaudio elatus non temperavit, quin paucos post dies frequenti curia iactaret, *invitis et gementibus adversaris adeptum se quae concupisset, proinde ex eo insultaturum omnium capitibus;* ac negante quodam per contumeliam facile hoc

ulli feminae fore, responderet quasi adludens, *in Syria quo-
que regnasse Semiramin, magnamque Asiae partem Ama-
zonas tenuisse quondam.*

Functus consulatu, Gaio Memmio Lucioque Domitio prae- 23
toribus de superioris anni actis referentibus, cognitionem
senatui detulit; nec illo suscipiente, triduoque per inri-
tas altercationes absumpto, in provinciam abiit; et statim
quaestor eius in praeiudicium aliquot criminibus arreptus
est. Mox et ipse a Lucio Antistio TR. PL. postulatus, ap-
pellato demum collegio optinuit, cum rei publicae causa
abesset reus ne fieret. Ad securitatem ergo posteri tempo-
ris in magno negotio habuit obligare semper annuos magi-
stratus, et e petitoribus non alios adiuvare aut ad honorem
pati pervenire, quam qui sibi recepissent propugnaturos ab-
sentiam suam; cuius pacti non dubitavit a quibusdam ius in-
randum atque etiam syngrapham exigere. Sed cum Lucius 24
Domitius consulatus candidatus palam minaretur, consulem
se effecturum quod praetor nequisset adempturumque ei exer-
citus, Crassum Pompeiumque in urbem provinciae suae Lu-
cam extractos conpulit, ut detrudendi Domitii causa consu-
latum alterum peterent, perfecitque per utrumque, ut in
quinquennium sibi imperium prorogaretur. Qua fiducia ad
legiones, quas a re publica acceperat, alias privato sumptu
addidit, unam etiam ex Transalpinis conscriptam, vocabulo
quoque Gallico (Alauda enim appellabatur) quam disciplina
cultuque Romano institutam et ornatam, postea universam
civitate donavit. Nec deinde ulla belli occasione, ne in-
iusti quidem ac periculosi abstinuit, tam foederatis quam in-
festis ac feris gentibus ultro lacessitis, adeo ut senatus quon-
dam legatos ad explorandum statum Galliarum mittendos de-
creverit, ac nonnulli dedendum eum hostibus censuerint. Sed
prospere decedentibus rebus, et saepius et plurium quam
quisquam umquam dierum supplicationes impetravit. Gessit 25
autem novem annis, quibus in imperio fuit, haec fere.

Omnem Galliam, quae saltu Pyrenaeo Alpibusque et
monte Gebenna, fluminibus Rheno ac Rhodano continetur,
patetque circuitu ad bis et tricies centum milia passuum,
praeter socias ac bene meritas civitates, in provinciae for-

mam redegit, eique *** in singulos annos stipendii nomine inposuit; Germanos, qui trans Rhenum incolunt, primus Romanorum ponte fabricato adgressus, maximis adfecit cladibus; adgressus est et Britannos ignotos antea, superatisque pecunias et obsides imperavit: per tot successus ter, nec amplius, adversum casum expertus: in Britannia classe vi tempestatis prope absumpta, et in Gallia ad Gergoviam legione fusa, et in Germanorum finibus Titurio et Aurunculeio

26 legatis per insidias caesis. Eodem temporis spatio matrem primo, deinde filiam, nec multo post nepotem amisit. Inter quae, consternata Publi Clodi caede re publica, cum senatus unum consulem nominatimque Gnaeum Pompeium fieri censuisset, egit cum tribunis plebis collegam se Pompeio destinantibus, id potius ad populum ferrent ut absenti sibi, quandoque imperii tempus expleri coepisset, petitio secundi consulatus daretur, ne ea causa maturius et inperfecto adhuc bello decederet. Quod ut adeptus est, altiora iam meditans et spei plenus nullum largitionis aut officiorum in quemquam genus publice privatimque omisit. Forum de manubiis inchoavit, cuius area super sestertium milies constitit. Munus populo epulumque pronuntiavit in filiae memoriam, quod ante eum nemo. Quorum ut quam maxima expectatio esset, ea quae ad epulum pertinerent, quamvis macellaris ablocata, etiam domesticatim apparabat. Gladiatores notos, sicubi infestis spectatoribus dimicarent, vi rapiendos reservandosque mandabat. Tirones neque in ludo neque per lanistas, sed in domibus per equites Romanos atque etiam per senatores armorum peritos erudiebat, precibus enitens, quod epistulis eius ostenditur, ut disciplinam singulorum susciperent ipsique dictata exercentibus darent. Legionibus stipendium in perpetuum duplicavit. Frumentum, quotiens copia esset, etiam sine modo mensuraque praebuit, ac singula interdum

27 mancipia e praeda viritim dedit. Ad retinendam autem Pompei necessitudinem ac voluntatem Octaviam sororis suae neptem, quae Gaio Marcello nupta erat, condicionem ei detulit, sibique filiam eius in matrimonium petit, Fausto Sullae destinatam. Omnibus vero circa eum atque etiam parte magna senatus gratuito aut levi foenore obstrictis, ex reliquo quo-

que ordinum genere vel invitatos vel sponte ad se commeantis uberrimo congiario prosequebatur, libertos insuper servulosque cuiusque, prout domino patronove gratus qui esset. Tum reorum aut obaeratorum aut prodigae iuventutis subsidium unicum ac promptissimum erat, nisi quos gravior criminum vel inopiae luxuriaeve vis urgeret, quam ut subveniri posset a se; his plane palam *bello civili opus esse* dicebat.
28 Nec minore studio reges atque provincias per terrarum orbem adliciebat, aliis captivorum milia dono offerens, aliis citra senatus populique auctoritatem, quo vellent et quotiens vellent, auxilia submittens, superque Italiae Galliarumque et Hispaniarum, Asiae quoque et Graeciae potentissimas urbes praecipuis operibus exornans; donec, attonitis iam omnibus, et quorsum illa tenderent reputantibus, Marcus Claudius Marcellus consul edicto praefatus, de summa se re publica acturum, rettulit ad senatum, ut ei succederetur ante tempus, quoniam bello confecto pax esset ac dimitti deberet victor exercitus; et ne absentis ratio comitiis haberetur, quando nec plebi scito Pompeius postea obrogasset. (Acciderat autem, ut is legem de iure magistratuum ferens eo capite, quo petitione honorum absentis submovebat, ne Caesarem quidem exciperet, per oblivionem; ac mox, lege iam in aes incisa et in aerarium condita, corrigeret errorem.) Nec contentus Marcellus provincias Caesari et privilegium eripere, retulit etiam, ut colonis, quos rogatione Vatinia Novum Comum deduxisset, civitas adimeretur, quod per ambitionem et ultra praescriptum data esset.

29 Commotus his Caesar, ac iudicans, quod saepe ex eo auditum ferunt, *difficilius se principem civitatis a primo ordine in secundum quam ex secundo in novissimum detrudi*, summa ope restitit, partim per intercessores tribunos, partim per Servium Sulpicium alterum consulem. Insequenti quoque anno Gaio Marcello, qui fratri patrueli suo Marco in consulatu successerat, eadem temptante, collegam eius Aemilium Paulum, Gaiumque Curionem violentissimum tribunorum ingenti mercede defensores paravit. Sed cum obstinatius omnia agi videret et designatos etiam consules e parte diversa, senatum litteris deprecatus est, ne sibi beneficium

populi adimeretur, aut ut ceteri quoque imperatores ab exercitibus discederent; confisus, ut putant, facilius se, simul atque libuisset, veteranos convocaturum quam Pompeium novos milites. Cum adversariis autem pepigit, ut, dimissis octo legionibus Transalpinaque Gallia, duae sibi legiones et Cisalpina provincia, vel etiam una legio cum Illyrico conce-
30 deretur, quoad consul fieret. Verum neque senatu interveniente et adversariis negantibus, ullam se de re publica facturos pactionem, transiit in citeriorem Galliam, conventibusque peractis Ravennae substitit, bello vindicaturus, si quid de tribunis plebis intercedentibus pro se gravius a senatu constitutum esset.

Et praetextum quidem illi civilium armorum hoc fuit; causas autem alias fuisse opinantur. Gnaeus Pompeius ita dictitabat, quod neque opera consummare quae instituerat, neque populi expectationem, quam de adventu suo fecerat, privatis opibus explere posset, turbare omnia ac permiscere voluisse. Alii timuisse dicunt, ne eorum, quae primo consulatu adversus auspicia legesque et intercessiones gessisset, rationem reddere cogeretur; cum M. Cato identidem nec sine iure iurando denuntiaret, delaturum se nomen eius simul ac primum exercitum dimisisset; cumque vulgo fore praedicarent, ut si privatus redisset, Milonis exemplo circumpositis armatis causam apud iudices diceret. Quod probabilius facit Asinius Pollio, Pharsalica acie caesos profligatosque adversarios prospicientem haec eum ad verbum dixisse referens: *Hoc voluerunt; tantis rebus gestis Gaius Caesar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petissem.* Quidam putant captum imperii consuetudine pensitatisque suis et inimicorum viribus, usum occasione rapiendae dominationis, quam aetate prima concupisset. Quod existimasse videbatur et Cicero, scribens de Officiis tertio libro semper Caesarem in ore habuisse [est in Phoenissis: *εἴπερ γὰρ ἀδικεῖν χρή, τυραννίδος πέρι κάλλιστον ἀδίκημα· τὰ δ' ἄλλα εὐσεβεῖν χρεών*] Euripidis versus, quos sic ipse convertit:

Nam si violandum est ius, regnandi gratia
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Cum ergo sublatam tribunorum intercessionem ipsosque 31
urbe cessisse nuntiatum est, praemissis confestim clam cohortibus, ne qua suspicio moveretur, et spectaculo publico per dissimulationem interfuit et formam, qua ludum gladiatorium erat aedificaturus, consideravit et ex consuetudine convivio se frequenti dedit. Dein post solis occasum, mulis e proximo pistrino ad vehiculum iunctis, occultissimum iter modico comitatu ingressus est; et cum luminibus extinctis decessisset via, diu errabundus, tandem ad lucem duce reperto, per angustissimos tramites pedibus evasit; consecutusque cohortis ad Rubiconem flumen, qui provinciae eius finis erat, paulum constitit, ac reputans quantum moliretur, conversus ad proximos *Etiam nunc* inquit *regredi possumus; quod si ponticulum transierimus*, *omnia armis agenda erunt.* Cunctanti ostentum tale factum est. Quidam eximia magni- 32
tudine et forma in proximo sedens repente apparuit, harundine canens; ad quem audiendum cum praeter pastores plurimi etiam ex stationibus milites concurrissent interque eos et aeneatores, rapta ab uno tuba prosilivit ad flumen et ingenti spiritu classicum exorsus pertendit ad alteram ripam. Tunc Caesar *Eatur* inquit, *quo deorum ostenta et inimicorum iniquitas vocat. Jacta alea est*, inquit. Atque ita 33
traiecto exercitu, adhibitis tribunis plebis, qui pulsi supervenerant, pro contione fidem militum flens ac veste a pectore discissa invocavit. Existimatur etiam equestres census pollicitus singulis; quod accidit opinione falsa. Nam cum in adloquendo exhortandoque saepius digitum laevae manus ostentans adfirmaret, se ad satis faciendum omnibus, per quos dignitatem suam defensurus esset, anulum quoque aequo animo detracturum sibi, extrema contio, cui facilius erat videre contionantem quam audire, pro dicto accepit, quod visu suspicabatur; promissumque ius anulorum cum milibus quadringenis, fama distulit.

Ordo et summa rerum, quas deinceps gessit, sic se ha- 34
bent. Picenum Umbriam Etruriam occupavit, et Lucio Domitio, qui per tumultum successor ei nominatus Corfinium praesidio tenebat, in dicionem redacto atque dimisso, secundum Superum mare Brundisium tetendit, quo consules Pom-

peiusque confugerant, quam primum transfretaturi. Hos frustra per omnis moras exitu prohibere conatus, Romam iter eo vertit appellatisque de re publica patribus, validissimas Pompei copias, quae sub tribus legatis M. Petreio et L. Afranio et M. Varrone in Hispania erant, invasit, professus ante inter suos, *ire se ad exercitum sine duce, et inde reversurum ad ducem sine exercitu.* Et quamquam obsidione Massiliae, quae sibi in itinere portas clauserat, summaque frumentariae rei paenuria retardante, brevi tamen omnia subegit. Hinc urbe repetita, in Macedoniam transgressus, Pompeium, per quattuor paene menses maximis obsessum operibus, ad extremum Pharsalico praelio fudit et fugientem Alexandriam persecutus, ut occisum deprehendit, cum Ptolemaeo rege, a quo sibi quoque insidias tendi videbat, bellum sane difficillimum gessit, neque loco neque tempore aequo, sed hieme anni et intra moenia copiosissimi ac sollertissimi hostis, inops ipse omnium rerum atque inparatus. Regnum Aegypti victor Cleopatrae fratrique eius minori permisit, veritus provinciam facere, ne quandoque violentiorem praesidem nacta novarum rerum materia esset. Ab Alexandria in Syriam et inde Pontum transiit, urgentibus de Pharnace nuntiis, quem Mithridatis Magni filium ac tunc occasione temporum bellantem iamque multiplici successu praeferocem, intra quintum quam adfuerat diem, quattuor quibus in conspectum venit horis, una profligavit acie; crebro commemorans Pompei felicitatem, cui praecipua militiae laus de tam inbelli genere hostium contigisset. Dehinc Scipionem ac Iubam reliquias partium in Africa refoventis de-
36 vicit, Pompei liberos in Hispania. Omnibus civilibus bellis nullam cladem nisi per legatos suos passus est, quorum C. Curio in Africa periit, C. Antonius in Illyrico in adversariorum devenit potestatem, P. Dolabella classem in eodem Illyrico, CN. Domitius Calvinus in Ponto exercitum amiserunt. Ipse prosperrime semper ac ne ancipiti quidem umquam fortuna, praeterquam bis, dimicavit: semel ad Dyrrachium, ubi pulsus, non instante Pompeio, negavit eum vincere scire, iterum in Hispania ultimo proelio cum desperatis rebus etiam de consciscenda nece cogitavit.

Confectis bellis quinquiens triumphavit, post devictum 37
Scipionem quater eodem mense, sed interiectis diebus, et
rursus semel post superatos Pompei liberos. Primum et ex-
cellentissimum triumphum egit Gallicum, sequentem Alexan-
drinum, deinde Ponticum, huic proximum Africanum, novis-
simum Hispaniensem, diverso quemque apparatu et instru-
mento. Gallici triumphi die Velabrum praetervehens paene
curru excussus est, axe diffracto, ascenditque Capitolium ad
lumina, quadraginta elephantis dextra atque sinistra lychnu-
chos gestantibus. Pontico triumpho inter pompae fercula
trium verborum praetulit titulum veni, vidi, vici non acta
belli significantem, sicut ceteris, sed celeriter confecti no-
tam. Veteranis legionibus praedae nomine in pedites sin- 38
gulos super bina sestertia, quae initio civilis tumultus nume-
raverat, vicena quaterna milia nummum dedit. Adsignavit et
agros, sed non continuos, ne quis possessorum expelleretur.
Populo praeter frumenti denos modios ac totidem olei libras
trecenos quoque nummos, quos pollicitus olim erat, viritim
divisit, et hoc amplius centenos pro mora. Annuam etiam ha-
bitationem Romae usque ad bina milia nummum, in Italia non
ultra quingenos sestertios remisit. Adiecit epulum ac visce-
rationem, et post Hispaniensem victoriam duo prandia; nam
cum prius parce neque pro liberalitate sua praebitum iudicaret,
quinto post die aliud largissimum praebuit. Edidit spectacula 39
varii generis: munus gladiatorium, ludos etiam regionatim urbe
tota et quidem per omnium linguarum histriones, item circen-
ses, athletas, naumachiam. Munere in foro depugnavit Fu-
rius Leptinus stirpe praetoria et Q. Calpenus, senator quon-
dam actorque causarum. Pyrricham saltaverunt Asiae Bithy-
niaeque principum liberi. Ludis Decimus Laberius eques
Romanus mimum suum egit, donatusque quingentis sestertiis
et anulo aureo, sessum in quattuordecim e scaena per or-
chestram transiit. Circensibus, spatio circi ab utraque parte
producto et in gyrum euripo addito, quadrigas bigasque et
equos desultorios agitaverunt nobilissimi iuvenes. Troiam
lusit turma duplex, maiorum minorumque puerorum. Vena-
tiones editae per dies quinque, ac novissime pugna divisa in
duas acies, quingenis peditibus, elephantis vicenis, tricenis

equitibus hinc et inde commissis. Nam quo laxius dimicaretur, sublatae metae inque earum locum bina castra exadversum constituta erant. Athletae, stadio ad tempus extructo regione Marti campi, certaverunt per triduum. Navali proelio, in minore Codeta defosso lacu biremes ac triremes quadriremesque Tyriae et Aegyptiae classis magno pugnatorum numero conflixerunt. Ad quae omnia spectacula tantum undique confluxit hominum, ut plerique advenae aut inter vicos aut inter vias tabernaculis positis manerent; ac saepe prae turba elisi exanimatique sint plurimi et in his duo senatores.

40 Conversus hinc ad ordinandum rei publicae statum, fastos correxit, iam pridem vitio pontificum per intercalandi licentiam adeo turbatos, ut neque messium feriae aestate neque vindemiarum autumno conpeterent; annumque ad cursum solis accommodavit, ut trecentorum sexaginta quinque dierum esset, et intercalario mense sublato unus dies quarto quoque anno intercalaretur. Quo autem magis in posterum ex Kalendis Ianuariis novis temporum ratio congrueret, inter Novembrem ac Decembrem mensem interiecit duos alios: fuitque is annus, quo haec constituebantur, quindecim mensium cum intercalario, qui ex consuetudine in eum annum incide-
41 rat. Senatum supplevit, patricios adlegit, praetorum aedilium quaestorum, minorum etiam magistratuum numerum ampliavit; nudatos opere censorio aut sententia iudicum de ambitu condemnatos restituit. Comitia cum populo partitus est ut, exceptis consulatus conpetitoribus, de cetero numero candidatorum pro parte dimidia quos populus vellet pronuntiarentur, pro parte altera quos ipse edidisset. Et edebat per libellos circum tribum missos scriptura brevi: *Caesar dictator illi tribui. Commendo vobis illum et illum, ut vestro suffragio suam dignitatem teneant.* Admisit ad honores et proscriptorum liberos. Iudicia ad duo genera iudicum redegit, equestris ordinis ac senatorii; tribunos aerarios, quod erat tertium, sustulit.

Recensum populi nec more nec loco solito, sed vicatim per dominos insularum egit, atque ex viginti trecentisque milibus accipientium frumentum e publico ad centum quinquaginta retraxit; ac ne qui novi coetus recensionis causa

moveri quandoque possent, instituit, quot annis in demor-
tuorum locum ex iis, qui recensi non essent, subsortitio a
praetore fieret. Octoginta autem civium milibus in transma- 42
rinas colonias distributis, ut exhaustae quoque urbis frequen-
tia suppeteret, sanxit, ne quis civis maior annis viginti mi-
norve quadraginta, qui sacramento non teneretur, plus trien-
nio continuo Italia abesset, neu qui senatoris filius nisi con-
tubernalis aut comes magistratus peregre proficisceretur;
neve ii, qui pecuariam facerent, minus tertia parte puberum
ingenuorum inter pastores haberent. Omnisque medicinam
Romae professos et liberalium artium doctores, quo liben-
tius et ipsi urbem incolerent et ceteri adpeterent, civitate
donavit. De pecuniis mutuis, disiecta novarum tabularum
exspectatione, quae crebro movebatur, decrevit tandem, ut
debitores creditoribus satis facerent per aestimationem pos-
sessionum, quanti quasque ante civile bellum comparassent,
deducto summae aeris alieni, si quid usurae nomine nume-
ratum aut perscriptum fuisset; qua condicione quarta pars
fere crediti deperibat. Cuncta collegia, praeter antiquitus
constituta, distraxit. Poenas facinorum auxit; et cum locu-
pletes eo facilius scelere se obligarent, quod integris patri-
moniis exulabant, parricidas, ut Cicero scribit, bonis omni-
bus, reliquos dimidia parte multavit. Ius laboriosissime ac 43
severissime dixit. Repetundarum convictos etiam ordine se-
natorio movit. Diremit nuptias praetorii viri, qui digressam
a marito post biduum statim duxerat, quamvis sine probri
suspitione. Peregrinarum mercium portoria instituit. Lecti-
carum usum, item conchyliatae vestis et margaritarum, nisi
certis personis et aetatibus perque certos dies, ademit. Le-
gem praecipue sumptuariam exercuit, dispositis circa ma-
cellum custodibus, qui obsonia contra vetitum retinerent de-
portarentque ad se, submissis nonnumquam lictoribus atque
militibus, qui, si qua custodes fefellissent, iam adposita e
triclinio auferrent.

Nam de ornanda instruendaque urbe, item de tuendo 44
ampliandoque imperio plura ac maiora in dies destinabat:
in primis Martis templum, quantum nusquam esset, extruere,
repleto et conplanato lacu, in quo naumachiae spectaculum

ediderat, theatrumque summae magnitudinis Tarpeio monti accubans; ius civile ad certum modum redigere, atque ex immensa diffusaque legum copia optima quaeque et necessaria in paucissimos conferre libros; bibliothecas Graecas Latinasque quas maximas posset publicare, data Marco Varroni cura comparandarum ac digerendarum; siccare Pomptinas paludes; emittere Fucinum lacum; viam munire a mari Supero per Appennini dorsum ad Tiberim usque; perfodere Isthmum; Dacos, qui se in Pontum et Thraciam effuderant, coercere; mox Parthis inferre bellum per Armeniam minorem, nec nisi ante expertos adgredi proelio.

Talia agentem atque meditantem mors praevenit. De qua prius quam dicam, ea quae ad formam et habitum et cultum et mores, nec minus quae ad civilia et bellica eius studia pertineant non alienum erit summatim exponere.

45 Fuisse traditur excelsa statura, colore candido, teretibus membris, ore paulo pleniore, nigris vegetisque oculis, valitudine prospera; nisi quod tempore extremo repente animo linqui atque etiam per somnum exterreri solebat. Comitiali quoque morbo bis inter res agendas correptus est. Circa corporis curam morosior, ut non solum tonderetur diligenter ac raderetur, sed velleretur etiam, ut quidam exprobraverunt; calvitii vero deformitatem iniquissime ferret, saepe obtrectatorum iocis obnoxiam expertus. Ideoque et deficientem capillum revocare a vertice adsueverat, et ex omnibus decretis sibi a senatu populoque honoribus non aliud aut recepit aut usurpavit libentius quam ius laureae coronae perpetuo gestandae.

Etiam cultu notabilem ferunt; usum enim lato clavo ad manus fimbriato, nec ut umquam aliter quam super eum cingeretur, et quidem fluxiore cinctura; unde emanasse Sullae dictum optimates saepius admonentis, *ut male prae-*
46 *cinctum puerum caverent.* Habitavit primo in Subura modicis aedibus; post autem pontificatum maximum in Sacra via domo publica. Munditiarum lautitiarumque studiosissimum multi prodiderunt: villam in Nemorensi a fundamentis inchoatam magnoque sumptu absolutam, quia non tota ad animum ei responderat, totam diruisse, quamquam tenuem

adhuc et obaeratum; in expeditionibus tessellata et sectilia
pavimenta circumtulisse; Britanniam petisse spe margari- 47
tarum, quarum amplitudinem conferentem interdum sua
manu exegisse pondus; gemmas, toreumata, signa, tabulas
operis antiqui semper animosissime comparasse; servitia
rectiora politioraque inmenso pretio, et cuius ipsum etiam
puderet, sic ut rationibus vetaret inferri; convivatum assi- 48
due per provincias duobus tricliniis, uno quo sagati pallia-
tive, altero quo togati cum inlustrioribus provinciarum dis-
cumberent. Domesticam disciplinam in parvis ac maioribus
rebus diligenter adeo severeque rexit, ut pistorem, alium
quam sibi panem convivis subicientem, compedibus vinxe-
rit; libertum gratissimum ob adulteratam equitis Romani
uxorem, quamvis nullo querente, capitali poena adfecerit.

Pudicitiae eius famam nihil quidem praeter Nicomedis 49
contubernium laesit, gravi tamen et perenni obprobrio et
ad omnium convitia exposito. Omitto Calvi Licini notissi-
mos versus:

Bithynia quicquid
Et paedicator Caesaris umquam habuit.

Praetereo actiones Dolabellae et Curionis patris, in qui-
bus eum Dolabella *pelicem reginae*, *spondam interiorem
regiae lecticae*, ac Curio *stabulum Nicomedis et Bithy-
nicum fornicem* dicunt. Missa etiam facio edicta Bibuli,
quibus proscripsit *collegam suum Bithynicam reginam*, *ei-
que antea regem fuisse cordi*, *nunc esse regnum.* Quo
tempore, ut Marcus Brutus refert, Octavius etiam quidam,
valitudine mentis liberius dicax, conventu maximo, cum
Pompeium regem appellasset, ipsum reginam salutavit.
Sed C. Memmius etiam ad cyathum et vinum Nicomedi ste-
tisse obicit, cum reliquis exoletis, pleno convivio, accu-
bantibus nonnullis urbicis negotiatoribus, quorum refert
nomina. Cicero vero non contentus in quibusdam epistulis
scripsisse, a satellitibus eum in cubiculum regium eductum
in aureo lecto veste purpurea decubuisse, floremque aeta-
tis a Venere orti in Bithynia contaminatum, quondam etiam
in senatu defendenti ei Nysae causam, filiae Nicomedis,
beneficiaque regis in se commemoranti *Remove*, inquit,

istaec, oro te; quando notum est, et quid ille tibi et quid illi tute dederis. Gallico denique triumpho milites eius inter cetera carmina, qualia currum prosequentes ioculariter canunt, etiam illud vulgatissimum pronuntiaverunt:

Gallias Caesar subegit, Nicomedes Caesarem:
Ecce Caesar nunc triumphat qui subegit Gallias,
Nicomedes non triumphat qui subegit Caesarem.

50 Pronum et sumptuosum in libidines fuisse constans opinio est, plurimasque et illustres feminas corrupisse, in quibus Postumiam Servi Sulpicii, Lolliam Auli Gabini, Tertullam Marci Crassi, etiam CN. Pompei Muciam. Nam certe Pompeio et a Curionibus patre et filio et a multis exprobratum est, quod cuius causa post tres liberos exegisset uxorem et quem gemens Aegisthum appellare consuesset, eius postea filiam potentiae cupiditate in matrimonium recepisset. Sed ante alias dilexit Marci Bruti matrem Serviliam, cui et primo suo consulatu sexagiens sestertio margaritam mercatus est et bello civili super alias donationes amplissima praedia ex auctionibus hastae minimo addixit; cum quidem, plerisque vilitatem mirantibus, facetissime Cicero *Quo melius*, inquit, *emptum sciatis, Tertia deducta;* existimabatur enim Servilia etiam filiam suam Tertiam Cae-
51 sari conciliare. Ne provincialibus quidem matrimoniis abstinuisse, vel hoc disticho apparet iactato aeque a militibus per Gallicum triumphum:

Urbani, servate uxores, moechum calvom adducimus.
Aurum in Gallia effutuisti, hic sumpsisti mutuum.

52 Dilexit et reginas, inter quas Eunoen Mauram Bogudis uxorem, cui maritoque eius plurima et immensa tribuit, ut Naso scripsit, sed maxime Cleopatram, cum qua et convivia in primam lucem saepe protraxit et eadem nave thalamego paene Aethiopia tenus Aegyptum penetravit, nisi exercitus sequi recusasset, quam denique accitam in urbem nonnisi maximis honoribus praemisque auctam remisit, filiumque natum appellare nomine suo passus est. Quem quidem nonnulli Graecorum similem quoque Caesari et forma et incessu tradiderunt. M. Antonius adgnitum etiam ab eo senatui adfirmavit, quae scire C. Matium et C. Oppium reli-

quosque Caesaris amicos; quorum Gaius Oppius, quasi
plane defensione ac patrocinio res egeret, librum edidit,
non esse Caesaris filium, quem Cleopatra dicat. Helvius
Cinna TR. PL. plerisque confessus est habuisse se scriptam
paratamque legem, quam Caesar ferre iussisset cum ipse
abesset, uti uxores liberorum quaerendorum causa quas et
quot vellet ducere liceret. Ac ne cui dubium omnino sit, et
impudicitiae et adulteriorum flagrasse infamia, Curio pater
quadam eum oratione omnium mulierum virum et omnium
virorum mulierem appellat.

Vini parcissimum ne inimici quidem negaverunt. Marci 53
Catonis est, *unum ex omnibus Caesarem ad evertendam
rem publicam sobrium accessisse.* Nam circa victum Gaius
Oppius adeo indifferentem docet, ut quondam ab hospite
conditum oleum pro viridi adpositum, aspernantibus ceteris,
solum etiam largius appetisse scribat, ne hospitem aut ne-
glegentiae aut rusticitatis videretur arguere. Abstinentiam 54
neque in imperiis neque in magistratibus praestitit. Ut enim
quidam monumentis suis testati sunt, in Hispania procon-
sule et a sociis pecunias accepit emendicatas in auxilium
aeris alieni et Lusitanorum quaedam oppida, quamquam
nec imperata detrectarent et advenienti portas patefacerent,
diripuit hostiliter. In Gallia fana templaque deum donis re-
ferta expilavit, urbes diruit saepius ob praedam quam ob
delictum; unde factum, ut auro abundaret ternisque milibus
nummum in libras promercale per Italiam provinciasque di-
venderet. In primo consulatu tria milia pondo auri furatus e
Capitolio, tantundem inaurati aeris reposuit. Societates ac
regna pretio dedit, ut qui uni Ptolemaeo prope sex milia
talentorum suo Pompeique nomine abstulerit. Postea vero
evidentissimis rapinis ac sacrilegis et onera bellorum civi-
lium et triumphorum ac munerum sustinuit impendia.

Eloquentia militarique re aut aequavit praestantissimo- 55
rum gloriam aut excessit. Post accusationem Dolabellae
haud dubie principibus patronis adnumeratus est. Certe Ci-
cero ad Brutum, oratores enumerans, negat se videre, cui
debeat Caesar cedere, aitque eum elegantem, splendidam
quoque atque etiam magnificam et generosam quodam modo

rationem dicendi tenere, et ad Cornelium Nepotem de eodem ita scripsit: *Quid? oratorum quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior aut crebrior? quis verbis aut ornatior aut elegantior?* Genus eloquentiae dum taxat adulescens adhuc Strabonis Caesaris secutus videtur, cuius etiam ex oratione, quae inscribitur *pro Sardis*, ad verbum nonnulla transtulit in divinationem suam. Pronuntiasse autem dicitur voce acuta, ardenti motu gestuque, non sine venustate. Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quaedam feruntur. *Pro Quinto Metello* non immerito Augustus existimat magis ab actuaris exceptam male subsequentibus verba dicentis, quam ab ipso editam; nam in quibusdam exemplaribus invenio ne inscriptam quidem *pro Metello*, sed *quam scripsit Metello*, cum ex persona Caesaris sermo sit Metellum seque adversus communium obtrectatorum criminationes purgantis. *Apud milites* quoque *in Hispania* idem Augustus vix ipsius putat, quae tamen duplex fertur: una quasi priore habita proelio, altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem contionandi habuisse eum dicit subita hostium in-
56 cursione. Reliquit et rerum suarum commentarios Gallici civilisque belli Pompeiani. Nam Alexandrini Africique et Hispaniensis incertus auctor est: alii Oppium putant, alii Hirtium qui etiam Gallici belli novissimum imperfectumque librum suppleverit. De commentariis Caesaris Cicero in eodem Bruto sic refert: *Commentarios scripsit valde quidem probandos: nudi sunt, recti et venusti, omni ornatu orationis tamquam veste detracta; sed dum voluit alios habere parata, unde sumerent qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit qui illa volent calamistris inurere, sanos quidem homines a scribendo deterruit.* De isdem commentariis Hirtius ita praedicat: *Adeo probantur omnium iudicio, ut praerepta, non praebita facultas scriptoribus videatur. Cuius tamen rei maior nostra quam reliquorum est admiratio; ceteri enim, quam bene atque emendate, nos etiam, quam facile atque celeriter eos perscripserit, scimus.* Pollio Asinius parum diligenter parumque integra veritate compositos pu-

tat, cum Caesar pleraque et quae per alios erant gesta temere crediderit, et quae per se, vel consulto vel etiam memoria lapsus perperam ediderit; existimatque rescripturum et correcturum fuisse. Reliquit et *de Analogia* duos libros et *Anticatones* totidem, ac praeterea poema quod inscribitur *Iter*. Quorum librorum primos in transitu Alpium, cum ex citeriore Gallia conventibus peractis ad exercitum rediret, sequentes sub tempus Mundensis proelii fecit; novissimum, dum ab urbe in Hispaniam ulteriorem quarto et vicensimo die pervenit. Epistulae quoque eius ad senatum extant, quas primus videtur ad paginas et formam memorialis libelli convertisse, cum antea consules et duces nonnisi transversa charta scriptas mitterent. Extant et ad Ciceronem, item ad familiares domesticis de rebus, in quibus, si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est sic structo litterarum ordine, ut nullum verbum effici posset: quae si quis investigare et persequi volet, quartam elementorum litteram, id est D pro A et perinde reliquas commutet. Feruntur et a puero et ab adulescentulo quaedam scripta, ut *Laudes Herculis*, tragoedia *Oedipus*, item *Dicta collectanea:* quos omnis libellos vetuit Augustus publicari in epistula, quam brevem admodum ac simplicem ad Pompeium Macrum, cui ordinandas bibliothecas delegaverat, misit.

57 Armorum et equitandi peritissimus, laboris ultra fidem patiens erat. In agmine nonnumquam equo, saepius pedibus anteibat, capite detecto, seu sol seu imber esset; longissimas vias incredibili celeritate confecit, expeditus, meritoria reda, centena passuum milia in singulos dies; si flumina morarentur, nando traiciens vel innixus inflatis utribus, ut persaepe nuntios de se praevenerit. 58 In obeundis expeditionibus dubium cautior an audentior, exercitum neque per insidiosa itinera duxit umquam nisi perspeculatus locorum situs, neque in Britanniam transvexit, nisi ante per se portus et navigationem et accessum ad insulam explorasset. At idem, obsessione castrorum in Germania nuntiata, per stationes hostium Gallico habitu penetravit ad suos. A Brundisio Dyrrachium inter oppositas classes hieme transmisit cessantibusque copiis, quas subsequi iusserat, cum ad accer-

sendas frustra saepe misisset, novissime ipse clam noctu
parvulum navigium solus obvoluto capite conscendit, neque
aut quis esset ante detexit aut gubernatorem cedere adver-
59 sae tempestati passus est, quam paene obrutus fluctibus. Ne
religione quidem ulla a quoquam incepto absterritus umquam
vel retardatus est. Cum immolanti aufugisset hostia, pro-
fectionem adversus Scipionem et Iubam non distulit. Pro-
lapsus etiam in egressu navis, verso ad melius omine *Teneo
te*, inquit, *Africa.* Ad eludendas autem vaticinationes, qui-
bus felix et invictum in ea provincia fataliter Scipionum no-
men ferebatur, despectissimum quendam ex Corneliorum
genere, cui ad opprobrium vitae Salvitoni cognomen erat,
in castris secum habuit.

60 Proelia non tantum destinato, sed ex occasione sumebat
ac saepe ab itinere statim, interdum spurcissimis tempesta-
tibus, cum minime quis moturum putaret; nec nisi tempore
extremo ad dimicandum cunctatior factus est, quo saepius
vicisset, hoc minus experiendos casus opinans, nihilque se
tantum adquisiturum victoria, quantum *** [*auferre cala-
mitas posset. Nullum umquam*] hostem fudit, quin castris
quoque exueret: ita nullum spatium perterritis dabat. Anci-
piti proelio equos dimittebat et in primis suum, quo maior
permanendi necessitas imponeretur auxilio fugae erepto.
61 Utebatur autem equo insigni, pedibus prope humanis et in
modum digitorum ungulis fissis, quem natum apud se, cum
haruspices imperium orbis terrae significare domino pronun-
tiassent, magna cura aluit nec patientem sessoris alterius
primus ascendit; cuius etiam instar pro aede Veneris Gene-
62 tricis postea dedicavit. Inclinatam aciem solus saepe resti-
tuit obsistens fugientibus retinensque singulos et contortis
faucibus convertens in hostem et quidem adeo plerumque
trepidos, ut aquilifer moranti se cuspide sit comminatus,
63 alius in manu detinentis reliquerit signum. Non minora illa
constantiae eius, immo maiora etiam indicia fuerint. Post
aciem Pharsalicam cum praemissis in Asiam copiis per an-
gustias Hellesponti vectoria navicula traiceret, L. Cassium
partis adversae cum decem rostratis navibus obvium sibi ne-
que refugit et comminus tendens, ultro ad deditionem horta-

tus, supplicem ad se recepit. Alexandriae circa oppugna- 64
tionem pontis eruptione hostium subita conpulsus in scapham, pluribus eodem praecipitantibus, cum desilisset in mare, nando per ducentos passus evasit ad proximam navem, elata laeva, ne libelli quos tenebat madefierent, paludamentum mordicus trahens, ne spolio poteretur hostis.

Militem neque a moribus neque a forma probabat, sed 65
tantum a viribus, tractabatque pari severitate atque indulgentia. Non enim ubique ac semper, sed cum hostis in proximo esset, coercebat: tum maxime exactor gravissimus disciplinae, ut neque itineris neque proelii tempus denuntiaret, sed paratum et intentum momentis omnibus quo vellet subito educeret. Quod etiam sine causa plerumque faciebat, praecipue pluviis et festis diebus. Ac subinde, observandum se admonens, repente interdiu vel nocte se subtrahebat augebatque iter, ut serius subsequentis defetigaret. Fama vero hosti- 66
lium copiarum perterritos non negando minuendove, sed insuper amplificando ementiendoque confirmabat. Itaque cum expectatio adventus Iubae terribilis esset, convocatis ad contionem militibus *Scitote*, inquit, *paucissimis his diebus regem adfuturum cum decem legionibus*, *equitum triginta*, *levis armaturae centum milibus*, *elephantis trecentis. Proinde desinant quidam quaerere ultra aut opinari*, *mihique*, *qui compertum habeo*, *credant; aut quidem vetustissima nave impositos quocumque vento in quascumque terras iubebo avehi.*

Delicta neque observabat omnia neque pro modo exse- 67
quebatur, sed desertorum ac seditiosorum et inquisitor et punitor acerrimus, conivebat in ceteris. Ac nonnumquam post magnam pugnam atque victoriam, remisso officiorum munere, licentiam omnem passim lasciviendi permittebat, iactare solitus, *milites suos etiam unguentatos bene pugnare posse.* Nec milites eos pro contione, sed blandiore nomine c o m m i l i t o n e s appellabat, habebatque tam cultos ut argento et auro politis armis ornaret, simul et ad speciem et quo tenaciores eorum in proelio essent metu damni. Diligebat quoque usque adeo, ut audita clade Tituriana barbam capillumque summiserit nec ante dempserit quam vindicasset.

68 Quibus rebus et devotissimos sibi et fortissimos reddidit. Ingresso civile bellum centuriones cuiusque legionis singulos equites e viatico suo optulerunt, universi milites gratuitam et sine frumento stipendioque operam; cum tenuiorum tutelam locupletiores in se contulissent. Neque in tam diuturno spatio quisquam omnino descivit, plerique capti concessam sibi sub conditione vitam, si militare adversus eum vellent, recusarunt; famem et ceteras necessitates, non cum obsiderentur modo sed et si ipsi alios obsiderent, tantopere tolerabant, ut Dyrrachina munitione Pompeius viso genere panis ex herba, quo sustinebantur, *cum feris sibi rem esse* dixerit, amoverique ocius nec cuiquam ostendi iusserit, ne patientia et pertinacia hostis animi suorum frangerentur.

Quanta fortitudine dimicarint, testimonio est quod adverso semel apud Dyrrhachium proelio poenam in se ultro depoposcerunt, ut consolandos eos magis imperator quam puniendos habuerit. Ceteris proeliis innumeras adversariorum copias, multis partibus ipsi pauciores, facile superarunt. Denique una sextae legionis cohors praeposita castello quattuor Pompei legiones per aliquot horas sustinuit, paene omnis confixa multitudine hostilium sagittarum, quarum centum ac triginta milia intra vallum reperta sunt. Nec mirum, si quis singulorum facta respiciat, vel Cassi Scaevae centurionis vel Gai Acili militis, ne de pluribus referam. Scaeva, excusso oculo, transfixus femore et humero, centum et viginti ictibus scuto perforato, custodiam portae commissi castelli retinuit. Acilius navali ad Massiliam proelio, iniecta in puppem hostium dextera et abscisa, memorabile illud apud Graecos Cynaegiri exemplum imitatus, transiluit in navem, umbone obvios agens.

69 Seditionem per decem annos Gallicis bellis nullam omnino moverunt, civilibus aliquas, sed ut celeriter ad officium redierint, nec tam indulgentia ducis quam auctoritate. Non enim cessit umquam tumultuantibus atque etiam obviam semper iit; et nonam quidem legionem apud Placentiam, quamquam in armis adhuc Pompeius esset, totam cum ignominia missam fecit aegreque post multas et supplicis preces, nec
70 nisi exacta de sontibus poena, restituit; decimanos autem

Romae cum ingentibus minis summoque etiam urbis periculo missionem et praemia flagitantes, ardente tunc in Africa bello, neque adire cunctatus est, quamquam deterrentibus amicis, neque dimittere; sed una voce, qua Quirites eos pro militibus appellarat, tam facile circumegit et flexit, ut ei milites esse confestim responderint et quamvis recusantem ultro in Africam sint secuti; ac sic quoque seditiosissimum quemque et praedae et agri destinati tertia parte multavit.

Studium et fides erga clientis ne iuveni quidem defuerunt. 71 Masintham nobilem iuvenem, cum adversus Hiempsalem regem tam enixe defendisset ut Iubae regis filio in altercatione barbam invaserit, stipendiarium quoque pronuntiatum, et abstrahentibus statim eripuit occultavitque apud se diu et mox, ex praetura proficiscens in Hispaniam, inter officia prosequentium fascesque lictorum lectica sua avexit.

Amicos tanta semper facilitate indulgentiaque tractavit, 72 ut Gaio Oppio comitanti se per silvestre iter correptoque subita valitudine deversoriolo eo, quod unum erat, cesserit et ipse humi ac sub divo cubuerit. Iam autem rerum potens quosdam etiam infimi generis ad amplissimos honores provexit, cum ob id culparetur, professus palam, *si grassatorum et sicariorum ope in tuenda sua dignitate usus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum.*

Simultates contra nullas tam graves excepit unquam, ut 73 non occasione oblata libens deponeret. Gai Memmi, cuius asperrimis orationibus non minore acerbitate rescripserat, etiam suffragator mox in petitione consulatus fuit. Gaio Calvo post famosa epigrammata de reconciliatione per amicos agenti ultro ac prior scripsit. Valerium Catullum, a quo sibi versiculis de Mamurra perpetua stigmata imposita non dissimulaverat, satis facientem eadem die adhibuit caenae hospitioque patris eius, sicut consuerat, uti perseveravit. Sed et in ulciscendo natura lenissimus, piratas, a quibus 74 captus est, cum in dicionem redegisset, quoniam suffixurum se cruci ante iuraverat, iugulari prius iussit, deinde suffigi; Cornelio Phagitae, cuius quondam nocturnas insidias aeger ac latens, ne perduceretur ad Sullam, vix praemio dato evaserat, numquam nocere sustinuit; Philemonem a manu ser-

vum, qui necem suam per venenum inimicis promiserat, non gravius quam simplici morte puniit; in Publium Clodium, Pompeiae uxoris suae adulterum atque eadem de causa pollutarum caerimoniarum reum, testis citatus, negavit se quicquam comperisse, quamvis et mater Aurelia et soror Iulia apud eosdem iudices omnia ex fide retulissent; interrogatusque, cur igitur repudiasset uxorem, *Quoniam*, inquit, *meos*

75 *tam suspicione quam crimine iudico carere oportere.* Moderationem vero clementiamque cum in administratione tum in victoria belli civilis admirabilem exhibuit. Denuntiante Pompeio, pro hostibus se habiturum qui rei publicae defuissent, ipse medios et neutrius partis suorum sibi numero futuros pronuntiavit. Quibus autem ex commendatione Pompei ordines dederat, potestatem transeundi ad eum omnibus fecit. Motis apud Ilerdam deditionis conditionibus, cum, assiduo inter utrasque partes usu atque commercio, Afranius et Petreius deprehensos intra castra Iulianos subita paenitentia interfecissent, admissam in se perfidiam non sustinuit imitari. Acie Pharsalica proclamavit ut civibus parceretur, deincepsque nemini non suorum quem vellet unum partis adversae servare concessit. Nec ulli perisse nisi in proelio reperientur, exceptis dum taxat Afranio et Fausto et Lucio Caesare iuvene; ac ne hos quidem voluntate ipsius interemptos putant, quorum tamen et priores post impetratam veniam rebellaverant et Caesar, libertis servísque eius ferro et igni crudelem in modum enectis, bestias quoque ad munus populi comparatas contrucidaverat. Denique tempore extremo etiam quibus nondum ignoverat cunctis in Italiam redire permisit magistratusque et imperia capere; sed et statuas Luci Sullae atque Pompei a plebe disiectas reposuit; ac si qua posthac aut cogitarentur gravius adversus se aut dicerentur, inhibere maluit quam vindicare. Itaque et detectas coniurationes conventusque nocturnos non ultra arguit, quam ut edicto ostenderet esse sibi notas, et acerbe loquentibus satis habuit pro contione denuntiare ne perseverarent, Aulique Caecinae criminosissimo libro et Pitholai carminibus maledicentissimis laceratam existimationem suam civili animo tulit.

76 Praegravant tamen cetera facta dictaque eius, ut et ab-

usus dominatione et iure caesus existimetur. Non enim honores modo nimios recepit: continuum consulatum, perpetuam dictaturam, praefecturamque morum, insuper praenomen Imperatoris, cognomen Patris patriae, statuam inter reges, suggestum in orchestra; sed et ampliora etiam humano fastigio decerni sibi passus est: sedem auream in curia et pro tribunali, tensam et ferculum circensi pompa, templa, aras, simulacra iuxta deos, pulvinar, flaminem, lupercos, appellationem mensis e suo nomine; ac nullos non honores ad libidinem cepit et dedit. Tertium et quartum consulatum titulo tenus gessit, contentus dictaturae potestate decretae cum consulatibus simul, atque utroque anno binos consules substituit sibi in ternos novissimos menses, ita ut medio tempore comitia nulla habuerit praeter tribunorum et aedilium plebis, praefectosque pro praetoribus constituerit, qui apsente se res urbanas administrarent. Pridie autem Kalendas Ianuarias repentina consulis morte cessantem honorem in paucas horas petenti dedit. Eadem licentia spreto patrio more, magistratus in pluris annos ordinavit, decem praetoris viris consularia ornamenta tribuit, civitate donatos, et quosdam e semibarbaris Gallorum, recepit in curiam. Praeterea monetae publicisque vectigalibus peculiares servos praeposuit. Trium legionum, quas Alexandreae relinquebat, curam et imperium Rufini liberti sui filio, exsoleto suo, demandavit. Nec minoris inpotentiae voces propalam edebat, ut Titus 77
Ampius scribit, *Nihil esse rem publicam, appellationem modo sine corpore ac specie. Sullam nescisse litteras, qui dictaturam deposuerit. Debere homines consideratius iam loqui secum, ac pro legibus habere quae dicat.* Eoque arrogantiae progressus est, ut, haruspice tristia et sine corde exta quondam nuntiante, *futura* diceret *laetiora*, *cum vellet; nec pro ostento ducendum, si pecudi cor defuisset.*

Verum praecipuam et exitiabilem sibi invidiam hinc ma- 78
xime movit. Adeuntis se cum plurimis honorificentissimisque decretis universos patres conscriptos sedens pro aede Veneris Genetricis excepit. Quidam putant retentum a Cornelio Balbo, cum conaretur assurgere: alii, ne conatum quidem omnino, sed etiam admonentem Gaium Trebatium ut assur-

geret minus familiari vultu respexisse. Idque factum eius tanto intolerabilius est visum, quod ipse triumphanti et subsellia tribunicia praetervehenti sibi unum e collegio Pontium Aquilam non assurrexisse adeo indignatus sit, ut proclamaverit: *Repete ergo a me Aquila rem publicam tribunus!* et nec destiterit per continuos dies quicquam cuiquam nisi sub exceptione polliceri, *si tamen per Pontium Aquilam*
79 *licuerit.* Adiecit ad tam insignem despecti senatus contumeliam multo arrogantius factum. Nam cum in sacrificio Latinarum revertente eo inter immodicas ac novas populi acclamationes quidam e turba statuae eius coronam lauream candida fascia praeligata inposuisset, et tribuni plebis Epidius Marullus Caesetiusque Flavus coronae fasciam detrahi hominemque duci in vincula iussissent; dolens seu parum prospere motam regni mentionem, sive ut ferebat, ereptam sibi gloriam recusandi, tribunos graviter increpitos potestate privavit. Neque ex eo infamiam affectati etiam regii nominis discutere valuit, quamquam et plebei regem se salutanti, *Caesarem se, non regem esse* responderit, et Lupercalibus pro rostris a consule Antonio admotum saepius capiti suo diadema reppulerit atque in Capitolium Iovi Optimo Maximo miserit. Quin etiam varia fama percrebruit, migraturum Alexandream vel Ilium, translatis simul opibus imperii exhaustaque Italia dilectibus et procuratione urbis amicis permissa, proximo autem senatu Lucium Cottam quindecimvirum sententiam dicturum, ut, quoniam libris fatalibus contineretur, Parthos nisi a rege non posse vinci, Caesar rex appel-
80 laretur. Quae causa coniuratis maturandi fuit destinata negotia, ne assentiri necesse esset.

Consilia igitur, dispersim antea habita et quae saepe bini ternive ceperant, in unum omnes contulerunt, ne populo quidem iam praesenti statu laeto, sed clam palamque detrectante dominationem atque assertores flagitante. Peregrinis in senatum allectis, libellus propositus est: *Bonum factum: ne quis senatori novo curiam monstrare velit!* et illa vulgo canebantur:

Gallos Caesar in triumphum ducit, idem in curiam.
Galli bracas deposuerunt, latum clavum sumpserunt.

Quinto Maximo suffecto trimenstrique consule theatrum introeunte, cum lictor animadverti ex more iussisset, ab universis conclamatum est, non esse eum consulem. Post remotos Caesetium et Marullum tribunos reperta sunt proximis comitiis complura suffragia consules eos declarantium. Subscripsere quidam Luci Bruti statuae: *Utinam viveres!* item ipsius Caesaris:

Brutus, quia reges eiecit, consul primus factus est:
Hic, quia consules eiecit, rex postremo factus est.

Conspiratum est in eum a sexaginta amplius, Gaio Cassio Marcoque et Decimo Bruto principibus conspirationis. Qui primum cunctati, utrumne in Campo per comitia tribus ad suffragia vocantem partibus divisis e ponte deicerent atque exceptum trucidarent, an in Sacra via vel in aditu theatri adorirentur: postquam senatus Idibus Martiis in Pompei curiam edictus est, facile tempus et locum praetulerunt.

Sed Caesari futura caedes evidentibus prodigiis denun- 81
tiata est. Paucos ante menses, cum in colonia Capua deducti lege Iulia coloni ad extruendas villas vetustissima sepulchra dissicerent, idque eo studiosius facerent, quod aliquantum vasculorum operis antiqui scrutantes reperiebant, tabula aenea in monimento, in quo dicebatur Capys conditor Capuae sepultus, inventa est, conscripta litteris verbisque Graecis hac sententia, *Quandoque ossa Capyis detecta essent, fore ut Iulo prognatus manu consanguineorum necaretur magnisque mox Italiae cladibus vindicaretur.* Cuius rei, ne quis fabulosam aut commenticiam putet, auctor est Cornelius Balbus, familiarissimus Caesaris. Proximis diebus equorum greges, quos in traiciendo Rubicone flumine consecrarat ac vagos et sine custode dimiserat, comperit pertinacissime pabulo abstinere ubertimque flere. Et immolantem haruspex Spurinna monuit, *caveret periculum, quod non ultra Martias Idus proferretur.* Pridie autem easdem Idus avem regaliolum, cum laureo ramulo Pompeianae curiae se inferentem, volucres varii generis ex proximo nemore persecutae ibidem discerpserunt. Ea vero nocte, cui inluxit dies caedis, et ipse sibi visus est per quietem interdum supra nubes volitare,

alias cum Iove dextram iungere; et Calpurnia uxor imaginata est, conlabi fastigium domus maritumque in gremio suo confodi; ac subito cubiculi fores sponte patuerunt.

Ob haec simul et ob infirmam valitudinem diu cunctatus, an se contineret et quae apud senatum proposuerat agere differret, tandem Decimo Bruto adhortante, ne frequentis ac iam dudum opperientis destitueret, quinta fere hora progressus est libellumque insidiarum indicem, ab obvio quodam porrectum, libellis ceteris, quos sinistra manu tenebat quasi mox lecturus, commiscuit. Dein pluribus hostiis caesis, cum litare non posset, introiit curiam spreta religione Spurinnamque irridens et ut falsum arguens, quod sine ulla sua noxa Idus Martiae adessent: quamquam is venisse qui-
82 dem eas diceret, sed non praeterisse. Assidentem conspirati specie officii circumsteterunt; ilicoque Cimber Tillius, qui primas partes susceperat, quasi aliquid rogaturus propius accessit, renuentique et gestu in aliud tempus differenti ab utroque umero togam adprehendit; deinde clamantem: *Ista quidem vis est*, alter e Cascis aversum vulnerat, paulum infra iugulum. Caesar Cascae brachium arreptum graphio traiecit, conatusque prosilire alio vulnere tardatus est; utque animadvertit undique se strictis pugionibus peti, toga caput obvolvit, simul sinistra manu sinum ad ima crura deduxit, quo honestius caderet etiam inferiore corporis parte velata. Atque ita tribus et viginti plagis confossus est, uno modo ad primum ictum gemitu sine voce edito; etsi tradiderunt quidam Marco Bruto irruenti dixisse: *Καὶ σὺ τέκνον;* Exanimis, diffugientibus cunctis, aliquandiu iacuit, donec lecticae impositum, dependente brachio, tres servoli domum retulerunt. Nec in tot vulneribus, ut Antistius medicus existimabat, letale ullum repertum est, nisi quod secundo loco in pectore acceperat.

Fuerat animus coniuratis corpus occisi in Tiberim trahere, bona publicare, acta rescindere, sed metu Marci An-
83 toni consulis et magistri equitum Lepidi destiterunt. Postulante ergo Lucio Pisone socero testamentum eius aperitur recitaturque in Antoni domo, quod Idibus Septembribus proximis in Lavicano suo fecerat demandaveratque virgini

Vestali maximae. Quintus Tubero tradit, heredem ab eo scribi solitum ex consulatu ipsius primo usque ad initium civilis belli CN. Pompeium, idque militibus pro contione recitatum. Sed novissimo testamento tres instituit heredes sororum nepotes, Gaium Octavium ex dodrante, et Lucium Pinarium et Quintum Pedium ex quadrante reliquo; in ima cera Gaium Octavium etiam in familiam nomenque adoptavit; plerosque percussorum in tutoribus fili, si qui sibi nasceretur, nominavit, Decimum Brutum etiam in secundis heredibus. Populo hortos circa Tiberim publice, et viritim trecenos sestertios legavit.

Funere indicto rogus exstructus est in Martio campo 84
iuxta Iuliae tumulum et pro rostris aurata aedes ad simulacrum templi Veneris Genetricis collocata; intraque lectus eburneus auro ac purpura stratus, et ad caput tropaeum cum veste, in qua fuerat occisus. Praeferentibus munera, quia suffecturus dies non videbatur, praeceptum, ut omisso ordine, quibus quisque vellet itineribus urbis, portaret in Campum. Inter ludos cantata sunt quaedam ad miserationem et invidiam caedis eius accommodata ex Pacuvi Armorum iudicio:

Men servasse, ut essent qui me perderent?

et ex Electra Atili ad similem sententiam. Laudationis loco consul Antonius per praeconem pronuntiavit senatus consultum, quo omnia simul ei divina atque humana decreverat, item ius iurandum, quo se cuncti pro salute unius astrinxerant; quibus perpauca a se verba addidit. Lectum pro rostris in forum magistratus et honoribus functi detulerunt. Quem cum pars in Capitolini Iovis cella cremare pars in curia Pompei destinaret, repente duo quidam, gladiis succincti ac bina iacula gestantes, ardentibus cereis succenderunt, confestimque circumstantium turba virgulta arida et cum subselliis tribunalia, quicquid praeterea ad donum aderat, congessit. Deinde tibicines et scenici artifices vestem, quam ex triumphorum instrumento ad praesentem usum induerant, detractam sibi atque discissam iniecere flammae, et veteranorum militum legionarii arma sua, quibus exculti funus celebrabant; matronae etiam pleraeque ornamenta sua, quae gerebant, et liberorum bullas atque praetextas.

In summo publico luctu exterarum gentium multitudo
circulatim suo quaeque more lamentata est, praecipueque
Iudaei, qui etiam noctibus continuis bustum frequentarunt.
85 Plebs statim a funere ad domum Bruti et Cassii cum facibus
tetendit atque aegre repulsa, obvium sibi Helvium Cinnam
per errorem nominis, quasi Cornelius is esset, quem gra-
viter pridie contionatum de Caesare requirebat, occidit ca-
putque eius praefixum hastae circumtulit; postea solidam
columnam prope viginti pedum lapidis Numidici in foro sta-
tuit scripsitque: Parenti Patriae. Apud eam longo tem-
pore sacrificare, vota suscipere, controversias quasdam in-
terposito per Caesarem iure iurando distrahere perseveravit.

86 Suspicionem Caesar quibusdam suorum reliquit, neque
voluisse se diutius vivere, neque curasse quod valitudine
minus prospera uteretur, ideoque et quae religiones mone-
rent et quae renuntiarent amici neglexisse. Sunt qui putent,
confisum eum novissimo illo senatus consulto ac iure iu-
rando etiam custodias Hispanorum cum gladiis adinspectan-
tium se removisse. Alii e diverso opinantur, insidias undi-
que imminentis subire semel quam cavere *** [*sollicitum
maluisse. Quidam dicere etiam*] solitum ferunt, *Non tam
sua quam rei publicae interesse, uti salvus esset: se iam
pridem potentiae gloriaeque abunde adeptum; rem publi-
cam, si quid sibi eveniret, neque quietam fore et ali-*
87 *quanto deteriore conditione civilia bella subituram.* Illud
plane inter omnes fere constitit, talem ei mortem paene ex
sententia obtigisse. Nam et quondam, cum apud Xenophon-
tem legisset Cyrum ultima valitudine mandasse quaedam de
funere suo, aspernatus tam lentum mortis genus subitam
sibi celeremque optaverat; et pridie quam occideretur, in
sermone nato super caenam apud Marcum Lepidum, quis-
nam esset finis vitae commodissimus, repentinum inopina-
tumque praetulerat.

88 Periit sexto et quinquagensimo aetatis anno atque in deorum numerum relatus est, non ore modo decernentium sed et persuasione volgi. Siquidem ludis, quos primos consecrato ei heres Augustus edebat, stella crinita per septem continuos dies fulsit, exoriens circa undecimam horam, credi-

tumque est animam esse Caesaris in caelum recepti; et hac de causa simulacro eius in vertice additur stella.

Curiam, in qua occisus est, obstrui placuit Idusque
Martias *parricidium* nominari, ac ne umquam eo die se-
natus ageretur. Percussorum autem fere neque triennio quis- 89
quam amplius supervixit, neque sua morte defunctus est.
Damnati omnes alius alio casu periit, pars naufragio, pars
proelio; nonnulli semet eodem illo pugione, quo Caesarem
violaverant, interemerunt.

C. SUETONI TRANQUILLI

DE VITA CAESARUM

LIBER II.

DIVUS AUGUSTUS.

---

1 Gentem Octaviam Velitris praecipuam olim fuisse, multa
declarant. Nam et vicus celeberrima parte oppidi iam pri-
dem Octavius vocabatur et ostendebatur ara Octavio conse-
crata, qui bello dux finitimo, cum forte Marti rem divinam
faceret, nuntiata repente hostis incursione, semicruda exta
rapta foco prosecuit, atque ita proelium ingressus victor
redit. Decretum etiam publicum extabat, quo cavebatur ut
in posterum quoque simili modo exta Marti redderentur, re-
2 liquiaeque ad Octavios referrentur. Ea gens a Tarquinio
Prisco rege inter minores gentis adlecta in senatum, mox
a Servio Tullio in patricias traducta, procedente tempore
ad plebem se contulit, ac rursus magno intervallo per Di-
vum Iulium in patriciatum redit. Primus ex hac magistratum
populi suffragio cepit C. Rufus. Is quaestorius CN. et C.
procreavit, a quibus duplex Octaviorum familia defluxit
conditione diversa. Siquidem Gnaeus et deinceps ab eo reli-
qui omnes functi sunt honoribus summis. At C. eiusque po-
steri, seu fortuna seu voluntate, in equestri ordine con-
stiterunt usque ad Augusti patrem. Proavus Augusti se-
cundo Punico bello stipendia in Sicilia tribunus militum fecit
Aemilio Papo imperatore. Avus municipalibus magisteriis
contentus abundante patrimonio tranquillissime senuit.

Sed haec alii; ipse Augustus nihil amplius quam equestri familia ortum se scribit vetere ac locuplete, et in qua primus senator pater suus fuerit. M. Antonius libertinum ei

proavum exprobrat, restionem e pago Thurino, avum argentarium. Nec quicquam ultra de paternis Augusti maioribus repperi.

3 C. Octavius pater a principio aetatis et re et existimatione magna fuit, ut equidem mirer hunc quoque a nonnullis argentarium atque etiam inter divisores operasque campestris proditum; amplis enim innutritus opibus, honores et adeptus est facile et egregie administravit. Ex praetura Macedoniam sortitus, fugitivos, residuam Spartaci et Catilinae manum, Thurinum agrum tenentis, in itinere delevit, negotio sibi in senatu extra ordinem dato. Provinciae praefuit non minore iustitia quam fortitudine; namque Bessis ac Thracibus magno proelio fusis, ita socios tractavit, ut epistolae M. Ciceronis extent quibus Quintum fratrem, eodem tempore parum secunda fama proconsulatum Asiae administrantem, hortatur et monet, imitetur in promerendis sociis vicinum suum Octavium. Decedens Macedonia, prius quam 4 profiteri se candidatum consulatus posset, mortem obiit repentinam, superstitibus liberis Octavia maiore, quam ex Ancharia, et Octavia minore item Augusto, quos ex Atia tulerat. Atia M. Atio Balbo et Iulia, sorore C. Caesaris, genita est. Balbus, paterna stirpe Aricinus, multis in familia senatoriis imaginibus, a matre Magnum Pompeium artissimo contingebat gradu functusque honore praeturae inter vigintiviros agrum Campanum plebi Iulia lege divisit. Verum idem Antonius, despiciens etiam maternam Augusti originem, proavum eius Afri generis fuisse et modo unguentariam tabernam modo pistrinum Ariciae exercuisse obicit. Cassius quidem Parmensis quadam epistola non tantum ut pistoris, sed etiam ut nummulari nepotem sic taxat Augustum: *Materna tibi farinast ex crudissimo Ariciae pistrino: hanc finxit manibus collybo decoloratis Nerulonensis mensarius.*

5 Natus est Augustus M. Tullio Cicerone C. Antonio conss. VIIII. Kal. Octob., paulo ante solis exortum, regione Palati, ad Capita bubula, ubi nunc sacrarium habet, aliquanto post quam excessit constitutum. Nam ut senatus actis continetur, cum C. Laetorius, adulescens patricii ge-

neris, in deprecanda graviore adulterii poena praeter aetatem atque natales hoc quoque patribus conscriptis allegaret, esse possessorem ac velut aedituum soli, quod primum Divus Augustus nascens attigisset, peteretque donari quasi proprio suo ac peculiari deo, decretum est ut ea pars do-
6 mus consecraretur. Nutrimentorum eius ostenditur adhuc locus in avito suburbano iuxta Velitras permodicus et cellae penuariae instar, tenetque vicinitatem opinio tamquam et natus ibi sit. Huc introire nisi necessario et caste religio est, concepta opinione veteri, quasi temere adeuntibus horror quidam et metus obiciatur, sed et mox confirmata. Nam cum possessor villae novus seu forte seu temptandi causa cubitum se eo contulisset, evenit ut post paucissimas noctis horas exturbatus inde subita vi et incerta paene semianimis cum strato simul ante fores inveniretur.

7 Infanti cognomen Thurino inditum est, in memoriam maiorum originis, vel quod regione Thurina recens eo nato pater Octavius adversus fugitivos rem prospere gesserat. Thurinum cognominatum satis certa probatione tradiderim, nactus puerilem imagunculam eius aeream veterem, ferreis et paene iam exolescentibus litteris hoc nomine inscriptam, quae dono a me principi data inter cubiculi Lares colitur. Sed et a M. Antonio in epistolis per contumeliam saepe Thurinus appellatur, et ipse nihil amplius quam mirari se rescribit, pro obprobrio sibi prius nomen obici. Postea Gai Caesaris et deinde Augusti cognomen assumpsit, alterum testamento maioris avunculi, alterum Munati Planci sententia, cum, quibusdam censentibus Romulum appellari oportere quasi et ipsum conditorem urbis, praevaluisset, ut Augustus potius vocaretur, non tantum novo sed etiam ampliore cognomine, [quod loca quoque religiosa et in quibus augurato quid consecratur augusta dicantur, ab auctu vel ab avium gestu gustuve, sicut etiam Ennius docet scribens:

Augusto augurio postquam inclyta condita Roma est.]

8 Quadrimus patrem amisit. Duodecimum annum agens aviam Iuliam defunctam pro contione laudavit. Quadriennio post virili toga sumpta, militaribus donis triumpho Caesaris Africano donatus est, quanquam expers belli propter aeta-

tem. Profectum mox avunculum in Hispanias adversus CN. Pompei liberos, vixdum firmus a gravi valitudine, per infestas hostibus vias paucissimis comitibus naufragio etiam facto subsecutus, magnopere demeruit, approbata cito etiam morum indole super itineris industriam.

Caesare post receptas Hispanias expeditionem in Dacos et inde in Parthos destinante, praemissus Apolloniam studiis vacavit. Utque primum occisum eum heredemque se comperit, diu cunctatus an proximas legiones imploraret, id quidem consilium ut praeceps inmaturumque omisit, ceterum urbe repetita hereditatem adiit, dubitante matre, vitrico vero Marcio Philippo consulari multum dissuadente. Atque ab eo tempore exercitibus comparatis primum cum M. Antonio M. que Lepido deinde tantum cum Antonio per duodecim fere annos, novissime per quattuor et quadraginta solus rem p. tenuit.

Proposita vitae eius velut summa, partes singillatim ne- 9
que per tempora sed per species exsequar, quo distinctius demonstrari cognoscique possint.

Bella civilia quinque gessit: Mutinense, Philippense, Perusinum, Siculum, Actiacum; e quibus primum ac novissimum adversus M. Antonium, secundum adversus Brutum et Cassium, tertium adversus L. Antonium triumviri fratrem, quartum adversus Sextum Pompeium CN. F. Omnium bello- 10
rum initium et causam hinc sumpsit: nihil convenientius ducens quam necem avunculi vindicare tuerique acta, confestim ut Apollonia rediit, Brutum Cassiumque et vi necopinantis et (quia provisum periculum subterfugerant) legibus adgredi reosque caedis absentis deferre statuit. Ludos autem victoriae Caesaris, non audentibus facere quibus optigerat id munus, ipse edidit. Et quo constantius cetera quoque exequeretur, in locum TR. PL. forte demortui candidatum se ostendit, quanquam patricius necdum senator. Sed adversante conatibus suis M. Antonio consule, quem vel praecipuum adiutorem speraverat, ac ne publicum quidem et translativum ius ulla in re sibi sine pactione gravissimae mercedis impertiente, ad optimates se contulit, quibus eum invisum sentiebat, maxime quod D. Brutum obsessum Muti-

nae provincia a Caesare data et per senatum confirmata expellere armis niteretur. Hortantibus itaque nonnullis percussores ei subornavit, ac fraude deprehensa periculum in vicem metuens veteranos simul in suum ac rei p. auxilium quanta potuit largitione contraxit; iussusque comparato exercitui pro praetore praeesse et cum Hirtio ac Pansa, qui consulatum susceperant, D. Bruto opem ferre, demandatum bellum tertio mense confecit duobus proeliis. Priore Antonius fugisse eum scribit ac sine paludamento equoque post biduum demum apparuisse, sequenti satis constat non modo ducis, sed etiam militis functum munere atque in media dimicatione, aquilifero legionis suae graviter saucio, aquilam umeris sub-
11 isse diuque portasse. Hoc bello cum Hirtius in acie, Pansa paulo post ex vulnere perissent, rumor increbruit ambos opera eius occisos, ut Antonio fugato, re p. consulibus orbata solus victores exercitus occuparet. Pansae quidem adeo suspecta mors fuit, ut Glyco medicus custoditus sit, quasi venenum vulneri indidisset. Adicit his Aquilius Niger, alterum e consulibus Hirtium in pugnae tumultu ab ipso inter-
12 emptum. Sed ut cognovit Antonium post fugam a M. Lepido receptum ceterosque duces et exercitus consentire pro partibus, causam optimatium sine cunctatione deseruit, ad praetextum mutatae voluntatis dicta factaque quorundam calumniatus, quasi alii se puerum, alii ornandum tollendumque iactassent, ne aut sibi aut veteranis par gratia referretur. Et quo magis paenitentiam prioris sectae approbaret, Nursinos grandi pecunia et quam pendere nequirent multatos extorres oppido egit, quod Mutinensi acie interemptorum civium tumulo publice extructo ascripserant, pro libertate eos occubuisse.

13 Inita cum Antonio et Lepido societate, Philippense quoque bellum, quamquam invalidus atque aeger, duplici proelio transegit, quorum priore castris exutus vix ad Antoni cornu fuga evaserat. Nec successum victoriae moderatus est, sed capite Bruti Romam misso, ut statuae Caesaris subiceretur, in splendidissimum quemque captivum non sine verborum contumelia saeviit; ut quidem uni suppliciter sepulturam precanti respondisse dicatur, *iam istam volucrum fore potestatem;* alios, patrem et filium, pro vita rogantis

sortiri vel micare iussisse, ut alterutri concederetur, ac spectasse utrumque morientem, cum patre, quia se optulerat, occiso filius quoque voluntariam occubuisset necem. Quare ceteri, in his M. Favonius ille Catonis aemulus, cum catenati producerentur, imperatore Antonio honorifice salutato, hunc foedissimo convitio coram prosciderunt.

Partitis post victoriam officiis, cum Antonius Orientem ordinandum, ipse veteranos in Italiam reducendos et municipalibus agris conlocandos recepisset, neque veteranorum neque possessorum gratiam tenuit, alteris pelli se, alteris non pro spe meritorum tractari querentibus. Quo tempore 14
L. Antonium fiducia consulatus, quem gerebat, ac fraternae potentiae res novas molientem confugere Perusiam coegit et ad deditionem fame compulit, non tamen sine magnis suis et ante bellum et in bello discriminibus. Nam cum spectaculo ludorum gregarium militem in quattuordecim ordinibus sedentem excitari per apparitorem iussisset, rumore ab obtrectatoribus dilato quasi eundem mox et discruciatum necasset, minimum afuit, quin periret concursu et indignatione turbae militaris. Saluti fuit, quod qui desiderabatur repente comparuit incolumis ac sine iniuria. Circa Perusinum autem murum sacrificans paene interceptus est a manu gladiatorum, quae oppido eruperat. Perusia capta in plurimos animadver- 15
tit, orare veniam vel excusare se conantibus una voce occurrens, *moriendum esse.* Scribunt quidam, trecentos ex dediticiis electos utriusque ordinis ad aram Divo Iulio extructam Idibus Martiis hostiarum more mactatos. Extiterunt qui traderent, conpecto eum ad arma isse, ut occulti adversarii et quos metus magis quam voluntas contineret, facultate L. Antoni ducis praebita, detegerentur devictisque is et confiscatis, promissa veteranis praemia persolverentur.

Siculum bellum inchoavit in primis, sed diu traxit inter- 16
missum saepius, modo reparandarum classium causa, quas tempestatibus duplici naufragio et quidem per aestatem amiserat, modo pace facta, flagitante populo ob interclusos commeatus famemque ingravescentem; donec navibus ex integro fabricatis ac viginti servorum milibus manumissis et ad remum datis, portum Iulium apud Baias, inmisso in Lucrinum et Aver-

num lacum mari, effecit. In quo cum hieme tota copias exercuisset, Pompeium inter Mylas et Naulochum superavit, sub horam pugnae tam arto repente somno devinctus, ut ad dandum signum ab amicis excitaretur. Unde praebitam Antonio materiam putem exprobrandi, *ne rectis quidem oculis eum aspicere potuisse instructam aciem*, *verum supinum, caelum intuentem*, *stupidum cubuisse*, *nec prius surrexisse ac militibus in conspectum venisse quam a M. Agrippa fugatae sint ostium naves.* Alii dictum factumque eius criminantur, quasi classibus tempestate perditis exclamaverit, *etiam invito Neptuno victoriam se adepturum*, ac die circensium proximo sollemni pompae simulacrum dei detraxerit. Nec temere plura ac maiora pericula ullo alio bello adiit. Traiecto in Siciliam exercitu, cum partem reliquam copiarum continenti repeteret, oppressus ex inproviso a Demochare et Apollophane praefectis Pompei, uno demum navigio aegerrime effugit. Iterum cum praeter Locros Regium pedibus iret et prospectis biremibus Pompeianis terram legentibus, suas ratus, descendisset ad litus, paene exceptus est. Tunc etiam per devios tramites refugientem servus Aemili Pauli comitis eius, dolens proscriptum olim ab eo patrem Paulum et quasi occasione ultionis oblata, interficere conatus est.

Post Pompei fugam collegarum alterum M. Lepidum, quem ex Africa in auxilium evocarat, superbientem viginti legionum fiducia summasque sibi partes terrore et minis vindicantem spoliavit exercitu supplicemque concessa vita Circeios in perpetuum relegavit.

17 M. Antonii societatem semper dubiam et incertam reconciliationibusque variis male focilatam abrupit tandem, et quo magis degenerasse eum a civili more approbaret, testamentum, quod is Romae, etiam de Cleopatra liberis inter heredes nuncupatis, reliquerat, aperiundum recitandumque pro contione curavit. Remisit tamen hosti iudicato necessitudines amicosque omnes, atque inter alios C. Sosium et T. Domitium tunc adhuc consules. Bononiensibus quoque publice, quod in Antoniorum clientela antiquitus erant, gratiam fecit coniurandi cum tota Italia pro partibus suis. Nec multo post navali proelio apud Actium vicit, in serum dimicatione protra-

cta, ut in nave victor pernoctaverit. Ab Actio cum Samum in hiberna se recepisset, turbatus nuntiis de seditione praemia et missionem poscentium, quos ex omni numero confecta victoria Brundisium praemiserat, repetita Italia, tempestate in traiectu bis conflictatus (primo inter promuntoria Peloponnesi atque Aetoliae, rursus circa montes Ceraunios, utrubique parte liburnicarum demersa, simul eius, in qua vehebatur, fusis armamentis et gubernaculo diffracto) nec amplius quam septem et viginti dies, donec desideria militum ordinarentur, Brundisii commoratus, Asiae Syriaeque circuitu Aegyptum petit obsessaque Alexandrea, quo Antonius cum Cleopatra confugerat, brevi potitus est. Et Antonium quidem, seras conditiones pacis temptantem, ad mortem adegit viditque mortuum. Cleopatrae, quam servatam triumpho magnopere cupiebat, etiam psyllos admovit, qui venenum ac virus exugerent, quod perisse morsu aspidis putabatur. Ambobus communem sepulturae honorem tribuit ac tumulum ab ipsis inchoatum perfici iussit. Antonium iuvenem, maiorem de duobus Fulvia genitis, simulacro Divi Iuli, ad quod post multas et irritas preces confugerat, abreptum interemit. Item Caesarionem, quem ex Caesare Cleopatra concepisse praedicabat, retractum e fuga supplicio adfecit. Reliquos Antonii reginaeque communes liberos non secus ac necessitudine iunctos sibi et conservavit et mox pro conditione cuiusque sustinuit ac fovit. Per idem tempus conditorium et cor- 18
pus Magni Alexandri, cum prolatum e penetrali subiecisset oculis, corona aurea imposita ac floribus aspersis veneratus est, consultusque, num et Ptolemaeum inspicere vellet, *regem se voluisse* ait *videre, non mortuos.* Aegyptum in provinciae formam redactam ut feraciorem habilioremque annonae urbicae redderet, fossas omnis, in quas Nilus exaestuat, oblimatas longa vetustate militari opere detersit. Quoque Actiacae victoriae memoria celebratior et in posterum esset, urbem Nicopolim apud Actium condidit ludosque illic quinquennales constituit et ampliato vetere Apollinis templo locum castrorum, quibus fuerat usus, exornatum navalibus spoliis Neptuno ac Marti consecravit.

Tumultus posthac et rerum novarum initia coniurationes- 19

que complures, prius quam invalescerent indicio detectas, compressit alias alio tempore: Lepidi iuvenis, deinde Varronis Murenae et Fanni Caepionis, mox M. Egnati, exin Plauti Rufi Lucique Pauli progeneri sui, ac praeter has L. Audasi, falsarum tabularum rei ac neque aetate neque corpore integri, item Asini Epicadi ex gente Parthina ibridae, ad extremum Telephi, mulieris servi nomenculatoris. Nam ne ultimae quidem sortis hominum conspiratione et periculo caruit. Audasius atque Epicadus Iuliam filiam et Agrippam nepotem ex insulis, quibus continebantur, rapere ad exercitus, Telephus quasi debita sibi fato dominatione et ipsum et senatum adgredi destinarant. Quin etiam quondam iuxta cubiculum eius lixa quidam ex Illyrico exercitu, ianitoribus deceptis, noctu deprehensus est cultro venatorio cinctus, imposne mentis an simulata dementia, incertum; nihil enim exprimi quaestione potuit.

20 Externa bella duo omnino per se gessit, Delmaticum adulescens adhuc, et Antonio devicto Cantabricum. Delmatico etiam vulnera excepit, una acie dextrum genu lapide ictus, altera et crus et utrumque brachium ruina pontis consauciatus. Reliqua per legatos administravit, ut tamen quibusdam Pannonicis atque Germanicis aut interveniret aut non longe abesset, Ravennam vel Mediolanium vel Aquileiam
21 usque ab urbe progrediens. Domuit autem partim ductu partim auspiciis suis Cantabriam, Aquitaniam, Pannoniam, Delmatiam cum Illyrico omni, item Raetiam et Vindelicos ac Salassos, gentes Inalpinas. Coercuit et Dacorum incursiones, tribus eorum ducibus cum magna copia caesis, Germanosque ultra Albim fluvium summovit, ex quibus Suebos et Sigambros dedentis se traduxit in Galliam atque in proximis Rheno agris conlocavit. Alias item nationes male quietas ad obsequium redegit. Nec ulli genti sine iustis et necessariis causis bellum intulit, tantumque afuit a cupiditate quoquo modo imperium vel bellicam gloriam augendi, ut quorundam barbarorum principes in aede Martis Ultoris iurare coegerit mansuros se in fide ac pace quam peterent, a quibusdam vero novum genus obsidum, feminas, exigere temptaverit, quod neglegere marum pignera sentiebat; et tamen

potestatem semper omnibus fecit, quotiens vellent obsides recipiendi. Neque aut crebrius aut perfidiosius rebellantis graviore umquam ultus est poena, quam ut captivos sub lege venundaret, ne in vicina regione servirent neve intra tricensimum annum liberarentur. Qua virtutis moderationisque fama Indos etiam ac Scythas, auditu modo cognitos, pellexit ad amicitiam suam populique Rom. ultro per legatos petendam. Parthi quoque et Armeniam vindicanti facile cesserunt et signa militaria, quae M. Crasso et M. Antonio ademerant, reposcenti reddiderunt obsidesque insuper optulerunt, denique, pluribus quondam de regno concertantibus, nonnisi ab ipso electum probaverunt.

Ianum Quirinum, semel atque iterum a condita urbe ante 22
memoriam suam clausum, in multo breviore temporis spatio terra marique pace parta ter clusit. Bis ovans ingressus est urbem, post Philippense et rursus post Siculum bellum. Curulis triumphos tris egit, Delmaticum, Actiacum, Alexandrinum, continuo triduo omnes. Graves ignominias cladesque 23
duas omnino nec alibi quam in Germania accepit, Lollianam et Varianam, sed Lollianam maioris infamiae quam detrimenti, Varianam paene exitiabilem, tribus legionibus cum duce legatisque et auxiliis omnibus caesis. Hac nuntiata excubias per urbem indixit, ne quis tumultus existeret, et praesidibus provinciarum propagavit imperium, ut a peritis et assuetis socii continerentur. Vovit et magnos ludos Iovi Optimo Maximo, si res p. in meliorem statum vertisset: quod factum Cimbrico Marsicoque bello erat. Adeo denique consternatum ferunt, ut per continuos menses barba capilloque summisso caput interdum foribus illideret, vociferans: *Quintili Vare, legiones redde!* diemque cladis quot annis maestum habuerit ac lugubrem. In re militari et commutavit 24
multa et instituit, atque etiam ad antiquum morem nonnulla revocavit.

Disciplinam severissime rexit: ne legatorum quidem cuiquam, nisi gravate hibernisque demum mensibus, permisit uxorem intervisere. Equitem R., quod duobus filiis adulescentibus causa detrectandi sacramenti pollices amputasset, ipsum bonaque subiecit hastae; quem tamen, quod inminere

emptioni publicanos videbat, liberto suo addixit, ut relegatum in agros pro libero esse sineret. Decimam legionem contumacius parentem cum ignominia totam dimisit, item alias immodeste missionem postulantes citra commoda emeritorum praemiorum exauctoravit. Cohortes, si quae cessissent loco, decimatas hordeo pavit. Centuriones statione deserta, itidem ut manipulares, capitali animadversione puniit, pro cetero delictorum genere variis ignominis adfecit, ut stare per totum diem iuberet ante praetorium, interdum tunicatos discinctosque, nonnumquam cum decempedis, vel
25 etiam cespitem portantes. Neque post bella civilia aut in contione aut per edictum ullos militum commilitones appellabat, sed milites, ac ne a filiis quidem aut privignis suis imperio praeditis aliter appellari passus est, ambitiosius id existimans, quam aut ratio militaris aut temporum quies aut sua domusque suae maiestas postularet. Libertino milite, praeterquam Romae incendiorum causa et si tumultus in graviore annona metueretur, bis usus est: semel ad praesidium coloniarum Illyricum contingentium, iterum ad tutelam ripae Rheni fluminis; eosque, servos adhuc viris feminisque pecuniosioribus indictos ac sine mora manumissos, sub priore vexillo habuit, neque aut commixtos cum ingenuis aut eodem modo armatos.

Dona militaria, aliquanto facilius phaleras et torques, quicquid auro argentoque constaret, quam vallares ac murales coronas, quae honore praecellerent, dabat; has quam parcissime et sine ambitione ac saepe etiam caligatis tribuit. M. Agrippam in Sicilia post navalem victoriam caeruleo vexillo donavit. Solos triumphales, quamquam et socios expeditionum et participes victoriarum suarum, numquam donis impertiendos putavit, quod ipsi quoque ius habuissent tribuendi ea quibus vellent. Nihil autem minus perfecto duci quam festinationem temeritatemque convenire arbitrabatur. Crebro itaque illa iactabat: *Σπεῦδε βραδέως! Ἀσφαλὴς γάρ ἐστ' αμείνων ἢ θρασὺς στρατηλάτης.* Et, *Sat celeriter fieri quidquid fiat satis bene.* Proelium quidem aut bellum suscipiendum omnino negabat, nisi cum maior emolumenti spes quam damni metus ostenderetur. Nam minima

commoda non minimo sectantis discrimine similes aiebat esse aureo hamo piscantibus, cuius abrupti damnum nulla captura pensari posset.

Magistratus atque honores et ante tempus et quosdam 26
novi generis perpetuosque cepit. Consulatum vicesimo aetatis anno invasit, admotis hostiliter ad urbem legionibus, missisque qui sibi nomine exercitus deposcerent; cum quidem cunctante senatu Cornelius centurio, princeps legationis, reiecto sagulo ostendens gladii capulum, non dubitasset in curia dicere: *Hic faciet, si vos non feceritis.* Secundum consulatum post novem annos, tertium anno interiecto gessit, sequentis usque ad undecimum continuavit, multisque mox, cum deferrentur, recusatis duodecimum magno, id est septemdecim annorum, intervallo et rursus tertium decimum biennio post ultro petiit, ut C. et Lucium filios amplissimo praeditus magistratu suo quemque tirocinio deduceret in forum. Quinque medios consulatus a sexto ad decimum annuos gessit, ceteros aut novem aut sex aut quattuor aut tribus mensibus, secundum vero paucissimis horis. Nam die Kal. Ian. cum mane pro aede Capitolini Iovis paululum curuli sella praesedisset, honore abiit suffecto alio in locum suum. Nec omnes Romae, sed quartum consulatum in Asia, quintum in insula Samo, octavum et nonum Tarracone init.

Triumviratum rei p. constituendae per decem annos ad- 27
ministravit; in quo restitit quidem aliquandiu collegis ne qua fieret proscriptio, sed inceptam utroque acerbius exercuit. Namque illis in multorum saepe personam per gratiam et preces exorabilibus, solus magnopere contendit ne cui parceretur, proscripsitque etiam C. Toranium tutorem suum, eundem collegam patris sui Octavi in aedilitate. Iunius Saturninus hoc amplius tradit, cum peracta proscriptione M. Lepidus in senatu excusasset praeterita et spem clementiae in posterum fecisset, quoniam satis poenarum exactum esset, hunc e diverso professum, *ita modum se proscribendi statuisse, ut omnia sibi reliquerit libera.* In cuius tamen pertinaciae paenitentiam postea T. Vinium Philopoemenem, quod patronum suum proscriptum celasse olim diceretur, equestri dignitate honoravit. In eadem hac potestate mul-

tiplici flagravit invidia. Nam et Pinarium equitem R. cum, contionante se admissa turba paganorum, apud milites subscribere quaedam animadvertisset, curiosum ac speculatorem ratus, coram confodi imperavit; et Tedium Afrum consulem designatum, quia factum quoddam suum maligno sermone carpsisset, tantis conterruit minis, ut is se praecipitaverit; et Quintum Gallium praetorem, in officio salutationis tabellas duplices veste tectas tenentem, suspicatus gladium occulere, nec quidquam statim, ne aliud inveniretur, ausus inquirere, paulo post per centuriones et milites raptum e tribunali, servilem in modum torsit ac fatentem nihil iussit occidi, prius oculis eius sua manu effossis; quem tamen scribit conloquio petito insidiatum sibi coniectumque a se in custodiam, deinde urbe interdicta dimissum, naufragio vel latronum insidiis perisse. Tribuniciam potestatem perpetuam recepit, in qua semel atque iterum per singula lustra collegam sibi cooptavit. Recepit et morum legumque regimen aeque perpetuum, quo iure, quamquam sine censurae honore, censum tamen populi ter egit: primum ac tertium cum collega, medium solus.

28 De reddenda re p. bis cogitavit: primum post oppressum statim Antonium, memor obiectum sibi ab eo saepius, quasi per ipsum staret ne redderetur; ac rursus taedio diuturnae valitudinis, cum etiam magistratibus ac senatu domum accitis rationarium imperii tradidit. Sed reputans, et se privatum non sine periculo fore et illam plurium arbitrio temere committi, in retinenda perseveravit, dubium, eventu meliore an voluntate. Quam voluntatem, cum prae se identidem ferret, quodam etiam edicto his verbis testatus est: *Ita mihi salvam ac sospitem rem p. sistere in sua sede liceat*, *atque eius rei fructum percipere*, *quem peto*, *ut optimi status auctor dicar*, *et moriens ut feram mecum spem*, *mansura in vestigio suo fundamenta rei p. quae iecero.* Fecitque ipse se compotem voti, nisus omni modo, ne quem novi status paeniteret.

Urbem, neque pro maiestate imperii ornatam et inundationibus incendiisque obnoxiam, excoluit adeo, ut iure sit gloriatus, *marmoream se relinquere*, *quam latericiam ac-*

cepisset. Tutam vero, quantum provideri humana ratione
potuit, etiam in posterum praestitit. Publica opera plurima 29
extruxit, e quibus vel praecipua: Forum cum aede Martis Ultoris, templum Apollinis in Palatio, aedem Tonantis Iovis in Capitolio. Fori extruendi causa fuit hominum et iudiciorum multitudo, quae videbatur non sufficientibus duobus etiam tertio indigere; itaque festinatius necdum perfecta Martis aede publicatum est, cautumque ut separatim in eo publica iudicia et sortitiones iudicum fierent. Aedem Martis bello Philippensi, pro ultione paterna suscepto, voverat; sanxit ergo, ut de bellis triumphisque hic consuleretur senatus, provincias cum imperio petituri hinc deducerentur, quique victores redissent, huc insignia triumphorum conferrent. Templum Apollinis in ea parte Palatinae domus excitavit, quam fulmine ictam desiderari a deo haruspices pronuntiarant; addidit porticus cum bibliotheca Latina Graecaque, quo loco iam senior saepe etiam senatum habuit decuriasque iudicum recognovit. Tonanti Iovi aedem consecravit liberatus periculo, cum expeditione Cantabrica per nocturnum iter lecticam eius fulgur praestrinxisset servumque praelucentem exanimasset. Quaedam etiam opera sub nomine alieno, nepotum scilicet et uxoris sororisque, fecit, ut porticum basilicamque Gai et Luci, item porticus Liviae et Octaviae theatrumque Marcelli. Sed et ceteros principes viros saepe hortatus est, ut pro facultate quisque monimentis vel novis vel refectis et excultis urbem adornarent. Multaque a multis tunc extructa sunt, sicut a Marcio Philippo aedes Herculis Musarum, a L. Cornificio aedes Dianae, ab Asinio Pollione atrium Libertatis, a Munatio Planco aedes Saturni, a Cornelio Balbo theatrum, a Statilio Tauro amphitheatrum, a M. vero Agrippa complura et egregia.

Spatium urbis in regiones vicosque divisit instituitque, ut 30
illas annui magistratus sortito tuerentur, hos magistri e plebe cuiusque viciniae lecti. Adversus incendia excubias nocturnas vigilesque commentus est; ad coercendas inundationes alveum Tiberis laxavit ac repurgavit, completum olim ruderibus et aedificiorum prolationibus coartatum. Quo autem facilius undique urbs adiretur, desumpta sibi Flaminia via

Arimino tenus munienda, reliquas triumphalibus viris ex manubiali pecunia sternendas distribuit.

Aedes sacras vetustate conlapsas aut incendio absumptas refecit easque et ceteras opulentissimis donis adornavit, ut qui in cellam Capitolini Iovis sedecim milia pondo auri gemmasque ac margaritas quingenties sestertii una donatione
31 contulerit. Postquam vero pontificatum maximum, quem numquam vivo Lepido auferre sustinuerat, mortuo demum suscepit, quidquid fatidicorum librorum Graeci Latinique generis nullis vel parum idoneis auctoribus vulgo ferebatur, supra duo milia contracta undique cremavit ac solos retinuit Sibyllinos, hos quoque dilectu habito; condiditque duobus forulis auratis sub Palatini Apollinis basi. Annum a Divo Iulio ordinatum, sed postea neglegentia conturbatum atque confusum, rursus ad pristinam rationem redegit; in cuius ordinatione Sextilem mensem e suo cognomine nuncupavit, magis quam Septembrem quo erat natus, quod hoc sibi et primus consulatus et insignes victoriae optigissent. Sacerdotum et numerum et dignitatem sed et commoda auxit, praecipue Vestalium virginum. Cumque in demortuae locum aliam capi oporteret, ambirentque multi ne filias in sortem darent, adiuravit, si cuiusquam neptium suarum competeret aetas, oblaturum se fuisse eam. Nonnulla etiam ex antiquis caerimonis paulatim abolita restituit, ut Salutis augurium, Diale flaminium, sacrum Lupercale, ludos Saeculares et Compitalicios. Lupercalibus vetuit currere inberbes, item Saecularibus ludis iuvenes utriusque sexus prohibuit ullum nocturnum spectaculum frequentare nisi cum aliquo maiore natu propinquorum. Compitales Lares ornari bis anno instituit, vernis floribus et aestivis.

Proximum a dis immortalibus honorem memoriae ducum praestitit, qui imperium P. R. ex minimo maximum reddidissent. Itaque et opera cuiusque manentibus titulis restituit et statuas omnium triumphali effigie in utraque fori sui porticu dedicavit, professus edicto *commentum id se, ut ad illorum velut exemplar et ipse, dum viveret, et insequentium aetatium principes exigerentur a civibus.* Pompei quoque statuam contra theatri eius regiam marmoreo Iano

superposuit, translatam e curia, in qua C. Caesar fuerat occisus.

Pleraque pessimi exempli in perniciem publicam aut 32
ex consuetudine licentiaque bellorum civilium duraverant aut per pacem etiam extiterant; nam et grassa torum plurimi palam se ferebant succincti ferro, quasi tuendi sui causa, et rapti per agros viatores sine discrimine liberi servique ergastulis possessorum supprimebantur, et plurimae factiones titulo collegi novi ad nullius non facinoris societatem coibant. Igitur grassaturas dispositis per opportuna loca stationibus inhibuit, ergastula recognovit, collegia praeter antiqua et legitima dissolvit. Tabulas veterum aerari debitorum, vel praecipuam calumniandi materiam, exussit; loca in urbe publica iuris ambigui, possessoribus adiudicavit; diuturnorum reorum et ex quorum sordibus nihil aliud quam voluptas inimicis quaereretur nomina abolevit, condicione proposita, ut si quem quis repetere vellet, par periculum poenae subiret. Ne quod autem maleficium negotiumve inpunitate vel mora elaberetur, triginta amplius dies, qui honoraris ludis occupabantur, actui rerum accommodavit. Ad tris iudicum decurias quartam addidit ex inferiore censu, quae ducenariorum vocaretur iudicaretque de levioribus summis. Iudices a vicensimo aetatis anno adlegit, id est quinquennio maturius quam solebant. Ac plerisque iudicandi munus detractantibus, vix concessit ut singulis decuriis per vices annua vacatio esset, et ut solitae agi Novembri ac Decembri
mense res omitterentur. Ipse ius dixit assidue et in noctem 33
nonnumquam, si parum corpore valeret, lectica pro tribunali collocata vel etiam domi cubans. Dixit autem ius non diligentia modo summa sed et lenitate, siquidem manifesti parricidii reum, ne culleo insueretur, quod nonnisi confessi adficiuntur hac poena, ita fertur interrogasse: *certe patrem tuum non occidisti?* Et cum de falso testamento ageretur omnesque signatores lege Cornelia tenerentur, non tantum duas tabellas, damnatoriam et absolutoriam, simul cognoscentibus dedit, sed tertiam quoque, qua ignosceretur iis, quos fraude ad signandum vel errore inductos constitisset. Appellationes quot annis urbanorum quidem litigatorum prae-

tori delegabat urbano, ac provincialium consularibus viris, quos singulos cuiusque provinciae negotiis praeposuisset.

34 Leges retractavit et quasdam ex integro sanxit, ut sumptuariam et de adulteriis et de pudicitia, de ambitu, de maritandis ordinibus. Hanc cum aliquanto severius quam ceteras emendasset, prae tumultu recusantium perferre non potuit, nisi adempta demum lenitave parte poenarum et vacatione trienni data auctisque praemiis. Sic quoque abolitionem eius publico spectaculo pertinaciter postulante equite, accitos Germanici liberos receptosque partim ad se partim in patris gremium ostentavit, manu vultuque significans ne gravarentur imitari iuvenis exemplum. Cumque etiam inmaturitate sponsarum et matrimoniorum crebra mutatione vim legis eludi sentiret, tempus sponsas habendi coartavit, divortiis modum imposuit.

35 Senatorum affluentem numerum deformi et incondita turba (erant enim super mille, et quidam indignissimi et post necem Caesaris per gratiam et praemium adlecti, quos orcinos vulgus vocabat) ad modum pristinum et splendorem redegit duabus lectionibus: prima ipsorum arbitratu, quo vir virum legit, secunda suo et Agrippae; quo tempore existimatur lorica sub veste munitus ferroque cinctus praesedisse, decem valentissimis senatorii ordinis amicis sellam suam circumstantibus. Cordus Cremutius scribit, ne admissum quidem tunc quemquam senatorum nisi solum et praetemptato sinu. Quosdam ad excusandi se verecundiam compulit servavitque etiam excusatis insigne vestis et spectandi in orchestra epulandique publice ius. Quo autem lecti probatique et religiosius et minore molestia senatoria munera fungerentur, sanxit, ut prius quam consideret quisque ture ac mero supplicaret apud aram eius dei, in cuius templo coiretur, et ne plus quam bis in mense legitimus senatus ageretur, Kal. et Idibus, neve Septembri Octobrive mense ullos adesse alios necesse esset quam sorte ductos, per quorum numerum decreta confici possent; sibique instituit consilia sortiri semenstria, cum quibus de negotiis ad frequentem senatum referendis ante tractaret. Sententias de maiore negotio non more atque ordine sed prout libuisset perrogabat, ut perinde

quisque animum intenderet ac si censendum magis quam ad-
sentiendum esset.

Auctor et aliarum rerum fuit, in quis: ne acta senatus 36
publicarentur, ne magistratus deposito honore statim in
provincias mitterentur, ut proconsulibus ad mulos et taber-
nacula quae publice locari solebant certa pecunia constitue-
retur, ut cura aerari a quaestoribus urbanis ad praetorios
praetoresve transiret, ut centumviralem hastam quam quae-
sturam functi consuerant cogere decemviri cogerent. Quoque 37
plures partem administrandae rei p. caperent, nova officia
excogitavit: curam operum publicorum, viarum, aquarum,
alvei Tiberis, frumenti populo dividundi, praefecturam urbis,
triumviratum legendi senatus, et alterum recognoscendi tur-
mas equitum, quotiensque opus esset. Censores creari de-
sitos longo intervallo creavit. Numerum praetorum auxit.
Exegit etiam, ut quotiens consulatus sibi daretur, binos pro
singulis collegas haberet, nec optinuit, reclamantibus cun
ctis satis maiestatem eius imminui, quod honorem eum non
solus sed cum altero gereret. Nec parcior in bellica virtute 38
honoranda, super triginta ducibus iustos triumphos et ali-
quanto pluribus triumphalia ornamenta decernenda curavit.

Liberis senatorum, quo celerius rei p. assuescerent, pro-
tinus a virili toga latum clavum induere et curiae interesse
permisit, militiamque auspicantibus non tribunatum modo
legionum, sed et praefecturas alarum dedit; ac ne qui expers
castrorum esset, binos plerumque laticlavios praeposuit sin-
gulis alis.

Equitum turmas frequenter recognovit, post longam in-
tercapedinem reducto more travectionis. Sed neque detrahi
quemquam in travehendo ab accusatore passus est, quod
fieri solebat, et senio vel aliqua corporis labe insignibus per-
misit, praemisso in ordine equo, ad respondendum quotiens
citarentur pedibus venire; mox reddendi equi gratiam fecit
eis, qui maiores annorum quinque et triginta retinere eum
nollent; impetratisque a senatu decem adiutoribus, unum 39
quemque equitum rationem vitae reddere coegit atque ex in-
probatis alios poena, alios ignominia notavit, plures admo-
nitione, sed varia. Lenissimum genus admonitionis fuit tra-

ditio coram pugillarium, quos taciti et ibidem statim legerent; notavitque aliquos, quod pecunias levioribus usuris
40 mutuati graviore foenore collocassent. Ac comitiis tribuniciis si deessent candidati senatores, ex equitibus R. creavit, ita ut potestate transacta, in utro vellent ordine manerent. Cum autem plerique equitum attrito bellis civilibus patrimonio spectare ludos e quattuordecim non auderent metu poenae theatralis, pronuntiavit non teneri ea, quibus ipsis parentibusve equester census umquam fuisset.

Populi recensum vicatim egit, ac ne plebs frumentationum causa frequentius ab negotiis avocaretur, ter in annum quaternum mensum tesseras dare destinavit; sed desideranti consuetudinem veterem concessit rursus, ut sui cuiusque mensis acciperet. Comitiorum quoque pristinum ius reduxit ac multiplici poena coercito ambitu, Fabianis et Scaptiensibus tribulibus suis die comitiorum, ne quid a quoquam candidato desiderarent, singula milia nummum a se dividebat.

Magni praeterea existimans sincerum atque ab omni colluvione peregrini ac servilis sanguinis incorruptum servare populum, et civitatem Romanam parcissime dedit et manumittendi modum terminavit. Tiberio pro cliente Graeco petenti rescripsit, non aliter se daturum, quam si praesens sibi persuasisset, quam iustas petendi causas haberet; et Liviae pro quodam tributario Gallo roganti civitatem negavit, immunitatem optulit affirmans, facilius se passurum fisco detrahi aliquid, quam civitatis Romanae vulgari honorem. Servos non contentus multis difficultatibus a libertate et multo pluribus a libertate iusta removisse, cum et de numero et de conditione ac differentia eorum qui manumitterentur curiose cavisset, hoc quoque adiecit, ne vinctus umquam tortusve quis ullo libertatis genere civitatem adipisceretur.

Etiam habitum vestitumque pristinum reducere studuit, ac visa quondam pro contione pullatorum turba, indignabundus et clamitans:

En Romanos, rerum dominos, gentemque togatam!

negotium aedilibus dedit, ne quem posthac paterentur in foro circave nisi positis lacernis togatum consistere.

41 Liberalitatem omnibus ordinibus per occasiones frequen-

ter exhibuit. Nam et invecta urbi Alexandrino triumpho regia gaza tantam copiam nummariae rei effecit, ut foenore deminuto plurimum agrorum pretiis accesserit, et postea quotiens ex damnatorum bonis pecunia superflueret, usum eius gratuitum iis qui cavere in duplum possent ad certum tempus indulsit. Senatorum censum ampliavit ac pro octingentorum milium summa duodecies sestertio taxavit, supplevitque non habentibus. Congiaria populo frequenter dedit, sed diversae fere summae: modo quadringenos, modo trecenos, nonnumquam ducenos quinquagenosque nummos; ac ne minores quidem pueros praeteriit, quamvis nonnisi ab undecimo aetatis anno accipere consuessent. Frumentum quoque in annonae difficultatibus saepe levissimo, interdum nullo pretio viritim admensus est tesserasque nummarias duplicavit. Sed 42
ut salubrem magis quam ambitiosum principem scires, querentem de inopia et caritate vini populum severissima coercuit voce, *satis provisum a genero suo Agrippa perductis pluribus aquis*, *ne homines sitirent.* Eidem populo promissum quidem congiarium reposcenti, *bonae se fidei esse* respondit; non promissum autem flagitanti turpitudinem et impudentiam edicto exprobravit affirmavitque, *non daturum se quamvis dare destinaret.* Nec minore gravitate atque constantia, cum proposito congiario multos manumissos insertosque civium numero comperisset, negavit accepturos quibus promissum non esset, ceterisque minus quam promiserat dedit, ut destinata summa sufficeret. Magna vero quondam sterilitate ac difficili remedio, cum venalicias et lanistarum familias peregrinosque omnes, exceptis medicis et praeceptoribus, partimque servitiorum urbe expulisset; ut tandem annona convaluit, *impetum se cepisse* scribit *frumentationes publicas in perpetuum abolendi*, *quod earum fiducia cultura agrorum cessaret: neque tamen perseverasse*, *quia certum haberet post se per ambitionem quandoque restitui.* Atque ita posthac rem temperavit, ut non minorem aratorum ac negotiantium quam populi rationem deduceret.

Spectaculorum et assiduitate et varietate et magnificentia 43
omnes antecessit. *Fecisse se ludos* ait *suo nomine quater*, *pro aliis magistratibus*, *qui aut abessent aut non sufficE-*

rent, ter et vicies. Fecitque nonnumquam vicatim ac pluribus scaenis per omnium linguarum histriones * * * non in foro modo, nec in amphitheatro, sed et in circo et in Septis, et aliquando nihil praeter venationem edidit; athletas quoque, extructis in campo Martio sedilibus ligneis; item navale proelium, circa Tiberim cavato solo, in quo nunc Caesarum nemus est. Quibus diebus custodes in urbe disposuit, ne raritate remanentium grassatoribus obnoxia esset. In circo aurigas cursoresque et confectores ferarum, et nonnumquam ex nobilissima iuventute, produxit. Sed et Troiae lusum edidit frequentissime maiorum minorumque puerorum, prisci decorique moris existimans, clarae stirpis indolem sic notescere. In hoc ludicro Nonium Asprenatem lapsu debilitatum aureo torque donavit passusque est ipsum posterosque Torquati ferre cognomen. Mox finem fecit talia edendi, Asinio Pollione oratore graviter invidioseque in curia questo Aesernini nepotis sui casum, qui et ipse crus fregerat.

Ad scenicas quoque et gladiatorias operas et equitibus Romanis aliquando usus est, verum prius quam senatus consulto interdiceretur. Postea nihil sane praeterquam adulescentulum L. Icium honeste natum exhibuit, tantum ut ostenderet; quod erat bipedali minor, librarum septemdecim ac vocis immensae. Quodam autem muneris die Parthorum obsides, tunc primum missos, per mediam arenam ad spectaculum induxit superque se subsellio secundo collocavit. Solebat etiam citra spectaculorum dies, si quando quid invisitatum dignumque cognitu advectum esset, id extra ordinem quolibet loco publicare: ut rhinocerotem apud Septa, tigrim in scaena, anguem quinquaginta cubitorum pro comitio.

Accidit votivis Circensibus, ut correptus valitudine lectica cubans tensas deduceret; rursus commissione ludorum, quibus theatrum Marcelli dedicabat, evenit ut laxatis sellae curulis compagibus caderet supinus. Nepotum quoque suorum munere cum consternatum ruinae metu populum retinere et confirmare nullo modo posset, transiit e loco suo atque in ea parte consedit, quae suspecta maxime erat.

44 Spectandi confusissimum ac solutissimum morem correxit

ordinavitque, motus iniuria senatoris, quem Puteolis per celeberrimos ludos consessu frequenti nemo receperat. Facto igitur decreto patrum ut, quotiens quid spectaculi usquam publice ederetur, primus subselliorum ordo vacaret senatoribus, Romae legatos liberarum sociarumque gentium vetuit in orchestra sedere, cum quosdam etiam libertini generis mitti deprendisset. Militem secrevit a populo. Maritis e plebe proprios ordines assignavit, praetextatis cuneum suum, et proximum paedagogis, sanxitque ne quis pullatorum media cavea sederet. Feminis ne gladiatores quidem, quos promiscue spectari sollemne olim erat, nisi ex superiore loco spectare concessit. Solis virginibus Vestalibus locum in theatro, separatim et contra praetoris tribunal, dedit. Athletarum vero spectaculo muliebre secus omne adeo summovit, ut pontificalibus ludis pugilum par postulatum distulerit in insequentis diei matutinum tempus, edixeritque, *mulieres ante horam quintam venire in theatrum, non placere.* Ipse 45 circenses ex amicorum fere libertorumque caenaculis spectabat, interdum ex pulvinari, et quidem cum coniuge ac liberis sedens. Spectaculo plurimas horas, aliquando totos dies aberat, petita venia commendatisque qui suam vicem praesidendo fungerentur. Verum quotiens adesset, nihil praeterea agebat, seu vitandi rumoris causa, quo patrem Caesarem vulgo reprehensum commemorabat, quod inter spectandum epistolis libellisque legendis aut rescribendis vacaret, seu studio spectandi ac voluptate, qua teneri se neque dissimulavit umquam et saepe ingenue professus est. Itaque corollaria et praemia in alienis quoque muneribus ac ludis et crebra et grandia de suo offerebat, nullique Graeco certamini interfuit, quo non pro merito quemque certantium honorarit. Spectavit autem studiosissime pugiles et maxime Latinos, non legitimos atque ordinarios modo, quos etiam committere cum Graecis solebat, sed et catervarios oppidanos, inter angustias vicorum pugnantis temere ac sine arte. Universum denique genus operas aliquas publico spectaculo praebentium etiam cura sua dignatus est: athletis et conservavit privilegia et ampliavit; gladiatores sine missione edi prohibuit; coercitionem in histriones magistratibus, omni

tempore et loco lege vetere permissam, ademit praeterquam ludis et scena. Nec tamen eo minus aut xysticorum certationes aut gladiatorum pugnas severissime semper exegit. Nam histrionum licentiam adeo compescuit, ut Stephanionem togatarium, cui in puerilem habitum circumtonsam matronam ministrasse compererat, per trina theatra virgis caesum relegaverit, Hylan pantomimum, querente praetore, in atrio domus suae nemine excluso flagellis verberarit, et Pyladen urbe atque Italia summoverit, quod spectatorem, a quo exibilabatur, demonstrasset digito conspicuumque fecisset.

46 Ad hunc modum urbe urbanisque rebus administratis, Italiam duodetriginta coloniarum numero, deductarum ab se, frequentavit operibusque ac vectigalibus publicis plurifariam instruxit, etiam iure ac dignatione urbi quodam modo pro parte aliqua adaequavit, excogitato genere suffragiorum, quae de magistratibus urbicis decuriones colonici in sua quisque colonia ferrent et sub die comitiorum obsignata Romam mitterent. Ac necubi aut honestorum deficeret copia aut multitudinis suboles, equestrem militiam petentis etiam ex commendatione publica cuiusque oppidi ordinabat; at iis, qui e plebe regiones sibi revisenti filios filiasve approbarent, singula nummorum milia pro singulis dividebat.

47 Provincias validiores et quas annuis magistratuum imperiis regi nec facile nec tutum erat, ipse suscepit, ceteras proconsulibus sortito permisit; et tamen nonnullas commutavit interdum atque ex utroque genere plerasque saepius adiit. Urbium quasdam, foederatas sed ad exitium licentia praecipites, libertate privavit, alias aut aere alieno laborantis levavit, aut terrae motu subversas denuo condidit, aut merita erga populum R. adlegantes Latinitate vel civitate donavit. Nec est, ut opinor, provincia, excepta dum taxat Africa et Sardinia, quam non adierit. In has fugato Sex. Pompeio traicere ex Sicilia apparantem continuae et immodicae tempestates inhibuerunt, nec mox occasio aut causa traiciendi fuit.

48 Regnorum quibus belli iure potitus est, praeter pauca, aut isdem quibus ademerat reddidit, aut alienigenis contribuit. Reges socios etiam inter semet ipsos necessitudinibus

mutuis iunxit, promptissimus affinitatis cuiusque atque amicitiae conciliator et fautor; nec aliter universos quam membra partisque imperii curae habuit, rectorem quoque solitus apponere aetate parvis aut mente lapsis, donec adolescerent aut resipiscerent; ac plurimorum liberos et educavit simul cum suis et instituit.

Ex militaribus copiis legiones et auxilia provinciatim dis- 49
tribuit, classem Miseni et alteram Ravennae ad tutelam Superi et Inferi maris conlocavit, ceterum numerum partim in urbis partim in sui custodiam adlegit, dimissa Calagurritanorum manu, quam usque ad devictum Antonium, item Germanorum, quam usque ad cladem Varianam inter armigeros circa se habuerat. Neque tamen umquam plures quam tres cohortes in urbe esse passus est easque sine castris, reliquas in hiberna et aestiva circa finitima oppida dimittere assuerat. Quidquid autem ubique militum esset, ad certam stipendiorum praemiorumque formulam adstrinxit, definitis pro gradu cuiusque et temporibus militiae et commodis missionum, ne aut aetate aut inopia post missionem sollicitari ad res novas possent. Utque perpetuo ac sine difficultate sumptus ad tuendos eos prosequendosque suppeteret, aerarium militare cum vectigalibus novis constituit.

Et quo celerius ac sub manum adnuntiari cognoscique posset, quid in provincia quaque gereretur, iuvenes primo modicis intervallis per militaris vias, dehinc vehicula disposuit. Commodius id visum est, ut qui a loco perferunt litteras, interrogari quoque, si quid res exigant, possint. In di- 50
plomatibus libellisque et epistolis signandis initio sphinge usus est, mox imagine Magni Alexandri, novissime sua, Dioscuridis manu sculpta, qua signare insecuti quoque principes perseverarunt. Ad epistolas omnis horarum quoque momenta nec diei modo sed et noctis, quibus datae significarentur, addebat.

Clementiae civilitatisque eius multa et magna documenta 51
sunt. Ne enumerem, quot et quos diversarum partium venia et incolumitate donatos principem etiam in civitate locum tenere passus sit: Iunium Novatum et Cassium Patavinum e plebe homines alterum pecunia, alterum levi exilio punire

satis habuit, cum ille Agrippae iuvenis nomine asperrimam de se epistolam in vulgus edidisset, hic convivio pleno proclamasset, neque votum sibi neque animum deesse confodiendi eum. Quadam vero cognitione, cum Aemilio Aeliano Cordubensi inter cetera crimina vel maxime obiceretur quod male opinari de Caesare soleret, conversus ad accusatorem commotoque similis *Velim*, inquit, *hoc mihi probes; faciam sciat Aelianus et me linguam habere*, *plura enim de eo loquar;* nec quicquam ultra aut statim aut postea inquisiit. Tiberio quoque de eadem re, sed violentius, apud se per epistolam conquerenti ita rescripsit: *Aetati tuae*, *mi Tiberi*, *noli in hac re indulgere et nimium indignari quemquam esse*, *qui de me male loquatur; satis est enim*, *si hoc habemus ne quis nobis male facere possit.*

52 Templa, quamvis sciret etiam proconsulibus decerni solere, in nulla tamen provincia nisi communi suo Romaeque nomine recepit (nam in urbe quidem pertinacissime abstinuit hoc honore) atque etiam argenteas statuas olim sibi positas conflavit omnis exque iis aureas cortinas Apollini Palatino dedicavit.

Dictaturam magna vi offerente populo, genu nixus de-
53 iecta ab umeris toga nudo pectore deprecatus est. Domini appellationem ut maledictum et obprobrium semper exhorruit. Cum, spectante eo ludos, pronuntiatum esset in mimo: *O dominum aequum et bonum!* et universi quasi de ipso dictum exultantes comprobassent, et statim manu vultuque indecoras adulationes repressit et insequenti die gravissimo corripuit edicto; dominumque se posthac appellari ne a liberis quidem aut nepotibus suis vel serio vel ioco passus est, atque eius modi blanditias etiam inter ipsos prohibuit. Non temere urbe oppidove ullo egressus aut quoquam ingressus est nisi vespera aut noctu, ne quem officii causa inquietaret. In consulatu pedibus fere, extra consulatum saepe adaperta sella per publicum incessit. Promiscuis salutationibus admittebat et plebem, tanta comitate adeuntium desideria excipiens, ut quendam ioco corripuerit, quod *sic sibi libellum porrigere dubitaret*, *quasi elephanto stipem.* Die senatus numquam patres nisi in curia salutavit et quidem sedentis,

ac nominatim singulos nullo submonente; etiam discedens eodem modo sedentibus valere dicebat. Officia cum multis mutuo exercuit, nec prius dies cuiusque sollemnes frequentare desiit, quam grandi iam natu et in turba quondam sponsaliorum die vexatus. Gallum Terrinium senatorem minus sibi familiarem, sed captum repente oculis et ob id inedia mori destinantem praesens consolando revocavit ad vitam.

In senatu verba facienti dictum est: *Non intellexi*, et ab 54 alio: *Contradicerem tibi, si locum haberem.* Interdum ob immodicas disceptantium altercationes e curia per iram se proripienti quidam ingesserunt, *licere oportere senatoribus de re p. loqui.* Antistius Labeo senatus lectione, cum vir virum legeret, M. Lepidum hostem olim eius et tunc exulantem legit, interrogatusque ab eo an essent alii digniores, *suum quemque iudicium habere* respondit. Nec ideo libertas aut contumacia fraudi cuiquam fuit. Etiam sparsos de se 55 in curia famosos libellos nec expavit et magna cura redarguit ac ne requisitis quidem auctoribus, id modo censuit, cognoscendum posthac de iis, qui libellos aut carmina ad infamiam cuiuspiam sub alieno nomine edant.

Iocis quoque quorundam invidiosis aut petulantibus laces- 56 situs, contradixit edicto. Et tamen ne de inhibenda testamentorum licentia quicquam constitueretur, intercessit. Quotiens magistratuum comitiis interesset, tribus cum candidatis suis circuibat supplicabatque more sollemni. Ferebat et ipse suffragium in tribu, ut unus e populo. Testem se in iudiciis et interrogari et refelli, aequissimo animo patiebatur. Forum angustius fecit, non ausus extorquere possessoribus proximas domos. Numquam filios suos populo commendavit ut non adiceret: *Si merebuntur.* Eisdem praetextatis adhuc assurrectum ab universis in theatro et a stantibus plausum, gravissime questus est. Amicos ita magnos et potentes in civitate esse voluit, ut tamen pari iure essent quo ceteri legibusque iudiciariis aeque tenerentur. Cum Asprenas Nonius artius ei iunctus causam veneficii, accusante Cassio Severo, diceret, consuluit senatum, *quid officii sui putaret; cunctari enim se, ne si superesset, eripere legibus reum, sin deesset, destituere ac praedamnare amicum existima-*

retur; et consentientibus universis sedit in subselliis per aliquot horas, verum tacitus et ne laudatione quidem iudiciali data. Affuit et clientibus, sicut Scutario cuidam, evocato quondam suo, qui postulabatur iniuriarum. Unum omnino e reorum numero, ac ne eum quidem nisi precibus eripuit, exorato coram iudicibus accusatore, Castricium, per quem de coniuratione Murenae cognoverat.

57 Pro quibus meritis quantopere dilectus sit, facile est aestimare. Omitto senatus consulta, quia possunt videri vel necessitate expressa vel verecundia. Equites R. natalem eius sponte atque consensu biduo semper celebrarunt. Omnes ordines in lacum Curti quot annis ex voto pro salute eius stipem iaciebant, item Kal. Ian. strenam in Capitolio, etiam absenti, ex qua summa pretiosissima deorum simulacra mercatus, vicatim dedicabat, ut Apollinem Sandaliarium et Iovem Tragoedum aliaque. In restitutionem Palatinae domus incendio absumptae veterani, decuriae, tribus, atque etiam singillatim e cetero genere hominum libentes ac pro facultate quisque pecunias contulerunt, delibante tantum modo eo summarum acervos neque ex quoquam plus denario auferente. Revertentem ex provincia non solum faustis ominibus, sed et modulatis carminibus prosequebantur. Observatum etiam est, ne quotiens introiret urbem, supplicium de
58 quoquam sumeretur. P a t r i s p a t r i a e cognomen universi repentino maximoque consensu detulerunt ei: prima plebs, legatione Antium missa; dein, quia non recipiebat, ineunti Romae spectacula frequens et laureata; mox in curia senatus, neque decreto neque adclamatione, sed per Valerium Messalam. Is mandantibus cunctis, *Quod bonum*, inquit, *faustumque sit tibi domuique tuae*, *Caesar Auguste! sic enim nos perpetuam felicitatem rei p. et laeta huic urbi precari existimamus: senatus te consentiens cum populo R. consalutat patriae patrem.* Cui lacrimans respondit Augustus his verbis (ipsa enim, sicut Messalae, posui): *Compos factus votorum meorum*, *P. C. quid habeo aliud deos immortales precari*, *quam ut hunc consensum vestrum ad ultimum finem vitae mihi perferre liceat?*

59 Medico Antonio Musae cuius opera ex ancipiti morbo

convaluerat, statuam aere conlato iuxta signum Aesculapi statuerunt. Nonnulli patrum familiarum testamento caverunt, ut ab heredibus suis praelato titulo victimae in Capitolium ducerentur votumque pro se solveretur, quod superstitem Augustum reliquissent. Quaedam Italiae civitates diem, quo primum ad se venisset, initium anni fecerunt. Provinciarum pleraeque super templa et aras ludos quoque quinquennales paene oppidatim constituerunt. Reges amici atque socii et 60
singuli in suo quisque regno Caesareas urbes condiderunt et cuncti simul aedem Iovis Olympii Athenis, antiquitus inchoatam, perficere communi sumptu destinaverunt Genioque eius dedicare; ac saepe regnis relictis, non Romae modo sed et provincias peragranti cotidiana officia togati ac sine regio insigni, more clientium praestiterunt.

Quoniam, qualis in imperis ac magistratibus regendaque 61
per terrarum orbem pace belloque re p. fuerit, exposui: referam nunc interiorem ac familiarem eius vitam, quibusque moribus atque fortuna domi et inter suos egerit a iuventa usque ad supremum vitae diem.

Matrem amisit in primo consulatu, sororem Octaviam quinquagensimum et quartum agens aetatis annum. Utrique cum praecipua officia vivae praestitisset, etiam defunctae honores maximos tribuit.

Sponsam habuerat adulescens P. Servili Isaurici filiam, 62
sed reconciliatus post primam discordiam Antonio, expostulantibus utriusque militibus ut et necessitudine aliqua iungerentur, privignam eius Claudiam, Fulviae ex P. Clodio filiam, duxit uxorem vixdum nubilem, ac simultate cum Fulvia socru orta dimisit intactam adhuc et virginem. Mox Scriboniam in matrimonium accepit, nuptam ante duobus consularibus, ex altero etiam matrem. Cum hac quoque divortium fecit, pertaesus, ut scribit, morum perversitatem eius, ac statim Liviam Drusillam matrimonio Tiberi Neronis et quidem praegnantem abduxit, dilexitque et probavit unice ac perseveranter.

Ex Scribonia Iuliam, ex Livia nihil liberorum tulit, cum 63
maxime cuperet. Infans, qui conceptus erat, immaturus est editus. Iuliam primum Marcello, Octaviae sororis suae filio

tantum quod pueritiam egresso, deinde, ut is obiit, M. Agrippae nuptum dedit, exorata sorore, ut sibi genero cederet; nam tunc Agrippa alteram Marcellarum habebat et ex ea liberos. Hoc quoque defuncto, multis ac diu, etiam ex equestri ordine, circumspectis condicionibus, Tiberium privignum suum elegit coegitque praegnantem uxorem, et ex qua iam pater erat, dimittere. M. Antonius scribit, primum eum Antonio filio suo despondisse Iuliam, dein Cotisoni Getarum regi, quo tempore sibi quoque in vicem filiam regis in matrimonium petisset.

64 Nepotes ex Agrippa et Iulia tres habuit C. et L. et Agrippam, neptes duas Iuliam et Agrippinam. Iuliam L. Paulo censoris filio, Agrippinam Germanico sororis suae nepoti collocavit. Gaium et L. adoptavit, domi per assem et libram emptos a patre Agrippa, tenerosque adhuc ad curam rei p. admovit et consules designatos circum provincias exercitusque dimisit. Filiam et neptes ita instituit, ut etiam lanificio assuefaceret, vetaretque loqui aut agere quicquam nisi propalam et quod in diurnos commentarios referretur; extraneorum quidem coetu adeo prohibuit, ut L. Vicinio, claro decoroque iuveni, scripserit quondam, *parum modeste fecisse eum, quod filiam suam Baias salutatum venisset.* Nepotes et litteras et notare aliaque rudimenta per se plerumque docuit ac nihil aeque elaboravit quam ut imitarentur chirographum suum; neque caenavit una, nisi ut in imo lecto assiderent, neque iter fecit, nisi ut vehiculo anteirent aut
65 circa adequitarent. Sed laetum eum atque fidentem et subole et disciplina domus Fortuna destituit. Iulias, filiam et neptem, omnibus probris contaminatas relegavit; C. et L. in duodeviginti mensum spatio amisit ambos, Gaio in Lycia, Lucio Massiliae defunctis. Tertium nepotem Agrippam simulque privignum Tiberium adoptavit in foro lege curiata; ex quibus Agrippam brevi ob ingenium sordidum ac ferox abdicavit seposuitque Surrentum.

Aliquanto autem patientius mortem quam dedecora suorum tulit. Nam C. Lucique casu non adeo fractus, de filia absens ac libello per quaestorem recitato notum senatui fecit abstinuitque congressu hominum diu prae pudore, etiam de

necanda deliberavit. Certe cum sub idem tempus una ex consciis liberta Phoebe suspendio vitam finisset, *maluisse se* ait *Phoebes patrem fuisse.* Relegatae usum vini omnemque delicatiorem cultum ademit neque adiri a quopiam libero servove, nisi se consulto, permisit, et ita ut certior fieret, qua is aetate, qua statura, quo colore esset, etiam quibus corporis notis vel cicatricibus. Post quinquennium demum ex insula in continentem lenioribusque paulo condicionibus transtulit eam. Nam ut omnino revocaret, exorari nullo modo potuit, deprecanti saepe P. R. et pertinacius instanti tales filias talesque coniuges pro contione inprecatus. Ex nepte Iulia post damnationem editum infantem adgnosci alique vetuit. Agrippam nihilo tractabiliorem, immo in dies amentiorem in insulam transportavit sepsitque insuper custodia militum. Cavit etiam S. C. ut eodem loci in perpetuum contineretur, atque ad omnem et eius et Iuliarum mentionem ingemiscens, proclamare etiam solebat:

Αἴθ' ὄφελον ἄγαμός τ' ἔμεναι ἄγονός τ' ἀπολέσθαι!

nec aliter eos appellare, quam tris vomicas ac tria carcinomata sua.

Amicitias neque facile admisit et constantissime retinuit, 66
non tantum virtutes ac merita cuiusque digne prosecutus, sed vitia quoque et delicta, dum taxat modica, perpessus. Neque enim temere ex omni numero in amicitia eius afflicti reperientur praeter Salvidienum Rufum, quem ad consulatum usque, et Cornelium Gallum, quem ad praefecturam Aegypti, ex infima utrumque fortuna provexerat. Quorum alterum res novas molientem damnandum senatui tradidit, alteri ob ingratum et malivolum animum domo et provinciis suis interdixit. Sed Gallo quoque et accusatorum denuntiationibus et senatus consultis ad necem conpulso, laudavit quidem pietatem tantopere pro se indignantium, ceterum et inlacrimavit et vicem suam conquestus est, *quod sibi soli non liceret amicis, quatenus vellet, irasci.* Reliqui potentia atque opibus ad finem vitae sui quisque ordinis principes floruerunt, quanquam et offensis intervenientibus. Desideravit enim nonnumquam, ne de pluribus referam, et M. Agrippae patientiam et Maecenatis taciturnitatem, cum ille ex levi frigo-

ris suspitione et quod Marcellus sibi anteferretur, Mytilenas se relictis omnibus contulisset, hic secretum de comperta Murenae coniuratione uxori Terentiae prodidisset.

Exegit et ipse in vicem ab amicis benivolentiam mutuam, tam a defunctis quam a vivis. Nam quamvis minime appeteret hereditates, ut qui numquam ex ignoti testamento capere quicquam sustinuerit, amicorum tamen suprema iudicia morosissime pensitavit, neque dolore dissimulato, si parcius aut citra honorem verborum, neque gaudio, si grate pieque quis se prosecutus fuisset. Legata vel partes hereditatium, a quibuscumque parentibus relicta sibi, aut statim liberis eorum concedere, aut si pupillari aetate essent, die virilis togae vel nuptiarum cum incremento restituere consuerat.

67 Patronus dominusque non minus severus quam facilis et clemens, multos libertorum in honore et usu maximo habuit, ut Licinum et Celadum aliosque. Cosmum servum, gravissime de se opinantem non ultra quam compedibus coercuit. Diomeden dispensatorem, a quo simul ambulante incurrenti repente fero apro per metum obiectus est, maluit timiditatis arguere quam noxae, remque non minimi periculi, quia tamen fraus aberat, in iocum vertit. Idem Polum ex acceptissimis libertis mori coegit compertum adulterare matronas; Thallo a manu, quod pro epistola prodita denarios quingentos accepisset, crura ei fregit; paedagogum ministrosque C. fili, per occasionem valitudinis mortisque eius superbe avareque in provincia grassatos, oneratos gravi pondere cervicibus praecipitavit in flumen.

68 Prima iuventa variorum dedecorum infamiam subiit. Sextus Pompeius ut effeminatum insectatus est; M. Antonius adoptionem avunculi stupro meritum; item L. Marci frater quasi pudicitiam, delibatam a Caesare, Aulo etiam Hirtio in Hispania trecentis milibus nummum substraverit, solitusque sit crura suburere nuce ardenti, quo mollior pilus surgeret. Sed et populus quondam universus ludorum die et accepit in contumeliam eius et adsensu maximo conprobavit versum in scaena pronuntiatum de gallo Matris deum tympanizante:

69 *Videsne, ut cinaedus orbem digito temperat?* Adulteria quidem exercuisse ne amici quidem negant, excusantes sane

non libidine, sed ratione commissa, quo facilius consilia adversariorum per cuiusque mulieres exquireret. M. Antonius super festinatas Liviae nuptias obiecit et *feminam consularem e triclinio viro coram in cubiculum abductam*, *rursus in convivium rubentibus auriculis incomptiore capillo reductam; dimissam Scriboniam*, *quia liberius doluisset nimiam potentiam pelicis; conditiones quaesitas per amicos*, *qui matres familias et adultas aetate virgines denudarent atque perspicerent*, *tamquam Thoranio mangone vendente.* Scribit etiam ad ipsum haec, familiariter adhuc necdum plane inimicus aut hostis: *Quid te mutavit*, *quod reginam ineo? uxor mea est. Nunc coepi*, *an abhinc annos novem? Tu deinde solam Drusillam inis? ita valeas*, *uti tu*, *hanc epistolam cum leges*, *non inieris Tertullam aut Terentillam aut Rufillam aut Salviam Titiseniam aut omnes. An refert*, *ubi et in qua arrigas?*

Caena quoque eius secretior in fabulis fuit, quae vulgo 70
δωδεκάθεος vocabatur; in qua deorum dearumque habitu discubuisse convivas et ipsum pro Apolline ornatum, non Antoni modo epistolae singulorum nomina amarissime enumerantis exprobrant, sed et sine auctore notissimi versus:

Cum primum istorum conduxit mensa choragum,
Sexque deos vidit Mallia sexque deas;
Impia dum Phoebi Caesar mendacia ludit,
Dum nova divorum caenat adulteria:
Omnia se a terris tunc numina declinarunt,
Fugit et auratos Iuppiter ipse thronos.

Auxit caenae rumorem summa tunc in civitate penuria ac fames, adclamatumque est postridie, *omne frumentum deos comedisse et Caesarem esse plane Apollinem*, *sed Tortorem:* quo cognomine is deus quadam in parte urbis colebatur. Notatus est et ut pretiosae supellectilis Corinthiorumque praecupidus, et aleae indulgens. Nam et proscriptionis tempore ad statuam eius ascriptum est:

Pater argentarius, *ego Corinthiarius*,

cum existimaretur quosdam propter vasa Corinthia inter proscriptos curasse referendos; et deinde bello Siciliensi epigramma vulgatum est:

Postquam bis classe victus naves perdidit,
Aliquando ut vincat, ludit assidue aleam.

71 Ex quibus sive criminibus sive maledictis infamiam impudicitiae facillime refutavit et praesentis et posterae vitae castitate; item lautitiarum invidiam, cum et Alexandria capta nihil sibi praeter unum murrinum calicem ex instrumento regio retinuerit, et mox vasa aurea assiduissimi usus conflaverit omnia. Circa libidines haesit; postea quoque, ut ferunt, ad vitiandas virgines promptior, quae sibi undique etiam ab uxore conquirerentur. Aleae rumorem nullo modo expavit, lusitque simpliciter et palam oblectamenti causa etiam senex, ac, praeterquam Decembri mense, aliis quoque festis et profestis diebus. Nec id dubium est. Autographa quadam epistula *Caenavi*, ait, *mi Tiberi, cum isdem; accesserunt convivae Vinicius et Silius pater. Inter caenam lusimus geronticos et heri et hodie; talis enim iactatis, ut quisque canem aut senionem miserat, in singulos talos singulos denarios in medium conferebat, quos tollebat universos, qui Venerem iecerat.* Et rursus aliis litteris: *Nos, mi Tiberi, Quinquatrus satis iucunde egimus; lusimus enim per omnis dies forumque aleatorium calfecimus. Frater tuus magnis clamoribus rem gessit; ad summam tamen perdidit non multum, sed ex magnis detrimentis praeter spem paulatim retractus est. Ego perdidi viginti milia nummum meo nomine, sed cum effuse in lusu liberalis fuissem, ut soleo plerumque. Nam si quas manus remisi cuique exegissem, aut retinuissem quod cuique donavi, vicissem vel quinquaginta milia. Sed hoc malo; benignitas enim mea me ad caelestem gloriam efferet.* Scribit ad filiam: *Misi tibi denarios ducentos quinquaginta, quos singulis convivis dederam, si vellent inter se inter caenam vel talis vel par impar ludere.*

72 In ceteris partibus vitae continentissimum fuisse constat ac sine suspicione ullius vitii. Habitavit primo iuxta Romanum forum, supra Scalas anularias, in domo quae Calvi oratoris fuerat; postea in Palatio, sed nihilo minus aedibus modicis Hortensianis, et neque laxitate neque cultu conspicuis, ut in quibus porticus breves essent Albanarum columnarum,

et sine marmore ullo aut insigni pavimento conclavia. Ac per annos amplius quadraginta eodem cubiculo hieme et aestate mansit, quamvis parum salubrem valitudini suae urbem hieme experiretur, assidueque in urbe hiemaret. Si quando quid secreto aut sine interpellatione agere proposuisset, erat illi locus in edito singularis, quem Syracusas et technophyon vocabat: huc transibat, aut in alicuius libertorum suburbanum; aeger autem in domo Maecenatis cubabat. Ex secessibus praecipue frequentavit maritima insulasque Campaniae, aut proxima urbi oppida, Lanuvium, Praeneste, Tibur, ubi etiam in porticibus Herculis templi persaepe ius dixit. Ampla et operosa praetoria gravabatur. Et neptis quidem suae Iuliae, profuse ab ea extructa, etiam diruit ad solum, sua vero quamvis modica non tam statuarum tabularumque pictarum ornatu, quam xystis et nemoribus excoluit rebusque vetustate ac raritate notabilibus: qualia sunt Capreis immanium belluarum ferarumque membra praegrandia, quae dicuntur Gigantum ossa et arma Heroum. Instrumenti eius et supellectilis 73
parsimonia apparet etiam nunc residuis lectis atque mensis, quorum pleraque vix privatae elegantiae sint. Ne toro quidem cubuisse aiunt nisi humili et modice instrato. Veste non temere alia quam domestica usus est, ab sorore et uxore et filia neptibusque confecta; togis neque restrictis neque fusis, clavo nec lato nec angusto, calciamentis altiusculis, ut procerior quam erat videretur. Et forensia autem et calceos numquam non intra cubiculum habuit ad subitos repentinosque casus parata.

Convivabatur assidue nec umquam nisi recta, non sine 74
magno ordinum hominumque dilectu. Valerius Messala tradit, neminem umquam libertinorum adhibitum ab eo caenae excepto Mena, sed asserto in ingenuitatem post proditam Sexti Pompei classem. Ipse scribit, invitasse se quendam, in cuius villa maneret, qui speculator suus olim fuisset. Convivia nonnumquam et serius inibat et maturius relinquebat, cum convivae et caenare inciperent prius quam ille discumberet, et permanerent digresso eo. Caenam ternis ferculis, aut cum abundantissime senis praebebat, ut non nimio sumptu, ita summa comitate. Nam et ad communionem sermonis

tacentis vel summissim fabulantis provocabat, et aut acroamata et histriones aut etiam triviales ex circo ludios interponebat ac frequentius aretalogos.

75 Festos et sollemnes dies profusissime, nonnumquam tantum ilocaliter celebrabat. Saturnalibus, et si quando alias libuisset, modo munera dividebat, vestem et aurum et argentum, modo nummos omnis notae, etiam veteres regios ac peregrinos, interdum nihil praeter cilicia et spongias et rutabula et forpices atque alia id genus, titulis obscuris et ambiguis. Solebat et inaequalissimarum rerum sortes et aversas tabularum picturas in convivio venditare incertoque casu spem mercantium vel frustrari vel explere, ita ut per singulos lectos licitatio fieret et seu iactura seu lucrum com-
76 municaretur. Cibi (nam ne haec quidem omiserim) minimi erat atque vulgaris fere. Secundarium panem et pisciculos minutos et caseum bubulum manu pressum et ficos virides biferas maxime appetebat; vescebaturque et ante caenam quocumque tempore et loco, quo stomachus desiderasset. Verba ipsius ex epistolis sunt: *Nos in essedo panem et palmulas gustavimus.* Et iterum: *Dum lectica ex regia domum redeo, panis unciam cum paucis acinis uvae duracinae comedi.* Et rursus: *Ne Iudaeus quidem, mi Tiberi, tam diligenter sabbatis ieiunium servat quam ego hodie servavi, qui in balineo demum post horam primam noctis duas bucceas manducavi prius quam ungui inciperem.* Ex hac inobservantia nonnumquam vel ante initum vel post dimissum convivium solus caenitabat, cum pleno convivio
77 nihil tangeret. Vini quoque natura parcissimus erat. Non amplius ter bibere eum solitum super caenam in castris apud Mutinam, Cornelius Nepos tradit. Postea quotiens largissime se invitaret, senos sextantes non excessit, aut si excessisset, reiciebat. Et maxime delectatus est Raetico, neque temere interdiu bibit. Pro potione sumebat perfusum aqua frigida panem, aut cucumeris frustum vel lactuculae thyrsum, aut recens aridumve pomum suci vinosioris.

78 Post cibum meridianum, ita ut vestitus calciatusque erat, retectis pedibus paulisper conquiescebat, opposita ad oculos manu. A caena in lecticulam se lucubratoriam recipiebat;

ibi, donec residua diurni actus aut omnia aut ex maxima parte conficeret, ad multam noctem permanebat. In lectum inde transgressus, non amplius cum plurimum quam septem horas dormiebat, ac ne eas quidem continuas, sed ut in illo temporis spatio ter aut quater expergisceretur. Si interruptum somnum reciperare, ut evenit, non posset, lectoribus aut fabulatoribus arcessitis resumebat, producebatque ultra primam saepe lucem. Nec in tenebris vigilavit umquam nisi assidente aliquo. Matutina vigilia offendebatur; ac si vel officii vel sacri causa maturius evigilandum esset, ne id contra commodum faceret, in proximo cuiuscumque domesticorum caenaculo manebat. Sic quoque saepe indigens somni, et dum per vicos deportaretur et deposita lectica inter aliquas moras condormiebat.

79 Forma fuit eximia et per omnes aetatis gradus venustissima; quamquam et omnis lenocinii neglegens et in capite comendo tam incuriosus, ut raptim compluribus simul tonsoribus operam daret, ac modo tonderet modo raderet barbam, eoque ipso tempore aut legeret aliquid aut etiam scriberet. Vultu erat vel in sermone vel tacitus adeo tranquillo serenoque, ut quidam e primoribus Galliarum confessus sit inter suos, eo se inhibitum ac remollitum, quo minus, ut destinarat, in transitu Alpium per simulationem conloquii propius admissus, in praecipitium propelleret. Oculos habuit claros ac nitidos, quibus etiam existimari volebat inesse quiddam divini vigoris, gaudebatque, si qui sibi acrius contuenti quasi ad fulgorem solis vultum summitteret; sed in senecta sinistro minus vidit; dentes raros et exiguos et scabros; capillum leviter inflexum et subflavum; supercilia coniuncta; mediocres aures; nasum et a summo eminentiorem et ab imo deductiorem; colorem inter aquilum candidumque; staturam brevem, (quam tamen Iulius Marathus, libertus et a memoria eius, quinque pedum et dodrantis fuisse tradit) sed quae commoditate et aequitate membrorum occuleretur, ut nonnisi ex comparatione astantis alicuius procerioris intellegi posset.

80 Corpore traditur maculoso, dispersis per pectus atque alvum genetivis notis in modum et ordinem ac numerum

stellarum caelestis ursae, sed et callis quibusdam, ex prurigine corporis adsiduoque et vehementi strigilis usu plurifariam concretis ad impetiginis formam. Coxendice et femore et crure sinistro non perinde valebat, ut saepe etiam inclaudicaret; sed remedio harenarum atque harundinum confirmabatur. Dextrae quoque manus digitum salutarem tam imbecillum interdum sentiebat, ut torpentem contractumque frigore vix cornei circuli supplemento scripturae admoveret. Questus est et de vesica, cuius dolore calculis demum per urinam eiectis levabatur.

81 Graves et periculosas valitudines per omnem vitam aliquot expertus est; praecipue Cantabria domita, cum etiam distillationibus iocinere vitiato ad desperationem redactus, contrariam et ancipitem rationem medendi necessario subiit: quia calida fomenta non proderant, frigidis curari coactus auctore Antonio Musa.

Quasdam et anniversarias ac tempore certo recurrentes experiebatur; nam sub natalem suum plerumque languebat; et initio veris praecordiorum inflatione temptabatur, austrinis autem tempestatibus gravedine. Quare quassato corpore,
82 neque frigora neque aestus facile tolerabat. Hieme quaternis cum pingui toga tunicis et subucula et thorace laneo et feminalibus et tibialibus muniebatur, aestate apertis cubiculi foribus, ac saepe in peristylo saliente aqua atque etiam ventilante aliquo cubabat. Solis vero ne hiberni quidem patiens, domi quoque nonnisi petasatus sub divo spatiabatur. Itinera lectica et noctibus fere, eaque lenta ac minuta faciebat, ut Praeneste vel Tibur biduo procederet; ac si quo pervenire mari posset, potius navigabat. Verum tantam infirmitatem magna cura tuebatur, in primis lavandi raritate (unguebatur enim saepius). Aut sudabat ad flammam, deinde perfundebatur egelida aqua vel sole multo tepefacta; aut quotiens nervorum causa marinis albulisque calidis utendum esset, contentus hoc erat ut insidens ligneo solio, quod ipse Hispanico verbo duretam vocabat, manus ac pedes alternis iactaret.

83 Exercitationes campestres equorum et armorum statim post civilia bella omisit et ad pilam primo folliculumque transiit, mox nihil aliud quam vectabatur et deambulabat, ita

ut in extremis spatiis subsultim decurreret, segestria vel lodicula involutus. Animi laxandi causa modo piscabatur hamo, modo talis aut ocellatis nucibusque ludebat cum pueris minutis, quos facie et garrulitate amabilis undique conquirebat, praecipue Mauros et Syros. Nam pumilos atque distortos et omnis generis eiusdem, ut ludibria naturae malique ominis abhorrebat.

Eloquentiam studiaque liberalia ab aetate prima et cupide 84
et laboriosissime exercuit. Mutinensi bello in tanta mole rerum et legisse et scripsisse et declamasse cotidie traditur. Nam deinceps neque in senatu neque apud populum neque apud milites locutus est umquam nisi meditata et composita oratione, quamvis non deficeretur ad subita extemporali facultate. Ac ne periculum memoriae adiret aut in ediscendo tempus absumeret, instituit recitare omnia. Sermones quoque cum singulis atque etiam cum Livia sua graviores nonnisi scriptos et e libello habebat, ne plus minusve loqueretur ex tempore. Pronuntiabat dulci et proprio quodam oris sono, dabatque assidue phonasco operam; sed nonnumquam, infirmatis faucibus, praeconis voce ad populum concionatus est.

Multa varii generis prosa oratione composuit, ex quibus 85
nonnulla in coetu familiarium velut in auditorio recitavit, sicut *Rescripta Bruto de Catone*, quae volumina cum iam senior ex magna parte legisset, fatigatus Tiberio tradidit perlegenda; item *Hortationes ad philosophiam*, et aliqua *De vita sua*, quam tredecim libris, Cantabrico tenus bello nec ultra, exposuit. Poetica summatim attigit. Unus liber extat, scriptus ab eo hexametris versibus, cuius et argumentum et titulus est *Sicilia;* extat alter aeque modicus *Epigrammatum*, quae fere tempore balinei meditabatur. Nam tragoediam magno impetu exorsus, non succedenti stilo, abolevit quaerentibusque amicis, quidnam Aiax ageret, respondit, Aiacem suum in spongeam incubuisse.

Genus eloquendi secutus est elegans et temperatum, vi- 86
tatis sententiarum ineptiis atque concinnitate et *reconditorum verborum*, ut ipse dicit, *foetoribus;* praecipuamque curam duxit, sensum animi quam apertissime exprimere. Quod quo

facilius efficeret aut necubi lectorem vel auditorem obturbaret ac moraretur, neque praepositiones urbibus addere neque coniunctiones saepius iterare dubitavit, quae detractae afferunt aliquid obscuritatis, etsi gratiam augent. Cacozelos et antiquarios, ut diverso genere vitiosos, pari fastidio sprevit, exagitabatque nonnumquam; in primis Maecenatem suum, cuius *myrobrechis*, ut ait, *cincinnos* usque quaque persequitur et imitando per iocum irridet. Sed nec Tiberio parcit et exoletas interdum et reconditas voces aucupanti. M. quidem Antonium ut insanum increpat, quasi ea scribentem, quae mirentur potius homines quam intellegant; deinde ludens malum et inconstans in eligendo genere dicendi ingenium eius, addit haec: *Tuque dubitas, Cimberne Annius an Veranius Flaccus imitandi sint tibi, ita ut verbis, quae Crispus Sallustius excerpsit ex Originibus Catonis, utaris? an potius Asiaticorum oratorum inanis sententiis verborum volubilitas in nostrum sermonem transferenda?* Et quadam epistola Agrippinae neptis ingenium conlaudans, *Sed opus est*, inquit, *dare te operam, ne moleste scribas et loquaris.*

87 Cotidiano sermone quaedam frequentius et notabiliter usurpasse eum, litterae ipsius autographae ostentant, in quibus identidem, cum aliquos numquam soluturos significare vult, *ad Kal. Graecas soluturos* ait; et cum hortatur ferenda esse praesentia, qualiacumque sint, *contenti simus hoc Catone;* et ad exprimendam festinatae rei velocitatem, *celerius quam asparagi cocuntur;* ponit assidue et pro stulto *baceolum apud pullum pulleiaceum*, et pro cerrito *vacerrosum*, et *vapide* se habere pro male, et *betizare* pro languere, quod vulgo *lachanizare* dicitur; item *simus* pro sumus, et *domos* genitivo casu singulari pro domus. Nec umquam aliter haec duo, ne quis mendam magis quam consuetudinem putet.

Notavi et in chirographo eius illa praecipue: non dividit verba nec ab extrema parte versuum abundantis litteras in alterum transfert, sed ibidem statim subicit circumducitque.

88 Orthographiam, id est formulam rationemque scribendi a grammaticis institutam, non adeo custodit ac videtur eorum

potius sequi opinionem, qui perinde scribendum ac loquamur existiment. Nam quod saepe non litteras modo sed syllabas aut permutat aut praeterit, communis hominum error est. Nec ego id notarem, nisi mihi mirum videretur tradidisse aliquos, legato eum consulari successorem dedisse ut rudi et indocto, cuius manu *ixi* pro *ipsi* scriptum animadverterit. Quotiens autem per notas scribit, B pro A, C pro B ac deinceps eadem ratione sequentis litteras ponit; pro X autem duplex A.

89 Ne Graecarum quidem disciplinarum leviore studio tenebatur. In quibus et ipsis praestabat largiter, magistro dicendi usus Apollodoro Pergameno, quem iam grandem natu Apolloniam quoque secum ab urbe iuvenis adhuc eduxerat, deinde eruditione etiam varia repletus per Arei philosophi filiorumque eius Dionysi et Nicanoris contubernium; non tamen ut aut loqueretur expedite aut componere aliquid auderet; nam et si quid res exigeret, Latine formabat vertendumque alii dabat. Sed plane poematum quoque non imperitus, delectabatur etiam comoedia veteri et saepe eam exhibuit spectaculis publicis. In evolvendis utriusque linguae auctoribus nihil aeque sectabatur, quam praecepta et exempla publice vel privatim salubria, eaque ad verbum excerpta aut ad domesticos aut ad exercituum provinciarumque rectores aut ad urbis magistratus plerumque mittebat, prout quique monitione indigerent. Etiam libros totos et senatui recitavit et populo notos per edictum saepe fecit, ut orationes Q. Metelli *de prole augenda* et Rutili *de modo aedificiorum*, quo magis persuaderet utramque rem non ab se primo animadversam, sed antiquis iam tunc curae fuisse.

Ingenia saeculi sui omnibus modis fovit; recitantis et benigne et patienter audiit, nec tantum carmina et historias, sed et orationes et dialogos. Componi tamen aliquid de se nisi et serio et a praestantissimis, offendebatur admonebatque praetores, ne paterentur nomen suum commissionibus obsolefieri.

90 Circa religiones talem accepimus. Tonitrua et fulgura paulo infirmius expavescebat, ut semper et ubique pellem vituli marini circumferret pro remedio, atque ad omnem ma-

ioris tempestatis suspicionem in abditum et concamaratum locum se reciperet, consternatus olim per nocturnum iter transcursu fulguris, ut praediximus.

91 Somnia neque sua neque aliena de se neglegebat. Philippensi acie quamvis statuisset non egredi tabernaculo propter valitudinem, egressus est tamen amici somnio monitus; cessitque res prospere, quando captis castris lectica eius, quasi ibi cubans remansisset, concursu hostium confossa atque lacerata est. Ipse per omne ver plurima et formidulosissima et vana et irrita videbat, reliquo tempore rariora et minus vana. Cum dedicatam in Capitolio aedem Tonanti Iovi assidue frequentaret, somniavit, queri Capitolinum Iovem cultores sibi abduci, seque respondisse, Tonantem pro ianitore ei appositum; ideoque mox tintinnabulis fastigium aedis redimiit, quod ea fere ianuis dependebant. Ex nocturno visu etiam stipem quot annis die certo emendicabat a populo, cavam manum asses porrigentibus praebens.

92 Auspicia et omina quaedam pro certissimis observabat: si mane sibi calceus perperam ac sinister pro dextro induceretur, ut dirum; si terra marive ingrediente se longinquam profectionem forte rorasset, ut laetum maturique et prosperi reditus. Sed et ostentis praecipue movebatur. Enatam inter iuncturas lapidum ante domum suam palmam in compluvium deorum Penatium transtulit, utque coalesceret magno opere curavit. Apud insulam Capreas veterrimae ilicis demissos iam ad terram languentisque ramos convaluisse adventu suo, adeo laetatus est, ut eas cum re p. Neapolitanorum permutaverit, Aenaria data. Observabat et dies quosdam, ne aut postridie nundinas quoquam proficisceretur, aut Nonis quicquam rei seriae inchoaret; nihil in hoc quidem aliud devitans, ut ad Tiberium scribit, quam δυσφημίαν nominis.

93 Peregrinarum caerimoniarum sicut veteres ac praeceptas reverentissime coluit, ita ceteras contemptui habuit. Namque Athenis initiatus, cum postea Romae pro tribunali de privilegio sacerdotum Atticae Cereris cognosceret et quaedam secretiora proponerentur, dimisso consilio et corona circumstantium solus audiit disceptantes. At contra non modo in peragranda Aegypto paulo deflectere ad visendum

Apin supersedit, sed et Gaium nepotem, quod Iudaeam praetervehens apud Hierosolyma non supplicasset, conlaudavit.

Et quoniam ad haec ventum est, non ab re fuerit subtexere, 94
quae ei prius quam nasceretur et ipso natali die ac deinceps evenerint, quibus futura magnitudo eius et perpetua felicitas sperari animadvertique posset.

Velitris antiquitus tacta de caelo parte muri, responsum est eius oppidi civem quandoque rerum potiturum; qua fiducia Veliterni et tunc statim et postea saepius paene ad exitium sui cum populo R. belligeraverant; sero tandem documentis apparuit, ostentum illud Augusti potentiam portendisse.

Auctor est Iulius Marathus, ante paucos quam nasceretur menses prodigium Romae factum publice, quo denuntiabatur, regem P. R. naturam parturire; senatum exterritum censuisse, ne quis illo anno genitus educaretur; eos qui gravidas uxores haberent, quod ad se quisque spem traheret, curasse ne senatus consultum ad aerarium deferretur.

In Asclepiadis Mendetis Theologumenon libris lego, Atiam, cum ad sollemne Apollinis sacrum media nocte venisset, posita in templo lectica, dum ceterae matronae dormirent, obdormisse; draconem repente irrepsisse ad eam pauloque post egressum; illam expergefactam quasi a concubitu mariti purificasse se; et statim in corpore eius extitisse maculam velut picti draconis, nec potuisse umquam exigi, adeo ut mox publicis balineis perpetuo abstinuerit; Augustum natum mense decimo et ob hoc Apollinis filium existimatum. Eadem Atia prius quam pareret somniavit, intestina sua ferri ad sidera explicarique per omnem terrarum et caeli ambitum. Somniavit et pater Octavius, utero Atiae iubar solis exortum.

Quo natus est die, cum de Catilinae coniuratione ageretur in curia et Octavius ob uxoris puerperium serius affuisset, nota ac vulgata res est P. Nigidium, comperta morae causa, ut horam quoque partus acceperit, affirmasse dominum terrarum orbi natum. Octavio postea, cum per secreta Thraciae exercitum duceret, in Liberi patris luco barbara caerimonia de filio consulenti, idem affirmatum est a sacerdotibus, quod

infuso super altaria mero tantum flammae emicuisset, ut supergressa fastigium templi ad caelum usque ferretur, unique omnino Magno Alexandro apud easdem aras sacrificanti simile provenisset ostentum. Atque etiam sequenti statim nocte videre visus est filium mortali specie ampliorem, cum fulmine et sceptro exuviisque Iovis Optimi Maximi ac radiata corona, super laureatum currum, bis senis equis candore eximio trahentibus. Infans adhuc, ut scriptum apud C. Drusum extat, repositus vespere in cunas a nutricula loco plano, postera luce non comparuit, diuque quaesitus tandem in altissima turri repertus est, iacens contra solis exortum.

Cum primum fari coepisset, in avito suburbano obstrepentis forte ranas silere iussit, atque ex eo negantur ibi ranae coaxare. Ad quartum lapidem Campanae viae in nemore prandenti ex inproviso aquila panem ei e manu rapuit, et cum altissime evolasset, rursus ex inproviso leniter delapsa reddidit.

Q. Catulus post dedicatum Capitolium duabus continuis noctibus somniavit: prima, Iovem Optimum Maximum e praetextatis compluribus circum aram ludentibus unum secrevisse, atque in eius sinum rem p. quam manu gestaret reposuisse; at insequenti, animadvertisse se in gremio Capitolini Iovis eundem puerum, quem cum detrahi iussisset, prohibitum monitu dei, tamquam is ad tutelam rei p. educaretur; ac die proximo obvium sibi Augustum, cum incognitum alias haberet, non sine admiratione contuitus, simillimum dixit puero, de quo somniasset. Quidam prius somnium Catuli aliter exponunt, quasi Iuppiter compluribus praetextatis tutorem a se poscentibus, unum ex eis demonstrasset ad quem omnia desideria sua referrent, eiusque osculum delibatum digitis ad os suum retulisset.

M. Cicero C. Caesarem in Capitolium prosecutus, somnium pristinae noctis familiaribus forte narrabat: puerum facie liberali, demissum e caelo catena aurea, ad fores Capitoli constitisse eique Iovem flagellum tradidisse; deinde repente Augusto viso, quem ignotum plerisque adhuc avunculus Caesar ad sacrificandum acciverat, affirmavit ipsum esse, cuius imago secundum quietem sibi obversata sit.

Sumenti virilem togam tunica lati clavi, resuta ex utraque parte, ad pedes decidit. Fuerunt qui interpretarentur, non aliud significare, quam ut is ordo cuius insigne id esset quandoque ei subiceretur.

Apud Mundam Divus Iulius, castris locum capiens cum silvam caederet, arborem palmae repertam conservari ut omen victoriae iussit; ex ea continuo enata suboles adeo in paucis diebus adolevit, ut non aequiperaret modo matricem, verum et obtegeret frequentareturque columbarum nidis, quamvis id avium genus duram et asperam frondem maxime vitet. Illo et praecipue ostento motum Caesarem ferunt, ne quem alium sibi succedere quam sororis nepotem vellet.

In secessu Apolloniae Theogenis mathematici pergulam comite Agrippa ascenderat; cum Agrippae, qui prior consulebat, magna et paene incredibilia praedicerentur, reticere ipse genituram suam nec velle edere perseverabat, metu ac pudore ne minor inveniretur. Qua tamen post multas adhortationes vix et cunctanter edita, exilivit Theogenes adoravitque eum. Tantam mox fiduciam fati Augustus habuit, ut thema suum vulgaverit nummumque argenteum nota sideris Capricorni, quo natus est, percusserit.

Post necem Caesaris reverso ab Apollonia et ingrediente 95
eo urbem, repente liquido ac puro sereno circulus ad speciem caelestis arcus orbem solis ambiit, ac subinde Iuliae Caesaris filiae monimentum fulmine ictum est. Primo autem consulatu et augurium capienti duodecim se vultures ut Romulo ostenderunt, et immolanti omnium victimarum iocinera replicata intrinsecus ab ima fibra paruerunt, nemine peritorum aliter coiectante quam laeta per haec et magna portendi.

Quin et bellorum omnium eventus ante praesensit. Con- 96
tractis ad Bononiam triumvirorum copiis, aquila tentorio eius supersedens duos corvos hinc et inde infestantis afflixit et ad terram dedit; notante omni exercitu, futuram quandoque inter collegas discordiam talem qualis secuta est, et exitum praesagiente. Philippis Thessalus quidam de futura victoria nuntiavit auctore Divo Caesare, cuius sibi species itinere avio occurrisset.

Circa Perusiam, sacrificio non litanti cum augeri hostias

imperasset, ac subita eruptione hostes omnem rei divinae apparatum abstulissent, constitit inter haruspices, quae periculosa et adversa sacrificanti denuntiata essent, cuncta in ipsos recasura qui exta haberent; neque aliter evenit. Pridie quam Siciliensem pugnam classe committeret, deambulanti in litore piscis e mari exilivit et ad pedes iacuit. Apud Actium descendenti in aciem asellus cum asinario occurrit, homini Eutychus, bestiae Nicon erat nomen; utriusque simulacrum aeneum victor posuit in templo, in quod castrorum suorum locum vertit.

97 Mors quoque eius, de qua hinc dicam, divinitasque post mortem evidentissimis ostentis praecognita est. Cum lustrum in campo Martio magna populi frequentia conderet, aquila eum saepius circumvolavit, transgressaque in vicinam aedem super nomen Agrippae ad primam litteram sedit; quo animadverso vota, quae in proximum lustrum suscipi mos est, collegam suum Tiberium nuncupare iussit: nam se, quanquam conscriptis paratisque iam tabulis, negavit suscepturum quae non esset soluturus. Sub idem tempus ictu fulminis ex inscriptione statuae eius prima nominis littera effluxit; responsum est, centum solos dies posthac victurum, quem numerum C littera notaret, futurumque ut inter deos referretur, quod aesar, id est reliqua pars e Caesaris nomine, Etrusca lingua deus vocaretur.

Tiberium igitur in Illyricum dimissurus et Beneventum usque prosecuturus, cum interpellatores aliis atque aliis causis in iure dicendo detinerent, exclamavit, quod et ipsum mox inter omina relatum est, *non*, *si omnia morarentur*, *amplius se posthac Romae futurum;* atque itinere inchoato Asturam perrexit, et inde, praeter consuetudinem de nocte, ad occasionem aurae evectus causam valitudinis contraxit ex
98 profluvio alvi. Tunc Campaniae ora proximisque insulis circuitis, Caprearum quoque secessui quadriduum impendit, remississimo ad otium et ad omnem comitatem animo.

Forte Puteolanum sinum praetervehenti vectores nautaeque de navi Alexandrina, quae tantum quod appulerat, candidati coronatique et tura libantes fausta omina et eximias laudes congesserant, *per illum se vivere*, *per illum navi-*

gare, ***libertate atque fortunis per illum frui.*** Qua re admodum exhilaratus, quadragenos aureos comitibus divisit iusque iurandum et cautionem exegit a singulis, non alio datam summam quam in emptionem Alexandrinarum mercium absumpturos. Sed et ceteros continuos dies inter varia munuscula togas insuper ac pallea distribuit, lege proposita ut Romani Graeco, Graeci Romano habitu et sermone uterentur. Spectavit assidue exercentes ephebos, quorum aliqua adhuc copia ex vetere instituto Capreis erat; isdem etiam epulum in conspectu suo praebuit, permissa, immo exacta iocandi licentia diripiendique pomorum et obsoniorum rerumque * missilia. Nullo denique genere hilaritatis abstinuit.

Vicinam Capreis insulam Apragopolim appellabat, a desidia secedentium illuc e comitatu suo. Sed ex dilectis unum, Masgaban nomine, quasi conditorem insulae *κτιστὴν* vocare consuerat. Huius Masgabae ante annum defuncti tumulum cum e triclinio animadvertisset magna turba multisque luminibus frequentari, versum compositum ex tempore clare pronuntiavit:

Κτιστοῦ δὲ τύμβον εἰσορῶ πυρούμενον·

conversusque ad Thrasylum Tiberi comitem, contra accubantem et ignarum rei, interrogavit cuiusnam poetae putaret esse; quo haesitante, subiecit alium:

Ὁρᾷς φάεσσι Μασγάβαν τιμώμενον;

ac de hoc quoque consuluit. Cum ille nihil aliud responderet quam, cuiuscumque essent optimos esse, cachinnum sustulit atque in iocos effusus est. Mox Neapolim traiecit, quanquam etiam tum infirmis intestinis morbo variante; tamen et quinquennale certamen gymnicum honori suo institutum perspectavit et cum Tiberio ad destinatum locum contendit. Sed in redeundo adgravata valitudine, tandem Nolae succubuit revocatumque ex itinere Tiberium diu secreto sermone detinuit, neque post ulli maiori negotio animum accomodavit.

Supremo die identidem exquirens, an iam de se tumultus 99
foris esset, petito speculo, capillum sibi comi ac malas labantes corrigi praecepit, et admissos amicos percontatus, ***ecquid iis videretur mimum vitae commode transegisse***, adiecit et clausulam:

εἰ δέ τι
ἔχοι καλῶς τὸ παίγνιον, κρότον δότε
καὶ πάντες ἡμᾶς μετὰ χαρᾶς προπέμψατε.

Omnibus deinde dimissis, dum advenientes ab urbe de Drusi filia aegra interrogat, repente in osculis Liviae et in hac voce defecit: *Livia, nostri coniugi memor vive, ac vale!* sortitus exitum facilem et qualem semper optaverat. Nam fere quotiens audisset cito ac nullo cruciatu defunctum quempiam, sibi et suis *εὐθανασίαν* similem (hoc enim et verbo uti solebat) precabatur. Unum omnino ante efflatam animam signum alienatae mentis ostendit, quod subito pavefactus a quadraginta se iuvenibus abripi questus est. Id quoque magis praesagium quam mentis deminutio fuit, siquidem totidem mi-
100 lites praetoriani extulerunt eum in publicum. Obiit in cubi-
culo eodem, quo pater Octavius, duobus Sextis, Pompeio et Appuleio, cons. XIIII. Kal. Septemb. hora diei nona, septuagesimo et sexto aetatis anno, diebus V. et XXX. minus.

Corpus decuriones municipiorum et coloniarum a Nola Bovillas usque deportarunt, noctibus propter anni tempus, cum interdiu in basilica cuiusque oppidi vel in aedium sacrarum maxima reponeretur. A Bovillis equester ordo suscepit, urbique intulit atque in vestibulo domus conlocavit. Senatus et in funere ornando et in memoria honoranda eo studio certatim progressus est, ut inter alia complura censuerint quidam, funus triumphali porta ducendum, praecedente Victoria quae est in curia, canentibus neniam principum liberis utriusque sexus; alii, exequiarum die ponendos anulos aureos ferreosque sumendos; nonnulli, ossa legenda per sacerdotes summorum collegiorum. Fuit et qui suaderet, appellationem mensis Augusti in Septembrem transferendam, quod hoc genitus Augustus, illo defunctus esset; alius, ut omne tempus a primo die natali ad exitum eius saeculum Augustum appellaretur et ita in fastos referretur. Verum adhibito honoribus modo, bifariam laudatus est: pro aede Divi Iuli a Tiberio et pro rostris veteribus a Druso Tiberi filio, ac senatorum umeris delatus in Campum crematusque. Nec defuit vir praetorius, qui se effigiem cremati euntem in caelum vidisse iuraret. Reliquias legerunt primores equestris ordinis, tunicati et

discincti pedibusque nudis, ac Mausoleo condiderunt. Id opus inter Flaminiam viam ripamque Tiberis sexto suo consulatu extruxerat circumiectasque silvas et ambulationes in usum populi iam tum publicarat.

Testamentum, L. Planco C. Silio cons. III. Non. Apriles, 101
ante annum et quattuor menses quam decederet, factum ab eo ac duobus codicibus, partim ipsius partim libertorum Polybi et Hilarionis manu, scriptum depositumque apud se virgines Vestales cum tribus signatis aeque voluminibus protulerunt. Quae omnia in senatu aperta atque recitata sunt. Heredes instituit primos: Tiberium ex parte dimidia et sextante, Liviam ex parte tertia, quos et ferre nomen suum iussit, secundos: Drusum Tiberi filium ex triente, ex partibus reliquis Germanicum liberosque eius tres sexus virilis, tertio gradu: propinquos amicosque compluris. Legavit populo R. quadringenties, tribubus tricies quinquies sestertium, praetorianis militibus singula milia nummorum, cohortibus urbanis quingenos, legionaris trecenos nummos: quam summam repraesentari iussit, nam et confiscatam semper repositamque habuerat. Reliqua legata varie dedit produxitque quaedam ad vicies sestertium, quibus solvendis annuum diem finiit, excusata rei familiaris mediocritate, nec plus perventurum ad heredes suos quam milies et quingenties professus, quamvis viginti proximis annis quaterdecies milies ex testamentis amicorum percepisset, quod paene omne cum duobus paternis patrimoniis ceterisque hereditatibus in rem p. absumsisset. Iulias filiam neptemque, si quid iis accidisset, vetuit sepulcro suo inferri. Tribus voluminibus, uno mandata de funere suo complexus est, altero indicem rerum a se gestarum, quem vellet incidi in aeneis tabulis, quae ante Mausoleum statuerentur, tertio breviarium totius imperii, quantum militum sub signis ubique esset, quantum pecuniae in aerario et fiscis et vectigaliorum residuis. Adiecit et libertorum servorumque nomina, a quibus ratio exigi posset.

C. SUETONI TRANQUILLI

DE VITA CAESARUM

LIBER III.

TIBERIUS.

---

1 Patricia gens Claudia (fuit enim et alia plebeia, nec potentia minor nec dignitate) orta est ex Regillis, oppido Sabinorum. Inde Romam recens conditam cum magna clientium manu conmigravit, auctore Tito Tatio consorte Romuli, vel, quod magis constat, Atta Claudio gentis principe, post reges exactos sexto fere anno; atque in patricias cooptata, agrum insuper trans Anienem clientibus locumque sibi ad sepulturam sub Capitolio publice accepit. Deinceps procedente tempore duodetriginta consulatus, dictaturas quinque, censuras septem, triumphos sex, duas ovationes adepta est. Cum praenominibus cognominibusque variis distingueretur, Luci praenomen consensu repudiavit, postquam e duobus gentilibus praeditis eo alter latrocinii, caedis alter convictus est. Inter cognomina autem et Neronis assumpsit, quo significatur lingua Sabina fortis ac strenuus.

2 Multa multorum Claudiorum egregia merita, multa etiam sequius admissa in rem p. extant. Sed ut praecipua commemorem, Appius Caecus societatem cum rege Pyrro ut parum salubrem iniri dissuasit. Claudius Caudex primus freto classe traiecto Poenos Sicilia expulit. Tib. Nero advenientem ex Hispania cum ingentibus copiis Hasdrubalem, prius quam Annibali fratri coniungeretur, oppressit. Contra Claudius Regillianus, decemvir legibus scribendis, virginem ingenuam per vim libidinis gratia in servitutem asserere conatus, causa

plebi fuit secedendi rursus a patribus. Claudius Drusus, statua sibi diademata ad Appi Forum posita, Italiam per clientelas occupare temptavit. Claudius Pulcher apud Siciliam, non pascentibus in auspicando pullis ac per contemptum religionis mari demersis, quasi *ut biberent quando esse nollent*, proelium navale iniit; superatusque, cum dictatorem dicere a senatu iuberetur, velut iterum inludens discrimini publico, Glician viatorem suum dixit.

Extant et feminarum exempla diversa aeque, siquidem gentis eiusdem utraque Claudia fuit, et quae navem cum sacris Matris deum Idaeae obhaerentem Tiberino vado extraxit, precata propalam, *ut ita demum se sequeretur, si sibi pudicitia constaret;* et quae novo more iudicium maiestatis apud populum mulier subiit, quod in conferta multitudine aegre procedente carpento palam optaverat, *ut frater suus Pulcher revivesceret atque iterum classem amitteret, quo minor turba Romae foret.* Praeterea notatissimum est, Claudios omnis, excepto dumtaxat P. Clodio, qui ob expellendum urbe Ciceronem plebeio homini atque etiam natu minori in adoptionem se dedit, optimates adsertoresque unicos dignitatis ac potentiae patriciorum semper fuisse, atque adversus plebem adeo violentos et contumaces, ut ne capitis quidem quisquam reus apud populum mutare vestem aut deprecari sustinuerit; nonnulli in altercatione et iurgio tribunos plebi pulsaverint. Etiam virgo Vestalis fratrem, iniussu populi triumphantem, ascenso simul curru, usque in Capitolium prosecuta est, ne vetare aut intercedere fas cuiquam tribunorum esset.

Ex hac stirpe Tiberius Caesar genus trahit, et quidem 3
utrumque: paternum a Tiberio Nerone, maternum ab Appio Pulchro, qui ambo Appi Caeci filii fuerunt. Insertus est et Liviorum familiae, adoptato in eam materno avo. Quae familia, quanquam plebeia, tamen et ipsa admodum floruit, octo consulatibus, censuris duabus, triumphis tribus, dictatura etiam ac magisterio equitum honorata; clara et insignibus viris, ac maxime Salinatore Drusisque. Salinator universas tribus in censura notavit levitatis nomine, quod, cum se post priorem consulatum multa inrogata condemnassent,

consulem iterum censoremque fecissent. Drusus, hostium duce Drauso comminus trucidato, sibi posterisque suis cognomen invenit. Traditur etiam pro praetore ex provincia Gallia retulisse aurum, Senonibus olim in obsidione Capitolii datum, nec, ut fama est, extortum a Camillo. Eius abnepos, ob eximiam adversus Gracchos operam patronus senatus dictus, filium reliquit, quem in simili dissensione multa varie molientem diversa factio per fraudem interemit.

4 Pater Tiberi, quaestor C. Caesaris Alexandrino bello classi praepositus, plurimum ad victoriam contulit. Quare et pontifex in locum P. Scipionis substitutus et ad deducendas in Galliam colonias, in quis Narbo et Arelate erant, missus est. Tamen Caesare occiso, cunctis turbarum metu abolitionem facti decernentibus, etiam de praemiis tyrannicidarum referendum censuit. Praetura deinde functus, cum exitu anni discordia inter triumviros orta esset; retentis ultra iustum tempus insignibus L. Antonium consulem, triumviri fratrem, ad Perusiam secutus, deditione a ceteris facta, solus permansit in partibus ac primo Praeneste, inde Neapolim evasit, servisque ad pilleum frustra vocatis in Siciliam profugit. Sed indigne ferens, nec statim se in conspectum Sexti Pompei admissum et fascium usu prohibitum, ad M. Antonium traiecit in Achaiam. Cum quo, brevi reconciliata inter omnis pace, Romam redit, uxoremque Liviam Drusillam, et tunc gravidam et ante iam apud se filium enixam, petenti Augusto concessit. Nec multo post diem obiit, utroque liberorum superstite, Tiberio Drusoque Neronibus.

5 Tiberium quidam Fundis natum existimaverunt, secuti levem coniecturam, quod materna eius avia Fundana fuerit, et quod mox simulacrum Felicitatis ex S. C. publicatum ibi sit. Sed ut plures certioresque tradunt, natus est Romae in Palatio XVI. Kal. Dec. M. Aemilio Lepido iterum, L. Munatio Planco conss. per bellum Philippense. Sic enim in fastos actaque in publica relatum est. Nec tamen desunt, qui partim antecedente anno, Hirti ac Pansae, partim insequenti, Servili Isaurici L. que Antonii consulatu, genitum eum scribant.

6 Infantiam pueritiamque habuit laboriosam et exercitam, comes usque quaque parentum fugae; quos quidem apud Nea-

polim sub inruptionem hostis navigium clam petentis vagitu suo paene bis prodidit, semel cum a nutricis ubere, iterum cum a sinu matris raptim auferretur ab iis, qui pro necessitate temporis mulierculas levare onere temptabant. Per Siciliam quoque et per Achaiam circumductus, ac Lacedaemoniis publice, quod in tutela Claudiorum erant, demandatus, digrediens inde itinere nocturno discrimen vitae adiit, flamma repente e silvis undique exorta, adeoque omnem comitatum circumplexa, ut Liviae pars vestis et capilli amburerentur. Munera, quibus a Pompeia, Sex. Pompei sorore, in Sicilia donatus est, clamis et fibula item bullae aureae, durant ostenduntur que adhuc Bais. Post reditum in urbem a M. Gallio senatore testamento adoptatus, hereditate adita mox nomine abstinuit, quod Gallius adversarum Augusto partium fuerat.

Novem natus annos defunctum patrem pro rostris laudavit. Dehinc pubescens Actiaco triumpho currum Augusti comitatus est sinisteriore funali equo, cum Marcellus Octaviae filius dexteriore veheretur. Praesedit et asticis ludis, et Troiam* circensibus, ductor turmae puerorum maiorum.

Virili toga sumpta, adulescentiam omnem spatiumque in- 7
sequentis aetatis usque ad principatus initia per haec fere transegit. Munus gladiatorium in memoriam patris et alterum in avi Drusi dedit, diversis temporibus ac locis, primum in foro, secundum in amphitheatro, rudiaris quoque quibusdam revocatis auctoramento centenum milium; dedit et ludos, sed absens: cuncta magnifice, inpensa matris ac vitrici.

Agrippinam, Marco Agrippa genitam, neptem Caecili Attici equitis R. ad quem sunt Ciceronis epistolae, duxit uxorem; sublatoque ex ea filio Druso, quanquam bene convenientem rursusque gravidam dimittere, ac Iuliam Augusti filiam confestim coactus est ducere, non sine magno angore animi, cum et Agrippinae consuetudine teneretur et Iuliae mores improbaret; ut quam sensisset sui quoque sub priore marito appetentem, quod sane etiam vulgo existimabatur. Sed Agrippinam et abegisse post divortium doluit, et semel omnino ex occursu visam adeo contentis et umentibus oculis prosecutus est, ut custoditum sit ne umquam in conspectum ei posthac veniret. Cum Iulia primo concorditer et amore mutuo vixit;

mox dissedit, et aliquanto gravius, ut etiam perpetuo secubaret, intercepto communis fili pignore, qui Aquileiae natus infans extinctus est. Drusum fratrem in Germania amisit, cuius corpus, pedibus toto itinere praegrediens, Romam usque pervexit.

8 Civilium officiorum rudimentis regem Archelaum Trallianos et Thessalos, varia quosque de causa, Augusto cognoscente defendit; pro Laodicenis Thyatirenis Chiis, terrae motu afflictis opemque implorantibus, senatum deprecatus est; Fannium Caepionem, qui cum Varrone Murena in Augustum conspiraverat, reum maiestatis apud iudices fecit et condemnavit. Interque haec duplicem curam administravit, annonae quae artior inciderat, et repurgandorum tota Italia ergastulorum, quorum domini in invidiam venerant quasi exceptos supprimerent, non solum viatores sed et quos sacramenti metus ad eius modi latebras compulisset.

9 Stipendia prima expeditione Cantabrica tribunus militum fecit, dein ducto ad Orientem exercitu regnum Armeniae Tigrani restituit ac pro tribunali diadema imposuit. Recepit et signa, quae M. Crasso ademerant Parthi. Post hoc Comatam Galliam anno fere rexit, et barbarorum incursionibns et principum discordia inquietam. Exin Raeticum Vindelicumque bellum, inde Pannonicum, inde Germanicum gessit. Raetico atque Vindelico gentis Alpinas, Pannonico Breucos et Dalmatas subegit, Germanico quadraginta milia dediticiorum traiecit in Galliam iuxtaque ripam Rheni sedibus adsignatis conlocavit. Quas ob res et ovans et curru urbem ingressus est, prius, ut quidam putant, triumphalibus ornamentis honoratus, novo nec antea cuiquam tributo genere honoris.

Magistratus et maturius inchoavit et paene iunctim percu-
currit, quaesturam, praeturam, consulatum; interpositoque
tempore consul iterum etiam tribuniciam potestatem in quin-
10 quennium accepit. Tot prosperis confluentibus, integra ae-
tate ac valitudine statuit repente secedere seque e medio
quam longissime amovere: dubium, uxorisne taedio, quam
neque criminari aut dimittere auderet neque ultra perferre
posset, an ut vitato assiduitatis fastidio auctoritatem absentia
tueretur atque etiam augeret, si quando indiguisset sui res p.

Quidam existimant, adultis iam Augusti liberis, loco et quasi possessione usurpati a se diu secundi gradus sponte cessisse, exemplo M. Agrippae qui, M. Marcello ad munera publica admoto, Mytilenas abierit, ne aut obstare aut obtrectare praesens videretur. Quam causam et ipse, sed postea, reddidit. Tunc autem honorum satietatem ac requiem laborum praetendens, commeatum petit; neque aut matri suppliciter precanti, aut vitrico deseri se etiam in senatu conquerenti veniam dedit. Quin et pertinacius retinentibus, cibo per quatriduum abstinuit. Facta tandem abeundi potestate, relictis Romae uxore et filio confestim Ostiam descendit, ne verbo quidem cuiquam prosequentium reddito paucosque admodum in digressu exosculatus. Ab Ostia oram Campaniae legens, inbe- 11
cillitate Augusti nuntiata, paulum substitit. Sed increbrescente rumore quasi ad occasionem maioris spei commoraretur, tantum non adversis tempestatibus Rhodum enavigavit, amoenitate et salubritate insulae iam inde captus cum ad eam ab Armenia rediens appulisset. Hic modicis contentus aedibus nec multo laxiore suburbano, genus vitae civile admodum instituit, sine lictore aut viatore gymnasio interdum obambulans, mutuaque cum Graeculis officia usurpans prope ex aequo.

Forte quondam in disponendo die mane praedixerat, quidquid aegrorum in civitate esset visitare se velle; id a proximis aliter exceptum, iussique sunt omnes aegri in publicam porticum deferri ac per valitudinum genera disponi. Perculsus ergo inopinata re diuque quid ageret incertus, tandem singulos circuit, excusans factum etiam tenuissimo cuique et ignoto. Unum hoc modo neque praeterea quicquam notatum est, in quo exseruisse ius tribuniciae potestatis visus sit: cum circa scholas et auditoria professorum assiduus esset, moto inter antisophistas graviore iurgio, non defuit qui eum intervenientem et quasi studiosiorem partis alterius convitio incesseret. Sensim itaque regressus domum, repente cum apparitoribus prodiit citatumque pro tribunali voce praeconis convitiatorem rapi iussit in carcerem.

Comperit deinde Iuliam uxorem ob libidines atque adulteria damnatam, repudiumque ei suo nomine ex auctoritate Augusti remissum; et quamquam laetus nuntio, tamen officii

duxit, quantum in se esset, exorare filiae patrem frequentibus litteris et vel utcumque meritae, quidquid umquam dono dedisset, concedere. Transacto autem tribuniciae potestatis tempore, confessus tandem, nihil aliud secessu devitasse se quam aemulationis cum C. Lucioque suspitionem, petit ut sibi securo iam ab hac parte, conroboratis his et secundum locum facile tutantibus, permitteretur revisere necessitudines, quarum desiderio teneretur. Sed neque impetravit ultroque etiam admonitus est, *dimitteret omnem curam suorum*, *quos tam*
12 *cupide reliquisset.* Remansit igitur Rhodi contra voluntatem, vix per matrem consecutus, ut ad velandam ignominiam quasi legatus Augusto abesset.

Enimvero tunc non privatum modo, sed etiam obnoxium et trepidum egit, mediterraneis agris abditus vitansque praeternavigantium officia, quibus frequentabatur assidue, nemine cum imperio aut magistratu tendente quoquam quin deverteret Rhodum. Et accesserunt maioris sollicitudinis causae. Namque privignum Gaium Orienti praepositum, cum visendi gratia traiecisset Samum, alieniorem sibi sensit ex criminationibus M. Lolli comitis et rectoris eius. Venit etiam in suspitionem, per quosdam beneficii sui centuriones a commeatu castra repetentis mandata ad complures dedisse ambigua et quae temptare singulorum animos ad novas res viderentur. De qua suspicione certior ab Augusto factus, non cessavit efflagitare aliquem cuiuslibet ordinis custodem factis atque
13 dictis suis. Equi quoque et armorum solitas exercitationes omisit redegitque se, deposito patrio habitu, ad pallium et crepidas, atque in tali statu biennio fere permansit, contemtior in dies et invisior, adeo ut imagines eius et statuas Nemausenses subverterint, ac familiari quondam convivio mentione eius orta, extiterit qui Gaio polliceretur, confestim se, si iuberet, Rhodum navigaturum caputque exulis (sic enim appellabatur) relaturum. Quo praecipue non iam metu sed discrimine coactus est, tam suis quam matris inpensissimis precibus reditum expostulare, impetravitque, adiutus aliquantum etiam casu. Destinatum Augusto erat, nihil super ea re nisi ex voluntate maioris fili statuere; is forte tunc M. Lollio offensior, facilis exorabilisque in vitricum fuit. Permittente

ergo Gaio revocatus est, verum sub conditione ne quam partem curamve rei p. attingeret.

Rediit octavo post secessum anno, magna nec incerta spe 14
futurorum, quam et ostentis et praedictionibus ab initio aetatis conceperat.

Praegnans enim Livia cum, an marem editura esset, variis captaret ominibus, ovum incubanti gallinae subductum nunc sua nunc ministrarum manu per vices usque fovit, quoad pullus insigniter cristatus exclusus est. Ac de infante Scribonius mathematicus praeclara spopondit, etiam regnaturum quandoque, sed sine regio insigni, ignota scilicet tunc adhuc Caesarum potestate. Et ingresso primam expeditionem ac per Macedoniam ducente exercitum in Syriam, accidit ut apud Philippos sacratae olim victricium legionum arae sponte subitis conlucerent ignibus; et mox, cum Illyricum petens iuxta Patavium adisset Geryonis oraculum, sorte tracta, qua monebatur ut de consultationibus in Aponi fontem talos aureos iaceret, evenit ut summum numerum iacti ab eo ostenderent; hodieque sub aqua visuntur hi tali. Ante paucos vero quam revocaretur dies aquila, numquam antea Rhodi conspecta, in culmine domus eius assedit; et pridie quam de reditu certior fieret, vestimenta mutanti tunica ardere visa est. Thrasyllum quoque mathematicum, quem ut sapientiae professorem contubernio admoverat, tum maxime expertus est, affirmantem, nave provisa gaudium afferri; cum quidem illum, durius et contra praedicta cadentibus rebus, ut falsum et secretorum temere conscium, eo ipso momento, dum spatiatur una, praecipitare in mare destinasset.

Romam reversus, deducto in forum filio Druso, statim e 15
Carinis ac Pompeiana domo Esquilias in hortos Maecenatianos transmigravit totumque se ad quietem contulit, privata modo officia obiens ac publicorum munerum expers.

Gaio et Lucio intra triennium defunctis, adoptatur ab Augusto simul cum fratre eorum M. Agrippa, coactus prius ipse Germanicum fratris sui filium adoptare. Nec quicquam postea pro patre familias egit aut ius, quod amiserat, ex ulla parte retinuit. Nam neque donavit neque manumisit, ne hereditatem quidem aut legata percepit ulla aliter quam ut

peculio referret accepta. Nihil ex eo tempore praetermissum est ad maiestatem eius augendam, ac multo magis post quam, Agrippa abdicato atque seposito, certum erat, uni spem suc-
16 cessionis incumbere; data rursus potestas tribunicia in quinquennium, delegatus pacandae Germaniae status, Parthorum legati, mandatis Augusto Romae redditis, eum quoque adire in provincia iussi. Sed nuntiata Illyrici defectione, transiit ad curam novi belli, quod, gravissimum omnium externorum bellorum post Punica, per quindecim legiones paremque auxiliorum copiam triennio gessit, in magnis omnium rerum difficultatibus summaque frugum inopia. Et quanquam saepius revocaretur, tamen perseveravit, metuens ne vicinus et praevalens hostis instaret ultro cedentibus. Ac perseverantiae grande pretium tulit, toto Illyrico, quod inter Italiam regnumque Noricum et Thraciam et Macedoniam interque Danubium flumen et sinum maris Hadriatici patet, perdomito et in dicio-
17 nem redacto. Cui gloriae amplior adhuc ex opportunitate cumulus accessit. Nam sub id fere tempus Quintilius Varus cum tribus legionibus in Germania periit, nemine dubitante quin victores Germani iuncturi se Pannoniis fuerint, nisi debellatum prius Illyricum esset. Quas ob res triumphus ei decretus est, multique et magni honores. Censuerunt etiam quidam ut Pannonicus, alii ut Invictus, nonnulli ut Pius cognominaretur. Sed de cognomine intercessit Augustus, eo contentum repromittens, quod se defuncto suscepturus esset. Triumphum ipse distulit, maesta civitate clade Variana; nihilo minus urbem praetextatus et laurea coronatus intravit positumque in Saeptis tribunal, senatu astante, conscendit, ac medius inter duos consules cum Augusto simul sedit; unde, populo consalutato, circum templa deductus est.

18 Proximo anno repetita Germania, cum animadverteret Varianam cladem temeritate et neglegentia ducis accidisse, nihil non de consilii sententia egit; semper alias sui arbitrii contentusque se uno, tunc praeter consuetudinem cum compluribus de ratione belli communicavit. Curam quoque solito exactiorem praestitit. Traiecturus Rhenum, commeatum omnem ad certam formulam adstrictum non ante transmisit, quam consistens apud ripam explorasset vehiculorum onera,

ne qua deportarentur nisi concessa aut necessaria. Trans Rhenum vero eum vitae ordinem tenuit, ut sedens in cespite nudo cibum caperet, saepe sine tentorio pernoctaret, praecepta sequentis diei omnia (et si quid subiti muneris iniungendum esset, per libellos) daret; addita monitione ut, de quo quisque dubitaret, se nec alio interprete quacumque vel noctis hora uteretur. Disciplinam acerrime exegit, animadver- 19
sionum et ignominiarum generibus ex antiquitate repetitis, atque etiam legato legionis, quod paucos milites cum liberto suo trans ripam venatum misisset, ignominia notato. Proelia, quamvis minimum fortunae casibusque permitteret, aliquanto constantius inibat quotiens lucubrante se, subito ac nullo propellente, decideret lumen et extingueretur, confidens, ut aiebat, ostento sibi a maioribus suis in omni ducatu expertissimo. Sed re prospere gesta, non multum afuit quin a Bructero quodam occideretur, cui inter proximos versanti et trepidatione detecto tormentis expressa confessio est cogitati facinoris. A Germania in urbem post biennium regres- 20
sus triumphum, quem distulerat, egit, prosequentibus etiam legatis, quibus triumphalia ornamenta impetrarat. Ac prius quam in Capitolium flecteret, descendit e curru seque praesidenti patri ad genua summisit. Batonem Pannonium ducem, ingentibus donatum praemiis, Ravennam transtulit, gratiam referens, quod se quondam cum exercitu iniquitate loci circumclusum passus esset evadere. Prandium dehinc populo mille mensis, et congiarium trecenos nummos viritim dedit. Dedicavit et Concordiae aedem, item Pollucis et Castoris suo fratrisque nomine, de manubiis. Ac non multo post, 21
lege per consules lata ut provincias cum Augusto communiter administraret simulque censum ageret, condito lustro in Illyricum profectus est. Et statim ex itinere revocatus iam quidem adfectum, sed tamen spirantem adhuc Augustum repperit fuitque una secreto per totum diem.

Scio vulgo persuasum quasi, egresso post secretum sermonem Tiberio, vox Augusti per cubicularios excepta sit: *Miserum populum R. qui sub tam lentis maxillis erit!* Ne illud quidem ignoro aliquos tradidisse, Augustum palam nec dissimulanter morum eius diritatem adeo improbasse, ut non-

numquam remissiores hilarioresque sermones superveniente eo abrumperet; sed expugnatum precibus uxoris adoptionem non abnuisse, vel etiam ambitione tractum, ut tali successore desiderabilior ipse quandoque fieret. Adduci tamen nequeo quin existimem, circumspectissimum et prudentissimum principem, in tanto praesertim negotio, nihil temere fecisse; sed vitiis Tiberii virtutibusque perpensis potiores duxisse virtutes, praesertim cum et rei p. causa adoptare se eum pro contione iuraverit, et epistolis aliquot ut peritissimum rei militaris utque unicum P. R. praesidium prosequatur. Ex quibus in exemplum pauca hinc inde subieci.

*Vale, iucundissime Tiberi, et feliciter rem gere, ἐμοὶ καὶ ταῖς *μου ιϲα ϲαιϲτε στρατηγῶν. Iucundissime et ita sim felix, vir fortissime et dux νομιμώτατε, vale.*

Ordinem aestivorum tuorum! Ego vero, mi Tiberi, et inter tot rerum difficultates καὶ τοσαύτην ἀποθυμίαν τῶν στρατευομένων non potuisse quemquam prudentius gerere se quam tu gesseris, existimo. Ii quoque qui tecum fuerunt omnes confitentur, versum illum in te posse dici:

Unus homo nobis vigilando restituit rem.

Sive quid incidit de quo sit cogitandum diligentius, sive quid stomachor valde, medius Fidius Tiberium meum desidero, succurritque versus ille Homericus

Τούτου γ᾽ ἑσπομένοιο, καὶ ἐκ πυρὸς αἰθομένοιο
Ἄμφω νοστήσαιμεν, ἐπεὶ περίοιδε νοῆσαι.

Attenuatum te esse continuatione laborum cum audio et lego, di me perdant nisi cohorrescit corpus meum; teque oro ut parcas tibi, ne si te languere audierimus, et ego et mater tua expiremus et de summa imperi sui populus R. periclitetur.

Nihil interest valeam ipse necne, si tu non valebis.

Deos obsecro, ut te nobis conservent et valere nunc et semper patiantur, si non P. R. perosi sunt.

22 Excessum Augusti non prius palam fecit, quam Agrippa iuvene interempto. Hunc tribunus militum custos appositus occidit, lectis codicillis, quibus ut id faceret iubebatur; quos codicillos dubium fuit, Augustusne moriens reliquisset, quo materiam tumultus post se subduceret; an nomine Augusti

Livia et ea conscio Tiberio an ignaro, dictasset. Tiberius renuntianti tribuno, factum esse quod imperasset, *neque imperasse se et redditurum eum senatui rationem* respondit, invidiam scilicet in praesentia vitans. Nam mox silentio rem obliteravit. Iure autem tribuniciae potestatis coacto senatu 23
inchoataque adlocutione, derepente velut impar dolori congemuit, utque uon solum vox sed et spiritus deficeret optavit ac perlegendum librum Druso filio tradidit. Inlatum deinde Augusti testamentum, non admissis signatoribus nisi senatorii ordinis, ceteris extra curiam signa agnoscentibus, recitavit per libertum. Testamenti initium fuit: *Quoniam atrox fortuna Gaium et Lucium filios mihi eripuit, Tiberius Caesar mihi ex parte dimidia et sextante heres esto.* Quo et ipso aucta suspitio est opinantium, successorem ascitum eum necessitate magis quam iudicio, quando ita praefari non abstinuerit.

Principatum, quamvis neque occupare confestim neque 24
agere dubitasset, et statione militum, hoc est vi et specie dominationis assumpta, diu tamen recusavit, impudentissimo mimo nunc adhortantis amicos increpans ut *ignaros, quanta bellua esset imperium*, nunc precantem senatum et procumbentem sibi ad genua ambiguis responsis et callida cunctatione suspendens; ut quidam patientiam rumperent atque unus in tumultu proclamaret: *Aut agat, aut desistat!* alter coram exprobraret, ceteros, quod polliciti sint tarde praestare, sed ipsum, quod praestet tarde polliceri. Tandem quasi coactus, et querens *miseram et onerosam iniungi sibi servitutem*, recepit imperium; nec tamen aliter, quam ut depositurum se quandoque spem faceret. Ipsius verba sunt: *Dum veniam ad id tempus, quo vobis aequum possit videri dare vos aliquam senectuti meae requiem.*

Cunctandi causa erat metus undique imminentium discri- 25
minum, ut saepe *lupum se auribus tenere* diceret. Nam et servus Agrippae Clemens nomine non contemnendam manum in ultionem domini compararat, et L. Scribonius Libo vir nobilis res novas clam moliebatur, et duplex seditio militum in Illyrico et in Germania exorta est. Flagitabant ambo exercitus multa extra ordinem, ante omnia ut aequarentur stipendio

praetorianis. Germaniciani quidem etiam principem detractabant non a se datum, summaque vi Germanicum, qui tum iis praeerat, ad capessendam rem p. urgebant, quamquam obfirmate resistentem. Quem maxime casum timens, *partes sibi quas senatui liberet*, *tuendas in re p.* depoposcit, *quando universae sufficere solus nemo posset*, *nisi cum altero vel etiam cum pluribus*. Simulavit et valitudinem, quo aequiore animo Germanicus celerem successionem vel certe societatem principatus opperiretur. Compositis seditionibus Clementem quoque, fraude deceptum, redegit in potestatem. Libonem, ne quid in novitate acerbius fieret, secundo demum anno in senatu coarguit, medio temporis spatio tantum cavere contentus; nam et inter pontifices sacrificanti simul pro secespita plumbeum cultrum subiciendum curavit, et secretum petenti nonnisi adhibito Druso filio dedit, dextramque obambulantis veluti incumbens, quoad perageretur sermo, continuit.

26 Verum liberatus metu, civilem admodum inter initia ac paulo minus quam privatum egit. Ex plurimis maximisque honoribus praeter paucos et modicos non recepit. Natalem suum, plebeis incurrentem circensibus, vix unius bigae adiectione honorari passus est. Templa, flamines, sacerdotes decerni sibi prohibuit, etiam statuas atque imagines nisi permittente se poni: permisitque ea sola conditione, ne inter simulacra deorum sed inter ornamenta aedium ponerentur. Intercessit et quo minus in acta sua iuraretur, et ne mensis September Tiberius, October Livius vocarentur. Praenomen quoque imperatoris cognomenque patris patriae, et civicam in vestibulo coronam recusavit; ac ne Augusti quidem nomen, quamquam hereditarium, ullis nisi ad reges ac dynastas epistolis addidit. Nec amplius quam mox tres consulatus, unum paucis diebus, alterum tribus mensibus, tertium absens usque in Idus Maias gessit.

27 Adulationes adeo aversatus est, ut neminem senatorum aut officii aut negotii causa ad lecticam suam admiserit, consularem vero, satisfacientem sibi ac per genua orare conantem, ita suffugerit ut caderet supinus; atque etiam, si quid in sermone vel in continua oratione blandius de se diceretur, non dubitaret interpellare ac reprehendere et commutare

continuo. Dominus appellatus a quodam, denuntiavit ne se amplius contumeliae causa nominaret. Alium dicentem sacras eius occupationes et rursus alium, auctore eo senatum se adisse, verba mutare et pro auctore suasorem, pro sacris laboriosas dicere coegit. Sed et adver- 28
sus convicia malosque rumores et famosa de se ac suis carmina firmus ac patiens, subinde iactabat, *in civitate libera linguam mentemque liberas esse debere;* et quondam senatu cognitionem de eius modi criminibus ac reis flagitante, *Non tantum*, inquit, *otii habemus, ut implicare nos pluribus negotiis debeamus; si hanc fenestram aperueritis, nihil aliud agi sinetis: omnium inimicitiae hoc praetexto ad nos deferentur.* Extat et sermo eius in senatu percivilis: *Siquidem locutus aliter fuerit, dabo operam ut rationem factorum meorum dictorumque reddam; si perseveraverit, in vicem eum odero.*

Atque haec eo notabiliora erant, quod ipse in appellan- 29
dis venerandisque et singulis et universis prope excesserat humanitatis modum. Dissentiens in curia a Q. Haterio, *Ignoscas*, inquit, *rogo, si quid adversus te liberius sicut senator dixero.* Et deinde omnis adloquens: *Dixi et nunc et saepe alias P. C. bonum et salutarem principem, quem vos tanta et tam libera potestate instruxistis, senatui servire debere et universis civibus saepe, et plerumque etiam singulis; neque id dixisse me paenitet, et bonos et aequos et faventes vos habui dominos et adhuc habeo.*

Quin etiam speciem libertatis quandam induxit, conserva- 30
tis senatui ac magistratibus et maiestate pristina et potestate. Neque tam parvum quicquam neque tam magnum publici privatique negotii fuit, de quo non ad patres conscriptos referretur: de vectigalibus ac monopoliis, de extruendis reficiendisve operibus, etiam de legendo vel exauctorando milite ac legionum et auxiliorum descriptione, denique quibus imperium prorogari aut extraordinaria bella mandari, quid et qua forma regum litteris rescribi placeret. Praefectum alae, de vi et rapinis reum, causam in senatu dicere coegit. Numquam curiam nisi solus intravit; lectica quondam introlatus aeger, comites a se removit. Quaedam adversus sententiam suam 31

decerni, ne questus quidem est. Negante eo destinatos magistratus abesse oportere, ut praesentes honori adquiescerent, praetor designatus liberam legationem impetravit. Iterum censente, ut Trebianis legatam in opus novi theatri pecuniam ad munitionem viae transferre concederetur, optinere non potuit quin rata voluntas legatoris esset. Cum senatus consultum per discessionem forte fieret, transeuntem eum in alteram partem, in qua pauciores erant, secutus est nemo.

Cetera quoque nonnisi per magistratus et iure ordinario agebantur, tanta consulum auctoritate ut legati ex Africa adierint eos querentes, trahi se a Caesare ad quem missi forent. Nec mirum, cum palam esset, ipsum quoque eisdem
32 et assurgere et decedere via. Corripuit consulares exercitibus praepositos, quod non de rebus gestis senatui scriberent, quodque de tribuendis quibusdam militaribus donis ad se referrent, quasi non omnium tribuendorum ipsi ius haberent. Praetorem conlaudavit, quod honore inito consuetudinem antiquam retulisset de maioribus suis pro contione memorandi. Quorundam illustrium exequias usque ad rogum frequentavit.

Parem moderationem minoribus quoque et personis et rebus exhibuit. Cum Rhodiorum magistratus, quod litteras publicas sine subscriptione ad se dederant, evocasset, ne verbo quidem insectatus ac tantum modo iussos subscribere remisit. Diogenes grammaticus, disputare sabbatis Rhodi solitus, venientem eum, ut se extra ordinem audiret, non admiserat ac per servolum suum in septimum diem distulerat; hunc Romae, salutandi sui causa pro foribus adstantem, nihil amplius quam ut post septimum annum rediret admonuit. Praesidibus onerandas tributo provincias suadentibus rescripsit, *boni pastoris esse tondere pecus, non deglubere.*

33 Paulatim principem exeruit, praestititque etsi varium diu, commodiorem tamen saepius et ad utilitates publicas proniorem. Ac primo eatenus interveniebat, ne quid perperam fieret. Itaque et constitutiones senatus quasdam rescidit, et magistratibus pro tribunali cognoscentibus plerumque se offerebat consiliarium assidebatque iuxtim vel exadversum in parte

primori; et si quem reorum elabi gratia rumor esset, subitus aderat iudicesque aut e plano aut e quaesitoris tribunali legum et religionis et noxae, de qua cognoscerent, admonebat; atque etiam, si qua in publicis moribus desidia aut mala consuetudine labarent, corrigenda suscepit. Ludorum ac mune- 34
rum impensas corripuit, mercedibus scenicorum recisis paribusque gladiatorum ad certum numerum redactis. Corinthiorum vasorum pretia in immensum exarsisse tresque mullos triginta milibus nummum venisse graviter conquestus, adhibendum supellectili modum censuit annonamque macelli senatus arbitratu quot annis temperandam, dato aedilibus negotio popinas ganeasque usque eo inhibendi, ut ne opera quidem pistoria proponi venalia sinerent. Et ut parsimoniam publicam exemplo quoque iuvaret, sollemnibus ipse caenis pridiana saepe ac semesa obsonia apposuit dimidiatumque aprum, affirmans, *omnia eadem habere*, *quae totum.*

Cotidiana oscula edicto prohibuit, item strenarum commercium ne ultra Kal. Ian. exerceretur. Consuerat quadriplam strenam, et de manu, reddere; sed offensus interpellari se toto mense ab iis qui potestatem sui die festo non habuissent, ultra non tulit. Matronas prostratae pudicitiae, quibus 35
accusator publicus deesset, ut propinqui more maiorum de communi sententia coercerent auctor fuit. Eq. R. iuris iurandi gratiam fecit, uxorem in stupro generi compertam dimitteret, quam se numquam repudiaturum ante iuraverat. Feminae famosae, ut ad evitandas legum poenas iure ac dignitate matronali exolverentur, lenocinium profiteri coeperant, et ex iuventute utriusque ordinis profligatissimus quisque, quo minus in opera scaenae harenaeque edenda senatus consulto teneretur, famosi iudicii notam sponte subibant; eos easque omnes, ne quod refugium in tali fraude cuiquam esset, exilio adfecit. Senatori latum clavum ademit, cum cognosset, sub Kal. Iul. demigrasse in hortos, quo vilius post diem aedes in urbe conduceret. Alium et quaestura removit, quod uxorem pridie sortitionem ductam postridie repudiasset. Ex- 36
ternas caerimonias, Aegyptios Iudaicosque ritus compescuit, coactis qui superstitione ea tenebantur religiosas vestes cum instrumento omni comburere. Iudaeorum iuventutem per spe-

ciem sacramenti in provincias gravioris caeli distribuit, reliquos gentis eiusdem vel similia sectantes urbe summovit, sub poena perpetuae servitutis nisi obtemperassent. Expulit et mathematicos, sed deprecantibus ac se artem desituros promittentibus veniam dedit.

37 In primis tuendae pacis a grassaturis ac latrociniis seditionumque licentia curam habuit. Stationes militum per Italiam solito frequentiores disposuit. Romae castra constituit, quibus praetorianae cohortes, vagae ante id tempus et per hospitia dispersae, continerentur.

Populares tumultus et ortos gravissime coercuit et ne orerentur sedulo cavit. Caede in theatro per discordiam admissa, capita factionum et histriones, propter quos dissidebatur, relegavit, nec ut revocaret umquam ullis populi precibus potuit evinci. Cum Pollentina plebs funus cuiusdam primipilaris non prius ex foro misisset, quam extorta pecunia per vim heredibus ad gladiatorium munus, cohortem ab urbe et aliam a Cotti regno, dissimulata itineris causa, detectis repente armis concinentibusque signis per diversas portas in oppidum immisit, ac partem maiorem plebei ac decurionum in perpetua vincula coiecit. Abolevit et ius moremque asylorum, quae usquam erant. Cyzicenis in cives R. violentius quaedam ausis publice libertatem ademit, quam Mithridatico bello meruerant.

Hostiles motus, nulla postea expeditione suscepta, per legatos compescuit, ne per eos quidem nisi cunctanter et necessario. Reges infestos suspectosque comminationibus magis et querellis quam vi repressit; quosdam per blanditias atque promissa extractos ad se non remisit, ut Marobodum Germanum, Rhascypolim Thracem, Archelaum Cappadocem, cuius etiam regnum in formam provinciae redegit.

38 Biennio continuo post adeptum imperium pedem porta non extulit; sequenti tempore praeterquam in propinqua oppida et, cum longissime, Antio tenus nusquam afuit, idque perraro et paucos dies; quamvis provincias quoque et exercitus revisurum se saepe pronuntiasset et prope quot annis profectionem praepararet, vehiculis comprehensis, commeatibus per municipia et colonias dispositis, ad extremum vota

pro itu et reditu suo suscipi passus, ut vulgo iam per iocum
Callippides vocaretur (quem cursitare ac ne cubiti quidem
mensuram progredi proverbio Graeco notatum est). Sed or- 39
batus utroque filio, quorum Germanicus in Syria, Drusus
Romae obierat, secessum Campaniae petit; constanti et opi-
nione et sermone paene omnium quasi neque rediturus um-
quam et cito mortem etiam obiturus. Quod paulo minus
utrumque evenit; nam neque Romam amplius rediit, et paucos
post dies iuxta Tarracinam in praetorio, cui Speluncae no-
men est, incaenante eo complura et ingentia saxa fortuito
superne delapsa sunt, multisque convivarum et ministrorum
elisis, praeter spem evasit.

Peragrata Campania, cum Capuae Capitolium, Nolae 40
templum Augusti, quam causam profectionis praetenderat,
dedicasset, Capreas se contulit, praecipue delectatus insula,
quod uno parvoque litore adiretur, septa undique praeruptis
immensae altitudinis rupibus et profundo mari. Statimque
revocante assidua obtestatione populo propter cladem, qua
apud Fidenas supra viginti hominum milia gladiatorio munere
amphitheatri ruina perierant, transiit in continentem pote-
statemque omnibus adeundi sui fecit: tanto magis, quod urbe
egrediens ne qui se interpellaret edixerat ac toto itinere ad-
euntis submoverat.

Regressus in insulam, rei p. quidem curam usque adeo 41
abiecit, ut postea non decurias equitum umquam supplerit,
non tribunos militum praefectosque, non provinciarum prae-
sides ullos mutaverit, Hispaniam et Syriam per aliquot annos
sine consularibus legatis habuerit, Armeniam a Parthis occu-
pari, Moesiam a Dacis Sarmatisque, Gallias a Germanis vastari
neglexerit: magno dedecore imperii nec minore discrimine.
Ceterum secreti licentiam nanctus et quasi civitatis oculis 42
remotus, cuncta simul vitia male diu dissimulata tandem pro-
fudit: de quibus singillatim ab exordio referam. In castris
tiro etiam tum propter nimiam vini aviditatem pro Tiberio
Biberius, pro Claudio Caldius, pro Nerone Mero voca-
batur. Postea princeps in ipsa publicorum morum correctione
cum Pomponio Flacco et L. Pisone noctem continuumque bi-
duum epulando potandoque consumpsit, quorum alteri Syriam

provinciam, alteri praefecturam urbis confestim detulit, codicillis quoque iucundissimos et omnium horarum amicos professus. Sestio Gallo, libidinoso ac prodigo seni, olim ab Augusto ignominia notato et a se ante paucos dies apud senatum increpito, caenam ea lege condixit, ne quid ex consuetudine immutaret aut demeret, utque nudis puellis ministrantibus caenaretur. Ignotissimum quaesturae candidatum nobilissimis anteposuit ob epotam in convivio, propinante se, vini amphoram. Asellio Sabino sestertia ducenta donavit pro dialogo, in quo boleti et ficedulae et ostreae et turdi certamen induxerat. Novum denique officium instituit a voluptati-
43 bus, praeposito equite R. T. Caesonio Prisco. Secessu vero Capreensi etiam sellaria excogitavit, sedem arcanarum libidinum, in quam undique conquisiti, puellarum et exoletorum greges monstrosique concubitus repertores, quos spintrias appellabat, triplici serie conexi, in vicem incestarent coram ipso, ut aspectu deficientis libidines excitaret. Cubicula plurifariam disposita tabellis ac sigillis lascivissimarum picturarum et figurarum adornavit librisque Elephantidis instruxit, ne cui in opera edenda exemplar imperatae schemae deesset. In silvis quoque ac nemoribus passim Venerios locos commentus est, prostantisque per antra et cavas rupes ex utriusque sexus pube Paniscorum et Nympharum habitu, quae palam iam et vulgo, nomine insulae abutentes, C a p r i n e u m dictitabant.

44 Maiore adhuc ac turpiore infamia flagravit, vix ut referri audirive, nedum credi fas sit, quasi pueros primae teneritudinis, quos pisciculos vocabat, institueret, ut natanti sibi inter femina versarentur ac luderent, lingua morsuque sensim adpetentes; atque etiam quasi infantes firmiores, necdum tamen lacte depulsos, inguini ceu papillae admoveret; pronior sane ad id genus libidinis et natura et aetate. Quare Parrasi quoque tabulam, in qua Meleagro Atalanta ore morigeratur, legatam sibi sub conditione, ut si argumento offenderetur decies pro ea sestertium acciperet, non modo praetulit, sed et in cubiculo dedicavit. Fertur etiam in sacrificando quondam captus facie ministri acerram praeferentis nequisse abstinere, quin paene vixdum re divina peracta ibidem statim

seductum constupraret, simulque fratrem eius tibicinem; atque utrique mox, quod mutuo flagitium exprobrarant, crura fregisse. Feminarum quoque, et quidem illustrium, capitibus 45 quanto opere solitus sit inludere, evidentissime apparuit Malloniae cuiusdam exitu, quam perductam nec quicquam amplius pati constantissime recusantem delatoribus obiecit, ac ne ream quidem interpellare desiit, ecquid paeniteret; donec ea relicto iudicio domum se abripuit ferroque transegit, obscaenitate oris hirsuto atque olido seni clare exprobrata. Unde mora in Atellanico exhodio, proximis ludis adsensu maximo excepta, percrebruit, *hircum vetulum Capreis naturam ligurrire.*

46 Pecuniae parcus ac tenax, comites peregrinationum expeditionumque numquam salario, cibariis tantum sustentavit, una modo liberalitate ex indulgentia vitrici prosecutus, cum tribus classibus factis pro dignitate cuiusque, primae sescenta sestertia, secundae quadringenta distribuit, ducenta tertiae, quam non amicorum, sed gratorum appellabat.

47 Princeps neque opera ulla magnifica fecit (nam et quae sola susceperat, Augusti templum restitutionemque Pompeiani theatri, imperfecta post tot annos reliquit) neque spectacula omnino edidit; et iis, quae ab aliquo ederentur, rarissime interfuit, ne quid exposceretur, utique postquam comoedum Actium coactus est manumittere. Paucorum senatorum inopia sustentata, ne pluribus opem ferret, negavit se aliis subventurum, nisi senatui iustas necessitatium causas probassent. Quo pacto plerosque modestia et pudore deterruit, in quibus Hortalum, Quinti Hortensi oratoris nepotem, qui permodica re familiari auctore Augusto quattuor liberos tulerat.

48 Publice munificentiam bis omnino exhibuit, proposito milies sestertio gratuito in trienni tempus, et rursus quibusdam dominis insularum, quae in monte Caelio deflagrarant, pretio restituto. Quorum alterum magna difficultate nummaria, populo auxilium flagitante, coactus est facere, cum per senatus consultum sanxisset, ut foeneratores duas patrimonii partes in solo collocarent, debitores totidem aeris alieni statim solverent, nec res expediretur; alterum ad mitigandam

temporum atrocitatem. Quod tamen beneficium tanti aestimavit, ut montem Caelium appellatione mutata vocari Augustum iusserit. Militi post duplicata ex Augusti testamento legata nihil umquam largitus est, praeterquam singula milia denariorum praetorianis, quod Seiano se non accommodassent, et quaedam munera Syriacis legionibus, quod solae nullam Seiani imaginem inter signa coluissent. Atque etiam missiones veteranorum rarissimas fecit, ex senio mortem, ex morte compendium captans. Ne provincias quidem liberalitate ulla sublevavit, excepta Asia, disiectis terrae motu civitatibus.

49 Procedente mox tempore etiam ad rapinas convertit animum. Sat constat, CN. Lentulum augurem, cui census maximus fuerit, metu et angore ad fastidium vitae ab eo actum et ut ne quo nisi ipso herede moreretur; condemnatam et generosissimam feminam Lepidam, in gratiam Quirini consularis praedivitis et orbi, qui dimissam eam e matrimonio post vicensimum annum veneni olim in se comparati arguebat; praeterea Galliarum et Hispaniarum Syriaeque et Graeciae principes confiscatos ob tam leve ac tam inpudens calumniarum genus, ut quibusdam non aliud sit obiectum, quam quod partem rei familiaris in pecunia haberent; plurimis etiam civitatibus et privatis veteres immunitates et ius metallorum ac vectigalium adempta; sed et Vononem regem Parthorum, qui pulsus a suis quasi in fidem P. R. cum ingenti gaza Antiochiam se receperat, spoliatum perfidia et occisum.

50 Odium adversus necessitudines in Druso primum fratre detexit (prodita eius epistola, qua secum de cogendo ad restituendam libertatem Augusto agebat) deinde et in reliquis. Iuliae uxori tantum afuit ut relegatae, quod minimum est, offici aut humanitatis aliquid impertiret, ut ex constitutione patris uno oppido clausam domo quoque egredi et commercio hominum frui vetuerit; sed et peculio concesso a patre praebitisque annuis fraudavit, per speciem publici iuris, quod nihil de his Augustus testamento cavisset. Matrem Liviam gravatus velut partes sibi aequas potentiae vindicantem, et congressum eius assiduum vitavit et longiores secretioresque sermones, ne consiliis, quibus tamen interdum et egere et

uti solebat, regi videretur. Tulit etiam perindigne actum in senatu, ut titulis suis quasi Augusti, ita et Liviae filius adiceretur. Quare non parentem patriae appellari, non ullum insignem honorem recipere publice passus est; sed et frequenter admonuit, maioribus nec feminae convenientibus negotiis abstineret, praecipue ut animadvertit, incendio iuxta aedem Vestae et ipsam intervenisse populumque et milites, quo enixius opem ferrent, adhortatam, sicut sub marito solita esset. Dehinc ad simultatem usque processit hac, ut ferunt, 51
de causa. Instanti saepius, ut civitate donatum in decurias adlegeret, negavit alia se conditione adlecturum, quam si pateretur ascribi albo, *extortum id sibi a matre.* At illa commota veteres quosdam ad se Augusti codicillos de acerbitate et intolerantia morum eius e sacrario protulit atque recitavit. Hos et custoditos tam diu et exprobratos tam infeste adeo graviter tulit, ut quidam putent, inter causas secessus hanc ei vel praecipuam fuisse. Toto quidem triennio, quo vivente matre afuit, semel omnino eam nec amplius quam uno die paucissimis vidit horis; ac mox neque aegrae adesse curavit defunctamque et, dum adventus sui spem facit, complurium dierum mora corrupto demum et tabido corpore funeratam prohibuit consecrari, quasi id ipsa mandasset. Testamentum quoque eius pro irrito habuit, omnisque amicitias et familiaritates, etiam quibus ea funeris sui curam moriens demandaverat, intra breve tempus afflixit, uno ex iis, equestris ordinis viro, et in antliam condemnato.

Filiorum neque naturalem Drusum neque adoptivum Ger- 52
manicum patria caritate dilexit, alterius vitiis infensus. Nam Drusus fluxioris remissiorisque vitae erat. Itaque ne mortuo quidem perinde adfectus est, sed tantum non statim a funere ad negotiorum consuetudinem rediit, iustitio longiore inhibito. Quin et Iliensium legatis paulo serius consolantibus, quasi obliterata iam doloris memoria, irridens *se quoque* respondit *vicem eorum dolere*, *quod egregium civem Hectorem amisissent.* Germanico usque adeo obtrectavit, ut et praeclara facta eius pro supervacuis elevarit et gloriosissimas victorias ceu damnosas rei p. increparet. Quod vero Alexandream propter immensam et repentinam famem

inconsulto se adisset, questus est in senatu. Etiam causa mortis fuisse ei per CN. Pisonem legatum Syriae creditur, quem mox huius criminis reum putant quidam mandata prolaturum, nisi ea secreto ostentant *** quae multifariam inscriptum et per noctes creberrime adclamatum est: *Redde Germanicum!* Quam suspicionem confirmavit ipse postea, coniuge etiam ac liberis Germanici crudelem in modum afflictis.

53 Nurum Agrippinam, post mariti mortem liberius quiddam questam, manu apprehendit Graecoque versu *Si non dominaris*, inquit, *filiola*, *iniuriam te accipere existimas?* nec ullo mox sermone dignatus est. Quondam vero inter caenam porrecta a se poma gustare non ausam etiam vocare desiit, simulans veneni se crimine accersi; cum praestructum utrumque consulto esset, ut et ipse temptandi gratia offerret et illa quasi certissimum exitium caveret. Novissime calumniatus modo ad statuam Augusti modo ad exercitus confugere velle, Pandatariam relegavit, convitiantique oculum per centurionem verberibus excussit. Rursus mori inedia destinanti, per vim ore diducto, infulciri cibum iussit. Sed et perseverantem atque ita absumptam criminosissime insectatus est, cum diem quoque natalem eius inter nefastos referendum suasisset. Imputavit etiam, quod non laqueo strangulatam in Gemonias abiecerit: proque tali clementia interponi decretum passus est, quo sibi gratiae agerentur et Capitolino Iovi donum ex auro sacraretur.

54 Cum ex Germanico tres nepotes, Neronem et Drusum et Gaium, ex Druso unum Tiberium haberet, destitutus morte liberorum maximos natu de Germanici filiis, Neronem et Drusum, patribus conscriptis commendavit diemque utriusque tirocinii congiario plebei dato celebravit. Sed ut comperit, ineunte anno pro eorum quoque salute publice vota suscepta, egit cum senatu, *non debere talia praemia tribui nisi expertis et aetate provectis:* atque ex eo, patefacta interiore animi sui nota, omnium criminationibus obnoxios reddidit, variaque fraude inductos, ut et concitarentur ad convitia et concitati proderentur, accusavit per litteras amarissime congestis etiam probris, et iudicatos hostis fame necavit: Nero-

nem in insula Pontia, Drusum in ima parte Palatii. Putant Neronem ad voluntariam mortem coactum, cum ei carnifex quasi ex senatus auctoritate missus laqueos et uncos ostentaret, Druso autem adeo alimenta subducta ut tomentum e culcita temptaverit mandere, amborum sic reliquias dispersas ut vix quandoque colligi possent.

55 Super veteres amicos ac familiares viginti sibi e numero principum civitatis depoposcerat, velut consiliarios in negotiis publicis. Horum vix duos anne tres incolumis praestitit, ceteros alium alia de causa perculit, inter quos cum plurimorum clade Aelium Seianum; quem ad summam potentiam non tam benivolentia provexerat, quam ut esset cuius ministerio ac fraudibus liberos Germanici circumveniret, nepotemque suum ex Druso filio naturalem ad successionem imperii confirmaret.

56 Nihilo lenior in convictores Graeculos, quibus vel maxime adquiescebat. Xenonem quendam exquisitius sermocinantem cum interrogasset, quaenam illa tam molesta dialectos esset, et ille respondisset Doridem, relegavit Cinariam, existimans exprobratum sibi veterem secessum, quod Dorice Rhodii loquantur. Item cum soleret ex lectione cotidiana quaestiones super caenam proponere et comperisset Seleucum grammaticum a ministris suis perquirere, quos quoque tempore tractaret auctores, atque ita praeparatum venire, primum a contubernio removit, deinde etiam ad mortem compulit.

57 Saeva ac lenta natura ne in puero quidem latuit: quam Theodorus Gadareus rhetoricae praeceptor et perspexisse primus sagaciter et assimilasse aptissime visus est, subinde in obiurgando appellans eum *πηλὸν αἵματι πεφυραμένον* [id est lutum a sanguine maceratum.] Sed aliquanto magis in principe eluxit, etiam inter initia cum adhuc favorem hominum moderationis simulatione captaret. Scurram, qui praetereunte funere clare mortuo mandarat, ut nuntiaret Augusto, *nondum reddi legata quae plebei reliquisset*, adtractum ad se recipere debitum ducique ad supplicium imperavit, et patri suo verum referre. Nec multo post in senatu Pompeio cuidam equiti R. quiddam perneganti, dum vincula minatur,

affirmavit fore, *ut ex Pompeio Pompeianus fieret*, acerba cavillatione simul hominis nomen incessens veterumque partium fortunam.
58 Sub idem tempus, consulente praetore an iudicia maiestatis cogi iuberet, exercendas esse leges respondit et atrocissime exercuit. Statuae quidam Augusti caput demserat, ut alterius imponeret; acta res in senatu et, quia ambigebatur, per tormenta quaesita est. Damnato reo paulatim genus calumniae eo processit, ut haec quoque capitalia essent: circa Augusti simulacrum servum cecidisse, vestimenta mutasse, nummo vel anulo effigiem impressam latrinae aut lupanari intulisse, dictum ullum factumve eius existimatione aliqua laesisse. Perit denique et is, qui honorem in colonia sua eodem die decerni sibi passus est, quo decreti et Augusto olim erant.

59 Multa praeterea specie gravitatis ac morum corrigendorum, sed et magis naturae optemperans, ita saeve et atrociter factitavit, ut nonnulli versiculis quoque et praesentia exprobrarent et futura denuntiarent mala:

Asper et immitis, breviter vis omnia dicam?
Dispeream, si te mater amare potest.

Non es eques; quare? Non sunt tibi milia centum:
Omnia si quaeras, et Rhodus exilium est.

Aurea mutasti Saturni saecula, Caesar:
Incolumi nam te ferrea semper erunt.

Fastidit vinum, quia iam sitit iste cruorem:
Tam bibit hunc avide, quam bibit ante merum.

Aspice Felicem (sibi, non tibi) Romule, Sullam,
Et Marium, si vis, aspice, sed reducem,
Nec non Antoni civilia bella moventis
Non semel infectas aspice caede manus,
Et dic: Roma perit, regnavit sanguine multo,
Ad regnum quisquis venit ab exilio.

Quae primo, quasi ab impatientibus remediorum ac non tam ex animi sententia quam bile et stomacho fingerentur, vole-

bat accipi, dicebatque identidem: *Oderint, dum probent!* Dein vera plane certaque esse ipse fecit fidem.

In paucis diebus quam Capreas attigit piscatori, qui sibi 60
secretum agenti grandem mullum inopinanter obtulerat, perfricari eodem pisce faciem iussit, territus, quod is a tergo insulae per aspera et devia erepsisset ad se; gratulanti autem inter poenam, quod non et lucustam, quam praegrandem ceperat, obtulisset, lucusta quoque lacerari os imperavit. Militem praetorianum ob subreptum e viridiario pavonem capite puniit. In quodam itinere lectica, qua vehebatur, vepribus impedita, exploratorem viae, primarum cohortium centurionem, stratum humi paene ad necem verberavit. Mox in 61
omne genus crudelitatis erupit, numquam deficiente materia, cum primo matris, deinde nepotum et nurus, postremo Seiani familiares atque etiam notos persequeretur; post cuius interitum vel saevissimus extitit. Quo maxime apparuit, non tam ipsum ab Seiano concitari solitum, quam Seianum quaerenti occasiones sumministrasse; etsi commentario, quem de vita sua summatim breviterque composuit, ausus est scribere, *Seianum se punisse, quod comperisset furere adversus liberos Germanici filii sui:* quorum ipse alterum suspecto iam, alterum oppresso demum Seiano interemit.

Singillatim crudeliter facta eius exequi longum est: genera, velut exemplaria saevitiae, enumerare sat erit. Nullus a poena hominum cessavit dies, ne religiosus quidem ac sacer; animadversum in quosdam ineunte anno novo. Accusati damnatique multi cum libertis atque etiam liberis suis. Interdictum ne capite damnatos propinqui lugerent. Decreta accusatoribus praecipua praemia, nonnumquam et testibus. Nemini delatorum fides abrogata. Omne crimen pro capitali receptum, etiam paucorum simpliciumque verborum. Obiectum est poetae, quod in tragoedia Agamemnonem probris lacessisset; obiectum et historico, quod Brutum Cassiumque ultimos Romanorum dixisset; animadversum statim in auctores scriptaque abolita, quamvis probarentur ante aliquot annos, etiam Augusto audiente recitata. Quibusdam custodiae traditis non modo studendi solatium ademptum, sed etiam sermonis et conloqui usus. Citati ad causam dicendam par-

tim se domi vulneraverunt certi damnationis et ad vexationem ignominiamque vitandam, partim in media curia venenum hauserunt; et tamen conligatis vulneribus ac semianimes palpitantesque adhuc in carcerem rapti. Nemo punitorum non in Gemonias abiectus uncoque tractus, viginti uno die abiecti tractique, inter eos feminae et pueri. Immaturae puellae, quia more tradito nefas esset virgines strangulari, vitiatae prius a carnifice, dein strangulatae. Mori volentibus vis adhibita vivendi. Nam mortem adeo leve supplicium putabat, ut cum audisset unum e reis, Carnulum nomine, anticipasse eam, exclamaverit: *Carnulus me evasit.* Et in recognoscendis custodiis precanti cuidam poenae maturitatem respondit: *Nondum tecum in gratiam redii.* Annalibus suis vir consularis inseruit, frequenti quondam convivio, cui et ipse affuerit, interrogatum eum subito et clare a quodam nano astante mensae inter copreas, cur Paconius maiestatis reus tam diu viveret, statim quidem petulantiam linguae obiurgasse, ceterum post paucos dies scripsisse senatui ut de poena Paconi quam primum statueret.

62 Auxit intenditque saevitiam, exacerbatus indicio de morte filii sui Drusi. Quem cum morbo et intemperantia perisse existimaret, ut tandem veneno interemptum fraude Livillae uxoris atque Seiani cognovit, neque tormentis neque supplicio cuiusquam pepercit, soli huic cognitioni adeo per totos dies deditus et intentus, ut Rhodiensem hospitem, quem familiaribus litteris Romam evocarat, advenisse sibi nuntiatum, torqueri sine mora iusserit, quasi aliquis ex necessariis quaestioni adesset, deinde errore detecto, et occidi, ne vulgaret iniuriam. Carnificinae eius ostenditur locus Capreis, unde damnatos post longa et exquisita tormenta praecipitari coram se in mare iubebat, excipiente classiariorum manu et contis atque remis elidente cadavera, ne cui residui spiritus quicquam inesset. Excogitaverat autem inter genera cruciatus etiam, ut larga meri potione per fallaciam oneratos, repente veretris deligatis, fidicularum simul urinaeque tormento distenderet. Quod nisi eum et mors praevenisset et Thrasyllus consulto, ut aiunt, differre quaedam spe longioris vitae compulisset, plures aliquanto necaturus ac ne reliquis quidem

nepotibus parsurus creditur, cum et Gaium suspectum haberet, et Tiberium ut ex adulterio conceptum aspernaretur. Nec abhorret a vero; namque identidem *felicem Priamum vocabat, quod superstes omnium suorum extitisset.*

Quam inter haec non modo invisus ac detestabilis, sed 63
praetrepidus quoque atque etiam contumeliis obnoxius vixerit, multa indicia sunt. Haruspices secreto ac sine testibus consuli vetuit. Vicina vero urbi oracula etiam dissicere conatus est, sed maiestate Praenestinarum sortium territus destitit, cum obsignatas devectasque Romam non repperisset in arca nisi relata rursus ad templum. Unum et alterum consulares, oblatis provinciis non ausus a se dimittere, usque eo detinuit, donec successores post aliquot annos praesentibus daret; cum interim manente officii titulo etiam delegaret plurima assidue, quae illi per legatos et adiutores suos exequenda curarent. Nurum ac nepotes numquam aliter post damnatio- 64
nem quam catenatos obsutaque lectica loco movit, prohibitis per militem obviis ac viatoribus respicere usquam vel consistere.

Seianum res novas molientem, quamvis iam et natalem 65
eius publice celebrari et imagines aureas coli passim videret, vix tandem et astu magis ac dolo quam principali auctoritate subvertit. Nam primo, ut a se per speciem honoris dimitteret, collegam sibi adsumpsit in quinto consulatu, quem longo intervallo absens ob id ipsum susceperat. Deinde spe affinitatis ac tribuniciae potestatis deceptum inopinantem criminatus est pudenda miserandaque oratione, cum inter alia patres conscriptos precaretur, mitterent alterum e consulibus, qui se senem et solum in conspectum eorum cum aliquo militari praesidio perduceret. Sic quoque diffidens tumultumque metuens, Drusum nepotem, quem vinculis adhuc Romae continebat, solvi, si res posceret, ducemque constitui praeceperat. Aptatis etiam navibus ad quascumque legiones meditabatur fugam, speculabundus ex altissima rupe identidem signa, quae, ne nuntii morarentur, tolli procul, ut quidque factum foret, mandaverat. Verum et oppressa coniuratione Seiani nihilo securior aut constantior, per novem proximos menses non egressus est villa, quae vocatur Iovis.

66 Urebant insuper anxiam mentem varia undique convitia, nullo non damnatorum omne probri genus coram vel per libellos in orchestra positos ingerente. Quibus quidem diversissime adficiebatur, modo ut prae pudore ignota et celata cuncta cuperet, nonnumquam eadem contemneret et proferret ultro atque vulgaret. Quin et Artabani Parthorum regis laceratus est litteris, parricidia et caedes et ignaviam et luxuriam obicientis, monentisque ut voluntaria morte maximo iustissi-
67 moque civium odio quam primum satis faceret. Postremo semet ipse pertaesus, tali epistulae principio tantum non summam malorum suorum professus est:

Quid scribam vobis P. C. aut quo modo scribam, aut quid omnino non scribam hoc tempore, dii me deaeque peius perdant quam cotidie perire sentio, si scio.

Existimant quidam praescisse haec eum peritia futurorum ac multo ante, quanta se quandoque acerbitas et infamia maneret, prospexisse; ideoque, ut imperium inierit, et patris patriae appellationem et ne in acta sua iuraretur obstinatis sime recusasse, ne mox maiore dedecore impar tantis honoribus inveniretur. Quod sane ex oratione eius, quam de utraque re habuit, colligi potest; vel cum ait, *similem se semper sui futurum nec umquam mutaturum mores suos, quam diu sanae mentis fuisset; sed exempli causa cavendum esse, ne se senatus in acta cuiusquam obligaret, qui aliquo casu mutari posset.* Et rursus

Si quando autem, inquit, *de moribus meis devotoque vobis animo dubitaveritis, (quod prius quam eveniat, opto ut me supremus dies huic mutatae vestrae de me opinioni eripiat) nihil honoris adiciet mihi patria appellatio, vobis autem exprobrabit aut temeritatem delati mihi eius cognominis aut inconstantiam contrarii de me iudicii.*

68 Corpore fuit amplo atque robusto, statura quae iustam excederet; latus ab humeris et pectore, ceteris quoque membris usque ad imos pedes aequalis et congruens; sinistra manu agiliore ac validiore, articulis ita firmis, ut recens et integrum malum digito terebraret, caput pueri vel etiam adulescentis talitro vulneraret. Colore erat candido, capillo

pone occipitium summissiore ut cervicem etiam obtegeret, quod gentile in illo videbatur; facie honesta, in qua tamen crebri et subiti tumores, cum praegrandibus oculis et qui, quod mirum esset, noctu etiam et in tenebris viderent, sed ad breve et cum primum a somno patuissent; deinde rursum hebescebant. Incedebat cervice rigida et obstipa, adducto fere vultu, plerumque tacitus, nullo aut rarissimo etiam cum proximis sermone eoque tardissimo, nec sine molli quadam digitorum gesticulatione. Quae omnia ingrata atque arrogantiae plena et animadvertit Augustus in eo et excusare temptavit saepe apud senatum ac populum, professus naturae vitia esse, non animi. Valitudine prosperrima usus est, tempore quidem principatus paene toto prope inlaesa, quamvis a tricesimo aetatis anno arbitratu eam suo rexerit sine adiumento consiliove medicorum.

Circa deos ac religiones neglegentior, quippe addictus 69
mathematicae plenusque persuasionis, cuncta fato agi. Tonitrua tamen praeter modum expavescebat et turbatiore caelo numquam non coronam lauream capite gestavit, quod fulmine afflari negetur id genus frondis.

Artes liberales utriusque generis studiosissime coluit. 70
In oratione Latina secutus est Corvinum Messalam, quem senem adulescens observarat. Sed adfectatione et morositate nimia obscurabat stilum, ut aliquanto ex tempore quam a cura praestantior haberetur. Composuit et carmen lyricum, cuius est titulus *Conquestio de morte L. Caesaris*. Fecit et Graeca poemata imitatus Euphorionem et Rhianum et Parthenium, quibus poetis admodum delectatus, scripta omnium et imagines publicis bibliothecis inter veteres et praecipuos auctores dedicavit, et ob hoc plerique eruditorum certatim ad eum multa de his ediderunt. Maxime tamen curavit notitiam historiae fabularis usque ad ineptias atque derisum; nam et grammaticos, quod genus hominum praecipue, ut diximus, appetebat, eius modi fere quaestionibus experiebatur, *quae mater Hecubae*, *quod Achilli nomen inter virgines fuisset*, *quid Sirenes cantare sint solitae?* Et quo primum die post excessum Augusti curiam intravit, quasi pietati simul ac religioni satis facturus, Minois

exemplo, ture quidem ac vino verum sine tibicine supplicavit,
71 ut ille olim in morte filii. Sermone Graeco quamquam alioqui promptus et facilis, non tamen usque quaque usus est, abstinuitque maxime in senatu; adeo quidem, ut monopolium nominaturus veniam prius postularet, quod sibi verbo peregrino utendum esset; atque etiam cum in quodam decreto patrum ἔμβλημα recitaretur, commutandam censuit vocem, et pro peregrina nostratem requirendam aut si non reperiretur, vel pluribus et per ambitum verborum rem enuntiandam. Militem quoque, Graece testimonium interrogatum, nisi Latine respondere vetuit.

72 Bis omnino toto secessus tempore Romam redire conatus (semel triremi usque ad proximos naumachiae hortos subvectus, disposita statione per ripas Tiberis, quae obviam prodeuntis submoveret, iterum Appia usque ad septimum lapidem) sed prospectis modo nec aditis urbis moenibus rediit; primo incertum qua de causa, postea ostento territus. Erat ei in oblectamentis serpens draco, quem ex consuetudine manu sua cibaturus cum consumptum a formicis invenisset, monitus est ut vim multitudinis caveret. Rediens ergo propere Campaniam, Asturae in languorem incidit, quo paulum levatus Circeios pertendit. Ac ne quam suspicionem infirmitatis daret, castrensibus ludis non tantum interfuit, sed etiam missum in harenam aprum iaculis desuper petit; statimque latere convulso et, ut exaestuarat, afflatus aura in graviorem recidit morbum. Sustentavit tamen aliquandiu, quamvis Misenum usque devectus nihil ex ordine cotidiano praetermitteret, ne convivia quidem aut ceteras voluptates, partim intemperantia partim dissimulatione. Nam Chariclen medicum, quod commeatu afuturus e convivio egrediens manum sibi osculandi causa apprehendisset, existimans temptatas ab eo venas, remanere ac recumbere hortatus est, caenamque protraxit. Nec abstinuit consuetudine quin tunc quoque instans in medio triclinio, astante lictore, singulos valere di-
73 centis appellaret. Interim cum in actis senatus legisset, dimissos ac ne auditos quidem quosdam reos, de quibus strictim et nihil aliud quam nominatos ab indice scripserat, pro contempto se habitum fremens repetere Capreas quoquo

modo destinavit, non temere quicquam nisi ex tuto ausurus. Sed tempestatibus et ingravescente vi morbi retentus, paulo post obiit in villa Lucullana, octavo et septuagesimo aetatis anno, tertio et vicesimo imperii, XVII. Kl. Ap. CN. Acerronio Proculo C. Pontio Nigrino conss.

Sunt qui putent, venenum ei a Gaio datum lentum atque tabificum; alii, in remissione fortuitae febris cibum desideranti negatum; nonnulli, pulvinum iniectum, cum extractum sibi deficienti anulum mox resipiscens requisisset. Seneca eum scribit, intellecta defectione, exemptum anulum quasi alicui traditurum parumper tenuisse, dein rursus aptasse digito, et compressa sinistra manu iacuisse diu immobilem; subito vocatis ministris ac nemine respondente, consurrexisse, nec procul a lectulo deficientibus viribus concidisse.

74 Supremo natali suo Apollinem Temenitem et amplitudinis et artis eximiae, advectum Syracusis ut in bibliotheca templi novi poneretur, viderat per quietem affirmantem sibi, non posse se ab ipso dedicari. Et ante paucos quam obiret dies turris Phari terrae motu Capreis concidit. Ac Miseni cinis e favilla et carbonibus ad calfaciendum triclinium inlatis, extinctus iam et diu frigidus, exarsit repente prima vespera atque in multam noctem pertinaciter luxit.

75 Morte eius ita laetatus est populus, ut ad primum nuntium discurrentes pars: *Tiberium in Tiberim!* clamitarent, pars Terram matrem deosque Manes orarent, *ne mortuo sedem ullam nisi inter impios darent*, alii uncum et Gemonias cadaveri minarentur, exacerbati super memoriam pristinae crudelitatis etiam recenti atrocitate. Nam cum senatus consulto cautum esset ut poena damnatorum in decimum semper diem differretur, forte accidit ut quorundam supplicii dies is esset, quo nuntiatum de Tiberio erat. Hos implorantis hominum fidem, quia absente adhuc Gaio nemo extabat qui adiri interpellarique posset, custodes, ne quid adversus constitutum facerent, strangulaverunt abieceruntque in Gemonias. Crevit igitur invidia, quasi etiam post mortem tyranni saevitia permanente. Corpus ut moveri a Miseno coepit, conclamantibus plerisque *Atellam potius deferendum et in amphi-*

theatro semiustilandum, Romam per milites deportatum est, crematumque publico funere.

76 Testamentum duplex ante biennium fecerat, alterum sua, alterum liberti manu, sed eodem exemplo, obsignaveratque etiam humillimorum signis. Eo testamento heredes aequis partibus reliquit Gaium ex Germanico et Tiberium ex Druso nepotes, substituitque in vicem; dedit et legata plerisque, inter quos virginibus Vestalibus, sed et militibus universis plebeique Romanae viritim, atque etiam separatim vicorum magistris.

C. SUETONI TRANQUILLI
DE VITA CAESARUM
LIBER IIII.
C. CALIGULA.

Germanicus, C. Caesaris pater, Drusi et minoris Anto- 1
niae filius, a Tiberio patruo adoptatus, quaesturam quinquennio ante quam per leges liceret et post eam consulatum statim gessit, missusque ad exercitum in Germaniam, excessu Augusti nuntiato, legiones universas, imperatorem Tiberium pertinacissime recusantis et sibi summam rei p. deferentis incertum pietate an constantia maiore compescuit, atque hoste mox devicto triumphavit. Consul deinde iterum creatus ac prius quam honorem iniret ad componendum Orientis statum expulsus, cum Armeniae regem devicisset, Cappadociam in provinciae formam redegisset, annum agens aetatis quartum et tricensimum diuturno morbo Antiochiae obiit, non sine veneni suspicione. Nam praeter livores, qui toto corpore erant, et spumas, quae per os fluebant, cremati quoque cor inter ossa incorruptum repertum est: cuius ea natura existima-
tur, ut tinctum veneno igne confici nequeat. Obiit autem, ut 2
opinio fuit, fraude Tiberi, ministerio et opera CN. Pisonis, qui sub idem tempus Syriae praepositus, nec dissimulans offendendum sibi aut patrem aut filium, quasi plane ita necesse esset, etiam aegrum Germanicum gravissimis verborum ac rerum acerbitatibus nullo adhibito modo adfecit; propter quae, ut Romam rediit, paene discerptus a populo, a senatu
capitis damnatus est. Omnes Germanico corporis animique 3
virtutes, et quantas nemini cuiquam, contigisse satis constat: formam et fortitudinem egregiam, ingenium in utroque elo-

quentiae doctrinaeque genere praecellens, benivolentiam singularem, conciliandaeque hominum gratiae ac promerendi amoris mirum et efficax studium. Formae minus congruebat gracilitas crurum, sed ea quoque paulatim repleta assidua equi vectatione post cibum. Hostem comminus saepe percussit. Oravit causas etiam triumphalis; atque inter cetera studiorum monimenta reliquit et comoedias Graecas. Domi forisque civilis, libera ac foederata oppida sine lictoribus adibat. Sicubi clarorum virorum sepulcra cognosceret, inferias Manibus dabat. Caesorum clade Variana veteres ac dispersas reliquias uno tumulo humaturus, colligere sua manu et comportare primus adgressus est. Obtrectatoribus etiam, qualescumque et quantacumque de causa nanctus esset, lenis adeo et innoxius, ut Pisoni decreta sua rescindenti, clientelas divexanti non prius suscensere in animum induxerit, quam veneficiis quoque et devotionibus impugnari se comperisset; ac ne tunc quidem ultra progressus, quam ut amicitiam ei more maiorum renuntiaret mandaretque domesticis ultionem,
4 si quid sibi accideret. Quarum virtutum fructum uberrimum tulit, sic probatus et dilectus a suis, ut Augustus, (omitto enim necessitudines reliquas) diu cunctatus an sibi successorem destinaret, adoptandum Tiberio dederit; sic vulgo favorabilis, ut plurimi tradant, quotiens aliquo adveniret vel sicunde discederet, prae turba occurrentium prosequentiumve nonnumquam eum discrimen vitae adisse, e Germania vero post compressam seditionem revertenti praetorianas cohortes universas prodisse obviam, quamvis pronuntiatum esset ut duae tantum modo exirent, populi autem Romani sexum, aetatem, ordinem omnem usque ad vicesimum lapidem effu-
5 disse se. Tamen longe maiora et firmiora de eo iudicia in morte ac post mortem extiterunt. Quo defunctus est die, lapidata sunt templa, subversae deum arae, Lares a quibusdam familiares in publicum abiecti, partus coniugum expositi. Quin et barbaros ferunt, quibus intestinum quibusque adversus nos bellum esset, velut in domestico communique maerore, consensisse ad indutias; regulos quosdam barbam posuisse et uxorum capita rasisse ad indicium maximi luctus; regum etiam regem et exercitatione venandi et convictu me-

gistanum abstinuisse, quod apud Parthos iustiti instar est.
Romae quidem, cum ad primam famam valitudinis attonita et 6
maesta civitas sequentis nuntios opperiretur, et repente iam vesperi incertis auctoribus convaluisse tandem precrebruisset, passim cum luminibus et victimis in Capitolium concursum est ac paene revolsae templi fores, ne quid gestientis vota reddere moraretur, expergefactus e somno Tiberius gratulantium vocibus atque undique concinentium:

Salva Roma, salva patria, salvus est Germanicus.

Et ut demum fato functum palam factum est, non solatiis ullis, non edictis inhiberi luctus publicus potuit, duravitque etiam per festos Decembris mensis dies. Auxit gloriam desideriumque defuncti et atrocitas insequentium temporum, cunctis nec temere opinantibus reverentia eius ac metu repressam Tiberi saevitiam, quae mox eruperit. Habuit in 7
matrimonio Agrippinam, M. Agrippae et Iuliae filiam, et ex ea novem liberos tulit: quorum duo infantes adhuc rapti, unus iam puerascens insigni festivitate, cuius effigiem habitu Cupidinis in aede Capitolinae Veneris Livia dedicavit, Augustus in cubiculo suo positam, quotiensque introiret, exosculabatur; ceteri superstites patri fuerunt, tres sexus feminini, Agrippina Drusilla Livilla, continuo triennio natae; totidem mares, Nero et Drusus et C. Caesar. Neronem et Drusum senatus Tiberio criminante hostes iudicavit.

C. Caesar natus est pridie Kl. Sept. patre suo et C. Fon- 8
teio Capitone coss. Ubi natus sit, incertum diversitas tradentium facit. CN. Lentulus Gaetulicus Tiburi genitum scribit, Plinius Secundus in Treveris, vico Ambitarvio supra Confluentes; addit etiam pro argumento, aras ibi ostendi inscriptas: ob Agrippinae puerperium. Versiculi imperante mox eo divulgati apud hibernas legiones procreatum indicant:

In castris natus, patriis nutritus in armis,
Iam designati principis omen erat.

Ego in actis Anti editum invenio. Gaetulicum refellit Plinius quasi mentitum per adulationem, ut ad laudes iuvenis gloriosique principis aliquid etiam ex urbe Herculi sacra sumeret, abusumque audentius mendacio, quod ante annum fere

natus Germanico filius Tiburi fuerat, appellatus et ipse C. Caesar; de cuius amabili pueritia immaturoque obitu supra diximus. Plinium arguit ratio temporum. Nam qui res Augusti memoriae mandarunt, Germanicum exacto consulatu in Galliam missum consentiunt, iam nato Gaio. Nec Plini opinionem inscriptio arae quicquam adiuverit, cum Agrippina bis in ea regione filias enixa sit, et qualiscumque partus sine ullo sexus discrimine puerperium vocetur, quod antiqui etiam puellas pueras, sicut et pueros puellos dictitarent. Extat et Augusti epistula, ante paucos quam obiret menses ad Agrippinam neptem ita scripta de Gaio hoc (neque enim quisquam iam alius infans nomine pari tunc supererat:) *Puerum Gaium XV. Kl. Iun. si dii volent ut ducerent Talarius et Asillius, heri cum iis constitui. Mitto praeterea cum eo ex servis meis medicum, quem scripsi Germanico si vellet ut retineret. Valebis, mea Agrippina, et dabis operam ut valens pervenias ad Germanicum tuum.* Abunde parere arbitror, non potuisse ibi nasci Gaium, quo prope bimulus demum perductus ab urbe sit. Versiculorum quoque fidem eadem haec elevant et eo facilius, quod ii sine auctore sunt. Sequenda est igitur, quae sola restat publici instrumenti auctoritas, praesertim cum Gaius Antium, omnibus semper locis atque secessibus praelatum, non aliter quam natale solum dilexerit tradaturque etiam sedem ac domicilium imperii taedio urbis transferre eo destinasse.

9 Caligulae cognomen castrensi ioco traxit, quia manipulario habitu inter milites educabatur. Apud quos quantum praeterea per hanc nutrimentorum consuetudinem amore et gratia valuerit, maxime cognitum est cum post excessum Augusti tumultuantis et in furorem usque praecipites solus haut dubie et conspectu suo flexit. Non enim prius destiterunt, quam ablegari eum ob seditionis periculum et in proximam civitatem demandari animadvertissent; tunc demum ad paenitentiam versi reprenso ac retento vehiculo, invidiam quae sibi
10 fieret deprecati sunt. Comitatus est patrem et Syriaca expeditione. Unde reversus primum in matris, deinde ea relegata in Liviae Augustae proaviae suae contubernio mansit; quam defunctam praetextatus etiam tunc pro rostris laudavit.

Transitque ad Antoniam aviam et undevicensimo aetatis anno, accitus Capreas a Tiberio, uno atque eodem die togam sumpsit barbamque posuit, sine ullo honore qualis contigerat tirocinio fratrum eius. Hic omnibus insidiis temptatus elicientium cogentiumque se ad querelas, nullam umquam occasionem dedit, perinde obliterato suorum casu ac si nihil cuiquam accidisset; quae vero ipse pateretur, incredibili dissimulatione transmittens tantique in avum et qui iuxta erant obsequii, ut non immerito sit dictum, *nec servum meliorem ullum*, *nec deteriorem dominum fuisse.* Naturam tamen saevam atque 11
probrosam ne tunc quidem inhibere poterat, quin et animadversionibus poenisque ad supplicium datorum cupidissime interesset, et ganeas atque adulteria capillamento celatus et veste longa noctibus obiret, ac scaenicas saltandi canendique artes studiosissime appeteret; facile id sane Tiberio patiente, si per has mansuefieri posset ferum eius ingenium. Quod sagacissimus senex ita prorsus perspexerat, ut aliquotiens praedicaret, exitio suo omniumque Gaium vivere et se natricem [serpentis id genus] P. R. Phaethontem orbi terrarum educare.

Non ita multo post Iuniam Claudillam M. Silani nobilis- 12
simi viri F. duxit uxorem. Deinde augur in locum fratris sui Drusi destinatus, prius quam inauguraretur ad pontificatum traductus est insigni testimonio pietatis atque indolis, cum, deserta desolataque reliquis subsidiis aula, Seiano iam tunc suspecto mox et oppresso, ad spem successionis paulatim admoveretur. Quam quo magis confirmaret, amissa Iunia ex partu, Enniam Naeviam, Macronis uxorem, qui tum praetorianis cohortibus praeerat, sollicitavit ad stuprum, pollicitus et matrimonium suum, si potitus imperio fuisset; deque ea re et iure iurando et chirographo cavit. Per hanc insinuatus Macroni, veneno Tiberium adgressus est, ut quidam opinantur, spirantique adhuc detrahi anulum et, quoniam suspicionem retinentis dabat, pulvinum iussit inici, atque etiam fauces manu sua oppressit, liberto, qui ob atrocitatem facinoris exclamaverat, confestim in crucem acto. Nec abhorret a veritate, cum sint quidam auctores, ipsum postea etsi non de perfecto, at certe de cogitato quondam parricidio professum;

gloriatum enim assidue in commemoranda sua pietate, ad ulciscendam necem matris et fratrum introisse se cum pugione cubiculum Tiberii dormientis, et misericordia correptum abiecto ferro recessisse; nec illum, quamquam sensisset, aut inquirere quicquam aut exequi ausum.

13 Sic imperium adeptus, P. R. (vel dicam hominum genus?) voti compotem fecit, exoptatissimus princeps maximae parti provincialium ac militum, quod infantem plerique cognoverant; sed et universae plebi urbanae ob memoriam Germanici patris miserationemque prope afflictae domus. Itaque ut a Miseno movit quamvis lugentis habitu et funus Tiberi prosequens, tamen inter altaria et victimas ardentisque taedas densissimo et laetissimo obviorum agmine incessit, super fausta nomina sidus et pullum et pupum et alumnum
14 appellantium; ingressoque urbem, statim consensu senatus et irrumpentis in curiam turbae, inrita Tiberii voluntate, qui testamento alterum nepotem suum praetextatum adhuc coheredem ei dederat, ius arbitriumque omnium rerum illi permissum est, tanta publica laetitia ut tribus proximis mensibus ac ne totis quidem supra centum sexaginta milia victimarum caesa tradantur.

Cum deinde paucos post dies in proximas Campaniae insulas traiecisset, vota pro reditu suscepta sunt, ne minimam quidem occasionem quoquam omittente in testificanda sollicitudine et cura de incolumitate eius. Ut vero in adversam valitudinem incidit, pernoctantibus cunctis circa Palatium, non defuerunt qui depugnaturos se armis pro salute aegri quique capita sua titulo proposito voverent. Accessit ad immensum civium amorem notabilis etiam externorum favor. Namque Artabanus Parthorum rex, odium semper contemptumque Tiberi prae se ferens, amicitiam huius ultro petiit venitque ad colloquium legati consularis, et transgressus Euphraten aquilas et signa Romana Caesarumque imagines adoravit.

15 Incendebat et ipse studia hominum omni genere popularitatis. Tiberio cum plurimis lacrimis pro contione laudato funeratoque amplissime, confestim Pandateriam et Pontias ad transferendos matris fratrisque cineres festinavit,

tempestate turbida, quo magis pietas emineret, adiitque venerabundus ac per semet in urnas condidit; nec minore scaena Ostiam, praefixo in biremis puppe vexillo, et inde Romam Tiberi subvectos, per splendidissimum quemque equestris ordinis medio ac frequenti die duobus ferculis Mausoleo intulit, inferiasque is annua religione publice instituit, et eo amplius matri Circenses carpentumque quo in pompa traduceretur; at in memoriam patris Septembrem mensem Germanicum appellavit. Post haec Antoniae aviae, quidquid umquam Livia Augusta honorum cepisset, uno senatus consulto congessit; patruum Claudium, equitem R. ad id tempus, collegam sibi in consulatu assumpsit; fratrem Tiberium die virilis togae adoptavit appellavitque principem iuventutis; de sororibus auctor fuit, ut omnibus sacramentis adiceretur: *neque me liberosque meos cariores habebo quam Gaium habeo et sorores eius;* item relationibus consulum: *quod bonum felixque sit C. Caesari sororibusque eius.*

Pari popularitate damnatos relegatosque restituit; criminum, si quae residua ex priore tempore manebant, omnium gratiam fecit; commentarios ad matris fratrumque suorum causas pertinentis, ne cui postmodum delatori aut testi maneret ullus metus, convectos in forum, et ante clare obtestatus deos neque legisse neque attigisse quicquam, concremavit; libellum de salute sua oblatum non recepit, contendens, *nihil sibi admissum cur cuiquam invisus esset*, negavitque se delatoribus aures habere. 16 Psinthrias monstrosarum libidinum, aegre ne profundo mergeret exoratus, urbe submovit. Titi Labieni, Cordi Cremuti, Cassi Severi scripta, senatus consultis abolita, requiri et esse in manibus lectitarique permisit, *quando maxime sua interesset ut facta quaeque posteris tradantur.* Rationes imperii, ab Augusto proponi solitas set a Tiberio intermissas, publicavit. Magistratibus liberam iuris dictionem et sine sui appellatione concessit. Equites R. severe curioseque, nec sine moderatione, recognovit, palam adempto equo quibus aut probri aliquid aut ignominiae inesset, eorum qui minore culpa tenerentur nominibus modo in recitatione praeteritis.

Ut levior labor iudicantibus foret, ad quattuor prioris quintam decuriam addidit. Temptavit et comitiorum more revocato suffragia populo reddere. Legata ex testamento Tiberi quamquam abolito, sed et Iuliae Augustae, quod Tiberius suppresserat, cum fide ac sine calumnia repraesentata persolvit. Ducentesimam auctionum Italiae remisit; multis incendiorum damna supplevit; ac si quibus regna restituit, adiecit et fructum omnem vectigaliorum et reditum medii temporis, ut Antiocho Commageno sestertium milies confiscatum. Quoque magis nullius non boni exempli fautor videretur, mulieri libertinae octoginta donavit, quod excruciata gravissimis tormentis de scelere patroni reticuisset. Quas ob res inter reliquos honores decretus est ei clipeus aureus, quem quot annis certo die collegia sacerdotum in Capitolium ferrent, senatu prosequente, nobilibusque pueris ac puellis carmine modulato laudes virtutum eius canentibus. Decretum autem ut dies, quo cepisset imperium, Parilia vocaretur, velut argumentum rursus conditae urbis.

17 Consulatus quattuor gessit, primum ex Kl. Iul. per duos menses, secundum ex Kl. Ian. per xxx. dies, tertium usque in Idus Ian., quartum usque septimum Idus easdem. Ex omnibus duos novissimos coniunxit. Tertium autem Luguduni iniit solus, non ut quidam opinantur superbia neglegentiave, sed quod defunctum sub Kalendarum diem collegam rescisse absens non potuerat. Congiarium populo bis dedit trecenos sestertios, totiens abundantissimum epulum senatui equestrique ordini, etiam coniugibus ac liberis utrorumque; posteriore epulo forensia insuper viris, feminis ac pueris fascias purpurae ac conchylii distribuit. Et ut laetitiam publicam in perpetuum quoque augeret, adiecit diem Saturnalibus appellavitque Iuvenalem.

18 Munera gladiatoria, partim in amphitheatro Tauri partim in Septis, aliquot edidit, quibus inseruit catervas Afrorum Campanorumque pugilum ex utraque regione electissimorum. Neque spectaculis semper ipse praesedit, sed interdum aut magistratibus aut amicis praesidendi munus iniunxit. Scaenicos ludos et assidue et varii generis ac multifariam fecit, quondam et nocturnos, accensis tota urbe luminibus.

Sparsit et missilia variarum rerum, et panaria cum obsonio viritim divisit; qua epulatione equiti R. contra se hilarius avidiusque vescenti partes suas misit, sed et senatori ob eandem causam codicillos, quibus praetorem eum extra ordinem designabat. Edidit et circenses plurimos a mane ad vesperam, interiecta modo Africanarum venatione modo Troiae decursione, et quosdam praecipuos, minio et chrysocolla constrato circo, nec ullis nisi ex senatorio ordine aurigantibus. Commisit et subitos, cum e Gelotiana apparatum circi prospicientem pauci ex proximis Maenianis postulassent.

19 Novum praeterea atque inauditum genus spectaculi excogitavit. Nam Baiarum medium intervallum ad Puteolanas moles, trium milium et sescentorum fere passuum spatium, ponte coniunxit, contractis undique onerariis navibus et ordine duplici ad anchoras conlocatis, superiectoque aggere terreno ac directo in Appiae viae formam. Per hunc pontem ultro citro commeavit biduo continenti, primo die falerato equo insignisque quercea corona et caetra et gladio aureaque clamide, postridie quadrigario habitu curriculoque biiugi famosorum equorum, prae se ferens Dareum puerum ex Parthorum obsidibus, comitante praetorianorum agmine et in essedis cohorte amicorum. Scio plerosque existimasse, talem a Gaio pontem excogitatum aemulatione Xerxis, qui non sine admiratione aliquanto angustiorem Hellespontum contabulaverit; alios, ut Germaniam et Britanniam, quibus imminebat, alicuius inmensi operis fama territaret. Sed avum meum narrantem puer audiebam, causam operis ab interioribus aulicis proditam quod Thrasylus mathematicus anxio de successore Tiberio et in verum nepotem proniori affirmasset, *non magis Gaium imperaturum quam per Baianum sinum equis discursurum.*

20 Edidit et peregre spectacula, in Sicilia Syracusis asticos ludos, et in Gallia Luguduni miscellos; sed hic certamen quoque Graecae Latinaeque facundiae, quo certamine ferunt victoribus praemia victos contulisse, eorundem et laudes componere coactos; eos autem, qui maxime displicuissent, scripta sua spongea linguave delere iussos, nisi ferulis obiurgari aut flumine proximo mergi maluissent.

21 Opera sub Tiberio semiperfecta, templum Augusti theatrumque Pompei, absolvit. Inchoavit autem aquae ductum regione Tiburti et amphitheatrum iuxta Saepta, quorum operum a successore eius Claudio alterum peractum, omissum alterum est. Syracusis conlapsa vetustate moenia deorumque aedes refectae. Destinaverat et Sami Polycratis regiam restituere, Mileti Didymeum peragere, in iugo Alpium urbem condere, sed ante omnia Isthmum in Achaia perfodere, miseratque iam ad dimetiendum opus primipila-
22 rem. Hactenus quasi de principe; reliqua ut de monstro narranda sunt.

Compluribus cognominibus adsumptis (nam et *pius* et *castrorum filius* et *pater exercituum* et *optimus maximus Caesar* vocabatur) cum audiret forte reges, qui officii causa in urbem advenerant, concertantis apud se super caenam de nobilitate generis, exclamavit: *Εἷς κοίρανος ἔστω, εἷς βασιλεύς!* nec multum afuit quin statim diadema sumeret speciemque principatus in regni formam converteret. Verum admonitus, et principum et regum se excessisse fastigium, divinam ex eo maiestatem asserere sibi coepit; datoque negotio ut simulacra numinum religione et arte praeclara, inter quae Olympi Iovis, apportarentur e Graecia, quibus capite dempto suum imponeret, partem Palatii ad forum usque promovit, atque aede Castoris et Pollucis in vestibulum transfigurata, consistens saepe inter fratres deos, medium adorandum se adeuntibus exhibebat; et quidam eum *Latiarem Iovem* consalutarunt. Templum etiam numini suo proprium et sacerdotes et excogitatissimas hostias instituit. In templo simulacrum stabat aureum iconicum, amiciebaturque cotidie veste, quali ipse uteretur. Magisteria sacerdotii ditissimus quisque et ambitione et licitatione maxima vicibus comparabant. Hostiae erant phoenicopteri, pavones, tetraones, numidicae, meleagrides, phasianae, quae generatim per singulos dies immolarentur. Et noctibus quidem plenam fulgentemque lunam invitabat assidue in amplexus atque concubitum, interdiu vero cum Capitolino Iove secreto fabulabatur, modo insusurrans ac praebens in vicem aurem, modo clarius nec

sine iurgiis. Nam vox comminantis audita est: Ἢ μ' ἀνάειρ', ἢ ἐγὼ σέ· donec exoratus, ut referebat, et in contubernium ultro invitatus, super templum Divi Augusti ponte transmisso, Palatium Capitoliumque coniunxit. Mox, quo propior esset, in area Capitolina novae domus fundamenta iecit.

23 Agrippae se nepotem neque credi neque dici ob ignobilitatem eius volebat, suscensebatque, si qui vel oratione vel carmine imaginibus eum Caesarum insererent. Praedicabat autem matrem suam ex incesto, quod Augustus cum Iulia filia admisisset, procreatam; ac non contentus hac Augusti insectatione, Actiacas Siculasque victorias, ut funestas P. R. et calamitosas, vetuit sollemnibus feriis celebrari. Liviam Augustam proaviam, Ulixem stolatum identidem appellans, etiam ignobilitatis quadam ad senatum epistula arguere ausus est, quasi materno avo decurione Fundano ortam; cum publicis monumentis certum sit, Aufidium Lurconem Romae honoribus functum. Aviae Antoniae secretum petenti denegavit, nisi ut interveniret Macro praefectus, ac per istius modi indignitates et taedia causa extitit mortis, dato tamen, ut quidam putant, et veneno; nec defunctae ullum honorem habuit, prospexitque e triclinio ardentem rogum. Fratrem Tiberium inopinantem, repente immisso tribuno militum, interemit; Silanum item socerum ad necem secandasque novacula fauces compulit: causatus in utroque, quod hic ingressum se turbatius mare non esset secutus ac spe occupandi urbem, si quid sibi per tempestates accideret, remansisset; ille antidotum oboluisset, quasi ad praecavenda venena sua sumptum; cum et Silanus inpatientiam nauseae vitasset et molestiam navigandi, et Tiberius propter assiduam et ingravescentem tussim medicamento usus esset. Nam Claudium patruum nonnisi in ludibrium reservavit.

24 Cum omnibus sororibus suis consuetudinem stupri fecit, plenoque convivio singulas infra se vicissim conlocabat, uxore supra cubante. Ex iis Drusillam vitiasse virginem praetextatus adhuc creditur atque etiam in concubitu eius quondam deprehensus ab Antonia avia, apud quam simul

educabantur; mox Lucio Cassio Longino consulari conlocatam abduxit et in modum iustae uxoris propalam habuit; heredem quoque bonorum atque imperii aeger instituit. Eadem defuncta, iustitium indixit, in quo risisse lavisse caenasse cum parentibus aut coniuge liberisve capital fuit. Ac maeroris impatiens, cum repente noctu profugisset ab urbe transcucurrissetque Campaniam, Syracusas petit, rursusque inde propere rediit, barba capilloque promisso; nec umquam postea quantiscumque de rebus, ne pro contione quidem populi aut apud milites, nisi per numen Drusillae deieravit. Reliquas sorores nec cupiditate tanta nec dignatione dilexit, ut quas saepe exoletis suis prostraverit; quo facilius eas in causa Aemili Lepidi condemnavit quasi adulteras et insidiarum adversus se conscias ei. Nec solum chirographa omnium, requisita fraude ac stupro, divulgavit, sed et tres gladios in necem suam praeparatos Marti Ultori, addito elogio, consecravit.

25 Matrimonia contraxerit turpius an dimiserit an tenuerit, non est facile discernere. Liviam Orestillam C. Pisoni nubentem, cum ad officium et ipse venisset, ad se deduci imperavit, intraque paucos dies repudiatam biennio post relegavit, quod repetisse usum prioris mariti tempore medio videbatur. Alii tradunt, adhibitum caenae nuptiali, mandasse ad Pisonem contra accumbentem: *Noli uxorem meam premere!* statimque e convivio abduxisse secum ac proximo die edixisse, *matrimonium sibi repertum exemplo Romuli et Augusti.* Lolliam Paulinam, C. Memmio consulari exercitus regenti nuptam, facta mentione aviae eius ut quondam pulcherrimae, subito ex provincia evocavit ac perductam a marito coniunxit sibi, brevique missam fecit, interdicto cuiusquam in perpetuum coitu. Caesoniam neque facie insigni neque aetate integra matremque iam ex alio viro trium filiarum, sed luxuriae ac lasciviae perditae, et ardentius et constantius amavit, ut saepe clamide peltaque et galea ornatam ac iuxta adequitantem militibus ostenderit, amicis vero etiam nudam; uxorio nomine * dignatus est quam enixam, uno atque eodem die professus et maritum se eius et patrem infantis ex ea natae. Infantem autem, Iuliam

Drusillam appellatam, per omnium dearum templa circumferens, Minervae gremio imposuit alendamque et instituendam commendavit. Nec ullo firmiore indicio sui seminis esse credebat quam feritatis, quae illi quoque tanta iam tunc erat, ut infestis digitis ora et oculos simul ludentium infantium incesseret. Leve ac frigidum sit his addere, quo 26
propinquos amicosque pacto tractaverit, Ptolemaeum regis Iubae filium, consobrinum suum, (erat enim et is M. Antonii ex Selene filia nepos) et in primis ipsum Macronem, ipsam Enniam, adiutores imperii: quibus omnibus pro necessitudinis iure proque meritorum gratia cruenta mors persoluta est.

Nihilo reverentior leniorve erga senatum, quosdam summis honoribus functos ad essedum sibi currere togatos per aliquot passuum milia, et caenanti modo ad pluteum modo ad pedes stare succinctos linteo passus est; alios cum clam interemisset, citare nihilo minus ut vivos perseveravit, paucos post dies voluntaria morte perisse mentitus. Consulibus oblitis de natali suo edicere abrogavit magistratum, fuitque per triduum sine summa potestate res p. Quaestorem suum in coniuratione nominatum flagellavit, veste detracta subiectaque militum pedibus, quo firme verberaturi insisterent.

Simili superbia violentiaque ceteros tractavit ordines. Inquietatus fremitu gratuita in circo loca de media nocte occupantium, omnis fustibus abegit; elisi per eum tumultum viginti amplius equites R. totidem matronae, super innumeram turbam ceteram. Scaenicis ludis, inter plebem et equitem causam discordiarum serens, decimas maturius dabat, ut equestria ab infimo quoque occuparentur. Gladiatorio munere, reductis interdum flagrantissimo sole velis, emitti quemquam vetabat remotoque ordinario apparatu, tabidis feris vilissimos senioque confectos gladiatores, * quoque paegniaris patres familiarum notos sed insignis debilitate aliqua corporis obiciebat. Ac nonnumquam, horreis praeclusis, populo famem indixit.

Saevitiam ingenii per haec maxime ostendit. Cum ad 27
saginam ferarum muneri praeparatarum carius pecudes compararentur, ex noxiis laniandos adnotavit et custodiarum

seriem recognoscens, nullius inspecto elogio, stans tantum
modo intra porticum mediam, *a calvo ad calvum* duci
imperavit. Votum exegit ab eo, qui pro salute sua gladia-
toriam operam promiserat, spectavitque ferro dimicantem,
nec dimisit nisi victorem et post multas preces. Alterum,
qui se periturum ea de causa voverat, cunctantem pueris
tradidit; verbenatum infulatumque votum reposcentes per
vicos agerent, quoad praecipitaretur ex aggere. Multos
honesti ordinis, deformatos prius stigmatum notis, ad me-
talla et munitiones viarum aut ad bestias condemnavit, aut
bestiarum more quadripedes cavea coercuit, aut medios
serra dissecuit; nec omnes gravibus ex causis, verum male
de munere suo opinatos, vel quod numquam per genium
suum deierassent. Parentes supplicio filiorum interesse co-
gebat; quorum uni valitudinem excusanti lecticam misit,
alium a spectaculo poenae epulis statim adhibuit atque omni
comitate ad hilaritatem et iocos provocavit. Curatorem mu-
nerum ac venationum, per continuos dies in conspectu suo
catenis verberatum, non prius occidit quam offensus putre-
facti cerebri odore. Atellanae poetam ob ambigui ioci ver-
siculum media amphitheatri harena igni cremavit. Equitem
R. obiectum feris, cum se innocentem proclamasset, re-
28 duxit, abscisaque lingua rursus induxit. Revocatum quen-
dam a vetere exilio sciscitatus, quidnam ibi facere con-
suesset, respondente eo per adulationem: *Deos semper*
oravi ut, *quod evenit*, *periret Tiberius*, *et tu imperares*,
opinans sibi quoque exules suos mortem imprecari, misit
circum insulas, qui universos contrucidarent. Cum discerpi
senatorem concupisset, subornavit, qui ingredientem cu-
riam repente hostem publicum appellantes invaderent, gra-
phisque confossum lacerandum ceteris traderent; nec ante
satiatus est quam membra et artus et viscera hominis tracta
29 per vicos atque ante se congesta vidisset. Immanissima
facta augebat atrocitate verborum. Nihil magis in natura
sua laudare se ac probare dicebat quam, ut ipsius verbo
utar, *ἀδιατρεψίαν* [hoc est inverecundiam]. Monenti An-
toniae aviae tamquam parum esset non oboedire: *Memento*
ait *omnia mihi et in omnis licere!* Trucidaturus fratrem,

quem metu venenorum praemuniri medicamentis suspicabatur: *Antidotum* inquit *adversus Caesarem?* Relegatis sororibus *non solum insulas habere se*, *sed etiam gladios* minabatur. Praetorium virum ex secessu Anticyrae, quam valitudinis causa petierat, propagari sibi commeatum saepius desiderantem cum mandasset interimi, adiecit, *necessariam esse sanguinis missionem*, *cui tam diu non prodesset elleborum.* Decimo quoque die numerum puniendorum ex custodia subscribens, *rationem se purgare* dicebat. Gallis Graecisque aliquot uno tempore condemnatis, gloriabatur, *Gallograeciam se subegisse.* Non temere in quem- 30
quam nisi crebris et minutis ictibus animadverti passus est, perpetuo notoque iam praecepto: *Ita feri ut se mori sentiat!* Punito per errorem nominis alio quam quem destinaverat, ipsum quoque paria meruisse dixit. Tragicum illud subinde iactabat:

Oderint, dum metuant!

Saepe in cunctos pariter senatores, ut Seiani clientis, ut matris ac fratrum suorum delatores, invectus est, prolatis libellis, quos crematos simulaverat, defensaque Tiberi saevitia quasi necessaria, cum tot criminantibus credendum esset. Equestrem ordinem ut scaenae harenaeque devotum assidue proscidit. Infensus turbae faventi adversus studium suum, exclamavit: *Utinam P. R. unam cervicem haberet!* Cumque Tetrinius latro postularetur, *et qui postularent*, *Tetrinios esse* ait. Retiari tunicati quinque numero gregatim dimicantes sine certamine ullo totidem secutoribus succubuerant; cum occidi iuberentur, unus resumpta fuscina omnes victores interemit: hanc ut crudelissimam caedem et deflevit edicto et eos, qui spectare sustinuissent, execratus est. Queri etiam palam de conditione temporum suorum 31
solebat, quod nullis calamitatibus publicis insignirentur; Augusti principatum clade Variana, Tiberi ruina spectaculorum apud Fidenas memorabilem factum, suo oblivionem imminere prosperitate rerum; atque identidem exercituum caedes, famem, pestilentiam, incendia, hiatum aliquem terrae optabat.

Animum quoque remittenti ludoque et epulis dedito ea- 32

dem factorum dictorumque saevitia aderat. Saepe in conspectu prandentis vel comissantis seriae quaestiones per tormenta habebantur, miles decollandi artifex quibuscumque e custodia capita amputabat. Puteolis dedicatione pontis, quem excogitatum ab eo significavimus, cum multos e litore invitasset ad se, repente omnis praecipitavit, quosdam gubernacula apprehendentes contis remisque detrusit in mare. Romae publico epulo servum ob detractam lectis argenteam laminam carnifici confestim tradidit, ut manibus abscisis atque ante pectus e collo pendentibus, praecedente titulo qui causam poenae indicaret, per coetus epulantium circumduceretur. Murmillonem e ludo, rudibus secum battuentem et sponte prostratum, confodit ferrea sica ac more victorum cum palma discucurrit. Admota altaribus victima, succinctus poparum habitu elato alte malleo cultrarium mactavit. Lautiore convivio effusus subito in cachinnos, consulibus, qui iuxta cubabant, quidnam rideret blande quaerentibus *Quid*, inquit, *nisi uno meo nutu iugulari utrumque*
33 *vestrum statim posse?* Inter varios iocos, cum assistens simulacro Iovis Apellen tragoedum consuluisset uter illi maior videretur, cunctantem flagellis discidit, conlaudans subinde vocem deprecantis quasi etiam in gemitu praedulcem. Quotiens uxoris vel amiculae collum exoscularetur, addebat: *Tam bona cervix simul ac iussero demetur.* Quin et subinde iactabat, *exquisiturum se vel fidiculis de Caesonia sua, cur eam tanto opere diligeret.*

34 Nec minore livore ac malignitate quam superbia saevitiaque paene adversus omnis aevi hominum genus grassatus est. Statuas virorum inlustrium, ab Augusto ex Capitolina area propter angustias in campum Martium conlatas, ita subvertit atque disiecit ut restitui salvis titulis non potuerint, vetuitque posthac viventium cuiquam usquam statuam aut imaginem nisi consulto et auctore se poni. Cogitavit etiam de Homeri carminibus abolendis, *cur enim sibi non licere*, dicens, *quod Platoni licuisset, qui eum e civitate quam constituebat eiecerit?* Sed et Virgilii ac Titi Livi scripta et imagines paulum afuit quin ex omnibus bibliothecis amoveret, quorum alterum ut nullius ingenii minimaeque doctri-

nae, alterum ut verbosum in historia neglegentemque carpebat. De iuris quoque consultis, quasi scientiae eorum omnem usum aboliturus, saepe iactavit, *se mehercule effecturum ne quid respondere possint praeter eum.* Ve- 35
tera familiarum insignia nobilissimo cuique ademit, Torquato torquem, Cincinnato crinem, CN. Pompeio stirpis antiquae Magni cognomen. Ptolemaeum, de quo retuli, et arcessitum e regno et exceptum honorifice, non alia de causa repente percussit, quam quod, edente se munus, ingressum spectacula convertisse hominum oculos fulgore purpureae abollae animadvertit. Pulchros et comatos, quotiens sibi occurrerent, occipitio raso deturpabat. Erat Esius Proculus patre primipilari, ob egregiam corporis amplitudinem et speciem Colosseros dictus; hunc spectaculis detractum repente et in harenam deductum Threci et mox hoplomacho comparavit, bisque victorem constringi sine mora iussit et pannis obsitum vicatim circumduci ac mulieribus ostendi, deinde iugulari. Nullus denique tam abiectae condicionis tamque extremae sortis fuit, cuius non commodis obtrectaret. Nemorensi regi, quod multos iam annos poteretur sacerdotio, validiorem adversarium subornavit. Cum quodam die muneris essedario Porio, ob prosperam pugnam servum suum manumittenti, studiosius plausum esset, ita proripuit se spectaculis, ut calcata lacinia togae praeceps per gradus iret, indignabundus et clamitans *dominum gentium populum ex re levissima plus honoris gladiatori tribuentem quam consecratis principibus aut praesenti sibi.*

Pudicitiae neque suae neque alienae pepercit. M. Lepi- 36
dum, Mnesterem pantomimum, quosdam obsides dilexisse fertur commercio mutui stupri. Valerius Catullus, consulari familia iuvenis, stupratum a se ac latera sibi contubernio eius defessa etiam vociferatus est. Super sororum incesta et notissimum prostitutae Pyrallidis amorem non temere ulla inlustriore femina abstinuit; quas plerumque cum maritis ad caenam vocatas praeterque pedes suos transeuntis diligenter ac lente mercantium more considerabat, etiam faciem manu adlevans, si quae pudore submitterent; quotiens

deinde libuisset egressus triclinio, cum maxime placitam sevocasset, paulo post recentibus adhuc lasciviae notis reversus vel laudabat palam vel vituperabat, singula enumerans bona malave corporis atque concubitus. Quibusdam absentium maritorum nomine repudium ipse misit, iussitque in acta ita referri.

37 Nepotatus sumptibus omnium prodigorum ingenia superavit, commentus novum balnearum usum, portentosissima genera ciborum atque caenarum, ut calidis frigidisque unguentis lavaretur, pretiosissima margarita aceto liquefacta sorberet, convivis ex auro panes et obsonia apponeret, *aut frugi hominem esse oportere* dictitans *aut Caesarem*. Quin et nummos non mediocris summae e fastigio basilicae Iuliae per aliquot dies sparsit in plebem. Fabricavit et deceris Liburnicas gemmatis puppibus, versicoloribus velis, magna thermarum et porticuum et tricliniorum laxitate magnaque etiam vitium et pomiferarum arborum varietate; quibus discumbens de die inter choros ac symphonias litora Campaniae peragraret. In extructionibus praetoriorum atque villarum, omni ratione posthabita, nihil tam efficere concupiscebat quam quod posse effici negaretur. Et iactae itaque moles infesto ac profundo mari, et excisae rupes durissimi silicis, et campi montibus aggere aequati, et complanata fossuris montium iuga, incredibili quidem celeritate, cum morae culpa capite lueretur. Ac ne singula enumerem, immensas opes, totumque illud Ti. Caesaris vicies ac septies milies sestertium non toto vertente anno absumpsit.

38 Exhaustus igitur atque egens ad rapinas convertit animum, vario et exquisitissimo calumniarum et auctionum et vectigalium genere. Negabat iure civitatem Romanam usurpare eos, quorum maiores sibi posterisque eam impetrassent, nisi si filii essent, neque enim intellegi debere posteros ultra hunc gradum; prolataque Divorum Iuli et Augusti diplomata ut vetera et obsoleta deflebat. Arguebat et perperam editos census, quibus postea quacumque de causa quicquam incrementi accessisset. Testamenta primipilarium, qui ab initio Tiberi principatus neque illum neque se heredem reliquissent, ut ingrata rescidit; item cetero-

rum ut irrita et vana, quoscumque quis diceret herede Caesare mori destinasse. Quo metu iniecto cum iam et ab ignotis inter familiares et a parentibus inter liberos palam heres nuncuparetur, derisores vocabat, quod post nuncupationem vivere perseverarent, et multis venenatas matteas misit. Cognoscebat autem de talibus causis, taxato prius modo summae ad quem conficiendum consideret, confecto demum excitabatur. Ac ne paululum quidem morae patiens, super quadraginta reos quondam ex diversis criminibus una sententia condemnavit, gloriatusque est expergefacta e somno Caesonia, *quantum egisset*, *dum ea meridiaret.*

Auctione proposita, reliquias omnium spectaculorum subiecit ac venditavit, exquirens per se pretia et usque eo extendens, ut quidam immenso coacti quaedam emere ac bonis exuti venas sibi inciderent. Nota res est, Aponio Saturnino inter subsellia dormitante, monitum a Gaio praeconem ne praetorium virum crebro capitis motu nutantem sibi praeteriret, nec licendi finem factum, quoad tredecim gladiatores sestertio nonagies ignoranti addicerentur. In 39
Gallia quoque, cum damnatarum sororum ornamenta et supellectilem et servos atque etiam libertos immensis pretiis vendidisset, invitatus lucro, quidquid instrumenti veteris aulae erat ab urbe repetiit, comprensis ad deportandum meritoriis quoque vehiculis et pistrinensibus iumentis, adeo ut et panis Romae saepe deficeret et litigatorum plerique, quod occurrere absentes ad vadimonium non possent, causa caderent. Cui instrumento distrahendo nihil non fraudis ac lenocinii adhibuit, modo avaritiae singulos increpans et quod non puderet eos locupletiores esse quam se, modo paenitentiam simulans quod principalium rerum privatis copiam faceret. Compererat provincialem locupletem ducenta sestertia numerasse vocatoribus, ut per fallaciam convivio interponeretur, nec tulerat moleste tam magno aestimari honorem caenae suae; huic postero die sedenti in auctione misit, qui nescio quid frivoli ducentis milibus traderet diceretque, caenaturum apud Caesarem vocatu ipsius.

Vectigalia nova atque inaudita primum per publicanos, 40
deinde, quia lucrum exuberabat, per centuriones tribunos-

que praetorianos exercuit, nullo rerum aut hominum genere omisso, cui non tributi aliquid imponeret. Pro edulibus, quae tota urbe venirent, certum statumque exigebatur; pro litibus ac iudiciis ubicumque conceptis quadragesima summae, de qua litigaretur, nec sine poena, si quis composuisse vel donasse negotium convinceretur; ex gerulorum diurnis quaestibus pars octava; ex capturis prostitutarum quantum quaeque uno concubitu mereret; additumque ad caput legis, ut tenerentur publico et quae meretricium quive lenocinium fecissent, nec non et matrimonia obnoxia essent.

41 Eius modi vectigalibus indictis neque propositis, cum per ignorantiam scripturae multa commissa fierent, tandem flagitante populo proposuit quidem legem, sed et minutissimis litteris et angustissimo loco, uti ne cui describere liceret. Ac ne quod non manubiarum genus experiretur, lupanar in Palatio constituit, distinctisque et instructis pro loci dignitate compluribus cellis, in quibus matronae ingenuique starent, misit circum fora et basilicas nomenculatores ad invitandos ad libidinem iuvenes senesque; praebita advenientibus pecunia fenebris, appositique qui nomina palam subnotarent, quasi adiuvantium Caesaris reditus. Ac ne ex lusu quidem aleae compendium spernens, plus mendacio atque etiam periurio lucrabatur. Et quondam proximo conlusori demandata vice sua progressus in atrium domus, cum praetereuntis duos equites R. locupletis sine mora corripi confiscarique iussisset, exultans rediit gloriansque, numquam se prosperiore alea usum.

42 Filia vero nata, paupertatem nec iam imperatoria modo sed et patria conquerens onera, conlationes in alimonium ac dotem puellae recepit. Edixit et strenas ineunte anno se recepturum stetitque in vestibulo aedium Kl. Ian. ad captandas stipes, quas plenis ante eum manibus ac sinu omnis generis turba fundebat. Novissime contrectandae pecuniae cupidine incensus, saepe super immensos aureorum acervos patentissimo diffusos loco et nudis pedibus spatiatus et toto corpore aliquandiu volutatus est.

43 Militiam resque bellicas semel attigit, neque ex destinato, sed cum ad visendum nemus flumenque Clitumni Meva-

niam processisset, admonitus de supplendo numero Batavorum, quos circa se habebat, expeditionis Germanicae impetum cepit; neque distulit, sed legionibus et auxiliis undique excitis, dilectibus ubique acerbissime actis, contracto et omnis generis commeatu quanto numquam antea, iter ingressus est confecitque modo tam festinanter et rapide, ut praetorianae cohortes contra morem signa iumentis imponere et ita subsequi cogerentur, interdum adeo segniter et delicate, ut octaphoro veheretur, atque a propinquarum urbium plebe verri sibi vias et conspergi propter pulverem exigeret.

Postquam castra attigit, ut se acrem ac severum ducem 44 ostenderet, legatos, qui auxilia serius ex diversis locis adduxerant, cum ignominia dimisit; at in exercitu recensendo, plerisque centurionum maturis iam, et nonnullis ante paucissimos quam consummaturi essent dies, primos pilos ademit, causatus senium cuiusque et imbecillitatem; ceterorum increpita cupiditate, commoda emeritae militiae ad sescentorum * milium summam recidit. Nihil autem amplius quam Adminio Cynobellini Britannorum regis filio, qui pulsus a patre cum exigua manu transfugerat, in deditionem recepto, quasi universa tradita insula, magnificas Romam litteras misit, monitis speculatoribus, ut vehiculo ad forum usque et curiam pertenderent, nec nisi in aede Martis ac frequente senatu consulibus traderent.

Mox, deficiente belli materia, paucos de custodia Ger- 45 manos traici occulique trans Rhenum iussit, ac sibi post prandium quam tumultuosissime adesse hostem nuntiari. Quo facto, proripuit se cum amicis et parte equitum praetorianorum in proximam silvam, truncatisque arboribus et in modum tropaeorum adornatis, ad lumina reversus, eorum quidem qui secuti non essent timiditatem et ignaviam corripuit, comites autem et participes victoriae novo genere ac nomine coronarum donavit, quas distinctas solis ac lunae siderumque specie exploratorias appellavit. Rursus obsides quosdam abductos e litterario ludo clamque praemissos, deserto repente convivio, cum equitatu insecutus veluti profugos ac reprehensos in catenis reduxit; in hoc quoque

mimo praeter modum intemperans. Repetita caena, renuntiantis coactum agmen sicut erant loricatos ad discumbendum adhortatus est. Monuit etiam notissimo Virgili versu, *durarent secundisque se rebus servarent.*

Atque inter haec absentem senatum populumque gravissimo obiurgavit edicto, quod *Caesare proeliante et tantis discriminibus obiecto*, *tempestiva convivia*, *circum et*
46 *theatra et amoenos secessus celebrarent.* Postremo quasi perpetraturus bellum, directa acie in litore Oceani ac ballistis machinisque dispositis, nemine gnaro aut opinante quidnam coepturus esset, repente ut conchas legerent galeasque et sinus replerent imperavit, *spolia Oceani* vocans *Capitolio Palatioque debita*, et in indicium victoriae altissimam turrem excitavit, ex qua ut Pharo noctibus ad regendos navium cursus ignes emicarent; pronuntiatoque militi donativo centenis viritim denariis, quasi omne exemplum liberalitatis supergressus *Abite*, inquit, *laeti*, *abite locupletes!*

47 Conversus hinc ad curam triumphi, praeter captivos ac transfugas barbaros Galliarum quoque procerissimum quemque et (ut ipse dicebat) ἀξιοθριάμβευτον, ac nonnullos ex principibus legit ac seposuit ad pompam, coegitque non tantum rutilare et summittere comam, sed et sermonem Germanicum addiscere et nomina barbarica ferre. Praecepit etiam triremis, quibus introierat Oceanum, magna ex parte itinere terrestri Romam devehi. Scripsit et procuratoribus, triumphum appararent quam minima summa, sed quantus numquam alius fuisset, quando in omnium hominum bona ius haberent.

48 Prius quam provincia decederet, consilium iniit nefandae atrocitatis, legiones, quae post excessum Augusti seditionem olim moverant, contrucidandi, quod et patrem suum Germanicum ducem et se infantem tunc obsedissent, vixque a tam praecipiti cogitatione revocatus, inhiberi nullo modo potuit quin decimare velle perseveraret. Vocatas itaque ad concionem inermes, atque etiam gladiis depositis, equitatu armato circumdedit. Sed cum videret suspecta re plerosque dilabi ad resumenda si qua vis fieret arma, profugit

contionem confestimque urbem petit, deflexa omni acerbitate in senatum, cui ad avertendos tantorum dedecorum rumores palam minabatur; querens inter cetera fraudatum se iusto triumpho, cum ipse paulo ante, ne quid de honoribus suis ageretur, etiam sub mortis poena denuntiasset. Aditus ergo in itinere a legatis amplissimi ordinis ut matu- 49
raret orantibus, quam maxima voce *Veniam* inquit, *veniam, et hic mecum!* capulum gladii crebro verberans, quo cinctus erat. Edixit et *reverti se, sed iis tantum qui optarent, equestri ordini et populo; nam se neque civem neque principem senatui amplius fore.* Vetuit etiam quemquam senatorum sibi occurrere, atque omisso vel dilato triumpho ovans urbem natali suo ingressus est; intraque quartum mensem periit, ingentia facinora ausus et aliquanto maiora moliens. Siquidem proposuerat Antium, deinde Alexandream commigrare, interempto prius utriusque ordinis electissimo quoque. Quod ne cui dubium videatur, in secretis eius reperti sunt duo libelli diverso titulo, alteri g l a d i u s, alteri p u g i o index erat; ambo nomina et notas continebant morti destinatorum. Inventa et arca ingens variorum venenorum plena, quibus mox a Claudio demersis infecta maria traduntur, non sine piscium exitio, quos enectos aestus in proxima litora eiecit.

Statura fuit eminenti, colore expallido, corpore enormi, 50
gracilitate maxima cervicis et crurum, oculis et temporibus concavis, fronte lata et torva, capillo raro ac circa verticem nullo, hirsutus cetera. Quare transeunte eo prospicere ex superiore parte, aut omnino quacumque de causa capram nominare, criminosum et exitiale habebatur. Vultum vero natura horridum ac tetrum etiam ex industria efferabat, componens ad speculum in omnem terrorem ac formidinem.

Valitudo ei neque corporis neque animi constitit. Puer comitiali morbo vexatus, in adulescentia ita patiens laborum erat, ut tamen nonnumquam subita defectione ingredi, stare, colligere semet ac sufferre vix posset. Mentis valitudinem et ipse senserat ac subinde de secessu deque purgando cerebro cogitavit. Creditur potionatus a Caesonia uxore

amatorio quidem medicamento, sed quod in furorem verterit. Incitabatur insomnia maxime; neque enim plus quam tribus nocturnis horis quiescebat, ac ne iis quidem placida quiete, sed pavida miris rerum imaginibus, ut qui inter ceteras pelagi quondam speciem conloquentem secum videre visus sit. Ideoque magna parte noctis vigiliae cubandique taedio nunc toro residens, nunc per longissimas porticus vagus invocare identidem atque expectare lucem consuerat.

51 Non inmerito mentis valitudini attribuerim diversissima in eodem vitia, summam confidentiam et contra nimium metum. Nam qui deos tanto opere contemneret, ad minima tonitrua et fulgura conivere, caput obvolvere, at vero maiore proripere se e strato sub lectumque condere solebat. Peregrinatione quidem Siciliensi irrisis multum locorum miraculis, repente a Messana noctu profugit Aetnaei verticis fumo ac murmure pavefactus. Adversus barbaros quoque minacissimus, cum trans Rhenum inter angustias densumque agmen iter essedo faceret, dicente quodam non mediocrem fore consternationem sicunde hostis appareat, equum ilico conscendit ac propere reversus ad pontes, ut eos calonibus et impedimentis stipatos repperit, impatiens morae per manus ac super capita hominum translatus est. Mox etiam audita rebellione Germaniae, fugam et subsidia fugae classes apparabat, uno solatio adquiescens, transmarinas certe sibi superfuturas provincias, si victores Alpium iuga, ut Cimbri, vel etiam urbem, ut Senones quondam, occuparent; unde credo percussoribus eius postea consilium natum, apud tumultuantes milites ementiendi, ipsum sibi manus intulisse nuntio malae pugnae perterritum.

52 Vestitu calciatuque et cetero habitu neque patrio neque civili, ac ne virili quidem ac denique humano semper usus est. Saepe depictas gemmatasque indutus paenulas, manuleatus et armillatus in publicum processit; aliquando sericatus et cycladatus; ac modo in crepidis vel cothurnis, modo in speculatoria caliga, nonnumquam socco muliebri; plerumque vero aurea barba, fulmen tenens aut fuscinam aut caduceum deorum insignia; atque etiam Veneris cultu conspectus est. Triumphalem quidem ornatum etiam ante ex-

peditionem assidue gestavit, interdum et Magni Alexandri thoracem repetitum e conditorio eius.

Ex disciplinis liberalibus minimum eruditioni, eloquen- 53
tiae plurimum attendit, quantumvis facundus et promptus, utique si perorandum in aliquem esset. Irato et verba et sententiae suppetebant, pronuntiatio quoque et vox, ut neque eodem loci prae ardore consisteret et exaudiretur a procul stantibus. Peroraturus, *stricturum se lucubrationis suae telum* minabatur; lenius comtiusque scribendi genus adeo contemnens, ut Senecam tum maxime placentem *commissiones meras* componere, et *harenam esse sine calce* diceret. Solebat etiam prosperis oratorum actionibus rescribere et magnorum in senatu reorum accusationes defensionesque meditari ac, prout stilus cesserat, vel onerare sententia sua quemque vel sublevare, equestri quoque ordine ad audiendum invitato per edicta.

Sed et aliorum generum artes studiosissime et diversissi- 54
mas exercuit. Threx et auriga, idem cantor atque saltator, battuebat pugnatoriis armis, aurigabat extructo plurifariam circo; canendi ac saltandi voluptate ita efferebatur, ut ne publicis quidem spectaculis temperaret quo minus et tragoedo pronuntianti concineret, et gestum histrionis quasi laudans vel corrigens palam effingeret. Nec alia de causa videtur eo die, quo periit, pervigilium indixisse quam ut initium in scenam prodeundi licentia temporis auspicaretur. Saltabat autem nonnumquam etiam noctu; et quondam tres consulares secunda vigilia in Palatium accitos multaque et extrema metuentis super pulpitum conlocavit, deinde repente magno tibiarum et scabellorum crepitu cum palla tunicaque talari prosiluit ac desaltato cantico abiit. Atque hic tam docilis ad cetera natare nesciit.

Quorum vero studio teneretur, omnibus ad insaniam fa- 55
vit. Mnesterem pantomimum etiam inter spectacula osculabatur, ac si qui saltante eo vel leviter obstreperet, detrahi iussum manu sua flagellabat. Equiti R. tumultuanti per centurionem denuntiavit, abiret sine mora Ostiam perferretque ad Ptolemaeum regem in Mauritaniam codicillos suos; quorum exemplum erat: *Ei quem istoc misi, neque boni quic-*

quam neque mali feceris! Threces quosdam Germanis corporis custodibus praeposuit. Myrmillonum armaturas recidit. Columbo victori, leviter tamen saucio, venenum in plagam addidit, quod ex eo Columbinum appellavit; (sic certe inter alia venena scriptum ab eo repertum est) prasinae factioni ita addictus et deditus, ut caenaret in stabulo assidue et maneret. Agitatori Eutycho comissatione quadam in apophoretis vicies sestertium contulit. Incitato equo, cuius causa pridie circenses, ne inquietaretur, viciniae silentium per milites indicere solebat, praeter equile marmoreum et praesepe eburneum praeterque purpurea tegumenta ac monilia e gemmis, domum etiam et familiam et supellectilem dedit, quo lautius nomine eius invitati acciperentur; consulatum quoque traditur destinasse.

56 Ita bacchantem atque grassantem non defuit plerisque animus adoriri. Sed una alteraque conspiratione detecta, aliis per inopiam occasionis cunctantibus, duo consilium communicaverunt perfeceruntque, non sine conscientia potentissimorum libertorum praefectorumque praetori; quod ipsi quoque etsi falso in quadam coniuratione quasi participes nominati, suspectos tamen se et invisos sentiebant. Nam et statim seductis magnam fecit invidiam, destricto gladio affirmans *sponte se periturum, si et illis morte dignus videretur*, nec cessavit ex eo criminari alterum alteri atque inter se omnis committere.

Cum placuisset Palatinis ludis spectaculo egressum meridie adgredi, primas sibi partes Cassius Chaerea tribunus cohortis praetoriae depoposcit, quem Gaius seniorem iam ut mollem et effeminatum denotare omni probro consuerat et modo signum petenti Priapum aut Venerem dare, modo ex aliqua causa agenti gratias osculandam manum offerre formatam commotamque in obscenum modum.

57 Futurae caedis multa prodigia extiterunt. Olympiae simulacrum Iovis, quod dissolvi transferrique Romam placuerat, tantum cachinnum repente edidit, ut machinis labefactis opifices diffugerint; supervenitque ilico quidam Cassius nomine, iussum se somnio affirmans immolare taurum Iovi. Capitolium Capuae Id. Mar. de caelo tactum est,

item Romae cella Palatini atriensis. Nec defuerunt qui coniectarent, altero ostento periculum a custodibus domino portendi, altero caedem rursus insignem, qualis eodem die facta quondam fuisset. Consulenti quoque de genitura sua Sulla mathematicus certissimam necem appropinquare affirmavit. Monuerunt et Fortunae Antiatinae, ut a Cassio caveret; qua causa ille Cassium Lònginum Asiae tum proconsulem occidendum delegaverat, immemor Chaeream Cassium nominari. Pridie quam periret somniavit, consistere se in caelo iuxta solium Iovis, impulsumque ab eo dextri pedis pollice et in terras praecipitatum. Prodigiorum loco habita sunt etiam, quae forte illo ipso die paulo prius acciderant. Sacrificans respersus est phoenicopteri sanguine; et pantomimus Mnester tragoediam saltavit, quam olim Neoptolemus tragoedus ludis, quibus rex Macedonum Philippus occisus est, egerat; et cum in Laureolo mimo, in quo actor proripiens se ruina sanguinem vomit, plures secundarum certatim experimentum artis darent, cruore scena abundavit. Parabatur et in noctem spectaculum, quo argumenta inferorum per Aegyptios et Aethiopas explicarentur. VIIII. Kl. Febr. hora fere septima, cunctatus an ad pran- 58
dium surgeret marcente adhuc stomacho pridiani cibi onere, tandem suadentibus amicis egressus est. Cum in crypta, per quam transeundum erat, pueri nobiles ex Asia ad edendas in scaena operas evocati praepararentur, ut eos inspiceret hortareturque restitit, ac nisi princeps gregis algere se diceret, redire ac repraesentare spectaculum voluit. Duplex dehinc fama est: alii tradunt adloquenti pueros a tergo Chaeream cervicem gladio caesim graviter percussisse, praemissa voce: *Hoc age!* dehinc Cornelium Sabinum, alterum e coniuratis, tribunum ex adverso traiecisse pectus; alii Sabinum, summota per conscios centuriones turba, signum more militiae petisse, et Gaio Iovem dante Chaeream exclamasse: *Accipe ratum!* respicientique maxillam ictu discidisse. Iacentem contractisque membris clamitantem *se vivere* ceteri vulneribus triginta confecerunt; nam signum erat omnium: *Repete!* Quidam etiam per obscena ferrum adegerunt. Ad primum tumultum lecticari cum asseribus in

auxilium accucurrerunt, mox Germani corporis custodes, ac nonnullos ex percussoribus, quosdam etiam senatores innoxios interemerunt.

59 Vixit annis viginti novem, imperavit triennio et decem mensibus diebusque octo. Cadaver eius clam in hortos Lamianos asportatum, et tumultuario rogo semiambustum levi caespite obrutum est, postea per sorores ab exilio reversas erutum et crematum sepultumque. Satis constat, prius quam id fieret hortorum custodes umbris inquietatos; in ea quoque domo, in qua occubuerit, nullam noctem sine aliquo terrore transactam, donec ipsa domus incendio consumpta sit. Perit una et uxor Caesonia gladio a centurione confossa, et filia parieti inlisa.

60 Conditionem temporum illorum etiam per haec aestimare quivis possit. Nam neque caede vulgata statim creditum est, fuitque suspitio, ab ipso Gaio famam caedis simulatam et emissam, ut eo pacto hominum erga se mentes deprehenderet; neque coniurati cuiquam imperium destinaverunt; et senatus in asserenda libertate adeo consensit, ut consules primo non in curiam, quia Iulia vocabatur, sed in Capitolium convocarint, quidam vero sententiae loco abolendam Caesarum memoriam ac diruenda templa censuerint. Observatum autem notatumque est in primis, Caesares omnes, quibus Gai praenomen fuerit, ferro perisse, iam inde ab eo, qui Cinnanis temporibus sit occisus.

C. SUETONI TRANQUILLI

DE VITA CAESARUM

LIBER V.

DIVUS CLAUDIUS.

Patrem Claudi Caesaris Drusum, olim Decimum mox 1
Neronem praenomine, Livia, cum Augusto gravida nupsisset, intra mensem tertium peperit, fuitque suspicio, ex vitrico per adulterii consuetudinem procreatum. Statim certe vulgatus est versus:

Τοῖς εὐτυχοῦσι καὶ τρίμηνα παιδία.

Is Drusus in quaesturae praeturaeque honore dux Raetici, deinde Germanici belli Oceanum septemtrionalem primus Romanorum ducum navigavit transque Rhenum fossas novi et immensi operis effecit, quae nunc adhuc Drusinae vocantur. Hostem etiam frequenter caesum ac penitus in intimas solitudines actum non prius destitit insequi, quam species barbarae mulieris, humana amplior, victorem tendere ultra sermone Latino prohibuisset. Quas ob res ovandi ius et triumphalia ornamenta percepit; ac post praeturam confestim inito consulatu atque expeditione repetita, supremum diem morbo obiit in aestivis castris, quae ex eo Scelerata sunt appellata. Corpus eius per municipiorum coloniarumque primores, suscipientibus obviis scribarum decuris, ad urbem devectum sepultumque est in campo Martio. Ceterum exercitus honorarium ei tumulum excitavit, circa quem deinceps stato die quot annis miles decurreret Galliarumque civitates publice supplicarent. Praeterea senatus inter alia complura marmoreum arcum cum tropaeis via Ap-

pia decrevit et Germanici cognomen ipsi posterisque eius. Fuisse autem creditur non minus gloriosi quam civilis animi; nam ex hoste super victorias opima quoque spolia captasse summoque saepius discrimine duces Germanorum tota acie insectatus; nec dissimulasse umquam pristinum se rei p. statum, quandoque posset, restituturum. Unde existimo nonnullos tradere ausos, suspectum eum Augusto revocatumque ex provincia et quia cunctaretur, interceptum veneno. Quod equidem magis ne praetermitterem rettuli, quam quia verum aut veri simile putem, cum Augustus tanto opere et vivum dilexerit, ut coheredem semper filiis instituerit, sicut quondam in senatu professus est, et defunctum ita pro concione laudaverit, ut deos precatus sit, *similes ei Caesares suos facerent*, *sibique tam honestum quandoque exitum darent quam illi dedissent.* Nec contentus elogium tumulo eius versibus a se compositis insculpsisse, etiam vitae memoriam prosa oratione composuit.

Ex Antonia minore complures quidem liberos tulit, verum tres omnino reliquit: Germanicum, Livillam, Claudium.

2 Claudius natus est Iulio Antonio, Fabio Africano conss. Kl. Aug. Luguduni, eo ipso die quo primum ara ibi Augusto dedicata est, appellatusque Tiberius Claudius Drusus. Mox fratre maiore in Iuliam familiam adoptato, Germanici cognomen assumpsit. Infans autem relictus a patre, ac per omne fere pueritiae atque adulescentiae tempus variis et tenacibus morbis conflictatus est, adeo ut animo simul et corpore hebetato, ne progressa quidem aetate ulli publico privatoque muneri habilis existimaretur. Diu atque etiam post tutelam receptam alieni arbitrii et sub paedagogo fuit; quem barbarum et olim superiumentarium ex industria sibi appositum, ut se quibuscumque de causis quam saevissime coerceret, ipse quodam libello conqueritur. Ob hanc eandem valitudinem et gladiatorio munere, quod simul cum fratre memoriae patris edebat, palliolatus novo more praesedit; et togae virilis die circa mediam noctem sine sollemni
3 officio lectica in Capitolium latus est. Disciplinis tamen liberalibus ab aetate prima non mediocrem operam dedit ac saepe experimenta cuiusque etiam publicavit. Verum ne

sic quidem quicquam dignitatis assequi aut spem de se commodiorem in posterum facere potuit.

Mater Antonia *portentum eum hominis* dictitabat, *nec absolutum a natura, sed tantum inchoatum;* ac si quem socordiae argueret, *stultiorem* aiebat *filio suo Claudio.* Avia Augusta pro despectissimo semper habuit, non affari nisi rarissime, non monere nisi acerbo et brevi scripto aut per internuntios solita. Soror Livilla cum audisset quandoque imperaturum, tam iniquam et tam indignam sortem P. R. palam et clare detestata est. Nam avunculus maior Augustus quid de eo in utramque partem opinatus sit, quo certius cognoscatur, capita ex ipsius epistulis posui.

Collocutus sum cum Tiberio, ut mandasti mea Livia, 4
quid nepoti tuo Tiberio faciendum esset ludis Martialibus. Consentit autem uterque nostrum, semel nobis esse statuendum, quod consilium in illo sequamur. Nam si est artius (ut ita dicam) holocleros, quid est quod dubitemus, quin per eosdem articulos et gradus producendus sit, per quos frater eius productus sit? Sin autem ἠλαττῶσθαι sentimus eum et βεβλάφθαι καὶ εἰς τὴν τοῦ σώματος καὶ εἰς τὴν τῆς ψυχῆς ἀρτιότητα, praebenda materia deridendi et illum et nos non est hominibus τὰ τοιαῦτα σκώπτειν καὶ μυκτηρίζειν εἰωθόσιν. Nam semper aestuabimus, si de singulis articulis temporum deliberabimus, μὴ προϋποκειμένου ἡμῖν posse arbitremur eum gerere honores, necne. In praesentia tamen quibus de rebus consulis, curare eum ludis Martialibus triclinium sacerdotum non displicet nobis, si est passurus se ab Silani filio homine sibi affini admoneri, ne quid faciat quod conspici et derideri possit. Spectare eum circenses ex pulvinari, non placet nobis; expositus enim in fronte prima spectaculorum, conspicietur. In Albanum montem ire eum, non placet nobis, aut esse Romae Latinarum diebus. Cur enim non praeficitur urbi, si potest sequi fratrem suum in montem? Habes nostras, mea Livia, sententias, quibus placet semel de tota re aliquid constitui, ne semper inter spem et metum fluctuemur. Licebit autem, si voles, Antoniae quoque nostrae

des hanc partem epistulae huius legendam. Rursus alteris litteris:

Tiberium adulescentem ego vero, dum tu aberis, cotidie invitabo ad caenam, ne solus caenet cum suo Sulpicio et Athenodoro. Qui vellem diligentius et minus μετεώρως deligeret sibi aliquem, cuius motum et habitum et incessum imitaretur. Misellus ἀτυχεῖ· nam ἐν τοῖς σπουδαίοις, ubi non aberravit eius animus, satis apparet ἡ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ εὐγένεια. Item tertiis litteris:

Tiberium nepotem tuum placere mihi declamantem potuisse, peream nisi, mea Livia, admiror. Nam qui tam ἀσαφῶς loquatur, qui possit cum declamat σαφῶς dicere quae dicenda sunt, non video.

Nec dubium est, quid post haec Augustus constituerit et reliquerit eum nullo praeter auguralis sacerdotii honore impertitum, ac ne heredem quidem nisi inter tertios ac paene extraneos e parte sexta nuncuparit, legato quoque non amplius quam octingentorum sestertiorum prosecutus.

5 Tiberius patruus petenti honores consularia ornamenta detulit; sed instantius legitimos flagitanti id solum codicillis rescripsit, *quadraginta aureos in Saturnalia et Sigillaria misisse ei.* Tunc demum abiecta spe dignitatis, ad otium concessit, modo in hortis et suburbano modo in Campaniae secessu delitescens, atque ex contubernio sordidissimorum hominum super veterem segnitiae notam ebrietatis quoque et aleae infamiam subiit.

6 Cum interim, quamquam hoc modo agenti, numquam aut officium hominum aut reverentia publice defuit. Equester ordo bis patronum eum perferendae pro se legationis elegit, semel cum deportandum Romam corpus Augusti umeris suis ab consulibus exposceret, iterum cum oppressum Seianum apud eosdem gratularetur; quin et spectaculis advenienti assurgere et lacernas deponere solebat. Senatus quoque, ut ad numerum sodalium Augustalium sorte ductorum extra ordinem adiceretur, censuit et mox ut domus ei, quam incendio amiserat, publica impensa restitueretur, dicendaeque inter consulares sententiae ius esset. Quod decretum abolitum est, excusante Tiberio imbecillitatem eius

ac damnum liberalitate sua resarturum pollicente. Qui tamen moriens et in tertiis heredibus eum ex parte tertia nuncupatum, legato etiam circa sestertii vicies prosecutus commendavit insuper exercitibus ac senatui populoque R. inter ceteras necessitudines nominatim.

Sub Gaio demum fratris filio, secundam existimationem 7 circa initia imperii omnibus lenociniis colligente, honores auspicatus consulatum gessit una per duos menses, evenitque ut primitus ingredienti cum fascibus forum praetervolans aquila dexteriore umero consideret. Sortitus est et de altero consulatu in quartum annum; praeseditque nonnumquam spectaculis in Gai vicem, adclamante populo: ***Feliciter*** partim *patruo imperatoris* partim *Germanici fratri!* Nec eo minus contumeliis obnoxius vixit. Nam et si paulo 8 serius ad praedictam caenae horam occurrisset, nonnisi aegre et circuito demum triclinio recipiebatur, et quotiens post cibum addormisceret, quod ei fere accidebat, olearum aut palmularum ossibus incessebatur, interdum ferula flagrove velut per ludum excitabatur a copreis. Solebant et manibus stertentis socci induci, ut repente expergefactus faciem sibimet confricaret.

Sed ne discriminibus quidem caruit. Primum in ipso 9 consulatu, quod Neronis et Drusi, fratrum Caesaris, statuas segnius locandas ponendasque curasset, paene honore summotus est; deinde extraneo vel etiam domesticorum aliquo deferente assidue varieque inquietatus. Cum vero detecta esset Lepidi et Gaetulici coniuratio, missus in Germaniam inter legatos ad gratulandum, etiam vitae periculum adiit, indignante ac fremente Gaio patruum potissimum ad se missum quasi ad puerum regendum, adeo ut non defuerint, qui traderent praecipitatum quoque in flumen, sicut vestitus advenerat. Atque ex eo numquam non in senatu novissimus consularium sententiam dixit, ignominiae causa post omnis interrogatus. Etiam cognitio falsi testamenti recepta est, in quo et ipse signaverat. Postremo sestertium octogies pro introitu novi sacerdotii coactus impendere, ad eas rei familiaris angustias decidit, ut cum obligatam aerario fidem liberare non posset, in vacuum lege praediatoria venalis

10 pependerit sub edicto praefectorum. Per haec ac talia maxima aetatis parte transacta, quinquagesimo anno imperium cepit quantumvis mirabili casu. Exclusus inter ceteros ab insidiatoribus Gai, cum, quasi secretum eo desiderante, turbam submoverent, in diaetam, cui nomen est Hermaeum, recesserat; neque multo post rumore caedis exterritus, prorepsit ad solarium proximum interque praetenta foribus vela se abdidit. Latentem discurrens forte gregarius miles, animadversis pedibus, e studio sciscitandi quisnam esset, adgnovit, extractumque et prae metu ad genua sibi adcidentem imperatorem salutavit. Hinc ad alios commilitones fluctuantis nec quicquam adhuc quam frementis perduxit. Ab his lecticae impositus et, quia sui diffugerant, vicissim succollantibus in castra delatus est tristis ac trepidus, miserante obvia turba quasi ad poenam raperetur insons. Receptus intra vallum, inter excubias militum pernoctavit, aliquanto minore spe quam fiducia. Nam consules cum senatu et cohortibus urbanis forum Capitoliumque occupaverant, asserturi communem libertatem; accitusque et ipse per TR. PL. in curiam ad suadenda quae viderentur, *vi se et necessitate teneri* respondit. Verum postero die, et senatu segniore in exequendis conatibus per taedium ac dissensionem diversa censentium, et multitudine quae circumstabat unum rectorem iam et nominatim exposcente, armatos pro contione iurare in nomen suum passus est promisitque singulis quina dena sestertia, primus Caesarum fidem militis etiam praemio pigneratus.

11 Imperio stabilito, nihil antiquius duxit quam id biduum, quo de mutando rei p. statu haesitatum erat, memoriae eximere. Omnium itaque factorum dictorumque in eo veniam et oblivionem in perpetuum sanxit ac praestitit, tribunis modo ac centurionibus paucis e coniuratorum in Gaium numero interemptis, exempli simul causa et quod suam quoque caedem depoposcisse cognoverat. Conversus hinc ad officia pietatis, ius iurandum neque sanctius sibi neque crebrius instituit quam per Augustum. Aviae Liviae divinos honores et circensi pompa currum elephantorum, Augustino similem, decernenda curavit; parentibus inferias publi-

cas, et hoc amplius patri circenses annuos natali die; matri carpentum, quo per circum duceretur, et cognomen Augustae, ab viva recusatum. Ad fratris memoriam, per omnem occasionem celebratam, comoediam quoque Graecam Neapolitano certamine docuit ac de sententia iudicum coronavit. Ne Marcum quidem Antonium inhonoratum ac sine grata mentione transmisit, testatus quondam per edictum, tanto impensius petere se ut natalem patris Drusi celebrarent, quod idem esset et avi sui Antonii. Tiberio marmoreum arcum iuxta Pompei theatrum, decretum quidem olim a senatu verum omissum, peregit. Gai quoque etsi acta omnia rescidit, diem tamen necis, quamvis exordium principatus sui, vetuit inter festos referri.

At in semet augendo parcus atque civilis, praenomine 12 Imperatoris abstinuit, nimios honores recusavit, sponsalia filiae natalemque geniti nepotis silentio ac tantum domestica religione transegit. Neminem exulum nisi ex senatus auctoritate restituit. Ut sibi in curiam praefectum praetori tribunosque militum secum inducere liceret, utque rata essent quae procuratores sui in iudicando statuerent, precario exegit. Ius nundinarum in privata praedia a consulibus petit. Cognitionibus magistratuum ut unus e consiliariis frequenter interfuit; eosdem spectacula edentis surgens et ipse cum cetera turba voce ac manu veneratus est. TR. PL. adeuntibus se pro tribunali excusavit, quod propter angustias non posset audire eos nisi stantes. Quare in brevi spatio tantum amoris favorisque collegit, ut cum profectum eum Ostiam perisse ex insidiis nuntiatum esset, magna consternatione populus et militem quasi proditorem, et senatum quasi parricidam diris execrationibus incessere non ante destiterit, quam unus atque alter et mox plures, a magistratibus in rostra producti, salvum et appropinquare affirmarent.

Nec tamen expers insidiarum usque quaque permansit, 13 sed et a singulis et per factionem et denique civili bello infestatus est. E plebe homo nocte media iuxta cubiculum eius cum pugione deprehensus est; reperti et equestris ordinis duo in publico cum dolone ac venatorio cultro praestolantes, alter ut egressum theatro, alter ut sacrificantem apud Martis

aedem adoreretur. Conspiraverunt autem ad res novas Gallus Asinius et Statilius Corvinus, Pollionis ac Messalae oratorum nepotes, assumptis compluribus libertis ipsius atque servis. Bellum civile movit Furius Camillus Scribonianus, Delmatiae legatus; verum intra quintum diem oppressus est, legionibus, quae sacramentum mutaverant, in paenitentiam religione conversis, postquam, denuntiato ad novum imperatorem itinere, casu quodam ac divinitus neque aquilae ornari neque signa convelli moverique potuerunt.

14 Consulatus super pristinum quattuor gessit; ex quibus duo primos iunctim, sequentis per intervallum, quarto quemque anno, semenstrem novissimum, bimenstris ceteros, tertium autem, novo circa principem exemplo, in locum demortui suffectus. Ius et consul et extra honorem laboriosissime dixit, etiam suis suorumque diebus sollemnibus, nonnumquam festis quoque antiquitus et religiosis. Nec semper praescripta legum secutus, duritiam lenitatemve multarum ex bono et aequo, perinde ut adficeretur, moderatus est; nam et iis, qui apud privatos iudices plus petendo formula excidissent, restituit actiones, et in maiore fraude convictos, legitimam poenam
15 supergressus ad bestias condemnavit. In cognoscendo autem ac decernendo mira varietate animi fuit, modo circumspectus et sagax, interdum inconsultus ac praeceps, nonnumquam frivolus amentique similis. Cum decurias rerum actu expungeret, eum, qui dissimulata vacatione quam beneficio liberorum habebat responderat, ut cupidum iudicandi dimisit; alium interpellatum ab adversariis de propria lite, negantemque cognitionis rem, sed ordinari iuris esse, agere causam confestim apud se coegit, *proprio negotio documentum daturum, quam aequus iudex in alieno negotio futurus esset.* Feminam non agnoscentem filium suum, dubia utrimque argumentorum fide, ad confessionem compulit indicto matrimonio iuvenis. Absentibus secundum praesentes facillime dabat, nullo delectu, culpane quis an aliqua necessitate cessasset. Proclamante quodam, praecidendas falsario manus, carnificem statim acciri cum machaera mensaque laniona flagitavit. Peregrinitatis reum, orta inter advocatos levi contentione, togatumne an palleatum dicere causam oporteret, quasi aequi-

tatem integram ostentans, mutare habitum saepius et prout accusaretur defendereturve, iussit. De quodam etiam negotio ita ex tabella pronuntiasse creditur, *secundum eos se sentire*, *qui vera proposuissent.* Propter quae usque eo eviluit, ut passim ac propalam contemptui esset. Excusans quidam testem e provincia ab eo vocatum negavit praesto esse posse, dissimulata diu causa; ac post longas demum interrogationes *Mortuus est*, inquit: *puto*, *licuit.* Alius gratias agens, quod reum defendi pateretur, adiecit: *Et tamen fieri solet.* Illud quoque a maioribus natu audiebam, adeo causidicos patientia eius solitos abuti, ut descendentem e tribunali non solum voce revocarent, sed et lacinia togae retenta, interdum pede apprehenso detinerent. Ac ne cui haec mira sint, litigatori Graeculo vox in altercatione excidit: *Καὶ σὺ γέρων εἶ καὶ μωρός.* Equitem quidem Romanum obscenitatis in feminas reum, sed falso et ab impotentibus inimicis conficto crimine, satis constat, cum scorta meritoria citari adversus se et audiri pro testimonio videret, graphium et libellos, quos tenebat in manu, ita cum magna stultitiae et saevitiae exprobratione iecisse in faciem eius, ut genam non leviter perstrinxerit.

16 Gessit et censuram, intermissam diu post Plancum Paulumque censores; sed hanc quoque inaequabiliter varioque et animo et eventu. Recognitione equitum iuvenem probri plenum, sed quem pater probatissimum sibi affirmabat, sine ignominia dimisit, *habere* dicens *censorem suum;* alium corruptelis adulteriisque famosum nihil amplius quam monuit, *ut aut parcius aetatulae indulgeret aut certe cautius;* addiditque: *Quare enim ego scio*, *quam amicam habeas?* Et cum, orantibus familiaribus, dempsisset cuidam appositam notam, *Litura tamen*, inquit, *extet!* Splendidum virum Graeciaeque provinciae principem, verum Latini sermonis ignarum, non modo albo iudicum erasit, sed in peregrinitatem redegit. Nec quemquam nisi sua voce, utcumque quis posset, ac sine patrono rationem vitae passus est reddere. Notavitque multos, et quosdam inopinantis et ex causa novi generis, quod se inscio ac sine commeatu Italia excessissent; quendam vero et quod comes regis in provincia fuisset, referens, maiorum temporibus Rabirio Postumo, Ptolemaeum Alexan-

driam crediti servandi causa secuto, crimen maiestatis apud iudices motum. Plures notare conatus, magna inquisitorum neglegentia sed suo maiore dedecore, innoxios fere repperit, quibuscumque caelibatum aut orbitatem aut egestatem obiceret, maritos, patres, opulentos se probantibus; eo quidem, qui sibimet vim ferro intulisse arguebatur, inlaesum corpus veste deposita ostentante. Fuerunt et illa in censura eius notabilia, quod essedum argenteum, sumptuose fabricatum ac venale ad Sigillaria, redimi concidique coram imperavit; quodque uno die XX edicta proposuit, inter quae duo, quorum altero admonebat, ut uberi vinearum proventu bene dolia picarentur; altero, nihil aeque facere ad viperae morsum quam taxi arboris sucum.

17 Expeditionem unam omnino suscepit, eamque modicam. Cum, decretis sibi a senatu ornamentis triumphalibus, leviorem maiestati principali titulum arbitraretur velletque iusti triumphi decus, unde adquireret Britanniam potissimum elegit, neque temptatam ulli post Divum Iulium et tunc tumultuantem ob non redditos transfugas. Huc cum ab Ostia navigaret, vehementi circio bis paene demersus est, prope Liguriam iuxtaque Stoechadas insulas. Quare a Massilia Gesoriacum usque pedestri itinere confecto, inde transmisit, ac sine ullo proelio aut sanguine intra paucissimos dies parte insulae in deditionem recepta, sexto quam profectus erat mense Romam rediit, triumphavitque maximo apparatu. Ad cuius spectaculum commeare in urbem non solum praesidibus provinciarum permisit, verum etiam exulibus quibusdam; atque inter hostilia spolia navalem coronam fastigio Palatinae domus iuxta civicam fixit, traiecti et quasi domiti Oceani insigne. Currum eius Messalina uxor carpento secuta est; secuti et triumphalia ornamenta eodem bello adepti, sed ceteri pedibus et in praetexta, Crassus Frugi equo phalerato et in veste palmata, quod eum honorem iteraverat.

18 Urbis annonaeque curam sollicitissime semper egit. Cum Aemiliana pertinacius arderent, in diribitorio duabus noctibus mansit, ac deficiente militum ac familiarum turba, auxilio plebem per magistratus ex omnibus vicis convocavit ac positis ante se cum pecunia fiscis, ad subveniendum hortatus est,

repraesentans pro opera dignam cuique mercedem. Artiore autem annona ob assiduas sterilitates, detentus quondam medio foro a turba conviciisque et simul fragminibus panis ita infestatus, ut aegre nec nisi postico evadere in Palatium valuerit, nihil non excogitavit ad invehendos etiam tempore hiberno commeatus. Nam et negotiatoribus certa lucra proposuit, suscepto in se damno, si cui quid per tempestates accidisset, et naves mercaturae causa fabricantibus magna commoda constituit pro conditione cuiusque; civi vacationem 19
legis Papiae Poppaeae, Latino ius Quiritium, feminis ius IIII liberorum; quae constituta hodieque servantur.

Opera magna potiusque necessaria quam multa perfecit, 20
sed vel praecipua: ductum aquarum a Gaio inchoatum, item emissarium Fucini lacus portumque Ostiensem, quamquam sciret ex iis alterum ab Augusto precantibus assidue Marsis negatum, alterum a Divo Iulio saepius destinatum ac propter difficultatem omissum. Claudiae aquae gelidos et uberes fontes, quorum alteri Caeruleo, alteri Curtio et Albudigno nomen est, simulque rivum Anienis novi lapideo opere in urbem perduxit, divisitque in plurimos et ornatissimos lacus. Fucinum adgressus est, non minus compendii spe quam gloriae, cum quidam privato sumptu emissuros se repromitterent, si sibi siccati agri concederentur. Per tria autem passuum milia partim ecfosso monte partim exciso, canalem absolvit aegre et post undecim annos, quamvis continuis XXX hominum milibus sine intermissione operantibus. Portum Ostiae extruxit, circumducto dextra sinistraque brachio et ad introitum profundo iam salo mole obiecta; quam quo stabilius fundaret, navem ante demersit, qua magnus obeliscus ex Aegypto fuerat advectus, congestisque pilis superposuit altissimam turrem in exemplum Alexandrini Phari, ut ad nocturnos ignes cursum navigia dirigerent.

Congiaria populo saepius distribuit. Spectacula quoque 21
complura et magnifica edidit, non usitata modo ac solitis locis, sed et commentitia et ex antiquitate repetita, et ubi praeterea nemo ante eum. Ludos dedicationis Pompeiani theatri, quod ambustum restituerat, e tribunali posito in orchestra commisit, cum prius apud superiores aedes supplicasset,

perque mediam caveam, sedentibus ac silentibus cunctis, descendisset. Fecit et Saeculares, quasi anticipatos ab Augusto nec legitimo tempori reservatos, quamvis ipse in historiis suis prodat, intermissos eos Augustum multo post, diligentissime annorum ratione subducta, in ordinem redegisse. Quare vox praeconis irrisa est, invitantis more sollemni ad ludos, *quos nec spectasset quisquam nec spectaturus esset*, cum superessent adhuc qui spectaverant, et quidam histrionum producti olim tunc quoque producerentur. Circenses frequenter etiam in Vaticano commisit, nonnumquam interiecta per quinos missus venatione. Circo vero maximo marmoreis carceribus auratisque metis, quae utraque et tofina ac lignea antea fuerant, exculto, propria senatoribus constituit loca promiscue spectare solitis; ac super quadrigarum certamina Troiae lusum exhibuit et Africanas, conficiente turma equitum praetorianorum, ducibus tribunis ipsoque praefecto; praeterea Thessalos equites, qui feros tauros per spatia circi agunt insiliuntque defessos et ad terram cornibus detrahunt.

Gladiatoria munera plurifariam ac multiplicia exhibuit: anniversarium in castris praetorianis sine venatione apparatuque, iustum atque legitimum in Septis; ibidem extraordinarium et breve dierumque paucorum, quodque appellare coepit sportulam, quia primum daturus edixerat, *velut ad subitam condictamque caenulam invitare se populum.* Nec ullo spectaculi genere communior aut remissior erat, adeo ut oblatos victoribus aureos prolata sinistra pariter cum vulgo voce digitisque numeraret, ac saepe hortando rogandoque ad hilaritatem homines provocaret, dominos identidem appellans, immixtis interdum frigidis et arcessitis iocis; qualis est ut cum Palumbum postulantibus daturum se promisit, *si captus esset.* Illud plane quantumvis salubriter et in tempore: cum essedario, pro quo quattuor fili deprecabantur, magno omnium favore indulsisset rudem, tabulam ilico misit admonens populum, *quanto opere liberos suscipere deberet, quos videret et gladiatori praesidio gratiaeque esse.* Edidit et in Martio campo expugnationem direptionemque oppidi ad imaginem bellicam et deditionem Britanniae regum, praese-

ditque paludatus. Quin et emissurus Fucinum lacum naumachiam ante commisit. Sed cum proclamantibus naumachiariis: *Have imperator, morituri te salutant!* respondisset: *Aut non!* neque post hanc vocem quasi venia data quisquam dimicare vellet, diu cunctatus an omnis igni ferroque absumeret, tandem e sede sua prosiluit ac per ambitum lacus non sine foeda vacillatione discurrens, partim minando partim adhortando ad pugnam compulit. Hoc spectaculo classis Sicula et Rhodia concurrerunt, duodenarum triremium singulae, exciente bucina Tritone argenteo, qui e medio lacu per machinam emerserat.

Quaedam circa caerimonias civilemque et militarem mo- 22
rem, item circa omnium ordinum statum domi forisque aut correxit, aut exoleta revocavit, aut etiam nova instituit. In cooptandis per collegia sacerdotibus neminem nisi iuratus nominavit; observavitque sedulo, ut quotiens terra in urbe movisset, ferias advocata contione praetor indiceret, utque dira ave in Capitolio visa obsecratio haberetur, eamque ipse iure maximi pontificis pro rostris populo praeiret summotaque operariorum servorumque turba.

Rerum actum, divisum antea in hibernos aestivosque men- 23
ses, coniunxit. Iuris dictionem de fidei commissis, quot annis et tantum in urbe delegari magistratibus solitam, in perpetuum atque etiam per provincias potestatibus demandavit. Capiti Papiae Poppaeae legis a Tiberio Caesare, quasi sexagenarii generare non possent, addito obrogavit. Sanxit ut pupillis extra ordinem tutores a consulibus darentur, utque ii, quibus a magistratibus provinciae interdicerentur, urbe quoque et Italia summoverentur. Ipse quosdam novo exemplo relegavit, ut ultra lapidem tertium vetaret egredi ab urbe.

De maiore negotio acturus in curia, medius inter consulum sellas tribunicio subsellio sedebat. Commeatus a senatu peti solitos benefici sui fecit. Ornamenta consularia etiam 24
procuratoribus ducenariis indulsit. Senatoriam dignitatem recusantibus equestrem quoque ademit. Latum clavum, quamvis initio affirmasset non lecturum se senatorem nisi civis R. abnepotem, etiam libertini filio tribuit, sed sub conditione si prius ab equite R. adoptatus esset; ac sic quoque reprehen-

sionem verens, et Appium Caecum censorem, generis sui proauctorem, libertinorum filios in senatum adlegisse docuit, ignarus, temporibus Appi et deinceps aliquandiu libertinos dictos non ipsos, qui manu emitterentur, sed ingenuos ex his procreatos. Collegio quaestorum pro stratura viarum gladiatorium munus iniunxit detractaque Ostiensi et Gallica provincia, curam aerari Saturni reddidit, quam medio tempore praetores aut, uti nunc, praetura functi sustinuerant.

Triumphalia ornamenta Silano, filiae suae sponso, nondum puberi dedit, maioribus vero natu tam multis tamque facile, ut epistula communi legionum nomine extiterit petentium, ut legatis consularibus simul cum exercitu et triumphalia darentur, ne causam belli quoquo modo quaererent. Aulo Plautio etiam ovationem decrevit ingressoque urbem obviam progressus, et in Capitolium eunti et inde rursus revertenti latus texit. Gabinio Secundo, Cauchis gente Germanica superatis, cognomen Cauchius usurpare concessit.

25 Equestris militias ita ordinavit, ut post cohortem alam, post alam tribunatum legionis daret; stipendiaque instituit et imaginariae militiae genus, quod vocatur supra numerum, quo absentes et titulo tenus fungerentur. Milites domos senatorias salutandi causa ingredi etiam patrum decreto prohibuit. Libertinos, qui se pro equitibus R. agerent, publicavit. Ingratos et de quibus patroni quererentur revocavit in servitutem advocatisque eorum negavit, se adversus libertos ipsorum ius dicturum. Cum quidam aegra et adfecta mancipia in insulam Aesculapii taedio medendi exponerent, omnes qui exponerentur liberos esse sanxit, nec redire in dicionem domini, si convaluissent; quod si quis necare quem mallet quam exponere, caedis crimine teneri. Viatores ne per Italiae oppida nisi aut pedibus aut sella aut lectica transirent, monuit edicto. Puteolis et Ostiae singulas cohortes ad arcendos incendiorum casus collocavit.

Peregrinae conditionis homines vetuit usurpare Romana nomina dumtaxat gentilicia. Civitatem R. usurpantes in campo Esquilino securi percussit. Provincias Achaiam et Macedoniam, quas Tiberius ad curam suam transtulerat, senatui reddidit. Lyciis ob exitiabiles inter se discordias libertatem

ademit, Rhodiis ob paenitentiam veterum delictorum reddidit. Iliensibus, quasi Romanae gentis auctoribus, tributa in perpetuum remisit, recitata vetere epistula Graeca senatus populique R. Seleuco regi amicitiam et societatem ita demum pollicentis, si consanguineos suos Ilienses ab omni onere immunes praestitisset. Iudaeos impulsore Chresto assidue tumultuantis Roma expulit. Germanorum legatis in orchestra sedere permisit, simplicitate eorum et fiducia commotus, quod in popularia deducti, cum animadvertissent Parthos et Armenios sedentis in senatu, ad eadem loca sponte transierant, nihilo deteriorem virtutem aut conditionem suam praedicantes. Dryidarum religionem apud Gallos dirae immanitatis, et tantum civibus sub Augusto interdictam, penitus abolevit; contra sacra Eleusinia etiam transferre ex Attica Romam conatus est, templumque in Sicilia Veneris Erycinae vetustate conlapsum ut ex aerario pop. R. reficeretur, auctor fuit. Cum regibus foedus in foro icit porca caesa ac vetere fetialium praefatione adhibita. Sed et haec et cetera totumque adeo ex parte magna principatum non tam suo quam uxorum libertorumque arbitrio administravit, talis ubique plerumque, qualem esse eum aut expediret illis aut liberet.

Sponsas admodum adulescens duas habuit: Aemiliam 26
Lepidam Augusti proneptem, item Liviam Medullinam, cui et cognomen Camillae erat, e genere antiquo dictatoris Camilli. Priorem, quod parentes eius Augustum offenderant, virginem adhuc repudiavit, posteriorem ipso die, qui erat nuptiis destinatus, ex valitudine amisit. Uxores deinde duxit Plautiam Urgulanillam triumphali, et mox Aeliam Paetinam consulari patre. Cum utraque divortium fecit, sed cum Paetina ex levibus offensis, cum Urgulanilla ob libidinum probra et homicidii suspitionem. Post has Valeriam Messalinam, Barbati Messalae consobrini sui filiam, in matrimonium accepit. Quam cum comperisset super cetera flagitia atque dedecora C. Silio etiam nupsisse dote inter auspices consignata, supplicio adfecit confirmavitque pro contione apud praetorianos, *quatenus sibi matrimonia male cederent, permansurum se in caelibatu, ac nisi permansisset, non recusaturum confodi manibus ipsorum.* Nec durare valuit

quin de condicionibus continuo tractaret, etiam de Paetinae, quam olim exegerat, deque Lolliae Paulinae, quae C. Caesari nupta fuerat. Verum inlecebris Agrippinae, Germanici fratris sui filiae, per ius osculi et blanditiarum occasiones pellectus in amorem, subornavit proximo senatu qui censerent, cogendum se ad ducendum eam uxorem, quasi rei p. maxime interesset, dandamque ceteris veniam talium coniugiorum, quae ad id tempus incesta habebantur. Ac vix uno interposito die confecit nuptias; non repertis qui sequerentur exemplum, excepto libertino quodam, et altero primipilari, cuius nuptiarum officium et ipse cum Agrippina celebravit.

27 Liberos ex tribus uxoribus tulit: ex Urgulanilla Drusum et Claudiam, ex Paetina Antoniam, ex Messalina Octaviam et quem primo Germanicum, mox Britannicum cognominavit. Drusum Pompeis impuberem amisit, piro per lusum in sublime iactato et hiatu oris excepto strangulatum, cum ei ante paucos dies filiam Seiani despondisset. Quo magis miror fuisse, qui traderent fraude a Seiano necatum. Claudiam ex liberto suo Botere conceptam, quamvis ante quintum mensem divortii natam alique coeptam, exponi tamen ad matris ianuam et nudam iussit abici. Antoniam CN. Pompeio Magno, deinde Fausto Sullae, nobilissimis iuvenibus, Octaviam Neroni privigno suo collocavit, Silano ante desponsam. Britannicum, vicesimo imperii die inque secundo consulatu natum sibi, parvulum etiam tum, et militi pro contione manibus suis gestans et plebi per spectacula gremio aut ante se retinens assidue commendabat faustisque ominibus cum adclamantium turba prosequebatur. E generis Neronem adoptavit, Pompeium atque Silanum non recusavit modo, sed et interemit.

28 Libertorum praecipue suspexit Posiden spadonem, quem etiam Britannico triumpho inter militares viros hasta pura donavit; nec minus Felicem, quem cohortibus et alis provinciaeque Iudaeae praeposuit, trium reginarum maritum; et Harpocran, cui lectica per urbem vehendi spectaculaque publice edendi ius tribuit; ac super hos Polybium ab studiis, qui saepe inter duos consules ambulabat; sed ante omnis Narcissum ab epistulis, et Pallantem a rationibus, quos decreto quoque senatus non praemiis modo ingentibus, sed et

quaestoriis praetoriisque ornamentis honorari libens passus est; tantum praeterea adquirere et rapere, ut querente eo quondam de fisci exiguitate non absurde dictum sit, *abundaturum, si a duobus libertis in consortium reciperetur.* His, 29
ut dixi, uxoribusque addictus, non principem se, sed ministrum egit, compendio cuiusque horum vel etiam studio aut libidine honores exercitus impunitates supplicia largitus est, et quidem insciens plerumque et ignarus. Ac ne singillatim minora quoque enumerem, revocatas liberalitates eius, iudicia rescissa, suppositos aut etiam palam immutatos datorum officiorum codicillos: Appium Silanum consocerum suum, Iuliasque alteram Drusi, alteram Germanici filiam, crimine incerto nec defensione ulla data occidit, item CN. Pompeium maioris filiae virum, et L. Silanum minoris sponsum. Ex quibus Pompeius in concubitu dilecti adulescentuli confossus est, Silanus abdicare se praetura ante IIII. Kl. Ian. morique initio anni coactus, die ipso Claudii et Agrippinae nuptiarum. In quinque et triginta senatores trecentosque amplius equites R. tanta facilitate animadvertit, ut, de nece consularis viri renuntiante centurione factum esse quod imperasset, negaret quicquam se imperasse, nihilo minus rem comprobaret, affirmantibus libertis officio milites functos, quod ad ultionem imperatoris ultro procucurrissent. Nam illud omnem fidem excesserit quod nuptiis, quas Messalina cum adultero Silio fecerat, tabellas dotis et ipse consignaverit, inductus, quasi de industria simularentur ad avertendum transferendumque periculum, quod imminere ipsi per quaedam ostenta portenderetur.

Auctoritas dignitasque formae non defuit* vel stanti vel 30
sedenti ac praecipue quiescenti; (nam et prolixo nec exili corpore erat, et specie canitieque pulcra, opimis cervicibus) ceterum et ingredientem destituebant poplites minus firmi, et remisse quid vel serio agentem multa dehonestabant: risus indecens, ira turpior spumante rictu, umentibus naribus, praeterea linguae titubantia, caputque cum semper, tum in quantulocumque actu vel maxime tremulum. Valitudine sicut 31
olim gravi, ita princeps prospera usus est, excepto stomachi dolore, quo se correptum etiam de consciscenda morte cogitasse dixit.

32 Convivia agitavit et ampla et assidua, ac fere patentissimis locis ut plerumque sesceni simul discumberent. Convivatus est et super emissarium Fucini lacus, ac paene summersus, cum emissa impetu aqua redundasset. Adhibebat omni caenae et liberos suos cum pueris puellisque nobilibus, qui more veteri ad fulcra lectorum sedentes vescerentur. Convivae, qui pridie scyphum aureum subripuisse existimabatur, revocato in diem posterum calicem fictilem apposuit. Dicitur etiam meditatus edictum, quo veniam daret flatum crepitumque ventris in convivio emittendi, cum periclitatum quendam prae pudore ex continentia repperisset.

33 Cibi vinique quocumque et tempore et loco appetentissimus, cognoscens quondam in Augusti foro, ictusque nidore prandii, quod in proxima Martis aede Saliis apparabatur, deserto tribunali ascendit ad sacerdotes unaque decubuit. Nec temere umquam triclinio abscessit nisi distentus ac madens, et ut statim supino ac per somnum hianti pinna in os inderetur ad exonerandum stomachum. Somni brevissimi erat (nam ante mediam noctem plerumque evigilabat) ut tamen interdiu nonnumquam in iure dicendo obdormisceret, vixque ab advocatis de industria vocem augentibus excitaretur. Libidinis in feminas profusissimae, marum omnino expers. Aleam studiosissime lusit; de cuius arte librum quoque emisit; solitus etiam in gestatione ludere, ita essedo alveoque adaptatis ne lusus confunderetur.

34 Saevum et sanguinarium natura fuisse, magnis minimisque apparuit rebus. Tormenta quaestionum poenasque parricidarum repraesentabat exigebatque coram. Cum spectare antiqui moris supplicium Tiburi concupisset, et deligatis ad palum noxiis carnifex deesset, accitum ab urbe vesperam usque opperiri perseveravit. Quocumque gladiatorio munere, vel suo vel alieno, etiam forte prolapsos iugulari iubebat, maxime retiarios, ut expirantium facies videret. Cum par quoddam mutuis ictibus concidisset, cultellos sibi parvulos ex utroque ferro in usum fieri sine mora iussit. Bestiaris meridianisque adeo delectabatur, ut et prima luce ad spectaculum descenderet et meridie, dimisso ad prandium populo, persederet, praeterque destinatos etiam levi subitaque de

causa quosdam committeret, de fabrorum quoque ac ministrorum atque id genus numero, si automatum vel pegma vel quid tale aliud parum cessisset. Induxit et unum ex nomenculatoribus suis, sic ut erat togatus.

Sed nihil aeque quam timidus ac diffidens fuit. Primis 35
imperii diebus quamquam, ut diximus, iactator civilitatis, neque convivia inire ausus est nisi ut speculatores cum lanceis circumstarent militesque vice ministrorum fungerentur, neque aegrum quemquam visitavit nisi explorato prius cubiculo culcitisque et stragulis praetemptatis et excussis. Reliquo autem tempore salutatoribus scrutatores semper apposuit, et quidem omnibus et acerbissimos. Sero enim ac vix remisit, ne feminae praetextatique pueri et puellae contrectarentur, et ne cuius comiti aut librario calamariae aut graphiariae thecae adimerentur. Motu civili cum eum Camillus, non dubitans etiam citra bellum posse terreri, contumeliosa et minaci et contumaci epistula cedere imperio iuberet vitamque otiosam in privata re agere, dubitavit adhibitis principibus viris, an optemperaret. Quasdam insidias temere delatas adeo 36
expavit, ut deponere imperium temptaverit. Quodam, ut supra rettuli, cum ferro circa sacrificantem se deprehenso, senatum per praecones propere convocavit lacrimisque et vociferatione miseratus est conditionem suam, cui nihil tuti usquam esset, ac diu publico abstinuit. Messalinae quoque amorem flagrantissimum non tam indignitate contumeliarum quam periculi metu abiecit, cum adultero Silio adquiri imperium credidisset; quo tempore foedum in modum trepidus ad castra confugit, nihil tota via quam *essetne sibi salvum imperium* requirens. Nulla adeo suspicio, nullus auctor tam 37
levis extitit, a quo non mediocri scrupulo iniecto ad cavendum ulciscendumque compelleretur. Unus ex litigatoribus seducto in salutatione affirmavit, vidisse se per quietem occidi eum a quodam; dein paulo post, quasi percussorem agnosceret, libellum tradentem adversarium suum demonstravit: confestimque is pro deprenso ad poenam raptus est. Pari modo oppressum ferunt Appium Silanum; quem cum Messalina et Narcissus conspirassent perdere, divisis partibus, alter ante lucem similis attonito, patroni cubiculum inrupit, affirmans som-

niasse se vim ei ab Appio inlatam; altera, in admirationem formata, sibi quoque eandem speciem aliquot iam noctibus obversari rettulit; nec multo post ex composito inrumpere Appius nuntiatus, cui pridie ad id temporis ut adesset praeceptum erat, quasi plane repraesentaretur somnii fides, arcessi statim ac mori iussus est. Nec dubitavit postero die Claudius ordinem rei gestae perferre ad senatum ac liberto gratias agere, quod pro salute sua etiam dormiens excubaret.
38 Irae atque iracundiae conscius sibi, utramque excusavit edicto distinxitque, pollicitus *alteram quidem brevem et innoxiam, alteram non iniustam fore.* Ostiensibus, quia sibi subeunti Tiberim scaphas obviam non miserint, graviter correptis, eaque cum invidia, ut in ordinem se coactum conscriberet, repente tantum non satis facientis modo veniam dedit. Quosdam in publico parum tempestive adeuntis manu sua reppulit. Item scribam quaestorium, itemque praetura functum senatorem inauditos et innoxios relegavit, quod ille adversus privatum se intemperantius affuisset, hic in aedilitate inquilinos praediorum suorum, contra vetitum cocta vendentes, multasset vilicumque intervenientem flagellasset. Qua de causa etiam coercitionem popinarum aedilibus ademit.

Ac ne stultitiam quidem suam reticuit, simulatamque a se ex industria sub Gaio, quod aliter evasurus perventurusque ad susceptam stationem non fuerit, quibusdam oratiunculis testatus est; nec tamen persuasit, cum intra breve tempus liber editus sit, cui index erat *Μωρῶν ἐπανάστασις*, argumentum autem, stultitiam neminem fingere.

39 Inter cetera in eo mirati sunt homines et oblivionem et inconsiderantiam, vel ut Graece dicam, *μετεωρίαν* et *ἀβλεψίαν.* Occisa Messalina, paulo post quam in triclinio decubuit, *cur domina non veniret* requisiit. Multos ex iis, quos capite damnaverat, postero statim die et in consilium et ad aleae lusum admoneri iussit et, quasi morarentur, ut somniculosos per nuntium increpuit. Ducturus contra fas Agrippinam uxorem, non cessavit omni oratione *filiam et alumnam et in gremio suo natam atque educatam* praedicare. Adsciturus in nomen Neronem, quasi parum reprehenderetur, quod

adulto iam filio privignum adoptaret, identidem divulgavit, *neminem umquam per adoptionem familiae Claudiae insertum.*

Sermonis vero rerumque tantam saepe neglegentiam 40
ostendit, ut nec quis nec inter quos, quove tempore ac loco verba faceret, scire aut cogitare existimaretur. Cum de laniis ac vinariis ageretur, exclamavit in curia: *Rogo vos, quis potest sine offula vivere?* descripsitque abundantiam veterum tabernarum, unde solitus esset vinum olim et ipse petere. De quaesturae quodam candidato inter causas suffragationis suae posuit, *quod pater eius frigidam aegro sibi tempestive dedisset.* Inducta teste in senatu, *Haec* inquit *matris meae liberta et ornatrix fuit, sed me patronum semper existimavit; hoc ideo dixi, quod quidam sunt adhuc in domo mea, qui me patronum non putant.* Sed et pro tribunali, Ostiensibus quiddam publice orantibus, cum excanduisset, *nihil habere se* vociferatus est, *quare eos demereatur; si quem alium, et se liberum esse.* Nam illa eius cotidiana et plane omnium horarum et momentorum erant: *Quid, ego tibi Telegenius videor?* et *Λάλει, καὶ μὴ θίγγανε!* multaque talia etiam privatis deformia, nedum principi, neque infacundo neque indocto, immo etiam pertinaciter liberalibus studiis dedito.

Historiam in adulescentia, hortante T. Livio, Sulpicio 41
vero Flavo etiam adiuvante, scribere adgressus est. Et cum primum frequenti auditorio commisisset, aegre perlegit, refrigeratus saepe a semet ipso. Nam cum initio recitationis, defractis compluribus subsellis obesitate cuiusdam, risus exortus esset, ne sedato quidem tumultu temperare potuit, quin ex intervallo subinde facti reminisceretur cachinnosque revocaret. In principatu quoque et scripsit plurimum et assidue recitavit per lectorem. Initium autem sumpsit historiae post caedem Caesaris dictatoris, sed et transiit ad inferiora tempora coepitque a pace civili, cum sentiret neque libere neque vere sibi de superioribus tradendi potestatem relictam, correptus saepe et a matre et ab avia. Prioris materiae duo volumina, posterioris unum et quadraginta reliquit. Composuit et *De vita sua* octo volumina, magis inepte quam ine-

leganter; item *Ciceronis defensionem adversus Asini Galli libros* satis eruditam. Novas etiam commentus est litteras tres, ac numero veterum quasi maxime necessarias addidit; de quarum ratione cum privatus adhuc volumen edidisset, mox princeps non difficulter optinuit ut in usu quoque promiscuo essent. Extat talis scriptura in plerisque libris ac diurnis titulisque operum.

42 Nec minore cura Graeca studia secutus est, amorem praestantiamque linguae occasione omni professus. Cuidam barbaro Graece ac Latine disserenti *Cum utroque*, inquit, *sermone nostro sis paratus;* et in commendanda patribus conscriptis Achaia, *gratam sibi provinciam* ait *communium studiorum commercio;* ac saepe in senatu legatis perpetua oratione respondit. Multum vero pro tribunali etiam Homericis locutus est versibus. Quotiens quidem hostem vel insidiatorem ultus esset, excubitori tribuno signum de more poscenti non temere aliud dedit, quam:

Ἄνδρ' ἀπαμύνασθαι, ὅτε τις πρότερος χαλεπήνῃ.

Denique et Graecas scripsit historias, Tyrrhenicon viginti, Carchedoniacon octo. Quarum causa veteri Alexandriae Musio * additum ex ipsius nomine; institutumque ut quot annis in altero Tyrrhenicon libri, in altero Carchedoniacon diebus statutis velut in auditorio recitarentur toti a singulis per vices.

43 Sub exitu vitae signa quaedam, nec obscura, paenitentis de matrimonio Agrippinae deque Neronis adoptione dederat. Siquidem, commemorantibus libertis ac laudantibus cognitionem, qua pridie quandam adulterii ream condemnarat, *sibi quoque in fatis esse* iactavit *omnia impudica*, *sed non impunita matrimonia;* et subinde obvium sibi Britannicum artius complexus hortatus est, *ut cresceret rationemque a se omnium factorum acciperet;* Graeca insuper voce prosecutus: *ὁ τρώσας καὶ ἰάσεται.* Cumque impubi teneroque adhuc, quando statura permitteret, togam dare destinasset, adiecit: *Ut tandem populus R. verum Caesarem habeat.*

44 Non multoque post testamentum etiam conscripsit ac signis omnium magistratuum obsignavit. Prius igitur quam ultra progrederetur, praeventus est ab Agrippina, quam praeter haec

conscientia quoque, nec minus delatores multorum criminum arguebant.

Et veneno quidem occisum convenit; ubi autem et per quem dato, discrepat. Quidam tradunt, epulanti in arce cum sacerdotibus per Halotum spadonem praegustatorem; alii, domestico convivio per ipsam Agrippinam, quae boletum medicatum avidissimo ciborum talium optulerat. Etiam de subsequentibus diversa fama est. Multi statim hausto veneno obmutuisse aiunt, excruciatumque doloribus nocte tota defecisse prope lucem. Nonnulli inter initia consopitum, deinde cibo affluente evomuisse omnia, repetitumque toxico, incertum pultine addito, cum velut exhaustum refici cibo oporteret, an immisso per clystera, ut quasi abundantia laboranti etiam hoc genere egestionis subveniretur. Mors eius celata est, donec 45
circa successorem omnia ordinarentur. Itaque et quasi pro aegro adhuc vota suscepta sunt, et inducti per simulationem comoedi, qui velut desiderantem oblectarent. Excessit III. Id. Octob. Asinio Marcello, Acilio Aviola coss. sexagesimo quarto aetatis, imperii quarto decimo anno, funeratusque est sollemni principum pompa et in numerum deorum relatus; quem honorem a Nerone destitutum abolitumque recepit mox per Vespasianum. Praesagia mortis eius praecipua fuerunt: 46
exortus crinitae stellae, quam cometen vocant, tactumque de caelo monumentum Drusi patris, et quod eodem anno ex omnium magistratuum genere plerique mortem obierant. Sed nec ipse ignorasse aut dissimulasse ultima vitae suae tempora videtur, aliquot quidem argumentis. Nam et cum consules designaret, neminem ultra mensem quo obiit designavit, et in senatu, cui novissime interfuit, multum ad concordiam liberos suos cohortatus, utriusque aetatem suppliciter patribus commendavit, et in ultima cognitione pro tribunali *accessisse ad finem mortalitatis*, quamquam abominantibus qui audiebant, semel atque iterum pronuntiavit.

C. SUETONI TRANQUILLI
DE VITA CAESARUM
LIBER VI.
NERO.

---

1 Ex gente Domitia duae familiae claruerunt, Calvinorum et Aenobarborum. Aenobarbi auctorem originis itemque cognominis habent L. Domitium, cui rure quondam revertenti iuvenes gemini augustiore forma ex occursu imperasse traduntur, nuntiaret senatui ac populo victoriam, de qua incertum adhuc erat; atque in fidem maiestatis adeo permulsisse malas, ut e nigro rutilum aerique adsimilem capillum redderent. Quod insigne mansit et in posteris eius, ac magna pars rutila barba fuerunt. Functi autem consulatibus septem, triumpho censuraque duplici, et inter patricios adlecti perseveraverunt omnes in eodem cognomine. Ac ne praenomina quidem ulla praeterquam Gnaei et Luci usurparunt; eaque ipsa notabili varietate, modo continuantes unum quodque per trinas personas, modo alternantes per singulas. Nam primum secundumque ac tertium Aenobarborum Lucios, sequentis rursus tres ex ordine Gnaeos accepimus, reliquos nonnisi vicissim tum Lucios tum Gnaeos. Pluris e familia cognosci referre arbitror, quo facilius appareat ita degenerasse a suorum virtutibus Nero, ut tamen vitia cuiusque quasi
2 tradita et ingenita retulerit. Ut igitur paulo altius repetam, atavus eius CN. Domitius in tribunatu pontificibus offensior, quod alium quam se in patris sui locum cooptassent, ius sacerdotum subrogandorum a collegiis ad populum transtulit, at in consulatu Allobrogibus Arvernisque superatis, elephanto per provinciam vectus est, turba militum quasi

inter sollemnia triumphi prosequente. In hunc dixit Licinius Crassus orator, *non esse mirandum, quod aeneam barbam haberet, cui os ferreum, cor plumbeum esset.* Huius filius praetor C. Caesarem abeuntem consulatu, quem adversus auspicia legesque gessisse existimabatur, ad disquisitionem senatus vocavit; mox consul imperatorem ab exercitibus Gallicis retrahere temptavit, successorque ei per factionem nominatus, principio civilis belli ad Corfinium captus est. Unde dimissus Massiliensis obsidione laborantis cum adventu suo confirmasset, repente destituit, acieque demum Pharsalica occubuit; vir neque satis constans et ingenio truci, in desperatione rerum mortem timore appetitam ita expavit, ut haustum venenum paenitentia evomuerit medicumque manumiserit, quod sibi prudens ac sciens minus noxium temperasset. Consultante autem CN. Pompeio de mediis ac neutram partem sequentibus, solus censuit hostium numero habendos.

Reliquit filium omnibus gentis suae procul dubio praefe- 3
rendum. Is inter conscios Caesarianae necis quamquam insons damnatus lege Pedia, cum ad Cassium Brutumque se propinqua sibi cognatione iunctos contulisset, post utriusque interitum classem olim commissam retinuit, auxit etiam, nec nisi partibus ubique profligatis M. Antonio sponte et ingentis meriti loco tradidit; solusque omnium ex iis, qui pari lege damnati erant, restitutus in patriam, amplissimos honores percucurrit; ac subinde redintegrata dissensione civili, eidem Antonio legatus, delatam sibi summam imperii ab iis, quos Cleopatrae pudebat, neque suscipere neque recusare fidenter propter subitam valitudinem ausus, transiit ad Augustum et in diebus paucis obiit, nonnulla et ipse infamia aspersus. Nam Antonius eum desiderio amicae Serviliae Naidis transfugisse iactavit.

Ex hoc Domitius nascitur, quem emptorem familiae pecu- 4
niaeque in testamento Augusti fuisse mox vulgo notatum est, non minus aurigandi arte in adulescentia clarus quam deinde ornamentis triumphalibus ex Germanico bello. Verum arrogans, profusus, immitis censorem L. Plancum via sibi decedere aedilis coegit; praeturae consulatusque honore equites R. matronasque ad agendum mimum produxit in scaenam.

Venationes et in circo et in omnibus urbis regionibus dedit, munus etiam gladiatorium, sed tanta saevitia, ut necesse fuerit
5 Augusto clam frustra monitum edicto coercere. Ex Antonia maiore patrem Neronis procreavit, omni parte vitae detestabilem. Siquidem comes ad Orientem C. Caesaris iuvenis, occiso liberto suo, quod potare quantum iubebatur recusarat, dimissus e cohorte amicorum nihilo modestius vixit. Sed et in viae Appiae vico repente puerum citatis iumentis haud ignarus obtrivit, et Romae medio foro cuidam equiti R. liberius iurganti oculum eruit; perfidiae vero tantae, ut non modo argentarios pretiis rerum coemptarum, sed et in praetura mercede palmarum aurigarios fraudaverit; notatus ob haec et sororis ioco,* querentibus dominis factionum repraesentanda praemia in posterum sanxit. Maiestatis quoque et adulteriorum incestique cum sorore Lepida sub excessu Tiberi reus, mutatione temporum evasit decessitque Pyrgis morbo aquae intercutis, sublato filio Nerone ex Agrippina, Germanico genita.

6 Nero natus est Anti post VIIII mensem quam Tiberius excessit, XVIII. Kl. Ian. tantum quod exoriente sole, paene ut radiis prius quam terra contingeretur. De genitura eius statim multa et formidolosa multis coiectantibus, praesagio fuit etiam Domitii patris vox, inter gratulationes amicorum *negantis quicquam ex se et Agrippina nisi detestabile et malo publico nasci potuisse.* Eiusdem futurae infelicitatis signum evidens die lustrico extitit; nam C. Caesar, rogante sorore ut infanti quod vellet nomen daret, intuens Claudium patruum suum, a quo mox principe Nero adoptatus est, *eius se* dixit *dare*, neque ipse serio sed per iocum, et aspernante Agrippina, quod tum Claudius inter ludibria aulae erat.

Trimulus patrem amisit; cuius ex parte tertia heres, ne hanc quidem integram cepit, correptis per coheredem Gaium universis bonis. Et subinde matre etiam relegata, paene inops atque egens apud amitam Lepidam nutritus est, sub duobus paedagogis saltatore atque tonsore. Verum Claudio imperium adepto, non solum paternas opes reciperavit, sed et Crispi Passieni vitrici sui hereditate ditatus est. Gratia quidem et potentia revocatae restitutaeque matris usque eo

floruit, ut emanaret in vulgus, missos a Messalina uxore Claudii, qui eum meridiantem, quasi Britannici aemulum, strangularent. Additum fabulae, at eosdem dracone e pulvino se proferente conterritos refugisse. Quae fabula exorta est, deprensis in lecto eius circum cervicalia serpentis exuviis; quas tamen aureae armillae ex voluntate matris inclusas dextro brachio gestavit aliquandiu, ac taedio tandem maternae memoriae abiecit, rursusque extremis suis rebus frustra requisiit.

Tener adhuc necdum matura pueritia circensibus ludis 7
Troiam constantissime favorabiliterque lusit. Undecimo aetatis anno a Claudio adoptatus est Annaeoque Senecae iam tunc senatori in disciplinam traditus. Ferunt, Senecam proxima nocte visum sibi per quietem C. Caesari praecipere, et fidem somnio Nero brevi fecit, prodita immanitate naturae quibus primum potuit experimentis. Namque Britannicum fratrem, quod se post adoptionem Aenobarbum ex consuetudine salutasset, ut subditivum apud patrem arguere conatus est. Amitam autem Lepidam ream testimonio coram afflixit, gratificans matri, a qua rea premebatur.

Deductus in forum tiro populo congiarium, militi donativum proposuit, indictaque decursione praetorianis scutum sua manu praetulit; exin patri gratias in senatu egit. Apud eundem consulem pro Bononiensibus Latine, pro Rhodis atque Iliensibus Graece verba fecit. Auspicatus est et iuris dictionem praefectus urbi sacro Latinarum, celeberrimis patronis non tralaticias ut assolet et brevis, sed maximas plurimasque postulationes certatim ingerentibus, quamvis interdictum a Claudio esset. Nec multo post duxit uxorem Octaviam, ediditque pro Claudi salute circenses et venationem.

Septemdecim natus annos, ut de Claudio palam factum 8
est, inter horam sextam septimamque processit ad excubitores, cum ob totius diei diritatem non aliud auspicandi tempus accommodatius videretur; proque Palati gradibus imperator consalutatus, lectica in castra et inde raptim appellatis militibus in curiam delatus est, discessitque iam vesperi, ex immensis, quibus cumulabatur, honoribus tantum patris patriae nomine recusato propter aetatem.

9 Orsus hinc a pietatis ostentatione, Claudium apparatissimo funere elatum laudavit et consecravit. Memoriae Domitii patris honores maximos habuit. Matri summam omnium rerum privatarum publicarumque permisit. Primo etiam imperii die signum excubanti tribuno dedit *Optimam matrem*, ac deinceps eiusdem saepe lectica per publicum simul vectus est. Antium coloniam deduxit, ascriptis veteranis e praetorio additisque per domicilii translationem ditissimis primipilarium; ubi et portum operis sumptuosissimi fecit.

10 Atque ut certiorem adhuc indolem ostenderet, *ex Augusti praescripto* imperaturum se professus, neque liberalitatis neque clementiae, ne comitatis quidem exhibendae ullam occasionem omisit. Graviora vectigalia aut abolevit aut minuit. Praemia delatorum Papiae legis ad quartas redegit. Divisis populo viritim quadringenis nummis, senatorum nobilissimo cuique, sed a re familiari destituto annua salaria, et quibusdam quingena, constituit, item praetorianis cohortibus frumentum menstruum gratuitum. Et cum de supplicio cuiusdam capite damnati ut ex more subscriberet admoneretur: *Quam vellem*, inquit, *nescire litteras!* Omnis ordines subinde ac memoriter salutavit. Agenti senatui gratias respondit: *Cum meruero.* Ad campestres exercitationes suas admisit et plebem, declamavitque saepius publice; recitavit et carmina, non modo domi sed et in theatro, tanta universorum laetitia, ut ob recitationem supplicatio decreta sit, eaque pars carminum aureis litteris Iovi Capitolino dicata.

11 Spectaculorum plurima et varia genera edidit: iuvenales, circenses, scenicos ludos, gladiatorium munus. Iuvenalibus senes quoque consulares anusque matronas recepit ad lusum. Circensibus loca equiti secreta a ceteris tribuit, commisitque etiam camelorum quadrigas. Ludis, quos pro aeternitate imperii susceptos appellari maximos voluit, ex utroque ordine et sexu plerique ludicras partes sustinuerunt; notissimus eques R. elephanto supersidens per catadromum decucurrit; inducta Afrani togata, quae Incendium inscribitur, concessumque ut scaenici ardentis domus supellectilem diriperent ac sibi haberent; sparsa et populo missilia omnium rerum per omnes dies: singula cotidie milia avium cuiusque generis,

multiplex penus, tesserae frumentariae, vestis, aurum, argentum, gemmae, margaritae, tabulae pictae, mancipia, iumenta, atque etiam mansuetae ferae, novissime naves, insulae, agri. Hos ludos spectavit e prosceni fastigio. Munere, quod in 12
amphitheatro ligneo regione Martii campi intra anni spatium fabricato dedit, neminem occidit, ne noxiorum quidem; exhibuit autem ad ferrum etiam quadringentos senatores sescentosque equites Romanos, et quosdam fortunae atque existimationis integrae, ex isdem ordinibus confectores quoque ferarum et varia harenae ministeria; exhibuit et naumachiam marina aqua, innantibus beluis; item pyrrichas quasdam e numero epheborum, quibus post editam operam diplomata civitatis Romanae singulis optulit. Inter pyrricharum argumenta taurus Pasiphaam ligneo iuvencae simulacro abditam iniit, ut multi spectantium crediderunt; Icarus primo statim conatu iuxta cubiculum eius decidit ipsumque cruore respersit. Nam perraro praesidere, ceterum accubans, parvis primum foraminibus, deinde toto podio adaperto spectare consuerat.

Instituit et quinquennale certamen primus omnium Romae more Graeco triplex, musicum gymnicum equestre, quod appellavit Neronia; dedicatisque thermis atque gymnasio, senatui quoque et equiti oleum praebuit. Magistros toto certamini praeposuit consulares sorte, sede praetorum. Deinde in orchestram senatumque descendit, et orationis quidem carminisque Latini coronam, de qua honestissimus quisque contenderat, ipsorum consensu concessam sibi recepit, citharae autem a iudicibus ad se delatam adoravit ferrique ad Augusti statuam iussit. Gymnico, quod in Septis edebat, inter buthysiae apparatum barbam primam posuit, conditamque in auream pyxidem et pretiosissimis margaritis adornatam Capitolio consecravit. Ad athletarum spectaculum invitavit et virgines Vestales, quia Olympiae quoque Cereris sacerdotibus spectare conceditur.

Non immerito inter spectacula ab eo edita et Tiridatis in 13
urbem introitum retulerim. Quem Armeniae regem, magnis pollicitationibus sollicitatum, cum destinato per edictum die ostensurus populo propter nubilum distulisset, produxit quo opportunissime potuit, dispositis circa fori templa armatis

cohortibus, curuli residens apud rostra triumphantis habitu, inter signa militaria atque vexilla; et primo per devexum pulpitum subeuntem admisit ad genua adlevatumque dextra exosculatus est, dein precanti tiara deducta diadema inposuit, verba supplicis interpretata praetorio viro multitudini pronuntiante; perductum inde in theatrum ac rursus supplicantem iuxta se latere dextro conlocavit. Ob quae imperator
14 consalutatus, laurea in Capitolium lata, Ianum geminum clausit, tam nullo quam residuo bello.

Consulatus quattuor gessit: primum bimenstrem, secundum et novissimum semenstres, tertium quadrimenstrem; medios duos continuavit, reliquos inter annua spatia variavit.
15 In iuris dictione postulatoribus, nisi sequenti die ac per libellos, non temere respondit. Cognoscendi morem eum tenuit, ut continuis actionibus omissis singillatim quaeque per vices ageret. Quotiens autem ad consultandum secederet, neque in commune quicquam neque propalam deliberabat, sed et conscriptas ab uno quoque sententias tacitus ac secreto legens, quod ipsi libuisset perinde atque pluribus idem videretur pronuntiabat.

In curiam libertinorum filios diu non admisit; admissis a prioribus principibus honores denegavit. Candidatos, qui supra numerum essent, in solatium dilationis ac morae legionibus praeposuit. Consulatum in senos plerumque menses dedit. Defunctoque circa Kl. Ian. altero e consulibus, neminem substituit, improbans exemplum vetus Canini Rebili uno die consulis. Triumphalia ornamenta etiam quaestoriae dignitatis et nonnullis ex equestri ordine tribuit, nec utique de causa militari. De quibusdam rebus orationes ad senatum missas, praeterito quaestoris officio, per consulem plerum-
16 que recitabat. Formam aedificiorum urbis novam excogitavit, et ut ante insulas ac domos porticus essent, de quarum solariis incendia arcerentur; easque sumptu suo extruxit. Destinarat etiam Ostia tenus moenia promovere atque inde fossa mare veteri urbi inducere.

Multa sub eo et animadversa severe et coercita, nec minus instituta: adhibitus sumptibus modus; publicae caenae ad sportulas redactae; interdictum ne quid in popinis cocti

praeter legumina aut holera veniret, cum antea nullum non obsonii genus proponeretur; afflicti suppliciis Christiani, genus hominum superstitionis novae ac maleficae; vetiti quadrigariorum lusus, quibus inveterata licentia passim vagantibus fallere ac furari per iocum ius erat; pantomimorum factiones cum ipsis simul relegatae; adversus falsarios tunc pri- 17
mum repertum, ne tabulae nisi pertusae ac ter lino per foramina traiecto obsignarentur; cautum ut testamentis primae duae cerae, testatorum modo nomine inscripto, vacuae signaturis ostenderentur, ac ne qui alieni testamenti scriptor legatum sibi ascriberet; item ut litigatores pro patrociniis certam iustamque mercedem, pro subsellis nullam omnino darent, praebente aerario gratuita; utque rerum actu ab aerario causae ad forum ac reciperatores transferrentur, et ut omnes appellationes a iudicibus ad senatum fierent.

Augendi propagandique imperii neque voluntate ulla ne- 18
que spe motus umquam, etiam ex Britannia deducere exercitum cogitavit, nec nisi verecundia, ne obtrectare parentis gloriae videretur, destitit. Ponti modo regnum concedente Polemone, item Alpium defuncto Cottio in provinciae formam redegit.

Peregrinationes duas omnino suscepit, Alexandrinam et 19
Achaicam; sed Alexandrina ipso profectionis die destitit, turbatus religione simul ac periculo. Nam cum circumitis templis in aede Vestae resedisset, consurgenti ei primum lacinia obhaesit, deinde tanta oborta caligo est, ut dispicere non posset. In Achaia Isthmum perfodere adgressus, praetorianos pro contione ad inchoandum opus cohortatus est, tubaque signo dato primus rastello humum effodit et corbulae congestam umeris extulit. Parabat et ad Caspias portas expeditionem, conscripta ex Italicis senum pedum tironibus nova legione, quam Magni Alexandri phalanga appellabat.

Haec partim nulla reprehensione, partim etiam non mediocri laude digna in unum contuli, ut secernerem a probris ac sceleribus eius, de quibus dehinc dicam.

Inter ceteras disciplinas pueritiae tempore imbutus et 20
musica, statim ut imperium adeptus est, Terpnum citharoedum, vigentem tunc praeter alios, arcessiit diebusque con-

tinuis post caenam canenti in multam noctem assidens, paulatim et ipse meditari exercerique coepit, neque eorum quicquam omittere, quae generis eius artifices vel conservandae vocis causa vel augendae factitarent; sed et plumbeam chartam supinus pectore sustinere, et clystere vomituque purgari, et abstinere pomis cibisque officientibus; donec blandiente profectu (quamquam exiguae vocis et fuscae) prodire in scenam concupiit, subinde inter familiares Graecum proverbium iactans, *occultae musicae nullum esse respectum*. Et prodit Neapoli primum, ac ne concusso quidem repente motu terrae theatro ante cantare destitit, quam inchoatum absolveret nomon. Ibidem saepius et per complures cantavit dies; sumpto etiam ad reficiendam vocem brevi tempore, impatiens secreti a balineis in theatrum transiit, mediaque in orchestra frequente populo epulatus, *si paulum subbibisset, aliquid se sufferti tinniturum* Graeco sermone promisit. Captus autem modulatis Alexandrinorum laudationibus, qui de novo commeatu Neapolim confluxerant, plures Alexandria evocavit. Neque eo segnius adulescentulos equestris ordinis et quinque amplius milia e plebe robustissimae iuventutis undique elegit, qui divisi in factiones, plausuum genera condiscerent (bombos et imbrices et testas vocabant) operamque navarent cantanti sibi, insignes pinguissima coma et excellentissimo cultu* pueris ac sine anulo laeviis, quorum duces quadringena milia sestertia merebant.

21 Cum magni aestimaret cantare etiam Romae, Neroneum agona ante praestitutam diem revocavit, flagitantibusque cunctis caelestem vocem respondit quidem *in hortis* se copiam volentibus facturum, sed adiuvante vulgi preces etiam statione militum, quae tunc excubabat, *repraesentaturum* se pollicitus est libens; ac sine mora nomen suum in albo profitentium citharoedorum iussit ascribi, sorticulaque in urnam cum ceteris demissa, intravit ordine suo, simul praefecti praetorii citharam sustinentes, post tribuni militum, iuxtaque amicorum intimi. Utque constitit, peracto principio, *Niobam se cantaturum* per Cluvium Rufum consularem pronuntiavit et in horam fere decimam perseveravit, coronamque eam et reliquam certaminis partem in annum sequentem distulit, ut

saepius canendi occasio esset. Quod cum tardum videretur, non cessavit identidem se publicare. Dubitavit etiam an privatis spectaculis operam inter scenicos daret, quodam praetorum sestertium decies offerente. Tragoedias quoque cantavit personatus, heroum deorumque item heroidum ac dearum personis effectis ad similitudinem oris sui et feminae, prout quamque diligeret. Inter cetera cantavit Canacen parturientem, Oresten matricidam, Oedipodem excaecatum, Herculem insanum. In qua fabula fama est, tirunculum militem positum ad custodiam aditus, cum eum ornari ac vinciri catenis, sicut argumentum postulabat, videret, accurrisse ferendae opis gratia.

Equorum studio vel praecipue ab ineunte aetate flagravit, 22
plurimusque illi sermo, quamquam vetaretur, de circensibus erat; et quondam tractum prasinum agitatorem inter condiscipulos querens, obiurgante paedagogo, de Hectore se loqui ementitus est. Sed cum inter initia imperii eburneis quadrigis cotidie in abaco luderet, ad omnis etiam minimos circenses e secessu commeabat, primo clam, deinde propalam; ut nemini dubium esset, eo die utique affuturum. Neque dissimulabat velle se palmarum numerum ampliare; quare spectaculum multiplicatis missibus in serum protrahebatur, ne dominis quidem iam factionum dignantibus nisi ad totius diei cursum greges ducere. Mox et ipse aurigare atque etiam spectari saepius voluit, positoque in hortis inter servitia et sordidam plebem rudimento, universorum se oculis in circo maximo praebuit, aliquo liberto mittente mappam unde magistratus solent. Nec contentus harum artium experimenta Romae dedisse, Achaiam, ut diximus, petit, hinc maxime motus: instituerant civitates, apud quas musici agones edi solent, omnes citharoedorum coronas ad ipsum mittere. Eas adeo grate recipiebat, ut legatos, qui pertulissent, non modo primos admitteret, sed etiam familiaribus epulis interponeret. A quibusdam ex his rogatus ut cantaret super caenam, exceptusque effusius, *solos scire audire Graecos, solosque se et studiis suis dignos* ait. Nec profectione dilata, ut primum Cassiopen traiecit, statim ad aram Iovis Casii cantare auspicatus, certamina deinceps obiit omnia. Nam et quae diver- 23

sissimorum temporum sunt, cogi in unum annum, quibusdam etiam iteratis, iussit, et Olympiae quoque praeter consuetudinem musicum agona commisit. Ac ne quid circa haec occupatum avocaret detineretve, cum praesentia eius urbicas res egere a liberto Helio admoneretur, rescripsit his verbis: *Quamvis nunc tuum consilium sit et votum celeriter reverti me, tamen suadere et optare potius debes, ut Nerone dignus revertar.*

Cantante eo, ne necessaria quidem causa excedere theatro licitum est. Itaque et enixae quaedam in spectaculis dicuntur, et multi taedio audiendi laudandique, clausis oppidorum portis, aut furtim desiluisse de muro aut morte simulata funere elati. Quam autem trepide anxieque certaverit, quanta adversariorum aemulatione, quo metu iudicum, vix credi potest. Adversarios, quasi plane conditionis eiusdem, observare, captare, infamare secreto, nonnumquam ex occursu maledictis incessere, ac si qui arte praecellerent, conrumpere etiam solebat. Iudices autem prius quam inciperet reverentissime adloquebatur, *omnia se facienda fecisse, sed eventum in manu esse Fortunae; illos ut sapientis et doctos viros fortuita debere excludere;* atque, ut auderet hortantibus, aequiore animo recedebat, ac ne sic quidem sine sollicitudine, taciturnitatem pudoremque quorundam pro tri-
24 stitia et malignitate arguens suspectosque sibi dicens. In certando vero ita legi oboediebat, ut numquam excreare ausus, sudorem quoque frontis brachio detergeret; atque etiam in tragico quodam actu, cum elapsum baculum cito resumpsisset, pavidus et metuens ne ob delictum certamine summoveretur, non aliter confirmatus est quam adiurante hypocrita, non animadversum id inter exultationes succlamationesque populi. Victorem autem se ipse pronuntiabat; qua de causa et praeconio ubique contendit. Ac ne cuius alterius hieronicarum memoria aut vestigium extaret usquam, subverti et unco trahi abicique in latrinas omnium statuas et imagines imperavit. Aurigavit quoque plurifariam, Olympiis vero etiam decemiugem, quamvis id ipsum in rege Mithradate carmine quodam suo reprehendisset; sed excussus curru ac rursus repositus, cum perdurare non posset, destitit ante decursum;

neque eo setius coronatus est. Decedens deinde provinciam universam libertate donavit, simulque iudices civitate Romana et pecunia grandi. Quae beneficia e medio stadio Isthmiorum die sua ipse voce pronuntiavit.

Reversus e Graecia Neapolim, quod in ea primum artem 25
protulerat, albis equis introiit, disiecta parte muri, ut mos hieronicarum est; simili modo Antium, inde Albanum, inde Romam; sed et Romam eo curru, quo Augustus olim triumphaverat, et in veste purpurea distinctaque stellis aureis clamide, coronamque capite gerens Olympiacam, dextra manu Pythiam, praeeunte pompa ceterarum cum titulis, ubi et quos quo cantionum quove fabularum argumento vicisset; sequentibus currum ovantium ritu plausoribus, Augustianos militesque se triumphi eius clamitantibus. Dehinc, diruto circi maximi arcu, per Velabrum forumque Palatium et Apollinem petit. Incedenti passim victimae caesae sparso per vias identidem croco, ingestaeque aves ac lemnisci et bellaria. Sacras coronas in cubiculis circum lectos posuit, item statuas suas citharoedico habitu (qua nota etiam nummum percussit.) Ac post haec tantum afuit a remittendo laxandoque studio, ut conservandae vocis gratia neque milites umquam, nisi absens aut alio verba pronuntiante, appellaret neque quicquam serio iocove egerit, nisi astante phonasco, qui moneret, *parceret arteriis ac sudarium ad os applicaret;* multisque vel amicitiam suam optulerit vel simultatem indixerit, prout quisque se magis parciusve laudasset.

Petulantiam, libidinem, luxuriam, avaritiam, crudelitatem 26
sensim quidem primo et occulte et velut iuvenili errore exercuit, sed ut tunc quoque dubium nemini foret, naturae illa vitia, non aetatis esse. Post crepusculum statim adrepto pilleo vel galero popinas inibat circumque vicos vagabatur ludibundus, nec sine pernicie tamen. Siquidem redeuntis a caena verberare ac repugnantes vulnerare cloacisque demergere assuerat, tabernas etiam effringere et expilare; Quintana domi constituta, ubi partae et ad licitationem dividendae praedae pretium absumeretur. Ac saepe in eius modi rixis oculorum et vitae periculum adiit, a quodam laticlavio, cuius uxorem adtrectaverat, prope ad necem caesus. Quare num-

quam postea publico se illud horae sine tribunis commisit procul et occulte subsequentibus. Interdiu quoque clam gestatoria sella delatus in theatrum, seditionibus pantomimorum e parte proscaeni superiore signifer simul ac spectator aderat; et cum ad manus ventum esset lapidibusque et subselliorum fragminibus decerneretur, multa et ipse iecit in populum,
27 atque etiam praetoris caput consauciavit. Paulatim vero invalescentibus vitiis, iocularia et latebras omisit nullaque dis simulandi cura ad maiora palam erupit.

Epulas a medio die ad mediam noctem protrahebat, refotus saepius calidis piscinis ac tempore aestivo nivatis; caenitabatque nonnumquam et in publico, naumachia praeclusa vel Martio campo vel circo maximo, inter scortorum totius urbis et ambubaiarum ministeria. Quotiens Ostiam Tiberi deflueret aut Baianum sinum praeternavigaret, dispositae per litora et ripas deversoriae tabernae parabantur insignes ganea et matronarum institorio copas imitantium atque hinc inde hortantium ut appelleret. Indicebat et familiaribus caenas, quorum uni mitellita quadragies sestertio constitit, alteri pluris aliquanto rosaria.

28 Super ingenuorum paedagogia et nuptarum concubinatus Vestali virgini Rubriae vim intulit, Acten libertam paulum afuit quin iusto sibi matrimonio coniungeret, summissis consularibus viris qui regio genere ortam peierarent; puerum Sporum exectis testibus etiam in muliebrem naturam transfigurare conatus, cum dote et flammeo per sollemnia nuptiarum celeberrimo officio deductum ad se pro uxore habuit. Extatque cuiusdam non inscitus iocus, *bene agi potuisse cum rebus humanis, si Domitius pater talem habuisset uxorem.* Hunc Sporum, Augustarum ornamentis excultum lecticaque vectum, et circa conventus mercatusque Graeciae ac mox Romae circa Sigillaria comitatus est, identidem exosculans. Nam matris concubitum appetisse et ab obtrectatoribus eius, ne ferox atque impotens mulier et hoc genere gratiae praevaleret, deterritum, nemo dubitavit, utique postquam meretricem, quam fama erat Agrippinae simillimam, inter concubinas recepit. Olim etiam quotiens lectica cum matre veheretur, libidinatum inceste ac maculis vestis proditum affirmant.

29 Suam quidem pudicitiam usque adeo prostituit, ut contaminatis paene omnibus membris novissime quasi genus lusus excogitaret, quo ferae pelle contectus emitteretur e cavea virorumque ac feminarum ad stipitem deligatorum inguina invaderet, et cum affatim desaevisset, conficeretur a Doryphoro liberto; cui etiam, sicut ipsi Sporus, ita ipse denupsit, voces quoque et heiulatus vim patientium virginum imitatus. Ex nonnullis comperi persuasissimum habuisse eum, *neminem hominem pudicum aut ulla corporis parte purum esse, verum plerosque dissimulare vitium et callide optegere;* ideoque professis apud se obscenitatem cetera quoque concessisse delicta.

30 Divitiarum et pecuniae fructum non alium putabat quam profusionem, *sordidos ac deparcos esse quibus impensarum ratio constaret, praelautos vereque magnificos qui abuterentur ac perderent.* Laudabat mirabaturque avunculum Gaium nullo magis nomine, quam quod ingentis a Tiberio relictas opes in brevi spatio prodegisset. Quare nec largiendi nec absumendi modum tenuit. In Tiridatem, quod vix credibile videatur, octingena nummum milia diurna erogavit abeuntique super sestertium milies contulit. Menecraten citharoedum et Spiculum myrmillonem triumphalium virorum patrimoniis aedibusque donavit. Cercopithecum Panerotem feneratorem, et urbanis rusticisque praediis locupletatum, prope regio extulit funere. Nullam vestem bis induit. Quadringenis in punctum sestertiis aleam lusit. Piscatus est rete aurato et purpura coccoque funibus nexis. Numquam minus mille carrucis fecisse iter traditur, soleis mularum argenteis, canusinatis mulionibus, armillata falerataque Mazacum turba atque cursorum.

31 Non in alia re tamen damnosior quam in aedificando, domum a Palatio Esquilias usque fecit, quam primo transitoriam, mox incendio absumptam restitutamque auream nominavit. De cuius spatio atque cultu suffecerit haec retulisse. Vestibulum eius fuit, in quo colossus CXX pedum staret ipsius effigie; tanta laxitas, ut porticus triplices miliarias haberet; item stagnum maris instar, circumsaeptum aedificiis ad urbium speciem; rura insuper, arvis atque vinetis et pascis

silvisque varia, cum multitudine omnis generis pecudum ac ferarum. In ceteris partibus cuncta auro lita, distincta gemmis unionumque conchis erant; caenationes laqueatae tabulis eburneis versatilibus, ut flores, fistulatis, ut unguenta desuper spargerentur; praecipua caenationum rotunda, quae perpetuo diebus ac noctibus vice mundi circumageretur; balineae marinis et albulis fluentes aquis. Eius modi domum cum absolutam dedicaret, hactenus comprobavit, ut *se* diceret *quasi hominem tandem habitare coepisse.*

Praeterea inchoabat piscinam a Miseno ad Avernum lacum, contectam porticibusque conclusam, quo quidquid totis Bais calidarum aquarum esset converteretur; fossam ab Averno Ostiam usque, ut navibus nec tamen mari iretur, longitudinis per centum sexaginta milia, latitudinis, qua contrariae quinqueremes commearent. Quorum operum perficiendorum gratia quod ubique esset custodiae in Italiam deportari, etiam scelere convictos nonnisi ad opus damnari praeceperat.

Ad hunc impendiorum furorem, super fiduciam imperii, etiam spe quadam repentina immensarum et reconditarum opum impulsus est ex indicio equitis R. pro comperto pollicentis, thesauros antiquissimae gazae, quos Dido regina fugiens Tyro secum extulisset, esse in Africa vastissimis specubus
32 abditos, ac posse erui parvula molientium opera. Verum ut spes fefellit, destitutus, atque ita iam exhaustus et egens ut stipendia quoque militum et commoda veteranorum protrahi ac differri necesse esset, calumniis rapinisque intendit animum.

Ante omnia instituit, ut e libertorum defunctorum bonis pro semisse dextans ei cogeretur, qui sine probabili causa eo nomine essent, quo fuissent ullae familiae quas ipse contingeret; deinde, ut ingratorum in principem testamenta ad fiscum pertinerent, ac ne impune esset studiosis iuris, qui scripsissent vel dictassent ea; tunc ut lege maiestatis facta dictaque omnia, quibus modo delator non deesset, tenerentur. Revocavit et praemia coronarum, quae umquam sibi civitates in certaminibus detulissent. Et cum interdixisset usum amethystini ac Tyrii coloris, summisissetque qui nun-

dinarum die pauculas uncias venderet, praeclusit cunctos negotiatores. Quin etiam inter canendum animadversam matronam in spectaculis vetita purpura cultam demonstrasse procuratoribus suis dicitur, detractamque ilico non veste modo sed et bonis exuit. Nulli delegavit officium ut non adiceret: *Scis quid mihi opus sit!* et *Hoc agamus*, *ne quis quicquam habeat!* Ultimo templis compluribus dona detraxit simulacraque ex auro vel argento fabricata conflavit, in iis Penatium deorum, quae mox Galba restituit.

Parricidia et caedes a Claudio exorsus est; cuius necis 33
etsi non auctor, at conscius fuit, neque dissimulanter, ut qui boletos, in quo cibi genere venenum is acceperat, quasi deorum cibum posthac proverbio Graeco conlaudare sit solitus. Certe omnibus rerum verborumque contumeliis mortuum insectatus est, modo stultitiae modo saevitiae arguens; nam et m o r a r i eum desisse inter homines producta prima syllaba iocabatur, multaque decreta et constituta, ut insipientis atque deliri, pro irritis habuit; denique bustum eius consepiri, nisi humili levique maceria, neglexit.

Britannicum non minus aemulatione vocis, quae illi iucundior suppetebat, quam metu ne quandoque apud hominum gratiam paterna memoria praevaleret, veneno adgressus est. Quod acceptum a quadam Lucusta, venenariorum indice, cum opinione tardius cederet, ventre modo Britannici moto, accersitam mulierem sua manu verberavit arguens, pro veneno remedium dedisse; excusantique, minus datum ad occultandam facinoris invidiam, *Sane* inquit *legem Iuliam timeo!* coegitque se coram in cubiculo quam posset velocissimum ac praesentaneum coquere; deinde in aedo expertus, postquam is quinque horas protraxit, iterum ac saepius recoctum porcello obiecit; quo statim exanimato, inferri in triclinium darique caenanti secum Britannico imperavit. Et cum ille ad primum gustum concidisset, comitiali morbo ex consuetudine correptum apud convivas ementitus, postero die raptim inter maximos imbres tralaticio extulit funere. Lucustae pro navata opera impunitatem praediaque ampla, sed et discipulos dedit.

Matrem, facta dictaque sua exquirentem acerbius et cor- 34

rigentem, hactenus primo gravabatur ut invidia identidem oneraret, quasi cessurus imperio Rhodumque abiturus, mox et honore omni et potestate privavit, abductaque militum et Germanorum statione, contubernio quoque ac Palatio expulit; neque in divexanda quicquam pensi habuit, summissis qui et Romae morantem litibus et in secessu quiescentem per convicia et iocos terra marique praetervehentes inquietarent. Verum minis eius ac violentia territus perdere statuit; et cum ter veneno temptasset sentiretque antidotis praemunitam, lacunaria, quae noctu super dormientem laxata machina deciderent, paravit. Hoc consilio per conscios parum celato, solutilem navem, cuius vel naufragio vel camarae ruina periret, commentus est, atque ita reconciliatione simulata, iucundissimis litteris Baias evocavit ad sollemnia Quinquatruum simul celebranda; datoque negotio trierarchis, qui liburnicam qua advecta erat velut fortuito concursu confringerent, protraxit convivium, repetentique Baulos in locum corrupti navigii machinosum illud optulit, hilare prosecutus atque in digressu papillas quoque exosculatus. Reliquum temporis cum magna trepidatione vigilavit, opperiens coeptorum exitum. Sed ut diversa omnia nandoque evasisse eam comperit, inops consilii L. Agerinum libertum eius, salvam et incolumem cum gaudio nuntiantem, abiecto clam iuxta pugione ut percussorem sibi subornatum arripi constringique iussit, matrem occidi, quasi deprehensum crimen voluntaria morte vitasset. Adduntur his atrociora, nec incertis auctoribus: ad visendum interfectae cadaver accurrisse, contrectasse membra, alia vituperasse, alia laudasse, sitique interim oborta bibisse. Neque tamen conscientiam sceleris, quamquam et militum et senatus populique gratulationibus confirmaretur, aut statim aut umquam postea ferre potuit, saepe confessus exagitari se materna specie verberibusque Furiarum ac taedis ardentibus. Quin et facto per Magos sacro evocare Manes et exorare temptavit. Peregrinatione quidem Graeciae et Eleusinis sacris, quorum initiatione impii et scelerati voce praeconis summoventur, interesse non ausus est.

Iunxit parricidio matris amitae necem. Quam cum ex duritie alvi cubantem visitaret, et illa tractans lanuginem eius,

ut assolet, iam grandis natu per blanditias forte dixisset: *Simul hanc excepero, mori volo:* conversus ad proximos *confestim se positurum* velut irridens ait, praecepitque medicis ut largius purgarent aegram, necdum defunctae bona invasit, suppresso testamento, ne quid abscederet.

Uxores praeter Octaviam duas postea duxit: Poppaeam 35
Sabinam, quaestorio patre natam et equiti R. antea nuptam, deinde Statiliam Messalinam, Tauri bis consulis ac triumphalis abneptem. Qua ut poteretur, virum eius Atticum Vestinum consulem in honore ipso trucidavit. Octaviae consuetudinem cito aspernatus, corripientibus amicis *sufficere illi debere* respondit *uxoria ornamenta.* Eandem mox saepe frustra strangulare meditatus, dimisit ut sterilem, sed improbante divortium populo nec parcente convitiis, etiam relegavit, denique occidit sub crimine adulteriorum adeo inpudenti falsoque, ut in quaestione pernegantibus cunctis Anicetum paedagogum suum indicem subiecerit, qui fingeret * dolo stupratam a se fateretur. Poppaeam, duodecimo die post divortium Octaviae in matrimonium acceptam, dilexit unice; et tamen ipsam quoque ictu calcis occidit, quod se ex aurigatione sero reversum gravida et aegra conviciis incesserat. Ex hac filiam tulit Claudiam Augustam, amisitque admodum infantem.

Nullum adeo necessitudinis genus est, quod non scelere perculerit. Antoniam Claudi filiam, recusantem post Poppaeae mortem nuptias suas, quasi molitricem novarum rerum interemit. Similiter * inter ceteros aut affinitate aliqua sibi aut propinquitate coniunctos; in quibus Aulum Plautium iuvenem, quem cum ante mortem per vim conspurcasset, *Eat nunc* inquit *mater mea et successorem meum osculetur!* iactans dilectum ab ea et ad spem imperii impulsum. Privignum Rufium Crispinum Poppaea natum, impuberem adhuc, quia ferebatur ducatus et imperia ludere, mergendum mari, dum piscaretur, servis ipsius demandavit. Tuscum nutricis filiam relegavit, quod in procuratione Aegypti balineis in adventum suum extructis lavisset. Senecam praeceptorem ad necem compulit, quamvis saepe commeatum petenti bonisque cedenti persancte iurasset, suspectum se frustra per-

iturumque potius quam nociturum ei. Burro praefecto remedium ad fauces pollicitus, toxicum misit. Libertos divites et senes, olim adoptionis mox dominationis suae fautores atque rectores, veneno, partim cibis partim potionibus indito, intercepit.

36 Nec minore saevitia foris et in exteros grassatus est. Stella crinita, quae summis potestatibus exitium portendere vulgo putatur, per continuas noctes oriri coeperat. Anxius ea re, ut ex Balbillo astrologo didicit, solere reges talia ostenta caede aliqua illustri expiare atque a semet in capita procerum depellere, nobilissimo cuique exitium destinavit; enimvero multo magis et quasi per iustam causam duabus coniurationibus provulgatis, quarum prior maiorque Pisoniana Romae, posterior Viniciana Beneventi conflata atque detecta est. Coniurati e vinculis triplicium catenarum dixere causam, cum quidam ultro crimen faterentur, nonnulli etiam imputarent, tamquam *aliter illi non possent nisi morte succurrere dedecorato flagitiis omnibus*. Damnatorum liberi urbe pulsi enectique veneno aut fame; constat, quosdam cum paedagogis et capsaris uno prandio pariter necatos, alios diurnum victum prohibitos quaerere.

37 Nullus posthac adhibitus dilectus aut modus interimendi quoscumque libuisset quacumque de causa. Sed ne de pluribus referam, Salvidieno Orfito obiectum est quod tabernas tres de domo sua circa forum civitatibus ad stationem locasset, Cassio Longino iuris consulto ac luminibus orbato, quod in vetere gentili stemmate C. Cassi percussoris Caesaris imagines retinuisset, Paeto Thraseae tristior et paedagogi vultus. Mori iussis non amplius quam horarum spatium dabat; ac ne quid morae interveniret, medicos admovebat qui cunctantes continuo curarent (ita enim vocabatur venas mortis gratia incidere). Creditur etiam polyphago cuidam Aegypti generis, crudam carnem et quidquid daretur mandere assueto, concupisse vivos homines laniandos absumendosque obicere. Elatus inflatusque tantis velut successibus, negavit *quemquam principum scisse quid sibi liceret*, multasque nec dubias significationes saepe iecit, ne reliquis quidem se parsurum senatoribus, eumque ordinem sublaturum

quandoque e re p. ac provincias et exercitus equiti R. ac libertis permissurum. Certe neque adveniens neque proficiscens quemquam osculo impertiit, ac ne resalutatione quidem; et in auspicando opere Isthmi magna frequentia clare *ut sibi ac populo R. bene res verteret* optavit, dissimulata senatus mentione.

Sed nec populo aut moenibus patriae pepercit. Dicente 38
quodam in sermone communi:

'Εμοῦ θανόντος γαῖα μιχθήτω πυρί!

Immo, inquit, *ἐμοῦ ζῶντος!* planeque ita fecit. Nam quasi offensus deformitate veterum aedificiorum et angustiis flexurisque vicorum, incendit urbem tam palam, ut plerique consulares cubicularios eius, cum stuppa taedaque in praediis suis deprehensos, non attigerint; et quaedam horrea circa domum Auream, quorum spatium maxime desiderabat, ut bellicis machinis labefacta atque inflammata sint, quod saxeo muro constructa erant. Per sex dies septemque noctes ea clade saevitum est, ad monumentorum bustorumque diversoria plebe compulsa. Tunc praeter immensum numerum insularum domus priscorum ducum arserunt hostilibus adhuc spoliis adornatae, deorumque aedes ab regibus ac deinde Punicis et Gallicis bellis votae dedicataeque, et quidquid visendum atque memorabile ex antiquitate duraverat. Hoc incendium e turre Maecenatiana prospectans laetusque *flammae*, ut aiebat, *pulchritudine* Halosin Ilii in illo suo scaenico habitu decantavit. Ac ne non hinc quoque quantum posset praedae et manubiarum invaderet, pollicitus cadaverum et ruderum gratuitam egestionem, nemini ad reliquias rerum suarum adire permisit; conlationibusque non receptis modo verum et efflagitatis provincias privatorumque census prope
exhausit. Accesserunt tantis ex principe malis probrisque 39
quaedam et fortuita: pestilentia unius autumni, quo triginta funerum milia in rationem Libitinae venerunt; clades Britannica, qua duo praecipua oppida magna civium sociorumque caede direpta sunt; ignominia ad Orientem, legionibus in Armenia sub iugum missis aegreque Syria retenta. Mirum et vel praecipue notabile inter haec fuerit, nihil eum patientius quam maledicta et convitia hominum tulisse, neque in

ullos leniorem quam qui se dictis aut carminibus lacessissent extitisse. Multa Graece Latineque proscripta aut vulgata sunt, sicut illa:

Νέρων Ὀρέστης Ἀλκμέων μητροκτόνος.

Νεόνυμφον Νέρων ἰδίαν μητέρα ἀπέκτεινε.

Quis negat Aeneae magnae de stirpe Neronem?
Sustulit hic matrem, sustulit ille patrem.

Dum tendit citharam noster, dum cornua Parthus,
Noster erit Paean, ille Hecatebeletes.

Roma domus fiet: Veios migrate, Quirites,
Si non et Veios occupat ista domus.

Sed neque auctores requisiit et quosdam per indicem delatos ad senatum adfici graviore poena prohibuit. Transeuntem eum Isidorus Cynicus in publico clara voce corripuerat, *quod Naupli mala bene cantitaret, sua bona male disponeret;* et Datus Atellanarum histrio in cantico quodam *Ὑγίαινε πάτερ, ὑγίαινε μῆτερ!* ita demonstraverat, ut bibentem natantemque faceret, exitum scilicet Claudi Agrippinaeque significans, et in novissima clausula *Orcus vobis ducit pedes* senatum gestu notarat. Histrionem et philosophum Nero nihil amplius quam urbe Italiaque summovit, vel contemptu omnis infamiae vel ne fatendo dolorem irritaret ingenia.

40 Talem principem paulo minus quattuordecim annos perpessus terrarum orbis tandem destituit, initium facientibus Gallis duce Iulio Vindice, qui tum eam provinciam pro praetore optinebat.

Praedictum a mathematicis Neroni olim erat, fore, ut quandoque destitueretur; unde illa vox eius celeberrima: *Τὸ τέχνιον ἡμᾶς διαθρέψει*, quo maiore scilicet venia meditaretur citharoedicam artem, principi sibi gratam, privato necessariam. Spoponderant tamen quidam destituto Orientis dominationem, nonnulli nominatim regnum Hierosolymorum, plures omnis pristinae fortunae restitutionem. Cui spei pro-

nior, Britannia Armeniaque amissa ac rursus utraque recepta, defunctum se fatalibus malis existimabat. Ut vero, consulto Delphis Apolline, septuagensimum ac tertium annum cavendum sibi audivit, quasi eo demum obiturus, ac nihil coniectans de aetate Galbae, tanta fiducia non modo senectam sed etiam perpetuam singularemque concepit felicitatem, ut amissis naufragio pretiosissimis rebus non dubitaverit inter suos dicere, *pisces eas sibi relaturos.*

Neapoli de motu Galliarum cognovit die ipso quo matrem occiderat, adeoque lente ac secure tulit ut gaudentis etiam suspitionem praeberet, tamquam occasione nata spoliandarum iure belli opulentissimarum provinciarum; statimque in gymnasium progressus, certantis athletas effusissimo studio spectavit. Caenae quoque tempore interpellatus tumultuosioribus litteris, hactenus excanduit, ut malum iis qui descissent minaretur. Denique per octo continuos dies non rescribere cuiquam, non mandare quid aut praecipere conatus, rem silentio oblitteravit. 41 Edictis tandem Vindicis contumeliosis et frequentibus permotus, senatum epistula in ultionem sui reique publicae adhortatus est, excusato languore faucium, propter quem non adesset. Nihil autem aeque doluit, quam ut malum se citharoedum increpitum ac pro Nerone Aenobarbum appellatum. Et nomen quidem gentile, quod sibi per contumeliam exprobraretur, resumpturum se professus est, deposito adoptivo, cetera convitia, ut falsa, non alio argumento refellebat, quam quod etiam inscitia sibi tanto opere elaboratae perfectaeque a se artis obiceretur, singulos subinde rogitans, *nossentne quemquam praestantiorem.* Sed urgentibus aliis super alios nuntiis, Romam praetrepidus rediit; leviterque modo in itinere frivolo auspicio mente recreata, cum adnotasset insculptum monumento militem Gallum ab equite R. oppressum trahi crinibus, ad eam speciem exiluit gaudio caelumque adoravit. Ac ne tunc quidem aut senatu aut populo coram appellato, quosdam e primoribus viris domum evocavit, transactaque raptim consultatione, reliquam diei partem per organa hydraulica novi et ignoti generis circumduxit, ostendensque singula, de ratione ac difficultate cuiusque disserens, *iam se etiam prola-*

turum omnia in theatrum affirmavit, *si per Vindicem liceat.*

42 Postquam deinde etiam Galbam et Hispanias descivisse cognovit, conlapsus animoque male fracto diu sine voce et prope intermortuus iacuit, utque resipiit, veste discissa, capite converberato, *actum de se* pronuntiavit, consolantique nutriculae et aliis quoque iam principibus similia accidisse memoranti, *se vero praeter ceteros inaudita et incognita pati* respondit, *qui summum imperium vivus amitteret.* Nec eo setius quicquam ex consuetudine luxus atque desidiae omisit vel imminuit; quin immo, cum prosperi quiddam ex provinciis nuntiatum esset, super abundantissimam caenam iocularia in defectionis duces carmina lasciveque modulata, quae vulgo notuerunt, etiam gesticulatus est; ac spectaculis theatri clam inlatus, cuidam scenico placenti nuntium misit, *abuti eum occupationibus suis.*

43 Initio statim tumultus, multa et inmania, verum non abhorrentia a natura sua creditur destinasse: successores percussoresque summittere exercitus et provincias regentibus, quasi conspiratis idemque et unum sentientibus; quidquid ubique exulum, quidquid in urbe hominum Gallicanorum esset contrucidare (illos ne desciscentibus adgregarentur, hos ut conscios popularium suorum atque fautores;) Gallias exercitibus diripiendas permittere; senatum universum veneno per convivia necare; urbem incendere, feris in populum immissis, quo difficilius defenderentur. Sed absterritus non tam paenitentia quam perficiendi desperatione, credensque expeditionem necessariam, consules ante tempus privavit honore atque in utriusque locum solus iniit consulatum, quasi fatale esset, non posse Gallias debellari nisi a se consule. Ac susceptis fascibus, cum post epulas triclinio digrederetur, innixus umeris familiarium, affirmavit, *simul ac primum provinciam attigisset, inermem se in conspectum exercituum proditurum nec quicquam aliud quam fleturum, revocatisque ad paenitentiam defectoribus insequenti die laetum inter laetos cantaturum epinicia, quae iam nunc sibi componi oporteret.*

44 In praeparanda expeditione primam curam habuit deligendi

vehicula portandis scaenicis organis, concubinasque quas secum educeret tondendi ad virilem modum et securibus peltisque Amazonicis instruendi. Mox tribus urbanas ad sacramentum citavit, ac nullo idoneo respondente certum dominis servorum numerum indixit; nec nisi ex tota cuiusque familia probatissimos, ne dispensatoribus quidem aut amanuensibus exceptis, recepit. Partem etiam census omnes ordines conferre iussit, et insuper inquilinos privatarum aedium atque insularum pensionem annuam repraesentare fisco; exegitque ingenti fastidio et acerbitate nummum asperum, argentum pustulatum, aurum ad obrussam, ut plerique omnem collationem palam recusarent, consensu flagitantes, a delatoribus potius revocanda praemia quaecumque cepissent. Ex annonae quoque 45
caritate lucranti adcrevit invidia; nam et forte accidit, ut in publica fame Alexandrina navis nuntiaretur pulverem luctatoribus aulicis advexisse.

Quare omnium in se odio incitato, nihil contumeliarum defuit quin subiret. Statuae eius a vertice cirrus appositus est cum inscriptione Graeca, *nunc demum agona esse, et traderet tandem!* Alterius collo ascopera deligata, simulque titulus: *Ego quid potui? sed tu culleum meruisti.* Ascriptum et columnis, *iam* Gallos *eum cantando excitasse.* Iam noctibus iurgia cum servis plerique simulantes, crebro Vindicem poscebant.

Terrebatur ad hoc evidentibus portentis somniorum et au- 46
spiciorum et ominum, cum veteribus tum novis. Numquam antea somniare solitus, occisa demum matre vidit per quietem, navem sibi regenti extortum gubernaculum, trahique se ab Octavia uxore in artissimas tenebras et modo pinnatarum formicarum multitudine oppleri, modo a simulacris gentium ad Pompei theatrum dedicatarum circumiri arcerique progressu; asturconem, quo maxime laetabatur, posteriore corporis parte in simiae speciem transfiguratum, ac tantum capite integro hinnitus edere canoros. De Mausoleo, sponte foribus patefactis, exaudita vox est nomine eum cientis. Kl. Ian. exornati Lares in ipso sacrificii apparatu conciderunt; auspicanti Sporus anulum muneri optulit, cuius gemmae sculptura erat Proserpinae raptus; votorum nuncupatione, magna iam ordinum fre-

quentia, vix repertae Capitolii claves. Cum ex oratione eius, qua in Vindicem perorabat, recitaretur in senatu, daturos poenas sceleratos ac brevi dignum exitum facturos, conclamatum est ab universis: *Tu facies, Auguste!* Observatum etiam fuerat, novissimam fabulam cantasse eum publice Oedipodem exulem atque in hoc desisse versu:

Θανεῖν μ' ἄνωγε σύγγαμος, μήτηρ, πατήρ.

47 Nuntiata interim etiam ceterorum exercituum defectione, litteras prandenti sibi redditas concerpsit, mensam subvertit, duos scyphos gratissimi usus, quos Homerios a caelatura carminum Homeri vocabat, solo inlisit, ac sumpto a Lucusta veneno et in auream pyxidem condito, transiit in hortos Servilianos, ubi, praemissis libertorum fidissimis Ostiam ad classem praeparandam, tribunos centurionesque praetorii de fugae societate temptavit. Sed partim tergiversantibus, partim aperte detrectantibus, uno vero etiam proclamante: *Usque adeone mori miserum est?* varie agitavit, Parthosne an Galbam supplex peteret, an atratus prodiret in publicum proque rostris quanta maxima posset miseratione veniam praeteritorum precaretur, ac ni flexisset animos, vel Aegypti praefecturam concedi sibi oraret. Inventus est postea in scrinio eius hac de re sermo formatus; sed deterritum putant, ne prius quam in forum perveniret discerperetur.

Sic cogitatione in posterum diem dilata, ad mediam fere noctem excitatus, ut comperit stationem militum recessisse, prosiluit e lecto misitque circum amicos, et quia nihil a quoquam renuntiabatur, ipse cum paucis hospitia singulorum adiit. Verum clausis omnium foribus, respondente nullo, in cubiculum rediit, unde iam et custodes diffugerant, direptis etiam stragulis, amota et pyxide veneni; ac statim Spiculum myrmillonem vel quemlibet alium percussorem, cuius manu periret, requisiit, et nemine reperto, *Ergo ego*, inquit, *nec amicum habeo nec inimicum?* procurritque, quasi praecipitaturus se
48 in Tiberim. Sed revocato rursus impetu, aliquid secretioris latebrae ad colligendum animum desideravit, et offerente Phaonte liberto suburbanum suum inter Salariam et Nomentanam viam circa quartum miliarium, ut erat nudo pede atque tunicatus, paenulam obsoleti coloris superinduit, adopertoque capite

et ante faciem optento sudario equum inscendit, quattuor solis comitantibus, inter quos et Sporus erat. Statimque tremore terrae et fulgure adverso pavefactus, audiit e proximis castris clamorem militum et sibi adversa et Galbae prospera ominantium, etiam ex obviis viatoribus quendam dicentem: *Hi Neronem persequuntur*, alium sciscitantem: *Ecquid in urbe novi de Nerone?* Equo autem ex odore abiecti in via cadaveris consternato, detecta facie agnitus est a quodam missicio praetoriano et salutatus. Ut ad deverticulum ventum est, dimissis equis, inter fruticeta ac vepres per harundineti semitam aegre nec nisi strata sub pedibus veste ad aversum villae parietem evasit. Ibi hortante eodem Phaonte, ut interim in specum egestae harenae concederet, negavit *se vivum sub terram iturum*, ac parumper commoratus, dum clandestinus ad villam introitus pararetur, aquam ex subiecta lacuna poturus manu hausit et *Haec est*, inquit, *Neronis decocta!* dein, divolsa sentibus paenula, traiectos surculos rasit. Atque ita quadripes per angustias effossae cavernae receptus in proximam cellam, decubuit super lectum modica culcita, vetere pallio strato, instructum; fameque et iterum siti interpellante, panem quidem sordidum oblatum aspernatus est, aquae autem tepidae aliquantum bibit. Tunc uno quoque hinc inde instante ut quam 49 primum se impendentibus contumeliis eriperet, scrobem coram fieri imperavit, dimensus ad corporis sui modulum, componique simul, si qua invenirentur, frusta marmoris, et aquam simul ac ligna conferri curando mox cadaveri, flens ad singula atque identidem dictitans: *Qualis artifex pereo!*

Inter moras perlatos a cursore Phaonti codicillos praeripuit legitque, se hostem a senatu iudicatum et quaeri, ut puniatur *more maiorum*, interrogavitque quale id genus esset poenae; et cum comperisset, nudi hominis cervicem inseri furcae, corpus virgis ad necem caedi, conterritus duos pugiones, quos secum extulerat, arripuit, temptataque utriusque acie rursus condidit, causatus *nondum adesse fatalem horam;* ac modo Sporum hortabatur ut lamentari ac plangere inciperet, modo orabat ut se aliquis ad mortem capessendam exemplo iuvaret; interdum segnitiem suam his verbis increpabat: *Vivo deformiter, turpiter* * — *οὐ πρέπει Νέρωνι, οὐ πρέπει — νήφειν*

δεῖ ἐν τοῖς τοιούτοις — ἄγε ἔγειρε σεαυτόν! Iamque equites appropinquabant, quibus praeceptum erat ut vivum eum adtraherent. Quod ut sensit, trepidanter effatus:

Ἵππων μ' ὠκυπόδων ἀμφὶ κτύπος οὔατα βάλλει — ferrum iugulo adegit, iuvante Epaphrodito a libellis. Semianimisque adhuc irrumpenti centurioni et paenula ad vulnus adposita in auxilium se venisse simulanti non aliud respondit quam *Sero!* et *Haec est fides!* Atque in ea voce defecit, extantibus rigentibusque oculis usque ad horrorem formidinemque visentium. Nihil prius aut magis a comitibus exegerat quam ne potestas cuiquam capitis sui fieret, sed ut quoquo modo totus cremaretur. Permisit hoc Icelus, Galbae libertus, non multo ante vinculis exolutus, in quae primo tumultu coniectus fuerat.

50 Funeratus est impensa ducentorum milium, stragulis albis auro intextis, quibus usus Kl. Ian. fuerat. Reliquias Ecloge et Alexandria nutrices cum Acte concubina gentili Domitiorum monimento condiderunt, quod prospicitur e campo Martio impositum colli Hortulorum. In eo monimento solium porphyretici marmoris, superstante Lunensi ara, circumseptum est lapide Thasio.

51 Statura fuit prope iusta, corpore maculoso et faetido, subflavo capillo, vultu pulchro magis quam venusto, oculis caesis et hebetioribus, cervice obesa, ventre proiecto, gracillimis cruribus, valitudine prospera (nam qui luxuriae immoderatissimae esset, ter omnino per quattuordecim annos languit, atque ita ut neque vino neque consuetudine reliqua abstineret;) circa cultum habitumque adeo pudendus, ut comam semper in gradus formatam peregrinatione Achaica etiam pone verticem summiserit, ac plerumque, synthesinam indutus, ligato circum collum sudario prodierit in publicum sine cinctu et discalciatus.

52 Liberalis disciplinas omnis fere puer attigit. Sed a philosophia eum mater avertit, monens imperaturo contrariam esse: a cognitione veterum oratorum Seneca praeceptor, quo diutius in admiratione sui detineret. Itaque ad poeticam pronus, carmina libenter ac sine labore composuit nec, ut quidam putant, aliena pro suis edidit. Venere in manus meas pugillares

libellique cum quibusdam notissimis versibus, ipsius chirographo scriptis, ut facile appareret non tralatos aut dictante aliquo exceptos, sed plane quasi a cogitante atque generante exaratos; ita multa et deleta et inducta et superscripta inerant. Habuit et pingendi fingendique non mediocre studium. 53

Maxime autem popularitate efferebatur, omnium aemulus, qui quoquo modo animum vulgi moverent. Exiit opinio, post scaenicas coronas proximo lustro descensurum eum ad Olympia inter athletas; nam et luctabatur assidue, nec aliter certamina gymnica tota Graecia spectaverat quam brabeutarum more in stadio humi assidens ac, si qua paria longius recessissent, in medium manibus suis protrahens. Destinaverat etiam, quia Apollinem cantu, Solem aurigando aequiperare existimaretur, imitari et Herculis facta; praeparatumque leonem aiunt, quem vel clava vel brachiorum nexibus in amphitheatri arena spectante populo nudus elideret. Sub exitu quidem vitae pa- 54 lam voverat, si sibi incolumis status permansisset, proditurum se partae victoriae ludis etiam hydraulam et choraulam et utricularium, ac novissimo die histrionem saltaturumque Virgili Turnum. Et sunt qui tradant, Paridem histrionem occisum ab eo quasi gravem adversarium. Erat illi aeternitatis perpetuae- 55 que famae cupido, sed inconsulta. Ideoque multis rebus ac locis, vetere appellatione detracta, novam indixit ex suo nomine, mensem quoque Aprilem Neroneum appellavit; destinaverat et Romam Neropolim nuncupare.

Religionum usque quaque contemptor, praeter unius Deae 56 Syriae. Hanc mox ita sprevit ut urina contaminaret, alia superstitione captus, in qua sola pertinacissime haesit. Siquidem icunculam puellarem, cum quasi remedium insidiarum a plebeio quodam et ignoto muneri accepisset, detecta confestim coniuratione, pro summo numine trinisque in die sacrificiis colere perseveravit, volebatque credi monitione eius futura praenoscere. Ante paucos quam periret menses attendit et extispicio, nec umquam litavit.

Obiit tricensimo et secundo aetatis anno, die quo quondam 57 Octaviam interemerat, tantumque gaudium publice praebuit, ut plebs pilleata tota urbe discurreret. Et tamen non defuerunt qui per longum tempus vernis aestivisque floribus tumu-

lum eius ornarent, ac modo imagines praetextatas in rostris proferrent, modo edicta quasi viventis et brevi magno inimicorum malo reversuri. Quin etiam Vologaesus Parthorum rex, missis ad senatum legatis de instauranda societate, hoc etiam magno opere oravit ut Neronis memoria coleretur. Denique cum post viginti annos, adulescente me, extitisset conditionis incertae qui se Neronem esse iactaret, tam favorabile nomen eius apud Parthos fuit, ut vehementer adiutus et vix redditus sit.

C. SUETONI TRANQUILLI
DE VITA CAESARUM
LIBER VII.
GALBA. OTHO. VITELLIUS.

GALBA.

Progenies Caesarum in Nerone defecit: quod futurum, 1
compluribus quidem signis, sed vel evidentissimis duobus apparuit. Liviae, olim post Augusti statim nuptias Veientanum suum revisenti, praetervolans aquila gallinam albam, ramulum lauri rostro tenentem, ita ut rapuerat, demisit in gremium; cumque nutriri alitem, pangi ramulum placuisset, tanta pullorum suboles provenit, ut hodieque ea villa ad Gallinas vocetur, tale vero lauretum, ut triumphaturi Caesares inde laureas decerperent; fuitque mos triumphantibus, illas confestim eodem loco pangere; et observatum est, sub cuiusque obitum arborem ab ipso institutam elanguisse. Ergo novissimo Neronis anno et silva omnis exaruit radicitus, et quidquid ibi gallinarum erat interiit; ac subinde tacta de caelo Caesarum aede, capita omnibus simul statuis deciderunt, Augusti etiam sceptrum e manibus excussum est.

Neroni Galba successit nullo gradu contingens Caesarum 2
domum, sed haud dubie nobilissimus magnaque et vetere prosapia, ut qui statuarum titulis pronepotem se Quinti Catuli Capitolini semper ascripserit, imperator vero etiam stemma in atrio proposuerit, quo paternam originem ad Iovem, maternam ad Pasiphaam Minois uxorem referret.

Imagines et elogia universi generis exequi longum est, fa- 3

miliae breviter attingam. Qui primus Sulpiciorum cognomen Galbae tulit cur aut unde traxerit, ambigitur. Quidam putant, quod oppidum Hispaniae frustra diu oppugnatum inlitis demum galbano facibus succenderit; alii, quod in diuturna valitudine galbeo, id est remediis lana involutis, assidue uteretur; nonnulli, quod praepinguis fuerit visus, quem galbam Galli vocent; vel contra, quod tam exilis, quam sunt animalia quae in aesculis nascuntur appellanturque galbae. Familiam illustravit Servius Galba consularis, temporum suorum et eloquentissimus, quem tradunt Hispaniam ex praetura optinentem, triginta Lusitanorum milibus perfidia trucidatis, Viriathini belli causam extitisse. Eius nepos ob repulsam consulatus infensus Iulio Caesari, cuius legatus in Gallia fuerat, conspiravit cum Cassio et Bruto, propter quod Pedia lege damnatus est. Ab hoc sunt imperatoris Galbae avus ac pater: avus clarior studiis quam dignitate (non enim egressus praeturae gradum) multiplicem nec incuriosam historiam edidit; pater consulatu functus, quamquam brevi corpore, atque etiam gibber, modicaeque in dicendo facultatis, causas industrie actitavit. Uxores habuit Mummiam Achaicam, neptem Catuli proneptemque L. Mummi, qui Corinthum excidit; item Liviam Ocellinam ditem admodum et pulchram, a qua tamen nobilitatis causa appetitus ultro existimatur, et aliquanto enixius post quam subinde instanti vitium corporis secreto posita veste detexit, ne quasi ignaram fallere videretur. Ex Achaica liberos Gaium et Servium procreavit, quorum maior Gaius attritis facultatibus urbe cessit, prohibitusque a Tiberio sortiri anno suo proconsulatum voluntaria morte obiit.

4 Ser. Galba Imp. M. Valerio Messala, CN. Lentulo cons. natus est VIIII. Kl. Ian. in villa colli superposita prope Terracinam, sinistrorsus Fundos petentibus, adoptatusque a noverca sua Livi nomen et Ocellae cognomen assumpsit, mutato praenomine; nam Lucium mox pro Servio usque ad tempus imperii usurpavit. Constat Augustum puero adhuc, salutanti se inter aequales, apprehensa buccula dixisse: *Καὶ σὺ τέκνον τῆς ἀρχῆς ἡμῶν παρατρώξῃ.* Sed et Tiberius, cum comperisset imperaturum eum verum in senecta, *Vivat sane*, ait, *quando id ad nos nihil pertinet!* Avo quoque eius ful

gur procuranti, cum exta de manibus aquila rapuisset et in frugiferam quercum contulisset, responsum est, summum sed serum imperium portendi familiae; et ille irridens *Sane*, inquit, *cum mula pepererit.* Nihil aeque postea Galbam temptantem res novas confirmavit quam mulae partus, ceterisqu ut obscenum ostentum abhorrentibus, solus pro laetissimo accepit memor sacrificii dictique avi.

Sumpta virili toga, somniavit Fortunam dicentem, stare se ante fores defessam, et nisi ocius reciperetur, cuicumque obvio praedae futuram. Utque evigilavit, aperto atrio simulacrum aeneum deae cubitali maius iuxta limen invenit, idque gremio suo Tusculum, ubi aestivare consuerat, avexit et in parte aedium consecratum menstruis deinceps supplicationibus et pervigilio anniversario coluit.

Quamquam autem nondum aetate constanti, veterem civitatis exoletumque morem ac tantum in domo sua haerentem obstinatissime retinuit, ut liberti servique bis die frequentes adessent ac mane salvere, vesperi valere sibi singuli dicerent. Inter liberales disciplinas attendit et iuri. Dedit et matrimo- 5
nio operam; verum, amissa uxore Lepida duobusque ex ea filiis, remansit in caelibatu, neque sollicitari ulla condicione amplius potuit, ne Agrippinae quidem, viduatae morte Domitii, quae maritum quoque adhuc necdum caelibem Galbam adeo omnibus sollicitaverat modis, ut in conventu matronarum correpta iurgio atque etiam manu pulsata sit a matre Lepidae.

Observavit ante omnis Liviam Augustam, cuius et vivae gratia plurimum valuit et mortuae testamento paene ditatus est; sestertium namque quingenties cum praecipuum inter legatarios habuisset, quia notata non perscripta erat summa, herede Tiberio legatum ad quingenta revocante, ne haec quidem accepit.

Honoribus ante legitimum tempus initis, praetor com- 6
missione ludorum Floralium novum spectaculi genus, elephantos funambulos, edidit; exin provinciae Aquitaniae anno fere praefuit; mox consulatum per sex menses ordinarium gessit, evenitque ut in eo ipse L. Domitio patri Neronis, ipsi Salvius Otho pater Othonis succederet, velut praesagium in-

sequentis casus, quo medius inter utriusque filios extitit imperator.

A Gaio Caesare [*in locum Gaetu*]lici substitutus, postridie quam ad legiones venit, sollemni forte spectaculo plaudentes inhibuit, data tessera, ut manus paenula continerent; statimque per castra iactatum est:

Disce miles militare, Galba est, non Gaetulicus!

Pari severitate interdixit commeatus peti. Veteranum ac tironem militem opere assiduo corroboravit, matureque barbaris, qui iam in Galliam usque proruperant, coercitis, praesenti quoque Gaio talem et se et exercitum approbavit, ut inter innumeras contractasque ex omnibus provinciis copias neque testimonium neque praemia ampliora ulli perciperent; ipse maxime insignis, quod campestrem decursionem scuto moderatus, etiam ad essedum imperatoris per viginti passuum milia cucurrit.

7 Caede Gai nuntiata, multis ad occasionem stimulantibus, quietem praetulit. Per hoc gratissimus Claudio receptusque in cohortem amicorum, tantae dignationis est habitus, ut cum subita ei valitudo nec adeo gravis incidisset, dilatus sit expeditionis Britannicae dies. Africam pro consule biennio optinuit extra sortem electus ad ordinandam provinciam et intestina dissensione et barbarorum tumultu inquietam; ordinavitque magna severitatis ac iustitiae cura, etiam in parvulis rebus. Militi, qui per expeditionem artissima annona residuum cibariorum tritici modium centum denariis vendidisse arguebatur, vetuit, simul atque indigere cibo coepisset, a quoquam opem ferri; et is fame extabuit. At in iure dicendo cum de proprietate iumenti quaereretur, levibus utrimque argumentis et testibus ideoque difficili coniectura veritatis, ita decrevit ut ad lacum, ubi adaquari solebat, duceretur capite involuto, atque ibidem revelato eius esset, ad quem sponte se a potu recepisset.

8 Ob res et tunc in Africa et olim in Germania gestas ornamenta triumphalia accepit et sacerdotium triplex, inter quindecimviros sodalesque Titios item Augustales cooptatus; atque ex eo tempore prope ad medium Neronis principatum in secessu plurimum vixit, (ne ad gestandum quidem umquam iter

ingressus quam ut secum vehiculo proximo decies sestertium in auro efferret) donec in oppido Fundis moranti Hispania Tarraconensis oblata est. Acciditque, ut cum provinciam ingressus sacrificaret intra aedem publicam, puero e ministris acerram tenenti capillus repente toto capite canesceret, nec defuerunt qui interpretarentur, significari rerum mutationem successurumque iuveni senem, hoc est ipsum Neroni. Non multo post in Cantabriae lacum fulmen decidit, repertaeque sunt duodecim secures, haud ambiguum summae imperii signum.

Per octo annos varie et inaequabiliter provinciam rexit, 9
primo acer et vehemens, et in coercendis quidem delictis vel immodicus. Nam et nummulario non ex fide versanti pecunias manus amputavit mensaeque eius adfixit, et tutorem, quod pupillum, cui substitutus heres erat, veneno necasset, cruce adfecit; implorantique leges et civem Romanum se testificanti, quasi solatio et honore aliquo poenam levaturus, mutari multoque praeter ceteras altiorem et dealbatam statui crucem iussit. Paulatim in desidiam segnitiemque conversus est, ne quid materiae praeberet Neroni, et, ut dicere solebat, *quod nemo rationem otii sui reddere cogeretur.*

Carthagine nova conventum agens tumultuari Gallias comperit, legato Aquitaniae auxilia implorante; supervenerunt et Vindicis litterae hortantis, ut humano generi assertorem ducemque se accomodaret. Nec diu cunctatus, conditionem partim metu partim spe recepit; nam et mandata Neronis de nece sua ad procuratores clam missa deprenderat, et confirmabatur cum secundissimis auspiciis et ominibus virginis honestae vaticinatione, tanto magis quod eadem illa carmina sacerdos Iovis Cluniae ex penetrali somnio monitus eruerat, ante ducentos annos similiter a fatidica puella pronuntiata. Quorum carminum sententia erat, *oriturum quandoque ex Hispania principem dominumque rerum.*

Igitur cum quasi manumissioni vacaturus conscendisset 10
tribunal, propositis ante se damnatorum occisorumque a Nerone quam plurimis imaginibus et astante nobili puero, quem exulantem e proxima Baleari insula ob id ipsum acciverat, deploravit temporum statum, consalutatusque imperator legatum se senatus ac populi R. professus est. Dein iustitio indicto,

e plebe quidem provinciae legiones et auxilia conscripsit super exercitum veterem legionis unius duarumque alarum et cohortium trium; at e primoribus prudentia atque aetate praestantibus velut instar senatus, ad quos de maiore re quotiens opus esset referretur, instituit. Delegit et equestris ordinis iuvenes, qui manente anulorum aureorum usu evocati appellarentur excubiasque circa cubiculum suum vice militum agerent. Etiam per provincias edicta dimisit, auctor singulis universisque conspirandi simul, et ut qua posset quisque opera communem causam iuvarent.

Per idem fere tempus in munitione oppidi, quod sedem bello delegerat, repertus est anulus opere antiquo, scalptura gemmae Victoriam cum tropaeo exprimente; ac subinde Alexandrina navis Dertosam appulit armis onusta, sine gubernatore, sine nauta ac vectore ullo, ut nemini dubium esset, iustum piumque et faventibus diis bellum suscipi; cum repente ex inopinato prope cuncta turbata sunt. Alarum altera castris appropinquantem paenitentia mutati sacramenti destituere conata est aegreque retenta in officio, et servi, quos a liberto Neronis ad fraudem praeparatos muneri acceperat, per angiportum in balneas transeuntem paene interemerunt; nisi cohortantibus in vicem ne occasionem omitterent, interrogatisque de qua occasione loquerentur, expressa cruciatu confessio esset.

11 Accessit ad tanta discrimina mors Vindicis, qua maxime consternatus destitutoque similis non multum afuit quin vitae renuntiaret. Sed supervenientibus ab urbe nuntiis ut occisum Neronem cunctosque in verba sua iurasse cognovit, deposita legati suscepit Caesaris appellationem, iterque ingressus est paludatus ac dependente a cervicibus pugione ante pectus; nec prius usum togae reciperavit quam oppressis qui novas res moliebantur, praefecto praetori Nymphidio Sabino Romae, in Germania Fonteio Capitone, in Africa Clodio Macro legatis.

12 Praecesserat de eo fama saevitiae simul atque avaritiae, quod civitates Hispaniarum Galliarumque, quae cunctantius sibi accesserant, gravioribus tributis, quasdam etiam murorum destructione punisset et praepositos procuratoresque supplicio capitis adfecisset cum coniugibus ac liberis; quodque oblatam a Tarraconensibus e vetere templo Iovis coronam auream

librarum quindecim conflasset ac tres uncias, quae ponderi deerant, iussisset exigi. Ea fama et confirmata et aucta est, ut primum urbem introiit. Nam cum classiarios, quos Nero ex remigibus iustos milites fecerat, redire ad pristinum statum cogeret, recusantis atque insuper aquilam et signa pertinacius flagitantis non modo inmisso equite disiecit, sed decimavit etiam. Item Germanorum cohortem a Caesaribus olim ad custodiam corporis institutam multisque experimentis fidelissimam, dissolvit ac sine commodo ullo remisit in patriam, quasi CN. Dolabellae, iuxta cuius hortos tendebat, proniorem. Illa quoque verene an falso per ludibrium iactabantur, adposita lautiore caena ingemuisse eum; et ordinario quidem dispensatori breviarium rationum offerenti paropsidem leguminis pro sedulitate ac diligentia porrexisse, Cano autem choraulae mire placenti denarios quinque donasse, prolatos manu sua e peculiaribus loculis suis.

Quare adventus eius non perinde gratus fuit, idque proximo 13
spectaculo apparuit. Siquidem Atellanis notissimum canticum exorsis: *Venit Onesimus a villa*, cuncti simul spectatores consentiente voce reliquam partem retulerunt ac saepius versu repetito egerunt. Maiore adeo et favore et auctoritate adeptus 14
est quam gessit imperium, quamquam multa documenta egregii principis daret; sed nequaquam tam grata erant, quam invisa quae secus fierent.

Regebatur trium arbitrio, quos una et intra Palatium habitantis nec umquam non adhaerentis paedagogos vulgo vocabant. Ii erant T. Vinius legatus eius in Hispania, cupiditatis immensae; Cornelius Laco ex assessore praefectus praetorii, arrogantia socordiaque intolerabilis; libertus Icelus, paulo ante anulis aureis et Marciani cognomine ornatus ac iam summae equestris gradus candidatus. His diverso vitiorum genere grassantibus adeo se abutendum permisit et tradidit, ut vix sibi ipse constaret, modo acerbior parciorque, modo remissior ac neglegentior quam conveniret principi electo atque illud aetatis.

Quosdam claros ex utroque ordine viros suspicione minima inauditos condemnavit. Civitatem R. raro dedit, iura trium liberorum vix uni atque alteri, ac ne is quidem nisi ad certum

praefinitumque tempus. Iudicibus sextam decuriam adici pre-
cantibus non modo negavit, sed et concessum a Claudio benefi-
cium, ne hieme initioque anni ad iudicandum evocarentur, eri-
15 puit. Existimabatur etiam senatoria et equestria officia bienni
spatio determinaturus, nec daturus nisi invitis ac recusantibus.
Liberalitates Neronis, non plus decimis concessis, per quinqua-
ginta equites R. ea condicione revocandas curavit exigendas-
que, ut et si quid scaenici aut xystici donatum olim vendidissent,
auferretur emptoribus, quando illi pretio absumpto solvere
nequirent.

At contra nihil non per comites atque libertos pretio addici, aut donari gratia passus est, vectigalia immunitates, poenas innocentium impunitates noxiorum. Quin etiam, populo R. deposcente supplicium Haloti et Tigillini, solos ex omnibus Neronis emissariis vel maleficentissimos incolumes praestitit atque insuper Halotum procuratione amplissima ornavit, pro Tigillino etiam saevitiae populum edicto increpuit.

16 Per haec prope universis ordinibus offensus, vel praecipua flagrabat invidia apud milites. Nam cum in verba eius absentis iurantibus donativum grandius solito praepositi pronuntiassent, neque ratam rem habuit et subinde iactavit, *legere se militem, non emere consuesse;* atque eo quidem nomine omnis, qui ubique erant, exacerbavit. Ceterum praetorianos etiam metu et indignitate commovit, removens subinde plerosque, ut suspectos et Nymphidi socios. Sed maxime fremebat superioris Germaniae exercitus, fraudari se praemis navatae adversus Gallos et Vindicem operae. Ergo primi obsequium rumpere ausi, Kl. Ian. adigi sacramento nisi in nomen senatus recusarunt statimque legationem ad praetorianos cum mandatis destinaverunt, *displicere imperatorem in Hispania factum; eligerent ipsi quem cuncti exercitus comprobarent.*

17 Quod ut nuntiatum est, despectui esse non tam senectam suam quam orbitatem ratus, Pisonem Frugi Licinianum, nobilem egregiumque iuvenem ac sibi olim probatissimum testamentoque semper in bona et nomen adscitum, repente e media salutantium turba adprehendit filiumque appellans perduxit in castra ac pro contione adoptavit, ne tunc quidem donativi ulla mentione facta. Quo faciliorem occasionem M.

Salvio Othoni praebuit perficiendi conata intra sextum adoptionis diem.

Magna et assidua monstra iam inde a principio exitum ei, 18
qualis evenit, portenderant. Cum per omne iter dextra sinistraque oppidatim victimae caederentur, taurus securis ictu consternatus rupto vinculo essedum eius invasit elatisque pedibus totum cruore perfudit; ac descendentem speculator impulsu turbae lancea prope vulneravit. Urbem quoque et deinde Palatium ingressum excepit terrae tremor et assimilis quidam mugitui sonus. Secuta sunt aliquanto manifestiora. Monile, margaritis gemmisque consertum, ad ornandam Fortunam suam Tusculanam ex omni gaza secreverat; id repente quasi augustiore dignius loco Capitolinae Veneri dedicavit, ac proxima nocte somniavit speciem Fortunae querentis fraudatam se dono destinato, minantisque erepturam et ipsam quae dedisset. Cumque exterritus luce prima ad expiandum somnium, praemissis qui rem divinam appararent, Tusculum excucurrisset, nihil invenit praeter tepidam in ara favillam atratumque iuxta senem in catino vitreo thus tenentem et in calice fictili merum. Observatum etiam est, Kl. Ian. sacrificanti coronam de capite excidisse, auspicanti pullos avolasse; adoptionis die neque milites adlocuturo castrensem sellam de more positam pro tribunali, oblitis ministris, et in senatu curulem perverse collocatam. Prius vero quam occideretur sacrificantem mane ha- 19
ruspex identidem monuit, caveret periculum, non longe percussores abesse.

Haud multo post cognoscit teneri castra ab Othone, ac plerisque ut eodem quam primum pergeret suadentibus, (posse enim auctoritate et praesentia praevalere) nihil amplius quam continere se statuit et legionariorum firmare praesidiis, qui multifariam diverseque tendebant. Loricam tamen induit linteam, quamquam haud dissimulans parum adversus tot mucrones profuturam. Sed extractus rumoribus falsis, quos conspirati, ut eum in publicum elicerent, de industria dissiparant, paucis temere affirmantibus transactum negotium, oppressos, qui tumultuarentur, advenire frequentis ceteros gratulabundos et in omne obsequium paratos; iis ut occurreret prodiit, tanta fiducia ut militi cuidam occisum a se Othonem glorianti *Quo*

auctore? responderit; atque in forum usque processit. Ibi equites, quibus mandata caedes erat, cum per publicum dimota paganorum turba equos adegissent, viso procul eo, parumper restiterunt; dein rursum incitati desertum a suis contrucidarunt.

20 Sunt qui tradant, ad primum tumultum proclamasse eum: *Quid agitis commilitones? ego vester sum, et vos mei!* donativum etiam pollicitum. Plures autem prodiderunt, optulisse ultro iugulum et *ut hoc agerent, ac ferirent, quando ita videretur*, hortatum. Illud mirum admodum fuerit, neque praesentium quemquam opem imperatori ferre conatum et omnes qui arcessirentur sprevisse nuntium, excepta Germanicianorum vexillatione. Ii ob recens meritum quod se aegros et invalidos magnopere fovisset, in auxilium advolaverunt, sed serius, itinere devio per ignorantiam locorum retardati.

Iugulatus est ad lacum Curti ac relictus ita uti erat, donec gregarius miles a frumentatione rediens abiecto onere caput ei amputavit; et quoniam capillo arripere non poterat, in gremium addidit, mox inserto per os pollice ad Othonem detulit. Ille lixis calonibusque donavit, qui hasta suffixum non sine ludibrio circum castra portarunt, adclamantes identidem: *Galba Cupido, fruaris aetate tua!* maxime irritati ad talem iocorum petulantiam, quod ante paucos dies exierat in vulgus, laudanti cuidam formam suam ut adhuc floridam et vegetam respondisse eum: *Ἔτι μοὶ μένος ἔμπεδόν ἐστιν.* Ab is Patrobii Neroniani libertus centum aureis redemptum eo loco, ubi iussu Galbae animadversum in patronum suum fuerat, abiecit. Sero tandem dispensator Argivus et hoc et ceterum truncum in privatis eius hortis Aurelia via sepulturae dedit.

21 Statura fuit iusta, capite praecalvo, oculis caeruleis, adunco naso, manibus pedibusque articulari morbo distortissimis, ut neque calceum perpeti nec libellos evolvere aut tenere omnino valeret. Excreverat etiam in dexteriore latere eius caro, praependebatque adeo ut aegre fascia substringe-
22 retur. Cibi plurimi traditur, quem tempore hiberno etiam ante lucem capere consuerat, inter caenam vero usque eo abundantis, ut congestas super manus reliquias circumferri iuberet spargique ad pedes stantibus. Libidinis in mares pronior, et

eos nonnisi praeduros exoletosque; ferebant in Hispania Icelum e veteribus concubinis, de Neronis exitu nuntiantem, non modo artissimis osculis palam exceptum ab eo, sed ut sine mora velleretur oratum, atque seductum.

Periit tertio et septuagesimo aetatis anno, imperii mense 23
septimo. Senatus, ut primum licitum est, statuam ei decreverat rostratae columnae superstantem in parte fori, qua trucidatus est; sed decretum Vespasianus abolevit, percussores sibi ex Hispania in Iudaeam submisisse opinatus.

OTHO.

Maiores Othonis orti sunt oppido Ferentio, familia vetere 1
et honorata atque ex principibus Etruriae. Avus M. Salvius Otho, patre equite R. matre humili incertum an ingenua, per gratiam Liviae Augustae, in cuius domo creverat, senator est factus, nec praeturae gradum excessit.

Pater L. Otho, materno genere praeclaro multarumque et magnarum propinquitatium, tam carus tamque non absimilis facie Tiberio principi fuit, ut plerique procreatum ex eo crederent. Urbanos honores, proconsulatum Africae et extraordinaria imperia severissime administravit. Ausus etiam est in Illyrico milites quosdam, quod motu Camilli ex paenitentia praepositos suos quasi defectionis adversus Claudium auctores occiderant, capite punire, et quidem ante principia se coram, quamvis ob id ipsum promotos in ampliorem gradum a Claudio sciret. Quo facto sicut gloriam auxit, ita gratiam minuit; quam tamen mature reciperavit detecta equitis R. fraude, quem prodentibus servis necem Claudio parare compererat. Namque et senatus honore rarissimo, statua in Palatio posita, prosecutus est eum et Claudius adlectum inter patricios conlaudans amplissimis verbis, hoc quoque adiecit: *Vir, quo meliores liberos habere ne opto quidem.* Ex Albia Terentia splendida femina duos filios tulit, L. Titianum et minorem M. cognominem sibi; tulit et filiam, quam vixdum nubilem Druso Germanici filio despondit.

2 Otho imperator IIII. Kl. Mai. natus est Camillo Arruntio, Domitio Aenobarbo cons. A prima adulescentia prodigus ac procax, adeo ut saepe flagris obiurgaretur a patre, ferebatur et vagari noctibus solitus, atque invalidum quemque obviorum vel potulentum corripere ac distento sago impositum in sublime iactare. Post patris deinde mortem libertinam aulicam gratiosam, quo efficacius coleret, etiam diligere simulavit quamvis anum ac paene decrepitam; per hanc insinuatus Neroni, facile summum inter amicos locum tenuit congruentia morum, ut vero quidam tradunt, et consuetudine mutui stupri. Ac tantum potentia valuit, ut damnatum repetundis consularem virum, ingens praemium pactus, prius quam plane restitutionem ei impetrasset non dubitaret in senatum ad agendas gratias intro-
3 ducere. Omnium autem consiliorum secretorumque particeps, die, quem necandae matri Nero destinarat, ad avertendas suspiciones caenam utrique exquisitissimae comitatis dedit; item Poppaeam Sabinam tunc adhuc amicam eius, abductam marito demandatamque interim sibi, nuptiarum specie recepit, nec corrupisse contentus, adeo dilexit ut ne rivalem quidem Neronem aequo tulerit animo. Creditur certe non modo missos ad arcessendam non recepisse, sed ipsum etiam exclusisse quondam pro foribus astantem miscentemque frustra minas et preces ac depositum reposcentem. Quare diducto matrimonio, sepositus est per causam legationis in Lusitaniam. Id satis visum, ne poena acrior mimum omnem divulgaret, qui tamen sic quoque hoc disticho enotuit:

Cur Otho mentito sit, quaeritis, exul honore?
Uxoris moechus coeperat esse suae.

Provinciam administravit quaestorius per decem annos, mo-
4 deratione atque abstinentia singulari. Ut tandem occasio ultionis data est, conatibus Galbae primus accessit; eodemque momento et ipse spem imperii cepit magnam quidem et ex conditione temporum, sed aliquanto maiorem ex affirmatione Seleuci mathematici. Qui cum eum olim superstitem Neroni fore spopondisset, tunc ultro inopinatus advenerat, imperaturum quoque brevi repromittens. Nullo igitur officii aut ambitionis in quemquam genere omisso, quotiens caena principem acciperet, aureos excubanti cohorti viritim dividebat, nec minus

alium alia via militum demerebatur. Cuidam etiam de parte
finium cum vicino litiganti, adhibitus arbiter, totum agrum red-
emit emancipavitque; ut iam vix ullus esset, qui non et sen-
tiret et praedicaret solum successione imperii dignum. Spe- 5
raverat autem fore ut adoptaretur a Galba, idque in dies expe-
ctabat. Sed postquam Pisone praelato spe decidit, ad vim con-
versus est, instigante super animi dolorem etiam magnitudine
aeris alieni. Neque enim dissimulabat, *nisi principem se stare
non posse; nihilque referre ab hoste in acie an in foro
sub creditoribus caderet.* Ante paucos dies servo Caesaris
pro impetrata dispensatione decies sestertium expresserat;
hoc subsidium tanti coepti fuit. Ac primo quinque speculato-
ribus commissa res est, deinde decem aliis, quos singuli binos
produxerant; omnibus dena sestertia repraesentata et quin-
quagena promissa. Per hos sollicitati reliqui, nec adeo multi,
haud dubia fiducia, in ipso negotio pluris adfuturos. Tulerat 6
animus post adoptionem statim castra occupare caenantemque
in Palatio Galbam adgredi, sed obstitit respectus cohortis,
quae tunc excubabat, ne oneraretur invidia, quod eiusdem sta-
tione et Gaius fuerat occisus et desertus Nero. Medium quo-
que tempus religio et Seleucus exemit.

Ergo destinata die, praemonitis consciis ut se in foro sub aede Saturni ad Miliarium aureum opperirentur, mane Galbam salutavit, utque consueverat osculo exceptus, etiam sacrificanti interfuit audivitque praedicta haruspicis. Deinde liberto adesse architectos nuntiante, quod signum convenerat, quasi venalem domum inspecturus abscessit, proripuitque se postica parte Palati ad constitutum. Alii febrem simulasse aiunt eamque excusationem proximis mandasse, si quaereretur. Tunc abditus propere muliebri sella in castra contendit, ac deficientibus lecticaris cum descendisset cursumque cepisset, laxato calceo restitit, donec omissa mora succollatus, et a praesente comitatu imperator consalutatus, inter faustas adclamationes strictosque gladios ad principia devenit, obvio quoque non aliter ac si conscius et particeps foret adhaerente. Ibi missis qui Galbam et Pisonem trucidarent, ad conciliandos pollicitationibus militum animos nihil magis pro contione testatus est, quam id demum se habiturum, quod sibi illi reliquissent.

7 Dein vergente iam die ingressus senatum, positaque brevi ratione quasi raptus de publico et suscipere imperium vi coactus gesturusque communi omnium arbitrio, Palatium petit. Ac super ceteras gratulantium adulantiumque blanditias ab infima plebe appellatus Nero, nullum indicium recusantis dedit, immo, ut quidam tradiderunt, etiam diplomatibus primisque epistulis suis ad quosdam provinciarum praesides Neronis cognomen adiecit. Certe et imagines statuasque eius reponi passus est et procuratores atque libertos ad eadem officia revocavit, nec quicquam prius pro potestate subscripsit quam quingenties sestertium ad peragendam Auream domum.

Dicitur ea nocte per quietem pavefactus gemitus maximos edidisse, repertusque a concursantibus humi ante lectum iacens, per omnia piaculorum genera Manes Galbae, a quo deturbari expellique se viderat, propitiare temptasse; postridie quoque in augurando tempestate orta graviter prolapsum identidem obmurmurasse:

Τί γάρ μοι καὶ μακροῖς αὐλοῖς;

8 Sub idem vero tempus Germaniciani exercitus in Vitelli verba iurarant. Quod ut comperit, auctor senatui fuit mittendae legationis, quae doceret electum iam principem, quietem et concordiam suaderet; et tamen per internuntios ac litteras consortem imperii generumque se Vitellio optulit. Verum haud dubio bello, iamque ducibus et copiis quas Vitellius praemiserat appropinquantibus, animum fidemque erga se praetorianorum paene internecione amplissimi ordinis expertus est. Placuerat per classiarios arma transferri remittique navibus; ea cum in castris sub noctem promerentur, insidias quidam suspicati tumultum excitaverunt; ac repente omnes nullo certo duce in Palatium cucurrerunt caedem senatus flagitantes, repulsisque tribunorum, qui inhibere temptabant, nonnullis et occisis, sic ut erant cruenti, ubinam imperator esset requirentes, perruperunt in triclinium usque, nec nisi viso destiterunt.

Expeditionem autem inpigre atque etiam praepropere inchoavit, nulla ne religionum quidem cura, sed et motis necdum conditis ancilibus, (quod antiquitus infaustum habetur) et die, quo cultores deum Matris lamentari et plangere incipiunt; praeterea adversissimis auspiciis. Nam et victima Diti patri caesa

litavit, cum tali sacrificio contraria exta potiora sint, et primo
egressu inundationibus Tiberis retardatus, ad vicensimum et-
iam lapidem ruina aedificiorum praeclusam viam offendit. Si- 9
mili temeritate, quamvis dubium nemini esset quin trahi bel-
lum oporteret, quando et fame et angustiis locorum urgeretur
hostis, quam primum tamen decertare statuit, sive impatiens
longioris sollicitudinis speransque ante Vitelli adventum pro-
fligari plurimum posse, sive impar militum ardori pugnam de-
poscentium. Nec ulli pugnae affuit substititque Brixelli.

Et tribus quidem verum mediocribus proelis apud Alpes circaque Placentiam et ad Castoris, quod loco nomen est, vicit; novissimo maximoque apud Betriacum fraude superatus est, cum spe conloquii facta, quasi ad conditionem pacis militibus eductis, ex inproviso atque in ipsa consalutatione dimicandum fuisset. Ac statim moriendi impetum cepit, ut multi nec frustra opinantur, magis pudore ne tanto rerum hominumque periculo dominationem sibi asserere perseveraret, quam desperatione ulla aut diffidentia copiarum; quippe residuis integrisque etiam nunc quas secum ad secundos casus detinuerat, et supervenientibus aliis e Dalmatia Pannoniaque et Moesia, ne victis quidem adeo afflictis ut non in ultionem ignominiae quidvis discriminis ultro et vel solae subirent.

Interfuit huic bello pater meus Suetonius Laetus, tertiae 10
decimae legionis tribunus angusticlavius. Is mox referre cre-
bro solebat, Othonem etiam privatum usque adeo detestatum
civilia arma, ut memorante quodam inter epulas de Cassi Bru-
tique exitu cohorruerit; nec concursurum cum Galba fuisse,
nisi confideret sine bello rem transigi posse; tunc ad despi-
ciendam vitam exemplo manipularis militis concitatum, qui
cum cladem exercitus nuntiaret nec cuiquam fidem faceret, ac
nunc mendaci nunc timoris quasi fugisset ex acie argueretur,
gladio ante pedes eius incubuerit. Hoc viso proclamasse eum
aiebat, non amplius se in periculum talis tamque bene meritos
coniecturum.

Fratrem igitur fratrisque filium et singulos amicorum cohortatus ut sibi quisque pro facultate consuleret, ab amplexu et osculo suo dimisit omnis, secretoque capto binos codicillos exaravrt, ad sororem consolatorios, et ad Messalinam Neronis,

quam matrimonio destinarat, commendans reliquias suas et memoriam. Quidquid deinde epistularum erat, ne cui periculo aut noxae apud victorem forent, concremavit. Divisit et pe-
11 cunias domesticis ex copia praesenti. Atque ita paratus intentusque iam morti, tumultu inter moras exorto ut eos, qui discedere et abire coeptabant, corripi quasi desertores detinerique sensit, *Adiciamus* inquit *vitae et hanc noctem!* (his ipsis totidemque verbis) vetuitque vim cuiquam fieri; et in serum usque patente cubiculo, si quis adire vellet, potestatem sui praebuit. Post hoc sedata siti gelidae aquae potione, arripuit duos pugiones et explorata utriusque acie, cum alterum pulvino subdidisset, foribus adopertis artissimo somno quievit. Et circa lucem demum expergefactus, uno se traiecit ictu infra laevam papillam, irrumpentibusque ad primum gemitum modo celans modo detegens plagam, exanimatus est et celeriter (nam ita praeceperat) funeratus, tricensimo et octavo aetatis anno et nonagensimo et quinto imperii die.

12 Tanto Othonis animo nequaquam corpus aut habitus competit. Fuisse enim et modicae staturae et male pedatus scambusque traditur, munditiarum vero paene muliebrium, vulso corpore, galericulo capiti propter raritatem capillorum adaptato et adnexo, ut nemo dinosceret; quin et faciem cotidie rasitare ac pane madido linere consuetum, idque instituisse a prima lanugine, ne barbatus umquam esset; sacra etiam Isidis saepe in lintea religiosaque veste propalam celebrasse. Per quae factum putem, ut mors eius minime congruens vitae maiore miraculo fuerit. Multi praesentium militum cum plurimo fletu manus ac pedes iacentis exosculati, fortissimum virum, unicum imperatorem praedicantes, ibidem statim nec procul a rogo vim suae vitae attulerunt; multi et absentium, accepto nuntio, prae dolore armis inter se ad internecionem concurrerunt. Denique magna pars hominum, incolumem gravissime detestata, mortuum laudibus tulit, ut vulgo iactatum sit etiam, Galbam ab eo non tam dominandi quam rei p. ac libertatis restituendae causa interemptum.

VITELLIUS.

Vitelliorum originem alii aliam et quidem diversissimam 1
tradunt, partim veterem et nobilem, partim vero novam et obscuram atque etiam sordidam; quod ego per adulatores obtrectatoresque imperatoris Vitelli evenisse opinarer, nisi aliquanto prius de familiae conditione variatum esset. Extat Q. Elogi ad Quintum Vitellium Divi Augusti quaestorem libellus, quo continetur, Vitellios Fauno Aboriginum rege et Vitellia, quae multis locis pro numine coleretur, ortos toto Latio imperasse; horum residuam stirpem ex Sabinis transisse Romam atque inter patricios adlectam; indicia stirpis mansisse diu viam Vitelliam ab Ianiculo ad mare usque, item coloniam eiusdem nominis, quam gentili copia adversus Aequiculos tutandam olim depoposcissent; tempore deinde Samnitici belli praesidio in Apuliam misso, quosdam ex Vitellis subsedisse Nuceriae, eorumque progeniem longo post intervallo
repetisse urbem atque ordinem senatorium. Contra plures 2
auctorem generis libertinum prodiderunt, Cassius Severus nec minus alii eundem et sutorem veteramentarium, cuius filius sectionibus et cognituris uberius compendium nanctus, ex muliere vulgari, Antiochi cuiusdam furnariam exercentis filia, equitem R. genuerit. Sed quod discrepat, sit in medio. Ceterum P. Vitellius domo Nuceria, sive ille stirpis antiquae sive pudendis parentibus atque avis, eques certe R. et rerum Augusti procurator, quattuor filios amplissimae dignitatis cognomines ac tantum praenominibus distinctos reliquit Aul. Q. P. L. Aulus in consulatu obiit, quem cum Domitio Neronis Caesaris patre inierat, praelautus alioqui famosusque caenarum magnificentia. Quintus caruit ordine, cum auctore Tiberio secerni minus idoneos senatores removerique placuisset. P., Germanici comes, CN. Pisonem inimicum et interfectorem eius accusavit condemnavitque, ac post praeturae honorem inter Seiani conscios arreptus et in custodiam fratri datus scalpro librario venas sibi incidit, nec tam mortis pae-

nitentia quam suorum obtestatione obligari curarique se passus, in eadem custodia morbo periit. L. ex consulatu Syriae praepositus, Artabanum Parthorum regem summis artibus non modo ad conloquium suum, sed etiam ad veneranda legionum signa pellexit. Mox cum Claudio principe duos insuper ordinarios consulatus censuramque gessit. Curam quoque imperii sustinuit, absente eo expeditione Britannica; vir innocens et industrius, sed amore libertinae perinfamis, cuius etiam salivis melle commixtis, ne clam quidem aut raro sed cotidie ac palam, arterias et fauces pro remedio fovebat. Idem miri in adulando ingenii, primus C. Caesarem adorare ut deum instituit, cum reversus ex Syria non aliter adire ausus esset quam capite velato circumvertensque se, deinde procumbens. Claudium uxoribus libertisque addictum ne qua non arte demereretur, pro maximo munere a Messalina petit, ut sibi pedes praeberet excalciandos; detractumque socculum dextrum inter togam tunicasque gestavit assidue, nonnumquam osculabundus. Narcissi quoque et Pallantis imagines aureas inter Lares coluit. Huius et illa vox est: *Saepe facias!* cum Saeculares ludos edenti Claudio gratularetur.
3 Decessit paralysi altero die quam correptus est, duobus filiis superstitibus, quos ex Sextilia probatissima nec ignobili femina editos consules vidit, et quidem eodem ambos totoque anno, cum maiori minor in sex menses successisset. Defunctum senatus publico funere honoravit, item statua pro rostris cum hac inscriptione: pietatis immobilis erga principem.

A. Vitellius L. filius Imperator natus est VIII. Kl. Oct. vel ut quidam VII. Id. Sept. Druso Caesare, Norbano Flacco cons. Genituram eius praedictam a mathematicis ita parentes exhorruerunt, ut pater magno opere semper contenderit, ne qua ei provincia vivo se committeretur, mater et missum ad legiones et appellatum imperatorem pro afflicto statim lamentata sit. Pueritiam primamque adulescentiam Capreis egit inter Tiberiana scorta, et ipse perpetuo spintheriae cognomine notatus existimatusque corporis gratia initium et causa incrementorum patri fuisse, sequenti quoque aetate omnibus probris contaminatus. Praecipuum in aula locum

tenuit, Gaio per aurigandi, Claudio per aleae studium familiaris, sed aliquanto Neroni acceptior, cum propter eadem haec, tum peculiari merito, quod praesidens certamini Neroneo, cupientem inter citharoedos contendere, nec quamvis flagitantibus cunctis promittere audentem ideoque egressum theatro revocaverat, quasi perseverantis populi legatione suscepta, exorandumque praebuerat.

Trium itaque principum indulgentia non solum honoribus 5
verum et sacerdotiis amplissimis auctus, proconsulatum Africae post haec curamque operum publicorum administravit, et voluntate dispari et existimatione. In provincia singularem innocentiam praestitit biennio continuato, cum succedenti fratri legatus substitisset; at in urbano officio dona atque ornamenta templorum subripuisse et commutasse quaedam ferebatur, proque auro et argento stannum et aurichalcum supposuisse.

Uxorem habuit Petroniam consularis viri filiam, et ex ea 6
filium Petronianum captum altero oculo. Hunc heredem a matre sub condicione institutum, si de potestate patris exisset, manu emisit brevique, ut creditum est, interemit, insimulatum insuper parricidii et quasi paratum ad scelus venenum ex conscientia hausisset. Duxit mox Galeriam Fundanam praetorio patre, ac de hac quoque liberos utriusque sexus tulit, sed marem titubantia oris prope mutum et elinguem.

A Galba in inferiorem Germaniam contra opinionem mis- 7
sus est. Adiutum putant T. Vini suffragio, tunc potentissimi et cui iam pridem per communem factionis Venetae favorem conciliatus esset; nisi quod Galba prae se tulit, nullos minus metuendos quam qui de solo victu cogitarent, ac posse provincialibus copiis profundam gulam eius expleri, ut cuivis evidens sit contemptu magis quam gratia electum. Satis constat, exituro viaticum defuisse, tanta egestate rei familiaris, ut uxore et liberis, quos Romae relinquebat, meritorio caenaculo abditis, domum in reliquam partem anni ablocaret, utque ex aure matris detractum unionem pigneraverit ad itineris impensas. Creditorum quidem praestolantium ac detinentium turbam et in iis Sinuessanos Formianosque, quorum publica vectigalia interverterat, nonnisi terrore calu-

mniae amovit, cum libertino cuidam acerbius debitum repo-
scenti iniuriarum formulam, quasi calce ab eo percussus, in-
tendisset nec aliter quam extortis quinquaginta sestertiis re-
misisset.

Advenientem male animatus erga principem exercitus
pronusque ad res novas libens ac supinis manibus excepit,
velut dono deum oblatum, ter consulis filium, aetate integra,
facili ac prodigo animo. Quam veterem de se persuasionem
Vitellius recentibus etiam experimentis auxerat, tota via ca-
ligatorum quoque militum obvios exosculans, perque stabula
ac deversoria mulionibus ac viatoribus praeter modum comis,
ut mane singulos, *iamne ientassent*, sciscitaretur seque fe-
8 cisse ructu quoque ostenderet. Castra vero ingressus nihil
cuiquam poscenti negavit atque etiam ultro ignominiosis no-
tas, reis sordes, damnatis supplicia dempsit. Quare vixdum
mense transacto, neque diei neque tempŏris ratione habita, ac
iam vespere, subito a militibus e cubiculo raptus, ita ut erat, in
veste domestica, imperator est consalutatus circumlatusque
per celeberrimos vicos, strictum Divi Iulii gladium tenens,
detractum delubro Martis atque in prima gratulatione porre-
ctum sibi a quodam; nec ante in praetorium rediit quam fla-
grante triclinio ex conceptu camini, cum quidem consterna-
tis et quasi omine adverso anxiis omnibus, *Bono*, inquit,
animo estote! nobis adluxit; nullo sermone alio apud mili-
tes usus. Consentiente deinde etiam superioris provinciae
exercitu, qui prius a Galba ad senatum defecerat, cognomen
Germanici delatum ab universis cupide recepit, Augusti distu-
9 lit, Caesaris in perpetuum recusavit. Ac subinde caede Gal-
bae adnuntiata, compositis Germanicis rebus, partitus est co-
pias, quas adversus Othonem praemitteret, quasque ipse per-
duceret. Praemisso agmine laetum evenit auspicium, siqui-
dem a parte dextra repente aquila advolavit, lustratisque
signis ingressos viam sensim antecessit. At contra ipso mo-
vente, statuae equestres, cum plurifariam ei ponerentur,
fractis repente cruribus pariter corruerunt, et laurea, quam
religiosissime circumdederat, in profluentem excidit; mox
Viennae pro tribunali iura reddenti gallinaceus supra ume-
rum ac deinde in capite astitit. Quibus ostentis par respon-

dit exitus; nam confirmatum per legatos suos imperium per se retinere non potuit.

De Betriacensi victoria et Othonis exitu, cum adhuc in 10
Gallia esset, audiit, nihilque cunctatus, quidquid praetorianarum cohortium fuit, ut pessimi exempli, uno exauctoravit edicto iussas tribunis tradere arma. Centum autem atque viginti, quorum libellos Othoni datos invenerat exposcentium praemium ob editam in caede Galbae operam, conquiri et supplicio adfici imperavit, egregie prorsus atque magnifice et ut summi principis spem ostenderet, nisi cetera magis ex natura et priore vita sua quam ex imperii maiestate gessisset. Namque itinere inchoato, per medias civitates ritu triumphantium vectus est, perque flumina delicatissimis navigiis et variarum coronarum genere redimitis, inter profusissimos obsoniorum apparatus, nulla familiae aut militis disciplina, rapinas ac petulantiam omnium in iocum vertens; qui non contenti epulo ubique publice praebito, quoscumque libuisset in libertatem asserebant, verbera et plagas, saepe vulnera, nonnumquam necem repraesentantes adversantibus. Utque campos, in quibus pugnatum est, adit, abhorrentis quosdam cadaverum tabem, detestabili voce confirmare ausus est, *optime olere occisum hostem, et melius civem.* Nec eo setius ad leniendam gravitatem odoris plurimum meri propalam hausit passimque divisit. Pari vanitate atque insolentia lapidem memoriae Othonis inscriptum intuens, *dignum eo Mausoleo* ait, pugionemque, quo is se occiderat, in Agrippinensem coloniam misit Marti dedicandum. In Appennini quidem iugis etiam pervigilium egit. Urbem denique ad 11
classicum introiit paludatus ferroque succinctus, inter signa atque vexilla, sagulatis comitibus, ac detectis commilitonum armis.

Magis deinde ac magis omni divino humanoque iure neglecto, Alliensi die pontificatum maximum cepit, comitia in decem annos ordinavit seque perpetuum consulem. Et ne cui dubium foret, quod exemplar regendae rei p. eligeret, medio Martio campo adhibita publicorum sacerdotum frequentia inferias Neroni dedit, ac sollemni convivio citharoedum placentem palam admonuit, ut *aliquid et de dominico di-*

ceret, inchoantique Neroniana cantica primus exultans etiam
12 plausit. Talibus principiis, magnam imperii partem nonnisi consilio et arbitrio vilissimi cuiusque histrionum et aurigarum administravit, et maxime Asiatici liberti. Hunc adulescentulum mutua libidine constupratum, mox taedio profugum cum Puteolis poscam vendentem reprehendisset, coiecit in compedes statimque solvit et rursus in deliciis habuit; iterum deinde ob nimiam contumaciam et ferocitatem gravatus, circumforaneo lanistae vendidit dilatumque ad finem muneris repente subripuit, et provincia demum accepta manumisit, ac primo imperii die aureis donavit anulis super caenam, cum mane, rogantibus pro eo cunctis, detestatus esset severissime talem equestris ordinis maculam.

13 Sed vel praecipue luxuriae saevitiaeque deditus, epulas trifariam semper, interdum quadrifariam dispertiebat, in ientacula et prandia et caenas comissationesque, facile omnibus sufficiens vomitandi consuetudine. Indicebat autem aliud alii eadem die, nec cuiquam minus singuli apparatus quadringenis milibus nummum constiterunt. Famosissima super ceteras fuit caena data ei adventicia a fratre, in qua duo milia lectissimorum piscium, septem avium apposita traduntur. Hanc quoque exuperavit ipse dedicatione patinae, quam ob immensam magnitudinem *clipeum Minervae πολιούχον* dictitabat. In hac scarorum iocinera, phasianarum et pavonum cerebella, linguas phoenicopterorum, murenarum lactes, a Parthia usque fretoque Hispanico per navarchos ac triremes petitarum, commiscuit. Ut autem homo non profundae modo sed intempestivae quoque ac sordidae gulae, ne in sacrificio quidem umquam aut itinere ullo temperavit, quin inter altaria ibidem statim viscus et * farris paene rapta e foco manderet, circaque viarum popinas fumantia obsonia, vel pridiana atque semesa.

14 Pronus vero ad cuiuscumque et quacumque de causa necem atque supplicium, nobiles viros, condiscipulos et aequales suos, omnibus blanditiis tantum non ad societatem imperii adlicefactos, vario genere fraudis occidit; etiam unum veneno manu sua porrecto in aquae frigidae potione, quam is adfectus febre poposcerat. Tum foeneratorum et stipula-

torum publicanorumque, qui umquam se aut Romae debitum aut in via portorium flagitassent, vix ulli pepercit; ex quibus quendam in ipsa salutatione supplicio traditum statimque revocatum, cunctis clementiam laudantibus, coram interfici iussit, velle se dicens *pascere oculos;* alterius poenae duos filios adiecit deprecari pro patre conatos. Sed et equitem R. proclamantem, cum raperetur ad poenam: *Heres meus es!* exhibere testamenti tabulas coegit, utque legit coheredem sibi libertum eius ascriptum, iugulari cum liberto imperavit. Quosdam et de plebe ob id ipsum, quod Venetae factioni clare male dixerant, interemit, contemptu sui et nova spe id ausos opinatus. Nullis tamen infensior quam vernaculis et mathematicis, ut quisque deferretur, inauditum capite puniebat, exacerbatus, quod post edictum suum, quo iubebat intra Kl. Oct. urbe Italiaque mathematici excederent, statim libellus propositus est, *et Chaldaeos dicere, bonum factum, ne Vitellius Germanicus intra eundem Calendarum diem usquam esset.* Suspectus et in morte matris fuit, quasi aegrae praeberi cibum prohibuisset, vaticinante Cattha muliere, cui velut oraculo adquiescebat, ita demum firmiter ac diutissime imperaturum, si superstes parenti extitisset. Alii tradunt ipsam taedio praesentium et imminentium metu venenum a filio impetrasse, haud sane difficulter.

Octavo imperii mense desciverunt ab eo exercitus Moe- 15
siarum atque Pannoniae, item ex transmarinis Iudaicus et Syriaticus, ac pars in absentis pars in praesentis Vespasiani verba iurarunt. Ad retinendum ergo ceterorum hominum studium ac favorem, nihil non publice privatimque nullo adhibito modo largitus est. Dilectum quoque ea condicione in urbe egit, ut voluntariis non modo missionem post victoriam, sed etiam veteranorum iustaeque militiae commoda polliceretur. Urgenti deinde terra marique hosti hinc fratrem cum classe ac tironibus et gladiatorum manu opposuit, hinc Betriacenses copias et duces; atque ubique aut superatus aut proditus, salutem sibi et milies sestertium a Flavio Sabino Vespasiani fratre pepigit; statimque pro gradibus Palati apud frequentes milites, cedere se imperio quod invitus recepisset, professus, cunctis reclamantibus rem distulit, ac

nocte interposita, primo diluculo sordidatus descendit ad rostra multisque cum lacrimis eadem illa, verum e libello, testatus est. Rursus interpellante milite ac populo et ne deficeret hortante omnemque operam suam certatim pollicente, animum resumpsit Sabinumque et reliquos Flavianos nihil iam metuentis vi subita in Capitolium compulit, succensoque templo Iovis Optimi Maximi oppressit. Cum et proelium et incendium e Tiberiana prospiceret domo inter epulas, non multo post paenitens facti et in alios culpam conferens, vocata contione iuravit coegitque iurare et ceteros, nihil sibi antiquius quiete publica fore. Tunc solutum a latere pugionem consuli primum, deinde illo recusante magistratibus ac mox senatoribus singulis porrigens, nullo recipiente, quasi in aede Concordiae positurus abscessit. Sed quibusdam adclamantibus, *ipsum esse Concordiam*, rediit nec solum retinere se ferrum affirmavit, verum etiam Concordiae recipere
16 cognomen; suasitque senatui, ut legatos cum virginibus Vestalibus mitterent, pacem aut certe tempus ad consultandum petituros.

Postridie responsa opperienti nuntiatum est per exploratorem, hostes appropinquare. Continuo igitur abstrusus gestatoria sella, duobus solis comitibus, pistore et coco, Aventinum et paternam domum clam petit, ut inde in Campaniam fugeret; mox levi rumore et incerto, tamquam pax impetrata esset, referri se in Palatium passus est. Ubi cum deserta omnia reperisset, dilabentibus et qui simul erant, zona se aureorum plena circumdedit confugitque in cellulam ianitoris, religato pro foribus cane lectoque et culcita obiectis.

17 Irruperant iam agminis antecessores ac nemine obvio rimabantur, ut fit, singula. Ab his extractus e latebra, sciscitantes, quis esset (nam ignorabatur) et ubi esse Vitellium sciret, mendacio elusit; deinde agnitus, rogare non destitit, quasi quaedam de salute Vespasiani dicturus, ut custodiretur interim vel in carcere, donec religatis post terga manibus, iniecto cervicibus laqueo, veste discissa seminudus in forum tractus est inter magna rerum verborumque ludibria per totum viae Sacrae spatium, reducto coma capite, ceu noxii solent, atque etiam mento mucrone gladii subrecto, ut

visendam praeberet faciem neve summitteret; quibusdam stercore et caeno incessentibus, aliis incendiarium et patinarium vociferantibus, parte vulgi etiam corporis vitia exprobrante; erat enim in eo enormis proceritas, facies rubida plerumque ex vinulentia, venter obesus, alterum femur subdebile impulsu olim quadrigae, cum auriganti Gaio ministratorem exhiberet. Tandem apud Gemonias minutissimis ictibus excarnificatus atque confectus est, et inde unco tractus in Tiberim.

Periit cum fratre et filio anno vitae septimo quinquage- 18
simo; nec fefellit coniectura eorum qui augurio, quod factum ei Viennae ostendimus, non aliud portendi praedixerant, quam venturum in alicuius Gallicani hominis potestatem; siquidem ab Antonio Primo adversarum partium duce oppressus est, cui Tolosae nato cognomen in pueritia Becco fuerat: id valet gallinacei rostrum.

C. SUETONI TRANQUILLI
DE VITA CAESARUM
LIBER VIII.
DIVUS VESPASIANUS. DIVUS TITUS. DOMITIANUS.

DIVUS VESPASIANUS.

1 Rebellione trium principum et caede incertum diu et quasi vagum imperium suscepit firmavitque tandem gens Flavia, obscura illa quidem ac sine ullis maiorum imaginibus, sed tamen rei p. nequaquam paenitenda; constet licet, Domitianum cupiditatis ac saevitiae merito poenas luisse.

T. Flavius Petro, municeps Reatinus, bello civili Pompeianarum partium centurio an evocatus, profugit ex Pharsalica acie domumque se contulit, ubi deinde venia et missione impetrata coactiones argentarias factitavit. Huius filius, cognomine Sabinus, expers militiae (etsi quidam eum primipilarem, nonnulli, cum adhuc ordines duceret, sacramento solutum per causam valitudinis tradunt) publicum quadragesimae in Asia egit; manebantque imagines a civitatibus ei positae sub hoc titulo: *Καλῶς τελωνήσαντι.* Postea faenus apud Helvetios exercuit ibique diem obiit, superstitibus uxore Vespasia Polla et duobus ex ea liberis, quorum maior Sabinus ad praefecturam urbis, minor Vespasianus ad principatum usque processit. Polla, Nursiae honesto genere orta, patrem habuit Vespasium Pollionem, ter tribunum militum praefectumque castrorum, fratrem senatorem praetoriae dignitatis. Locus etiam ad sextum miliarium a Nursia Spole-

tium euntibus in monte summo appellatur Vespasiae, ubi Vespasiorum complura monumenta extant, magnum indicium splendoris familiae et vetustatis. Non negaverim iactatum a quibusdam, Petronis patrem e regione Transpadana fuisse mancipem operarum, quae ex Umbria in Sabinos ad culturam agrorum quot annis commeare soleant; subsedisse autem in oppido Reatino, uxore ibidem ducta. Ipse ne vestigium quidem de hoc, quamvis satis curiose inquirerem, inveni.

Vespasianus natus est in Sabinis ultra Reate vico modico, 2
cui nomen est Phalacrine, XV. Kl. Decb. vesperi, Q. Sulpicio Camerino, C. Poppaeo Sabino cons. quinquennio ante quam Augustus excederet; educatus sub paterna avia Tertulla in praediis Cosanis. Quare princeps quoque et locum incunabulorum assidue frequentavit, manente villa qualis fuerat olim, ne quid scilicet oculorum consuetudini deperiret; et aviae memoriam tanto opere dilexit, ut sollemnibus ac festis diebus pocillo quoque eius argenteo potare perseveraverit.

Sumpta virili toga, latum clavum, quamquam fratre adepto, diu aversatus est, nec ut tandem appeteret compelli nisi a matre potuit. Ea demum extudit magis convicio quam precibus vel auctoritate, dum eum identidem per contumeliam anteambulonem fratris appellat.

Tribunatum militum in Thracia meruit; quaestor Cretam et Cyrenas provinciam sorte cepit; aedilitatis ac mox praeturae candidatus, illam non sine repulsa sextoque vix adeptus est loco, hanc prima statim petitione et in primis; praetor infensum senatui Gaium ne quo non genere demereretur, ludos extraordinarios pro victoria eius Germanica depoposcit, poenaeque coniuratorum addendum censuit ut insepulti proicerentur. Egit et gratias ei apud amplissimum ordinem, quod se honore caenae dignatus esset.

Inter haec Flaviam Domitillam duxit uxorem, Statili Ca- 3
pellae equitis R. Sabratensis ex Africa delicatam olim Latinaeque condicionis, sed mox ingenuam et civem Rom. reciperatorio iudicio pronuntiatam, patre asserente Flavio Liberale Ferenti genito nec quicquam amplius quam quaestorio scriba. Ex hac liberos tulit Titum et Domitianum et Domi-

tillam. Uxori ac filiae superstes fuit, atque utramque adhuc privatus amisit. Post uxoris excessum Caenidem, Antoniae libertam et a manu, dilectam quondam sibi revocavit in contubernium, habuitque etiam imperator paene iustae uxoris loco.

4 Claudio principe Narcissi gratia legatus legionis in Germaniam missus est; inde in Britanniam translatus, tricies cum hoste conflixit. Duas validissimas gentes superque viginti oppida et insulam Vectem Britanniae proximam in dicionem redegit, partim Auli Plauti legati consularis partim Claudii ipsius ductu. Quare triumphalia ornamenta et in brevi spatio duplex sacerdotium accepit, praeterea consulatum, quem gessit per duos novissimos anni menses. Medium tempus ad proconsulatum usque in otio secessuque egit, Agrippinam timens potentem adhuc apud filium et defuncti quoque Narcissi amici perosam.

Exim sortitus Africam, integerrime nec sine magna dignatione administravit, nisi quod Hadrumeti seditione quadam rapa in eum iacta sunt. Rediit certe nihilo opulentior, ut qui, prope labefactata iam fide, omnia praedia fratri obligarit necessarioque ad mangonicos quaestus sustinendae dignitatis causa descenderit; propter quod vulgo m u l i o vocabatur. Convictus quoque dicitur ducenta sestertia expressisse iuveni, cui latum clavum adversus patris voluntatem impetrarat, eoque nomine graviter increpitus.

Peregrinatione Achaica inter comites Neronis, cum cantante eo aut discederet saepius aut praesens obdormisceret, gravissimam contraxit offensam, prohibitusque non contubernio modo sed etiam publica salutatione, secessit in parvam ac deviam civitatem, quoad latenti etiamque extrema metuenti provincia cum exercitu oblata est.

Percrebuerat Oriente toto vetus et constans opinio, esse in fatis ut eo tempore Iudaea profecti rerum potirentur. Id de imperatore Romano, quantum postea eventu paruit, praedictum Iudaei ad se trahentes rebellarunt, caesoque praeposito legatum insuper Syriae consularem suppetias ferentem, rapta aquila, fugaverunt. Ad hunc motum comprimendum cum exercitu ampliore et non instrenuo duce, cui tamen tuto tanta res committeretur, opus esset, ipse potissimum dele-

ctus est, ut et industriae expertae nec metuendus ullo modo ob humilitatem generis ac nominis. Additis igitur ad copias duabus legionibus, octo alis, cohortibus decem, atque inter legatos maiore filio assumpto, ut primum provinciam attigit, proximas quoque convertit in se, correcta statim castrorum disciplina, unoque et altero proelio tam constanter inito, ut in oppugnatione castelli lapidis ictum genu, scuto sagittas aliquot exceperit.

Post Neronem Galbamque, Othone ac Vitellio de princi- 5
patu certantibus, in spem imperii venit, iam pridem sibi per haec ostenta conceptam.

In suburbano Flaviorum quercus antiqua, quae erat Marti sacra, per tres Vespasiae partus, singulos repente ramos a frutice dedit, haud dubia signa futuri cuiusque fati: primum exilem et cito arefactum, (ideoque puella nata non perannavit) secundum praevalidum ac prolixum et qui magnam felicitatem portenderet, tertium vero instar arboris. Quare patrem Sabinum ferunt, haruspicio insuper confirmatum, renuntiasse matri, nepotem ei Caesarem genitum; nec illam quicquam aliud quam cachinnasse, mirantem, *quod adhuc se mentis compote deliraret iam filius suus.*

Mox, cum aedilem eum C. Caesar, succensens curam verrendis viis non adhibitam, luto iussisset oppleri congesto per milites in praetextae sinum, non defuerunt qui interpretarentur, quandoque proculcatam desertamque rem p. civili aliqua perturbatione in tutelam eius ac velut in gremium deventuram.

Prandente eo quondam, canis extrarius e trivio manum humanam intulit mensaeque subiecit. Caenante rursus, bos arator decusso iugo triclinium irrupit, ac fugatis ministris quasi repente defessus procidit ad ipsos accumbentis pedes cervicemque summisit. Arbor quoque cupressus in agro avito sine ulla vi tempestatis evulsa radicitus atque prostrata, insequenti die viridior ac firmior resurrexit.

At in Achaia somniavit, initium sibi suisque felicitatis futurum, simul ac dens Neroni exemptus esset; evenitque ut sequenti die progressus in atrium medicus dentem ei ostenderet, tantumque quod exemptum.

Apud Iudaeam Carmeli dei oraculum consulentem ita confirmavere sortes, ut quidquid cogitaret volveretque animo, quamlibet magnum, id esse proventurum pollicerentur; et unus ex nobilibus captivis Iosepus, cum coiceretur in vincula, constantissime asseveravit fore ut ab eodem brevi solveretur, verum iam imperatore. Nuntiabantur et ex urbe praesagia, Neronem diebus ultimis monitum per quietem, ut tensam Iovis Optimi Maximi e sacrario in domum Vespasiani et inde in circum deduceret; ac non multo post, comitia secundi consulatus ineunte Galba, statuam Divi Iuli ad Orientem sponte conversam; acieque Betriacensi, prius quam committeretur, duas aquilas in conspectu omnium conflixisse, victaque altera supervenisse tertiam ab solis exortu ac victri-
6 cem abegisse. Nec tamen quicquam ante temptavit, promptissimis atque etiam instantibus suis, quam sollicitatus quorundam et ignotorum et absentium fortuito favore.

Moesiaci exercitus bina e tribus legionibus milia, missa auxilio Othoni, postquam ingressis iter nuntiatum est, victum eum ac vim vitae suae attulisse, nihilo setius Aquileiam usque perseveraverunt, quasi rumori minus crederent. Ibi per occasionem ac licentiam omni rapinarum genere grassati, cum timerent ne sibi reversis reddenda ratio ac subeunda poena esset, consilium inierunt eligendi creandique imperatoris; neque enim deteriores esse aut Hispaniensi exercitu qui Galbam, aut praetoriano qui Othonem, aut Germaniciano qui Vitellium fecissent. Propositis itaque nominibus legatorum consularium, quot ubique tunc erant, cum ceteros alium alia de causa improbarent, et quidam e legione tertia, quae sub exitu Neronis translata ex Syria in Moesiam fuerat, Vespasianum laudibus ferrent, assensere cuncti nomenque eius vexillis omnibus sine mora inscripserunt. Et tunc quidem compressa res est, revocatis ad officium numeris parumper. Ceterum divulgato facto, Tiberius Alexander praefectus Aegypti primus in verba Vespasiani legiones adegit Kl. Iul. qui principatus dies in posterum observatus est. Iudaicus deinde exercitus V. Idus Iul. apud ipsum iuravit.

Plurimum coeptis contulerunt iactatum exemplar epistulae verae sive falsae defuncti Othonis ad Vespasianum, ex-

trema obtestatione ultionem mandantis et ut rei p. subveniret optantis; simul rumor dissipatus, destinasse victorem Vitellium permutare hiberna legionum et Germanicas transferre in Orientem ad securiorem mollioremque militiam. Praeterea ex praesidibus provinciarum Licinius Mucianus et e regibus Vologaesus Parthus, ille deposita simultate, quam in id tempus ex aemulatione non obscure gerebat, Syriacum promisit exercitum, hic quadraginta milia sagittariorum. Suscepto 7
igitur civili bello ac ducibus copiisque in Italiam praemissis, interim Alexandriam transiit, ut claustra Aegypti optineret. Hic cum de firmitate imperii capturus auspicium aedem Serapidis summotis omnibus solus intrasset, ac propitiato multum deo tandem se convertisset, verbenas coronasque et panificia, ut illic assolet, Basilides libertus obtulisse ei visus est; quem neque admissum a quoquam et iam pridem propter nervorum valitudinem vix ingredi longeque abesse constabat. Ac statim advenere litterae, fusas apud Cremonam Vitelli copias, ipsum in urbe interemptum nuntiantes.

Auctoritas et quasi maiestas quaedam ut scilicet inopinato et adhuc novo principi deerat; haec quoque accessit. E plebe quidam luminibus orbatus, item alius debili crure sedentem pro tribunali pariter adierunt, orantes opem valitudini demonstratam a Serapide per quietem: restituturum oculos, si inspuisset; confirmaturum crus, si dignaretur calce contingere. Cum vix fides esset ullo modo rem successuram, ideoque ne experiri quidem auderet, extremo hortantibus amicis palam pro contione utrumque temptavit, nec eventus defuit. Per idem tempus Tegeae in Arcadia instinctu vaticinantium effossa sunt sacrato loco vasa operis antiqui, atque in iis assimilis Vespasiano imago.

Talis tantaque cum fama in urbem reversus, acto de Iu- 8
daeis triumpho, consulatus octo veteri addidit; suscepit et censuram, ac per totum imperii tempus nihil habuit antiquius quam prope afflictam nutantemque rem p. stabilire primo, deinde et ornare.

Milites pars victoriae fiducia, pars ignominiae dolore ad omnem licentiam audaciamque processerant; sed et provinciae civitatesque liberae, nec non et regna quaedam tumul-

tuosius inter se agebant. Quare Vitellianorum quidem et exauctoravit plurimos et coercuit, participibus autem victoriae adeo nihil extra ordinem indulsit, ut etiam legitima praemia sero persolverit. Ac ne quam occasionem corrigendi disciplinam praetermitteret, adulescentulum fragrantem unguento, cum sibi pro impetrata praefectura gratias ageret, nutu aspernatus, voce etiam gravissima increpuit: *Maluissem alium oboluisses!* litterasque revocavit; classiarios vero, qui ab Ostia et Puteolis Romam pedibus per vices commeant, petentes constitui aliquid sibi calciarii nomine, quasi parum esset sine responso abegisse, iussit post haec excalciatos cursitare; et ex eo ita cursitant.

Achaiam, Lyciam, Rhodum, Byzantium, Samum libertate adempta, item Thraciam, Ciliciam et Commagenen ditionis regiae usque ad id tempus, in provinciarum formam redegit. Cappadociae propter adsiduos barbarorum incursus legiones addidit, consularemque rectorem imposuit pro eq. R.

Deformis urbs veteribus incendiis ac ruinis erat; vacuas areas occupare et aedificare, si possessores cessarent, cuicumque permisit. Ipse restitutionem Capitolii adgressus, ruderibus purgandis manus primus admovit ac suo collo quaedam extulit; aerearumque tabularum tria milia, quae simul conflagraverant, restituenda suscepit, undique investigatis exemplaribus: instrumentum imperii pulcherrimum ac vetustissimum, quo continebantur paene ab exordio urbis senatus consulta, plebi scita de societate et foedere ac privilegio
9 cuicumque concessis. Fecit et nova opera templum Pacis foro proximum, Divique Claudi in Caelio monte coeptum quidem ab Agrippina, sed a Nerone prope funditus destructum; item amphitheatrum urbe media, ut destinasse compererat Augustum.

Amplissimos ordines, et exhaustos caede varia et contaminatos veteri neglegentia, purgavit supplevitque recenso senatu et equite, summotis indignissimis et honestissimo quoque Italicorum ac provincialium allecto. Atque uti notum esset, utrumque ordinem non tam libertate inter se quam dignitate differre, de iurgio quodam senatoris equitisque R.

ita pronuntiavit, *non oportere maledici senatoribus, remaledici civile fasque esse.*

Litium series ubique maiorem in modum excreverant, 10
manentibus antiquis intercapedine iuris dictionis, accedentibus novis ex condicione tumultuque temporum; sorte elegit per quos rapta bello restituerentur, quique iudicia centumviralia, quibus peragendis vix suffectura litigatorum videbatur aetas, extra ordinem diiudicarent redigerentque ad brevissimum numerum.

Libido atque luxuria coercente nullo invaluerat; auctor 11
senatui fuit decernendi, ut quae se alieno servo iunxisset, ancilla haberetur; neve filiorum familiarum foeneratoribus exigendi crediti ius umquam esset, hoc est ne post patrum quidem mortem.

Ceteris in rebus statim ab initio principatus usque ad exitum civilis et clemens, mediocritatem pristinam neque dissi- 12
mulavit umquam ac frequenter etiam prae se tulit. Quin et conantis quosdam originem Flavii generis ad conditores Reatinos comitemque Herculis, cuius monimentum extat Salaria via, referre irrisit ultro. Adeoque nihil ornamentorum extrinsecus cupide appetivit, ut triumphi die fatigatus tarditate et taedio pompae non reticuerit, *merito se plecti, qui triumphum, quasi aut debitum maioribus suis aut speratum umquam sibi, tam inepte senex concupisset.* Ac ne tribuniciam quidem potestatem * patris patriae appellationem nisi sero recepit. Nam consuetudinem scrutandi salutantes manente adhuc bello civili omiserat.

Amicorum libertatem, causidicorum figuras ac philoso- 13
phorum contumaciam lenissime tulit. Licinium Mucianum notae impudicitiae, sed meritorum fiducia minus sui reverentem, numquam nisi clam et hactenus retaxare sustinuit, ut apud communem aliquem amicum querens adderet clausulam: *Ego tamen vir sum.* Salvium Liberalem in defensione divitis rei ausum dicere: *quid ad Caesarem, si Hipparchus sestertium milies habet?* et ipse laudavit. Demetrium Cynicum in itinere obvium sibi post damnationem, ac neque assurgere neque salutare se dignantem, oblatrantem etiam nescio quid, satis habuit c a n e m appellare.

14 Offensarum inimicitiarumque minime memor executorve, Vitellii hostis sui filiam spendidissime maritavit dotavitque etiam et instruxit. Trepidum eum interdicta aula sub Nerone quaerentemque, quidnam ageret aut quo abiret, quidam ex officio admissionis simul expellens, *abire Morboviam* iusserat. In hunc postea deprecantem haud ultra verba excanduit, et quidem totidem fere atque eadem. Nam ut suspicione aliqua vel metu ad perniciem cuiusquam compelleretur tantum afuit, ut, monentibus amicis cavendum esse Mettium Pompusianum, quod volgo crederetur genesim habere imperatoriam, insuper consulem fecerit, spondens quandoque beneficii memorem futurum.

15 Non temere quis punitus insons reperietur, nisi absente eo et ignaro aut certe invito atque decepto. Helvidio Prisco, qui et reversum se ex Syria solus privato nomine Vespasianum salutaverat et in praetura omnibus edictis sine honore ac mentione ulla transmiserat, non ante succensuit quam altercationibus insolentissimis paene in ordinem redactus. Hunc quoque, quamvis relegatum primo, deinde et interfici iussum, magni aestimavit servare quoquo modo, missis qui percussores revocarent; et servasset, nisi iam perisse falso renuntiatum esset. Ceterum neque caede cuiusquam umquam * iustis suppliciis inlacrimavit etiam et ingemuit.

16 Sola est, in qua merito culpetur, pecuniae cupiditas. Non enim contentus omissa sub Galba vectigalia revocasse, nova et gravia addidisse, auxisse tributa provinciis, nonnullis et duplicasse, negotiationes quoque vel privato pudendas propalam exercuit, coemendo quaedam, tantum ut pluris postea distraheret. Ne candidatis quidem honores, reisve tam innoxiis quam nocentibus absolutiones venditare cunctatus est. Creditur etiam procuratorum rapacissimum quemque ad ampliora officia ex industria solitus promovere, quo locupletiores mox condemnaret; quibus quidem volgo pro spongeis dicebatur uti, quod quasi et siccos madefaceret et exprimeret umentis.

Quidam natura cupidissimum tradunt, idque exprobratum ei a sene bubulco, qui, negata sibi gratuita libertate, quam imperium adeptum suppliciter orabat, proclamaverit, *vulpem*

pilum mutare, non mores. Sunt contra qui opinentur, ad
manubias et rapinas necessitate compulsum summa aerarii
fiscique inopia; de qua testificatus sit initio statim principa-
tus, professus *quadringenties millies opus esse, ut res p.*
stare posset. Quod et veri similius videtur, quando et male
partis optime usus est. In omne hominum genus liberalissi- 17
mus, explevit censum senatorium, consulares inopes quin-
genis sestertiis annuis sustentavit, plurimas per totum orbem
civitates terrae motu aut incendio afflictas restituit in melius,
ingenia et artes vel maxime fovit. Primus e fisco Latinis 18
Graecisque rhetoribus annua centena constituit; praestantis
poetas, nec non et artifices, Coae Veneris, item Colossi re-
fectorem insigni congiario magnaque mercede donavit; me-
chanico quoque, grandis columnas exigua impensa perductu-
rum in Capitolium pollicenti, praemium pro commento non
mediocre optulit, operam remisit, praefatus *sineret se plebe-*
culam pascere. Ludis, per quos scaena Marcelliani theatri 19
restituta dedicabatur, vetera quoque acroamata revocaverat.
Apellari tragoedo quadringenta, Terpno Diodoroque cithar-
oedis ducena, nonnullis centena, quibus minimum quadragena
sestertia super plurimas coronas aureas dedit. Sed et con-
vivabatur assidue, ac saepius recta et dapsile, ut macellarios
adiuvaret. Dabat sicut Saturnalibus viris apophoreta, ita per
Kl. Mart. feminis; et tamen ne sic quidem pristina cupidita-
tis infamia caruit. Alexandrini Cybiosacten eum vocare per-
severaverunt, cognomine unius e regibus suis turpissimarum
sordium. Sed et in funere Favor archimimus personam eius
ferens imitansque, ut est mos, facta ac dicta vivi, interroga-
tis palam procuratoribus, quanti funus et pompa constaret,
ut audit, *sestertio centiens*, exclamavit, *centum sibi sester-*
tia darent, ac se vel in Tiberim proicerent.

Statura fuit quadrata, compactis firmisque membris, vultu 20
veluti nitentis; de quo quidam urbanorum non infacete: si-
quidem petenti, ut et in se aliquid diceret, *Dicam*, inquit,
cum ventrem exonerare desieris. Valitudine prosperrima
usus est, quamvis ad tuendam eam nihil amplius quam fauces
ceteraque membra sibimet ad numerum in sphaeristerio defri-
caret, inediamque unius diei per singulos menses interponeret.

21 Ordinem vitae hunc fere tenuit. In principatu maturius semper ac de nocte evigilabat; dein perlectis epistolis officiorumque omnium breviariis, amicos admittebat, ac dum salutatur, et calciabat ipse se et amiciebat; postque decisa quaecumque obvenissent negotia, gestationi et inde quieti vacabat, accubante aliqua pallacarum, quas in locum defunctae Caenidis plurimas constituerat; a secreto in balineum tricliniumque transibat. Nec ullo tempore facilior aut indulgentior traditur, eaque momenta domestici ad aliquid petendum magnopere captabant.

22 Et super caenam autem et semper alias comissimus, multa ioco transigebat; erat enim dicacitatis plurimae, etsi scurrilis et sordidae, ut ne praetextatis quidem verbis abstineret. Et tamen nonnulla eius facetissima extant, in quibus et haec. Mestrium Florum consularem, admonitus ab eo, plaustra potius quam plostra dicenda, postero die Flaurum salutavit. Expugnatus autem a quadam, quasi amore suo deperiret, cum perductae pro concubitu sestertia quadringenta donasset, admonente dispensatore, quem ad modum summam rationibus vellet inferri, *Vespasiano*, inquit, *ada-*
23 *mato.* Utebatur et versibus Graecis tempestive satis et de quodam procerae staturae improbiusque nato:

μακρὰ βιβάς, κραδάων δολιχόσκιον ἔγχος·

et de Cerulo liberto, qui dives admodum ob subterfugiendum quandoque ius fisci ingenuum se et Lachetem mutato nomine coeperat ferre:

ὦ Λάχης, Λάχης,
ἐπὰν ἀποθάνης, αὖθις ἐξ ἀρχῆς ἔσει
Κήρυλος.

Maxime tamen dicacitatem adfectabat in deformibus lucris, ut invidiam aliqua cavillatione dilueret transferretque ad sales.

Quendam e caris ministris dispensationem cuidam quasi fratri petentem cum distulisset, ipsum candidatum ad se vocavit; exactaque pecunia, quantam is cum suffragatore suo pepigerat, sine mora ordinavit; interpellanti mox ministro *Alium tibi*, ait, *quaere fratrem; hic*, *quem tuum putas*, *meus est.* Mulionem in itinere quodam suspicatus ad calciandas mulas desiluisse, ut adeunti litigatori spatium moram-

que praeberet, interrogavit *quanti calciasset*, et pactus est lucri partem. Reprehendenti filio Tito, quod etiam urinae vectigal commentus esset, pecuniam ex prima pensione admovit ad nares, sciscitans *num odore offenderetur;* et illo negante *Atquin* inquit *e lotio est.* Nuntiantis legatos, decretam ei publice non mediocris summae statuam colosseam, iussit vel continuo ponere, et cavam manum ostentans et *paratam basim* dicens. Ac ne in metu quidem ac periculo mortis extremo abstinuit iocis. Nam cum inter cetera prodigia Mausoleum derepente patuisset et stella crinita in caelo apparuisset, alterum ad Iuniam Calvinam e gente Augusti pertinere dicebat, alterum ad Parthorum regem qui capillatus esset; prima quoque morbi accessione *Vae* inquit, *puto deus fio.*

Consulatu suo nono temptatus in Campania motiunculis 24
levibus protinusque urbe repetita, Cutilias ac Reatina rura, ubi aestivare quot annis solebat, petit. Hic cum super urguentem valitudinem creberrimo frigidae aquae usu etiam intestina vitiasset, nec eo minus muneribus imperatoriis ex consuetudine fungeretur, ut etiam legationes audiret cubans, alvo repente usque ad defectionem soluta, *imperatorem* ait *stantem mori oportere;* dumque consurgit ac nititur, inter manus sublevantium extinctus est VIIII. Kl. Iul. annum agens aetatis sexagensimum ac nonum, superque mensem ac diem septimum.

Convenit inter omnis, tam certum eum de sua suorum- 25
que genitura semper fuisse, ut post assiduas in se coniurationes ausus sit adfirmare senatui, *aut filios sibi successuros aut neminem.* Dicitur etiam vidisse quondam per quietem stateram media parte vestibuli Palatinae domus positam examine aequo, cum in altera lance Claudius et Nero starent, in altera ipse ac filii. Nec res fefellit, quando totidem annis parique temporis spatio utrique imperaverunt.

DIVUS TITUS.

1 Titus, cognomine paterno, amor ac deliciae generis humani, (tantum illi ad promerendam omnium voluntatem vel ingenii vel artis vel fortunae superfuit, et, quod difficillimum est, in imperio; quando privatus atque etiam sub patre principe ne odio quidem, nedum vituperatione publica caruit)

2 Natus est III. Kl Ian. insigni anno Gaiana nece, prope
Septizonium, sordidis aedibus, cubiculo vero perparvo et
obscuro; (nam manet adhuc et ostenditur) educatus in aula
cum Britannico simul, ac paribus disciplinis et apud eosdem
magistros institutus. Quo quidem tempore aiunt metoposco-
pum, a Narcisso Claudi liberto adhibitum, ut Britannicum in-
spiceret, constantissime affirmasse, illum quidem nullo modo,
ceterum Titum, qui tunc prope astabat, utique imperaturum.
Erant autem adeo familiares, ut de potione, qua Britannicus
hausta periit, Titus quoque iuxta cubans gustasse credatur
gravique morbo adflictatus diu. Quorum omnium mox me-
mor, statuam ei auream in Palatio posuit, et alteram ex ebore
equestrem, quae Circensi pompa hodieque praefertur, dedi-
3 cavit prosecutusque est. In puero statim corporis animique
dotes explenduerunt, magisque ac magis deinceps per aetatis gradus: forma egregia et cui non minus auctoritatis inesset quam gratiae, praecipuum robur, quamquam neque procera statura et ventre paulo proiectiore; memoria singularis, docilitas ad omnis fere tum belli tum pacis artes. Armorum et equitandi peritissimus, Latine Graeceque, vel in orando vel in fingendis poematibus, promptus et facilis ad extemporalitatem usque; sed ne musicae quidem rudis, ut qui cantaret et psalleret iucunde scienterque. E pluribus comperi, notis quoque excipere velocissime solitum, cum amanuensibus suis per ludum iocumque certantem, imitarique chirographa quaecumque vidisset, ac saepe profiteri, *maximum falsarium esse potuisse.*

4 Tribunus militum et in Germania et in Britannia meruit summa industriae, nec minore modestiae fama, sicut apparet

statuarum et imaginum eius multitudine ac titulis per utramque provinciam.

Post stipendia foro operam dedit, honestam magis quam assiduam, eodemque tempore Arrecinam Tertullam, patre eq. R. sed praefecto quondam praetorianarum cohortium, duxit uxorem et in defunctae locum Marciam Furnillam splendidi generis; cum qua, sublata filia, divortium fecit.

Ex quaesturae deinde honore legioni praepositus, Taricheas et Gamalam urbes Iudaeae validissimas in potestatem redegit, equo quadam acie sub feminibus amisso alteroque inscenso, cuius rector circa se dimicans occubuerat.

5 Galba mox tenente rem p. missus ad gratulandum, quaqua iret convertit homines, quasi adoptionis gratia arcesseretur. Sed ubi turbari rursus cuncta sensit, redit ex itinere, aditoque Paphiae Veneris oraculo, dum de navigatione consulit, etiam de imperii spe confirmatus est. Cuius brevi compos, et ad perdomandam Iudaeam relictus, novissima Hierosolymorum oppugnatione duodecim propugnatores totidem sagittarum confecit ictibus, cepitque ea natali filiae suae tanto militum gaudio ac favore, ut in gratulatione imperatorem eum consalutaverint et subinde decedentem provincia detinuerint, suppliciter nec non et minaciter efflagitantes, aut remaneret aut secum omnis pariter abduceret. Unde nata suspicio est, quasi desciscere a patre Orientisque regnum sibi vindicare temptasset; quam suspicionem auxit, postquam Alexandriam petens in consecrando apud Memphim bove Apide diadema gestavit, de more quidem rituque priscae religionis; sed non deerant qui sequius interpretarentur. Quare festinans in Italiam, cum Regium, dein Puteolos oneraria nave appulisset, Romam inde contendit expeditissimus inopinantique patri, velut arguens rumorum de se temeritatem, *Veni* inquit, *pater*, *veni*. 6 Neque ex eo destitit participem atque etiam tutorem imperii agere.

Triumphavit cum patre censuramque gessit una, eidem collega et in tribunicia potestate et in septem consulatibus fuit; receptaque ad se prope omnium officiorum cura (cum patris nomine et epistolas ipse dictaret et edicta conscriberet orationesque in senatu recitaret etiam quaestoris vice)

praefecturam quoque praetori suscepit numquam ad id tempus nisi ab eq. R. administratam, egitque aliquanto incivilius et violentius. Siquidem suspectissimum quemque sibi, summissis qui per theatra et castra quasi consensu ad poenam deposcerent, haud cunctanter oppressit. In his Aulum Caecinam consularem, vocatum ad caenam ac vixdum triclinio egressum, confodi iussit; sane urguente discrimine, cum etiam chirographum eius praeparatae apud milites contionis deprehendisset. Quibus rebus sicut in posterum securitati satis cavit, ita ad praesens plurimum contraxit invidiae, ut non temere quis tam adverso rumore magisque invitis omnibus transierit ad principatum.

7 Praeter saevitiam suspecta in eo etiam luxuria erat, quod ad mediam noctem comissationes cum profusissimo quoque familiarium extenderet; nec minus libido, propter exoletorum et spadonum greges propterque insignem reginae Berenices amorem, cui etiam nuptias pollicitus ferebatur; suspecta rapacitas, quod constabat in cognitionibus patris nundinari praemiarique solitum; denique propalam alium Neronem et opinabantur et praedicabant. At illi ea fama pro bono cessit conversaque est in maximas laudes, neque vitio ullo reperto et contra virtutibus summis.

Convivia instituit iucunda magis quam profusa. Amicos elegit, quibus etiam post eum principes ut et sibi et rei p. necessariis adquieverunt praecipueque sunt usi. Berenicen statim ab urbe dimisit, invitus invitam. Quosdam e gratissimis delicatorum, quamquam tam artifices saltationis, ut mox scaenam tenuerint, non modo fovere prolixius, sed spectare omnino in publico coetu supersedit. Nulli civium quicquam ademit; abstinuit alieno, ut si quis umquam; ac ne concessas quidem ac solitas conlationes recepit. Et tamen nemine ante se munificentia minor, amphitheatro dedicato thermisque iuxta celeriter extructis, munus edidit apparatissimum largissimumque; dedit et navale proelium in veteri naumachia, ibidem et gladiatores atque uno die quinque milia omne genus ferarum.

8 Natura autem benivolentissimus, cum ex instituto Tiberi omnes dehinc Caesares beneficia a superioribus concessa

principibus aliter * non haberent, quam si eadem isdem et ipsi dedissent, primus praeterita omnia uno confirmavit edicto, nec a se peti passus est. In ceteris vero desideriis hominum obstinatissime tenuit, ne quem sine spe dimitteret; quin et admonentibus domesticis, quasi plura polliceretur quam praestare posset, *non oportere* ait *quemquam a sermone principis tristem discedere;* atque etiam recordatus quondam super caenam, quod nihil cuiquam toto die praestitisset, memorabilem illam meritoque laudatam vocem edidit: *Amici, diem perdidi.*

Populum in primis universum tanta per omnis occasiones comitate tractavit, ut proposito gladiatorio munere, *non ad suum, sed ad spectantium arbitrium* editurum se professus sit; et plane ita fecit. Nam neque negavit quicquam petentibus et ut quae vellent peterent ultro adhortatus est. Quin et studium armaturae Threcum prae se ferens, saepe cum populo et voce et gestu ut fautor cavillatus est, verum maiestate salva nec minus aequitate. Ne quid popularitatis praetermitteret, nonnumquam in thermis suis admissa plebe lavit.

Quaedam sub eo fortuita ac tristia acciderunt, ut conflagratio Vesvii montis in Campania, et incendium Romae per triduum totidemque noctes, item pestilentia quanta non temere alias. In iis tot adversis ac talibus non modo principis sollicitudinem sed et parentis affectum unicum praestitit, nunc consolando per edicta, nunc opitulando quatenus suppeteret facultas. Curatores restituendae Campaniae e consularium numero sorte duxit; bona oppressorum in Vesvio, quorum heredes non extabant, restitutioni afflictarum civitatium attribuit. Urbis incendio *nihil publice perisse* testatus, cuncta praetoriorum suorum ornamenta operibus ac templis destinavit praeposuitque compluris ex equestri ordine, quo quaeque maturius peragerentur. Medendae valitudini leniendisque morbis nullam divinam humanamque opem non adhibuit, inquisito omni sacrificiorum remediorumque genere.

Inter adversa temporum et delatores mandatoresque erant ex licentia veteri. Hos assidue in foro flagellis ac fustibus caesos ac novissime traductos per amphitheatri are-

nam, partim subici ac venire imperavit, partim in asperrimas insularum avehi. Utque etiam similia quandoque ausuros perpetuo coerceret, vetuit inter cetera de eadem re pluribus legibus agi, quaerive de cuiusquam defunctorum statu ultra certos annos.

9 Pontificatum maximum ideo se professus accipere ut puras servaret manus, fidem praestitit, nec auctor posthac cuiusquam necis nec conscius, quamvis interdum ulciscendi causa non deesset, sed *periturum se potius quam perditurum* adiurans. Duos patricii generis convictos in adfectatione imperii, nihil amplius quam ut desisterent monuit, docens *principatum fato dari*, si quid praeterea desiderarent, promittens se tributurum; et confestim quidem ad alterius matrem, quae procul aberat, cursores suos misit, qui anxiae salvum filium nuntiarent, ceterum ipsos non solum familiari caenae adhibuit, sed et insequenti die gladiatorum spectaculo circa se ex industria conlocatis oblata sibi ferramenta pugnantium inspicienda porrexit. Dicitur etiam, cognita utriusque genitura, *imminere ambobus periculum* adfirmasse, *verum quandoque et ab alio;* sicut evenit.

Fratrem insidiari sibi non desinentem, sed paene ex professo sollicitantem exercitus, meditantem fugam, neque occidere neque seponere ac ne in minore quidem honore habere sustinuit, sed, ut a primo imperii die, consortem successoremque testari perseveravit, nonnumquam secreto precibus et lacrimis orans, *ut tandem mutuo erga se animo*
10 *vellet esse.* Inter haec morte praeventus est, maiore hominum damno quam suo.

Spectaculis absolutis, in quorum fine populo coram ubertim fleverat, Sabinos petit aliquanto tristior, quod sacrificanti hostia aufugerat quodque tempestate serena tonuerat. Deinde ad primam statim mansionem febrim nanctus, cum inde lectica transferretur, suspexisse dicitur dimotis pallulis caelum, multumque conquestus *eripi sibi vitam inmerenti; neque enim extare ullum suum factum paenitendum, excepto dumtaxat uno*. Id quale fuerit, neque ipse tunc prodidit neque cuiquam facile succurrat. Quidam opinantur consuetudinem recordatum, quam cum fratris uxore habuerit; sed

nullam habuisse, persancte Domitia iurabat: haud negatura, si qua omnino fuisset, immo etiam gloriatura, quod illi promptissimum erat in omnibus probris.

Excessit in eadem qua pater villa Id. Septb. post bien- 11
nium ac menses duos diesque XX. quam successerat patri, altero et quadragesimo aetatis anno. Quod ut palam factum est, non secus atque in domestico luctu maerentibus publice cunctis, senatus prius quam edicto convocaretur ad curiam concurrit, obseratisque adhuc foribus, deinde apertis, tantas mortuo gratias egit laudesque congessit, quantas ne vivo quidem umquam atque praesenti.

DOMITIANUS.

Domitianus natus est VIIII. Kl. Novemb. patre consule 1
designato inituroque mense insequenti honorem, regione urbis sexta ad Malum Punicum, domo quam postea in templum gentis Flaviae convertit. Pubertatis ac primae adulescentiae tempus tanta inopia tantaque infamia gessisse fertur, ut nullum argenteum vas in usu haberet. Satisque constat Clodium Pollionem praetorium virum, in quem est poema Neronis quod inscribitur Luscio, chirographum eius conservasse et nonnumquam protulisse noctem sibi pollicentis; nec defuerunt qui affirmarent, corruptum Domitianum et a Nerva successore mox suo. Bello Vitelliano confugit in Capitolium cum patruo Sabino ac parte praesentium copiarum, sed irrumpentibus adversariis et ardente templo apud aedituum clam pernoctavit, ac mane Isiaci celatus habitu interque sacrificulos vanae superstitionis, cum se trans Tiberim ad condiscipuli sui matrem comite uno contulisset, ita latuit, ut scrutantibus qui vestigia subsecuti erant, deprehendi non potuerit. Post victoriam demum progressus et Caesar consalutatus, honorem praeturae urbanae consulari potestate suscepit titulo tenus, (nam iuris dictionem ad collegam proximum

transtulit) ceterum omnem vim dominationis tam licenter exercuit, ut iam tum qualis futurus esset ostenderet. Ne exequar singula, contractatis multorum uxoribus, Domitiam Longinam Aelio Lamiae nuptam etiam in matrimonium abduxit, atque uno die super XX. officia urbana aut peregrina distribuit, *mirari se* Vespasiano dictitante, *quod successorem non*
2 *et sibi mitteret.* Expeditionem quoque in Galliam Germaniasque neque necessariam et dissuadentibus paternis amicis inchoavit, tantum ut fratri se et opibus et dignatione adaequaret.

Ob haec correptus, quo magis et aetatis et conditionis admoneretur, habitabat cum patre una, sellamque eius ac fratris, quotiens prodirent, lectica sequebatur ac triumphum utriusque Iudaicum equo albo comitatus est. In sex consulatibus nonnisi unum ordinarium gessit, eumque cedente ac suffragante fratre. Simulavit et ipse mire modestiam, in primisque poeticae studium, tam insuetum antea sibi quam postea spretum et abiectum, recitavitque etiam publice. Nec tamen eo setius, cum Vologaesus Parthorum rex auxilia adversus Alanos ducemque alterum ex Vespasiani liberis depoposcisset, omni ope contendit ut ipse potissimum mitteretur; et quia discussa res est, alios Orientis reges ut idem postularent donis ac pollicitationibus sollicitare temptavit.

Patre defuncto, diu cunctatus an duplum donativum militi offerret, numquam iactare dubitavit *relictum se participem imperii, sed fraudem testamento adhibitam;* neque cessavit ex eo insidias struere fratri clam palamque, quoad correptum gravi valitudine, prius quam plane efflaret animam, pro mortuo deseri iussit; defunctumque nullo praeterquam consecrationis honore dignatus, saepe etiam carpsit obliquis orationibus et edictis.

3 Inter initia principatus cotidie secretum sibi horarum sumere solebat, nec quicquam amplius quam muscas captare ac stilo praeacuto configere; ut cuidam interroganti, essetne quis intus cum Caesare, non absurde responsum sit a Vibio Crispo, *ne muscam quidem.* Deinde uxorem Domitiam, ex qua in secundo suo consulatu filium tulerat *** alteroque anno consalutavit Augustam; eandem, Paridis histrionis amore

deperditam, repudiavit, intraque breve tempus impatiens discidii, quasi efflagitante populo, reduxit.

Circa administrationem autem imperii aliquandiu se varium praestitit, mixtura quoque aequabili vitiorum atque virtutum; donec virtutes quoque in vitia deflexit: quantum coniectare licet, super ingenii naturam inopia rapax, metu saevus.

Spectacula assidue magnifica et sumptuosa edidit non in 4
amphitheatro modo, verum et in circo; ubi praeter sollemnes bigarum quadrigarumque cursus proelium etiam duplex, equestre ac pedestre, commisit; at in amphitheatro navale quoque. Nam venationes gladiatoresque et noctibus ad lychnuchos; nec virorum modo pugnas, sed et feminarum. Praeterea quaestoriis muneribus, quae olim omissa revocaverat, ita semper interfuit, ut populo potestatem faceret bina paria e suo ludo postulandi, eaque novissima aulico apparatu induceret. Ac per omne gladiatorum spectaculum ante pedes ei stabat puerulus coccinatus parvo portentosoque capite, cum quo plurimum fabulabatur, nonnumquam serio. Auditus est certe, dum ex eo quaerit, *ecquid sciret, cur sibi visum esset ordinatione proxima Aegypto praeficere Maecium Rufum.* Edidit navalis pugnas paene iustarum classium, effosso et circumstructo iuxta Tiberim lacu, atque inter maximos imbres perspectavit.

Fecit et ludos Saeculares, computata ratione temporum ad annum non quo Claudius proxime, sed quo olim Augustus ediderat; in iis circensium die, quo facilius centum missus peragerentur, singulos a septenis spatiis ad quina corripuit.

Instituit et quinquennale certamen Capitolino Iovi triplex, musicum equestre gymnicum, et aliquanto plurium quam nunc est coronarum. Certabant enim et prosa oratione Graece Latineque, ac praeter citharoedos chorocitharistae quoque et psilocitharistae; in stadio vero cursu etiam virgines. Certamini praesedit crepidatus purpureaque amictus toga Graecanica, capite gestans coronam auream cum effigie Iovis ac Iunonis Minervaeque; adsidentibus Diali sacerdote et collegio Flavialium pari habitu, nisi quod illorum coronis inerat

et ipsius imago. Celebrabat et in Albano quot annis Quinquatria Minervae, cui collegium instituerat, ex quo sorte ducti magisterio fungerentur ederentque eximias venationes et scenicos ludos, superque oratorum ac poetarum certamina.

Congiarium populo nummorum trecenorum ter dedit, atque inter spectacula muneris largissimum epulum. Septimontiali sacro quidem, senatui equitique panariis, plebei sportellis cum obsonio distributis, initium vescendi primus fecit; dieque proximo omne genus rerum missilia sparsit, et quia pars maior intra popularia deciderat, quinquagenas tesseras in singulos cuneos equestris ac senatorii ordinis pronuntiavit.

5 Plurima et amplissima opera incendio absumpta restituit, in quis et Capitolium, quod rursus arserat; sed omnia sub titulo tantum suo ac sine ulla pristini auctoris memoria. Novam autem excitavit aedem in Capitolio Custodi Iovi, et forum quod nunc Nervae vocatur, item Flaviae templum gentis et stadium et Odium et naumachiam, e cuius postea lapide maximus circus, deustis utrimque lateribus, extructus est.

6 Expeditiones partim sponte suscepit, partim necessario: sponte in Catthos, necessario unam in Sarmatas, legione cum legato simul caesa, in Dacos duas, primam Oppio Sabino consulari oppresso, secundam Cornelio Fusco, praefecto cohortium praetorianarum, cui belli summam commiserat. De Catthis Dacisque post varia proelia duplicem triumphum egit. De Sarmatis lauream modo Capitolino Iovi rettulit.

Bellum civile motum a L. Antonio, superioris Germaniae praeside, confecit absens felicitate mira, cum ipsa dimicationis hora resolutus repente Rhenus transituras ad Antonium copias barbarorum inhibuisset. De qua victoria praesagiis prius quam nuntiis comperit, siquidem ipso quo dimicatum erat die statuam eius Romae insignis aquila circumplexa pinnis clangores laetissimos edidit; pauloque post occisum Antonium adeo vulgatum est, ut caput quoque adportatum eius vidisse se plerique contenderent.

Multa etiam in communi rerum usu novavit: sportulas 7 publicas sustulit, revocata rectarum caenarum consuetudine; duas circensibus gregum factiones aurati purpureique panni ad quattuor pristinas addidit; interdixit histrionibus scenam, intra domum quidem exercendi artem iure concesso; castrari mares vetuit; spadonum, qui residui apud mangones erant, pretia moderatus est. Ad summam quondam ubertatem vini, frumenti vero inopiam existimans nimio vinearum studio neglegi arva, edixit, ne quis in Italia novellaret, utque in provinciis vineta succiderentur, relicta ubi plurimum dimidia parte; nec exequi rem perseveravit. Quaedam ex maximis officiis inter libertinos equitesque R. communicavit. Geminari legionum castra prohibuit, nec plus quam mille nummos a quoquam ad signa deponi; quod L. Antonius apud duarum legionum hiberna res novas moliens fiduciam cepisse etiam ex depositorum summa videbatur. Addidit et quartum stipendium militi, aureos ternos.

Ius diligenter et industrie dixit, plerumque et in foro 8 pro tribunali extra ordinem; ambitiosas centumvirorum sententias rescidit; reciperatores, ne se perfusoriis assertionibus accomodarent, identidem admonuit; nummarios iudices cum suo quemque consilio notavit. Auctor et TR. PL. fuit aedilem sordidum repetundarum accusandi iudicesque in eum a senatu petendi. Magistratibus quoque urbicis provinciarumque praesidibus coercendis tantum curae adhibuit, ut neque modestiores umquam neque iustiores extiterint; e quibus plerosque post illum reos omnium criminum vidimus. Suscepta correctione morum licentiam theatralem promiscue in equite spectandi inhibuit; scripta famosa vulgoque edita, quibus primores viri ac feminae notabantur, abolevit, non sine auctorum ignominia; quaestorium virum, quod gesticulandi saltandique studio teneretur, movit senatu; probrosis feminis lecticae usum ademit iusque capiendi legata hereditatesque; equitem R. ob reductam in matrimonium uxorem, cui dimissae adulterii crimen intenderat, erasit iudicum albo; quosdam ex utroque ordine lege Scantinia condemnavit; incesta Vestalium virginum, a patre quoque suo et fratre neglecta, varie ac severe coercuit, priora capitali supplicio, posteriora

more veteri. Nam cum Oculatis sororibus, item Varronillae liberum mortis permisisset arbitrium corruptoresque earum relegasset, mox Corneliam maximam virginem, absolutam olim, dein longo intervallo repetitam atque convictam defodi imperavit, stupratoresque virgis in comitio ad necem caedi, excepto praetorio viro; cui, dubia etiam tum causa et incertis quaestionibus atque tormentis de semet professo, exilium indulsit. Ac ne qua religio deum impune contaminaretur, monimentum, quod libertus eius e lapidibus templo Capitolini Iovis destinatis filio exstruxerat, diruit per milites, ossaque et reliquias quae inerant mari mersit.

9 Inter initia usque adeo ab omni caede abhorrebat, ut absente adhuc patre recordatus Virgilii versum:

Impia quam caesis gens est epulata iuvencis,

edicere destinarit, ne boves immolarentur. Cupiditatis quoque atque avaritiae vix suspitionem ullam aut privatus umquam aut princeps aliquandiu dedit, immo e diverso magna saepe non abstinentiae modo sed etiam liberalitatis experimenta. Omnis circa se largissime prosecutus, nihil prius aut acrius monuit quam ne quid sordide facerent. Relictas sibi hereditates ab iis, quibus liberi erant, non recepit. Legatum etiam ex testamento Rusci Caepionis, qui caverat ut quot annis ingredientibus curiam senatoribus certam summam viritim praestaret heres suus, irritum fecit. Reos, qui ante quinquennium proximum apud aerarium pependissent, universos discrimine liberavit, nec repeti nisi intra annum eaque conditione permisit, ut accusatori qui causam non teneret exilium poena esset. Scribas quaestorios negotiantis, ex consuetudine sed contra Clodiam legem, venia in praeteritum donavit. Subsiciva, quae divisis per veteranos agris carptim superfuerunt, veteribus possessoribus ut usu capta concessit. Fiscales calumnias magna calumniantium poena repressit, ferebaturque vox eius: *Princeps qui delatores non castigat, irritat.*

10 Sed neque in clementiae neque in abstinentiae tenore permansit, et tamen aliquanto celerius ad saevitiam descivit quam ad cupiditatem. Discipulum Paridis pantomimi impuberem adhuc et cum maxime aegrum, quod arte formaque

non absimilis magistro videbatur, occidit; item Hermogenem Tarsensem propter quasdam in historia figuras, libraris etiam, qui eam descripserant, cruci fixis. Patrem familias, quod Threcem myrmilloni parem, munerario imparem dixerat, detractum spectaculis in harenam, canibus obiecit, cum hoc titulo: *Impie locutus parmularius.*

Complures senatores, in iis aliquot consulares, interemit; ex quibus Civicam Cerealem in ipso Asiae proconsulatu, Salvidienum Orfitum, Acilium Glabrionem in exilio, quasi molitores rerum novarum; ceteros levissima quemque de causa: Aelium Lamiam ob suspiciosos quidem, verum et veteres et innoxios iocos, quod post abductam uxorem laudanti vocem suam eutacto dixerat, quodque Tito hortanti se ad alterum matrimonium responderat: *Μὴ καὶ σὺ γαμῆσαι θέλεις;* Salvium Cocceianum, quod Othonis imperatoris patrui sui diem natalem celebraverat; Mettium Pompusianum, quod habere imperatoriam genesim vulgo ferebatur, et quod depictum orbem terrae in membrana contionesque regum ac ducum ex Tito Livio circumferret, quodque servis nomina Magonis et Hannibalis indidisset; Sallustium Lucullum Britanniae legatum, quod lanceas novae formae appellari Luculleas passus esset; Iunium Rusticum, quod Paeti Thraseae et Helvidi Prisci laudes edidisset appellassetque eos sanctissimos viros; cuius criminis occasione philosophos omnis urbe Italiaque summovit. Occidit et Helvidium filium, quasi scaenico exodio sub persona Paridis et Oenones divortium suum cum uxore taxasset; Flavium Sabinum alterum e patruelibus, quod eum comitiorum consularium die destinatum perperam praeco non consulem ad populum, sed imperatorem pronuntiasset.

Verum aliquanto post civilis belli victoriam saevior, plerosque partis adversae, dum etiam latentis conscios investigat, novo quaestionis genere distorsit, immisso per obscaena igne; nonnullis et manus amputavit. Satisque constat, duos solos e notioribus venia donatos, tribunum laticlavium et centurionem, qui se, quo facilius expertes culpae ostenderent, impudicos probaverant et ob id neque apud ducem neque apud milites ullius momenti esse potuisse.

Erat autem non solum magnae, sed etiam callidae inopi- 11

nataeque saevitiae. Actorem summarum pridie quam cruci figeret in cubiculum vocavit, assidere in toro iuxta coegit, securum hilaremque dimisit, partibus etiam de caena dignatus est. Arrecinum Clementem consularem, unum e familiaribus et emissariis suis, capitis condemnaturus, in eadem vel etiam maiore gratia habuit, quoad novissime simul gestanti, conspecto delatore eius, *Vis* inquit *hunc nequissimum servum cras audiamus?*

Et quo contemptius abuteretur patientia hominum, numquam tristiorem sententiam sine praefatione clementiae pronuntiavit, ut non aliud iam certius atrocis exitus signum esset quam principii lenitas. Quosdam maiestatis reos in curiam induxerat, et cum praedixisset, *experturum se illa die quam carus senatui esset*, facile perfecerat ut etiam more maiorum puniendi condemnarentur; deinde atrocitate poenae conterritus, ad leniendam invidiam, intercessit his verbis: (neque enim ab re fuerit ipsa cognoscere) *Permittite, patres conscripti, a pietate vestra impetrari, quod scio me difficulter impetraturum, ut damnatis liberum mortis arbitrium indulgeatis; nam et parcetis oculis vestris et intellegent me omnes senatui interfuisse.*

12 Exhaustus operum ac munerum impensis stipendioque, quod adiecerat, temptavit quidem ad relevandos castrenses sumptus, numerum militum deminuere; sed cum et obnoxium se barbaris per hoc animadverteret, neque eo setius in explicandis oneribus haereret, nihil pensi habuit quin praedaretur omni modo. Bona vivorum ac mortuorum usquequaque quolibet et accusatore et crimine corripiebantur. Satis erat, obici qualecumque factum dictumve adversus maiestatem principis. Confiscabantur alienissimae hereditates vel uno existente, qui diceret audisse se ex defuncto, cum viveret, heredem sibi Caesarem esse. Praeter ceteros Iudaicus fiscus acerbissime actus est; ad quem deferebantur, qui vel inprofessi Iudaicam viverent vitam, vel dissimulata origine imposita genti tributa non pependissent. Interfuisse me adulescentulum memini, cum a procuratore frequentissimoque consilio inspiceretur nonagenarius senex, an circumsectus esset.

Ab iuventa minime civilis animi, confidens etiam, et cum verbis tum rebus immodicus, Caenidi patris concubinae, ex Histria reversae osculumque ut assuerat offerenti, manum praebuit; generum fratris indigne ferens albatos et ipsum ministros habere, proclamavit: *Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη.* Principatum vero adeptus, neque in senatu iactare du- 13
bitavit, *et patri se et fratri imperium dedisse, illos sibi reddidisse;* neque in reducenda post divortium uxore edicere, revocatam eam *in pulvinar suum.* Adclamari etiam in amphitheatro epuli die libenter audiit: *Domino et dominae feliciter!* Sed et Capitolino certamine cunctos ingenti consensu precantis, ut Palfurium Suram restitueret, pulsum olim senatu ac tunc de oratoribus coronatum, nullo responso dignatus, tacere tantum modo iussit voce praeconis. Pari arrogantia, cum procuratorum suorum nomine formalem dictaret epistulam, sic coepit: *Dominus et deus noster hoc fieri iubet.* Unde institutum posthac, ut ne scripto quidem ac sermone cuiusquam appellaretur aliter. Statuas sibi in Capitolio nonnisi aureas et argenteas poni permisit ac ponderis certi. Ianos arcusque cum quadrigis et insignibus triumphorum per regiones urbis tantos ac tot extruxit, ut cuidam Graece inscriptum sit: arci. Consulatus septemdecim cepit, quot ante eum nemo; ex quibus septem medios continuavit, omnes autem paene titulo tenus gessit, nec quemquam ultra Kl. Mai. plerosque ad Idus usque Ianuarias. Post autem duos triumphos, Germanici cognomine assumpto, Septembrem mensem et Octobrem ex appellationibus suis Germanicum Domitianumque transnominavit, quod altero suscepisset imperium, altero natus esset.

Per haec terribilis cunctis et invisus, tandem oppressus 14
est amicorum libertorumque intimorum conspiratione, simul et uxoris. Annum diemque ultimum vitae iam pridem suspectum habebat, horam etiam, nec non et genus mortis. Adulescentulo Chaldaei cuncta praedixerant; pater quoque super caenam quondam fungis abstinentem palam irriserat ut ignarum sortis suae, quod non ferrum potius timeret. Quare pavidus semper atque anxius, minimis etiam suspitionibus praeter modum commovebatur; ut edicti de excidendis vineis

propositi gratiam facere non alia magis re compulsus credatur, quam quod sparsi libelli cum his versibus erant:

Κἂν με φάγῃς ἐπὶ ῥίζαν, ὅμως ἔτι καρποφορήσω,
Ὅσσον ἐπισπεῖσαι σοί, τράγε, θυομένῳ.

Eadem formidine oblatum a senatu novum et excogitatum honorem, quamquam omnium talium appetentissimus, recusavit, quo decretum erat ut, quotiens gereret consulatum, eq. R. quibus sors obtigisset, trabeati et cum hastis militaribus praecederent eum inter lictores apparitoresque.

Tempore suspecti periculi appropinquante, sollicitior in dies, porticuum, in quibus spatiari consuerat, parietes phengite lapide distinxit, e cuius splendore per imagines quidquid a tergo fieret provideret. Nec nisi secreto atque solus plerasque custodias, receptis quidem in manum catenis, audiebat. Utque domesticis persuaderet, ne bono quidem exemplo audendam esse patroni necem, Epaphroditum a libellis capitali poena condemnavit, quod post destitutionem Nero in adipiscenda morte manu eius adiutus existima-
15 batur. Denique Flavium Clementem patruelem suum, contemptissimae inertiae, cuius filios etiam tum parvulos successores palam destinaverat et, abolito priore nomine, alterum Vespasianum appellari iusserat, alterum Domitianum, repente ex tenuissima suspitione tantum non in ipso eius consulatu interemit. Quo maxime facto maturavit sibi exitium.

Continuis octo mensibus tot fulgura facta nuntiataque sunt, ut exclamaverit: *Feriat iam, quem volet!* Tactum de caelo Capitolium templumque Flaviae gentis, item domus Palatina et cubiculum ipsius, atque etiam e basi statuae triumphalis titulus excussus vi procellae in monimentum proxumum decidit. Arbor, quae privato adhuc Vespasiano eversa surrexerat, tunc rursus repente corruit. Praenestina Fortuna, toto imperii spatio annum novum commendanti laetam eandemque semper sortem dare assueta, extremo tristissimam reddidit, nec sine sanguinis mentione.

Minervam, quam superstitiose colebat, somniavit excedere sacrario * negantemque ultra se tueri eum posse, quod exarmata esset a Iove. Nulla tamen re perinde commotus est, quam responso casuque Ascletarionis mathematici. Hunc

delatum nec infitiantem, iactasse se quae providisset ex arte, sciscitatus est, quis ipsum maneret exitus; et affirmantem, fore ut brevi laceraretur a canibus, interfici quidem sine mora, sed ad coarguendam temeritatem artis sepeliri quoque accuratissime imperavit. Quod cum fieret, evenit ut, repentina tempestate deiecto funere, semiustum cadaver discerperent canes, idque ei caenanti a mimo Latino, qui praeteriens forte animadverterat, inter ceteras diei fabulas referretur.

Pridie quam periret, cum oblatos tuberes servari iussisset 16
in crastinum, adiecit: *Si modo uti licuerit!* et conversus ad proximos affirmavit, *fore ut sequenti die luna se in aquario cruentaret factumque aliquod existeret, de quo loquerentur homines per terrarum orbem.* At circa mediam noctem ita est exterritus, ut e strato prosiliret. Dehinc mane haruspicem ex Germania missum, qui consultus de fulgure mutationem rerum praedixerat, audiit condemnavitque; ac dum exulceratam in fronte verrucam vehementius scalpit, profluente sanguine, *Utinam* inquit *hactenus!* Tunc horas requirenti pro quinta, quam metuebat, sexta ex industria nuntiata est. His velut transacto iam periculo laetum, festinantemque ad corporis curam Parthenius cubiculo praepositus convertit, nuntians esse, qui magnum nescio quid afferret, nec differendum. Itaque summotis omnibus, in cubiculum se recepit atque ibi occisus est.

De insidiarum caedisque genere haec fere divulgata sunt. 17
Cunctantibus conspiratis, quando et quo modo, id est lavantemne an caenantem, adgrederentur, Stephanus, Domitillae procurator, et tunc interceptarum pecuniarum reus, consilium operamque optulit. Ac sinisteriore brachio, velut aegro, lanis fasciisque per aliquot dies ad avertendam suspicionem obvoluto, ad ipsam horam dolonem interiecit; professusque conspirationis indicium et ob hoc admissus, legenti traditum a se libellum et attonito suffodit inguina. Saucium ac repugnantem adorti Clodianus cornicularius, et Maximus Partheni libertus, et Saturius decurio cubiculariorum, et quidam e gladiatorio ludo vulneribus septem contrucidarunt. Puer, qui arae Larum cubiculi ex consuetudine assistens interfuit caedi, hoc amplius narrabat, iussum se a Domitiano ad primum statim vulnus pugionem pulvino subditum porrigere ac ministros vocare, ne-

que ad caput quidquam excepto capulo, et praeterea clausa omnia repperisse; atque illum interim arrepto deductoque ad terram Stephano, conluctatum diu, dum modo ferrum extorquere, modo quamquam laniatis digitis oculos effodere conatur.

Occisus est XIIII. Kl. Octb. anno aetatis quadragensimo quinto, imperii quinto decimo. Cadaver eius, populari sandapila per vespillones exportatum, Phyllis nutrix in suburbano suo Latina via funeravit; sed reliquias templo Flaviae gentis clam intulit, cineribusque Iuliae Titi filiae, quam et ipsam educarat, conmiscuit.

18 Statura fuit procera, vultu modesto ruborisque pleno, grandibus oculis, verum acie hebetiore; praeterea pulcher ac decens, maxime in iuventa, et quidem toto corpore, exceptis pedibus, quorum digitos restrictiores habebat; postea calvitio quoque deformis et obesitate ventris et crurum gracilitate, quae tamen ei valitudine longa remacruerant. Commendari se verecundia oris adeo sentiebat, ut apud senatum sic quondam iactaverit: *Usque adhuc certe et animum meum probastis et vultum.* Calvitio ita offendebatur, ut in contumeliam suam traheret, si cui alii ioco vel iurgio obiectaretur; quamvis libello, quem de cura capillorum ad amicum edidit, haec etiam, simul illum seque consolans, inseruerit:

Οὐχ ὁράᾳς, οἷος κἀγὼ καλός τε μέγας τε;

Eadem me tamen manent capillorum fata, et forti animo fero comam in adulescentia senescentem. Scias nec gra-

19 *tius quicquam decore nec brevius.* Laboris impatiens, pedibus per urbem non temere ambulavit, in expeditione et agmine equo rarius, lectica assidue vectus est. Armorum nullo, sagittarum vel praecipuo studio tenebatur. Centenas varii generis feras saepe in Albano secessu conficientem spectavere plerique, atque etiam ex industria ita quarundam capita figentem, ut duobus ictibus quasi cornua efficeret. Nonnumquam in pueri procul stantis praebentisque pro scopulo dispansam dexterae manus palmam, sagittas tanta arte direxit, ut omnes per intervalla digitorum innocue evaderent.

20 Liberalia studia imperii initio neglexit, quamquam bibliothecas incendio absumptas impensissime reparare curasset,

exemplaribus undique petitis, missisque Alexandream qui describerent emendarentque. Numquam tamen aut historiae carminibusve noscendis operam ullam aut stilo vel necessario dedit. Praeter commentarios et acta Tiberi Caesaris nihil lectitabat; epistolas orationesque et edicta alieno formabat ingenio. Sermonis tamen nec inelegantis, dictorum interdum etiam notabilium, *Vellem* inquit *tam formosus esse, quam Maetius sibi videtur;* et cuiusdam caput varietate capilli subrutilum et incanum *perfusam nivem mulso* dixit; condicionem 21 principum miserrimam aiebat, *quibus de coniuratione comperta non crederetur nisi occisis.*

Quotiens otium esset, alea se oblectabat, etiam profestis diebus matutinisque horis, ac lavabat de die, prandebatque ad satietatem, ut non temere super caenam praeter Matianum malum et modicam in ampulla potiunculam sumeret. Convivabatur frequenter ac large, sed paene raptim; certe non ultra solis occasum, nec ut postea comissaretur. Nam ad horam somni nihil aliud quam solus secreto deambulabat.

Libidinis nimiae, assiduitatem concubitus velut exercitationis 22 genus clinopalen vocabat; eratque fama, quasi concubinas ipse develleret nataretque inter vulgatissimas meretrices. Fratris filiam, adhuc virginem oblatam in matrimonium sibi cum devinctus Domitiae nuptiis pertinacissime recusasset, non multo post alii conlocatam, corrupit ultro et quidem vivo etiam tum Tito; mox patre ac viro orbatam ardentissime palamque dilexit, ut etiam causa mortis extiterit coactae conceptum a se abigere.

Occisum eum populus indifferenter, miles gravissime tulit 23 statimque Divum appellare conatus est, paratus et ulcisci, nisi duces defuissent; quod quidem paulo post fecit, expostulatis ad poenam pertinacissime caedis auctoribus. Contra senatus adeo laetatus est, ut repleta certatim curia non temperaret, quin mortuum contumeliosissimo atque acerbissimo adclamationum genere laceraret, scalas etiam inferri clipeosque et imagines eius coram detrahi et ibidem solo affligi iuberet, novissime eradendos ubique titulos abolendamque omnem memoriam decerneret.

Ante paucos quam occideretur menses cornix in Capitolio

elocuta est: *Ἔσται πάντα καλῶς·* nec defuit qui ostentum sic interpretaretur:

Nuper Tarpeio quae sedit culmine cornix
Est bene *non potuit dicere, dixit:* erit.

Ipsum etiam Domitianum ferunt somniasse, gibbam sibi pone cervicem auream enatam, pro certoque habuisse, beatiorem post se laetioremque portendi rei p. statum. Sicut sane brevi evenit, abstinentia et moderatione insequentium principum.

C. SUETONIUS TRANQUILLUS

DE

GRAMMATICIS ET RHETORIBUS.

DE GRAMMATICIS.

Grammatica Romae ne in usu quidem olim, nedum in ho- 1
nore ullo erat, rudi scilicet ac bellicosa etiam tum civitate, necdum magnopere liberalibus disciplinis vacante. Initium quoque eius mediocre extitit, siquidem antiquissimi doctorum, qui iidem et poetae et semigraeci erant, (Livium et Ennium dico, quos utraque lingua domi forisque docuisse adnotatum est) nihil amplius quam Graecos interpretabantur, aut si quid ipsi Latine composuissent praelegebant. Nam quod nonnulli tradunt duos libros *de litteris syllabisque*, item *de metris* ab eodem Ennio editos, iure arguit L. Cotta non poetae sed posterioris Ennii esse, cuius etiam *de augurandi disciplina* volumina ferantur.

Primus igitur, quantum opinamur, studium grammaticae 2
in urbem intulit Crates Mallotes, Aristarchi aequalis, qui missus ad senatum ab Attalo rege inter secundum ac tertium Punicum bellum sub ipsam Ennii mortem, cum regione Palatii prolapsus in cloacae foramen crus fregisset, per omne legationis simul et valitudinis tempus plurimas acroasis subinde fecit assidueque disseruit, ac nostris exemplo fuit ad imitandum. Hactenus tamen imitati, ut carmina parum adhuc divulgata vel defunctorum amicorum vel si quorum aliorum probassent, diligentius retractarent ac legendo commentandoque etiam ceteris nota facerent; ut C. Octavius Lampadio Naevii Punicum bellum, quod uno volumine et continenti scriptura expositum divisit in septem libros; ut postea Q. Vargunteius annales Ennii, quos certis diebus in magna frequentia pronuntiabat; ut Laelius Archelaus Vettiusque Philocomus Lucilii satyras familiaris sui, quas legisse se apud

Archelaum Pompeius Lenaeus, apud Philocomum Valerius Cato praedicant.

Instruxerunt auxeruntque ab omni parte grammaticam L. Aelius Lanuvinus generque Aelii Ser. Clodius, uterque eques
3 Ro. multique ac varii et in doctrina et in re p. usus. Aelius cognomine duplici fuit; nam et Praeconinus, quod pater eius praeconium fecerat, vocabatur, et Stilo, quod orationes nobilissimo cuique scribere solebat; tantus optimatium fautor, ut Metellum Numidicum in exilium comitatus sit. Servius, cum librum soceri nondum editum fraude intercepisset, et ob hoc repudiatus pudore ac taedio secessisset ab urbe, in podagrae morbum incidit; cuius impatiens veneno sibi perunxit pedes et enecuit ita, ut parte ea corporis quasi praemortua viveret.

Posthac magis ac magis et gratia et cura artis increvit, ut ne clarissimi quidem viri abstinuerint quo minus et ipsi aliquid de ea scriberent, utque temporibus quibusdam super viginti celebres scholae fuisse in urbe tradantur; pretia vero grammaticorum tanta mercedesque tam magnae, ut constet Lutatium Daphnidem, quem Laevius Melissus per cavillationem nominis Panos agasma dicit, DCC. milibus nummum a Q. Catulo emptum ac brevi manumissum, L. Apuleium ab Eficio Calvino equite Romano praedivite quadringenis annuis *conductos multos edoceret. Nam in provincias quoque grammatica penetraverat, ac nonnulli de notissimis doctoribus peregre docuerunt, maxime in Gallia Togata; inter quos Octavius Teucer et Pescennius Iaccus et Oppius Chares; hic quidem ad ultimam aetatem, et cum iam non ingressu modo deficeretur sed et visu.

4 Appellatio grammaticorum Graeca consuetudine invaluit; sed initio litterati vocabantur. Cornelius quoque Nepos libello quo distinguit litteratum ab erudito, litteratos quidem vulgo appellari ait eos qui aliquid diligenter et acute scienterque possint aut dicere aut scribere, ceterum proprie sic appellandos poetarum interpretes, qui a Graecis grammatici nominentur. Eosdem litteratores vocitatos Messala Corvinus in quadam epistola ostendit, *non esse sibi* dicens *rem cum Furio Bibaculo, ne cum Ticida quidem aut litteratore Catone;* significat enim haud dubie Valerium Catonem, poetam simul gram-

maticumque notissimum. Sunt qui litteratum a litteratore distinguant, ut Graeci grammaticum a grammatista, et illum quidem absolute, hunc mediocriter doctum existiment. Quorum opinionem Orbilius etiam exemplis confirmat; namque *apud maiores* ait, *cum familia alicuius venalis produceretur, non temere quem litteratum in titulo*, *sed litteratorem inscribi solitum esse*, *quasi non perfectum litteris*, *sed imbutum.*

Veteres grammatici et rhetoricam docebant, ac multorum de utraque arte commentarii feruntur. Secundum quam consuetudinem posteriores quoque existimo, quanquam iam discretis professionibus, nihilo minus vel retinuisse vel instituisse et ipsos quaedam genera institutionum ad eloquentiam praeparandam, ut problemata, paraphrasis, allocutiones, ethologias atque alia hoc genus; ne scilicet sicci omnino atque aridi pueri rhetoribus traderentur. Quae quidem omitti iam video, desidia quorundam et infantia; non enim fastidio putem. Me quidem adolescentulo, repeto quendam Principem nomine alternis diebus declamare, alternis disputare, nonnullis vero mane disserere, post meridiem remoto pulpito declamare solitum. Audiebam etiam, memoria patrum quosdam e grammatici statim ludo transisse in forum atque in numerum praestantissimorum patronorum receptos.

Clari professores et de quibus prodi possit aliquid dumtaxat a nobis, fere hi fuerunt.

Sevius Nicanor primus ad famam dignationemque docendo 5 pervenit, fecitque praeter commentarios, quorum tamen pars maxima intercepta dicitur, satyram quoque, in qua libertinum se ac duplici cognomine esse per haec indicat:

Sevius Nicanor Marci libertus negabit:
Sevius post huius * *idem ac Marcus docebit.*

Sunt qui tradant, ob infamiam quandam eum in Sardiniam secessisse ibique diem obisse.

Aurelius Opilius, Epicurei cuiusdam libertus, philoso- 6 phiam primo, deinde rhetoricam, novissime grammaticam docuit. Dimissa autem schola, Rutilium Rufum damnatum in Asiam secutus, ibidem Smyrnae simul consenuit, composuitque variae eruditionis aliquot volumina, *ex quibus novem*

unius corporis, *quia scriptores ac poetas sub clientela Musarum iudicaret*, *non absurde et fecisse et scripsisse se* ait *ex numero divarum et appellatione.* Huius cognomen in plerisque indicibus et titulis per unam L litteram scriptum animadverto, verum ipse id per duas effert in parastichide libelli, qui inscribitur p i n a x.

7 M. Antonius Gnipho, ingenuus in Gallia natus sed expositus, a nutritore suo manumissus institutusque (Alexandriae quidem, ut aliqui tradunt, in contubernio Dionysi Scytobrachionis; quod equidem non temere crediderim, cum temporum ratio vix congruat) fuisse dicitur ingenii magni, memoriae singularis, nec minus Graece quam Latine doctus; praeterea comi facilique natura, nec unquam de mercedibus pactus, eoque plura ex liberalitate discentium consecutus. Docuit primum in Divi Iulii domo pueri, deinde in sua privata. Docuit autem et rhetoricam, ita ut quotidie praecepta eloquentiae traderet, declamaret vero nonnisi nundinis. Scholam eius claros quoque viros frequentasse aiunt, in iis M. Ciceronem, etiam cum praetura fungeretur. Scripsit multa, quamvis annum aetatis quinquagesimum non excesserit. Etsi Ateius Philologus duo tantum volumina d e L a t i n o s e r m o n e reliquisse eum tradit; nam cetera scripta discipulorum eius esse, non ipsius; in quibus et suum alicubi reperiri nomen, ut hoc *

8 M. Pompilius Andronicus, natione Syrus, studio Epicureae sectae desidiosior in professione grammatica habebatur minusque idoneus ad tuendam scholam. Itaque cum se in urbe non solum Antonio Gniphoni, sed ceteris etiam deterioribus postponi videret, Cumas transiit ibique in otio vixit et multa composuit; verum adeo inops atque egens, ut coactus sit praecipuum illud opusculum suum a n n a l i u m E n n i i e l e n c h o r u m XVI. milibus nummum cuidam vendere, quos libros Orbilius suppressos redemisse se dicit vulgandosque curasse nomine auctoris.

9 L. Orbilius Pupillus Beneventanus, morte parentum, una atque eadem die inimicorum dolo interemptorum, destitutus, primo apparituram magistratibus fecit; deinde in Macedonia corniculo, mox equo meruit; functusque militia, studia repetit, quae iam inde a puero non leviter attigerat; ac profes-

sus diu in patria, quinquagesimo demum anno Romam consule Cicerone transiit docuitque maiore fama quam emolumento. Namque iam persenex *pauperem se et habitare sub tegulis* quodam scripto fatetur. Librum etiam, cui est titulus Perialogos, edidit continentem querelas de iniuriis, quas professores neglegentia aut ambitione parentum acciperent. Fuit autem naturae acerbae, non modo in antisophistas, quos omni in occasione laceravit, sed etiam in discipulos, ut et Horatius significat *plagosum* eum appellans, et Domitius Marsus scribens:

Si quos Orbilius ferula scuticaque cecidit.

Ac ne principum quidem virorum insectatione abstinuit; siquidem ignotus adhuc cum iudicio frequenti testimonium diceret, interrogatus a Varrone diversae partis advocato, quidnam ageret et quo artificio uteretur, *gibberosos se de sole in umbram transferre* respondit; quod Murena gibber erat. Vixit prope ad centesimum aetatis annum, amissa iam pridem memoria, ut versus Bibaculi docet:

Orbilius ubinam est, litterarum oblivio?

Statua eius Beneventi ostenditur in Capitolio ad sinistrum latus marmorea habitu sedentis ac palliati, appositis duobus scriniis. Reliquit filium Orbilium, et ipsum grammaticum professorem.

L. Ateius Philologus libertinus Athenis est natus. *Hunc* 10
Capito Ateius notus iuris consultus *inter grammaticos rhetorem, inter rhetores grammaticum fuisse* ait. De eodem Asinius Pollio in libro, quo Sallustii scripta reprehendit ut nimia priscorum verborum affectatione oblita, ita tradit: *In eam rem adiutorium ei fecit maxime quidam Ateius Praetextatus nobilis grammaticus Latinus, declamantium deinde auditor atque praeceptor, ad summam Philologus ab semet nominatus.* Ipse ad Laelium Hermam scripsit, *se in Graecis litteris magnum processum habere et in Latinis nonnullum, audisse Antonium Gniphonem eiusque* Hermam, postea docuisse. Praecepisse autem multis et claris iuvenibus, in quis Appio quoque et Pulchro Claudiis fratribus, quorum etiam comes in provincia fuerit.* Philologi appellationem assumpsisse videtur, quia sic ut Eratosthenes,

qui primus hoc cognomen sibi vindicavit, multiplici variaque doctrina censebatur. Quod sane ex commentariis eius apparet, quanquam paucissimi extent; de quorum tamen copia sic altera ad eundem Hermam epistola significat: *Hylen nostram aliis memento commendare, quam omnis generis coegimus, uti scis, octingentos in libros.* Coluit postea familiarissime C. Sallustium et eo defuncto Asinium Pollionem, quos historiam componere aggressos, alterum breviario rerum omnium Romanarum, ex quibus quas vellet eligeret, instruxit, alterum praeceptis de ratione scribendi. Quo magis miror Asinium credidisse, antiqua eum verba et figuras solitum esse colligere Sallustio; cum sibi sciat nihil aliud suadere quam ut noto civilique et proprio sermone utatur, vitetque maxime obscuritatem Sallustii et audaciam in translationibus.

11 P. Valerius Cato, ut nonnulli tradiderunt, Burseni cuiusdam libertus ex Gallia; ipse libello, cui est titulus Indignatio, ingenuum se natum ait et pupillum relictum, eoque facilius licentia Syllani temporis exutum patrimonio. Docuit multos et nobiles, visusque est peridoneus praeceptor, maxime ad poeticam tendentibus, ut quidem apparere vel his versiculis potest:

Cato grammaticus, Latina Siren,
Qui solus legit ac facit poetas.

Is scripsit praeter grammaticos libellos etiam poemata, ex quibus praecipue probantur Lydia et Diana. Lydiae Ticida meminit:

Lydia doctorum maxima cura liber;

Dianae Cinna:

Secula permaneat nostri Dictynna Catonis.

Vixit ad extremam senectam, sed in summa pauperie et pene inopia, abditus modico gurgustio, postquam Tusculana villa creditoribus cesserat, ut auctor est Bibaculus:

Si quis forte mei domum Catonis,
Depictas minio assulas, et illos
Custodis videt hortulos Priapi:
Miratur, quibus ille disciplinis
Tantam sit sapientiam assecutus,
Quem tres cauliculi, selibra farris,

Racemi duo tegula sub una
Ad summam prope nutriant senectam.

Et rursus:

Catonis modo, Galle, Tusculanum
Tota creditor urbe venditabat.
Mirati sumus, unicum magistrum,
Summum grammaticum, optimum poetam
Omnes solvere posse quaestiones,
Unum difficile expedire nomen.
En cor Zenodoti, en iecur Cratetis!

Cornelius Epicadus, L. Cornelii Syllae dictatoris libertus 12
calatorque in sacerdotio augurali, filio quoque eius Fausto gratissimus fuit; quare nunquam non utriusque se libertum edidit. Librum autem, quem Sylla novissimum de rebus suis imperfectum reliquerat, ipse supplevit.

Staberius Eros suomet aere emptus de catasta et propter 13
litterarum studium manumissus, docuit inter ceteros Brutum et Cassium. Sunt qui tradant tanta eum honestate praeditum, ut temporibus Syllanis proscriptorum liberos gratis et sine mercede ulla in disciplinam receperit.

Curtius Nicia haesit CN. Pompeio et C. Memmio; sed cum 14
codicillos Memmi ad Pompei uxorem de stupro pertulisset, proditus ab ea, Pompeium offendit, domoque ei interdictum est. Fuit et M. Ciceronis familiaris; in cuius epistola ad Dolabellam haec de eo legimus: *Nihil Romae geritur quod te putem scire curare, nisi forte scire vis, me inter Niciam nostrum et Vidium iudicem esse. Profert alter, opinor duobus versiculis, expensum [Niciae;] alter Aristarchus hos obelizei: ego tanquam criticus antiquos iudicaturus sum, utrum sint τοῦ [ποιητοῦ an παρεμβεβλημένοι.]* Item ad Atticum: *De Nicia quod scribis, si ita me haberem ut eius humanitate frui possem, in primis vellem mecum illum habere; sed mihi solitudo et recessus provincia est. Praeterea nosti Niciae nostri imbecillitatem, mollitiam, consuetudinem victus. Cur ergo illi molestus esse [velim, cum mihi ille iucundus esse non] possit? Voluntas tamen eius mihi grata est.* Huius de Lucilio libros etiam Santra comprobat.

15 Lenaeus, Magni Pompei libertus et pene omnium expeditionum comes, defuncto eo filiisque eius schola se sustentavit; docuitque in Carinis ad Telluris, in qua regione Pompeiorum domus fuerat, ac tanto amore erga patroni memoriam extitit, ut Sallustium historicum, quod eum *oris probi, animo inverecundo* scripsisset, acerbissima satyra laceraverit, *lastaurum et lurconem et nebulonem popinonemque* appellans, *et vita scriptisque monstrosum*, *praeterea priscorum Catonisque verborum ineruditissimum furem.* Traditur autem puer adhuc Athenis surreptus, refugisse in patriam, perceptisque liberalibus disciplinis, pretium suum retulisse, verum ob ingenium atque doctrinam gratis manumissus.

16 Q. Caecilius Epirota, Tusculi natus, libertus Attici equitis Romani, ad quem sunt Ciceronis epistolae, cum filiam patroni nuptam M. Agrippae doceret, suspectus in ea et ob hoc remotus, ad Cornelium Gallum se contulit vixitque una familiarissime, quod ipsi Gallo inter gravissima crimina ab Augusto obiicitur. Post deinde damnationem mortemque Galli scholam aperuit, sed ita ut paucis et tantum adulescentibus praeciperet, praetextato nemini, nisi si cuius parenti hoc officium negare non posset. Primus dicitur Latine ex tempore disputasse, primusque Virgilium et alios poetas novos praelegere coepisse, quod etiam Domitii Marsi versiculus indicat:

Epirota, tenellorum nutricula vatum.

17 M. Verrius Flaccus libertinus docendi genere maxime claruit. Namque ad exercitanda discentium ingenia aequales inter se committere solebat, proposita non solum materia quam scriberent, sed et praemio quod victor auferret. Id erat liber aliquis antiquus, pulcher aut rarior. Quare ab Augusto quoque nepotibus eius praeceptor electus, transiit in Palatium cum tota schola, verum ut ne quem amplius posthac discipulum reciperet; docuitque in atrio Catulinae domus, quae pars Palatii tunc erat, et centena sestertia in annum accepit. Decessit aetatis exactae sub Tiberio. Statuam habet Praeneste, in superiore fori parte circa hemicyclium, in quo fastos a se ordinatos et marmoreo parieti incisos publicarat.

18 L. Crassicius, genere Tarentinus, ordinis libertini, cogno-

mine Pasicles, mox Pansam se transnominavit. Hic initio circa scenam versatus est, dum mimographos adiuvat; deinde in pergula docuit, donec commentario Zmyrnae edito adeo inclaruit, ut haec de eo scriberentur:

Uni Crassicio se credere Zmyrna probavit:
Desinite indocti coniugio hanc petere!
Soli Crassicio se dixit nubere velle,
Intima cui soli nota sua extiterint.

Sed cum edoceret iam multos ac nobiles, in iis Iulium Antonium, triumviri filium, ut Verrio quoque Flacco compararetur, dimissa repente schola, transiit ad Q. Sexti philosophi sectam.

Scribonius Aphrodisius, Orbilii servus atque discipulus, 19
mox a Scribonia Libonis filia, quae prior Augusti uxor fuerat, redemptus et manumissus, docuit quo Verrius tempore, cuius etiam libris de orthographia rescripsit, non sine insectatione studiorum morumque eius.

C. Iulius Hyginus, Augusti libertus, natione Hispanus, 20
(nonnulli Alexandrinum putant et a Caesare puerum Romam adductum Alexandria capta) studiose et audiit et imitatus est Cornelium Alexandrum grammaticum Graecum, quem propter antiquitatis notitiam Polyhistorem multi, quidam Historiam vocabant. Praefuit Palatinae bibliothecae, nec eo secius plurimos docuit; fuitque familiarissimus Ovidio poetae et Clodio Licino consulari, historico, qui eum admodum pauperem decessisse tradit et liberalitate sua, quoad vixerit, sustentatum. Huius libertus fuit Iulius Modestus, in studiis atque doctrina vestigia patroni secutus.

C. Melissus, Spoleti natus ingenuus, sed ob discordiam 21
parentum expositus, cura et industria educatoris sui altiora studia percepit, ac Maecenati pro grammatico muneri datus est. Cui cum se gratum et acceptum in modum amici videret, quanquam asserente matre, permansit tamen in statu servitutis praesentemque condicionem verae origini anteposuit; quare cito manumissus, Augusto etiam insinuatus est. Quo delegante, curam ordinandarum bibliothecarum in Octaviae porticu suscepit. Atque, ut ipse tradit, sexagesimum aetatis annum agens, libellos Ineptiarum, qui nunc Iocorum

inscribuntur, componere instituit, absolvitque C et L, quibus et alios diversi operis postea addidit. Fecit et novum genus togatarum inscripsitque trabeatas.

22 M. Pomponius Marcellus, sermonis Latini exactor molestissimus, in advocatione quadam (nam interdum et causas agebat) soloecismum ab adversario factum usque adeo arguere perseveravit, quoad Cassius Severus, interpellatis iudicibus, dilationem petiit, ut litigator suus alium grammaticum adhiberet; *quando non putat is cum adversario de iure sibi, sed de soloecismo controversiam futuram.* Hic idem, cum ex oratione Tiberium reprehendisset, affirmante Ateio Capitone, et esse illud Latinum, et si non esset, futurum certe iam inde: *Mentitur* inquit *Capito; tu enim, Caesar, civitatem dare potes hominibus, verbo non potes.* Pugilem olim fuisse, Asinius Gallus hoc in eum epigrammate ostendit:

Qui caput ad levam didicit, glossemata nobis
Praecipit: os nullum, vel potius pugilis!

23 Q. Remmius Palaemon, Vicetinus, mulieris verna, primo, ut ferunt, textrinum, deinde herilem filium dum comitatur in scholam, litteras didicit. Postea manumissus docuit Romae ac principem locum inter grammaticos tenuit, quanquam infamis omnibus vitiis, palamque et Tiberio et mox Claudio praedicantibus, *nemini minus institutionem puerorum vel iuvenum committendam.* Sed capiebat homines cum memoria rerum, tum facilitate sermonis; nec non etiam poemata faciebat ex tempore. Scripsit vero variis, nec vulgaribus metris. Arrogantia fuit tanta, ut M. Varronem *porcum* appellaret; *secum et natas et morituras litteras* iactaret; *nomen suum in Bucolicis non temere positum, sed praesagante Virgilio, fore quandoque omnium poetarum ac poematum Palaemonem iudicem.* Gloriabatur etiam, *latrones quondam sibi propter nominis celebritatem parsisse.* Luxuriae ita indulsit, ut saepius in die lavaret, nec sufficeret sumptibus, quanquam ex schola quadringena annua caperet, ac non multo minus ex re familiari; cuius diligentissimus erat, cum et officinas promercalium vestium exerceret, et agros adeo coleret, ut vitem manu eius insitam satis constet CCCLX

uvas edidisse. Sed maxime flagrabat libidinibus in mulieres, usque ad infamiam oris; dicto quoque non infaceto notatum ferunt cuiusdam, qui cum in turba osculum sibi ingerentem quanquam refugiens devitare non posset, *Vis tu*, inquit, *magister*, *quotiens festinantem aliquem vides*, *abligurire?*

M. Valerius Probus, Berytius, diu centuriatum petiit, do- 24
nec taedio ad studia se contulit. Legerat in provincia quosdam veteres libellos apud grammatistam, durante adhuc ibi antiquorum memoria, necdum omnino abolita sicut Romae. Hos cum diligentius repeteret atque alios deinceps cognoscere cuperet, quamvis omnes contemni magisque obprobrio legentibus quam gloriae et fructui esse animadverteret, nihilo minus in proposito mansit; multaque exemplaria contracta emendare ac distinguere et annotare curavit, soli huic nec ulli praeterea grammatices parti deditus. Hic non tam discipulos quam sectatores aliquot habuit. Nunquam enim ita docuit ut magistri personam sustineret; unum et alterum, vel cum plurimos tres aut quatuor postmeridianis horis admittere solebat, cubansque inter longos ac vulgares sermones legere quaedam, idque perraro. Nimis pauca et exigua de quibusdam minutis quaestiunculis edidit. Reliquit autem non mediocrem silvam observationum sermonis antiqui.

DE RHETORIBUS.

---

1 Rhetorica quoque apud nos perinde atque grammatica fere recepta est, paulo etiam difficilius, quippe quam constet nonnunquam etiam prohibitam exerceri. Quod ne cui dubium sit, vetus S. C. item censorium edictum subiiciam: *C. Fannio Strabone M. Valerio Messala cons. M. Pomponius praetor senatum consuluit. Quod verba facta sunt de philosophis et rhetoribus, de ea re ita censuerunt, ut M. Pomponius praetor animadverteret curaretque, ut si ei e re p. fideque sua videretur, uti Romae ne essent.* De eisdem interiecto tempore CN. Domitius Aenobarbus, L. Licinius Crassus censores ita edixerunt: *Renuntiatum est nobis, esse homines qui novum genus disciplinae instituerunt, ad quos iuventus in ludum conveniat; eos sibi nomen imposuisse Latinos rhetoras; ibi homines adolescentulos dies totos desidere. Maiores nostri, quae liberos suos discere et quos in ludos itare vellent, instituerunt. Haec nova, quae praeter consuetudinem ac morem maiorum fiunt, neque placent neque recta videntur. Quapropter et iis qui eos ludos habent, et iis qui eo venire consuerunt, videtur faciundum ut ostenderemus nostram sententiam, nobis non placere.*

Paulatim et ipsa utilis honestaque apparuit, multique eam et praesidii causa et gloriae appetiverunt. Cicero ad praeturam usque etiam Graece declamitavit, Latine vero senior quoque et quidem cum consulibus Hirtio et Pansa, quos *discipulos et grandis praetextatos* vocabat. CN. Pompeium quidam historici tradiderunt sub ipsum civile bellum, quo facilius C. Curioni promptissimo iuveni, causam Caesaris defendenti, contradiceret, repetisse declamandi consuetudinem; M. Antonium, item Augustum ne Mutinensi quidem bello omisisse. Nero Caesar primo imperii anno, publice quoque bis

antea, declamavit. Plerique autem oratorum etiam declamationes ediderunt. Quare magno studio hominibus iniecto, magna etiam professorum ac doctorum profluxit copia, adeoque floruit, ut nonnulli ex infima fortuna in ordinem senatorium atque ad summos honores processerint.

Sed ratio docendi nec una omnibus, nec singulis eadem semper fuit, quando vario modo quisque discipulos exercuerunt. Nam et dicta praeclare per omnes figuras, per casus et apologos aliter atque aliter exponere, et narrationes cum breviter ac presse tum latius et uberius explicare consuerant; interdum Graecorum scripta convertere, ac viros illustres laudare vel vituperare; quaedam etiam ad usum communis vitae instituta tum utilia et necessaria, tum perniciosa et supervacanea ostendere; saepe fabulis fidem firmare aut demere, quod genus thesis et anasceuas et catasceuas Graeci vocant; donec sensim haec exoleverunt, et ad controversiam ventum est.

Veteres controversiae aut ex historiis trahebantur, sicut sane nonnullae usque adhuc, aut ex veritate ac re, si qua forte recens accidisset; itaque locorum etiam appellationibus additis proponi solebant. Sic certe collectae editaeque se habent, ex quibus non alienum fuerit unam et alteram exempli causa ad verbum referre.

Aestivo tempore adolescentes urbani cum Ostiam venissent, litus ingressi, piscatores trahentes rete adierunt et pepigerunt, bolum quanti emerent; nummos solverunt; diu expectaverunt, dum retia extraherentur; aliquando extractis, piscis nullus affuit, sed sporta auri obsuta. Tum emptores bolum suum aiunt, piscatores suum.

Venalici cum Brundusi gregem venalium e navi educerent, formoso et pretioso puero, quod portitores verebantur, bullam et praetextam togam imposuerunt; facile fallaciam celarunt. Romam venitur, res cognita est, petitur puer, quod domini voluntate fuerit liber, in libertatem. Olim autem eas appellationes Graece synthesis vocabant; mox controversias quidem, sed aut fictas aut iudiciales.

Illustres professores, et quorum memoria aliqua extet, non temere alii reperientur quam de quibus tradam.

2 L. Plotius Gallus. De hoc Cicero in epistola ad M. Titinnium sic refert: *Equidem memoria teneo, pueris nobis primum Latine docere coepisse Plotium quendam. Ad quem cum fieret concursus, quod studiosissimus quisque apud eum exerceretur, dolebam mihi idem non licere. Continebar autem doctissimorum hominum auctoritate, qui existimabant Graecis exercitationibus ali melius ingenia posse.* Hunc eundem (nam diutissime vixit) M. Coelius in oratione, quam pro se de vi habuit, significat dictasse Atratino, accusatori suo, actionem; subtractoque nomine, *ordearium* eum *rhetorem* appellat, deridens ut *inflatum ac levem et sordidum.*

3 L. Voltacilius Pilutus servisse dicitur atque etiam ostiarius vetere more in catena fuisse, donec ob ingenium ac studium litterarum manumissus, accusanti patrono subscripsit. Deinde rhetoricam professus, CN. Pompeium Magnum docuit, patrisque eius res gestas, nec minus ipsius, compluribus libris exposuit; *primus omnium libertinorum*, ut Cornelius Nepos opinatur, *scribere historiam orsus, nonnisi ab honestissimo quoque scribi solitam ad id tempus.*

4 M. Epidius, calumnia notatus, ludum dicendi aperuit docuitque inter ceteros M. Antonium et Augustum; quibus quondam C. Cannutius, obiicientibus sibi quod in re p. administranda potissimum consularis Isaurici sectam sequeretur, *malle* respondit *Isaurici esse discipulum quam Epidi calumniatoris.* Hic Epidius ortum se ab Epidio Nucerino praedicabat, quem ferunt olim praecipitatum in fontem fluminis Sarni, paulo post cum cornibus extitisse, ac statim non comparuisse in numeroque deorum habitum.

5 Sextus Clodius, e Sicilia, Latinae simul Graecaeque eloquentiae professor, male oculatus et dicax, *par oculorum in amicitia M. Antonii triumviri extrisse se* aiebat; eiusdem uxorem Fulviam, cui altera bucca inflatior erat, *acumen stili tentare* dixit, nec eo minus, immo vel magis ob hoc Antonio gratus. A quo mox consule ingens etiam congiarium accepit, ut ei in Philippicis Cicero obiicit: *Adhibes ioci causa magistrum, suffragio tuo et compotorum tuorum rhetorem, cui concessisti ut in te quae vellet diceret, salsum omnino*

hominem, sed materia facilis in te et in tuos dicta dicere. At quanta merces rhetori est data! Audite, audite, P. C. et cognoscite rei p. vulnera. Duo milia iugerum campi Leontini Sex. Clodio rhetori assignasti et quidem immunia, ut tanta mercede nihil sapere disceres.

C. Albucius Silus, Novariensis, cum aedilitate in patria 6
fungeretur, cum forte ius diceret, ab iis contra quos pronuntiabat pedibus e tribunali detractus est. Quod indigne ferens, statim contendit ad portam et inde Romam, receptusque in Planci oratoris contubernium, cui declamaturo mos erat prius aliquem qui ante diceret excitare, suscepit eas partes, atque ita implevit ut Planco silentium imponeret, non audenti in comparationem se demittere. Sed ex eo clarus, propria auditoria instituit, solitus proposita controversia sedens incipere, et calore demum provectus consurgere ac perorare, declamare autem genere vario: modo splendide atque adornate, tum, ne usque quaque scholasticus existimaretur, circumcise ac sordide et tantum non trivialibus verbis. Egit et causas, verum rarius, dum amplissimam quamque sectatur, nec alium in ulla locum quam perorandi. Postea renuntiavit foro partim pudore, partim metu; nam cum in lite quadam centumvirali, adversario, quem ut impium erga parentes incessebat, ius iurandum quasi per figuram sic optulisset: *Iura per patris matrisque cineres, qui inconditi iacent!* et alia in hunc modum, arripiente eo conditionem, nec iudicibus aspernantibus, non sine magna sui invidia negotium afflixit. Et rursus in cognitione caedis Mediolani apud L. Pisonem proconsulem defendens reum, cum cohiberent lictores nimias laudantium voces, et ita excanduisset, ut deplorato Italiae statu, *quasi iterum in formam provinciae redigeretur*, M. insuper Brutum, cuius statua in conspectu erat, invocaret *legum ac libertatis auctorem et vindicem*, pene poenas luit. Iam autem senior ob vitium vomicae Novariam rediit, convocataque plebe causis, propter quas mori destinasset, diu ac more concionantis redditis, abstinuit cibo.

* * *

Reliqua desiderantur. Supersunt tamen in indice praemisso nomina rhetorum undecim, et post stellulam posuimus quae Hieronymus in Chronico hinc decerpsit.

7 L. Cestius Pius * *Cestius Smyrnaeus Latinam Romae rhetoricam docuit (anno ab u. c. 741).*

8 M. Porcius Latro * *M. Porcius Latro, Latinus declamator, taedio duplicis quartanae semet ipsum interfecit (a. 750. 751).*

9 Q. Curtius Rufus *

10 L. Valerius Primanus *

11 Verginius Flavus *

12 L. Statius Ursulus * *Statius Ursulus* (al. *Sursulus*, al. *Surculus*) *Tolosanus celeberrime in Gallia rhetoricam docet (a. 810. 811).*

13 P. Clodius Quirinalis * *Clodius* (al. *Claudius*) *Quirinalis, rhetor Arelatensis, Romae insignissime docet (a 797. 798).*

14 M. Antonius Liberalis * *M. Antonius Liberalis, Latinus rhetor, magnas inimicitias cum Palaemone exercet (a. 801. 802).*

15 Sex. Iulius Gabinianus * *Gabinianus celeberrimi nominis rhetor in Galliis docuit (a. 829. 830).*

16 M. Fabius Quintilianus * *M. Fabius Quintilianus Romam a Galba perducitur (a. 821) ... Quintilianus, ex Hispania Calagurritanus, qui primus Romae publicam scholam et salarium e fisco accepit, claruit (a. 838—842).*

17 Iulius Tiro *

Minus certa fide haec quoque hinc petita existimantur:

Nicetas et Hybreas et Theodorus et Plutio nobilissimi artis rhetoricae Graeci praeceptores habentur. *Hieronymus in Chronico ad annum ab u. c. 724.*

Isaeus rhetor fuit ... illius temporis, cuius et Tranquillus meminit. *Scholia ad Iuvenal. 3, 74.*

C. SUETONII TRANQUILLI

DEPERDITORUM LIBRORUM RELIQUIAE

COLLECTAE AC DISPOSITAE.

C. SUETONII TRANQULLI DEPERDITORUM LIBRORUM RELIQIAE

COLLECTAE AC DISPOSITAE.

Decem primi librorum tituli sic uti retulimus apud Suidam s. v. *Τράγκυλλος* compositi reperiuntur.

Τράγκυλλος, ὁ Σουητώνιος χρηματίσας, γραμματικὸς Ῥωμαῖος, ἔγραψε·

I. *Περὶ τῶν παρ' Ἕλλησι παιδιῶν βιβλίον α'. Suidas.*

Τράγκυλλος Σουητῖνός τις ἐν παιδιαῖς Ἑλλήνων
πολλὰς μὲν ἄλλας παιδιὰς καὶ συμποσίων λέγει·
ὧν συμποσίων μία μὲν ἡ ἐωλοκρασία,
ἑτέρα δὲ ὁ κότταβος ὁμοῦ καὶ ἡ λατάγη.
Οἱ νέοι γὰρ κωμάζοντες τόποις ἀφωρισμένοις,
περὶ ἑσπέραν τοὺς χοᾶς καὶ τοὺς βίκους τιθέντες,
ἕκαστος ἀνδριζόμενος ἔπινε τὸν οἰκεῖον·
ὃς δὲ πιεῖν οὐκ ἴσχυσε τὸν ἑαυτοῦ χοέα,
περιεχεῖτο ἕωθεν, τῶν συμποτῶν γελώντων.
Τόδ' ἑωλοκρασία μὲν, τὸν κότταβον δὲ μάθε·
τῷ συμποσίῳ ἵστατο ζυγὸς καὶ λεκανίσκαι
παρ' ἑκατέρῳ τοῦ ζυγοῦ κάτωθεν τῶν πλαστίγγων.
αἱ λεκανίσκαι μέσον δὲ εἶχον ἀνδριαντίσκους,
ἀνδριαντίσκους, οὓς μανᾶς ὠνόμαζον οἱ τότε.
οἱ κωμασταὶ πληροῦντες οὖν οἴνου τὸ τούτων στόμα,
ὃ λάταξ καὶ λατάγη δή, ἤγουν ὑγρὸν καὶ ῥῦσις,
τοῦτο ἀπεκοττάβιζον εἰς μίαν τῶν πλαστίγγων,
τουτέστιν ἐξετίνασσον, ἀπέπτυον, ἐκένουν.
Κότταβον καὶ τὸ ὄργανον ἅπαν ἐκάλουν τοῦτο.

ἂν οὖν ἡ πλάστιγξ τῇ φορᾷ κατέρρεψε τοῦ οἴνου
καὶ τὸν μανᾶν εἰς κεφαλὴν ἤχησε κεκρουκυῖα,
ὁ κωμαστὴς συγκωμασταῖς ἐδόκει τῶν γενναίων·
εἰ δ' οὔ, πολὺν ἐλάμβανεν ὡς ἀσθενὴς τὸν γέλων.
Ἐκ τούτων ὕβρις σύμπασα καὶ πᾶσα φλυαρία
λέγεται προπηλακισμὸς ἅμα καὶ παροινία,
λατάγη δὲ καὶ κότταβος καὶ ἑωλοκρασία. *Joannes Tzetzes historiarum variarum 6, 874—896.*

Ὁ δὲ τὰ περὶ Ἑλληνικῆς παιδιᾶς γράψας, διαφορὰν καὶ αὐτὸς εἰδὼς κύβων καὶ πεσσῶν καὶ παλαιοτάτην εἰπὼν τὴν κυβευτικὴν παιδιάν, παράγει Σοφοκλέους μὲν ἐκ Παλαμήδους, ὁμωνύμου τῷ ἥρωι δράματος, τό· ἐκεῖνος ἐφεῦρε

πεσσοὺς κύβους τε, τερπνὸν ἀργίας ἄκος·

καὶ Εὐφορίωνος τό· πεσσὰ Ναυπλιάδαο. Λέγει δὲ καὶ ἐν μὲν Ἰλίῳ δείκνυσθαι λίθον, ἐφ' οὗ ἐπέσσευον οἱ Ἀχαιοί, ἐν δὲ Ἄργει τὸν λεγόμενον Παλαμήδους πεσσόν. καὶ ὅτι Πλάτων τὴν τῶν πεσσῶν εὕρεσιν Αἰγυπτίοις ἀνατίθησιν ἐν Φαίδρῳ, λέγων αὐτοὺς πρῶτον ἀριθμὸν καὶ λογισμὸν εὑρεῖν καὶ γεωμετρίαν καὶ ἀστρονομίαν, ἔτι δὲ πεττείαν τε καὶ κυβείαν, καὶ δὴ καὶ γράμματα. καὶ ὅτι οἱ τοῦ Πλάτωνος ὑπομνηματισταὶ οὐ τὴν παρ' Ἕλλησι πεττείαν σημανθῆναί φασι ὑπὸ Πλάτωνος, ἀλλὰ τὴν τοῦ λεγομένου πεττευτηρίου, καταγράφεσθαι γάρ τι πλινθίον ὥσπερ ἐν τῇ πεττευτικῇ παιδιᾷ, δι' οὗ τὰ κινήματα τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, ἔτι δὲ καὶ τὰ ἐλλειπτικὰ πραγματεύονται οἱ Αἰγύπτιοι. καὶ ὅτι ἐχρῶντο οἱ παλαιοὶ τρισὶ κύβοις, καὶ οὐχ ὥσπερ οἱ νῦν δυσί· ὅθεν καὶ παροιμία ἐπὶ τῶν μηδὲν διὰ μέσου κινδυνευόντων τό· ἢ τρὶς ἓξ ἢ τρεῖς κύβους, ἀπὸ τοῦ μεγίστου καὶ ἐλαχίστου ἀριθμοῦ, ἧς μέμνηται Πλάτων ἐν Νόμοις εἰπών· ἢ τρεῖς κύβους βάλλοντες, τουτέστι τρεῖς μονάδας. κύβον γάρ φασι διχῶς ἔλεγον, αὐτό τε τὸ ἀναρριπτούμενον, ὅθεν παροιμία τραγικὴ τό·

ἀεὶ γὰρ εὖ πίπτουσιν οἱ Διὸς κύβοι·

καὶ τὴν ἐν αὐτῷ μονάδα. ὅθεν λυθείη ἄν, φησι, καὶ τὸ ζητούμενον ἐν τῷ παρὰ Ἀριστοφάνους κωμῳδουμένῳ στίχῳ·

βέβληκ' Ἀχιλλεὺς δύο κύβω καὶ τέτταρα

καὶ ἑξῆς· λέγει γὰρ δύο μονάδας καὶ τέτταρα. ἔκειτο δ' ὁ στίχος ἐν τῷ Εὐριπίδου Τηλέφῳ σὺν ἄλλοις ἰαμβικοῖς, ἔνθα κυβεύοντας τοὺς ἥρωας εἰσήγαγε. περιῃρέθη δέ, φησιν, ὅλον ἐκεῖνο τὸ ἐπεισόδιον, χλευασθέντος ἐπ' αὐτῷ τοῦ ποιήματος. Λέγει δὲ ὁ ταῦτα παραδιδοὺς καὶ ὡς οἱ τῇ παιδιᾷ ταύτῃ χρώμενοι ἀπὸ τῶν ἐν τοῖς κύβοις τρημάτων τρηματῖται ἐλέγοντο, παράγων καὶ χρῆσιν Σώφρονος τό·

δειπνήσας ὠστίζεται τοῖς τρηματιζόντεσσι·

καὶ ὅτι ἐσπούδαζετο ἡ κυβεία οὐ μόνον παρὰ Σικελοῖς, ἀλλὰ καὶ Ἀθηναίοις, οἳ καὶ ἐν ἱεροῖς ἀθροιζόμενοι ἐκύβευον, καὶ μάλιστα ἐν τῷ τῆς Σκιράδος Ἀθηνᾶς τῷ ἐπὶ σκίρῳ, ἀφ' οὗ καὶ τὰ ἄλλα κυβευτήρια σκιράφεια ὠνομάζετο· ἐξ ὧν καὶ πάντα τὰ πανουργήματα διὰ τὴν ἐν σκιραφείοις ῥαδιουργίαν σκίραφοι ἐκαλοῦντο. Ἱππῶναξ·

τί με σκιράφοις ἀτιτάλλεις;

Πεποίηνται δέ, φησι, καὶ προστάται τοῦ οὕτω παίζειν Ἑρμῆς καὶ Πάν, καθὰ τῆς μουσικῆς Ἀπόλλων καὶ Μοῦσαι. Τοὺς δὲ πεσσοὺς λέγει ψήφους εἶναι πέντε, αἷς ἐπὶ πέντε γραμμῶν ἔπαιζον ἑκατέρωθεν, ἵνα ἕκαστος τῶν πεττευόντων ἔχῃ τὰς καθ' ἑαυτόν. Σοφοκλῆς·

καὶ πεσσὰ πεντάγραμμα καὶ κύβων βολαί.

Παρετείνετο δέ, φησι, δι' αὐτῶν καὶ μέση γραμμή, ἣν ἱερὰν ὠνόμαζον, (ὡς ἀνωτέρω δηλοῦται) ἐπεὶ ὁ νικώμενος ἐπ' ἐσχάτην αὐτὴν ἵεται. ὅθεν καὶ παροιμία· κινεῖν τὸν ἀφ' ἱερᾶς, λίθον δηλαδή, ἐπὶ τῶν ἀπεγνωσμένων καὶ ἐσχάτης βοηθείας δεομένων. Σώφρων·

κινήσω δ' ἤδη καὶ καὶ τὸν ἀφ' ἱερᾶς·

Ἀλκαῖος δέ φησιν ἐκ πλήρους·

νῦν δ' οὗτος ἐπικρετεῖ
κινήσαις τὸν ἀπ' ἴρᾶς πυκινὸν λίθον.

Τοιοῦτον δὲ καὶ παρὰ Θεοκρίτῳ τό·

τὸν ἀπὸ γραμμᾶς κινήσω λίθον.

Διοδώρου δέ, φησι, τοῦ Μεγαρικοῦ ἐνάγοντος τὸν τοιοῦτον λίθον εἰς ὁμοιότητα τῆς τῶν ἄστρων χορείας, Κλέαρχος τοῖς πέντε φησὶ πλάνησιν ἀναλογεῖν. Λέγει

δὲ καὶ τοὺς ἀστραγάλους, οἳ καὶ ἄστριες καὶ ἄστριχοι λέγονταί φησι, πτώσεις ἕκαστον ἔχειν τέσσαρας κατ' ἀντίθετον συγκειμένας ὁμοίως κύβῳ. ἔχουσι δέ, φησιν, ἀντικείμενα μονάδα καὶ ἑξάδα, εἶτα τριάδα καὶ τετράδα. ἡ γὰρ δυάς φασι καὶ πεντὰς ἐπὶ κύβων μόνον παραλαμβάνονται ὡς ἐχόντων ἐπιφανείας ἕξ. καὶ ὅτι τῶν κατὰ τοὺς ἀστραγάλους πτώσεων αἱ μὲν θεῶν εἰσιν ἐπώνυμοι, αἱ δὲ ἡρώων, αἱ δὲ βασιλέων, αἱ δὲ ἐνδόξων ἀνδρῶν, αἱ δὲ ἑταιρίδων. Λέγεται δέ τις ἐν αὐταῖς, φησι, καὶ Στησίχορος, καὶ ἑτέρα Εὐριπίδης. Ἔτι λέγει ἐκεῖνος ὁ τὰ περὶ τῆς καθ' Ἕλληνας παιδιᾶς γράψας καὶ ὅτι τῶν κατὰ τοὺς ἀστραγάλους βόλων ὁ μὲν τὰ ἓξ δυνάμενος Κῷος καὶ ἑξίτης ἐλέγετο, ὁ δὲ τὸ ἓν Χῖος, ἔτι δὲ καὶ κύων. ὅθεν καί τις παροιμία· Χῖος παραστὰς Κῷον οὐκ ἐάσω, ἧς μέμνηταί, φησι, Στράττις ἐν τῷ·

Χῖος παραστὰς Κῷον οὐκ ἐᾷ λέγειν·

Ἔνθα ἐνθυμητέον καὶ τὸ τοῦ κωμικοῦ·

πέπτωκεν ἔξω τῶν κακῶν, οὐ Χῖος ἀλλὰ Κεῖος,

καὶ νοητέον ὡς ἢ ἔσφαλται ἡ γραφὴ τοῦ Κεῖος ἢ ἀλλὰ παρῴδηται ὑπὸ τοῦ κωμικοῦ. Περὶ δὲ τοῦ εἰρημένου κυνὸς κἀκεῖνο λέγει αὐτὸς (γραφὲν καὶ ἀλλαχοῦ) ὅτι εἶδός τι κυβείας καὶ πόλις, ἐν ᾗ, ψήφων πολλῶν ἐν διαγεγραμμέναις τισὶ χώραις κειμένων, ἐγίνετο ἀνταναίρεσις. καὶ ἐκαλοῦντο αἱ μὲν γραμμικαὶ χῶραι πόλεις ἀστειότερον, αἱ δὲ ἀντεπιβουλεύουσαι ἀλλήλαις ψῆφοι κύνες διὰ τὸ δῆθεν ἀναιδές. Eustathius ad Homeri Odyss. 1, 107.

II. *Περὶ τῶν παρὰ Ῥωμαίοις θεωριῶν καὶ ἀγώνων βιβλία β'. Suidas.*

Quam rem et alii docti viri et Suetonius etiam Tranquillus in libro ludicrae historiae primo satis compertam esse satisque super ea constare adfirmat: nervias in fidibus brumali die alias digitis pelli, alias sonare. *Gellius 9, 7.*

Ut ait Suetonius Tranquillus, lusus ipse quem vulgo pyrricham appellant Troia vocatur, cuius originem expressit in libro de puerorum lusibus. *Servius ad Verg. Aen. 5, 602.*

Ludorum origo sic traditur. Lydos ex Asia transvenas

in Etruria consedisse Timaeus refert duce Tyrrheno, qui fatri suo cesserat regni contentione. Igitur in Etruria inter ceteros ritus superstitionum suarum spectacula quoque religionis nomine instituunt; inde Romani arcessitos artifices mutuantur, tempus, enuntiationem, ut ludi a Lydis vocarentur . . . Cum promiscue ludi Liberalia vocarentur, honorem Liberi patris manifeste sonabant; Libero enim a rusticis primo fiebant ob beneficium, quod ei adscribunt, demonstrata gratia vini. Exinde ludi Consualia dicti, qui ini io Neptunnm honorabant: eundem enim et Consum vocabant. -Dehinc Equiria equis Marti Romulus dixit; quamquam alii et Consualia Romulo defendunt, quod ea Conso dicaverit, deo ut volunt consilii, eius scilicet quo tunc Sabinarum virginum rapinam militibus suis in matrimonia excogitavit . . . et nunc ara Conso illi in circo defossa est ad primas metas sub terra cum inscriptione huius modi: *Consus consilio*, *Mars duello*, *Lares coillo potentes*. Sacrificant apud eam Nonis Iuliis sacerdotes publici, XII. Kl. Septembres flamen Quirinalis et Virgines. Dehinc idem Romulus Iovi Feretrio ludos instituit in Tarpeio, quos Tarpeios dictos et Capitolinos Piso tradit. Post hunc Numa Pompilius Marti et Robigini fecit, (nam et robiginis deam finxerunt) dehinc Tullus Hostilius, dehinc Ancus Marcius et ceteri quoque per ordinem. Et quibus idolis ludos instituerint, positum est apud Suetonium Tranquillum, vel a quibus Tranquillus accepit. *Tertullianus de spectaculis cap. 5*

Ἀσσάρια . . . Νουμᾶς, ὁ πρῶτος βασιλεὺς μετὰ Ῥωμύλον Ῥωμαίων γεγονώς, ἀπὸ σιδήρου καὶ χαλκοῦ πεποιημένα πρῶτος ἐχαρίσατο [γογγιάριον ἔδωκεν] Ῥωμαίοις, τῶν πρὸ αὐτοῦ πάντων διὰ σκυτίνων καὶ ὀστρακίνων τὴν χρείαν πληρούντων, ἅπερ ὠνόμασεν ἐκ τοῦ ἰδίου ὀνόματος νούμια, ὥς φησι Τράγκυλλος. Suidas s. v. ἀσσάρια. Ioannes Antiochenus p. 553 ed. Müller. Chronicum paschale Alexandrinum p. 218 Bonn. Syncellus I p. 398 Bonn. Cedrenus I p. 260 Bonn. Anonymus Scaligeri p. 54. Chronographus Mommsenianus p. 645.

Apud maiores theatri gradus tantum fueruut; nam scena de ligno tantum ad tempus fiebat, unde hodieque permansit

consuetudo ut componantur pegmata a ludorum theatralium editoribus. Scena autem, quae fiebat, aut versilis erat aut ductilis. Versilis tunc erat, cum subito tota machinis quibusdam convertebatur et aliam picturae faciem ostendebat. Ductilis tunc, cum tractis tabulatis hac atque illac species picturae nudabatur interior . . . quod Varro et Suetonius commemorant. *Servius ad Verg. Georg. 3, 24.*

Primis autem temporibus, ut adserit Tranquillus, omnia quae in scena versantur in comoedia agebantur; nam et pantomimus et pythaules et choraules in comoedia canebant. Sed quia non poterant omnia simul apud omnes artifices pariter excellere, si qui erant inter actores comoediarum pro facultate et arte potiores, principatum sibi artificii vindicabant. Sic factum est, ut nolentibus cedere mimis in artificio suo ceteris separatio fieret reliquorum. Nam dum potiores inferioribus, qui in omni ergasterio erant, servire dedignantur, se ipsos a comoedia separaverunt, ac sic factum est ut exemplo semel sumpto unus quisque artis suae rem exequi coeperit neque in comoediam venire. Cuius rei indicia produnt nobis antiquae comoediae, in quibus invenimus; acta tibiis paribus aut imparibus aut sarranis. Quando enim chorus canebat, choricis tibiis, id est choraulicis, artifex concinebat; in cantico autem pythaulicis responsabat. Sed quod paribus tibiis vel imparibus invenimus scriptum, hoc significat: quodsi quando monodio agebat, unam tibiam inflabat; si quando synodio, utrasque. *Diomedes III. p. 489 P. cuius totum caput iam inde a p. 482. Suetonio deberi videtur.*

Sica a secando dicta . . . Tranquillus autem dicit: Cum cuiusdam gladiatoris in ludum emissi gladius curvatus fuisset ex acie recta, procurrit unus ad id corrigendum, tumque a pugnante responsum est: sic hac pugnabo. Inde sicae nomen datum est. *Isidorus etymol. 18, 6, 8.*

Bithus et Bacchius gladiatorum nomina celebrata apud Suetonium Tranquillum sub Augusto. Qui cum multos interemissent, commissi inter se mutuis vulneribus conciderunt. Et cum eodem tempore mulier quae septem extulerat, nuberet ei qui uxores septem amiserat, compositum est epigramma tale * * * *Scholia ad Horat. sat. 1, 7, 20.*

III. *Περὶ τοῦ κατὰ Ῥωμαίους ἐνιαυτοῦ βιβλίον α'. Suidas.*

Annum vertentem Romae Licinius quidem Macer et postea Fenestella statim ab initio duodecim mensum fuisse scripserunt, sed magis Iunio Gracchano et Fulvio et Varroni et Suetonio aliisque credendum, qui decem mensum putaverunt fuisse, ut tunc Albanis erat, unde orti Romani. *Censorinus 20, 2.*

IV. *Περὶ τῶν ἐν τοῖς βιβλίοις σημείων α'.*

Inde sunt fortasse excerpta, quae *de notis Probianis* e codice Parisino 7530 Saec. VIII. edidit Theodorus Mommsen, commentatus est Theodorus Bergk in Zeitschrift f. d. Alterthumswissenschaft 1845. No. 11. 15.

V. *Περὶ τῆς Κικέρωνος πολιτείας α'. ἀντιλέγει δὲ τῷ Διδύμῳ. Suidas.*

[Inter Alexandrinos] Chalcenterus eminuit Didymus, multiplicis scientiae scriptis memorabilis. Qui in illis sex libris, ubi nonnumquam imperfecte Tullium reprehendit sillographos imitatus, scriptores maledicos, iudicio doctarum aurium incusatur ut immania frementem leonem putidulis vocibus canis catulus longius circumlatrans. *Ammianus Marcellinus 22, 16, 16.*

VI. *Περὶ ὀνομάτων καὶ ἰδέας ἐσθημάτων καὶ ὑποδημάτων καὶ τῶν ἄλλων οἷς τις ἀμφιέννυται. Suidas.*

Νουμᾶς, ὁ καὶ Πομπίλιος, .. δέξαμενος πρεσβευτὰς ἐκ τῆς χώρας τῶν λεγομένων Πελασγῶν, φοροῦντας χλαμύδας ἐχούσας ταβλία ῥούσεα, καθάπερ οἱ ἀπὸ τῆς Ἰσαυρίας χώρας, καὶ τερφθεὶς τοῦ σχήματος, ἐπενόησε πρῶτος ἐν τῇ Ῥώμῃ χλαμύδας φορεῖσθαι, τὰς μὲν βασιλικὰς πορφυρᾶς ἐχούσας ταβλία χρυσᾶ, τὰς δὲ τῶν συγκλητικῶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐν ἀξίαις καὶ στρατείαις χλαμύδας ἐχούσας σήμαντρον τῆς βασιλικῆς φορεσίας ταβλία πορφυρᾶ, ἀξίαν δηλοῦντα Ῥωμαϊκῆς πολιτείας καὶ ὑποταγήν, κελεύσας μηδένα συγχωρεῖσθαι εἰςελθεῖν εἰς τὸ Παλάτιον δίχα τοῦ σχήματος τῆς αὐτῆς χλαμύδος. καὶ οὐ συνεχώρουν τινὰ εἰςελθεῖν οἱ φυλάττοντες τὸ Παλάτιον, εἰ μὴ ἐφόρει χλαμύδα ἔχουσαν φιλοτιμίαν βασιλικῆς ἐσθῆτος, καθὼς ὁ σοφώτατος Σουητώνιος Τράγκυλλος Ῥωμαίων ἱστοριογράφος συνεγράψατο. Ioannes Malalas p. 33 Bonn. Chronicon paschale

Alexandrinum p. 217 Bonn. Cedrenus I p. 260 Bonn. Suidas s. v. χλαμύς.

Suetonius in libro de genere vestium dicit tria esse genera trabearum: unum diis sacratum, quod est tantum de purpura; aliud regum, quod est purpureum, habet tamen album aliquid; tertium augurale de purpura et cocco. *Servius ad Verg. Aen. 7, 612.*

Suetonius tria genera pileorum dixit quibus sacerdotes utuntur: apicem, tutulum, galerum; sed apicem pileum sutile, circa medium virga eminente, tutulum pileum lanatum metae figura, galerum pileum ex pelle hostiae caesae. *Servius ad Verg. Aen. 2, 683.*

VII. *Περὶ δυσφήμων λέξεων ἤτοι βλασφημιῶν καὶ πόθεν ἑκάστη. Suidas.*

Ἀρχολίπαρος, ὁ λιπαρῶν ἵνα ἀρχῆς τύχῃ ἢ ἐκ τοῦ ἄρχειν λεπαινόμενος· οὕτω Τράγκυλλος περὶ βλασφημιῶν. Etymologicum Magnum p. 137 Lips.

Τριςάθλιος . . . τριςμάκαρες . . . τριςκακοδαίμων . . . τριςόλβιος. Τοιαῦτα δὲ καὶ ἅπερ τῶν τις παλαιῶν ἔθετο παραδείγματα βλασφημιῶν τῶν ἀπὸ ἀριθμοῦ, οἷον τριςεξώλης ὁ πάνυ ἐξώλης, καὶ τριπέδων ὁ πολλάκις πεδηθεὶς κακοῦργος δοῦλος, ὃς καὶ πέδων πέδωνος ἐν ἁπλότητι λέγεται, καὶ στίγων εἴτουν στιγματίας. Φέρει δὲ καὶ ἀπὸ χρήσεως τοῦ κωμικοῦ τό· παλίμβολος τρίπρατος καὶ πολλάκις ἀπημπολημένος. Σοφοκλῆς δὲ τρίδουλον τὸν ἐκ προγόνων δοῦλον ἔφη, Ἀνακρέων δὲ τριςκεκορημένον τὸν πολλάκις ἐκσεσαρωμένον, Ἀρχίλοχος δὲ τριςοιζυρὴν πόλιν ἔφη τὴν Θάσον, Ἱππῶναξ δὲ τὸν τρία ὑπεραναβὰς ἀριθμὸν ἑπτάδουλον ἔφη τινά. Eustathius ad Homeri Iliad. 8, 488.

VIII. *Περὶ Ῥώμης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ νομίμων καὶ ἠθῶν βιβλία β'. Suidas.*

Triumphus dictus est *ἀπὸ τῆς θριάμβης*, id est ab exultatione trina . . . Tranquillus autem triumphum Latine dicit potius appellatum, quod is qui triumphans urbem ingrederetur tripertito iudicio honoraretur; nam primum de triumpho duci concedendo exercitum iudicare solitum erat, secundo senatum, tertio populum. *Isidorus etymol. 18, 2, 3.*

[Ventidium] Bassum Suetonius Tranquillus praepositum esse a M. Antonio provinciis orientalibus Parthosque in Syriam introrumpentis tribus ab eo proelis fusos scribit, eumque primum omnium de Parthis triumphasse, et morte obita publico funere sepultum esse. *Gellius 15, 4, 4.*

IX. *Συγγενικὸν Καισάρων· περιέχει δὲ βίους καὶ διαδοχὰς αὐτῶν ἀπὸ Ἰουλίου ἕως Δομετιανοῦ βιβλία η΄. Suidas.*

Scribendum arbitror *Στέμμα συγγενικὸν Καισάρων*, ut primum vocabulum *Στέμμα* ex inferiore versu retrahatur.

Caesarum gentile stemma hoc fere modo dispositum fuerit:

C. Iulius Caesar — Aurelia, Cottae f.

Cornelia, Cinnae f. — DIVUS IULIUS
Iulia, n. Cn. Pompeio Magno

Iulia — M. Atius Balbus
Atia — C. Octavius

Iulia, avia L. Pinarii et Q. Pedii

Octavia minor, n. C. Marcello et M. Antonio

DIVUS AUGUSTUS — Scribonia, Libonis f.
Iulia, n. M. Agrippae

M. Marcellus Augusti gener
Marcella maior, n. M. Agrippae et Iulio Antonio
Marcella minor
Antonia maior, n. L. Domitio
Antonia minor, n. Druso Liviae f.

Agrippina Germanici f. — Cn. Domitius
Poppaea Sabina — NERO
Claudia Augusta

Domitia Lepida, n. M. Valerio
Valeria Messalina, n. Divo Claudio

Domitia

C. Caesar, uxor Livilla Drusi f.
L. Caesar
Iulia, n. L. Aemilio Paulo
Agrippina, n. Germanico
Agrippa Postumus

Drusilla, Germanici f. — M. Aemilius Lepidus
Aemilia Lepida, n. Appio Iunio Silano

M. Iunius Silanus
L. Iunius Silanus
Iunia Calvina

Livia Drusilla — Tib. Claudius Nero

- Agrippina, Attici neptis — TIBERIUS
  - Livilla Drusi f. — Drusus Caesar
    - Iulia, n. Neroni Germanici f. et C. Rubellio Blando
      - Rubellius Plautus
        - Rubellius Blandus
    - Tiberius gemellus
- Drusus — Antonia minor
  - Agrippina, M. Agrippae et Iuliae f. — Germanicus
    - Nero — Iulia, Tiberii neptis
    - Drusus — Aemilia Lepida
    - C. CAESAR CALIGULA — Caesonia
      - Iulia Drusilla
    - Agrippina — Cn. Domitius
      - NERO
    - Drusilla, n. L. Cassio Longino et M. Aemilio Lepido
    - Iulia Livilla, n. M. Vinicio
  - Livilla, n. C. Caesari Agrippae f. et Druso Tib. f.
  - DIVUS CLAUDIUS e Plautia Urgulanilla et Aelia Paetina et Valeria Messalina
    - Drusus
    - Claudia
    - Antonia, n. Cn. Pompeio Magno et L. Fausto Sullae
    - Octavia, n. Neroni
    - Britannicus

Ad amissam libri praefationem pertinet:

Τράγκυλλος τοὺς τῶν Καισάρων βίους ἐν γράμμασιν ἀποτίνων Σεπτικίῳ, ὃς ἦν ὕπαρχος τῶν πραιτωριανῶν σπειρῶν ἐπ' αὐτοῦ, πραίφεκτον αὐτὸν τῶν πραιτωριανῶν ταγμάτων καὶ φαλάγγων ἡγεμόνα τυγχάνειν ἐδήλωσεν. Ioannes Laurentius Lydus de magistrat. Rom. 2, 6 p. 171 Bonn.

Ad deperditum Divi Iulii initium:

Suetonius ait in vita Caesaris, responsa esse data per totum orbem, nasci invictum imperatorem. *Servius ad Verg. Aen. 6, 799.*

eodemque videtur pertinere:

Καῖσαρ . . . τὸν Κυντίλιον μῆνα τὴν προσηγορίαν μετέβαλε . . . διὰ τὸ αὐτὸν ἐκεῖνον κατὰ τὴν πρὸ τεσσάρων εἰδῶν τοῦ μηνὸς τούτου τεχθῆναι. Καῖσαρ δὲ ὠνομάσθη οὐ καθώς φασιν οἱ παλαιοὶ ἐκ τῆς ἀνατομῆς τῆς γαστρὸς Αὐρηλίας τῆς αὐτοῦ μητρός, ἧς δῆθεν ἀποθανούσης ἐγκύμονος αὐτὸν ἀνατμηθείσης ἐκείνης ληφθῆναι, ἀλλ' οὕτως ἔχει τὰ τῶν ἱστοριῶν. Ἐπὶ τοῦ Φοινικικοῦ πολέμου, ὅτε ὁ Σύφαξ Ἀννίβᾳ συνεμάχει, λέγεται Γάϊον Ἰούλιον (πρόγονος δὲ οὗτος παλαιὸς τῷ Καίσαρι) ἐν αὐτῇ τῇ παρατάξει μαχόμενον τοσαύτῃ δυνάμει ἐπαφεῖναι τὸ δόρυ κατὰ τοῦ Μαυρουσίου, ὥστε τὸν ἐλέφαντα ᾧ ἐπωχεῖτο ὁ πολέμιος καταβαλεῖν, κἀκεῖθεν τὴν Καίσαρος ἐπωνυμίαν λαβεῖν, ἐπεὶ παρὰ Φοίνιξιν ὁ ἐλέφας τὸ ζῷον καῖσαρ λέγεται. Ioannes Laurentius Lydius de mensibus 4 p. 95 Bonn.

Sed male e libris de vita Caesarum afferuntur:

Adulans populus Romanus Octaviano tria ei obtulit nomina, utrum vellet Quirinus an Caesar an Augustus vocari. Ille, ne unum eligendo partem laederet quae aliud offerre cupiebat, diverso tempore omnibus usus est, et primo Quirinus dictus est, inde Caesar, et post, quod et obtinuit, Augustus, sicut Suetonius probat. *Servius ad Verg. Aen. 1, 292.* Ut etiam in primo Aeneidos diximus, Suetonius Tranquillus hoc de Augusto commemorat, quodam tempore tres partes populi consentiente senatu obtulisse ei tria nomina Quirini, Augusti, Caesaris. Ille ne unum eligendo alias of-

fenderet partes, primo Quirinus est dictus, inde Caesar, post in nomine permansit Augusti. *Servius ad Verg. Georg 3, 27. Ioannes Laurentius Lydus de mensibus 4 p. 101 Bonn. Verum Suetonius supra p. 40 de Thurino, non de Quirino cognomine commemorat.*

Naturaliter Augustus igneos oculos habuisse dicitur, adeo ut obtutum eius nemo contra aspectare posset, denique quidam eques Romanus interrogatus ab eo, cur se viso verteret faciem, dixerit: quia fulmen oculorum tuorum ferre non possum; sicut ait Suetonius. *Servius ad Verg. Aen. 8, 680. Horum minimam partem habet Suetonius supra p. 73, pleraque Aurelius Victor in epitome 1, 20.*

Καὶ τοῦτο Τράγκυλλος ἐν τοῖς περὶ Αὐγούστου διαμέμνηται· ἰδόντα γάρ φησι τὸν Αὔγουστον ἐν τῷ ἱπποδρομίῳ τινὰς τῶν Ῥωμαίων ἐπὶ τὸ βαρβαρικὸν ἐσταλμένους ἀγανακτῆσαι, ὡς ἐν ἀκαρεῖ τοὺς καταγνωσθέντας ἀποβαλόντας τὸ βάρβαρον μόγις ἐπιγνωσθῆναι τῷ Καίσαρι. *Ioannes Laurentius Lydus de magistrat. Rom. 1, 12 p. 131 Bonn. quorum postrema apud Tranquillum p. 56, 36 non leguntur.*

Sexcenta milia Iudaeorum eo bello interfecta Cornelius et Suetonius referunt. *Orosius 7, 9. Sane Eusebius in Chronico et Tacitus hist. 5, 13; Suetonius non item.*

X. *Στέμμα Ῥωμαίων ἀνδρῶν ἐπισήμων. Suidas.*

Vocabulum *Στέμμα* ad superiorem titulum pertinere censeo et addendam hoc loco praepositionem *περί. Στέμματα* proposuit cum Ernestio in Fabricii bibliotheca 2, p. 464 etiam Bernhardy.

Hortaris, Dexter, ut Tranquillum sequens ecclesiasticos scriptores in ordinem digeram, et quod ille in enumerandis gentilium litterarum v i r i s fecit i l l u s t r i b u s, ego in nostris faciam, id est ut ... omnes qui de scripturis sanctis memoriae aliquid prodiderunt tibi breviter exponam. Fecerunt quidem hoc idem apud Graecos Hermippus peripateticus, Antigonus Carystius, Satyrus doctus vir, et longe omnium doctissimus Aristoxenus musicus; apud Latinos autem Varro, Santra, Nepos, Hyginus et (ad cuius nos exemplum vis provocare) Tranquillus. *Hieronymus ad Dextrum t. 2 p. 821 Vallars.* Scripsi librum d e i l l u s t r i b u s v i r i s . . . imitatus Tran-

quillum Graecumque Apollonium. *Hieronymus ad Desiderium t. 1 p. 211 Vall.* Legisti enim et Graecos et Latinos, qui vitas virorum illustrium descripserunt, quod nunquam Epitaphium titulum indiderint, sed de illustribus viris, verbi gratia ducibus, philosophis, oratoribus, historicis, poetis epicis tragicis comicis (*al.* poetis, ethicis, physicis, tragicis, comicis.) *Hieronymus ad Augustinum t. 1 p. 738 Vallars.* [In chronico Eusebiano a nobis] nunc addita nunc mixta sunt plurima, quae de Tranquillo et ceteris illustribus historicis curiosissime excerpsimus. *Hieronymus praefatione ad Chronicon, t. 8 p. 7 Vallars.*

C. Suetonius scripsit de viris illustribus, cuius exemplum secutus Hieronymus ipse quoque libellum de scriptoribus christianis edidit. Nuper etiam Bartholomaeus Facius familiaris noster de viris illustribus temporis sui libros composuit, qui ne hos Suetonii illustres viros [i. e. grammaticos et rhetores] videre posset, mors immatura effecit [a. 1457]. Paulo enim post eius mortem in lucem redierunt, cum multos annos desiderati a doctis hominibus essent. Temporibus enim Nicolai quinti pontificis maximi [1447—1455] Enoc Asculanus in Galliam et inde in Germaniam profectus conquirendorum librorum gratia hos quanquam mendosos et imperfectos ad nos retulit. Cui sic habenda est gratia, ut male imprecandum est Sicconio Polentono Patavino, qui cum eam partem quae est de oratoribus ac poetis invenisset, ita suppressit ut ne unquam in lucem venire posset. Quam ego cum Patavii perquirerem, tandem reperi eam ab illo fuisse combustam ipsumque arrogantia ac temeritate impulsum de vitis illustrium scriptorum loquacissime pariter et ineptissime scripsisse [a. 1433.] *Iovianus Pontanus Umber a. 1460 in codice nunc Leidensi, cui inscripsit:* C. Suetonii Tranquilli de viris illustribus liber incipit. De grammaticis. *et subscripsit:* Amplius repertum non est adhuc. desunt rhetores XI.

Incerto rumore accepisse videtur, quae de Sicconis Polentoni fraude narrat; at illud bene Pontanus intellexit, Suetoniani operis, quod de Romanorum viris illustribus exstabat, particulam esse eum libellum, quem supra p. 257 sqq. retulimus, de grammaticis et rhetoribus, et hoc recte indicavit, desiderari eas partes, quae erant de

oratoribus et de poetis. Et de Oratoribus quidem Hieronymus in Chronico, adiecta insuper suis ratiocinationibus annorum ab urbe condita notatione, conservavit frustula haec:

M. Tullius Cicero Arpini nascitur matre Helvia, patre equestris ordinis ex regio Volscorum genere; Cn. Pompeius Magnus oritur *a. 648* . . . Vicesimo sexto aetatis suae anno Cicero Quintium defendit *a. 673* . . . Roscio contra Chrysogonum defenso Cicero Athenas secedit, deinde post triennium Romam regreditur *a. 674* . . . Cicero in exilio annum facit honorifice susceptus a Plancio *a. 693—697* . . . Cicero in Formiano suo ab Herennio et Popilio occiditur LXIV. aetatis suae anno; Ciceronis caput cum manu dextera pro rostris positum, iuxtaque coronata imago Popilii militis, qui eum occiderat *a. 711* . . . M. Tullius Tiro Ciceronis libertus, qui primus notas commentatus est, in Puteolano praedio suo usque ad centesimum annum consenescit *a. 749. 750.*

M. Callidius orator clarus habetur; qui bello postea civili Caesarianas partes secutus, cum Togatam Galliam regeret, Placentiae obiit *a. 697* . . . Apollodorus Pergamenus Graecus orator, praeceptor Callidii et Augusti, clarus habetur *a. 690. 691.*

Munatius Plancus, Ciceronis discipulus, orator habetur insignis; qui cum Galliam regeret Comatam, Lugdunum condidit *a. 729. 730.*

Curio promptus et popularis orator Romae habetur insignis, qui deinceps in Africa pudore amissi exercitus mori maluit quam redire *a. 701. 702.*

Furnii pater et filius clari oratores habentur, quorum filius consularis ante patrem moritur *a. 717. 718.*

Atratinus, qui septemdecim annos natus Caelium accusaverat, clarus inter oratores habetur; ad extremum morborum taedio in balneo voluntate exanimatus heredem reliquit Augustum *a. 733. 734.*

Asinius Pollio orator et consularis, qui de Dalmatis triumphaverat, in villa Tusculana anno octogesimo aetatis suae moritur *a. 757. 758.*

Messala Corvinus orator nascitur et T. Livius Patavinus scriptor historicus *a. 695—697*. . . . Messala Corvinus pri-

mus praefectus urbis factus sexto die magistratu se abdicavit, incivilem potestatem esse contestans *a. 728. 729* . . . Messala Corvinus orator ante biennium quam moreretur ita memoriam et sensum amisit, ut vix pauca verba coniungeret, et ad extremum ulcere sibi circa sacram spinam nato inedia se confecit anno aetatis septuagesimo altero *a. 763—765.*

Q. Haterius promptus et popularis orator usque ad nonagesimum prope annum in summo honore consenescit *a. 778.*

Passienus pater declamator insignis diem obiit *a. 745.*

Passienus filius fraude heredis suae necatur *a. 791.* Crispus, municeps Viselliensis, tirocinio suo in senatu ita coepit: *Patres conscripti et tu Caesar!* propter quod simulata oratione plenissime a Tiberio conlaudatus est. Plurimas sponte causas apud centumviros egit, pro qua re in basilica Iulia eius statua posita est. Consulatus duos gessit. Uxores habuit duas, primam Domitiam, deinde Agrippinam, illam amitam, hanc matrem Neronis Caesaris. Possedit bis milies sestertium. Omnium principum gratiam adpetivit, sed praecipue C. Caesaris, quem iter facientem secutus est pedibus. Hic nullo audiente a Nerone [*oportuit* Gaio] interrogatus, haberetne sicut ipse cum sorore germana consuetudinem, *nondum* inquit, quantumvis decenter et caute, ne aut negando eum argueret aut adsentiendo semet mendacio dehonestaret. Periit per fraudem Agrippinae, quam heredem reliquerat, et funere publico elatus est. *Scholia ad Iuvenal. 4, 81.*

C. Asinius Gallus, Asinii Pollionis filius, cuius etiam Virgilius meminit, diris a Tiberio suppliciis necatur *a. 767.*

Cassius Severus orator egregius, qui Quintianum illud proverbium luserat, vigesimo quinto exilii sui anno in summa inopia moritur, vix panno verenda contectus *a. 785—787.*

Votienus Montanus Narbonensis orator in Balearibus insulis moritur, a Tiberio illuc relegatus *a. 780. 781.*

Domitius Afer Nemausensis clarus orator habetur, qui postea Nerone regnante ex cibi abundantia in caena moritur *a. 797. 798.*

Libri, qui erat de Poetis, in prooemio legi potuit hoc:

Poetae unde sint dicti, sic ait Tranquillus. Cum primum

homines exuta feritate rationem vitae habere coepissent seque ac deos suos nosse, cultum modicum ac sermonem necessarium commenti sibi, utriusque magnificentiam ad religionem deorum suorum excogitaverunt. Igitur ut templa illis domibus pulchriora et simulacra corporibus ampliora faciebant, ita eloquio etiam quasi augustiore honorandos putaverunt laudesque eorum et verbis illustrioribus et iucundioribus numeris extulerunt. Id genus quia forma quadam efficitur, quae ποιότης dicitur, poema vocitatum est eiusque fictores poetae. *Isidorus etymol. 8, 7.*

De ipsis poetis apud Hieronymum supersunt haec:

T. Livius tragoediarum scriptor clarus habetur, qui ob ingenii meritum a Livio Salinatore, cuius liberos erudiebat, libertate donatus est *a. 567. 568.*

Naevius comicus Uticae moritur, pulsus Roma factione nobilium ac praecipue Metellorum *a. 551—553.*

Plautus ex Umbria Sarsinas Romae moritur; qui propter annonae difficultatem ad molas manuarias pistori se locaverat, ibi quotiens ab opere vacaret, scribere fabulas ac vendere solitus *a. 553. 554.*

Q. Ennius poeta Tarenti nascitur; qui a Catone quaestore Romam translatus habitavit in monte Aventino, parco admodum sumptu contentus et unius ancillae ministerio *a. 513—515* ... Ennius poeta septuaginta maior annis articulari morbo perit, sepultus in Scipionis monumento via Appia intra primum ab urbe miliarium. Quidam ossa eius Rudiam ex Ianiculo translata affirmant *a. 586—589.*

Statius Caecilius comoediarum scriptor clarus habetur, natione Insuber Gallus et Ennii primum contubernalis. Quidam Mediolanensem ferunt. Mortuus est anno post mortem Ennii et iuxta Ianiculum sepultus *a. 575.*

Pacuvius Brundusinus tragoediarum scriptor clarus habetur, Ennii poetae ex filia nepos, vixitque Romae quoad picturam exercuit ac fabulas venditavit, deinde Tarentum transgressus prope nonagenarius diem obiit *a. 600. 601.*

P. Terentius Karthaginiensis comoediarum scriptor, ob ingenium et formam libertate donatus, in Arcadia moritur; qui primam Andriam antequam aedilibus venderet, Caecilio

multum se miranti legit *a. 596. 597*... Publius Terentius Afer, Carthagine natus, serviit Romae Terentio Lucano senatori, a quo ob ingenium et formam non institutus modo liberaliter sed et mature manumissus est. Quidam captum esse existimant, quod fieri nullo modo potuisse Fenestella docet, cum inter finem secundi Punici belli et initium tertii natus sit et mortuus; nec si a Numidis et Gaetulis captus sit, ad ducem Romanum pervenire potuisse, nullo commercio inter Italicos et Afros nisi post deletam Carthaginem coepto. Hic cum multis nobilibus familiariter vixit, sed maxime cum Scipione Africano et C. Laelio. Quibus etiam corporis gratia conciliatus existimatur, quod et ipsum Fenestella arguit, contendens utroque maiorem natu fuisse, quamvis et Nepos aequales omnes fuisse tradat et Porcius suspicionem de consuetudine per haec faciat:

Dum lasciviam nobilium et laudes fucosas petit,
Dum Africani vocem divinam inhiat avidis auribus,
Dum ad Philum se cenitare et Laelium pulchrum putat,
Dum se amari ab his credit * * :
* *crebro in Albanum rapitur ob florem aetatis suae.*
Post sublatis rebus ad summam inopiam redactus est.
Itaque e conspectu omnium abit Graeciam in terram ultimam,
Mortuust Stymphalo, Arcadiae in oppido. Nil Publius
Scipio profuit, nil illi Laelius, nil Furius,
Tres per id tempus qui agitabant nobiles facillime.
Eorum ille opera ne domum quidem habuit conducticiam,
Saltem ut esset quo referret obitum domini servulus.

Scripsit comoedias sex, ex quibus primam Andriam cum aedilibus daret, iussus ante Caecilio recitare, ad cenantem cum venisset, dictus est initium quidem fabulae, quod erat contemptiore vestitu, subsellio iuxta lectulum residens legisse, post paucos vero versus invitatus ut accumberet cenasse una, dein cetera percucurrisse non sine magna Caecilii admiratione. Et hanc autem et quinque reliquas aequaliter populo probavit, quamvis Vulcatius dinumeratione omnium ita scribat:

Sumetur Hecyra sexta ex his fabula.

Eunuchus quidem bis die acta est meruitque pretium quan-

tum nulla antea cuiusquam comoedia, id est octo milia nummorum; propterea summa quoque titulo ascribitur. Nam Adelphorum principium Varro etiam praefert principio Menandri.

Non obscura fama est adiutum Terentium in scriptis a Laelio et Scipione, eamque ipse auxit numquam nisi leviter refutare conatus, ut in prologo Adelphorum:

Nam quod isti dicunt malevoli, homines nobiles
Hunc adiutare assidueque una scribere,
Quod illi maledictum vehemens esse existimant:
Eam laudem hic ducit maximam, cum illis placet
Qui vobis universis et populo placent,
Quorum opera in bello, in otio, in negotio
Suo quisque [tempore] usus est sine superbia.

Videtur autem se levius defendisse, quia sciebat et Laelio et Scipioni non ingratam esse hanc opinionem; quae tamen magis et usque ad posteriora tempora valuit. C. Memmius in oratione pro se ait: *P. Africanus, qui a Terentio personam mutuatus, quae domui luserat ipse, nomine illius in scenam detulit.* Nepos auctore certo comperisse se ait, C. Laelium quondam in Puteolano Kl. Martiis admonitum ab uxore temperius ut discumberet petisse ab ea ne interpellaret, seroque tandem ingressum triclinium dixisse, non saepe in scribendo magis sibi successisse; deinde rogatum ut scripta illa proferret pronuntiasse versus qui sunt in Heautontimorumeno:

Satis pol proterve me Syri promissa huc induxerunt.

Santra Terentium existimat, si modo in scribendo adiutoribus indiguerit, non tam Scipione et Laelio uti potuisse, qui tunc adulescentuli fuerunt, quam C. Sulpicio Gallo, homine docto et cuius consularibus ludis initium fabularum dandarum fecerit, vel Q.Fabio Labeone et M. Popillio, consulari utroque ac poeta; ideo ipsum non iuvenes designare qui se adiuvare dicantur, sed viros *quorum operam et in bello et in otio et in negotio* populus sit expertus.

Post editas comoedias nondum quintum atque vicesimum egressus annum, causa vitandae opinionis qua videbatur

aliena pro suis edere seu percipiendi Graecorum instituta moresque, quos non perinde exprimeret in scriptis, egressus est neque amplius rediit. De morte eius Vulcatius sic tradit

Sed ut Afer populo sex comoedias dedit,
Iter hinc in Asiam fecit et, navem ut semel
Conscendit, visus numquam est; sic vita vacat.

Quintus Cosconius redeuntem e Graecia perisse in mari cum C. et VIII. fabulis conversis a Menandro, ceteri mortuum esse in Arcadia Stymphali sive Leucadiae tradunt CN. Cornelio Dolabella M. Fulvio Nobiliore consulibus, morbo implicitum ex dolore ac taedio amissarum sarcinarum, quas in navem praemiserat, ac simul fabularum quas novas fecerat.

Fuisse dicitur mediocri statura, gracili corpore, colore fusco. Reliquit filiam, quae post equiti Romano nupsit, item hortulos XX. iugerum via Appia ad Martis villam. Quo magis miror Porcium scribere:

Scipio nihil profuit, nihil Laelius, nihil Furius,
Tres per id tempus qui agitabant nobiles facillime.
Eorum ille opera ne domum quidem habuit conducticiam,
Saltem ut esset quo referret obitum domini servulus.

Hunc Afranius quidem omnibus comicis praefert, scribens in Compitalibus:

Terentio non similem dicens quempiam.

Vulcatius autem non solum Naevio et Plauto et Caecilio, sed Licinio quoque et Atilio postponit. Cicero in Limone hactenus laudat:

Tu quoque, qui solus lecto sermone, Terenti,
Conversum expressumque Latina voce Menandrum
In medium nobis sedatis vocibus effers,
Quiddam come loquens, atque omnia dulcia dicens.

Item C. Caesar:

Tu quoque tu in summis, o dimidiate Menander,
Poneris, et merito, puri sermonis amator.
Lenibus atque utinam scriptis adiuncta foret vis,
Comica ut aequato virtus polleret honore
Cum Graecis neve hac despectus parte iaceres!
Unum hoc maceror ac doleo tibi deesse, Terenti.

Haec Suetonius Tranquillus. *Aelius Donatus principio commentarii in Terentium.*

Turpilius comicus senex admodum Sinuessae moritur *a. 651.*

L. Accius tragoediarum scriptor clarus habetur, natus Mancino et Serrano consulibus parentibus libertinis, et seni iam Pacuvio Tarenti sua scripta recitavit; a quo et fundus Accianus iuxta Pisaurum dicitur, quia illuc ex urbe inter colonos fuerat deductus *a. 616.*

Lucilius poeta nascitur *a. 606. 607.* . . . C. Lucilius satirarum scriptor Neapoli moritur ac publico funere effertur anno aetatis quadragesimo sexto *a. 651. 652.*

T. Quintius Atta scriptor togatarum Romae moritur sepultusque via Praenestina ad miliarium secundum *a. 676.*

L. Pomponius Bononiensis Atellanarum scriptor clarus habetur *a. 664.*

M. Terentius Varro philosophus et poeta nascitur *a. 638* . . . M. Terentius Varro philosophus prope nonagenarius moritur *a. 726—730.*

Laberius mimorum scriptor decimo mense post C. Caesarem Puteolis moritur *a. 711.*

Publius mimographus natione Syrus Romae scenam tenet *a. 711.*

M. Furius poeta cognomento Bibaculus Cremonae nascitur *a. 653—655.*

T. Lucretius poeta nascitur, qui postea amatorio poculo in furorem versus, cum aliquot libros per intervalla insaniae conscripsisset, quos postea Cicero emendavit, propria se manu interfecit anno aetatis quadragesimo quarto *a. 656.*

Cornificius poeta a militibus desertus interiit, quos saepe fugientes galeatos lepores appellarat. Huius soror Cornificia, cuius insignia extant epigrammata *a. 713. 714.*

M. Bavius poeta, quem Virgilius in Bucolicis notat, in Cappadocia moritur *a. 719—721.*

P. Terentius Varro vico Atace in provincia Narbonensi nascitur, qui postea annum quintum et tricesimum agens Graecas litteras summo studio didicit *a. 672.*

C. Valerius Catullus scriptor lyricus Veronae nascitur *a. 667. 668* . . . Catullus tricesimo aetatis suae anno Romae moritur *a. 697. 698.*

Varius et Tucca, Virgilii et Horatii contubernales, poetae habentur illustres, qui Aeneidos postea libros emendaverunt sub ea lege ut nihil adderent *a. 737.*

Virgilius Maro in pago qui Andes dicitur haud procul a Mantua nascitur Pompeio et Crasso cons. Idibus Octobribus *a. 684.* . . . Virgilius Cremonae studiis eruditur *a. 696. 697* . . . Virgilius sumpta toga Mediolanum transgreditur et post breve tempus Romam pergit *a. 701. 702* . . . Quintilius Cremonensis Virgilii et Horatii amicus moritur *a. 730. 731* . . . Virgilius Brundusii moritur Sentio Saturnino et Lucretio Cinna cons. Ossa eius Neapolim translata in secundo ab urbe miliario sepeliuntur, titulo huius modi supra scripto, quem ipse moriens dictaverat:

Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc
Parthenope; cecini pascua, rura, duces. *a. 735.*

Vergilianam vitam, quae Donati commentatoris esse et fertur (v. Glossarium Isidorianum s. v. *lenociniis*) et vere esse videtur, licet multi Tranquillo vindicarint, hic referre ausi non sumus. Ceterum plurima Suetoniani ingenii vestigia agnoscas in eo exemplo eius vitae, quod omnium antiquissimum e codice olim Floriacensi, nunc Bernensi 172 edidit P. Daniel et nuper (Rudolphopoli 1847) C. G. Müller.

Cornelius Gallus Foroiuliensis poeta, a quo primum Aegyptum rectam supra diximus, quadragesimo tertio aetatis suae anno propria se manu interficit *a. 727. 728* . . . Aegyptus fit Romana provincia, quam primus tenuit C. Cornelius Gallus, de quo Virgilius scribit in Bucolicis *a. 725. 726.*

Horatius Flaccus satiricus et lyricus poeta libertino patre Venusii nascitur *a. 687—689* . . . Horatius quinquagesimo septimo aetatis suae anno Romae moritur *a. 744*... Statuerat Horatius ad tertium usque librum complere opus carminum, verum tribus libris iam editis ex maximo intervallo hunc quartum scribere compulsus est ab Augusto, ut refert Suetonius in vita Horatii, in laudem privigni sui Drusi Neronis, qui victor de Raetis Vindelicis fuerat reversus. *Scholia ad Horat. carm. 4, 1, 1.* Apparet hunc librum . . . hortatu Caesaris scriptum esse, cuius rei etiam Suetonius auctor est.

Nam apud eum epistola invenitur Augusti increpantis Horatium, quod non ad se quoque plurima scribat. *Scholia ad Horat. epist. 2, 1, 1...* Q. Horatius Flaccus, Venusinus, *patre* ut ipse tradit *libertino et exactionum coactore*, (ut vere creditum est salsamentario, cum illi quidam in altercatione exprobrasset: *Quotiens ego vidi patrem tuum brachio se emungentem!*) bello Philippensi excitus a Marco Bruto imperatore, tribunus militum meruit; victisque partibus venia inpetrata scriptum quaestorium comparavit. Ac primo Maecenati, mox Augusto insinuatus non mediocrem in amborum amicitia locum tenuit. Maecenas quantopere eum dilexerit satis testatur illo epigrammate:

Ni te visceribus meis, Horati,
Plus iam diligo, tu tuum sodalem
Innulo videas strigosiorem;

sed multo magis extremis iudiciis tali ad Augustum elogio: *Horati Flacci ut mei esto memor!* Augustus epistolarum quoque ei officium optulit. Hoc ad Maecenatem scripto significat: *Ante ipse sufficiebam scribendis epistolis amicorum, nunc occupatissimus et infirmus Horatium nostrum a te cupio abducere. Veniet ergo ab ista parasitica mensa ad hanc regiam, et nos in epistolis scribendis iuvabit.* Ac ne recusanti quidem aut suscensuit quicquam aut amicitiam suam ingerere desiit. Extant epistolae, e quibus argumenti gratia pauca subieci: *Sume tibi aliquid iuris apud me, tamquam si convictor mihi fueris; recte enim et non temere feceris, quoniam id usus mihi tecum esse volui, si per valitudinem tuam fieri possit.* Et rursus: *Tui qualem habeam memoriam, poteris ex Septimio quoque nostro audire; nam incidit ut illo coram fieret a me tui mentio. Neque enim si tu superbus amicitiam nostram sprevisti, ideo nos quoque ἀνθυπερηφανοῦμεν.* Praeterea saepe eum inter alios iocos *purissimum penem et homuncionem lepidissimum* appellat, unaque et altera liberalitate locupletavit. Scripta quidem eius usque adeo probavit mansuraque perpetua opinatus est, ut non modo Seculare carmen componendum iniunxerit sed et Vindelicam victoriam Tiberii Drusique, privignorum suorum, eumque coegerit propter hoc

tribus carminum libris ex longo intervallo quartum addere; post Sermones vero quosdam lectos nullam sui mentionem habitam ita sit questus: *Irasci me tibi scito*, *quod non in plerisque eius modi scriptis mecum potissimum loquaris; an vereris ne apud posteros infame tibi sit*, *quod videaris familiaris nobis esse?* Expressitque Eclogam ad se, cuius initium est:

Cum tot sustineas et tanta negotia solus,
Res Italas armis tuteris, *moribus ornes,*
Legibus emendes: in publica commoda peccem,
Si longo sermone morer tua tempora, *Caesar.*

Habitu corporis fuit brevis atque obesus, qualis et a semet ipso in Satiris describitur et ab Augusto hac epistola: *Pertulit ad me Onysius libellum tuum*, *quem ego ut a causante*, *quantuluscumque est*, *boni consulo. Vereri autem mihi videris ne maiores libelli tui sint*, *quam ipse es; sed tibi statura deest*, *corpusculum non deest. Itaque licebit in sextariolo scribas*, *ut circuitus voluminis tui sit ὀγκωδέστατος*, *sicut est ventriculi tui.*

Ad res Venerias intemperantior traditur; [nam speculato cubiculo scorta dicitur habuisse disposita, ut quocumque respexisset ibi ei imago coitus referretur.] Vixit plurimum in secessu ruris sui Sabini aut Tiburtini, domusque ostenditur circa Tiburni luculum. Venerunt in manus meas et Elegi sub titulo eius et epistola prosa oratione quasi commendantis se Maecenati, sed utraque falsa puto; nam Elegi vulgares, epistola etiam obscura, quo vitio minime tenebatur.

Natus est VI. Idus Decembris L. Cotta et L. Torquato consulibus, decessit V. Kl. Decembris C. Marcio Censorino et C. Asinio Gallo consulibus post nonum et quinquagesimum annum, herede Augusto palam nuncupato, cum urgente vi valitudinis non sufficeret ad obsignandas testamenti tabulas. Humatus et conditus est extremis Esquiliis iuxta Maecenatis tumulum. *Exstat haec vita in compluribus Horatii codicibus*, *unde primus protulit Suetonioque vindicavit Petrus Nannius a. 1548.*

Aemilius Macer Veronensis poeta in Asia moritur *a. 738.*

Ovidius Naso nascitur in Pelignis *a. 712. 713 . . .* Ovi-

dius poeta in exilio perit et iuxta oppidum Tomos sepelitur *a. 770. 771.*

Philistion mimographus natione Magnesius Asianus clarus habetur Romae *a. 759—761.*

Persius Flaccus satiricus poeta Volaterris nascitur *a. 787. 788* . . . Persius Volaterranus satiricus poeta moritur anno aetatis suae vigesimo nono *a. 815. 816.*

Vita A. Persii Flacci vulgo hic poni solita a nobis omissa est, cum veteres libri de commentario Probi Valerii sublatam demonstrent.

M. Annaeus Lucanus Cordubensis poeta in Pisoniana coniuratione deprehensus brachium ad secandas venas medico praebuit *a. 817. 818.*

* * * prima ingenii experimenta in Neronis laudibus dedit quinquennali certamine, dein civile bellum, quod a Pompeio et Caesare gestum est, recitavit, ut praefatione quadam aetatem et initia sua cum Virgilio comparans ausus sit dicere:

et quantum mihi restat
Ad Culicem?

Hic initio adolescentiae, cum ob infestum matrimonium patrem suum ruri agere longissime cognovisset * * * revocatus Athenis a Nerone cohortique amicorum additus atque etiam quaestura honoratus, non tamen permansit in gratia. Siquidem aegre ferens, recitante se subito ac nulla nisi refrigerandi sui causa indicto senatu recessisse, neque verbis adversus principem neque factis extantibus post haec temperavit, adeo ut quondam in latrinis publicis clariore cum strepitu ventris emissi hemistichium Neronis magna consessorum fuga pronuntiarit:

Sub terris tonuisse putes.

Sed et famoso carmine cum ipsum tum potentissimos amicorum gravissime proscidit. Ad extremum paene signifer Pisonianae coniurationis extitit, multus in gloria tyrannicidarum palam praedicanda ac plenus minarum, usque eo intemperans ut Caesaris caput proximo cuique iactaret. Verum detecta coniuratione nequaquam parem animi constantiam praestitit; facile enim confessus et ad humillimas devolutus preces matrem quoque innoxiam inter socios nominavit, spe

rans impietatem sibi apud parricidam principem profuturam. Impetrato autem mortis arbitrio libero codicillos ad patrem corrigendis quibusdam versibus suis exaravit, epulatusque largiter brachia ad secandas venas praebuit medico. Poemata eius etiam praelegi memini, confici vero ac proponi venalia non tantum operose et diligenter sed inepte quoque. *Hanc vitam initio mutilam, quae in nonnullis Lucani libris reperta et ab Omnibono a. 1475 edita est, primus Iosephus Scaliger Suetonii esse iudicavit.*

Iuvenalis vitam omittendam duximus, cum ne potuisse quidem Tranquillus per aetatem videatur de eo poeta agere.

De illustribus Historicis Hieronymus e Suetonio excerpsit haec fere:

Cornelius Nepos scriptor historicus clarus habetur *a. 715.*

Sallustius Crispus scriptor historicus in Sabinis Amiterni nascitur *a. 668. 669* . . . Sallustius diem obiit quadriennio ante Actiacum bellum *a. 719.*

Messala Corvinus orator nascitur et T. Livius Patavinus scriptor historicus *a. 695—697* . . . T. Livius historiographus Patavii moritur *a. 770.*

Fenestella historiarum scriptor et carminum septuagesimo anno moritur sepeliturque Cumis *a. 772.*

Q. Asconius Pedianus scriptor historicus clarus habetur, qui septuagesimo tertio aetatis suae anno captus luminibus duodecim postea vixit annos in summo honore omnium consenescens *a. 828. 829.*

Plinius Secundus Novocomensis orator et historicus insignis habetur, cuius plurima ingenii opera extant. Periit dum visit Vesuvium *a. 860—862* . . . Vita Plinii ex catalogo Virorum illustrium Tranquilli. Plinius Secundus Novocomensis equestribus militiis industrie functus procurationes quoque splendidissimas et continuas summa integritate administravit, et tamen liberalibus studiis tantam operam dedit, ut non temere quis plura in otio scripserit. Itaque bella omnia, quae unquam cum Germanis gesta sunt, XX. voluminibus comprehendit, itemque naturalis historiae XXXVII. libros absolvit. Periit clade Campaniae; cum enim Misenensi classi praeesset et flagrante Vesubio ad explorandas

propius causas liburnica praetendisset, nec adversantibus ventis remeare posset, vi pulveris ac favillae oppressus est, vel ut quidam existimant a servo suo occisus, quem aestu deficiens ut necem sibi maturaret oraverat. *Ex libris Naturalis historiae Plinii Saec. XI—XV* . . . De hoc refert Suetonius Tranquillus quod valde miratur virum militaribus officiis deditum tanta componere potuisse etiam ratione vitae; nam, ut dicit idem Suetonius in libro de Viris illustribus, dum idem Plinius legiones in Siciliam duceret, eruptione favillarum ab Aetna eructantium praefocatus interiit anno vitae suae quinquagesimo sexto et in Sicilia tumulatur. *Brevis adnotatio de duobus Pliniis ... collecta per Ioannem Mansionarium Veronensem (anno circiter 1313) apud Rezzonicum 1 p. 7.*

His librorum de Viris illustribus reliquiis certis addere tamquam per saturam libet particulas aliquot Chronici, quas utrum Suetonio an alii potius scriptori debere Hieronymus dicendus sit diverse doctis visum est.

Nigidius Figulus, Pythagoricus et magus, in exilio moritur *a. 709. 710.*

Servius Sulpicius iuris consultus et P. Servilius Isauricus publico funere elati *a. 710.*

Artorius medicus Augusti post Actiacam victoriam naufragio perit *a. 725. 726.*

Anaxilaus Larissaeus, Pythagoricus et magus, ab Augusto urbe Italiaque pellitur *a. 726.*

Pylades Cilix, pantomimus, cum veteres ipsi canerent atque saltarent, primus Romae chorum et fistulam sibi praecinere fecit *a. 732. 733.*

Servius Plautius [*al.* Plautus] corrupti filii reus semet in iudicio interficit *a. 777.*

Iunius Gallio, frater Senecae, egregius declamator propria se manu interfecit *a. 817. 818.*

L. Annaeus Seneca, Cordubensis, praeceptor Neronis et patruus Lucani poetae incisione venarum et veneno hausto periit *a. 818* . . . Sotio philosophus Alexandrinus, praeceptor Senecae, clarus habetur *a. 765. 766.*

L. Annaeus Melas, Senecae frater et Gallionis, bona Lucani poetae filii sui a Nerone promeretur *a. 821. 822.*

Titus Musonium Rufum de exilio revocat *a. 833.*

Praeter hos decem titulos apud Suidam coniunctos hi fere libri Suetoniani enumerari posse videntur:

XI. [*Οἱ πάλαι Λυδοὶ διειργάσαντο*] *καὶ τοὺς καλουμένους σάνδυκας (χιτῶνες δὲ ἦσαν ὑπ' αὐτῶν εὑρημένοι, λινῶν μὲν οἱ διειδέστατοι, σάνδυκος δὲ χυλῷ τῆς βοτάνης καταβάπτοντες αὐτούς· σαρκοειδὴς δὲ ὁ χρὼς τῆς βοτάνης) οὓς αἱ γυναῖκες τῶν Λυδῶν γυμνῷ τῷ σώματι ἐπισκιάζουσαι οὐδὲν μὲν ἐδόκουν ἢ ἀέρα μόνον περικεῖσθαι, κάλλει δὲ ἔξω τοῦ καλοῦ καὶ σώφρονος ἐφείλκοντο τοὺς θεωμένους. Τοιούτῳ τὸν Ἡρακλέα χιτῶνι περιβαλοῦσα Ὀμφάλη ποτὲ αἰσχρῶς ἐρῶντα παρεθήλυνε· ταύτῃ καὶ Σανδὼν Ἡρακλῆς ἀνηνέχθη, ὡς Ἀπουλήιος ὁ Ῥωμαῖος φιλόσοφος ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ Ἐρωτικῷ καὶ Τράγκυλλος δὲ πρὸ αὐτοῦ ἐν τῷ περὶ ἐπισήμων πορνῶν ἀνενηνόχασιν. Ioannes Laurentius Lydus de magistrat. Rom. 3, 64.*

XII. Secundum Suetonium in libro de vitiis corporalibus arvina est pingue durum, quod est inter cutem et viscus; alii arvinae nomine laridum dicunt. *Servius ad Aen. 7, 627.*

Hirqui [Hirci *Isidorus*] sunt oculorum anguli secundum Suetonium Tranquillum in vitiis corporalibus. *Servius ad Verg. Ecl. 3, 8. Isidorus etymol. 12, 1, 14.*

Ulna proprie est spatium, in quantum utraque extenditur manus . . . licet Suetonius ulnam cubitum velit esse tantummodo. *Servius ad Verg. Ecl. 3, 105.*

Graeci *ἱερὸν ὀστοῦν*, Suetonius Tranquillus spinam sacram appellat. Ego me neque Graecum neque Latinum vocabulum ullius membri nosse mallem, dum istius doloris expers vitam degerem. *Fronto ad amicos 1 p. 288 Rom. cf. supra p. 290, 5. Isidorus etymol. 11, 1, 96.*

XIII. puer, pueri] Cuius femininum puera dicebant antiqui, unde et puerpera dicitur quae puerum vel pueram parit . . . Quod comprobat etiam Suetonius, diversos ponens usus in libro qui est de institutione officiorum. Livius in Odyssia: *Mea puera, quid verbi ex tuo ore supra fugit?* Idem alibi: *Puerarum manibus confectum pulcherrime.* Non est tamen ignorandum, quod etiam hic puerus et hic et haec puer vetustissimi protulisse inveniuntur, et

puellus puella. Lucilius in XI: *Inde venit Romam tener ipse etiam atque puellus.* Caecilius in Umbris: *Age age, i puere, duc me ad patrios fines decoratum opipare.* Afranius in Incendio: *O puere puere, sine prospicere me mihi.* Plautus in Lenonibus geminis: *Dolet hic puellus sese venum ducier.* Lucilius in IIII: *Cumque hic tam formosus homo ac te dignus puellus.* Livius in Odyssia: *Sancta puer Saturni filia regina.* Naevius in II. belli Punici: *Prima incedit Cereris Proserpina puer.* Varro in satura quae inscribitur Ἄλλος οὗτος Ἡρακλῆς: *Gravidaque mater peperit Iovi puellum. Priscianus 6, 8, 41. 42. p. 697 P. cf. supra p. 122, 8.*

Τὸ τῶν ἔργων σχοίνιον, οὐκ ὂν ἀπ' ἀρχῆς, ὁ Αὔγουστος προσένειμε τῇ ἀρχῇ, τὴν ἐν τῇ Ῥώμῃ βασιλικὴν ἀνεγείρων, ὡς ὁ Τράγκυλλος εἶπε φιλολόγος. Ioannes Laurentius Lydus de magistrat. Rom. 1, 34. cf. Preller de regionibus p. 140; nisi forte verba supra p. 55, 11 scripta spectat intricatissimus locus.

XIV. Longe iucundissimum poema . . . de tribus Suetonii libris quos ille de Regibus dedit in epitomen coegisti . . . In his versibus ego ista cognovi:

Europamque Asiamque, duo vel maxima terrae
Membra, quibus Libyam dubie Sallustius addit
Europae adiunctam, possit cum tertia dici,
Regnatas multis, quos fama oblitterat et quos
Barbara Romanae non tradunt nomina linguae:
Illibanum Numidamque Avelim, Parthumque Vononem,
Et Caranum Pellaea dedit qui nomina regum,
Quique magos docuit mysteria vana Nechepsus,
Et qui regnavit sine nomine mox Sesoostris.

Ausonius ad Paulinum, epist. 19.

XV. Suetonius Tranquillus de Rebus variis Praepositiones, inquit, omnes omnino sunt Graece duodeviginti, (qui numerus inter omnes criticos grammaticos profecto convenit) nostras vero esse has: ab, ad, praeter, pro, prae, prope, in, ex, sub, super, subter. *Iulius Romanus apud Charisium p. 210 P.*

Praeverbium an adverbium dici debeat?] Suetonius et-

enim Tranquillus praeverbium putat dici debere quod ante, vel adverbium quod post verbum appellationem etiam nomenque ponatur. *Iulius Romanus apud Charisium p. 175 P.*

Isto vilius] Rex qui vocabat ad caenam, si sibi ea res exhibenda indiceretur quam exhibere non posset, respondit, ut Tranquillus refert: isto vilius hominis erit caena. *Iulius Romanus apud Charisium p. 180 P.*

Potest hic titulus, qui est de Rebus variis, cum insequenti, qui est Pratum sive Prata, ita videri coniunctus fuisse, ut inscriptum fuerit: C. Suetoni Tranquilli Pratum sive de Rebus variis libri . . . Tamen tutius duxi separatim ponere.

XVI. Quia variam et miscellam et quasi confusaneam doctrinam conquisiverant, eo titulos quoque ad eam sententiam exquisitissimos indiderunt. Namque alii Musarum inscripserunt . . . partim *Λειμῶνας* . . . Est praeterea qui Pratum. *Gellius praefatione 5—8. cf. supra p. 294, 26. Plinius nat. hist. praefatione 23. Suidas s. v. Πάμφιλος.*

Signa autem tempestatum navigantibus Tranquillus in Pratis sic dicit: Mutatio tempestatis exspectanda est in asperius, cum in nocturna navigatione scintillat ad remos et ad gubernacula aqua. In austrum venti mutatio est, cum lulligines irundinesve volant, aut cum delfini totos se saltibus ostendunt aut caudis aquam feriunt; nam semper ventus inde oritur, quo illi feruntur. Nec mirum est muta animalia divinare sub gurgite; semper enim incipientis aurae motu aquae inclinantur, quam permutationem maris primi undarum incolae sentiunt. Itaque propter impetum pugnant, sive metu ne deferantur in litora, sive natura ne aversorum cervices unda praecipitet. Numquid ergo delfini tantum hanc iniuriam timent? Immo et ceteri pisces, sed hi tantum apparent quia exiliunt. *Isidorus de natura rerum 38, 1.*

De nominibus maris et fluminum in Pratis Tranquillus sic adseruit dicens: Externum mare Oceanus est, internum quod ex Oceano fluit, superum et inferum quibus Italia adluitur. Ex iis superum Adriaticum dicitur et Tuscum inferum. Fretum angustum, quasi fervens, mare, ut Si-

Adriaticum superum vocatur, Tyrrhenum inferum, ut Iunilius et Tranquillus dicunt, quibus adluitur Italia. *Scholia Bernensia ad Verg. Georg. 2, 158.*

culum et Gaditanum. Aestuaria sunt omnia, per quae mare vicissim tum accedit tum recedit. Altum proprie mare profundum dicitur. Vada sunt quibus in mari potest stari, quae Vergilius brevia appellat, quae eadem Graeci brachea. Sinus maiores recessus maris dicuntur, ut est Caspius, Arabicus, Indicus; minores autem anguli dicuntur, ut Paestanus, Amyclanus et ceteri similes. Flustra sunt motus maris sine tempestate fluctuantis. Naevius in bello Poenico sic ait: *Onerariae onustae stabant in flustris*, ut si diceret: in salo. Moles quae eminent et procurrunt mari, de quibus Pacuvius: *Omnes latebras sub leto mole obstrusas sinus*. Caecus fluctus tumens necdum tamen canus, de quo Atta in Togata sic ait: *Pro populo fluctus caecos faciunt per discordiam*, et Augustus: *Nos venimus Neapolim fluctu quidem caeco*. Litus quidquid aqua adluitur. Flumen omnis humor qui vel modice fluit. Torrens fluvius quia pluvia crescit, siccitate torrescit, id est arescit; de quo Pacuvius ait: *Flammeo vapore torrens torret*. Ostia exitus fluminum in mare. Tolli aquarum proiectus, quales sunt in Aniene flumine quam maxime praecipiti. *Isidorus de natura rerum 44, 1—4 ed. Arevali.*

De nominibus ventorum] Quosdam autem Tranquillus proprios locorum flatus certis appellat vocabulis, quo ex numero sunt in Syria Syrus, Carbasus in Cilicia, in Propontide Thracias, in Attica Sciron, in Gallia Circius, in Hispania Sucronensis. *Isidorus de natura rerum 37, 5.*

Nolui hic repetere Versus de XII ventis Tranquilli physici, quos e libro Bruxellensi no. 10721 Saec. XII. Theodorus Oehler edidit in Museo Rhenano 1842 p. 130 sqq.

Stipulari] Suetonius autem passive protulit in IIII. Pratorum: *Laetoria, quae vetat minorem annis viginti quinque stipulari* (ἐπερωτᾶσθαι). *Priscianus 8, 4, 21 p. 794 P.* Suetonius in IIII. Pratorum *minor viginti quinque annorum stipulari non potest* passive dixit. *Priscianus 18, 19, 149 p. 1164 P.*

Suetonius in VIII. Pratorum: *Fasti dies sunt quibus ius fatur, id est dicitur, ut nefasti quibus non dicitur. Priscianus 8, 4, 20 p. 793 P. Isidorus de natura rerum 1, 4.*

Meropes] galbeoli, ut putat Tranquillus. Hae genitores suos recondunt iam senes et alere dicuntur in similitudinem ripariae avis. quae in specu ripae nidificat, ut in libro X. ostenditur. *Scholia Bernensia ad Verg. Georg. 4, 14 ed. Müller. cf. Plinius nat. hist. 30 §. 33.*

Suetonius Tranquillus dicit Parthenopen Sirenem sepultam in Campaniae litore, a cuius nomine Neapolis Parthenope vocitata existimatur. *Scholia Bernensia ad Verg. Georg. 4, 564 ed. Müller.*

Corycium senem] per transitum tangit historiam memoratam a Suetonio. Pompeius enim victis piratis Cilicibus partim in Cilicia, partim in Graecia, partim in Calabria agros dedit. *Servius ad Verg. Georg. 4, 127.*

Homo rebellis dicitur, res ipsa rebellio, non rebellatio. Sic Suetonius. *Servius ad Verg. Aen. 12, 185.*

Scriptor librarius] bibliopola, uti veteres dicebant, quod et Tranquillus affirmat. *Scholia ad Horatii artem po. 354.*

Emeriti pars ultima iuris] significat congluviales dies, ut ait Suetonius, in quibus quod ante intermissum fuerat gerebatur. *Scholia ad Lucanum 5, 7 ed. Weber.*

Ponti belua] crocodilus; canis Aegyptius lambit et fugit. Dicit Suetonius. *Scholia ad Lucanum 8, 764 ed. Weber. cf. Phaedrus fab. 1, 25.*

Inchoavi ab inchoo] Sic dicendum putat Iulius Modestus, quia sit compositum a Chao, initio rerum. At Verrius et Flaccus in postrema syllaba aspirandum probaverunt; cohum enim apud veteres mundum significat, inde tractum incohare. Tranquillus quoque his adsentiens libello suo plenissime aedem incohatam ita disseruit. *Diomedes p. 362 P.*

Non sine fastidio ac solum propter raritatem exemplorum subiunximus misella excerpta, quae splendidissima Palaemonis et Tranquilli nomina prae se ferunt, sed bonae frugis parum continent. Usi sumus eodem codice Montepessulano saeculi IX, unde Dorvillius a. 1749 protulit.

Differentiae sermonum Remmi Palaemonis ex libro Suetoni Tranquilli qui inscribitur Pratum.

Inter gnatum et natum] gnatus est qui ex aliquo genere efficit aliquem parentem ipse nascendo, natus est in saltu

equus, fructus alicuius rei; ita alterum ad parentes pertinet et ad ius liberorum, alterum ad possessionis fructum.

Inter terminum et finem] terminus est loci, finis rei; et terminus dictus est ab eo quod quasi terram minuat, finis potest esse etiam ultra terminum.

Honos, honor] si fuerit honos, ut nepos dos sacerdos, genetivo casu sit honotis, ut dotis sacerdotis; ita dicimus honor ut arbor, honoris ut arboris.

Inter fretum et mare] fretum est angusti maris fauces, mare est patens et late effusum; ita quod mare est non est fretum, quod fretum utique mare est.

Inter absconsum et absconditum] absconsum, si quicquam et sublata praepositione posset esse consum; nunc cum sit conditum, melius est, quod etiam nunc servat originem suam, absconditum.

Inter potentem divitem locupletem pecuniosum beatum et opulentum] potens viribus et imperio dicitur, locuples dicebatur apud antiquos qui locis plurimis abundabat, dives pecunia auro et argento a nummorum copia dictus, pecuniosi a pecoribus dicti (facilis enim erat rerum commutatio cum his qui ea habebant;) beatus animo qui, etiamsi opes non habet, tamen quia eas non desiderat, ab hoc contemptu quoad animum beatus dicitur; opulentus est qui indulgentia fortunae propter delicias lentior est, ideo opulentus opum indulgentia lentus.

Inter pometum et pomarium] pometum est ubi poma nascuntur, pomarium ubi poma reponuntur, item pomerium locus circa muros est sacer dictus.

Inter alas et pinnas] alae sunt quibus pinnae haerent, pinnae autem in alis.

Inter lintea et lina] lintea sunt contexta, velut tunica stragulum velum, lina quae singulis positis filis habent aliqua intervalla.

Inter cocliarium et cocliare] cocliarius est qui cocleas vendit, cocleare est quod utimur.

Inter vinetum et vinarium] vinetum est ubi vina nascuntur, vinarium est quod utimur.

Firmiter et firmis nihil est, firmus et firme recte dicimus.

Lupus et lepus similem habent vocem, non similem declinationem; facit enim lepus poris et lupus pi.

Expertus et experrectus] expertus in re aliqua vel in negotio, experrectus a somno et quiete; ita illud astutiae est, hoc inertiae.

Spolia et exuviae quid differunt] spolia saucii gladiatoris et victi esse dicuntur, exuviae in bello interfecti ducis nominantur.

Certat et certatur] certatur verbum est nominandi, cum aliquis in foro aut in loco certatur; certat autem ille cum illo.

Si aeneum esset, aes aenis fieret genitivo casu; cum aes aeris faciat, aereum dicimus, ut ipse Virgilius ait: *nexaeque Aere trabes*, et ille artifex aerarius dicitur, non aenarius.

Neutra quaecumque plurali numero in ia exeunt casu nominativo, ea genetivo casu in ium dicuntur, tamquam docilia facilia agilia forensia, facit enim singularis numerus hoc forense et docile. Item cum docilia genitivo casu docilium faciat agilium et facilium, dicimus forensium non forensiorum; ita dativo et ablativo casu fit forensibus agilibus et facilibus.

Amictus est rei quae amicitur nomen, amictus veste circumdatus.

Inter annale et annuum et anniculum] annalis liber est qui annua acta continet, annuus fructus qui suo redit tempore, anniculus potest dici infans vel aliud animal.

Inter mendum et mendacium] mendum est scripto * et a mentum mentax.

Inter aut et vel] aut necessitatis est, vel voluntatis.

Inter supervacaneum et supervacuum] supervacuus cuius usus in praesenti inutilis est, necessarius autem futurus; supervacaneus est cuius usus omni tempore supervacuus est.

Erga me et adversus me hoc differt, quod alterum pietatis est et benivolentiae, alterum contentionis.

Inter barbarum et barbaricum] barbarum est moribus vel sermone, barbaricum operis demonstratione facit vel textum.

Specular an speculare] Omnia neutra quae plurali numero per ia enuntiata fuerint, cum ad singularem numerum

rediguntur, sublatis ia, adposita e littera, quidquid fuerit respondebimus, ut specularia speculare, cocliaria cocliare.

Inter hoc et huc] hoc pronomen masculini et neutri generis casus ablativus, huc adverbium est loci. Sed videntur errare qui hoc adverbium loci putant esse, [quamquam dixerit Virgilius: *huc illuc vinclorum inmissa volumina versat.*] Quodsi hoc adverbium est loci, dicimus: quod est pronomen id erit adverbium.

Inter offensam et offensionem] offensa nomen est rei, offensio culpae, tamquam nota et notatio; nota enim nomen rei est, notatio actio notantis.

Inter patrem et parentem] pater est alicuius *, parens vel masculus vel femina; quod inter coniugem et virum interest, hoc inter parentem et patrem; coniux uterque dicitur, vir qui maritus est. Ita et parens uterque, alter quod causa sit partus, alter quod pariendi habeat materiam.

Inter velle et cupere] qui vult non cupit, qui cupit etiam vult.

Hic an haec grex] quaecumque monosyllaba correpta finiuntur x littera, feminina sunt ut: nix pix nux crux grex.

Conplicui an conplicavi] triplicavi et quadruplicavi, non triplicui et quadruplicui nec conplicui, et nec dicimus conplicit sed conplicat.

Duobus et ambobus] ambis si dixerimus, ambigua est significatio; duis aeque aliud significabit quod est de situ; fugiendum nobis est hoc vitium ambiguitatis. Nunc etiam necesse est nobis ut dicamus hos duo, quia si dixerimus duos locos talos, necesse est dicere duis et ambi ut mali; sic adiciemus duo et ambo, ut duo duobus et ambo ambobus.

Ficus an ficos] ficus arbores, ficos poma dicimus, ficus tamquam manus anus, ficos tamquam favos.

Decurrit an decucurrit recte dicamus] ea quae geminanda erunt verba temporis praesentis, praeterito tempore unam syllabam accipient, tamquam currit cucurrit, spondet spopondit. At cum praepositio accesserit, perdent syllabam, tamquam decurrit non decucurrit, et despondit non despopondit. Hoc ita verum erit, si non plus quam V. accipient praepositiones; nam cum sit mordet, et facit momordit nec tamen facit demordit.

Inter Saturnalium et Saturnaliorum] si dixero Saturnaliorum ut subselliorum, Saturnaliis facit ut subselliis; et ideo dicimus Saturnalium, ut possit fieri Saturnalibus.

Inter alium et alterum hoc interest, quod alter ex duobus, alius ex turba.

Inter gnavum et gnarum] ignarus est inscius, gnarus trahit significationem; [gnavus] quod si is qui celer est navus est, qui piger est ignavus; gnarus autem dicitur sciens, ex contrario colligimus ignarum esse inscientem.

Cornu, cornum, cornus quid differunt. Cornum pomum significat, facit enim corna; cornu telum significat, tamquam genu, facit enim cornua tamquam genua; cornus autem est arbor.

Inter lac lact et lacte] lac et lact non recte dicimus, quia nullum nomen in c littera desinit, [ita nec duc nec fac rectum est nec lac;] nec (lact) in t littera aliquod nomen finitur; ergo quod superest, dicimus lacte.

Cor an cors] Omnia quae consuetudo vitiosa fecit, antiquitas emendavit. Cor assuevimus dicere; an recte dicamus, ex conposito intellegimus et his quae mutari non poterunt; dicimus enim excors et vecors, non excor et vecor; et si esset cor, coris faceret. Nunc cum cor cordis faciat, existimo ita posse dici.

Rusus an rursus] si rursus iterum significat, debemus rursus sic scribere tamquam iterum per r litteram; non dicimus enim iteum, et dicimus tamquam quorsum et seorsum, non quosum et seosum.

Tribunal an tribunale et animal an animale] Procellus ait: *quae l littera finiuntur in declinatione, geminant eandem litteram, tamquam mel mellis et fel fellis, facit ita tribunal tribunallis et animal animallis.* Sed erravit, primum quia monosyllaba in exemplo posuit, deinde quaquiare l non geminat nec vigil nec pugil. Ita dicimus hoc tribunale tamquam agile facile docile, agilia facilia docilia tribunalia. Quae ia in plurali numero finiuntur, ea cum ad singularem veniunt, e littera terminantur.

Cervical an cervicale] nec cervical nec cervicale recte dicitur; est enim epitheton et genus ab eo quod accessit ac-

cipit. Dicitur autem pulvinus, dicatur necesse est cervicalis, ut cubicularis tricliniaris.

Pugillares an pugillaria] Nec pugillaria nec pugillar dici potest * aliter, quia proprium nomen est huius rei codices, inde per diminutionem codicilli, ut puta codicilli triplices. [sic dicuntur codicilli, id est quia tam parvi sunt ut pugillo teneri possint. Cicero quoque libellos quos plures in manu habebat vocabat pugillares.]

Inter decus et decor] decus est gloria, decor forma. Utrumque genitivo casu discernitur, nam quod virtutis decus est, corripimus o et dicimus decus decŏris, quod formae, producimus et dicimus decor decōris.

Inter mihi et mi] utrumque pronomen est, sed alterum invocantis alterum poscentis; dicimus enim o mi pater, cum invocamus, et dicimus da mihi, cum poscimus.

Inter hic panis et hoc pane] hic panis, qui integer est; hoc pane, cum fractus est, dicimus, ex uno pane cum plura frusta facta sunt . hi panes sed hoc pane.

Plurium an plurum] Aiunt quidam plurum debere dici, quia non dicimus meliorium nec doctiorium, ita nec plurium debere dici. Sed alii aiunt, quaecumque plurali accusativo in i et s veniunt et i producunt, genitivo per ium debere dici, tamquam montis tium fontis tium, non montum nec fontum; ita plurium dicimus, non plurum.

Uterque an utrique] uterque ex duobus, utrique ex pluribus.

Huiuscemodi an eiuscemodi] eiuscemodi barbarum est, et superest ut huiuscemodi dicamus.

Inter librarium et manuarium] librarium est quod librum sustinet, manuarium est quod manu tangitur aut sustinetur.

Inter promere et proferre] promimus ea quae in promtu sunt, proferimus recondita, quasi porro ferimus.

Hic alvus an haec alvus] Omnes hanc alvum dixerunt: aqua alvum citam facit, non citum. Sed temporibus emendatur facundia, ita dicimus hic alvus hoc tempore, quasi hic uterus.

Caerulum an caeruleum] caerulum est tamquam aurum,

caeruleum tamquam aureum; ita illud rei nomen est, hoc denominative dicitur.

Lar an singulariter dicatur] Ea quae in nominativo casu in r exeunt, genetivo per is declinantur et quem ad modum par paris, sic Lar Laris facit.

Inter Anio et Anien] Utrumque ab auctoribus traditum est; dictum est enim: *Aniena fluenta.*

* *] * instans periculum efficit quod aut videt aut metuit; item metus est motus animi ex periculo certo; pavor est subita mentis consternatio quae facit trepidos saepe sine causa, ut puta in silva subitus avium motus facit pavidos, etiam equus dicitur pavidus qui tactu subito exhorrescit; formido rei nomen est quae aspectu oculorum terret animos, ut in circo positae bestiae terrent spectantes.

Accipe qui dicit, aliquid tradit; qui dicit tene, ammonet; sume qui dicit, permittit.

Animal an animale] Quaecumque neutra plurali numero in ia exeunt, ea singulari e finiuntur, ut torale tribunale animale.

Meta terminus finis quid differunt] finis tollit labores, finis est officii muneris potestatis, et terrae finis dicitur; terminus ab eo quod terram minuat et terrae finis statuat; meta est quae incoat spatium et revocat et citra quam labor est et ultra quam non est.

Elige et selige quid differant] eligitur id quod extra ponitur legendo, seligitur quod lectum seorsum ponitur; ita selectio est cuiuslibet rei, electio nonnisi rerum optimarum.

Nemo et nullus quid differant] nemo ad personam pertinet praesentem, at nullus in utroque genere, id est nullus equus, nullus homo.

Inter obsecrat obtestatur et orat] obsecrat qui per opes sacras rogat; obtestatur qui fide aliqua interposita rogat, quasi testem habiturus aliquem precum suarum; orat qui sic rogat ut moveat affectu animum. Unde et oratores, qui quasi ratione oris exponant.

Inter delubrum templum sacellum fanum et adytum] delubrum est quod deo debitum luitur; templum quod contemplatis aedibus intramus; sacellum locus publicus sacra habens,

hypocorisma, quasi sacrarium; fanum Fauno regi dictum vel a fando, ut illi qui futura videntur canere fanatici dicuntur; adytum templi interior locus, quo nulli fas fuit accedere nisi sacerdoti.

Arbitri an arbitrii] cum de arbitro loquimur, arbitri dicimus gen. casu, cum de arbitrio arbitrii.

Pomerium] Locus apud antiquos circum muros relinquebatur, non interius, ne iungeretur aedificiis; sed ut esset aliquid vacui ad instruendas acies, extra muros aliquid relinquebatur. Hunc locum appellabant pomerium veluti postmerium, eo quod esset post murum.

Garrit loquitur et dicit] garrire vitii est, loqui naturae, dicere vel facundiae est vel iudicantis aut criminantis.

Inter praegnantem et gravidam, incientem et fetam quid est inter] praegnans commune animalium est, gravida hominum, inciens in partu, feta post partum.

Inter laniat lacerat lancinat et scindit] lacerat membra, unde etiam lacernae vestes, quod sunt extrema sui parte laceratae; laniat qui membra in proprias dividit partes, inde lanius dicitur, etiam laniat capillos. Quidam putaverunt lanciat vestem, quasi laniciat quod ab laniciis dicatur; alii laniciat quoad lanuginem, quod ex lana sit confectum.

Inter amplectitur et amplexatur] amplectitur semel, amplexatur saepius.

Nec licite latinum est nec licitate; nihil est licito, quia omnino non dicitur. Debet ergo dici [in]liciti et [in]licitati, [quia est et inlicere, insidiando in id quod velis deducere] ergo [in]liciti sumus semel, [in]licitati saepius. Quidam putaverunt hoc dici licitatores emptores fictos, id est qui non essent empturi, sed adiectis pretiis per fraudem emptores deciperent.

Inter praelium bellum pugnam et rixam] praelium turmae et exercitus, dictum a prole iuvenum; (quare ergo gladiatores dicimus bene praeliatos? quia etiam noxiae virtuti honestius nomen inponimus) bellum per antifrasin dicimus, quod minime sit bellum et multa habeat praelia; pugna certamen est ē. unu duorum; rixa humilius et seditionis est.

Status, statutus] statutus est collocatus, status habitus stantis.

Accidit, contigit, evenit, incidit] accidit grave et triste; contigit quod petitum et bonum est, quasi contiguum labore acto; evenit quod quasi extra venit, id est quod nec cogitavimus nec petivimus nec timuimus; incidit qui in rem insperatam cecidit.

Ad] nonnumquam loco convenit, nonnumquam personae.

Inter apud et penes] apud personam significat * *

* * *

Innocentem et innocuum] *innocens sanctitate morum* intellegitur, innocuus qui non habet vim nocendi.

* nimbum et pluviam] * * pluvia est quam vi ventorum nubes pluvere coguntur, id est pulsu violento exprimunt e nubibus venti; nimbus interdum erumpit ut aliquam caeli partem minorem occupet, maiorem serenam relinquat.

Iram et iracundiam] ira ex causa nascitur, iracundia perpetuum vitium mentis et pectoris est.

Iuventam iuventutem et iuventatem] iuventus est multitudo iuvenum, Iuventa dea iuvenibus praesidens, iuventas ipsa aetas.

Immolare et mactare] immolari dicitur hostia, cum mola salsa in caput adiecta est; mactatum autem quasi magis auctum, id est ampliatum.

Iter et itiner] iter quo quid agitur, itiner via dicitur.

Initium et principium hoc differt] principium totius operis cuiuscumque *, quasi primum operis caput; initium frequentius intellegimus, et toties accipimus quoties persona aut res mutatur, quasi initus in alteram rem; et principium semel, initium saepius; principium ut *Arma virumque cano*, initium *Musa mihi causas memora.* Inveniuntur tamen initia, quae natura sui carent et speciem principii habent, ut *At regina gravi iam dudum saucia cura* et *Sic fatur lacrimans classique immittit habenas.*

Invium, devium, avium, pervium] invium sine via, avium flexuosum, devium desertus locus, pervium per quod commeatur.

Innocens, innoxius] innocens est nemini nocens, innoxius culpa cuiuslibet criminis vacuus.

Inducias foedus et pacem hoc interest, quod induciae numero dierum finiuntur, quod et sequestram pacem appellant ut: *pace sequestra Bis senos pepigere dies;* foedus in perpetuum aut in annorum certum numerum fertur; pax cum eo populo conponitur, qui imbecillior est altero praevalente, qui existimet tutius esse sibi descendere in conditiones pacis quam dubiam belli fortunam experiri.

Laniat, lancinat, lacerat hoc differt, quod laniat lanius, cum membra decerpit; lacerat qui partibus suis membra destituit; lancinat qui inutiliter membra discerpit.

Lustra producte et lustra correpte hoc interest, quod lûstra certa tempora sunt, lústra latibula ferarum vel turpium hominum receptacula.

Legatum et oratorem] legatus legitur ad officium a civitate; orator ad orandum missus, uti oris ratione exponat id quod petit.

Liberos et filios] filii masculino genere ponuntur, liberi in utroque sexu; et quod filii in numerum singularem revocari possunt, liberi non possunt; (nemo enim dicit qui habet unum filium: unum liberum habeo) item quod fili omnis conditionis intelleguntur, tam servi quam ingenui, liberi autem non dicuntur nisi qui ab ingenuis nascuntur.

Leges et iura hoc differt, quod iura reperta sunt ab honesta consuetudine; (unde etiam ius et iustitia pari ratione dicuntur ab unius cuiusque iure) leges, quod electae sint vel sententias artius ligent seu alligent.

Legionem et dilectum] legio dicitur virorum electio fortium vel certus militum numerus, id est $\overline{\text{V}}$. DC; dilectos quos maxime diligimus, ut filios parentes cognatos vel fratres.

Ludibrium et ludicrum] ludibrium in alterius iniuriam; ludicrum quo ipsi delectamur sine cuiusquam contumelia.

Mi et mihi hoc differt, mi pronomen est vocativi casus et venit a nominativo meus; mihi compositum pronomen dativi casus; et mi aliquando ponitur pro adverbio adfativo ut *vale mi frater carissime mihi.*

Miseratus et misertus] quod miserari calamitatis et for-

tunae alterius tantum affectum* ut *Me liceat casum miserari insontis amici* et *Extincto miseratus* agrestis;* misereri autem opus ipsius hominis est, ut *Turne, in te suprema salus, miserere tuorum!*

Metum timorem et pavorem] metus frustra prospicit; timor subita mentis consternatio; pavor animi motus, unde etiam pavida iumenta dicuntur.

Monstrare et demonstrare] monstramus semel, demonstramus saepius.

Matronam et matrem familias] matrona filios ampliat; mater familias quae patri familiae nupsit.

Moenia et aedificia] moenia publicorum sunt operum, aedificia privatorum.

Meret et meretur] mereo meret quis mercedem vel poenam; mereor meretur autem qui ex alterius iudicio parem beneficiis gratiam expectat.

Mergi et mergae hoc differunt] mergi sunt aves marinae quae se in aquam mergunt; mergae sunt fustes deducti quibus metitur in aquis profundi quantitas.

Nullum et neminem] nullus ad universa potest referri, nemo ad hominem, velut ne homo quidem.

Noctu et nocte] noctu sic dicimus quomodo interdiu, et significat aliquam partem noctis, diei; nocte autem totam noctem intellegimus.

Nescire et ignorare] qui nescit, omnium notitia caret; qui ignorat, aliquid nescit.

Natum et gnatum] natus participialiter dicitur a verbo quod est nasci; gnatus a generatione filius dicitur.

Nefarium et nefandum] nefarius in verbis intellegitur, nefandus in opere.

Nutrit et nutricat] nutrit mulier, nutricat masculus.

Nequiquam et nequaquam] nequiquam frustra, nequaquam nullo modo significat.

Oleam et olivam et olivum] olea fructus est, oliva arbor, multitudo vero dicitur olivetum, ut querquetum prunetum; unde olivum liquorem appellant. Verum sine discrimine et oleam et olivam pro fructu saepe multi posuerunt, nec refugit quominus utramque rem utroque nomine dixerint.

Ovare et triumphare hoc differt, quod triumphans quadrigis vehitur et coronatus laurea corona subsequitur pompam; qui autem ovat, aut super equum tripudiat aut mirtea corona cinctus pompam praecedit.

Omnes cunctos et universos] omnes quorum mentio est; cuncti qui ubique sunt; universi tamquam in unum versi.

Orare et precari] orare dicitur quoniam oris ratio ducit, et qui orat etiam precatur ut *Exorat pacem;* at qui rogat non utique orat, sed deprecatur, quod etiam imperiti ad deprecandum descendunt.

Omne et totum] omne universitatem significat, totum soliditatem.

Ostentum monstrum et prodigium] ostentum sine corpore solido nobis se ostendit et oculis et auribus obicitur, ut interdiu tenebrae, nocte lux; prodigium quod solidis corporibus conspicitur, ut in caelo cometes stella aut fax; monstrum quod [contra] naturam cognitam egreditur, ut serpens cum pedibus, avis cum IIII. alis.

Properare et festinare] properat qui unum quodque mature transigit; festinat qui simul multa incipit nec perficit.

Polliceri et promittere] promittimus rogati, pollicemur ultro.

Pecudes et pecora] pecudes oves tantum accipimus, pecora autem mixtura omnium animalium est.

Palam et coram] palam omnium praesentium nota, coram personam accipere desiderat.

Patrium et paternum] patrium a patria venit, paternum a patre.

Pomaria et pometa] pomaria vasa dicimus, sicut olearia; pometa sicut oliveta et ficeta, maleta.

Prior venit et ante venit] prior ad dignitatem, ante ad tempus refertur.

Primum et priorem] prior alterum praecedit, primus omnes.

Proprius et propius] proprius domini, propius est loci.

Paret et apparet] paret imperio, apparet videntibus.

Putat existimat opinatur arbitratur et suspicatur id differt] putat qui dubitat, existimat qui ea quae acta sunt per-

pendit, opinatur qui opinioni aut suae aut alterius credit, arbitratur qui dubiae rei *finem imponit*, *suspicatur qui latentis rei* prospicit formam.

Prohibere et inhibere] prohibere est porro habere, inhibere nautae in usu habent; et quod prohibemus iure, inhibemus imperio.

Plenitudinem et plenitatem] plenitudo corporum est, plenitas rerum; ita plenitudinem obesorum corporum, plenitatem quarumlibet dicimus rerum.

Precari et deprecari] precamur deum, deprecamur homines.

Regium et regalem] regius puer est regis, regalis rex qui regit regnum.

Relictum et desertum hoc differt, quod relinquimur sponte, deserimur inviti.

Reliquos et ceteros] reliquos dicimus relictos ex omnibus, ceteros quos excipimus.

Redibium per b et redivium per v litteram] redibium quod nascitur semel in anno, redivium quod saepe revivescit.

Rogum et pyram] pyra sacrificiis, rogus defunctis.

Sempiternum et perpetuum] Nigidius in libro quarto ait: *sempiternum inmortalium rerum*, *perpetuum mortalium est; perpetuitas enim in nostra natura est*, *quae perpeti accidentia potest*, *sempiternitas infinita est*, *eo quod semper.*

Sedulum et serium] sedulus sine dolo est et strenuus, serius quasi severus et asper; serias etiam dictas res a barbaris qui Seres appellantur, asperrimi et austerrimi.

Sceleratum scelerosum et scelestum id differt] sceleratus est suo aliquo scelere contaminatus vel aliqua contagione pollutus et infamis; *scelestus* autem scelerum cogitator et conmissor; scelerosus vero, quasi insidiosus periculosus, propter assiduitatem scelerum.

Silere et tacere] qui silet desinit loqui, tacet autem qui nondum coepit.

Consequi, assequi, insequi] consequimur praecedentem, assequimur studio, insequimur inimicum.

Simulare, dissimulare] simulamus quae nescimus, dissimulamus quae scimus.

Servitium et servitutem] servitus est necessitas serviendi, servitium servientium numerus.

Sensum et intellectum] sensus naturalis est, intellectus in rebus obscuris.

Sanguinem cruorem et saniem hoc differt] sanguis dicitur cum intra corpus est, eo quod nos sanciat, id est contineat; cruor cum funditur, dictus ab eo quod nos corruere cogat; sanies cruor putridus.

Scelus et facinus] scelus crimen est, facinus etiam in laude ponitur.

Solum unicum solitarium et unum] solus a ceteris relictus, unus initium multorum, solitarius sine ceteris, unicus qui propter inopiam aliorum id ipsum est quod solus.

Soloecismum et barbarismum] soloecismus in sensu fit, barbarismus in voce.

Super et supra] super superior inferiore, supra quod substratum aliquid habet aut quod supra quid imminet.

Simul et simitu] simul una pariterque res declarat, ut simul legimus vel scribimus; simitu loci recipit significationem, tamquam simul itu.

Saevum et crudelem] saevus circa verbera est, crudelis monstratur sanguine.

Sic et ita] sic qui dicit ostendit exemplum, ita ad rationem refertur.

Stillam et guttam] gutta imbrium est, stilla olei vel aceti.

Terminum et finem] terminus nonnisi manu ponitur, finis sermonis vel voluptatis aut alicuius rei intellegi potest.

Terga et tergora] terga hominum, tergora animalium; et in numero singulari tergum hominis dicimus et tergus animalis.

Tum et tunc] tum ordinis *habet* significationem, tunc temporis.

Tenere et sumere et accipere] tenemus quae sunt in nostra potestate, sumimus posita, accipimus data vel ab alio accepta; vel tenemus et sumimus a nobis, accipimus ab alio.

Tardum pigrum inertem et segnem] tardus dicitur qui

trahit tempus, iners sine arte et nullius officii capax, piger per omnia aegro similis, segnis semotus a calore [sciendi.]

Tuor et tueor] tuor video, tueor custodio.

Turpem et deformem] turpis vita, deformis specie intellegitur.

Vadem ac sponsorem et praedem] vas qui ipsum se aut aliud quodlibet pro alio tradit, sponsor qui alium sponsione sua suscipit, praes qui pro se alium praesens praesenti dicit id est dat.

Vestem et vestimenta] vestis proprie feminarum est, vestimentum virorum.

Uvidum humidum udum et madidum] uvidum penitus infectum est, madidum ex una parte, humidum quod ad medium usque pervenit, udum summum tactum tantum cuiusque rei.

Vetus et vetustum] vetus novo comparatur ex contrario, vetustum ad antiquitatem refertur.

Vim vires et virtutem] vis iniuriae est, vires corporis, virtus animi.

Ultorem et vindicem] ulciscimur nos accepta iniuria, vindicamus ne accipiamus.

Vereor et revereor] vereor ad metum refertur, revereor ad affectum.

Ulcus vulnus et plagam] ulcus per se exit aut fit intrinsecus ex se, vulnus ex ferro fit, plaga planus ictus est; et quod ulcus levitatis est, vulnus gravitatis, plagae etiam verbera vocantur.

Voluntatem et voluptatem] voluntas animi est, voluptas corporis.

Virum et masculum] vir specie intellegitur, masculus genere; et quod vir tribus modis accipitur, natura nuptiis virtute; masculus etiam ab homine segregatur.

Vultum et faciem hoc differt, quod vultus animi indicium est, facies oris positio; et vultus interdum mutatur, facies manet; licet et una res pro alia saepe commutetur in genere ab specie.

INDEX

NOMINUM PROPRIORUM

HISTORICUS, GEOGRAPHICUS, LITTERARIUS.

INDEX NOMINUM PROPRIORUM

HISTORICUS, GEOGRAPHICUS, LITTERARIUS.

Prior numerus paginam, posterior versum indicat. Inclinatis litteris ea nomina scribuntur, quae litterariam rem spectant.

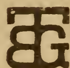
CORNELII NEPOTIS

VITAE.

POST CAROLUM HALMIUM

RECOGNOVIT

ALFREDUS FLECKEISEN.

LIPSIAE

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCCXC.

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI.

DISCREPANTIA SCRIPTURAE HALMIANAE.

---

praef. § 2 sed ii erunt § 3 hi si didicerint § 4 eat mercede conducta

Milt. 1, 2 qui consulerent Apollinem Thraces (*sic plerumque*) 3 his 4 idque Lemnii 5 profectus] proficiscens 2, 3 quamvis perpetuo imperium 4 illi enim . . sese dedituros, se autem domum 3, 1 quo copias quibus singulis ipsorum urbium 3 hic cum . . a Scythis, Miltiades hortatus est 4 id et facile 5 Histiaeus 4, 1 Artaphernem, hisque 2 is est ab 3 quam celeri opus esset 5, 3 proelium commiserunt (namque arbores multis locis erant rarae) ne multitudine clauderentur 8, 1 nimiam] omnium 2 nam Chersonesi

Them. 1, 1 ordiendum 2 Acarnanam] Halicarnassiam 2, 4 copiis, quantas 3, 3 hic etsi 5, 3 haec est altera 6, 5 sive sacer *sive profanus* sive privatus 7, 2 quibus fides haberetur 5 urbem ut propugnaculum copias] classes 8, 2 absens proditionis damnatus est 3 principes animadvertisset hospitium erat 4 filiam eius parvulam arripuit et cum ea 9, 2 omnium] hominum 10, 1 Persarum [se] dedidit 10, 4 multis modis

Arist. 1, 1 Themistocli. itaque 2, 1 quo Mardonius fusus barbarorumque exercitus interfectus est 2 quam huius imperii quod eius aequitate quo duce Mardonius erat fugatus

Paus. 1, 3 Apollini donum 2, 1 ex his regionibus 2 in iis 4 agere] geri 5 collaudat, petit 3, 1 stolida] callida 7 quo argui posset 4, 1 super tali causa

4 audiri 6 quo] modo ne enuntiaret nec se 5, 4 sic Pausanias . . maculavit. hic cum . . efflavit

Cim.. 2, 2 idem iterum apud 5 sessores 3, 3 existimans *concedere quam armis* 4 in oppido 4, 1 imposuerit quo minus eius rebus 2 fortunae] fortuito 3 omnes devocaret mortuos

Lys. 1, 1 *sq.* enim cum Peloponnesiis sexto et vicesimo anno bellum gerentes confecisse apparet. id qua ratione consecutus sit, haut latet 2, 2 divertisset 3, 1 itaque hi decemviralem [illam] potestatem 2 Dodonam 5 de eo foret 4, 2 cum legisset magnitudine, tanta

Alc. 1, 1 quid natura 2 formosissimus, ad omnes resistere, dives, cum 3, 1 Nicias 4, 2 quo exisset 5 id quod usu venerat 6 qui] quod 5, 3 mentionem. erat 6 Thraeciae] Asiae in his 6, 2 et Siciliam amissam 8, 2 spopondit 5 moneo, iuxta 9, 2 eaque] qui ea 10, 2 convenissent] essent 3 hoc] hanc 4 casam, in qua quiescebat, eamque 11, 3 inserviunt

Thras. 1, 4 ad vires virtutemque valuisse [quam ducis prudentiam] vere 5 *verum*] quare 2, 2 illis huic etenim] haec enim 3 dicitur] dici 5 Munychiamque 7 exadversus 4, 1 honoris corona oleaginis

Con. 3, 2 velle: nemo enim sine hoc admittitur. huic 3 vocant]. hoc si 4 huic volebat 4, 3 fortem, prudentem

Dion. 1, 2 nobilem propinquitatem generosamque maiorum famam in his 2, 3 qui eum] quem 4 gravi 3, 1 mansit. cum 7, 3 frangebatur 8, 1 adit 2 dissidentes 5 conata 9, 2 agitari 3 iisque] hisque hi propter 4 illi ut limen eius intrarant 6 quoad] quod fenestras 10, 1 ii] hi

Iph. 1, 4 pedites appellabantur loricarum et pro sertis atque aënis 2, 4 Romani appellati sunt

Chabr. 1, 2 fidente summo duce Agesilao cater-

vis, reliquam 3, 3 alienam opulentium intueantur fortunam quoad] cum 4 Lesbo Sigeo 4, 1 aspiciebant 2 dirigere

Timoth. 1, 2 in quo oppugnando superiori mille et 3 suam ferre 2, 1 dein] idem 3, 2 dantur duo 5 [etiam potentiae in crimen vocabantur] exactus] coactus 4, 1 avus Conon 3 patriae sanctiora

Dat. 1, 2 hic multis milibus regiorum interfectis magni 2, 1 intrassent, profligati 3, 2 ita] qua 3 quem cum omnes conspicerent 4, 3 iis] his 4 tum] eum quem] quae 6, 1 quasdam Arsideum cum magna 3 ceteri consilium sequerentur; in vulgus 5 persequitur tantum: qui cum . . pervenerat, Datames 7, 1 Sysinas qui, cum cogitasset, facere auderet et prius cogitare quam conari consuesset 3 deligit dimicare eo vellet 8, 1 statuit congredi 5 amicitiamque hortatus est 9, 4 in eum locum 10, 1 si ei rex 11, 1 maiores exercitus parari 3 diverse

Epam. 1, 1 Polymnidis 3, 2 quod interdum 5 virgo amici nubilis, quae propter consilium 6 cum confecerat, priusquam acciperet res 4, 1 adulescentulum quinque talentis ad suam perduxit voluntatem, quem tum Epaminondas plurimum diligebat 2 Diomedonte prae patriae caritate 4 exiret 6 quorum separatim 5, 3 eos] hos 6, 2 Alcmaeonem procreasse 7, 1 cuius errore eo esset deducta illa multitudo militum, ut 5 conferre 9, 1 hostibus caede multisque 10, 1 cum reprehenderetur, quod liberos non relinqueret, a Pelopida . . diceret, 'vide' 3 malos defendere

Pelop. 1, 1 sin] si 3 adversus resistere 2, 4 ii] hi 5 cum Athenis interdiu exissent 3, 2 etiam quod ab Archino uni ex his, Archiae 4, 3 periculis adfuit 5, 1 etiam] cum

Ages. 1, 2 a maioribus Lacedaemoniis traditus, ut duos 3 utraque suum virilem sexum 2, 1 ut exercitus emitterent 5 conciliari 5, 3 dixit 6, 1 ad exeundum premeretur, ut . . divinaret, exire noluit. idem

2 id se quoque] et se quoque id 7, 4 differret cuiusvis 8, 2 in Aegyptum iisset eodemque comites omnes accubuissent vestitu in his non beatissimos esse 5 vilia] illa

Eum. 1, 1 maior, sed multo illustrior atque etiam honoratior, quod magnos homines virtute metimur, non fortuna 3 enim] ille 3, 3 summi] summa 4, 2 hostibus 5, 1 qui deseruerant in his 6 iumenta nitida 6, 1 utrum regnum repetitum in Macedoniam veniret (nam . . habitabat) et eas res 7, 1 quam alii Macedonum 8, 2 cum quibus steterint, quam adversus quos fecerint 9, 2 quod diebus 4 ut] et 11, 3 deuteretur victo 5 succubuerit. non [enim] virtute hostium, sed amicorum perfidia decidi.' neque id erat falsum. [nam et . . venusta.] 13, 1 in his 2 quod nemo 3 et uno 4 ii] hi

Phoc. 1, 1 notior integritas 4 iis] his 2, 4 populi, et Atheniensium 3, 2 in his 4, 1 Piraei 2 facultas et dicendi causam. inde iudicio

Timol. 1, 3 regni posset 2, 2 quem et ex quanto 3, 2 detecta] deserta 4 obtinere, maluit 5, 2 homines] omnes 3 de quo vellet, impune

Ham. 1, 5 tenuerant 2, 2 ii] hi 3 impetrarint 4 in his

Hann. 2, 3 corruptum alia atque antea sentire 3, 3 duxit. saltum 4 qua] quae 4, 3 hoc itinere etiamtum 5, 1 profectus est nullo 2 obiecto visu 6, 2 inde] in 7, 3 etiam nunc 4 imperator] praetor 6 anno post [praeturam] profugit 8, 1 quarto] tertio ad bellum Antiochi spe fiduciaque inducerentur, cui 3 quam Thermopylis 4 conflixit. quo 9, 4 tolleret secumque 10, 1 Poenus illusis Cretensibus omnibus exercuit 2 et terra: quo magis cupiebat eum Hannibal opprimi. sed . . societatem: quem 11, 3 cuius etsi 4 petit 12, 5 quid esset 13, 3 ex his Sosilus Sosilo

Cat. 2, 1 exque ea 2 priori 3, 4 aut fierent aut

Att. 1, 4 perpetuo fuerit 3, 3 habebant. igitur . .

in ea potissimum urbe 4, 2 cui] qui 5, 4 tantae] tanta 6, 2 effusi 7, 3 Attici autem quies tanto opere Caesari 8, 1 illud tempus occiso Caesare, quo convertisse [videretur] 4 se neque] sed neque 9, 2 venditabant] dabant 4 Attico, sponsor 10, 3 quoque est Attici 4 eius] illius 5 fuit. neque enim .. salutis [sed coniuncti] 6 laude fertur 12, 3 triumviri 13, 4 potius diligentia . . est industriae 15, 1 non liberalis, sed levis arbitrabatur . . non posset 3 potest] poterat 16, 3 desiderabit 18, 3 qui a quoque ortus 4 Claudii de Marcellorum 5 nam de viris, qui Romani populi credendum est 20, 1 scriberet] mitteret 5 [intercedere]

CORNELII NEPOTIS

LIBER DE EXCELLENTIBUS DUCIBUS EXTERARUM GENTIUM.

PRAEFATIO.

Non dubito fore plerosque, Attice, qui hoc genus 1
scripturae leve et non satis dignum summorum virorum personis iudicent, cum relatum legent, quis musicam docuerit Epaminondam, aut in eius virtutibus commemorari, saltasse eum commode scienterque tibiis cantasse. sed hi erunt fere, qui expertes litterarum 2
Graecarum nihil rectum, nisi quod ipsorum moribus conveniat, putabunt. ii si didicerint non eadem omni- 3
bus esse honesta atque turpia, sed omnia maiorum institutis iudicari, non admirabuntur nos in Graiorum virtutibus exponendis mores eorum secutos. neque 4
enim Cimoni fuit turpe, Atheniensium summo viro, sororem germanam habere in matrimonio, quippe cum cives eius eodem uterentur instituto. at id quidem nostris moribus nefas habetur. laudi in Creta ducitur adulescentulis quam plurimos habuisse amatores. nulla Lacedaemoni vidua tam est nobilis, quae non ad cenam eat [mercede] condictam. magnis in laudibus tota fere 5
fuit Graecia victorem Olympiae citari, in scaenam vero prodire ac populo esse spectaculo nemini in eisdem gentibus fuit turpitudini. quae omnia apud nos partim infamia, partim humilia atque ab honestate remota ponuntur. contra ea pleraque nostris moribus sunt 6
decora, quae apud illos turpia putantur. quem enim

Romanorum pudet uxorem ducere in convivium? aut
cuius non mater familias primum locum tenet aedium
7 atque in celebritate versatur? quod multo fit aliter
in Graecia. nam neque in convivium adhibetur nisi
propinquorum, neque sedet nisi in interiore parte
aedium, quae gynaeconitis appellatur, quo nemo ac-
8 cedit nisi propinqua cognatione coniunctus. sed hic
plura persequi cum magnitudo voluminis prohibet, tum
festinatio, ut ea explicem, quae exorsus sum. quare
ad propositum veniemus et in hoc exponemus libro
de vita excellentium imperatorum.

I. MILTIADES.

1 Miltiades, Cimonis filius, Atheniensis, cum et an-
tiquitate generis et gloria maiorum et sua modestia
unus omnium maxime floreret eaque esset aetate, ut
non iam solum de eo bene sperare, sed etiam con-
fidere cives possent sui, talem eum futurum, qualem
cognitum iudicarunt, accidit ut Athenienses Cherso-
2 nesum colonos vellent mittere. cuius generis cum
magnus numerus esset et multi eius demigrationis
peterent societatem, ex iis delecti Delphos delibera-
tum missi sunt [qui consulerent Apollinem], quo po-
tissimum duce uterentur. namque tum Thraeces eas
regiones tenebant, cum quibus armis erat dimicandum.
3 [his] consulentibus nominatim Pythia praecepit, ut
Miltiadem imperatorem sibi sumerent: id si fecissent,
4 incepta prospera futura. hoc oraculi responso Mil-
tiades cum delecta manu classe Chersonesum profectus
cum accessisset Lemnum et incolas eius insulae sub
potestatem redigere vellet Atheniensium, idque *ut*
5 Lemnii sua sponte facerent postulasset, illi irridentes
responderunt tum id se facturos, cum ille domo
navibus profectus vento aquilone venisset Lemnum.
hic enim ventus ab septemtrionibus oriens adversum

tenet Athenis proficiscentibus. Miltiades morandi tem- 6
pus non habens cursum direxit, quo tendebat, per-
venitque Chersonesum.

Ibi brevi tempore barbarorum copiis disiectis, tota 2
regione, quam petierat, potitus, loca castellis idonea
communiit, multitudinem, quam secum duxerat, in agris
collocavit crebrisque excursionibus locupletavit. neque 2
minus in ea re prudentia quam felicitate adiutus est.
nam cum virtute militum devicisset hostium exercitus,
summa aequitate res constituit atque ipse ibidem
manere decrevit. erat enim inter eos dignitate regia, 3
quamquam carebat nomine, neque id magis imperio
quam iustitia consecutus. neque eo setius Athenien-
sibus, a quibus erat profectus, officia praestabat. qui-
bus rebus fiebat ut non minus eorum voluntate perpe-
tuum imperium obtineret, qui miserant, quam illorum,
cum quibus erat profectus. Chersoneso tali modo con- 4
stituta Lemnum revertitur et ex pacto postulat ut
sibi urbem tradant: [illi enim dixerant, cum vento
borea domo profectus eo pervenisset, sese dedituros]
se *enim* domum Chersonesi habere. Cares, qui tum 5
Lemnum incolebant, etsi praeter opinionem res ceci-
derat, tamen non dicto, sed secunda fortuna adver-
sariorum capti resistere ausi non sunt atque ex in-
sula demigrarunt. pari felicitate ceteras insulas, quae
Cyclades nominantur, sub Atheniensium redegit po-
testatem.

Eisdem temporibus Persarum rex Darius ex Asia 3
in Europam exercitu traiecto Scythis bellum inferre
decrevit. pontem fecit in Histro flumine, qua copias
traduceret. eius pontis, dum ipse abesset, custodes
reliquit principes, quos secum ex Ionia et Aeolide
duxerat, quibus singularum urbium perpetua dederat
imperia. sic enim facillime putavit se Graeca lingua 2
loquentes, qui Asiam incolerent, sub sua retenturum
potestate, si amicis suis oppida tuenda tradidisset,
quibus se oppresso nulla spes salutis relinqueretur.

in hoc fuit tum numero Miltiades [cui illa custodia
3 crederetur]. hic, cum crebri afferrent nuntii male rem
gerere Darium premique a Scythis, hortatus est pontis
custodes, ne a fortuna datam occasionem liberandae
4 Graeciae dimitterent. nam si cum iis copiis, quas
secum transportarat, interisset Darius, non solum Europam
fore tutam, sed etiam eos, qui Asiam incolerent
Graeci genere, liberos a Persarum futuros dominatione
et periculo. id facile effici posse: ponte enim rescisso
regem vel hostium ferro vel inopia paucis diebus in-
5 teriturum. ad hoc consilium cum plerique accederent,
Hestiaeus Milesius, ne res conficeretur, obstitit, dicens
non idem ipsis, qui summas imperii tenerent, expe-
dire et multitudini, quod Darii regno ipsorum nite-
retur dominatio: quo exstincto ipsos potestate expulsos
civibus suis poenas daturos. itaque adeo se abhorrere
a ceterorum consilio, ut nihil putet ipsis utilius quam
6 confirmari regnum Persarum. huius cum sententiam
plurimi essent secuti, Miltiades non dubitans tam
multis consciis ad regis aures consilia sua perventura,
Chersonesum reliquit ac rursus Athenas demigravit.
cuius ratio etsi non valuit, tamen magno opere est
laudanda, cum amicior omnium libertati quam suae
fuerit dominationi.

4 Darius autem, cum ex Europa in Asiam redisset,
hortantibus amicis, ut Graeciam redigeret in suam
potestatem, classem quingentarum navium comparavit
eique Datim praefecit et Artaphernem iisque ducenta
peditum, decem equitum milia dedit, causam inter-
serens se hostem esse Atheniensibus, quod eorum
auxilio Iones Sardis expugnassent suaque praesidia
2 interfecissent. illi praefecti regii classe ad Euboeam
appulsa celeriter Eretriam ceperunt omnesque eius
gentis cives abreptos in Asiam ad regem miserunt.
inde ad Atticam accesserunt ac suas copias in cam-
pum Marathona deduxerunt. is abest ab oppido cir-
3 citer milia passuum decem. hoc tumultu Athenienses

tam propinquo tamque magno permoti auxilium nus-
quam nisi a Lacedaemoniis petiverunt Phidippumque
cursorem eius generis, qui hemerodromoe vocantur,
Lacedaemonem miserunt, ut nuntiaret quam celerrimo
opus esse auxilio. domi autem creant decem praetores, 4
qui exercitui praeessent, in eis Miltiadem. inter quos
magna fuit contentio, utrum moenibus *se* defenderent
an obviam irent hostibus acieque decernerent. unus 5
Miltiades maxime nitebatur, ut primo quoque tempore
castra fierent: id si factum esset, et civibus animum
accessurum, cum viderent de eorum virtute non despe-
rari, et hostes eadem re fore tardiores, si animadver-
terent auderi adversus se tam exiguis copiis dimicari.

Hoc in tempore nulla civitas Atheniensibus auxilio 5
fuit praeter Plataeenses. ea mille misit militum. ita-
que horum adventu decem milia armatorum completa
sunt, quae manus mirabili flagrabat pugnandi cupi-
ditate. quo factum est ut plus quam collegae Mil- 2
tiades valeret. eius ergo auctoritate impulsi Athenien-
ses copias ex urbe eduxerunt locoque idoneo castra
fecerunt. dein postero die sub montis radicibus acie 3
regione instructa non apertissima (namque arbores
multis locis erant rarae) proelium commiserunt hoc
consilio, ut et montium altitudine tegerentur et ar-
borum tractu equitatus hostium impediretur [ne mul-
titudine clauderentur]. Datis etsi non aequum locum 4
videbat suis, tamen fretus numero copiarum suarum
confligere cupiebat, eoque magis, quod, priusquam
Lacedaemonii subsidio venirent, dimicare utile arbi-
trabatur. itaque in aciem peditum centum, equitum
decem milia produxit proeliumque commisit. in quo 5
tanto plus virtute valuerunt Athenienses, ut decem-
plicem numerum hostium profligarint, adeoque eos
perterruerunt, ut Persae non castra, sed naves petie-
rint. qua pugna nihil adhuc exstitit nobilius: nulla
enim umquam tam exigua manus tantas opes pro-
stravit.

6 Cuius victoriae non alienum videtur quale praemium Miltiadi sit tributum docere, quo facilius intellegi possit eandem omnium civitatum esse naturam.
2 ut enim populi Romani honores quondam fuerunt rari et tenues ob eamque causam gloriosi, nunc autem effusi atque obsoleti, sic olim apud Athenienses fuisse
3 reperimus. namque huic Miltiadi, qui Athenas totamque Graeciam liberarat, talis honos tributus est, in porticu, quae Poecile vocatur, cum pugna depingeretur Marathonia, ut in decem praetorum numero prima eius imago poneretur isque hortaretur milites proe-
4 liumque committeret. idem ille populus, posteaquam maius imperium est nactus et largitione magistratuum corruptus est, trecentas statuas Demetrio Phalereo decrevit.

7 Post hoc proelium classem septuaginta navium Athenienses eidem Miltiadi dederunt, ut insulas, quae barbaros adiuverant, bello persequeretur. quo *in* imperio plerasque ad officium redire coëgit, nonnullas
2 vi expugnavit. ex his Parum insulam opibus elatam cum oratione reconciliare non posset, copias e navibus eduxit, urbem operibus clausit omnique commeatu privavit, dein vineis ac testudinibus constitutis pro-
3 pius muros accessit. cum iam in eo esset, ut oppido potiretur, procul in continenti lucus, qui ex insula conspiciebatur, nescio quo casu nocturno tempore incensus est. cuius flamma ut ab oppidanis et oppugnatoribus est visa, utrisque venit in opinionem signum
4 a classiariis regiis datum. quo factum est ut et Parii a deditione deterrerentur et Miltiades, timens ne classis regia adventaret, incensis operibus, quae statuerat, cum totidem navibus atque erat profectus Athenas magna
5 cum offensione civium suorum rediret. accusatus ergo est proditionis, quod, cum Parum expugnare posset, a rege corruptus infectis rebus discessisset. eo tempore aeger erat vulneribus, quae in oppugnando oppido acceperat. itaque cum ipse pro se dicere non posset,

verba fecit frater eius Stesagoras. causa cognita capitis 6
absolutus pecunia multatus est, eaque lis quinquaginta
talentis aestimata est, quantus in classem sumptus
factus erat. hanc pecuniam quod solvere in praesentia
non poterat, in vincla publica coniectus est ibique
diem obiit supremum.

Hic etsi crimine Pario est accusatus, tamen alia 8
causa fuit damnationis. namque Athenienses propter
Pisistrati tyrannidem, quae paucis annis ante fuerat,
nimiam civium suorum potentiam extimescebant. Mil- 2
tiades, multum in imperiis magistratibusque versatus,
non videbatur posse esse privatus, praesertim cum
consuetudine ad imperii cupiditatem trahi videretur.
nam *in* Chersoneso omnes illos quos habitarat annos 3
perpetuam obtinuerat dominationem tyrannusque fuerat
appellatus, sed iustus. non erat enim vi consecutus,
sed suorum voluntate, eamque potestatem bonitate re-
tinebat. omnes autem et dicuntur et habentur tyranni,
qui potestate sunt perpetua in ea civitate, quae liber-
tate usa est. sed in Miltiade erat cum summa huma- 4
nitas tum mira communitas, ut nemo tam humilis
esset, cui non ad eum aditus pateret; magna aucto-
ritas apud omnes civitates, nobile nomen, laus rei
militaris maxima. haec populus respiciens maluit illum
innoxium plecti quam se diutius esse in timore.

II. THEMISTOCLES.

Themistocles, Neocli filius, Atheniensis. huius 1
vitia ineuntis adulescentiae magnis sunt emendata vir-
tutibus, adeo ut anteferatur huic nemo, pauci pares
putentur. sed ab initio est ordiendus. pater eius 2
Neocles generosus fuit. is uxorem Acarnanam civem
duxit, ex qua natus est Themistocles. qui cum minus
esset probatus parentibus, quod et liberius vivebat et
rem familiarem neglegebat, a patre exheredatus est.

3 quae contumelia non fregit eum, sed erexit. nam cum
iudicasset sine summa industria non posse eam ex-
stingui, totum se dedidit rei publicae, diligentius amicis
famaeque serviens. multum in iudiciis privatis versa-
batur, saepe in contionem populi prodibat; nulla res
maior sine eo gerebatur; celeriter quae opus erant
4 reperiebat, facile eadem oratione explicabat, neque
minus in rebus gerendis promptus quam excogitandis
erat, quod et de instantibus, ut ait Thucydides, veris-
sime iudicabat et de futuris callidissime coniciebat.
quo factum est ut brevi tempore illustraretur.

2 Primus autem gradus fuit capessendae rei publi-
cae bello Corcyraeo: ad quod gerendum praetor a
populo factus non solum praesenti bello, sed etiam
2 reliquo tempore feroc orem reddidit civitatem. nam
cum pecunia publica, quae ex metallis redibat, lar-
gitione magistratuum quotannis interiret, ille persuasit
populo ut ea pecunia classis centum navium aedifica-
3 retur. qua celeriter eff cta primum Corcyraeos fregit,
deinde maritimos praedones consectando mare tutum
reddidit. in quo cum divitiis ornavit, tum etiam peri-
4 tissimos belli navalis fecit Athenienses. id quantae saluti
fuerit universae Graeciae, bello cognitum est Persico.
nam cum Xerxes et mari et terra bellum universae in-
ferret Europae, cum tantis copiis *eam invasit*, quantas
5 neque ante nec postea habuit quisquam: huius enim
classis mille et ducen arum navium longarum fuit,
quam duo milia onerariarum sequebantur, terrestris
autem exercitus septingenta peditum, equitum quadrin-
6 genta milia fuerunt. cuius de adventu cum fama in
Graeciam esset perlata et maxime Athenienses peti
dicerentur propter pugnam Marathoniam, miserunt
Delphos consultum, quidnam facerent de rebus suis.
deliberantibus Pythia respondit, ut moenibus ligneis
7 se munirent. id responsum quo valeret cum intelle-
geret nemo, Themistocles persuasit consilium esse
Apollinis, ut in naves se suaque conferrent: eum enim

a deo significari murum ligneum. tali consilio probato 8
addunt ad superiores totidem naves triremes suaque
omnia, quae moveri poterant, partim Salamina, partim
Troezena deportant: arcem sacerdotibus paucisque ma-
ioribus natu ad sacra procuranda tradunt, reliquum
oppidum relinquunt.

Huius consilium plerisque civitatibus displicebat 3
et in terra dimicari magis placebat. itaque missi sunt
delecti cum Leonida, Lacedaemoniorum rege, qui Ther-
mopylas occuparent longiusque barbaros progredi non
paterentur. ii vim hostium non sustinuerunt eoque
loco omnes interierunt. at classis communis Graeciae 2
trecentarum navium, in qua ducentae erant Athenien-
sium, primum apud Artemisium inter Euboeam con-
tinentemque terram cum classiariis regiis conflixit.
angustias enim Themistocles quaerebat, ne multitu-
dine circumiretur. hinc etsi pari proelio discesserant, 3
tamen eodem loco non sunt ausi manere, quod erat
periculum, ne, si pars navium adversariorum Euboeam
superasset, ancipiti premerentur periculo. quo factum 4
est ut ab Artemisio discederent et exadversum Athenas
apud Salamina classem suam constituerent.

At Xerxes Thermopylis expugnatis protinus ac- 4
cessit astu idque nullis defendentibus interfectis sacer-
dotibus, quos in arce invenerat, incendio delevit. cuius 2
flamma perterriti classiarii cum manere non auderent
et plurimi hortarentur, ut domos suas discederent
moenibusque se defenderent, Themistocles unus restitit
et universos pares esse posse aiebat, dispersos testa-
batur perituros, idque Eurybiadi, regi Lacedaemonio-
rum, qui tum summae imperii praeerat, fore affirmabat.
quem cum minus quam vellet moveret, noctu de ser- 3
vis suis quem habuit fidelissimum ad regem misit, ut
ei nuntiaret suis verbis, adversarios eius in fuga esse:
qui si discessissent, maiore cum labore et longinquiore 4
tempore bellum confecturum, cum singulos consectari
cogeretur: quos si statim aggrederetur, brevi universos

oppressurum. hoc eo valebat, ut ingratiis ad depug-
5 nandum omnes cogerentur. hac re audita barbarus,
nihil doli subesse credens, postridie alienissimo sibi
loco, contra opportunissimo hostibus adeo angusto
mari conflixit, ut eius multitudo navium explicari non
potuerit. victus ergo est magis etiam consilio The-
mistocli quam armis Graeciae.

5 Hic etsi male rem gesserat, tamen tantas habe-
bat reliquias copiarum, ut etiamtum iis opprimere
posset hostes: iterum ab eodem gradu depulsus est.
nam Themistocles, verens ne bellare perseveraret, cer-
tiorem eum fecit id agi, ut pons, quem ille in Helles-
ponto fecerat, dissolveretur ac reditu in Asiam ex-
2 cluderetur, idque ei persuasit. itaque qua sex mensibus
iter fecerat, eadem minus diebus triginta in Asiam
reversus est seque a Themistocle non superatum, sed
3 conservatum iudicavit. sic unius viri prudentia Graecia
liberata est Europaeque succubuit Asia. haec altera
victoria, quae cum Marathonio possit comparari tro-
paeo. nam pari modo apud Salamina parvo numero
navium maxima post hominum memoriam classis est
devicta.

6 Magnus hoc bello Themistocles fuit neque minor
in pace. cum enim Phalerico portu neque magno
neque bono Athenienses uterentur, huius consilio tri-
plex Piraei portus constitutus est iisque moenibus
circumdatus, ut ipsam urbem dignitate aequipararet,
2 utilitate superaret. idem muros Atheniensium restituit
praecipuo suo periculo. namque Lacedaemonii cau-
sam idoneam nacti propter barbarorum excursiones, qua
negarent oportere extra Peloponnesum ullam urbem
muros habere, ne essent loca munita, quae hostes pos-
siderent, Athenienses aedificantes prohibere sunt conati.
3 hoc longe alio spectabat atque videri volebant. Athe-
nienses enim duabus victoriis, Marathonia et Sala-
minia, tantam gloriam apud omnes gentes erant con-
secuti, ut intellegerent Lacedaemonii de principatu

sibi cum iis certamen fore. quare eos quam infir- 4
missimos esse volebant. postquam autem audierunt
muros strui, legatos Athenas miserunt, qui id fieri
vetarent. his praesentibus desierunt ac se de ea re
legatos ad eos missuros dixerunt. hanc legationem 5
suscepit Themistocles et solus primo profectus est:
reliqui legati ut tum exirent, cum satis alti tuendo
muri exstructi viderentur, praecepit: interim omnes,
servi atque liberi, opus facerent neque ulli loco par-
cerent, sive sacer sive privatus esset sive publicus, et
undique, quod idoneum ad muniendum putarent, con-
gererent. quo factum est ut Atheniensium muri ex
sacellis sepulcrisque constarent.

Themistocles autem, ut Lacedaemonem venit, adire 7
ad magistratus noluit et dedit operam, ut quam lon-
gissime tempus duceret, causam interponens se colle-
gas exspectare. cum Lacedaemonii quererentur opus 2
nihilo minus fieri eumque in ea re conari fallere, in-
terim reliqui legati sunt consecuti. a quibus cum
audisset non multum superesse munitionis, ad ephoros
Lacedaemoniorum accessit, penes quos summum erat
imperium, atque apud eos contendit falsa iis esse de-
lata: quare aequum esse illos viros bonos nobilesque
mittere [quibus fides haberetur], qui rem explorarent:
interea se obsidem retinerent. gestus est ei mos, tres- 3
que legati functi summis honoribus Athenas missi
sunt. cum his collegas suos Themistocles iussit pro-
ficisci iisque praedixit, ut ne prius Lacedaemoniorum
legatos dimitterent quam ipse esset remissus. hos 4
postquam Athenas pervenisse ratus est, ad magistratus
senatumque Lacedaemoniorum adiit et apud eos liber-
rime professus est: Athenienses suo consilio, quod
communi iure gentium facere possent, deos publicos
suosque patrios ac penates, quo facilius ab hoste pos-
sent defendere, muris saepsisse neque in eo quod in-
utile esset Graeciae fecisse. nam illorum urbem [ut] 5
propugnaculum oppositum esse barbaris, apud quam

6 iam bis copias regias fecisse naufragium. Lacedae-
monios autem male et iniuste facere, qui id potius
intuerentur, quod ipsorum dominationi quam quod
universae Graeciae utile esset. quare, si suos legatos
recipere vellent, quos Athenas miserant, se remitte-
rent, *cum* aliter illos numquam in patriam essent re-
cepturi.

8 Tamen non effugit civium suorum invidiam. nam-
que ob eundem timorem, quo damnatus erat Miltiades,
testularum suffragiis e civitate eiectus Argos habi-
2 tatum concessit. hic cum propter multas virtutes
magna cum dignitate viveret, Lacedaemonii legatos
Athenas miserunt, qui eum absentem accusarent, quod
societatem cum rege Perse ad Graeciam opprimendam
3 fecisset. hoc crimine absens damnatus est. id ut audi-
vit, quod non satis tutum se Argis videbat, Corcyram
demigravit. ibi cum eius principes *insulae* animadver-
tisset timere, ne propter se bellum iis Lacedaemonii
et Athenienses indicerent, ad Admetum, Molossum
4 regem, cum quo ei hospitium *non* erat, confugit. huc
cum venisset et in praesentia rex abesset, quo maiore
religione se receptum tueretur, filium eius parvulum
arripuit et cum eo se in sacrarium, quod summa co-
lebatur caerimonia, coniecit. inde non prius egressus
est, quam rex eum data dextra in fidem reciperet,
5 quam praestitit. nam cum ab Atheniensibus et Lace-
daemoniis exposceretur publice, supplicem non pro-
didit monuitque ut consuleret sibi: difficile enim esse
in tam propinquo loco tuto eum versari. itaque Pyd-
nam eum deduci iussit et quod satis esset praesidii
6 dedit. hic in navem omnibus ignotus nautis escendit.
quae cum tempestate maxima Naxum ferretur, ubi
tum Atheniensium erat exercitus, sensit Themistocles,
si eo pervenisset, sibi esse pereundum. hac necessi-
tate coactus domino navis, quis sit, aperit, multa polli-
7 cens, si se conservasset. at ille clarissimi viri captus
misericordia diem noctemque procul ab insula in salo

navem tenuit in ancoris neque quemquam ex ea exire
passus est. inde Ephesum pervenit ibique Themisto-
clem exponit. cui ille pro meritis postea gratiam
rettulit.

Scio plerosque ita scripsisse, Themistoclem Xerxe 9
regnante in Asiam transisse. sed ego potissimum Thu-
cydidi credo, quod *et* aetate proximus de iis, qui illo-
rum temporum historiam reliquerunt, et eiusdem civi-
tatis fuit. is autem ait ad Artaxerxen eum venisse
atque his verbis epistulam misisse: 'Themistocles veni 2
ad te, qui plurima mala omnium Graiorum in domum
tuam intuli, quamdiu mihi necesse fuit adversum
patrem tuum bellare patriamque meam defendere. idem 3
multo plura bona feci, postquam in tuto ipse et ille
in periculo esse coepit. nam cum in Asiam reverti
vellet proelio apud Salamina facto, litteris eum cer-
tiorem feci id agi ut pons, quem in Hellesponto fe-
cerat, dissolveretur atque ab hostibus circumiretur:
quo nuntio ille periculo est liberatus. nunc autem 4
confugi ad te exagitatus a cuncta Graecia, tuam petens
amicitiam: quam si ero adeptus, non minus me bonum
amicum habebis, quam fortem inimicum ille expertus
est. te autem rogo, ut de iis rebus, quas tecum collo-
qui volo, annuum mihi tempus des eoque transacto
ad te venire patiaris.'

Huius rex animi magnitudinem admirans cupiens- 10
que talem virum sibi conciliari veniam dedit. ille
omne illud tempus litteris sermonique Persarum dedit:
quibus adeo eruditus est, ut multo commodius dicatur
apud regem verba fecisse, quam ii poterant, qui in
Perside erant nati. hic cum multa regi esset polli- 2
citus gratissimumque illud, si suis uti consiliis vellet,
illum Graeciam bello oppressurum, magnis muneribus
ab Artaxerxe donatus in Asiam rediit domiciliumque
Magnesiae sibi constituit. namque hanc urbem ei rex 3
donarat, his quidem verbis, quae ei panem praeberet
(ex qua regione quinquagena talenta quotannis redi-

bant), Lampsacum autem, unde vinum sumeret, Myunta,
ex qua obsonium haberet.
Huius ad nostram memoriam monumenta man-
serunt duo: sepulcrum prope oppidum, in quo est se-
4 pultus, statua in foro Magnesiae. de cuius morte mul-
timodis apud plerosque scriptum est, sed nos eundem
potissimum Thucydidem auctorem probamus, qui illum
ait Magnesiae morbo mortuum neque negat fuisse
famam, venenum sua sponte sumpsisse, cum se, quae
regi de Graecia opprimenda pollicitus esset, praestare
5 posse desperaret. idem ossa eius clam in Attica ab
amicis sepulta, quoniam legibus non concederetur, quod
proditionis esset damnatus, memoriae prodidit.

III. ARISTIDES.

1 Aristides, Lysimachi filius, Atheniensis, aequalis
fere fuit Themistocli atque cum eo de principatu con-
2 tendit: namque obtrectarunt inter se. in his autem
cognitum est, quanto antestaret eloquentia innocen-
tiae. quamquam enim adeo excellebat Aristides abs-
tinentia, ut unus post hominum memoriam, quem
quidem nos audierimus, cognomine Iustus sit appel-
latus, tamen a Themistocle collabefactus testula illa
3 exilio decem annorum multatus est. qui quidem cum
intellegeret reprimi concitatam multitudinem non posse,
cedensque animadvertisset quendam scribentem, ut pa-
tria pelleretur, quaesisse ab eo dicitur, quare id faceret
aut quid Aristides commisisset, cur tanta poena dignus
4 duceretur. cui ille respondit se ignorare Aristiden,
sed sibi non placere, quod tam cupide laborasset, ut
5 praeter ceteros Iustus appellaretur. hic decem anno-
rum legitimam poenam non pertulit. nam postquam
Xerxes in Graeciam descendit, sexto fere anno quam
erat expulsus, populi scito in patriam restitutus est.
2 Interfuit autem pugnae navali apud Salamina,

quae facta est prius quam poena liberaretur. idem praetor fuit Atheniensium apud Plataeas in proelio, quo fusus barbarorum exercitus Mardoniusque interfectus est. neque aliud est ullum huius in re militari 2
illustre factum quam eius imperii memoria, iustitiae vero et aequitatis et innocentiae multa, in primis quod huius aequitate factum est, cum in communi classe esset Graeciae simul cum Pausania [quo duce Mardonius erat fugatus], ut summa imperii maritimi ab Lacedaemoniis transferretur ad Athenienses: namque 3
ante id tempus et mari et terra duces erant Lacedaemonii. tum autem et intemperantia Pausaniae et iustitia factum est Aristidis, ut omnes fere civitates Graeciae ad Atheniensium societatem se applicarent et adversus barbaros hos duces deligerent sibi.

Quos quo facilius repellerent, si forte bellum 3
renovare conarentur, ad classes aedificandas exercitusque comparandos quantum pecuniae quaeque civitas daret, Aristides delectus est qui constitueret, eiusque arbitrio quadringena et sexagena talenta quotannis Delum sunt collata: id enim commune aerarium esse voluerunt. quae omnis pecunia postero tempore Athenas translata est. hic qua fuerit abstinentia, nullum 2
est certius indicium quam *quod,* cum tantis rebus praefuisset, in tanta paupertate decessit, ut qui efferretur vix reliquerit. quo factum est ut filiae eius publice 3
alerentur et de communi aerario dotibus datis collocarentur. decessit autem fere post annum quartum quam Themistocles Athenis erat expulsus.

IV. PAUSANIAS.

Pausanias Lacedaemonius magnus homo, sed va- 1
rius in omni genere vitae fuit: nam ut virtutibus eluxit, sic vitiis est obrutus. huius illustrissimum est 2
proelium apud Plataeas. namque illo duce Mardonius,

satrapes regius, natione Medus, regis gener, in primis
omnium Persarum et manu fortis et consilii plenus,
cum ducentis milibus peditum, quos viritim legerat,
et viginti equitum haud ita magna manu Graeciae
3 fugatus est, eoque ipse dux cecidit proelio. qua vic-
toria elatus plurima miscere coepit et maiora con-
cupiscere. sed primum in eo est reprehensus, quod
ex praeda tripodem aureum Delphis posuisset epi-
grammate inscripto, in quo haec erat sententia: suo
ductu barbaros apud Plataeas esse deletos eiusque
4 victoriae ergo Apollini *id* donum dedisse. hos versus
Lacedaemonii exsculpserunt neque aliud scripserunt
quam nomina earum civitatum, quarum auxilio Persae
erant victi.

2 Post id proelium eundem Pausaniam cum classe
communi Cyprum atque Hellespontum miserunt, ut
2 ex iis regionibus barbarorum praesidia depelleret. pari
felicitate in ea re usus elatius se gerere coepit ma-
ioresque appetere res. nam cum Byzantio expugnato
cepisset complures Persarum nobiles atque in eis non-
nullos regis propinquos, hos clam Xerxi remisit, si-
mulans ex vinclis publicis effugisse, et cum iis Gon-
gylum Eretriensem, qui litteras regi redderet, in quibus
haec fuisse scripta Thucydides memoriae prodidit:
3 'Pausanias, dux Spartae, quos Byzantii ceperat, post-
quam propinquos tuos cognovit, tibi muneri misit
seque tecum affinitate coniungi cupit: quare, si tibi
4 videtur, des ei filiam tuam nuptum. id si feceris, et
Spartam et ceteram Graeciam sub tuam potestatem
se adiuvante *te* redacturum pollicetur. his de rebus
si quid agere volueris, certum hominem ad eum mittas
5 face, cum quo colloquatur.' rex tot hominum salute
tam sibi necessariorum magno opere gavisus con-
festim cum epistula Artabazum ad Pausaniam mittit,
in qua eum collaudat *ac* petit, ne cui rei parcat ad
ea efficienda, quae polliceretur: si perfecerit, nullius
6 rei a se repulsam laturum. huius Pausanias voluntate

cognita alacrior ad rem gerendam factus in suspicionem cecidit Lacedaemoniorum. quo facto domum revocatus, accusatus capitis absolvitur, multatur tamen pecunia, quam ob causam ad classem remissus non est.

At ille post non multo sua sponte ad exercitum 3
rediit et ibi non stolida, sed dementi ratione cogitata
patefecit: non enim mores patrios solum, sed etiam
cultum vestitumque mutavit. apparatu regio utebatur, 2
veste Medica; satellites Medi et Aegyptii sequebantur;
epulabatur more Persarum luxuriosius, quam qui aderant perpeti possent; aditum petentibus [conveniundi] 3
non dabat, superbe respondebat, crudeliter imperabat.
Spartam redire nolebat; Colonas, qui locus in agro
Troade est, se contulerat; ibi consilia cum patriae
tum sibi inimica capiebat. id postquam Lacedaemonii 4
rescierunt, legatos cum clava ad eum miserunt, in qua
more illorum erat scriptum: nisi domum reverteretur,
se capitis eum damnaturos. hoc nuntio commotus, 5
sperans se etiamtum pecunia et potentia instans periculum posse depellere, domum rediit. huc ut venit,
ab ephoris in vincla publica est coniectus: licet enim
legibus eorum cuivis ephoro hoc facere regi. hinc
tamen se expedivit, neque eo magis carebat suspicione:
nam opinio manebat eum cum rege habere societatem.
est genus quoddam hominum, quod Hilotae vocatur, 6
quorum magna multitudo agros Lacedaemoniorum colit
servorumque munere fungitur. hos quoque sollicitare spe libertatis existimabatur. sed quod harum 7
rerum nullum erat apertum crimen, quo coargui posset, non putabant de tali tamque claro viro suspicionibus oportere iudicari et exspectandum, dum se ipsa
res aperiret.

Interim Argilius quidam adulescentulus, quem 4
puerum Pausanias amore venerio dilexerat, cum epistulam ab eo ad Artabazum accepisset eique in suspicionem venisset aliquid in ea de se esse scriptum, quod nemo eorum redisset, qui [super tali causa]

eodem missi erant, vincla epistulae laxavit signoque
detracto cognovit, si pertulisset, sibi esse pereundum.
2 erant in eadem epistula quae ad ea pertinebant, quae
inter regem Pausaniamque convenerant. has ille lit-
3 teras ephoris tradidit. non est praetereunda gravitas
Lacedaemoniorum hoc loco. nam ne huius quidem
indicio impulsi sunt ut Pausaniam comprehenderent,
neque prius vim adhibendam putaverunt, quam se ipse
4 indicasset. itaque huic indici, quid fieri vellent, prae-
ceperunt. fanum Neptuni est Taenari, quod violari
nefas putant Graeci. eo ille [index] confugit in ara-
que consedit. hanc iuxta locum fecerunt sub terra,
ex quo posset exaudiri, si quis quid loqueretur cum
5 Argilio. huc ex ephoris quidam descenderunt. Pau-
sanias, ut audivit Argilium confugisse in aram, per-
turbatus venit eo. quem cum supplicem dei videret
in ara sedentem, quaerit, causae quid sit tam repen-
tini consilii. huic ille, quid ex litteris comperisset,
6 aperit. quo magis Pausanias perturbatus orare coepit,
ne enuntiaret neu se meritum de illo optime proderet:
quodsi eam veniam sibi dedisset tantisque implicatum
rebus sublevasset, magno ei praemio futurum.

5 His rebus ephori cognitis satius putarunt in urbe
eum comprehendi. quo cum essent profecti et Pau-
sanias placato Argilio, ut putabat, Lacedaemonem re-
verteretur, in itinere, cum iam in eo esset ut com-
prehenderetur, ex vultu cuiusdam ephori, qui eum
2 admoneri cupiebat, insidias sibi fieri intellexit. itaque
paucis ante gradibus, quam qui eum sequebantur, in
aedem Minervae, quae Chalcioicos vocatur, confugit.
hinc ne exire posset, statim ephori valvas eius aedis
obstruxerunt tectumque sunt demoliti, quo celerius
3 sub divo interiret. dicitur eo tempore matrem Pau-
saniae vixisse eamque iam magno natu, postquam de
scelere filii comperit, in primis ad filium claudendum
4 lapidem ad introitum aedis attulisse. hic cum semia-
nimis de templo elatus esset, confestim animam effla-

vit. sic Pausanias magnam belli gloriam turpi morte
maculavit. cuius mortui corpus cum eodem nonnulli 5
dicerent inferri oportere, quo ii qui ad supplicium essent dati, displicuit pluribus, et procul ab eo loco infoderunt, quo erat mortuus. inde posterius *dei* Delphici responso erutus atque eodem loco sepultus *est*, ubi vitam posuerat.

V. CIMON.

Cimon, Miltiadis filius, Atheniensis, duro admodum 1
initio usus est adulescentiae. nam cum pater eius litem aestimatam populo solvere non potuisset ob eamque causam in vinclis publicis decessisset, Cimon eadem custodia tenebatur neque legibus Atheniensium emitti poterat, nisi pecuniam, qua pater multatus erat,
solvisset. habebat autem in matrimonio sororem ger- 2
manam suam, nomine Elpinicen, non magis amore quam more ductus: namque Atheniensibus licet eodem
patre natas uxores ducere. huius coniugii cupidus 3
Callias quidam, non tam generosus quam pecuniosus, qui magnas pecunias ex metallis fecerat, egit cum Cimone ut eam sibi uxorem daret: id si impetrasset,
se pro illo pecuniam soluturum. is cum talem con- 4
dicionem aspernaretur, Elpinice negavit se passuram Miltiadis progeniem in vinclis publicis interire, quoniam prohibere posset, seque Calliae nupturam, si ea quae polliceretur praestitisset.

Tali modo custodia liberatus Cimon celeriter ad 2
principatum pervenit. habebat enim satis eloquentiae, summam liberalitatem, magnam prudentiam cum iuris civilis tum rei militaris, quod cum patre a puero in exercitibus fuerat versatus. itaque hic et populum urbanum in sua tenuit potestate et apud exercitum
plurimum valuit auctoritate. primum imperator apud 2
flumen Strymona magnas copias Thraecum fugavit,

oppidum Amphipolim constituit eoque decem milia
Atheniensium in coloniam misit. idem iterum *impe-
rator* apud Mycalen Cypriorum et Phoenicum ducen-
3 tarum navium classem devictam cepit eodemque die
pari fortuna in terra usus est. namque hostium na-
vibus captis statim ex classe copias suas eduxit bar-
barorumque maximam vim uno concursu prostravit.
4 qua victoria magna praeda potitus cum domum re-
verteretur, quod iam nonnullae insulae propter acer-
bitatem imperii defecerant, bene animatas confirmavit,
5 alienatas ad officium redire coëgit. Scyrum, quam eo
tempore Dolopes incolebant, quod contumacius se ges-
serant, vacuefecit, possessores veteres urbe insulaque
eiecit, agros civibus divisit. Thasios opulentia fretos
suo adventu fregit. his ex manubiis arx Athenarum,
qua ad meridiem vergit, est ornata.

3 Quibus rebus cum unus in civitate maxime flo-
reret, incidit in eandem invidiam quam pater suus
ceterique Atheniensium principes: nam testarum suf-
fragiis [quod illi ὀστρακισμόν vocant] decem annorum
2 exilio multatus est. cuius facti celerius Athenienses
quam ipsum paenituit. nam cum ille animo forti in-
vidiae ingratorum civium cessisset bellumque Lace-
daemonii Atheniensibus indixissent, confestim notae
3 eius virtutis desiderium consecutum est. itaque post
annum quintum, quam expulsus erat, in patriam re-
vocatus est. ille, quod hospitio Lacedaemoniorum
utebatur, satius existimans *Graeciae civitates de contro-
versiis suis inter se iure disceptare quam armis* conten-
dere, Lacedaemonem sua sponte est profectus pacem-
4 que inter duas potentissimas civitates conciliavit. post,
neque ita multo, Cyprum cum ducentis navibus im-
perator missus, cum eius maiorem partem insulae
devicisset, in morbum implicitus in *oppugnando* oppido
Citio est mortuus.

4 Hunc Athenienses non solum in bello, sed etiam
in pace diu desideraverunt. fuit enim tanta liberalitate,

bus dux deligatur ad bellum gerendum, sed *sic* scripta, ut deum videretur congruere sententiae, quam ille se habiturum pecunia fidens non dubitarat. hanc ei scripsisse Cleon Halicarnasius dicitur.

Atque hoc loco non est praetereundum factum 4
Pharnabazi, satrapis regii. nam cum Lysander praefectus classis in bello multa crudeliter avareque fecisset deque iis rebus suspicaretur ad cives suos esse perlatum, petiit a Pharnabazo ut ad ephoros sibi testimonium daret, quanta sanctitate bellum gessisset sociosque tractasset, deque ea re accurate scriberet: magnam enim eius auctoritatem in ea re futuram.
huic ille liberaliter pollicetur: librum grandem verbis 2
multis conscripsit, in quibus summis eum effert laudibus. quem cum *hic* legisset probassetque, dum signatur, alterum pari magnitudine *et* tanta similitudine, ut discerni non posset, signatum subiecit, in quo accuratissime eius avaritiam perfidiamque accusarat. Lysander 3
domum cum redisset, postquam de suis rebus gestis apud maximum magistratum quae voluerat dixerat, testimonii loco librum a Pharnabazo datum tradidit. hunc summoto Lysandro cum ephori cognossent, ipsi legendum dederunt. ita ille imprudens ipse suus fuit accusator.

VII. ALCIBIADES.

Alcibiades, Cliniae filius, Atheniensis. in hoc na- 1
tura quid efficere possit videtur experta. constat enim inter omnes, qui de eo memoriae prodiderunt, nihil illo fuisse excellentius vel in vitiis vel in virtutibus. natus in amplissima civitate summo genere, 2
omnium aetatis suae multo formosissimus, dives; ad omnes res aptus consiliique plenus (namque imperator fuit summus et mari et terra); disertus, ut in primis dicendo valeret, quod tanta erat commendatio oris

3 atque orationis, ut nemo ei posset resistere; cum tem-
pus posceret, laboriosus, patiens; liberalis, splendidus
non minus in vita quam victu; affabilis, blandus, tem-
4 poribus callidissime serviens: idem, simulac se re-
miserat neque causa suberat quare animi laborem
perferret, luxuriosus, dissolutus, libidinosus, intem-
perans reperiebatur, ut omnes admirarentur in uno
homine tantam esse dissimilitudinem tamque diversam
naturam.

2 Educatus est in domo Pericli (privignus enim eius
fuisse dicitur), eruditus a Socrate. socerum habuit
Hipponicum, omnium Graeca lingua loquentium di-
tissimum, ut, si ipse fingere vellet, neque plura bona
eminisci neque maiora posset consequi, quam vel na-
2 tura vel fortuna tribuerat. ineunte adulescentia amatus
est a multis more Graecorum, in eis a Socrate, de
quo mentionem facit Plato in symposio. namque eum
induxit commemorantem se pernoctasse cum Socrate
neque aliter ab eo surrexisse, ac filius a parente de-
3 buerit. posteaquam robustior est factus, non minus
multos amavit, in quorum amore, quoad licitum est
odiosa, multa delicate iocoseque fecit: quae referremus,
nisi maiora potiora haberemus.

3 Bello Peloponnesio huius consilio atque auctori-
tate Athenienses bellum Syracusanis indixerunt. ad
quod gerendum ipse dux delectus est, duo praeterea
2 collegae dati, Nicia et Lamachus. id cum appararetur,
prius quam classis exiret, accidit ut una nocte omnes
Hermae, qui in oppido erant Athenis, deicerentur
praeter unum, qui ante ianuam erat Andocidi (itaque
3 ille postea Mercurius Andocidi vocitatus est). hoc
cum appareret non sine magna multorum consensione
esse factum, quae non ad privatam, sed ad publicam
rem pertineret, magnus multitudini timor est iniectus,
ne qua repentina vis in civitate exsisteret, quae liber-
4 tatem opprimeret populi. hoc maxime convenire in
Alcibiadem videbatur, quod et potentior et maior quam

cum compluribus locis praedia hortosque haberet, ut numquam in eis custodem posuerit fructus servandi gratia, ne quis impediretur, quominus eis rebus quibus quisque vellet frueretur. semper eum pedisequi 2
cum nummis sunt secuti, ut, si quis opis eius indigeret, haberet quod statim daret, ne differendo videretur negare. saepe, cum aliquem offensum fortunae videret minus bene vestitum, suum amiculum dedit.
cottidie sic cena ei coquebatur, ut, quos invocatos 3
vidisset in foro, omnes ad se vocaret, quod facere nullo die praetermittebat. nulli fides eius, nulli opera, nulli res familiaris defuit: multos locupletavit, complures pauperes [mortuos], qui unde efferrentur non reliquissent, suo sumptu extulit. sic se gerendo mi- 4
nime est mirandum, si et vita eius fuit secura et mors acerba.

VI. LYSANDER.

Lysander Lacedaemonius magnam reliquit sui 1
famam, magis felicitate quam virtute partam: Athenienses enim *adversus* Peloponnesios bellum gerentes sexto et vicesimo anno confecisse apparet, *neque* id 2
qua ratione consecutus sit latet: non enim virtute sui exercitus, sed immodestia factum est adversariorum, qui, quod dicto audientes imperatoribus suis non erant, dispalati in agris relictis navibus in hostium venerunt potestatem. quo facto Athenienses se Lacedaemoniis dediderunt. hac victoria Lysander elatus, cum antea 3
semper factiosus audaxque fuisset, sic sibi indulsit, ut eius opera in maximum odium Graeciae Lacedaemonii pervenerint. nam cum hanc causam Lacedae- 4
monii dictitassent sibi esse belli, ut Atheniensium impotentem dominationem refringerent, postquam apud Aegos flumen Lysander classis hostium est potitus, nihil aliud molitus est quam ut omnes civitates in

sua teneret potestate, cum id se Lacedaemoniorum
5 causa facere simularet. namque undique, qui Athenien-
sium rebus studuissent, eiectis decem delegerat in una
quaque civitate, quibus summum imperium potestatem-
que omnium rerum committeret. horum in numerum
nemo admittebatur, nisi qui aut eius hospitio con-
tineretur aut se illius fore proprium fide confirmarat.
2 Ita decemvirali potestate in omnibus urbibus con-
stituta ipsius nutu omnia gerebantur. cuius de cru-
delitate ac perfidia satis est unam rem exempli gratia
proferre, ne de eodem plura enumerando defatigemus
2 lectores. victor ex Asia cum reverteretur Thasumque
devertisset, quod ea civitas praecipua fide fuerat erga
Athenienses, proinde ac si *non* iidem firmissimi sole-
rent esse amici, qui constantes fuissent inimici, per-
3 vertere eam concupivit. vidit autem, nisi in eo occul-
tasset voluntatem, futurum ut Thasii dilaberentur
consulerentque rebus suis * * *
3 Itaque ii decemviralem potestatem ab illo con-
stitutam sustulerunt. quo dolore incensus iniit con-
silia reges Lacedaemoniorum tollere. sed sentiebat id
se sine ope deorum facere non posse, quod Lacedae-
2 monii omnia ad oracula referre consuerant. primum
Delphicum corrumpere est conatus. cum id non po-
tuisset, Dodonaeum adortus est. hinc quoque repulsus
dixit se vota suscepisse, quae Iovi Hammoni solveret,
3 existimans se Afros facilius corrupturum. hac spe
cum profectus esset in Africam, multum eum anti-
stites Iovis fefellerunt. nam non solum corrumpi non
potuerunt, sed etiam legatos Lacedaemonem miserunt,
qui Lysandrum accusarent, quod sacerdotes fani cor-
4 rumpere conatus esset. accusatus hoc crimine iudicum-
que absolutus sententiis, Orchomeniis missus subsidio
5 occisus est a Thebanis apud Haliartum. quam vere
de eo *secus* foret iudicatum, oratio indicio fuit, quae
post mortem in domo eius reperta est, in qua suadet
Lacedaemoniis, ut regia potestate dissoluta ex omni-

quae captae in hostium venerant potestatem. Alci- 6
biades simul cum collegis receperat Ioniam, Hellespontum, multas praeterea urbes Graecas, quae in ora sitae sunt Thraeciae, quarum expugnarant complures, in eis Byzantium, neque minus multas consilio ad amicitiam adiunxerant, quod in captos clementia fuerant usi. ita 7
praeda onusti, locupletato exercitu, maximis rebus gestis Athenas venerunt.

His cum obviam universa civitas in Piraeum de- 6
scendisset, tanta fuit omnium exspectatio visendi Alcibiadis, ut ad eius triremem vulgus confluеret, proinde ac si solus advenisset. sic enim populo erat persua- 2
sum, et adversas superiores et praesentes secundas res accidisse eius opera. itaque et *exercitum in* Sicilia amissum et Lacedaemoniorum victorias culpae suae tribuebant, quod talem virum e civitate expulissent. neque id sine causa arbitrari videbantur. nam postquam exercitui praeesse coeperat, neque terra neque mari hostes pares esse potuerant. hic ut e navi egres- 3
sus est, quamquam Theramenes et Thrasybulus eisdem rebus praefuerant simulque venerant in Piraeum, tamen unum omnes illum prosequebantur, et, id quod numquam antea usu venerat nisi Olympiae victoribus, coronis laureis taeniisque vulgo donabatur. ille lacrimans talem benivolentiam civium suorum accipiebat, reminiscens pristini temporis acerbitatem. postquam *in* 4
astu venit, contione advocata sic verba fecit, ut nemo tam ferus fuerit, quin eius casui illacrimarit inimicumque iis se ostenderit, quorum opera patria pulsus fuerat, proinde ac si alius populus, non ille ipse qui tum flebat, eum sacrilegii damnasset. restituta ergo 5
huic sunt publice bona, eidemque illi Eumolpidae sacerdotes rursus resacrare sunt coacti, qui eum devoverant, pilaeque illae, in quibus devotio fuerat scripta, in mare praecipitatae.

Haec Alcibiadi laetitia non nimis fuit diuturna. 7
nam cum ei omnes essent honores decreti totaque res

publica domi bellique tradita, ut unius arbitrio gereretur, et ipse postulasset ut duo sibi collegae darentur, Thrasybulus et Adimantus, neque id negatum esset, classe in Asiam profectus, quod apud Cymen minus ex sententia rem gesserat, in invidiam recidit:
2 nihil enim eum non efficere posse ducebant. ex quo fiebat ut omnia minus prospere gesta culpae tribuerent, cum aut eum neglegenter aut malitiose fecisse loquerentur, sicut tum accidit: nam corruptum a rege
3 capere Cymen noluisse arguebant. itaque huic maxime putamus malo fuisse nimiam opinionem ingenii atque virtutis: timebatur enim non minus quam diligebatur, ne secunda fortuna magnisque opibus elatus tyrannidem concupisceret. quibus rebus factum est ut absenti magistratum abrogarent et alium in eius locum
4 substituerent. id ille ut audivit, domum reverti noluit et se Pactyen contulit ibique tria castella communiit, Ornos, Bizanthen, Neontichos, manuque collecta primus Graecae civitatis in Thraeciam introiit, gloriosius existimans barbarorum praeda locupletari quam
5 Graiorum. qua ex re creverat cum fama tum opibus, magnamque amicitiam sibi cum quibusdam regibus Thraeciae pepererat.

8 Neque tamen a caritate patriae potuit recedere. nam cum apud Aegos flumen Philocles, praetor Atheniensium, classem constituisset suam neque longe abesset Lysander, praetor Lacedaemoniorum, qui in eo erat occupatus ut bellum quam diutissime duceret, quod ipsis pecunia a rege suppeditabatur, contra Atheniensibus exhaustis praeter arma et naves nihil erat
2 super, Alcibiades ad exercitum venit Atheniensium ibique praesente vulgo agere coepit: si vellent, se coacturum Lysandrum dimicare aut pacem petere [spopondit]; Lacedaemonios eo nolle classe confligere, quod
3 pedestribus copiis plus quam navibus valerent; sibi autem esse facile Seuthem, regem Thraecum, adducere ut eum terra depelleret: quo facto necessario aut classe

privatus existimabatur: multos enim liberalitate devin-
xerat, plures etiam opera forensi suos reddiderat. qua 5
re fiebat ut omnium oculos, quotienscumque in publi-
cum prodisset, ad se converteret neque ei par quis-
quam in civitate poneretur. itaque non solum spem
in eo habebant maximam, sed etiam timorem, quod
et obesse plurimum et prodesse poterat. aspergebatur 6
etiam infamia, quod in domo sua facere mysteria dice-
batur (quod nefas erat more Atheniensium) idque non
ad religionem, sed ad coniurationem pertinere existi-
mabatur.

Hoc crimine in contione ab inimicis compella- 4
batur. sed instabat tempus ad bellum proficiscendi.
id ille intuens neque ignorans civium suorum con-
suetudinem postulabat, si quid de se agi vellent, potius
de praesente quaestio haberetur, quam absens invidiae
crimine accusaretur. inimici vero eius quiescendum 2
in praesenti, quia noceri *ei* non posse intellegebant,
et illud tempus exspectandum decreverunt, quo *classis*
exisset, ut absentem aggrederentur, itaque fecerunt.
nam postquam in Siciliam eum pervenisse crediderunt, 3
absentem, quod sacra violasset, reum fecerunt. qua
de re cum ei nuntius a magistratu in Siciliam missus
esset, ut domum ad causam dicendam rediret, esset-
que in magna spe provinciae bene administrandae,
non parere noluit et in triremem, quae ad eum erat
deportandum missa, ascendit. hac Thurios in Italiam 4
pervectus, multa secum reputans de immoderata ci-
vium suorum licentia crudelitateque erga nobiles, uti-
lissimum ratus impendentem evitare tempestatem, clam
se ab custodibus subduxit et inde primum Elidem,
dein Thebas venit. postquam autem se capitis dam- 5
natum bonis publicatis audivit, et, id quod *numquam
antea* usu venerat, Eumolpidas sacerdotes a populo
coactos ut se devoverent, eiusque devotionis quo testa-
tior esset memoria, exemplum in pila lapidea incisum
esse positum in publico, Lacedaemonem demigravit.

6 ibi, ut ipse praedicare consuerat, non adversus patriam,
sed inimicos suos bellum gessit, qui eidem hostes
essent civitati: nam cum intellegerent se plurimum
prodesse posse rei publicae, ex ea eiecisse plusque
7 irae suae quam utilitati communi paruisse. itaque
huius consilio Lacedaemonii cum Perse rege amicitiam
fecerunt, dein Deceleam in Attica munierunt praesi-
dioque ibi perpetuo posito in obsidione Athenas te-
nuerunt. eiusdem opera Ioniam a societate averterunt
Atheniensium. quo facto multo superiores bello esse
coeperunt.

5 Neque vero his rebus tam amici Alcibiadi sunt
facti quam timore ab eo alienati. nam cum acerrimi
viri praestantem prudentiam in omnibus rebus cogno-
scerent, pertimuerunt ne caritate patriae ductus ali-
quando ab ipsis descisceret et cum suis in gratiam
rediret. itaque tempus eius interficiundi quaerere in-
2 stituerunt. id Alcibiades diutius celari non potuit:
erat enim ea sagacitate, ut decipi non posset, prae-
sertim cum animum attendisset ad cavendum. itaque
ad Tissaphernem, praefectum regis Darii, se contulit.
3 cuius cum in intimam amicitiam pervenisset et Athe-
niensium male gestis in Sicilia rebus opes senescere,
contra Lacedaemoniorum crescere videret, initio cum
Pisandro praetore, qui apud Samum exercitum habe-
bat, per internuntios colloquitur et de reditu suo facit
mentionem. *is* erat enim eodem quo Alcibiades sensu,
populi potentiae non amicus et optimatium fautor.
4 ab hoc destitutus primum per Thrasybulum, Lyci fi-
lium, ab exercitu recipitur praetorque fit apud Samum,
post suffragante Theramene populi scito restituitur
parique absens imperio praeficitur simul cum Thrasy-
5 bulo et Theramene. horum in imperio tanta commu-
tatio rerum facta est, ut Lacedaemonii, qui paulo ante
victores viguerant, perterriti pacem peterent. victi
enim erant quinque proeliis terrestribus, tribus nava-
libus, in quibus ducentas naves triremes amiserant,

conflicturum aut bellum compositurum. id etsi vere 4
dictum Philocles animadvertebat, tamen postulata fa-
cere noluit, quod sentiebat se Alcibiade recepto nul-
lius momenti apud exercitum futurum et, si quid se-
cundi evenisset, nullam in ea re suam partem fore,
contra ea, si quid adversi accidisset, se unum eius
delicti futurum reum. ab hoc discedens Alcibiades 5
'quoniam' inquit 'victoriae patriae repugnas, illud mo-
neo, *ne* iuxta hostem castra habeas nautica: periculum
est enim, ne immodestia militum vestrorum occasio
detur Lysandro vestri opprimendi exercitus'. neque 6
ea res illum fefellit. nam Lysander, cum per specu-
latores comperisset vulgum Atheniensium in terram
praedatum exisse navesque paene inanes relictas, tem-
pus rei gerendae non dimisit eoque impetu bellum
totum delevit.

At Alcibiades, victis Atheniensibus non satis tuta 9
eadem loca sibi arbitrans, penitus in Thraeciam se
supra Propontidem abdidit, sperans ibi facillime suam
fortunam occuli posse. falso. nam Thraeces, postquam 2
eum cum magna pecunia venisse senserunt, insidias
fecerunt eaque quae apportarat abstulerunt, ipsum
capere non potuerunt. ille cernens nullum locum sibi 3
tutum in Graecia propter potentiam Lacedaemonio-
rum ad Pharnabazum in Asiam transiit, quem quidem
adeo sua cepit humanitate, ut eum nemo in amicitia
antecederet. namque ei Grynium dederat, in Phrygia
castrum, ex quo quinquagena talenta vectigalis capie-
bat. qua fortuna Alcibiades non erat contentus neque 4
Athenas victas Lacedaemoniis servire poterat pati.
itaque ad patriam liberandam omni ferebatur cogi-
tatione. sed videbat id sine rege Perse non posse 5
fieri, ideoque eum amicum sibi cupiebat adiungi neque
dubitabat facile se consecuturum, si modo eius con-
veniundi habuisset potestatem. nam Cyrum fratrem ei
bellum clam parare Lacedaemoniis adiuvantibus sciebat:
id si aperuisset, magnam se initurum gratiam videbat.

10 Hoc cum moliretur peteretque a Pharnabazo, ut
ad regem mitteretur, eodem tempore Critias ceterique
tyranni Atheniensium certos homines ad Lysandrum
in Asiam miserant, qui eum certiorem facerent, nisi
Alcibiadem sustulisset, nihil earum rerum fore ratum,
quas ipse Athenis constituisset: quare, si suas res
2 gestas manere vellet, illum persequeretur. his Laco
rebus commotus statuit accuratius sibi agendum cum
Pharnabazo. huic ergo renuntiat quae regi cum Lace-
daemoniis convenissent, nisi Alcibiadem vivum aut
3 mortuum sibi tradidisset. non tulit hoc satrapes et
violare clementiam quam regis opes minui maluit.
itaque misit Susamithren et Bagaeum ad Alcibiadem
interficiendum, cum ille esset in Phrygia iterque ad
4 regem compararet. missi clam vicinitati, in qua tum
Alcibiades erat, dant negotium ut eum interficiant.
illi cum ferro aggredi non auderent, noctu ligna con-
tulerunt circa casam eam, in qua quiescebat, eaque
succenderunt, ut incendio conficerent, quem manu su-
5 perari posse diffidebant. ille autem ut sonitu flammae
est excitatus, etsi gladius ei erat subductus, familiaris
sui subalare telum eripuit. namque erat cum eo qui-
dam ex Arcadia hospes, qui numquam discedere vo-
luerat. hunc sequi se iubet et id quod in praesentia
vestimentorum fuit arripit. his in ignem coniectis
6 flammae vim transiit. quem ut barbari incendium
effugisse viderunt, telis eminus missis interfecerunt
caputque eius ad Pharnabazum rettulerunt. at mulier,
quae cum eo vivere consuerat, muliebri sua veste con-
tectum aedificii incendio mortuum cremavit, quod ad
vivum interimendum erat comparatum. sic Alcibiades
annos circiter quadraginta natus diem obiit supremum.

11 Hunc infamatum a plerisque tres gravissimi histo-
rici summis laudibus extulerunt: Thucydides, qui eius-
dem aetatis fuit, Theopompus, post aliquanto natus,
et Timaeus: qui quidem duo maledicentissimi nescio
2 quo modo in illo uno laudando consentiunt. namque

ea, quae supra scripsimus, de eo praedicarunt atque hoc amplius: cum Athenis, splendidissima civitate, natus esset, omnes splendore ac dignitate superasse
vitae; postquam inde expulsus Thebas venerit, adeo 3
studiis eorum inservisse, ut nemo eum labore corporisque viribus posset aequiperare (omnes enim Boeoti magis firmitati corporis quam ingenii acumini serviunt);
eundem apud Lacedaemonios, quorum moribus summa 4
virtus in patientia ponebatur, sic duritiae se dedisse, ut parsimonia victus atque cultus omnes Lacedaemonios vinceret; fuisse apud Thraecas, homines vinolentos rebusque veneriis deditos: hos quoque in his rebus
antecessisse; venisse ad Persas, apud quos summa laus 5
esset fortiter venari, luxuriose vivere: horum sic imitatum consuetudinem, ut illi ipsi eum in his maxime
admirarentur. quibus rebus effecisse ut, apud quos- 6
cumque esset, princeps poneretur habereturque carissimus. sed satis de hoc: reliquos ordiamur.

VIII. THRASYBULUS.

Thrasybulus, Lyci filius, Atheniensis. si per se 1
virtus sine fortuna ponderanda est, dubito an hunc primum omnium ponam. illud sine dubio: neminem huic praefero fide, constantia, magnitudine animi, in
patriam amore. nam quod multi voluerunt paucique 2
potuerunt, ab uno tyranno patriam liberare, huic contigit ut a triginta oppressam tyrannis e servitute in
libertatem vindicaret. sed nescio quo modo, cum eum 3
nemo anteiret his virtutibus, multi nobilitate praecucurrerunt. primum Peloponnesio bello multa hic sine Alcibiade gessit, ille nullam rem sine hoc: quae
ille universa naturali quodam bono fecit lucri. sed 4
illa tamen omnia communia imperatoribus cum militibus et fortuna, quod in proelii concursu abit res a consilio ad vices *rerum* virtutemque pugnantium. ita-

que iure suo nonnulla ab imperatore miles, plurima
vero fortuna vindicat seque his plus valuisse vere
5 potest praedicare. *verum* illud magnificentissimum
factum proprium est Thrasybuli. nam cum triginta
tyranni praepositi a Lacedaemoniis servitute oppres-
sas tenerent Athenas, plurimos cives, quibus in bello
parserat fortuna, partim patria expulissent partim
interfecissent, plurimorum bona publicata inter se di-
visissent, non solum princeps, sed etiam solus initio
bellum iis indixit.

2 Hic enim cum Phylen confugisset, quod est
castellum in Attica munitissimum, non plus habuit
secum triginta de suis. hoc initium fuit salutis Atti-
2 corum, hoc robur libertatis clarissimae civitatis. ne-
que vero hic non contemptus est primo a tyrannis
atque eius solitudo. quae quidem res et [illis] con-
temnentibus perniciei et [huic] despecto saluti fuit:
etenim illos segnes ad persequendum, hos autem tem-
3 pore ad comparandum dato fecit robustiores. quo
magis praeceptum illud omnium in animis esse debet,
nihil in bello oportere contemni, neque sine causa
4 dicitur matrem timidi flere non solere. neque tamen
pro opinione Thrasybuli auctae sunt opes: nam iam
[tum] illis temporibus fortius boni pro libertate lo-
5 quebantur quam pugnabant. hinc in Piraeum transiit
Munichiamque munivit. hanc bis tyranni oppugnare
sunt adorti, ab eaque turpiter repulsi protinus in
6 urbem armis impedimentisque amissis refugerunt. usus
est Thrasybulus non minus prudentia quam fortitu-
dine. nam cedentes violari vetuit (cives enim civibus
parcere aequum censebat), neque quisquam est vulne-
ratus nisi qui prior impugnare voluit. neminem iacen-
tem veste spoliavit, nil attigit nisi arma, quorum in-
7 digebat, quaeque ad victum pertinebant. in secundo
proelio cecidit Critias, dux tyrannorum, cum quidem
adversus Thrasybulum fortissime pugnaret.

3 Hoc deiecto Pausanias venit Atticis auxilio, rex

Lacedaemoniorum. is inter Thrasybulum et eos, qui urbem tenebant, fecit pacem his condicionibus: ne qui praeter triginta tyrannos et decem, qui postea praetores creati superioris more crudelitatis erant usi, afficerentur exilio neve bona publicarentur: rei publicae procuratio populo redderetur. praeclarum hoc 2
quoque Thrasybuli, quod reconciliata pace, cum plurimum in civitate posset, legem tulit, ne quis ante actarum rerum accusaretur neve multaretur, eamque illi oblivionis appellarunt. neque vero hanc tantum 3
ferendam curavit, sed etiam ut valeret effecit. nam cum quidam ex iis, qui simul cum eo in exilio fuerant, caedem facere eorum vellent, cum quibus in gratiam reditum erat publice, prohibuit et id quod pollicitus erat praestitit.

Huic pro tantis meritis honoris *causa* corona a 4
populo data est, facta duabus virgulis oleagineis. quam quod amor civium et non vis expresserat, nullam habuit invidiam magnaque fuit gloria. bene ergo Pit- 2
tacus ille, qui *in* septem sapientum numero est habitus, cum Mytilenaei multa milia iugerum agri ei muneri darent, 'nolite, oro vos,' inquit 'id mihi dare, quod multi invideant, plures etiam concupiscant. quare ex istis nolo amplius quam centum iugera, quae et meam animi aequitatem et vestram voluntatem indicent.' nam parva munera diutina, locupletia non propria esse consuerunt. illa igitur corona contentus 3
Thrasybulus neque amplius requisivit neque quemquam honore se antecessisse existimavit. hic sequenti 4
tempore, cum praetor classem ad Ciliciam appulisset neque satis diligenter in castris eius agerentur vigiliae, a barbaris ex oppido noctu eruptione facta in tabernaculo interfectus est.

IX. CONON.

1 Conon Atheniensis Peloponnesio bello accessit ad rem publicam, in eoque eius opera magni fuit. nam et praetor pedestribus exercitibus praefuit et praefectus classis magnas mari *res* gessit. quas ob causas praecipuus ei honos habitus est. namque omnibus unus insulis praefuit, in qua potestate Pheras cepit,
2 coloniam Lacedaemoniorum. fuit etiam extremo Peloponnesio bello praetor, cum apud Aegos flumen copiae Atheniensium ab Lysandro sunt devictae. sed tum afuit, eoque peius res administrata est: nam et prudens
3 rei militaris et diligens erat imperator. itaque nemini erat iis temporibus dubium, si affuisset, illam Athenienses calamitatem accepturos non fuisse.

2 Rebus autem afflictis, cum patriam obsideri audisset, non quaesivit, ubi ipse tuto viveret, sed unde praesidio posset esse civibus suis. itaque contulit se ad Pharnabazum, satrapem Ioniae et Lydiae eundemquem generum regis et propinquum: apud quem ut multum gratia valeret, multo labore multisque effecit
2 periculis. nam cum Lacedaemonii Atheniensibus devictis in societate non manerent, quam cum Artaxerxe fecerant, Agesilaumque bellatum misissent in Asiam, maxime impulsi a Tissapherne, qui ex intimis regis ab amicitia eius defecerat et cum Lacedaemoniis coierat societatem, hunc adversus Pharnabazus habitus est imperator, re quidem vera exercitui praefuit Conon
3 eiusque omnia arbitrio gesta sunt. hic multum ducem summum Agesilaum impedivit saepeque eius consiliis obstitit, neque vero non fuit apertum, si ille non fuisset, Agesilaum Asiam Tauro tenus regi fuisse
4 erepturum. qui posteaquam domum a suis civibus revocatus est, quod Boeoti et Athenienses Lacedaemoniis bellum indixerant, Conon nihilo setius apud praefectos regis versabatur iisque omnibus magno erat usui.

Defecerat a rege Tissaphernes, neque id tam Ar- 3
taxerxi quam ceteris erat apertum: multis enim
magnisque meritis apud regem, etiam cum in officio
non maneret, valebat. neque id erat mirandum, si non
facile ad credendum adducebatur, reminiscens eius se
opera Cyrum fratrem superasse. huius accusandi 2
gratia Conon a Pharnabazo ad regem missus postea-
quam venit, primum ex more Persarum ad chiliarchum,
qui secundum gradum imperii tenebat, Tithrausten
accessit seque ostendit cum rege colloqui velle. huic 3
ille 'nulla' inquit 'mora est, sed tu delibera, utrum
colloqui malis an per litteras agere quae cogitas. ne-
cesse est enim, si in conspectum veneris, venerari te
regem [quod προσκύνησιν illi vocant] (nemo enim
sine hoc admittitur). hoc si tibi grave est, per me
nihilo setius editis mandatis conficies quod studes.'
tum Conon 'mihi vero' inquit 'non est grave quemvis 4
honorem habere regi, sed vereor ne civitati meae sit
opprobrio, si, cum ex ea sim profectus, quae ceteris
gentibus imperare consuerit, potius barbarorum quam
illius more fungar.' itaque quae volebat huic scripta
tradidit.

Quibus cognitis rex tantum auctoritate eius mo- 4
tus est, ut et Tissaphernem hostem iudicarit et La-
cedaemonios bello persequi iusserit et ei permiserit
quem vellet eligere ad dispensandam pecuniam. id
arbitrium Conon negavit sui esse consilii, sed ipsius,
qui optime suos nosse deberet, sed se suadere Phar-
nabazo id negotii daret. hinc magnis muneribus do- 2
natus ad mare est missus, ut Cypriis et Phoenicibus
ceterisque maritimis civitatibus naves longas impe-
raret classemque, qua proxima aestate mare tueri
posset, compararet, dato adiutore Pharnabazo, sicut
ipse voluerat. id ut Lacedaemoniis est nuntiatum, 3
non sine cura rem administrant, quod maius bellum
imminere arbitrabantur, quam si cum barbaro solum
contenderent. nam ducem fortem *et* prudentem regiis

opibus praefuturum ac secum dimicaturum videbant,
quem neque consilio neque copiis superare possent.
4 hac mente magnam contrahunt classem: proficiscun-
tur Pisandro duce. hos Conon apud Cnidum adortus
magno proelio fugat, multas naves capit, complures
deprimit. qua victoria non solum Athenae, sed [etiam]
cuncta Graecia, quae sub Lacedaemoniorum fuerat im-
5 perio, liberata est. Conon cum parte navium in patriam
venit, muros dirutos a Lysandro utrosque, et Piraei
et Athenarum, reficiendos curat pecuniaeque quinqua-
ginta talenta, quae a Pharnabazo acceperat, civibus
suis donat.

5 Accidit huic, quod ceteris mortalibus, ut incon-
sideratior in secunda quam in adversa esset fortuna.
nam classe Peloponnesiorum devicta, cum ultum se
iniurias patriae putaret, plura concupivit quam effi-
2 cere potuit. neque tamen ea non pia et probanda
fuerunt, quod potius patriae opes augeri quam regis
maluit. nam cum magnam auctoritatem sibi pugna
illa navali, quam apud Cnidum fecerat, constituisset
non solum inter barbaros, sed etiam omnes Graeciae
civitates, clam dare operam coepit, ut Ioniam et
3 Aeoliam restitueret Atheniensibus. id cum minus dili-
genter esset celatum, Tiribazus, qui Sardibus praeerat,
Cononem evocavit, simulans ad regem eum se mittere
velle magna de re. huius nuntio parens cum venisset,
in vincla coniectus est, in quibus aliquamdiu fuit.
4 inde nonnulli eum ad regem abductum ibique eum
perisse scriptum reliquerunt. contra ea Dinon histo-
ricus, cui nos plurimum de Persicis rebus credimus,
effugisse scripsit: illud addubitat, utrum Tiribazo
sciente an imprudente sit factum.

X. DION.

Dion, Hipparini filius, Syracusanus, nobili genere 1
natus, utraque implicatus tyrannide Dionysiorum.
namque ille superior Aristomachen, sororem Dionis,
habuit in matrimonio, ex qua duos filios, Hipparinum
et Nisaeum, procreavit totidemque filias, nomine So-
phrosynen et Areten, quarum priorem Dionysio filio,
eidem cui regnum reliquit, nuptum dedit, alteram,
Areten, Dioni. Dion autem praeter generosam pro- 2
pinquitatem nobilemque maiorum famam multa alia
ab natura habuit bona, in eis ingenium docile, come,
aptum ad artes optimas, magnam corporis dignitatem,
quae non minimum commendat, magnas praeterea
divitias a patre relictas, quas ipse tyranni muneribus
auxerat. erat intimus Dionysio priori, neque minus 3
propter mores quam affinitatem. namque etsi Dio-
nysii crudelitas ei displicebat, tamen salvum propter
necessitudinem, magis etiam suorum causa studebat.
aderat in magnis rebus, eiusque consilio multum mo-
vebatur tyrannus, nisi qua in re maior ipsius cupi-
ditas intercesserat. legationes vero omnes, quae essent 4
illustriores, per Dionem administrabantur: quas quidem
ille diligenter obeundo, fideliter administrando crude-
lissimum nomen tyranni sua humanitate leniebat. hunc 5
a Dionysio missum Karthaginienses *sic* suspexerunt,
ut neminem umquam Graeca lingua loquentem magis
sint admirati.

Neque vero haec Dionysium fugiebant: nam quanto 2
esset sibi ornamento, sentiebat. quo fiebat ut uni
huic maxime indulgeret neque eum secus diligeret ac
filium: qui quidem, cum Platonem Tarentum venisse 2
fama in Siciliam esset perlata, adulescenti negare non
potuerit, quin eum arcesseret, cum Dion eius audiendi
cupiditate flagraret. dedit ergo huic veniam magna-
que eum ambitione Syracusas perduxit. quem Dion 3
adeo admiratus est atque adamavit, ut se ei totum

traderet. neque vero minus ipse Plato delectatus est
Dione. itaque cum a tyranno crudeliter violatus esset,
quippe qui eum venumdari iussisset, tamen eodem
4 rediit eiusdem Dionis precibus adductus. interim in
morbum incidit Dionysius. quo cum gravius con-
flictaretur, quaesivit a medicis Dion, quem ad modum
se haberet, simulque ab iis petiit, si forte *in* maiore
esset periculo, ut sibi faterentur: nam velle se cum
eo colloqui de partiendo regno, quod sororis suae
filios ex illo natos partem regni putabat debere habere.
5 id medici non tacuerunt et ad Dionysium filium ser-
monem rettulerunt. quo ille commotus, ne agendi
esset Dioni potestas, patri soporem medicos dare coëgit.
hoc aeger sumpto sopitus diem obiit supremum.

3 Tale initium fuit Dionis et Dionysii simultatis,
eaque multis rebus aucta est. sed tamen primis tem-
poribus aliquamdiu simulata inter eos amicitia mansit.
sicut, cum Dion non desisteret obsecrare Dionysium,
ut Platonem Athenis arcesseret et eius consiliis ute-
retur, ille, qui in aliqua re vellet patrem imitari,
2 morem ei gessit. eodemque tempore Philistum histo-
ricum Syracusas reduxit, hominem amicum non ma-
gis tyranno quam tyrannidi. sed de hoc in eo libro
plura sunt exposita, qui de historicis Graecis con-
3 scriptus est. Plato autem tantum apud Dionysium
auctoritate potuit valuitque eloquentia, ut ei per-
suaserit tyrannidis facere finem libertatemque reddere
Syracusanis. a qua voluntate Philisti consilio deterritus
aliquanto crudelior esse coepit.

4 Qui quidem cum a Dione se superari videret in-
genio, auctoritate, amore populi, verens ne, si eum
secum haberet, aliquam occasionem sui daret oppri-
mendi, navem ei triremem dedit, qua Corinthum deve-
heretur, ostendens se id utriusque facere causa, ne,
cum inter se timerent, alteruter alterum praeoccuparet.
2 id cum factum multi indignarentur magnaeque esset
invidiae tyranno, Dionysius omnia, quae moveri po-

terant Dionis, in naves imposuit ad eumque misit.
sic enim existimari volebat, id se non odio hominis,
sed suae salutis fecisse causa. postea vero quam 3
audivit eum in Peloponneso manum comparare sibi-
que bellum facere conari, Areten, Dionis uxorem, alii
nuptum dedit filiumque eius sic educari iussit, ut in-
dulgendo turpissimis imbueretur cupiditatibus. nam 4
puero prius quam pubes esset scorta adducebantur,
vino epulisque obruebatur, neque ullum tempus sobrio
relinquebatur. is usque eo vitae statum commutatum 5
ferre non potuit, postquam in patriam rediit pater
(namque appositi erant custodes, qui eum a pristino
victu deducerent), ut se de superiore parte aedium
deiecerit atque ita interierit. sed illuc revertor.

Postquam Corinthum pervenit Dion et eodem 5
perfugit Heraclides ab eodem expulsus Dionysio, qui
praefectus fuerat equitum, omni ratione bellum com-
parare coeperunt. sed non multum proficiebant, quod 2
multorum annorum tyrannis magnarum opum puta-
batur: quam ob causam pauci ad societatem periculi
perducebantur. sed Dion, fretus non tam suis copiis 3
quam odio tyranni, maximo animo duabus onerariis
navibus quinquaginta annorum imperium, munitum
quingentis longis navibus, decem equitum centumque
peditum milibus, profectus oppugnatum, quod omni-
bus gentibus admirabile est visum, adeo facile per-
culit, ut post diem tertium, quam Siciliam attigerat,
Syracusas introierit. ex quo intellegi potest nullum
esse imperium tutum nisi benivolentia munitum. eo 4
tempore aberat Dionysius et in Italia classem oppe-
riebatur adversariorum, ratus neminem sine magnis
copiis ad se venturum. quae res eum fefellit. nam 5
Dion iis ipsis, qui sub adversarii fuerant potestate,
regios spiritus repressit totiusque eius partis Siciliae
potitus est, quae sub Dionysii fuerat potestate, pari-
que modo urbis Syracusarum praeter arcem et in-
sulam adiunctam oppido, eoque rem perduxit, ut 6

talibus pactionibus pacem tyrannus facere vellet: Siciliam Dion obtineret, Italiam Dionysius, Syracusas Apollocrates, cui maximam fidem uni habebat. Dion***

6 Has tam prosperas tamque inopinatas res consecuta est subita commutatio, quod fortuna sua mobilitate, quem paulo ante extulerat, demergere est
2 adorta. primum in filio, de quo commemoravi supra, suam vim exercuit. nam cum uxorem reduxisset, quae alii fuerat tradita, filiumque vellet revocare ad virtutem a perdita luxuria, accepit gravissimum parens
3 vulnus morte filii. deinde orta dissensio est inter eum et Heraclidem, qui, quod ei principatum non concedebat, factionem comparavit. neque is minus valebat apud optimates, quorum consensu praeerat classi, cum
4 Dion exercitum pedestrem teneret. non tulit hoc animo aequo Dion, et versum illum Homeri rettulit ex secunda rhapsodia, in quo haec sententia est: non posse bene geri rem publicam multorum imperiis. quod dictum magna invidia consecuta est: namque aperuisse videbatur omnia in sua potestate esse velle.
5 hanc ille non lenire obsequio, sed acerbitate opprimere studuit, Heraclidemque, cum Syracusas venisset, interficiundum curavit.

7 Quod factum omnibus maximum timorem iniecit: nemo enim illo interfecto se tutum putabat. ille autem adversario remoto licentius eorum bona, quos sciebat
2 adversus se sensisse, militibus dispertivit. quibus divisis cum cottidiani maximi fierent sumptus, celeriter pecunia deesse coepit, neque, quo manus porrigeret, suppetebat nisi in amicorum possessiones. id eius modi erat, ut, cum milites reconciliasset, amitteret
3 optimates. quarum rerum cura angebatur et insuetus male audiendi non animo aequo ferebat, de se ab iis male existimari, quorum paulo ante in caelum fuerat elatus laudibus. vulgus autem offensa in eum militum voluntate liberius loquebatur et tyrannum non ferendum dictitabat.

Haec ille intuens cum quem ad modum sedaret 8
nesciret et quorsum evaderent timeret, Callicrates
quidam, civis Atheniensis, qui simul cum eo ex Pelo-
ponneso in Siciliam venerat, homo et callidus et ad
fraudem acutus, sine ulla religione ac fide, adiit ad
Dionem et ait: eum magno in periculo esse propter 2
offensionem populi et odium militum, quod nullo modo
evitare posset, nisi alicui suorum negotium daret, qui
se simularet illi inimicum. quem si invenisset idoneum,
facile omnium animos cogniturum adversariosque sub-
laturum, quod inimici eius dissidenti suos sensus aper-
turi forent. tali consilio probato excepit has partes 3
ipse Callicrates et se armat imprudentia Dionis. ad
eum interficiundum socios conquirit, adversarios eius
convenit, coniuratione confirmat. res, multis consciis 4
quae ageretur, elata defertur ad Aristomachen, sororem
Dionis, uxoremque Areten. illae timore perterritae
conveniunt, cuius de periculo timebant. at ille negat
a Callicrate fieri sibi insidias, sed illa, quae ageren-
tur, fieri praecepto suo. mulieres nihilo setius Calli- 5
cratem in aedem Proserpinae deducunt ac iurare cogunt,
nihil ab illo periculi fore Dioni. ille hac religione
non modo non est deterritus, sed ad maturandum con-
citatus est, verens ne prius consilium aperiretur suum,
quam cogitata perfecisset.

Hac mente proximo die festo, cum a conventu 9
se remotum Dion domi teneret atque in conclavi edito
recubuisset, consciis facinoris loca munitiora oppidi
tradit, domum custodiis saepit, a foribus qui non
discedant, certos praeficit, navem triremem armatis 2
ornat Philostratoque, fratri suo, tradit eamque in
portu agitare iubet, ut si exercere remiges vellet, co-
gitans, si forte consiliis obstitisset fortuna, ut haberet,
qua aufugeret ad salutem. suorum autem e numero 3
Zacynthios adulescentes quosdam eligit cum audacis-
simos tum viribus maximis, iisque dat negotium, ad
Dionem eant inermes, sic ut conveniendi eius gratia

viderentur venire. ii propter notitiam sunt intromissi.
4 at illius ut limen intrarant, foribus obseratis in lecto
cubantem invadunt, colligant: fit strepitus, adeo ut
5 exaudiri posset foris. hic, sicut ante saepe dictum
est, quam invisa sit singularis potentia et miseranda
vita, qui se metui quam amari malunt, cuivis facile
6 intellectu fuit. namque illi ipsi custodes, si prompta
fuissent voluntate, foribus effractis servare eum po-
tuissent, quoad illi inermes telum foris flagitantes
vivum tenebant. cui cum succurreret nemo, Lyco
quidam Syracusanus per fenestram gladium dedit, quo
Dion interfectus est.

10 Confecta caede, cum multitudo visendi gratia in-
troisset, nonnulli ab insciis pro noxiis conciduntur.
nam celeri rumore dilato, Dioni vim allatam, multi
concurrerant, quibus tale facinus displicebat. ii falsa
suspicione ducti immerentes ut sceleratos occidunt.
2 huius de morte ut palam factum est, mirabiliter vulgi
mutata est voluntas. nam qui vivum eum tyrannum
vocitarant, eidem liberatorem patriae tyrannique ex-
pulsorem praedicabant. sic subito misericordia odio
successerat, ut eum suo sanguine ab Acherunte, si
3 possent, cuperent redimere. itaque in urbe celeber-
rimo loco, elatus publice, sepulcri monumento donatus
est. diem obiit circiter annos quinquaginta natus,
quartum post annum, quam ex Peloponneso in Sici-
liam redierat.

XI. IPHICRATES.

1 Iphicrates Atheniensis non tam magnitudine re-
rum gestarum quam disciplina militari nobilitatus est.
fuit enim talis dux, ut non solum aetatis suae cum
primis compararetur, sed ne de maioribus natu quidem
2 quisquam anteponeretur. multum vero in bello est
versatus, saepe exercitibus praefuit, nusquam culpa

male rem gessit, semper consilio vicit tantumque eo
valuit, ut multa in re militari partim nova attulerit,
partim meliora fecerit. namque ille pedestria arma 3
mutavit. cum ante illum imperatorem maximis clipeis,
brevibus hastis, minutis gladiis uterentur, ille e con- 4
trario peltam pro parma fecit (a quo postea peltastae
pedites *appellati sunt, qui antea hoplitae* appellabantur),
ut ad motus concursusque essent leviores, hastae mo-
dum duplicavit, gladios longiores fecit. idem genus
loricarum *novum instituit* et pro sertis atque aëneis
linteas dedit. quo facto expeditiores milites reddidit:
nam pondere detracto, quod aeque corpus tegeret et
leve esset, curavit.

Bellum cum Thraecibus gessit, Seuthem, socium 2
Atheniensium, in regnum restituit. apud Corinthum
tanta severitate exercitui praefuit, ut nullae umquam
in Graecia neque exercitatiores copiae neque magis
dicto audientes fuerint duci, in eamque consuetudinem 2
adduxit, ut, cum proelii signum ab imperatore esset
datum, sine ducis opera sic ordinatae consisterent, ut
singuli a peritissimo imperatore dispositi viderentur.
hoc exercitu moram Lacedaemoniorum interfecit, quod 3
maxime tota celebratum est Graecia. iterum eodem
bello omnes copias eorum fugavit, quo facto magnam
adeptus est gloriam. cum Artaxerxes Aegyptio regi 4
bellum inferre voluit, Iphicraten ab Atheniensibus
ducem petivit, quem praeficeret exercitui conducticio,
cuius numerus duodecim milium fuit. quem quidem
sic omni disciplina militari erudivit, ut, quem ad mo-
dum quondam Fabiani milites Romae [appellati sunt],
sic Iphicratenses apud Graecos in summa laude fuerint.
idem subsidio Lacedaemoniis profectus Epaminondae 5
retardavit impetus. nam nisi eius adventus appropin-
quasset, non prius Thebani Sparta abscessissent, quam
captam incendio delessent.

Fuit autem et animo magno et corpore impera- 3
toriaque forma, ut ipso aspectu cuivis iniceret admi-

2 rationem sui, sed in labore nimis remissus parumque patiens, ut Theopompus memoriae prodidit, bonus vero civis fideque magna. quod cum in aliis rebus declaravit, tum maxime in Amyntae Macedonis liberis tuendis. namque Eurydice, mater Perdiccae et Philippi, cum his duobus pueris Amynta mortuo ad Iphi-
3 craten confugit eiusque opibus defensa est. vixit ad senectutem placatis in se suorum civium animis. causam capitis semel dixit, bello sociali, simul cum Ti-
4 motheo, eoque iudicio est absolutus. Menesthea filium reliquit ex Thraessa natum, Coti regis filia. is cum interrogaretur, utrum pluris, patrem matremne, faceret, 'matrem' inquit. id cum omnibus mirum videretur, at ille 'merito' inquit 'facio: nam pater, quantum in se fuit, Thraecem me genuit, contra ea mater Atheniensem.'

XII. CHABRIAS.

1 Chabrias Atheniensis. hic quoque in summis habitus est ducibus resque multas memoria dignas gessit. sed ex iis elucet maxime inventum eius in proelio, quod apud Thebas fecit, cum Boeotis subsidio venisset.
2 namque in eo victoria fidentem summum ducem Agesilaum, fugatis iam ab eo conducticiis catervis, *eo frustratus est, quod* reliquam phalangem loco vetuit cedere obnixoque genu scuto, proiecta hasta impetum excipere hostium docuit. id novum Agesilaus contuens progredi non est ausus suosque iam incurrentes tuba
3 revocavit. hoc usque eo tota Graecia fama celebratum est, ut illo statu Chabrias sibi statuam fieri voluerit, quae publice ei ab Atheniensibus in foro constituta est. ex quo factum est ut postea athletae ceterique artifices iis statibus *in* statuis ponendis uterentur, quibus victoriam essent adepti.

2 Chabrias autem multa in Europa bella admini-

stravit, cum dux Atheniensium esset; in Aegypto sua
sponte gessit: nam Nectenebin adiutum profectus
regnum ei constituit. fecit idem Cypri, sed publice 2
ab Atheniensibus Euagorae adiutor datus, neque prius
inde discessit, quam totam insulam bello devinceret:
qua ex re Athenienses magnam gloriam sunt adepti.
interim bellum inter Aegyptios et Persas conflatum 3
est. Athenienses cum Artaxerxe societatem habebant,
Lacedaemonii cum Aegyptiis, a quibus magnas prae-
das Agesilaus, rex eorum, faciebat. id intuens Cha-
brias, cum in re nulla Agesilao cederet, sua sponte
eos adiutum profectus Aegyptiae classi praefuit, pe-
destribus copiis Agesilaus.

Tum praefecti regis Persae legatos miserunt Athe- 3
nas questum, quod Chabrias adversum regem bellum
gereret cum Aegyptiis. Athenienses diem certam Cha-
briae praestituerunt, quam ante domum nisi redisset,
capitis se illum damnaturos denuntiarunt. hoc ille
nuntio Athenas rediit, neque ibi diutius est moratus,
quam fuit necesse. non enim libenter erat ante ocu- 2
los suorum civium, quod et vivebat laute et indulge-
bat sibi liberalius, quam ut invidiam vulgi posset
effugere. est enim hoc commune vitium magnis liberis- 3
que civitatibus, ut invidia gloriae comes sit et libenter
de iis detrahant, quos eminere videant altius, neque
animo aequo pauperes alienam opulentiam intueantur.
itaque Chabrias, quoad ei licebat, plurimum aberat.
neque vero solus ille aberat Athenis libenter, sed 4
omnes fere principes fecerunt idem, quod tantum se
ab invidia putabant afuturos, quantum a conspectu
suorum recesserint. itaque Conon plurimum Cypri
vixit, Iphicrates in Thraecia, Timotheus Lesbi, Chares
Sigei, dissimilis quidem Chares horum et factis et
moribus, sed tamen Athenis et honoratus et potens.

Chabrias autem periit bello sociali tali modo. 4
oppugnabant Athenienses Chium. erat in classe Cha-
brias privatus, sed omnes, qui in magistratu erant,

auctoritate anteibat, eumque magis milites quam qui
2 praeerant suspiciebant. quae res ei maturavit mortem. nam dum primus studet portum intrare gubernatoremque iubet eo derigere navem, ipse sibi perniciei fuit: cum enim eo penetrasset, ceterae non sunt secutae. quo facto circumfusus hostium concursu cum fortissime pugnaret, navis rostro percussa coepit sidere.
3 hinc refugere cum posset, si se in mare deiecisset, quod suberat classis Atheniensium, quae exciperet natantes, perire maluit quam armis abiectis navem relinquere, in qua fuerat vectus. id ceteri facere noluerunt, qui nando in tutum pervenerunt. at ille, praestare honestam mortem existimans turpi vitae, comminus pugnans telis hostium interfectus est.

XIII. TIMOTHEUS.

1 Timotheus, Cononis filius, Atheniensis. hic a patre acceptam gloriam multis auxit virtutibus: fuit enim disertus, impiger, laboriosus, rei militaris peri-
2 tus neque minus civitatis regendae. multa huius sunt praeclare facta, sed haec maxime illustria. Olynthios et Byzantios bello subegit. Samum cepit: in quo *oppido* oppugnando superiore bello Athenienses mille et ducenta talenta consumpserant, id ille sine ulla publica impensa populo restituit. adversus Cotum bella gessit ab eoque [mille et] ducenta talenta praedae in publi-
3 cum rettulit. Cyzicum obsidione liberavit. Ariobarzani simul cum Agesilao auxilio profectus est, a quo cum Laco pecuniam numeratam accepisset, ille cives suos agro atque urbibus augeri maluit quam id sumere, cuius partem domum suam *quisque* ferre posset. itaque accepit Crithoten et Sestum.

2 Idem classi praefectus circumvehens Peloponnesum, Laconicen populatus, classem eorum fugavit, Corcyram sub imperium Atheniensium redegit socios-

que dein adiunxit Epirotas, Athamanas, Chaonas omnes-
que eas gentes, quae mare illud adiacent. quo facto 2
Lacedaemonii de diutina contentione destiterunt et
sua sponte Atheniensibus imperii maritimi principatum
concesserunt, pacemque iis legibus constituerunt, ut
Athenienses mari duces essent. quae victoria tantae
fuit Atticis laetitiae, ut tum primum arae Paci publice
sint factae eique deae pulvinar sit institutum. cuius 3
laudis ut memoria maneret, Timotheo publice statuam
in foro posuerunt. qui honos huic uni ante id tempus
contigit, ut, cum patri populus statuam posuisset,
filio quoque daret. sic iuxta posita recens filii vete-
rem patris renovavit memoriam.

Hic cum esset magno natu et magistratus gerere 3
desisset, bello Athenienses undique premi sunt coepti.
defecerat Samus, descierat Hellespontus, Philippus iam
tum valens multa moliebatur: cui oppositus Chares
cum esset, non satis in eo praesidii putabatur. fit 2
Menestheus praetor, filius Iphicratis, gener Timothei,
et ut ad bellum proficiscatur decernitur. huic in con-
silium dantur *viri* duo usu sapientiaque praestantes
[quorum consilio uteretur], pater et socer, quod in
his tanta erat auctoritas, ut magna spes esset per
eos amissa posse recuperari. ii cum Samum profecti 3
essent et eodem Chares illorum adventu cognito cum
suis copiis proficisceretur, ne quid absente se gestum
videretur, accidit, cum ad insulam appropinquarent,
ut magna tempestas oreretur: quam evitare duo ve-
teres imperatores utile arbitrati suam classem sup-
presserunt. at ille temeraria usus ratione non cessit 4
maiorum natu auctoritati, velut in sua manu esset
fortuna. quo contenderat, pervenit, eodemque ut se-
querentur, ad Timotheum et Iphicraten nuntium misit.
hinc male re gesta, compluribus amissis navibus eo,
unde erat profectus, se recepit litterasque Athenas
publice misit, sibi proclive fuisse Samum capere, nisi
a Timotheo et Iphicrate desertus esset. populus acer, 5

suspicax ob eamque rem mobilis, adversarius, invidus (etenim potentia in crimen vocabatur) domum revocat: accusantur proditionis. hoc iudicio damnatur Timotheus lisque eius aestimatur centum talentis. ille odio ingratae civitatis exactus Chalcidem se contulit.
4 Huius post mortem cum populum iudicii sui paeniteret, multae novem partes detraxit et decem talenta Cononem, filium eius, ad muri quandam partem reficiendam iussit dare. in quo fortunae varietas est animadversa. nam quos avus [Conon] muros ex hostium praeda patriae restituerat, eosdem nepos cum summa ignominia familiae ex sua re familiari reficere coactus
2 est. Timothei autem moderatae sapientisque vitae cum pleraque possimus proferre testimonia, uno erimus contenti, quod ex eo facile conici poterit, quam carus suis fuerit. cum Athenis adulescentulus causam diceret, non solum amici privatique hospites ad eum defendendum convenerunt, sed etiam in eis Iason, tyrannus Thessaliae, qui illo tempore fuit omnium
3 potentissimus. hic cum in patria sine satellitibus se tutum non arbitraretur, Athenas sine ullo praesidio venit tantique hospitem fecit, ut mallet se capitis periculum adire quam Timotheo de fama dimicanti deesse. hunc adversus tamen Timotheus postea populi iussu bellum gessit: patriae *enim* sanctiora iura quam hospitii esse duxit.

4 Haec extrema fuit aetas imperatorum Atheniensium, Iphicratis, Chabriae, Timothei, neque post illorum obitum quisquam dux in illa urbe fuit dignus memoria.

5 Venio nunc ad fortissimum virum maximique consilii omnium barbarorum, exceptis duobus Kartha-
6 giniensibus, Hamilcare et Hannibale. de quo hoc plura referemus, quod et obscuriora sunt eius gesta pleraque et ea, quae prospere ei cesserunt, non magnitudine copiarum, sed consilii, quo tum omnes superabat, acciderunt: quorum nisi ratio explicata fuerit, res apparere non poterunt.

XIV. DATAMES.

Datames, patre Camisare, natione Care, matre 1
Scythissa natus, primum militum *in* numero fuit apud
Artaxerxen eorum, qui regiam tuebantur. pater eius
Camisares, quod et manu fortis et bello strenuus et
regi multis locis fidelis erat repertus, habuit provin-
ciam partem Ciliciae iuxta Cappadociam, quam in-
colunt Leucosyri. Datames militare munus fungens 2
primum, qualis esset, aperuit in bello, quod rex ad-
versus Cadusios gessit. namque hic magni fuit eius
opera. quo factum est, cum in eo bello cecidisset
Camisares, *ut* paterna ei traderetur provincia.

Pari se virtute postea praebuit, cum Autophro- 2
dates iussu regis bello persequeretur eos qui defece-
rant. namque huius opera hostes, cum castra iam
intrassent, multis milibus regiorum interfectis pro-
fligati sunt exercitusque reliquus conservatus regis est:
qua ex re maioribus rebus praeesse coepit. erat eo 2
tempore Thuys dynastes Paphlagoniae, antiquo genere,
ortus a Pylaemene illo, quem Homerus Troico bello
a Patroclo interfectum ait. is regi dicto audiens non 3
erat. quam ob causam bello eum persequi constituit
eique rei praefecit Datamen, propinquum Paphlagonis:
namque ex fratre et sorore erant nati. quam ob cau-
sam Datames primum experiri voluit, ut sine armis
propinquum ad officium reduceret. ad quem cum ve-
nisset sine praesidio, quod ab amico nullas vereretur
insidias, paene interiit: nam Thuys eum clam inter-
ficere voluit. erat mater cum Datame, amita Paphla- 4
gonis. ea quid ageretur resciit filiumque monuit. ille 5
fuga periculum evitavit bellumque indixit Thuyni. in
quo cum ab Ariobarzane, praefecto Lydiae et Ioniae
totiusque Phrygiae, desertus esset, nihilo segnius per-
severavit vivumque Thuyn cepit cum uxore et liberis.

Cuius facti ne prius fama ad regem quam ipse 3
perveniret, dedit operam. itaque omnibus insciis eo,

ubi erat rex, venit posteroque die Thuyn, hominem
maximi corporis terribilique facie, quod et niger et
capillo longo barbaque erat promissa, optima veste
texit, quam satrapae regii gerere consuerant, ornavit
etiam torque atque armillis aureis ceteroque regio
2 cultu; ipse agresti duplici amiculo circumdatus hirta-
que tunica, gerens in capite galeam venatoriam, dextra
manu clavam, sinistra copulam, ita vinctum ante se
Thuynem agebat, ut si feram bestiam captam duceret.
3 quae cum omnes aspicerent propter novitatem ornatus
ignotamque formam ob eamque rem magnus esset
concursus, fuit nonnemo qui agnosceret Thuyn regi-
4 que nuntiaret. primo non accredidit itaque Pharna-
bazum misit exploratum. a quo ut rem gestam com-
perit, statim admitti iussit, magno opere delectatus
cum facto tum ornatu, inprimis quod nobilis rex in
5 potestatem inopinanti venerat. itaque magnifice Da-
tamen donatum ad exercitum misit, qui tum contra-
hebatur duce Pharnabazo et Tithrauste ad bellum
Aegyptium, parique eum atque illos imperio esse iussit.
postea vero quam Pharnabazum rex revocavit, illi
summa imperii tradita est.

4 Hic cum maximo studio compararet exercitum
Aegyptumque proficisci pararet, subito a rege litterae
sunt ei missae, ut Aspim aggrederetur, qui Catao-
niam tenebat: quae gens iacet supra Ciliciam, con-
2 finis Cappadociae. namque Aspis, saltuosam regionem
castellisque munitam incolens, non solum imperio
regis non parebat, sed etiam finitimas regiones vexa-
3 bat et quae regi portarentur abripiebat. Datames
etsi longe aberat ab iis regionibus et a maiore re
abstrahebatur, tamen regis voluntati morem gerendum
putavit. itaque cum paucis, sed viris fortibus navem
conscendit, existimans, quod accidit, facilius se im-
prudentem parva manu oppressurum quam paratum
4 quamvis magno exercitu. hac delatus in Ciliciam,
egressus inde, dies noctesque iter faciens Taurum

transiit eoque quo studuerat venit. quaerit quibus
locis sit Aspis: cognoscit haud longe abesse pro-
fectumque tum venatum. quem dum speculatur, ad-
ventus eius causa cognoscitur. Pisidas cum iis, quos
secum habebat, ad resistendum Aspis comparat. id 5
Datames ubi audivit, arma sumit, suos sequi iubet;
ipse equo concitato ad hostem vehitur. quem procul
Aspis conspiciens ad se ferentem pertimescit atque a
conatu resistendi deterritus sese dedidit. hunc Datames
vinctum ad regem ducendum tradit Mithridati.

Haec dum geruntur, Artaxerxes reminiscens, a 5
quanto bello ad quam parvam rem principem ducum
misisset, se ipse reprehendit et nuntium ad exercitum
Acen misit, quod nondum Datamen profectum puta-
bat, qui diceret, ne ab exercitu discederet. hic prius-
quam perveniret, quo erat profectus, in itinere con-
venit, qui Aspim ducebant. qua celeritate cum magnam 2
benivolentiam regis Datames consecutus esset, non
minorem invidiam aulicorum excepit, quod illum unum
pluris quam se omnes fieri videbant. quo facto cuncti
ad eum opprimendum consenserunt. haec Pandantes, 3
gazae custos regiae, amicus Datami, perscripta ei
mittit, in quibus docet eum *in* magno fore periculo,
si quid illo imperante adversi in Aegypto accidisset.
namque eam esse consuetudinem regiam, ut casus ad- 4
versos hominibus tribuant, secundos fortunae suae.
quo fieri ut facile impellantur ad eorum perniciem,
quorum ductu res male gestae nuntientur. illum hoc
maiore fore in discrimine, quod, quibus rex maxime
oboediat, eos habeat inimicissimos. talibus ille litteris 5
cognitis, cum iam ad exercitum Acen venisset, quod
non ignorabat ea vere scripta, desciscere a rege con-
stituit. neque tamen quicquam fecit, quod fide sua
esset indignum. nam Mandroclem Magnetem exercitui 6
praefecit; ipse cum suis in Cappadociam discedit con-
iunctamque huic Paphlagoniam occupat, celans, qua
voluntate esset in regem. clam cum Ariobarzane facit

amicitiam, manum comparat, urbes munitas suis tuen-
das tradit.
6 Sed haec propter hiemale tempus minus prospere
procedebant. audit Pisidas quosdam copias adversus
se parare. filium eo Arsidaeum cum exercitu mittit;
cadit in proelio adulescens. proficiscitur eo pater non
ita magna cum manu, celans, quantum vulnus acce-
pisset, quod prius ad hostem pervenire cupiebat, quam
de male re gesta fama ad suos perveniret, ne cognita
2 filii morte animi debilitarentur militum. quo conten-
derat, pervenit iisque locis castra ponit, ut neque
circumiri multitudine adversariorum posset neque im-
pediri, quominus ipse ad dimicandum manum haberet
3 expeditam. erat cum eo Mithrobarzanes, socer eius,
praefectus equitum. is desperatis generi rebus ad
hostes transfugit. id Datames ut audivit, sensit, si
in turbam exisset ab homine tam necessario se re-
lictum, futurum ut ceteri *idem* consilium sequerentur;
4 *itaque* in vulgus edit suo iussu Mithrobarzanem pro-
fectum pro perfuga, quo facilius receptus interficeret
hostes: quare relinqui eum par non esse et omnes
confestim sequi. quod si animo strenuo fecissent, fu-
turum ut adversarii non possent resistere, cum et
5 intra vallum et foris caederentur. hac re probata
exercitum educit, Mithrobarzanem persequitur, qui
tantum quod ad hostes pervenerat, *cum* Datames signa
6 inferri iubet. Pisidae nova re commoti in opinionem
adducuntur perfugas mala fide compositoque fecisse,
ut recepti maiori essent calamitati. primum eos ado-
riuntur. illi cum, quid ageretur aut quare fieret, igno-
rarent, coacti sunt cum iis pugnare, ad quos trans-
ierant, ab iisque stare, quos reliquerant: quibus cum
7 neutri parcerent, celeriter sunt concisi. reliquos Pisi-
das resistentes Datames invadit: primo impetu pellit,
fugientes persequitur, multos interficit, castra hostium
8 capit. tali consilio uno tempore et proditores per-
culit et hostes profligavit, et, quod ad perniciem suam

fuerat cogitatum, id ad salutem convertit. quo neque acutius ullius imperatoris cogitatum neque celerius factum usquam legimus.

Ab hoc tamen viro Sisinas, maximo natu filius, 7
desciit ad regemque transiit et de defectione patris detulit. quo nuntio Artaxerxes commotus, quod intellegebat sibi cum viro forti ac strenuo negotium esse, qui et prius cogitare quam conari consuesset *et*, cum cogitasset, facere auderet, Autophrodatem in Cap-
padociam mittit. hic ne intrare posset, saltum, in 2
quo Ciliciae portae sunt sitae, Datames praeoccupare
studuit. sed tam subito copias contrahere non po- 3
tuit. a qua re depulsus cum ea manu, quam contraxerat, locum delegit talem, ut neque circumiretur ab hostibus neque praeteriret adversarius, quin ancipitibus locis premeretur, et, si dimicare vellet, non multum obesse multitudo hostium suae paucitati posset.

Haec etsi Autophrodates videbat, tamen statim 8
maluit congredi quam cum tantis copiis refugere aut
tam diu uno loco sedere. habebat barbarorum equi- 2
tum viginti, peditum centum milia, quos illi Cardacas appellant, eiusdemque generis tria milia funditorum, praeterea Cappadocum octo milia, Armeniorum decem milia, Paphlagonum quinque milia, Phrygum decem milia, Lydorum quinque milia, Aspendiorum et Pisidarum circiter tria milia, Cilicum duo milia, Captianorum totidem, ex Graecia conductorum tria milia,
levis armaturae maximum numerum. has adversus 3
copias spes omnis consistebat Datami in se locique natura (namque huius partem non habebat vicesimam militum). quibus fretus conflixit adversariorumque multa milia concidit, cum de ipsius exercitu non amplius hominum mille cecidisset. quam ob causam postero die tropaeum posuit, quo loco pridie pugna-
tum erat. hinc cum castra movisset semperque in- 4
ferior copiis superior omnibus proeliis discederet, quod numquam manum consereret, nisi cum adversarios

locorum angustiis clausisset, quod perito regionum
5 callideque cogitanti saepe accidebat, Autophrodates,
cum bellum duci maiore regis calamitate quam ad-
versariorum videret, pacem amicitiamque *pristinam*
memorans eum hortatus est, ut cum rege in gratiam
6 rediret. quam ille etsi fidam non fore putabat, tamen
condicionem accepit seque ad Artaxerxem legatos mis-
surum dixit. sic bellum, quod rex adversus Datamen
susceperat, sedatum est. Autophrodates in Phrygiam
se recepit.

9 At rex, quod implacabile odium in Datamen susce-
perat, postquam bello eum opprimi non posse animad-
vertit, insidiis interficere studuit: quas ille plerasque
2 evitavit. sicut, cum ei nuntiatum esset quosdam sibi
insidiari, qui in amicorum erant numero (de quibus,
quod inimici detulerant, neque credendum neque
neglegendum putavit), experiri voluit, verum falsumne
3 sibi esset relatum. itaque eo profectus est, in quo
itinere futuras insidias dixerant. sed elegit corpore
ac statura simillimum sui eique vestitum suum dedit
atque eo loco ire, quo ipse consuerat, iussit; ipse
autem ornatu vestituque militari inter corporis custo-
4 des iter facere coepit. at insidiatores, postquam in
eum *quem insederant* locum agmen pervenit, decepti
ordine atque vestitu impetum in eum faciunt, qui sup-
positus erat. praedixerat autem iis Datames, cum
quibus iter faciebat, ut parati essent facere, quod
5 ipsum vidissent. ipse, ut concurrentes insidiatores ani-
mum advertit, tela in eos coniecit. hoc idem cum
universi fecissent, priusquam pervenirent ad eum quem
aggredi volebant, confixi conciderunt.

10 Hic tamen tam callidus vir extremo tempore
captus est Mithridatis, Ariobarzanis filii, dolo. nam-
que is pollicitus est regi se eum interfecturum, si
rex permitteret, ut quodcumque vellet liceret impune
facere, fidemque de ea re more Persarum dextra de-
2 disset. hanc ut accepit a rege missam, copias parat

et absens amicitiam cum Datame facit, regis provin-
cias vexat, castella expugnat, magnas praedas capit,
quarum partim suis dispertit, partim ad Datamen
mittit; pari modo complura castella ei tradit. haec 3
diu faciendo peruasit homini se infinitum adversus
regem suscepisse bellum, cum nihilo magis, ne quam
suspicionem illi praeberet insidiarum, neque collo-
quium eius petivit neque in conspectum venire studuit.
sic absens amicitiam gerebat, ut non beneficiis mutuis,
sed communi odio, quod erga regem susceperant, con-
tineri viderentur.

Id cum satis se confirmasse arbitratus esset, cer- 11
tiorem facit Datamen, tempus esse maiores *res* parari
et bellum cum ipso rege suscipi, deque ea re, si ei
videretur, quo loco vellet, in colloquium veniret. pro-
bata re colloquendi tempus sumitur locusque, quo
conveniretur. huc Mithridates cum uno, cui maxime 2
habebat fidem, ante aliquot dies venit compluribusque
locis separatim gladios obruit eaque loca diligenter
notat. ipso autem colloquii die utrique, locum qui
explorarent atque ipsos scrutarentur, mittunt; deinde
ipsi sunt congressi. hic cum aliquamdiu in colloquio 3
fuissent et diversi discessissent iamque procul Data-
mes abesset, Mithridates, priusquam ad suos perve-
niret, ne quam suspicionem pareret, in eundem locum
revertitur atque ibi, ubi telum erat infossum, resedit,
ut si lassitudine cuperet acquiescere, Datamenque re-
vocavit, simulans se quiddam in colloquio esse obli-
tum. interim telum, quod latebat, protulit nudatum- 4
que vagina veste texit ac Datami venienti ait, digre-
dientem se animadvertisse locum quendam, qui erat
in conspectu, ad castra ponenda esse idoneum. quem 5
cum digito demonstraret et ille respiceret, aversum
ferro transfixit priusque, quam quisquam posset suc-
currere, interfecit. ita ille vir, qui multos consilio,
neminem perfidia ceperat, simulata captus est amicitia.

XV. EPAMINONDAS.

1 Epaminondas, Polymnii filius, Thebanus. de hoc
priusquam scribimus, haec praecipienda videntur lecto-
ribus, ne alienos mores ad suos referant, neve ea, quae
ipsis leviora sunt, pari modo apud ceteros fuisse ar-
2 bitrentur. scimus enim musicen nostris moribus abesse
a principis persona, saltare vero etiam in vitiis poni:
quae omnia apud Graecos et grata et laude digna du-
3 cuntur. cum autem exprimere imaginem consuetudinis
atque vitae velimus Epaminondae, nihil videmur de-
bere praetermittere, quod pertineat ad eam declaran-
4 dam. quare dicemus primum de genere eius, deinde
quibus disciplinis et a quibus sit eruditus, tum de
moribus ingeniique facultatibus et si qua alia memo-
ria digna erunt, postremo de rebus gestis, quae a
plurimis animi anteponuntur virtutibus.

2 Natus igitur patre, quo diximus, genere honesto,
pauper iam a maioribus relictus *est*, eruditus autem
sic ut nemo Thebanus magis. nam et citharizare et
cantare ad chordarum sonum doctus est a Dionysio,
qui non minore fuit in musicis gloria quam Damon
aut Lamprus, quorum pervulgata sunt nomina, can-
2 tare tibiis ab Olympiodoro, saltare a Calliphrone. at
philosophiae praeceptorem habuit Lysim Tarentinum,
Pythagoreum: cui quidem sic fuit deditus, ut adu-
lescens tristem ac severum senem omnibus aequalibus
suis in familiaritate anteposuerit; neque prius eum
a se dimisit, quam in doctrinis tanto antecessit con-
discipulos, ut facile intellegi posset pari modo supera-
3 turum omnes in ceteris artibus. atque haec ad nostram
consuetudinem sunt levia et potius contemnenda; at
4 in Graecia, utique olim, magnae laudi erant. post-
quam ephebus est factus et palaestrae dare operam
coepit, non tam magnitudini virium servivit quam
velocitati: illam enim ad athletarum usum, hanc ad
5 belli existimabat [utilitatem] pertinere. itaque exer-

cebatur plurimum currendo et luctando ad eum finem, quoad stans complecti posset atque contendere. in armis vero plurimum studii consumebat.

Ad hanc corporis firmitatem plura etiam animi 3
bona accesserant. erat enim modestus, prudens, gravis,
temporibus sapienter utens, peritus belli, fortis manu,
animo maximo, adeo veritatis diligens, ut ne ioco
quidem mentiretur. idem continens, clemens patiens- 2
que admirandum in modum, non solum populi, sed
etiam amicorum ferens iniurias, in primis commissa
celans, quod*que* interdum non minus prodest quam
diserte dicere, studiosus audiendi: ex hoc enim facil-
lime disci arbitrabatur. itaque cum in circulum ve- 3
nisset, in quo aut de re publica disputaretur aut de
philosophia sermo haberetur, numquam inde prius
discessit, quam ad finem sermo esset adductus. pau- 4
pertatem adeo facile perpessus est, ut de re publica
nihil praeter gloriam ceperit. amicorum in se tuendo
caruit facultatibus, fide ad alios sublevandos saepe
sic usus est, ut iudicari possit omnia ei cum amicis
fuisse communia. nam cum aut civium suorum ali- 5
quis ab hostibus esset captus aut virgo nubilis propter
paupertatem collocari non posset, amicorum concilium
habebat et, quantum quisque daret, pro facultatibus
imperabat. eamque summam cum fecerat, potius quam 6
ipse acciperet pecuniam, adducebat eum, qui quaere-
bat, ad eos, qui conferebant, eique ut ipsi numerarent
faciebat, ut ille, ad quem ea [res] perveniebat, sciret
quantum cuique deberet.

Tentata autem eius est abstinentia a Diomedonte 4
Cyziceno: namque is rogatu Artaxerxis regis Epami-
nondam pecunia corrumpendum susceperat. hic magno
cum pondere auri Thebas venit et Micythum adu-
lescentulum, quem tum Epaminondas plurimum dili-
gebat, quinque talentis ad suam perduxit voluntatem.
Micythus Epaminondam convenit et causam adventus
Diomedontis ostendit. at ille Diomedonti coram 'nihil' 2

inquit 'opus pecunia est: nam si rex ea vult, quae
Thebanis sunt utilia, gratiis facere sum paratus, sin
autem contraria, non habet auri atque argenti satis.
namque orbis terrarum divitias accipere nolo pro pa-
3 triae caritate. tu quod me incognitum tentasti tui-
que similem existimasti, non miror tibique ignosco;
sed egredere propere, ne alios corrumpas, cum me
non potueris. et tu, Micythe, argentum huic redde,
aut, nisi id confestim facis, ego te tradam magistratui.'
4 hunc Diomedon cum rogaret, ut tuto exire suaque,
quae attulerat, liceret efferre, 'istud quidem' inquit
'faciam, neque tua causa, sed mea, ne, si tibi sit pe-
cunia adempta, aliquis dicat id ad me ereptum per-
5 venisse, quod delatum accipere noluissem.' a quo cum
quaesisset, quo se deduci vellet, et ille Athenas di-
xisset, praesidium dedit, ut tuto perveniret. neque
vero id satis habuit, sed etiam, ut inviolatus in navem
escenderet, per Chabriam Atheniensem, de quo supra
6 mentionem fecimus, effecit. abstinentiae erit hoc satis
testimonium. plurima quidem proferre possumus, sed
modus adhibendus est, quoniam uno hoc volumine
vitam excellentium virorum complurium concludere
constituimus, quorum *res* separatim multis milibus
versuum complures scriptores ante nos explicarunt.
5 Fuit etiam disertus, ut nemo ei Thebanus par
esset eloquentia, neque minus concinnus in brevitate
2 respondendi quam in perpetua oratione ornatus. habuit
obtrectatorem Meneclidem quendam, indidem Thebis,
et adversarium in administranda re publica, satis exer-
citatum in dicendo, ut Thebanum scilicet: namque
3 illi genti plus inest virium quam ingenii. is quod in
re militari florere Epaminondam videbat, hortari so-
lebat Thebanos, ut pacem bello anteferrent, ne illius
imperatoris opera desideraretur. huic ille 'fallis' in-
quit 'verbo cives tuos, quod eos a bello avocas: otii
4 enim nomine servitutem concilias. nam paritur pax
bello. itaque qui ea diutina volunt frui, bello exer-

citati esse debent. quare si principes Graeciae vultis
esse, castris est vobis utendum, non palaestra.' idem 5
ille Meneclides cum huic obiceret, quod liberos non
haberet neque uxorem duxisset, maximeque insolen-
tiam, quod sibi Agamemnonis belli gloriam videretur
consecutus: at ille 'desine,' inquit 'Meneclida, de uxore
mihi exprobrare: nam nullius in ista re minus uti
consilio volo.' (habebat enim Meneclides suspicionem
adulterii.) 'quod autem me Agamemnonem aemulari 6
putas, falleris. namque ille cum universa Graecia vix
decem annis unam cepit urbem, ego contra ea una
urbe nostra dieque uno totam Graeciam Lacedaemoniis
fugatis liberavi.'

Idem cum in conventum venisset Arcadum, pe- 6
tens ut societatem cum Thebanis et Argivis facerent,
contraque Callistratus, Atheniensium legatus, qui elo-
quentia omnes eo praestabat tempore, postularet ut
potius amicitiam sequerentur Atticorum, et in oratione
sua multa invectus esset in Thebanos et Argivos in
eisque hoc posuisset, animum advertere debere Ar- 2
cades, quales utraque civitas cives procreasset, ex qui-
bus de ceteris possent iudicare: Argivos enim fuisse
Orestem et Alcmeonem matricidas, Thebis Oedipum
natum, qui, cum patrem suum interfecisset, ex matre
liberos procreasset: huic in respondendo Epaminondas, 3
cum de ceteris perorasset, postquam ad illa duo op-
probria pervenit, admirari se dixit stultitiam rhetoris
Attici, qui non animadverterit, innocentes illos natos
domi, scelere admisso cum patria essent expulsi, re-
ceptos esse ab Atheniensibus. sed maxime eius elo- 4
quentia eluxit Spartae legati ante pugnam Leuctricam.
quo cum omnium sociorum convenissent legati, coram
frequentissimo [legationum] conventu sic Lacedaemo-
niorum tyrannidem coarguit, ut non minus illa ora-
tione opes eorum concusserit quam Leuctrica pugna.
tum enim perfecit, quod post apparuit, ut auxilio
[Lacedaemonii] sociorum privarentur.

7 Fuisse patientem suorumque iniurias ferentem civium, quod se patriae irasci nefas esse duceret, haec sunt testimonia. cum eum propter invidiam cives sui praeficere exercitui noluissent duxque esset delectus belli imperitus, cuius errore *res* eo esset deducta, ut omnes de salute pertimescerent, quod locorum angustiis clausi ab hostibus obsidebantur, desiderari coepta est Epaminondae diligentia: erat enim ibi pri-
2 vatus numero militis. a quo cum peterent opem, nullam adhibuit memoriam contumeliae et exercitum ob-
3 sidione liberatum domum reduxit incolumem. nec vero hoc semel fecit, sed saepius. maxime autem fuit illustre, cum in Peloponnesum exercitum duxisset adversus Lacedaemonios haberetque collegas duos, quorum alter erat Pelopidas, vir fortis ac strenuus. hi cum criminibus adversariorum omnes in invidiam venissent ob eamque rem imperium iis esset abrogatum atque in eorum locum alii praetores successissent,
4 Epaminondas populi scito non paruit idemque ut facerent persuasit collegis et bellum, quod susceperat, gessit. namque animadvertebat, nisi id fecisset, totum exercitum propter praetorum imprudentiam inscitiam-
5 que belli periturum. lex erat Thebis, quae morte multabat, si quis imperium diutius retinuisset, quam lege praefinitum foret. hanc Epaminondas cum rei publicae conservandae causa latam videret, ad perniciem civitatis conferri noluit et quattuor mensibus diutius, quam populus iusserat, gessit imperium.

8 Postquam domum reditum est, collegae eius hoc crimine accusabantur. quibus ille permisit, ut omnem causam in se transferrent suaque opera factum contenderent, ut legi non oboedirent. qua defensioue illis periculo liberatis nemo Epaminondam responsurum
2 putabat, quod quid diceret non haberet. at ille in iudicium venit, nihil eorum negavit, quae adversarii crimini dabant, omniaque, quae collegae dixerant, confessus est neque recusavit quominus legis poenam

subiret, sed unum ab iis petivit, ut in sepulcro suo
inscriberent: 'Epaminondas a Thebanis morte mul- 3
tatus est, quod eos coëgit apud Leuctra superare
Lacedaemonios, quos ante se imperatorem nemo Boeo-
torum ausus sit aspicere in acie, quodque uno proelio 4
non solum Thebas ab interitu retraxit, sed etiam uni-
versam Graeciam in libertatem vindicavit eoque res
utrorumque perduxit, ut Thebani Spartam oppugna-
rent, Lacedaemonii satis haberent, si salvi esse pos-
sent, neque prius bellare destitit, quam Messene resti- 5
tuta urbem eorum obsidione clausit.' haec cum dixisset,
risus omnium cum hilaritate coortus est, neque quis-
quam iudex ausus est de eo ferre suffragium. sic a
iudicio capitis maxima discessit gloria.

Hic extremo tempore imperator apud Mantineam 9
cum acie instructa audacius instaret hostes, cognitus
a Lacedaemoniis, quod in unius pernicie eius patriae
sitam putabant salutem, universi in unum impetum
fecerunt neque prius abscesserunt, quam magna caede
edita multisque occisis fortissime ipsum Epaminondam
pugnantem, sparo eminus percussum, concidere vide-
runt. huius casu aliquantum retardati sunt Boeoti, 2
neque tamen prius pugna excesserunt, quam re-
pugnantes profligarunt. at Epaminondas, cum ani- 3
madverteret mortiferum se vulnus accepisse simulque,
si ferrum, quod ex hastili in corpore remanserat, ex-
traxisset, animam statim emissurum, usque eo retinuit,
quoad renuntiatum est vicisse Boeotos. id postquam 4
audivit, 'satis' inquit 'vixi: invictus enim morior.' tum
ferro extracto confestim exanimatus est.

Hic uxorem numquam duxit. in quo cum re- 10
prehenderetur a Pelopida, qui filium habebat infamem,
maleque eum in eo patriae consulere diceret, quod
liberos non relinqueret, 'vide' inquit 'ne tu peius con-
sulas, qui talem ex te natum relicturus sis. neque 2
vero stirps potest mihi deesse: namque ex me natam
relinquo pugnam Leuctricam, quae non modo mihi

3 superstes, sed etiam immortalis sit necesse est.' quo tempore duce Pelopida exules Thebas occuparunt et praesidium Lacedaemoniorum ex arce expulerunt, Epaminondas, quamdiu facta est caedes civium, domo se tenuit, quod neque defendere malos volebat neque impugnare, ne manus suorum sanguine cruentaret: namque omnem civilem victoriam funestam putabat. idem, postquam apud Cadmeam cum Lacedaemoniis pugnari coeptum est, in primis stetit.

4 Huius de virtutibus vitaque satis erit dictum, si hoc unum adiunxero, quod nemo ibit infitias, Thebas et ante Epaminondam natum et post eiusdem interitum perpetuo alieno paruisse imperio, contra ea, quamdiu ille praefuerit rei publicae, caput fuisse totius Graeciae. ex quo intellegi potest unum hominem pluris quam civitatem fuisse.

XVI. PELOPIDAS.

1 Pelopidas Thebanus, magis historicis quam vulgo notus. cuius de virtutibus dubito quem ad modum exponam, quod vereor, si res explicare incipiam, ne non vitam eius enarrare, sed historiam videar scribere, sin tantummodo summas attigero, ne rudibus Graecarum litterarum minus dilucide appareat, quantus fuerit ille vir. itaque utrique rei occurram, quantum potuero, et medebor cum satietati tum ignorantiae lectorum.

2 Phoebidas Lacedaemonius cum exercitum Olynthum duceret iterque per Thebas faceret, arcem oppidi, quae Cadmea nominatur, occupavit impulsu paucorum Thebanorum, qui adversariae factioni quo facilius resisterent, Laconum rebus studebant, idque

3 suo privato, non publico fecit consilio. quo facto eum Lacedaemonii ab exercitu removerunt pecuniaque multarunt, neque eo magis arcem Thebanis reddiderunt,

quod susceptis inimicitiis satius ducebant eos obsideri
quam liberari. nam post Peloponnesium bellum Athe-
nasque devictas cum Thebanis sibi rem esse existi-
mabant et eos esse solos, qui adversus se sistere
auderent. hac mente amicis suis summas potestates 4
dederant alteriusque factionis principes partim inter-
fecerant, alios in exilium eiecerant: in quibus Pelo-
pidas hic, de quo scribere exorsi sumus, pulsus patria
carebat.

Hi omnes fere Athenas se contulerant, non quo 2
sequerentur otium, sed ut, quem ex proximo locum
fors obtulisset, eo patriam recuperare niterentur. ita- 2
que cum tempus esset visum rei gerendae, communiter
cum iis, qui Thebis idem sentiebant, diem delegerunt
ad inimicos opprimendos civitatemque liberandam eum,
quo maximi magistratus simul consuerant epulari.
magnae saepe res non ita magnis copiis sunt gestae, 3
sed profecto numquam tam ab tenui initio tantae
opes sunt profligatae. nam duodecim adulescentuli
coierunt ex iis, qui exilio erant multati, cum omnino
non essent amplius centum, qui tanto se offerrent
periculo. qua paucitate perculsa est Lacedaemoniorum
potentia. ii enim non magis adversariorum factioni 4
quam Spartanis eo tempore bellum intulerunt, qui
principes erant totius Graeciae: quorum imperii ma-
iestas, neque ita multo post, Leuctrica pugna ab hoc
initio perculsa concidit. illi igitur duodecim, quorum 5
dux erat Pelopidas, [cum] Athenis interdiu [exissent],
ut vesperascente caelo Thebas possent pervenire, cum
canibus venaticis exierunt, retia ferentes, vestitu agresti,
quo minore suspicione facerent iter. qui cum tem-
pore ipso, quo studuerant, pervenissent, domum Cha-
ronis deverterunt, a quo et tempus et dies erat datus.

Hoc loco libet interponere, etsi seiunctum ab re 3
proposita est, nimia fiducia quantae calamitati soleat
esse. nam magistratuum Thebanorum statim ad aures
pervenit exules in urbem venisse. id illi vino epulis-

que dediti usque eo despexerunt, ut ne quaerere quidem
2 de tanta re laborarint. accessit quod etiam magis aperiret eorum dementiam. allata est enim epistula Athenis ab Archia, uno ex iis *qui sacris praeerant Eleusiniis*, Archiae, qui tum maximum magistratum Thebis obtinebat, in qua omnia de profectione eorum perscripta erant. quae cum iam accubanti in convivio esset data, sicut erat signata, sub pulvinum subi-
3 ciens 'in crastinum' inquit 'differo res serias.' at illi omnes, cum iam nox processisset, vinolenti ab exulibus duce Pelopida sunt interfecti. quibus rebus confectis, vulgo ad arma libertatemque vocato, non solum qui in urbe erant, sed etiam undique ex agris concurrerunt, praesidium Lacedaemoniorum ex arce pepulerunt, patriam obsidione liberarunt, auctores Cadmeae occupandae partim occiderunt, partim in exilium eiecerunt.

4 Hoc tam turbido tempore, sicut supra docuimus, Epaminondas, quoad cum civibus dimicatum est, domi quietus fuit. itaque haec liberatarum Thebarum propria laus est Pelopidae, ceterae fere communes cum
2 Epaminonda. namque *in* Leuctrica pugna imperatore Epaminonda hic fuit dux delectae manus, quae prima
3 phalangem prostravit Laconum. omnibus praeterea periculis *eius* affuit (sicut, Spartam cum oppugnavit, alterum tenuit cornu), quoque Messena celerius restitueretur, legatus in Persas est profectus. denique haec fuit altera persona Thebis, sed tamen secunda ita, ut proxima esset Epaminondae.

5 Conflictatus autem est etiam adversa fortuna. nam et initio, sicut ostendimus, exul patria caruit et, cum Thessaliam in potestatem Thebanorum cuperet redigere legationisque iure satis tectum se arbitraretur, quod apud omnes gentes sanctum esse consuesset, a tyranno Alexandro Pheraeo simul cum Ismenia com-
2 prehensus in vincla coniectus est. hunc Epaminondas recuperavit, bello persequens Alexandrum post id

factum numquam animo placari potuit in eum, a quo
erat violatus. itaque persuasit Thebanis ut subsidio
Thessaliae proficiscerentur tyrannosque eius expelle-
rent. cuius belli cum ei summa esset data eoque cum 3
exercitu profectus esset, non dubitavit, simulac con-
spexit hostem, confligere. in quo proelio Alexandrum 4
ut animadvertit, incensus ira equum in eum concitavit
proculque digressus a suis coniectu telorum confossus
concidit. atque hoc secunda victoria accidit: nam iam
inclinatae erant tyrannorum copiae. quo facto omnes 5
Thessaliae civitates interfectum Pelopidam coronis
aureis et statuis aëneis liberosque eius multo agro
donarunt.

XVII. AGESILAUS.

Agesilaus Lacedaemonius cum a ceteris scripto- 1
ribus tum eximie a Xenophonte Socratico collaudatus
est: eo enim usus est familiarissime. hic primum de 2
regno cum Leotychide, fratris filio, habuit conten-
tionem. mos erat enim Lacedaemoniis a maioribus
traditus, ut binos haberent semper reges, nomine magis
quam imperio, ex duabus familiis Procli et Eurysthenis,
qui principes ex progenie Herculis Spartae reges fue-
runt. horum ex altera in alterius familiae locum fieri 3
non licebat: ita suum utraque retinebat ordinem. pri-
mum ratio habebatur, qui maximus natu esset ex
liberis eius, qui regnans decessisset; sin is virile secus
non reliquisset, tum deligebatur, qui proximus esset
propinquitate. mortuus erat Agis rex, frater Agesilai: 4
filium reliquerat Leotychidem. quem ille natum non
agnorat, eundem moriens suum esse dixerat. is de
honore regni cum Agesilao, patruo suo, contendit ne-
que id quod petivit consecutus est. nam Lysandro 5
suffragante, homine, ut ostendimus supra, factioso et
iis temporibus potente, Agesilaus antelatus est.

2 Hic simulatque imperii potitus est, persuasit
Lacedaemoniis ut *cum* exercitu se mitterent in Asiam
bellumque regi facerent, docens satius esse in Asia
quam in Europa dimicari. namque fama exierat Arta-
xerxen comparare classes pedestresque exercitus, quos
2 in Graeciam mitteret. data potestate tanta celeritate
usus est, ut prius in Asiam cum copiis pervenerit,
quam regii satrapae eum scirent profectum. quo factum
3 est ut omnes imparatos imprudentesque offenderet. id
ut cognovit Tissaphernes, qui summum imperium tum
inter praefectos habebat regios, indutias a Lacone pe-
tivit, simulans se dare operam, ut Lacedaemoniis cum
rege conveniret, re autem vera ad copias comparandas,
4 easque impetravit trimenstres. iuravit autem uterque
se sine dolo indutias conservaturum. in qua pactione
summa fide mansit Agesilaus, contra ea Tissaphernes
5 nihil aliud quam bellum comparavit. id etsi sentiebat
Laco, tamen iusiurandum servabat multumque in eo
se consequi dicebat, quod Tissaphernes periurio suo
et homines suis rebus abalienaret et deos sibi iratos
redderet, se autem conservata religione confirmare
exercitum, cum animadverteret deum numen facere
secum, hominesque sibi conciliare amiciores, quod iis
studere consuessent, quos conservare fidem viderent.

3 Postquam indutiarum praeteriit dies, barbarus
non dubitans, quod ipsius erant plurima domicilia in
Caria et ea regio iis temporibus multo putabatur lo-
cupletissima, eo potissimum hostes impetum facturos,
2 omnes suas copias eo contraxerat. at Agesilaus in
Phrygiam se convertit eamque prius depopulatus est,
quam Tissaphernes usquam se moveret. magna praeda
militibus locupletatis Ephesum hiematum exercitum
reduxit atque ibi officinis armorum institutis magna
industria bellum apparavit. et quo studiosius arma-
rentur insigniusque ornarentur, praemia proposuit,
quibus donarentur, quorum egregia in ea re fuisset
3 industria. fecit idem in exercitationum generibus, ut,

qui ceteris praestitissent, eos magnis afficeret mune-
ribus. his igitur rebus effecit ut et ornatissimum et
exercitatissimum haberet exercitum. huic cum tem- 4
pus esset visum copias extrahere ex hibernaculis,
vidit, si, quo esset iter facturus, palam pronuntiasset,
hostes non credituros aliasque regiones praesidiis occu-
paturos neque dubitaturos aliud eum facturum ac pro-
nuntiasset. itaque cum ille Sardis iturum se dixisset, 5
Tissaphernes eandem Cariam defendendam putavit. in
quo cum eum opinio fefellisset victumque se vidisset
consilio, sero suis praesidio profectus est. nam cum
illo venisset, iam Agesilaus multis locis expugnatis
magna erat praeda potitus. Laco autem cum videret 6
hostes equitatu superare, numquam in campo sui fecit
potestatem et iis locis manum conseruit, quibus plus
pedestres copiae valerent. pepulit ergo, quotienscum-
que congressus est, multo maiores adversariorum co-
pias et sic in Asia versatus est, ut omnium opinione
victor duceretur.

Hic cum iam animo meditaretur proficisci in 4
Persas et ipsum regem adoriri, nuntius ei domo venit
ephororum missu, bellum Athenienses et Boeotos in-
dixisse Lacedaemoniis: quare venire ne dubitaret. in 2
hoc non minus eius pietas suspicienda est quam virtus
bellica: qui cum victori praeesset exercitui maximam-
que haberet fiduciam regni Persarum potiundi, tanta
modestia dicto audiens fuit iussis absentium magi-
stratuum, ut si privatus in comitio esset Spartae.
cuius exemplum utinam imperatores nostri sequi vo-
luissent! sed illuc redeamus. Agesilaus opulentissimo 3
regno praeposuit bonam existimationem multoque glo-
riosius duxit, si institutis patriae paruisset, quam si
bello superasset Asiam. hac igitur mente Hellespon- 4
tum copias traiecit tantaque usus est celeritate, ut,
quod iter Xerxes anno vertente confecerat, hic trans-
ierit triginta diebus. cum iam haud ita longe abesset 5
a Peloponneso, obsistere ei conati sunt Athenienses

et Boeoti ceterique eorum socii apud Coroneam: quos
6 omnes gravi proelio vicit. huius victoriae vel maxima
fuit laus, quod, cum plerique ex fuga se in templum
Minervae coniecissent quaerereturque ab eo, quid iis
vellet fieri, etsi aliquot vulnera acceperat eo proelio
et iratus videbatur omnibus, qui adversus arma tule-
rant, tamen antetulit irae religionem et eos vetuit
7 violari. neque vero hoc solum in Graecia fecit, ut
templa deorum sancta haberet, sed etiam apud bar-
baros summa religione omnia simulacra arasque con-
8 servavit. itaque praedicabat mirari se, non sacrilegorum
numero haberi, qui supplicibus deorum nocuissent, aut
non gravioribus poenis affici, qui religionem minue-
rent, quam qui fana spoliarent.

5 Post hoc proelium collatum omne bellum est circa
2 Corinthum ideoque Corinthium est appellatum. hic
cum una pugna decem milia hostium Agesilao duce
cecidissent eoque facto opes adversariorum debilitatae
viderentur, tantum afuit ab insolentia gloriae, ut com-
miseratus sit fortunam Graeciae, quod tam multi a
se victi vitio adversariorum concidissent: namque illa
multitudine, si sana mens esset, Graeciae supplicium
3 Persas dare potuisse. idem cum adversarios intra
moenia compulisset et ut Corinthum oppugnaret multi
hortarentur, negavit id suae virtuti convenire: se enim
eum esse [dixit], qui ad officium peccantes redire co-
geret, non qui urbes nobilissimas expugnaret Graeciae.
4 'nam si' inquit 'eos exstinguere voluerimus, qui no-
biscum adversus barbaros steterunt, nosmet ipsi nos
expugnaverimus illis quiescentibus. quo facto sine
negotio, cum voluerint, nos oppriment.'

6 Interim accidit illa calamitas apud Leuctra La-
cedaemoniis. quo ne proficisceretur, cum a plerisque
ad exeundum impelleretur, ut si de exitu divinaret,
excusavit senectutem. idem, cum Epaminondas Spar-
tam oppugnaret essetque sine muris oppidum, talem
se imperatorem praebuit, ut eo tempore omnibus

apparuerit, nisi ille fuisset, Spartam futuram non fuisse. in quo quidem discrimine celeritas eius con- 2
silii saluti fuit universis. nam cum quidam adulescentuli hostium adventu perterriti ad Thebanos transfugere vellent et locum extra urbem editum cepissent, Agesilaus, qui perniciosissimum fore videret, si animadversum esset quemquam ad hostes transfugere conari, cum suis eo venit atque, ut si bono animo fecissent, laudavit consilium eorum, quod eum locum occupassent: id se quoque fieri debere animadvertisse.
sic adulescentes simulata laudatione recuperavit et 3
adiunctis de suis comitibus locum tutum reliquit. namque illi adiecto numero eorum, qui expertes erant consilii, commovere se non sunt ausi eoque libentius, quod latere arbitrabantur quae cogitaverant.

Sine dubio post Leuctricam pugnam Lacedae- 7
monii se numquam refecerunt neque pristinum imperium recuperarunt, cum interim numquam Agesilaus destitit quibuscumque rebus posset patriam iuvare.
nam cum praecipue Lacedaemonii indigerent pecunia, 2
ille omnibus, qui a rege defecerant, praesidio fuit: a quibus magna donatus pecunia patriam sublevavit.
atque in hoc illud inprimis fuit admirabile, cum maxima 3
munera ei ab regibus ac dynastis civitatibusque conferrentur, quod nihil umquam domum suam contulit,
nihil de victu, nihil de vestitu Laconum mutavit. domo 4
eadem fuit contentus, qua Eurysthenes, progenitor maiorum suorum, fuerat usus: quam qui intrarat, nullum signum libidinis, nullum luxuriae videre poterat, contra ea plurima patientiae atque abstinentiae. sic enim erat instructa, ut in nulla re differret *a* cuiusvis inopis atque privati.

Atque hic tantus vir ut naturam fautricem ha- 8
buerat in tribuendis animi virtutibus, sic maleficam nactus est in corpore fingendo: nam et statura fuit humili et corpore exiguo et claudus altero pede. quae res etiam nonnullam afferebat deformitatem, atque

ignoti, faciem eius cum intuerentur, contemnebant; qui autem virtutes noverant, non poterant admirari
2 satis. quod ei usu venit, cum annorum octoginta subsidio Tacho in Aegyptum *missus* esset et in acta cum suis accubuisset sine ullo tecto stratumque haberet tale, ut terra tecta esset stramentis neque huc amplius quam pellis esset iniecta, eodem quo comites omnes vestitu humili atque obsoleto, ut eorum ornatus non modo in eis regem neminem significaret, sed homines *esse* non beatissimos suspicionem praeberet.
3 huius de adventu fama cum ad regios esset perlata, celeriter munera eo cuiusque generis sunt allata. his quaerentibus Agesilaum vix fides facta est, unum esse
4 ex iis qui tum accubabant. qui cum regis verbis quae attulerant dedissent, ille praeter vitulinam et eius modi genera obsonii, quae praesens tempus desiderabat, nihil accepit: unguenta, coronas secundamque
5 mensam servis dispertiit, cetera referri iussit. quo facto eum barbari magis etiam contempserunt, quod eum ignorantia bonarum rerum vilia potissimum sumpsisse arbitrabantur.

6 Hic cum ex Aegypto reverteretur, donatus a rege Nectanabide ducentis viginti talentis, quae ille muneri populo suo daret, venissetque in portum, qui Menelai vocatur, iacens inter Cyrenas et Aegyptum, in mor-
7 bum implicitus decessit. ibi eum amici, quo Spartam facilius perferre possent, quod mel non habebant, cera circumfuderunt atque ita domum rettulerunt.

XVIII. EUMENES.

1 Eumenes Cardianus. huius si virtuti par data esset fortuna, non ille quidem maior *exstitisset*, quod magnos homines virtute metimur, non fortuna, sed
2 multo illustrior atque etiam honoratior. nam cum aetas eius incidisset in ea tempora, quibus Macedones

florerent, multum ei detraxit inter eos viventi, quod
alienae erat civitatis, neque aliud huic defuit quam
generosa stirps. etsi enim domestico summo genere 3
erat, tamen Macedones eum sibi aliquando anteponi
indigne ferebant, neque tamen non patiebantur: vin-
cebat enim omnes cura, vigilantia, patientia, calliditate
et celeritate ingenii.

Hic peradulescentulus ad amicitiam accessit Phi- 4
lippi, Amyntae filii, brevique tempore in intimam per-
venit familiaritatem: fulgebat enim iam in adulescen-
tulo indoles virtutis. itaque eum habuit ad manum 5
scribae loco, quod multo apud Graios honorificentius
est quam apud Romanos. namque apud nos, re vera
sicut sunt, mercennarii scribae existimantur; at apud
illos e contrario nemo ad id officium admittitur nisi
honesto loco, et fide et industria cognita, quod ne-
cesse est omnium consiliorum eum esse participem.
hunc locum tenuit amicitiae apud Philippum annos 6
septem. illo interfecto eodem gradu fuit apud Ale-
xandrum annos tredecim. novissimo tempore prae-
fuit etiam alterae equitum alae, quae Hetaerice appel-
labatur. utrique autem in consilio semper affuit et
omnium rerum habitus est particeps.

Alexandro Babylone mortuo, cum regna singulis 2
familiaribus dispertirentur et summa tradita esset
tuenda eidem, cui Alexander moriens anulum suum
dederat, Perdiccae (ex quo omnes coniecerant eum 2
regnum ei commisisse, quoad liberi eius in suam tu-
telam pervenissent: aberat enim Crateros et Antipater,
qui antecedere hunc videbantur; mortuus erat He-
phaestio, quem unum Alexander, quod facile intellegi
posset, plurimi fecerat), hoc tempore data est Eumeni
Cappadocia sive potius dicta: nam tum in hostium
erat potestate. hunc sibi Perdiccas adiunxerat magno 3
studio, quod in homine fidem et industriam magnam
videbat, non dubitans, si eum pellexisset, magno usui
fore sibi in eis rebus quas apparabat. cogitabat enim,

quod fere omnes in magnis imperiis concupiscunt,
4 omnium partes corripere atque complecti. neque vero
hoc ille solus fecit, sed ceteri quoque omnes, qui
Alexandri fuerant amici. primus Leonnatus Macedo-
niam praeoccupare destinavit. is multis magnisque
pollicitationibus persuadere Eumeni studuit, ut Per-
5 diccam desereret ac secum faceret societatem. cum
perducere eum non posset, interficere conatus est, et
fecisset, nisi ille clam noctu ex praesidiis eius effu-
gisset.

3 Interim conflata sunt illa bella, quae ad inter-
nicionem post Alexandri mortem gesta sunt, omnes-
que concurrerunt ad Perdiccam opprimendum. quem
etsi infirmum videbat, quod unus omnibus resistere
cogebatur, tamen amicum non deseruit neque salutis
2 quam fidei fuit cupidior. praefecerat hunc Perdiccas
ei parti Asiae, quae inter Taurum montem iacet atque
Hellespontum, et illum unum opposuerat Europaeis
adversariis; ipse Aegyptum oppugnatum adversus Pto-
3 lemaeum erat profectus. Eumenes cum neque magnas
copias neque firmas haberet, quod et inexercitatae et
non multo ante erant contractae, adventare autem di-
cerentur Hellespontumque transisse Antipater et Cra-
teros magno cum exercitu Macedonum, viri cum cla-
4 ritate tum usu belli praestantes (Macedones vero
milites ea tum erunt fama, qua nunc Romani ferun-
tur: etenim semper habiti sunt fortissimi, qui summi
imperii potirentur): Eumenes intellegebat, si copiae
suae cognossent, adversus quos ducerentur, non modo
5 non ituras, sed simul cum nuntio dilapsuras. itaque
hoc ei visum est prudentissimum, ut deviis itineribus
milites duceret, in quibus vera audire non possent,
et iis persuaderet se contra quosdam barbaros pro-
6 ficisci. atque tenuit hoc propositum et prius in aciem
exercitum eduxit proeliumque commisit, quam milites
sui scirent, cum quibus arma conferrent. effecit etiam
illud locorum praeoccupatione, ut equitatu potius di-

micaret, quo plus valebat, quam peditatu, quo erat deterior.

Quorum acerrimo concursu cum magnam partem 4
diei esset pugnatum, cadit Crateros dux et Neoptolemus, qui secundum locum imperii tenebat. cum hoc
concurrit ipse Eumenes. qui cum inter se complexi 2
in terram ex equis decidissent, ut facile intellegi possent inimica mente contendisse animoque magis etiam pugnasse quam corpore, non prius distracti sunt, quam alterum anima relinqueret. ab hoc aliquot plagis Eumenes vulneratur, neque eo magis ex proelio ex-
cessit, sed acrius hostes institit. hic equitibus pro- 3
fligatis, interfecto duce Cratero, multis praeterea et maxime nobilibus captis pedester exercitus, quod in ea loca erat deductus, ut invito Eumene elabi non posset, pacem ab eo petiit. quam cum impetrasset, in fide non mansit et se, simulac potuit, ad Antipa-
trum recepit. Eumenes Craterum ex acie semivivum 4
elatum recreare studuit; cum id non posset, pro hominis dignitate proque pristina amicitia (namque illo usus erat Alexandro vivo familiariter) amplo funere extulit ossaque in Macedoniam uxori eius ac liberis remisit.

Haec dum apud Hellespontum geruntur, Perdiccas 5
apud Nilum flumen interficitur a Seleuco et Antigene, rerumque summa ad Antipatrum defertur. hic qui *non* deseruerant, exercitu suffragium ferente capitis absentes damnantur, in eis Eumenes. hac ille perculsus plaga non succubuit neque eo setius bellum administravit. sed exiles res animi magnitudinem, etsi
non frangebant, tamen minuebant. hunc persequens 2
Antigonus, cum omni genere copiarum abundaret, saepe in itineribus vexabatur, neque umquam ad manum accedere licebat nisi iis locis, quibus pauci multis
possent resistere. sed extremo tempore, cum consilio 3
capi non posset, multitudine circumitus est. hinc tamen multis suis amissis se expedivit et in castellum Phry-

4 giae, quod Nora appellatur, confugit. in quo cum
circumsederetur et vereretur, ne uno loco manens
equos militares perderet, quod spatium non esset agi-
tandi, callidum fuit eius inventum, quem ad modum
stans iumentum concalfieri exercerique posset, quo
libentius et cibo uteretur et a corporis motu non re-
5 moveretur. substringebat caput loro altius, quam ut
prioribus pedibus plene terram posset attingere, deinde
post verberibus cogebat exsultare et calces remittere:
qui motus non minus sudorem excutiebat, quam si
6 in spatio decurreret. quo factum est, quod omnibus
mirabile est visum, ut aeque nitida iumenta ex castello
educeret, cum complures menses in obsidione fuisset,
7 ac si in campestribus ea locis habuisset. in hac con-
clusione, quotienscumque voluit, apparatum et muni-
tiones Antigoni alias incendit, alias disiecit. tenuit
autem se uno loco, quamdiu hiems fuit, quod castra
sub divo habere non poterat. ver appropinquabat:
simulata deditione, dum de condicionibus tractat, prae-
fectis Antigoni imposuit seque ac suos omnes extraxit
incolumes.

6 Ad hunc Olympias, mater quae fuerat Alexandri,
cum litteras et nuntios misisset in Asiam consultum,
utrum repetitum iret Macedoniam (nam tum in Epiro
2 habitabat) et suas res occuparet, huic ille primum
suasit, ne se moveret et exspectaret, quoad Alexandri
filius regnum adipisceretur; sin aliqua cupiditate ra-
peretur in Macedoniam, oblivisceretur omnium iniuri-
3 arum et in neminem acerbiore uteretur imperio. ho-
rum illa nihil fecit: nam et in Macedoniam profecta
est et ibi crudelissime se gessit. petiit autem ab
Eumene absente, ne pateretur Philippi domus ac fa-
miliae inimicissimos stirpem quoque interimere, ferret-
4 que opem liberis Alexandri. quam veniam si daret,
quam primum exercitus pararet, quos sibi subsidio
adduceret. id quo facilius faceret, se omnibus prae-
fectis, qui in officio manebant, misisse litteras, ut ei

parerent eiusque consiliis uterentur. his rebus Eu- 5
menes permotus satius duxit, si ita tulisset fortuna,
perire bene meritis referentem gratiam quam ingratum
vivere.

Itaque copias contraxit, bellum adversus Anti- 7
gonum comparavit. quod una erant Macedones com-
plures nobiles, in eis Peucestes, qui corporis custos
fuerat Alexandri, tum autem obtinebat Persidem, et
Antigenes, cuius sub imperio phalanx erat Macedonum,
invidiam verens (quam tamen effugere non potuit), si
potius ipse alienigena summi imperii potiretur quam
aliquis Macedonum, quorum ibi erat multitudo, in 2
principiis Alexandri nomine tabernaculum statuit in
eoque sellam auream cum sceptro ac diademate iussit
poni eoque omnes cottidie convenire, ut ibi de sum-
mis rebus consilia caperentur, credens minore se in-
vidia fore, si specie imperii nominisque simulatione
Alexandri bellum videretur administrare. quod effecit.
nam cum non ad Eumenis principia, sed ad regia con- 3
veniretur atque ibi de rebus deliberaretur, quodam
modo latebat, cum tamen per eum unum gererentur
omnia.

Hic in Paraetacis cum Antigono conflixit, non 8
acie instructa, sed in itinere, eumque male acceptum
in Mediam hiematum coëgit redire. ipse in finitima
regione Persidis hiematum copias divisit, non ut vo-
luit, sed ut militum cogebat voluntas. namque illa 2
phalanx Alexandri Magni, quae Asiam peragrarat de-
viceratque Persas, inveterata cum gloria tum etiam
licentia, non parere se ducibus, sed imperare postu-
labat, ut nunc veterani faciunt nostri. itaque peri-
culum est ne faciant quod illi fecerunt, sua intem-
perantia nimiaque licentia ut omnia perdant neque
minus eos, cum quibus fecerint, quam adversus quos
steterint. quodsi quis illorum veteranorum legat facta, 3
paria horum cognoscat neque rem ullam nisi tempus
interesse iudicet. sed ad illos revertar. hiberna sum-

pserant non ad usum belli, sed ad ipsorum luxuriam,
4 longeque inter se discesserant. hoc Antigonus cum
comperisset intellegeretque se parem non esse paratis
adversariis, statuit aliquid sibi consilii novi esse ca-
piendum. duae erant viae, qua ex Medis, ubi ille hie-
mabat, ad adversariorum hibernacula posset perveniri.
5 quarum brevior per loca deserta, quae nemo incolebat
propter aquae inopiam, ceterum dierum erat fere decem;
illa autem, qua omnes commeabant, altero tanto lon-
giorem habebat anfractum, sed erat copiosa omnium-
6 que rerum abundans. hac si proficisceretur, intelle-
gebat prius adversarios rescituros de suo adventu,
quam ipse tertiam partem confecisset itineris; sin per
loca sola contenderet, sperabat se imprudentem hostem
7 oppressurum. ad hanc rem conficiendam imperavit
quam plurimos utres atque etiam culleos comparari,
post haec pabulum, praeterea cibaria cocta dierum
decem, ut quam minime fieret ignis in castris. iter
quo habeat, omnes celat. sic paratus, qua constituerat,
proficiscitur.

9 Dimidium fere spatium confecerat, cum ex fumo
castrorum eius suspicio allata est ad Eumenem hostem
appropinquare. conveniunt duces: quaeritur, quid opus
sit facto. intellegebant omnes tam celeriter copias
ipsorum contrahi non posse, quam Antigonus affuturus
2 videbatur. hic omnibus titubantibus et de rebus sum-
mis desperantibus Eumenes ait, si celeritatem velint
adhibere et imperata facere, quod ante non fecerint,
se rem expediturum. nam quod *iter* diebus quinque
hostis transisse posset, se effecturum ut non minus
totidem dierum spatio retardaretur: quare circumirent,
3 suas quisque contraheret copias. ad Antigoni autem
refrenandum impetum tale capit consilium. certos
mittit homines ad infimos montes, qui obvii erant
itineri adversariorum, iisque praecipit ut prima nocte,
quam latissime possint, ignes faciant quam maximos
atque hos secunda vigilia minuant, tertia perexiguos

reddant, ut assimulata castrorum consuetudine suspi- 4
cionem iniciant hostibus, iis locis esse castra ac de
eorum adventu esse praenuntiatum; idemque postera
nocte faciant. quibus imperatum erat, diligenter prae- 5
ceptum curant. Antigonus tenebris obortis ignes con-
spicatur: credit de suo adventu esse auditum et ad-
versarios illuc suas contraxisse copias. mutat consilium 6
et, quoniam imprudentes adoriri non posset, flectit
iter suum et illum anfractum longiorem copiosae viae
capit ibique diem unum opperitur ad lassitudinem se-
dandam militum ac reficienda iumenta, quo integriore
exercitu decerneret.

Sic Eumenes callidum imperatorem vicit consilio 10
celeritatemque impedivit eius, neque tamen multum
profecit. nam invidia ducum, cum quibus erat, per- 2
fidiaque Macedonum veteranorum, cum superior proe-
lio discessisset, Antigono est deditus, cum exercitus
ei ter ante separatis temporibus iurasset se eum de-
fensurum neque umquam deserturum. sed tanta fuit
nonnullorum virtutis obtrectatio, ut fidem amittere
mallent quam eum non perdere. atque hunc Anti- 3
gonus, cum ei fuisset infestissimus, conservasset, si
per suos esset licitum, quod ab nullo se plus adiuvari
posse intellegebat in eis rebus, quas impendere iam
apparebat omnibus. imminebant enim Seleucus, Lysi-
machus, Ptolemaeus, opibus iam valentes, cum quibus
ei de summis rebus erat dimicandum. sed non passi 4
sunt ii qui circa erant, quod videbant Eumene recepto
omnes prae illo parvi futuros. ipse autem Antigonus
adeo erat incensus, ut nisi magna spe maximarum
rerum leniri non posset.

Itaque cum eum in custodiam dedisset et prae- 11
fectus custodum quaesisset, quem ad modum servari
vellet, 'ut acerrimum' inquit 'leonem aut ferocissimum
elephantum': nondum enim statuerat, conservaret eum
necne. veniebat autem ad Eumenem utrumque genus 2
hominum, et qui propter odium fructum oculis ex eius

casu capere vellent, et qui propter veterem amicitiam colloqui consolarique cuperent, multi etiam, qui eius formam cognoscere studebant, qualis esset, quem tam diu tamque valde timuissent, cuius in pernicie po-
3 sitam spem habuissent victoriae. at Eumenes, cum diutius in vinclis esset, ait Onomarcho, penes quem summa imperii erat custodiae, se mirari, quare iam tertium diem sic teneretur: non enim hoc convenire Antigoni prudentiae, ut sic uteretur devicto: quin aut
4 interfici aut missum fieri iuberet. hic cum ferocius Onomarcho loqui videretur, 'quid? tu' inquit 'animo si isto eras, cur non in proelio cecidisti potius quam
5 in potestatem inimici venires?' huic Eumenes 'utinam quidem istud evenisset! sed eo non accidit, quod numquam cum fortiore sum congressus: non enim cum quoquam arma contuli, quin is mihi succubuerit.' neque id erat falsum: non enim virtute hostium, sed amicorum perfidia decidit. * * * nam et dignitate fuit honesta et viribus ad laborem ferendum firmis neque tam magno corpore quam figura venusta.

12 De hoc Antigonus cum solus constituere non auderet, ad consilium rettulit. hic cum omnes primo perturbati admirarentur non iam de eo sumptum esse supplicium, a quo tot annos adeo essent male habiti, ut saepe ad desperationem forent adducti, quique maxi-
2 mos duces interfecisset, denique in quo uno tantum esset, ut, quoad ille viveret, ipsi securi esse non possent, interfecto nihil habituri negotii essent: postremo, si illi redderet salutem, quaerebant, quibus amicis esset usurus: sese enim cum Eumene apud eum non
3 futuros. hic cognita consilii voluntate tamen usque ad septimum diem deliberandi sibi spatium reliquit. tum autem, cum iam vereretur ne qua seditio exercitus oreretur, vetuit quemquam ad eum admitti et cottidianum victum removeri iussit: nam negabat se
4 ei vim allaturum, cui aliquando fuisset amicus. hic tamen non amplius quam triduum fame fatigatus, cum

castra moverentur, insciente Antigono iugulatus est
a custodibus.

Sic Eumenes annorum quinque et quadraginta, 13
cum ab anno vicesimo, uti supra ostendimus, septem
annos Philippo apparuisset, tredecim apud Alexandrum
eundem locum obtinuisset, in eis unum equitum alae
praefuisset, post autem Alexandri Magni mortem im-
perator exercitus duxisset summosque duces partim
reppulisset, partim interfecisset, captus non Antigoni
virtute, sed Macedonum periurio talem habuit exitum
vitae. in quo quanta omnium fuerit opinio eorum, 2
qui post Alexandrum Magnum reges sunt appellati,
ex hoc facillime potest iudicari, quod, *quorum* nemo
Eumene vivo rex appellatus est, sed praefectus, eidem 3
post huius occasum statim regium ornatum nomen-
que sumpserunt neque, quod initio praedicarant, se
Alexandri liberis regnum servare, praestare voluerunt
et *hoc* uno propugnatore sublato quid sentirent ape-
ruerunt. huius sceleris principes fuerunt Antigonus,
Ptolemaeus, Seleucus, Lysimachus, Cassandrus. Anti- 4
gonus autem Eumenem mortuum propinquis eius se-
peliendum tradidit. ii militari honestoque funere, co-
mitante toto exercitu, humaverunt ossaque eius in
Cappadociam ad matrem atque uxorem liberosque eius
deportanda curarunt.

XIX. PHOCION.

Phocion Atheniensis etsi saepe exercitibus prae- 1
fuit summosque magistratus cepit, tamen multo eius
notior est integritas vitae quam rei militaris labor.
itaque huius memoria est nulla, illius autem magna
fama, ex quo cognomine Bonus est appellatus. fuit 2
enim perpetuo pauper, cum divitissimus esse posset
propter frequentes delatos honores potestatesque sum-
mas, quae ei a populo dabantur. hic cum a rege 3

Philippo munera magnae pecuniae repudiaret legati-
que hortarentur accipere simulque admonerent, si ipse
iis facile careret, liberis tamen suis prospiceret, qui-
bus difficile esset in summa paupertate tantam pater-
4 nam tueri gloriam, iis ille 'si mei similes erunt, idem
hic' inquit 'agellus illos alet, qui me ad hanc digni-
tatem perduxit; sin dissimiles sunt futuri, nolo meis
impensis illorum ali augerique luxuriam.'

2 Idem cum prope ad annum octogesimum prospera
pervenisset fortuna, extremis temporibus magnum in
2 odium pervenit suorum civium, primo quod cum De-
made de urbe tradenda Antipatro consenserat eiusque
consilio Demosthenes cum ceteris, qui bene de re pu-
blica meriti existimabantur, populi scito in exilium
erant expulsi. neque in eo solum offenderat, quod
patriae male consuluerat, sed etiam quod amicitiae
3 fidem non praestiterat. namque auctus adiutusque a
Demosthene eum, quem tenebat, ascenderat gradum,
cum adversus Charetem eum subornaret: ab eodem
in iudiciis, cum capitis causam diceret, defensus ali-
quotiens, liberatus discesserat. hunc non solum in
4 periculis non defendit, sed etiam prodidit. concidit
autem maxime uno crimine, quod, cum apud eum
summum esset imperium populi *iussu* et Nicanorem,
Cassandri praefectum, insidiari Piraeo [Atheniensium]
a Dercylo moneretur idemque postularet ut provideret,
ne commeatibus civitas privaretur, huic audiente po-
pulo Phocion negavit esse periculum seque eius rei
5 obsidem fore pollicitus est. neque ita multo post
Nicanor Piraeo est potitus. ad quem recuperandum
cum populus armatus concurrisset, ille non modo ne-
minem ad arma vocavit, sed ne armatis quidem prae-
esse voluit. [sine quo Athenae omnino esse non
possunt.]

3 Erant eo tempore Athenis duae factiones, qua-
rum una populi causam agebat, altera optimatium.
in hac erat Phocion et Demetrius Phalereus. harum

utraque Macedonum patrociniis utebatur: nam po-
pulares Polyperchonti favebant, optimates cum Cas-
sandro sentiebant. interim a Polyperchonte Cassan- 2
drus Macedonia pulsus est. quo facto populus superior
factus statim duces adversariae factionis capitis dam-
natos patria propulit, in eis Phocionem et Demetrium
Phalereum, deque ea re legatos ad Polyperchontem
misit, qui ab eo peterent ut sua decreta confirmaret.
huc eodem profectus est Phocion. quo ut venit, cau- 3
sam apud Philippum regem verbo, re ipsa quidem
apud Polyperchontem iussus est dicere: namque is
tum regis rebus praeerat. hic ab Agnone accusatus, 4
quod Piraeum Nicanori prodidisset, ex consilii sen-
tentia in custodiam coniectus Athenas deductus est,
ut ibi de eo legibus fieret iudicium.

Huc ut perventum est, cum propter aetatem pe- 4
dibus iam non valeret vehiculoque portaretur, magni
concursus sunt facti, cum alii, reminiscentes veteris
famae, aetatis misererentur, plurimi vero ira exacue-
rentur propter proditionis suspicionem [Piraei] maxi-
meque quod adversus populi commoda in senectute
steterat. quare ne perorandi quidem ei data est fa- 2
cultas dicenti causam in iudicio: legitimis quibusdam
confectis damnatus traditus est undecimviris, quibus
ad supplicium more Atheniensium publice damnati
tradi solent. hic cum ad mortem duceretur, obvius 3
ei fuit Euphiletus, quo familiariter fuerat usus. is
cum lacrimans dixisset 'o quam indigna perpeteris,
Phocion!' huic ille 'at non inopinata' inquit: 'hunc
enim exitum plerique clari viri habuerunt Athenienses.'
in hoc tantum fuit odium multitudinis, ut nemo ausus 4
sit eum liber sepelire. itaque a servis sepultus est.

XX. TIMOLEON.

1 Timoleon Corinthius. sine dubio magnus omnium
iudicio hic vir exstitit. namque huic uni contigit,
quod nescio an nulli, ut et patriam, in qua erat natus,
oppressam a tyranno liberaret, et a Syracusanis, qui-
bus auxilio erat missus, iam inveteratam servitutem
depelleret totamque Siciliam, multos annos bello vexa-
tam a barbarisque oppressam, suo adventu in pristi-
2 num restitueret. sed in his rebus non simplici fortuna
conflictatus est et, id quod difficilius putatur, multo
sapientius tulit secundam quam adversam fortunam.
3 nam cum frater eius Timophanes, dux a Corinthiis
delectus, tyrannidem per milites mercennarios occu-
passet particepsque regni *ipse* posset esse, tantum
afuit a societate sceleris, ut antetulerit civium suorum
libertatem fratris saluti et parere legibus quam im-
4 perare patriae satius duxerit. hac mente per haru-
spicem communemque affinem, cui soror ex eisdem
parentibus nata nupta erat, fratrem tyrannum inter-
ficiundum curavit. ipse non modo manus non attulit,
sed ne aspicere quidem fraternum sanguinem voluit.
nam dum res conficeretur, procul in praesidio fuit,
5 ne quis satelles posset succurrere. hoc praeclarissi-
mum eius factum non pari modo probatum est ab
omnibus: nonnulli enim laesam ab eo pietatem puta-
bant et invidia laudem virtutis obterebant. mater
vero post id factum neque domum ad se filium ad-
misit neque aspexit, quin eum fratricidam impiumque
6 detestans compellaret. quibus rebus ille adeo est
commotus, ut nonnumquam vitae finem facere volue-
rit atque ex ingratorum hominum conspectu morte
decedere.

2 Interim Dione Syracusis interfecto Dionysius rur-
sus Syracusarum potitus est. cuius adversarii opem
a Corinthiis petierunt ducemque, quo in bello uteren-
tur, postularunt. huc Timoleon missus incredibili fe-

licitate Dionysium tota Sicilia depulit. cum interfi- 2
cere posset, noluit, tutoque ut Corinthum perveniret
effecit, quod utrorumque Dionysiorum opibus Co-
rinthii saepe adiuti fuerant, cuius benignitatis memo-
riam volebat exstare, eamque praeclaram victoriam
ducebat, in qua plus esset clementiae quam crudeli-
tatis, postremo ut non solum auribus acciperetur, sed
etiam oculis cerneretur, quem ex quanto regno ad
quam fortunam detulisset. post Dionysii decessum 3
cum Hiceta bellavit, qui adversatus erat Dionysio:
quem non odio tyrannidis dissensisse, sed cupiditate
indicio fuit, quod ipse expulso Dionysio imperium di-
mittere noluit. hoc superato Timoleon maximas copias 4
Karthaginiensium apud Crinissum flumen fugavit ac
satis habere coëgit, si liceret Africam obtinere, qui
iam complures annos possessionem Siciliae tenebant.
cepit etiam Mamercum, Italicum ducem, hominem
bellicosum et potentem, qui tyrannos adiutum in Si-
ciliam venerat.

Quibus rebus confectis cum propter diuturnitatem 3
belli non solum regiones, sed etiam urbes desertas
videret, conquisivit quos potuit, primum Siculos, dein
Corintho arcessivit colonos, quod ab iis initio Syra-
cusae erant conditae. civibus veteribus sua restituit, 2
novis bello vacuefactas possessiones divisit, urbium
moenia disiecta fanaque detecta refecit, civitatibus
leges libertatemque reddidit: ex maximo bello tantum
otium totae insulae conciliavit, ut hic conditor ur-
bium earum, non illi qui initio deduxerant, videretur.
arcem Syracusis, quam munierat Dionysius ad urbem 3
obsidendam, a fundamentis disiecit, cetera tyrannidis
propugnacula demolitus est deditque operam, ut quam
minime multa vestigia servitutis manerent. cum tantis 4
esset opibus, ut etiam invitis imperare posset, tantum
autem amorem haberet omnium Siculorum, ut nullo
recusante regnum obtinere *liceret*, maluit se diligi quam
metui. itaque, cum primum potuit, imperium depo-

suit ac privatus Syracusis, quod reliquum vitae fuit,
5 vixit. neque vero id imperite fecit: nam quod ceteri
reges imperio potuerunt, hic benivolentia tenuit. nullus
honos huic defuit, neque postea res ulla Syracusis
gesta est publice, de qua prius sit decretum quam
6 Timoleontis sententia cognita. nullius umquam con-
silium non modo antelatum, sed ne comparatum quidem
est. neque id magis *eius* benivolentia factum est quam
prudentia.

4 Hic cum aetate iam provectus esset, sine ullo
morbo lumina oculorum amisit. quam calamitatem
ita moderate tulit, ut neque eum querentem quisquam
audierit neque eo minus privatis publicisque rebus
2 interfuerit. veniebat autem in theatrum, cum ibi con-
cilium populi haberetur, propter valetudinem vectus
iumentis iunctis, atque ita de vehiculo quae videban-
tur dicebat. neque hoc illi quisquam tribuebat super-
biae: nihil enim umquam neque insolens neque glo-
3 riosum ex ore eius exiit. qui quidem, cum suas laudes
audiret praedicari, numquam aliud dixit quam se in
ea re maxime dis agere gratias atque habere, quod,
cum Siciliam recreare constituissent, tum se potissi-
4 mum ducem esse voluissent. nihil enim rerum huma-
narum sine deorum numine geri putabat; itaque suae
domi sacellum Automatias constituerat idque sanctis-
sime colebat.

5 Ad hanc hominis excellentem bonitatem mirabiles
accesserant casus. nam proelia maxima natali suo die
fecit omnia, quo factum est ut eius diem natalem
2 festum haberet universa Sicilia. huic quidam Laphy-
stius, homo petulans et ingratus, vadimonium cum
vellet imponere, quod cum illo se lege agere diceret,
et complures concurrissent, qui procacitatem hominis
manibus coërcere conarentur, Timoleon oravit homines,
ne id facerent. namque id ut Laphystio et cuivis
liceret, se maximos labores summaque adiisse peri-
cula. hanc enim speciem libertatis esse, si omnibus,

quod quisque vellet, legibus experiri liceret. idem, 3
cum quidam Laphystii similis, nomine Demaenetus, in contione populi de rebus gestis eius detrahere coepisset ac nonnulla inveheretur in Timoleonta, dixit nunc demum se voti esse damnatum: namque hoc a dis immortalibus semper precatum, ut talem libertatem restitueret Syracusanis, in qua cuivis liceret de quo vellet *quod vellet* impune dicere.

Hic cum diem supremum obisset, publice a Syra- 4
cusanis in gymnasio, quod Timoleonteum appellatur, tota celebrante Sicilia sepultus est.

XXI. DE REGIBUS.

Hi fere fuerunt Graecae gentis duces, qui memoria 1
digni videantur, praeter reges: namque eos attingere noluimus, quod omnium res gestae separatim sunt relatae. neque tamen ii admodum sunt multi. Lacedae- 2
monius autem Agesilaus nomine, non potestate fuit rex, sicut ceteri Spartani. ex iis vero, qui dominatum imperio tenuerunt, excellentissimi fuerunt, ut nos iudicamus, Persarum Cyrus et Darius, Hystaspi filius, quorum uterque privatus virtute regnum est adeptus. prior horum apud Massagetas in proelio cecidit, Darius senectute diem obiit supremum. tres sunt praeterea 3
eiusdem gentis: Xerxes et duo Artaxerxae, Macrochir cognomine et Mnemon. Xerxi maxime est illustre, quod maximis post hominum memoriam exercitibus terra marique bellum intulit Graeciae. at Macrochir praecipuam 4
habet laudem amplissimae pulcherrimaeque corporis formae, quam incredibili ornavit virtute belli: namque illo Perses nemo manu fuit fortior. Mnemon autem iustitiae fama floruit. nam cum matris suae scelere amisisset uxorem, tantum indulsit dolori, ut eum pietas vinceret. ex 5
his duo eodem nomine morbo naturae debitum reddiderunt, tertius ab Artabano praefecto ferro interemptus est.

2 Ex Macedonum autem gente duo multo cete-
ros antecesserunt rerum gestarum gloria: Philippus,
Amyntae filius, et Alexander Magnus. horum alter
Babylone morbo consumptus est, Philippus Aegiis a
Pausania, cum spectatum ludos iret, iuxta theatrum
2 occisus est. unus Epirotes, Pyrrhus, qui cum populo
Romano bellavit. is cum Argos oppidum oppugnaret
in Peloponneso, lapide ictus interiit. unus item Si-
culus, Dionysius prior. nam et manu fortis et belli
peritus fuit et, id quod in tyranno non facile reperi-
tur, minime libidinosus, non luxuriosus, non avarus,
nullius denique rei cupidus nisi singularis perpetui-
que imperii ob eamque rem crudelis: nam dum id
studuit munire, nullius pepercit vitae, quem eius in-
3 sidiatorem putaret. hic cum virtute tyrannidem sibi
peperisset, magna retinuit felicitate: maior enim annos
sexaginta natus decessit florente regno. neque in tam
multis annis cuiusquam ex sua stirpe funus vidit, cum
ex tribus uxoribus liberos procreasset multique ei nati
essent nepotes.

3 Fuerunt praeterea magni reges ex amicis Ale-
xandri Magni, qui post obitum eius imperia ceperunt,
in eis Antigonus et huius filius Demetrius, Lysimachus,
2 Seleucus, Ptolemaeus. ex his Antigonus in proelio,
cum adversus Seleucum et Lysimachum dimicaret, oc-
cisus est. pari leto affectus est Lysimachus ab Seleuco:
namque societate dissoluta bellum inter se gesserunt.
3 at Demetrius, cum filiam suam Seleuco in matri-
monium dedisset neque eo magis fida inter eos ami-
citia manere potuisset, captus bello in custodia socer
4 generi periit a morbo. neque ita multo post Se-
leucus a Ptolemaeo Cerauno dolo interfectus est, quem
ille a patre expulsum Alexandrea alienarum opum
indigentem receperat. ipse autem Ptolemaeus, cum
vivus filio regnum tradidisset, ab illo eodem vita pri-
vatus dicitur.

5 De quibus quoniam satis dictum putamus, non

incommodum videtur non praeterire Hamilcarem et Hannibalem, quos et animi magnitudine et calliditate omnes in Africa natos praestitisse constat.

XXII. HAMILCAR.

Hamilcar, Hannibalis filius, cognomine Barca, Kar- 1
thaginiensis, primo Poenico bello, sed temporibus ex-
tremis, admodum adulescentulus in Sicilia praeesse
coepit exercitui. cum ante eius adventum et mari et 2
terra male res gererentur Karthaginiensium, ipse ubi
affuit, numquam hosti cessit neque locum nocendi
dedit, saepeque e contrario occasione data lacessivit
semperque superior discessit. quo facto, cum paene
omnia in Sicilia Poeni amisissent, ille Erycem sic
defendit, ut bellum eo loco gestum non videretur.
interim Karthaginienses classe apud insulas Aegates 3
a C. Lutatio, consule Romanorum, superati statuerunt
belli facere finem eamque rem arbitrio permiserunt
Hamilcaris. ille etsi flagrabat bellandi cupiditate,
tamen paci serviundum putavit, quod patriam ex-
haustam sumptibus diutius calamitates belli ferre non
posse intellegebat, sed ita ut statim mente agitaret, 4
si paulum modo res essent refectae, bellum renovare
Romanosque armis persequi, donicum aut virtute vi-
cissent aut victi manus dedissent. hoc consilio pacem 5
conciliavit, in quo tanta fuit ferocia, cum Catulus ne-
garet bellum compositurum, nisi ille cum suis, qui
Erycem tenerent, armis relictis Sicilia decederent, ut
succumbente patria ipse periturum se potius dixerit,
quam cum tanto flagitio domum rediret: non enim
suae esse virtutis arma a patria accepta adversus
hostes adversariis tradere. huius pertinaciae cessit
Catulus.

At ille ut Karthaginem venit, multo aliter ac 2
sperarat rem publicam se habentem cognovit. nam-

que diuturnitate externi mali tantum exarsit intesti-
num bellum, ut numquam *in* pari periculo fuerit Kar-
2 thago nisi cum deleta est. primo mercennarii milites,
quibus adversus Romanos usi erant, desciverunt, quo-
rum numerus erat viginti milium. ii totam abaliena-
3 runt Africam, ipsam Karthaginem oppugnarunt. quibus
malis adeo sunt Poeni perterriti, ut etiam auxilia ab
Romanis petierint; eaque impetrarunt. sed extremo,
cum prope iam ad desperationem pervenissent, Hamil-
4 carem imperatorem fecerunt. is non solum hostes a
muris Karthaginis removit, cum amplius centum milia
facta essent armatorum, sed etiam eo compulit, ut
locorum angustiis clausi plures fame quam ferro in-
terirent. omnia oppida abalienata, in eis Uticam atque
Hipponem, valentissima totius Africae, restituit pa-
5 triae. neque eo fuit contentus, sed etiam fines imperii
propagavit, tota Africa tantum otium reddidit, ut
nullum in ea bellum videretur multis annis fuisse.

3 Rebus his ex sententia peractis fidenti animo
atque infesto Romanis, quo facilius causam bellandi
reperiret, effecit ut imperator cum exercitu in Hispa-
niam mitteretur, eoque secum duxit filium Hannibalem
2 annorum novem. erat praeterea cum eo adulescens
illustris, formosus, Hasdrubal, quem nonnulli diligi
turpius, quam par erat, ab Hamilcare loquebantur
(non enim maledici tanto viro deesse poterant). quo
factum est ut a praefecto morum Hasdrubal cum eo
vetaretur esse. huic ille filiam suam in matrimonium
dedit, quod moribus eorum non poterat interdici so-
3 cero genero. de hoc ideo mentionem fecimus, quod
Hamilcare occiso ille exercitui praefuit resque magnas
gessit et princeps largitione vetustos pervertit mores
Karthaginiensium eiusdemque post mortem Hannibal
ab exercitu accepit imperium.

4 At Hamilcar, posteaquam mare transiit in Hi-
spaniamque venit, magnas res secunda gessit fortuna:
maximas bellicosissimasque gentes subegit, equis, armis,

viris, pecunia totam locupletavit Africam. hic cum in 2
Italiam bellum inferre meditaretur, nono anno post-
quam in Hispaniam venerat, in proelio pugnans ad-
versus Vettones occisus est. huius perpetuum odium 3
erga Romanos maxime concitasse videtur secundum
bellum Poenicum. namque Hannibal, filius eius, assi-
duis patris obtestationibus eo est perductus, ut interire
quam Romanos non experiri mallet.

XXIII. HANNIBAL.

Hannibal, Hamilcaris filius, Karthaginiensis. si 1
verum est, quod nemo dubitat, ut populus Romanus
omnes gentes virtute superarit, non est infitiandum
Hannibalem tanto praestitisse ceteros imperatores pru-
dentia, quanto populus Romanus antecedat fortitudine
cunctas nationes. nam quotienscumque cum eo con- 2
gressus est in Italia, semper discessit superior. quod
nisi domi civium suorum invidia debilitatus esset,
Romanos videtur superare potuisse. sed multorum
obtrectatio devicit unius virtutem.

Hic autem velut hereditate relictum odium pater- 3
num erga Romanos sic conservavit, ut prius animam
quam id deposuerit, qui quidem, cum patria pulsus
esset et alienarum opum indigeret, numquam desti-
terit animo bellare cum Romanis. nam ut omittam 2
Philippum, quem absens hostem reddidit Romanis,
omnium iis temporibus potentissimus rex Antiochus
fuit. hunc tanta cupiditate incendit bellandi, ut usque
a rubro mari arma conatus sit inferre Italiae. ad 2
quem cum legati venissent Romani, qui de eius vo-
luntate explorarent darentque operam consiliis clan-
destinis ut Hannibalem in suspicionem regi adducerent,
tamquam ab ipsis corruptus alia atque antea sentiret,
neque id frustra fecissent idque Hannibal comperisset
seque ab interioribus consiliis segregari vidisset, tem- 3

pore dato adiit ad regem, eique cum multa de fide
sua et odio in Romanos commemorasset, hoc adiunxit:
'pater meus' inquit 'Hamilcar puerulo me, utpote
non amplius novem annos nato, in Hispaniam im-
perator proficiscens Karthagine Iovi optimo maximo
4 hostias immolavit. quae divina res dum conficiebatur,
quaesivit a me vellemne secum in castra proficisci.
id cum libenter accepissem atque ab eo petere coe-
pissem ne dubitaret ducere, tum ille, faciam, inquit,
si mihi fidem quam postulo dederis. simul me ad
aram adduxit, apud quam sacrificare instituerat, eam-
que ceteris remotis tenentem iurare iussit numquam
5 me in amicitia cum Romanis fore. id ego iusiurandum
patri datum usque ad hanc aetatem ita conservavi,
ut nemini dubium esse debeat, quin reliquo tempore
6 eadem mente sim futurus. quare si quid amice de
Romanis cogitabis, non imprudenter feceris, si me
celaris; cum quidem bellum parabis, te ipsum frustra-
beris, si non me in eo principem posueris.'

3 Hac igitur qua diximus aetate cum patre in Hi-
spaniam profectus est, cuius post obitum, Hasdrubale
imperatore suffecto, equitatui omni praefuit. hoc quo-
que interfecto exercitus summam imperii ad eum de-
tulit. id Karthaginem delatum publice comprobatum
2 est. sic Hannibal minor quinque et viginti annis natus
imperator factus proximo triennio omnes gentes Hi-
spaniae bello subegit, Saguntum, foederatam civitatem,
3 vi expugnavit, tres exercitus maximos comparavit. ex
his unum in Africam misit, alterum cum Hasdrubale
fratre in Hispania reliquit, tertium in Italiam secum
duxit. *ut* saltum Pyrenaeum transiit, quacumque iter
fecit, cum omnibus incolis conflixit: neminem nisi
4 victum dimisit. ad Alpes posteaquam venit, qua Ita-
liam ab Gallia seiungunt, quas nemo umquam cum
exercitu ante eum praeter Herculem Graium trans-
ierat (quo facto is hodie saltus Graius appellatur),
Alpicos conantes prohibere transitu concidit, loca pate-

fecit, itinera muniit, effecit ut ea elephantus ornatus
ire posset, qua antea unus homo inermis vix poterat
repere. hac copias traduxit in Italiamque pervenit.

Conflixerat apud Rhodanum cum P. Cornelio Sci- 4
pione consule eumque pepulerat. cum hoc eodem
Clastidii apud Padum decernit sauciumque inde ac
fugatum dimittit. tertio idem Scipio cum collega Ti. 2
Longo apud Trebiam adversus eum venit. cum iis
manum conseruit, utrosque profligavit. inde per Li-
gures Appenninum transiit, petens Etruriam. hoc *in* 3
itinere adeo gravi morbo afficitur oculorum, ut postea
numquam dextro aeque bene usus sit. qua valetudine
cum etiamnum premeretur lecticaque ferretur, C. Fla-
minium consulem apud Trasumennum cum exercitu
insidiis circumventum occidit, neque multo post C. Cen-
tenium praetorem cum delecta manu saltus occupan-
tem. hinc in Apuliam pervenit. ibi obviam ei venerunt 4
duo consules, C. Terentius et L. Aemilius. utriusque
exercitus uno proelio fugavit, Paulum consulem occi-
dit et aliquot praeterea consulares, in eis Cn. Servi-
lium Geminum, qui superiore anno fuerat consul.

Hac pugna pugnata Romam profectus nullo re- 5
sistente in propinquis urbi montibus moratus est. cum
aliquot ibi dies castra habuisset et Capuam reverte-
retur, Q. Fabius Maximus, dictator Romanus, in agro
Falerno ei se obiecit. hic clausus locorum angustiis 2
noctu sine ullo detrimento exercitus se expedivit Fa-
bioque, callidissimo imperatori, dedit verba. namque
obducta nocte sarmenta in cornibus iuvencorum deli-
gata incendit eiusque generis multitudinem magnam
dispalatam immisit. quo repentino visu obiecto tan-
tum terrorem iniecit exercitui Romanorum, ut egredi
extra vallum nemo sit ausus. hanc post rem gestam 3
non ita multis diebus M. Minucium Rufum, magistrum
equitum pari ac dictatorem imperio, dolo productum
in proelium fugavit. Ti. Sempronium Gracchum, iterum
consulem, in Lucanis absens in insidias inductum

sustulit. M. Claudium Marcellum, quinquiens consulem,
4 apud Venusiam pari modo interfecit. longum est
omnia enumerare proelia. quare hoc unum satis erit
dictum, ex quo intellegi possit, quantus ille fuerit:
quamdiu in Italia fuit, nemo ei in acie restitit, nemo
adversus eum post Cannensem pugnam in campo
castra posuit.

6 Hinc invictus patriam defensum revocatus bellum
gessit adversus P. Scipionem, filium eius *Scipionis*,
quem ipse primo apud Rhodanum, iterum apud Padum,
2 tertio apud Trebiam fugarat. cum hoc exhaustis iam
patriae facultatibus cupivit impraesentiarum bellum
componere, quo valentior postea congrederetur. inde
3 colloquium convenit, condiciones non convenerunt. post
id factum paucis diebus apud Zamam cum eodem con-
flixit; pulsus (incredibile dictu) biduo et duabus nocti-
bus Hadrumetum pervenit, quod abest ab Zama cir-
4 citer milia passuum trecenta. in hac fuga Numidae,
qui simul cum eo ex acie excesserant, insidiati sunt
ei, quos non solum effugit, sed etiam ipsos oppressit.
Hadrumeti reliquos e fuga collegit, novis dilectibus
paucis diebus multos contraxit.

7 Cum in apparando acerrime esset occupatus, Kar-
thaginienses bellum cum Romanis composuerunt. ille
nihilo setius exercitui postea praefuit resque in Africa
gessit [itemque Mago frater eius] usque ad P. Sul-
2 picium C. Aurelium consules. his enim magistratibus
legati Karthaginienses Romam venerunt, qui senatui
populoque Romano gratias agerent, quod cum iis
pacem fecissent, ob eamque rem corona aurea eos
donarent simulque peterent, ut obsides eorum Fre-
3 gellis essent captivique redderentur. his ex senatus
consulto responsum est: munus eorum gratum ac-
ceptumque esse; obsides, quo loco rogarent, futuros;
captivos non remissuros, quod Hannibalem, cuius opera
susceptum bellum foret, inimicissimum nomini Romano,
etiamnum cum imperio apud exercitum haberent item-

que fratrem eius Magonem. hoc responso Karthagi- 4
nienses cognito Hannibalem domum et Magonem re-
vocarunt. huc ut rediit, rex factus est, postquam
imperator fuerat, anno secundo et vicesimo: ut enim
Romae consules, sic Karthagine quotannis annui bini
reges creabantur. in eo magistratu pari diligentia se 5
Hannibal praebuit, ac fuerat in bello. namque effecit
ex novis vectigalibus non solum ut esset pecunia, quae
Romanis ex foedere penderetur, sed etiam superesset,
quae in aerario reponeretur. deinde [anno post prae- 6
turam] M. Claudio L. Furio consulibus Roma legati
Karthaginem venerunt. hos Hannibal ratus sui ex-
poscendi gratia missos, priusquam iis senatus daretur,
navem ascendit clam atque in Syriam ad Antiochum
perfugit. hac re palam facta Poeni naves duas, quae 7
eum comprehenderent, si possent consequi, miserunt,
bona eius publicarunt, domum a fundamentis disie-
cerunt, ipsum exulem iudicarunt.

At Hannibal anno quarto, postquam domo pro- 8
fugerat, L. Cornelio Q. Minucio consulibus, cum quin-
que navibus Africam accessit in finibus Cyrenaeorum,
si forte Karthaginienses ad bellum inducere posset
Antiochi spe fiduciaque, cui iam persuaserat ut cum
exercitibus in Italiam proficisceretur. huc Magonem
fratrem excivit. id ubi Poeni resciverunt, Magonem 2
eadem, qua fratrem, absentem affecerunt poena. illi
desperatis rebus cum solvissent naves ac vela ventis
dedissent, Hannibal ad Antiochum pervenit. de Ma-
gonis interitu duplex memoria prodita est: namque
alii naufragio, alii a servulis ipsius interfectum eum
scriptum reliquerunt. Antiochus autem si tam in ge- 3
rendo bello consiliis eius parere voluisset, quam in
suscipiendo instituerat, propius Tiberi quam *in* Ther-
mopylis de summa imperii dimicasset. quem etsi
multa stulte conari videbat, tamen nulla deseruit in
re. praefuit paucis navibus, quas ex Syria iussus erat 4
in Asiam ducere, iisque adversus Rhodiorum classem

in Pamphylio mari conflixit. *in* quo cum multitudine
adversariorum sui superarentur, ipse quo cornu rem
gessit fuit superior.

9 Antiocho fugato verens ne dederetur, quod sine
dubio accidisset, si sui fecisset potestatem, Cretam
ad Gortynios venit, ut ibi, quo se conferret, conside-
2 raret. vidit autem vir omnium callidissimus *in* magno
se fore periculo, nisi quid providisset, propter ava-
ritiam Cretensium: magnam enim secum pecuniam
3 portabat, de qua sciebat exisse famam. itaque capit
tale consilium. amphoras complures complet plumbo,
summas operit auro et argento. has praesentibus
principibus deponit in templo Dianae, simulans se
suas fortunas illorum fidei credere. his in errorem
inductis statuas aëneas, quas secum portabat, omni
sua pecunia complet easque in propatulo domi abicit.
4 Gortynii templum magna cura custodiunt, non tam
a ceteris quam ab Hannibale, ne ille inscientibus iis
tolleret *sua* secumque duceret.

10 Sic conservatis suis rebus omnibus Poenus illusis
Cretensibus ad Prusiam in Pontum pervenit. apud
quem eodem animo fuit erga Italiam neque aliud quic-
quam egit quam regem armavit et exacuit adversus
2 Romanos. quem cum videret domesticis opibus minus
esse robustum, conciliabat ceteros reges, adiungebat
bellicosas nationes. dissidebat ab eo Pergamenus rex
Eumenes, Romanis amicissimus, bellumque inter eos
3 gerebatur et mari et terra; sed utrobique Eumenes
plus valebat propter Romanorum societatem. quo
magis cupiebat eum Hannibal opprimi, quem si remo-
visset, faciliora sibi cetera fore arbitrabatur. ad hunc
4 interficiundum talem iniit rationem. classe paucis
diebus erant decreturi. superabatur navium multitu-
dine: dolo erat pugnandum, cum par non esset armis.
imperavit quam plurimas venenatas serpentes vivas
5 colligi easque in vasa fictilia conici. harum cum effe-
cisset magnam multitudinem, die ipso, quo facturus

erat navale proelium, classiarios convocat iisque prae-
cipit, omnes ut in unam Eumenis regis concurrant
navem, a ceteris tantum satis habeant se defendere.
id illos facile serpentium multitudine consecuturos.
rex autem in qua nave veheretur, ut scirent, se factu- 6
rum: quem si aut cepissent aut interfecissent, magno
iis pollicetur praemio fore. tali cohortatione militum 11
facta classis ab utrisque in proelium deducitur. quarum
acie constituta, priusquam signum pugnae daretur,
Hannibal, ut palam faceret suis, quo loco Eumenes
esset, tabellarium in scapha cum caduceo mittit. qui 2
ubi ad naves adversariorum pervenit epistulamque
ostendens se regem professus est quaerere, statim ad
Eumenem deductus est, quod nemo dubitabat quin
aliquid de pace esset scriptum. tabellarius ducis nave
declarata suis eodem, unde erat egressus, se recepit.
at Eumenes soluta epistula nihil in ea repperit nisi 3
quae ad irridendum eum pertinerent. cuius *rei* etsi
causam mirabatur neque reperiebat, tamen proelium
statim committere non dubitavit. horum in concursu 4
Bithyni Hannibalis praecepto universi navem Eumenis
adoriuntur. quorum vim rex cum sustinere non posset,
fuga salutem petiit, quam consecutus non esset, nisi
intra sua praesidia se recepisset, quae in proximo
litore erant collocata. reliquae Pergamenae naves cum 5
adversarios premerent acrius, repente in eas vasa
fictilia, de quibus supra mentionem fecimus, conici
coepta sunt. quae iacta initio risum pugnantibus con-
citarunt, neque quare id fieret poterat intellegi. post- 6
quam autem naves suas oppletas conspexerunt serpen-
tibus, nova re perterriti, cum, quid potissimum vitarent,
non viderent, puppes verterunt seque ad sua castra
nautica rettulerunt. sic Hannibal consilio arma Per- 7
gamenorum superavit, neque tum solum, sed saepe
alias pedestribus copiis pari prudentia pepulit ad-
versarios.

Quae dum in Asia geruntur, accidit casu ut le- 12

gati Prusiae Romae apud T. Quintium Flamininum
consularem cenarent, atque ibi de Hannibale men-
tione facta ex iis unus diceret eum in Prusiae regno
2 esse. id postero die Flamininus senatui detulit. patres
conscripti, qui Hannibale vivo numquam se sine in-
sidiis futuros existimarent, legatos in Bithyniam mi-
serunt, in eis Flamininum, qui ab rege peterent, ne
inimicissimum suum secum haberet sibique dederet.
3 his Prusia negare ausus non est; illud recusavit, ne
id a se fieri postularent, quod adversus ius hospitii
esset: ipsi, si possent, comprehenderent: locum, ubi
esset, facile inventuros. Hannibal enim uno loco se
tenebat, in castello quod ei a rege datum erat muneri,
idque sic aedificarat, ut in omnibus partibus aedificii
exitus haberet, scilicet verens ne usu veniret, quod
4 accidit. huc cum legati Romanorum venissent ac
multitudine domum eius circumdedissent, puer ab
ianua prospiciens Hannibali dixit plures praeter con-
suetudinem armatos apparere. qui imperavit ei, ut
omnes fores aedificii circumiret ac propere sibi nun-
5 tiaret, num eodem modo undique obsideretur. puer
cum celeriter, quid vidisset, renuntiasset omnesque
exitus occupatos ostendisset, sensit id non fortuito
factum, sed se peti neque sibi diutius vitam esse re-
tinendam. quam ne alieno arbitrio dimitteret, memor
pristinarum virtutum venenum, quod semper secum
habere consuerat, sumpsit.

13 Sic vir fortissimus, multis variisque perfunctus
laboribus, anno acquievit septuagesimo. quibus con-
sulibus interierit, non convenit. namque Atticus
M. Claudio Marcello Q. Fabio Labeone consulibus
mortuum in annali suo scriptum reliquit, at Polybius
L. Aemilio Paulo Cn. Baebio Tamphilo, Sulpicius
autem Blitho P. Cornelio Cethego M. Baebio Tam-
2 philo. atque hic tantus vir tantisque bellis districtus
nonnihil temporis tribuit litteris. namque aliquot eius
libri sunt, Graeco sermone confecti, in eis ad Rhodios

de Cn. Manlii Volsonis in Asia rebus gestis. huius 3
belli gesta multi memoriae prodiderunt, sed ex eis duo, qui cum eo in castris fuerunt simulque vixerunt, quamdiu fortuna passa est, Silenus et Sosylus Lacedaemonius. atque hoc Sosylo Hannibal litterarum Graecarum usus est doctore.

Sed nos tempus est huius libri facere finem et 4
Romanorum explicare imperatores, quo facilius collatis utrorumque factis, qui viri praeferendi sint, possit iudicari.

EX LIBRO

CORNELII NEPOTIS

DE LATINIS HISTORICIS.

XXIV. CATO.

1 M. Cato, ortus municipio Tusculo, adulescentulus, priusquam honoribus operam daret, versatus est in Sabinis, quod ibi heredium a patre relictum habebat. inde hortatu L. Valerii Flacci, quem in consulatu censuraque habuit collegam, ut M. Perpenna censorius narrare solitus est, Romam demigravit in foro-
2 que esse coepit. primum stipendium meruit annorum decem septemque. Q. Fabio M. Claudio consulibus tribunus militum in Sicilia fuit. inde ut rediit, castra secutus est C. Claudii Neronis, magnique opera eius existimata est in proelio apud Senam, quo cecidit
3 Hasdrubal, frater Hannibalis. quaestor obtigit P. Africano consuli, cum quo non pro sortis necessitudine vixit: namque ab eo perpetua dissensit vita. aedilis
4 plebei factus est cum C. Helvio. praetor provinciam obtinuit Sardiniam, ex qua quaestor superiore tempore ex Africa decedens Q. Ennium poëtam deduxerat, quod non minoris aestimamus quam quemlibet amplissimum Sardiniensem triumphum.

2 Consulatum gessit cum L. Valerio Flacco. sorte provinciam nactus Hispaniam citeriorem ex ea trium-
2 phum deportavit. ibi cum diutius moraretur, P. Scipio

Africanus consul iterum, cuius in priore consulatu
quaestor fuerat, voluit eum de provincia depellere et
ipse ei succedere, neque hoc per senatum efficere
potuit, cum quidem Scipio principatum in civitate
obtineret, quod tum non potentia, sed iure res pu-
blica administrabatur. qua ex re iratus senatui *con-
sulatu* peracto privatus in urbe mansit. at Cato, censor 3
cum eodem Flacco factus, severe praefuit ei potestati.
nam et in complures nobiles animadvertit et multas
res novas in edictum addidit, qua re luxuria repri-
meretur, quae iam tum incipiebat pullulare. circiter 4
annos octoginta, usque ad extremam aetatem ab adu-
lescentia, rei publicae causa suscipere inimicitias non
destitit. a multis tentatus non modo nullum detrimen-
tum existimationis fecit, sed, quoad vixit, virtutum
laude crevit.

In omnibus rebus singulari fuit industria: nam 3
et agricola sollers et peritus iuris consultus et magnus
imperator et probabilis orator et cupidissimus litte-
rarum fuit. quarum studium etsi senior arripuerat, 2
tamen tantum progressum fecit, ut non facile repe-
riri possit neque de Graecis neque de Italicis rebus,
quod ei fuerit incognitum. ab adulescentia confecit
orationes. senex historias scribere instituit. earum 3
sunt libri septem. primus continet res gestas regum
populi Romani, secundus et tertius unde quaeque
civitas orta sit Italica, ob quam rem omnes Origi-
nes videtur appellasse. in quarto autem bellum
Poenicum est primum, in quinto secundum. atque 4
haec omnia capitulatim sunt dicta. reliqua quoque
bella pari modo persecutus est usque ad praeturam
Ser. Galbae, qui diripuit Lusitanos: atque horum
bellorum duces non nominavit, sed sine nominibus
res notavit. in eisdem exposuit, quae in Italia Hi-
spaniisque [aut fierent aut] viderentur admiranda: in
quibus multa industria et diligentia comparet, nulla
doctrina.

5 Huius de vita et moribus plura in eo libro per-
secuti sumus, quem separatim de eo fecimus rogatu
T. Pomponii Attici. quare studiosos Catonis ad illud
volumen delegamus.

XXV. ATTICUS.

1 T. Pomponius Atticus, ab origine ultima stirpis
Romanae generatus, perpetuo a maioribus acceptam
2 equestrem obtinuit dignitatem. patre usus est dili-
gente et, ut tum erant tempora, diti inprimisque
studioso litterarum. hic, prout ipse amabat litteras,
omnibus doctrinis, quibus puerilis aetas impertiri
3 debet, filium erudivit. erat autem in puero praeter
docilitatem ingenii summa suavitas oris atque vocis,
ut non solum celeriter acciperet quae tradebantur, sed
etiam excellenter pronuntiaret. qua ex re in pueritia
nobilis inter aequales ferebatur clariusque exsplen-
descebat, quam generosi condiscipuli animo aequo
4 ferre possent. itaque incitabat omnes studio suo, quo
in numero fuerunt L. Torquatus, C. Marius filius,
M. Cicero: quos consuetudine sua sic devinxit, ut
nemo iis perpetua *vita* fuerit carior.

2 Pater mature decessit. ipse adulescentulus prop-
ter affinitatem P. Sulpicii, qui tribunus plebei inter-
fectus est, non expers fuit illius periculi: namque
Anicia, Pomponii consobrina, nupserat Servio, fratri
2 Sulpicii. itaque interfecto Sulpicio posteaquam vidit
Cinnano tumultu civitatem esse perturbatam neque
sibi dari facultatem pro dignitate vivendi, quin alteru-
tram partem offenderet, dissociatis animis civium, cum
alii Sullanis, alii Cinnanis faverent partibus, idoneum
tempus ratus studiis obsequendi suis Athenas se con-
tulit. neque eo setius adulescentem Marium hostem
iudicatum iuvit opibus suis, cuius fugam pecunia sub-
3 levavit. ac ne illa peregrinatio detrimentum aliquod

afferret rei familiari, eodem magnam partem fortu-
narum traiecit suarum. hic ita vixit, ut universis
Atheniensibus merito esset carissimus. nam praeter 4
gratiam, quae iam in adulescentulo magna erat, saepe
suis opibus inopiam eorum publicam levavit. cum
enim versuram facere publice necesse esset neque eius
condicionem aequam haberent, semper se interposuit,
atque ita ut neque usuram umquam ab iis acceperit
neque longius, quam dictum esset, debere passus sit.
quod utrumque erat iis salutare: nam neque indul- 5
gendo inveterascere eorum aes alienum patiebatur ne-
que multiplicandis usuris crescere. auxit hoc officium 6
alia quoque liberalitate: nam universos frumento do-
navit, ita ut singulis seni modii tritici darentur, qui
modus mensurae medimnus Athenis appellatur.

Hic autem sic se gerebat, ut communis infimis, 3
par principibus videretur. quo factum est ut huic
omnes honores, quos possent, publice haberent civem-
que facere studerent: quo beneficio ille uti noluit
[quod nonnulli ita interpretantur, amitti civitatem
Romanam alia ascita]. quamdiu affuit, ne qua sibi 2
statua poneretur, restitit, absens prohibere non po-
tuit. itaque aliquot ipsi et Phidiae locis sanctissimis
posuerunt: hunc enim in omni procuratione rei pu-
blicae actorem auctoremque habebant potissimum.
igitur primum illud munus fortunae, quod in ea urbe 3
natus est, in qua domicilium orbis terrarum esset
imperii, ut eandem et patriam haberet et domum;
hoc specimen prudentiae, quod, cum in eam se civi-
tatem contulisset, quae antiquitate, humanitate doctri-
naque praestaret omnes, unus ei fuit carissimus.

Huc ex Asia Sulla decedens cum venisset, quam- 4
diu ibi fuit, secum habuit Pomponium, captus adu-
lescentis et humanitate et doctrina. sic enim Graece
loquebatur, ut Athenis natus videretur; tanta autem
suavitas erat sermonis Latini, ut appareret in eo na-
tivum quendam leporem esse, non ascitum. idem poë-

mata pronuntiabat et Graece et Latine sic, ut supra
2 nihil posset addi. quibus rebus factum est ut Sulla
nusquam *eum* ab se dimitteret cuperetque secum de-
ducere. cui cum persuadere tentaret, 'noli, oro te,'
inquit Pomponius 'adversum eos me velle ducere, cum
quibus ne contra te arma ferrem, Italiam reliqui.' at
Sulla adulescentis officio collaudato omnia munera ei,
quae Athenis acceperat, proficiscens iussit deferri.

3 Hic complures annos moratus, cum et rei fami-
liari tantum operae daret, quantum non indiligens
deberet pater familias, et omnia reliqua tempora aut
litteris aut Atheniensium rei publicae tribueret, nihilo
4 minus amicis urbana officia praestitit. nam et ad
comitia eorum ventitavit et, si qua res maior acta
est, non defuit. sicut Ciceroni in omnibus eius peri-
culis singularem fidem praebuit: cui ex patria fugienti
sestertium ducenta et quinquaginta milia donavit.
5 tranquillatis autem rebus Romanis remigravit Romam,
ut opinor L. Cotta L. Torquato consulibus: quem
discedentem sic universa civitas Atheniensium prose-
cuta est, ut lacrimis desiderii futuri dolorem indicaret.

5 Habebat avunculum Q. Caecilium, equitem Ro-
manum, familiarem L. Luculli, divitem, difficillima
natura: cuius sic asperitatem veritus est, ut, quem
nemo ferre posset, huius sine offensione ad summam
senectutem retinuerit benivolentiam. quo facto tulit
2 pietatis fructum. Caecilius enim moriens testamento
adoptavit eum heredemque fecit ex dodrante: ex qua
3 hereditate accepit circiter centiens sestertium. erat
nupta soror Attici Q. Tullio Ciceroni, easque nuptias
M. Cicero conciliarat, cum quo a condiscipulatu vi-
vebat coniunctissime, multo etiam familiarius quam
cum Quinto, ut iudicari possit plus in amicitia valere
4 similitudinem morum quam affinitatem. utebatur autem
intime Q. Hortensio, qui iis temporibus principatum
eloquentiae tenebat, ut intellegi non posset, uter eum
plus diligeret, Cicero an Hortensius: et, id quod erat

difficillimum, efficiebat ut, inter quos tantae laudis
esset aemulatio, nulla intercederet obtrectatio esset-
que talium virorum copula.

In re publica ita est versatus, ut semper opti- 6
marum partium et esset et existimaretur, neque tamen
se civilibus fluctibus committeret, quod non magis
eos in sua potestate existimabat esse, qui se his de-
dissent, quam qui maritimis iactarentur. honores non 2
petiit, cum ei paterent propter vel gratiam vel digni-
tatem: quod neque peti more maiorum neque capi
possent conservatis legibus in tam effusis ambitus
largitionibus neque *geri* e re publica sine periculo
corruptis civitatis moribus. ad hastam publicam num- 3
quam accessit. nullius rei neque praes neque man-
ceps factus est. neminem neque suo nomine neque
subscribens accusavit, in ius de sua re numquam iit,
iudicium nullum habuit. multorum consulum prae- 4
torumque praefecturas delatas sic accepit, ut neminem
in provinciam sit secutus, honore fuerit contentus,
rei familiaris despexerit fructum: qui ne cum Quinto
quidem Cicerone voluerit ire in Asiam, cum apud
eum legati locum obtinere posset. non enim decere
se arbitrabatur, cum praeturam gerere noluisset, asse-
clam esse praetoris. qua in re non solum dignitati 5
serviebat, sed etiam tranquillitati, cum suspiciones
quoque vitaret criminum. quo fiebat ut eius obser-
vantia omnibus esset carior, cum eam officio, non
timori neque spei tribui viderent.

Incidit Caesarianum civile bellum. cum haberet 7
annos circiter sexaginta, usus est aetatis vacatione
neque se quoquam movit ex urbe. quae amicis suis
opus fuerant ad Pompeium proficiscentibus, omnia ex
sua re familiari dedit, ipsum Pompeium coniunctum
non offendit. nullum ab eo habebat ornamentum, ut 2
ceteri, qui per eum aut honores aut divitias ceperant:
quorum partim invitissimi castra sunt secuti, partim
summa cum eius offensione domi remanserunt. Caesari 3

autem Attici quies tanto opere fuit grata, ut victor,
cum privatis pecunias per epistulas imperaret, huic
non solum molestus non fuerit, sed etiam sororis
filium et Q. Ciceronem ex Pompei castris concesserit.
sic vetere instituto vitae effugit nova pericula.

8 Secutum est illud. occiso Caesare cum res pu-
blica penes Brutos videretur esse et Cassium ac tota
2 civitas se ad eos convertisset, sic M. Bruto usus est,
ut nullo ille adulescens aequali familiarius quam hoc
sene, neque solum eum principem consilii haberet,
3 sed etiam in convictu. excogitatum est a quibusdam,
ut privatum aerarium Caesaris interfectoribus ab equi-
tibus Romanis constitueretur. id facile effici posse
arbitrati sunt, si principes eius ordinis pecunias con-
tulissent. itaque appellatus est a C. Flavio, Bruti
4 familiari, Atticus, ut eius rei princeps esse vellet. at
ille, qui officia amicis praestanda sine factione existi-
maret semperque a talibus se consiliis removisset,
respondit: si quid Brutus de suis facultatibus uti vo-
luisset, usurum, quantum eae paterentur, se neque
cum quoquam de ea re collocuturum neque coiturum.
sic ille consensionis globus huius unius dissensione
5 disiectus est. neque multo post superior esse coepit
Antonius, ita ut Brutus et Cassius *omissa cura* pro-
vinciarum, quae iis dicis causa datae erant a consule,
6 desperatis rebus in exilium proficiscerentur. Atticus,
qui pecuniam simul cum ceteris conferre noluerat
florenti illi parti, abiecto Bruto Italiaque cedenti se-
stertium centum milia muneri misit. eidem in Epiro
absens trecenta iussit dari, neque eo magis potenti
adulatus est Antonio neque desperatos reliquit.

9 Secutum est bellum gestum apud Mutinam. in
quo si tantum eum prudentem dicam, minus quam
debeam praedicem, cum ille potius divinus fuerit, si
divinatio appellanda est perpetua naturalis bonitas,
2 quae nullis casibus agitatur neque minuitur. hostis
Antonius iudicatus Italia cesserat: spes restituendi

nulla erat. non solum inimici, qui tum erant poten-
tissimi et plurimi, sed etiam qui adversariis eius se
venditabant et in eo laedendo aliquam consecuturos
sperabant commoditatem, Antonii familiares inseque-
bantur, uxorem Fulviam omnibus rebus spoliare cu-
piebant, liberos etiam exstinguere parabant. Atticus, 3
cum Ciceronis intima familiaritate uteretur, amicissi-
mus esset Bruto, non modo nihil iis indulsit ad An-
tonium violandum, sed e contrario familiares eius ex
urbe profugientes, quantum potuit, texit, quibus rebus
indiguerunt, adiuvit. Publio vero Volumnio ea tribuit, 4
ut plura a parente proficisci non potuerint. ipsi autem
Fulviae, cum litibus distineretur magnisque terrori-
bus vexaretur, tanta diligentia officium suum prae-
stitit, ut nullum illa stiterit vadimonium sine Attico,
Atticus sponsor omnium rerum fuerit. quin etiam, 5
cum illa fundum secunda fortuna emisset in diem
neque post calamitatem versuram facere potuisset, ille
se interposuit pecuniamque sine faenore sineque ulla
stipulatione credidit, maximum existimans quaestum,
memorem gratumque cognosci, simulque aperiens se
non fortunae, sed hominibus solere esse amicum. quae 6
cum faciebat, nemo eum temporis causa facere po-
terat existimare: nemini enim in opinionem veniebat
Antonium rerum potiturum. sed sensus eius a non- 7
nullis optimatibus reprehendebatur, quod parum odisse
malos cives videretur. ille autem, sui iudicii, potius
quid se facere par esset intuebatur quam quid alii
laudaturi forent.

Conversa subito fortuna est. ut Antonius rediit 10
in Italiam, nemo non magno in periculo Atticum
putarat propter intimam familiaritatem Ciceronis et
Bruti. itaque ad adventum imperatorum de foro 2
decesserat, timens proscriptionem, latebatque apud
P. Volumnium, cui, ut ostendimus, paulo ante opem
tulerat (tanta varietas iis temporibus fuit fortunae,
ut modo hi, modo illi in summo essent aut fastigio

aut periculo), habebatque secum Q. Gellium Canum,
3 aequalem simillimumque sui. hoc quoque Attici bo-
nitatis exemplum, quod cum eo, quem puerum in ludo
cognorat, adeo coniuncte vixit, ut ad extremam aeta-
4 tem amicitia eorum creverit. Antonius autem, etsi
tanto odio ferebatur in Ciceronem, ut non solum ei,
sed etiam omnibus eius amicis esset inimicus eosque
vellet proscribere multis hortantibus, tamen Attici
memor fuit officii et ei, cum requisisset, ubinam esset,
sua manu scripsit, ne timeret statimque ad se veniret:
se eum et eius causa Canum de proscriptorum numero
exemisse. ac ne quod periculum incideret, quod noctu
5 fiebat, praesidium ei misit. sic Atticus in summo
timore non solum sibi, sed etiam ei, quem carissi-
mum habebat, praesidio fuit [neque enim suae solum
a quoquam auxilium petiit salutis, sed coniuncti],
ut appareret nullam seiunctam sibi ab eo velle for-
6 tunam. quodsi gubernator praecipua laude effertur,
qui navem ex hieme marique scopuloso servat, cur
non singularis eius existimetur prudentia, qui ex tot
tamque gravibus procellis civilibus ad incolumitatem
pervenit?

11 Quibus ex malis ut se emersit, nihil aliud egit
quam ut *quam* plurimis, quibus rebus posset, esset
auxilio. cum proscriptos praemiis imperatorum vul-
gus conquireret, nemo in Epirum venit, cui res ulla
defuerit: nemini non ibi perpetuo manendi potestas
2 facta est; quin etiam post proelium Philippense in-
teritumque C. Cassii et M. Bruti L. Iulium Mocillam
praetorium et filium eius Aulumque Torquatum cete-
rosque pari fortuna perculsos instituit tueri atque
ex Epiro iis omnia Samothraeciam supportari iussit.
3 difficile est omnia persequi et non necessarium. illud
unum intellegi volumus, illius liberalitatem neque
4 temporariam neque callidam fuisse. id ex ipsis rebus
ac temporibus iudicari potest, quod non florentibus
se venditavit, sed afflictis semper succurrit: qui quidem

Serviliam, Bruti matrem, non minus post mortem
eius quam florentem coluerit. sic liberalitate utens 5
nullas inimicitias gessit, quod neque laedebat quem-
quam neque, si quam iniuriam acceperat, non male-
bat oblivisci quam ulcisci. idem immortali memoria
percepta retinebat beneficia; quae autem ipse tribue-
rat, tam diu meminerat, quoad ille gratus erat, qui
acceperat. itaque hic fecit ut vere dictum videatur: 6

Sui cuíque mores fíngunt fortunam hóminibus.

neque tamen ille prius fortunam quam se ipse finxit,
qui cavit ne qua in re iure plecteretur.

His igitur rebus effecit ut M. Vipsanius Agrippa, 12
intima familiaritate coniunctus adulescenti Caesari,
cum propter suam gratiam et Caesaris potentiam
nullius condicionis non haberet potestatem, potissi-
mum eius deligeret affinitatem praeoptaretque equitis
Romani filiam generosarum nuptiis. atque harum 2
nuptiarum conciliator fuit (non est enim celandum)
M. Antonius, triumvirum rei publicae *constituendae.*
cuius gratia cum augere possessiones posset suas, tan-
tum afuit a cupiditate pecuniae, ut nulla in re usus
sit ea nisi in deprecandis amicorum aut periculis aut
incommodis. quod quidem sub ipsa proscriptione per- 3
illustre fuit. nam cum L. Saufei equitis Romani,
aequalis sui, qui complures annos studio ductus philo-
sophiae habitabat Athenis habebatque in Italia pre-
tiosas possessiones, tresviri bona vendidissent consue-
tudine ea, qua tum res gerebantur, Attici labore atque
industria factum est ut eodem nuntio Saufeius fieret
certior se patrimonium amisisse et recuperasse. idem 4
L. Iulium Calidum, quem post Lucretii Catullique
mortem multo elegantissimum poëtam nostram tulisse
aetatem vere videor posse contendere, neque minus
virum bonum optimisque artibus eruditum, post pro-
scriptionem equitum propter magnas eius Africanas
possessiones in proscriptorum numerum a P. Volumnio,

praefecto fabrum Antonii, absentem relatum expedivit,
5 quod in praesenti utrum ei laboriosius an gloriosius fuerit, difficile est iudicare, quod in eorum periculis non secus absentes quam praesentes amicos Attico esse curae cognitum est.

13 Neque vero ille minus bonus pater familias habitus est quam civis. nam cum esset pecuniosus, nemo illo minus fuit emax, minus aedificator. neque tamen non inprimis bene habitavit omnibusque optimis rebus
2 usus est. nam domum habuit in colle Quirinali Tamphilianam, ab avunculo hereditate relictam, cuius amoenitas non aedificio, sed silva constabat: ipsum enim tectum antiquitus constitutum plus salis quam sumptus habebat: in quo nihil commutavit, nisi si
3 quid vetustate coactus est. usus est familia, si utilitate iudicandum est, optima, si forma, vix mediocri. namque in ea erant pueri litteratissimi, anagnostae optimi et plurimi librarii, ut ne pedisequus quidem quisquam esset, qui non utrumque horum pulchre facere posset, pari modo artifices ceteri, quos cultus
4 domesticus desiderat, apprime boni. neque tamen horum quemquam nisi domi natum domique factum habuit: quod est signum non solum continentiae, sed etiam diligentiae. nam et non intemperanter concupiscere, quod a plurimis videas, continentis debet duci, et potius industria quam pretio parare non mediocris
5 est diligentiae. elegans, non magnificus, splendidus, non sumptuosus: omnisque diligentia munditiam, non afluentiam affectabat. supellex modica, non multa, ut in
6 neutram partem conspici posset. nec praeteribo, quamquam nonnullis leve visum iri putem, cum inprimis lautus esset eques Romanus et non parum liberaliter domum suam omnium ordinum homines invitaret, non amplius quam terna milia peraeque in singulos menses ex
7 ephemeride eum expensum sumptui ferre solitum. atque hoc non auditum, sed cognitum praedicamus: saepe enim propter familiaritatem domesticis rebus interfuimus.

Nemo in convivio eius aliud acroama audivit quam 14
anagnosten, quod nos quidem iucundissimum arbitra-
mur; neque umquam sine aliqua lectione apud eum
cenatum est, ut non minus animo quam ventre con-
vivae delectarentur: namque eos vocabat, quorum 2
mores a suis non abhorrerent. cum tanta pecuniae
facta esset accessio, nihil de cottidiano cultu mutavit,
nihil de vitae consuetudine, tantaque usus est mode-
ratione, ut neque in sestertio viciens, quod a patre
acceperat, parum se splendide gesserit neque in se-
stertio centiens afluentius vixerit, quam instituerat,
parique fastigio steterit in utraque fortuna. nullos 3
habuit hortos, nullam suburbanam aut maritimam
sumptuosam villam, neque in Italia, praeter Arreti-
num et Nomentanum, rusticum praedium, omnisque
eius pecuniae reditus constabat in Epiroticis et ur-
banis possessionibus. ex quo cognosci potest usum
eum pecuniae non magnitudine, sed ratione metiri
solitum.

Mendacium neque dicebat neque pati poterat. 15
itaque eius comitas non sine severitate erat neque
gravitas sine facilitate, ut difficile esset intellectu,
utrum eum amici magis vererentur an amarent. quid-
quid rogabatur, religiose promittebat, quod non libe-
rales, sed leves arbitrabatur polliceri quod praestare
non possent. idem in tenendo, quod semel annuisset, 2
tanta erat cura, ut non mandatam, sed suam rem vi-
deretur agere. numquam suscepti negotii eum per-
taesum est: suam enim existimationem in ea re agi
putabat, qua nihil habebat carius. quo fiebat ut om- 3
nia Ciceronum, M. Catonis, Q. Hortensii, A. Torquati,
multorum praeterea equitum Romanorum negotia pro-
curaret. ex quo iudicari potest non inertia, sed iudicio
fugisse rei publicae procurationem.

Humanitatis vero nullum afferre maius testimo- 16
nium possum, quam quod adulescens idem seni Sullae
fuit iucundissimus, senex adulescenti M. Bruto, cum

aequalibus autem suis Q. Hortensio et M. Cicerone sic vixit, ut iudicare difficile sit, cui aetati fuerit
2 aptissimus. quamquam eum praecipue dilexit Cicero, ut ne frater quidem ei Quintus carior fuerit aut fa-
3 miliarior. ei rei sunt indicio praeter eos libros, in quibus de eo facit mentionem, qui in vulgus sunt editi, sedecim volumina epistularum, ab consulatu eius usque ad extremum tempus ad Atticum missarum: quae qui legat, non multum desideret historiam con-
4 textam eorum temporum. sic enim omnia de studiis principum, vitiis ducum, mutationibus rei publicae perscripta sunt, ut nihil in eis non appareat et facile existimari possit, prudentiam quodam modo esse divinationem. non enim Cicero ea solum, quae vivo se acciderunt, futura praedixit, sed etiam, quae nunc usu veniunt, cecinit ut vates.

17 De pietate autem Attici quid plura commemorem? cum hoc ipsum vere gloriantem audierim in funere matris suae, quam extulit annorum nonaginta, cum *ipse esset* septem et sexaginta, se numquam cum matre in gratiam redisse, numquam cum sorore fuisse
2 in simultate, quam prope aequalem habebat. quod est signum aut nullam umquam inter eos querimoniam intercessisse, aut hunc ea fuisse in suos indulgentia, ut, quos amare deberet, irasci eis nefas
3 duceret. neque id fecit natura solum, quamquam omnes ei paremus, sed etiam doctrina: nam principum philosophorum ita percepta habuit praecepta, ut iis ad vitam agendam, non ad ostentationem uteretur.

18 Moris etiam maiorum summus imitator fuit antiquitatisque amator, quam adeo diligenter habuit cognitam, ut eam totam in eo volumine exposuerit,
2 quo magistratus ordinavit. nulla enim lex neque pax neque bellum neque res illustris est populi Romani, quae non in eo suo tempore sit notata, et, quod difficillimum fuit, sic familiarum originem subtexuit, ut ex eo clarorum virorum propagines possimus cogno-

scere. fecit hoc idem separatim in aliis libris, ut 3
M. Bruti rogatu Iuniam familiam a stirpe ad hanc
aetatem ordine enumeraverit, notans, quis a quo ortus
quos honores quibusque temporibus cepisset: pari 4
modo Marcelli Claudii Marcellorum, Scipionis Cornelii
et Fabii Maximi Fabiorum et Aemiliorum. quibus
libris nihil potest esse dulcius iis, qui aliquam cupi-
ditatem habent notitiae clarorum virorum. attigit 5
poëticen quoque, credimus, ne eius expers esset sua-
vitatis. namque versibus *de iis*, qui honore rerumque
gestarum amplitudine ceteros populi Romani praesti-
terunt, exposuit ita, ut sub singulorum imaginibus 6
facta magistratusque eorum non amplius quaternis
quinisve versibus descripserit: quod vix credendum
sit tantas res tam breviter potuisse declarari. est
etiam unus liber Graece confectus, de consulatu Ci-
ceronis.

Haec hactenus Attico vivo edita a nobis sunt. 19
nunc, quoniam fortuna nos superstites ei esse voluit,
reliqua persequemur et, quantum potuerimus, rerum
exemplis lectores docebimus, sicut supra significavi-
mus, suos cuique mores plerumque conciliare fortunam.
namque hic contentus ordine equestri, quo erat ortus, 2
in affinitatem pervenit imperatoris divi filii, cum iam
ante familiaritatem eius esset consecutus nulla alia
re quam elegantia vitae, qua ceteros ceperat prin-
cipes civitatis dignitate pari, fortuna humiliores. tanta 3
enim prosperitas Caesarem est consecuta, ut nihil ei
non tribuerit fortuna, quod cuiquam ante detulerat,
et conciliarit, quod nemo adhuc civis Romanus quivit
consequi. nata est autem Attico neptis ex Agrippa, 4
cui virginem filiam collocarat. hanc Caesar vix an-
niculam Ti. Claudio Neroni, Drusilla nato, privigno
suo, despondit: quae coniunctio necessitudinem eorum
sanxit, familiaritatem reddidit frequentiorem. quam- 20
quam ante haec sponsalia non solum, cum ab urbe
abesset, numquam ad suorum quemquam litteras misit,

quin Attico scriberet, quid ageret, inprimis quid le-
geret quibusque in locis et quamdiu esset moraturus,
2 sed etiam, cum esset in urbe et propter infinitas suas
occupationes minus saepe, quam vellet, Attico fruere-
tur, nullus dies temere intercessit, quo non ad eum
scriberet, cum modo aliquid de antiquitate ab eo re-
quireret, modo aliquam quaestionem poëticam ei pro-
poneret, interdum iocans eius verbosiores eliceret
3 epistulas. ex quo accidit, cum aedis Iovis Feretrii in
Capitolio, ab Romulo constituta, vetustate atque in-
curia detecta prolaberetur, ut Attici admonitu Caesar
4 eam reficiendam curaret. neque vero a M. Antonio
minus absens litteris colebatur, adeo ut accurate ille
ex ultimis terris, quid ageret, curae sibi haberet cer-
5 tiorem facere Atticum. hoc quale sit, facilius existi-
mabit is, qui iudicare poterit, quantae sit sapientiae
eorum retinere usum benivolentiamque, inter quos
maximarum rerum non solum aemulatio, sed ob-
trectatio tanta intercedebat, quantam fuit [incidere]
necesse inter Caesarem atque Antonium, cum se uter-
que principem non solum urbis Romae, sed orbis ter-
rarum esse cuperet.

21 Tali modo cum septem et septuaginta annos com-
plesset atque ad extremam senectutem non minus
dignitate quam gratia fortunaque crevisset (multas
enim hereditates nulla alia re quam bonitate conse-
cutus est) tantaque prosperitate usus esset valetudinis,
2 ut annis triginta medicina non indiguisset, nactus est
morbum, quem initio et ipse et medici contempserunt:
nam putarunt esse tenesmon, cui remedia celeria fa-
3 ciliaque proponebantur. in hoc cum tres menses sine
ullis doloribus, praeterquam quos ex curatione capie-
bat, consumpsisset, subito tanta vis morbi in imum
intestinum prorupit, ut extremo tempore per lumbos
4 fistulae puris eruperint. atque hoc priusquam ei acci-
deret, postquam in dies dolores accrescere febresque
accessisse sensit, Agrippam generum ad se arcessi

iussit et cum eo L. Cornelium Balbum Sextumque
Peducaeum. hos ut venisse vidit, in cubitum innixus 5
'quantam' inquit 'curam diligentiamque in valetudine
mea tuenda hoc tempore adhibuerim, cum vos testes
habeam, nihil necesse est pluribus verbis commemorare. quibus quoniam, ut spero, satisfeci, me nihil
reliqui fecisse, quod ad sanandum me pertineret, reliquum est ut egomet mihi consulam. id vos ignorare
nolui: nam mihi stat alere morbum desinere. namque 6
his diebus quidquid cibi sumpsi, ita produxi vitam,
ut auxerim dolores sine spe salutis. quare a vobis
peto, primum ut consilium probetis meum, deinde ne
frustra dehortando impedire conemini.'

Hac oratione habita tanta constantia vocis atque 22
vultus, ut non ex vita, sed ex domo in domum videretur migrare, cum quidem Agrippa eum flens atque 2
osculans oraret atque obsecraret, ne id quod natura
cogeret ipse quoque sibi acceleraret, et, quoniam tum
quoque posset temporibus superesse, se sibi suisque
reservaret, preces eius taciturna sua obstinatione depressit. sic cum biduum cibo se abstinuisset, subito 3
febris decessit leviorque morbus esse coepit. tamen
propositum nihilo setius peregit itaque die quinto,
postquam id consilium inierat, pridie kal. Apriles
Cn. Domitio C. Sosio consulibus decessit. elatus est 4
in lecticula, ut ipse praescripserat, sine ulla pompa
funeris, comitantibus omnibus bonis, maxima vulgi
frequentia. sepultus est iuxta viam Appiam ad quintum lapidem in monumento Q. Caecilii, avunculi sui.

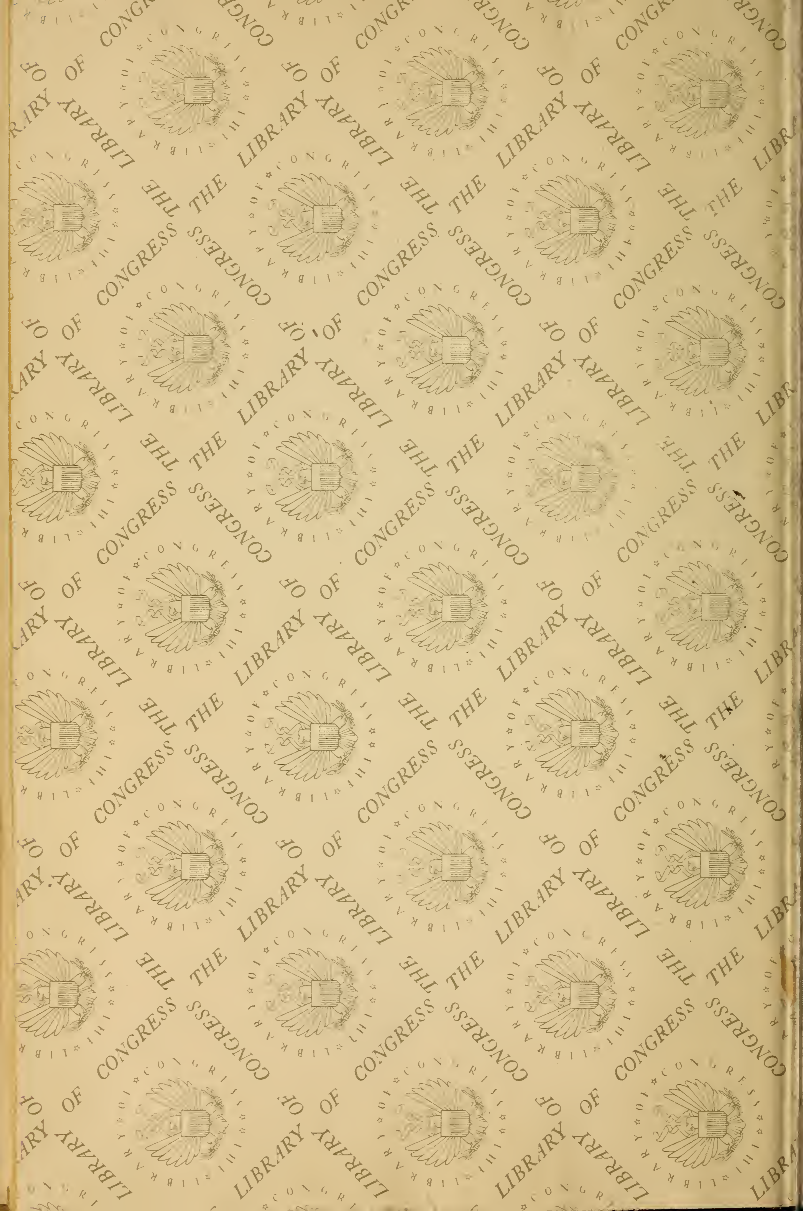
INDEX GEOGRAPHICUS.

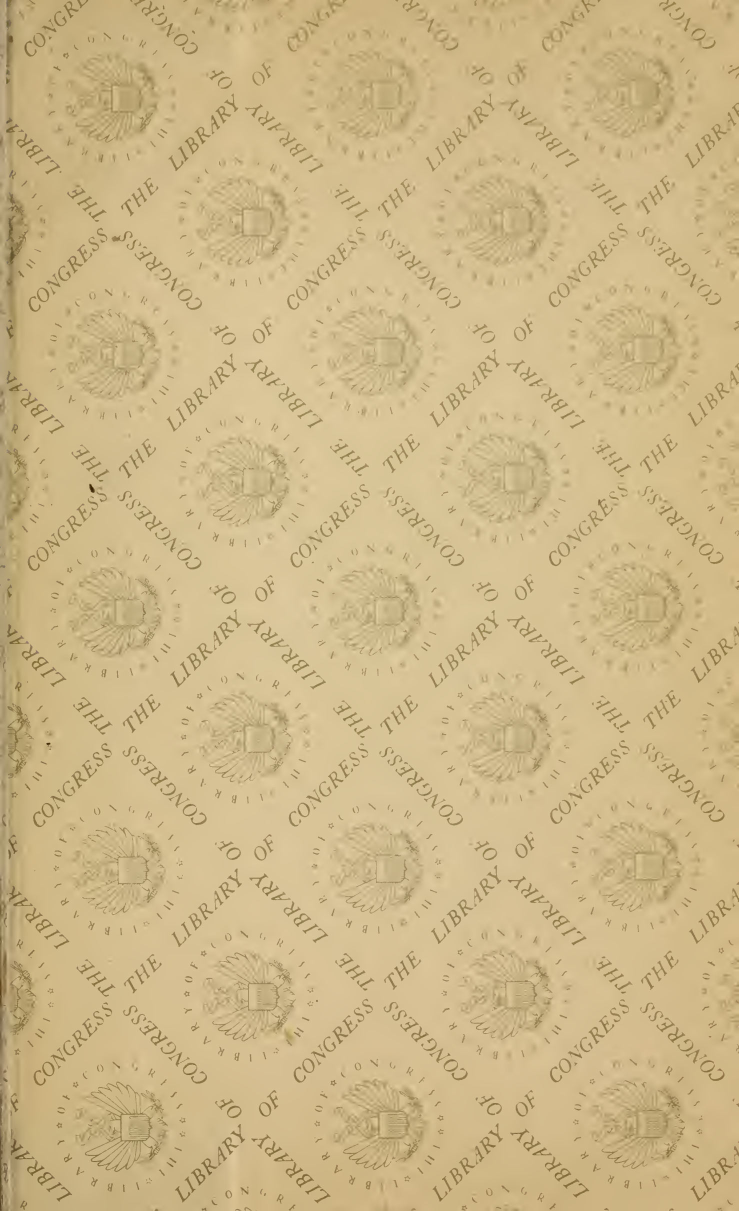
B. G. Teubners
Schulausgaben griechischer und lateinischer Schriftsteller mit deutschen Anmerkungen.

	M. Pf.
Aeschylos' Agamem. v. *Enger*. 2. Aufl.	2.25
—— Perser von *Teuffel*. 3. Aufl.	1.20
—— Prometheus v. *Wecklein*. 2. Aufl.	1.80
—— do. —— v. *Schmidt*	1.20
Aristophanes, die Wolken v. *Teuffel*. 2. Aufl. von *Kaehler*	2.70
Arrian's Anabasis v. *Abicht*. I. Heft	1.80
—— —— II. Heft	2.25
Buchholz, Anthologie. I. 4. Aufl.	1.80
—— do. —— II. 3. Aufl.	1.80
Caesar de bello Gallico von *Doberenz*. 8. Aufl.	2.25
—— de bello civili von *Doberenz*. 5. Aufl.	2.40
Chrestomath. Ciceron. von *Lüders*. 2. Aufl.	2.70
Cicero de oratore v. *Piderit*. Cpl. 5. Aufl.	4.50
Einzeln: Buch I à 1.80. Buch II u. III à	1.50
—— partitiones orator. v. *Piderit*	1.—
—— Brutus von *Piderit*. 2. Aufl.	2.25
—— Orator von *Piderit*. 2. Aufl.	2.—
—— Reden:	
—— für Plancius v. *Köpke*. 3. Aufl.	1.20
—— für Sestius von *Koch*. 2. Aufl.	1.—
—— für Roscius v. *Richter*. 3. Aufl. v. *Fleckeisen*	—.90
—— für Milo v. *Richter*. 3. Aufl. v. *Eberhard*	—.90
—— für Murena von *Koch*. 2. Aufl. von *Landgraf*	—.90
—— für Sulla von *Richter*. 2. Aufl. von *Landgraf*	—.75
—— gegen Verres. IV. Buch von *Richter*. 3. Aufl. v. *Eberhard*	1.50
—— do. —— V. Buch. von *Richter*. 2. Aufl. von *Eberhard*	1.20
—— Catilinar. Reden von *Richter*. 5. Aufl. v. *Eberhard*	1.—
—— für Marcellus etc., v. *Richter*. 3. Aufl. von *Eberhard*	—.90
—— divinatio in Caecil. v. *Richter* 2. Aufl. v. *Eberhard*	—.45
—— I. u. II. Philippische Rede v. *Koch*. 2. Aufl. v. *Eberhard*	—.90
—— für Archias v. *Richter*. 3. Aufl. v. *Eberhard*	—.45
—— üb. d. Imperium d. Pompeius v. *Richter*. 3. Aufl. v. *Eberhard*	—.60
—— Briefe von *Frey*. 4. Aufl.	2.25
—— Tusculanen v. *Heine*. 3. Aufl. I. Heft. lib. I. II.	1.20
II. Heft. lib. III—V	1.50
—— de officiis von *v. Müller*	2.25
—— de natura deorum v. *Goethe*.	2.40
—— Cato maior v. *Meifsner*. 3. Afl.	—.60
Cicero de finibus bonor. v. *Holstein*	2.70
—— Somnium Scipionis v. *Meifsner*. 3. Aufl.	—.45
—— Laelius v. *Lahmeyer*. 4. Aufl.	—.60
—— —— v. *Meifsner*	—.60
—— de legibus von *Du Mesnil*	3.90
Cornelius Nepos v. *Siebelis*. 11. Aufl. von *Jancovius*	1.20
Curtius Rufus v. *Vogel*. I. Bd. 3. Aufl.	2.10
—— do. —— II. Band. 2. Aufl.	2.25
Demosthenes v. *Rehdantz*. I. Heft. 7. Aufl. v. *Blafs*	1.20
—— do. —— II. Heft. I. Abth. 5. Aufl.	1.50
—— do. —— II. Heft. II. Abth. 4. Aufl.	1.80
Euripides v. *Kinkel*. I. Phoenissae	—.75
—— von *Wecklein*. I. Medea. 2. Aufl.	1.80
—— —— II. Iphigenia in Tauris. 2. Aufl.	1.50
—— —— III. Bacchen	1.50
—— —— IV. Hippolytus	1.50
Herodot v. *Abicht*. I. Band. I. Heft. Buch I. 4. Aufl.	1.80
—— do. —— I. Band. II. Heft. Buch II. 3. Aufl.	1.50
—— do. —— II. Band. I. Heft. Buch III. 3. Aufl.	1.50
—— do. —— II. Band. II. Heft. Buch IV. 3. Aufl.	1.50
—— do. —— III. Band. Buch V und VI. 3. Aufl.	1.80
—— do. —— IV. Bd. Bch. VII. 3. Aufl.	1.80
—— do. —— V. Bd. Bch. VIII u. IX. 3. Aufl.	1.80
Homer's Odyssee von *Ameis* u. *Hentze*. I. 1. (Ges. I—VI.) 8. Aufl.	1.35
—— do. —— I. 2. (VII—XII.) 8. Aufl.	1.35
—— do. —— II. 1. (XIII—XVIII.) 7. Afl.	1.35
—— do. —— II. 2. (XIX—XXIV.) 7. Afl.	1.35
—— do. —— Anhang. 1. Heft. 3. Afl.	1.50
—— do. —— do. 2. Heft. 3. Afl.	1.20
—— do. —— do. 3. „ 2. Afl.	1.20
—— do. —— do. 4. „ 2. Afl.	1.20
—— Ilias v. *Ameis* u. *Hentze*. I. 1. 4. Afl.	—.90
—— do. —— I. 2. 3. Aufl.	—.90
—— do. —— I. 3. 3. Aufl.	1.20
—— do. —— I. 4. 3. Aufl.	1.20
—— do. —— II. 1. 2. Aufl.	1.20
—— do. —— II. 2. 2. Aufl.	1.20
—— do. —— II. 3. 2. Aufl.	1.20
—— do. —— II. 4. 2. Aufl.	1.50
(Jedes Heft à 3 Gesänge.)	
—— do. —— Anhang. 1. Heft 2. Aufl.	1.50
—— do. —— Anhang. 2. Heft. 2. Aufl.	1.50
—— do. —— Anhang. 3. Heft. 2. Aufl.	1.80
—— do. —— Anhang. 4. Heft. 2. Aufl.	1.20
—— do. —— Anhang. 5. Heft.	1.20
—— do. —— Anhang. 6. Heft.	1.50

	ℳ. ₰
Homer's Ilias von *Ameis* u. *Hentze*. Anhang. 7. Heft.	1.50
—— do. —— Anhang. 8. Heft. . .	1.80
—— Ilias v. *La Roche*. 2. u. 3. Aufl. 6 Teile, jeder [4 Gesänge] . à	1.50
Horaz Oden von *Nauck*. 12. Aufl.	2.25
——Satir. u. Epist. v. *Krüger*. 12. Afl. I. Teil: Satiren.	1.50
—— Sermonen von *Fritzsche*. I.	2.40
—— —— II.	2.—
Jacoby, Anthologie I. II. . . . à	1.50
—— —— beide Teile in 1 Band .	1.80
Isokrates v. *Schneider*. I. Bd. 3. Aufl.	1.20
—— do. —— II. Bändchen. 3. Aufl.	1.80
Livius, Buch I. Von *M. Müller*. 2. Aufl.	1.50
—— Buch II. Von *M. Müller* . .	1.50
—— Buch III. Von *Luterbacher* .	1.20
—— Buch IV von *Luterbacher* .	1.20
—— Buch V von *Luterbacher* . . .	1.20
—— Buch VI. Von *Luterbacher* .	1.20
—— Buch VII von *Luterbacher* . .	1.20
—— Buch XXI v. *Wölfflin*. 3. Aufl.	1.20
—— Buch XXII v. *Wölfflin*. 2. Aufl.	1.20
—— Buch XXIII von *Wölfflin* u. *Luterbacher*.	1.20
—— Buch XXIV von *H. J. Müller*	1.—
—— Buch XXV von *H. J. Müller*	1.20
—— Buch XXVI von *Friedersdorff*	1.20
—— Buch XXVII von *Friedersdorff*	1.20
—— Buch XXVIII v. *Friedersdorff*	1.20
Lucian v. *Jacobitz*. I. Bändchen. 2. Aufl.	1.20
—— do. —— II. Bändch. 2. Aufl.	1.20
—— do. —— III. Bändchen . . .	1.20
Lykurg's Redeg. Leokrat. v. *Rehdantz*	2.25
Lysias' Reden v. *Frohberger*. I. Bd. 2. Auflage v. *Gebauer*	4.50
—— do. —— II. u. III. Band . à	1.50
—— do. —— kleinere Ausgabe . .	3.—
Auch in 2 Heften . . . . . à	1.50
Ovid's Metamorphosen v. *Siebelis* u. *Polle*. I. Heft. 14. Aufl. .	1.50
—— —— II. Heft. 12. Aufl.. . .	1.50
—— Fasten von *Peter*. I. 3. Aufl.	2.70
—— do. —— II. 3. Aufl.	—.90
Phaedrus v. *Siebelis*. 6. Aufl. v. *Polle*	—.75
Platon's Schriften. I. Bdchn.: Die Vertheidigungsrede d. Sokrates u. Kriton von *Cron*. 9. Aufl. .	1.—
—— do. —— II. Bdchn.: Gorgias von *J. Deuschle*. 4. Aufl. . . .	2.10
—— do. —— Anhang v. *Deuschle*	—.90
—— do. —— III. Bdchn.: Laches von *Cron*. 4. Aufl.	—.75
—— do. —— III. 2: Euthyphron von *M. Wohlrab*. 3 Aufl.. . .	—.45
—— do. —— IV. Bdchn.: Protagoras von *J. Deuschle*. 4. Aufl.	1.50
—— do. —— V. Bdchn.: Symposion von *Hug*. 2. Aufl.	3.—
—— do. —— VI. Bdchn.: Phaedon von *Wohlrab*. 2. Aufl. . . .	1.50

	ℳ. ₰
Plauti Trinum. v. *E. J. Brix*. 4. Aufl.	1.20
—— Captivi v. *E. J. Brix*. 4. Aufl.	1.—
—— Menaechmi v. *E. J. Brix*. 3. Afl.	1.—
—— Miles gloriosus v. *Brix*. 2. Afl.	1.50
Plutarch's Biographien. I. Philopoemen u. Flamininus v. *Siefert*. 2. Aufl. von *Blafs*	—.90
—— do. —— II. Timoleon u. Pyrrhos v. *Siefert*. 2. Aufl. von *Blafs* .	1.50
—— do. —— III. Themistokles und Perikles von *Blafs*. 2. Aufl.	1.50
—— do. —— IV. Aristides u. Cato von *Blafs*	—.90
—— do. —— V. Agis und Kleomenes von *Blafs*	—.90
—— do. —— VI. Tib. et G. Gracchus von *Blafs*	—.90
Quintilian. X. Buch. Von *G. T. A. Krüger*. 3. Aufl	1.—
Sophokles v. *Wolff* u. *Bellermann*. I. Ajax. 4. Aufl.	1.50
—— do. —— II. Electra. 3. Aufl.	1.20
—— do. —— III. Antigone. 4. Aufl.	1.20
—— do. —— IV. König Oedipus. 3. Aufl.	1.20
—— do. —— V. Oidipus auf Kolonos	1.50
Supplement. lect. graec. v. *Hoffmann*	1.50
Tacitus Histor. von *Heraeus*. I. 4. Aufl..	1.80
—— do. —— II. 3. Aufl..	1.80
—— Annalen v. *Draeger*. I. 5. Aufl.	2.40
—— —— II. 3. Aufl..	2.25
—— Agricola von *Draeger*. 4. Aufl.	—.60
—— dialogus von *Andresen*. 2. Aufl.	—.90
Terentius Hauton Timorumenos von *Wagner*. [Vergriffen.] . .	1.20
—— Phormio von *Dziatzko*. 2. Aufl.	1.50
—— Adelphoe von *Dziatzko* . . .	1.50
Testament. nov. graece v. *Zelle*. I.	1.80
Theokrit v. *Fritzsche*. 3. Aufl. v. *Hiller*	2.70
Thukydides von *Böhme*. I. Band. 1. Heft. 5. Aufl. v. *Widmann*.	1.50
—— do. —— I. Bd. 2. Hft. 4. Aufl.	1.50
—— do. —— II. „ 1. „ 4. Aufl. von *Widmann*	1.50
—— do. —— II. Bd. 2. Hft. 3. Aufl.	1.50
Vergils Aeneis von *Kappes*. I. Heft. 4. Aufl.	1.20
—— do. —— II. 3. Aufl.	1.20
—— do. —— III. 2. Aufl.	1.20
—— do. —— IV. 2. Aufl.	1.20
—— Bucolica u. Georgica v. *Kappes*	1.50
Xenophons Anabasis v. *Vollbrecht*. 2 Bdchn. 8. u. 7. Aufl. . . à	1.50
—— Memorabilien von *R. Kühner*. 5. Aufl..	1.50
—— Cyropädie von *Breitenbach*. 2 Hefte 3. Aufl.. . . . . . à	1.50
—— Agesilaus v. *Güthling*	1.50
—— Griechische Geschichte von *Büchsenschütz*. I. Bdchn. 5. Aufl.	1.50
—— do. —— II. Bdchn. 4. Aufl.	1.50

THE LIBRARY OF CONGRESS